This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

35. sz.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

MÁSODIK OSZTÁLY: IRÓK.

PEST.
EGGENBERGER FERDINÁND
A. M. KÖNYVÁRUSNÁL.
1864.

25. sz.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHATODIK KÖTET.

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND
M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
1866.

MONUMENTA

HUNGARIAE HISTORICA.

SCRIPTORES.

XVI.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORI

MAGYAR
TÖRTÉNELMI EMLÉKE

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHATODIK KÖTET.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSI

GHYMESI FORGÁCH FERENCZ

NAGYVÁRADI PÜSPÖK

MAGYAR HISTORIÁJA

1540—1572.

FORGÁCH SIMON ÉS ISTVÁNFI MIKLÓS

JEGYZÉSEIKKEL EGYÜTT.

A HERCZEG ESTERHÁZY-FÉLE KÉZIRATBÓL

KÖZLI

MAJER FIDÉL.

BÉVEZETTE

TOLDY FERENCZ,

M. AKAD. R. T. S A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

DB932
M64
v.16

Incorruptam fidem professis neque amore quisquam et sine odio dicendus est. *Tac. Hist. I. 1.*

Opus aggredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum. . . *Id. I. 2.*

Non tamen adeo virtutum sterile seculum, ut non et bona exempla prodiderit; . . . supremae clarorum virorum necessitates, ipsa necessitas fortiter tolerata; et laudatis antiquorum mortibus pares exitus.

. . . cladibus . . approbatum est non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem. *Id. I. 3.*

Nyomatott Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1866.

FORGÁCH FERENCZ ÉLETE ÉS MUNKÁI.

BEVEZETÉSÜL.

I. Egy státusember történetirata nyújtatik e kötetben a tudós közönségnek, ki az igazat nem csak felismerni, hanem érezni is tudta, nem csak tisztelte mindenek felett, hanem kimondani is bátor volt. Innen azon nyíltsága, mely minden személyes kímélet mellőzése miatt fanyarnak s a szeretetlenség színében jelent meg; innen azon elkeseredése a hazai dolgok folyása felett, mely őt a magyar király tartományaiból az erdélyi fejedelmébe átköltözésre bírta. — Csak a szerencsésnek szokott igaza lenni a világ előtt: ő nem volt az, s így az egykorú tanúk követ emeltek ellene, az utókor pedig, ezekre támaszkodva, elpártolt alattvalónak s részrehajló történetirónak bélyegezte; s hogy bajai tetőzve legyenek, a sors Horányiban oly kiadóval látogatta meg, ki munkáját idegen részekkel átszőve és hibákkal eléktelenítve adta át a világnak.

II. Valóban hálára méltó dolgot tett e nevezetes író körül Majer Fidél, hg Esterházy Miklós úr egykori nevelője, ki annak szövegét a herczegi könyvtárban őrzött XVI. századbeli kéziratpéldány alap-

ján visszaállította. s azt az akademia Történelmi Bizottságának rendelkezése alá adta. De mintha e mű valamely bal csillagzat alatt fogantatott volna: alig indúlt vala meg nyomatása. Majert elragadta a halál. Most ennek barátja Szalay László lépett a kiadás élére, s ím őt is elvesztettük. még mielőtt a rágalmazott és elferdített írót újra bevezethette volna irodalmunkba. Rám szálltak tehát. mint a Történelmi Bizottság ügyei vivőjére, a befejezés s a közzététel vég gondjai. Későn teljesítem a mi teendő volt, de azon hűséggel, melyet a jeles és szerencsétlen szerző érdemelt.

III. A miket Forgách, Commentáriusaiban, feljegyzett, azoknak maga kor- és sokban szemtanúja, nem kevésben részese, volt; s így az író személyisége sokkal benső̈bb összefüggésben van a művel, hogysem életrajza mellőzhető volt volna. Adom azt biographusai [1]), némely acták, elszórt adatok, és saját munkája helyeiből szőve: talán ez által is más világításban tűnvén majd fel e történeti munka, melyet divat lőn mint pártosat káromlani, bár — nem lehetvén nélküle XVI. századbeli dolgainkat megírni —

---

[1]) „Vita Auctoris“ az Esterházy-codexben *Istvánfi*tól (kiadva *Kovachich*nál, Scriptt. Min. I. 155. sk. ll.). — *Czvittinger*nél Specimen Hung. Lit. 147. l. (ki őt kisöcscsével, a bíbornok-érsekkel, egygyé teszi). — *Bod* M. Athénás 86. l. — *Pray* az Annálisok V. köt. Előszav. s a Hierarchia II. k. — *Horányi* a Memor. I. 693. l. — *Gánóczy*: Episcopi Varad. II. 103. sk. ll. — *Háner*: Scriptt. Rer. Hung. I. 169. sk. ll. — Ismét, és most már teljesben, *Horányi* Forgáchnak általa eszközölt kiadásáb. 1788. — *Budai F.* Lexikona II. k. 42. sk. ll. — Sok újat hozva *Mocsáry Antal* Nógrád várm. Leir. IV. k. 137. sk. ll. — *Mednyánszky*: Taschenb. f. vaterl. Gesch. 1822. s ez után *Kovacsóczy*: Árpádia 1835. — *Fábri Pál* az Esmer. Tára V. k. 40. l. — *Lányi*: Magyarföld Egyháztört. I. 268 stb.

minden történészek által nyomról nyomra használtatik.

IV. Ghymesi Forgách Ferencz, Forgách Zsigmond kincstartó [2]) és Zólyomi Katalin harmadik fiok [3]), a XVI. század egyik legjelesb bajnoka Simon testvére, Budán született [4]). Bátyja a hadi pályára akarta őt bírni, a lánglelkű ifju azonban inkább a tudományok iránt érezve vonzódást, magát papságra szánta [5]).

---

[2]) *Horányi* a Mem. I. köt. a Mohácsnál elesett Forgách Miklós fiává teszi, de a kiadás előtti életrajzban, *Bél* nyomán (Notit. IV. 372), már megigazítja.

[3]) Magának Forgách Ferencznek előadása szerint az e kötet végén, 552. l., közlött nemzékrendben, ahol a négy fitestvér ily rendben áll: Simon, Paulus, *Franciscus*, Emericus. *Bél*nél, s utána *Nagy Iván*nál az ill. h., így következnek: Pál, Ferencz, Simon, Imre. Kétségtelenül az első sor hiteles, mit Istvánfi előadása is bizonyítani látszik, hol Ferencznek püspökké kineveztetéséről szól (l. a köv. jegyzetet). I. Ferdinánd kir. oklevelében is (Függelék I. sz.) Simon áll első helyt.

[4]) *Horányi* szerint (a nagy életrajzban, melyet értünk minden következő idézetinkben) még pedig 1510-ben, a mi azonban nem lehet. Mert ha Simon volt a legidősb testvér, kit csak Pál és Margit után követett Ferencz, úgy Simonnak legalább 1507. kellett volna születnie, és így 1596-ban, midőn a keresztesi mezőn mint osztályvezér harczolt, majd *kilenczven évesnek lennie!* Másfelül, mint a fejezetben előadatik, a páduai egyetemről visszatérvén lett Ferencz püspök 1556, s ekkor *ifjusága miatt* Simonra bízatott Várad megvédése: már pedig ha 46 éves, sem ekkor nem fogott Páduából haza térni, sem a 46 éves férfiu, ifjusága miatt, gyámra és védre nem fogott szorúlni.

[5]) Így *Horányi* a nagyobbik Életrajzban, és, bár kútfőt nem idéz, a dolog valószinű. Kevesbbé a mik következnek, hogy t. i. visszatérvén Olaszországból, Szalaházi Tamás veszprémi és választott egri püspök által szenteltetett volna fel; majd az ennél nyert jó véleményt ennek utódja Frangepán

Istvánfi szerint Oláh Miklós küldte őt a páduai egyetemre, hol a bölcsészet és szabad mesterségekből tudori rangot nyert[6]). Épen midőn Olaszországból haza tére, halt meg, 1556. aug. 12., a váradi püspök Zaberdin Mátyás, ki, a mily határozott híve Ferdinándnak, oly harczias férfiu, a király tekintélyét a tiszántuli részeken hatalmasan fenn tudta volt tartani. De Erdélyben a király ügye el vala veszve, Biharban pedig a kedélyek, Zaberdin kegyetlenségei által is végkép elkeserítve úgy, hogy a tiszai tartomány is Izabellához eskütt, s a novemberi kolosvári országgyülésen Erdély s a Részek egy közös birodalommá alakúltak. Kassa, Gyula és Várad még a királyiak kezén voltak. Zaberdin halála után tehát a váradi szék hamar be volt töltendő, mielőtt e megye is elveszne. Oláh Miklós Ferdinándnak Forgáchot ajánlotta, kit, úgy látszik, még mint egri püspök (1548—53), s mielőtt az ifju pap még felszenteltetett, már egri kanonokká tett volt, s ki időközben őrkanonokká lett[7]). A

Ferencznél is fenn tudván tartani, ez által neveztetett volna egri őrkanonokká, kinek utódai, Oláh Miklós és Újlaki Ferencz, által is becsültetett és szerettetett. — De, ha Forgách Szalaházi által annak veszprémi *és* egri püspöksége idején szenteltetett fel, úgy ennek 1527—34 közt kelle történnie, mert 1534 már Kecseti Márton volt veszprémi püspök; s ha ekkor Forgách hoszonnégy éves volt, csakugyan 1510-ben ben született, minek hihetetlenségét azonban a 4) jegyzésben megmutattam.

[6]) „Ex patavino gymnasio, ubi philosophiae studiis operam dederat, et de ea, literisque quas vocant humanioribus, lauream acceperat, reversus. . Olaho, qui eum in Italiam miserat. . .

[7]) *Pray* (Hierarch. II. 188.) kétségtelenül okmányos alapon, írja: „Ex Custode Capituli Agriensis, confestim a morte

király csakugyan neki is szánta a váradi püspökséget oly kikötéssel, hogy ő, mint igen ifju még, csupán az egyháziakat látná el, s a király mellett titkárságot viselne, Váradot pedig és környékét testvére Forgách Simon, ki csak azimént szabadúlt vala ki a török fogságból, melybe Temesvár veszedelmekor esett volt, jelenleg pedig felső Magyarországban vitézkedett a lázadó urak ellen, sietne védelmezni [8]). Mert Várad az erdélyiek által már ostromoltatott vala [9]), s a Lengyelországból Erdélybe visszatérő Izabella az ostromló hadat még útjából megerősíttette [10]).

Zaberdini, per Ferdinandum R. nominatus." Az egri egyházi Schematismus ugyan (1838-ról) az egri kanonokok sorozatában, mely „e documentis publicis" készült, Forgáchot mint őrkanonokot csak 1564-re hozza fel (22. l.), de ez csak azt bizonyítja, hogy más évről a lajstrom szerkesztője előtt okmány nem feküdt, míg másfelül azt, hogy 1564 is még az volt. Hogy Oláh által, s így 1553 előtt lett már egri kanonok, azon viszonynál fogva hihető, melyben őt e főpap irányában Istvánfi tünteti fel, mint ki őt „Olaszországba küldte", és a váradi székre ajánlotta Ferdinándnak (Vita auctoris).

[8]) Bizonyítja ezt *Istvánfi* előadása mind Historiájában Lib. XIX. (Colon. 1724) 230. l. mind Forgách Életében, világosan összekötvén a Ferencz püspökségét és Simon váradi kapitányságát; hogy pedig emez Váradot még 1556 őszszel vette át, bizonyos, mert Izabella visszatérésekor már benne volt. A forma szerinti kinevezés, mint látni fogjuk, a másik évben következett.

[9]) „Simon Forgách . . . ad administrationem Inferioris Vngariae et Varadini, *quae iam tertium mensem oppugnabatur* .. praefectus erat." L. Forgách Ferenczet alább a 148. l.

[10]) „Eorum Polonorum atque Vngarorum parte secum assumpta, reliquos, bipartito dividit (Isabella), partemque duce Andrea Batory de Somlio ad obsidionem Hust urgendam mittit, partem *Waradinum acrius oppugnandum.*" U. a. 149. l.

V. Míg Simon Báthory György rohamai ellen Váradot vitéz kitűréssel oltalmazá; öcscse, a kijelölt püspök, kinek részére Váradot meg kelle tartania, ez alatt mint királyi titkár az udvarban kezdte meg szolgálatait. Megjelenvén itt a királyi tanácsban a huszti őrség követei, segítséget sürgetni az ostromló Báthory András ellen, Ferdinánd oda Brandeis német kapitányt rendelte, bár Zrínyi Miklós ajánlkozott a várnak kiostromlására, ha a király Husztot, költségei visszatérítettéseig, okmányilag neki adományozza; s bár a tettszomjas Forgách Ferencz — s ez vala első fellépése — azt sürgette, hogy oda valamely a helyi és személy-viszonyokba avatott magyar kapitány küldetnék, kihez ő csatlakozni, s kit eladandó örökségéből pénzzel és zsoldosokkal támogatni kész. Hiába. Másfelül a váradiak követe is a majd győzödelmes Brandeis segedelmével lőn biztatva, noha Forgách Simon arra kért vala engedelmet, hogy, Váradban helyettest hagyván, kijöhessen, a felföldön elszéledt hadakat összeszedhesse, s azokat újakkal szaporítva, mind a két várat segíthesse. A király mind e fényes ajánlatokat mellőzte, s Brandeis addig rajzolt az alföldön és sétált Huszt és Bécs között, míg a huszti derék őrség kénytelen lőn magát megadni, s a királyné hadai teljes erővel Váradot ostromolhaták. Simon gyakran ki-kirohant, meg-megütközött, s oly vitézül tartotta magát, hogy végre is, majd egy évi ostrom, és csak vég kiéheztetés után, vonúlt ki, átengedvén Izabella vezérének az Alföld e kulcsát [11]) és öcscse püspöki székét, de melyet ez soha

[11]) L. F. Ferencz, 153—157. ll. — Várad nem 1556, hanem 1557 esett el, mit, a körülmények összevetésén kivül, *Sepsi Laczkó Máté* krónikája is világosan bizonyít, hol ez áll:

sem látott, sem bírt. Mert az 1556-ki kolosvári gyűlés határozata alapján, mely az egyházi jószágok secularisátióját kimondta, Izabella 1557 a váradi püspökség és káptalan jószágai nagy részét elfoglalván, azokat hozzá hű világiaknak adományozta [12]), János Zsigmond pedig, midőn anyja halála után a kormányt átvette, folytatván az elkobzásokat, a javakat maga is hol adományzás, hol eladás által elidegenítette [13]), míg végre 1566 a tordai gyűlés a káptalant is eltörölte, s a levéltárt országos gondviselés alá vette [14]). Így elvesztvén Forgách Ferencz püspökségét, még mielőtt azt bírta, puszta czímnek maradt az, hatáskör és javadalom nélkül.

VI. Míg Simon hős Váradon folytatta hadi munkáit, Ferencz a diplomatai pályán csakhamar megállapította hírnevét. T. i. a törökök folytonos betörései az alsó részekbe nyugtalanítván a királyt, ez 1557 elején Regensburgba a birodalmi rendekhez folyamodott segedelemért, mely meg is igértetett [15]), a magyarokat pedig június 1-jén Pozsonyba hívta össze kellő intézkedések tétele végett. Ez országgyülésen adta ki Ferdinánd Forgách Ferencznek püspöki kinevező oklevelét [16]), midőn a jövő télre kihirdetett német birodalmi gyűlésre menendő országos követ-

„1557. Váradot János király fia megveszi Ferdinándtól." (Gr. Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok, III. k. 18. l.)

[12]) *Gánóczy* az id. h. 111. l.

[13]) U. ott 113. l.

[14]) U. ott 127—9. ll.

[15]) L. Ferdinánd kir. XVIII. végzeménye (1557) I. törvénycikkét.

[16]) „Princeps legationis Franciscus Forgách *tum primum* in iis comitiis titulo episcopatus Varadinensis ornatus" irja maga, alul 155. l.

ség vezérletével és szónoklatával ő bízatott meg. Regensburgban jelen volt Ferdinánd, fiaival együtt, midőn Forgách vezérbeszédét tartotta. Nagy érdekeltséggel és részvéttel függött az összes gyűlés a szónok ajkain, ki a legnagyobb vereségek, a legaggasztóbb veszélyek, úgy Ferdinánd főherczeg viselt dolgai elbeszéllését művészileg beszővén előadásába, majd szánakozásra indítá hallgatóit, majd örömre, s ismét elkeseríté s feltüzelé a kedélyeket. E mellett személyesen eljárta a fejedelmeket, meggyőzni őket a veszély közösségéről, kérni, könyörögni nyújtanának segélyt. És csakugyan egy értelemmel meg is ajánltatott az, még pedig negyven ezer gyalog és nyolcz ezer lovas [17]). E siker, de még inkább a követ lelkessége, szelleme és buzgósága annyira megnyerte Forgáchnak a király bizodalmát és kegyét, hogy őt *titkos tanácsosai sorába* felvette [18]) és, ha nem csalódom, a *pornói apátsággal most adományozta meg.* T. i. ez adományozás évét nem tudjuk ugyan, de hogy azt 1560 előtt nyerte, IV. Pius pápa ez utóbbi évben kelt bullája kétségen kivül helyezi. Megjegyzem még, hogy a tudvágyó püspök regensburgi útját tapasztalásai gazdagítására is felhasználta, kiterjesztvén azt Belgiumba egész az éjszaki tenger partjáig, mint Istvánfi emlékezetben hagyta. — 1560-ban már mint *kir. alcancellárral* találkozunk vele, ez évi april 10-kén adván ki Ferdinánd híres decretumát az elidegenített egyházi javakról, mely a hazai törvénytárban e király XX. törvénykönyve után áll [19]).

---

[17]) L. al. *Forgáchot* a 156. l. V. ö. *Istvánfit* az id. kiad. 235. lap.

[18]) *Horányi* szerint a nagyobb Életrajzban.

[19]) „Ferdinandi I. super inscriptis, oppositis seu impi-

VII. Szinte 1560-ban bekövetkezett Forgách pápai megerősíttetése püspöki székében, IV. Piusnak jul. 16. költ bullája által. Ismerte ezt már Szentiványi Márton, s hiába igyekszik Gánóczy okoskodásokkal czáfolni meg a tudós jezsuitát, miután e bullát most már egész kiterjedésében bírjuk. Hogy pedig a magyar egyház több tekintélyes püspökei, mint Verancsics az egri, Brumán a zágrábi, Draskovich a pécsi, Paulini a csanádi, Újlaki a tinníni, még azon év végén sem voltak megerősítve, melynek júliusában a megye nélküli Forgách már kinyerte volt a bullát, csak azt mutatja, hogy Ferdinánd ennek ügyét buzgón és erélyesen sürgette, s ezzel is kedves dolgot akart tenni fiatal, de kitünő, tanácsosának és alcancellárjának [20]). Ugyan ez évben volt öröme Forgáchnak, családját, mely különben is a legrégiebbek és fényesbek közzé tarto-

---

gnoratis, donatis et venditis, ac quovis modo per ipsum abalienatis bonis Ecclesiarum Regni Hung. Decretum A. D. 1560 editum." Az aláírás csak így hangzik: „Franciscus Forgách, Episcopus Varadiensis." *Gánóczy* s a többiek cancellárnak nevezik őt, de az nem volt. Láttam a nemzeti muzeumban Forgáchnak három évvel utóbb, u. m. 1563. nov. 8. kelt eredeti nyugtatványát, mely alatt így írja magát: „Episc. Varadiensis, Consiliarius et *Vice-Cancellarius*."

[20]) L. *Gánóczyt* az id. h. 106—110. — A 119. lapon még azt is felhozza G., hogy még 1565-ben is Electusnak írta magát Forgách, midőn Commentáriusaiban mondja (nálunk a 289 lapon): „Postera die laudatus (Ferdinandus I.) inter solennia pro suggestu a Francisco Forgách *Electo* Episcopo Varadinensi oratione, quae extat." Igen: Forgách e helyet több évvel a történet után írta, midőn az Electus könnyen kisiklhatott tollából: de 1565-ben, midőn e beszédet tartotta s azonnal ki is adatta, a hivatalos kiadás czímlapján, csak „Episcopo Varadien:" áll. S így ez okoskodások nem nyomnak semmit. — Magát a bullát l. a *Függelék*ben, a II. sz. alatt.

fenn illik tartani, úgymond, a magyar királynak azon tartományok feletti régi jogát, a mennyiben idő s körülmények engedik. Ferdinánd Forgách tanácsát fogadván, bele egyezett, hogy Zay Basilicus ügyét lehető titokban előmozdítsa, s e végre annak pénzt is küldött. Zay a harczias Székely Antalt könnyen rá bírta a hadjáratra, ki a Szucsva mellett Sándort teljesen megvervén, a moldvánok Basilicust vajdául elfogadták. Maga Szulimán, el levén másfelé foglalva, elismerte őt, és fejedelmi zászlóval megajándékozta. Ekép az ügy szerencsésen befejeztetvén, Forgách csak most állt elé egész, nagy horderejű s addig titkolt, tervével, melynek czélja nem vala csekélyebb, mint II. János megbuktatásával Erdély visszakapcsolása az anya országhoz, tehát *a magyar birodalom egységének helyreállítása*, melynek természetes következése leendett majdan a még csak húsz éves török foglalások visszavétele, s így isten segedelmével végre ismét az elrongyollott haza megépítése. Emlékirata, melyet a királynak december második felében nyújtott be, a tervet a hozzá hű Basilicus Despotes, némely Ferdinándhoz szító erdélyi főurak, s a szászok, az elégedetlen székelyek, s több magyarországi hű urak gyors és lelkes összeműködésére alapította. A király nagy érdekeltséggel fogadta a gondolatot, azt fiával Maximiliánnal s néhány legbiztosabb tanácsaival közölte véleményzés végett, mely utóbbiak azt pártolták is, de időközben a viszonyok megváltoztak. A moldvai események, tudva lévén hogy azokban magyar kéz játszik, II. János figyelmét is felköltötték, és oly intézkedéseket vontak magok után Erdélyben, melyek a meglepetésre épített tervet kivihetetlenné tettek, annyival inkább, mert a Balassa Menyhért elpártolása

folytán Jánostól, mely, a Forgách javaslata előtt már, tudta nélkül, titkon elő volt készítve, most bekövetkezvén, magyar és erdélyi földön megindúltak a hadviselések, mikbe majdan a török is beavatkozott. Másfelül Basilicus is, erőszakos módon vivén reformátori működéseit Moldvában, végre megbukott (1563. nov.); s így Forgách nagyszerű, s a köz hazára nézve kétségtelenül kivánatos czélzatai dugába dőltek [22]).

IX. Ez években Forgáchot többnyire a király mellett találjuk, Bécsben és Prágában, őt tanácscsal is, kölcsönnel is támogatva [23]). 1563-ban sept. 20. je-

---

[22]) A moldvai háborút *Forgách* a 217—227.ll. beszélli el. Az Erdély visszakapcsolása iránti tervét, Erdélyben írván munkáját, természetesen elhallgatja. Először *gr. Kemény József* hozta azt világosságra (Új M. Muzeum, 1854. II. 194—212) s innen közöljük Forgách emlékiratát e kötetben, a *Váriák* I. száma alatt. Annak nincs ugyan kelete, de nem kétkedhetni, hogy az 1561. dec. másod felében készült, mert Ferdinánd levele Miksa fiához csak 1561. dec. 29. kelt. Tehát a szucsvai diadal nem *ezen* terv eredménye volt, mint *Kővári* akarja (Erd. Tört. III. 168), hanem annak előzménye, melyet kétségtelenül bevárt Forgách, mielőtt tervét Ferdinánd elibe terjesztette. — *Kővári* szerint Forgách indoka volt volna „hogy székét (a váradit) kezére kaphassa." Nagy merény kis czél végett. Oly nehéznek tetszheték-e a fiatal Forgáchnak megyét kapni, hogy ily nagy és kétes tervhez folyamodjék? S oly hihetetlen-e feltenni, hogy Magyarország épségének és Moldva fölötti fenhatóságának helyreállítása lebegett a buzgó hazafi előtt? S ha személyes jutalom is kelle, csak az egy Várad lehete-e az? mely nélkül tehát Forgách ez actiót nem tervezi?

[23]) Mint azt Nádasdihoz írt levelei (e kötet 546 sk. ll.), a nemzeti muzeumban őrzött nyugtatványai s egy 2000 frt előlegezéséről szóló kamarai okmány bizonyítják.

len volt Maximilián ifjabb királynak cseh királylyá koronáztatásán Prágában; utóbb Ferdinánddal a pozsonyi országgyülésen, mely Forgáchot a 60. törvényczikk 2. §-a által az austriai határok igazítására kirendelt bizottság elnökéül rendelte. Ugyanezen országgyülés alatt Draskovics zágrábi, ennek helyébe Dudics pécsi püspökké neveztetvén, a Draskovics által bírt *pozsonyi prépostság* november 1. Forgáchnak adományoztatott [24]). Ez volt fejedelmének utolsó kedvezése. 1564 július 25-kén t.i. Ferdinánd meghalt. Az utolsó dicsőítő szolgálatot neki, az udvar megbizásából, Forgách tette, midőn a következett évi aug. 7-dikén Bécsben szent István egyházában tartott gyásztünnepen a császár, az uralkodó család, a római birodalom s valamennyi országai képviselőinek jelenlétében a magasztaló beszédet ő mondotta. „Miserationem et ploratus omnibus eliciebant silentium vastum . . . oratio ad luctum versa: *quae cuncta supe-*

[24]) „Hoc anno (1563) die 1. nov. confert ei Ferdinandus Praeposituram Posoniensem, ad honorem — *ut literae collationis habent* (melyeket tehát *Pray* ismert) — beatorum Saluatoris et Martini, fundatam." Hier. II. 188. l. — V.ö. (*A. Pogány*) Praepositura et Praepositi S. Martini, alias SS. Saluatoris de Posonio, Pos. 1848. a 49. lapon. Könnyelmüen irja tehát *Mocsáry*, az id. h. 137: „visszajövén Páduából, azonnal elnyerte a pozsonyi káptalan prépostságát, s azon feljül ama gazdag Pornó nevezetü apátúrságot is." Pornót, mint láttuk, 1557 után kapta; mely nem is volt oly gazdag, a pápa saját szavai szerint: „cuius fructus, redditus et proventus centum ducatorum auri de camera, secundum communem aestimationalem valorem annuum, ut accepimus, non excedunt" (Függelék II. sz. alatt). *Gánóczy* viszont 1565-re teszi, szinte hibásan, id. h. 121. l. *Pethő Gergely* Krónikájára hivatkozva, *Spangáré* helyett (ennél 279. l.).

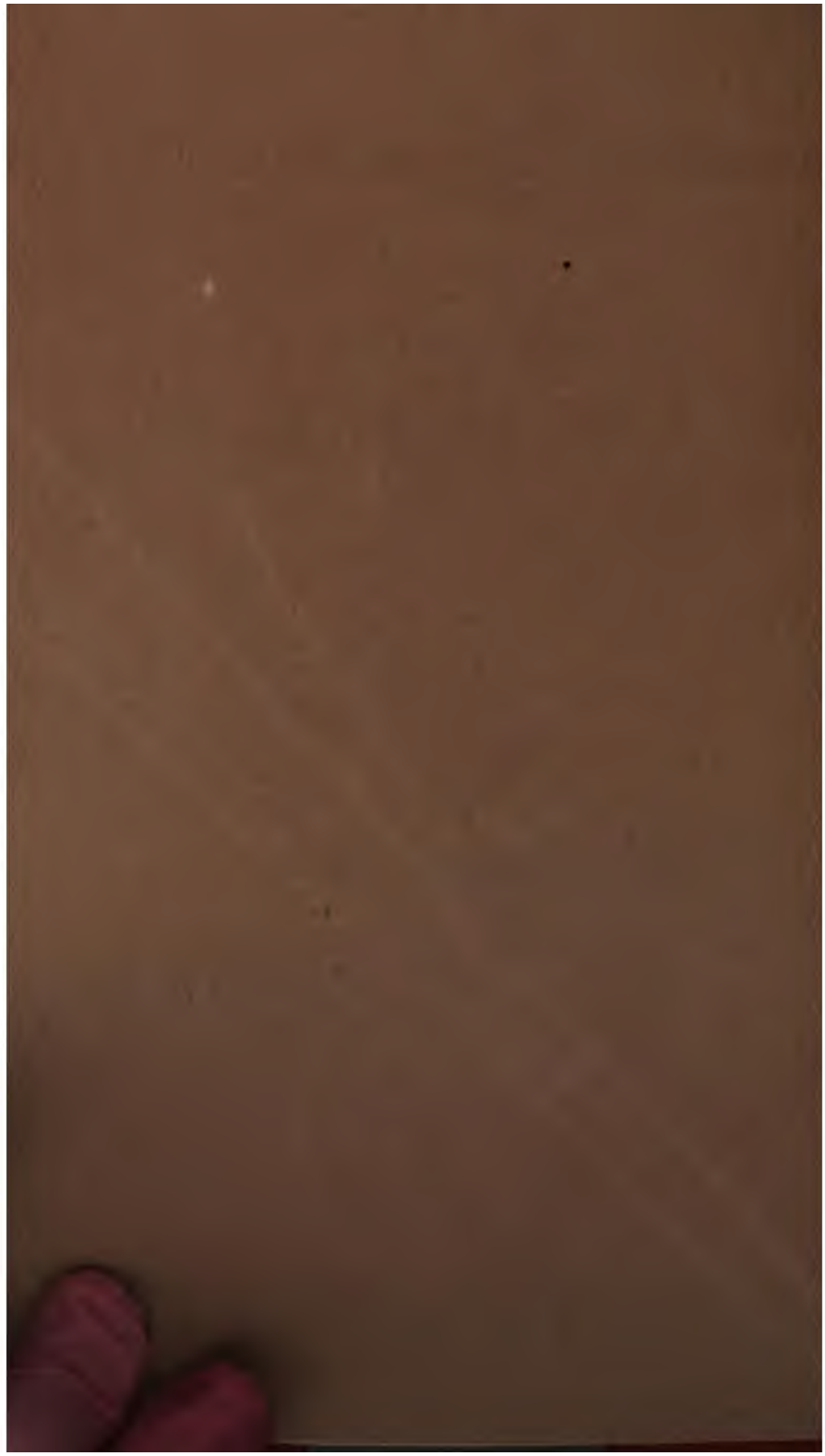

csosai közől mellette az öreg Oláh érsek és a mi Forgáchunk, Bátori András az országbíró, Mérei Mihály a nádori helytartó, és Tahy Ferencz főlovászmester. A beteges agg Batthyány Ferencz levélben javasolta, állapodnék meg a király Óváratt, s az időtől várna tanácsot. Forgách sebes előtörést sürgetett Esztergam ellen, s annak ostromlását: ez által a fenyegetett Gyula és Szigettől, vagy legalább azok egyikétől, el fog vonatni az ellenség, s ha a király ütközetet nem akarna adni, biztos a visszavonúlás, miután az ellenség két annyi távolatra van Óvártól a királynál: így húzható lesz a háború, s kijátszható az ellenség. Sőt ha a török kitűzött czéljától el nem vonatnék is: Esztergam kétségtelenül elesik, s e győződelem és dicsőség felérend Szulimánéval, melyet ez oda lenne vívhat ki. Tahy, a tapasztalt hadi ember, támogatta a püspök tanácsát. De a többinek, mint Forgách írja: „az, mi kétes helyzetekben a legkárosabb, a közép út" tetszett. Győr alá javaslák vinni a sereget, hol nem vala ellenség, s ott a körülményektől várni, mit kelljen tenni. Hatod napra a sereg ott is volt. S míg Kerecsényi Gyulán hadakért esengett; míg Zrínyi Szigetben, hiába várva segélyt, a lehetetlent mívelte, s végre elesett, hírmondót is alig hagyva; míg a törökök Somogyot, Szalát, Vast, sőt egész Dunántúlt pusztították, rendre elszedték a várakat, s a nagyvezér vagy nyolczvan ezer rabot hurczolt ki a hazából: addig a nagy sereg, apró osztályokban, itt-ott haszontalan sőt káros szerencsepróbákkal fecsérlette a drága időt és vért, s midőn Zrínyi feje selyembe takarva a győri táborba érkezett, szépen eloszlott, siker és becsület nélkül, miután még előbb egy szomorú epizódnak tanúja és részese volt, melyben Forgáchnak

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORI

MAGYAR
TÖRTÉNELMI EMLÉKE

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHATODIK KÖTET.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSI

GHYMESI FORGÁCH FERENCZ

NAGYVÁRADI PÜSPÖK

MAGYAR HISTORIÁJA

1540—1572.

FORGÁCH SIMON ÉS ISTVÁNFI MIKLÓS

JEGYZÉSEIKKEL EGYÜTT.

A HERCZEG ESTERHÁZY-FÉLE KÉZIRATBÓL

KÖZLI

MAJER FIDÉL.

BÉVEZETTE

TOLDY FERENCZ,

M. AKAD. R. L. S A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

PEST, 1866.

IBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

novem atque decem castellis, oppidis atque arcibus aut excisis, aut captis; tot millibus partim captis, partim trucidatis; proventu quem maximum ex mineris auri et argenti speraverat, privatus; evastata denique omni Superiore Vngaria!“ [30]). Jött a júniusi országgyülés is, a király német megnyitó beszédével s az ország nem orvosolt panaszaival: Forgách még nem tette a végső lépést. Oct. 21-kén (mint Katona határozottan állítja Gánóczy ellenében) meghal Gregoriánci Pál, a győri püspök. Forgách tíz év óta a magyar király legbuzgóbb tanácsosa és procancellárja, kinek püspöksége eddig puszta czím vala, s ki előtt, hogy az valaha több legyen, még a lehetőséget is elzárták azok, mik a tordai gyülésen Erdélyben történtek [31]): óhajtotta, sőt méltán várhatta, hogy eddigi hű fáradozásai tekintetéből e püspöki széket megnyerje. De Maximiliánnak tetszett ezt az egyetlen még ép magyar megyét egy haszontalan külföl-

[30]) L. *Forgáchot* itt a 370. lapon.

[31]) A tordai gyülés törvénye így szól: „Végezetre, miérthogy az Úristen, jóvoltából, az evangéliomnak világosságát az Ő Felsége birodalmába mindenütt elterjesztette, és kivánja hogy a hamis tudomány és tévelygések az anyaszentegyházból kiirtassanak: egyenlő akarattal végeztetett, hogy aféle renden való egyházi személyek, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzésekhez ragaszkodtanak, és ebből kitérni nem akarnak, az Ő Felsége birodalmából minden néven kiigazittassanak. A váradi káptalannak Ő Felsége e jövendő virágvasárnapját rendelte, hol, a kik megtérnek, házokba, szőllőjökbe, marhájokba, jószágoktól megválva, kiket Ő Felsége magának akar megtartani, békességbe maradhatnak; ha pedig az isten igéjét nem akarják venni, személyekbe, marhájokkal egyetembe, valahová akarják, szabadosan elbocsáttassanak.“

dire, a velenczei eredetű Delpini Zakariás bíbornokra ruházni, ki, bár botrányos élete miatt IV. Pál pápa által elűzetett, Istvánfi szerint Medicisi Cosmus florenci herceg kérései s ajándékai folytán azt a császárnál kedvesebb Forgách elől elnyerte [32]). Sokkal hihetőbb a Forgách által eléadott ok: e szerint a cardinális a hitéről gyanús Maximiliánnak, római királylyá választatásakor nagy szolgálatokat tett, mellette dolgozván az egyházi választó fejedelmeknél [33]); s ki tudja, nem volt-e már akkor a legközelebb megüresülendő magyar püspökség a velencésnek igérve? Lehet, hogy mind a két ok összehatott. Ekép a kedvetlenség eddigi okaihoz most a személyes mellőztetés fájdalma is járult: Forgách ürömpohara megtölt. *Lemondott, s a kiköltözésre engedelmet kért.* A király, bár kelletlenül, elfogadta a lemondást, megadta a kiköltözési engedélyt [34]): nehezen, bár hallgatva tűrve Forgách eltávozását, de, mint látszik, nem reménye nélkül a mindenek felett hasznos férfiú visszatérésének; mert közel esztendeig betöltetlenül hagyta a

---

[32]) „. . quam quod Episcopatum Iauriensem, quem ipse post obitum Pauli Gregoriancii vehementer expetebat, *Caesar, quamvis in eum* (Forgacium) *propensior*, tamen Cosmi Florentiae Ducis *precibus muneribusque expugnatus*, Zachariae Delphino Cardinali contulisset": id. h. 314. b. l.

[33]) L. *Forgách*, 301—2. ll.

[34]) „. . quod et Imperatorem Maximilianum, *accepta prius ab Ipso gratiosa venia*, atque insuper dignitates, proventus atque emolumenta, quae habuisset, quaeque habere sperasset, simul cum omni patrimonio relinquere, ab exterisque nationibus (olasz földről) ad nos venire non dubitasset." II. János levele *Mocsárynál*, id. h. 157. l. — Világosan 1568-ra teszi Erdélybe jöttét Bethlen Farkas Hist. II. köt. 179. l.

váradi czímet [35]). és Forgách fizetését is csak felfüggesztette, nem töröltette ki a pozsonyi kamaránál; sőt a már Olaszországban levőt magához is hívta [36]), kétségtelenül, hogy őt visszatérésre bírja. Forgách állandó maradt. — Egyébiránt mikor hagyta el Forgách Magyarországot, pontosan meg nem határozhatom. Az ez évi országgyűlés, melyen kétségtelenül jelen volt, 26. törvényczikkelyében a helytartói felebbező törvényszék bírái közzé sorozza még, bár, mi feltünő, nem püspöknek, hanem csak pozsonyi prépostnak nevezve őtet [37]). Gregoriánci is csak ez évi october 21. halván meg, — mint mondatott — az országgyülés

---

[35]) Utódját Radetius Istvánt először 1568. aug. 17. találjuk „Electus Varadiensis"-nek irva. L. *Katona* XXV. k. 52. lap.

[36]) „Credo propterea, mond *Pray* a Hier. id. h. 189. l., *quod spes non esset nulla*, ut Forgáchius, deserto Transylvano, ad Regem rediret, quam sequente etiam anno de se videbatur praebuisse, cum stipendium consuetum (nem tanácsosi díja volt-e ez?) a camera peteret, ut Maximiliani R. literae ad hanc datae testantur: „Maximilianus etc. Quod quaeritis literis vestris XII. Ianuarii ad nos datis: an soluendum sit Salarium Episcopo olim Varadiensi Francisco Forgách, nec ne: cum extra Regnum sit constitutus, benigne vobis significamus, nos ipsum ad certum diem huc advocasse, qui ubi advenerit, et de Salario, et aliis rebus statuemus. Interea nihil servitori ipsius numerate, sed ubi institerit rursum, date (?) etc. Viennae, 6. die Febr. 1568."

[37]) „Quod autem Maiestatis Suae benigna voluntas est, ut Domini Praelati et Barones, qui iudiciis intersint, expresse nominati, Articulis huius conventus inserantur: §. 1. . . §. 2. In appellationibus vero penes Dominum Locumtenentem adsint: Dominus Iudex Curiae, Dom. Episcopus Transylvaniensis et *Dominus Franciscus Forgách Praepositus Posoniensis*, Dom. Michael de Mére. ." stb. 1567: 26.

után is Forgáchnak csak *a bekövetkezett téli hónapokban* történhetett lemondása s elutazása; de annyi bizonyos a császár leveléből, hogy 1568. febr. 6. már az országon kivül volt[56]). Olaszországból Ragúzába ment, s úgy látszik innen ajánlotta szolgálatait János Zsigmondnak, kihez aztán Szerbián, Belgrádon és Temesváron át utazott. Nem sokára követte őt süve Gyulafi László is, Istvánfi szerint általa rá biratva, miután a zálogban tartott pornói apátsági birtok nála nem hagyatott, mi természetes következése volt annak, hogy Forgách az apátságról lemondott (ha lemondott, mert szükséges ez nem volt), s másért azért, hogy egy általa elfogott gazdag török rab tőle elvétetett[58]).

XII. Forgách elmenetele roppant hatást idézett elé az országban. Az emberséges, szelíd gondolkodású Verancsics fájdalmat érzett a jeles férfiú elmente felett, s némi reménynyel volt, hogy még visszatér; de ő is elpártolásnak vette[59]), mi csak lemondás,

---

[58]) *Horányi* szerint azért ment volna Gyulafi Erdélybe, nehogy erdélyi nagy jószágaitól, a távollét ürügye alatt, a fejedelem által elejtessék: de akkor Gyulafinak rég Erdélybe kellett volna szakadnia; másfelül nincs nyoma, hogy e dunántuli család Erdélyben bírt volna, még pedig, mint Horányi mondja: quae amplissima in Dacia possidebat. Valóban Gyulafit, a fejérvári, lippai, hegyesdi, győri hőst képesnek tarthatjuk, hogy ugyanazon tekintetek által kedvetleníttessék el, melyek által Forgách. Mely kedves vala pedig János Zsigmond előtt a híres hősnek hozzá csatlakozása, bizonyítja hogy az 1569. mart. 19. kelt adománylevél által Szilágycseh várát kapta a hozzá tartozó huszonnégy faluval örök birtokúl (*Kővári* id. h. III. k. 193. l. a Kemény Apparatus Diplomaticusára támaszkodva).

[59]) 1568-ban így ír Draskovics Györgyhöz: „Noster quoque Franciscus Forgachius certo ad Transylvanum transiit: qua spe, nescio: nota tamen tali, qua parum certe illus-

A Forgách lépése elhibázott lehetett, de semmi tekintetben becstelen nem volt. Csak a múlt században találkoztak védői: Gánóczy és Horányi. Fájt, úgy mond amaz, hogy váradi káptalana elpusztíttatott; fájt hogy papjain, siralmas állapotjokban, míg Maximiliánt követi, nem segíthet; másfelűl bízott magához, tudományához, a köz ügyek vitelében szerzett szerencsés könnyüségéhez, hogy sikerűlni fog az erdélyi fejedelem kemény szivét eleinte saját részére megnyerni, aztán ékesszólása és tanácsaival a káptalan, majd a katholikus isteni tisztelet visszaállítására, sőt végre püspöksége jogai és javadalmai visszaadására is bírni. De végre, folytatja, igyekvései sikeretlenségét tapasztalván, s a királyhoz visszatérni „nem mervén", Olaszországba távozott [44]). Horányi Gánóczyval tagadja, hogy a győri dolog bírta Forgáchot az elmenetelre: miért nem ment el mindjárt Gregorianci halála után? — pedig akkor ment, mint láttuk; — s ha a császár ügyének akadályt akara vetni, miért várta be, míg Verancsics megkötötte a nyolcz éves békét a törökkel? — de állítja-e valaki, hogy azt akart? — Láttuk hogy a győri dolog csak alkalmi ok volt. — S itt, nevezetes plágiummal, Gánóczy védelmét adja Horányi a magáéként („hanc igitur esse *adfirmo* transitus causam") szinte szóról szóra; s hozzá adja: mely szép dolog tűrni a megelőztetést, a szerencsétlenséget stb. Csakhogy ez igazságokat könnyű szép velősmondatokba foglalni, mikor bajunk nincs. Forgách áldozata lett tűrni nem tudó érzékeny lelkének, de hűtelen őt-mellőzött urához nem. Mentségre tehát nem szorúl; annál méltóbb részvételünkre.

[44]) Episcopi Var. II. 134. l.

XIII. János Zsigmond udvarában Forgách *tanácsúri* méltóságot viselt [45]), s a fejedelem által 1569. február 17-kén a kolosmonostori eltörlött apátság secularisált birtokai közől hat faluval megadományoztatott „a maga és örökösei részére“ [46]). Ennek daczára, úgy látszik, nem jól érezte magát az „ariánus“ fejedelem mellett, kiben bizony nem sok királyi tulajdont találhata, s ki viszont őt, a katholikus főpapot, bizonyosan nem rokonszenvből, hanem csak neve fényeért s elébbi magas állásáért Európa első udvaránál, látta szívesen a magáéba átjőni [47]). Még kevésbbé lehetett Forgáchnak ínyére a kis király környezete, melyben, bármit mond Szilágyi Sándor, az egy Báthori Istvánon kivűl, tiszteletét más nem igen bírhatta. Megbánás lephette meg Forgáchot, s tán nem téve-

[45]) 1570-ben is (a 34. és 46. jegyzésekben idézett levélben) így nevezi őt a fejedelem: „per Magnificum Franciscum Forgách de Ghymes *Consiliarium nostrum* nobis sincere dilectum,“ nem cancellárnak, a mivé biographusai csinálják. A cancellár Csáki Mihály volt. Hibáz tehát *Istvánfi* a Forgách Életében s mind a kik őt követik, midőn cancellárrá teszik.

[46]) Az oklevél gr. Kemény Zsigm. Apparatus Diplomaticusában (l. *Kővári* Erdély Tört. III. 193. l.). Erre vonatkoznak János 1570. máj. 2. kelt levelének különösen e szavai: „... nos Castellum seu Curiam Abbatialem Colos-Monostor vocatam, in Comitatu Colosiensi existentem, medio aliarum literarum nostrarum privilegialiter emanatarum, simul cum universis eius pertinentiis, proventibus, atque emolumentis, quocumque nomine vocitentur, ad idem et eandem spectantibus, manibus nostris Regiis, sibi haeredibusque suis dedissemus atque contulissemus. In cuius et quorum pacifico usu, dominio, *ultra unius anni evolutionem* stetisset, et nunc quoque existeret.“ L. a *Függelék*ben IV. sz. alatt.

[47]) Ezeket olvasom ki *Istvánfi* azon helyéből (Forgách Él.) hogy F. „non satis gratum se illi praebuit.“

dek, ha az egészségi ürügy alatt 1569-ben Olaszországba tett útnak egészen más okát gyanítom. Delpini bíbornok t. i. annyira magára vonta a magyarok köz megvetését, a Rendek oly hangosan követelték eltávolítását a királytól, hogy Forgáchban talán remény éledezett, miszerint, ha a Bécsben gyűlölt udvart elhagyja, az óhajtott széket még elérendi. A Pozsonyban összegyűlt országos Rendek csakugyan megalkották a 35. törvényczikket, mely Delpini elküldetését decretálja, még pedig mielébb: „nehogy kénytelenek legyenek a bíbornok úrtól a dézmákat megvonni;“ s a velencés, nem várva be a pert, ment. De most a király maradt következetes, mint az előtt Forgách, s a győri püspökséget nem töltötte be. Forgách visszatért Gyulafejérvárra, martiusban 1570. [48])

---

[48]) *Timon* ez olasz útnak más okát adja: „Cum neque a Dacis se pro dignitate coli, haberique existimaret, concessit in Italiam, ubi etiam ex vita migravit“ (id. h. 209. l.). Az ok a levegőből van kapva, ez út pedig a harmadik, 1575-ki olasz úttal összezavarva. — *Gánóczy*, Pethőre (tulajdonkép Spangárra) hivatkozva, szinte így: „Eodem . . quo ad Transylvanum abiit, anno, relictis patriis laribus (érti erdélyi lakát), in Italiam commigravit, ubi et extremum clausit diem (id. h. 135. l.). Erdélybe 1568-ban jött; ha ez évben ment volna Olaszországba, János-Zsigmond nem fogta volna neki 1569-ben Kolos Monostrát adományozni. De nem is maradt ott, hogy ott meghaljon; hanem visszatért, még pedig nem várva be János halálát, mint Horányi, nem tudom honnan, de valótlanúl írja: „Interea missis crebro literis Forgáchium ducta sorore propinquus Ladislaus Gyulafi de Transylvaniae vicissitudinibus, procerum studiis, variaque principis valetudine atque ingravescente morbi atrocitate edocere et commonefacere non intermisit. Vnde factum est, ut reditum in sequentem annum (tehát 1571-re) differret. Mox audita Ioannis Sigismundi morte, atque in locum eius, communi procerum con-

XIV. Ez olasz útról Horányi, nem tudom ki után, beszélli, hogy Forgách Velenczében múlatván, itt a a Manuziókkal, Páduában Sigenius Károlylyal s más tudósokkal társalkodott ; s innen ismét Ragúzába ment. Ragúzai tartózkodása Benessa Péter, mint gyanítom, erdélyi consul, házánál, ennek II. Jánoshoz írt leveléből bizonyos, mely szerint Forgách nála olvasván Tubero Lajos melitai apát addig ismeretlen Magyar Historiáját, buzdította őt, hogy küldené meg azt fejedelmének, mit a választott király kedvét kereső olasz, Forgách által, teljesített is[49]). A visszatértnek kellemetlenségei lehettek kolosmonostori birtokai miatt, amiért János, május 22. kiadta taná-

---

sensione, suffecto Stephano Báthorio, rerum gestarum gloria clarissimo et dudum sibi cognito, principem salutaturus itinere accelerato in Transylvaniam tetendit." S valamivel alább mondja: „Forgáchium in Transylvaniam Anno 1571 mense Iunio ex Italia et Ragusa delatum . . . certum est" (Forgách Életében). Kiírtam az egész helyet, hogy legyen min bámulnunk, ha azt mondom, miszerint — talán a Gyulafi levelei tartalmán kivül, melyek közlése felette kivánatos vala, ha Horányi ismerte, mert János utolsó életéve és Erdély akkori politikai történetét fogták befoglalni — minden szava merő kohelmány! Így áll a mi legtöbb biographusaink történeti lelkismerete, gondossága, hitelessége! — Én Ragúzából Erdélybe visszatérését 1570 martiusra tettem, mert Benessa levele, melylyel Tubero Commentáriusait a fejedelemnek meghozta „V. Kal. Martii A. Salutis MDLXX" költ; azon 1570. évi május 22. pedig már kiadta II. János azon levelét a kir. dézmák haszonbérlőihez, s különösen Chinády Jánoshoz az iránt, hogy Forgáchot kolosmonostrai birtokaiban ne háborgassák (l. a *Függelék* IV. számát).

[49]) Benessa érdekes levelét l. a *Függelék*ben III. sz. alatt. Ebből tudjuk azt is, hogy Forgách 1569-ben jött Ragúzába.

csosa érdekében a kir. dézmabérlőkhöz szóló rendeletét, melyben Forgáchnak azokban háborgattatását tiltja [50]). Jelen volt Forgách a nagy tanácsban ez évi (1570) september közepén, midőn Békes Gáspár a Maximiliánnal Speyerben közösen megállapított békepontokat elhozván, II. János azokat cancellárja Cáki Mihály által inkább elfogadás, mint tanácskozás alá vétel végett előterjesztette főembereinek. A tizennyolcz úr közől tizenhat, minden belé-ereszkedés nélkül, megesküdt a szerződésre: Báthori István csak Szatmár visszanyerésének feltétele alatt, Forgách viszont „a mennyiben e kötés a magyar birodalomra és nemzetre üdvös, s a hazai törvények szerint igazságos" [51]). Midőn aztán Békes Gáspár a ratificált kötéssel 1571-ki január végén Prágába Maximiliánhoz visszatért, ez azonnal kiállította, a nemesek részére a megyékhez, a főurak számára személyenként, a kikötött „biztosító leveleket", melyek szerint t. i. senki általa és utódai által az erdélyi fejedelemnek tett hű szolgálatokért akár birtokaiban, akár személyében háborgattatni nem fog, s ily biztosító levél adatott Forgáchnak is (Prága, jan. 31. 1571. [52]); martius 29. pedig, miután János Zsigmondnak martius 13-kán közbejött halála Prágában megtudatott, a császár legott mart. 29. levelet intézett Forgáchhoz, melyben felszólítja őt, hogy, miután az elhúnyt fejedelem az ő, (Forgách) tanácsával is élt, s ez a kötést esküvel is elismerte, lenne maga is munkás a tartomány nyugalomban maradásában, s hitelt adva mindenben Békes Gáspárnak, mit ez vele a császár nevében közölni fog,

[50]) E levelet a *Függelék*ben l. IV. sz. alatt.

[51]) L. *Forgáchot* magát, itt a 447. lapon.

[52]) L. a *Függelék*ben V. sz. alatt.

tenné az', mit a császár iránt fennálló hite javasland, pártolván azt úgy, miszerint különös buzgóságát s őszinte hűségét a császárhoz, ez ízben különösen tanusítsa. Egy *elpártolthoz* írni így derogál vala egy császárnak [53]).

XV. De Maximilián lehetetlenséget követelt; mert nem mást kivánt vala, mint hogy Békest — kinek ügye az első perctől fogva vesztett ügy volt — vajdaságra segítse. Forgách ezt nem akarhatta, de akarva sem teljesíthette volna. — Ettől kezdve tehát haza-térésének lehetősége is megszűnt. Május 25-kén az ország Báthori Istvánt választotta fejedelmévé, kivel Forgách nem csak vérrokon s egy vallású, hanem János életében is mindig összetartó levén, nem csoda, hogy szívesen maradt, és hogy az új fejedelem sem késett őt a Békeshez szító Csáki Mihály helyébe *cancellárrá* emelni [54]).Mint ilyené áll már neve az ez

---

[53]) „Qui — (Békes) — latam satis de pluribus rebus acceperit a nobis Instructionem, iniunximus illi, ut tecum quoque nonnulla agere, et nostro nomine tibi referre debeat. Quare Fidelitatem tuam clementer requirimus et hortamur, ut iis, quae nostro nomine tibi retulerit, fidem indubiam praestare, eisdemque ita te accommodare velis, *sicuti de te plane confidimus, et datae nobis fidei quoque tuae vinculum tibi haud dubie* suadebit". . . És: „ut in iis omnibus apud Regnicolas bono et optato fine perficiendis, opera, consilio et promotione tua ipsi Gasparo Békes, et ceteris, quibus hoc idem negotium commendavimus, ita assistere velis, *ut singulare tuum erga nos studium et sinceram fidem vel hac potissimum vice demonstres.*" Az egész levelet l. a *Függelék*ben, VI. sz. alatt.

[54]) Csáki a Báthori választásában sem vett részt (Hagymási levele Lisszti Jánoshoz: *Kemény* és *Kovács*: Erdélyország Történetei Tára I.: „Más nap jó hajnalban egybe gyülének az gyülésben, és alig valának együtt, íme minden további vita

évi nov. 9. tartott kolosvári országgyülés törvényczikkelyei [55]), úgy a szász papság részére 1572. júl. 4. költ kiváltságlevél [56]), s az 1573-ki oct. 15. tartott meggyesi törvényczikkek alatt [57]); 1574. mart. 1-jén pedig Krakóban találjuk, hol Valois Henrik lengyel király koronázatán, kétségtelenül mint *Báthori István követe*, volt jelen [58]).

XVI. Úgy hiszem, nem tévedek azt állító, hogy Erdélyben készíté Forgách *Commentáriusait*, s leginkább cancellársága idejében, mely alatt, mióta Maximilián udvarát elhagyta, leginkább élvezhetett külső, és sorsa tisztában levén, végre lelki nyugalmat is. A terv régibb volt. Már midőn Brutus János Mihály némely kiadások eszközlése végett 1563. Velencében mulatott, hívta meg őt Forgách magához, már akkor szándékozván kora történeteit megírni, s Brutus tudós társalkodásán kivül classicai tolla segedelmét is igénybe venni. Forgách feltételei fényesek voltak, de Brutus

---

és szó nélkül kikiálták Báthori István uramot, az Somlyait, főúr öreg nemzetet, vajdának; *de Csáki uramot ez nap nem láthattuk*" 109. l.). — *Kővári* Erdély Történelme, IV. 15. l. septemb. Csákit *volt* cancellárnak nevezi. Nem lehetséges, hogy Báthori csak egy perczig élt volna is szolgálatával. A novemberi gyülésben pedig, 16. l., „a pártos Csákit, mint az interregnum alatti kormányzót, számolásra szólíták fel." Nem lehetséges, hogy Báthori csak egy perczig is élt volna szolgálatával. — Egyébiránt Csáki a következett 1572. évi aprílben meg is halt (*Bethlen* II. 256.).

[55]) *Kővári* az id. h. 16. l.

[56]) L. *Háner* Scriptt. I. 171.

[57]) L. azokat *Kemény és Kovács* Erd. Tört. Tára I. 131—134 ll.

[58]) Bátyjához Simonhoz Krakóban, mart. 1. kelt levelét l. e kötet 546. lapján.

vagy nem bízik vala egy magán úr állandóságában, vagy nem határozhatta el magát a szép franczia várost, mely akkor állandó lakhelye volt, Lyont, Pozsonynyal felcserélni. Az alkudozásnak tehát nem lett eredménye [59]). Azonban nem kétkedhetni, hogy Forgách rég jegyzett, gyűjtögetett e czélra; hogy pedig különösen 1566 végén komolyan hozzá kivánt már látni a munkához, dec. 2. Bornemisza püspökhöz intézett levele mutatja, melyben kéri hogy kortörténeti feljegyzéseit, milyekkel, úgymond, bőségben bír, vele a titoktartás pecsétе alatt közölni ne terheltetnék [60]). De az íráshoz, mint Gánóczy véli, e kedélyére oly leverőleg ható időben bizonyosan még nem fogott [61]). A közelebbi években t. i. bekövetkezett lemondása s Magyarországból eltávozása, majd új pályája Erdélyben, 1569-ben olasz és dalmát útja, 1570-ben második tartózkodása Jánosnál, ennek haláláig: mely idők, mint azokat jellemeztük, szinte nem nyújtottak elég lelki nyugalmat ily műhöz. Ellenben, a mint a Maximilián és János közti béke létesült, Forgách ismét Brutushoz fordúlt, Kovacsóczi által megújíttván nyolcz év előtti ajánlatát és feltételeit, melyeket az, 1571. april 12. Párisban vevén, örömmel fogadott, és Bécsbe el is jött, de elvétvén Forgách emberét, ki száz arany forint uti pénzzel hiába kereste, kénytelen vala Bázelbe visszatérni, s a dolog újra abba maradt. Forgách most még jobban gon-

[59]) L. *tőlem* Brutus Életét (Monumenta, II. Oszt. XII. köt.) XXIII, XXIV. l. — S így nincs igaza *Praynak*, midőn (Ann. V. 9.) azt véli, hogy Tubero munkájával megismerkedése (Ragúzában 1569) bírta őt kora történetének megirására.

[60]) L. a levelet e kötet végén az 544, 5. ll.

[61]) Id. h. 127. l.

doskodandó Brutusról, öt Báthori István fejedelemnek ajánlotta be, ki őt csakugyan Forgách által (1573. jún. 1.) országos történetírónak meghivatván, Brutus végre 1574. febr. 7. Kolosvárra érkezett [62]), de már inkább, hogy ő vegye hasznát Forgáchnak, mint hogy ez neki. Itt kivánom t. i. kiemelni azon nagy érdemeket, miket, Forgách történetünk körül tett. Ő juttatta *Bonfini* öt utolsó kiadatlan könyvét Zsámboki birtokába, ki azokat aztán Bázelben Oporinusnál 1568. először, közzé is tette [63]); ő ismerte fel 1569. Ragúzában voltakor *Tubero* Lajos eladdig ismeretlen s Benessánál talált Commentáriusai becsét, a melyek másoltatásának eszközlője lett — bár kiadatásukat is kieszközöllhette volna II. Jánosnál, kinek a kéziratot meghozta! [64]). Továbbá ő volt *Brutus* meghivatásának és országos történetiróvá kineveztetésének, s így ez író nagybecsü magyar historiájának, közvetve, létesítője [65]); végre nagy szorgalommal dolgozott *saját* rég tervezett *munkáján*, melynek készültét hajlandó vagyok egyenesen Báthori mellett töltött négy évébe (1571—5) helyezni.

XVII. A megerőltetéssel járó munka, s talán az

---

[62]) Mindezek részletes elbeszéllését l. Brutus idézett Életében a XXIV—XXXI. lapokon.

[63]) „Quinque posteriores (Bonfinii libros) nobilissimus ac doctissimus Antistes Varadiensis Franciscus Forgats ante paucos annos Oporino typographo Basiliensi a Christophoro Trecio primum communicatos liberaliter mihi detulit, nec pauca, quo est iudicio (qui et ipse Annales texere fertur) nomina corrupta restituit.“ *Sambucus* Bonfini kiadásában, az Előszó 7. lapján.

[64]) L. *Benessa* levelét II. Jánoshoz a *Függelék* III. száma alatt.

[65]) L. Brutus id. Életét.

erdélyi erősb levegő hatása alatt is egészsége mind inkább csökkenvén, az orvosok neki az olasz eget ajánlák. Mellbetegsége lehetett [66]). Az 1575-ki júliusban Kolosvárt tartott országgyűlés törvényczikkeit már Berzeviczi Márton „Secretarius et Consiliarius" írta alá, miből kitűnik, hogy ekkor Forgách már búcsút vett Erdélytől. Páduába ment. Valóságos áttelepedés volt, mert mindenét magával vitte, s (kolosmonostori) birtokát ismét süvének Gyulafinak haszonbérbe adván, a bért is előre felvette [67]). Rosszúl lehetett, mert 1575. november felé halála híre terjedt el, s Báthori Kristóf Váradról így felel az iránta kérdezősködő Forgách Simonnak: „Írja Kegyelmed, hogy Forgách Ferenczneк halálát értötte volna, kit mi senkitől nem értöttönk" [68]). Brutus 1576-ban szinte holtnak írja őt Báthori István már lengyel királyhoz intézett Gratulátiójában [69]), a honnan Pray 1575-re, vagy a következett év elejére tette írónk halálát. Ál hír volt. Forgách megérte bátyjának Báthori Istvánnak lengyel királylyá választatását, mit azon nemzékrendi jegyzete is mutat, melynek önkezű példánya

---

[66]) Az Istvánfi által (Forgách Életéb.) említett betegség orvoslása végett nem mennek meleg ég alá. Megvetni való az Istvánfi mérges insinuátiója.

[67]) *Báthori Kristóf* Váradról 1575. nov. 14. így ír Forgách Simonnak: „Innét Erdélyből békével ment el; pénze, marhája (holmia) itt bizon semmi nem maradt, mert valamie volt, mindent elvitt. Sőt jószágát is Gyulafinak árendába vette, és annak is summáját elvitte." (Az eredetiből közli *Mocsáry* az id. h. 170. l.

[68]) Ugyanott.

[69]) „. . quorum (Forgatiorum fratrum) *qui vita non ita pridem est functus*, Franciscus." L. Bruti Opera Varia, Berol. 1697. I. p. 18.

még most is a családi levéltárban őriztetik [70]). Másfél éven túl élvén Páduában, mint most már levéltári adatból tudjuk, 1577. január 19. halt meg [71]), az ott [72]) uralkodott dögvész áldozata, s ugyanott a jezsuitáknál temettetett el [73]), miután vagyonát Simon és Imre testvéreinek [74]), kéziratait amannak [75]), hagyta.

XVIII. Kétségtelen, mit Pray Forgách munkájáról mond, hogy az inkább emlékkönyv mint történelem, s hogy az irály egyenetlensége, s a nem eléggé teljes rend vázlatra mutat, melynek kivitelében a kora halál gátlotta szerzőjét [76]) : tegyük hozzá még a helyenként darabos nyelvet, mely még is, erejében és tartalmasságában, nem ritkán komoly és magas szépségre emelkedik. Egy *de domini funere rapta sui* mű van előttünk, de melynek becse nem csak a historiai anyagban határozódik, hanem főleg épen azon kérlelhetetlen igazságszeretetben van, mely szerint nem

---

[70]) L. a kötet végén, az 552. lapon.

[71]) Ferencz testvére Imre kezétől: „Anno Domini MDLXXVII. XIX. Ian. Dominus Franciscus Forgách de Ghymes, frater noster germanus, nobis charissimus, reddidit animam pie Domino Creatori suo, Paduae." (*Mocsárynál* az id. h. 171. l.). Tehát sem 1565. vagy 1572-ben, mint *Gánóczy* ingadozva állítja (119. és 135. ll.); sem 1575. v. 76. *Pray* szerint (Ann. 9.); sem 1576, mint *Mocsáry* az id. h. a 141. lapon állítja, mit aztán a 171. lapon tagad.

[72]) Nem Pozsonyban, mint *Bél Mátyás* állítja az id. h. a nemzékrendben.

[73]) „Patauiique grassante peste exstinctus est." Sepultus est Patavii apud Patres Soc. Iesu." *Istvánfi*, Vita Auctoris.

[74]) Pál már nem élvén. *Istvánfi* u. ott.

[75]) T. i. ez látta el Commentárjait saját jegyzeteivel, ez közölte azokat s egyéb papirosait Brutussal, részint még Ferencz életében (*Bruti* Opp. id. h. 18. l.).

[76]) Annal. V. 9. l.

szépített, **hanem mind az** események okait, mind a szereplőket **feltünteti, tekintet** nélkül barátra, ellenségre. Ezt más írónál **részrehajlatlanságnak** nevezik: lássuk minek **bélyegezték Forgách**nál. *Istvánfi* így ír Forgách Életében: „**Historias** diu ante obitum (?) scribere coeperat, a **morte Regis** Iohannis exorsus, ac variis intervallis usque **ad Reginae** Isabellae et eius filii exitum perduxerat, *quae a multis ideo non probantur, quod maledictis conviciisque in viros clarissimos, nec quicquam tale meritos, scatere videntur, nec ubique rerum gestarum sinceram fidem tuentur*: tamen ob rerum gestarum memoriam dignae censeri possunt, quae in lucem prodeant, atque adeo cum iudicio per aequos censores legantur“ [77]). — *Brutus* viszont, ki annyira használta őt, megbotránkozik benne, hogy egyfelül Martinuzzit magasztalja, másfelül korholja: „Forgatius quidem ornat hominem testimonio luculento, sed cum ea exceptione, ut cumulatum etiam divinis laudibus, aeternis infamiae inustum maculis ad posteritatem prodat. Ita enim ait fuisse hominem magni consilii, ingentis virtutis, auctoritatis, ut, in maximarum virtutum commendatione, unum excipiat proditionis crimen: quod perinde est, ac si quis, rogaturus amicos ad coenam, polliceatur laute se ac luculenter illos accepturum, conquisitis epulis regio sumptu, suavissimis ferculis, Cretico et Falerno vino, sed quae sunt omnia infusa veneno“ [78]). Mit jelent e gáncs egyebet, mint hogy attól, kit árulónak tartunk, tagadjuk meg a nagy tehetségeket melyekkel bírt, s azon érdem elismerését, melyet tőle el nem vitázhatni; vagy

---

[77]) L. alább a *Függelék* vég száma alatt.

[78]) L. Opera Varia, I. 236. l.

másfelül, ne hirdessük hűtelennek, ha (bár tévedve, mint itt) annak tartjuk is? — Így *Pray* viszont a parentátorral támadtatja meg a historicusnak hitelét: „Studio partium deditus, úgymond, ut facile, orationem, quam Ferdinando defuncto Viennae ad Divi Stephani dixerat, cum Historia contendenti perspicuum fit: nem ismerve el a hivatalos dicsbeszéd s a történelem közti különbséget, s azt, hogy a két mű előadása egyáltalában nincs ellentétben; „tum, folytatja, *in enunciando* liber admodum, qua tamen in re etsi vis veritati minime facienda est, puto a scriptoribus rationem decori modumque haberi oportere“ [79]): azaz a decorum czímén a valónak elhallgatását kívánja. — *Gánóczy* továbbá a Delpini jellemrajzát nagyon erősnek találván, így itél: „hunc acerbo stilo miscrandum in modum lacerat. Verum si cogitemus Forgáchium Historiam suam *multis sarcasmis replevisse*, adeo, ut vix alicui mortalium, ne Regibus quidem exceptis, parcat, sed *in omne genus hominum nimia libertate invehatur*, eapropter ob acrimoniam stili in Delphinum directi, me quidem iudice, nequit inferri, illum (Forgachium) ea duntaxat de causa a Caesaris partibus recessisse. Audiamus interim, qualiter de Cardinali Delphino scribat, non id quidem, ut in verba Forgáchii iuremus, *talia namque sunt quae vel recitare animus horrescit;* sed ut historiae integritati litemus“ (? !) [80]). — *Katona* is a Delpini jellemrajza által megbántva: „longius hic odio, úgymond, vel invidia abripi se passus est; és másutt, hol Kerecsényinek Forgách igazságot szolgáltat, hozzá teszi:

[79]) Annal. V. 9. l.

[80]) A *Forgách* e „borzasztó“ helyét l. 301, 2. ll. — *Gánóczyét* az id. h. 132, 3. ll.

„magis semper ad vituperandum, quam laudandum, pronus“; ismét hol Maximilián viselete az 1567-ki országgyülésen festetik, megjegyzi: „Haec ostendunt animum huius scriptoris a Maximiliano iam aversum fuisse, *pluresque criminationes in eum congessisse*, ut iustiores causas ab eo desciscendi habuisse videretur“ [81]): mintha a história dicsbeszéd volna! Másfelül a loyális Katona előtt a tények, melyek Forgáchnál is hangosabban szólnak, nem nyomnak semmit; de nyom Bizárus szépítő eladása; sőt nevezetes naivsággal nem átall Forgách ellenében az országgyülés kedvező kimenetelére is támaszkodni, bár, hogy kezdetben súlyos panaszok hangzottak, épen Bizárus nyomán nem, tagadja [82]). — *Engel* viszont azt veszi „indignátióval“, mit

---

[81]) Hist. Crit. XXIV. a 159. 228. és 398. lapokon.

[82]) Halljuk csak: „Quamvis Forgáchius tam acerbas Hungarorum querelas, in comitiis Posoniensibus iactatas, exhibeat; si tamen articulos ibidem conditos inspiciamus, Hungaros in Maximilianum optime propensos fuisse videbimus, agnovisseque, multum eundem egisse, quum anno superiore nihil contra Turcas egisse videbatur.“ Id. h. 355. l. — Valóban oly járatlan volt Katona az országgyülések történetében, hogy a hozott törvényczikkekből vélte a törvényhozó felek közt *tárgyalás közben történteket és nem történteket*, s a két rész hangulatát felismerhetni? S vajon nem ismert országgyüléseket, melyeken már-már törésre kerültek a dolgok, s aztán szerencsés fordulattal elsimúltak? Ő maga az 1790—1-diki országgyülés alatt irta e kötetét: annyira minden historiai tanulság nélkül vonúltak el szemei előtt annak is phásisai? Vagy a történetíró loyális kötelességének tartotta *dissimulálni a valót*, ha az kellemetlen? — És ily történetíró részrehajlónak bélyegzi Forgáchot, a szigorú, a valón kivül minden egyebet mellőző Forgáchot? ily történetíró, kinek annyira nincs érzéke a kellemetlen valónak kimondására, hogy annak indokául nem képes a valónak tiszteletét tenni fel,

Forgách az unitarismusról ír [83]). De valóságos dühvel támadja meg *Weszprémi István* [84]), a miért „*csúfúl hazud*, annyi jeles embert *rágalmaz, megugat* stb.; hogy Balsarátit mérgezésre képesnek tartja, hogy egy Perényi Gábort, kit temetési szónoka és sírirata nagy embernek hirdet (!), mint köpenyforgatót megró, stb., még pedig csak mert „más vallású volt“! Vajmi máskép itél Forgáchról szász protestáns birálója, mint látni fogjuk. — Végre *Szilágyi Sándor*,

---

hanem más valamit keres — itt Forgách elpártolási szándékát: „Acriore hac crisi Forgáchius uti coepit, *postquam a Maximiliano defectionem meditabatur*“ (p. 350). Mintha F. *akkor* írta volna e XVII-ik könyvet, és nem *az előbbiekkel együtt* később. Hiszen K. maga azt állítja, hogy a Bornemiszához intézett levél után (ez pedig 1566. *decemberben* kelt) *kezdte írni* munkáját (p. 319, 20.). Tehát az első tizenhat könyvet 1566. decemberétől 1567. júniusig írta volna, midőn amaz országgyülés tartatott? És Katona nem értette meg, miért jajdúltak volna fel (Forgách szerint) a Rendek, midőn a kir. kapitányok garázdaságaik megszüntetését sürgetvén, a király elöleges vizsgálattól kivánta a dolgot felfüggeszteni? vizsgálattól oly dolgot, mely országosan tudva és érezve, országosan állítva és feljelentve volt? Nem értette e feljajdulását a Rendeknek, kik az elöleges vizsgálatok elrendelésében egyebet nem láttak mint a dolog elnapolását, *az elviselhetlenné lett állapot rögtöni orvoslása helyett*? S a czikkely „illis volentibus ac consentientibus fuit constitutum.“ *Volentibus*? Tehát minden törvényczikk a RR. egyoldalú *akaratának* eredménye? *Consentientibus*? S a consensus mindig szabad és önkénytelen? s nem gyakran a kénytelenség szüleménye? Valóban ily „criticus historicus“ logikája a mily naiv, ép oly kevessé tesz részrehajlatlanságáról tanuságot. Bizony ideje bizonyos történetíróinkat, minden nagy és tagadhatatlan érdemeik mellett, kétkedő és ovakodó vigyázattal használnunk, tán nagyobbal azoknál, *kik magokat úgy mutatják, a milyenek*.

[83]) Gesch. d. Ungr. Reichs IV. 207.

[84]) Medicorum Hung. et Trans. Biogr., IV. 348—355 ll.

LIBER [illegible]

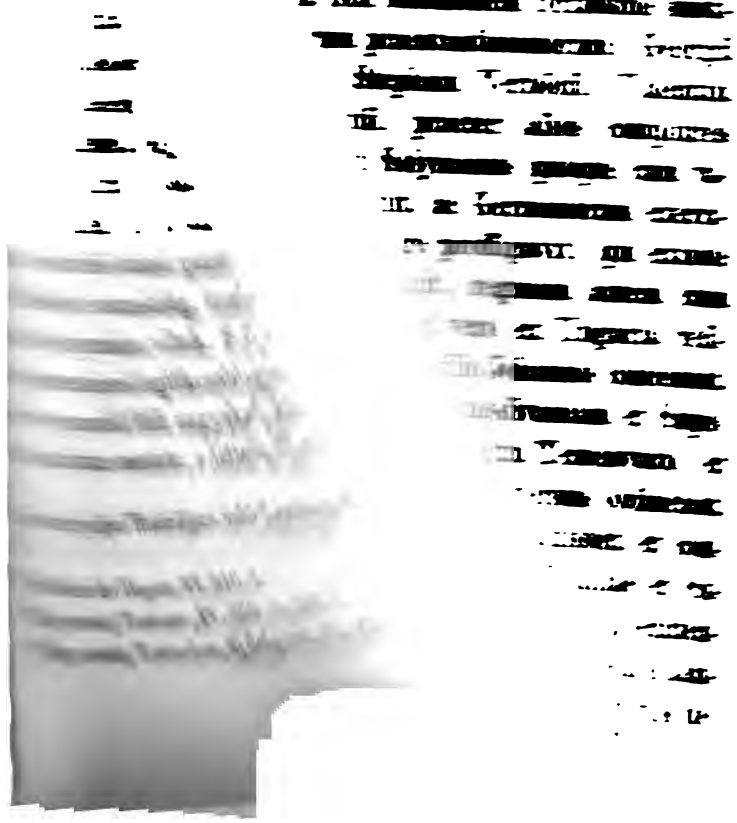

nem beható és helyes bírálatát olvassuk Forgáchnak a „Siebenb. Quartalschrift“ I. kötetében: „Oly férfiú — mond a névtelen bíráló — ki maga a kormányrúd mellett ült; ki az államváltozások belső, gyakran igen titkos rúgóit ismerte; kinek alkalma volt az ország színpadán szereplő személyeket több oldalról észlelni, s ez által magának az emberi jellemekről concrét ismeretet szerezni: ily férfiú a történész szemei előtt végtelenül nagyobb becsesel bír, mint oly író munkája, ki a cselekvéseket és eseményeket eszményi tervek szerint szerkeszti együvé. Ez alapítja meg e Commentárok becsét is. Nem tagadható ugyan, hogy ilynemü írók, bizonyos esetekben, akaratjok ellen is, könnyebben engednek helyt a titkos pártszellem bizonyos nemének: s épen e tekintetből akarták némelyek Forgách itéletét is némely történeti személyekről gáncsolni. De épen a vélemények különbsége ad a nyúgott történetbuvárnak alkalmat több egykorú kútfők összevetése mellett a jellemeket behatóbban megitélhetni . . . Emeli a mű becsét, hogy szerzője, korlátnoki magas álláspontjáról, a hazai eseményeket a többi nagy világeseményekkel összeköttetésben tekinti. . . . Különben a szerző alaprajza egyszerü és mesterkéletlen. A nélkül hogy bizonyos fő eszmét kivánna munkájában keresztülvinni, úgy beszélli el a hazai történeteket, mint azok egymásra következtek; a cselekvő személyeket, sokszor kevés szavakkal, igen találólag festi, s az olvasót több alkalommal az ország szerencsétlenségei okaival ismerteti meg. A belföldi események közzé beszövi a külföld nevezetesb történeteit is. Ez megszakasztja ugyan néha a fonalat, de annál kedvesbbé teszi az olvasást, mert általa mintegy synchronisticai átnézetét nyerjük a kor nevezetes világ-

eseményeinek. Különösen megilletődött bíráló az egykorú németalföldi nyugtalanságoknak II. Fülöp alatt, s a franciaországi hugenott-harczok részrehajlatlan előadása által, és tisztelettel telt el azon férfiú iránt, ki állapotja s az egyház előitéletei által nem engedvén magát eltévesztetni, az akkori vallási háborúk okait a kellő szempontból tekinti, s a spanyol inquisitiót érdeme szerint festi. Az írmód tárgyhoz mért, mesterkéletlen, s az előadott dolgok mivoltához képest gyakran nyomatékos, és hazafiúi melegséggel eltelt" [90]). — *Budai Ferencz* is általában hitelesnek; *Fessler, egy* szóval igen találólag, szigorúnak [91]); *Szalay* ugyan zsémbesnek, de élesszemű, és Verancsicscsal kora s a magyar haza jeles történetírójának [92]), végre *Horváth Mihály* „kissé kesernyés, de nagy tudományú, jeles történetírónak" nevezik [93]). — Látjuk, a panasz mindenütt a szigor ellen szól, mely aztán hol kesernyésségnek, hol rágalom és mocskolódásnak bélyegeztetik. A külföld kevésbbé érzékeny a szigorú történetírók irányában. Nem emlékezem, hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy gaz korát olyannak festette, a milyen volt: s valóban ez a XVI. század bizton versenyezhete a caesári első század gazságával; abban rabló féktelenség és zsarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak. S ő e rossz világot ismerte, ismerte embereit legtitkosabb gondolataikkal, ismerte e nyomorúlt földi nagyokat, kiktől idegen vala a haza tiszta szeretete, s tetteik fő rú-

[90]) Magyarország polgári Históriájára való Lexikon, II. 46. lap.

[91]) Geschichten der Ungern, VI. 916. l.

[92]) Magyarország Története, IV. 359. és 366. l.

[93]) Magyarország Történelme, új dolgozat, III. 279. l.

gója a hatalom és legszennyesebb érdek. És ha tán néha puszta hír után indúlva téved, mint például az Perényiné mérgezési történetében; az ily adatnak is van történeti jelentősége, mert ha nem áll is a tény, eléggé jellemző az, hogy ily tények hitelre találhattak. Ellenben legtöbb sötét rajzait igazolják az azóta ismeretessé lett kútfői adatok, a mikben oly gazdagok különösen e század históriás énekei; igazolja a lélektani bírálat, mely a sorok között olvasni tud. — Valóban, nem irígység sugallta Forgáchnak elbeszéléseit, s nem személyes gyülölség, mint kicsinyes gondolkodású emberek állíták: hanem a vétek, az alávavalóság, a lelketlenség gyíílölete. A hűségnek, erénynek, a buzgó honszerelemnek, mely kebelében oly szent lánggal ége, hiánya keseríté el érzékeny lelkét, mert ezekben, s nem vesztett csatákban, ismerte fel a század köz insége okait. „Enimvero vereor — így jajdúl fel történetírói fájdalmában: — ne ullam, vel minimam partem assequar eorum, quae omnes omnium aetatum, omniumque gentium scriptores assecuti sunt, qui inter ceteras eximias virtutes ea felicitate usi sunt, ut nihil tam triste, tam miserabile ad scribendum habuerint, quod non laeto ac iucundo quandoque stilo commutare potuerint; qua varietate ipsos etiam lectores retinere possent. *At nobis omnia contraria eveniunt, qui uno ac perpetuo fato nostras calamitates lugere potius, quam historiam scribere videmur.*“ Még is megírta, hogy e tükörből tanuljon a nemzedék, mert neki a történelem magistra vitae volt: „Quod unum tamen mihi vel maxime notandum videtur, et monendi omnes, *ut causas advertant*, cum ex priscis annalibus nostrae gentis, tum vero ex serie nostrorum scriptorum; *nostroque exemplo sibi omnes norint, velintque con-*

sulere“ [94]). S ha a történelem czéljának ily komoly felfogása mellett még a személyes vonzalom és kötelezettség sem tartóztatja a valónak, vagy mit annak hitt, elmondásában, nem kevesebb köszönettel tartozik neki a tudomány, mint a mily megbocsátható volt volna ugyan szivének a kímélet, de melylyel a történet vajmi keveset nyer vala, s még kevesebbet, melyet szem előtt tartott, az erkölcsi tanulság. Különben előadása, az utolsó kéz hiánya s gyakran nehéz nyelvezete mellett is, eleven, az erkölcsi érzés s az igazság általi meghatottság bélyegét viselő; e mellett tömött, hatályos, gyakran nagy íróhoz méltó helyekkel, s ilyenkor nyelve is valódi római színt öltött. Igen is, Forgách nem a szépítő, hanem az írói rendeltetésök tudatában őszinte, komoly, magas érzületű történészek között követel helyet, s én bízom azon erőben, mely az igazságban lakik, hogy valamint munkája ez új hívebb kiadás által új életre támad, akként az író pártosságáról hagyományossá vált nézet is az újabb elfogulatlan vizsgálat fényében ködként el fog enyészni.

XIX. A mi Forgách munkája történetét illeti: bizonyos, hogy az a szerző halála után bátyja Simon birtokába került, ki azt, sok helyen, s egész az utolsó lapig, jegyzésekkel kísérte. Tőle kapott *Brutus* is példányt, melyhez már hozzá voltak Simon jegyzései csatolva: „Atque non solum is (Simon) facilem se praebuit *scriptis fratris tradendis:* sed severus etiam censor, si quid ille scripsit errore falsus, quod minus scriptoris acris cura postularet (neque enim his impo-

[94]) L. al. a 32. l.

suit extremam manum *apposita nota emendavit* [95]); s e példány az, mely jelenleg a pécsi püspöki könyvtárban őriztetik. Simontól kapott kétségtelenül *István-fi* is példányt, melyhez aztán helyenként maga is vetett oldaljegyzeteket, s ez az, mely a lg Eszterházy könyvtárában van, s melyen a jelen kiadás alapszik. Hihetőleg szinte Forgách Simontól bírta *Révay Péter* koronaőr is Forgách Commentárjait, ki, hogy ezeket használta, többszöri hivatkozása történeti munkájában (De Monarchia) bizonyítja. Mindazonáltal csak egy töredéke jelent meg. öcsének Imrének a szigeti veszedelmet tárgyazó gyüjteményében [96]) ily czímalatt: *Zigethi, Hungariae claustri praestantissimi vera Descriptio et Obsidionis Epitome, ex Ill. Francisci Forgachii, liberi Baronis in Gymes, Commiathi et Monostor, Cancellarii olim Divi Ferdinandi Imp. per Hungariam et Consiliarii, Sui temporis Historiarum Commentariis, bona fide de verbo ad verbum descripta, nunquam antehac visa, et nunc primum in lucem emissa.* — Innen vette aztán át *Reusner Miklós* a magyar-török történeteket tárgyaló gyüjteményébe 1603-ban [97]); s végre

---

[95]) L. *Brutusom* I. kötete XCVI. lapján (Monumenta, Scriptt., XII. k.).

[96]) De Sigetho Hungariae propugnaculo, a Turca A. Ch. 1566. obsesso, et expugnato. Opusculum virtuti et immortalitati Ill. et Nobilissimi Dni Nicolai Comiti a Zerinio ... ab Ill. Generoso et Magn. Dno Emerico Forgach Barone a Ghymes, Equ. aur. et Comite Trenchiniensi etc genero collectum opera Petri Albini Nivemontii. Wittenb. 1587. (Nems. Muz.) a D. és E. íveken.

[97]) Rerum Memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram, bello, militiaque gestarum Exegeses. Francof. 1603. a 158—167. ll.

innen ment az át, német fordítással együtt 1664. egy nürnbergi hasonló gyűjteménybe [98]); de a ki az egész nagybecsű mű kiadásáról első gondolkodott, *Tasi Gáspár* a XVII. század első felében virágzott magyar író volt [99]), kinél a Bethlen Gábor egyik udvarnoka Kassán 1618-ban látván a munkát, s róla a fejedelemnek beszéllvén, s ennek kívánságára azt tőle levélben elkérvén, Tasi azt, hogy Bethlennek kedveskedjék, és hogy ez azt közzé tetesse, számára lemásolta, s neki ajánlotta is [100]). Mindazáltal kiadatlan maradt az, s az újabb írók közől az egy *Pray* használta saját kézirati példányából; és, tán Pray által figyelmeztetve, alig volt a múlt században könyvtár és gyűjtő, ki Forgáchot ne sietett volna bírni vagy leiratni, úgy hogy míg Tasi még csak 3—4 példány létezéséről tudott, Horányi már vagy huszat látott, „quae, úgymond, licet ex autographo descripta esse adfirmarentur, *omnia tamen plurimis mendis vel lituris scatebant*, quod certe autographum nec ad limam exactum, nec emendatum fuisse indicabat.“ S ezek helyébe léptette most Horányi a gr. Forgách Miklós által vele közlött másolat alapján a maga kiadását

---

[98]) Auserlesene Ermahnungen von dem Türckenkrieg. Nürnberg. 1664. a 177—194. ll.

[99]) Két fordítását bírjuk: 1. „Elménknek Istenben felmenetelérül a teremtett állatok garádicsin, Robertus Bellarminus jesuiták rendiből való Cardinál könyvecskéje, Bártfa 1639.“ 2. Öt rövid Predikáczió húsz színes okokrul, miért nem akarnak most némely emberek katholikusokká lenni; írta Feuktius Jakab. Pozsony 1640.

[100]) Az Ajánló-levelet, melyet szinte hibásan, *Horányi* is kiadott az Életrajz 2. lapján, l. a *Függelék* X. sz. alatt. (Horányinál péld. olvassuk: „quam sit res plena periculi *pietatem colere*“ non colere helyett).

1788-ban[101]), de mely. saját tapasztalásom szerint is, minden általam látott kézzelírt példányokat hibássá-

[101]) Francisci Forgachii de Ghymes Pannonii, D. Ferdinandi I. Imper. ac Regis Hungariae Cancellarii et Antistitis M. Varadinensium celeberrimi Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii, Libris XXII e MS. in lucem prodeuntes. Adiecit Indicem Rerum memorabilium ac Dissertationem Historico-Criticam de Vita laudati Scriptoris Alexius Horányi e Sch. Piis, Hungarus Budensis. Posonii et Cassoviae, impensis I. M. Landerer perpetui in Füskút 1788. 8r. 92 számozatlan és 702 számozott lap, a szerző arczképével. A több ezer, értelmet zavaró és elferdítő hiba közöl álljon itt csak az I. könyvből néhány, hogy kitünjék mennyiben alapos a Horányi kiadása elleni vád, és mennyit nyertünk ez új kiadás által. Az első rovat Horányi kiadása, a második Majeré.

1. lap.	26. sor:	Arad	Zaránd
6. „	6. „	utriusque pro magnitudine	pro utriusque principis magnitudine
7. „	2. „	arcana Reginae adiungebantur	arcana: ideoque plerique Reginae adiungebantur
— „	20. „	Szegediensi	Sigetiensi
— „	21. „	Jaurinum	Taurunum
8. „	25. „	simul Petrus exercitum consusceptae defensionis	simul Petrus exercitum conscripserat.
9. „	1. „	infidelissimos	fidissimos
20. „	9. „	Besonico, Nagy Fellak	Besenyő, Nagylak, Fellak
— „	11. „	Charkissomlio	Csák, Kissomlyó
— „	15. „	Varadinalis Hungarorum praefectus	Varadino, alae Hungarorum praefectus
21. „	17. „	cognominatus Nagy Bosse, arcem . . . capi	cognominatus Nagy, posse arcem . . . capi
— „	19. „	Septingenti	DC
24. „	9. „	singulos	Siculos
25. „	26. „	reputans periculum festinavit	et postremam aciem tneantur, monet; ita ira et gloria accensus non passus est hostilem iniuriam, et suum decus in tempore reputans, ultum ire festinavit.
27. „	2. „	ferro per medium, deserto pertinaci certamine, non sine sui exitio confecit	ferro tegebantur, et stapede, quamvis ex solido ferro, per medium dissecto, pertinaci certamine, non sine sui exitio, hostem confecit.
29. „	25. „	in Campis variis animis	in Campis Varjasinis
32. „	5. „	Georgius Torpay	Gregorius Truppay
— „	22. „	Equi, turba amicorum, ac familiarum omnes	Equitum ala, amicorum atque familiarum omnes
35. „	19. „	arcano	arcano consilio stb. stb.

gával felülhalad. Megrótta ezt először a fent idézett erdélyi névtelen bíráló [102]), s minden, ki azóta a fontos írót használta, vagy róla írt; és mégis e nyomorult kiadás által lépett Forgách igazán a magyar történeti kútfők sorába, mert ezóta minden történészeink, az őt ócsárlók is, a XVI. század történetében, lapról lapra idézik, követik, kiírják.

XX. Az előttem tudva levő kézirati példányok a következők:

1. A *pécsi codex*, mely hibásan tartatott autographnak: nem levén a szerző keze, sőt többféle leiró munkája, s bár csínos, de hibás és hézagos, amennyiben a leirók szókat vagy helyeket kihagytak, mi által hol minden értelem elenyészett, hol homályos lett; de igen *eredeti* az, azaz a szerző részére íratott példány, mit ennek helyenként, de nem mindenütt hol szükséges volt volna, tett *önkezü javitásai* bizonyítanak. S e példány egyszersmind az is, melyet szerző, bátyjával Simonnal közlött, ki szinte ebbe iktatta be önkezüleg magyar jegyzéseit. *Schwartner Márton*, ki után adom e rövid ismertetést, az egyetemi könyvtár Kaprinai-féle Forgách-codexét e pécsivel a legnagyobb gonddal összevetette, abba ennek minden legkisebb, még pontozási, variánsait is bejegyezte úgy, hogy e Schwartner által javított Kaprinai-codex Pestre nézve helyettezi a Pécsett őrzött eredetit.

2. Az *Istvánfi-codex*. Midőn herczeg Eszterházy Miklós e szinte XVI. századbeli codexet Koller József pécsi nagyprépositus 1802-ben közölte volt, akkor az, a tudós férfiú feljegyzése szerint (talán a hátán) e czímet viselte: „Francisci Forgach de Ghimes Eppi

[102]) Siebenb. Quartalschrift, I. Hermanst. 1790. 439, 40. ll.

Varadiensis Historia sui temporis.“ A könyv első és hátsó tábláján az Istvánfi-czímer volt látható e körirattal : „Nicolaus Istvánfi de Kisazzonfalwa S. C. R. M. Consil. Ac9 (Koller szerint : Aulicus), Regni Hungariae Pro-Palatinus etc. A hátán könyvtárjegy : No. 187. — Azóta e codex új, veres félbőr, kötést kapott, elül hátul az Eszterházy herczegi czímerrel ; s ily hátczímmel : Franc. Forgach de Ghimes De Statu Reip. Hungariae M. S. Elül áll a „*Vita auctoris*“ (Istvánfitól) ; a második levelen kezdődik a munka ily czímmel : „*Francisci Forgach de Ghimes, de Statu Reip. Hungaricae Ferdinando, Iohanne, Maximiliano Regibus, ac Iohanne secundo Principe Transsylvaniae Commentarii. Quibus accessere nonnulla etiam aliorum Principum gesta etc.*“ A szöveg, háromféle kéz által csínosan írva a 296-dik levél elején végződik. A következő de már számozatlan levelen kezdődik : „*Annotationes Lingua Vngarica manu Domini Simonis Forgach, ad marginem historiarum adscriptae, quas non est visum omittere : quod ipse multis rebus cum Lazaro Suendio interfuerit, et praefuerit*“ 27 lapon ; köztök egy pár, szinte magyar, Istvánfitól is, mit a melléjök vetett N. I. bizonyít. Ezek után : *Calendarium Graecum 1588.* 25 lapon. — Bár az előbbi codexnek, mely utóbb Forgách Simoné volt, mit az általa abba vetett önkezű oldaljegyzések bizonyítanak, közvetlen másolata, mégis különbözik attól helyenként, amennyiben leirói amannak hibáit újakkal szaporították. Az oldalszéleken Istvánfi deák jegyzetei állanak [103]).

---

[103]) Hogy ez az Istvánfi-codex sem ment a hibáktól, mutassa néhány példa az I. és II. könyvből :

1. l. reginam autem cum prole incolume*s* dimisit : *Pray-cod.* helyesben : incolume*m*.

4. Az *Eder-codex*, a nemzeti muzeumban, szinte igen szép, XVIII. századi, másolat, fol. Elül a Vita, hátul a Bornemiszához írt levél.

5. A *Fejérváry-Károlyféle codex*, szinte a nemz. muzeumban, fol. Elül a Tasi Gáspár Ajánló-levele, s így lihetőleg a Tasi másolatának mása. Hátul a Bornemisza-levél.

6. A *Jankowich-codex*, ez elébbinek be nem fejezett mása, fol. szinte a nemz. muzeumban.

7. A *Széchenyi-codex*, 4-rétben, 2 kötetben, hasonlókép a nemz. muzeumban, Tasi Ajánló-levelével.

8. A *Kéler Godofrédféle codex*, fol. Elül a Tasi Ajánló-levele; a „Vita" bele téve; hátul a Bornemisza-levél (mely után a vétel napja nincs feljegyezve). A nemz. muzeumban.

9. A *Kaprinai-codex* 4rétben, 2 kötetben, a m. kir. egyetem könyvtárában, minden hozzá tartozó melléklet nélkül. (l. mi a pécsiről ennek végén feljebb mondatott). Schwartner szerint rokonabb a pécsivel, mint a következő, t. i.

10. A *Pray-codex* fol. szinte az egyetemi könyvtárban. Elül a Tasi levele, hátul a Bornemiszához irott.

11. A *Koller-codex* a pécsi püspöki könyvtárban (mint az 1. sz.). Ebben a Forgách Simon jegyzései is találtatnak diákra fordítva, mely fordítást Szászky János kezdett meg, és Koller befejezett.

12. A *Batthyány-codex*, fol. a magyar akademia könyvtárában.

13. A *Cornides-codex* ugyanott. E kettőt, rendezés alatt levén az akademiai könyvtár, nem vizsgálhattam meg.

14. A *Kollár-codex*, fol., mely azonban nagyon csonka volt (l. Bibliotheca Kollariana, 48. l.).

15. A gróf *Forgách Miklós-féle*, melyből Horányi adta a maga kiadását. Úgy látszik a Tasi és Bornemisza-féle levelekkel, melyeket Horányi az „Életben“ szinte közlött. Horányi szerint ez „azon autographon mása volt, mely ú. m., Esterházy Miklós herczegnek 1769-ben eszterházi várkastélyában felállított könyvtárában őriztetik.“ Hogy az Esterházy-példány nem autographon, már mondatott; s ha a Forgách Miklós másolata erről vétetett, az ugyan szerencsétlen leirónak munkája volt.

16. §. A *Teleki-codex* a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban, fol. (l. Bibl. III. 27. l.).

Ide tartozik még az egyetemi könyvtárnak igen becses:

17. *Schwartner-codexe*, fol., melyet e gondos tudósunk 1811-ben készíttetett, s melynek tartalma: „*Simonis Forgách Notae ad Francisci Forgách Commentarios rerum sui temporis.* Accedunt: *Lectiones Variantes e Cod. MS. Historiae Fr. Forgách Istvánfiano*, qui Eszterházae est, *excerptae*, cum recensione 1788. impressa, collatae“ (Koller munkája). Mindkét másolat Schwartner által eszközöltetett, s általa gondosan összevettetett: amaz a pécsi codex eredetiével, ez a Koller nagyprépost szinte Pécsett levő kéziratával (melyből kitünik hogy a *Horányi kiadása mintegy 6300 helyen tér el az Istvánfi-codextől*, mely a jelen kiadásnak szolgált alapúl).

Ezeken kivül öt-hat példány az Erdélyi Muzeum könyvtárában, a bécsi és több magyar könyvtárakban, számos magán gyüjteményekben, de melyekről közelebbi tudomásom nincsen.

XXI. Kétségtelenül tökéletesbbé válhatott volna Majer úr kiadása, ha módjában van több codexet hasz-

nálni. Így a jövőnek marad fenn egyfelül a pécsi eredetinek, másfelül a codexek azon családja minél több példányainak összevetése után, mely a Tasi Gáspár másolatán alapszik, egy új recensió által végre teljesen hibátlan szövegét állítani elé e kitűnő történetírónk munkájának. De már az eddigiekből látható, miszerint a jelen kiadás által a czélhoz sokkal közelebb állunk, s részben az *Istvánfi Miklós kiadatlan jegyzéseinek* az eredetiből (2. számú cod.) felvétele, s még inkább a *Forgách Simonéinak* teljes közlése által (ugyanonnan), mely utóbbiakat Horányi csak válogatva és szinte hibásan adott, holott azok Ferencz munkájának számos helyeit hol megigazítják, hol részletesb értesítésekkel kiegészítik. Azokban a XVI. század hadi történetének egyik első rangú, értelmességre, belátásra és érzületre nézve kétségtelenül legkiválóbb hőse szól, ki jelleménél fogva nem csak teljes tiszteletünket, hanem mint őszinte kor- és szemtanu egész hitelünket is megérdemli. Oly magas becsben tartatott e férfiu már kortársai által is e téren, hogy Brutus a magyar történetek írása körül mindenek felett az ő segédkezését tartotta kivánatosnak[104]): „ut liceat... imprimis — így ír Berzeviczy Mártonnak, Báthory István fejedelem cancellárjának — hunc ipsum Forgatium consulere, qui earum rerum, de quibus nunc scribimus, magna pars fuit, et, ut audio, *pereruditus est : ut non solum gerendis rebus, sed etiam explicandis tum oratione, tum scriptis sit par futurus*[105]). S ismét : „qui insignis virtutis et fortitudinis monumenta multa constituit, vir, praeter nobilitatem,

---

[104]) Opp. Varia, I. 239. 241. 535. ll.

[105]) U. ott 240. l.

et *pacis* et belli *artibus* clarus“ [106]); és különösen e jegyzésekről : „Atque non solum is facilem se praebuit scriptis fratris tradendis : sed *severus etiam censor*, si quid ille scripsit errore falsus, quod minus scriptoris acris cura postularet (neque enim his imposuit extremam manum) *apposita nota emendavit*, *re fideliter*, *ut gesta erat*, *explicata :* quod facillime potuit ipse praestare, ut strenuus manu gerenda re, sic *omnibus ingenuis artibus*, *ut praeclare posset quae gesserit scribere*, *perpolitus*“ [107]). Ennyi róla itt elég. Emléket állított neki testvére Ferencz jelen történeti műveiben, egyszerű, nyúgott, tárgyilagos elbeszéllésével azon nagy tetteknek, melyekkel Forgách Simon a haza első bajnokai és honfiai, úgy háza sok jelesei közt, magának halhatatlan nevet vívott ki.

[106]) Opp. Varia, I. 230. l.

[107]) De Historiae Laudibus (Opp. Varia II. 761.).

FÜGGELÉK.

I.

I. Ferdinánd király oklevele, mely által a Forgáchokat birtokaikban erősíti. 1560. martius 30.

Nos Ferdinandus Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex, Infans Hyspaniarum, A. Dux Austriae, Dux Burgundiae. Fidelibus nostris Egregiis Sigismundo Forgach de Ghymes ac Simoni et Paulo et Emerico, similiter Forgach de eadem filiis salutem et gratiae nostrae Imperialis continuum incrementum. — Majores nostros clarissimos Reges et Imperatores, inter caetera eorum facta, quibus se summque nomen perpetuae immortalitati commendarunt, illud imprimis in consuetudine habuisse memoriae proditum accepimus, ut fidelium suorum praeclara facinora, dignis nomine, et variorum Insignium argumentis splendide ornarent. Quippe cum persuasum plane haberent, fortem virum, magnoque et excellenti animo praeditum, nulla re magis ad virtutem capessendam et ardua quaeque intrepide subeunda excitari, quam laudis et gloriae stimulis, quarum rerum cupiditate maximos saepe viros, maximis rerum discriminibus se se objicere veritos

non esse, experti essent, neque vel tempestuosis maribus, vel Alpibus pene insuperabilibus, vel incitatissimis amnibus, aut armatis hostium copiis ex adverso instructis absterreri potuisse, quominus perpetui nominis ardore inflammati, de Principibus viris, deque Republica bene mereri assidue studerent. Enimvero, cum mortalis haec vita caduca per se et imbecillis ac fragilis, si nullis fortibus ac laude dignis factis celebretur decoreturque, a brutorum animantium vita parum differat; omnibus qui praestare ceteris animantibus volunt, summa est ope enitendum, ut non solum silentio vitam transiisse, verum etiam optimis et eximiis factis, procul ab omni otio, omnibus inertiae illecebris, caeteris quoque hominibus antecelluisse videantur. Hinc nos Majores nostros assidue imitantes, nullis non proemiis virtutem ornare, ac... quosdam veluti stimulos ad majora in dies pro Nobis et Republica Christiana augenda, bene meritis viris addere solemus. — Quare cum vos, Sacrae Coronae nostrae ac nobis quoque pro locorum et temporum varietate, tam contra Turcas, crucis Christi hostes immanissimos, quam rebelles nostros, factionem quamdam Joannis Regis et filii ejus sequentes, cum bonorum fortunarumque vestrarum amissione, tum vero periculo vitae et capitis, sanguinisque effusione, summa fide et integritate nullatenus declinando servivisse, multis magnisque testimoniis compertum habeamus; cum ob hoc, tum vero ob grata et fidelia servitia, singularem eruditionem, liberalium scientiarum peritiam, aliasque praeclaras animi virtutes et dotes fidelis nobis dilecti Reverendi Francisci Forgach de Ghymes, Episcopi Varadiensis ac Consiliarii et Secretarii nostri, filii tui Sigismunde, ac fratris vestri, Simon, Paule et Eme-

rice: nostro aliquo munificentiae argumento digni merito a nobis estis judicati, ut vos laudabilibus vestris conatibus etiam deinceps ad bene merendum certatim contendatis, posteri autem vestri hoc veluti immortali monumento, domesticarumque virtutum exemplis ad praeclara facinora ceu stimulo incitentur, e coetu et numero Nobilium eximentes, de speciali nostra gratia et munificentia Imperiali, in numerum coetumque Baronum praedicti Regni nostri Hungariae recepimus, aggregavimus, et creavimus, perfecimusque volentes et praesentibus decernentes, ut vos a modo deinceps cera rubea quoad Sigillum, ac omnibus illis gratiis, privilegiis, honoribus, immunitatibus, libertatibus et exceptionibus, quibus dicti Regni nostri Hungariae Barones, tam consuetudine quam jure utuntur et fruuntur, tam intra, quam extra Judicia, aut alias ubivis, uti, frui, et gaudere, perpetuis semper temporibus possitis ac valeatis, haeredesque et posteritates vestrae utriusque sexus universae possint ac valeant. — Harum nostrarum duplici et authentico Sigillo nostro communitarum vigore et testimonio litterarum. Datum Viennae 30-a die mensis Martii, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo, Regnorum nostrorum, Romani Tricesimo, aliorum Tricesimo Quarto, Electionis vero nostrae Imperatoriae Tertio. — Ferdinandus Imp. m. p. Nicolaus A. Eppus Strigoniensis. Joannes Listhius.

(Eredetie a gr. Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry*, Nógrád Vármegye Leir. IV. 143—6. ll.).

II.

IV. Pius pápa megerösítö bullája Forgách Ferencz nagyváradi püspök részére, 1560. július 17.

Pius Episcopus Servus Servorum Dei. — Dilecto filio Francisco Forgach Electo Varadiensi salutem, et Apostolicam benedictionem. Apostolatus officium meritis licet imparibus nobis ex alto commissum, quo Ecclesiarum omnium Regimini divina dispositione praesidemus, utiliter exequi coadjuvante Domino cupientes, solliciti corde reddimur et solertes, ut cum de Ecclesiarum ipsarum regiminibus agitur committendis, tales eis in pastores praeficere studeamus, qui populum suae curae commissum sciant non solum doctrina verbi, sed etiam exemplo boni operis informare, commissasque sibi Ecclesias in statu pacifico et tranquillo velint et valeant, auctore Domino, salubriter regere, et feliciter gubernare. Dudum siquidem provisiones Ecclesiarum omnium tunc vacantium, et in antea vacaturarum ordinationi et dispositioni nostrae reservavimus; decernentes extunc irritum et inane, si secus super his per quoscunque, quavis auctoritate, scienter vel ignoranter contingeret attemperari. Postmodum vero Ecclesia Varadiensis, cui bonae memoriae Mathias Episcopus Varadiensis dum viveret praesidebat, per obitum ejusdem Mathiae Episcopi, qui extra Romanam Curiam debitum naturae persoluit, pastoris solatio destituta. Nos vocatione hujusmodi e fidedignis relationibus intellecta, ad provisionem ejusdem Ecclesiae celerem et felicem, de qua nullus praeter nos hac vice se intromittere potuit, sive potest, reservatione et Decreto obsistentibus supradictis, ne Ecclesia ipsa

longae Vacationis exponatur incommodis, paternis et sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam de praeficiendo eidem Ecclesiae personam utilem et etiam fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem. Demum ad te Presbyterum Nitriensis seu alterius Dioecesis, de legitimo matrimonio procreatum, et in aetate legitima constitutum, pro quo charissimus in Christo filius noster Ferdinandus Vngariae Rex Illustris, in Imperatorem electus, nobis ad hoc per suas litteras supplicavit, et cui apud nos de litterarum scientia, vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis, fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis. Quibus omnibus debita meditatione pensatis, te a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti, aliisque Ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis Jure vel ab hodie quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existis, ad effectum pertinentium duntaxat, consequendum, harum serie absoluentes, et absolutum fore censentes; de persona tua nobis et fratribus ipsis, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eidem Ecclesiae, de eorumdem fratrum consilio, apostolica auctoritate providemus, teque illi in Episcopum praeficimus et pastorem, curam et administrationem ipsius Ecclesiae tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo, in illo, qui dat gratiam et largitur praemia, confidentes, quod dirigente Domino actus tuos, praefata Ecclesia, sub tuo felici regimine regetur utiliter, et prospere dirigetur, ac grata in eisdem spiritualibus et temporalibus suscipiet incrementa. Quo circa discretioni tuae, per Apostolica scripta mandamus, quatenus impositum

Tibi a Domino onus regiminis et administrationis dictae Ecclesiae prompta devotione suscipiens, curam et administrationem praedictas sic exercere studeas sollicite, fideliter, et prudenter, quod Ecclesia ipsa Gubernatori provido, et fructuoso administratori gaudeat se commissam, tuque praeter aeternae retributionis proemium, nostram et Apostolicae sedis benedictionem et gratiam exinde uberius consequi merearis. Nec non dilectis filiis Capitulo et Vasallis dictae Ecclesiae, ac Clero et populo Civitatis et Dioecesis Varadiensis, ut Capitulum tibi tanquam patri et pastori animarum suarum humiliter intendentes exhibeant tibi obedientiam et reverentiam debitas et devotas, ac Clerus te pro nostra et Sedis praedictae reverentia, benigne recipientes, et honorifice pertractantes, tua salubria monita et mandata suscipiant humiliter, et efficaciter adimplere procurent. Populus vero te tanquam patrem et pastorem animarum suarum devote suscipientes, et debita honorificentia prosequentes, tuis monitis et mandatis salubribus humiliter intendant, ita quod tu in eos et devotionis filios, et ipsi in te per consequens patrem benevolum invenisse gaudeatis. Vasalli autem praefati te debito honore prosequentes, tibi fidelitatem solitam, nec non consueta servitia et Jura tibi ab eis debita integre exhibere procurent. Alioquin sententiam sive poenam, quam respective in rebelles tuleris seu statueris, ratam habebimus, et faciemus auctore Domino usque ad satisfactionem condignam inviolabiliter observari. Rogamus quoque et hortamur antea dictum Ferdinandum Regem, ac Venerabilem fratrem nostrum Archi-Episcopum Colocensem, ipsi Archi-Episcopo per eadem scripta mandantes, quatenus te et praefatam Ecclesiam dicti Archi-

Episcopi suffraganeam habentes pro nostra, et praefatae Sedis reverentia, propensius commendatos, in ampliandis et conservandis Juribus suis, sic te benigni favoris auxilio prosequantur, quod tu eorum fultus praesidio, in commisso tibi curae pastoralis officio, possis Deo propitio prosperari, ac eidem Ferdinando Regi a Deo perennis vitae proemium, et a nobis condigna proveniat actio gratiarum, ipseque Archi-Episcopus proinde Divinam misericordiam, ac nostram et ejusdem sedis benedictionem et gratiam uberius valeat promereri. Praeterea ad ea, quae ad tuae commoditatis augmentum cedere valeant, favorabiliter intendentes, tibi, ut a quocunque malueris Catholico antistite gratiam et consecrationem dictae sedis habente, accitis et in hoc sibi assistentibus duobus vel tribus aliis Catholicis Episcopis similes gratiam et Consecrationem habentibus, munus Consecrationis recipere valeas, ac eidem antistiti, ut recepto prius per eum a te nostro, et Romanae Ecclesiae nomine fidelitatis debitae solito Juramento, juxta formam praesentibus annotatam, munus praedictum auctoritate nostra impendere licite tibi possit, plenam et liberam auctoritatem praedicta tenore praesentium concedimus facultatem. Et insuper ut statum tuum juxta pontificalis dignitatis exigentiam, decentius tenere valeas, motu proprio, non ad tuam, vel alterius pro te nobis super hoc oblatae petitionis Instantiam, sed de nostra mera liberalitate tecum, ut etiam, postquam in vim provisionis et praefectionis praedictarum pacificam possessionem, seu quasi Regiminis et administrationis dictae Ecclesiae ac illius bonorum seu majoris partis eorum assecutus fueris et munus praedictum susceperis, Monasterium, Abbatiam nuncupatum de Porno S. Bene-

dicti, vel alterius ordinis, Jauriensis, vel alterius Dioecesis, quod ut accepimus ex concessione apostolica in commendam obtinuisti, et cujus fructus, redditus et proventus centum ducatorum aurei de Camera secundum communem aestimationalem valorem annuum, ut etiam accepimus, non excedunt, ut prius quoad vixeris, etiam una cum dicta Ecclesia, quamdiu illi praefueris, retinere libere et licite valeas. Generalis Concilii et aliis constitutionibus et ordinationibus Apostolicis ac Monasterii et ordinis praedictorum juramento, confirmatione Apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, statutis, et consuetudinibus, caeterisque contrariis nequaquam obstantibus dicta auctoritate tenore praesentium de specialis dono gratiae dispensamus. — Decernentes propterea commendam hujusmodi non cessare. Irritum quoque et inane si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemperari. Volumus autem, quod in dicto monasterio, divinus cultus et solitus Monachorum et Ministrorum numerus nullatenus minuatur, sed ejus ac dilectorum filiorum illius conventus congrue supportentur onera consueta. Et insuper etiam volumus, et eadem auctoritate statuimus, et decernimus, quod si non recepto a te per ipsum antistitem praedicto Juramento idem antistes munus ipsum tibi impendere et tu illud suscipere praesumpseritis, dictus antistes et Pontificalis officii exercitio, et tam ipse, quam tu ab administratione tam spiritualium quam temporalium Ecclesiarum vestrarum suspensi sitis eo ipso. Ac etiam volumus, quod formam hujusmodi Juramenti a te tunc praestiti, nobis de verbo ad verbum per tuas patentes litteras, tuo Sigillo munitas, per proprium nuncium quanto ocyus destinare procures. Quodque

per hoc praefato Archi-Episcopo nullum imposterum praejudicium generetur. Forma autem Juramenti per te praestandi talis est : Ego Franciscus Electus Varadiensis, ab hac hora, ut antea, fidelis et obediens ero beato Petro, Sanctaeque Apostolicae Romanae Ecclesiae ac Domino nostro Domino Pio Papae IIII. suisque successoribus Canonice intrantibus. Non ero in consilio, consensu vel facto, ut vitam perdant, aut membrum, seu capiantur, vel injuriae aliquae inferantur quovis quaesito colore. Consilium vero quod mihi credituri sunt, per se aut nuncios, seu litteras ad eorum damnum me sciente nemini pandam. Papatum Romanum et Regalia S. Petri adjutor eis ero ad retinendum, et defendendum contra omnem hominem. — Legatum Apostolicae Sedis in eundo, et redeundo, honorifice tractabo, et in suis necessitatibus adjuvabo. Jura, honores, privilegia et auctoritatem Romanae Ecclesiae, Domini nostri Papae, et successorum praedictorum conservare, defendere, augere, et promovere curabo. Regulas Sanctorum Patrum, Decreta, ordinationes, sententias, dispositiones et mandata Apostolica totis viribus observabo et faciam ab aliis observari. Haereticos, schismaticos et rebelles, Domino nostro, et successoribus praedictis pro posse persequar et impugnabo. — Vocatus ad synodum veniam, nisi praepeditus fuero Canonica praepeditione. Apostolorum limina Romana curia existente citra, singulis annis, ultra vero montes, singulis bienniis visitabo per me, aut per meum nuncium, nisi Apostolica absoluar licentia. Possessiones vero ad mensam meam pertinentes non vendam, neque donabo, neque impignorabo, neque de novo infeudabo vel aliquo modo alienabo, etiam cum consensu Capituli Ecclesiae meae, incon-

sulto Romano Pontifice. Sic me Deus adjuvet et haec Sancta Dei Evangelia. — Datum Romae apud Sanctum Petrum Anno Incarnationis Dominicae Millesimo Quingentesimo Sexagesimo; sexto decimo Calend. Augusti, Pontificatus nostri Anno primo.

Eredetie a gr. Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry*. Nográd Vármegye Leir. IV. 148—156. ll.).

III.

Benessa Péter levele II. Jánoshoz, 1570. febr. 25.

Serenissimo ac Potentissimo Principi Joanni electo Regi Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, post humilem servitiorum suorum commendationem Petrus Benessa S. P. D. Cum valde semper optassem, Serenissime ac Potentissime Rex, aliqua bene navata opera, gratiam tuae Maiestatis summam inire, multum, diuque mecum cogitavi, quanam potissimum re maximum meum in tuam Maiestatem studium, mirificumque amorem, ac prope incredibilem declararem. Cum vero multa animo agitassem, multa undique circumspexissem, voti magis et felicitatis, quam mearum virium, vel fortunae esse videbam, ut me in amicitiam insinuarem tuam. Sed accidit tempus optatum magis, quam speratum, ut voti mei aliqua ex parte compos fieri sperarem. Nam cum superiore anno Franciscus Forgachius Ragusium ad me Domum venisset, vir summa gravitate, multa magnarum artium et illustrium scientia, ac sapientia ornatissimus, et rerum plurimarum, sed praecipue Hungaricarum, usu peritissimus, tuae vero Maiestatis, dignitatisque percupidus, ut ex

eo animum mihi tuum percipere liceret, cum de sermonibus, quos de praeclaris litterarum studiis, cum magna, optimaque voluntatis significatione, rectissimoque iudicio habuisses, mihi narraret, plura ipse ab eo de Regno, et Maiestate tua percunctatus sum : multa illa de ea memoriter et iucunde narrare solebat, me vero, vere quasi scienter addentem admirans interrogavit, unde in regione tam remota, ea sumerem; tum ego illi auctorem certum ac fidei plenum, tamquam testem rerum Hungaricarum praeclare gestarum locupletissimum ac gravissimum citavi. Cuius Franciscus miro videndi desiderio accensus maiori studio a me contendere coepit, ut illum sibi ostenderem, ostensum vero perlectum, atque probatum adfirmavit auctorem talem, qualem splendida atque eruditissima ingenia probarent, et quali optimus quisque delectari posset, perindignum esse iacere in tenebris, qui rebus in Hungaria fortiter, magnifice, et splendide post obitum Matthiae Regis gestis, veritatis luce dignissimus, gratum, iucundumque in sempiternae memoriae lumen possit et debeat efferri. Quamobrem confirmans, si haec Historia tuae Maiestati mittatur, id illi, et sibi gratum fore, animum meum iam diu, ut mitterem, accensum ea oratione tanta cupiditate inflammavit, ut nihil libentius facere mihi contigerit unquam. Quapropter eum librum, ipsius Auctoris manu conscriptum, describendum curavi, cuius exemplum, quam emendatissimum tuae Maiestati mitto, atque dedico, eam orans, ut eo animo, et ea fronte munusculum accipiat, qua aliis maxima donare solet, et ut ei summam perpetuamque felicitatem precor, sic me, meaque omnia ei commendatissima cupio, trado, atque commendo, et ut in ea amanda nemini concedo, sic me in numerum

suorum charissimorum recipiat, etiam atque etiam rogo. Quod mihi tua Maiestas imposuit, ut hominibus tuis huc profectis, et Ragusium divertentibus, quibuscumque possim rebus accommodem, ut talia onera, et tam iucunda mihi semper imponat, oro. Omnia quidem certe, quae in tuis rebus agam, non laboriosa mihi, sed iusta videbuntur. Quamobrem celebritate officiorum, studio et diligentia efficiam profecto, ut Hungaris, quos meo nomine semper dilexi plurimum, et ex tuis familiaribus praecipue, quibus propter Maiestatem tuam arctissimo amoris vinculo obstrictus sum, atque devinctus, pro meae fortunae facultate satisfaciam, praecipuam gratiam Maiestatis tuae quaerens, atque exspectans, quam in perpetuum felicissimam cupio. Dat. Ragusii V. Kal. Mart. A. Sal. MDLXX.

IV.

II. János oklevele, melyben Forgách Ferenczet kolosmonostori birtokaiban háborgattatni tiltja. 1570. máj. 22.

Joannes Secundus Dei Gratia Electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae Rex. Fidelibus nostris Egregiis, utique Nobilibus Arendatoribus decimarum nostrarum, modernis atque futuris pro tempore constitutis, vel constituendis, signanter vero Egregio Joanni Chinady Arendatori decimarum nostrarum moderno salutem et gratiam. Expositum est Majestati nostrae, per *Magnificum Franciscum Forgách de Ghymes Consiliarium nostrum,* nobis sincere dilectum. Quemadmodum, cum ob desiderium sincerae servitutis suae, nostrae Majestati, propter quod et *Imperatorem Maximilianum, accepta*

prius ab ipso gratiosa venia, atque insuper dignitates, proventus, atque emolumenta, quae habuisset, quaeque habere sperasset, simul cum omni patrimonio relinquere, ab exterisque nationibus ad nos venire non dubitasset, tum vero ex singulari nostra Regia Clementia, nos castellum, seu Curiam *Abbatialem Colos-Monostor* vocatam in Comitatu Colosiensi existentem, medio aliarum litterarum nostrarum privilegialiter emanatarum, simul cum universis ejus pertinentiis, proventibus, utilitatibus, atque emolumentis, quocumque nomine vocitentur, ad idem, et eandem spectantibus, manibus nostris Regiis, sibi haeredibusque suis dedissemus, atque contulissemus. In cujus et quorum pacifico usu, Dominio, ultra unius anni evolutionem stetisset, et nunc quoque existeret, tu ipsum molestare attentasses vellesque. — Supplicavit igitur Majestati etc. — Datum in Oppido Torda 22. Mens. Maii 1570.

Joannes Electus Rex.

Mich. Csáki Cancell.

(Eredetie a Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry* u. o. a 156–8. ll.).

V.

Maximilián király biztosító oklevele Forgách Ferencz részére, 1571. január 31.

Maximilianus Secundus Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex Ar. Austriae, Dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae et Virtenbergae, Comes Tyrolis etc. Recognoscimus, et notum facimus

tenore praesentium, quibus expedit universis. Quod cum jam inter nos, ex una, et nomine Serenissimi Principis Domini Joannis, Serenissimi olim Joannis Regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Filii, Principis Transilvaniae, et partium Hungariae, Consanguinei, et affinis nostri charissimi, per dilectionis suae supremum Cubicularium, Consiliarium, et Oratorem, Magnificum Casparum Bekes de Kornyáth ad id pleno cum mandato, et potestate missum, altera ex parte, conventum sit: quod nos propriis litteris, Dominos Primores, Summates, in genere autem Nobiles, ac alios Status et Ordines Transilvaniae, et Partium Hungariae, quas Serenissimus Princeps possidet, nostro haeredumque nostrorum nomine assecurabimus: Quod ob fidelia servitia ipsi Serenissimo Principi moderno praestita eos non infestaturi, neque impedituri, neque injurias nobis, aut nostris forte illatas ullo unquam tempore ulturi, neque in bonis, Juribusque possessionariis, aut in personis ob id ipsum quoquo modo interturbaturi, atque hac de re litteras nostras assecuratorias, ita ut Domini Primores Summates singuli suas proprias, et Nobiles, Status et Ordines in uno quoquo Comitatu itidem suas obtineant, expedituri simus. Idcirco volentes huic conditioni satisfacere, ex certa nostra scientia, animo bene deliberato, ac omni meliori modo et forma, quibus potuimus, et debuimus, Magnificum Franciscum Forgach, pro nobis et haeredibus nostris assecuravimus, et certificavimus, ac vigore praesentium assecuramus, et certificamus, promittentes sub fide, et verbo nostro Caesareo Regioque pro nobis et Successoribus nostris nos ob fidelia servitia, per eundem Franciscum Forgach ipsi Serenissimo Principi moderno praestita eum non infestaturos,

neque injurias, nobis aut nostris forte illatas ullo unquam tempore ulturos, neque in bonis, Juribusque Possessionariis, aut in persona, ob id ipsum quoquo modo interturbaturos esse. Harum testimonio litterarum manu nostra subscriptarum, et sigilli nostri appressione munitarum. Datum in Arce nostra Regia Pragae Die ultima Mensis Januar. Anno Dni Millesimo Quingentesimo Septuagesimo Primo. Regnorum nostrorum Romani Nono, Hungarici Octavo, Bohemici vero Vigesimo Secundo.

Maximilianus Imp.

Joannes Listhius,
Ep. Vesprimiens m. p.

(Eredetie a gr. Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry*, u. o. a 160—2. ll.).

VI.

Maximilián király levele Forgách Ferenczhez 1571. mart. 29.

Magnifico Francisco Forgach de Ghimes, fideli nobis dilecto!

Maximilianus Secundus Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator, ac Hungariae Bohemiae Rex etc.

Magnifice nobis dilecte! Qualis superiori aestate facta fuerit inter nos, ac Serenissimum quondam Principem Transilvaniae etc. affinem et consanguineum nostrum charissimum transactio, atque concordia, scimus tibi abunde satis constare, eo quod Princeps ipse defunctus, totum hoc negotium tecum quoque,

sicuti certo quidem edocti sumus, communicarit, ac insuper, ad servanda ea, quae inter nos, et ipsum pacta et conventa, atque solemnibus superinde litteris utrinque emanatis ratificata, et confirmata sunt, firmo etiam *fidei Juramento nobis te adstrinxeris.* Sublato itaque nuper e vivis, quod sane dolenter nobis accidit, eodem Principe tuo, quum universae illius provinciae, ejusdemque salutis et ulterioris permansionis cura, vigore etiam illius Transactionis, jam nobis incumbat, fidelem nobis dilectum Magnificum Gasparem Bekes de Kornyath, qui hactenus Oratoris munere hic apud nos functus est, diutius hic remorari minime voluimus, quin potius ad te, et reliquos omnes fideles nostros Transilvanos cum celeritate remittere. Qui quidem cum nobis abunde satis coram intellexerit, quae nostra sit sententia de conservando post istam mutationem etiam in posterum quieto et tranquillo istius Provinciae statu, et latam satis de pluribus rebus acceperit a nobis Instructionem, injunximus illi, ut tecum quoque nonnulla agere, et nostro nomine tibi referre debeat. Quare fidelitatem tuam clementer requirimus, et hortamur, ut iis, quae nostro nomine tibi retulerit, fidem indubiam praestare, eisdemque ita te accommodare velis, sicuti de te plane confidimus, et *datae nobis fidei quoque tuae vinculum* tibi haud dubie suadebit. Et quum ad Status et Ordines trium Nationum Partium Regni Nostri Hungariae Transilvanarum speciales nostras dederimus litteras, quibus eos commonefecimus, et hortati sumus, de iis, quae ad retinendum etiam deinceps istius Provinciae pacatum et tranquillum statum pertinent, sicut a dicto Gasparo Bekes fusius cognosces : te clementer hortamur, ut in iis omnibus, apud Regnicolas, bono et optato fine per-

ficiendis, opera, consilio, et promotione tua ipsi Gasparo Bekes et ceteris, quibus hoc idem negotium commendavimus, ita assistere velis, ut singulare tuum erga nos studium, et sinceram fidem vel hac potissimum vice demonstres. Pro quo quidem fideli tuo erga nos obsequio, promptaque diligentia, nostram tibi vicissim gratiam et clementiam pollicemur. Datum in Arce nostra Regia Pragae die 29-a Mart. Anno Dni MDLXXI. Regnorum nostrorum Romano nono, Hungariae Octavo, Bohemiae vero Vigesimo Tertio.

Maximilianus m. p.

Joannes Listhius,
Eppus Vesprim. m. p.

(Eredetie a gr. Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry*, u. o. a 162—164. ll.).

VII.

Brutus János Mihály I. levele Forgách Ferenczhez. 1572. június 1.

Vt minus multis tecum agam, et mea consuetudo et immortale tuum in me requirit meritum, faciunt occupationes multae meae; quas quidem per se graves, ut nulla praeterea accessio quaeratur, valetudo, qua incommoda utor, et perimbecilla, reddit aliquanto graviores. Cum vero tuum in me beneficium, ut debeo, facio magni, qui, quo minus tempore cogitabam, aditum mihi ad optimi Principis, et fortissimi gratiam ratefecisti, tuum animum multo pluris, unde fluxit, id quod multi praepostere secundo loco habent. Neque enim est in re positum beneficium, ut maxima etiam

illa sit, sed in eius voluntate, qui beneficium facit; ut in levi munere saepe gratia summa; in maximo levis gratia, haud raro offensio etiam exstet. Id tum accidit cum a cunctante, et tergiversante, quasi ab invito beneficium extorquetur, et qui cum facit benigne, si id modo est benigne facere, munificentiam habet venalem. At in te uno, utrumque est, ut et beneficii magnitudine, si res spectetur, me tibi devincias, et rationem simul omnem adimas tibi pro eius magnitudine referendae gratiae, si, quo id animo egeris, velim aestimare. Quanti vero semper mihi illa sunt apud me futura? ignorare vero te, tu ne in amando inter nos, an ego constantia vicerim? quid his verbis amantius, suavius, prolixius? Ego vero, amplissime Vir, qui omnium maxime in hoc genere ambitiosus sum, tantum mihi videor facere in hac contentione quaestus, ut non solum si vincam te in amando, sed etiam si abs te vincar, agi mecum putem praeclare. Nam quanta est benevolentia, qua me prosequeris, qui amorem in te meum, cum sit summus, superare possit? Iam propius accedo, et qui hoc plane persuasum habeam, te non posse impelli ad amandum, virum tantum, nisi adductum virtutis atque honestatis studio; et incipio iam mihi ipse blandiri, et suspicari interdum, aliquid in me inesse praeclari, cuius tu specie incensus, amandum me tibi, fovendumque susceperis. Sed ne progrediar scribendo ultra praescriptos mihi fines, flagitante tabellario litteras: et quod me ita amas, quae te cumque caussa ad amandum impellat, et quod amoris in me tui, optimos sperare fructus velis, tibi maximas atque immortales gratias ago. Quae etiam ipsa mihi caussa erit gravissima accelerandi ad te profectionem meam: quam quidem, ne videaris quicquam tibi reliqui

facere in iuvando atque ornando me, ita explicasti mihi, facilemque reddidisti, ut, quicquid morae intercedat, id instar mortis mihi debeat videri. Vtar in suscipiendo faciendoque itinere, ut in aliis omnibus rebus, tuo consilio, ut hinc Vlmam rheda, inde Viennam vectus, secundo flumine, Posonium Vienna contendam, quo in oppido pecuniam decretam ad iter, Principis liberalitate numerari placet. Illic apud Purkircherum divertar, virum optimum, cuius summam in te observantiam et benevolentiam iam pridem conovi. Equidem mallem, si spes esset brevi has meas ad te litteras perlatum iri, Argentorati mihi numerari; sed cum vix sperandum sit, ante Francfordienses nundinas posse; si Posonii mihi curabitur, satis mihi in tempore prospectum putabo. Cetero apparatu, ut superioribus ad te litteris scripsi, carebo facile; bibliothecam, ut desiderem, etiamsi mihi sit ulterius eundum, inducere animum non possum. Vale, et me perge in tuorum numero habere. Dabam Basileae Kal. Jun. M. D. LXXII.

VIII.

Brutus János Mihály II. levele Forgách Ferenczhez, (Kelet nélkül, de 1572).

Cum ad XXII. Kal. Mart. quo tempore fuit mihi Vienna discedendum, ad te scripsissem, negotium dedi Antonio Laureae, homini mihi amicissimo, cui, si responderes, litteras ad me tuas consignari placebat, ut curaret ad me eas per celeres equos perferendas. Quod cum ad eum diem factum non esset, non

quidem putavi id oblivione mei accidisse (quid enim mihi certius. quam me plurimum abs te amari)? sed aut tabellariorum culpa factum, aut meo quodam fato, cuius ego vim rebus meis omnibus infesti, vix posse videor ulla ratione effugere. Ita cum animo angerer, et mihi totus hoc nomine displicerem; commodum litterae meae Vienna a V. C. Joanne Cratone afferuntur, in quibus, cum alia erant, quae me scire mea permagni interesse existimabat, tum illud imprimis Kal. Maiis pervesperi ad se N. venisse, tui hominem studiosissimum, qui cum illum, et multa alia de me, et utrum eo tempore Viennae agerem percunctatus esset, illud etiam, praeter suam exspectationem addidisset, datum esse abs te sibi in mandatis, ut centum mihi aurei numi Vngarici numerarentur, quibus pro viatico acceptis, me primo quoque tempore isthuc transferrem. Quod quidem ita mihi accidit gratum, ut voluptati tamen, quam summam coepi, molestiae idem nonnihil asperserit: vix enim fieri posse puto, ut non eidem simul litteras ad me dederis: quarum quidem desiderio, non ob eam solam caussam afficior, quod mihi semper tuae litterae iucundissimae accidunt, sed quod neque etiam incertus mearum rerum variis aestuo curis: quarum quidem una est maxima, ut tibi poscenti meam operam videar haud defuisse. Itaque, quo me vertam, non habeo, mihi ipse invisus, cui res omnes, quae temporum iniuria per se haud satis sunt laetae, hoc nomine videantur duriores. Sed hanc ipsam tamen a me factam iacturam temporis, et spe certa sarciam praesentis visendi, et colendi tui, et officii sedulitate, omnibus agendis rebus, quas pertinere ad tuam dignitatem, commodum, voluntatemque existimabo. Interim crebro ad te litteris mittendis, et desiderio tuo occur-

ram, et leniam meum; id enim me iuvat sperare, cum optime teneas, qua ego sim in te observantia, studio, amore, nunquam fore, ut tibi facile mei memoria effluat; interdum desiderium subeat, cuius aculeum ferre, qui idem homo sit, haud facile potest. Neque vero te ego censeo de me tamquam de alieno homine iam cogitare, sed, ut de eo decet, qui, ut esset plane tuus, beneficio tuo illustri pridem effecisti. Itaque, quando video mihi constare tuam benevolentiam, te de singulari mea observantia minime dubitare: ego vero, Deo immortali bene iuvante, me itineri ad proximas Francfordienses nundinas accingam, praemissis, cum aliis impedimentis, Bibliotheca, qua quidem carere, ut dixi, nisi ut vita simul mihi carendum sit, haud facile possum Quo quidem itinere faciundo, cum mihi opus sit subsidio, obsecro te, quam pecuniae summam iubebas mihi Viennae, Francfordiae cures repraesentandam. Ac tuae litterae, si dabis operam, ut Turrianis tuto reddantur, quorum est celebre nomen Francofurti, atque in Norimbergensium conventu, quid mihi agendum de hac re statuas, docebunt. His autem ipsis, qui mihi pecuniam dissoluent, mea omnia tradi placet, ut simul et tibi de pecunia caveatur (etiamsi scio non te minus praeclare de fide mea, quam de ingenio existimare) et mihi consulatur: qui non facile, nisi, praecepto temporis spatio, meo adventui praecurram libris mittendis, sperem meam tibi operam me probaturum. Habeo in manibus Caesaris Commentarios, multis a me animadversionibus emendatos, quibus iustum volumen accedet, in quo, certo ordine, politissimi scriptoris voces phrasesque omnes, tum, quod permagni faciendum est, rerum omnium descriptiones in locos communes redactae habentur; ut si cui sit

scribenda Historia, et lauta supellex, et luculenta, ex tuti scriptoris monumentis ad ea ornanda atque illustranda, quae velit, suppeditentur. Eum librum Basileae curasum, animus est inscribere Transilvaniae Principi, si minus ex re ipsa, at ex voluntate, atque animi studio, unde est, quae una res spectari in omni munere largiendo debet, non ingratum futurum munus. Vale.

IX.

Brutus János Mihály III. levele Forgách Ferenczhez. (1573. febr.).

Wolfgangus Kovachoczius Vir tui perstudiosus, ut mihi ex illius litteris est visus, cum superiore anno Lutetiae essem, litteras ad me Patavio dederat, quibus de re iam non semel inter nos acta, tuo nomine mecum diligentissime agebat. Summa quidem: ubi animum inducerem oblatam olim mihi conditionem accipere, tum commodam, tum honorificam, et meis rationibus non male consulturum me: et quod unum mihi esset imprimis optandum, tibi tanto viro rem gratissimam facturum. Me unum abs te delectum e multis, qui cum praeclari muneris consortem sperares tibi laborem leviorem futurum, quo tibi esset magno perfungendum, et consiliorum communicatione, et eorum studiorum societate, sine quibus scribendi munus de rebus Pannonicis, praesertim quae tantae essent, nemo recte obire posset: iis ego litteris, quibus dies X. Kal April. erat adscripta, pridie Idus, cum mihi essent allatae, Idibus respondi, curavique per Delbenios Florentinos Mercatores, quamprimum meas illi litte-

ras reddendas. Non ita multo postea, cum mihi eundum Lugdunum esset, meis rationibus id postulantibus, ne hominem fugeret, ubinam agerem, si quid illi mandatum abs te esset, qua de re me fieri certiorem oporteret, id continuo illi curavi significandum; quo ille nuntio accepto, alias ad me litteras dedit, quarum ad te exemplum, ut aliarum etiam, cum his mitto, ut abs te tanquam perpetuo series totius rei inspiciatur. Convenerat vero, ut Lugduni tuas litteras exspectarem, cum mihi scripsisset, meas litteras cum suis certo se homini dedisse ad te perferendas, quem isthuc mittere constituisset. Moratus sum postea Lugduni ad XVII. Kal. Octobris, quo die mihi fuit illic discedendum, certis de caussis, quas nunc minime necesse habeo commemorare : atque ita hoc tamen, ut de his ipsis ad meum adventum pluribus coram, si id mihi Dei immortalis benignitate continget. Certe si existimas hoc mihi primum, atque antiquissimum in meis optatis esse, nunquam ego tuam opinionem fallam. Ita enim octo iam abhinc annis, me primo congressu coepisti facilitate illa, et comitate tua incredibili, ut nisi in te uno colendo, atque observando cum iis contendam, quorum est tibi maxime probata benevolentia, et fides, non tibi deesse magis, quam mihi videri possim. Veni Viennam ad IX. Kal. Decemb. quae mihi urbs, quod tu abesses, magno carere sui ornamento est visa. Acceptus tamen et humaniter, et prolixe a Cratone Caesaris Medico primario, doctissimo homine, et de me optime merito, mansi Viennae circiter decem dies, unde Symptam me contuli ad amplissimum Virum Iulium Comitem Salmensem, apud quem iam XXXV. diem ago. Inde erat animus, etiamsi durissimo anni tempore, ubi nactus itineris comites essem, me recta

ad te, vix desiderium tui ferens. Sed dificile iter. impeditum, viae non stratae solum, sed obrutae nivibus, hic solitudo mera, ut nulla spes esset comitatus, tum Viennensis mora, si illuc redirem, futura magni sumtus, alia ad te animo properanti impedimento fuere. Quibus difficultatibus tanquam adversis fortunae fluctibus, per huius viri liberalitatem et munificentiam emersus, constitui cras bene mane Viennam redire. Illic ita tuas literas constitui exspectare. ut nulla sit futura conditio, quae me ab uno desiderio visendi, et amplectendi tui avellat. Scribes igitur, sed primo quoque tempore: ferre enim diutius sumptum vix possem. Existimo quidem ad exitum usque mensis Februarii me Viennae futurum. Literae dirigendae ad Cl. Virum Philippum Montium Regiae Musices Magistrum, qui cum homine illustris nominis et omnibus humanitatis officiis mecum coniuncto. mihi, iam ab eo tempore, quo in Belgiis agebam, summa familiaritas intercedit. Ita quid de tota hac re statuas, quaeve tua sententia de mea profectione sit, quod consilium, tuis literis me facias certiorem. Vale.

X.

Brutus János Mihály levele Kovacsóczi Farkashoz.

Redditae mihi tuae literae sunt, pridie Id. April. a Delbenii puero, quae me incredibili voluptate affecerunt. Nam ea mihi attulerunt. quae et maxime optabam, et, ut brevi adeo evenirent, sperabam fore. ut clarissimus vir. atque amplissimus eo perveniret singulari virtute atque excellenti provectus, unde illi

suae fidei, atque integritatis documenta multa. et maxima constituendi, fortunae posthac in illum bacchandi facultas nulla facile pateret. Iam quod mihi gratissimum accidit de instituta iam pridem ratione Forgatiani negotii certiora affirmas; quod mihi indicio est, adhuc vigere apud clarissimum virum, et quem unice amo atque observo, memoriam mei. Nam quod de conditione agis, unum ego spectavi semper meae industriae fructum, ut ea agerem quae ei usui futura, atque ornamento putarem, qui ipse me amando et fovendo magno mihi esset futurus ornamento Id ubi essem assecutus, tum me crederem satis ab eo luculenter ac prolixe acceptum. Eadem vero mihi video proponi. quae octo iam ab hinc annis, cum Venetiis agerem. De quibus nihil mutari, addi, minui placet: in uno, ut mihi prospiciatur, non ipse magis, quam mearum rerum ratio requirit. ut quae pecunia tum stipendii annui nomine, tum in itineris sumptum mihi curanda Venetiis esset, Lutetiae repraesentetur. Id quidem transigi facillime per mercatores potest, quorum aeque in Gallia et Venetiis negotia multa et maxima aguntur. Ita autem ab eorum procuratoribus eam mihi pecuniae summam numerari volo, ut, ea parte dempta, qua pro viatico et instrumento erit utendum, quae centum quinquaginta talerum summa praefinita est, annui stipendii summa reliqua iis rebus parandis, par eos ipsos suppeditetur, quarum facultas apud Transilvanos non est, hic magna opportunitas habetur. Atque iis ipsis. per quos mihi pecunia curabitur, dari negotium volo ut quae ea summa coementur, iis, qui vecturas in Germaniam, atque eas regiones faciunt, una cum mea supellectili et bibliotheca tradantur, ut non mihi prius, quam illuc pervenero, sint ad

manus meas perventura Ita cum cavebitur ei, per quem mihi pecunia curari placebit, ac vobis adeo, si id modo necesse est, quorum res agitur, tum meis rationibus optime consuletur. Nam quae hic licet non magno parari, et optima habentur, ut vestiaria res, omnis fere generis; libri imprimis, quorum hic magna est copia, et luculentissima, commodius emere licebit. Quod reliquum est, te etiam atque etiam oro, ut quando per te coepta est res agi, operam des, quoad eius fieri possit, ut per te eadem quam celerrime transigatur. Certe, quicquid id futurum sit, ne dubius atque incertus animus diu obscura rei exspectatione torqueatur, hac sedulitate, et cura efficies. Vale.

(L. Ioh. Mich. Bruti Opera Varia, Berol. 1697. 214—226. ll.)

XI.

Tasi Gáspár Ajánló-levele Bethlen Gábor fejedelemhez 1619. július 7.

Serenissimo Principi ac Domino Gabrieli Bethlen Dei gratia, Principi Transilvaniae, partium Regni Hungariae Domino, et Siculorum Comiti, Domino suo benignissimo. Hominem ad res duas natum esse, Princeps Serenissime, ad intelligendum videlicet, et ad agendum, insita naturae vis, et omnium oculis ultro sese ingerens quotidiana experientia manifestum reddunt; vel enim animo duntaxat, et cogitatione defixi circa abditissima naturalium versamur, vel actione circa quamplurima occupamur. Vtrobique excellere, etsi nemini non est laudabile; Principibus tamen cumprimis est illustre. Et vero fuit id clarissimis quibus-

que Regibus, et Principibus summa cura propositum, ut quantum Maiestate Imperii ceteris praeminerent, tantum multifaria rerum cognitione anteirent. Vt omittam infinitos alios, doluit vehementer magno orbis domitori Alexandro quod Aristoteles, quae sibi olim e sublimiore, et sanctiore Philosophia tradidisset, ea ceteris mortalibus evulgando communia fecisset. non aliter se Magnum reputans, nisi singulari quadam scientia reliquis praepolleret. Alphonsus vero, Arragoniae Regum facile cultissimus, omnium potius, quam scientiae iacturam se facere paratiorem fore, adseruit. Cetera, cum ea, quae ad actiones pertinent, in homines, in loca, in tempora, et in res a sapientibus dividantur: Historia vero his omnino partibus contineatur; omnem eius cognitionem utilem, potissimum vero eam, quae Regum, Principumque Virorum vitas, et res gestas ob oculos ponit, adcommodatissimam, et pernecessariam iis, qui rerum potiuntur, et a quorum moribus, et administratione fortitudo gentium pendet, recte indicarunt. Ea siquidem vis est exemplorum, ut plerique ad praestantissimorum hominum facinora actiones vitae suae componentes, ad summum gloriae culmen sint evecti. Certe Hannibal fatalis Dux, et terror Italiae, Pyrrhi Regis Epirotarum, et Alexandri Macedonis disciplina, quam ex Historiis hauserat ita est informatus, ut Romam orbis caput paene pessumdederit. Ipse porro Alexander Regis Cyri, et Iulius Caesar, Alexandri imitatione et exemplis inflammati, ac instructi, Monarchias orbis sibi, cum ingenti nominis incremento, compararunt. Sed ut institutum meum prosequar, Historiam plerique multarum gentium, et sententiarum gravitate ac varietate, et verborum copia et dicendi elegantia contexuerunt, sicuti et nostrae

exstant traditae : feliciores tamen, si nostri corporis, nostraeque gentis contigisset rerum a Maioribus nostris praeclare gestarum Scriptores habere, ne ab exteris avitus gentis nostrae splendor esset petendus; et praesertim ab iis, quos Hungarorum arma olim fatigarunt, qui, ut sunt ingenia humana ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda, haud dubie gloriae gentis nostrae scribendo nonnihil decerpserunt. Vnus inter paucissimos exstitit Indigena, qua generis, qua honoris, qua doctrinae splendore clarus, Reverendissimus Franciscus Forgách de Ghymes, Antistes olim Varadinensis, qui ad res sui aevi describendas fidem summam et eloquentiam haud vulgarem adtulit; qui ita hominum vitas, singulorumque prioribus succedentium ordinem, ita locorum, ita temporum seriem est complexus, et tam moderata ad Historiae normam dicendi copia, ut nihil adfectatum in eo apparere videatur. Quia vero, Serenissime Princeps! Historiam suam ab eo tempore orditur, quo Regni Hungariae amplitudo inclinari, Transilvaniaeque decus potissimum deflorere coepit, eritne lectioni Serenitatis Vestrae ullus alius Historicus utilior? ut, qui divino nutu easdem habenas moderatur iam, quarum varietatem, ac vicissitudinem totis viginti duobus libris Illustris hic Vir, meritissimis coloribus, et imaginibus, seclusis procul favore et odio, testis oculatus, immo pars ipse multarum rerum expressit? Perspiciet inde Serenitas Vestra, quid florentissima haec Regna e felici statu dimoverit; videbit rectas rerum moderandarum rationes; advertet, quam sit res plena periculi pietatem non colere, dissidia inter suos alere potius quam coercere, aestuantem honorum divitiarumque cupiditatem non refrenare; quaenam scelera : pervica-

cia, coniurationes, proditiones, toto ex libro, ex his velut fontibus traduntur, profluxisse, quae postea torrentis instar totas provincias inundarunt, deformarunt. Haec et alia id genus innumera erunt hic legenda. Porro ad rationem huius mei scripti quod adtinet, Serenissime Princeps, absit ut tanti Viri et Antistitis elegantissimis scriptis dedicatoriam praefigam. Haud me tali dignor honore. Erit, scio, a fide, magna sane et praecipua in Historico virtute, Serenitati vestrae commendatus. Sed cum anno superiore vir quidam nobilis ex Familiaribus Inclytae Aulae Serenitatis Vestrae apud me hic Cassoviae existens in hunc auctorem, quem antea nunquam viderat, incidisset, et in Transilvaniam reversus Serenitati Vestrae commendasset, eius desiderio Serenitatem Vestram teneri aliquoties intimavit, atque ad describendum literis suis hortatus est. Huius enim tam insignis Auctoris, et de gente nostra meritissimi scripta, vix tria, quatuorve (quod sciam) exemplaria manuscripta ab interitu vindicant. Itaque partim studio demisse complacendi Serenitati Vestrae, partim vero, ut usui plurimorum hic auctor evulgaretur, non subterfugi laborem, sed descriptum Serenitati Vestrae transmisi. Porro, ut hanc meam compellationem observantiae meae submissae testem Serenitas Vestra benigne admittere atque probare dignetur, demisse oro. Deus Optimus Maximus conservet Serenitatem Vestram diutissime incolumem. Cassoviae, Nonis Iulii. Anno Domini MDCXIX.

Serenitatis Vestrae

Subiectissimus Cliens
Casparus Tasi.

(Eredetie Dobai Székely Sámuel gyüjteményében volt. Kiadta hibásan Horányi. Itt több codexek összevetése alapján).

XII.

VITA AVCTORIS.

(Istvánfi Miklóstól).

Post receptam a Ferdinando Rege Transylvaniam, ac Isabellam Reginam cum filio in Silesiam ablegatam, Fratremque Georgium Episcopum Varadiensem paulo post interfectum, qui eius initi foederis autor praecipuus fuit, Mathias Zaberdinus in Episcopatu Varadiensi ei successit, vir, ut putabatur, militaris, qui Varadino velut e specula motus Transylvanicos nondum satis pacatos observaret, et eam provinciam armis tutaretur. Qui cum vitiati cruris doloribus aliisque morbis afflictus, vix triennium vixisset, Franciscus Forgacius, eodem tempore ex Patavino Gymnasio, ubi Philosophiae studiis operam dederat, et de ea, literisque quas vocant humanioribus lauream acceperat, reversus, commendante eum Nicolao Olaho Archiepiscopo Strigoniensi, qui eum in Italiam miserat, Epicopatum a Rege Ferdinando obtinuit, ea conditione, ut ipse iuvenis Sacra tractaret, ac Secretarii munere fungeretur; Simon autem Forgacius, frater eius, vir militaris et strenuus, tunc e captivitate Turcica, in quam capto Temesvario, interfectoque ibi Stephano Lossoncio inciderat, redemptus, regionem cum praesidio, quod satis validum imponebatur, vigilando et agendo defenderet. Vixit deinde complures annos in Aula, secutusque est Ferdinandum Regem ad Germaniae Comitia, eaque occasione regiones etiam Belgicas usque ad Oceanum perlustravit. Mortuo autem Ferdinando, et sceptris tam Imperii quam Regni Vngarici Maximiliano filio traditis, Episcopatum Jaurien-

sem, mortuo eius Antistite Paulo Gregoriancio, ambire coepit, quod antea Varadinum ab Isabella Regina eiusque filio auxiliis Turcicis recuperatum amisissit. Sed Maximilianus, quamquam illi faveret, tamen Cosmi Florentiae Ducis precibus muneribusque expugnatus, id sacerdotium, tantopere a Forgacio expetitum, praeterito eo, Zachariae Delphino Cardinali dedit. Qua repulsa Forgacius, et, ut ipse interpretatur, ignominia indignatus, relicto Maximiliano, in Italiam primo concessit, et non multo post ex Italia per Ragusinos et Thraces, ac per Turcicam ditionem, curata ei per Transylvanos pacati itineris securitate, ad Iohannem, filium Regis Iohannis, se contulit, ibique eius, ut vocant, Cancellarius effectus, non satis gratum se illi praebuit. Quo e vivis sublato, Stephano Bathory Somliano eiusdem Officii operam praestitit, sed antequam ille ad Polonici Regni fastigium conscendisset, curandae valetudinis causa (gallico enim morbo obnoxium fuisse ferunt) in Italiam rediit, Pataviique, grassante peste, extinctus est, condito Testamento, quo Simonem et Emericum fratres (Paulus enim ante decesserat) heredes reliquit. Historias diu ante obitum scribere coeperat, a morte Regis Iohannis exorsus, ac variis intervallis usque ad Reginae Isabellae et eius filii exitum perduxerat, quae a multis ideo non probantur, quod maledictis, conviciisque in viros clarissimos, nec quicquam tale meritos scatere videntur, nec ubique rerum gestarum sinceram fidem tuentur; tamen ob rerum gestarum memoriam dignae censeri possunt, quae in lucem prodeant atque adeo cum iudicio per aequos censores legantur. Sepultus est Patavii apud Patres Soc Iesu. (Esterházy-cod.).

FRANCISCI FORGÁCH

DE GHYMES

DE STATU REIPUBL. HUNGARICAE

FERDINANDO, JOHANNE, MAXIMILIANO REGIBUS AC
JOHANNE SECUNDO PRINCIPE TRANSYLVANIAE

COMMENTARII,

QUIBUS ACCESSERE NONNULLA ETIAM ALIORUM PRINCIPUM GESTA
ETC.

LIBER PRIMUS.

Postquam Johannes vitam cum morte commutavit, bellum civile est renovatum. Nam Ferdinandus celerrime comparato exercitu, Isabellam reginam cum filio infante per duces Budae obsidendam curavit, in spem adductus ob mortem regis, nondum confirmato regno, non saltem Budae potiundae, sed si reginam cum prole sub suam potestatem redegisset, finiendi etiam belli in omnem posteritatem. Sed obsidionem fortissime sustinuit regina ope virorum praestantissimorum: Georgii episcopi varadiensis, Stephani Verböcii, Valentini Turci et Petri Petrovitii, praeter alios complures viros militares. Tandem Solymanus quoque cum valido exercitu accitus advenit, ac Germanorum exercitum, magna hominum strage profligavit; qui exinde parta victoria Budam retinuit, reginam autem cum prole incolumes dimisit. Quod vero ex Ungaria reliquum foret, ac Transsilvaniam filio Johannis concessit. Ea tempestate ergo regina et Transsilvaniam et Superiorem, Inferioremque Ungariam cum Temesvaro et Lippa, Belgradum usque orientem versus obtinebat. Ergo cum Ferdinandus bellum ad se traxisset, et continuo alia post alia perderet, fuit Transsilvaniae et Superioris Inferiorisque Ungariae status non poenitendus. Civilia enim bella cessaverant, et imaginem quamdam prisci regni retinebat, mansitque idem status de-

cem annos: cum rursus et civili et externo bello nova materia oblata esset. Nam, cum Ferdinandus sua tueri non posset et pleraque perdidisset, et cum bellum nunquam sustineret, pace causas belli serere esset solitus: Georgium adgredi statuit, primum quidem occulte, deinde etiam per legationes. Sed antequam ad seriem rerum veniamus, necesse est paullo altius repetere. Johannes Budam atque reliquam Ungariam obtinebat, exceptis iis, quae Norico conjunguntur; cum vero e vivis excederet, Georgium et Petrum tutores testamento legavit. Georgium vero paullo ante varadinensi pontificatu donaverat; Petrus autem, quem sanguine attingebat, et ob aetatem jam provectiorem et perpetuam orbitatem suspicione omni vacabat. Sortitis igitur inter se provinciis, Georgius Varadinum et Csanadinum pontificatus amplissimos, atque comitatus omnes Ungariae Inferioris, qui a finibus Transsilvaniae ad Tibiscum porrigebantur, Zacmar, Zarand, Bihar, Zolnoc, Beekes obtinebat. In Transsilvania autem plerasque validissimas arces; civitates vero et magnates partim profusione immensa, partim honoribus ac dignitatibus sibi devinxerat. Ultra Tibiscum Leonardus Cecey in Superiori Ungaria Cassoviam, et magnas ditiones gubernabat. Petrovitius Temesvarum, Lippam, et alia pleraque oppida arcesque cum orientalibus ditionibus, et Lugas ac Caransebes cum finitimis Rascianis Danubium usque et Belgradum, regina autem Civitatem Albam Juliam in Transsilvania peramoenam et fecundam copiarum tenebat, moenibus tamen ad antiquum modum munitam. Istae ditiones amissa Buda in fide filii regis Johannis permanserant, tanta quidem felicitate, ut ne temporibus quidem priscorum regum, majori frui potuerint. Viri,

equi, arma, opesque in amplissimo opulentissimoque regno suppeditabant: nec virtutis poenitebat, cum regni gentisque et nomen et decus eo jam recidisset. At in Superiori Ungaria, ac Cis-Danubiana Trans-Danubianaque, atque Illyrico cum excessu Johannis, primum Buda periit cum exercitibus germanicis ac ditionibus danubianis, et plerisque aliis: immo regna ipsa, quae ad Ferdinandum desciverant, statim in potestatem Solymani devenerunt, et Jaicza, et Sclavonia, et Croatia, et Strigonium, et Alba Regalis, et Soclosium, et Valpovia, innumerabilesque arces atque oppida, cum immensis ditionibus. Igitur quamdiu tutores atque regina concordes mansere, viguere: mox unius hominis ex prava et inexplebili ambitione orta perfidia seque regnumque praeceps dedit. Sed semina motus anno nono et quadragesimo a partu Virginis, supra millesimum et quingentesimum jacta. Nam Petrus, dum perspiceret opes regni non in publicum, neque regis usum converti, sed ad augendam propriam potentiam distrahi; tum etiam ne morte ejus, incerta familiarum fide, thesauri dissiparentur: volebat, ut opes regni atque thesauri ab electis ad custodiam praestantissimis hominibus adulto regi cumularentur, conservarenturque. At Georgius (ut erat avarus atque ambitiosus et suspicax,) non modo retinuit, sed in deteriorem partem interpretatus est. Tantae autem potentiae erat, qui regnum gubernaret, uti ad summum splendorem, summamque dignitatem nihil praeter regium nomen deesset. Regina vero, cui vix sumtus ad necessitates aulae suppeterent, avaritiam et potentiam Georgii aegerrime ferebat, et in Poloniam abire cogitabat, nisi precibus et promissis amborum tutorum, gliscentibus jam inter sese odiis, cohibita

esset. Ergo etiam regina Bona, materna charitate functa, missis oratoribus in gratiam eos tum reduxit, sed concordia haec, manentibus iisdem causis haud diu duravit. Unde Petrus et magnates Ungariae Inferioris, Franciscus Patochy et Antonius Losoncius reginam petivere, ut Lippam concederet, (civitas est Inferioris Ungariae muro tenui cincta, et in ea arx valida) nec passuros, ut quicquam ad regalis dignitatem aulae decederet. Id molientem reginam Georgius spe, prece, et vim adhibiturus, si opus foret, metu invidiae retinuit, nec multo post reginam Cibinium cum Petro proficiscentem intromitti vetuit, ne munitissima, opulentissimaque urbe tamquam apice regni potiretur. Id vero regina vehementius indoluit, et altius penetrante dolore lacrimis non temperavit, ceteris vero omnibus reputantibus tantam ingratitudinem atque audaciam. Ita irae et odia prorupere. His de rebus Georgius, quod regnum ad reginam inclinari videret, et Johannem quoque ex ephebis excedentem metueret, in fraudem ac flagitium conversus nova secum agitare, et secretae epistolae ac nuncii hinc inde commeare. Demum Ferdinandus Nicolaum comitem a Salmis, rerum bellicarum supremum curatorem, cum mandatis ad eum ablegat. Georgius in oppidum Bathor Andreae Bathorii colloquio destinatum, cum equitum ac peditum copiis lectissimis, quas continuis stipendiis ad corporis custodiam alebat, stipatus, sexto Idus Septembris venit. Cetera quoque aulae regum in modum erant: nam praeter regium nomen, potentiam regiam ostendebat. Mandata Nicolaus magnificis dictis recitat. Nos summam trademus, secretis enim sermonibus nemo interfuit. Quodsi Hungariam Ferdinando traderet, ipsum contra universum Johannis patrimonium redditu-

rum, quod erat juxta regiam opulentiam amplissimum; et reginae dotem, quae pro utriusque principis magnitudine esset splendidissima: tum autem Georgio ipsi ad Varadiensem episcopatum adjecturum una praefecturam Transsilvaniae, procuraturumque rubrum galerum a pontifice. Ambo in haec pacta juravere. Sed Georgius occasionem captans, alia reginae obtendebat. Anno a partu Virginis millesimo quingentesimo supra quinquagesimum ineunte, ad Calendas Januarii comitia Claudiopolim (Colosvarum vulgo) indicta cum nuptiis nobilium ex gynoeceo puellarum; laeta ad praesens omnia. Census unius floreni actus minus obulo; nam excedere more gentis religiosum est. Georgio multitudinem ad mortes Michaelis Chiaky scriniorum praefecti ac Michaelis Horvath impellente, quod illos fidissimos et a consiliis reginae suspectaret, et ideo amoveri vellet: ipsa dilutis per se criminibus supplicio exemit. Ferdinandus quoque ad Nonas Februarii Posonii comitia celebravit, in quibus solita jam pridem de suo studio, labore, impensisque multa, retulitque, inducias cum imperatore Turcarum firmatas ad quinquennium, et oratorem suum de pace spem fecisse ab Turcarum imperatore. Ob quae cum magnis laudibus grates principi actae. Nec multo post prodita arcana, ideoque plerique reginae adjungebantur. Simul Petrus Solymano perscripserat. Eodem tempore, et Henricus II. rex Galliarum, gnarus consiliorum per oratores apud Carolum Quintum imperatorem, nihil silentio transmittens, Solymano cuncta detexit. Solymanus enim eadem, quae cum Johanne pepigerat, et filio praestare cupiebat. Ea vero haec fuere: Solymanus omnia, quae in Ungaria possideret, Johanni restitueret ad Essekum usque, Johannes vero non tributi,

sed muneris loco, ut L. millia florenorum ungaricorum in annos singulos penderet. Sed unum curabit, ne per proditionem, (uti jam antea per aliquos factum erat,) ad Germanos defectio fieret, et qui defecissent, revocaret. Cum hisce iisdem pactis Johanni II. filiam Francisci regis Galliarum procurare statuerat. De quibus ista nobis fidem facere possunt, quod Budam, Beche et Bechkereke Johanni restituit, filio vero in bello Sigetiensi, cum ad visitandum se Taurunum venisset, coronam auream praeparari jusserit *); Henricus autem, patre etiam mortuo sororem suam cum ingentibus praesidiis in matrimonium obtulerit; quae infra latius narrabuntur. Quae ubi sunt comperta, Solymanus indignitatem rei vehementer admiratus, Mamhutum nuncium (chausium vocant) cum atrocibus mandatis et epistolis ad singulos et comitatus et urbes, et primores propere mittit, quas in comitiis statim congregatis reddit, eademque verbis firmavit: Neminem latere, cum Budam in potestatem acciperet, quibus favoribus reginam cum filio prosequutus fuerit, ut dubitari non potuerit, quin sibi et regnum ipsum Ungariae et Transsilvaniae una cum regina et filio defensioni et curae fuerit. Ita illaesos omni vi atque injuria liberos mansisse, cum etiam solos decies mille florenos, idque beneficii memoria, quamquam ex amplissimis opulentissimi regni opibus, annuos acciperet. Georgium curatorem adjunxisse, fideque obstrinxisse, quod illum ob reverentiam monasticae religionis et senectam, et juxta regiam dignitatem constitutum, fidem, constantiam et memoriam beneficiorum nunquam exuturum credidisset. Contra nunc reginam, filiumque

*) Istvánfi jegyzete: nunquam fieri jussit, neque dedit, nec Budam unquam restituit; miror, cur mentiatur.

herilem, dominos naturales, regnumque et sese prodidisse. Mandare ergo, ut armis tanquam desertorem et proditorem insequerentur; et capto aut trucidato, poenas reposcerent. Alias se negligentes ferro et flamma vindicaturum. Reginae ut filiae, Johanni ut filio paternam charitatem et susceptae defensionis tutelam nunciavit, simul Petrus exercitum conscripserat. Antonius Losonczi et Franciscus Patochy singulas alas adduxerant. Castra Albae Juliae facta; mox Alvincium Petrus sine armis capit, et hinc parte copiarum Chanadinum oppugnandum missa, duce Nicolao Cherepovit Rasciano, exercitum dividit, ipse cum reliquo Albam Juliam revertit. At Georgius omnium, quae agerentur, per fidissimos ministros et exploratores gnarus, nihil cunctandum ratus, Zassebes ac Meggies civitates in Transsilvania occupat, et congregatos, quos potuit, nomine comitiorum, ad Solymanum legatos titulo regni, inanibus ad fallendum verbis ablegavit. Interim corruptis ad defectionem magna largitione primoribus Siculorum ad oppidum Vasarhely processit, interceptisque nonnullis partium reginae, Andream et Valentinum ex nobilissima Martonffiorum familia, flagrantissima in reginam ira trucidari jussit. Thomae Varkoch, praefecto Varadini exercitum in Ungaria parare, et Chanadino succurrere mandat. Nicolaus Cherepovit, cum octo millibus Rascianorum Chanadinum acriter oppugnabat, et circum hostilia exercebat; cum superventu Thomae Varkoch fugatur, caesis plerisque, et ad Temesvarum ex circumjectis agris ingentes praedas agit. De quibus per reginam et Mambutum Solymanus pernicibus nunciis celerrime edoctus, Aly chausium misit, et Johanni auratum vexillum, ipsique et Petro pictas auro vestes, solita munera;

Georgiumque quos legatos diximus misisse, eos una, ut de iis pro lubitu statueret, remisit. Aly mandata exponit, ut Johannes, quam maximum posset exercitum compararet, et quantum a se militum vellet, arbitratu suo acciperet; utriusque Valachiae praefectos, et budensem bassam jam in commissis habere. Nec mora, Johannes Zalanczy ad budensem missus, in Valachias nuncii cum litteris. At Georgius tanto periculo anxius, prece, largitione atque metu adsumendis auxiliis circumiens, licentia ac rapina iter faciebat, et ad Albam Juliam terrorem allaturus reginae, castra posuit. Attulerat enim hanc artem Georgius, quo suam potentiam augeret, et reginae deprimeret, vt Siculos homines ad seditionem, si corruptorem haberent, promtissimos, et praecipuos nobilitatis in partes diduceret, quos maximis muneribus atque largitionibus corrumpebat et alebat. Ita ergo praecipuos quosque sui studiosos effecerat, eosdemque tanquam in comitia convocabat, cum volebat. Missi ergo nuncii ad reginam regnicolarum nomine, ut emitteret Johannem postulabant, sese novum sacramentum in verba illius dicturos. Intellexit haec regina, ut erant, non ut dicebantur, fraudumque gnara, pari astutia elusit. Dein factis induciis, pax confirmatur, ut dimissis utrinque exercitibus, ad obsequium, fidem et obedientiam reginae, filiique redirent. Georgius vilis, humilis, et in genua prostratus, flens, lacrimansque, veniam exoravit; prorsus si simulatio abesset, poenitentia viro ad religionem dedicato conveniret. Ad haec regina: Quodsi tanta Johannis regis meritorum oblivio cepit, at certe Deum flagitiorum ultorem verendum, et filium suae fidei commissum maxime, suspiciendum: Johanne, et qui adstabant, lacrimas fundentibus, recordatione prae-

teritorum, simul futurorum metu. Ita in praesens coalita concordia. Sed jam Cazon budensis bassa, festinato itinere per Lippam, fines Transsilvaniae magno exercitu ingressus Totvaradgiam venerat, et per nuncios cum regina agitabat, quinam ex seditiosis et nocentibus plectendi forent; simul Transsalpinus et Moldaviensis in castra irrupturi nunciabantur. Tot bellorum fama non erat segnis. Georgius mandata et nuncios celeriter expedire, militem atque exercitum ad signa et vexilla convocare. Ita brevi sexaginta armatorum millia ad Zazsebes congregata; ad brassovianos montes obsidendos Johannes Kemen, ad Portam Rubram (Veres Kapu vulgo) Johannes Kendeffy missi, et singulis adtributa valida manus. In Ungaria Thomas Varkoch jussus exercitum conscribere, et ex comitatibus auxilia accire. Cazonus interim ducentos equites cum Feruaga praemiserat, qui in suburbio arcis Deva oppido consederant, et post hos alios quingentos; de quibus Johannes Törek certior factus, gloriae ac ultionis avidus, qui patrem Valentinum Budae captum, et in byzantina captivitate mortuum meminerat, habebatque arcem validam Huniad et multarum clientelarum non procul Deva, manibus paternis, caede et sanguine hostium veluti sacrificandum constituit. Nec cunctandum tali occasione ratus, explorata prius fide praetoris civiumque, solis centum tribus et decem equitibus, peditibus septem et sexaginta, per noctem itinere facto, in ipso lucis ortu peditibus per sepes et hortos irrumpere jussis, ipse cum equitibus, excussis a porta obicibus (nam oppidum sine muro invalidum erat) invectus, semisomnos partim, alios arma sumentes fugare, caedere in domibus, in via obvios quosque prosternere. Eo notabilior caedes fuit, quod

itineribus ac semitis circumsessis, palantes a paratis sine ullo effugio exciperentur, trucidarenturque. Ipse inter alios Johannes cum Feruaga socio, hic pedes, ille eques, dispersis per caedes militibus, periculoso certamine congressus, postremo multum diuque certans, non sine sui discrimine victor, hostem pugione per utrumque latus transverberavit. Feruaga et omnes fere caesi. Victoria et vindicta laetior fuit, quam praeda, quod tot hostibus trucidatis, non pluribus quam quatuor suis amissis, veluti paternam mortem expiasse videretur. Nonnullis ad castra refugis et vero majora miscentibus, ut in simili trepidatione accidit, de virtute copiisque hostium, Cazonus veritus ne intercluderetur, cum et commeatus jam impedirentur ea via, qua venerat, budam coactus nulla re facta reverti. Per eosdem dies Transalpinus per Portam Rubram cum Turcarum Valachorumque copiis in Haczak (ita vocant) penetrarat; missusque ab Joanne Török Benedictus Vas, quod aliquot oppidorum villarumque officium ibi haberet, omni circum nobilitate et paganis sub signa convocatis, hostes detinuit, donec Joannes Kendeffy maturato itinere adventaret. Quatuor millia ac quingenti mixti Valachi et Turcae primori in acie erant. Nostri certi ac parati ad pugnandum non amplius cunctati, quam tympana et tubae sonuere, hostes invadunt, et primo impetu fundunt sternuntque. Neque illi, qui secundum exercitum implebant, ultra ausi, diffugere, Moldavienses velocitate et festinatione, per notos brassovianorum montium saltus Siculiam irrumpentes, populabundi sine poena praedas agere. Haec ante Calendas Decembris gesta sunt. Irritis conatibus Georgii pace facta et hostibus egregie propulsis, vixdum quies coeperat, cum novo et perpetuo bello civili externoque

fenestra ingens aperta est. Nam omnium, quae postea sequuta sunt, malorum haec fuit causa et origo, imo et continuo ad pereundum perdendumque fato, dum pro charitate odium immortale, nullis damnis, nullo metu, nullis precibus expiabile, pro hostibus cives et sanguinem nostrum, caeci usque ad exitium sectamur. Anni ergo insequentis initio, inter Ferdinandum et Georgium tractatus repetiti, nec multo post missi iterum Nicolaus comes a Salma et Andreas Bathor, colloquium cum Georgio in Diozeg, oppido Sigismundi Forgach, habuere. Licet induciarum tempus nondum exivisset, quas Ferdinandus superioris anni comitiis posoniensibus cum Solymano pactas, et pacem sperare publice in conventum, cum adsensu populi vulgarat, et quod in his Joannes Secundus comprehensus esset. Post haec publicatis arcanis regina in oppidum Enied concilium indicit, et multi ex familiaribus*) alienatis animis ob scelus, a Georgio ad reginam descivere, regnumque in partibus reginae stabat. Petrus Petrovitius in Temesvar arma et exercitum parabat, Georgio renunciatur administratio rerum et Varadini manere jubetur. At ille anxius, et si potentiam amitteret, majora timens, Ferdinandum, quo in statu res essent, docet, et auxilium maturare jubet; ipse per Ungariam collectis copiis Transsilvaniam et comitium ultro ingreditur. Ibi per regnum pacem tentare, obsequium simulare, regina per modestiam respondente: ubi primo de regno et communi utilitate consultum fuerit, dominum et subditos inter se conventuros. Comitiis tractis et inanibus verbis elusis regina Albam Juliam abscessit. Georgius plerosque Si-

* Istvánfi jegyzete: Antonius Kendi et Paulus Bank.

culorum et civitatum legatos largitionibus et ingentibus pollicitationibus in factiones deduxit. Nam nobilissimus et optimus quisque reginam sequebantur. Melchiorem Balassy, Antonium Kendi, Michaelem Chaky et Petrum Kis*) consiliarios reginae tanquam auctores discordiarum arguebat, et novissimis exemplis plectendos destinabat. Sed tamen Georgius ne pelleretur plectereturque, maturum ex composito auxilium fecit. Nam Ferdinandus a Carolo Quinto expetito duce, quod ipse suis semper infeliciter usus esset, et Ungari, insito quodam ab antiquo odio, quamvis experti et fidissimi displicerent, Johannem Baptistam Castaldum acceperat. Hunc Ferdinandus bello praeposuit, addidit et Andream Bathorem, Thomam Nadasdium et Stephanum Losoncium, militia, auctoritate, genere facile superiores, nec ullis ducibus secundos, si eorum virtute usi fuissent. Quamquam enim a Matthia disciplina omnis, inscitia et ignavia principum corrupta, exterae nationes victrici delendo nomini consentirent, non tamen adeo sterile Ungariae solum, ut non praeclara virtutum exempla gigneret. Jam copiae Ferdinandi, duce Johanne Baptista Castaldo, ad arcem Almas per viam, quae vulgo Meszes vocatur, pervenerant. Tum Georgius Albam Juliam oppugnatum redit. Quo comperto regina Szassebesum vicinum oppidum in milliario concessit, Francisco Horvat pro custodia relicto. Viginti diebus tormentis concussum et oppugnatum est, sub quibus non omittebat Georgius epistolas et nuncios ad reginam mittere, promissa et consilia miscere, sibi ipsam et filium curae esse, aliquando metum obtendere, metu, minis, promissis pervicit, ut Albam Juliam dede-

*) Istvánfi jegyzete: Ambrosium Kis.

ret. Eaque ex mandato reginae tradita, Georgius pretiosam supellectilem, quam illic reliquerat, remisit, simul missis nunciis colloquium pro commodo reginae et filii petierat, si prius dediti traderentur Ferdinando Melchior Balassa, Antonius Kendy, Michael Chaky et Petrus Kis*). Iis tamen a ducibus Ferdinandi, quos supra diximus, facile regina veniam impetravit, in colloquio, quae cum Ferdinando transegerit, recensuit, et regina in praesens per proditionem victa, fortunae ac potentiae cessit. Felvincium ergo regina cum filio, Georgius et duces Ferdinandi ad pactam diem cum convenissent, Coronam, inquit regina, et regalia insignia, quod felix et faustum regno populoque Ungariae superi dent, ex manibus meis, vobis proceribus Ungaris trado dedoque, ut eis pro vestra salute si aliter utilius statuistis, utamini; mihi vel hoc gloriae erit, servi et alumni conjugis mei fraude victam, et coronam tot bellorum causam incruentam, quanquam et longo bello spes viresque et propinqua auxilia superessent, concordiae et commodo vestro, meas fortunas et gnati postponentem, si tantum hoc unum eadem hactenus impedivit, consignasse. Deos hominesque testor, idque mihi vel in tantis malis solatium summum est, nullius mali vel incommodi vestri a me causam initiumque ortum. At, me Hercule, horrescit animus, quae vobis clades, quae mala, calamitates, mente praevideo. Te Deus optime, maxime, te orphanorum protectorem, te scelerum vindicem, invoco! uti ruptores foederum, induciarum, sacrosanctae pacis et jurium divinorum humanorumque sempiternis poenis adficias. Me vero et hunc gnatum, qui justos nunquam

*) Istvánfi jegyzete: Ambrosius Kis.

deseris, servaturum non diffido. Quae cuncta pernicibus nunciis comperta Ferdinando, et responso allato, comitia Colosvarum indicta. Eo convenere regina, Georgius et duces partium, et in eadem primarius fit conventus. Tum Regina transtulit imperium in Ferdinandum. Ex diverso, duces partium gratiis actis, favorem principis, pro dote centum quadraginta millia nummum aureum, et in Silesia oppaviensem ducatum obtulere; simul vinculum affinitatis ibi tum ad aras pro Johanna, minima natu filia; modo sollenni matrimonium Johannes Baptista Castaldus et Thomas Nadasdius*), e contra pro regina Johannes Secundus et Georgius juravere. Exin data mandata ad civitates et praefectos arcium et Petrum Petrovitium, de quo omnes dubitabant, quod amplissimam ditionem et validissima munimenta Temesvarum, Lippam, Beche, Bechkereke et plures alias arces relicturus non videbatur. Tantae enim erat potentiae et opum, ut si vel mediocriter adjutus fuisset, et Georgio et Castaldo invitis, reginam regnumque retinere potuerit; an ex innata animi lentitudine et avaritia, quibus laborabat, vel ut ipse ostendebat, fide et constantia, satius habuit reginam cum filio sequi, nihilque omnino egit. Ad Solymanum tamen nuncium cum litteris ablegavit, quibus eum edocebat, quae agebantur. Quod vero Temesvaro et Inferiori Ungaria sibi cedendum esset, id sese invitum facere, ne Johanni Secundo, qui artibus Georgii in potestate Germanorum jam esset, nex aut pernicies inferretur. Solimannus ita ad ea respondit, ut se id vehementer dolere ostenderet, tamen ut curam et custodiam pueri susciperet, monet: reliqua, quae ad Transsilvaniam et

*) Istvánfi jegyzete: Andreas quoque Bathory juraverat.

Ungariam adtinerent, sibi curae futurum. Tantam autem rem etiam illud faciliorem ad exsequendum reddidit, quod Georgius et duces Ferdinandi reginae obtendebant, Ferdinandum singulari benevolentia erga eam affectum, ut etiam de matrimonio contrahendo cogitaret, nam artes in eam omnes tanquam spicula intenderant. Ita brevi omnis Transsilvania et Ungaria Inferior in potestatem Ferdinandi cessit. Cassoviam et Superioris Hungariae tractum, nam eo usque reginae imperium protendebatur, in adventum suum seposuit. Reginae ex Transsilvania digressae occurrere ad Tibiscum Petrus Petrovitius, Franciscus Patochy et Melchior Balassa, paullo post Leonhardus Cecey, Cassoviae praefectus, cum lectissima equitum ac peditum manu, ventumque Cassoviam. At Solymanus comperto, quae per Georgium et Ferdinandum agerentur, a Petrovitio et bassa budensi, ceterisque praefectis, ruptis induciarum pactis beglerbegum Graeciae Mehemetum, congregato ex Europaeis exercitu, in expeditionem ire jubet, sexaginta millia armatorum ad Zalonkemen, quod inter Taurunum et Petri-Varadinum est, convenere. Danubium ad Petri-Varadinum, et Tibiscum ad Titulium, haud procul ubi Tibiscus et Danubius miscentur, pontibus trajecit. Longissima nostra confinia in orientem Serviam, Beche et Bechkereke prope a confluentibus Tibisci ac Danubii, paullo infra Temesvarum Bulgaros spectabant; sed primum ad oppugnandum occurrebat Beche arx munitione et praesidio valida. Praefecti ab Ferdinandi ducibus nuper impositi erant Thomas Zentannai et Gabriel Fighedy; quatuor dies duobus ab locis ingentibus ac pluribus tormentis ita concussa, ut ad subeundum et oppugnandum maximis exercitibus pateret via. Sed beglerbe-

gus dolo grassandum ratus Gabrielem Fighedy promissis atque jurejurando, si nullis conditionibus convenirent, illaesum dimissurum, ad colloquium pellexit. Ille adversus metum periculaque ex promisso fortior, fraudem aut non praeviderat aut eadem uti cogitaverat: hostes enim sub colloquio totis copiis ad oppugnationem succedunt, et nostris ad internecionem pugnantibus non sine strage suorum arce potiuntur. Hinc ad Bechkereke itum. In lacu ejusdem nominis insula, et in ea arx sita, quae postera die per seditionem militarem capta est. Dein Chanadinum rapto exercitu, ultro deditur; nec postea aliae arces sive castella vim exspectavere. Deserta passim Galaad, Aracia, Besenieo, Naglac, Fel-lac, Egres, Chiallia, Palelesse, Bodorlac, Zadorlaca, Eperies, Horogszeg, Chak, Kissomlio, Illadia, cum Rasciani, infida gens, primi ad hostem defecissent. Iisdem diebus Andreas Bathory et Franciscus Patochy in civitate Lippa auxilia comitatuum congregaverant: accesserat Carolus Sirotinius Varadino alae Ungarorum praefectus, a quibus missus Thomas Egiedi, cum equitibus centum, ad explorandum, die et nocte per laborem et vigilantiam exhaustus, in villa quadam consedit, ibi eos incurios et sine custodiis agentes Uluman begus, cum quingentis equitibus oppressit, septem ex omnibus cum Thoma evasere; quod periculum metum auxiliis comitatuum injecit, quod beglerbegum Varadinum versus proficisci et domos, liberos, uxoresque hostili exercitui expositos timerent: et cum nulla arte retineri possint, disperguntur. Sequutus et Andreas Bathory ceterique, relicto Joanne Petheo cum modico praesidio. Oppidani sese in periculo desertos querentes simul paucitatem praesidii despectantes seditionem ceptavere, minitantes Johanni Petheo,

ut extemplo decederet, qui pari metu perculsus, repletis pulvere sulphureo ad summa ora tormentis et funiculis accensis, locis opportunis relictis, sibi consuluit. Paulo post tormentorum crepitu, ex quibus duo tantum eximiae magnitudinis disrupta, dilapsum praesidium intelligebatur. Cives vero occupata arce vacua, quod praesenti exitio saluberrimum visum, missis nunciis seque et civitatem et arcem Beglerbego dedidere. Andreas Batory et Gabriel Perenius in Tamashida, Thomas Varkoch in Erdeohegy, Franciscus Patochy et Melchior Balassa Giulae modicis intervallis castra habebant. De quorum numero Franciscus Horvat cognomento Nag, posse arcem Challia cogitans inprovisa et occulta irruptione capi, auxilia petiit; quo duce congregati ex nostris DC Challiam, quae tercentorum Turcarum praesidio tenebatur, tentandam proficiscuntur, et obscura adhuc, dubiaque luce admotis scalis celeriter in arcem pervadunt. Turcae quod Amhat begus ex familia Mihalogli pridie advenisset, pervigiliis et temulentia sopiti ac strati, omnes fere caesi. Nec Beglerbego interea defuit victoria: Lippae quinque millia Turcarum cum Uluman bego praesidium imponit, ipse Temesvarum oppugnandum petiit, iisdemque omnino diebus Camberbegus praefectus Naglaci ducentis equitibus ad oppidum Mako dives et amplum profectus, illudque cupidine sangvinis ex insita gentis saevitia caedi et praedae destinaverat; sed suis viribus diffisus, auxilium a Segedinensi bego opperiebatur. Qua re occultis indiciis, ex vultu gestisque hostilibus comperta, missi propere nuncii ad vicina oppida vicosque auxiliis accersendis, ex quibus armata juventus, et ex agris milites (hajdones vocant) sub signis compositi properavere. Camberbego alba

vexilla, quibus Turcae libenter utuntur, procul fulgentia ex lineis velis raptim confecta fidem fecere venientis auxilii. Unde maturare arma et sese conjuncturus, et mox ad exitium miserorum reversurus. Vix tamen oppido egressi hostibus impinguntur, et primo statim impetu fusi ac ad Marum amnem impulsi, omnes sunt caesi, aut undis hausti; Camberbego solo, et quatuor aliis ope unius piscatoris dilapsis, qui forte oblatus in adversam ripam exceptos in naviculam, et jamjam perituros praesenti pecunia remuneratus, detulit. At Temesvarum jam oppugnabatur, et circa Idus Octobris erat, quod Stephanus Losoncy, illustri eademque vetusta familia, et militia clarus a Petrovicio traditum, in temporalem modo curam, donec Ferdinandus decerneret, initio receperat; mox tamen inundante velut bello oppressus, militem, commeatum, armaque adjuvantibus Gabriele Perenio, et Nicolao Bathory illustribus juvenibus paravit. Addiderat Castaldus Bernaldum Aldanam et Alonsum Perez Saiavedrarollam fratres, quorum ille cohortis Hispanorum, hic ducentorum equitum ungarorum praefectus, a bello contra Melchiorem Balassam, et Matthiam Baso, latrociniis et praedationibus cuncta turbantes, et totius regni consensu publice proscriptos, paucis ante annis gesto, moribus et militia nostra imbuti erant. Beglerbegus ergo, quamquam arcte obsideret, et tormentis oppugnaret, non tamen arcere intra moenia hostem potuit, quo minus Losoncius quotidie erumperet, et multorum Turcarum exitio, acri certamine praelium finiret, ipse ante alios Beglerbegum provocans, et paratus ad singulare certamen, si hostis dimicare auderet. Interim Georgium, qui cum Castaldo Transsilvaniam componebat, adversa belli fortuna mi-

rum in modum angebat, atque amissa ad orientem munimenta regni, arces, civitates, vectigalia, et Temesvari oppugnationem suspectabat: sed nihil aeque, ac nostrorum paucitas, nam Hispanorum duo vexilla erant, Germanorum quatuor cohortes, equitum bohemorum, et germanorum singulae alae, exigua manus si hostem respicias, neque ullum retro subsidium, quamquam nunciorum et postarum strepitu Ferdinandum fatigaret; ita illinc inopia fisci et cunctatio, hinc necessitas cuncta involvebant, attamen occurrere periculis placebat. Postremo visum recurrere ad id quod est propinquum et e praesentibus optimum: circumire civitates, et nobilissimos quosque, modo universos, modo singulos orare, obtestari, aliis aurum et argentum donare, ingentia promittere precibus munera, muneribus preces miscere, donec universum regnum in bellum concivit. Nobilitatem, civitatum auxilia, et singulos propriis exercitibus pro militari ordine disponit, simul Thomam Varkoch, Varadini praefectum, auxilia comitatuum contrahere, militemque scribere, et Andream Bathorem alam equitum et cohortem Ungarorum in stipendio Ferdinandi ducentem una occurrere jubet. Hic dolore articulorum impeditus Gabrieli Perennio, qui peculiarem alam et peditum cuneum suo sumtu habebat, milites et imperium tradidit. Georgius auxilia regni, innumeram multitudinem, trahebat, discretis exercitibus, modicis intervallis. Aderat praetonianarum cohortium mille quingentorum peditum lectissima manus, et ala veteranorum, quos pro custodia corporis pace et bello nusquam ab latere dimittebat. Castaldus vero eas quas diximus copias ducebat. Thomas Varkoch, et Perenius cum decem millibus peditum equitumque Totvaradiam primi venere; mox alii atque alii

exercitus, duces, tormenta. Et statim Lippam promota castra, arxque et civitas militari corona circumdata. Apparebat enim Beglerbegum obsidium Temesvarii relicturum, et cum his copiis paribus aut etiam majoribus non certaturum. Nam praecipui ex ducibus et militibus quique ex universa Ungaria fama militari celebratissimi, ad novas res variis animis ab initio confluxerant. Inter quos erant Ladislaus Giulaffy, Valentinus Magiar, Simon Forgach Postquam muri triduo ingentibus tormentis ad oppugnandum satis amplo spatio dejecti, Non. Calend. Novembr. ad horam secundam pomeridianam oppugnatio cunctis indicitur. Interim septem ex Hispanis magnum facinus ausi; nam ad patentis muri ruinas conscendere praeliantes, qui statim sunt caesi. Inde rumor ad Hispanos Germanosque pervenit, et expugnatae urbis decus certatim praeripere conantur; neque exspectato tempore praefinito, hiantium murorum spatia subiere; exceptique acri certamine, a confertissimis et peritissimis hostibus pulsi, caedebantur; cum Hngari sono ac fremitu exciti, Thomae Nadasdino fugam, ac caedem nostrorum nunciant. Forte prandii causa ad mensam erat, statimque Castaldo ac Georgio nunciat, Hispanos ac Germanos ab oppugnatione rejectos, se illis tamen successurum cum his quos sibi aggregare poterit, uti auxilium mittant in tempore, et postremam aciem tueantur monet; ita ira et gloria accensus non passus est hostilem injuriam, et suum decus in tempore reputans, ultum ire festinavit. Equis ut erant dimissis, cum globo suorum anteire. Post hunc Simon Forgach ductor propriae alae, et subito ferocissimus quisque Ungarorum, aut laudis cupidus, sese aggregare, versaque proelii fortuna hostes fundebantur. Georgius, Castal-

dus ac ceteri duces, ad improvisum tumultum et proeliantium clamorem ab epulis, nam ea fere prandii hora erat, ad arma celerrime concurrunt; et simul exercitus universus totis viribus incubuere. Pars enim in subsidiis collocati erant, alii admotis scalis ad summa evadebant; in muris, in ruinis, ubique praelium; tormentorum terribiles sonitus, coelum ipsum, terraque pulveris sulphurei procella modo tempestatum obducta, et fulgentium armorum fragore resonantia, vincentium ac victorum fremitus, ululatus, raram et admirabilem cruentissimi praelii speciem edidere. Inter primores Simon Forgach obvios quosque prosternens, urgens, pugnans inter confertam hostium aciem, undecim vulneribus concidit; tandem victi, et in arcem pulsi: ibi tum nova caedes exoritur. Angustiis enim pontis atque portarum arctatis et afflictis hostibus nostri terga caedere, aut ponte praecipites concidere. Eadem fuga septingenti equites per aversam portam erumpentes, in subsidia, queis Johannes Teorek praeerat, impegere; eademque celeritate fusi, ac ad Marum palantes impulsi, qui forte interventu Andreae Bathoris multorum caedibus iterum repulsi omnes sunt deleti. Johannes Teorek dum audentius instat, cum insigni Turca congressus, septem per equum acceptis vulneribus, nam cetera ferro tegebantur, et stapede, quamvis ex solido ferro, per medium dissecto, pertinaci certamine, non sine sui exitio, hostem confecit. Civitas in praedam versa. Simon Forgach exsanguis, casside excussa, ac ense aurato propter reperto, circum cadavera hostium est inventus. Nam caesi aut pulsi hostes, spolio potiti non sunt. Reductus undecim vulneribus acceptis in tabernaculum cura medicorum postea revaluit; nisi quod per frontem dextrumque oculum adversum vulnus ci-

catricem reliquit. Beglerbegus tristi fama expugnatae civitatis, et nostri exercitus numero et robore praevalentis, simul adulti autumni in hiemem et hibernos imbres praecipitem mutationem timens, post duodecimam diem, quam obsederat, Temesvarum reliquit; triduo Losoncio iisdem vestigiis insistente, et velut victoriam exprobrante. modo novissimos, modo effusos carpere. Eodem itinere ad Fellak castellum diverso, et Kaidaz aga praefecto praesidii in praecedentes equites erumpente, ab subsidiariis retro pellitur, et statim per terga hostium occupato ponte in castellum irrumpit, omnibus aut captis, in queis Kaidaz aga, aut caesis. Ulu man begus, mille et quingentis suorum plerisque sauciis in arcem pervaserat; contra statim directa tormenta; nec ille deerat, fossas et aggeres introrsum struere. Sed nihil aeque premebat, quam fames. Unde si incolumis cum suis dimitteretur, arcem dediturum nunciat. Ad haec Castaldus, in arbitrium principis, qui clementissimus esset, seque et arcem dederet, respondit. Eo responso, cum captivitatem sibi et suis denunciari facile intelligeret, ad Georgium conversus palam preces et vires ostendere, clam promissa obtendere: si se ceterosque tot militares viros salvos dimitteret, tantam apud Solymanum ejus beneficii gratiam fore, ut haud dubie in Transsilvaniae gubernatione priorique auctoritate ipsum retineret, modo novis beneficiis ac gratiis locum optima occasione pararet. Procul dubio concusserant haec Georgium, et reputans secum, quae vires essent Ferdinandi, quae potentia contra Solymani, futura et graviora metuebat: et sero, ut est in proverbio, sapiens, consilia post factum stolida poenitentia volutabat. Hostibus tamen duorum et viginti dierum induciae ex consilii decreto hortante Georgio concessae, sub quibus per fidos nun-

cios alimentis illos juvabat, et disserebat apud duces, arcem per deditionem recipiendam, quod longe utilius foret; nam tot hostibus aut deditis aut victis, quod sine multorum caede fieri non posset, parvum emolumentum; quin similem casum posse et nostris aliquando contingere inter continua bella, et non absurdum clementiae exemplum neque nociturum, apud ipsos etiam hostes valiturum. Nec se negare Uluman begum privatim a se gratiam meritum, nisi publice ejus potior ratio habenda hostis esset; neque se moveri, quod Buda egredienti sibi cum regina et filio ad Solymanum consiliis et ope saluti fuerit. Persvasi sunt duces, namque aderant viro et auctoritas et potentia, quibus non poterant refragari. Per conditionem ergo recepta arce, dati sunt a Georgio currus, queis arma, sclopeta, pilae, lanceae impositae, aliis commeatus, additi ducenti equites plerique Rasciani in comitatum. Eadem die, qua Uluman begus digrediebatur, munera Georgio quatuor nobilissimos equos, pictam rhedam, pugionem, sudarium, laternam, et candelas duas auratas misit. Haec sunt, quae Georgio suspicionem moverunt, quae opinione hominum majora facta sunt: per Ulumanum litteras ad Solymanum composuisse, quibus se et Ungariam illi commendaret, et Joannem in pristinum statum reducturum asseveraret. Huic accedebat potentia, quam vehementer metuebant, et quae invisa erat, etiam iis, quibus utilis fuisset. Mille et trecenti Turcae cum Uluman bego exiere, ac in milliario consedere reficiendis corporibus, armisque expediendis, anxii periculorum inter confinia, ex quibus metum cauti barbari praevidebant, nocteque tandem magnum iter emensi, Temesvaro Michael Dombay, Benedictus Kosar, Fellako Gregorius Vitez et Am-

brosius Bosniak, in campis varjasinis adversum profecti, a quibus Uluman begus, pluribus suorum amissis, impigre tamen sese tutatus, in Melchiorem Balassam et Franciscum Horvat. ex castris per noctis silentium clam digressos, incidit. Hic enim Balassa, unus mortalium, neque edicto, neque principi, neque religioni paruit unquam, ex quodam gentis fato; praelioque congressi, et amissis multis suorum, Balassam per dextrum pedem glande sclopeti trajecere; Francisco Horvat clypeus perforatus: quo periculo affecti, hostem dimisere. Paulo post Michael Tot, civis zegedinus, et Ambrosius Nagi, popularium fortissima manu, serum auxilium venit. Uluman begus tamen fame et praeliis omnibus fere militibus in itinere amissis, haud multo pluribus quam trecentis vix Belgradum pervenit. Georgius interim Lippam novis munitionibus restauravit, et Bernaldum Aldanam, cum cohorte Hispanorum, tormentorum et commeatuum copia imposita, pro praesidio reliquit. Sed tanta erat ab omnibus indignatio in Georgium orta, ut duces in ejus necem consenserint, et ad Ferdinandum retulerint, qui Mercadum hispanum regii aucupii praefectum, vetustissimum alumnum, et eo fidissimum, cum mandatis celerrime ablegavit; non ergo differendum arbitrabantur, sed per cursores tempus atque modum quaerebant. Melchior Balassa tanti rem facinoris ultro sibi demandari petebat, et in ipso ponte civitatis rem patrandam, ac civitatem occupandam censebat, homo quem exsulem ille ac profugum ab Ferdinando spoliatum omnibus fortunis non receperat modo, sed auxerat atque ornaverat omnibus fortunae atque dignitatis honoribus. Consilium tamen, quia periculosum erat, cum ille longe majoribus copiis fulciebatur, in opportu-

niorem occasionem est translatum. Rati dissoluto exercitu in itinere per solitudinem aliquam negotium posse confici. Fuerunt ex familiaribus, qui admonerent: quibus ipse contra Caroli Quinti imperatoris, Ferdinandi, ac pontificis maximi diplomata ac promissa objiciebat, ac malum sibi ipsis committi, qui res turcicas nondum cognovissent, disserebat: utinam inquiens semel tantum colloquium cum Ferdinando inirem; non in aliquot vilium mancipiorum capitibus multum situm esse, quorum multa millia Solymanus haberet: sed Budam se et Ungariam spectare, ejus se consilia atque rationes recuperandae cogitare. — In itinere cum Castaldo una iter faciebat in vehiculo; patrandum facinus placebat; sed cum semper principes viros secum haberet, non potuit: solum occidi placebat. Cum autem Georgius ad Calend. Januarias ex ipso itinere comitia omnibus ordinibus indixisset, ante illum diem Castaldus perpetrandae rei, quamvis occasionem quaerebat. Jam in castellum Georgii Alvincium perventum erat, melioresque habitationes Castaldo hospitium dederat, ipse proxima cubicula sibi desumserat; namque illum in summa veneratione habitum, cultu tamquam supra se observabat, potentiam sibi retinebat. Nec deerant convivia, et omnia laetitiae signa, inter quae Gregoius Truppay, nobili quidem genere, et miles olim, sed in caput accepto vulnere, et laeso ac turbato cerebro facetissimus, atque budensis, aliarumque expeditionum comes, ab omnibus vehementer amatus, et Georgio carus, quem fratrem vocitabat, praeter solitum in pietatem et miserationem flexus, audacter hortatus: Cave, inquit, mi frater tibi ab Italis barbatis, qui sicas in tuam necem deferunt, sive id a se fatidico spiritu, sive ab alio doctus monuit. Quem increpitum in

carcerem abduci jussit. Et accidit, ut tertio die, quam dixerat, interficeretur. Cum Georgius nuncium Julii pontificis rubrum galerum, insignia cardinalitiae dignitatis ferentem paucos ante dies habuisset, et insequenti die accepturus esset: XVI. Calend. Januar. exercitus et praetoriae cohortes praecessere, equitum ala, amicorum atque familiarium omnes, et grex aulicorum; ipse cum solitis curando corpori ministris mox secuturus. Castaldus suis copiis, ut parati essent, sed ne injussu suo moverent, jusserat. Per eos dies, quibus Vincii erant, ad Ferdinandum nuncium remitti et litteras dari communi nomine placebat; quibus in scribendis Castaldus studio moram trahebat, sub qua occasio se aliqua offerret. Ergo Marcum Antonium secretarium cum litteris paulo ante se praemittit, qui litteras legendas Georgio porrigeret, et inter legendum pugione percuteret, sese cum aliis in tempore affuturum. Marcus Antonius mandatum, ita, ut jussum est, exsequitur; ac statim ipse quoque cum Sforzia Pallavicino et Mercado irrumpunt, atque Georgium duorum sclopetorum glandibus, vulneribus autem quinque et sexaginta, interfecerunt. Cum primum Marcus Antonius intravit, in lectulo preces matutinas orabat, et accepto vulnere, arreptoque illo, quid facis? inquit; cum ceteri ferirent: quid enim mali feci? saepius iteravit. Franciscum Vas nobilem adolescentem, adnitentem pro domino, septem plagis feriere; simul dispositis antea militibus castellum occupavere, direptis et in praedam conversis quae reperiebantur. Mercadus ut nobilius facinus ederet, et suam operam viriliter navatam aliquo signo testaretur, an quia jussus erat, aurem dextram discissam per postas ad Ferdinandum tulit, ac vespertinas preces solenni quadam

die audienti praesentavit. Duces atque milites, tam insperata re perturbati, quid agerent dubitabant. Paulus Banc, dux copiarum, ad Szamos-Ujvarum copias duxit, ut ibi circumspiceret, quid agendum foret; petiitque a Paulo Chaky praefecto, ut se collegam admitteret, et communi consilio quod bonum atque honestum videretur, agerent. Illam arcem Georgius ex imis fundamentis, maximis laboribus, atque sumptibus construxit, moenibus, propugnaculis, omnibusque rebus, quantum arte, et diligentia fieri possunt, nullis impensis parcendo, munivit, tanquam frenum aliquod et ad Transsilvaniam, et ad Ungariam. In eam magnam partem thesauri congesserat, et Paulum Chaky praefecit, generis nobilitate tantum commendandum. Chakius Paulum Banc recipere noluit, ideoque spe atque armis abjectis, dimissis etiam militibus domum rediit. Castaldus perpetrata re, in civitatem Cibinium se recepit, ut ibi vim, si qua ingrueret, exspectaret; sed ubi vidit nullum armorum periculum, ac metum esse, statim ad occupandas arces et ditiones Georgii atque thesauros animum intendit. Paulus Chaky parte aliqua argenti et auri non signati oblata, pacta securitate rerum omnium, arcem cum thesauris tradidit. Fuit argenti et auri signati vis magna, non signati multo major, vasorum maxima multitudo. Eo exemplo Varadinum, in quo auri et argenti, vasorumque maxima erat quantitas, et alia omnia sunt tradita. Georgius, quo magis despectior mors haberetur, septuaginta dies insepultus, loculo assericeo inclusus, et supra vallum castelli positus jacuit, per summum ludibrium omni funeris honore tunc privatus. Is finis fuit viri haud sane spernendi, domi militiaeque clari, et qui retentae Transsilvaniae Ungariaeque laudem meruisset, si postremo nimiae

ambitionis atque avaritiae cupidine in proditionem lapsus, tot bona uno scelere non maculasset. Recuperatae quoque Lippae gloria, et conservati Temesvari ac expeditionis decus penes ipsum stetit, tanto celebriori fama, quod non ab alio ducum Ferdinandi civitatem, arcemque tantis munitionibus, tantisque militibus validam ab Turcis recuperatam meminissent, aut rem felicius aut prudentius actam; quod exemplum eadem fama apud posteros quoque mansit. Quae illi suspicionem fecerant, supra diximus. Nam neque dictum, neque factum ullum gravius notatum est. Semel tantum loqui est visus liberius, quod Germanorum vires longe alias, quam expertus esset, crediderat. Sed ille ex altissimo quodam et arcano consilio maxima quaedam meditari coeperat ideo lenitatem, prudentiam ac potentiam apud Solymanum ostentabat: nimirum Budam semper in animis habebat, id dies et noctes cogitabat, quonam modo recuperaret; ideo vires, concordiam, et potentiam christianorum Solymano saepissime arte quadam mirabili insinuabat. Etenim in quamcunque mundi aliam partem Solymani vires convertere, quam in Ungariam nitebatur. Cum enim perpetuum odium cum regina, et Petrovitio exercuisset, et educatio regiae prolis sibi vehementer displiceret, metueretque ex mala educatione non posse quidpiam boni ad regnum conferri: filium quendam spurium Joannis ante legitimum matrimonium susceptum fovebat, in quem videbatur Solymani auctoritate regnum translaturus. Quae ejus arcana consilia postea tempus detexit. Certum est, ea, quae merito metuenda erant, virtutem atque potentiam illi nocuisse. Norant enim invitis omnibus filium Joannis regis regno deturbatum; norant illum unum desiderari, sub

quo optata pace frui licuisset; norant, quid Georgius posset, si ad patriae flagitantis preces, vel dux vel adjutor accessisset. Certe futuris malis, quae mox tulimus, prudentia et auxilium ejus ab omnibus desiderata sunt. Ad expeditionem Lippensem Castaldo ad diplomata Ferdinandi XX millia nummum aureorum mutuo dederat. Carolus V. et Julius pontifex maximus amplissima diplomata ei dederant, quibus ingentia ei et promittebant, et pro Ferdinando, servaturum eum conditiones, et quaecunque promitteret, fide mediante spondebant; quae Castaldus in scrinio, quod semper Georgius secum portare solebat invenit, in eodem etiam viginti millia aureorum nummum: sed diplomatibus inventis ita est laetatus, ut diceret, nisi invenisset, Ferdinandum teneri fide, jam vero inventis solutum esse. Julius pontifex maximus, qui eum cardinalem creaverat, ejus viri crudeli casu accensus, Ferdinandum judicio arcessebat; tanquam virum sacratum, episcopum atque cardinalem morte afficere nefas fuisset, quem inauditum, atque inde intra parietes damnatum reprehendebat; magnasque ac solennes inquisitiones per Ungariam colligi jussit; et ne actionem ad finem deduceret, morte praeventus est. Mortem Georgii Isabella et Joannes Secundus Cassoviae accepere, ipsi minime, at vulgus aulicorum laeta fama, ad quos interim Ferdinandus legatos, Georgium Rakovszkium, et Georgium Vernerum miserat caussa confirmandae pactionis. Nec multo post cassoviana civitate ac ditione Ferdinando relictis, in oppaviensem ducatum concessere. Dum adhuc Cassoviae ageret, per litteras ac nuncios, primores Transsilvaniae revocabant reginam cum filio, jam Georgio occiso. Ipse quoque Leonhardus Cecei, et magnates Ungariae

Inferioris, retinere summis viribus conabantur. Sed duo viri, Loboczky polonus, alter vero Blandrata pedemontanus, ex intimis ipsius reginae, per Ferdinandum promissis corrupti, reginam impulerunt. Abeuntem vero sequuti sunt ex primoribus Petrus Petrovitius et Michael Chaky. Leonhardus Cecei, et ipse comes futurus, in ipso procinctu, aegritudine potius animi, quam manifesta aliqua caussa, vitam cum morte commutavit (regina per aliquot dies remissionem mali frustra opperiente) quinquagesimo aetatis anno; cum ad id nihil gravioris mali, una et continua sanitate sensisset. Dolorem communem concursus omnis conditionis, sexus atque aetatis hominum, etiam, qui remotius aberant testificati sunt. Lascanum Hispanum, ducem Ferdinandi, cum exercitu fusum stratumque interfecerat; quinque et decem annis, quibus Cassoviam rexit, nullam noctem extra urbem egerat.

LIBER SECUNDUS.

Incipit annus nostris cladibus ad perpetuam memoriam nobilitatus, qui fuit secundus et quinquagesimus a partu virgineo supra millesimum quingentesimum. Principio Ferdinandus ad Octav. Calend. Mart. comitia Posonii celebravit. Ibi de unione Transsilvaniae et Ungariae magnifica fatus, cum statim magnam partem, et praesertim munimenta regni disjuncta perdiderit, tum de celeri in Ungariam Solymani ingressu certis nunciis atque exploratoribus comperto, et se quoque personaliter venienti hosti omnibus viribus occursurum, oblitus, quae proximis comitiis praedicarat, inducias stabilitas, et pacem secuturam. Inter cetera sanctum illud decretum, ne quis nobilium capitum, regis aliorumve, quam suo stipendio ea expeditione mereri audeat. In eodem conventu temesiensis praefectura Stephano Losoncio vi quodammodo obtrusa, cum exempla infelicium bellorum, et consilia frivola, nec unquam satis explicata, oculis et animo obversarentur. Sed promissis, quod Ferdinandus semet in bellum personaliter venturum sponderet (quanquam ne iis quidem movebatur, quod usitatas diu pro more in speciem voces, et exoletas, ut vana omnes contemnerent,) praecipue tamen est precibus et patriae cari-

tate impulsus. Andreae Batory praefectura Transsilvaniae collata, magno in risu dantis, accipientisque; prudentium etiam dolore, qui validum ac integrum eam provinciam, et hoc potissimum tempore, norant requirere; quippe qui continuo cruciatu articulorum ex ebrietate et crapula mirabili contracto, omni pedum, manuumque usu amisso, ac pituitae repletione, suimet quoque impos erat, et Losoncio haud obscure hostis, nam sororem ipsius Claram Bathory captivitati mancipaverat. Ea enim apud Antonium Losoncy fratrem Stephani in matrimonio fuerat, et cum quodam Antonii scriba stupro utebatur; quo adjutore Antonium articulari morbo decumbentem suffocavit, statimque in eundem moechum denupsit. Tantae mulier erat libidinis, ut in ipsa captivitate vilissima quaeque mancipia et custodes ad coitum secum coegerit. Enimvero vereor, ne ullam vel minimam partem assequar eorum, quae omnes omnium aetatum, omniumque gentium scriptores assecuti sunt, qui inter ceteras eximias virtutes ea felicitate usi sunt, ut nihil tam triste, tam miserabile ad scribendum habuerint, quod non laeto ac jucundo quandoque stilo commutare potuerint; qua varietate ipsos etiam lectores in lectione retinere possent. At nobis omnia contraria eveniunt, qui uno ac perpetuo fato nostras calamitates lugere potius quam historiam scribere videmur. Quod unum tamen mihi vel maxime notandum videtur, et monendi omnes, ut causas advertant, cum ex priscis annalibus nostrae gentis, tum vero ex serie nostrorum scriptorum; nostroque exemplo sibi omnes norint, velintque consulere. Jam rursus ad Ferdinandum revertamur. Vix enim Transsilvaniam et cetera ab regina jam perditio ceperat, et vix effatus illa splendida ac laeta, cum

statim tristiora venere: namque iisdem diebus magna clades Zegedini accidit. In oppido Zegedino ad Tibiscum sito, amplo atque opulento, Solymanus, occupata Buda, arcem opere ac munitione validissimam condidit nec gratuitis agrestium operis, sed ex fisco solutis, tanquam nominis monumentum; addidit navale, ac portum intra muros accipiendis navibus, sive nazadis, sive aliis; armamentario, vectigalibus, concursu negotiatorum alteram Budam. Michael Tot potentia ac opibus inter primos Zegedinos metu hostili profugerat, et Debreceni agebat, vir acer atque ingenio pollens. Accendebatur amissarum opum dolore et vindictae cupidine: unde propinquis et primoribus per occultos nuncios corruptis, ceteros facile erat in societatem deducere. Ea re ad Ferdinandum delata, missus extemplo Petrus Bakith, illius Pauli, militari virtute ac prudentia celebrati frater, cum valida equitum ala et mandata per cum Bernaldo Aldana data. Concilio habito in oppido Arad, in quo praeter nominatos Alonsus Perez, quem postea Ungari Kiscampum appellavere, Nicolaus Doczy, Stephanus Dersffy et Franciscus Horvat cognomento Nag convenerant, Michaelis Tot sententiam approbavere, et statim exsequuntur. Michael per conscios ac ministros, quinque millia aggrestium peditum (hajdones vocant), ipsa robora virorum, queis corporis viribus, pernicitate, patientia laborum, inediae, sitis, algoris, atque aestus, nihil praestantius, congregavit. His copiis deflexit, ut crederetur Bechkereke arcem oppugnaturus, et rursus noctu raptim magnum spatium remeantes, haud procul Zegedino ad Tibiscum inter arundineta ac virgulta consedere. Magnus in eo oppido piscatorum numerus, quo facilior erat ad fallendum modus. Nam quarto Kalend. Martias septingenti

piscationis specie digressi, eadem nocte copias trajecere, simul oppidani vi et impetu portas patefacere; tum nostri irrumpentes, somnolentos ac inermes hostes trucidare, per vicos atque domos discurrere; ipse Heder begus praefectus in interula saltem tunica arcem aegre pervasit, amisso filio, militumque et negotiatorum magna caedes patrata; at qui arcis portas insederant, aliquot suorum amissis rejecti sunt. Exin cadavera in cumulos ingentes redacta, praeda immensae opes, in queis pecunia principis in fiscum collecta, et privatorum aurum argentumque, vestes, arma, equi et mercimoniorum magna vis distracta. Nec multo post Petrus Bakith, et Aldana affuere, qui et ipsi praedas ex propinquis agris agere, quam praelium malle, neque Francisco Horvat hostis perito paruere monenti, ut sibi consulerent: Si enim gloriam et praedam respexissent, satis in praesentia partum, quando arcem opere, viris, armisque permunitam frustra oculis spectarent; nunquam budensem bassam, semper ad bellum intentum, semperque paratum, tantam cladem neglecturum. Captivi eadem referebant: Solymanum quippe eam arcem in praecipua cura habere. Haec atque talia nullus admittebat, et hajdones per temulentiam ac libidinem incuriosi diffluere. VI. Idus Mart. in proximis campis exercitus lustratus; et mox iterum in oppidum rediere, ne quidem excubiis, ut mos militiae, relictis. Vixdum consederant, cum agrestes hostem adesse nunciavere. Nam Aly bassa budensis nihil moratus ex praefecturis justum exercitum conflaverat, assumptis in auxilium plerisque rascianis, et agrestium copia. Equitum turmis frontem explevit, cum duodecim falconibus, reliquam multitudinem in subsidia locavit, quorum latera ac terga duplici ordi-

ne curruum, additis janizeris ac moschetis firmavit. Nostri quoque prodiere, et ne ex arce tormentis peterentur, (jamjam pleraque emittebantur), longius provecti aciem struxere. Ungarici equites pro cornibus, medio equites cataphracti germani constituti trecenti erant; tormenta duo tantum. Post hos in subsidiis hajdonum acies; postrema quoque equites ungari claudebant. Concurrere frontes infestis signis, magno utrinque clamore atque impetu, et diu aequo marte pugnatum; utrique ad subsidia rediere. Tunc iterum maiore vi ac clamore concursum, et exaequatum praelium; sed ordines curruum impenetrabiles erant, quos delecti janizeri procellam glandium iaculantes tutabantur. At sexdecim Turcae, ex omnibus audacissimi, qui insigne regium vexillum aquila conspicuum peterent, ab Aly bassa electi, vexillarium, aquilamque deiecere. Id facinus postremis equitibus, ut memoravi, pavorem indidit, tanquam caeso jam ac profligato exercitu, qui continuo fugae se mandarunt, et paulo post ceteri. Quatuor millia in acie cecidere, multi in Tibisco absumti, nec diu palantes prosecuti Turcae oppidum perrupere, omnibus trucidatis praeter impuberes in praedam conversos, ex quibus plerosque forma conspicuos, et quinque millia nasorum, signaque militaria Solymano Aly bassa misit. Neque tamen hostibus incruenta illa victoria fuit, cum ibi, tum vero, quia quadringenti hajdones ad incursandum profecti Cazon bassam Bechkereki praefectum, cum delectis octingentis equitibus ad Aly bassam venientem, ad vicum Martonos obvium habuere, et statim concursum est neutris cunctantibus. Ex Turcis promptissimi quique periere, sub Cazano equus interfectus, ipsomet saucio; quae effecere, ut clade affectus fuga redire cogeretur. Duos

currus solis hostium capitibus implevere hajdones, et lectis spoliis reversi, haud procul Zegedino inter saliceta consedere, ignari, quae jam facta fuissent. Sed Blasius Nag dux comperta re, Tibiscum transmittendum svadebat; illi salubre consilium formidinem interpretantes abnuere: moxque affuere hostes: acre praelium commissum, et major hostium caedes, quam pro numero nostrorum, patrata. Postremo usque ad exitium pugnantes caesi; viginti saltem Tibiscum tranantes, in queis ipse Blasius, dilapsi. Multitudine caesorum, et variis casibus peremptorum, captivorum, praeliis, ac mutatione fortunae, haec ingens et memorabilis clades accidit. At Solymanus his atque aliis accensus, vindictae cupidine ardebat, parvas quoque injurias magna clade pensare solitus, nedum Transsilvania atque Ungaria Joannem beneficiarium regem pulsum pateretur. Igitur Amhat bassae secundo vezirio expeditionem injunxit, utriusque Valachiae principibus, ut motus Transsilvaniae observarent; Aly bassae budensi, finitimas arces atque castella expugnare, aut exscindere; ita hostem nec uni suffecturum, pluribus bellis simul implicatum distineret. Ahmat Mehemeto beglerbego, quem Solymanus dignitate privaverat, quod Temesvarum amisisset, nec Lippae Uluman bego auxilium tulisset, gratiam impetravit, secumque assumpsit, tanquam locorum et militum gnarum. Centum sexaginta millia armatorum Ahmat in castris habuit *), muralia tormenta sedecim, alia tormenta currulia promiscua centum. His copiis armisque in Ungariam venit, et VIII. Calendas Jul. speculatores Temesvari adfuere. Eodem die et Loson-

*) Istvánfi jegyzete: Canis credat!

tus cum solis quatuor equitibus ingressus, namque auxiliorum et copiarum parandarum causa aberat, militem recensuit, et novo sacramento, magno omnium assensu et gratulatione, miles et imperator se invicem obstrinxere, cum pro concione quemque ad christiani militis officium hortatus esset, et se vitam, fortunamque ac thesauros pro ipsis et christianorum commodo posthabiturum affirmasset. Postero praecursores advenere, cum quibus acri praelio certatum, multis hostium caesis; ex nostris Stephanus Suliok nobilis adolescens, et aliquot gregarii desiderati. Quarto post die universus exercitus in conspectum venit. Erant in praesidio ipse Losoncius cum quingentis equitibus, Alonsus Perez cum ducentis equitibus ungaris, Don Gaspar cum trecentis peditibus hispanis, pedites bohemi ex finitimis Moraviae trecenti, totidem hungarici, pedites germani centum, oppidanorum ducenti et quinquaginta; auxilia autem Gabrielis Perenii equites centum, duce Alexandro Wizay. Georgii Seredy pari numero, ipse Simon Forgach cum delectis et veteranis sexaginta; qui militum omnium numerus in arce duorum millium ducentorum et decem summam efficiebat. Civitatem vero cives et plebs tutabantur; quam flumen Temes, atque arcem ambiebat. Suburbia ad orientem sita et ipsa moenibus fossaque muniebantur. Inter arcem ac civitatem arx alia, quae aquaria vocatur, interjacebat; quae ambae simul oppugnari et tormentis quassari coeptae; neque multo post suburbanis aedificiis ex arce incensis, eodem hostes intulerunt tormenta, quibus propugnaculum, quod Hispani defendebant, subruebatur. Inde barbaros subeuntes Hispani pugnando multis caedibus, multisque vulneribus illatis, se recipere coegere. In qua quidem contentione Nicopolis sanzacus, quum

suos ad irrumpendum vehementer urgeret, interfectus est; quam necem Gasparis morte paulo post reponderunt; nam pro munitionibus obversantem patulis hiantium murorum spatiis pila ex sclopeto trajecere. Jam pulvis tormentarius Amhatum defecerat, cum asiatici equitatus magister cum pulveris et commeatus immensa copia supervenit. Interea, cum multa Losoncium simul angerent, immensa vis hostium, quod validiore in dies impetu ad expugnandam arcem vires intenderent; pecunia nulla ad stipendium, cum et propriam jam militibus distribuisset; pulveris tormentarii et commeatus haud tanta copia, quae obsidioni et repellendo hosti par esset; tum ima maxime auxilii desperatio: relinquebatur, ut omnis spes in se esset. Plerasque arces et oppida cum in Superiori, tum Inferiori Ungaria Losoncius habebat, opesque, et thesauros, ut in amplissima familia, ingentes. Ergo Stephanum Feoldvary ab epistolis emittendum statuit, tabulas testamenti obsignatas ipsi tradit, et mandata ad uxorem, praefectosque, ut pecuniam, quanto majorem possunt, conficiant; thesauros quoque, ac oppida, et quidquid patrimoniorum, levata praesenti pecunia, creditoribus inscribant; ita militem, pecuniam, et pulveres sulphureos, quam celerrime mittant. Stephanus habitu hostili felici audacia digressus, paulo post nuncios eadem audacia, ac felicitate remisit, militemque conscripsit. Thomas Varkoch praefectus Varadini, et ipse ultro audacissimorum manum adjecit. Haud contemnenda militum manu ad Marum amnem cum ventum esset, Michael Tot aeque, ac Zegedini infelicissimo casu nobilissimi facinoris coeptum opus corrupit: quippe cum quingentis ad incursationes hostium profectus, et fusus fugatusque, saucius ipse

cum paucis suorum dilapsus terrorem militibus injecit; ex quo seditione militari orta, dignam expeditionem perpetua gloria si provenisset, dispersi omisere, crescente obsessis necessitate, et in summo periculo constitutis. Namque super continuas acerrimasque oppugnationes, quamquam multa caede hostium, suorumque, inopia commeatus, et pulveris laborabat. Non deerat tamen crebris concionibus, atque alloquiis militem firmare, non quo spem, aut auxilium, sed ut pulcherrimae mortis gloriam pro fide, pro patria, et praemium apud Deum immortale ostentaret. Octav. demum Calendas Julii, quae fuit secunda et tricesima obsidii, generalis oppugnatio sequuta, magno ac terribili edito clamore, tubarumque sono, pari utrorumque constantia, ac fortitudine, hostium multo majore caede; sed ad extremum superante multitudine Aquariam arcem perrupere; qua capta, fortiores quique vel interiere, vel sauciati ad pugnam inutiles sunt redditi. Ut supra docuimus, intermedia commeatus, et mutua subsidia prohibebantur. Losoncius nihilominus interritus atque immotus adversus omnes casus animum firmaverat, nisi acclamantibus Turcis, ac salutem, rerumque omnium liberam eductionem promittentibus, civitatenses legationem misissent, et deditionem per obtestationes obsecrationesque petivissent: cur tot millium crudeli neci, suaeque propriae quando afflictis nihil praeter certum exitium superesset, vanam constantiae gloriam praeoptaret? nomini quoque, et famae satisfactum diuturna obsidione, et innumerabilium hostium strage; quid aliud ab ipso jam desiderari posse, cum stipendio, commeatu, pulvere denique sulphureo, non quidem a principe (cujus promissa qualia sint, jam apparere), sed ab ipso se pro-

visis deficientibus, praeter animos, et corpora non profutura adversus tantam molem nihil supersit? adjiciunt precibus gemitus, et lacrimas, uxorumque ac liberorum miserationem. Milites primum, ad quos easdem preces adtulerant, inclinati cernebant vera esse, quae dicebantur, cum solis fornicibus portae exstantibus cetera arcis aperta essent, et funera sua saltem supremum omnium malorum exspectarent. Unde illi jam primores hortari, atque obtestari. Tandem Losoncium ad suprema duratum pro concione alloquuntur: fortissimos etiam in necessitate saluti consulere; nam quid aliud restare, quam mori? honeste quidem, sed imprudenter; praestantissimi enim tot milites ac duces morte sua, quae praesens esset, patriae nihil inservirent; at vivi laboranti atque egenae operam navare possent. Omnibus idem sentientibus, dicentibusque, et postremo rogantibus, refragari nequibat. Ubi dedi placitum, civitatenses petere, ut postero exeant: se enim et plebem cum tot sauciorum, aegrotorumque et carissimorum pignorum impedimentis, ad repentinum et improvisum iter nequaquam sufficere; milites contra, ne ab eo die differrent, nam moram esse ad fraudem et saevitiam turcicam exitiabilem. Losoncius ne desertor videretur, propterea quod simul se victurum aut moriturum omnibus aeque jurasset, ad proximam diem iter edixit. Luce orta, tricesima secunda die quam oppugnari coepta est, ex arce in civitatem ipse cum militibus, signis explicatis, armisque induti venere. Jam exercitus hostilis paratus, instructusque ad portas opperiebatur, et egressuris angustum spatium reliquerat. Primi exivere porta, quae Praico vocatur, plebs urbana, dein currus, ita ut unum latus tegerent plebejorum, mox Losoncius cum equitibus et peditibus secutus, quem Beglerbe-

gus europaei equitatus magister*) et Caszonus medium accepere. Ubi postremi pedites exissent, principio inter acies hinc et inde praetensas atque densissimas, paulatim magis ac magis arctari coeperunt, et tandem impuberes, aut quem conspicuum forma viderant, abripiebant. Postquam etiam suum armigerum Andream Tomory nobilem adolescentem abstraxerunt, et dolus hostilis patuit: fidem turcicam, et fraudem alta voce increpans occlamat: Commilitones, inquit, novissimum spiritum per virtutem et digna nostro nomine fortitudine effundamus. Nec cunctatum: tubae ac tympana sonuere, ipseque ante alios nobilissimum sangiacum pugione transverberat, Simonem Forgach et Alonsum Perez nomine appellans, qui proximum hostem extemplo trucidavit; sed is in flumen Cusum praecipitato equo multis vulneribus est confectus; ceteri pugnando ferme omnes clarissimam mortem obiere, Simone Forgach vehementer saucio et paucis quibusdam vivis captis. Losoncius lethalibus vulneribus captus, et ad Amhatum perductus. Truci vultu, cur tot millia militum trucidasset, et non illico arcem civitatemque tradidisset, canem appellans, interrogavit. Ad quae statim Losoncius infracto animo: Canina, inquit, vestra fides est, et si quid est deterius, homines perditissimi, et vos omnes turpissimi, perjuri, flagitiosissimi mortalium, quorum caninam rabiem fidemque si novissem, majorem vobis luctum meique memoriam in exitium vestri reliquissem. Amhat perjuros ipsos, respondit, qui Uluman begum sub ipso sacramenti foedere in itinere circumvenissent, cujus facti poenas ab ipsis canibus se nunc exigere. Qui

*) Istvánfi jegyzete: „qui tunc erat Memhetes passa, qui dein ad magnos honores evectus Sigeti expugnavit castellum"; a quodam viro occisus est.

quamquam vivum Solymano mittere cupiebat, sed intellecto, quod atrocibus vulneribus vivere non posset, innuit adstantibus, et abductum statim decollari jussit, capiti pellem detractam, et stramine oppletam, ad Solymanum misit; cranium hastae est affixum ante tabernaculum, corpus autem humari fecit. Urbana plebs rursum in civitatem quisque suis penatibus restituitur. Castaldus et Andreas Bathory, a quibus et ante et in obsidione auxilium flagitavit, nec milite, nec pulvere bombardario quidem juverunt. A Temesvaro Lugas et Karansebes, oppida praeter muros vetustos nullius fere munitionis, haud multum aberant. Eadem comitatuum quoque singulorum capita erant, ita ut ex iis, cum septem comitatibus, et Rascianis circumvicinis, quadraginta millia hominum militariter instructorum egredi potuerint. Hi omnes in expeditionibus suo sumtu militare ex antiqua consvetudine debebant, propterea, quod et ipsi a vectigalibus publicis atque privatorum quorumcumque liberi et exemti fuerunt. Andream Bathorem, et Castaldum sollicitabant de suppetiis ferendis; sed cum id praestari non posset, permiserunt, uti per tributarias pensiones se ab Turcis redimerent. Quarum missis ad Amhatum legatis, in tribus millibus nummum aureum tributi nomine paciscuntur, quod Amhato tunc pependerunt; sed anno post elapso, eas ditiones Solymanus Petro Petrovitio et Joanni Secundo, ut infra dicetur, restituit atque donavit. In tanta vero clade et luctu omnium Castaldus et Bathory nullum, nec animo, nec facto, generosi animi indicium edidere. Jam Georgium his ducibus comparabant; eadem erant regna, iidem viri, at dux deerat. Georgium omnes clamabant, et insano luctu ab inferis

revocare nequicquam conabantur. Militum, qui ab hac clade etiam postea reduces postliminio revertissent, haud alios comperi, quam Simonem Forgach, multis vulneribus captum, qui saepe ad gemonias mandante Amhato retractus, et avaritia hostium reservatus, ab Cazano bassa temesiensi multo argento est redemtus. Stephanus Hispan Simonis legatus eximiae fortitudinis ac prudentiae, una cum nonnullis gregariis Hispanis, cum per collum longa catena duceretur, antequam Byzantium attingerent, unde nullam fore salutis spem putarent, audacis consilii auctor exstitit. Namque simulato lapillum in calceum incidisse, atque gressum impedire, manus, quae semper manicis ferreis erant junctae, cum laxatae essent, arrepta machaera barbari ab latere, eum statim trucidavit, cultrum sociis, ut vincula solverent, projecit, tantumque pugnando effecit, ut pauci barbarorum, qui ducebant, aufugerint, excussisque illico catenis, socii dispersi sunt, ipse vero per noctem iter faciens, interdiu in silvis delitescebat, vitam agrestibus pomis sustentando, ad bulgaros pervenit, quorum auxilio postea rediit. Ursae polaris beneficio affirmabat se scivisse, qua sibi veniendum esset. Martonos enim oppido Inferioris Hungariae natus, campis patentibus assvetus erat, et in excursationibus nocturnis et hostilibus mire exercitatus, in qua planitie, nisi bene peritus quis sit stellarum quarumdam, facile est errare, et in manus hostium venire. Ipse quippe Volfgangus Batthyani*) in praefectura legatus Loson-

*) Istvánfi jegyzete: Iste Wolfgangus Bathiani, filius Benedicti Bathiany e Catharina Istvanfi sorore patris mei fuit genitus, et primum bello civili a Ladislao More captus fuit, ac ab eo Havam deductus, quae cum a Turcis una cum ipso Ladislao More capere-

cii, amputatis ambobus pedibus in ipsis cruribus, diu in ipso cruore saevis cruciatibus miserandum in modum volutatus est, et lentitudine mortis dolores augente, obvium quemque aut remotissimum orans, ut miserrimam animam tantis tormentis ferro eriperent, capite privatus fuit. Stephano Losoncio antiqua et illustris familia erat, unus post Georgium tanta auctoritate atque prudentia, ut inclusus si non fuisset, opem laturus fuisse obsessis crederetur. Uxor Anna Pecri, apud Ladislaum Orzagh in matrimonio habita, ex qua filias tantum suscepit, nam virilis seminis propago in ipso defecit. Lippam civitatem, arcemque Solymos, Bernaldus Aldana hispanus obtinebat, magnis praesidiis, munitionibus, armis, commeatu, optime per Germanos firmatas. Sed cui pudenda salus, quam laudata virtus militarisque gloria esset carior. Vix enim expugnato Temesvaro, utramque cum omnibus tormentis, commeatu, ceterisque apparatibus incorruptis, integrisque ita ut erant, deseruit hostibus occupanda. Tantis calamitatibus Andreas Bathor et Joannes Baptista Castaldus nihil minus fecerunt, quam ut hostem impedirent: cum Georgius citissime priori bello sexaginta hominum millia ex Transsilvania in expeditionem duxisset. Consultatum tamen per eos est, si hostis in Transsilvaniam arma converteret, quid foret agendum. Castaldo placuit Cibinium praesidia omnia contrahi,

---

tur, a Cazon passa dimissus fuit. Demum hoc modo excarnificatus in Temesvar periit: ideo quod cum cuidam bego silistriensi, qui dum christianus esset, valachus genere, illi notus, et sanguine junctus erat, supplicasset, ut se liberaret, atque is partes suas apud Amhat passam interposuisset, addens, quod si sponte dimittere nollet, etiam ab imperatore eum impetraturus esset: passa hoc dicto sibi fieri injuriam existimans, eum jussit truncatis pedibus et manibus barbara crudelitate interfici.

ad hiemem enim perferri posse obsidionem, hostem autem in castris hibernare non esse solitum; posse tandem per eruptionem exire, et in loca secura abire. Quod consilium non aliud erat, quam regnum universum in praedam dare, nam tum procul dubio jam amissum fuisset; duce enim profugo et incluso, non miles, non homo, non mortalium quisquam, non oppidum, non arx, non locus ullus obstitisset. Certissimum est, hostem parva manu Transsylvaniam in potestatem suam nullo negotio nulloque periculo redigere potuisse; ita nec in ducibus consilium, nec in militibus praesidium erat. At hostes in diversis locis diversa bella et formidabilia inferebant. Nam per idem tempus et Aly bassa budensis haud segne bellum gerebat, occasionem minime negligendam ratus. Namque Joannes Paxy *) praefectus Bezprimii ad Ferdinandum concesserat auxilia et stipendia sollicitandi caussa, pro praesidio paucis peditibus et paganorum incondita multitudine relicta. Civitas praeter muros nihil munitionis habebat, at arx perampla, et in edito sita satis munita videbatur. Septem dies pariter et noctes Aly bassa tormentis continue muros diverberabat, haud magno nostrorum periculo, procurante Michaele Vas castellano, viro impigro et prompto, nisi turba temere collecta, stipendiorum intempestiva flagitatione, quae sciebat pecuniae inopia sibi denegari, seditionem mo-

*) Istvánfi jegyzete: Joannes Paxy non ad regem, sed ad uxorem suam venerat, et ad praefecturam comaromiensem, quae ei data fuerat, et Vesprimii praefectura Petro Peteo, quem ille noluit admittere, praetendens, se ab episcopo et capitulo decimas emisse, nec ei cedere velle. Unde inter has contentiones arx a Turcis obsessa captaque fuit; ob quod flagitium Paxy suspendium fuisset meritus, sed bonus rex silentio transmisit, et ei comaromiensem praefecturam dedit.

visset. Unde praecipitatis vexillis de moenibus, effractisque fornicibus, quibus pretiosa supellex episcopalis et capituli, multorumque nobilium virorum continebatur, et direptis invito Michaele diffugere, qui tum statim poenas perfidiae persolverunt, a barbaris enim usque ad unum caesi sunt. Michael paucitate suorum in desperationem adductus, deditionem fecit, ut incolumis cum rebus dimitteretur. Quod promittente Aly bassa, turcica est servatum fide; nam submissis clam militibus ex itinere retractus, captusque, ac rebus spoliatus fuit. Exin Sicambriam locum veteris oppidi Budam prope reversus, et paucos dies colligendo exercitu belloque meditando moratus, cum duodecim millibus ad arcem Dregel archiepiscopatus strigoniensis oppugnandam est reversus. Praesidium agebat Georgius Zondy ad omnem militiae casum promptissimus, neque minus milites virtute obsequioque praestantes paraverat. In ipso ergo murorum dejectu et lapsu turris in modum antiquum praealtae Johannes Zolthay nobilis eques est obrutus, et postea in prima et acerrima oppugnatione, quae paulo post est subsecuta, Georgius hostes magna strage rejecit. Etiam fraudem Aly bassa tentavit, submisso sacerdote propinquae villae, qui ad deditionem promissis adduceret, vanitatem turcicam viro militari irridente. Cum tamen perfractam et veterem arcem, longa regum hungarorum securitate et mox civili et intestina seditione adversus tormentorum vim haud munitam, retinere diffideret, ultimae voluntatis testamentum hoc modo peragit: duos pueros symphoniacos sibi charissimos accersit, duoque ex mancipiis, quos ex panno scarlato vestibus induit, et pecunia donavit, ad Aly bassamque emisit, per quos corpus suum tumulandum pro utriusque ducis

ob egregium facinus sempiterna memoria commendavit; se enim aut pro victoria, aut saltem honesta morte usque ad supremum spiritum decertaturum. Statim ergo productis in publicum omnibus rebus, facem sua manu subdidit, ambussitque; profectus item in stabulum, militares equos ac nobilissimos ad unum omnes pugione confecit, inter quos unum nobiliorem, quo in bellis plurimum usus est, tenerrime deploravit, et culpam est deprecatus necessitate expressam; postremo pro militari concione omnibus ad certamen accensis, expiatis prius peccatis, animam Deo constanti alacrique animo una devoverunt. Nec multo post oppugnatio coepit, duravitque multas horas tanta defensorum virtute ac pertinacia, ut nisi caesis pene omnibus adversis vulneribus hostes arcem non perrumperent. Ipse vero Georgius jam multis vulneribus acceptis circumventus, mirabilem pugnam ciebat, multis barbarorum caesis propinquare ausis, usque dum fessus labore et exsanguis ad poplites concideret; nec tamen praelium remittere, sed eadem ferocia ictus lethales inferre, donec glande sclopeti est trajectus, et postea obtruncatus; cujus corpus conquisitum atque caput Aly bassa in conspectum adduci jussum, collaudata virtute hostis, militari eoque honesto funere humandum curavit, additque tumulo lanceam equestrem, signum virtutis, cum vexillo. Exin Saagh et Gyarmath castellis sine praelio in potestatem redactis, Zechenum castra promovit quarta Idus Juli. Laurentius Arokhati oppidum ea nocte, ut arcem modo tueretur, succendit; sed per seditionem dilapsis custodibus, cum octo solis, qui remanserant, et ipse digressus; in manus hostium et ipse, et arx una pervenerant, ex qua magna ditio Novum Solium usque oppidum metallis celebratum in po-

testatem hostium venit. Ad modicum castellum Busatornya (turris saltem erat lapidea et cratibus circumdata) Arslanus cum valida manu transit. Inerant Michael Terchy castellanus, Andreas Nagy, Stephanus Zuhay et Andreas Deak cum paucis militibus. Sed per Arslanum frustra tentata oppugnatione, missa est pars exercitus cum tormentis, turrisque dejecta; non tamen deditionem fecere, nisi firmissimo jurejurando accepto incolumes dimitterentur. Aly bassa post ad Hollokeő profectus, misso nuncio, deditionem petiit, promissa impunitate; duo erant collegae in praefectura, Emericus Chák, et Andreas Száky, quorum ille mox obtulit, et Andream resistentem quominus interficeret, a militibus prohibitus est; arceque tradita libere omnes dimissi. Eandem fortunam arx Buyak sortita, quamvis validissimis moenibus ita munita, ut ictus immanium globorum quinque dierum verberatione sine intermissione penitus comtemneret; sed milites sèditiosi ex paganis collecti sordidissimi domini Georgii Bathoris effractis fornicibus, rebusque ablatis, invito Martino Nagy eruperunt, quos janiciari exceperunt, et omnes, ipso Martino solo capto, conciderunt. At Ferdinandus nedum personaliter in bellum veniret, ut suo more jactaverat, sed solita cunctatione, et suis togatis, quos ex fortuna aut gratia seu opibus assumebat, incertis, insuper difficultatibus fisci implicatus, post immensam ditionem amissam, bellum semper infaustum tentabat. Corrasa igitur aliquanta pecunia a foeneratoribus, ne ultro hostibus omnia concedere videretur, duce Matthia Taiffel*) austrio procuratore rerum omnium bellicarum et confiniorum, cui officio

*) Istvánfi jegyzete: Is Erasmus nomine vero erat; ab Ungaris solum Mathias dicebatur, quibus Erasmi nomen insolitum.

defuncto Nicolao comite a Salma lectus fuit, exercitum conscribit. Auxilia usurpata a comitatibus et primoribus regni comparantur. Simul Sfortia Palavicinus praefectus Jaurini, tria millia et quingentos ex Foro Julio finitimis Italis, subitario delectu conscripto, per Julias Alpes et Valeriam, qua propinquum erat, adduxit. Germanorum peditum tria millia, equitum trecenti in stipendia raptim conducti. Augustino Sbardellato episcopo vaciensi, annonae praefecto, data stipendia ad equites centum ungaros, Puchamaro austrio ad totidem; conscripti insuper ad nova stipendia pedites ungari octingenti. Ad haec deducta praesidia, Jaurino Georgius Keglevitius, Franciscus Sandor, Michael Dombay, Franciscus Deseöfy, Paulus Ratkay, singuli centum equitum ductores; Leva Paulus Zarkandy, Nikolaus Zekely, Stephanus Rascianus, Sebastianus Matuznay, Franciscus Jakosith cum centenis equitibus; Corpona Gaspar Chuthy cum centum equitibus; ipse Matthias Taiffel ducentos equites ungaros propriam alam habebat. Summa omnium militum novem millia et centum constituebat. Omnis exercitus ad oppidum atque arcem Leva congregatus est, et mox Matthias Taiffel exercitum ad vicum Eghegh propius hostem duxit; comitatus ac proceres in oppido Filek brevi ad septem millia coiverant; et periti hostium Ungari Matthiam crebro, ut cum illis se conjungeret, orabant, nec quicquam temere faciendum hoste propinquo et expedito. Sed Germani, quasi soli sapientes atque audaces, ea contemnere. Ipse Taiffel adversus Aly bassam satis firmum se vana jactantia dictitans. Accidit praeterea, ut explorator quidam Aly bassae, in castra missus, christianae fidei ac patriae amore Matthiam conveniret, ac palam confiteretur, se minis

promissisque adactum, ut vera de se et exercitu referret. Is statim Urieli Mayteny*) ut eum circumduceret, cunctaque ostenderet, ac doceret, jussit; cui ad se reducto ultro commisit, Aly bassae omnia referre. Nec multo post Paulum Ratkay, Georgium Keglevitium, et Sebestianum Matuznay ac Franciscum Jacosith tormentis majoribus, quae ex oppido Novosolio permunito ad fodinas minerarum adducebantur, occurrere jussit, et praedicto certum ad locum convenire, ipse ad vicum Palasth motis copiis castra fecit. Aly bassa per plurimos et fidissimos exploratores gnarus omnium, id unum vehementer curabat, ne exercitus Ungarorum apud Filekum existens Matthiae conjungeretur, quod nonnisi maturato praelio praeveniendum esse intelligebat. Idcirco, qua maxime propinquum erat, per Waciam et Dregel ad vicum Zylvas venit. Hinc praemissi mille equites speculatum in ipsa castrametatione nostrorum, alam Ungarorum quae ex sexingentis erat, et novissimi in subsidiis collocati pro statione manebant, statim adorti, praelium velitationibus commisere. Ex Turcis unus caesus, alter captus, qui consilium Aly bassae aperuit, eum ad certamen magnis itineribus properare, priusquam exercitus ungaricus suis copiis conjungeretur. Sed Germani aliique externi distantiam hostium iterque ex suo gressu dimetientes, et armis, quae solido ferro eos tegerent, nimium fidentes, hostiumque pravi aestimatores, Ungaris castra mutanda Filekum versus, et praelium vitandum censentibus, donec auxilia ungarica adventarent, abnuere. Quarto Idus

*) Istvánfi jegyzete: Is Uriel praefectus Levae, postea mente alienata egregius scurra vel potius morio fuit, imperatori Maximiliano imprimis carus, secus quam solebat pater Ferdinandus et filius Rudolphus, qui ejusmodi morionibus non delectantur.

ergo Augusti, in ipso lucis ortu, hostes ita improvisi affuere, ut nostris somnolentis adhuc ac plerisque stratis nullum spatium dederint ad instruendum exercitum, aut aciem componendam, sed subitarium praelium pro castris capessere cogerentur. Namque Aly bassa expeditissimos praemiserat ad distinendum hostem; ipse cum exercitu raptim subsequebatur. Germani tamen falcones et moschetas, quae septem in universum erant, in adversos displodebant, et Ungari praeliantes primori in acie versabantur, ex quibus Franciscus Deseöffy moschetae *) pila ictus occubuit. Michael Dombay et Franciscus Sandor eximiae virtutis et animi duces, ut supra docuimus, capti. Nec tamen Turcis minor clades illata; namque super multorum mortes, tres moschetas illis eripuere. Interea quadraginta Italici ad praelium longius progressi circumveniuntur, qui diu conglobati in orbem fortissime propugnabant ac voce et manu auxilium implorabant; jamque lassis et concessuris in praedam Ungari opportune affuere, omnesque incolumes reduxere. In eo certamine periit quaestor budensis. Principia haec haud infeliciter ceciderant, cum Matthias Taiffel serum consilium redeundi capit. Id tale fuit, ut currus ad latera pro munimentis opponerentur, tormenta praecederent, postque equites ac pedites germani, dein Itali sequerentur, Ungari postremam aciem clauderent, ac Jaurinenses extra ordinem tamquam pro cornibus collocarentur. Inter quae Aly bassa medio diei supervenit: duodecim millia armatorum, et quatuordecim tormenta habebat, compositoque ac instructo agmine nostris imparatis occurrit, et tormentis utrinque

*) Istvánfi jegyzete: Imo falconetae.

statim inchoatum praelium. Pedites ungari octingenti fuere, qui collem obtinebant; contra hos partem exercitus bassa misit, et fortissime dimicantes ad unum usque concidit, confectoque praelio in suam stationem rediit: tum vero germanici equites serum et inutile auxilium adventavere. Interim autem, dum haec aguntur, utrique tormentis cominus certabant; sed mirabilis casus accidit, ut pulvis tormentarius simul omnis incuria et festinatione, ut fit, incenderetur; quo tanquam felici aliquo omine accepto, editoque statim ingenti clamore, in nostros impetum faciunt, quos ita jam metus concusserat, ut Germani primi in fugam conversi sint, post hos equites ex jaurinensi et levensi praesidio: namque militares illi, et praestantiores duces jam ceciderant, alios vero in occursum tormentorum majorum Taiffel miserat; ceteri omnes Itali et Ungari pugnando aut caesi aut capti. Caesorum praecipui fuere Sbardellatus, Nicolaus Borsay, Volfangus Suly, Christophorus Roson; ex captivis Matthias Taiffel, et Sfortia Palavicinus, qui vexillis, tympanis, tubisque praecinentibus per ludibrium cum ingenti agmine captivorum, armis, ut erant induti, tamquam triumphum praebentes, Budam sunt deducti, ubi mancipiorum germanicorum tanta fuit vilitas, ut mensura hordei Turca quidam unum vendiderit: nullum enim mancipium vilius Germanis, tanquam ineptis, apud barbaros habetur. Sed Aly bassa, quod is hoste a se devicto et per ludibrium habito victoriam suam viliorem faceret, indignabundus ad se accersitum quaesivit, cur tam vili hostem, quem ipse armis debellasset, aestimaret? Nihil enim, inquit ille, o bassa, majus aut gloriosius ad perpetuam victoriae clarissimae memoriam excogitari

potuit: quis enim tam felix omnibus praeteritis saeculis fuit atque tu? qui tantam mancipiorum copiam tua felicitate nobis dedisti, ut quarum rerum possessio gratissima atque charissima apud nos haberetur, earundem satietas atque fastus obveniret; quo sermone bassa oblectatus, liberum dimisit, quem plectere constituerat. Matthias Taiffel Byzantium missus, stolida timiditate nomen, et ducem se fuisse, cum negaret, qui a pluribus nosceretur, ignominiosa m orte patibulo suspensus fuit; Sfortia sexdecim millibus nummum aureum paulo post a bassa redemto. Dum per Amhatum et Aly bassam haec gesta sunt, eodem tempore Elias Petri Moldaviae principis filius, cum quinquaginta millibus *) Valachorum Turcarumque in Transsilvaniam per saltus **), Oythoz vocant, irrupit, et ad oppidum Toria castra fecit, dimissaque parte copiarum tres sedes Siculorum Zepsi, Kyzdy et Orbay, longe et late populatus est; oppida saxonica Herman et Prazmam conflagravit. Ladislaus tamen Edenffy et Paulus Bank, legati Andreae Bathoris in praefectura, ex finitimis et propinquioribus exercitum raptim collegere, quos expectare Valachi et Turcae non sunt ausi; nihilominus ad saltus montium usque insecuti, multos barbarorum fugientium trucidavere. At hostibus tot victoriis elatis, Aly bassa Amhatum ad oppugnandum Zolnokum sollicitavit. Eam arcem Laurentius Nyary obtinebat, cum sexingentorum et quinquaginta militum praesidio, ab Francisco Nyary haeres testamento scriptus, ex latrociniis collectarum opum dives, quod unicum ad praefecturas reg-

*) Istvánfi jegyzete: Non est simile vero tantum Valachorum numerum in Moldavia posse confici.

**) Istvánfi jegyzete: Imo alpes altissimas.

nante Ferdinando obtinendas erat instrumentum. Tormenta currulia quatuor et viginti, sclopetorum majorum et minorum tria millia, pulveris sulphurei, pilarum et omnium bellicorum instrumentorum ad longum usum*) paratorum immensa quantitas erat comparata. Jam arx ipsa, inter confluentes duorum fluminum, Tibisci et Zagyva, et a septemtrione fossa, ac novis munitionibus contra omnem impetum validissima habebatur. Prior Aly bassa cum viginti millibus per octo dies tormentis adsultationibusque frustra oppugnavit. Post ubi Amhatus supervenit, castraque immensum patentia circumspecta, subiit cogitatio Temesvari ac Losoncii. Augebat metum militum ignavia ducis abdomine gravis; unde in seditionem versi Germani, quorum major erat numerus, et plerique Hungarorum eadem nocte, pridie Nonas Septembris clam abivere. Ea re animadversa, Laurentius quoque et collega ejus Gabriel Pekry arcem deseruere; sed non multum progressis, Laurentio subiit meditatio sacramenti atque honoris, ac reversus cum paucis in arcem intravit. At postera exoriente luce et fumo, quem abeuntes ad conflagrandam arcem pararant, cognitum est barbaris, arcem praesidio vacuam; statimque ad oppugnandum irrumpunt. Tum Laurentius intra portas fortissime dimicans**), suoque et hostium sanguine cruentus, vivus una cum Zolnoco in potestatem hostium venit, idemque non multo post corrupto a se custode promissis profugit, cui data villa ac pecunia fidem servavit.***) Gabriel vero Pekry se ad Johannem Secundum in Transsilvaniam statim recepit.

---

*) Istvánfi jegyzete: ad X annos.

**) Istvánfi jegyzete: Non pugnavit quicquam.

***) Istvánfi jegyzete: Sed filiam, quam illi in matrimonium promiserat, ille, ut iis nuptiis impar, habere recusavit.

Laurentius tamen ab Ferdinando ut desertor judicio petitus, corruptis consiliariis, et in primis Nicolao Valacho cancellario atque archiepiscopo strigoniensi, venali homine*) non absolutus, sed silentio transmissus fuit. Jam Amhatus et Aly bassa cuncta suae virtuti patere putantes, in spem adducuntur Agriae capiendae. Collis est ab oriente in occidentem vinetis agrisque foecundissimus, et ubi desinit arx sita per amplissimum spatium. Ab ortu, qua continuus arci, fossa ingens; sed idem ex adverso editior, ita imminebat arci, ut inde et arx et propugnatores tormentis maxime objicerentur. Cui periculo Petrus Perenus saluberrimo remedio subvenit, aggeres altissimos introrsus moenibus, quae undique saxea erant, applicando; addidit molem altissimam et solidam ex terra, specie turris ad tormentorum usum quoquoversum vibrandorum. Ferdinandus enim praesidium Hispanorum Agriam imposuerat bellis civilibus: sed illi metu hostili ultro dilapsi sunt, et vacuam reliquerunt. Petrus Perenius ergo vacuam arcem occupavit, et dum vixit, semper retinuit. Ceteris ab partibus clivi sunt haud quaquam ardui ascensu. Ad septentrionem circiter trecentos passus collem modicum (Sedem Regiam vocant) spectat, cuniculis effossis ex saxo friabili ad recondenda vina celebratum, indeque tam claro titulo appellatum. A meridie ipsa civitas arci subjecta in occidentem protenditur, et amoenos campos late prospicit. Agria inter episcopatus principem locum obtinet dignitate atque opibus; ut facile cum archiepiscopatu strigoniensi certaverit. Vini ex innumerabilibus decimis immensa et prope incredibilis copia. Petrus Perenus inter bella civilia,

*) Istvánfi jegyzete: Parcius ista viris.

et externa obtinuit, auxitque munitionibus. Nam veteres domini magis amoenitati, quam securitati felicibus temporibus consuluerant. Unde et civitas cratibus dumtaxat praealtis argilla oblitis, et modica fossa circumdata erat, medioque fluviolus, qui loco nomen dedit, perlabitur. At Petrus ex una arce, quae erat amplissima, duas facere voluit, intermedia fossa et latissimo muro, ita ut murus ad sanctuarium summi templi (nam id in arce erat) produceretur, et id vice propugnaculi promineret; roboribusque intrinsecus per notas commissuras connexis, ne terresti pondere hiasceret, usque ad summum fastigium terra oppletum fuit, desuper corbes pleni terra arte dispositi ad defendenda tormenta, quae nostri illic collocaverant. Paucis vero ante annis, postquam Petrus diuturnae captivitatis taedio vita functus est Viennae, fato an dolo incertum, cum libertatem quadraginta aureum nummum millibus jam redemisset, et ad suos reditum sperasset. Ferdinandus ab Gabriele filio, prece et promissis ac renumerato redemtionis paternae auro, receperat, ejusque praefecti nova propugnacula, novas moles atque aggeres opportunis locis construxerant. Regebant Stephanus Mechkeus et Stephanus Dobo aequata potestate, sed paucitate militum, qui ducenti equites, totidemque pedites fuere, solitum praesidium, Ferdinandum nunciis atque epistolis sollicitabant, ita tamen, ut quod praesens necessitas cogeret, non praetermitterent; ipsi quoque novos conscribere, et comitatus proceresque monere; octo et octoginta pedites undecunque conquisiti, ex paganis nominatim sunt centum et decem evocati, rectores vicorum, pagorum, villarumque, quos officiales dicunt, sex et quadraginta equites. Hoc erat arcis praesidium. Ceterum Ferdi-

nandus deleto exercitu, ducibusque amissis, atque tot munimentis, insuper pecuniae inopia, ac consiliis nunquam satis explicatis, quae est paventium natura, pollicitationes solum ac promissa potius addiderat, quam aliquas vires. Non defuere tamen, qui etiam ultro sese in periculum darent, arcemque tuendam ingrederentur: Gregorius Bornemisza cum ducentis quinquaginta peditibus, Caspar Petheő ac Stephanus Zoltay, cum quadragenis equitibus. Intelligebant enim ea amissa neque locum alium consistendi fore, nec reliquias patriae salvas esse posse. Auxilia comitatuum, civitatum (quas liberas vocant), et procerum, numerum octingentorum et undetriginta peditum complevere; chirurgorum, fabrorum omnis generis, et laniorum fuere duo et quadraginta, agrestium centum et novem, quos summo studio ac prudentia conquisiverant inverantque, ne quid ad usum vel militum, vel arcis deesse posset; sacerdotum duo tantum, et ii peregrini, quamquam amplissimum, et numerosissimum collegium fuisset sacerdotum; puerorum, feminarumque novem et quinquaginta. Nec multo post quam captum est Zolnocum, litterae Amhati afferuntur, preces, promissa, minasque mixtas continentes, quas illi, retento nuncio in vinculis, ad Ferdinandum misere; leges vero sanxere firmissimas: si deinde litterae ab hostibus mitterentur, nuncio admisso non recipiantur, nec legantur, sed in conspectu omnium igne comburantur. Si quis secreta colloquia seu conventicula egerit, aut vocem ad hostes emiserit, bonam malamve, aut deditionis aliquam mentionem moverit, capitale esto. Dux gregariusque iisdem legibus tenetor. Quibus sane effecerant, ut nemo, nisi in armis victoriaque spem salutis conciperet. Quibus constitutis, ubi hostem propin-

quare exploratum fuit, stationes atque subsidia disposita, partitique sunt duces inter se belli munia: Doboni tormentorum, operum, atque munitionum cura evenit, Mechcaeo subsidiorum. ea quatuor erant in utraque arce, quorum duo ipse curabat, tertium Gaspar Petheö, quartum Gregorius Bornemisza, cui Stephanus Zoltay et Johannes Figedy cum suis militibus se conjungunt. Quinto Idus tandem Septembris praecursores ac velites hostium affuere, qui abreptis duobus speculatoribus agriensium, ceterisque fuga reversis, redivere. Nec nostri omisere, quominus emissis paucis equitum peditumque alicujus praelii formam ostentarent. Et Aly bassa cum quinque et viginti millibus postera luce multisque, qui ex Amhati exercitu submissi erant, advenit. Sed nostris paratis ut aliquod etiam periculum armorum virtutisque fieret, militemque exercerent, Gaspar Petheö, Stephanus Zoltay, et Johannes Figedy digressi cum nonaginta omnino equitibus, Gregorius Bornemisza fortissimorum peditum manum in subsidium duxit; itaque improvisi invecti sunt hostibus tendentibus, ut momento multos trucidarent, simul currus, ut erant onusti, non paucos, cum multiplici praeda armorum, vestium, tabernaculorumque, in arcem secum aveherent. Id praelium ita omnium animos firmavit, ut ad Deum optimum maximum votis nuncupatis gratiisque actis, de victoria deinceps non dubitarint. Hostes vero, quos praeteritorum temporum fortuna aut dilapsuros, aut protinus dedituros arcem crediderant, non solum ad sustinendum impetum, sed ultro erumpendum etiam satis fortes invenere. Eademque die tecta et contignationes domuum summique templi, ne ignem aliqua in parte corriperent, dejecere, et civitatem, sacras aedes et profanas, et quicquid

usquam extra aedificiorum, molas insuper frumentarias, injecto igne conflagravere, ut nihil undequaque prospectum et tormentorum ictum fallere posset. Ut vero Aly bassa castra sub Regiam Sedem fixit, triaque ingentia tormenta in collem, eorum vim experturus, subduxit, et singula ter in arcem evibravit: tum nostri ex fastigio sanctuarii, ut supra docuimus, direxere tormenta, tantamque procellam immanium globorum contra emisere, ut etiam sequentibus quinque diebus, quibus tormentis certatum est, aliquibus hostium tormentis rotas atque statumina decusserint, et inutilia reddiderint, aliquos vero confecerint. Namque Arslan begus eodem tempore, a monasterio Franciscanorum quatuor colubrinis, qua nostri tormentum emitterent, ad omnes partes intentus arcem impetebat, Antoniumque Nagy lethali vulnere affecerat. At nocte, ubi quies tormentorum erat, nostri ruinas reficiebant, cumque majoribus tormentis magna vis pulveris consumeretur, minoribus tantum deinceps submoveri hostem placuit; ad oppugnationes praesertim, et longius obsidium decernentes reservandum esse. Interim quotidie aquationi equos deducere, animaliaque depellere, et vegetibus aquam subvehere, quamquam nec in arce deesset, sed quo fiduciam ostentarent, et in longum prospicerent, simul praelia etiam serere. Inprimis Gaspar Petheő, Stephanus Zolthay, Johannes Figedy, Franciscus Bay, et Johannes Ormandy, dum audentius praeliantur, Stephanum Budahazy janiczari, qui se in insidiis occultaverant, glande trajiciunt. Michaelem Horvat equo deturbant.*) Tantus tamen contemptus hostium fuit, ut neque portas clauderent, neque ex solito quicquam remitterent,

*) István fi jegyzete: Ii omnes dein convaluere.

donec Amhatus advenit, quin et eadem die praelium fecere capto uno vivo ex barbaris. Hostium deinde multitudo, quam longe prospici poterat, et colles, et valles, et patentes campos, plana atque edita occupavere. Tunc vallum pluribus partibus agi coeptum ad defensacula tormentorum, alibi corbes pluribus ordinibus dispositi terra impleri, admoverique tormenta. Abundabat multitudine tormentorum Turca, ita ut co ronam murosque omnibus in locis, et stationes, in subsidiis simul impeteret, globosque ignem vomentes, ac sagittas ex arcu incensas ingereret. Sed his statim provisum fossis valloque productis, in queis stationes agerent, stabulorum tecta dejecta, stramenta ceteraque flammae alimenta igne consumpta, acervus tantum frumenti unus, et foeni alter in fossa, quam intermediam diximus, reservatus, eosdemque atque tigna et materiam pro munimentis importatam, et quicquid flammam concipere posset, coriis animalium madefactis contexere, alia ad exstingvenda hujusmodi tela ignita in certis locis disposuere. Praecipua tamen tormentorum in quator loca feriebantur. Ad septemtrionem post palatia turris in angulo sita, in cujus molimine Thomas Bolyky, peditum comitatus borsodiensis dux, glande trajectus periit, unde Boliciana appellata est, et item murus, qua palatia desinebant. Inter hoc spatium aequus locus ab extra et fossa erat, in cujus extremo labro alius murus haud validus palatiorum muros defendebat. Eum ubi discutere coeperunt, hypogea terra complentur, quo in opere Blasius Nagy centurio globo majoris tormenti discerptus est. Ex civitate ipsa propugnaculum bebekianum, quod Emericus Bebek aliquando fecerat. Quarta ingens ruina erat, propugnaculum orientem versus ab anti-

qua porta, quo loci porta olim fuerat, cognominatum. Neque nostri deerant, quas interdiu globi ruinas secum traherent, nocturno opere restaurare. Id ita fiebat. Tigna ac robora defigebant, texebant virgultis, simul terram aggerabant, ut valli munitissimi et speciem et effectum praestaret. Tredecim dierum, postquam Amhatus advenit, hae minae atque opera continuo labore, multorumque ab utraque parte periculis constiterunt. Sub quibus nuncio hostis admisso, litterae non sunt receptae, sed admoto foco, litterisque in ignem projectis, hominem velut in solennibus sacrificiis expiatum et suffumigatum, in fossam, per ludibrium et pedica oneratum ad vilia ministeria detrusere. Quibus ruinis captam arcem crediderant Turcae, tanta vi tantoque impetu ad pugnam subiere. Namque non tumultuariae pugnae genere, quales in oppugnationibus arcium urbiumque excursione alterius partis fieri solent, sed justa acie tanquam per patentes campos ad pugnam procursum est. Unum et octoginta signa militaria numerata sunt, simul tribus in locis, ab quibus oppugnata arx est : ad centum enim et octoginta millia hominum, conjunctis duobus exercitibus Turcas habuisse in armis creditur. Vixdum coepta luce tertio Calendas Octobr. inchoatum praelium ingenti utrinque clamore ac caede. Mechcaeus ac Dobo modo pedes, modo eques circumvecti hortatores aderant. Ille ex subsidiariis stationibus, ubi plus laboris et periculi videbatur, extemplo auxilia adducere, hic tormenta, opera, tela curare subministrareque. Cumque diu aequo marte pugnatum esset, post multas horas ad antiquae portae propugnaculum in turrim ipsius portae, intra illud conditam et exstantem janiczari magno nisu evasere; unde ipsis moenibus tecti, se-

curique non proximos tantum, sed intra arcem plerosque glandibus conficiebant; cum repente Dobo tormenta antea praeparata, atque disposita ad omnes casus in turrim emisit, momentoque turris ingentis ruinae fragore multos hostium oppressit, simulque nostri incubuere eo ardore pugnae, ut quamvis Emericus Nagy centurio multis vulneribus acceptis illatisque, Johannes Posgay pila minoris tormenti cecidissent, Gaspar Petheő saxorum collapsu contusus membra, (cui statim Franciscus Vitez sublectus est), ad bolicianam vero turrim Georgius Gyulay glande confixus esset, medio jam diei erat, hostes expellerent atque exturbarent, postremo in fugam praecipites captis aliquot vexillis redigerent. Ex nostris multi desiderati, multi vulnerati, sed longe major numerus hostium, cum nullum in confertissima acie telum, aut ignis missilis, quem certatim in omnes partes effundebant, vanus intercideret. Ab quarta ruina, quae ad civitatem erat, bebekianum scilicet propugnaculum, quod restauratas munitiones alto vallo cernebant, aggressi non sunt. Postera die nuncius cum litteris iterum intromissus, quarum ille partem devorare jussus, parte igni ambusta in compedibus ferreis obscuris carceribus reclusus est, qua die muri palatiorum diverberabantur, in quo loco et praetor civitatis et Andreas Deak pila majoris tormenti interiere, ac plerique sauciati. Quibus rebus omnibus cum nihil effecissent, omnibus ferme, quae in Europa sunt, lingvis succedentes, certatim conclamabant, alii metum et cuncta extrema, alii promissa, si arcem dederent: ex quo secutum est haud leve periculum, unius perfidia. Hic fuit Stephanus Hegedeős Georgii Seredy peditum dux, qui ab foramine

diligenter auscultans, quae clamarentur, quaeque promitterentur, socios seditionis paravit: ut in oppugnationibus ob bene navatam operam, donativum dari solitum flagitarent; quod si negaretur, tum ad hostes, qui libertatem, ut promittebant, forent daturi, transirent. Intellectum id est Doboni atque Mechcaeo, et congregatis statim aliis ducibus, Stephanus Hegedeös per tormenta examinatus fassusque socios edidit: solo tamen illo in medio fori suspenso, cui Emericus Pribegus sublectus est; aliis aures abscindere, perpetuae nota ignominiae satis poenae visum. Sed ex illo liberatis mox aliud periculum accidit. Quarto Nonas Octobr. divo Francisco dicata die ex unius fungi siccati, cuius ad tormenta inflammanda copia aderat, incensione, casu pulvis tormentarius inflammatus, qui in sacrario templi asservabatur, ipsum sacrarium summique templi concamerationem, ac proximas munitiones disjecit, ubi Paulus Nagy Georgii Bathoris peditum dux cum octo militibus misere oppressus, Gregorius Horvath ex avulsione brachii est mortuus, ac utraque mola frumentaria elisis plerisque hominibus animalibusque perfracta. Quae res magnum pavorem fecerat; sed duces per stationes discurrere, militem animare, nullum signum metus ostendere; pulveris copiam abunde superesse, quin et certissima auxilia regis atque regni brevi affutura ostendere; sed hominibus piis, inquiunt, ac christianis in Deo optimo maximo magis quam in auxiliis aut copiis spem habendam, quando et proditio irrita, et ex pulveris saevitia haud alicujus momenti damnum, clementiae sunt indicia divinae. Haec atque talia in vulgus praedicabant, cum scirent non plus quam viginti quatuor pulveris vascula superesse, nec ullam externae opis

spem, simul longa obsidione cuncta minui. Divinum tamen auxilium virtusque nunquam eos deseruit. Namque ex duabus molis unam refecere, alimentis distribuendis magna cura adhibita, pulvis suppeditante salnitro ac sulphure die nocteque tusus. At Turcae, qui omnia videre poterant, clamorem ingentem tollunt, cepisse jam se arcem credentes. Is clamor hoc ferme vocabulo constat, Alla, quod significat Deum, et quanta maxime possunt vociferatione saepius ingeminant, stulta persvasione, Deum clamore et auditu illius vocis ab somno expergisci. Et statim omnibus in locis obsessos magis urgere, et ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte distinere coeperunt. Ex domo tum majoris praepositurae muros atque palatia, quae occidentem spectabant, proxime ad Bebekianum, et paulo infra ad meridiem ex ipsa minoris praepositurae domo, quippe capituli aedes proximae erant arci, muros feriunt. Hae novae erant ruinae, quibus tamen intrinsecus aggeribus statim subveniebatur, cum insuper globi immani magnitudine totam arcem pervolarent : simul sagittas ignitas, ignemque missilem cumulatim ingerere, et portam in muro intermedio, cum duplicem arcem docuimus, hominesque per eam discursantes petere, ac cuniculos ab Sede Regia perducere; sed nostri perfracto muro ab imo, subterraneam portam fecere, per quam sine periculo commeabant; contra hostiles cuniculos alios ex adverso effodere, factaque per noctem eruptione, Colomannus Porkolabus et Demetrius Philippi secundum praelium commisere, in quo Colomanno lethaliter vulnerato Michael Gasparics substituitur; paulo post et illi pila majoris tormenti exstincto, Johannes Sucanus in locum successit. Eodem tempore ad Bebe-

kianum, (id ex cratibus constabat, intermedia humo), vineas pluteosque egere contectos coriis crudis, ex quibus crates succendunt, quos cum manualibus sclopetis, nec majoribus tormentis submovere possent, foramen magno cum labore subtus celeriter aperiunt, unde repente emissis tormentis hostes fugantur, ac mox vineas et pluteos contis hastisque deiiciunt, et crates jam ardentes extingvunt. Ad orientem nihilo acrius instabant, namque fossam saccis tumentibus humo aequarunt, ita ut fenestellas propugnaculi ad tormenta emittenda aggere inutiles redderent, vineisque admotis, ex queis sclopetis saeviebant, aegre defensores consisterent, donec machinae aduncae ac hami atque unci ferrei aptantur. Quibus repente emissis, coria discerpebantur, simul picem, sevum liquefactum, ac manipulos frumenti sevo illitos et incensos certatim superfundere ignem missilem ingerere, alii saccos intra arcem trahere. Ita cunctis conatibus irritis denuo adoriuntur, ac Bebecianum tormentis penitus dejicere conantur, quod et effecissent motis jam cratibus, nisi robora catenis ferreis funibusque vincta ab intus valide connexissent: qua re perfecerant, ut globi etiamsi penetrarent, foraminibus quidem factis, ruinam haud magnam ederent, cum crates minime dissolverentur, aut caderent, sed persisterent, aggeremque continerent. Ad orientem autem ingentes materiae sectae strues comportavere, quibus fossam iterato complent. Sed hic quoque conatus in irritum cadit. Siquidem Gregorius Bornemisza scandulas dissectas in vascula cum sclopetis includit, tum illa inflammata ejiciunt, simul manipulos pice, sulphure, sevo superfusos, atque accensos, ac pingvioris materiae copiam, larda, axungiam, frustatim, straminaque aggregare, contra Turcae extingvere conari,

huc illuc cursare, cum eximproviso displosis sclopetis attoniti atque amentes in vallum fossasque diffugere.

Nec multo post rursus idem propugnaculum murosque tormentis, duobus in locis petunt, unum vero tormentum immani magnitudine fossis prius perductis, ad labrum fossae exterius sistunt, ut propugnaculum vi majore quaterent. Muris tamen lapsantibus aggeres validi permanebant: et e contra Gregorius Bornemisza nova atque inaudita ante machinamenta fabricabat. Rotas quasdam currulibus similes asseribus intexit, ac sclopetis manualibus opplevit, ut illa tamquam radii ad omnes partes ferirent, tegetes item omnigena materia complet, mixtis manualibus majorisbusque aliquibus tormentis: quae omnia stuppa circumligabat, liniebatque pice, sulphure, sebo. Ita adacta propugnaculo murisque, et incensa mox detrusa, tantum terrorem ac trepidationem fulminantium tormentorum fragor, ac praesentissimum exitium hostibus indidit, ut desertis tormentis, in fossas vallumque refugientes sese abderent, aut humi sternerent, et supra humanum ingenium ferrent, divinam iram, divinam artem atque potentiam dicerent. Exin ad antiquae portae propugnaculum convertuntur, tres fossas perducunt, in queis ad muros tuti ab tormentorum ictibus subirent, at e contra ex iisdem tria foramina dolabris aperiunt. Per ea diu certatum sclopetis atque hastilibus, et necessitas subinde nova machinamenta, queis hostibus nocerent, seque tuerentur, commonstrabat. Igitur spiculis oblongis ex ferro effectis, hastilibusque affixis ad ignem torrebant, quae cum per foramina emitterent, Turcaeque retentarent, subito ardor penetrabat manus, et cutes magno cum dolore clamoreque non sine

irrisu propugnantium amittere cogebantur. Sed Mechcaeus militaris ingenii vir aliquid majoris doli subesse ratus, quod fossas foraminaque in speciem adque fallendum facta suspicaretur, intrinsecus fossam ex arce ad ima fundamenta perducit, moxque dolum patefecit Namque Turcae cuniculum subtus excavarant, ut pulvere sulphureo imposito, ac suffocato, velut saevissimo terrae motu, arcem propugnatoresque repentina atque improvisa peste simul in omnes partes disjectos miserandum in modum conficerent. Hanc perniciem praesentem Mechcaeus singulari quadam providentia avertit, cum enim cuniculum prius detexisset, et mox de repente aperiri jussisset, Gregorius Bornemisza tormentum in ventrem primarii barbari, operis praefecti, qui ex insigni turbanto conspicuus erat, displosit. Ceteri statim praecipites diffugere. Sed magis ac magis tot damnis adfecti incendebantur ira atque irritabantur. Ideo diem atque noctem pariter infestam reddendo assultare, oppugnare, globos et circulos ignitos, secta ligna desuper, et omnia missilium genera cumulatim in arcem injicere. Quae cuncta nostri iisdem artibus, et longe validius ita repellebant, ut terga vertere barbari cogerentur, moxque per illa foramina emissis Paulo Zirmay et Andrea Balogh, plerosque hostium uno saltem suorum amisso caeciderint. Post quae nuncio et litteris ab hostibus missis ut antea egere, cumque plurimas sagittas immitterent, omnes conbussere. Ne autem voces intelligerentur, quod supra hungaricam, graecam, germanicam, omnibus fere lingvis promissa aut minas acclamarent, displosionibus tormentorum, tubarum, ac tympanorum sono eludebant; postremo cum nullam vocem audirent, neque tam surdos, neque mutos esse oppugnatio satis docuit, multis cum probris

ac conviciis vociferabantur. Interim Lucas Nagy decurio quatuor et viginti cum peditibus, ante obsidium ad incursandum profectus et exclusus, etiamsi periculosissimum et incredibile esset tot hostium stationes evadere, memor tamen sacramenti, pulcherrimae aut virtutis aut mortis laudem amplexus est, et fortuna affuit. Nam cum Nicolao Vas audaci juvene, qui ad explorandum principis auxilium emissus fuerat, cum idem antea quoque socio Emerico Varsany feliciter pertentasset, Agriam revertit, quae jam omnis usque adeo nudata moenibus erat, aut facile vel equis quavis in parte conscenderes; sed non nocte, non die unquam cessabant ab opere, ut novas fossas ac vallum reficerent. Duodecim dies his certaminibus laboribus atque periculis absumti, et iterum statim duobus diebus, duae oppugnationes supperadditae, universorum exercituum summo nisu, ut nulla unquam temporis parte quies laborum periculorumque esset, hostium multitudine, caesorum numero, ducum militumque virtute, utrisque in partibus admirandae. Neque enim christianorum principum bella huic fatali quodam modo hosti, aut vi, aut hominum multitudine, tormentorum, apparatuumque, aut saevitia comparanda sunt. Igitur cum hinc spes iraque, hinc desperatio animos irritaret, oppugnatio atrocior, quam ante secuta est. Cum enim noctu adhuc quisque in proximum sibi vallum fossasque descendissent, tum orta luce ingentia muros subibant agmina, ipsamque arcem corona circumdedere; mox clamor, dissonae voces, tot variarum gentium praelium magna utrinque caede exortum est. Cumque omnia Martis flagrarent saevitia, armis, clamore, strepitu, succedentium tumultu, intra et extra, incredibile dictu, terribilis, et iis etiam, qu aspicerent,

formidabilis esset pugna, longe omnium maxima vis ad quatuor partes incubuit.

Ad antiquae portae propugnaculum, quod Mechcaeus defendebat, octo et viginti vexilla, ingens exercitus simul unoque tempore constitit, nec pauciora ad alia, cum insuper lassi ac convulnerati subinde recentibus nouisque cohortibus aut agminibus juvarentur. Mechcaeus tamen admiranda animi et corporis virtute, cum omnia ducis et militis munia pugnando, hortando, laudando, et commilitones vocando, segnes increpando, saucios subducendo, et interim subsidia ad omnes partes legendo, perfectissime complesset, non sustinuit solum Turcam hostem, sed repulit. Ad terrenum propugnaculum Johannes Sucan et Johannes Pribeg, primum quidem hostem valide excepere, sed tamen laborantibus Gaspare Peteő in suppetias misso pares erant animis viribusque. Cum vero ad propugnaculum, in quo carcer erat, vexillum tormentis hostilibus deiectum esset, ab stationibus subsidiariis aliud afferri iussit Dobo, ac Stephano Nagy tradidit, eodemque ictu glandis protinus collapso, atque mortuo, non passus est Dobo vexillum collabi, sed nutans adhuc corripuit, gregarioque cuidam verum strenuo militi dedit; et paullo post aliud quoque ab hostibus captum est. Gregorius autem Bornemisza, Zoltay, ac Figedy ad Bolicianum haud minus impigre atque strenue rem gerebant. Sed Turcis inermibus aut clypeo et gravi ense succinctis, nostri armati, lanceis oblongis, ac missilibus ignibus, tectis, circulis, et globis ignem vomentibus cum remotiores etiam ferirent, innumeri ex hostibus cadebant. Adversus quae etiamsi et illi hastis equestribus sclopetulos ferreis filis ac circulis constrinxissent, quibus succensis ad pugnam tandem redibant, parum tamen

profuere, quippe nostri obstinatis animis atque invicta virtute, in qua una spes erat, ita restiterunt, ut propinquis jam tenebris, maxima suorum strage, et pluribus convulneratis vani et irriti recedere cogerentur. Tantumque pavorem in futurum etiam fortissima defensio fecit, ut postera die cum Ambatus instandum repetendamque oppugnationem, ac labore vigilia, vulneribus prope confectos urgendos censeret, non aliter quam strictis machaeris ad oppugnationem suos compellere potuerint. Hinc cum a primo diluculo statim, ad tertiam ferme diei partem, agmina et cohortes vix coegisset atque ordinavisset, magno edito clamore Alla Alla vociferantes subeunt, nostri contra Deum Jesum conclamando pleni fiduciae ac constantiae adoraverunt. Cumque ad carceris propugnaculum egregie pugnaret Dobo, armiger eius fulgentibus armis notabilis, pila tranfossus, occubuit, ipse Dobo duo accepit vulnera. Sed nihilominus obsistendo ac propugnando Turcae aliquantum remisere, cum terrenum majore vi oppugnaretur. Eo ergo Dobo cursum intendit, hortator ac pugnator simul aderat. Mulieres quoque militum officia sibi sumserant, cum saxa et molares certatim in subeuntes devolverent atque ingererent. Adventu tandem Gaspari Peteő exaequatum praelium, atrocissimaque erat pugna, cum Aly bassa budensis ac Orzlan begus ceterique sauciati, cum ferocissimis Pannoniae militibus, praecipua Aly bassae ira in agrienses ea in parte vehementissime dasaevirent. Sed postremo benigniore nobis fortuna etiam primarium et auratum Aly bassae vexillum nostri obtinuere, Veli begus nobilis sanciacus glande traiectus*), janiciari Besliae,

*) Istvánfi jegyzete: Non lethali vulnere, postea enim convaluit,

et Acangziae quam plurimi occubuere, ex nostris autem decani et gregarii plerique, et Valentinus sacerdos. Bolicianum beglerbegus Romaniae oppugnabat, ut superioris anni victoria elatus, ita placandae irae ob Temesvarum amissum, Lippamque perditam aliquo novo facinore causas quaerens, simul europaeos militari gloria semper ceteris praestantes admonendo hortandoque in aemulationem converterat: multique ex nostris cadebant aut vulnerabantur, sclopetulorum praesertim, quae hastis aptaverant, lethali saevitia, nisi Gregorii Bonemiszae praecipua ac singulari vi atque et virtute Zolthay Johannisque Figedy egregia sustentati fuissent, qui vexillum ab hostibus cepere, quamvis et ipsi adversa vulnera accepissent. At innumeris ferme vexillis antiquae portae propugnaculum oppugnatum est: namque Amhatus ipse haud longe ex vallo circumspectabat, et justae aciei pugna similior erat, quam tumultuariae, siquidem nostri missilibus primum cum plurimos hostium caecidissent vulnerassentque, et multas horas utrinque certatum esset, cominus jam tandem armis atque corporibus acerrime dimicabatur, Turca finem periculorum fore, expugnata arce, si paululum adnitantur, credente, nostris pro divina inprimis laude, dulcissimaque patria, conjugibus ac liberis, quorum salus virtute ipsorum consistebat, atque propria salute ita propugnantibus, ut mortem honestissimam obirent potius, quam pedem referrent, vicitque tandem pars illa, unde Deus et virtus stabant. Namque Mechcaeus praestantissimum ducem militemque se quamvis in eo certamine ostendisset, innumeram prope tamen hostium multitudinem si paucitati nostrorum conferas, quibus vel saltem caedendis nostri defatigari potuissent, quis nisi divina poten-

tia fugare potuisset? Ita post vespertinarum precum tempus, magna suorum multitudine caede amissa ac convulnerata, in castra fuga rediere; quo nostri posteris rarum virtutis exemplum adversum praesertim hostem, sibi gloriam ac perpetuam memoriam tradiderunt, locum nobilitarunt. Nec multo post unus ex Turcis lingva hungarica, laudata primum virtute defensorum, nihil deinceps de oppugnatione ipsis timendum acclamavit, quando bassa ac Turcae ira ac suorum incredibili damno consternati, solvere obsidium statuerint, et vindictam in posterum cogitarent. Nihilominus et tribus sequentibus diebus nunquam ab tormentis, neque his, neque illis quies fuit; sed postea per noctem e stationibus deducta. Tum quoque erumpentes nostri saccos pulverum in arcem tulere, et proximis castrorum ignem injecere. Postera die Amhatus castra movit, sequenti Aly bassa, quae fuit Lucae evangelistae, sed ita praecipitanter ac trepide, ut pleraque tentoria erecta vasaque castrensia reliquerit. Nostri tamen tamquam ad pugnam stabant parati, si vis aut dolus aliquis hostilis ingrueret, captivaque vexilla conspicuis in locis explicaverant, quae hostes cum moerore ad admirationem spectabant.

Nostri ubi primum vacui omni metu ac periculo fuere, omnia simul tormenta usque ad unum ingenti fragore displosere, clamoreque cum divinorum nominum nuncupatione sublevantes, vota et grates Deo exsolvere. Et paulo post duces Stephanum Fekete cum delectis emisere, qui novissimos hostium, nihil tale timentes, eoque incuriosos aggressi, multis trucidatis vexillum, mancipia, currusque cum praeda ac spoliis ovantium modo retulere. Sed quae fortuna tot praeliis, inter tot et tantos hostiles exercitus, Stephanum Mech-

cacum *) foverat, eadem mox nunquam una verum perpetuo instabilis destituit. Namque non ita multo post ad conjugem et penates reversurus, cum ad vicum Varkon pervenisset, et comitivam ab agrestibus petiisset, ab iis ignoratus miserandum in modum trucidatus fuit, magno cum principis, tum universi regni moerore ac damno. Hic finis fuit viri omnibus animi ac corporis virtutibus inter summos ac praecipuos duces apud omnem posteritatem memorandi, familia vetere ac nobilis. Sed et vicus deletus ob ejus mortem, et agrestes morte poenas luere, Gregorio Bornemisza successore in eadem praefectura; qui etiam frui haud diu potuit parto honore, invidente fortuna; Aly bassa enim peculiari in agrienses ira defervens, nunquam cessavit insidias struere, eas crebris incursationibus captabat. Vico Keresztes **) nomen est in secundo ab Agria lapide, apud quem infelici Marte, vallibus sylvisque pro insidiis suspectum cum hostibus conflixit, et captus, Turcarumque imperatori missus, ad gemonias byzantinas laqueo vitam finivit. Dum haec in Ungaria ita agerentur, amissis munimentis regni, et longe maxima parte Inferioris Ungariae ad Savum, atque usque Danubium, amplissimis opulentissimisque ditionibus, ut vel solae regnum constituerent, quas nuper tantum ab Georgio et regina Ferdinandus acceperat, item in Cisdanubiana Ungaria plurimis arcibus atque exercitu, christianorum principes saevissima odia atque bella inter sese exercebant.

---

*) Istvánfi jegyzete: Stephhanus Mechkey a rusticis interfectus securi in frontem impacta.

**) Istvánfi jegyzete: Apud Keresztes fuit pugna memorabilis inter Mehemetem III. Turcarum principem, ac Maximilianum archiducem Austriae 26-a Octobris, anno Christi 1596.

Sed prius pauca de concilio tridentino dicenda sunt, ut temporis conservemus ordinem. Siquidem praeterito autumno Tridenti coactum erat concilium, quod Carolus V. in conventu germanorum Principum ita promiserat, intra Germaniae fines generale atque oecumenicum celebraturum esse concilium. Henricus tamen Galliae rex, quod neque cum pontifice tum conveniret, et cum Carolo V. dissideret, nullum ex episcopis suae ditionis miserat; neque oratores, praeter unum abbatem Bellisanum, qui litteras patribus concilii adtulerat in conventu tridentino (ita enim erant inscriptae) congregatis. Erant qui non accipiendas litteras esse censerent, quod concilium tamquam legitime congregatum conventum tantum scripsisset, sed tandem ex communi consensu fuerunt acceptae et publice recitatae, quae oratori fidem faciebant. Ille vero orationem habuit, et caussas cur rex pro legitimo concilio non haberet, recitavit. Deinde nomine regis protestatus est, regem, neque pro legitimo concilio habiturum, neque in regno suo admissurum, ut quisquam pro legitimo eo utatur. Edictum jam publicum Parisiis promulgarunt, quo pragmatica quaedam sanctio, ut vocant, renovatur, ne annatae ex episcopatibus et beneficiis, quae innumera sunt in Gallia, sive aliunde, Romam ulla deferatur pecunia, propterea, quod pontifici, qui hostis esset factus, vires atque tela subministrare consentaneum non esset rationi. Haec ratio est antiqua, et ex lege regni, nisi quando in gratiam pontificis remittere solent, et qua iterum cum pontifices insolescunt, velut freno solent coërcere. Ingens enim vis auri atque argenti Romam quotannis deferri ex eo regno solebat. Bellisanus statim ejus legationis officio perfunctus, discedit. Aderant autem

episcopi duo et sexaginta, et in his germani octo, moguntinus, coloniensis, trevirensis archiepiscopi, et nonnulli alii, hispani viginti quinque, sardi duo, siculi quatuor, ungarus unus Paulus de Gregoriancz jauriensis et austrius unus Fridericus Nausea episcopus viennensis, qui ambo ab Ferdinando legationis officio fungebantur; reliqui omnes itali. Adfuere et protestantium legati, Mauritii ducis Saxoniae virtembergensis et reipublicae argentinensis, tam suo, quam aliarum civitatum nomine, qui publica fide caveri omnibus cupiebant, in eum plane modum, quo Bohemis a concilio basileensi cautum fuit, et alia quaedam, quae ad concilii libertatem atque dignitatem cumprimis spectant: quorum ea erant capita, ut integra omnia reserventur ad adventum protestantium theologorum, neque solum ab actione omni cessetur, sed etiam anteacta omnia retractentur, concilium autem summam ac potissimam auctoritatem obtineat, ita ut pontifex concilio se submittat, et episcopis jusjurandum remittat, ne studio partium, quod vel in humanis rebus absurdum est, ligati sint hominum animi, sed in causa Dei et causa salutis aeternae liberi sint omnium animi, libera judicia, liberae sententiae; tum etiam, ut tale sit concilium in quo neque pauci aliquot, pontifici praesertim assentantes, sed ex omnibus nationibus, omnibus populis, nobilissimi ex doctissimi quique conveniant. De quibus omnibus si sufficienter et sancte caveatur, venturos theologos ex tota Germania praestantissimos, qui nihil aliud jam exspectent, quam publicae et sanctae fidei diploma. Hisce de rebus saepe et multum per oratores caesareos egere; nam ad pontificios nunquam accessere, ne ullam illis auctoritatem attribuere viderentur. Sed cum nequicquam agerent,

ad publicum consessum se relaturos affirmabant, atque provocabant. Pontificii tamen studio cavebant consessum publicum illis dari, cum aliis de causis, tum ne publicorum actorum beneficio aliquando uti possent, qua de causa in domum legati pontificii fit conventus, ibique iisdem mandatis longa oratione repetitis, et simul confessione fidei in scripto patribus exhibita respondetur, patres suo tempore declaraturos, quid, quaque de re sentiant. Jam etiam theologi aliquot advenerant, et in his Brentius, qui actionem de doctrinae confessione sollicitabat. Tandem nulla re effecta, post protestationem multam alii post alios discessere. Moguntinus quoque ac trevirensis et coloniensis archiepiscopi domum abivere, quod tumultus in Germania jam inolere coeperat. Haec usque Calendas Aprilis acta sunt, quo die Mauritius et socii Augustam obsederunt, cujus obsessae et paulo post captae cum celeritate summa fama Tridentum venisset, concilium paulo post non invitis etiam pontificiis est dissolutum.

Fuerat exortum bellum religionis ergo, proximis annis in Germania, quod caesar atque pontifex ob mutationem religionis susceperant, ut protestantes concilio tridentino parere cogerent, in quo Johannes Fridericus elector Saxoniae tandem fuit captus, landgravius vero medio Mauritii soceri *) qui partium erat caesareanarum ad conditiones pacis devenit. Inter quas una erat, ut si caesarem supplex deprecaretur, in gratiam reciperetur. Sed quia ille caesari, atque Hispanis non fideret, fiunt sponsores Mauritius et

*) Istvánfi jegyzete: imo generi, Mauritius enim filiam landgravii Agnetem in matrimonio habebat.

elector brandeburgicus, eandem videlicet se fortunam subituros, quam ille subiret, si quid illi praeter opinionem accideret, caventes jure jurando. Quare stata die ad caesarem accedunt, ac caesari coram reconciliarunt, Albanus insuper convivium landgravio una cum Brandeburgico atque Mauritio praebet, tanquam laetitiae atque humanitatis signum, qui ab caesare primum atque praecipuum locum dignitatis obtinebat. Ibi postquam laute coenati sunt, et landgravius ad hospitium redire vellet, retinetur, et in custodiam hispanis militibus traditur. Quod facinus cum mali exempli principibus videretur, eo quod initis pacis conditionibus intra convivium in captivitatem esset datus, et praesertim Mauritius fidem suam labefactari doleret, aliquoties id caesari exprobraverunt, ac legationes miserunt, atque etiam preces nequicquam interposeurunt. Postea caesar conventus agit in Germania, ac missae usum Augustae, Argentinae et nonnullis aliis in locis aegre admodum et invitis omnibus restituit, ac praeter smallacdicos ceteros etiam ordines multat ob belli sumptum, quod pro ipsorum salute fuerit susceptum. Othoni palatino ditionem adimit, militem externum per Germaniae provincias alit, multaque nova atque inusitata inter liberos populos, ut plane in ordinem eos redigeret, constituit. Sola civitas Magdeburgum missam non recepit; erat autem in ea civitate dives archiepiscopatus et collegium clericorum; sed clerici propter odium atque dissidium publicum civitate abiverant; ideo quam gravissimas ac saepissimas ad caesarem querimonias deferebant. Caesar illis mandat, ut tam clericos, quam etiam missam recipiant. Illi respondent, clericos sese libenter recepturos, dummodo velint, missam autem, tamquam idolum pontificum, invita conscientia re-

cipere se non posse. Ita clerici militem etiam conscribunt, et auxilium accersunt, armis, si possent, rem peracturi. Civitatenses e contra militem comparare, armisque utrinque decertare coeptum est. Sed civitatenses per talem occasionem etiam nonnulla oppida illorum occupant. Ad clericorum ergo graves querimonias caesar rem in conventum adducit, et episcoporum suffragiis Magdeburgenses proscribuntur, exercitumque conscribi publico sumptu decernitur, cujus cura publice Mauritio demandatur. Eam rem sedulo curavit Mauritius, et Magdeburgum conscripto exercitu obsidet; cujus obsidio cum incepisset mense Novembri anni quinquagesimi, duravit annum fere totum quinquagesimum primum, sub exitum tamen anni certis conditionibus fit pacificatio, ut supplices deprecentur caesarem, ne quid in austriacam et burgundicam familiam faciant, camerae se submittant. augustano decreto postremo pareant. juri se sistant, urbis munitiones ad caesaris arbitrium diruant. caesaris praesidia quovis tempore admittant. aureorum millia quinquaginta dependant in usum fisci. pro belli sumptu tormenta majora duodecim caesari tradant. captivos omnes dimittant. Ceterum de libertate atque religione Mauritius illis cavet, atque ita civitatem ingressus in caesaris, imperii, et suam fidem jurare cogit. ac imposito praesidio ceteros educit.

His rebus a bello smalcaldico quinquennium fere absumptum est. cum interim Johannes Fridericus et landgravius in captivitate tenerentur: cum autem Brandeburgicus et Mauritius a filiis landgravii vadimonii praestandi accerserentur, et ipsi se vehementer offensos crederent, quod initis pacis conditionibus post pacificationem e convivio in captivitatem abreptus es-

set, consilia eliberandi agitare coeperunt. Sed imprimis amplam legationem ad caesarem decernunt, adjunctis legatis principum ac ordinum Imperii, ac regis Daniae. Mauritiani, prolixa oratione habita, recensent, quibus in difficultatibus versarentur Mauritius et Brandenburgicus electores ob detentionem landgravii, dum singulari quodam studio cum periculis fortunarum atque capitum victoriam atque dignitatem caesari recuperarunt; deinde uti landgravium ad pacificationem adduxerunt, et satisfactis conditionibus, uti e medio convivio in captivitatem abreptus sit, cui ipsi atque filiis ejus jurejurando cavissent. Nunc ergo de honore et capitibus suis agi, nisi caesar eum liberum reddat. Quod ut faciat, ac honoris sui rationem habeat, atque tot principum intercessorum, sese enixe orare. In eandem sententiam ceteri legati quoque diligenter contendunt. Quibus omnibus responsum fuit, futurum, ut brevi coram cum Mauritio de his atque aliis rebus melius atque commodius transigerent, et quoniam res ardua esset, necessarium esse ad deliberandum longiore tempore.

Erat tum caesar Oeniponti, quo Augusta advenerat, uti et bellum parmense et concilium ex propinquo melius curaret. Mauritius ergo, quod unum jam restabat, praesentem occasionem spectans, cum exercitum in promptu haberet, etiam cum periculo vitae landgravium liberare statuit; copias enim illas magdeburgenses ad se traduxerat. Erat hoc in bruma, incommodo anni tempore ad belligerandum; ideo militem in hiberna dispertit, ea edita fama, tam in vulgus, quam in caesarem, quod ob stipendiorum carentiam exauctorari milites nollent, neque eam ob causam a se possent. Interim ipse foedera atque amicitias cum prin-

cipibus et ordinibus Germaniae inire, regem Daniae in foedus recipere atque conjungere, regem quoque Galliae Henricum eodem foedere arctis conditionibus colligare, nam Henricus misso per silentium Johanne Fraxineo legato in Germaniam de conditionibus transigit, obsidibusque utrinque datis atque acceptis confirmantur. Intercedebant tunc quidem induciae inter Carolum atque Henricum, sed eae in bellum exarsere his de causis : siquidem Octavius Farnesius dux Parmae atque Placentiae, nepos Pauli Tertii pontificis, cum nuper pater Aloysius per summum dedecus esset domi confossus, et mortuo pontifice patre, Julio jam pontifici parum fideret, multo minus Carolo Quinto, qui per Ferdinandum Gonzagam id facinus machinasse credebatur, meminissetque ab eodem Gonzaga Caroli nomine Parmam sibi ereptam fuisse, in Henrici regis tutelam atqua clientelam sese tradidit. Id vero pontifici indignum atque intolerabile visum, ut pontificii feudi princeps, praesertim in propinquo, Galli clientelam profiteretur. Quare Carolum quintum urget, ut ad recuperandam Parmam exercitum adducat, qui ex Germania Hispanos evocat, qui per agrum vittembergicum erant, ac ex Insubria et aliis Italiae locis deductis militibus et novis conductis Parmam obsidet. Hinc rupti foederis illata occasione Henricus Mauritio et ordinibus imperii sese aggregat, editis atque evulgatis scriptis, quibus et ruptarum induciarum causas memorat, et praeterea, quod Gallia cum Germania ab initio conjunctissima semper fuit, immo quod etiam ejusdem sint originis, tum etiam mutua beneficia, mutuas necessitudines, petisseque ab sese principe Germaniae auxilia : ideo se omnibus his de causis vindicandae Germaniae ab Hispanorum tyrannide

bellum justum atque legitimum omnibus viribus sibi desumsisse; idem faciunt Mauritius, atque Albertus, singuli evulgatis ad imperii ordines litteris, quibus acerbissimam religionis, Germaniae, atque ipsius patriae conditionem detestantur. Religionis quidem, quod caesar doctores evangelii ex finibus imperii ejecerit, et veram, ac sacris litteris consentientem doctrinam ipse ac pontifex exstingvere conarentur. Germaniae vero, quod landgravium tam indigne et immerito per integrum quinquennium detineret in captivitate, cum omnibus satisfecerit conditionibus vel ipsorum adversariorum confessione; quod principes viros ditionibus privet, in aliquorum capita pretium constituerit; quod pecuniam imperarit ordinibus, ac si pro republica bellum gestum sit, belli sumtus resarciendi caussa; ad haec crebris conventibus nihil aliud agi, quam pecuniam variis rationibus emungi, ut nimirum incisis nervis ipsi, hostibusque perpetuo obnoxia Germania sit; quod externum militem in Germania inveterarit, qui omne genus libidinis exerceret, et per externos homines negotia imperii agitarentur, cum maximo agentium dispendio; quod causae, studio protraherentur, ut cum ob hoc, tum praetextu religionis perpetuo dissidium inter ordines imperii seminaret aleretque. Judicia Camerae a paucis quibusdam suo arbitratu electis agi, uti in eorum arbitrio sit principes viros dejicere et alios constituere ita quotidie aliquid novi ad minuendam imo opprimendam libertatem Germaniae excogitari. Quae omnia et similia infinita non aliam ob causam strui, quam ut diu meditatam monarchiam, si Diis placet, sibi statuat. Quae cum gravissima sint atque intolerabilia, viris praesertim in

libertate natis, merito se aliosque principes ad defendendam tum causam Dei, tum patriae esse excitatos atque stimulatos, ne perpetua ignaviae infamia, aliam quam ipsi ab majoribus accepissent, patriam posteris suis traderent. Omnes ergo, qui tantum germanici sint nominis, sese petere, ut sibi auxilio sint, communem patriae causam communibus viribus suscipiant atque defendant, neque sibi vel impedimentum ullum quisquam, neve hostibus auxilium qualecunque praebeat, nam se tales pro hostibus habituros.

Mauritius praemissa, ut diximus, legatione, exercituque jam parato, principibus regibusque in foedus ac societatem receptis, omnibusque praevisis, quae etiam maximo et longo bello suppeterent, nihil amplius cunctandum ratus, domo profectus primo statim vere exercitum educit. Paulo post Gulielmus Philippi landgrafii filius, et item Albertus Brandeburgicus sese conjungunt, cum suis tum peditum tum equitum copiis, quacunque transirent oppida ac civitates in societatem adigebant, et iis, quos caesar antea delegerat, abrogatis, novum constituunt magistratum, simul pecuniam illis imperant et tormenta. Augusta peropportuna civitas praesidio caesaris tenebatur, ideo eo adducunt exercitum, et quarto die per deditionem capiunt, facta caesareanis abeundi, quo vellent, potestate. Ibi mutatis magistratibus, quos caesar creaverat, et veteribus restitutis, rempublicam libertati pristinae restituunt, ac doctores evangelii per caesarem ejectos revocant. Ulmam deinde petunt, quae quia foedus recusaret, et tormentis ex civitate peterentur, in eos hostilem in modum agunt, incensis et direptis villis ulmensium, aliquibus oppidis pecunia multatis. Galliae rex interim ingenti cum exercitu progressus, ali-

quot oppida imperii capit, Lotharingiam in potestatem redigit, misso puero principe in Galliam, cui filiam despondet. A metensibus intromissus urbem imperii occupat, omniaque loca munitionibus ac praesidiis firmat. Caesar vero ad Ferdinandum fratrem, ut cum Mauritio de pace ageret, literas dat, ad alios quoque praecipuos principes, agerent, uti hoc incendium exstingueretur. Ferdinandus Mauritium Lincium evocat, qui de voluntate Fraxinei oratoris gallici Lincium profectus est; nulla tamen re perfecta, brevi ad exercitum redit. Inde Othonis palatini provinciam recuperant ab caesareanis, Alpes deinde petunt, et praesidium caesaris, quod Alpium aditus atque angustias propugnabat, fundunt, fugantque, oppida capiunt, ac tandem arcem Friburgum munitissimam in edito monte sitam, et totius provinciae tyrolensis claustrum. Quae etsi magno praesidio teneretur, sed cum omnia victori exercitui patere viderent, nec quiquam resistere posse crederent, sese arcemque dediderunt. Caesar autem ubi de capto Friburgo cognovit, et hostem tantum Oenipontem non occupasse, noctu maxima celeritate, relictis impedimentis Oeniponte discedens, cum Ferdinando fratre raptim per Alpes primo Pruccum ad Muram fluvium, deinde Villacum, quod est in Carnis oppidum ad Dravum flumen, sese recepit. Ita ducem Saxoniae Johannem Fridericum, toto jam quinquennio captivum, ne ejus liberationem hostis in suam gloriam verteret, ultro liberum dimittit. Ille tamen id intelligens, ad exitum usque belli caesarem comitatus est. Mauritius ubi Oenipontem venit, quiquid rerum fuit caesaris, et Hispanorum, ac cardinalis augustani, et episcoporum nonnullorum, direptum est. Ferdinandi regis autem rebus et oppidanis nihil datum est damni. Fugato

caesare et redactis omnibus in potestatem, quocunque venerant, exercitum eadem, qua venerant, Augustam reducunt.

Mauritius vero illinc Passavium petit, quo Ferdinandus, et nonnulli principes, ac Electorum omnium legati convenerant. Queritur de religione oppressa, de captivitate landgravii, ac de Germaniae acerba conditione, quae in servitutem propemodum ab adversariis fuerit redacta. Fraxineus quoque orator gallicus acrem admodum orationem in caesarem facit ad consessum principum. Hoc quoque tamen conventu nihil pene actum est. Galliae rex per Lotharingiae fines venit Argentoratum. Argentinenses vero praesidium conduxerant, et sese muniverant adversus impetum, si usus postularet, missis tamen ad regem legatis frumentum et necessaria in castra ad victum deferunt. Sed quia copiae caesaris belgicae, Campaniae gallicae fines ingressae, incendiis ac populationibus multum damni dabant, rex Argentorato cum exercitu domum revertit. Mauritius vero post conventum passaviensem Francofurtum obsidet, intercessores tamen principes litteras ad caesarem dederant, de mitigandis conditionibus, itidem ad Mauritium legatos miserant, uti ejus animum lenirent aliquo pacto, et ad sedata consilia hortarentur. Caesar rescribit intercessoribus, sese non esse alienum a pace, imo sibi indolere maxime, tantum tumultum excitatum, inveniant modo rationes, quibus bellum civile desinat. Ferdinandus rex ergo Henricum Plauium cancellarium bohemicum in castra mittit, qui tandem Mauritio pacem persvadet; posse enim cogitare, quantum sibi periculum ab caesare immineat, nisi conditiones admittat, cum exercitum validissimum conscripserit, et

Johannem Fridericum jam eliberatum propediem sit remissurus domum, et pristinae dignitati redditurus; neque ideo landgravium dimissum iri. Conditiones autem hae fuere: quod principes confoederati intra certum diem ab armis discedant, et exercitum dimittant, aut Ferdinando regi militent in Ungaria; Landgravius liber factus in sua ditione sistatur; in judicium etiam camerae augustanae confessionis recipiatur, de religione et de republica in conventu generali, qui intra sextum mensem celebrari debeat, tractetur.

Pace facta landgravii filius domum revertit; Albertus vero pacem omnino respuit, nec conditionibus contentus grassatur: rhenanos principes vehementer adfligit, Mauritius Donaverdam exercitum traducit et secundo Danubio mittit in Ungariam. Eo tum tempore Agria in maximo erat periculo, quae maxima vi oppugnabatur, amissis jam Temesvaro, aliisque munimentis, ditionibus et exercitibus, ut supra diximus. Mauritius tamen Jaurini opportunum tempus frustra contrivit, nec vel fines hostium, ut tanto exercitui par erat, attigit. Aderant ibi etiam auxilia hungarica, sed Mauritius omnium summam obtinebat. Quod vero de ejus expeditione memorari possit, hoc unum est, quod ipse primus jaurinensis munitionis formam atque principium fecit. Ceterum tam longe ac late, quantum per excursiones hostium licuit, agri et villae direptae atque vastatae sunt, cum interim morbis et frigore major pars absumpta esset; reliqui tamen autumno fere exacto rediere. Caesar Villaco Oenipontem redit, inde cum germanicis, hispanicis, et italicis copiis, quas conscripserat, Augustam, postea Argentinam venit, ibi Rhenum transmisit, ac Metim oppu-

gnandam profectus est, quam validissime, quantum potuit, oppugnavit. Albertus quoque caesari reconciliatus copias suas ad caesarem transtulit, sed cum magna pars exercitus morbis, frigore, et aëris intemperie misere periret, cum interim Galli fortiter propugnarent, sub finem mensis Decembris solvit obsidionem.

LIBER TERTIUS.

Finito maximo et saevissimo bello, Castaldus ad Ferdinandum abivit, nulla re gesta. Jam vero homines recordatione ingentium factorum, Georgii virtutem admirabantur, atque optabant, omnibus locis, omnibus coronis, omni hominum coetu praedicare Georgium; contra vim Solymani anno superiori ita subvenisse, ut non solum Temesvaro subvenerit, sed Lippam fortissimum oppidum atque arcem ab Ulumanno fortissimo duce, cum magno exercitu acerrime defensam expugnarit, pleraque castella receperit; Solymani exercitum repulerit, vires contuderit, denique nullum ducum atque imperatorum tantum praestitisse. Sexaginta hominum bellatorum millia *) tum conflavisse, florem ipsum militiae, non ita summo, neque extremo conatu, et ipsum id repente: nunc vero, si vixisset, in maximo omnium periculo cessaturum fuisse? non excitaturum suam illam virtutem? non succursurum afflictae patriae? Eadem quippe esse, quae tum fuere, arma, vires, regna; non homines ducibus, sed duces hominibus defuisse. Illius viri virtutem unius et auxilia desiderare. Amissis ergo tam foede ac celerrime fortissimis munimentis, ac amplissimis ditionibus,

*) Forgách Simon jegyzete: Én azt száz ezer embernek hallottam, kit fráter György Lippa alatt öszveszerzett volt nagy hamarsággal.

mirifice angebantur transsilvanici populi ac reliquiae Hungariae Inferioris. Videbant enim fortissima munimenta amissa, fortissimos viros, praestantissimos milites; si semel Solymanus tantum immensam suam potentiam adhiberet, sese simul et semel ad internecionem gentis venturos. Solymanus vero ita responderat oratoribus Ferdinandi, qui pacem obnixe petebat, sese ne unum quidem lapidem, quo si sibi vel caput infringere vellet, ex Transsilvania et ditione Johannis cessurum. Itaque finito bello ad principium ineuntis anni legatum Aly chausum ad populos Transsilvaniae mittit. Hic apud Merchie Transalpinae vajvodam constitit, et litteras in Transsilvaniam mittit. Ad quem Andreas Bathor nuncium ablegat, cui Aly chaus mandata prodit: Solymanum hortari et mandare Transsilvanis, uti Johannem atque reginam reducant, alias se ferro atque igne eos destructurum; non enim sese pati velle, ut Germani perpetui sui hostes possideant. Quae etiam si Andreas Bathor in publicum non proferret, tamen facile omnibus innotuerunt. Tanto enim erat odio, atque ira in Ferdinandum accensus, ut Andreae etiam Batory, vel cuicunque ex regnicolis daturus fuerit potius quam Ferdinando.

Primum ergo hoc fuit, quo Transsilvani animum ad reducendum Johannem, ac reginam adjecerunt: alterum, quod quidam ex Germanis praedicaverant, fore ut brevi quemadmodum Pannonia et Transsilvania ab Germanis olim habitata esset, iterum ad eos rediret, trucidata nobilitate et omnibus primoribus. Quod quidem confirmabant, esse quibus jam sedes, agri, possessiones donatae ac destinatae esset, et Matthiam Teifelium magno exercitu eam ob rem ingressurum. Sed ille sive hujus atrocis consilii auctor, sive

divino quocunque judicio, ut diximus, poenas luit. Circa idem tempus et Petrus Petrovitius nuncium ex Polonia ad primates mittit, per quem eadem, quae Alychaus renunciat; monet, ne patriam, seque scientes ac volentes perdant; ad aestatem enim Rustanum primarium vezirium et generum Solymani, innumerabilibus copiis ad occupandas reliquias Inferioris Ungariae et Transsilvaniam venturum. His ergo omnibus commoti, ex communi consilio litteras ad Solymanum, ad Petrovitium, et reginam atque Johannem dant: sese mandatis parituros, si auxilia viderint, ac in eandem sententiam reginae et Johanni, atque inter sese fidem ac jusjurandum dant. Quae cum Andream Batorem non fallerent, et videret, quorsum exitus rerum tenderet, praefecturam renunciat, quam Ferdinandus Stephano Doboni ob Agriam defensam tradit. Sed quia Franciscum Kendi, virum pecuniis atque opibus in Transsilvania longe potentissimum vehementer metueret, et praefecturam ambire sciret, Doboni collegam adjunxit: ratus fide atque beneficio eum in officio retenturum; sin minus, beneficii tamen gloriam se, illum perfidiae infamiam consequuturum. Inter haec Solymanus ad budensem bassam, et ceteros omnes praefectos mandatum dat, ut Petrum redeuntem ex Polonia in Transsilvaniam copiis juvent. Duos vero comitatus Lugas et Caransebes cum oppidis ejusdem nominis duobus proxime ad Danubium Belgradum versus ac Transsilvaniae finitimos dono dat. In his comitatibus Rasciani, armis, viris, equitatu, satis pollentes, amisso Temesvaro singula millia aureorum nummum, tributi nomine, beglerbego, ut pacem redimerent, pependerant. Harum rerum fiducia ex Poloniae in Ungariam se recepit, et ad Tibiscum ad

pagum Zeghalom vocatum, castris collocatis, ex Rascianis exercitum comparat, finitimos Turcas in auxilium evocat. Budensis vero exercitum et tormenta ad justum bellum parabat; cujus apparatus mora res tum finem sortiri non potuit. Etenim Ferdinandus celeriter deductis praesidiis ex confiniis, Franciscum Tahy cum aliquantis equitibus *) ad impediendum Petrovitium mittit. Francisco cum vires non suppeterent ex comitatibus ad Cassoviam et Tibiscum auxilia accedunt. Andreas vero Bator et Mathias Saberdinus episcopus varadinensis, non mediocres copias cum tormentis aliquot adjunxerunt. Ita Francisco vires atque animum addunt, et impellunt, ut priusquam Budensis cum magno exercitu appropinquaret, hostibus audacter occurreret. Impulsus ergo Franciscus Tahy, ad hostes accedit, qui cum numero pares nondum essent, et tormentis etiam inferiores, quae nulla omnino habebant, Budensis autem vix adhuc Buda castra movisset, atque aestate quoque jam inclinante in hiemem, consulto sine ullo praelio Turca domum, Petrus autem in eam quam dixi, provinciam abivit. Exin Mathias Saberdinus episcopus varadinensis castellum Talpas, nobilium Toldy oppugnavit, tormentorumque ictu et per oppugnationem capto, Dionysius Porcolab vir in militia praestans, et alii omnes trucidantur. Nicolaum vero Toldy nobilissimum adolescentem cepit, et Varadinum abductum **) obtruncari fecit. Ex cujus caede tantam invidiam concitavit, ut ceteros quoque, qui adhuc Ferdinando faverent, abalienaret. Sub

*) Istvánfi jegyzete: Mille equites et totidem pedites.

**) Forgács Simon jegyzete: Eleibe sem hatta vinni, hanem ott is le vágatta.

idem tempus primores Transsilvaniae conventum in Zekely-Vasarhel habebant, et Siculorum auxilia sollicitabant. Ex quibus Nicolaus Alard consilia eorum ad vajvodas detulit, et monet, ut imparatis adhuc, et antequam Siculi accederent, irent obviam, qui intra paucos dies affuturi erant. Stephanus Dobo statim, quibus potuit congregatis, ad Zekely-Vasarhelum festinato pergit; isti quoque extra oppidum castra faciunt. Dobo, legatis ad eos missis, cum neutris fortunam belli tentare placeret, istis conditionibus inducias paciscuntur: ut si intra decimum quintum diem a Petrovitio auxilia non advenirent, in gratiam Ferdinandi redirent. Durantibus ergo induciis, Volfgangus Bornemisza de Capolna ad Petrovitium ad referendum quae acta essent, decreto consilii proficiscitur. Qui ante exitum induciarum quindecim dierum revertens, quae viderat, de copiis praesentibus, et quae intellexerat, de auxiliis budensis bassae affuturis, ad socios refert. Stantibus etiam iisdem induciis ex Moldavia ab Alexandro vajvoda quatuor millia Valachorum advenerant, duce quodam Moczoc. Quarum rerum fiducia Doboni renunciant inducias, et in castra conveniunt. Quod quamvis plerisque immaturum videbatur, tamen Francisco Patochy opibus longe ceteris praestanti experiendum esse placuit. Interea Petrovitius ob moram Budensis, exercitum dimittit, ut diximus, Dobo vero milites conscribebat, et auxilia ex Ungaria exspectabat. At Valachi cum Petrovitium domum rediisse, exercitumque dimisisse, Budensem procul abesse, et hac aestate nihil magni geri posse cernerent, abeunt. Ea re Transsilvanos vehementer perturbaverant. Denique, rati se Ferdinandi viribus hoc rerum statu im-

pares futuros, arma reliquentes domum redeunt. Dobo tamen Franciscum Patochy*) et Volfgangum Bornemiszam in arce Betlen satis valida obsidet, qui post duorum mensium oppugnationem arcem istis conditionibus dedunt, ut eos ad Petrovitium sine injuria cum rebus omnibus et uxoribus abire permittat. Qui cum ad Petrovitium cum familiis omnibus rebusque migrare vellent: Dobo ad Franciscum Tahÿ litteras dat, ut eos in initere aggrediatur, ipsum enim a juramento immunem esse, quod de se ipse, non de aliis juramento cavisset; eadem mandata ad nonnullos alios praefectos dat. Cum illi has insidias paratas intelligerent, movere nusquam ausi, coacti sunt ab Ferdinando gratiam impetrare. Quorum capitibus Ferdinandus gratiam fecit; ceterum arces, oppida et bona omnia in fiscum redegit. Istius belli exitus hic fuit.

Eadem aestate Solymanus in Persas profectus magnum bellum gessit, in quod omnes vires suas converterat; filium vero Mustapham ex itinere ad se allectum, cum nepote, ejus filio strangulavit. Duas enim omnino mulieres Solymanus habuit, Circassam**) unam, ex hac

*) Forgács Simon jegyzete: Énnekem ugy tetszik, hogy megholt volt immár akkoron Patócsy Ferencz, hanem Patócsy Bodizsár volt.

**) Forgács Simon jegyzete: Én az Circassát hallottam, hogy feleségül fogadta volt, kiért az mufti megfeddette volt. És mikor az muftitól megkérdette volna, mivel expiálhatná, avagy mi volna az poenája, az mufti meg mondta neki, hogy 300 csapás az hátán. Meghatta neki, hogy eljárjon benne, mert az bünt expiálni akarná. Akkor az mufti elhalasztván, másnap oda megyen, és az császárt egy selyem szőnyegre fekteti, 300 igen kicsin pálczácskát egy csomólékba kötvén, az hátára bocsátja nagylassan. És az császár offensája nélkül ilyen szép ravaszsággal exequálta az törvént.

Istvánfi jegyzete: Sem az Circassát, sem az zsidót nem vette, hanem orosz asszon volt, és Hazathia volt neve, ki osztán 1558. esst. holt meg, azután, hogy Zay Ferencz kijött.

erat Mustapha; alteram Hebraeam*), quam et adoptavit in jus legitimi matrimonii; licet principum turcarum uxorem habuit nullus, neque habere ex legibus permissum esset. Solymanus tamen, si omnibus Turcis idem liceret, cur sibi non licere ajebat? Ex hac habuit Selimum, Bajazetem, ac Gihangerum, item filiam**) quam Rustemo in uxorem dedit, et eum supremi vezíri dignitati praefecit. Cum in persicum bellum proficisceretur, provincias filiis distribuit; Bajazeto in Europa Adrinopolim, Mustaphae Brussam in Asia minori, Selimum et Gihangerum in expeditionem tulit. Aemulationes magnae erant inter mulieres, atque ipsarum etiam liberos. Hebraea enim dolum in Circassam machinata est; siquidem qua nocte ad Circassam venturus erat Solymanus, Hebraea, si eam noctem sibi concederet, magno se argento redemturam promittit; illa ex joco, ut fit, repraesentato argento concessit. Hebraea ergo Solymano renunciat, se eum magno argento coëmisse ab Circassa, utque eam noctem apud se ageret, petiit. Ea re Solymanus inquisita, quod tantilli se aestimasset illa, et venum se praebuisset, qui vendi non posset, domo exturbavit, attributo ei certo loco habitationis in Asia; et deinceps una Hebraea usus est. Hinc indignationes ortae sunt. Nam Mustapha se salvum esse posse, vivis illis qui ex Hebraea erant, non credebat: itidem illi salvo Mustapha. Igitur Rustemum e medio tollendum Mustapha curabat (quod tamen in secreto esse non potuit), Rustemus vicissim cum socru atque uxore, illum; at-

*) Istvánfi jegyzete: Non erat hebraea, sed ruthenica Hazathia nomine, astutissima mulier et venificiis dedita, ideoque philtris et pharmacis Sulimanum ita sibi devinxerat, ut omnia ejus nutu gereret.

**) Istvánfi jegyzete: Chameriam nomine.

que per occasionem belli persici omnia majora facta sunt. Namque Rustemus se, quas copias ac quomodo regeret, conquestus est, nescire, cum in omnibus locis sui per Mustapham percussores dispositos haberet. Mulieres insuper multo majorem metum, argumentis effictis, quibus Solymanus ad perniciem filii inducitur, obtendebant. In Ellegriam, in Anadolia et in Carmaniae extremos fines Solymanus cum pervenisset, Mustapham accersit, qui ominatus rem quae foret, aegre patri obtemperabat. Sed duo purpurati, alter vizir, quem unum filiis imperatorum ex more habere licet, alter ab epistolis, hortantur, ac deinde persuadent; eis quippe Rustemus magnas provincias promiserat, si Mustapham ad patrem adducerent. Ubi Mustapha appropinquavit, purpuratos suos, Rustemum, Amhatum, Ibraimum et Haidarum obviam misit. Cum vero dextram Mustaphae oscularentur, Haidar epistolam a se scriptam, clam in manus dat, quibus, si ad patrem veniret, occisurum eum significavit. Ideo Rustemum in itinere interficiendum destinarat, nisi ab illis suis purpuratis per Rustemum corruptis retentus fuisset, utque veniret libere, persvasus esset. Mustapha ergo albis vestibus ex interiori quadam animi cogitatione ornatus, ad patrem accessit, loquutusque ea quae pro tempore videbantur, cum abire vellet, intra tabernacula a mutis retentus et strangulatus est. In eius tunicae sacculo litteras Haidari repertas ad Solymanum deferunt, quam ob causam dignitate privatus est. At ob mortem Mustaphae janizeri, et totus denique exercitus Rustemo vehementer indignabantur, et cum sine periculo in exercitu versaturus non esset, utque illius mulcta exercitum deliniret, Solymanus dignitate privavit; ab exercitu vero noctu clam discessit, ut mili-

tum iram effugeret. In ejus locum Amhatum substituit; aegre quidem ille suscepit, et curaturum se vices Rustemi offerebat, sed dignitatem non suscepturum. Nam Rustemum, qui gener ejus esset, si ad priorem statum reciperet, id nisi se prius sublato fieri non posset. Ad hoc Solymanus, videsne, inquit, in vola manus (quam ostendebat) pilos? illo negante, neque Rustemum unquam vizirum futurum, neque se eum morte affecturum ait. Ita Amhat gratias egit.*)

Morte filii Circassa vehementer exagitata litteras ad Hebraeam et uxorem Rustemi dat, quibus muliebri more eos insectabatur, neque se adhuc filio orbatam esse, cum ex Mustapha Mehemetum filium in locum defuncti haberet. Quas illae cum ad Solymanum misissent, Ibraimum remittit in Carmaniam et Natuliam, ut se absente eas provincias curaret, ac Mehemetum nepotem in tenera aetate constitutum e medio tolleret. Interea Solymanus cum in gravem catarrhum incidisset, et rumor mortis Byzantium pervolasset, Hebraea Bajazetem ad occupandam sedem clam arcessit. Sed id cognitum ab Sinan bassa praefecto urbis prohibitum est. Verumtamen Solymanum metuens, ante quam rediret, veneno sibi vitam ipse praeripit; namque necatis bona quoque confiscantur, at qui sibi ipsi vim inferunt, bona eorum posteris relinquuntur; nisi quod defunctorum aliquota pars bonorum in omni Turci imperio in fiscum convertuntur. Quas omnes ob causas mulieres coeperunt sibi

*) Forgács Simon jegyzete: Én ugy hallottam, hogy azt mondta volt, hogy míg ő Ahmát él, addig el nem veszi tőle az pecsétet, mikor osztán megatta Rustan bassának, eszébe jutván az szó és fogadás, hogy beszéde igaznak látassék lenni, ugy fojtatta meg Ahmátot, és az meghalván, ugy állatta Rustant ismeg helére.

timere, ne aliquando Solymanus poenitentia aliqua, morte filii ac nepotis motus, sese supplicio multaret, in ipsum dolum machinantur. Gihangero filio mater dona parat, interulas, vestes et craterem ex arte factum ac veneno infectum. Qua de re Solymanus per unam ex gynaeceo mulierem praemonitus, litteras Gihangeri ac munera excipit, lectisque litteris, jubet reddi cum muneribus. Halepum Solymanus cum pervenisset, et in hortis ad Euphratem sitis animum oblectaret, aquam ex Euphrate poposcit. Gihangero id officium praestituro, semel et iterum restitit; illo tamen adnitente permisit; aquam vero ex Euphrate cum cratere illo hausturo ipse exclamavit, ut poculo bene abluto hauriret. Quam allatam jussit eum, renuentem quidem, totam exhaurire; ac vi veneni intra spatium horae vitam finivit. Inde Solymanus in fines Persae ingressus, Naxoan arcem cepit; sed ob sterilitatem agrorum eam solo aequavit; non tamen aliud memorabile eo bello gestum, propterea; quod pax subsequuta est his conditionibus, ut captivi utrinque dimitterentur, neque reciperentur. Cum vero regrederetur, aegrotos, qui nec ipsi vires ad iter conficiendum haberent, nec alii eos curarent, quorum magna erat multitudo, trucidari jussit, quod iter per deserta, atque arenosa loca Arabiae gravissimum esset. In castris fuisse hominum octies centena millia*) dicuntur. Longo atque diuturno itinere reliquum ejus anni est consumptum.

*) Istvánfi jegyzete: Canis credat!

LIBER QUARTUS.

Anni vero insequentis initio in Amasia hibernavit, et militem refecit, atque in castris tenuit. Sed pace cum Persis facta, expeditio bellica per eum illo anno gesta est nulla; nisi quod in Europa ad Nicopolim motus exstitit haud ita magni momenti, propterea, quod arte quadam ad fallendum potius, quam ad rem aliquam gerendam machinatus fuit. Ut nimirum ex efficta persona unius Pseudo-Mustaphae, illum Mustapham et filium ejus idem facturum fuisse, nisi sapienter sublati essent, persvaderent; atque etiam mortuo iram potius, quam miserationem, et in sese benevolentiam inflammarent: mulieres quendam (faber equorum calcearius Hebraeae uxoris perhibetur) ad novas res primo inducunt, et postea impellunt; pecunia ac promissis onerant, addunt tabernaculum vetus Solymani et ob id domi relictum, quod ab magistro tabernaculorum exposcunt; ut militem conscribat, et bellum faciat, imperant; fore, ut aut bello, aut pacto provinciam aliquam ab Solymano obtineat; et sese in ea re sibi operam navaturas. Ille sibi statim Mustaphae nomen assumit, et militem partim conscribit, partim ad nomen tanti ducis ultro concurrunt; neque enim

quisquam discernere poterat, quod Mustapha longinquas Asiae provincias semper obtinuisset, et interdum visui hominum, cum interim fama cresceret, senescimium callide subduceret. Nam ex omnibus europaeis regionibus, et praesertim danubianis, ad eum confluebant: ut intra septem et viginti dierum numerum, totidem millium undecunque compleverit, plerique vero etiam liberos aut filias tradiderint. Re perlata ad Solymanum, jubet nicopolitanum begum, et alios europaeos, ac ipsum Bajazetum curare illam provinciam, et motus bello compescere; ipsemet eodem tempore Byzantium versus cum exercitu iter capit. At Hadil Dogicha vizir Pseudo-Mustaphae (quem ob summae dignitatis potestatem ita vocant, et filiis imperatorum praeter unum habere non licet) rem astu confecit. Quod Pseudo-Mustapha etiam acceleravit; siquidem cum illum aliquo modo suspectaret, metueretque, veru ligneum intra tabernaculum fabricavit; et cum forte ab pueris familiaribus Hadil Dogicha quaereret de principe, veru ligneum fabricare significant; ex quo ille protinus de se conjecturam fecit, et praefectis Solymani se illum captivum traditurum nunciat, si cum exercitu appropinquarent. Pacta ergo die cum exercitus sub noctem affuisset, in tabernaculo vinctum tradit. Ad autumnum Solymanus revertit, et Pseudo-Mustapham Byzantium allatum, et cauda equi per vias tractum, ex unco ferreo suspensum jussit enecari. De tabernaculo Amhatum percontatus, ille ab magistro tabernaculorum quaerendum dixit; qui tamen, ne veritatem ederet, e medio sublatus erat.

Verum enimvero in Ungaria, quamvis novis exercitibus nova expeditio gesta sit nulla, dolo tantum hostili tantam cladem accepimus, quantam ab exer-

citibus maximis accipere satis fuisset. Etenim arx Filek ab hoste dolo intercepta est, mense Septembri, sub reditum Solymani. Haec in monte haud valde edito sita, est duplex, una eminentior, altera inferior; eam Franciscus Bebek opere maximo ita muniverat, tormentisque repleverat, ut nihil ad summum addi posset. Nam Franciscus Bebek ante omnes regulos Ungariae, tormentorum aeneorum primam gloriam sibi vendicabat; sed in hanc potissimum arcem multo majorem partem congesserat, quod eam prae aliis omnibus munitissimam ducebat. In arce superiori mancipia asservabantur; sed forte Franciscus Bebek sacerdotem quemdam divitem pecunia mulctare volens, in mancipiorum ergastulum detrudendum mandaverat; ibi unus ex Turcis, Nag Hazon dictus, consilia cum sacerdote init, deinde simul capiendae arcis dolum machinantur. Erat fenestella in quodam propugnaculo ad tormentorum ejaculandorum usum confecta, ut non magno negotio homines per eam in arcem ab extra penetrare possent. Sacerdos *) postquam eliberatus fuit, Cara Hamzabego praefecto Zecheni rem aperuit. Convento ergo die expeditos milites mittit, qui per fenestellam illam arcem occupent, demonstrante sacerdote; ipse Hamzabegus cum Alibego hatvaniensi cum copiis equitum et peditum subse-

*) Istvánfi jegyzete: Non fuit sacerdos, sed excubitor seu vigil, qui cum quodam captivo Turca solebat superiorem arcem scopis expurgare, et quisquilias ac scobem e fenestella illa dejicere, cui suberat rupes terreno obducta, ex quo scalis impositis facilis in superiorem arcem erat ascensus.

Quindecem diebus ungari milites arcem inferiorem tenuere, superiorem Turcae; deinde crescente numero Turcarum nostri cedere coacti sunt.

quebantur; illi clam arcem subintrant, et praesidiarios omnes trucidant. Cara Hamzabegus quoque una inferiorem arcem atque oppidum obsidet. Quod ubi Bebek intellexit, milites, quoscunque potest, contrahit, et ad arcem Ghedeo vicinam castra ponit; ab Johanne Balassa praefecto Veteris Zolii et Gabriele Pereny generali capitaneo regni auxilia petit. At Hamzabegus, interceptis quibusdam pabulatoribus Bebeci, cum cognovisset ipsum in castris esse, auxiliaque accire, se ad arcem Zechen recipit, imposito magno praesidio Fileco; ac Toigon bassam budensem, ut quam posset celerrime auxilio veniret, monet. Dum utrique auxilia exspectant, Bebek recentes milites obsessis auxilio mittit, jurejurando pollicitus se illos ex obsidione liberaturum; qui saepe, cum Turcis in superiore arce exsistentibus praelia; miscebant. At Hamzabegus auctis suis copiis ad obsidionem iterum revertitur. Eodem quoque tempore Gabriel Pereny, ad Bebekum suas copias adduxit. Johannes vero Balassa ad arcem Divin consedit; cui placebat, ut bifariam hostem aggrederentur, id majori terrori hosti futurum; se enim in tempore suppetias laturum: illi tamen, ut conjungerent copias, maluere. Inde instructa acies movetur Filekum versus; quo ubi prope ventum fuisset, diesque ad vesperum inclinaret, placuit Bebeco et Perenio, ne ea die cum hoste confligeretur; nox enim propinqua ancipitem redderet pugnam. Contra Balassae et nonnullorum aliorum consilium erat, confligendum esse cum hoste, neque ulteriorem, cum jam eo ventum esset, interponendam esse moram; satis enim superesse diei; pugnam adhuc clara die dirimi posse; alias, si differretur, praesertim cum militem ad pugnam alacrem, et expetere praelium appa-

reret, hosti adderetur, nostris vero animus, siquidem praecipue in istiusmodi rebus mora esset periculosissima, detraheretur. Sed sententia Pereni et Bebeci pervaluit. Re ad crastinum dilata, prope Filecum in colle quodam castra sunt posita. Eadem nocte est relatum per exploratores, Toigon bassam cum ingentibus copiis adventare Fileciensibus in auxilium, ejusque praecursores esse prope Sechen. Hic rumor tanto Perenio et Bebeco terrori fuit, quod mox Balassae et aliis, ut retrocederent, persvadere coeperint; non enim Toigon bassae viribus pares essent; qui si militem, qui ibi aderat, perderent, totius regni subsidia debilitarentur. In quam sententiam Balassa non consensit, sed omnino esse confligendum disseruit: quodsi enim isti profligarentur ante adventum bassae, pos se consilium de integro capi. Sin ipsi sibi timerent, in arcem Ainachkeo, milliario distantem se conferrent ibique exspectarent praelii eventum; sibi modo darent facultatem, cum his, qui sponte alacres ad pugnam venire vellent, hostes aggrediendi; ita etiam si fortunam adversam haberet, neque periculum magnum futurum, ac totum in se redundaturum. Verum hae rationes adeo irritae fuere, quod ea nocte ante lucem simul cum eorum copiis Perenius et Bebecus, relicto castrorum loco, fugae se mandarint, missisque retro ad Balassam internunciis, eum rogarint, vellet custodiae causa suum eis adjungere peditatum, ne quid cladis in abeundo acciperent. Quibus Balassa increpatis, unius milliaris spatio eos a tergo sequendo, die insequenti suos ad Divin deduxit. Perenius autem et Bebec, nulla interjecta mora, continuatoque itinere, alter ad Onod, alter ad Zardur sese receperunt. Hostis vero Fileco,

defensoribus ad unum omnibus aut captis aut trucidatis, potitus est. Ea clade ad civitates minerarum, auri, argenti, cupri. item Scepusium, et Cassoviam usque, ditiones amplissimae longe lateque a nobis avulsae sunt; et ad reliquias saepe invadendas atque occupandas, ingentem commoditatem ac facultatem nacti, non solum nostratibus, sed etiam conterminis Marcomannis magnum metum incussere.

LIBER QUINTUS.

Postquam Solymanus Byzantium rediit, Bajasetem Arabiam versus Amasiam longinquam provinciam *) amandavit. Selimo Bithyniam attribuit, et arcem Conha itinere quatuor dierum Constantinopoli. Quam rem Bajasetes tam iniquo tulit animo, ac si tum ab imperio exclusus esset; et protinus cum Selimo inimicitias suscepit, donec in apertum bellum erumperent. At sultanae, quae ex sangvine sunt imperatorum, Solymanum salutandi atque congratulandi causa, ut mos est, ea excepta, quae apud Rustemum erat, invisunt. Quam cum quaereret, moerore ob mariti humilitatem et calamitatem ita afflictam esse ajunt, ut prodire domo non possit, ac lacrimas fundunt, misceantque. Ad haec Amhatum tabernaculum Pseudo-Mustaphae dedisse, apud quem plus gratia suorum precesque, quam merita valuerunt. Neque multo post accidit, ut in divano, quod concilium publicum interpretantur, inter Amhatum et Aly bassam controversia oriretur. Divanum apud illos in publico celebratur, ibique responsa oratoribus et populo dantur; fenestella

*) Forgách S. és Istvánfi jegyzete: Forte Iconium.

ex habitatione principis craticulis ferreis septa in eum locum spectat, ex qua et audire, et videre quoque omnia, ipsum vero nemo potest. Is locus tectus est modo theatrali, pro receptaculo hominum*) commodus et amplus. Ceterum media in horti speciem arboribus sunt consita, et cicuratis ex Asia animalibus conspicua. In singulis divanis prandium quoque praebetur purpuratis, ac omni alii multitudini; certa enim hora fercula purpuratis apponuntur, oratoribus item, ceteris in diversis locis, et in ipsa quoque viridi herba; neque est pudor, magna quantumvis dignitate viros vesci, aut portionem secum auferre. Non indignum est relatu, Turcas animalia ob salutem animae alere consvesse, sed praesertim corvos, quos etiam occidere capitale est; qui, ob id, tanta sunt multitudine ac consvetudine, ut reliquias prandii ex terra ipsi colligant, nonnulli frustum aliquod in aërem aut terram projiciant, neque modo in divano, sed et publicis in vicis, atque domi, eosdemque etiam in bellum sequantur. Videre est, non in privatis modo tectis alere gallinas, aves, canes alentes foetus, aut quodcunque tandem animal, et praesertim languidum ac morbidum, sed etiam in publicis viis curare atque nutrire; et id Deo gratum, atque ad expianda peccata, salutemque animarum proficuum magna superstitione credunt.

Controversia vero talis fuit: Aegypti praefectus reditum annuum duorum et triginta equorum argento

*) Forgách S. jegyzete: Nem egyebeknek, hanem csak az janesároknak, kik bizonyos számban minden divánba be szoktak menni, és mig az diván tart, az udvarban renddel talpon állnak, alá az földre nézvén, az oratoroknak, mikor először bemutatják az ajándékot, ismeg mikor kibocsátják őket.

custorum Byzantium miserat. Aly bassa mirari se
sit tantum ab moderno praefecto cogi, qui ipse duode-
cim annis praefecturam tenens, quatuor et viginti sum-
nam excedere non potuerit; ergo reliquum per sum-
nam subditorum injuriam contractum esse. Amhat se
judicium facere non posse respondit, cum hactenus
a quoquam peculatus accusatus non esset, neque ad
Solymanum ante se referre. Aly quando ipse nolit,
e relaturum profitetur. Peracto divano ad Soly-
anum veniunt, et pro more Amhat, quae in diva-
acta sint, refert, Aly item, quae supra diximus.
ulo post iterum Solymanus equestre consilium in
upo pro more, quod in majoribus rebus tantum
sigillatim vezirios colloquendo fieri solet, agit;
Amhato mandatum dat, ut Dobricenses utriusque
us, omnisque aetatis ad unum usque ultimo sup-
io afficeret, propterea, quod Pseudo-Mustapham non
lo receperint, sed etiam copiis juverint. Ille sibi
um non videri ait, ut feminae ac pueri, imbelle ge-
, trucidarentur, sed ii soli, qui ob allatum qua-
mque subsidium non immerito culpam haberent,
oenam ob id mererentur; et subjecit hoc consi-
a ab mulieribus profectum se agnoscere. Solyma-
nihil ad ea, tacitus ore atque gestu, perturbatus.
in proximo divano ingressis ad se viziris, sum-
ostiariorum (capy-agam vocant) accersito jubet
l fieri velit, qui Amhatum abeuntem more con-
to a se celeriter revocat, et mox strangulat. Modus
est occidendi; proximam ad Solymanum habitatio-
a muti et iidem eunuchi obtinent, ac ministeria dome-
a conficiunt; in secunda porta proxime murum, sedes
ad eam rem disposita, ut quicunque ad eam de-
ctus fuerit, certissimum sit amplius non evasurum;

in quam qui sedent manus complicare, pedes componere in summam molestiam debent; at muti illi nervis bubulis circumsistentes celeriter hominem conficiunt laqueo gulam frangentes. Amhatus cum sedisset sese aptavit et id modo se mereri ob eam causam cum dixisset quod omnes hostes, ad quos accessisset debellasset neque in bello se fuisse quo non vicisset. statim nervo injecto spiritum atque ipsam animam expresserunt. Rustemum autem in priorem dignitatem restituit.

Solymanus cum in expeditionem persicam proficisceretur. Toigon bassam Budae atque ipsi Ungariae praefecit. quem sibi a prudentia et modestia commendatum habebat: mandatum ei dederat, ut bello omni abstineret. nisi in quantum necessitas postularet: quod etiam praestitit. At cum jam et Solymanus revertisset. et ex Ferdinandi ditione excursiones creberrimae fierent. cum ex aliis praesidiis, tum praesertim a Sigetiensibus. itidem quoque ex Babolcha et Kapos-Ujvaro. harum ambas occupandas statuit, primum ut excursiones averteret, deinde etiam viam in Sigetum intercluderet: quod Sigetiensibus non modo ad excursiones hostiles, sed etiam ad profectiones periculosum et gravissimum erat futurum. Imprimis Kapos-Ujvarum aggreditur, quod erat infirmius, et tanto etiam ad potiundum commodius. Quod Stephanus Dersffy illius arcis possessor. Viennam ad Ferdinandum, intellecto motu bassae, pro auxiliis tam militum, quam machinarum aenearum abiuerat; in praesidio pedites militiae voluntariae, genus hominum crudelitate infame, reliquerat, exceptis paucis equitibus; nam ita usus erat, in omnibus finitimis locis, praeter stipendiarios, voluntarios pedites alere; ii, ex solo

rapto vivere solebant; si in Turcas incidissent, pugnare acerrime consveverant. Tantum enim est apud Turcas hujus generis hominum odium atque ira, ut nullum vivum ex iis relinquere soleant, quin captos maximis cruciatibus enecant; ideo pertinacissime pugnare debent, sin minus ex christianis praedas agere. Sed tanta erat horum praesertim, qui in Kapos-Ujvar agebant, immanitas, ut christianos colonos (diligenter autem expiscabantur, qui alicujus facultatis essent) tormentis ad pecuniam dandam cogerent. Fuere, qui viris crura terebro ferreo, feminis mamillas perforarent, neque ullum genus crudelitatis ad exigendam pecuniam omitterent. Ad quos cum hostis pervenisset, et machinas admovisset: post tertiam diem noctu arce vacua relicta abscedunt; qui ut in Turcas inciderunt, ad unum omnes concisi sunt, et hi arce potiuntur. Ejus belli metu Babochienses ita perterrefacti sunt, ut quumprimum bassa advenit, et tormenta in adversos emittere coepit, deditionem pacti sint, salvis corporibus, armis, atque rebus. Quorum duces ab Andrea Bathory capti, nam ipsius arx fuerat, ut supplicium mandato Ferdinandi in comitio futuro de illis sumeretur, paulo post custodia elapsi ad reginam Isabellam profugere. Ferdinandus vero nuncio ad bassam misso, de induciis violatis expostulavit; nam qualescunque induciae pro more intercedebant: qui sese multoties conquestum ei respondit, uti latrocinia prohiberet; id cum ab ipso factum nunquam sit, coactum se ad castigandum praedones illos ac latrones fuisse. Neque id sibi contra inducias factum videri debere, cum istiusmodi latrones aeque suae ditionis pauperes colonos, quam Solymani depraedari consveti essent; illud quoque sibi, quam fuerint man-

datis suis inobedientes, constare se ergo etiam vicis officium in hac re praestitisse, ut reliquos generis latrones tanto facilius morigeros et obe tes sibi habeat. Ex eo tempore difficillima er getum via, et non aliter, nisi copiis patebat.

LIBER SEXTUS.

Ferdinandus per omnia Transsilvaniae mutationis tempora apud Solymanum pro pace octennali et transsilvanica ditione, cum tributi pensione obtinenda acerrime institit. Augerium enim Busbecum belgam legatum continuo ibi alebat; duos praeterea insignes viros, Antonium Verantium et Franciscum Zay statim a caede Georgii oratores cum splendida legatione, magnisque muneribus ad corrumpendos largitione purpuratos miserat. Qui tamen tantarum legationum et tam diuturnarum spe frustrati, nihil egerunt; nedum enim Transsilvaniam inter inducias ab Johanne filio et pupillo suo (ita enim solitus erat appellare) ereptam concessisset, sed ne unum quidem lapidem se concessurum respondit; et jussit Johannem in integrum restitui, nisi bellum habere malit. Ad Transsilvanos vero et Inferioris atque Superioris Ungariae comitatus atque proceres mandata dedit, unitis viribus ut Johannem reducerent; alias se ferro atque igne in eos animadversurum. Rustemo jubet, ut ipse in expeditionem vadat; Beglerbego Graeciae exercitum congregare, bassae budensi atque temesiensi ut hosticum solum invadant, infesta atque hostilia omnia agant;

duarum Valachiarum principibus in armis paratos esse. Quas cunctas ob res, Transsilvanie atque Inferioris et Superioris Ungariae populi proceresque ingenti metu concussi et supremum exitium prospicientes, reginam et filium reducendum in publico conventu decreverunt. Melchiorem Balassa summae rerum praeficiunt. Ferdinandus vero ad eum conventum Johannem Peteo legatum misit, qui usitata et consueta verba satis multa habuit, re autem vera nullam defensionem, nullam salutem ostendebat. Aderant Stephanus Dobo, Franciscus Kendi praefecti Transsilvaniae, et Paulus Bornemisza episcopus Albae Juliae, quorum Stephanus Dobo et episcopus abscessere; Kendy et regnicolae ac status ungarici unanimi voto quatuor legatos ad Ferdinandum, tres ab tribus nationibus, quartum ab ecclesiastico ordine (hic erat Gregorius Camancy canonicus Albae Juliae) decernunt, qui Ferdinando Viennae legationem exponunt, in hanc ferme sententiam: Quae duo in omni vita summa esse solent, ea nos in tuo imperio Serenissime Caesar et Rex, satis superque experti sumus: summum metum, atque summan gratulationem; hanc quod ad caesaris christiani tutelam ac defensionem accessissemus, quae ob maximorum principum conjunctionem, ac romani imperii majestatem, nobis et grata et jucunda fuit; sed eam Deus opt. max. perpetuam esse noluit, ob hostium immanissimorum metum, propinquitatem, multitudinem, atque summam potentiam, qui nisi asiaticis curis bellisque impeditus fuisset, hactenus actum esset de nobis. Nunc vero confectis maximis bellis, et per totum orbem terrarum pacatis provinciis in tanta potentia, in tanta securitate, in tanta animi inflatione quid non facturum putas? namque ita denunciavit,

patriam nostram ferro atque igne absumpturum, inque cineres redacturum, nos vero, liberos, uxores, lares nostros omni genere supplicii, caedis, servitutis in perpetuum exstincturum; quae certissima esse quis dubitare potest, qui Lippam, Temesvarum, et ditiones latissimas Ungariae paulo ante occupasse eum novit? Duarum ergo rerum alterum concedas oportet: aut viribus, atque exercitu tanto, quantus sat esse adversus Solymanum putatur, provinciam et nos defende, et jam talem et tantum mature para, atque expedi; aut jusjurandum remitte, quo ingruente praesentissima peste nobis ac patriae saluti prospicere possimus; quodsi alterum fieri nequeat, alterum certe negare non potes ob pietatem tuam, ob perniciem nostram, atque carissimorum pignorum nostrorum, ob provinciam optimam, atque tibi, si liceret, addictissimam. Utrumvis a te factum fuerit, assentiemur, accipiemus, obtemperabimus; alterum sane aut a te impetrabimus, aut necessitas nobis imponet. Oratores bona spe esse jussi, ambiguo responso dimissi sunt.

Ubi ergo per hiemis tempus licuit, statim Albam Juliam obsident, duce Melchiore Balassa; ac intra paucos dies ab episcopo per conditiones dimisso eo cum suis rebus, recipiunt. Dobo mille equitum praesidium in rationibus habebat, et totidem peditum; sed quibus multa stipendia deberentur, et quorum vix media pars unquam in promptu fuit. Quamquam autem quae agebantur, non clam erant, tamen neque Dobo, neque Ferdinandus, aut pecunia, aut milite subvenit. Ferdinandus enim partim dissimulabat, partim in Dobone confidebat. Dobo vicissim Dominicum fratrem ad Ferdinandum ad sollicitanda auxilia miserat, ab episcopo pecuniam mutuo poscebat; ille vero negavit

se daturum. Milites ergo destituti et pecunia, et alimentis, omnes simul militiam deseruere, alii domum abeuntes, alii ad res novas animum adjicientes. Sed ut imperium Germanorum per hosce annos paucis recenseamus, historia requirit. Diximus quemadmodum Andreas Bathory et Castaldus officio valedixere et uti Ferdinandus Dobonem et Kendium praefectos, et Paulum Bornemiszam episcopum creavit. Qui omnes provinciae pulcherrimae ac locupletissimae potestatem adepti, non tutores, sed raptores sese existimaverunt; militem passim in villis vagando, nullo, ordine, nulla disciplina alebant; alimenta gratis quae non dabantur, accipiebant. Tanta erat militaris corruptela, ut miles, qui calceo indigeret, calcearium hospitem quaereret, qui sibi ac servis calceos gratis daret; qui tunica, hospitem sartorem deligeret suo arbitratu, a quo vestimenta exigeret; et rebus in aliis omnibus ista erat ratio militaris. Si quid ex regno auri vel argenti, quod ex tributo aut multiplici metallo proveniret. inter sese partiebantur, neque tamen unius, regni opes amplissimae suppetebant. Si aliquando Ferdinandus stipendia misisset, vix unum vel alterum militi repraesentabant; ita quasi ad spoliandum non ad conservandum regnum missi, ad congregandas summa celeritate opes consentiebant; quae una erat inter alias causa, ut universi ceu crudele imperium perosi excuterent. Dobo ergo militibus destitutus cum paucis, et iis fere propinquis suis, Georgio Bochkay et Paulo Forgach Ujvarum arcem tuendam sibi ratus est; non copias conscribere, non regnum curare, non in campum prodire; sed tamquam aliquis ex grege militum et non praefectus unius regni, parvi momenti castellum, ac pecuniam, quam

antea domum cum universis rebus emiserat, regno, dignitati, officio, honori, atque existimationi praeposuit. Dominicus vero reversus per rhedas cum paucis, vagabundus ab Valachis jam regnum ingressis interceptus et ad Solymanum missus est. Petrus autem Petrovitius mense Martio ex ditione karansebesiensi et lugosiensi in Transsilvaniam venit. Eas ditiones Solymanus post expugnationem Temesvari Petro donaverat, partemque copiarum ad expugnandam Devam misit, ipse oppidum Zazsebes occupavit, perantiquo muro, praeterea nulla munitione, uno tantum milliari ab Alba Julia. Jam etiam ex Moldavia, duce Moczoc octo millia, ex cisalpina Valachia duodecem, majores copias praecesserant, quas ipsi vajvodae adducturi erant. Albam Juliam Melchior Balassa cum Moldaviensibus oppugnat, in qua Paulus Bornemisza episcopus erat, ex infima plebe ortus, et canonici atque viri ecclesiastici longe amplissimi atque opulentissimi collegii, sed quibus omnibus avaritiae atque sordium unum semper fuit institutum. Quin Paulus Bornemisza, ne quid facultatum diminueret, et in jactura regni ipse tamen lucrum faceret, mature sibi prospiciendum censuit, non ignarus, si per vim ad deditionem venirent, aut oppidum expugnarent neque opere satis munitum, et praesidio quam minimo, tum conditionem difficiliorem futuram. Itaque brevi cum hoste paciscitur; quod et ille non invite admisit, ut ad reliquas arces recuperandas non mora, non impedimentum esset, viresque, atque copias ab plurium locorum oppugnatione in unum tamquam corpus contrahere posset. Neque solum res auferre, et in ditionem Ferdinandi salvum abire permiserunt, sed etiam frumentum, vinum et id genus fruges, quod ex

totius regni decimis habuerat (universae enim integri regni decimae et in Ungaria trium comitatuum ad albajuliensem episcopatum pertinebant, ut vel ipse suis impensis exercitum alere potuerit) pecuniis redimunt. Ego aliquando ab eodem audivi, se nihil in Transsilvania praeter calamum scriptorium reliquisse, certe auri atque argenti vim innumerabilem exportavit. Igitur cum Ferdinandus de rebus transsilvanicis cum Sigismundo Augusto expostulasset, et ille ad Isabellam: respondit, Albam Juliam ultro traditam; etiam pecuniis redemta bona. Uno jam atque eodem tempore Deva, Alba-Julia, quae jam erant expugnata, et Ujvarum, in Ungaria Husztum ab Andrea Bathory de Somlio, Varadinum ab Thoma Varkoch et Georgio Bathoreo de Bathor oppugnabantur. Ujvarum Dobo defendebat, ut diximus, et transalpinenses valachi circumsidebant, postea capta Alba-Julia Melchior Balassa accessit. Nihil ergo erat jam in Transsilvania et Ungaria Inferiori ac Superiori Cassoviam usque, quod non imperio reginae teneretur, aut ab exercitibus non obsideretur; quin supra Cassoviam, ditio Bebeciana, munitissimae arces Francisci et Georgii Bebec, item Franciscus Perenus, ac Georgius Tarczay, illustres reguli in fidem reginae ac filii venerant. Una arx Reghecz familiae Seredy ab Johanne Alaghy tenebatur, quam Georgius Seredy illi tanquam propinquo et alumno crediderat paulo ante mortem; sed eam ille praesenti occasione mala fide usus ab Ferdinando, certa pecuniae summa depensa, excluso herede coëmit, et ille pecuniam non invitus accepit, neque denegare, quod sciret ad adversarios alioqui transiturum, ausus est; altera Kisvarda nobilium kisvardensium ad Tibiscum in utramque partem nutabat. Porro su-

perioribus annis Toygon bassam Budae Solymanus praefecerat, hominem armis ac consilio pollentem, modestum ac pacis amatorem: propterea quod ad unam persicam expeditionem animum atque vires intenderat; illum ergo evocat, et Aly bassam virum in militiae usu probatum et acrem, qui Matthiam Teifelium et Sfortiam Pallavicinum magna clade fuderat qui exercitum ad Segedinum duce Petro Bakitio conciderat, in locum illius subrogat.

Hic sub initium solstitii aestivi Ungariam ingressus, postquam multa de auspicando bello animo agitasset, ad postremum oppidum et arcem Zigetum in inferiori regni ora, qua Dravus inferiorem Pannoniam emensus Serviae fines mox illabitur, in faucibus paludis, quae ex occultis fontibus perennes ipsa sibi aquas suppeditat, situ, natura, opere, bellicis apparatibus egregie munitum oppugnare constituit. Quod eo consilio ab Ferdinando magno studio constructum erat, non ut oram illam Ungariae solam tueretur, sed ob situs maximam ad tres provincias commoditatem. Nam in adversa ripa Dravi, Sclavonia incipiebat, et proximum in Sclavonia oppidum in potestate Ferdinandi Capronczа erat. Styriam ab tractu sigetiensi Mura amnis antiquis Savarba haud longe disterminabat, qui in Dravum ad oppidum Zakan illabitur. Austria non multum aberat. Secundum Dravum, uno atque recto tractu usque Sigetum, haec erant ex ordine oppida atque arces: Zacan, Chorgo, Berzence, Belovarum, Babocha, Sigetum ergo decimo sexto Calend. Junii oppugnari coeptum est. Quibus de causis Ferdinandus aliquot copiarum praefectos in superiori Germania, ac decem circiter millia peditum, qui partim sub imperatore

Carolo, partim sub rege Galliae superioribus annis meruerant, conducit, et ad duo equitum ungaricorum millia; consultavit etiam de ratione belli gerendi, alteris cum tota mole belli adversus Aly bassam incumbendum esse, alteris bipartito rempublicam administrandam svadentibus: in hanc sententiam itum est. Nam bellum transsilvanicum eo processerat, ut quinque civitates Superioris Ungariae, quarum praecipua est Cassovia, jam periclitarentur. Hanc provinciam Nicolaus comes a Zrinio, is qui Szigeti postea occubuit, ultro appetebat, Husztum se obsidione liberaturum atque Varadinum promittens. Sed quia in refusionem laborum atque impensarum Husztum sibi addicendum, et de eo diplomate cavendum peteret, omisso eo Franciscus Tahy eligebatur, qui cum graves aliquot conditiones, moram longiorem concernentes interponeret, Andreas Batory, non obscure ipse se insinuans, provinciae Superioris Ungariae praeficitur. homo sane ad omnem rem gerendam ineptus, qui prima statim aetate vino atque lustris omnium membrorum usum disperdidit, sed quod auctoritatem modo quandam ex dignitate magistratus judicatus curiae ad bellum afferret, et quia bona in Superiori Hungaria, et Inferiori cum duobus fratribus amplissima haberet, quorum ambo reginae partes sequebantur; quod unum eum hominem movebat, ut arcem potissimum Chichuam Georgii fratris in cassoviano tractu magnae atque amplissimae ditionis maximorumque redituum, et Echetum in Ungaria Inferiori Nicolai alterius fratris, a belli periculis immunes conservaret. Sed ut nihil ad privatam rem amplificandam negligeret, coepit de arce Likava agere, quam Michael Mereius pro duodecim millibus

numum aureum oppignoratam habebat, ut videlicet uxorem secum abducturus extra belli tumultus ibi asservandam curaret. Qua impetrata et redemta connumerato pretio, non ulterius quam Likavam per gravissimum morbum detentus ivit, eoque omnia belli tempora consumsit. Ergo equitibus hungaricis mille Wolfgangus a Puecham homo austrius, addita tamen etiam suprema belli gerendi cura, praeponitur, qui uxorem hungaram ex comitibus S. Georgii habebat, ac Novisolii, metallicarumque civitatum praefecturam gessit; comestis bonis paternis castellum, uxoris nempe dotem, Kepchin ad Danubium supra Posonium ad fines Austriae reliquum habebat. Peditum germanorum quatuor millibus Marcellus Dietrich dux praeficitur.

At sigetiensis belli administrationem Thomae Nadasdino palatino regni ex veteri Ungarorum instituto committit, attributis illi sex peditum germanorum millibus, legato Nicolao barone a Polbail equitibus hungaricis mille novis stipendiis conscripsit. Ad haec detractis veteranis ex finitimis praesidiis Jaurino, papa, ac aliis plerisque, et evocato regio edicto Nicolao comite a Zrinio praefecto illyricarum partium, quem banum vocant. ad certam diem Canisam jubet convenire omnes, ubi partim bombardarum, quae Gracio ex Styria jussu regis vehebantur, partim ceterarum rerum necessariarum exspectatione, novem dies absumsere. Bassa interim obsidionem summa vi dies et noctes postquam ursisset, decimo ab oppugnatione die, murum ligneum ex simplici ordine cratium primo, inde gliscente flamma domos inflammat, sub ipsumque incendium acerrimam in oppidanos impressionem facit; illi contra fortissime resistere, flammam invalescentem restingvere, hostem irruentem repellere,

praecipitemque in fossas agere; postremo ubi nec ignem reprimere, nec oppidum amplum, et frequentibus bombardarum ictibus lacerum, sine magna suorum clade ulterius defendere posse animadvertunt, qua hosti introitus facilior putabatur, pulvere tormentario, ceteraque id genus sulphurea materia inspergunt, desuper, quo visum fallerent, stramentis contegunt; fugam inde subitam in arcem simulant, ac hostibus liberum aditum permittunt. Quod illi animadvertentes incredibili confestim impetu irrumpunt; postquam penitus in medium substrati ignis processissent, nostri materiam subito inflammant, gradu deinde converso, infestissimo in hostem agmine irruunt; ille partim ob circumdatum ignem, partim nostrorum aciem insistentem, in trepidationem conjectus terga vertit, nostrisque pertinacissime insequentibus, insignem de se praebuit victoriam. Periere hac oppugnatione ex turcis circiter quingenti, multi lethalibus vulneribus acceptis, saucii postquam revertissent, periere. Ubi ceteris quidem ex animi sententia succedentibus, unum nostris magno detrimento cessit, quod oppido absumto, in arcem cum universa hominum, quos partim aetas, partim valetudo impotentes tractandorum armorum fecerat, multitudine concedendum, ibique in summis rerum omnium angustiis extrema cuique sors exspectanda erat. Hoc rerum statu apud Sigetienses exsistente, exactis palatinus apud Canisam novem, ut praemissum est, diebus, decimo coactis in unum omnibus nationum tam equestribus, quam pedestribus copiis iter ingressus, quartis Babocham arcem, hosti anno praeterito a nostris deditam, castris sub meridiem pervenit, repulsisque, qui levioribus praeliis cum nostris decertaturi obviam processissent,

machinae continuo moenibus admotae, arxque ipsa acerrime quassari coepta est: non quod propositum ejus expugnandae magnopere habuerit, sed ut obsidionis suae pertinacia, hostem ex successibus praeteritorum annorum insolentem, indeque de nobis, quorum paucitatem subsannando contemnebat, certam sibi victoriam pollicentem ab oppugnatione sigetiensi, quae jam in periculo versabatur, abstraheret, ita cum obsessis respiratio aliqua ut fieret, tum ipse cum hoste ex diuturnae obsidionis diurnis nocturnisque laboribus et molestiis lasso, et equos etiam extrema propemodum macie confectos habente, si commoditas patiatur, confligat; sin minus id opportunum foret, Berzencze vel Chorgo retrocedat, eoque se applicando hostis consilia observet; illo vero sigetiensem obsidionem repetente, ipse Babocham rursus invadat, ejusmodique ludificatione bassam usque ad brumam fatiget. Turcicorum equitum, qui pro praesidio loci relicti fuerant, major pars per aversum pontem ipsis inspectantibus arce excessit. Amhat bego praefecto cum ducentis circiter militibus (non pauci jam agrestes christiani vi eo pulsi fuere) ibi relicto, confirmatoque bassam illi post triduum opem allaturum, obsidioneque liberaturum.

Res poscere videtur, ut de situ et firmitudine castri hujus aliquid dicamus, quo ratione pugnae cum bassa habitae clarior fiat. Rivus angustus et ignobilis ex paludoso fluvio Capos ortum trahens (Rinniam accolae vocant) cum ceteris locis, tum qua Dravo, cui miscetur, appropinquat, extra marginem fusus, ne qua parte a fontis ingenio degeneraret, stagna profundissimi limi equiti praesertim aut neutiquam, aut aegerrime permeabilia, rarissimis vadis, efficit. Ad hunc Babocha arx mille passus circiter ab Dravo, a

Batorea familia*) ad omnem splendorem atque voluptatem patrum temporibus constructa est; nostra tempestate hostilis impetus removendi causa, murus ligneus duplici ordine cratium ex ingentibus roboribus factarum terra fimoque oppletarum. praecipuum adversus machinarum tonitrua firmamentum, circumductus erat. Quartum hanc palatinus diem oppugnaverat, dejectaque aliqua murorum parte impressionem postridie se in eam facturum simulabat, cum bassa promissorum memor, relicta sigetiensi obsidione XXII. die Julii, quem diem prisci Divae Magdalenae cultibus celebrem esse voluerunt, cum omnibus copiis auxilio suis venit. Certo compertum est, exercitum hostilem lixis et calonibus, ceteraque agrestium Christianorum conficiendis vineis aggeribusque et aliis id genus castrensibus operis eo vi compulsorum multitudine, quae paulo minus triginta millibus perhibetur, non minorem quindecem millibus expeditissimorum militum fuisse, cui si vires nostras conferas, vix dimidium hostium numerum adaequasse comperies, ut qui vix in universum decem millium compleverint, eoque rem difficiliorem habuerint, quod praecipuum exercitus robur, peditatus adversum velitationes et concursationes turcicas parvi admodum momenti fuerit. Equitem expeditiorem vix trium millium habebant, hicque solus praecipua parte impetum hostilem sustinuerat, reliquo gravis armaturae equite in modum statarii exercitus persistente, parum operae in illud pugnae genus adtulerunt. Palatinus de adventu bas-

*) Istvánfi jegyzete: Non a Batoreis, sed a Marczaliis, qui eam sumptuosissime exstruxerant; iidem etiam monasterium Franciscanorum in Segusd aedificarunt cum insigni templo, atque iis stirpitus deficientibus, arx Babocha per Mathiam regem Stephano Batory caelibi donata fuit.

sae certior factus, equitum e vestigio partem, qui rem plane cognoscerent, ad seque deferrent, praemittit. Qui profecti comperere Turcas, vadum, qua trajiciant, quaerere, seque in ulteriori amnis ripa explicatis ordinibus ostentare. Quo cognito banum cum stipendiario provinciarum Styriae, Carinthiae, et Carniolae in Sclavonia ad octingentorum numerum intervento ungarico equitatu, praeire jubet in hostem; interim dum ipse acies instruxerit, ut transitu arceat quo ex velitationibus levioribus de generali conflictu propositum exploratius fieri, ndeque consilia necessaria in tanta inaequalitate in diem posterum inire pro rerum ratione possint.

Qua parte quia mentio a nobis bani facta est, non abs re futurum arbitror, si de nostris vetustis ordinibus aliquid adjiciemus. Omnium provinciarum praefectos banos aut vajvodas barbaris vocabulis vocabant. Bani vero tot fuerant: regnorum Croatiae, Bosniae, Dalmatiae, quae omnia mare adriaticum pertingunt, pro quo saepe cum Venetis decertatum est; item Sclavoniae inter Savum et Dravam; Moesiae superioris nunc Serviae dictae, cujus metropolis est Taurunum; Temesvari, quae arx atque oppidum intra communem quendam terminum ad confluentes haud procul Savi atque Danubii pro communi usu prudenter constituta, Pannoniae, Serviae, et Moesiae inferioris sive Walachiae utriusque ambitus velut claustrum spectabat. Horum regnorum singulorum, qui rectores erant, bani dicebantur. Vajvodatus tres erant, Transsilvaniae una, cujus duo ferme latera Moesia Inferior, quae nunc in duas Valachias divisa est, complectitur, duae Valachiae Transalpina et Cisalpina singulae vajvodas habent, quarum fines ad pontum Euxinum usque protenduntur. Quorum omnium officiis ex ve-

tere patrum instituto id inter cetera incubuit, ut quoties rex aut jussu regio palatinus, qui secundam apud nos a rege dignitatem tenet, aut alius regio jussu in bellum adversus hostem proficisceretur, is copias regias cum suo milite praeiret, in regressu opis causa subsequeretur, priorque pugnam iniret, cujus praefectura bellum sustineret. Nunc cum adhuc exiguae reliquiae Croatiae ac Sclavoniae supersint, tamen bano haec praeeundi provincia attributa fuit; cumque antesignanis hostium amnem jam antea transgressis levioribus praeliis decertandi copia facta fuisset, hostis primo audacius pedem nostris intulit; at et hi contra non solum fortiter restitere, sed et rejecere, pugnamque optato rerum successu longius produxere usque adeo, ut hostem aliquoties ultra amnem reiecerint. Praeceps sol in occasum erat, cum bassa instructa acie pugnae copiam ostentare coepit. Quod palatinus animadvertens, copias omnes una cum regio signo, quod sui sequebantur, subito appropinquare jubet, et pro pugna acies instruxit; neutris tamen limosum alveum transeuntibus in castra rediere. Decertatum eo die ab hora undecima ad noctem est, ubi duobus praeliis victores nostri fuere: multi hostium caesi, plurimi amnis limo absorpti, ex nostris nemo occisus, pauci saucii revertere, sed equi aliquot insignes amissi.

Nocte subsecuta palatinus communicato cum Nicolao comite a Zrinio bano, Francisco Tahy, Johanne Peteo, ceterisque magnatibus ac ducibus consilio, post multam disceptationem diversitatemque opinionum in eam postremo sententiam est ventum, ut tentoria et impedimenta de nocte colligerentur, quae summo diluculo cum significatione fugae retro mitteren-

tur si forte hostes per coenosum alveum inordinate transire auderent; interim copiae instructae conflictus copiam facerent, qui si terga daret Deo propitio, fortunam sequendam esse; sin contra invaluerit, in medium curruum regrediendum, dispositisque ante et post, item ex utroque latere peditibus sclopetariis, dimicando sese ad Berzencze, cum impedimentis et totis castris una recipiant, ab impedimentis separari non debere; nam si hoc fecissent, duo certissima eaque periculosissima incommoda secutura: unum quod quilibet fere militum, si non mediam, sane tertiam sui ordinis partem apud sarcinas sit relicturus, et etiam inter dimicandum de rebus et sarcinis cogitans, remissius sit pugnaturus; alterum quod divisis ac diminutis copiis, alioquin pro hostis multitudine modicis, Turca animos haud dubie sit sumpturus, et hinc conflictum faciendo, illinc impedimenta praesidio nudata invadendo occupandoque nostros statim in fugam conjecturus; id quod, prout eventus postea docuit, contigisset. Itaque facto hoc decreto, palatinus revocatis iis, quos ad observandum, custodiendumque vadum reliquerat, militibus, solisque viginti quinque equitibus ad agendas illic nocturnas excubias relictis, cetera hosti liberum fecit. Qua ille occasione arrepta, robur totius exercitus summo mane transmittit, ipse cum reliqua copiarum parte expeditis aciebus tormentisque secum advectis (ea triginta omnino fuere) omnibus in illos directis, in ulteriori ripa constitit, eo consilio, ut illos levibus primo praeliis pertentatos aut invaderet infirmius consistentes, aut si minus id sibi foret expeditum, pugna abstinens, more suo circumcursando fatigandoque, cum ad commeatus, tum ad ceterarum rerum difficultatem adduceret. Nec

illos dolus latuit. Quapropter expeditis palatinus currubus, quos de nocte per tota castra onerari, et in expeditum fieri jusserat, acies universas instruit. Banum cum suis ad lacessendum hostem praemittit; illi auxiliarem alam stipendiarios provinciales in Sclavonia merentes addit, post hos peditatum germanicum in acie consistere jubet, post eos equites ungarici, cum equitibus germanicis provincialibus; pone eos equites germanici e Jaurino duce Othone Henrico a Puecham*) sub signo generali collocati. Banus facto pugnae principio suis confirmatis, tanto in Turcas impetu est invectus, ut consistere neutiquam possent, quin se partim in objectum amnem praecipites darent, partim per aversum, cujus supra meminimus, pontem ruerent, ubi virtus equitum germanicorum jauriensium praeclare enituit, nam aciebus modo praemisso instructis, cum e loco castrorum excessum fuisset, Turcae mirum quanta celeritate tabernacula aliquot, et iniis Johannis Lencovith, servitorum negligentia tardius curata, diripientes, non levem extremo agmini tumultuationem injecerant, quibus cum paucis huzaronibus objecti equites germanici singulari animo ac fortitudine cum illis decertarunt. Bassa ab ulteriore ripa nec ipse interim quietus esse, sed simul suos, ut pugnam repetant, hortari, simul bombardarios, quo frequentius, majorique numero queant, in eos tormentis jaculentur, urgere. Pugna repetita, nostrisque pedem de industria referentibus, Turcae facto validissimo agmine in banum irruunt, numeroque magis quam robore validiores, postquam diu de victoria certassent, ad postremum banum una cum suis undique effusi obruunt; nec procul a periculo aberat: verum palatinus discrimine animadverso, signum continuo regium, quod sui cum

*) István fi jegyzete: Johanne Rubero.

reliquo exercitus equestris robore sequebantur, appropinquare, moxque nulla facta mora intrepide in hostem invehi jubet. Hic tantus pilarum bombardicarum nimbus in eos ex arce hostiumque castris est effusus, ut jamjam universas copias deleturi viderentur; nec tamen quippiam hoc rerum discrimine nostri fracti sunt, quin mutuo sese cohortati, non banum modo, Dei auxilio, eripuere, sed praelio instaurato hostem post longam dimicationem in fugam vertere, bifariamque in ipsa fuga divisum, partim in amnis vortices, partim in arcis fossam pronum egere; ubi multi nostrorum studio insequendi avidius ultra amnem provecti fuere, qui a Turcis repulsi, profunditateque coeni immersi, multi ibidem oppressi, plerique ab equitibus germanicis, quos palatinus interea temporis ad ripam statuerat, sunt protecti. Dum haec aguntur, Turca vado, quod infra castrum erat, trajecto, nostros a tergo circumvenit; conturbaveratque nonnihil nostros insperata calliditate; at pedites germani auxilio opportune submissi, non multo negotio pilis bombardicis eorum ordines perturbavere, quibus laxatis, equites e vestigio nostri subitam rursus in eos impressionem fecere, ultraque amnem rejectos, pigriores amplius ad renovandum certamen fecere. Hic finis pugnae fuit, in qua quantum ex perfugis, qui frequentes a commisso praelio venere, cognoscere potui, quadringenti aut paulo plures hostium partim ferro, partim coeno absumpti interiere; saucii ultra DC. nostrorum ducenta et septuaginta capita pro tentorio bassae posita, triginta circiter capti; ex Ungaris non ultra quadraginta desiderati, inter eos Jacobus Nadasdinus frater palatini, summa spe adolescens, Joannes Czobor non minus praeclara indole, quam majorum splendore conspicuus,

Benedictus Zalay manibus promptissimus, raraque formae majestate juvenis; ceteri pedites germani fuere. Equites gravioris armaturae non ultra quindecim periisse comperio in pugna. Ubi ante omnes equitum inprimis ungaricorum virtus emicuit; proxime hos jure equitibus germanis, quorum dux, ut dictum est, Henricus a Puecham fuit, secundam laudem tribuens. Banus porro a fortitudine animique robore ita rem gessit, ut hostibus quoque miraculo fuerit, parva manu tantam multitudinem aggredi. Palatinus, de cuius vigilantia et ingenio summa rei pependit, non modo fortissimi sapientissimique imperatoris, milites partim obeundo, et ad capessendam pugnam cohortando, cedentibus opem ferendo, hos laudando, illos carpendo, ceteraque, quae imperatorem praestare oportuit diligentissime perficiendo, sed et militis strenui omnium opinione officium est executus.

Praeliis hoc facto finitis, hosteque apertam pugnam detrectante, nostri, ne quam ex hostis calliditate cladem acciperent, quod prae reliquis utilissimum esse censuerunt, relicta obsidione Babochae retrocessere, hoste illos per integrum milliare insectante, agmenque peditum et impedimentorum lentius incedens lacessente; eoque die Berzencze pertigerunt, insequenti Chorgo, tertio commeatus causa, quo jam quoque laborare exercitus coeperat, Canisam est perventum. Bassa suis obsidione liberatis duum dierum spatium militi ad quietem dedit, quibus et interfectorum corpora humari jussit, et castri ruinas diligenter ipse perspexit. Ajunt barbarum moeniorum rudera intuitum dixisse, neutiquam contemnendas copias illorum fuisse, solertissimosque duces, qui tridui spatio tantam murorum stragem ediderint. Tertio die castris ad Gheresgál, quod superioribus annis e regione Sigethi commeatus prohi-

bendi causa hostes exstruxerant, ad vesperum cum pervenisset, die insequenti intermissam obsidionem repetere instituit, nec quicquam aliud praeter machinas murifragas, quas Quinque-Ecclesias remiserat, exspectabat. Interim nec Sigetienses quieti esse; sed ubi bassam abiisse animadverterunt, aggerem, ceterasque molitiones, quas hostis transcendendi muri causa fecerat, disjecere, fossas oppletas repurgare, oppidum per incendium antea absumptum, cratibus, corbibusque terra completis firmare; aliaque omnia, quae ad ulteriorem obsidionem sustinendam opus fore arbitrabantur, summis conatibus inquieto studio dies et noctes agere. Ubi sane illud est memorabile: vix dum bassa Babochae obsidionem impediturus abscesserat, maxima pars muri bombardis antea creberrime pertusi, atque ideo laceri, ingenti edito fragore corruit, nudatoque eo castri latere, expeditissimam hosti, nisi abivisset, ad invadendum viam fecisset. Cujus casus tanta castrenses trepidatione perculit, ut qui antea ex hostis abitione incredibilem hauserant laetitiam, nunc consternatis animis divinam ultionem vitae suae manifesto impendere, seseque una cum liberis et conjugibus post tot diurnas nocturnasque vigilias et labores frustra desudatos, hostium praedas futuros opinarentur. At pavore mutuis querelis nonnihil decocto, ac divinis oraculis prophetarum et apostolorum animos confirmantes, liberorum simul conjugumque tristissima sorte, si in potestatem hostium vivi incidant, occursante, revocata in mentem pristina virtute, tanto studio tantoque impetu ad reparandum incubuere, ut intra quadriduum muros, opus vastissimum, restituerint. Ubi pueri nemine urgente, cum viris, laboribus, Deo haud dubie animos studiumque suppeditante, certavere.

Cognito ergo quod bassa ad obsidionem reverteret totum propemodum peditatum in munitiones et fossas hostium disposuere, ut hostium iis arcerent, nec bombardas in pristina loca collocare sinerent. Bassa adventans ubi castro propior esse coepit, simul audaciam nostrorum, simul tam subitam collapsi muri restaurationem intuens, tanta admiratione tam pertinaci eorum resistendi, adeoque si sors ferat, conatibus immoriendi propositum tam fervidum laborem est prosecutus, ut jam tum desperasse de expugnatione coepisset; nihilominus ne prodita abjectione spei abscessisse videretur, animo aestuans subsistit, castrensesque cum machinarum ictibus tum capitum eorum, qui apud Babociam, prout commemoratum est, ceciderant, ostentatione terrere coepit.

Interim accedentibus eum de more ceteris primoribus (begos illi vocant) mandata ex eo capturis subita contentio nata est. Bassa quoque nimis castigavit quod oppugnationem antea eorum ignaviam negligenter curavissent, ipsi essent domini ac moderatores rerum, et neglecto suo imperio, pro libidine quae vellent; quod agerent. Si consilium imperataque sua sequi voluissent, praelium ad Babociam, nulla aut longe minore suorum clade perpetrari potuisset; nunc ex eorum torpore id accessisset incommodi, quod castrenses sumpto ex hostili sanguine animo, aggeres, munitiones, fossas ab se erectas occuparint, atque se in iis confirmarint, ut vel eorum recuperatio majorem, quam oppidi expugnatio laborem sit exhaustura; murum porro castri, ceterasque ruinas ita redintegratas esse, ut nulla via ejus potiundi, nulla propemodum ratio hostium debellandorum supersit. Haec eo furentis instar (aut begorum ad novam oppugnationem inflammando-

rum, aut ignominiae utrobique acceptae a se amoliendae, in eosque derivandae causa declamitante, (per) scribam accersitum litteras in eam sententiam ad caesarem exarat; secundum haec animo ex ira, moerore, pudoreque accepti probri confuso, lacrymas ex oculis profudit. Dum haec inter bassam begosque geruntur, bombardae Quinque-Ecclesiis revectae superveniunt: quibus per opportuna loca collocatis, pedites ex munitionibus ac fossis subita eruptione eas invadunt, contrucidatisque iis, qui circum ipsas confertissimi stabant, omnem propemodum hostium exercitum in sese vertunt: cum quo facta, Dei benignitate, felici dimicatione, incolumes se rursum recipiunt. Quorum incredibili virtute et caede suorum Turcae perterriti nunquam ad experiendam ulteriorem oppugnationem cogi potuerunt. Qua suorum trepidatione bassa animadversa, nocte subsecuta nihil a fugiente discrepans, obsidionem solvit, unoque milliari cum omnibus impedimentis ad castellum S. Laurentii consedit. Inde paucis diebus interpositis Quinque-Ecclesias se contulit, ac captato ex copiarum nostrarum statu consilio, bosnensem exercitum et beglerbegum exspectavit. Marcus Horvath praefectus Sigeti vir alioquin impiger, magnam sibi laudem defenso Sigeto acquisivit.

Miles germanus ubi apud Canisam plusculum temporis absumpsit, simul otio petulantiam ei addente, simul defectu stipendiorum disciplinam militarem solvente, mirum quanta licentia, quam dissolute vivere; per pagos vinetaque ad vicena millia passuum catervatim vagari, vulgus passim spoliare, verberare, caedere, facultates diripere, nec aetati, nec sexui parcere; ad haec victum paganis ereptum ipsi in castra portare, quaestumque inde facere coepit. Vulgus contra

impatiens tantae contumeliae, et ipsum per montes silvasque magno numero coire, per angustias viarum armatum militem obsidere, ex more praedatum euntem persequi, spoliare, postremo trucidare, plerosque ut erant armati de arboribus suspendere, eoque pacto acceptam injuriam ulcisci coepit. Quae res multorum postea malorum causam praebuit. Ubi, quia duces crimen excusare neutiquam possunt, Polbailerus culpam omnem in stipendii carentiam, adeoque regem conferebat, militem per indigentiam pecuniae victum sibi quaerere cogi. Palatinus etsi cum initia haec perniciosa fore animadverteret, tum militis lasciviam castigandam esse censeret: tamen quia nec imperium in id solidum habebat, et manifestum subito tumultum copiarumque omnium cruentam dimicationem, adeoque dissolutionem inde exorituram videbat, temporum se rationi non imprudenter accommodavit, satius esse ratus reliqua regni parte conservata, eam regionem desertam fieri, quam exercitu dilapso regnum periclitari. Interim Ferdinandus trium natorum regis medius, tanto ejus expeditionis suscipiendae desiderio flagrare coepit, ut non modo ipse, sed et amicorum precibus patrem supplex flagitaret, liceret sibi in bellum proficisci, aetatemque annis et viribus solidam, regnorum suorum, quin reipublicae christianae usibus impendere. Rege porro haud dubie, cum hostis calliditate, tum aetatis imperitia atque adeo ambiguis bellorum eventibus animo reputatis, dubia spe aliquamdiu producente, tanta ad proficiscendum cupido adolescentem incessit, ut Praga magnis itineribus velocissime advolans, praesens quod antea per litteras et amicos tentaverat, a patre contenderet. Ubi copia dicendi facta: „Nisi regna et provinciae, ait, quas am-

plissimas opulentissimasque Dei beneficio possides, rebus turcicis propter varias tot annorum orbis christiani dissensiones, domesticaque odia augescentibus, praesentissimam abs te opem deposcerent, pater! jure fortassis ego aut importunitatis, aut minus probe perpensi officii coargui possem, hoc praesertim aetatis calore, quae improvida plerumque subito natis affectibus undarum more huc illuc impellitur, rerum inscitia, animorumque fervore deliberationem impediente. Verum barbaro regnis tuis incredibili immanitate incumbente, ditionemque tuam igne et ferro in dies atrocissime vastante, spoliis, rapinis, caedibus, lacrymisque tuorum perpulsus, operam ut meam te auctore, profitear, accessi, non quod alii, quos frequentissimos praestantissimosque habes, belli tibi duces desint, sed simul ut ipse primis hujus aetatis rudimentis in studiis belli, armorumque tractatione positis, dignus te parente, majoribusque tuis clarissimis imperatoribus inveniar: simulque praesentia ipsa mea popularium subditorumque tuorum erectas quotidie ad te palmas tendentium votis aliqua ex parte satisfaciam, et uti tibi quoque, cui vitae utpote hujus meae datori non reliquam tantum obsequentiam, sed labores, vigilias, vitam denique ipsam debeo, debitam pietatem praestem. Quare te peto, te obsecro, a te precibus quo majoribus possum contendo, jube me tandem una cum tuis copiis proficisci, unaque cum his rem, opesque christianas ac dignitatem tuam adversus hostem tueri. Decet quippe te regem non pietatis tantum opinione, sed majestatis quoque caesareae, nationes divinitus tibi non ad interitum, sed salutem iis praestandam subjectas, modis omnibus defendere; idque eo majori intentione, *quod barbarus dies* et noc-

tes nihil aliud aut agat, aut meditetur, quam quo pacto Pannonia subacta, viam sibi ad reliquam ditionem tuam invadendam aperiat; quoque citius, si Dii placet, insatiabili cupiditate potiatur, dolo pro virtute utatur, summamque non solum laudem, sed et pietatem reputet, si tibi aut fallacibus promissis, aut jurejurando imponere queat. Omitto provincias Pannonibus finitimas, Thraciam, utramque Moesiam, Serviam praecipuamque Illyrici partem, quae et illa unicum te libertatis assertorem inc redibilibus votis exoptant, in te oculos fixos tenent. Pro Germania tibi, imprimisque celeberrima urbe Vienna, in qua sedes, sepulcra, Dii penates majorum tuorum sunt collata, ferro est decernendum. Nam Pannones diuturnitate multitudineque bellorum fracti in visceribus regni hostem jam alunt, amissuri propediem inviti regnum, ejusque possessionem, ni tu succurras, lapsisque rebus praesidium adferas. Quorum calamitas eo vehementius me perturbat, quod clypei instar reliquis christiani orbis partibus ab initio sunt habiti, multisque annis summa virtute impetum rabiemque turcicam sustinentes, insignem rerum gestarum gloriam ab omnibus christianis tulerunt; nunc numero viribusque exhausti, saepius ab ipsis fugato fusoque hosti miserandam cervicem submittere coguntur. Auget dolorem sangvinis propinquitas, quod maternum genus ab iis ducam, exindeque communem mihi cum iis omnem fortunam esse reputem. Quos ut me in bellum misso serves, iisque servatis totam Germaniam a metu liberes, te per pietatem orbi christiano, per benignitatem nationi ungaricae tibi affini, mihi sangvine junctae, per gemitus lacrimasque eorum, qui aut ipsi in tristissimam servitutem rapti, calamitosissimam vitam in luctu et squa-

lore trahunt, aut parentibus, natis, conjugibusque hostis immanitate spoliati, vix angustos agros in perpetuo moerore tuentur, debitam precor. Non abnego aetatem hanc imperitiorem consilio, rectoreque indigere : at nomen e contra regium, ducisque in bello praesentia, plurimum ad consequendam victoriam momenti habet, quo postquam tuo jussu fungar, tuos haud dubie incredibilis laetitia, ad ineundam pugnam promptitudo, hostem e diverso metus, trepidatioque invadet. Cetera, quae ad res procurandas pertinebunt, commodissime alii duces tui penes me adhibiti, aetate, ingenio, experientia, rerum gestarum gloria nobilissimi, praestabunt. Quorum monita secutus, reliqua quae viribus, vigilantia, industriaque perficienda erunt, et ipse sedulus obibo, Deique ope, subditis tuis, quoad ejus fieri poterit, otium, quietem, incolumitatemque, tibi vero posterisque tuis omnibus perennem apud cunctos mortales laudem comparare contendam. Ni vero feceris, quae est hostis calliditas, quae in rebus gerendis celeritas, laborumque et molestiarum bellicarum insuperabilis patientia, periculum erit, ne non solum Ungariam, quam potissima parte jam habet, sed Austriam nobilissimam gentis tuae hereditatem, dein reliquam Germaniam, brevi tempore nobis pulsis, suae dominationi subjiciat". His proloquutis adolescens postquam conticuisset, pater in hunc modum respondet: „Gratum nobis est, Ferdinande, quod ingenium majorum tuorum, qui pro re christiana subditisque suis, non vigilias, non labores, non sumptus, non discrimina ulla detrectaverunt, ex te in primo juventutis tuae flore, non obscura futurae virtutis argumenta elucere animadvertimus; praecipuum quippe summumque in principe viro est, ut sincerum

Dei cultum, pacemque divinitus sibi commissorum populorum, adversus omnes hostium impetus, tota corporis animique contentione tueatur, atque si res deposcat, vitam etiam in id suam vilem esse ducat; ob idque heroum nati a primo pueritiae tempore, pura primum pietate sanctisque moribus imbui, inde omnibus rei bellicae artibus, ceu progymnasmatis futurarum dimicationum exerceri consvevere. ne quid adultis deesset, quod gravium magnarumque rerum aggressus impedire, minusque providis consilium eripere possit. Quarum tirocinia cum tu quoque ab initio educationis tuae nostro judicio non infeliciter hauseris: macte virtute esto, indolemque istam majoribus in dies rerum fortiter praeclareque gerendarum incrementis auge, ac belli hujus, quam deposcis, curam sumito: aderit haud dubie conatibus tuis omnibus Deus, dum religionem sacrosanctam, orbem, plebemque christianam, satis superque afflictam vindicare contendis; nec deerunt secundum Deum milites ducesque belli, qui ut jussis tuis mandato nostro parebunt, ita ubi res tempusque postulaverint, maturo te consilio juvabunt; cetera post Dei militumque opem, vigilia, solertia, virtus denique perficiet tua". Juvenis facta a patre abeundi potestate, majori spe animoque, quam viribus in expeditionem proficiscitur. Nam equitum gravis armaturae non ultra tria peditum totidem millia, et hos plerosque magnatum liberos tirones, studio principis regisque ac videndi regni voluntariam militiam secutos duxit, ceterum apparatus belli, sive machinarum, seu navalium pontium scalarum, reliquorumque id genus instrumentorum numerum, quorum ea copia fuit, ut vel maximis exercitibus sufficiens esse potuerit. Certum est solos equos

rhedarios vecturae adhibitos, plures duobus millibus fuisse, praeter alios, qui militum sarcinam impedimentaque vexerunt. Quod eo consilio factum est, quod rex expeditionem hanc terrendi potius, quam invadendi hostis causa fecerit, summaque belli, ut Sigeto praesidium commeatusque imponerentur, fuerit; ideoque navalis apparatus copiosus adhibitus, ut si hostis impressionem facturus sit, transmittendorum retro amnium, Dravi, Murae, pro rerum necessitate copia foret.

Princeps superatis Austriae finibus, postquam limites Ungariae est ingressus, incredibilis tum miserum vulgus, tum nobilitatem, ob diuturnitatem aerumnarum ab hoste perpessarum laetitia invasit; nec quisquam fuit, qui non virtute principis hujus, qui ab infelici casu Ludovici regis primus sese hosti opponere sit ausus, tyrannidem hostilem numine propitio pulsum iri certo sibi statueret: eoque major omnium pectora spei hujus ardor invaserat, quo memoria diuturnae calamitatis mentionem pacis (ipsis solo nomine notam, re plane incognitam, ut sunt homines in fidem rerum amicarum incitatissimi) dulciorem faciebat. Augebant opinionem, superstitiosa veterum, inprimisque Methodii cujuspiam, monasticae professionis hominis vaticinia, annum hunc, qui est ab incarnato filio Dei sextus et quinquagesimus supra sesquimillesimum, Ungaris fatalem fore, regnique restitutionem coeptum iri. Quod ipsum quo fervidioribus animis sibi pollicerentur, non parvam et princeps dedit ansam. Nam amoenitatem soli, mirificamque fructuum, praesertim peponum, magnitudinem, praestantiamque admiratus, dixerat: degenerem esse eum hominem, qui pro tellure tam excellentes fructus tanta ubertate fundente, periculum vitae, si Deo sic placitum sit, refugiat. Passim itaque

inter se plebes gratulari, principem venientem faustis acclamationibus prosequi, ora vultusque sine satietate intueri, incolumitatem diuturnitatemque vitae ac prosperitatem precari, imperiumque regni occultis animorum suffragiis stulte ei jam tum destinare. Princeps continuato itinere paucis diebus Canisam ad reliquas copias pervenit, ubi cetera quidem satis sapienter providit, praeterquam quod nec reprehensione nec castigatione ulla domitus miles, nihil ad inceptam semel crudelitatem, miserumque vulgus excruciandum sibi reliqui fecit. Adventu principis ad hostem perlato, opinioneque populari sensim increbrescente copias immensas venisse: incredibile dictu est, quantus hostem tam potentem, tam multum, diuturnitate tot victoriarum, spoliorumque non nostrorum tantum, sed etiam totius propemodum orbis christiani tam superbum insolentemque per omnia regni confinia timor, quanta trepidatio invaserit; adeo ut vulgo spargeretur, Alybassam suos passim de magnitudine copiarum principis edocuisse, potestatemque rebus quemque suis ex temporum ratione consulendi fecisse; nec dubium, secundum Deum nomen regium hujus terroris causam praebuisse. Nemo quippe regum a clade mohaciensi exercitum apud nos duxit, nemo princeps hosti se objecit; sine duce indigi principis militisque, aperta semper hostibus praeda fuimus.

Rumore hostilis trepidationis in dies gliscente, princeps, ubi de ratione continuandi belli aliquot dies consultasset, praecipuam peditatus partem cum duobus circiter equitum expeditiorum millibus, ad pertentandam Korothnam, duce Sforcia Pallavicino*) homine italo, misit (qui superioribus annis Georgio cardinali

*) Istvánfi jegyzete: Sforcia Pallavicinus parmensis.

nullas insidias metuenti, vitam cum sociis percussoribus eripuit, postea captus a bassa budensi per redemtionem paulo ante liberatus fuit), simul ut famae, qua ferebatur Turcas impetum belli non exspectaturos, veritatem experiretur, simul militum animos successu minus laboriosae rei delinitos, ad graviores oppugnationes ceterasque difficultates alacrius subeundas redderet audaciores. Certumque est, exercitum nostrum segnius aliquanto iter suscepisse, et Sfortiam desperavisse, neque rem ausum aggredi. Quod quidem rumori, qui de propinquo bassae budensis adventu circumferri coeperat, assignant. Ideo Nicolaus comes a Zrinio banus Illyrii, principe consentiente sese aggregavit, animumque illorum firmavit; neque exspectata murorum impetu bombardico dejectione, nullam invadendi moram fecerunt, nec ultra horae spatium fossam et sepes castello annexas in quis equi tenebantur, ex simplici cratium ordine superant; deinde muri lignei quassari coepti sunt. Ubi secundum Deum, plus fortuitus casus, quam aut disciplina, aut ducum providentia valuit; nam non tantum miles castrum eo die invadere jussus non fuit, sed et duces nihil eo minus cogitaverunt. Miles enim quispiam germanus ligna excitando foco necessaria quaerens, muro ligneo forte appropinquat, conspicatusque exteriorem ejus partem luto, quo illitus fuit, ob siccitatem delapso, nudam, virgulta, quibus contextus erat, secare orsus est, quod ceteri, qui non procul aberant, conspicati, ascensumque sibi, non ligna lari exstruendo illum quaerere arbitrati, continuo accurrunt: in primisque pedes ungarus, mox alii atque alii; nec mora, labore a pluribus concitato, murum, qua vir unus transire possit, perfodit: inde subla-

to clamore certatim ut quisque potest, transeunt. Quod ubi reliquus exercitus animadvertit, eques et pedes gladiis signisque arreptis eodem tumultuarie, ut quemque impetus tulit, effunduntur. Hostes inopina nostrorum irruptione cognita, postquam se in discrimen venisse animadverterunt, infestissime nostros invaduut, ut qui jam antea aut consistere, aut immori propugnationi decreverant, semelque et iterum usque ad muri apertionem repellunt. Sed aucto paulatim nostrorum continenter irrumpentium numero, fessi sese recipere coguntur. At nostris eorum vestigiis ubique imminentibus et subito admotis scalis supra muros evadentibus, Turcae postquam nec moenia tueri, nec ingressis amplius resistere se posse animadvertunt, abjectis armis, supplices inter arma manusque infensissimas fugitare, salutemque ab hostibus miserabiliter expetere, et postquam in Germanis nullam misericordiae spem relictam vident, Ungaris se insinuare, ab iisque vitam cum lacrymis et ejulatu necquicquam deposcere. Germanis cum naturali odio, tum memoria caedis suorum ad Babocham facta, eos passim in manibus complexibusque Ungarorum, sine ulla miseratione trucidantibus, mortis periculo consilium illis suppeditante, pileis ungaricis tecti, prout in excursionibus consveverant, fugae se mandarunt. Qui Babociam perpetuo cursu anheli, foedoque ex mortis terrore faciem pallore deturpati pertingentes, postquam Turcas de expugnata Korotna, Germanorum crudelitate, atcrocissimaque suorum caede edocuissent, addidissentque se audivisse principem Korotna potitum recta Babocham, inde reliqua ejus tractus loca, ut quaeque obvia fuerint, expugnaturum; eoque divisas copias esse, ut princeps quidem directa via, altera porro exercitus pars, flexo versus orienta-

lem plagam itinere, arces stagno Balathon adjacentes invadat, iisque occupatis principi obviam Zighetum versus contendat: tanto terrore consternati sunt, ut fuga dilapsi desertam et vacuam nostris reliquerint. Bassa vero copiis contractis Tolnam oppidum ad Danubium, nulla mora interjecta recta contendit, exspectatisque ibi per aliquot dies Cazon bassa cum bosnensibus copiis Quinqueecclesias versus nonnihil promovet; si quid interim dum beglerbegus veniat, aut suis animi facere, aut nostris metum incutere posset.

Fama interim adventus beglerbegi quotidie vulgo magis ac magis inclarescente, princeps coacto suorum concilio, quid porro agendum, quoque pacto certitudo rerum beglerbegi explorari queat, inquirens decernit, ut copiae bohemicae cum certa equitatus ungarici parte Zighetum expediantur, sermoneque populari spargatur, reliquum quoque exercitum subsecuturum Quinqueecclesias ceteraque ejus tractus castella expugnaturum, denique cum bassa, ni se recipiat, congressurum, re autem vera praesidium commeatusque Zigeto imponantur; quo obsidionem beglerbegi, si forte eam sit tentaturus, commodius sustinere possit, cujus adventus indicia ex conatibus bassae non obscura indicabantur. Copiae vero profectae triduum apud Ziget mansere, duoque fortalitia*) Turcis metu excedentibus in potestatem recepere; nec praeterea aut commeatus curam ullam habuere, aut quid aliud memorabile praestitere: sed otiosi saltem cum tempus frustra trivere, tum castra negligentius habuere. Quos ubi bassa praeter vulgatum rumorem ulterius progredi nolle animadvertit: missis continuo quatuor aut quinque millibus suorum lectissimis ad

*) Istvánfi jegyzete: Geresgal et S. Laurentius.

eos perterrendos, et si possibile sit, etiam plane disturbandos; postquam circa tertiam vigiliam non procul abfuissent, praegredi paucos suorum jussere, qui excubitores nostros per lingvae commercium societatisque nomen fallerent, detinerentque, donec robur exercitus adveniens, iis oppressis reliquas nostras copias inopinato recta invadat. Nec successus dolo defuit: quippe profecti sermonem inter se ex composito ad excubitores pervenientes miscent, ab quibus quaesiti respondent dolose, se pridie ad carpendum hostium agmen ex castris missos reverti. Dum loquuntur, interea copiae turcicae ex constituto supervenientes, impressionem in excubitores faciunt, aliquotque eorum captis, reliqui, quibus noctis obscuritas ad elabendum adjumento fuit, praecipiti cursu in castra volantes, Turcas magno numero adesse vociferando, non parvum totis castris metum concitavere; augebant trepidationem et tenebrae noctis et hostium circum castra alte sublatus ululatus; primumque castra ob subitam consternationem mota fuere, equitesque bohemi et germani non pauci inter hos seminudi (prout videlicet quilibet raptim aliquam usitati amictus partem corpori induere potuit) equis e vestigio conscensis, reliquum noctis insomnes traduxere, ungari corporibus equisque instructis quieti per summum silentium diluculum exspectarunt. Turcis eadem nocte ad bassam regressis, nostri metuentes, ne ex speculatoribus captis, statu rerum suarum cognito, quid gravioris periculi incurrerent, nullam sibi ad reliquas copias redeundi moram interponendam putavere. Post haec nunciari pro certo coepit beglerbegum superatis Serviae finibus, Dravo cum quadraginta hominum millibus circa Seklusium appropinquare, ejusque copiarum antesignanos jam ad Dra-

vi ripam obversari. Princeps eo audito castra profunda fossa undique communivit, militeque universo ex castris educto, aciebusque explorandarum universarum copiarum suarum causa ordinatis, postridie per tubicines totis castris denunciat, quo quisque paratus sit, se enim cum hoste pugnam habiturum.

Interim beglerbegus quoque transmisso Dravo cum bassa budensi congreditur, militeque biduum refecto, et consilio de ratione continuandi belli habito, ad oppidum Patham promovent, magis ut propinquiore accessu metum, aut si fieri posset, fugam nostris injicerent, quam quod decertandi cum principe propositum habuerint, rumore populari numerum copiarum Ferdinandi triplo et ultra amplificante; nec fefellit nostros opinio; novis quippe in dies profugis adeoque speculatoribus venientibus, immensae vires Turcarum esse vulgabantur, in tantumque voluntarium praesertim principis militem, qui rem bellicam antea minus perpendens, regionis potius perlustrandae, principisque, cui addictus erat, prosequendi, quam belli geren di studio, domo splendide magis quam strenue profectus fuerat, pavorem conjecerat, ut jam tum non defuerint plerique, qui subitae fugae principi auctores essent, confictisque rumoribus hostem jamjam in propinquo adventare, copiasque tripartito dividere et postquam castra principis sine discrimine adiri non posse propter fossae altitudinem tormentorumque copiam intelligeret, tribus in locis adversa castra obtendere constituisse, ut militem nostrum armatura equisque gravem, et praeliis quotidianis fatiget, et commeatu prohibeat, et si forte moliatur retrocessionem, coërceat, denique ad extrema perductum ibidem conficiat. Quod ipsum alienum a vero fuisse, hostes

postridie demonstraverunt; nam Cazon bassa cum sex propemodum millibus expeditissimis equitibus Babocham usque praemisso, quo videlicet principi, quod et factum est, totas vires adventuras persvaderent, ipsi in pristino loco se continuerunt, quamvis non sine mediocri suorum jactura eo pervenerint. Zighetienses enim in agmen, quo supellex barbari omnisque fere bellica gaza equis inter confertissimos milites vehebatur, inopina eruptione facta, complures occidere, plerosque et inter eos praefectum aulae beglerbegi, qui postea Marco Horvat in auctione cessit, cepere; quodque majus est, viginti quinque circiter equos, veste pretiosa auroque et argento onustos ademere, praedam inter se divisere. Princeps audito Cazon bassae progressu, coacto a prandio seniorum consilio (tum enim speculator advenerat) quid facto opus sit, investigat: conclusumque est, ut postquam locus is cum natura sit infirmus, tum propter aquae pabulique inopiam ad sustinendum hostem infirmior, ultra Muram amnem castra locentur, ibi praeter securitatem, copiam quoque rerum omnium, exercitum affatim habiturum, et inde commode consiliis hostilibus ex re nata obviam iri posse. Edicit tamen princeps senioribus, ut secreto rem hanc foris habeant, quin dimicationem Deo volunte postridie futuram alacres spargant. Quod illi praecipiti jam sole senatu excedentes, ubi inter milites divulgavere: mirificus militum animos ad ineundam pugnam vigor incessit. At ubi postera die illucescente tentoria paulatim totis castris demi, sarcinam omnem jumentis imponi vident, adeo subito timore perculsi sunt, ut ipsi abitum sollicitarent, hostemque cervicibus imminere clamitarent, tantam inopinata rerum mutatio animis trepidationem indiderat. Motis itaque castris retro-

cessum ultra amnem Muram est, strato ponte penes vadum, cui ex obscura villula Legrad est nomen. Ubi mirum quanta fuerit perturbatio carrorum, quibus impedimenta vehebantur, atque confusio, dum quivis ut potest tumultuarie praeire conatur, perventumque ad locum sera nocte est. Turca ut qui e nostris rebus consilium successumque captabat, ubi id animadvertit, resumtis animis pertinacior esse incipit, consultans, num exercitum principis persequi, an locum aliquem obsidione cingere sit e re magis futurum; tentassetque haud dubie aliquid, nisi annona, quae pervastatis agris et superiore et praesenti anno, gravis admodum esse coepisset, eum a proposito absterruisset.

Princeps quo et metus labem purgaret, et hostem, ambiguitate praelii perplexum redderet, copiasque ejus distraheret, postero die pontem Dravo insterni jubet, sparso jam ante rumore, partem exercitus Sclavoniam petituram, atque ibi ut quodque castellorum hostilium obvium fuerit, invasuram, oppugnaturam, flammaque et ferro omnia deleturam: partem in Ungariam Vesprimium versus, locaque ei vicina pari studio repetituram: principem ipsum cum robore exercitus, quo commodius e pari prope spatio utrique exercitui, si forte opus sit, succurrat, in loco permansurum; sin Turca penitiora regionis invaserit, tripartito circumveniant, apertoque cum eo marte depugnent. Imposito itaque ad Dravum ponte, tertio die comes Zrinius cum copiis provincialibus, quorum supra meminimus, levis gravisque armaturae ex composito in Sclavoniam trajicit. Palatinus e contra cum eo, quem sub Babocia secum habuit, milite ungaro, et germano Canisam versus transmittit. Turca principis reversione cognita, eodem die Cazon bassam, cui

provincia praegrediendi data fuit, speculatum cum sex mille equitibus lectissimis praemittit; qui ad locum castrorum principis perveniens, ubi vacua esse videt, castellum Chorgo tumultuarie aggressus, postquam spe ejus potiundi destituitur, direptis aliquot vicinis pagis ad beglerbegum revertitur. Palatinus itinere quotidie continuato, ubi copias germanicas Jaurinum perduxisset, milite expeditiore Papam praesidii causa misso: ipse principem Sopronium versus subsequitur, qui jam antea impedimenta et praetorianum militem Gracium Styriae praemiserat. Quocum in oppido Quismarton brevi consultatione habita, princeps quidem Viennam, palatinus Sarvarium arcem suam, banus cum Lenkovicio in suas quisque stationes concedunt: belloque ejus anni hunc finem imponunt. Turca audita nostrarum virium solutione, et ipse equis militeque pabuli et annonae inopia confectis, copias suas hibernatum contrahit.

In Transsilvania vero, Inferiorique et Superiori Ungaria sic se res habebant: simul enim atque mutatio coepit, in Superiori Ungaria ex arcibus Georgii Tarczay, Francisci Perenj, ac amborum Bebecorum, in quinque civitates earumque fines excursiones fieri coeptae sunt. Igitur Cibinium Simoni Forgach demandatur: Cassoviae autem praefectura Petro de Macedonia Ungaro. Hujus *) majores Macedones erant,

*) Istvánfi jegyzete: Is quoque erat ex sorore patris mei Anna Istvánfi conjuge Nicolai Macedoniay natus, vir bonus et Ferdinando imperatori charus, eique a cubiculo, demum in praefectura Cassoviensi apoplexia correptus obiit, relictis ex Felicitate Velsy Leonardi filia, unico filio Nicolao, et Anna filia, quae in gynaeceo Caroli archiducis virgo nondum nupta e vivis excessit; filius vero Patavii cum litteris operam daret, immatura morte ereptus est, et ea progenies defecit.

et temporibus felicium regum, qui ad Macedoniam fines imperii propagaverant, in Macedonia et ad Epirum amplas facultates habebant, postea in Inferiore Ungaria ac Servia contigua magnis ditionibus donati erant; quae tamen omnia et ante cladem temesiensem ab Turcis infesta erant, sed amisso tandem Temesvaro, neque in Servia ullum imperium nostrum, et Inferioris Ungariae reliquiae tantum permanserunt. Hic ergo gentis suae unicus in aula Ferdinandi educatus erat, lingva Germanica, moribusque Ferdinando commendatus, et ob id in cubiculariorum ac senatorum numerum receptus. Qui mense Aprili vixdum praefecturam inivit, en Cassovia hora noctis nona, tertiam decimam diem sequentis, fulgente horrendo cometa, ignis ex aedibus Mathiae Saiczlich notarii erupit; ventoque boreali vehementissimo spirante, intra quatuor horarum spatium una cum templo principali, et duobus monasteriis, curiaque senatoria conflagravit; vix triginta duabus domunculis vilioribus intactis remanentibus. Et quia Georgius Bebec, qui nocte illa Rosnoviae cum exercitu fuerat, statim mane ad arcem Nag-Idam vicinam Cassoviae non tantum cum militibus, sed etiam plurimis rusticis ad id coactis, Cassoviam occupaturus pervenerat: creditum est, ipsum tanti incendii auctorem fuisse. Paulo post Marcellus Dietrich et Volfgangus Pucham duces copiarum Ferdinandi adveniunt. Imprimis vero occurrebat arx Tarkeo ac vicinum castellum Ujvar ad Cibinium, quae ex consilio Simonis Forgach, ne inimicas arces post se relinquerent, admotis tantummodo castris, absente Georgio Tarczay et cum regina existente, in deditionem circa undecimam diem Julii acceperunt, et funditus demoliti sunt. Deinde Cassoviam usque de-

scendentes, evocato dataque fide Michaeli Pereny, cujus frater Franciscus Pereny ad reginam adducturus contra Germanos validum exercitum confugerat, arcem Nag-Ida oppugnant, deditamque vigesimo obsidionis die, regio mandato curant dirui, atque solo penitus aequari. In ditionem postea Bebecianam intrant, et ad arcem Crasnahorca oppugnandam castra promovent. Bebecus vero auxilia ab Aly bassa petiit, et ipse quas potuit copias contraxit; mille circiter equites bassa mittit, quibuscum exercitum regium obequitando carpat, et quantum possit a proposito distineat; quibus plus fortuna opinione speque sua favit, seu infelicitate quapiam id contigerit, ut sunt res humanae incertis fortunae eventibus obnoxiae, seu in poenam nimiae licentiae, qua miles in miseros agrestes passim petulantissime utebatur, divinitus haec calamitas sit immissa. Profecti quippe cum Bebeco nostros oppugnationi intentos offendunt; primoque levibus praeliis utrique vires periclitati sunt, vixque caesariani diem insequentem exspectabant, ignari maximas etiam quasque vires, ducum imperitiam facili momento in discrimen adducere solere; quo illucescente, instructo confestim agmine castris excedunt, praelium cum hoste inituri; eoque erat miles alacrior, quo hostis numerus minor apparebat*). Itaque equites ungari cum equitibus germanicis acerrime in primam Turcarum aciem invecti, eo processerant, ut hostis, viribus diffidens laxato sensim ordine fugam me-

*) Forgách S. jegyzete: Meg sem mozdultak az németek helyekből, hanem mint jámborok nézték az mit az kevés magyar mivelt, és mikor az magyarok az terekeket megüzték, ha az németek utánnok mentek volna, megverték volna őket. De soha az magyarok reá nem [illegible]ogy utánnok menjenek.

ditaretur. Nostri e contra eo vehementius instare, quod peditatum quoque se subsequuturum esse arbitrarentur, spe tamen falluntur. Duces enim germani sive scelerum conscientia, seu rerum imperiti ad primum hostis conspectum animis consternati, tormenta ceteraque impedimenta retrorsum qua venerant vehi, peditatumque omnem ea subsequi jubent; equitibus autem, qui hostilem aciem egregie sustinebant, postremi ex gregariis per clamorem rem indicabant quod illi exaudientes primo dubitare, mox peditatum contra conventa abesse conspicati, remissius agere paulatimque pedem referre coeperunt. At hostis ex composito id fieri ratus, insidiasque tam alte sublato clamori, nostrorumque regressui subesse, fugere, quam persequi pronior erat; certumque est, postremam agminis eorum partem relicto ordine in fuga fuisse, nec prius conversos, quam praemissis aliquot suorum didicere copias regias abiisse: id vero gratissimum habens, resumtis subito animis consequitur, occupatoque colle tormentis majoribus nostros acerrime petit, et nisi nox interveniens impedivisset, in fugam eodem die versurus erat, neque contra pilas tormentorum tuti uspiam esse poterant. Ceterum caesariani, cujus ope tum se servatos agnovere, ejusdem beneficio reliquum quoque fortunae cursum committendum decrevere. Quapropter collectis impedimentis, de nocte ad oppidum Rosnobania cum tormentis pervenere; inde per saltus vicinos errabundi, postquam nec ambiguo itineris errore sese expedire sciunt, et hostem tergis imminere formidant, machinis in valle quapiam nemoribus undique contecta, cum impedimentis omnibus relictis, duces non tam accepta ignominia, quam ipso incessu, habitu-

que oris miserandi, perturbatis, et raris ordinibus, signis etiam complicatis Leuchoviam perveniunt. Luce posterae diei appetente, hostis locum saltem castrorum superesse animadvertens, nondum rem, sicuti erat, credere; neque enim inducere in animum ullo pacto poterat, tantas copias apparatu rerum bellicarum omnium tam egregie instructas, tam exiguam suorum manum, praesertim levibus praeliis superiores fugituras; sed fucum inesse metuens abstinuit a persequendis nostris. Divinae id bonitati haud dubie tribuendum; nam si insecutus fuisset, peditatum certe omnem itineris ac aliarum molestiarum insolentia, inscitiaque lassum palantemque prorsus delere potuisset*). Tormenta octo integros dies in valle saltuosa cum ingenti curruum numero mansere, nec prius aut Turca id explorare, aut nostri sunt ausi avehere, dones agrestes invadentes supellectilem in illis repertam diriperent, aliquotque dies ea passim asportando insumsissent. Hac nostri clade accepta, passim sine imperio ducum sunt dilapsi. Turcae vero re comperta, viginti tormenta cum impedimentis sine periculo avexere, atque onusti omnimoda praeda revertere. Dum Simon Forgach cum illis fuit, feliciter res processit, sed post expugnationes dictarum arcium ad administrationem Inferioris Ungariae et Varadini, quae jam tertium mensem oppugnabatur, se invito praefectus erat; et quia id magnum silentium requirebat, ne ad hostes fama perveniret, aliquot dies ante cladem

*) Forgách S. jegyzete: Nem ugy volt, hanem hogy Rosnóbányára indultak, és az török utánnok ment, hol egyet hol kettőt hattak el az ágyukba, mind addig, hogy végre mind oda maradtak. De az török azontól elvitte öket, és menten mentek Budára. Sokat nyertek el az szekerekbe is, sokat az paraszt nép is felvert, sok épen haza ment.

nocte e castris discesserat*); ideo miles, qui ducum inscitia victus erat, hunc solum clamabat ac quaerebat; nam ducibus primis in fugam conversis, miles ducem aliquem circumspiciebat, et maxime eum, quem lingvarum peritia, artis militaris scientia, auctoritate, humanitate, plurimum valere sciebat. Sed jam duarum Valachiarum principes in Ungariam pervenerant; qui ambo in castris quadraginta millia hominum habebant: nihil tamen hostile fecerunt, nisi quod oppidum et castellum Bathor, Andreae Batory conflagrarunt, et hominibus exceptis diripuerunt. Ita regina quoque Isabella cum filio in Transsilvaniam proficisci decrevit, copiis caesareanis foede dissipatis, tot exercitibus in promptu exsistentibus metu omni sublato, quod ejus amplius in regnum ingressus impedire posset. Itaque cum quingentis equitibus et peditibus quadringentis polonicis viam ingreditur; cui fines ingressae, proceres Ungariae obviam procedunt. Eorum Polonorum atque Ungarorum parte secum assumpta, reliquos bipartito dividit, partemque duce Andrea Batory de Somlio ad obsidionem Hust urgendam mittit, partem Waradinum acrius oppugnandum. Ipsa vero in Transsilvaniam summo omnium studio ac laetitia pervenit. Interim Dobo crebras ad Ferdinandum litteras dabat, ad quas ita respondebat, ut spem daret auxiliorum maximam, deinde mandaret, ut fortissime propugnarent: illinc scriptis, hinc spe, diu obsidio sustentata est, donec Isabella, quod ipsum jam autumni tempus erat, advenit. Tum vero spem quoque amiserunt. Scie-

*) Forgách S. jegyzete: De még az török is magyarul azt kiáltotta: nincs mast, mond, itt Forgách Simon.

bant enim auxilia nunquam affutura, et perseverantia obsidionis omnes arces posse capi.

Sed etiam Ferdinandus magis optabat, ut ab implicatione belli majoris, in aestatem insequentem liber fieret. Nam Franciscus Zay et Antonius Verancius oratores scripserant, pacem nullam, ne quidem inducias posse obtineri, nisi universa ditio Johannis reddatur. Igitur ad Dobonem litteras dat, ut aequis conditionibus judicio suo permissis arcem dedat. Ad Solymanum quoque rescribit, se fecisse in gratiam suam, quod de reddenda Transsilvania filio regis Johannis optarit, quo magis pax aut saltem induciae inter se mutuo constarent: ac jam commisisse praefectis, ut praesidia deducant. Attamen necessitas id exprimebat, dissipatis ac profligatis copiis. Dobo vero, qui neque veteranos milites retinuit, et ne pecuniam impenderet, remedia in tempore nulla prospexit, cum potuisset; nam diu neque secreto agebantur ea, quae postea acta sunt, et gnarus erat ipse omnium, et Ferdinandum certiorem faciebat; necesse fuit arcem cum deditione ac conditionibus tradere, ut ipse et omnes praesidiarii cum suis rebus omnibus salvi abire permitterentur; quae tamen nec sua essent, et ante obsidionem in arce fuissent, nulla omnino in parte attingere deberent; de quibus Petrus Petrovicius, et Melchior Balassa fide per diploma cavent. Sed regina id aegre tulit quae jam Colosvarini erat*); insuper Gabriel Perenyi, Petri illius filius, et Franciscus Kendy reginam incendebant, et ne dimitteretur consulebant; ad haec a nonnul-

*) Istvánfi jegyzete: Nisi Isabellae partibus Melchior Balasy se conjunxisset, illa nunquam in Transsilvaniam ingredi potuisset; sed ille vir militaris ceteris se ducem et antesignanum obtulit et illam introduxit.

lis, qui una in obsidione fuerant, relatum erat, Dobonem conditionibus non stetisse, quod aliquot moschetas, et sclopeta majora, quas barbatas vocant, in currus imposuisset. Praesertim tamen unum suspectabatur, ne si abiret, Husti atque Varadini obsidionem impediturus esset. Franciscus Kendy in administratione regni collega Doboni fuit, sed a primo statim limine ambo in dissidia profecti. Siquidem ex communi officio, communia etiam habebant emolumenta, quae partim ex judiciis, partim ex multiplici genere quotidie proveniebant, qua de causa alteri alteros suspectabant; saepe etiam fiebat, ut sese insectarentur, et postremo ex unius equi nigri, quem eorum uterque habere volebat, occasione, quanquam conversio jam transsilvanica constaret, detectis simultatibus, quas aluerant, in apertas inimicitias eruperunt: ut non indecoro scommate vulgo notaretur, albo majores nostros quaesisse, nigro equo modernos regnum perdidisse. Gabriel vero Pereny maximas inimicitias cum eo gerebat; namque oppidum Sarospatacum, quod Petrus muro lapideo, propugnaculis ac aedificiis insignibus construxerat, atque ornaverat, maximarum amplissimarumque ditionum ac redituum, Dobo ita lite impetebat, ut se obtenturum speraret: vicissim ille dicam Doboni scripserat talem, ut de capite et bonis decertandum sibi esset. Ita retrahendi ex itinere negotium Pereny cum suis, et ex Polonis plerisque suscipit. Quod Dobo cum rescisset, dubitavit quid faceret. Erant qui consulerent, uxorem et familiam per notos quosdam tramites dimitteret; ipse vero pro salute, cum suis quos haberet dimicaret; victoriam esse communem, sed fortitudine tamen et virtute militum etiamsi pauciorum,

sese praestare. At cum Pereny nuncium ad eum praemisisset, esse nimirum necesse, ut regina cum eo de rebus arduis ageret, et ad eam diverteret: statim paruit, et cum omnibus militibus, uxore, rebusque Colosvarum venit, deducente eum Perenio, ubi carri onerati in foro jussi consistere; militibus indicitur, qui ad stipendia, vel etiam alioquin in traditionem transsilvanicam manere velint, facultatem concedi; carris vero requisitis repertae sunt bombardae, quas Dobo imposuerat. Eapropter Dobo cum uxore in custodiam traditus est. Id tamen Petrovitio et Balassae indignum videri, et fidem suam labefieri: ad judicium ergo provocare, quod in comitiis generalibus paulo post magna contentione ab utrisque actum est. Pro Dobone Petrus Petrovitius et Balassa coram agebant, et Dobonem tanquam reum defendebant; e contra fiscalis accusabat, quod Dobo bombardas contra pacta abstulisset, et illa violasset; fidem illorum ita valuisse, si conditionibus ab illo satisfactum fuisset: ita judicio publico Dobo damnatur, et illi jurejurando absolvuntur. Attamen apud reginam magna diligentia pro eo intercesserunt. Ujvarum ergo cum uxore reducitur in captivitatem, res autem confiscantur; non quidem magni momenti, quod omnes praeter necessarias, diu ante motus domum praemiserat.

Hustum porro acerrime oppugnant, nec quicquam castrensibus otii ad quietem dant. Quapropter perpetuis vigiliis et laboribus atque adeo inedia fracti, postquam toties a rege ejusque ducibus promissum praesidium frustra exspectant, inducias quinquaginta dierum cum hoste paciscuntur: missis duobus suorum ad Ferdinandum, nisi intra hoc tempus suppetias ferat, necessitate suprema sese arcem deditu-

ros esse. Adeo quippe ex inedia, sed potissimum siti, tabes quaedam horrenda militum corpora invaserat, ut malo quotidie gliscente frequentiores in dies morerentur; plerique dentes inter loquendum cum sputo, alii animam inter edendum aut operandum, evomerent. Hustum enim in edito monte, et undique vicinis montibus situm est; duas ob res, alteram ob praesidium regni contra Poloniam, est enim inter montes Carpathios et brevis in Poloniam illinc trajectus; alteram ob mineras salis, ex quibus magnum vectigal provenire quotannis solet, quae ibi sunt ita copiosissimae, ut montes ipsi reperiantur saluginei: ob eamque causam in Hust aquae reddebantur salsae insipidaeque atque nocivae. Accedit quod ob densissimas silvas altissimosque montes non modo noctu, sed ad medium usque diei, caligine atra atque perniciosa quotidie obducitur: adeo ut priusquam bene quis assvetus fuerit illi aëri, et nisi diligentem custodiam sui habuerit, evadere periculum vix poterit. Ferdinandus in consilium legatione Hustensium adducta, omnium decreto subveniendum esse ei arci, quae maximi esset et ad praesidium Marmatiae (est enim caput ejus provinciae) et ad salium reditus momenti, decernit; Brandaisium primarium virum cum auctoritate ad dissipatos milites congregandos mittit, et ut Husto suppetias eant, jubet; ac alterum legatorum haec ad obsessos renunciare, alterum cum Brandaisio et auxilio proficisci; illinc vero ad solvendam obsidionem Varadinensium ut exercitum promoveant, quod item et Varadinensibus, quorum etiam legatus advenerat, Ferdinandus amplissimis verbis promittit. Nam Simon Forgach nunciarat, si Varadino se exire permitteret, per legatum se arcem bene defensurum, et cum militibus dispersis in unum collectis,

et novis etiam, quos posset, assumptis, utrique arci in tempore subventurum esse. Nicolaus comes a Zrinio ipse quoque suis impensis liberandi curam suscipiebat, si Hustum, donec de impensis in bellum factis sibi satisfieret, diplomate sibi Ferdinandus daret. Franciscus vero Forgach, frater Simonis, ut Ungarum aliquem summae rei praeficeret locorum atque hominum peritissimum, orabat; se illi comitem fore, et ex patrimonio proscipto pecuniis militibusque comparatis suppetias laturum. Tamen Brandaisio homini gentis teutonicae negotium datum est, qui paulo post per equos dispositos, quos postas vocant, celerrime revolavit, et topographiam depictam attulit, qua via, et per quae loca, per quas arces inimicas esset penetrandum, quam esset difficile, et res plena periculorum. Hic iisdem quibus ante mandatis dimittitur, et iterum intra paucos dies dispositis equis revertitur; iterumque dimissus nihil quicquam egit, nisi ut tempus tereret, auxilium obsessis necquicquam exspectantibus. Postquam dies termino induciarum dictus advenit, nec auxilii externi quid accessit: praefecti Michaël Corlath et Benedictus Zalay, excellentes ambo viri, rerum omnium libertatem ab hoste pacti, invita castrum dedunt, cujus accessione regina viribus aucta, omnem propemodum regionem citra Tibiscum in ditionem suam recepit. Quare Varadinum eo majore impetu oppugnari coeptum; et qui in arce erant, saepe erumpere et praelia committere: neque aut viribus aut virtute ducum, aut oppugnatione unquam capi potuisset; sed diuturnitate obsidionis, taedio, postremum fame capere intenderunt: ita ab aestate in brumam, atque inde in aliam aestatem, praeliis tamen et hominum strage cuivis oppugnationi par obsidio est

producta. Unum praelium inter quotidiana in festo S. Martini est commissum, in quo ex adversariis plures CCCC sunt desiderati; Simon Forgach glande bombardae manualis ad caput ictus est: sed galea in capite, secundum Deum violentiam mortalem excepit. Excursionibus vero continuis magna hostibus damna inferebantur; nam et Georgium Capitanffy magnae auctoritatis virum in arcem captum induxerant una cum equis, militibus et rebus suis omnibus. Haec fere hoc anno acta sunt. Ferdinandus interim comitio Posonium convocato, nil fere, quam de usitato censu in medium consuluit. Cui etsi major nobilitatis pars intercederet, colonorum extremam pauperiem commemorando, militum insolentiam, nullum stipendii usum: postremo tamen sedato clamore de eo dando consensere. Deinde quia principes imperii sua auctoritate, contentioneque, ineunte vere, auxiliares in Ungariam missuri essent, certa ratio de praeparando commeatu per regiones, quas comitatus vocant, decreta fuit. Oratores insuper ad comitia imperii deligi jubet nomine publico, qui se profecturum statim subsequantur; ii nominati ab tribus ordinibus sunt tres: princeps legationis Franciscus Forgach tum primum in iis comitiis titulo episcopatus varadinensis ornatus, Petrus de Macedonia et Georgius Hoszutoty. Comitia Ratisbonam in brumam indicta antea fuerant, quo Ferdinandus statim discessit; oratores quoque brevi subsequuti sunt. Post comitium, ante tamen discessum Ferdinandi, oratores Franciscus Zay et Antonius Verancius Byzantio reversi sunt; anno quinto exacto postquam discesserant, relicto ibi Augerio Busbecio belga, qui agitationes induciarum vel pacis continuaret; qui ipsi nihil dignum tanta legatione, praeter contumelias hostiles retulerunt.

LIBER SEPTIMUS.

Oratoribus profectis Franciscus Forgach orationem in consessu principum atque omnium ordinum imperii, cum magna auditorum attentione habuit, propterea, quod maximarum cladium, maximorum periculorum narratio cum rebus gestis Ferdinandi archiducis ad laudandum eum praesentem in tam celeberrimo et frequentissimo principum ac plurimarum nationum congressu, varie mixta et ex arte composita, interdum commiserationem, interdum laetitiam, indignationem quoque gravem, summa animorum inflammatione concitabat. Insuper privatim singulos adire, docere de communi periculo, postremo orare, atque obtestari. Tantum factum est, ut duplex subsidium romanum, quod illi vocant, ad octo menses promiserint; id peditum quadraginta millia, equitum octo constituit. Sed stipendiorum potius numerum, quam virorum apud eos numerare licet, cum unus frequenter atque adeo multi duorum triumve stipendia mereant. Tali responso ad mensem Martium reversi, spe bona omnium animos impleverunt. Dein aestate appetente expeditio imperialis urgeri coepta est; cujus rumor longe major, quam aut numerus, aut successus fuit: quippe universa expeditio in tres peditum cohortes, et totidem alas equitum ad de-

fendendam Superioris Ungariae oram missas resoluta est. Quod Turca animadvertens, cum retroactis aliquot annis militem in castris habuisset, a maximis itineribus et longissimis expeditionibus nondum refectum, atque anno superiori tarde domum per saevissimam hiemem reversum, nihil magnum praeter eas, quae in confiniis fieri solent, excursiones tentavit. Varadinum porro in deditionem venire coactum est; nam alimenta humana omnia defecerant, et stipendia miles per obsidionem nulla habuerat; quas ob causas supra alias obsidionis varias et maximas necessitates multi ex peditibus ad hostes transfugiebant; postremo tantam seditionem concitarunt, ut invitis equitibus, qui tamen summam fidem et constantiam praestiterunt, ac ipso duce desertionem aliquoties tentatam patraturi erant, nec amplius retineri poterant, quin per vim exirent, cum equites numero superarent; salvis ergo corporibus atque equis et singulorum armis, tum arx dedita est, cum modiorum farinae *) non amplius quam tres, ceterum alterius alimenti penitus nihil reliquum esset. Dein Ferdinandus exacta fere jam aestate ex Germania reversus est, neque aliud hac aestate potissimum gestum est ab caesarianis, quam praedam ab miseris agrestibus agere; neque ab hostico, quo ob praesidia firmissima excurrere tutum non erat, sed intra ditionem propriam; nam militi stipendia non dabantur **), et vicatim alimenta pro victu et suo et

*) Forgách S. jegyzete: De bizon egy ebédre való sem volt, hanem Ártándi Kelemen küldött va'a egy keveset.

**) Forgách S. jegyzete: Mert ugyan törvények ez, hogy mikor alábocsátják őket, akkor adnak csak egy hópénzt nekik, azután kóborlással élnek, a hol nincs mit kóborlani, ott ébel halnak; mert senki élést nem viszen utánnok, miért hogy nincsen mivel

jumentorum quaeritabat, aut rapiebat; quod in compendium fisci regii excogitatum erat; siquidem alimenta, quae ab miseris rapiebantur, ex stipendiis deducebantur: illi tamen sine ulla unquam recompensa ita calamitatibus affligebantur, ut vici integri et maximi penitus desolarentur, alibi pauci aliquot vix suspirarent. Regnantibus austriacis principibus ita se disciplina, cum politica, tum militaris habebat. Sed autumni tempore etiamsi nulla alia subesset causa, pro decimis frugum tamen atque vindemiae non poterant quiescere. Itaque caesareani pro more castellum ad Mucacium ad intercludendum omnem commeatum, intervertendasque decimas faciunt. Quod Melchior Balassa et Franciscus Bebecus oppugnant, et per deditionem receptum distrahunt. Franciscus Pereny liberati Mucacii fiducia in suo patrimonio, quod oppidum Zeoleos vocatur, claustrum monachorum cum donariis antiquis occupat, ac communit. Emericus autem Telekessy, dux copiarum caesarearum, comparatis auxiliis comitatuum, castellum in Zeoleos et Franciscum Perenium derepente obsidet; quod una cum illo et uxore liberisque capit magna copia rerum omnis generis lucrata; quarum au-

---

megvenniek, ha penig visznek is valami élést, nincsen mit adni érte; ha meg ér szegén betegedni, egy jó falatot, egy ital bort nincs mivel venni, soha fel nem táplálhatja magát, hanem meg kell halni; magok is annyira elunják egymást, hogy oztán az betegeknek feléjek sem mennek, hanem az mellikkel asszonyember vagyon, mig az egészséges, az a mint lehet bánik vele, ha az is meg betegszik, senki feléjek sem megyen oztán, hogy ki nem mehetnek helekből; az táborok elbüdösül, eldöglik, és nagy nyomoruságos halálokval halnak meg; mert sok meggyógyulna bennek, ha volna mit enniek és inniok, de az fizetetlenség miatt éhség leszen köztök, abból döghalál, oztán hamisan az magyar égnek tulajdoni ják.

ctio praeter ducum portiones ac munera eis concessa, quadragies millia florenorum constituit. Postea Sacmarium obsidendum venit, quod Stephanus Batori de Somlio defendebat; sed etiam Melchior Balassa, et Franciscus Bebec suppetias cum exercitu advenerunt, et tormentis tantum utrisque certantibus caesariani succenso vico Nemetio, qui flumine Samusio ab Sacmario distingvitur, abscessere. Brumae tempus cum jam instaret, et exercitus per Samusium transmitti aliquamdiu non potuisset, trigesima tertia Decembris tandem glacie transitum praebente, Transsilvani ad Zeoleos recuperandum proficiscuntur. Antonius autem Zekel tamdiu oppugnationem sustinuit, donec Emericus Telekesius cum auxilio supervenit. Ibi Balassa etiamsi exercitu et rebus omnibus longe superior esset, tamen armis abstinuit, et datis acceptisque obsidibus per conditiones transegit, uti dimissis propugnatoribus, et salvis eorum rebus omnibus, castellum exscinderetur. Quae res Isabellam vehementer offendit. In ea oppugnatione Georgius Tarczay nobilissimae familiae, ex pilae sclopeti vulnere, et vitam, et genus, qui unus genti suae supererat, finivit. Per eandem hiemem conventus publicus ab Isabella regina est actus, in quo praeter cetera legatus ad Henricum II. Galliarum regem, Christophorus Batory de Somlio gallicae, italicae, hispanicae lingvarum gnarus, est ablegatus. Iter per Taurunum, Bossinam, ac Ragusam, hinc Venetias per mare fecit. Veneti intra Grisonum ditionem comitivam adjunxerant; postea per Helvetiam in Galliam venit. Cujus legationis causa, et origo haec fuit: Legatus Galliarum regis apud Solymanum nomine Monsur de Aramon aliquos primores admonuit de quaerenda

amicitia, atque affinitate apud Henricum regem; eum pro maxima sua auctoritate magno commodo, pro maxima opulentia ac potentia etiam auxilio adversus hostem futurum; quae cupide nimium et ardenti animo ab omnibus accepta sunt. Equidem Henricus, jam inde ab initio exemplo patris, aliorumque regum gallicorum, qui cum regibus Ungariae magnam conjunctionem habuerunt, res ungaricas diligenter curare susceperat; sed tamen et ipse non immerito amicitias circumspiciebat, qui a bello metensi nullam cum Carolo V. imperatore pacem habebat; cujus rei notitia cum ad Ferdinandum regem et Carolum V. imperatorem venisset, summo conatu atque studio turbare coeperunt; ejus rei ministrum nimium opportune Bonam reginam Poloniae, et matrem Isabellae inveniunt. Nam Bona regina in Apuliam, in ducatum barrensem, patrimonium utpote suum, e Polonia migraverat. Quare Carolus V. ostensa re, quid fieri vellet, nimirum si pacem gallicam turbatura esset, sese item optionem dare, utram duarum maximarum conditionem eligere malit, ducatus mediolanensis administrationum, an regni neapolitani : quorum alterius, illius quidem ducis mediolanensis, istius vero reginae regni neapolitani titulo, nomine, insignibus, summa denique auctoritate per omnem aetatem uteretur. Bona postremam conditionem eligit, et in certam atque firmissimam spem tantae rei quater centena millia numum aureum Carolo mutuum superaddit. Sed tamen Carolus V. partim senio, partim morbo articulari oppressus, nihil praestantius in reliqua vita ratus est, quam si vivens Philippo filio regnorum suorum imperium traderet. Quare vitae genus ex altissimo omnium gradu, in solitarium, atque omnium simplicissimum commutavit.

Itaque imperium electoribus Francofurti per legatos resignavit, atque eorum consilio in Ferdinandum fratrem transtulit, qui XVIII. Martii Francofurti caesar creatus est, traditis quoque omnium regnorum Philippo insignibus, exacto fere autumno e Brusellis civitate Brabantiae per oceanum in Hispaniam transfretavit; quem Maximilianus ante discessum una cum uxore, liberisque visitatum profectus fuit. Eandem et Maria regina soror ejus, Ludovici regis Ungariae uxor, vitam atque solitudinem monasticam imitata, ingravescente et morbo et aetate, una transmigravit.

LIBER OCTAVUS.*)

Initio anni sequentis Tata arx ad omnem amoenitatem et splendorem cultissima, deliciae priscorum regum, dum Buda staret, in manus hostiles sine ullo negotio devenit. Siquidem Joannes Nagy**) praefectus Comaromium ventitabat, rerum necessariarum causa, iter vero periculosum, et insidiarum plenum erat. Idcirco equites omnes secum venire jubet, et pedites solos pro praesidio relinquit, qui se vino diu noctuque ingurgitare, neque vigilias de more agere. Id Hamzabegum praefectum Strigonii ob propinquitatem latere non potuit, silentio ad muros accessit, scalas admovit; tandem in arcem nemine sentiente nec propugnante feliciter evadit; cum somnolentos caedere occeperunt; tum aliqui arma capere, et pugnare: sed hostes et numero superiores, et viribus, partim caesis, partim captis praesidiariis, arcis haud parvi momenti, ac latae ditionis potiuntur. Ferdinandus ad Solymanum summa expostulatione delata, quod cum

* Istvánfi jegyzete: Jacobus Cambraius orator gallus Byzantio ad reginam Isabellam venit salutatum nomine regis, in principio anni 1557.

**) Istvánfi jegyzete: Eszéki Nagy János.

per oratores de induciis firmandis ageret, contra jus gentium illata injuria sit: neque sua voluntate factum respondit, neque jus gentium violatum esse, quando milites eam arcem occupaverint, quae sine praesidio relicta fuerit; id enim etiam ejus militibus eodem jure, eodem etiam modo licere debere. Joannes Nagy captus, et per quaestiones examinatus, nullius fraudis reus est inventus; damnatus tamen negligentiae 15-a Junii Comaromii obtruncatus capite poenam luit.

Eadem porro aestate maximum bellum maximis viribus, inter Henricum Galliarum, et Philippum Hispaniarum regem gestum est. Philippus San-Quintinum maximis copiis oppugnat, ac sexaginta maximis tormentis, pluribus simul ab partibus magna murorum strage quassare, et aditum ad expugnandum parare festinat; nam hoc bellum, quod erat primum, non solum ut viribus par hosti esset, ita susceperat, sed quantum omnino posset, ostenderet. Cui Henricus Momorantium connestablium regni, cum primoribus et flore Galliarum, suppetias misit: et ad ipsum oppidum prospectante ex moenibus populo, et suis acclamante felicitatem ac victoriam, praelium est commissum, summa ope, summis viribus, summa virtute utrisque certantibus; ad postremum tamen praelium ac victoria penes Hispanum stetit. Ex Gallis Momorantius una cum filio, et nobilissimi quique capti; secundo praelio oppidum quoque captum. At reliquum aestatis tuendis saltem suis finibus, non promovendo bello ab utrisque exactum est. Orator Isabellae ac regni ad Henricum initio anni cum pervenisset, gratias egit, quod reginam filiumque ejus per oratorem Jacobum Cambraium invisisset, et opem eis suam promisisset, apudque Solymanum de restituendo regno diligenter et serio egisset; eam

enim praeter ceteras justas causas, maxime hor tatu potentissimi regis inductam fuisse, ut regnum fraude amissum repeteret. Itaque pertinere ad securitatem regni, et dignitatem regis, ut confinia Lippa, Temesvarum, Beche, Bechkereke, Orsova, et reliqua Inferioris Pannoniae, proditione Georgii monachi Ferdinando tradita, per eumque amissa, ab potentissimo Turcarum imperatore pro ea, qua apud illum auctoritate valet, recuperet; quod si impetraret, Superioris quoque Ungariae reliquias vel auctoritate, vel vi facile ab Ferdinandi praesidio liberaturas iri. Sed ad consequendum hoc et optato fine terminandum, quando praeclara principia felici successu arrisissent, duab us rebus opus esse: Solymani quippe gratia, quae tum omnibus constaret cum confinia restituisset, et pecuniario subsidio regiae majestatis in sumtus bellicos. Itaque ad Solymanum oratorem ponderosa et efficaci legatione ablegaret, et stipendiorum quinque millia in quinquennium contribueret. Magna laetitia rex et legationem accepit, et respondit; nam sine ulla longa dilatione optato responso oratorem dimisit, insuper filiam in connubium Johanni promisit, Ragusamque usque deducendam curaturum, illinc non longo itinere per pacatam Solymani provinciam in Ungariam posse perveniri, auxilia quinque peditum millium ad quinquennium; in foederibus vero suis non modo se comprehensurum, sed etiam obnixe omnibus opibus, omni studio curaturum, ac penitus effecturum, ut quacunque ratione, qualibuscunque conditionibus, quantumcunque ope, consilio, pecunia, auctoritate, potentia. possit, ac valeat, Lippam, Temesvarum, Inferioremque Pannoniam Johanni affini suo, filiaeque suae recuperet. Quodsi ergo tanta affinitas, tanta amicitia Isabellae atque regno cordi esset, per trimestre, ut respon-

sum habeat, efficiant. Ad haec oratorem suum, virum primarium, atque in litteris doctissimum Petrum Franciscum de Martinez cum amplissima legatione adjungit. Unum tamen in secreto mandato addidit, ut cum primoribus regni, ac ipsa regina ageret, ne Johannes filius inter muliebria, et vilium hominum ministeria educaretur, sed consiliis et curis regni promovendum, informandum atque assvescendum curarent. Christophorus Bathory eadem qua iverat via, cum hoc oratore gallico ante aestatem est reversus. Cujus legationis exitus ab oratore in conventu publico luculentissima oratione declaratus, maxima omnes laetitia perfudit. Quin principes viri et ordines utriusque regni ex decreto, ut Johannem regina Varadinum ire permittat, et insvescere negotiis publicis, hortantur.

Sed regina intra sese clam suspicionem ac metum concepit. Siquidem et Georgium cardinalem id unum semper flagitasse et contendisse meminerat, qui quidem cum id nulla ratione, nulloque consilio, quod tamen regno salutare erat, efficere potuisset, regnum Ferdinando, quamquam flagitiose ac perfidiose tradiderat. Ad haec Bonae reginae callidis consiliis occupata et persvasa jam ita erat, ut certissima esset, nullam amplius pacem inire, at verbis saltem quoquomodo leniter agere. Isabella ergo ob immoderatam regnandi cupiditatem, et vitae ad omnes muliebres illecebras dissolutae nimiam licentiam, tanti regis affinitatem amicitiamque, regni atque filii sui unum firmamentum, non neglexit modo, sed contempsit ac respuit; quin orator haud satis pro dignitate tractatus Byzantium tandem abivit. Primores quoque, qui institutionem filii, et administrationem regni diligentius curandam censuissent, odio atque ira prosequi coepit.

Sed interim perspiciens et filium succrescere, et propemodum maturum annis, belli item fastidia ac curas muliebri animo difficillime perferens, ad pacem viam ac rationem quaeritabat. Id quocum ageret, cum praeter fratrem Sigismundum Augustum regem Poloniae haberet neminem, coepit cum eo per litteras et nuncios secretos agere; quarum rerum exitum in sequentis anni tractatibus, ut temporum rationem, in quo nobis magna est cura, observemus, narraturi sumus. Exinde caesariani vicatim praedabundi totas villas et vicos suorum comsumebant; et cum praedarentur, pabulationes et frumentationes per risum vocabant. In ditionem autem transsilvanicam, et praesertim Gabrielis Pereny excursiones agitabant. Itaque Perenus collectis viribus arcem Palocz Stephani Dobonis oppugnat, et captam funditus exscindit. Hinc progressus ad copias Germanorum et Ungarorum, quarum legatus erat Johannes Garciacerus *) Germanus, quoniam Volfgangus Puchamarus male administrato bello provincia discesserat. Garciacerus castris vallum circumduxit. Perenus autem acerrime multis Germanorum occisis, nequicquam oppugnavit. Quem Ferdinandus ob defensionem castrorum Viennam profectum, equitem auratum creavit **). Arx Kisvarda in citeriore ripa Tibisci caesarianis opportunissima, ditioni transsilvanicae plurimum incommodabat. Igitur regina Franciscum Nemethium praefectum Tocaji et Stephanum Ba-

*) Forgách S. jegyzete : Az varanói udvarba szorította volt őket, de nem volt főhadnagy, hanem fizető és mustramester volt, pénzt viszen volt az hadnak és a kassai németek magyarok késérik volt. Az német had akkort Lelest vitatta Priny Gabriel népére.

**) Istvánfi jegyzete : Tum quia olim Vesprimii hortante Johanne Paxy loci praefecto hastam cum Turca fregisset.

thoreum Somliensem expugnatum misit. Ferdinandus eo tempore Emericum Telecessium ungarum, virum antiquae disciplinae, provinciae praefecerat. Is Kisvardensibus auxilium laturus, conquisitis omnibus navigiis Tibiscum trajecit. Illi autem obsidionem relinquunt, firmato castello Olchva praesidio. At Telecesius, ne propinquum castellum hostibus relinqueret, expugnat, et inde trajecto Tibisco revertitur.

Exin Isabella nova consilia in pectore versare coepit, cum curis fatisceret, et deliciis totos dies se dederet, quas simul et sumtus bellicos annuis censibus aegre sustentabat, etiam illustrium virorum bona, si occasio se offerret, circumspectabat; atqui ad inflammandum ejus animum, non parvum momentum Franciscus Bebec addidit. Namque circa idem tempus vir et opum et clientelarum magnarum ad Solymanum ultro iter instituit; cujus ad se adventum Solymanus non ingratum fuisse multis humanitatis officiis testatus est, cum ad colloquium admiserit, et verborum honore exceperit, copiamque rerum omnium gratuito praeberi jusserit, et petitioni satisfecerit; nam gubernatoris potestatem ei concessit ut apud patrem Johannem Ludovicus Grittus fuit, atque moldavum et transalpinum, ambos principes ei parere jussit. Adjunxit etiam chausium cum mandatis ad reginam atque ordines regni. Qui postquam in Transsilvaniam venit, chausium cum mandatis ad reginam praemisit. At regina, ac si mandatis acquietura esset, homini post multas legationes additis muneribus atque promissis persvasit. Sed primos atque praecipuos, quorum ope in regnum venerat, in pectore notaverat: Franciscum et Antonium Kendy, Franciscum Bebek, Melchiorem Balassam, Michaëlem

Chaky cancellarium. Petrum Petrovitium in eorum numero fuisse certum est; nam et ille dominationis muliebris pertaesus, Johannem jam adultum ad res magnas insvescendum, et reformandum statum regni cupiebat. Hoc sane viro neque in fide constantior, neque patriae amantior esse potuit quisquam. Sed tarditate ac timiditate quadam insita, quam homines modestiam interpretabantur, saepe nocuit; pace enim et cum sunt res secundae sapiens esse quisque opinione hominum potest; sed ubi res adversae cadunt, tum omnis sapientiae, omnis virtutis usus atque gloria elucescit. Johannem regem ex materno genere cognatione attingebat; natione erat ex Bossinae regno*) ad Jaiczam, uti et Johannes rex; nam et Zapolia oppidum paternum, Jaicza haud procul aberat, ab quo familia Johannis cognomen accepit. Primus qui familiam illustravit Stephanus**) fuit, is qui apud Mathiam regem banum regni Bossinae egit; postea consiliarius et quaestor creatus, qui duas et septuaginta arces maximarum ditionum per Ungariam atque Illyricum ab Mathia, praeter summam opulentiam et honoris atque dignitatis inter primos locum amplissimum accepit; qui unus et ejusdem necis cum Stephano Bathoreo auctor veriori opinione creditur***); qui Viennam et Austriam sine praelio, sine vi, auro accepto hostibus tradidit. Hujus filius Johannes I. fuit, qui Johanni II. ex Isabella suscepto Georgium cum Petrovitio tutores testamento reliquit. Sed hic necem morte naturali paulo ante praevenit; Michaëlem vero Chaky

*) Istvánfi jegyzete: Posega.

**) Istvánfi jegyzete: Emericus.

***) Istvánfi jegyzete: Verior est opinio illum apoplexia subito correptum e vivis excessisse.

casus aliquis reservavit. Ista ergo erat una causa necis illorum virorum non reprehendenda, nisi infinita cupiditas et avaritia bonas quoque res majoribus flagitiis contaminasset. Bebeci illa erat privata, quod ab Solymano gubernatoris nomen impetrasset, qua re diminui imperium sibi vehementer regina aegre ferebat. Sed illa causa gravissima et intolerabilis fuit communis, quod quatuor viri inter se jurejurando sancitis foederibus conspirationem fecissent, quod formidolosum reginae videbatur, cum quatuor illi viri, potentia, gratia, opibus, clientelis, arcibus atque oppidis regnum pene possidere viderentur. Omnis autem conspiratio, quantumvis bono sub colore in regno illicita est; quando eandem ob causam Franciscus Kendy ab Johanne patre antea majestatis damnatus, bonisque privatus, vitae periculum ejus morte tum effugit. Sed Isabellae consilium praeter unum Stanislaum Nisoczky polonum, quocum et mollissime utebatur, et cui secreta omnia committebat, mortalium sciebat nemo; plectendorum tamen modum non reperiebat, nisi Melchiorem Balassam impulisset. Nisoczky enim secreto cum Balassa egit, eum quoque unum inter eos esse ostendens, sed si rem perficiat, non modo veniam ipsi condonari, verum etiam praemium praestitae operae arcem Vech Francisci Kendy futuram. Accepit conditionem Balassa, vir ad omne flagitium natus. Eos ergo tamquam maximarum rerum agendarum causa regina Albam Juliam evocat; ibi stata die, quae fuit XXII. Septembris, simul et semel tres viros, singulorum capiti percussoribus destinatis, uno tempore intra parietes domesticos gladiis confecit; tum in cubiculo Francisci Bebec venenum, quod Byzantio attulerat, repertum est. Regina autem

ad Tordam conventu indicto, de trium virorum conjuratione retulit, et venenum in publicum protulit, citatis et productis testibus, qui veneni evecti et allati conscii erant, quorum unus Georgius Tarchy erat; quibus de causis majestatis damnatos jure occisos esse sancitum est, ditionesque illorum maximae cum omnibus fortunis ac opibus in fiscum redactae.

Sed Francisci Kendy opulentia immensa fuit; nam solius tritici supra mille acervos, quorum aliqui admirandae molis, nec quisquam infra centum flor. pretii, plerique mille quoque numerantur; auri, argenti signati, et non signati vis incredibilis. Sed et Transalpinae vajvodae Zokol dicti gazam tenuerat; quod ita actum est: Zokol primarius vir vajvodam Petrasko veneno sustulit, et regnum occupat. Solymanus autem in illum ira commotus, bello persequi et punire volebat; ille ergo aufugiens thesaurum apud Franciscum Kendy deposuit, obstringens eum, ut si ei humanitus quid contingeret, filiis redderet. Zokol autem tandem captus et Byzantium missus mortuusque est; cujus filiis et uxori Franciscus Kendy in maxima calamitate et miseria, ex paternis thesauris nihil restituit. Hinc ergo illi etiam magni thesauri creverunt; arcium, et clientelarum copia principatui pene par. In quibus tamen bonis omnibus nihil minus habuit, quam pietatem, quam fidem, quam virtutem, quam bonas artes. Etenim Johannem I. facta cum Mailato et Emerico Balassa conjuratione prodidit, a quo in publico conventu majestatis damnatus et bonis mulctatus est, vita tantum aerumnosa per mortem regis properam concessa, cui vix servulus relictus esset. At tandem regina Isabella nimia indulgentia bonis omnibus redditis, in priorem gratiae lo-

cum restituit. Hinc cum Georgius cardinalis regnum Ferdinando exclusis dominis sceleste tradidisset, et ipse ab Castaldo occisus esset, Ferdinandus praefecturam regni cum collega ei dedit. Sed non multo post prodito eo, reginam et Johannem II. revocandum curavit: apud quos summum dignitatis et honoris gradum obtinuit; iterumque conjurationem in eam et filium fecit. Franciscus Bebek praeter detestabilem proditionis notam, multis et enormibus vitiis totam vitam egit, unus inter praecipuos, qui miserum regnum Ungariae levitate sua, quum nulli partium unquam fidus fuisset, distraxit, debilitavit, perdidit, arcem autem Filecum per negligentiam et avaritiam amisit. Quodsi patrimonium modo amisisset, ea poena dignus videri potuisset: sed regnum prope unum cum illa arce, quae validissima et munitissima par exercitibus hostilibus censebatur, cum in hostium ditionem per summam avaritiam ejus venit, qua poena dignum fuisse censebimus? Antonius Kendy tametsi turbido ingenio non fuit, aut non potuit ob gravissimam corporis aegritudinem, levitate tamen eadem laboravit. Itaque Isabella regulos praesertim Ungariae vehementer ab sese abalienare coepit propter mores, propter vitam, propter libidinem dominandi. propter malam Johannis filii institutionem, propter polonorum hominum ignobilium (nam praestantem virtute vel consilio habebat nullum) in privatis et publicis usum; ipsi propemodum virtuti janua tam reginae quam Johannis veluti clausa omnibus videri; ad quem ignobilissimi atque profligatissimi sordium aulicarum homines poloni soli admittebantur, inter quos non virtutis studium, atque aemulatio, sed vini, inertiae, ac malarum artium omnium versabatur. Accedit, quod Varadino in potestatem redacto, et satis

magno imperio utcumque firmato, mille equites veteranos, praesidium fere ungaricarum ditionum, simul et semel exauctoravit. Sed initium a Georgio Bebec coeptum; hic enim paulo ante, ditionem paternam in suam redegerat excluso patre potestatem; quamquam patri transsilvanicum patrimonium superesset. Quamobrem cum et a Germanorum copiis continuo infestaretur ob contiguam vicinitatem, ac quia praesidia partim cessaverant, partim remota erant; tum vero quia ab Ferdinando praemiis sollicitaretur: acceptis aliquot oppidis et pactis in militem stipendiis in partes concessit. Ceterum regina perpetrata trium virorum nece, summum bellicarum expeditionum magistrum Balassam creat: oppidum Zathmar percommodum Stephani et Christophori Bathory somliensium, consentientibus ipsis, eidem pro residentia designat; addit praefecturam castri Thasnad, et decimas trium vicinorum comitatuum, immensam nempe copiam omnigenum frugum ad intertentionem militum, et oppidum opulentissimum, atque secturis metallorum, sed praesertim argenti nobilissimum, Rivulum Dominarum. Tria ergo haec maximi momenti loca in Ungaria obtinebat. In Transsilvania duas arces regina antea ei donaverat, quas per crimen majestatis Emericus Balassa, frater ejus, tempore Johannis I. amiserat; quem Johannes I. hominem mediocris conditionis in praefecturam Transsilvaniae cum Mailato collega evexerat; qui ambo pro immensis beneficiis immenso scelere regnum Ferdinando tradere conati, infelicissime et spectaculum meritorum suorum ad supremum usque diem conflictati atque mortui sunt, alter in ergastulis byzantinis, alter Posonii egentissimus rerum omnium. Sed Melchior universam in-

super provinciam ungaricarum ditionum, non ut officium, sed ut proprium impositis tributis et variis oneribus, cum maxima nobilitatis calamitate administrabat. Neque putabat ea sibi satis esse, verum majora sibi in animo destinabat. Cum autem oppidum Zathmar ipse teneret pro praesidio, castellum domini sibi parvo praesidio, uti in nullo metu retinebant; at semel atque iterum tanquam invisendi causa, ultro invitantibus praesidiariis admittitur; tandem occasionem nactus ejectis illis occupavit. Itaque Christophorus et Stephanus Batory eum ad reginam arcessebant; et advocatus ab illa, stipulata manu recipit se redditurum; reversus tamen nihil minus egit; nam Franciscus Turzo jam ex alia parte sevocabat, et maximas ei commoditates apud Ferdinandum ostentabat. Quam ob rem cum Turzone conditiones agitabat. Interim ne quid ad lucrum faciendum omitteret, Kisvardam oppugnare statuit, eo consilio, ut si eam obtineret, uti sperabat, ad tanta ab utrisque partim jam parta, partim promissa commoda, hoc sibi unum tamquam additamentum esset futurum: tametsi alias causas, quae per se verae erant, prae se ferebat; ita apud utrosque pariter impotentes, callidis consiliis, et obliquis artibus, pro ingenio vafro ad praesentis commodi casus colludebat. Ergo comparatis copiis non modo ex Ungaria, sed evocatis etiam ex Transsilvania ab regina auxiliis, in ipsa hieme obsidet. Ex adverso Emericus Telekesy, praefectus Ferdinandi, ex comitatibus cassovianis auxilia evocat, atque Tibiscum transmittit. Verum Balassa spe expugnationis frustratus, ab Turzone et Telekesio ad conditiones transeundi invitatus, maximorum praemiorum, quae ostendebantur, cupiditate facile exoratur. Itaque jam cum tum Telekesio clandestina consilia commu-

nicabat; ex cujus sententia Telekesy castra sua promovet, ita ut hostes per obliquum relinqueret, et a tergo commeatum illorum impediret. Igitur Melchior Balassa quasi coactus obsidionem solvit, et exercitum reducere coepit. Sed illi ex praescripto Balassae propius illos sequuntur, et castra castris haud procul ab invicem opponebant: atque sclopetis ac tormentis per biduum cum aliquali damno partis utriusque certatum est. Deinde sine praelio utrinque recesserunt. Fuit exercitus Balassae illustrium virorum praesentia, militum copia insignis, et praelii, praeter unum Balassam, cupidissimus, et victoriae prope securus: illius vero ex solis auxiliaribus collectitius, et viris et numero non comparandus. Sed Balassa simulandi et dissimulandi mirus artifex tempus exspectabat, quo commode transire posset. Reginae autem eum vocanti, aut mandanti, verba dabat.

Ejus belli occasione Turcae magnam depopulationem per ditionem cassovianam fecerunt. Fuere Turcarum sex millia duce Velichanbego*). Itaque Telekesy auxilia comparat, et Georgium Bebek evocat; atque Turcis onustis praeda redeuntibus cum tribus fere millibus obviam procedit, ad pagum Kazám in ortu lucis ac densa caligine praelium commissum est**).

*) Forgách S. jegyzete: Akkoron Telekesy Szerencset akarja vala megszállani, és Méránál az réteken vala az táborocska.

**) Forgách S. jegyzete: 1200 lóra oszlott a kótyavetye; maga az gyermekekre is adtak.

Nap enyészet előtt két órával kezdetett el szép tiszta időbe; de hogy egybe indolánk, akkor egy kis felhőből egy zápor esőcske indola reánk, ki ismeg hertelenséggel elmulék.

Találtuk Bebeket elől többvel két mértföldnél Kazához, és együtt mentönk az viadalra; még penig az utba elvégeztük, mint üttközzenek a seregek, és hogy senki eleven rabot ne fogjon, míg az viadal el nem válik, és hogy az nyereség köz legyen. Kire ugyan megeskütt vala Bebek, de meg nem állá. Mert az ő jobbágyi kezébe

gius Bebec tempore praelii superveniens, cum in latus hostium invectus est; quare opportunum auxilium tulit, et Turcarum aciem turbavit. Sed vehementer juvit nebula matutina; nam conspectum impediebat, ut Turci non potuerint numerum ac ordinem hostium perspicere; plerique quoque praeda impediebantur. Fusi ergo et fugati sunt, mortuis plerisque et captis: sed a pugna cum iter ignorarent, et caligo quoque maxime officeret, omnes ferme ad unum aut caesi sunt, aut capti; namque palantes per agros et sylvas etiam post multos dies, non modo ab militibus, sed ab agricolis quoque excepti sunt ac trucidati. Certum est vix centum ex omnibus domum revertisse. Insignis fuit haec victori a duce Emerico Telekesy, priscis ducibus comparando. Georgius Bebecus eo praelio sane bonam operam navavit. Simon vero Forgach et ducis et militis officiis merito inter praestantissimos duces commendandus.

---

sok rab, sok nyereség esett vala, kiktől mind elvette, és annyival több volt az ő nyeresége. De azért semmit elő nem ada az kótyavetyére, noha hitére válaztig emlékezteténk. De ha az szegény Telekesy meg nem hal vala, meg veszi vala rajta.

Ezek igazak, a mint irja ide alá.

Az előljárót, kiben Zékel Antal volt és Zalay Ferencz fő, igen verék. Az Bebek ötven puskási is, kiket parasztnép lovain hozott vala, ott voltak, és azok inkább mind ott maradának: sem lovok jó, sem fegyverek nem lévén, az puskájok is az esőtől megázván. Azután Bebek az ő hadával mene reájok, azt is igen verék, és Isten udja mind magát mind az többit, hol kergették széllel. Azután Pető János, ki kassai kapitány vala, mene reájok, az is ugy jára mint Bebek. Vala másfél száz fegyveres is velönk, azok is reájok indolának; de csak hat puskát sem sütének hozzájok, azontul el futamának. Utolsó seregbe Telekesy és Forgách Simon volt az ő zászlójokval; azok oztán ugy menének rájok, és Isten segétségével megverék, megfutamtaták az töreket; az mi megverett első hadunk is ugy tértek viszha az ellensígre; kiket az Sajónak szoritánk, és hogy csak egy út vala az révhel, két felől nagy part, az partokon egymás nyakába ugráltak, és nagy része a Sajóba vesze, de az viadal elvégeződvén, azontul éjszaka lőn, és oly setétség, hogy

Hoc ipso anno uxor Solymani hebraea *) illa, quam unice adamavit, decessit; tanto quidem amore, ut deinceps omnem solitam et uberiorem hilaritatem reliquerit. Instrumenta enim musices, quae erant auro, ebore atque gemmis caelata mirae pulchritudinis et immensi valoris, jubet comportari in suum cubiculum, et omnia coram ad focum concremari. Ad haec vasa uten-

---

sohová nem láttuk úszni őket, hanem Putnokra térénk, és. ott szálla meg az mi hadunk, ott lovainkat megitatván, abrakot adván, magunk is evén, ismeg Szennyesi Mátyással utánna indolánk, és csak az falu végén három törekre találánk, kiket kérdék én, ki szolgái? mondának, hogy Bebeké; mondám én, hogy a sisakot le vegyék az fejekből, ha tarok e; azt hallván elfutamának, mi utánnok, és mind hármat megfogánk és beküldénk az faluba. Onnét tovább menvén Jánok felé, az éjszaka és más nap délig 29 töreket és 40 lovat fogánk; ha regvel köd nem leszen vala, százat is foghattunk volna, de az köd föltisztulván, hát az jánoki réteken egy sereg török megyen igen szép tarka zászlóval; utánnok indolánk, hogy miért nekönk is nyert zászlónk vala, azt tudták, hogy törekek vagyunk, jó közel elvárának. De eszekben vevén az dolgot, egybe veré őket az agájok és Rimaszombat felé futamának; az rabokot elhányák; mi míg az Rimán révet keresénk, addig Rimaszombathoz közel jutának. Immár penig megértettük vala, hogy ott az bég az kikkel lehetett összvegyült: nem merénk tovább úszni őket, mert mind lovaink mind magunk elfáradtunk vala. A szegén rabok, kiket elszabaditánk, térden állva köszönék meg. Sokat az nemes asszonyokba és leányokba, apró gyermekekbe lovaink hátán vittönk Putnokig. Az az seregecske és az tarka zászló az budai Giumliaké volt, azok messzebb mentek volt rablani, nem érkeztek volt az viadalra; hogy eszekbe vették hogy meg vertük az hadat, ugy tartottak volt félre az nyeresígvel. Hogy előszer az török Kazánál az mi sereginket meglátá, le kezdte vala vágni az rabokat; félesztendős gyermekeket is láttam, kiket ketté vágtak, kinek kezét vagy lábát vágták el, szép leányokat, gyermekeket, kit mi látván, hogy le ne vághassák szegényeket, meg izenénk az első járóknak hogy siessenek reájok menni; abból egy kis vétek esék, mert távolban esének az seregek egymáshoz, hogynemmint idejekorán egyik az másik után az ellenségre reá öklelhetett volna, és egymásnak segétsígvel lehettek volna, másnap látta volna oztán az ember, mint mentek viszha az sok szegén rab barmostol, kikbe sok sebes volt.

*) Istvánfi jegyzete: Ruthena fuit, non hebraea.

silia ex auro, argento, gemmis, cum aeneis commutari. Sane sive amore, sive ad quandam animi altitudinem compositus, sive ex utroque, rem magnam praestitit; ad haec in reliqua vita ad summam ejus modestiam, pietatem, sanctimoniam, divinarum rerum speculationem nihil addi potest*). Itaque postremam expeditionem ad Sigetum, quamquam necessitate praesens suscepit, ut ipsam modo animam, quod apud eos religiosissimum est, in hostili solo lacessitus exspiraret. Eadem aestate **) Carolus V. imperator moritur. Nam cum primum in Hispaniam pervenit, monasterium Sancti Justi in Hispania Baetica ad reliquam vitam tranquille terminandam delegit; et ne unquam in reliqua vita ad eum quicquam referretur, interdixit; neque curatores corporis plures, quam qui privato sufficerent, reliquit. Victum insuper cultumque, vitam denique omnem, abjectis omnibus ornamentis ad necessitatem atque pietatem contraxit. Metensis oppugnationis labor infaustus, postea fuga Augusta Oenipontem, illinc Villacum, duce Mauritio insequente, tantum virum ad summum moerorem adegerunt. Certe summi imperatoris laudem reliqua vita, atque animi quaedam altitudo singularis non firmavit modo, sed etiam multis gradibus amplificavit. At non diu superstes fuit. Regina quoque Maria paulo post mortem obiit. Ex hinc reginae Bonae conditiones paternae per Philippum cum non observarentur, sese ludificatam vehementer dolebat, atque poenitebat, ut ultionem sumendam sibi proponeret. Cum rege ergo Galliarum et Isabella agere magno studio coepit; et consilium tale fuit, ut

*) Istvánfi jegyzete: Sunt nugae turcicae et transsilvanicae.

**) Istvánfi jegyzete: 1558.

Barri oppidum atque portum Henrico traderet: Solymanus vero ex Dalmatia atque Epiro, unde brevis est trajectus, classe sua naves gallicas ac oppidum tutaretur. Haec per quendam Nicolaum Angelum apulum, et Alexandrum Baldum florentinum missitando agitabat. Sed quae res inter mulieres, et per plures, atque a longe per internuncios agi debebat, secreta esse non potuit.

Erat apud Bonam Joannes Laurentius Papacoda nobilis neapolitanus in summa auctoritate, et qui omnia post reginam administrabat, in tanto amore, ut thorum etiam ei communicaret; neque id clam, sed manifestissime, in conspectu, in oculis omnium in Polonia, in Italia et postea Barri, atque ad extrema usque tempora. Patavium cum venisset, comoediam illa praesente repraesentaverunt tanto artificio ad tempus effictam, ut ad totam ejus vitam inspiciendam nihil praeter personam deesset. Postea Venetiis per triremes venetas domum usque est conducta. Philippus rex per vice-regem neapolitanum hunc aggreditur, ut venenum reginae propinet, et testamentum ex usu regis conscribendum curet; nec multo post, quod in eandem aestatem incidit, veneno exstingvitur. Testamentum vero erat scriptum, quo ducatum Barri Philippo regi legabat; trecentena millia nummum aureum Sigismundo Augusto filio, centum millia Isabellae filiae; quae tota summa in portorio neapolitano ab Carolo V. imperatore erat assignata, et quadragies millia nummum aureum in lucrum annue pendebantur. Auream atque argenteam supellectilem, omnem, stragulam vestem, ac clenodia cuncta Papacodae: insuper eum marchionem fecit in Capors, in quo eum Philippus confirmavit, et praefecturam op-

pidi ac ducatus barrensis addidit. Sed Sigismundus Augustus diu multumque pro recuperando Barrio laboravit per oratores ad Philippum, Ferdinandum caesarem, ac pontifices maximos in ipso etiam judicio fori neapolitani: et agitata res est inter tot et tantos principes magna contentione. Bona regina filia Galeazzi Sfortiae ducis mediolanensis fuit; in flore quidem adhuc aetatis cum ab Italia in Poloniam ad Sigismundum regem ejus nominis primum duceretur, defloratam virginitatem, qua de re inter Polonos arguta scommata habentur, una apportavit. Post mortem Sigismundi nihilo pudicior vitam transegit. Liberi porro omnes secundum maternam institutionem imbuti et degeneres prorsus paternarum omnium imitationum, nulla virtute matrem superarunt; nam inter ceteras eximias artes, uti mater atque filia maritos, ita filius uxores pro satietate nunquam habuerunt. Haec qualia sint et quanta, omnes vident. Sed plura et majora dici possent, nisi recens quamquam absentium memoria vivos quoque afficeret. Tanta enim est magnitudo rerum pene incredibilium, ut nos quoque ipsos ab scribendo quodammodo deterreat: ne quidvis potius aliud, quam fidem historiae scribendae sequutos posteri arbitrentur. Certe exsecrabile malum in duo regna, Poloniam atque Ungariam, tum secum, cum in Poloniam venit, importavit. Quodsi ergo, cum regna christianorum ab his et similibus administrata sint, et modo quoque administrentur (quid enim de Gallis, de Hispanis, de Germanis, de Britannis melius dicere possumus?), Deus Optimus maximus imperium orbis terrarum hosti dederit, mirabimur? Quodsi casu et fortuna res mundanas geri impium atque flagitium est credere: certe pium et verissimum

numen divinum, divinam iram, divinam vindictam, in atrocissima delicta desaevire. Ergo vivi posteritati consulant suae, deosque immortales metuendo resipiscant: posteri vero majorum exemplo discant, atque sapiant.

LIBER NONUS.

Bellum sanquintinum, etiamsi appareret superiori anno renovatis causis, atque animorum offensionibus, omnium majus recrudescendum, pax subsequuta est. Siquidem ambo Hispanus atque Gallus ingentes copias praesertim ex equitatu germanico comparaunt, qualem neutri prioribus bellis habuerunt. Reperti tamen sunt aliqui ex utraque parte, qui pacem svaderent. Ex gallicana Momorantius, regni connestabilis, ad San-Quintinum captus dimissionem petiit, jurejurando obstrictus intra certam diem sese rediturum. Altera iterum a parte ducis Lotharingiae uxor vidua, quae Gallum affinitate filii, qui sororem Henrici habebat, cognatione Hispanum attingebat. His potissimum duobus internunciis pax tandem confecta est, sed praecipue Momorantius magnum momentum attulit. Nam et dies et noctes cum Henrico versabatur, agebat, disputabat, monebat, ut etiam in eodem cubiculo aut tabernaculo dormitaret, et iterum ad Philippum rediret. Ita ad utrumque et consultor et auctor pacis exstitit. Conditionum capita praeter alia haec fuere: duci Sabaudiae Gallus ditionem restitueret, exceptis aliquot primariis praesidiorum locis, quae post triennium, si pax diuturnitate et affinitatibus coalesceret, itidem reddi deberent; ut quaecunque ab initio omnium bellorum jure belli alteri

alteris quocunque modo ademissent, legitimis dominis invicem reddantur; dux Sabaudiae sororem, Philippus rex filiam Henrici in certissimum amoris atque pacis firmamentum ducerent; hisce conditionibus, pax sancte atque illibate servaretur. Maxima laetitia apud omnes fuit, sed Henricus, ut nullum genus hilaritatis ac splendoris praetermitteret, ipso tempore nuptiarum filiae ludos equestres ac pedestres magnificos instruxit. Uxor regem vehementer orare, sibi ut parceret, neve hastis congrederetur, levi momento maximum periculum posse percipi; somnium etiam afferebat, quid mali sibi ea nocte portendisse; impetrari nihil potuit, quin saepe congressus, unius hastae adversae frusto per supernam galeae aperturam, quae visionis gratia fieri solet, in supercilium alterius oculi ictus est, ac paucos post dies e vivis excessit.

Postquam Carolus V. mortem obiit, Ferdinandus inauguratus est, et splendidissimas ac sumptuosissimas Augustae exsequias Carolo V. et Mariae reginae simul exsolvit. Funebrem orationem Modrucius cardinalis tridentinus pro Carolo, pro Maria Georgius Drascovicius episcopus quinqueecclesiensis recitavit. Per idem tempus Stephanus Dobo, qui in Ujvár una cum uxore asservabatur, captivitatem elabitur; quippe omnia secreta arcis norat, et nocte funibus ab muro delapsus, per equos ad conventam diem dispositos evasit; quod tamen fieri non potuisset, nisi polonus praefectus uxori id beneficium concessisset, quae etiam post dilapsum maritum diu asservata est, et tandem dimissa: verum jurejurando promittente marito, uti, quandocunque usus requireret, sese milites aut exercitum Johannis in suam arcem Zeredne ad Marmaciam recepturum: quod cum ab Ferdinando intellectum est, graviter ex-

candescens ejurare eum in consilio coëgit. Sed hoc posterius factum est. Is Augustam, Pragam, barba ac capillitio longissimo, et de industria in squalorem composito venit calamitatum suarum amplificatione omnes implet. Et erat sane homo ad fingendum cum natura tum studio mirus artifex. Forte tum negotiatores quam plurimos sales ex Marmatia efferebant, quos omnes cum rebus omnibus non modici valoris excipit, ex his trecentos boves Johanni Trauzen*) marescallo et primo consiliario dono dat, Georgio Drascovitio vicecancellario ungarico, natione tamen Croato magnum pondus argenti; commendat secreto ac singillatim sua negotia: ii, quia neque quae peteret, satis sciebant, neque merita, nec res transsilvanicas norant, et quia munera placebant, tales ac tantas res ab Ferdinando impetrarunt, quas neque si Transsilvaniam servasset, daturus fuisset: Levam et Vigles duas arces magnarum ditionum, duo oppida Göncz et Telkibanya: insuper millia duo et triginta florenorum numeratae pecuniae. Tantum ergo illi capilli et squalor valuit, quantum nulli unquam virtus, officium, fides, industria. In cassoviana ditione Johannes Petheo praesidium agitabat, sed usu venerat, ut nullam vindemiam intactam relinquerent: et est ibi apud Tokayum nobilissimi atque pretiosissimi vini uberrimus reditus, quod in septemtrionales regiones longissime negotiatores quotannis distrahere solent quode, sibi praefecti quaestum comparare assveverant. Johannes Petheö ergo Georgium Bebek in societatem asciscit, ac castellum Zerench Francisci Nemety in Tokay praesidentis oppugnant: castra porro negligenter curant, vino se ad multam

noctem pro more ingurgitare, de se nihil timere, tamquam per ludum bellum gerere. Quibus rebus Franciscus Nemethy cognitis lectissimos milites, equites atque pedites, quorum plerosque equis insidere jubet, assumit, ac simul cum ortu solis hostes, qui omnes adhuc cubabant, repente invadit, alios caedere, alios capere: omnes fere et Germani et Ungari fugere: pauci, qui equos conscendere potuerant, propugnare: denique machinas quoque aeneas abducebant, saucio Bebeko in fronte, ac ipsum Johannem Petheö captum, nisi auxiliares comitatus Saros duce Sigismundo Segnyey fortiter restitissent, et Johannem Petheö saucium in tergo liberassent. Sed neque machinas superventu militum propter earum moles auferre potuerunt.

At Isabella conditione gallica repudiata, bellicis curis afflicta, et praesertim quod omnes Johannis imperium expeterent, et esset aetate, qua regere, quam regi deberet, spe atque metu ad novas res animum adjecit. Sed et adversa valetudo accedebat, unde etiam fama mortis excitata Melchior Balassa ad duces equitum germanicorum quadringentorum Geradovscium et Jablonscium litteras dat: eos Ferdinandus orto bello conscripserat, sed finito bello sero venerant; monebat ut ad se statim venire festinarent, se Transsilvaniam Ferdinando recuperaturum, si auxilio esse velint; morte reginae magnam occasionem promittebat, sed vanitas famae atque hominis rem quoque disturbavit, ac iidem litteras Balassae ad scepusianorum oppidorum regis Poloniae prafectum miserunt. Ergo regina per fratrem Sigismundum Augustum pacem cum Ferdinando facere designavit, tanto silentio, ut nullus omnino praeter unum Stanislaum Nisovzky sciret, Sigismundus item per unum Martinum Cromerum oratorem

continuum cum Ferdinando ageret; quod ipsum ab Solymano ante fuit impetratum: ex quo animum atque amorem erga Johannem plane demonstravit. Namque non admisit modo, sed etiam hortatus est, pacem cum Germanis ut faceret, et insuper indulsit filiam Ferdinandi aut quam vellet ducere: id quoque ut nuberet procreandorum liberorum causa monuit. Hoc unum tamen minime committeret, ut oppidum, villamve, aut terram unius tantum digiti ex sua ditione diminueret. Procuraverat hoc in legatione Michaël Gyulay, fide, constantia, usu atque eruditione vir praestans. Tanta erat in Solymano altitudo quaedam et securitas ingens, ut neque dubitaret, neque metueret. Quae pax his omnino conditionibus convenerat: Filiam, quae per Castaldum et Thomam Nadasdinum ante fuerat promissa, Ferdinandus uxorem Johanni daret cum dote caesarea. Comitatu Abaujvar Johannes cederet, propterea quod Cassovia metropolis Superioris Ungariae in illo esset; indignum enim esset, quae in reliquam ditionem arx esset, ejusdem pene pomoeria ab aliis possideri. Bereg et Ugocia comitatus inter duo imperia, tributum, census, utrisque penderent, dimidium tamen singulis. Mucacium, Huztum, Marmatiam, Ungariam Inferiorem atque Transsilvaniam Johannes suis viribus, suis legibus libere, absolute ac perpetuo, et regia prorsus autoritate possideret. Titulo saltem regio abstineret, at quemcunque mallet, eligeret. Tanto ergo ejus potiundae et fruendae desiderio tenebatur, ut equos jugales, rhedas, ornamenta, et quae itineri erant necessaria, procuraret. Ipsa sibi jam Mucacium et Huztum cum Marmatia pro habitatione, quae Craccovia parvo intervallo distat, designarat, quae jam gravi morbo decumbebat, verum

lento, ut extra periculum mortis esse videretur. Nihilominus testamentum condendum statuit, et Melchiorem Balassam summum curatorem filii constituere voluit: cum ecce ex Polonia Balassae facinus detegitur: nam Jablonscius et Geradovscius in civitatibus scepusiensibus, quae ad Poloniam impignoratae sunt, stativa cum habuissent, Balassae tractatum atque ipsas litteras praefecto regis Poloniae ostenderant, ille vero ad regem Poloniae detulerat. Tandem Stanislaum Nisovzky cum litteris confirmatoriis, et suprema omnium negotiorum conclusione ad Sigismundum ablegat, ut simul atque ille revertisset, ipsa in Mucacium sese conferret, Johanni vero administrationem reipublicae permitteret: quartum post diem ingravescente morbo praeter omnium tamen opinionem e vivis excedit. Pro Nisovzky celerrime nuncius, qui eum ex itinere revocet, mittitur, ac primores convocantur, a quo tractatus pacis et conditiones primum cognoscuntur. Gravis super his disceptatio orta est, et videbatur regina auctoritatem filii atque regni imminuisse, insuper futurorum spem adempturam fuisse. Itaque alii ostentabant aetatem principis, vectigalia, exercitus, atque auxilia Solymani, sed maxime spem*) et florem adolescentiae, et magna illi in votis destinabant: alii ad conditiones maternas amplius adjiciendum ajebant, et Fatrae montes in comitatu liptoviensi, aut civitatem Cassoviam imperii terminum petendum; et ea conditione pacem terminandam. Tandem ex publico consilio legatio ampla ad Ferdinandum, oratores autem Michael Chaky et Christopho-

*) Istvánfi jegyzete: Sola et unica spes Transsilvanorum semper in Turca fuit. Sed hoc tempore, mortuo Solymano, et turcicis rebus inclinatis, longe spe sua falsi sunt, cum incredibili eorum damno.

rus Hagymas decernuntur. Ad Sigismundum alia legatio, ut unum magnae auctoritatis virum pro ineundis pacis negotiis adderet, quo medio ac pacificatore negotia tractarentur, et pro regia auctoritate, ac ad utrumque arcta necessitudine, quod maximum in rebus gerendis esset futurum momentum, intercederet, pacemque ex communi usu confirmaret. Isabella primogenita Sigismundi regis Poloniae ex Bona regina secunda uxore nata est: nam prior soror fuit Johannis Primi regis Ungariae, sed ab patre nihil praeter vitam, a matre mores, consvetudinem, naturam acceperat. Post triennium quam duxerat Johannes est mortuus. Praeter alios cum Ligenza polono tenerrime convixit. Choreis ac saltationibus unis suis deliciis mirum in modum se oblectabat, ut non vereretur cum quocumque aulicorum familiarium choreas ducere. Vino glaciato, quo aestate ac hyeme, quantum frigidius esse potuit, utebatur, interiora corrupit, et nondum agens annum omnino quadragesimum excessit. Sane magnorum et multorum malorum ansam praebuit. Sed et filium educatione, institutione sibi similem, a patre atque ab omnibus bonis principibus degenerem reliquit.

LIBER DECIMUS.

Eodem fere tempore oratores et Johannis et regis Poloniae Viennam advenerunt. Hic erat Nicolaus Preferambzky archiepiscopus gnesnensis, obscura nocte civitatem ad lumen funalium ingressus, propterea, quod brumae tempore glacies pontem danubianum disjecerat, et navigio inter glacies condensatas aegre potuerint trajicere. Exspectabat etiam qui ei obviam occurrerent ab caesare: sed caesar non prius ad invisendum eum misit, quam in hospitium venit. Etenim oratoribus suis idem ille fecerat, quos filiae suae causa, quam ille ab omni suo consortio diu separaverat ad eum miserat. Cum vero in hospitium venit, statim per Sigismundum Hermstainerum et Franciscum Forgach salutari jussit. Postea primo in legatorum congressu salutatio fuit nomine Johannis electi regis Ungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, ut de majestate regia legati nihil omnino demerent: ad quod Ferdinandus se quidem cum nullo alio rege Ungariae tractaturum fuisse, inquit; attamen spe concordiae paciscendae et dirimendae semel litis accerimae causa passurum esse. Agendi ordo constitutus est talis: ut Polonus et proposita et responsa ultro citroque offerret, cum ut ne audiret, quod nollet, caesar, tum ut pacificatorum auctoritatem nomine regio adderet. In primo, quod ab Polono scri-

ptum est oblatum, conditiones offerebantur ab legatis Johannis: eae fuerunt non longa verborum oratione conscriptae, sed breviter atque compendiosissime contractae: matrimonium, quod diu antea inchoatum fuit ad finem ut deduceretur: ut exstinctis haeredibus Ferdinandi regnum ad heredes Johannis veniret: ut Danubius imperium utriusque disterminaret. Caesar non esse respondit eas conditiones, de quibus agi posset, verum alias proponerent, quae aequiores essent: illi negarunt se habere aliud mandatum: tum caesar iterum eadem replicavit: illi tandem ut nuncium cum litteris ad Johannem liceat mittere, petunt, quod et concessit caesar, et nihilo ab primis mutatas conditiones reportavit. Legatio ergo universa his altercationibus consumpta, nullum finem obtinuit, atque legati ipsi domum reverterunt. Polonus sese excusavit, quod neque ipse, neque Poloniae rex legationis conditiones aut mentem Johannis sibi ante perspectam habuissent, nisi quantum ab legatis accepisset. At caesar non occulte indignationem prae se ferebat: etenim crediderat eas conditiones apud filium quoque valituras, quas mater vivens pepigerat. Ceterum hoc anno bellum in Ungaria gestum est nullum, praeter populationes, praedas et incursiones mutuas: quae ex usu quasi in disciplinam conversa, in ipsis quoque induciis utrinque, majori tamen nostro damno patrabantur. Sed in Africa quale fuerit, et quem finem quasque causas habuerit, cum sit memorabile et magnitudine et mutationibus fortunarum, necesse est memorare.

Postquam enim a bello sanquintino pax inter reges gallum atque hispanum constituta est: bella quidem cessaverant, sed mare infestum erat, non modo hispaniense, verum etiam quaecunque ab

africano Italiam versus, et inde in tyrrhenum, jonium atque adriaticum protenduntur. Cetera namque erant Turcarum ad orientem omnia, ut nullum usquam tutum naves et classes turcicae partim africanae, partim europaeae, partim etiam asiaticae relinquerent. Nam christianorum naves excipiebant, portus Italiae praedabantur, descensiones etiam aliquando populandi causa faciebant. Quae res Philippum excitarunt, ut expeditionem in Africam adversus Dragutum Teuthraniae, nunc Tripolis dictae proregem moliretur. Anno autem superiori coeptum est magno studio agi, et parari omnia, quae ad expeditionem accommodata viderentur: quibus in rebus aestatem, autumnum, et brumae tempus extraxerunt, ac mox initio anni nondum sat apto tempore navigandi Melitam difficulter conveniunt ex Sicilia, Neapoli, et aliis oris italicis: quarum omnium summa naves quatuor et quinquaginta rostratae, onerariae duodetriginta, galeones duodecim, minores tres et viginti erant, militum vero itali, hispani, germani, et galli voluntariam militiam sequentes, numero quatuor et decem millia. Siciliae proregem Johannes de Cerda dux Medinae Coeli, et curatorem rerum bellicarum summum agebat. Hunc unum Philippus bello atque summae rei praeposuit. Melitae ergo cum Johanne de Valetta equitum melitensium magistro consultando, ac milite reficiendo curandoque et supplementum in locum aegrotorum Messina adducendo, dies aliquot transegit; ita classe instructa, et editis domi quoque pro praesenti tempore mandatis solvit, ac circa Idus Februar. ad insulam Zerbum, quam vocant Aegimum*),

*) Istvánfi jegyzete: Gerbi insula, una ex Lotophagitis, Maeningis nomine vocata. Jovius.

qua parte dulcium aquarum fontes navigantibus aquationem praebent, appellunt. Ex eo loco duas onerarias intra castellum et turrim (Cantaram insulam vocant) conspicantur, solvendo portorio ad ancoram stantes: quarum altera alexandrinis mercibus, altera insulanis erat onusta, quae ambae hominibus modo dilapsis integrae capiuntur. Sed non procul ad quinque millium distantiam ad pontem, qui ab insula in continentem protendebatur, duae rostratae apparebant, quarum excipiendarum aut cremandarum negotium Johanni Andreae Auriae injungit: non enim naves armatas post se relinquere, quae christianorum a tergo infestari possent, consultum videbatur.

Verum illo valetudine adversa laborante, et re tardius, quam necessitas exigebat, exsequuta: habuerunt hostes tempus, ut subducere naves, et tormenta aenea in terra ita disponere potuerint, ut deinde nisi totius exercitus viribus, ac jactura hominum atque temporis capi debuerint. In sequentem vero diem aquatio omnibus edicitur: cui praesidiis opus erat, ne quid temere, sed ad tempus, et ex militari disciplina fieret. Quibus ordinatis, omnium navium scaphis simul et semel gravis armaturae milites exponunt, et hi statim corpus quoddam exercitus conflant: post hos generali et aliis ducibus militibusque eodem ordine in terra constitutis, exercitus ita sunt constituti: generalis ex hastatis aciem firmissimam ac statariam composuit, robur totius exercitus, in fronte duo subsidiaria praesidia, a latere item totidem, ita, ut singula singulis, et statarii omnibus auxilium ferre possent, et aquatio ab omni hostili insultu secura esset. In primis pauci quidam equites mauri ac turcae sese ostendunt, sed mox in ipso fere ortu solis tria signa equitum ad quadrigenti

cum plerisque peditibus mauris atque turcis pro majori parte sclopetariis in conspectum veniunt, et cum velitibus christianorum extra ordinem constitutis velitare praelium incipiunt. Quo vero magis numerus hostium multiplicabatur, praelium magis incendebatur: namque praeter equites tria millia circiter peditum maurorum et turcarum erant, qui simul cum equitibus quando unum cornu, quando aliud, quando unum vel alterum latus invadebant, et iterum pari cum equitibus celeritate recurrebant, tanta quidem pedum pernicitate, ut per novem horas, quibus et aquationi deservierunt et cum hostibus pugnarunt, ne unum quidem vivum capere potuerunt Duas ante solis occasum horas in classem omnes revertuntur. Turcae tota nocte magnas custodias ad littora egerunt, ne ad classem christianoram nuncius aliquis perveniret. Etenim duae omnino erant partes insulae, altera Draguto valde adversa, altera in qua et castellum Draguto parens; qua de causa hi magnas custodias agebant, ne resciri posset inter insulalanos discordias esse, et Dragutum in insulam descendisse. Etenim elabi non potuisset, neque in terra. quod Arabibus *) se committere ausus non fuisset, tum quod pontem occupare potuissent; neque mari, nam duas rostratas, quas ad Cantaram stare superius diximus, si obtinuissent, praeter illas nulla alia, qua elabi potuissent, habebatur. Harum unam Dragut Byzantium cum Vluchaly pro auxilio misit: quae si exustae aut captae fuissent, et gemmas pretiosissimas, et auri argentique magnam vim, quae Solymano et purpuratis ferebantur, lucrari potuissent, et classis turcica serius suppetias advenisset. Profecta classe duos post dies ad eundem locum octo ro-

*) István fi jegyzete: Mauris.

stratae, quae Melita rerum necessariarum causa una solvere non potuerant, appellunt: et cognito, quod classis aquatione facta solvisset, ipsi quoque vasa omnia implere statuunt. Quod quidem etiam sine damno peregerunt, egregieque praelium cum Mauris concursantibus inierunt; potuissentque omnes ad unum usque salvari, nisi lente naves conscendissent. Nam christiani etiam humanitatis officium invicem deferentes moram trahebant: quod Mauri conspicati, et paucitatem quoque despectantes, statim confertim equites et pedites impetum faciunt, et qui in terra reperti sunt, ad centum et quinquaginta, partim caesi, partim sunt capti. Universa classis centum viginti millibus Tripoli distabat ad insulam arenosam ac sterilem, nisi quod aquae dulcis effossas venas reperire poterant, verum malas ac nocivas: in continenti vero in viginti millium spatio Mauri, quos Maauridos vocant, considebant. qui explorata classe confestim in colloquium venerunt, retuleruntque Dragutum cum octingentis Turcis et plerisque ex Arabibus in insula fuisse. Post quintum autem diem celox Melitensium cum terram legeret, conspexit equitatum turcicum, quem duo profugi accedentes, atque mirantes, cur duas illas rostratas ad Cantaram neglexissent, retulerunt esse Dragutum et Vluchalium una illarum rostratarum Constantinopolim pro evocanda classe profectum. At per quindecim dies continuos, quos ibi fuerunt, contrarios ventos experti sunt: quare tam taedio navigandi, quam aquarum et rerum necessariarum defectu plerique moriebantur et infirmabantur, navis etiam oneraria, quae vocabatur Imperialis, in terram elisa naufragium, salvis tamen militibus ac hominibus, armamentis, et fere rebus omnibus, fecit.

Consultatum ergo est, an adhuc exspectarent ventum prosperum, quo insistendo priori deliberationi Teuthraniam, nunc Tripolim dictam, peterent, an quia multis difficultatibus laborarent, in christianitatem reverterentur: an vero Aeginum sive Zerbum insulam tenerent. Dissentientibus consiliis tum determinari nihil potuit: at insequenti die congregatis in consilium placuit, si ventum nacti sint secundum, Tripolim peti, sin minus, Aeginum: sed ventis ab Teuthrania reluctantibus Aeginum tenuerunt. Joannes de Cerda dux universae classis cum Xecho illius insulae herede, sed tamen exsule, perfecit, ut ad Zerbum proficisceretur cum Arabibus, ac pontem in continente, ne Turcae insulam intrarent, custodiret, ibi stipendium, si prius obsides ad se attulisset, sibi daturum. Classis ergo secundo Martii insulam attigit, et subito speculatores, qui ad descensiones commodiora loca inspicerent, misit; nam ex captivis Turcis intelligebatur, ad spatium duum millium ab castello sacellum turcicum et ibidem undecim puteos aquae dulcis esse: idem quoque christiani olim captivi et periti locorum, sed etiam speculatores, quos generalis ad recognoscendum situm miserat, quanquam aqua non esset valde bona, confirmarunt. Ergo loco ad descensiones et acies componendas occupato, jussit milites exponi, et cum egrederentur, statim in aciem coire, ut antea fecerat; verum majori temporis parte in deponendis militibus et tormentis aeneis ac rebus necessariis consumpta, ad locum castrorum sex millium spatio distantem eo die perveniri non poterat; placuit eodem in loco ea nocte castra habere, et acies instruere. Earum in una melitenses milites, cum Germanorum quatuor vexillis, Gallorum duobus, in altera

peditatus omnis italici nominis, in tertia omnes Hispani locati sunt. Compositis aciebus, loca castrorum singulis designata, et custodiae dispositae. Omnibus ex militari arte rebus peractis, ad noctem duo Mauri nuncii ab Xeche*) affuere: referebant Xechem ab suis subditis receptum, idque se eorum beneficio tribuere, et vicissim velle regem Hispaniarum agnoscere: petere idcirco generalem, ut exercitum in naves imponeret, et ad castellum appelleret, ubi emendarum rerum necessariarum copiam praeberet, ac de profectione in Tripolim tractari coram posset; nisi enim exercitum reducat, Mauros omnes in armis esse, qui si impetum velint facere, non se eos posse coërcere et vereri, ne damnum aut periculum faciant. Jussit generalis eos lucem exspectare, et mane facto ex consilii sententia tali responso dimisit: Quod si venti adversissimi non fuissent, iturum se fuisse Tripolim; nunc repellentibus ventis atque fortuna pacatum et amicum, ut eum videlicet in pristinum regnum restitueret, in Zerbum venisse, quod ipsum olim Alphonsus de Cutna praefectus Golettae promisisset; voluisse ergo id in fine expeditionis praestare, tamen occasionem ita oblatam negligere noluisse. Quam ob rem si jam regnum recuperasset, ut quidem nunciavit, reducturum se milites in naves, si prius aquam comportarent, et carnes emerent; et dum haec ab suis expedirentur, Xeche cum insulanis sacramentum in fidem regis Hispaniarum praestarent, se aquationis causa ad puteos castra promoturum, postquam etiam exercitus in terra esset. Haec si certo constiterint, se quoque milites inpositurum in naves. Simul dimissis nunciis ad colligenda etiam vasa, signo dato exercitum monent. Alvarum autem generalis cum extraordinariis militibus

ad perlustrandum locum castrorum praemittit, cui obviam quatuor Mauri facti, nuncii ad generalem venientes; comitari ad eum curavit, nunciando, videri sibi ad explorandum venire, et idcirco ne antequam in castra perveniretur eos dimitteret. Perlustratis castris ac puteis renunciat, situm esse non incommodum, puteos autem lapidibus et arena, uno tamen excepto, repletos esse, verum missis instrumentis et hominibus posse ante adventum exercitus repurgari. Dictorum Maurorum alter erat Mezwar dux copiarum Xeche, missus ut Xechem excusaret; voluisse ergo inquit ad generalem venire, et officii causa visitare eum, si tutum fuisset ab suis. cum quibus ipse diversis consiliis ac voluntatibus discreparet; sed cum in castris consedisset, tum se venturum ad colloquium. Hic missionem vehementer postulans retentus est; unum tamen ex suis remitti permisit; nec multo post castris appropinquatum est, et sonus etiam tympanorum barbaricorum duobus millibus (passuum) distantium exaudiebatur: cum duo nuncii iterum veniunt, et referunt nomine Xeche, totam insulam gratulari adventu generalis, et se velle in colloquium cum solis quatuor equitibus ad medium inter duos exercitus spatium venire, ut idem et generalis faceret orare, se quidem propius fore venturum, sed suos voluntatis suae facultatem sibi non amplius permittere. Ex quibus cum generalis facile conjiceret Xechem male animatum, et nihil ab eo amicum exspectandum esse: remissis nunciis respondit: Quandoquidem Mauri nequaquam permitterent, ut ipse ad se veniret, non esse opus ut extra sua castra progrediendi curam atque laborem susciperet; se enim pro praesenti castrorum *quidem* loca cum militibus occupavisse, crastina vero

die venturum ultro usque ad domum suam. Ergo miles in ordinem redigitur; et acies Melitensium, Germanorum, et Gallorum, in qua erant duo millia peditum, medium locum obtinuit, acies Hispanorum trium millium et quingentorum dextrum latus, Italorum trium millium sinistrum ad partem maritimam. Huic aciei cohortem unam trecentorum Hispanorum extraordinariorum adjungit, quadringentis passibus ab acie distantem, ita ut in frontem praecedere aciem videretur: nam latus sinistrum tam aciei quam castrorum mare satis defendebat; dextrae aciei ad latus dextrum intra palmarum arbores alteram cohortem Hispanorum totidem militum disponunt. Ita acies per se integrae consistebant, et qui hostium velitationes exciperent, in promptu erant. Hoc ordine neque ab castris procul et hostem propius modicum spatium processerunt duabus de causis: ut puteis purgandis major praeberetur commoditas, atque hospitia interim disponerentur: tum vero quia miles priori nocte atque tota die aquae inopia laborans, ne ordinibus desertis, quae res hostibus maximam occasionem in suum detrimentum potuisset praebere, acies turbaret.

Mauri nihil hactenus hostile ostenderant, quia acies crebris ordinibus et militariter instructas cernebant. Sed in ipsa castrorum metatione ad diversa munia dispersas adoriri crediderant. Itaque cum ad manum venissent, confertos hostes invenerunt; atque primum velitari praelio certatum; deinde modo in unum latus, modo in alterum, modo in frontem, modo in terga pugnare; in fugam conversi iterum cum majori clamore atque impetu redire; ut tandem etiam promotis aliquantis per aciebus terga dare, et quanquam eorum pedites pernicitate cum equis certarent, male mulctati refugere coacti sint, et ad praelium amplius non reverterunt. Sed ta-

men ut tutiores ab insultationibus eorum manerent, mandat generalis Antonio comiti architecto, castra ex usu militari designari, ac vallo communiri. Per hoc biduum, quod datum est quieti, Mauri vexilla alba minuta manibus portantes cursim accedebant, ac litteras alligatas relinquebant, quibus pacem poscebant, et promittebant se in fidelitatem et subjectionem regis Hispaniarum daturos. tributum quoque annuum pensuros. Generalis nullum eis responsum dabat, nam decreverat eos armis ad deditionem cogere. Cum ergo instructis aciebus versus se exercitum proficisci cernerent, congregati ex communi consensu quendam Hamet Bajese ex Apulia oriundum et ideo lingvae italicae peritum mittunt. qui nomine Xeche et omnium insulanorum referret ad generalem, ne ultra procederet, non enim se velle pugnare, sed deditionem facere cum personis ac rebus suis, et quoad formula deditionis conficeretur, jam statim se duos obsides daturos, et castellum tradituros. Qua de re eodem in loco consultatum, atque deliberatum est, praestare in voluntariam ac spontaneam subjectionem recipere, quam coactam, atque ipsam quoque insulam vastari. Quo responso accepto duos obsides, quos nominatim generalis tanquam praecipuos evocavit, miserunt, et missis qui reciperent, castellum quoque tradiderunt. Generalis cum exercitu ad castellum profectus, necessarium judicavit novas munitiones erigere, quae vetus castellum cingerent, et praesidium continuo ibi tenere: tum quod situs totius insulae commodissimus ibi esset: tum vero quod insula in perpetuo officio contineretur, et piratae, quorum erat receptaculum, arcerentur, atque in Africam trajectus esset opportunus, quarum rerum causa et prisci romani castellum condiderant; ma-

teria etiam in promtu erat, videlicet palmae, olivae, terra; et si diutius perseverare potuissent, statuerant in hiemem proximam ad Cantaram, qua propinquissimus est ad continentem trajectus, munitiones perducere, ut portum securum redderent, et insula ab continente defenderetur.

Ergo munitionum designandarum negotium Antonio comiti architecto, et certis quibusdam ducibus demandatur; ducibus ac militibus singulis singulae munitionum partes distribuuntur; qui tanta celeritate et certatim laborabant, ut opus validum et ad defendendum sufficiens brevi exsurgeret. Plerisque autem ob aestum et laborem infirmantibus, hospitale ex domunculis quibusdam proximis constitutum est, in quo infirmi pro copia rerum diligenter curabantur. Ipse vero generalis cum Mauris tractare, eos in sacramentum recipere, in castello pinnas veteres demoliri, et aggeres ad muros facere, ac majoribus tormentis aggerationes ex arte construere, ac necessaria importare, quaecunque sive ad victum, sive ad propugnandum usui essent futura, sollicite curare. Dum haec fiunt, magister equitum melitensium exploratum habens Byzantio classem turcicam jam instructam ad solvendum modo cogitare, generalem monet, uti non solum expeditionis sed etiam Melitae et italicae omnis orae, ne quis subitus et improvisus casus emergeret, cogitationem susciperet. Quare summo studio ac celeritate omnia curare, Xechem una cum insulanis ad sacramentum fidelitatis, dato illi vexillo et vicissim recepto Draguti, ac confirmatis conditionibus coëgit; jussit ex Sicilia panem nauticum, pecuniam, et supplementum adduci; et eodem tempore publice edicit, ut milites naves conscendant, et quam citissime se expediant, ut sine mora portu exire pos-

sint cum signum datum fuerit; praesidium insuper, quantum satis putabat, imponit. Jam etiam prorex Neapolitanus significarat classem brevi conspiciendam in illo mari, et petere, ut triremes suas, quo urbibus maritimis prospicere posset, quamprimum remitteret. Sed tamen nulla quantumvis maxima adhibita diligentia, et quamvis sat temporis habuissent, milites conscenderant, praeter Italos et partem Hispanorum, quod erat septimo die Maji, reliqui omnes ad decimum diem conscendere statuerant; cum paulo ante occasum solis celox ab magistro melitensi missa cum litteris affuit, quibus significabat, eadem die classem turcicam ab sacro Junonis, vicina Melitae insula solvisse, ac Piali bassam ex captae naviculae gubernatore numerum navium, et rerum omnium statum diligenter et exacte exploravisse; quae ad se transfuga quidam certo retulisset. Generalis nihil cunctanter faciendum ratus, Germanorum legato ut milites ad littus celerrime produceret, Alvaro de Sande ut curam haberet omnium conscendendi mandat, et quae ad praesidium castelli forent necessaria, cuncta diligenter disponit, atque omnibus mandata dat. In re inopinata multa simul atque semel erant munia praestanda tam ducibus, quam militibus; videre erat alteros tabernacula detrahere, alteros vasa colligere, alios portare, alios currere et intrare in ipsum mare pectore tenus, ut scapham aliquam vel celocem arripere, et ad naves pervenire possent. Duces vero interea consultare; ac unum videbatur in tam praecipiti re consultum, ut statim solverent, et ad ortum lucis siccitates marini aestus in altum evaderent: sic enim etiamsi classis hostilis eos persequi vellet, extra omne periculum fore, et tamen si hostis

nondum compareret, ad lucem posse se redire reliquos milites ad recipiendum; navibus onerariis, ut statim proficiscantur, est commissum. Triremes non exiverant, ut erat conclusum, quod ventum contrarium habuissent, et credidissent cito casurum, ne remiges per tempestatem conflictati in opere, si usus esset, deficerent. Reliquum omne tempus in mandatis sine quiete consumptum est. Ac post celocem ingreditur ipse et cum eo Alvarus de Sande, et ultra unam horam Guimaranum trierarchum triremis praetoriae exspectantes, cum non compareret, revertuntur ad triremem conscensuri; quos Guimaranus ut procul prospexit, et clamore, et nutu, ut reverterentur, et festinarent, significare coepit; siquidem classis turcica jam conspiciebatur in ipso omnino crepusculi tempore. Pialius enim superiori die, quindecim millium spatio ab christiana classe distans, Mustafam praefectum mitilenensem et Vluchalium apulum transfugam peritissimos ejus maris in una celoce ad speculandum miserat, et omnia explorata retulerant, decreverantque simul cum exortu lucis hostes adoriri. Forte ejus noctis custodias Scipio Auria agitabat, quae tam propinquae fuerant, ut cum Scipio hostem ipse vidisset, ab universis quoque conspiceretur, et eodem tempore fugae se mandaret, tanta perturbatione, ut pleraeque naves etiam ob fugae meditandae ac capiundae ignorationem perierint, pleraeque in salum illisae sint, ex quibus homines in mare se demittentes vicinam quisque terram capiebat, credentes apud Mauros in societatem ac religionem nuper asumptos salutem reperiri. Sed naturali inimicitia et avaritia omnis humanitatis atque officii memoriam exuerant, ut alteri capti, alteri trucidati fuerint. Alvarus cum expeditis militibus per oram mariti-

mam excurrens, qui natando evaserant, recolligit. Generalis vero vestes eis dari jussit, ac partim liberalitate generalis, partim amicorum refecti sunt, non tamen ita, ut timorem deponere potuissent, nam ii quoque, qui in terra erant, uno momento tantae et tam incredibilis rei spectaculum intuentes, non modo in timorem, sed quendam stuporem altissimum velut immergebantur. Johannes Auria considerans inter aciem hostium se cum sua triremc effugere non posse, erat enim gravis et vetus, impegit sponte in arenas aestus mille passus ab castello, et scapha in terram venit: quem officiales ac milites conspicati, triremem vacuam remigibus reliquerunt. Eodem mane sunt novem et decem triremes captae, septem quae canalim tenuerant, ad castellum appulerunt, reliquae Antonii Maldonati triremium melitensium ducis singulari fortitudine in tutum evaserunt. Trierarcho enim posse se per canalem ad castellum navem adigere svadenti, Nolim, inquit trierarchae, etiam vivere amissa nave: ac simul vela expandit, remos intendere jussit, et ad vexillum conversus, Dii prohibeant, inquit, ut unquam meo tempore haec navis potestati hostium subjiciatur; aut certe si necesse sit, vendam immenso pretio ad aeternam mei memoriam. Nonnullae navigandi summam melitensium peritiam pro comperto habentes, Maldonatum secutae omnes in christianitatem salvae se receperunt. Generalis ut vidit horrendum spectaculum, jubet ad propinquas hostiles triremes colubrinam unam emitti; illa autem simul atque displosa est, frustatim disrupta decem viros necavit, inter quos cum ipse quoque unus affuisset, et tres ex familiaribus tacti extinctique esent, immunis a periculo evasit. De praesentibus

ergo, quantum pro tempore et necessitate potuit, prospexit, et tabernaculum quoddam ingressus cum Johanne Auria, Alvero de Sande et Guimarano consultavit. Johannes Auria se unica celoce profecturum, et dispersas triremes, quae evasissent, collecturum affirmavit; duas suas, quarum una Melitae, altera Messinae remansisset, armaturum; Andream Auriam patruum informaturum de successu cladis, et duas tresve ab eo petiturum; videri sibi ac consulere ipsum quoque idem facere. quanto praesentia sua in Sicilia magis, hic vero jam parum aut nihil proficeret. Alvarus rogatus sententiam multis verbis disseruit cum de casibus belli, tum de necessaria profectione suscipienda. Nonne, inquit, nosti belli finem fortunae subjectum esse, o generalis! quam invitam tenere non possis; non decet virum fortem, sed ducem atque imperatorem multo minus rebus adversis frangi. Quodsi perspicerem, aut pericula maris, aut hostes tibi timorem inflixisse: multa habeo, quae dicerem. et exponerem, utrum sit periculosius manere hic, et expectare omnes insultus hostium omnesque humanarum rerum calamitates, an vero per medios hostes intrepido animo in christianorum terram penetrare: exponerem, quid honor tuus, quid genus, quid dignitas, quid officium et provincia in tuam fidem et administrationem tradita flagitarent; denique hortarer te, atque omnibus viribus impellerem. Sed et haec nemo te novit melius, nemo te teipso fortius praestitit. Pudor fortasse te afficit, quod nuper imperator multarum classium, multarum gentium, multorum hominum, nunc neque unius naviculae potestatem, neque tui ipsius habeas, nisi quam vel fortuna propitia, vel hostis ignorantia concesserit. At hoc condolendum est, excusandum certe non est, propterea,

quod jam inde ab initio tanto consilio, tanta prudentia omnia instituisti, atque parasti, deinde gessisti, ut nihil ad summum imperatoris officium addi debuerit. Haec qui expertus in Marte non est, imperator est nullus; et si omnes alios omnium aetatum imperatores praetereamus, Jovis ille olympii filius, victor terrarum orbis, vidit tamen suas acies victas, vidit fugatas, postremo se quoque ab fortuna victum et vidit et sensit. Tu ergo celocem conscende, et jube qui te comitentur. Ego mihi hoc castellum propugnandum provinciam jam nunc ultro suscipio: quod et ducem magnae auctoritatis, ut si omnia misimus, ne quid committatur indecore, quod vel nomen vel famam tanti regis nostramque macularet, requirit; et quod fortissimorum militum, qui sive voluntarie, sive stipendio me sequuti sunt, desertor esse nolo. Supersunt multae triremes, evoca Johannem Mendozam cum classe hispaniensi; enitere, quod facere possis, ut hostibus brevem laetitiam concedas, tibi vero sempiternam gloriam recuperes. Consilium generali placuit, et Alvaro, quem secum una proficisci statuerat, multis rationibus ac precibus adductus, liberam electionem permisit. Deinde praestituto tempore cum Johanne Auria et plerisque praecipuis, cum solis novem celocibus mari se commisit. Sed timore quodam, ne ab hoste quovis modo conspicerentur, vel sentirentur, correpti ante lucem revertere; et iterum ad vesperam eadem hora, qua ante, naves solvunt, et sine periculo Melitam perveniunt. Eadem hora magnus magister celocem ad Alvarum dimisit, et certiorem fecit, Johannem Cerda super triremes melitenses eadem die in Siciliam transivisse, et se ad regem Hispaniarum Guimaranum expedire, ut Johan-

nem Mendozam eum classe hispaniensi accersat; mandaturum etiam proregem, qui auxilia sollicitaret. Quae res magnam omnibus recreationem incendebat, quia intelligebant, quam facile succurri potuisset vel a mediocri numero triremium, si hostis in classem, quae vacua erat ab hominibus relicta, militem revocasset; quod omnino faciendum illi fuisset: non enim copias ita dividere, ut partem in castris relinqueret, ausus fuisset, ut et illi ab castrensibus, qui ad quinque millia virorum conficiebant, profligari possent, et simul triremes quoque infirmiores redderet. Simul atque prorex discessit, Alvarus omnia, quae ad defendendum ac propugnandum conducere videbantur, magna sollicitudine die noctuque curavit, et inter alia egregia opera vallum unum circum arcem, cui praesidium mille trecentorum militum attribuit, huic item vicinum vallum addidit, quod puteos quosdam circuli modo circumdabat, ut eorum usum, quam diutissime posset, conservaret. Dragut Teuthraniae prorex cum quatuor triremibus et totidem onerariis plenis tormentorum aeneorum et omnium rerum necessariarum, quod erat sexto post cladem acceptam die, advenit. Auxilia pedestrium et equestrium copiarum, in queis et Xeche aderat, per continentem venire jussit. Pialius ad puteos, quo loci christiani primam descensionem fecerant, castra, in queis duodecim habebat Turcarum millia, facit, et collectis omnis Africanae orae auxiliis propius arcem castra movit. Erat depressus quidam clivus, sive profunda via atque fossa intra jactum teli, quam Alvarus ante oppugnationem aequare inceperat, non tamen potuerat, oppugnantibus quidem co mmoda, tanquam vallum, propugnantibus vero valde incommoda, pro qua cer-

tatum est magnis viribus et magna amborum caede. Eodem quoque die vallum christianorum utrumque oppugnatum est. Verum tamen incumbente hostili exercitu jubet Alvarus milites sensim retrocedere; quare vallum illud rotundum, quod puteos defendebat, et fossa, quam diximus, simul hostibus cessit. Ita aquatione jam perdita ad cisternas, magnis custodiis adhibitis, est ventum. Germanicae quidam nationis, dulces aquas sese reperturos receperunt, nec magno labore aperuerunt venas aquae verum salsae. Parcius ergo aqua certa mensura in capita distribuebatur, ut uno die sirocho ardentissimo flante, spiritu tabifico et siti corpora resolverentur, mortuique supra sexaginta fuerint. Quam ob rem trierarchae quatuor triremium, quae in portum ingressae se salvaverant, priusquam aqua et pane nautico destituerentur, per mediam classem evadere statuerunt, qui in secunda vigilia Neptuno se committentes in tutum, antequam persentirentur, pervaserunt; quarum tamen una ab ceteris aquatum proficisci coacta in ipsa aquatione capta est, redierunt reliquae in christianitatem. Turcis vero ex Africa affatim suppetebat annona, sed praesertim subministrante rege tunetano, et promittente quantum usque ad exitum belli sat foret. Jam multa erant facta praelia, et tormentis per omnia loca feriebantur, muri etiam undiquaque validissime quassabantur, sed omnia pericula superabat aquae inopia, quae ut diutius duraret, Alvarus sollicite curabat. Forte intellectum est ab eo quendam siculum, nomen erat Sebastiano de Pollere, promittere facturum se ex aqua marina dulcem, et nihilo deteriorem quam fuit puteorum amissorum. Alvarus accersito homine, si tantum aquae praebere posset, quantum suppeteret,

ut quidem ipse pollicetur, dimidium omnium bonorum suorum donaturum offert, et ab rege maximam recompensam accepturum. Inventi quoque sunt Alemani, qui alembicos conficere scirent; et conquisitis lebetibus aheneis confecti sunt octodecim, quibus extrahebatur aqua ad bibendum commoda et puteali sapidior; non poterat tamen praestari tanta vis, quantam promiserat. Etenim uno die, quando plurimum faceret, quinque et triginta vasa nautica adimplebat, ordinarie vero quinque et viginti, non amplius. Nihilominus magno fuit auxilio; namque singulorum dierum aqua purificata, item quinquaginta vasa aquae salsae puteorum in arce excavatorum, ac centum ex cisterna miscebantur inter se, quae mixta potui utcunque tolerabilis pro illa necessitate videbatur. Etenim, quod nulli unquam mortalium defuit, id tum carissimum fuit. Nobilis quidam fuit lombardus, qui patrimonium totum multorum millium donasset, qui sibi tantum soli aquam ad saturitatem obsidione durante praebuisset. Una mensura aquae mixtae, quod erat tantum, quantum uno potu exhauriri poterat, lixis ac calonibus viritim dabatur, militibus duplum. Tempus in canicula ardentissimum, et erat noctu laborandum, interdiu in sole ferventissimo pugnandum; panis aqua salsa coctus; alimenta omnia salsa, utpote carnes, pisces, caseus ac legumina, quae elixari nullo modo poterant. Non modo ergo siti, sed etiam fame laborabant; et tamen ne sitim augerent ex edulio rerum salitarum, potius famem patiebantur; multique quotidie moriebantur, et aliqui ambulando in terram ruebant, ac potu aquae reficiebantur; plerique tamen extinguebantur. Ad haec omnes duces ac praefectos sacramento obstrinxit, sese justas portiones pro numero militum accepturos; attamen urgentissi-

mae necessitatis durissimum telum in fraudem homines adigebat: aliqui inter custodias, quae erant summae atque arctae, inter dividundum penetrabant, ac spongiam longo filo alligatam derepente projiciebant, et extractam sugebant; aliqui caput immergebant, neque plagis, neque vulneribus, nisi se satiassent, abstrahi poterant, quoniam mori minus prae siti aestimabant. Interim praelia ad munitiones hostium magna et saepe faciebant. Sed jam puteos et vallum exterius amiserant; nam milites ab initio profugere ad hostes coeperant, deinde vero frequentiores. ut ex praeliis, ex vallo, ex arce nulla custodia retineri possent. Ideo ex vallo revocati in arcem erant. Turcae autem multas munitiones erexerant, unam tamen propinquam et eminentiorem in speciem turris, quam essent propugnacula arcis, ex qua omnia christianorum propugnacula ab extra et intra, et aream quoque infestam die noctuque reddebant. Itaque in media area vallum, ad singula item propugnacula singulum nocturnis laboribus erexerunt. Sed jam etiam hostes cum ligonibus et fossoriis instrumentis succedebant, et propugnacula ex materia constructa distrahebant, nec poterant vitare, tantumque et tormentis et operis egerunt, ut vel curru per omnia quatuor propugnacula ascendere possent. Triremes, quarum septem in portu remanserant, magnum beneficium praestabant, quarum latera oppugnantibus objecerant, et tabulatis ita constraverant, ut tanquam ex arce depugnarent. Saepe ergo et terra et mari scaphis, lintribus, celocibus, lembis, et idgenus minoribus navigiis ad oppugnandum redibant, ingenti clamore atque impetu, sed egregie fortissimi milites tutati sunt. Qua in re illud multum profuit, quod catenam ex malis atque

antennis ferreis, clavis atque compagibus firmissimam ad defendendum portum fabrefecerant, quam neque securibus, neque aliis instrumentis perfringere quiverant, et naves maximo remorum impetu ad disrumpendum incitabant, quae cum ibi haererent, deprimebantur, et omnes trucidabantur: pro ea ergo utrinque maximis viribus certatum est, persuadentibus sibi Turcis, quod navibus expugnatis statim arce quoque potirentur. Vigesimo octavo Junii intellectum est ab Alvaro, ligna pro alembicorum usu omnia esse consumpta; pro pane coquendo, si munitiones vastentur, sex diebus suppetere, alioqui duobus omnia ligna finiturus. Cisternas, quarum altera erat exsiccata, jubet clam lustrari, et refertur quatuor palmarum aquam superesse, duorum scilicet, vel trium dierum portionem. Jubet ergo singulos duces numerum militum scripto edere; et ex omnibus nationibus sunt reperti octingenti, praeter convulneratos et infirmos; in triremibus vero ducenti ac triginta. Omnibus in eam diem duplum dari jubens et aliquantum vini, sic ait: Omnia praestitimus milites, quaecunque humanis viribus, humana ratione praestari possunt; sed et calamitatum fortunarumque summa et extrema omnia perpessi sumus. Nam fames, sitis, aestus, labor diurnus nocturnusque minora prae caeteris forte sunt, virtute vestra milites omnia ardua superavimus. Nunc cuncta, humani victus, elementa quoque ac fortuna ipsa nos deficiunt. Panem ad tridui sustentationem aegre habemus: aquam nihilo amplius; tum vero terra quae nos protegat, ubi est? tum igne, nisi munitiones nostras vastassemus, atque latera nostra nudassemus, jam diu caruissemus. Quid de aëre dicam, quem semper contrarium experti sumus, aestus, ventos nocivos.

denique mortuorum cadaveribus infectum? quo uno et mortui sunt, et ad hostes plerique profugerunt. Jam munitiones quoque nostrae solo aequatae; tormentorum neque locus, neque usus ullus, omnibus aut per hostium tormenta, aut a sese fractis disruptisque, bombardariis demortuis aut dilapsis. Ab quibus nos auxilium exspectabamus, et hi deseruerunt; cum exploratum habeamus, cum triginta modo triremibus succurri potuisse. Namque necesse fuit aut milites revocare, aut naves vacuas in praedam convertendas hostibus concedere. Neque haec satis forte viderentur, nisi quoque ab illis nostris militibus deserti essemus, qui primum clade navali timore immenso perciti nunquam virilem animum recuperarunt, deinde ad hostes turpissime profugerunt, qui consilia nostra prodiderunt, inimicos ad perniciem nostram instruxerunt, ut errare vel hac sola re non potuerint, nobis vero nullae pro voto successerint. Haec omnia milites, et his multo plura perpessi sumus, attamen hactenus vicimus non hostes modo, neque nostros fugitivos, sed fortunam ipsam: nunc unius noctis labor superest, quo aut gloriose vincendo, aut fortiter moriendo, pro mortali vita immortalem consequemur. Media nocte eruptionem faciemus, quod tempus pugnam horribilem facit. Sex legati in prima acie erunt cum trecentis militibus, secundam ipse mihi attribuo, tertiam pono in postremis, et statuo, ut hi quoscunque fugientes conspexerint, neque mea persona excepta, statim morte mulctent. Prima acies proficiscatur ad tabernacula Piali bassae et Draguti. Ego ad tabernaculum magnum mare versus, ad quod custodiae stationem habent, pergam, et profligatis illis me cum prima acie conjungam, sequentesque victoriam nulli hostium parcemus. Quodsi quamplurimos inter-

ficiemus, et alterutrum forte ducum, certum est, necesse ipsis futurum aut milites revocare in naves, aut relictis plerisque munitionibus in unum locum inque una castra contrahere, propterea quod acies propter raritatem ordinum imminutae singillatim consistere nequeant. Itaque et aquationem nobis relinquent, et lignis utemur, quae triremes dissolutae nobis abunde suppeditabunt. Curate ergo corpora, et in tempore parati adeste.

Alvarus per portam maritimam milites educit, et vix acies composuerat, cum hostes persentiscere coeperunt; nihilominus prima acies fortissime invecta est, et omnes munitiones Turcis profligatis usque ad tabernacula ducum ceperunt; ipse vero custodias, quae pro statione vigilabant, fudit, festinabatque cum prima acie totis viribus conjungi, et apud duces, ubi confertissimi erant hostes, continuando victoriam, et stragem hostium edendo, depugnare. Quodsi postrema acies quoque eundem sequuta impetum fuisset, potuisset illo momento de victoria decerni. Interim globus hostium occurrit, quorum unus Alvarum, quem ipse transfodit, cuspide feriit, sed nullum vulnus, defendente thorace, accepit. Jam postremi in fugam conversi erant, quod ex strepitu et clamore milites animadvertentes, ipsi quoque fugae se mandarunt, neque plures ex omnibus, quam duo cum eo permanserunt, cum Alvarus victoriam esse pro se clamaret, et frustra singulos retentaret. Itaque Alvarus videns etiam reditum interclusum obsidentibus Turcis omnia loca ac vias, dubitaretque, Pervicio Niciardo ad triremes se eum perducturum affirmante, per obscuritatem noctis adjuti, salvi, quibusdam Turcis tamen insequentibus, ambo pervenerunt. Marottum tum prius

convulneratum captum amiserunt. Simul atque ad triremes pervenit, ad ortum lucis litteras ad Johannem de Alarcone quaestorio officio fungentem mittit, jubet praefectis loqui et dicere, se in triremibus salvatum esse, quod intrare post praelium non potuerit, sed ad noctem sese crescente aestu marino venturum, interim sese arcemque magno animo sustentarent, et amissa superiori die scapha, quae duorum dierum portionem afferebat, cum nihil in navibus ad vescendum reperiretur, mitteret victum et stragulam vestem. At maxima est orta inter milites ex timore confusio, praesertim cum intellexissent Alvarum non adesse, quem per omnia propugnacula quaerentes, si qua parte ingressus foret, nuncius cum litteris supervenit, sed tamen nihilo sedatiores sunt redditi, quin multi statim profugerunt, alii singuli, et alii quadraginta simul et semel, ex quibus Piali intellexit Alvarum in navibus esse. Johannes Alarconius, et quidam ex praefectis cum eo navicula quadam ad Alvarum venerunt, quos ille verbis castigavit, et volens statim in castellum reverti, quinque majoribus tormentis triremes oppugnari coeptae sunt, ac remanere coactus est. At illi, qui in castello et veteri arce permanserant, consultare, timere, omnia extrema exspectare, et primum quidem Roderigum Zapatam in ducem cum potestate eligere : sed mox singulis dilabentibus, quidam elevato vexillo, quod est signum induciarum, et ab Turcis vicissim eodem modo responso dato, Johannes de Funes, Johannes di Zaias, Johannes de Aquila, et Sebastianus Neapolitanus exiverunt. Postquam Piali ex profugis intellexit Alvarum in triremibus esse, in spem adductus eodem quoque die et navium et castelli potiundi, oppugnationem omnibus edicit. Universi ergo

pedites et equites, item classiarii uno tempore succedunt. Alvarus milites hortabatur, et primum alacriter praelium capessebant; hostes vero, quia ex vexillo praefixo inducias intelligebant esse, ad castellum prope accedebant et equites et pedites, ac cum scaphis lintribusque descendentes sine impedimento ad naves oppugnandas proficiscebantur; qua ex re Alvarus et milites animadvertunt praesidiarios castelli ad deditionem venisse. Tum milites animum despondere. et in mare sese praecipitare, ad triginta modo cum Alvaro persistentibus. Itaque praecipui aliqui hostium vetare coeperunt multitudinem promiscuam accedere ad naves, ne in direptionem cederent. Quorum unus Dramux Arrais patria genuensis cum lintre prope accedens, ut sibi se dedere mallet quam desertus et solus supremam fortunam exspectare, et per vilia mancipia exitium habere, peteret, se dedere negavit, verum ad bassam secum venturum, si id bona fide polliceretur; quo confirmante, ad bassam una ivit, quem ille sedere jussum honorifice tractavit, et vestibus donavit. Legati, qui ad paciscendum exiverant, de suis tantum personis pacti sunt, et eis servata est fides; verum in commune retulerant omnibus salutem esse pactam. Piali bassa castellum depraedandum militibus dedit, et omnes in eo reperti occisi sunt: postero vero die, qui se in arcem veterem incluserant, ut erat commissum, vivi in servitutem mancipati. Piali recepta insula in Africam trajecit, et quosdam Mauros de Tagiora inobedientes in potestatem redegit. Arabes autem in deditionem coëgit. Hinc reversus per Melitam, intra jactum majoris tormenti abscedens oram Siciliae et Calabriae le-

gens, praedabundus Praevesam, et postea Constantinopolim venit; milites et duces armati, tympanis personantibus, signa militaria praeferentibus primariis Turcis, velut in triumphum per civitatem traducti.

LIBER UNDECIMUS.

Quemadmodum Solymanus expeditionem in Persas moverit, et pacem fecerit, Mustapham filium sustulerit, Giehanger vitam finierit, tandem Bajazeto atque Selimo provincias distribuerit, illi remotam, huic vero propinquam, superius narravimus. Ideo simul etiam apertas inimicitias cum Selimo suscepit. Ad eum Solymanus legationem misit; quodsi nimirum in se stetisset, Mehemeto filiorum natu majori traditurum fuisse imperium; at hunc fato suo pridem functum; Mustapham pro salute imperii sublatum, Giehengerum mortuum, duos tantum ipsos in vivis esse. Se ergo petere, et auctoritate paterna injungere, ut pacem colat; ceterum imperium, divinum munus, a Deo maximo exspectet. Sed non valuit paterna auctoritas ad sedandam in eo cupiditatem imperii; quippe unum Selimum si sustulisset, quem imbellem prae se ducebat, sibi uni superstiti cessurum quoque ultro fore imperium. Certatum est inter eos his odiis et irarum fomitibus; postremo bellum indicit Bajazetes et Selimum ultro provocat, missis donis muliebribus, fuso atque penso; simul exercitum in provinciam ejus ducit. Ille vicissim occurrit, et fit

praelium ingens. Superatus autem tum Selimus in arcem Conha fuga pervasit, quem Bajazet oppugnaturus prosequitur. Solymanus interea anxius esse, sed ubi etiam quae agerentur ab Selimo accepisset, non se continuit Constantinopoli. In Asiam enim trans Bosporum trajiciens, castris positis, Amhat begum magistrum equitum (beglerbegum vocant) Anatoliae, suppetias praemittit; unum ex veziris Mehemetum subsequi jubet. Horum exercitus Bajazetes exspectare non est ausus; in Persidem contendit, illius iis vestigiis insequentibus. Neque prius constitit, quam in Esdrom ab Ajas bassa, cujus poenam in se convertit, ob miserationem refectus est. Inde profectus in arenis Arabiae, duos filios in tenera aetate existentes, neque molestissimae ac velocissimae agitationis patientes ultro vita privat. Persa tandem profugum honeste excipit, et honorifico in loco habuit. Deinde Solymanus crebras et magnas legationes ad Persam cum amplis muneribus necquicquam mittere; postremo tamen patriae potestati se traditurum se recepit, si prius de impensis satisfactum foret. Haec quidem prioribus annis acta sunt. Nos in hunc annum omnia consulto reservavimus, ut integram simul historiam semel repraesentaremus.

Igitur a partu Virginis anno primo et sexagesimo supra quingentesimum atque millesimum, unum purpuratorum*) eo ablegat, qui muneribus et pecunia pacta tradita, potestatem nactus Bajazetem primum et postea sex liberos strangulavit. At cetera christianitas haec tantum intueri ac videre; Ferdinandus

*) Istvánfi jegyzete: Pertaff bassa fuit, sorore Solymani natus, Luffti bassae filius.

vero tum se bene habere, et imperatorem esse, quando bellum non sustineret, putans, ad alia animum adjecerat, ut videlicet imperium mature ad posteros transferret. Quod ut magis ex autoritate et ex usu faceret, in conventum bohemicum Pragam XII. Calend. Octobres venit, et ibi ex publico regni decreto inaugurationem Maximiliani filii in sequentem annum decernit; neque aliud deinde prius egit, quam successorem paternorum regnorum atque imperii videret. Etenim in Germania magno nisu apud Electores rem sollicitabat. Quiescenti in Transsilvania Johanni per induciarum conditiones, majores difficultates atque damna, quam bello objecta sunt, ut sequetur. Prima proditio in caput fuit, Lactantio italo indicium deferente. Heronymus italicus homo citharoedus, ab Gabriele juvene morum corruptissimo, illius Stephani Mailath filio, in cujus proditione vindicanda pater mortuus fuerat, Vienna ad caedem perpetrandam conductus fuit, et arte citharae Johanni insinuatus, qui in citharam sclopetum absconditum industriose paraverat. Per testimonia ergo et indicia certissima, cum etiam sclopetum deprehensum esset, majestatis damnatus est (nono die mensis Junii, et captus sexto die). Gabriel Mailath celeriter in Poloniam relicta uxore et bonis profugit, veritus, ne obsessus in arce Fogaras, ut ipse pater ante fuit, eandem quam et pater poenam lueret. Eidem tamen profuit, quod soror ejus apud Andream Batorem de Somlio in matrimonio fuit; ille enim cubiculi regii praefectus, et tum summae autoritatis, gratiam ei impetravit. Hieronymus etiam atrocis sceleris auctore detecto, postquam ei immunitas promissa esset, regno tantum exire jussus est. Eodem autumno Jacobus Basilicus Heraclides dic-

tus Moldaviam invasit, de cuius rebus gestis non erit abs re pauca dicere, si prius originem et initia ejus indicaverimus. Ex Creta insula oriundus fuit, patre ignobili, et qui naves onerarias pro mercede gubernare solebat. Proprium nomen erat Johannes, cognomen vero Basilicus; hunc pater cuidam Jacobo Heraclidi graeco, ex sanguine principum, ut ajebat Sami, Paridos, ac nonnullarum insularum in mari Aegaeo, commendavit, qui apud Carolum V. imperatorem graecanicos aliquot equites mercede ductabat. Itaque is hunc Johannem Basilicum ad litteras atque artes liberales instituendum curavit. Cum vero moreretur, hunc tanquam filium familiaribus commendavit; res inter familiares distrahuntur, diplomata vero nonnulla ab Carolo V. concessa in futuram sibi fraudem retinet, et exinde nomen heri sui sibi usurpare apud ignotos coepit. Ea erant insularum, quas ne sperare quidem posset, vanae donationes domini; item facultates attributae potestate caesarea doctores creandi, laureatos poëtas, ac protonotariatus. Exinde inter graecanicos equites pro gregario stipendium aliquamdiu meruit; inde apud Mariam reginam in Belgico, illinc in Galliam, Germaniam, ac tandem Poloniam venit. Cum ergo nomen atque familiam Jacobi Heraclidis assumpsisset, genusque ad principes Moldaviae astute deduceret, ut ab Jacobo didicerat, (quamquam quid homini graeco in extremis Europae undis nato cum Valachis commune?): uxor Alexandri vajvodae, muliebri pietate, tanquam consangvineum accersiit, habitusque est pro Jacobo Heraclide, qui pridem defunctus fuerat. Ubi brevi se primoribus illius gentis insinuavit; cum Alexander homo tyrannicus, omnibus invisus esset;

nam is ex obscuro genere ortus, ducta uxore ex sanguine principum valachorum, principatum invaserat; apud quos stabile imperium fuit nunquam. Nam subditorum in principem, et principis in subditos saeviendo et caedendo mutuo par est audacia. Etenim ut quisque imperium obtinuerit, mos est praedecessoris omnes familiares, magistratus ac propinquos trucidare; contra illorum studia et voluntates semper pari metu erectae exsistunt. Igitur cum Alexandrum jam suspectus esse inciperet, sibique metueret, in Transalpinam, inde mox in Transsilvaniam ad Isabellam reginam venit; inde paulo post in Superiorem Ungariam ad Albertum Lascy. Hujus patri Hieronymo, Johannes rex oppidum Cesmarcum et in arcem Dunavecz in finibus Poloniae et Rutheniae dona dederat; et commodum viduam Georgii Seredy tum in uxorem duxerat, quae a marito orbo liberis, pro dimidia parte bonorum mobilium in testamento scripta ad centum millia nummum aureum habuerat. Nam Gaspar et Georgius Seredy inter duos reges, civilibus bellis, per praedas atque rapinas, immensas opes cumulaverant, quae mox iterum simul cum omni eorum posteritate extinctae sunt. Porro Albertus Lasky, suarum prodigus, et alienarum appetens, rerum novarum cupidus, Jacobum facile amplectitur; et mox expeditionem in Moldaviam communi consilio, opibus autem Alberti Lasky suscipiunt. Novem tormenta minora, et aliquantum militum polonorum ac ungarorum conscribunt; cum quibus brevi per montes ruthenicos viam ingressi, ab praefecto Rutheniae prohibiti, aegre sibi fuga consuluerunt, amissis omnibus impedimentis ac tormentis. Jacobus vero post infelicem expeditionem Cassoviam

ad Franciscum Zay, praefectum Superioris Ungariae confugit; apud quem iisdem artibus utens, simul facilitatem adipiscendi regni ostentans, et quos ac quot conscios consilii haberet, certis conditionibus pactis inter sese communi consilio ad Ferdinandum litteras dant. Eae in consilio recitantur, in quo soli hi aderant: Georgius Drascovicius episcopus zagrabiensis, Franciscus Forgach varadinensis, Nicolaus Olahus archiepiscopus strigoniensis, ac Thomas Nadasdinus palatinus; nam res valde secreta esse debebat, praesertim ob hoc, quod Alexander ad Nicolaum comitem a Zrinio, quem affinitate quadam ex uxoris genere agnoscebat, nuncium ac litteras miserat, quibus petebat, ageret apud caesarem, ne Jacobus ulla ope juvaretur, imo etiam ne in sua ditione receptaculum ullum haberet. Ad quod Ferdinandus responderat, se ex instituto veteri regum Ungariae facere, qui liberos ac consangvineos vajvodarum ambarum Valachiarum semper fovere soliti fuissent; se tamen non esse in eum hostili animo. Lubet paucis de antiquo more patriae disserere.

Duae Valachiae provinciae fuerunt regum Ungariae; quae cum ferae atque barbarae essent, tum etiam, quod longe distarent, ut eas semper in metu atque obedientia retinerent, filios et consangvineos principum, quos vajvodas vocant, plures in aula alebant, ex hisque successores mittebant defunctis, si ita videbatur consultum; nonnunquam etiam vivis imperium abrogabatur. Est autem in consvetudine gentis, ut princeps libere coëat cum filiabus nobilium, quae cum filios pepererint, nota quadam veluti signo inurunt. Verum cum tales novi principes facti fuerint, diligenter conquisitos prius truci-

dandos curant, aut mutilandos si reperiuntur. Ideo in aulam regum confugiebant, alebanturque ab regibus, et mittebantur in praefecturas illarum provinciarum. Hinc fiebat, ut illi parere cogerentur, et provinciae sui sangvinis praefectos lubenter acciperent. In litteris ergo Jacobus auxilium poscebat, pecuniam atque militem, promittens fidem atque obedientiam erga caesarem et reges Ungariae; ostendebatque commoditatem ex illa provincia, si bellum adversus Turcam aliquando esset suscipiendum. Igitur re in consilio disceptata, nemo fuit qui assentiretur; nam omnia partim difficilia, partim vana videbantur, quod conditio atque genus hominis perspecta essent; et metuebatur etiam ne Solymanus, cui ab devicto rege Ludovico tributariae erant illae provinciae, quocum id temporis induciae intercedebant, specie illati belli offenderetur. Unus Franciscus Forgacius disseruit, rem neque esse difficilem factu, neque esse magni aeris jacturam, si aliquanta pecunia juvetur; saepe ad ludos multo plura impendi solere; e contra si res effectum sortiretur, posse id aliquando rebus christianorum prodesse; bellum nullum inferri, sed neque posse caveri, quin ex confinibus excursiones aliquando fiant in vicinas provincias, ut Solymani milites quoque solerent facere; neque omittendum esse penitus jus antiquum illarum provinciarum, quantum pro ratione temporis fieri posset. Huic sententiae caesar subscripsit; octo millia florenorum auxilii nomine dari jubet, atque potestatem, ubi et quando vellet, conscribendi militem.

Jacobus postquam potestatem nactus est militem parandi, et aliquanta pecunia adjutus fuit; Franciscus quoque Zay spe atque promissis Jacobi

incitatus, negotium promovendum omnibus viribus suscepisset, qui plurimum poterat: quam occultissime potuit, omnia necessaria comparat; quoque res sit occultior, in publicum spargitur fama mortis, atque in oppido Cesmarco Albertus Lascus publice funus deducit. Per summam ergo taciturnitatem summe Lascus, et despotes laborabant. At Franciscus Zay Antonium Zekel ad suscipiendam expeditionem hortatur, atque tandem inducit, quem in omnibus bellis fortissimum atque accerimum cognoverat. Erat autem dux CC equitum, et summae rei praeficitur. Ceteris omnibus, qui vellent, potestatem facit proficiscendi. Ideo Johannes Villey*), natione gallus, sed in pannonicis bellis diu exercitus, et tum C equitum dux, ac Johannes Petrus Ruscellius burgundus cum quinquaginta circiter equitibus burgundionibus sclopetariis et galeatis una proficiscuntur. In Silesia centum et quinquaginta equites gravioris armaturae duce Petro Sedliza Rucovscio conscribuntur. Ceteri equites atque pedites plerique ex exercitu caesaris constabant. Summa tamen omnium MDC non amplius efficiebat; tormenta vero octo. His copiis atque his ducibus Jacobus Ongvaro Mucacium versus ac tandem ad montes ruthenicos pergit. Et quamquam Ruthenos atque Polonos impedituros viam, quantum possent, sciebant: tamen dum praefectus Rutheniae, qui jam exercitum conscribebat, majores copias admoveret, evadendos saltus et impedimenta viarum summa celeritate censebant; duobusque in locis disjectis qui impedire conabantur, et aliquibus eorum interfectis, ad oppidum Estepnicz in confinibus Moldaviae perveniunt. At Jacobus neminem ad se deficere ac venire, contra quam speraverat, angebatur; consilium-

*) István jegyzete: Burgundus.

que vocat de summa rei consulturus; quippe cum Alexandri exercitu longe maximo confligere, non solum temerarium, sed insanum videbatur, redire aeque periculosum. Nam praefectus Rutheniae in castris jam magnum exercitum habebat. Igitur unanimi voto deliberant, belli fortunam tentare, et fortiter dimicare, quando spes omnis salutis esset in victoria. Alexander partem copiarum duce quodam Moczok, ut novos milites ex finitimis undique accerseret colligeretque, atque exercitum Jacobi cognosceret, praemisit; impediendum id videbatur, neque poterat caveri volentibus ulterius procedere.

Igitur Antonius Zekel profectus cum Alberto Lascio et ceteris ducibus, relicto Jacobo cum lassis ad tormenta et impedimenta, sine magno praelio fugat, et palantes in silvis plerosque trucidat ac capit. A Moczok Alexander quantitatem hostium percontatur: sed quidam Valachus, quem Jacobus inter familiares habuerat, cum profugisset, omnia certiora retulit. Quem cum transfugisse Jacobus sciret, intelligeretque magnas habere copias Alexandrum, in Poloniam redire statuerat, nisi Antonius omnia consilia vana esse praeter unam belli fortunam ostenderet, cum retro praefectus Rutheniae hostili exercitu omnes saltus atque exitus circumsepsisset, et si maxime in Poloniam reverti possent, nullae majores copiae sperandae essent, cum ne viaticum quoque quotidianum eis jam suppeteret. Jacobus ergo cum flumen Nester transmisisset, in uno praelio jam cum fortunam verti intelligeret, magnis itineribus festinabat hostium consilia atque majora auxilia praevertere, quae in dies confluebant, simul praeoccupare pontem in flumine Susa, quod vado transiri non poterat. At

Alexander Bodnaro suarum copiarum duci mandaverat, uti partem militum secum acciperet, et noctu Jacobum adoriretur, vivumque ad se duceret; qui Jacobum, quem jam consedisse crediderat, circiter horam primam noctis in itinere reperit, neque diu tulit vim sclopetorum tormentorumque; fusus fugatusque, multis suorum aut captis aut caesis. Magnis ergo itineribus ad Susam (Suchva) amnem contendens Jacobus, reliquias fugatorum hostium antevertit, hostemque haud procul ponte conspicatur, qui nondum Jacobum affuturum speraverat. Pons atque fluvius in medio erant, quae sola praelium differebant; nam et Alexander jam exercitum propius pontem admoverat, ac sclopeta ac tormenta invicem displodebantur. Postridie ubi semel pugnare placuit, ex peditibus aliquot praemittunt, ut tantisper hostem arceant ab accessu pontis, dum omnes milites transeant. Igitur vado quidem transire, sed nequicquam tentantes, pontem superare decernunt; impedimenta ac tormenta in edito colle relinqunt cum Petro Dely; iis Antonius mandatum dat, uti tormenta in confertissimos hostes, attamen postremos certis et alternis ictibus emittant, tum ut ne inter praeliandum ex ictu tormentorum ipsi detrimentum acciperent, tum ne simul et semel displosis ab hostibus occuparentur, aut si postrema acies vi tormentorum dissolveretur, ceteri facilius pellerentur. Omnibus hoc unum praefatus, in armis atque victoria spem salutis esse, et ut sese sequantur imperans, primus pontem raptim trajicit; post Burgundiones levioris armaturae, deinde gravis armatura, ceterique. Jam primi, qui pontis defendendi causa transierant, ab multitudine sagittariorum ac sclopetariorum confecti prope omnes erant; milites vero

transgressi, uti pro augustia temporis et hostium vi potuit, ut antea docuerat, in duas acies coëunt. In prima acie Antonius cum Burgundionibus et gravi armatura, ac parte peditatus duce Stephano Balog in peditatum hostium invectus, per medios transit, ac dissipat: dissipatosque secunda acies, quae parvo spacio sequebatur, in qua erat Jacobus et Albertus Lascius, facile contrucidant. In Alexandrum eodem impetu inde recta impressionem facit; sed is amisso peditatu, et primo impetu irrito, nusquam confertum praelium dare, sed modo pugnare, modo cedere; ex quibus multo plures cedendo cadebant, quorum terga Antonius cum suis feriebat, quam pugnando: tandem fusi atque fugati sunt; quos Antonius diu insectatus est, multis aut captis aut caesis; capta sunt signa militaria pleraque, et tormenta omnia. Hostium duo millia in loco praelii cecidere, in fuga quoque nequaquam pauciores; ex militibus Jacobi centum; captivos vero omnes Jacobus liberos dimisit. Secundum praelium ad oppidum atque arcem Zuchva (quae sedes est principum Valachiae) contendit, quam tamen obviam venientes ei dedidere. Episcopi vero et clerus cum processione solenni in arcem introducunt, et in principem (ritu christiano haud multo dissimili ab ecclesia romana) inauguratur. Nondum tamen in regno securum se esse putabat, dum Alexandro vires opesque superessent, qui ad flumen Prud exercitum longe majorem comparabat, evocatis etiam in auxilium Turcis et Tartaris, ac transalpino vajvoda, cujus fama parva atque modica ab barbaris studio edebatur, consulentibus partem militum mittendam ad conficiendum bellum. Nunquam tamen Antonius dividendas vires, quin potius consuluit, ut missis mandatis omnes

quos posset, evocaret; ediceretque publice, qui ad se veniret, gratiam se ei facturum, eodemque loco habiturum, quo apud Alexandrum fuerant; qui secus facerent, in numero se hostium habiturum; nec timendum, quamquam ipsi pauci, Valachi autem multi essent futuri; nam se ita capita et praecipuos quosque inter Ungaros divisurum, ut nullam seditionem fraudemve movere possint. Ita brevi XVI millia hominum in castra contrahit. quibus Jacobus ad conficiendum bellum profectus est. Alexander vero XXVIII millia jam undecunque conscripserat, ex queis V millia Turcarum et plerique janiciari erant. Castra autem ad flumen Prud habebat, quem ponte conjunxerat penes oppidum Huzt; sed eum, ubi Jacobi exercitum ad pontem festinato venire videret, disjiciendum mandavit. Erat villa modica ad pontem, ubi castra ponuntur. Antonius tormenta, quae duo et triginta ex Zuchva adducta erant, inter domorum intervalla collocat, sclopetarios subtus ripam fluminis abscondit, edicto, ne injussu suo ullum tormentum vel sclopetum displodant Moczok ex altera parte fluminis cum duobus millibus equitum pro custodiis stans, ab Antonio ad colloquium invitatus, interposita fide in ipsis ripis amne medio pauca colloquuntur; ab iis Turcae percontati, an tormenta Jacobi vidissent, se nullum vidisse respondentes, ad ripam turmatim accedunt, in quos simul omnibus tormentis ac sclopetis emissis, plurimi maximo Alexandri dolore simul et timore cecidere. Antonius summo studio pontem reparare accelerabat, quod transalpinum quoque vajvodam in auxilium venire Alexandro intelligebat. Vasa vinacea undique conquisita ordine componebantur, inde crates et desuper stramenta injiciebantur. Cum ergo ad tertium diem

pons fere confectus foret, Alexander in desperationem veniens, de prima vigilia cum Turcis castris excessit, ac Kiliam*) et Nesteralbam festinato petebat. Quod luce orta Valachi Jacobo denunciantes gratia impetrata, in fidem jurare coacti sese dedidere. Ex queis pro insequendo Alexandro et Turcis missi, novissimos assequuti plerosque trucidarunt, et capita ad Jacobum retulere, cum aliquibus signis militaribus, gratiam apud novum principem quaesituri. Exin Transalpinus intellecta re, domum revertitur. Tartari vero cum victum Alexandrum audivissent, tum quod Jacobus prius ad pontem venerat, nec se conjungi posse sperarent cum Alexandro, redierunt. Jacobus jam quinquaginta millia hominum in castris habebat, et bello ad praesens defunctus erat. At Alexander ubi Constantinopolim venit, multum conquerendo, sollicitando et largiendo, primum id effecit, ut Turca beglerbegum Graeciae in expeditionem mitteret, deinde cum rege Poloniae expostularet, passum contra foedera hostibus concessisse. Jacobus autem subjecta ac pacata jam omni provincia legatos ad Solymanum et circa purpuratos cum muneribus mittit: se jus suum, cum aliter non posset, armis vindicasse docet; Alexandrum per fraudem irrepsisse, jus autem legitimum sese concernere asserens. Ceterum se obedientiam praestiturum, et censum decem millibus nummum aureum in primum annum auctu rum. Quare Turca dissimulata ad tempus animi aegritudine, valere jusso Alexandro, ab expeditione beglerbegum revocat, ac Jacobo vexillum in mag n praefecturis dari solitum mittit.

*) Istvánfi jegyzete: Olim Achilleam.

Dum haec in Moldavia geruntur, Andreas Batoreus, Nicolaum Batoreum fratrem, ac Melchiorem Balassam, qui primus ac praecipuus in rebellando fuerat, ad defectionem sollicitat, communicato cum tribus illis viris, quos trucidaverat, consilio; venenum reginae et filio paulo ante affectato regno frustra intentaverat. Defectionis pacta haec fuerunt: Videlicet ut omnis noxa sibi et suis condonaretur. Sacmario ac Rivulo Dominarum tamdiu potiretur, donec castrum Mukach, quod in ditione Johannis erat, sibi assignaretur. Est autem id oppidum mineris nobilissimum, cujus reditus etiamsi diminutus, tamen centum millia nummum aureum constitueret. Additur insuper et castellum Tasnad cum pertinentiis, ac trium comitatuum episcopatus transsilvaniensis decimis, quorum proventus excedebat, decem millia nummum. Ad haec castrum Detrekeo Tyrnaviam prope, magnae ditionis et reditus, ab Fuggerianis negotiatoribus augustanis duobus ac triginta millibus ex hypotheca liberatum, atque perpetuo datum. Magni pretii proditio ab homine per omnem vitam scleratissimo empta, mox in bellum civile, ac funestum patriae exarsit; ita genus Batoreorum fatale quodammodo instrumentum in perditionem fuit patriae. Nam et geminorum regum, et belli perpetui hinc nati, quo Ungaria tandem pene interiit, idem exstitit autor. Balassa nihilo secius omnia dissimulare: quin stipendia militum vehementer sollicitare; ac missis muneribus Michaëli Csakio, scriniorum magistro, quem omnia posse sciebat, nihil sua opinione fallebatur; illo quippe minora omnia faciente, et partim excusante, partim negante. Missis ergo decem millibus in stipendia per Adamum Tordensem, cum

primum is Sacmarium appulit, nihil exspectans, ab quaestore argentum ex oppido ad se deferri, illum vero e vestigio excedere jubet. Tum res intellecta est. Tantisper enim dissimulandum ratus, quo copiosiorem omnibus numeris proditionis fructum cumularet. Solymanus autem per chausium Pragam missum et litteris per eum datis expostulavit: bellum sibi illatum in Moldavia, et suae ditionis vajvodam armis ipsius expulsum; insuper Nicolaum Batorem et Melchiorem Balassam cum magna parte provinciae transsilvanicae proditione facta, ab Johanne foederibus incluso descivisse. Ad moldavicum negotium respondetur, invito se despotam, hominem egenum fecisse; et id sibi aegre esse. Ceterum praedatorias manus ne in ipsa byzantina quidem ditione caveri posse. Ad alterum autem responsum, non bello, sed eodem modo injuriam sibi factam, et foedere induciarum violato, eodem modo amissam fuisse, quemadmodum et recuperatam esse ditionem: bellum vero nec sibi nec Johanni illatum. In hanc sententiam et nuncio Johannis respondetur. His coeptis iterum bellum ortum est.

LIBER DUODECIMUS.

Vere primo in oppidum Bathor Franciscus Zay, Melchior Balassa, et Nicolaus Batory*) statim a defectione convenere, et conjunctis viribus occupant primi bellum inferre; arcem Kovazo oppugnant; et paucos intra dies dominus loci Petrus Matuznay, salvis corporibus et singulis vestimentis tradidit. Unde Johannes exercitum conscribit, budensi et temesiensi bassis Turca committit, ut viribus conjunctis bello vindicent injuriam. Paulo ante Isabella regina matre defuncta, Johannes Stephano Batoreo Somliensi, et Francisco Nemety summam rei committit. Hi arcem Hadad familiae Jakchy primum oppugnant. Nam Georgius Suliok, nobilium adolescentium matre ducta, ut ejus ditionem retineret, cum Balassa consociaverat animos et consilia; ac paucos intra dies capiunt. Ubi bellum inchoatum in majus crescere Ferdinandus cognoscit, circa comitatus mandata, ut auxilia sua conferant. dimittere. Stephanus Batory, et Franciscus Nemety octo millia instructorum in castris habebant. Johannes vero in Colosmo-

*) István fi jegyzete: Non aderat Nicolaus Batory, sed copias tantum miserat duce Ladislao Zekel.

nostra ad Colosvarum adversa valetudine detinebatur; sed tamen copias undecunque conscribebat. Mandatum ducibus addiderat, ut praelium omne, quod sibi reservari vellet cum majores copias secum attulisset, vitarent. At gnari hujus consilii duces hostium, eo sibi magis properandum rati sunt. Ergo ubi quanta potuerunt, ex comitatibus auxilia compararunt: cum quatuor millibus non amplius, quarto Nonas Martias ad Hadad perveniunt. Duces Johannis statuerant intra castra paratos se continere, et levibus certaminibus hostem distinere. Castellum, cui castra conjunxerant, plurimum eos defendebat. Militum quoque duplum habebant. At Franciscus Nemety non stetit communi consilio, et ad hostium adventum signum occinere militibus jubet, statimque peditatum et equitatum omnem educit. Ibi pro castris milites consistentes, nihil prius admoniti, tantum ignari exspectabant. Illi vero jam ante certi conserere manus, ubi propius ventum, Balassa ante alios raptim equitum globum in hostem ducit; et pulsis primis, peditatus transsilvanicus, quorum pars major erat Saxonum, in fugam se vertit, inde Franciscus Nemety, postea omnes. Unus Stephanus Batory restitit, et pugnam adversis vulneribus in pectus et brachia acceptis*) sustinuit; donec se desertum ab omnibus animadvertit. Sed beneficio saltuum cognitorum, inter ipsos confertos hostes, et circumvolantes, alios praecurrentes, cum paucis vix in tutum evasit; palantes vero passim multi trucidati sunt, praesertim a Balassianis, ut fidem novo facinore et insigni probarent; multi capti, et inter eos primarii

*) Istvánfi jegyzete: Non fuit saucius, sed aegre evasit, comite solo Christophoro Kereztury.

opibus ac clientelis Nicolaus Telegdy, Paulus Chaky, ac Benedictus Bornemizza; qui magna pecuniarum taxa libertatem postea redemerunt. Secundum praelium castra quoque in potestatem redacta, et Hadad castellum, cum retineri non posset, ultro deditum. Tantus terror Johannem tum invaserat, ut Polonis ac Michaële Chakio auctoribus in Poloniam diffugere cogitaverit, jam rebus et nobiliori gaza ad asportandum collecta, junctis etiam equis; nisi duo fratres Stephanus et Christophorus Batory fugam improperassent, et consilio suo retinuissent, superesse adhuc copias ostentantes, praesidia, urbes munitas, insuper auxilia Solymani in propinquo. Et sane si propius caesariani accessissent, retineri tamen non potuisset. Vulgo id quod erat, homines suspectantes loquebantur, sese non passuros tantam gazam, atque vim auri agentique e regno efferri. Et erant duo ex consiliariis, qui omnem occasionem, ut mox dicemus, ultro et quaerebant, et attendebant.

Initio belli Ferdinandus, videns magnum bellum concitatum iri, praefectis et capitaneis in omnes partes mandaverat, ut quam maxime possent, Turcas distinerent ad omnia confinia. Itaque inter alios Johannes Balassa, praefectus Veteris Zolii, ac supremus citra Danubium capitaneus, arcem Zeecheen oppugnat cum quatuor millibus, quos partim ex vicinis praesidiis, partim ex civitatibus minerae fodinarum, homines montanos, et rudes ex comitatibus conflaverat. Contra quos Budensis Hazanbegum fileciensem sanciacum cum duobus millibus selectorum militum suppetias mittit, qui celeritate incredibili famam sui

adventus prope praevenit *). Sexto igitur Calend. Aprileis illucescente die in conspectum caesarianorum venit. equitesque ac pedites ex praesidiis evocati egregie pugnam commiserunt : sed plebs oppidanorum montanorum, paganorumque, quibus neque in victoria decus, neque in fuga flagitium, in primis dilabi; mox universi terga dederunt. Cum paucis ex clade Johannes Balassa evasit, omnibus fere ad internecionem aut captis aut trucidatis. Johannes Crusicius praefectus corponensis, et Thomas Palffy centurio equitum vivi in potestatem hostium venere. Aliquanto felicius trans Danubium res gesta est. Thomae Nadasdino palatino Ferdinandus commiserat negotium ultra Danubium hostes distinendi. Verum cum militibus collecticiis et paucis, atque agrestium ex comitatibus collectorum copiis, vir magnus et prudens, tentandum aliquid sibi non putavit **). Attamen Ladislaum Giulaffy et Franciscum Teorek impellit; et castellum Hegiesd, haud magni momenti in comitatu zaladiensi, paucos intra dies expugnarat; neque tamen ausi aut consistere aut aliud aggredi, dilabentibus agrestibus domum redeunt ***). Budensis interea conflato

---

*) Istvánfi jegyzete : Non Budensis misit, sed sponte ivit cum 800 tantum equitibus.

**) Forgách S. jegyzete : Gróf Eck volt ott azoknál felebb; ő vitatta is Hegyesdet, de ezek is vele voltak. Annak felette az győri had, Corlatovich, Jaksich, Gregory Vincze, Zarkandi Pál, Zekel Miklós etc.

***) Forgách S. jegyzete : Nem úgy volt, hanem az két bassa budai és temesvári reánk jöve, mi Zakmár felé indolánk előttök, és látván, hogy reánk jönnek, Óváriból Zakmárra menénk előttök. És harmad napra reánk érkezének, és reánk szállák Zakmárt. És mikor immár sok napokon voltak volna alattunk, onnét az táborból kildenek az két bassa Rosal alá; mert valahol valami nemes emberek gyermekei voltak ott Zakmárkeröl, mind oda szorultak volt feleségestől gyermekes-

exercitu adversus caesarianos, ubi bellum erat, contendit; ex itinere castellum Cunorum nobilium Rosal acriter oppugnavit. Sed Agria missi praesidiarii egregie propugnarunt. Caesariani vero adventu Budensis intellecto, Sacmarium se recipiunt, et oppidum fossa atque vallo muniunt. Ibi duo flumina Zamos et Bodrog coëuntia peninsulam faciunt, ac inter confluentes oppidum dives pariter et amoenum erat*), et in eo arx; in altera ripa ad Samosium aliud oppidum, Nemety vocatum. Budensis igitur Sacmarium venit, conjunctisque copiis cum Temesiensi et finitimis Rascianis, Bulgarisque, supra viginti militum millia habebat; ac qua commodum videbatur, ponte facto caesarianos acerrime oppugnat. Et jam inopia commeatus laborabant; et si qui supererant, militibus servabantur; jumenta frondibus arborum, cum ne herbae quidem suppeterent, victitabant. Nam Nemetio per Turcas succenso, ignem validissimus ventus in adversum oppidum transportavit, magnaque pars Sacmarii, commeatus, vasa castrensia, ac pecunia ex auctione praedae ad Hadad obtentae, et plerique

---

től, és parasztság is sok, és temérdeki aran czüst; de az előtt való napon érkeztek volt oda Rosalba Egről Ghemes Ferencz, Kátay Ferencz, valami 150 lóval, hogy onnét csatázzanak és töreket kapdossanak; azok is oda beszorultak volt. Azok biztatták az benne valókat, azok eressen víttak az ostromon; végre, hogy látták, hogy megnyomná őket az sokaság, Baxay Tamást választják 50 legénynyel, és az kis kapun kibocsátják, ki azokval reájok üt az ostromlókra, és az hirtelen való kiütéssel anni rémülés leszen rajtok, hogy megfutamnak. Ahoz képest belől is eressen kezdik lőni őket. Sok elhull bennek, sok sebesedik, sok fejet vesznek, kiket mindjárt az fokra felraknak. Ezen megrémülvén többé nem ostromoltak, hanem visszajövének az táborba. Ha az egrieket az szerencse oda nem vitte volna, oda lett volna Rosal.

*) Istvánfi jegyzete: Sakmarii non convéniunt duo flumina, sed flumen Zamos in duos ramos dividitur, inter quos arx sita est.

homines ambusti; neque ad restingvendum ullum auxilium esse poterat, quippe omnibus ad propugnationem occupatis. Turcae enim in spem adducti expugnandi oppidi simul vehementer oppugnabant; nec multum abfuit quin caperetur. Summis difficultatibus laborabant caesariani, et interim per colloquia conditiones tentare*); tandem concilio convocato statuunt Balassam auxilii undecunque comparandi maturandique causa emittendum; ita navicula piscatoria transvectus clam hostibus elabitur**). Sed ego ex iisdem ducibus saepe audivi, quod cum virum illinc emiserint, hanc fuisse causam: nimirum conscientia motos, homine novem proditionibus, perjuriis, caedibus, rapinis, haeresi ariana, denique omnium scelerum ac flagitiorum generibus, si alio unquam mortalium contaminatissimo, e castris tanquam sentina expurgato, ut ab immortali Deo quoque hominibus auxilium impetrarent. Inter haec commodum Antonius Zekelus ab expeditione moldaviensi reversus, novos etiam milites conscribebat, et auxilia ab comitatibus ac primoribus colligebat. Ferdinandus quoque paulo post datis ad eum litteris et ad comitatus severe mandat, omnes nobilis viritim, paganorum autem quintus quisque ut in expeditionem proficiscantur; et ad quinque millia jam Antonius in castris habebat; interim equites quadringenti et quindecim scripti per Silesiam ad Echetum pervenerant***). Sed haud

*) Forgách S. jegyzete: Az tractatiót vagy colloquiumot Hamza beg kiványa vala, és mindnyájunk tanácsa ellen lett vala szembe Zai Ferencz vele. Amaz Zakmárt kiványa, imez az frigyet objiciálta nekik.

**) Forgách S. jegyzete: Nem volt ebbe semmi, hanem ugyan bizonyába segétségnek okaért kiltök vala ki.

***) Forgách S. jegyzete: Az Gyulaiak is oda érkeztek volt 500 ló-

multo post Turcae oppugnationem solvunt post sextum et decimum diem, commeatus inopia et ipsi laborantes; nam fruges nondum maturescebant, ac veteres consumebantur, caesariani quoque infestam reddebant sub-

---

val. Megértvén Zay Ferencz, hogy immár gyültek volna valamenyien Ecsednél öszve, közönséges tanácsból kilde hajócskán egy főlegényt ki, kitől irá Zekel Antalnak, hogy 300 gyalogot válaszszon, és mindenikre egy-egy bőrzsák puskaport kötöztessen, és azokat mennél közelb hozhatja, elhozza, és mi is kiütvén, azokat behozzuk. Ennek napot és órát hagya; azért eljövén az az idő, nagy csendességvel az egész had felüle, és által költözék az Szamoson Németi felé, étszaka igen setétbe. Az előtt való napon penig Zai Ferencz az Szamos szakadékján, mely az várost körül folyja, az hidat megcsináltatta vala, az több hadnagyok akaratja ellen, mi végre, én nem tudom. Ő azt mondta, hogy harczolókat akar kibocsátani. Azt az hid megcsinálását látván az török, nekik is az volt szándékok, hogy az várost azon éjjel megostromolják, kit ha meg nem csináltak volna, meg nem késértett volna. Azért, hogy immár mind kitakarodtunk volna Németibe, nagy Alla és Jézus kiáltást, nagy sok lövéseket kezdénk hallani, esznkbe vevénk, hogy az hidon jöttek által, és az várost ostromolják, először is én az én seregemvel szagudva menék be az kiáltásra, és azonnal gyalog ugordván, az lovat elbocsátván, és az bástyára felfutamám, azont mivelék az velem valók is; az a bástya alatt volt az hid; ott jő ki az derék Szamosból az szakadék, az ki körülfolyja az várost; az bástyán túl egy csöpp palánk sem volt, hanem valami felállatott fákkal általrekesztettük vala az Szamosig az üres spatiumot, hogy hertelenségvel az rekesztés miá ne futhasson az ellenség az várasnak az nyitva való részére, kin azontúl bejöhetett volna. No mikor oda jutánk, hát imár egy zászló vagyon fenn az fokon és sok török. Hát Dobó Damonkos is ott vagyon, és biztatja az miénket; mi is oztán jobbadon kezdénk hozzájok nyulni, és a zászlót elnyerénk, az többit leverénk. És az én vártámról az lanczkenetekbe 50 hozaték, kikvel lőtetni kezdém őköt erősen, és hullni kezdvén, általfutának az hidon, és az ustromot eltágiták. Dobó Domonkos köszvén miá maradott vala el tőlünk, de az sialkodást hallván, paripára ragadott volt, ugy szagúdott volt oda az bástyára, hanem kit hegyes tervel, kit szép intésekvel téritett az ellenségre. De ha ő oda nem érkezett volna, mig mi Németi felől oda jutottunk volna, megvették volna. Mindazonáltal ha megvárták volna, hogy mi Németiből kiljebb menjönk, és ugy jöttek volna ostromnak, akkor megvették volna. Az hagyott helre és órára az gyalogokat ugyan nem hozta vala el Zekel Antal. Az több dolgok ugy lettek, a mint meg vagyon irva.

vectionem. Stephanus Batory quoque profuit, ne tot christianorum nationis suae millia internecione perirent. et locus Transsilvaniae ac reliquiis Ungariae opportunus.

Certe Dei immortalis beneficio tum exercitus ille, Sacmarium, et reliquae ditiones utcunque permanserunt. Nam in consilio deliberatum jam fuit, uti erumperent, et qua ratione possent, sibi consulerent. Verum Budensis triduo ante diem statutam discessit, et primis castris Echetum venit*); ibi levi utrinque certamine habito pauci utrinque desiderati sunt. Hinc Budensis atque Temesiensis bipartito exercitu domos redierunt; hic praeter Giulam exercitu ducto, praelio exceptus est haud memorabili. Nondum adhuc bene finito uno bello, statim aliud bellum erupit in Transsilvania. Siquidem Balassa ab initio Siculos in societatem defectionis sollicitaverat. Antonius quoque Zekel ex ea gente oriundus, ex Moldavia Jacobo adjuvante per secretos nuncios eos vehementer incitaverat. Quae eo consilio agitabantur, ut Johannem interno simul et externo bello ad desperationem aliqualem adducerent, circumvenirentque, et sibi magis prospicere, quam bellum inferre conaretur. Verum neque proditio tam concors, et tam prompta ubique apud omnes esse potuit, et turcici exercitus metus homines retinebat. Caesariani quoque per tot clades acceptas, et a Budensi repressi, amissis quamplurimis militibus atque jumentis, rebusque fracti, satis habebant sese defendere, cum tamen illi semel jam ante incitati, explicareque sese nescientes, in perniciem suam ruere. Nam con-

*) Forgách S. jegyzete: Mi is oda Ecsed alá menénk, ki nyergetlen lovon, ki fék nélkül valón, ki egyéb szerszám nélkül, ki penig gyalog, mert megégtek vala afféléc.

cepto prius bello in animo, et post evulgato, omnes festinare, et mutuo sese alius alium impellere, nulla neque causa justa, aut certa, ut fit in populari tumultu, neque certo duce. Si simul hoc quoque bellum intervenisset cum bello ad Hadad, certe Johannes consistere non potuisset. Quippe duo ex consiliariis Johannis, Nicolaus Valcay et Nicolaus Forro ab Balassa in factiones diducti erant; sed jam ex interceptis litteris ac nuncio proditio detecta erat. Fuit conventio, ut si exercitus paulum ab Hadad processisset, aut vivum, aut mortuum Johannem traderent. Gabriel vero Mailat illius Stephani filius, qui Johannem regem prodiderat, Transsilvaniam Ferdinando tradere volens, qui Byzantii misere vitam finiit, sui prodigus, et luxu diffluens, rerumque novarum cupidus, unus ex conjuratis et concitator factionis, ut diluere tamen scelus, immo magis operam quoque ultro promittere videretur, ad Johannem venit in Gialu, et aliquot villas petebat, promittens se Siculos ad obedientiam adducturum. Ex quo cum in suspicionem se incidisse videret, neque villas obtinuisset, discessit.

Sed quod caesarianos adversa fortuna afflictatos intelligeret, ubi illos impulerat, dux futurus, iterum deseruit; utque crimine se purgaret, contra eos pugnavit. Igitur brevi ad octo millia confluxerant, et jam praedas agebant, atque nobilium domos conflagrabant; poteratque in non contemnendum bellum exardescere. Nam tertiam Transsilvaniae partem Siculi occupant; ita ut quadraginta millia in armis esse potuerint, nisi statim oppressum esset. At Johannes inopinata re nonnihil commotus, statim exercitum conscribere, atque obviam procedere. Ut tamen eos aut ad sanitatem quoquo modo reduceret, aut distineret,

et ab auxiliis excluderet: Ladislaum Radac cum duobus circiter millibus equitum atque peditum praemisit; ipsemet cum aliis copiis subsequebatur. Illi tamen tantum abfuit, ut in gratiam invitati redirent, ut etiam in praelium descendere sint ausi. Neque hi detrectaverunt, quod equitum ac sclopetariorum robore plus valerent, illi vero numero, veluti turba inconditorum agrestium. Quo commisso ad oppidum Vasarhel, post primum statim impetum, utpote nullo certo duce, nullo ordine, fusi atque fugati sunt. Quorum maxima parte capta et Tordam adducta, paucis quibusdam capitibus factionis supplicio affectis, Stephanus Lazar et Michaël Kornis viri primarii in captivitate aliquamdiu tenti sunt, ceteri vero omnes dimissi. Inde Johannes ad Segesvarum concilio regni congregato, ex publico decreto in sempiternam poenam libertatem Siculis abrogavit, cum ante hoc tempus liberi populi exstitissent; fabricatis inter eos duabus arcibus, ex quibus tamquam freno coërcerentur; ex una sede Aranias, nam hi omnes in septem sedes dividuntur, nulli in praelio aderant, aut pervenire non potuerant; ideoque in pristino statu soli conservati. Ibi Nicolaus Valcay et Nicolaus Forro lege majestatis citati, et publico totius regni consilio damnati, ac carnificibus ad poenam dati, et ad gemonias ligatis manibus tracti sunt; jamque carnifex obnubere capita sontium paratus erat, cum celeriter gratia ab Johanne renunciatur; in eodem loco junctis manibus carnificum, circumsistentibus universi regni omnium ordinum frequentissimis hominibus, Stephanus Bathorius verba fecit, denique gratiam pronunciavit, et solvi abireque liberos jussit.

Sub idem tempus iterum caesariani Georgius Be-

bec, Michael Sarkezy, ac Gaspar Magochy cladem accepere. Operae pretium videtur disserere paucis horum mores vitamque, ut ex his et similibus, ea tempestate quis modus militiae, quis imperii fuerit, conferatur. Georgius Francisco Bebec natus fuit, proditione, latrociniis et ceteris flagitiis satis notus, alioquin illustri familia, oppidis, arcibus atque clientelis locuplete. Hic unus in defectione transsylvanica conjuratorum fuit, ad ultimum ab Isabella regina, una cum Francisco et Antonio Kendy sociis, reus majestatis capite mulctatus, autor flagitii fuit. Georgius Franciscum, filius patrem, aut superaverat. aut certe aequaverat; quin et patrem bonis omnibus excluserat, tandemque partium caesarianarum cum paterna ditione factus, pretio proditionis accepto, oppidis aliquot episcopi varadinensis. Michael Sarkeozy ab Eustachio Feledio arci Ajnachkeo praefectus, filium pupillum patrimonio exuerat; necquicquam illo lamentante, ac caesarem implorante; nam in legibus nullum erat auxilium, et imperium aspernabatur. Gaspar Magochy suspectae fidei fautores ac favores pecunia mercabatur. Tales fuere viri; nunc res acta est ita. Transfuga quondam Georgii Bebek famulus*), litteris nunciisque persvadet, Hazanbegum sese in manus ipsius traditurum; et quo magis fides habeatur proditioni, aliquas reculas vilis pretii ad eum, impunitatem ab eo petens, mittit; deinde diem et locum patrandae rei docet. Igitur ubi in sylvas Filecum versus versus ventum (octingenti erant equites), a tergo patuerunt insidiae, mox

*) Forgách S. jegyzete: Az Bebek szolgájának Török Ferencz volt neve, kit Bebek solicitált, nem ő Bebeket, miért immár Hazanbeg szabadkai vajdává tette volt.

ante et a lateribus; et erat locus silvosus, ideo explicare aciem nequibant, sed prout quisque constiterat, resistebant; tamen neque id praelium fuit. Bebecus, Magochy, Sarkeozy, et pene omnes capti, multi caesi pauci quos fortuna servavit. Bebecus et Sarkeozy Byzantium delati; Magochy octo millibus nummum aureum redemit libertatem. Per idem tempus Thomas Nadasdinus*) palatinus quarto nonas Junii mortem obiit pestifera tabe, quae triennio grassata, totam prope Europam pervagata est. Ex nobili sed mediocri familia ortus, summo fastigio inter odia externa et interna prudenter usus est; pace militiaque praestans, cultor bonarum litterarum. Siquidem in Italia diu litteris operam dederat, ac ingenio callidus, simulandi, et dissimulandi mirus artifex, ad acquirendam aliquam dignitatem animum ab initio intendit. Quod sic se habet: Jam in numerum secretariorum Ludovici regis adoptatus erat, cum Ludovicus rex clade misera occubuit. inde in familiam Johannis Bornemizzae se addixit. Is castellanum Budae, quae dignitas insignis erat, agebat, omnibus virtutibus excultus, et Ludovici nutricius; idem quoque comes posoniensis, sed senex et afflictae valetudinis, post mortem regis gazam in arcem posoniensem per naves Danubio transportavit, uxore Maria regina frustra ab eo petente, quae jam Buda Posonium in oppidum venerat; ac paulo post relicta custodia arcis atque gazae regiae Johanni Zalay et Johanni Ivanczy, obiit, addito mandato, ut successori, qui legitime in regem eligeretur, conservarentur. Thomas omnem occasionem suam commodum

*) Istvánfi jegyzete: Palatinus Nádasdy moritur in Egervár, 2-a Junii. 1562.

ratus, Johannem Zalay et ipsum cupidum novarum rerum facile ad suam sententiam inducit: ita ambo sibi asciscunt Stephanum Mailatum, ex obscuro genere ortum, patre valacho, ditionis Fogaras, et eodem, ut sunt illi, pecoris pastore, sed Ludovici magistrum coquinae, haud pigrum hominem neque stupidum. Tres viri data fide invicem sese jurejurando obstringunt, quidquid lucri factum esset, id totum in commune venturum. Igitur primo mortem Bornemizzae quam diutissime celavere, et tamen ipsi pro vivo omnia agere, atque administrare; in primis arces Berzencze in comitatu Simigiensi, Fogaras in Transsilvania, quae ambae Bornemizzae erant, litteris signo Bornemizzae, ac si viveret, signatis, quod in manu eorum erat, in potestatem suam redigunt. Sed cum Johannem Ivanczy virum integrum esse nossent, et ad Johannem et electum et jam coronatum inclinare, isti e contra ad Ferdinandum, quod inde majora, et facile ob vicinitatem sibi obventura sperarent, Johannem Ivanczy nefario scelere excludunt; nam specie legationis et conquirendorum bombardariorum causa Venetias amandant; simul vero Ferdinandum edocent, quid fieri velint. Ergo Ferdinandus omnibus bonis spoliatum cepit. Ea res tandem Ferdinando ad adipiscendum regnum magno adjumento fuit; nam Posonium quod erat claustrum regni, et sine quo regnum nec Danubio, nec terra tuto intrari potuit, una cum thesauris obtinuit, traditum a tribus viris*), ex queis, qui inaestimabilis pretii erant, egens adhuc atque inops,

*) Istvánfi jegyzete: Certe nihil Ferdinando datum est, omnia in suos usus dissipata, ut saepe ab Emerico Sagy Johannis Bornemizzae cubiculario accepi.

facile exercitum conscribere et alere potuit. Hujus vero facinoris pretium tandem ab Ferdinando accepere, Thomas Nádasdy castellanatum budensem, Johannes Zalay comitatum posoniensem, et arcem Berzencze, Stephanus Mailath arcem Fogaras in Transsilvania, quae in ditione Johannis erat, sed ut ejus possessionem retineret ab Ferdinando ad Johannem tamen transiit. Johannes vero eum cum Emerico Balassa Transsilvaniae praefectum creavit. Verum prodere Ferdinando Transsilvaniam contra volentem Johannes expeditionem movit, in qua etiam mortuus est; at paulo post captus (Mailat) in byzantinis carceribus scelerum poenas luit.

Haud absimili arte et uxorem Thomas duxit; nam gentis Canisiae unica filia sub tutoribus a patre relictis superstes erat, illustris familiae, magnarumque opum atque bonorum ad Noricum sitorum. Quam cum neque genere, neque dignitate mereretur, ad artes animum intendit. Itaque unum ex tutoribus*) sustulit; alios pretio emercatus est, ducta in uxorem cum undecimum aetatis annum vix attigisset. In budensi castellanatu, cum Solymannus oppugnaret, feretrum nigrum e pinnis ostentavit. At seu vi, seu fraude, secus evenit. Nam per seditionem captus a germanis militibus, et ipsum captum, et Budam in potestatem hostium simul tradidere, quem Solymanus ad Johannem dono misit; ipseque tandem eum, ut apud se maneret, liberum dimisit. Stephanum Esthvanffy**) ex nobilissima familia, et virum militia praestantem, quamquam praedarum, ut tum bellis civilibus mos erat, studiosum, inauditum tamen atque indefensum

*) Istvánfi jegyzete: Dionysium Hassady.

**) Istvánfi jegyzete: Stephanus Isthvanffy.

ira praecipiti vivum in profluentem aquam submergi, atque suffocari fecit, eo quod aliquando in quadam verborum contentione ad sepulcrum nigrum alludens evangelicum illud : Surrexit, non est hic, protulisset; pro quo facinore diu tamen conflictatus a propinquis est. In cetera vita deinde modestiam atque morum elegantiam sectatus est. Johannes Zalay arce posoniensi postmodum per Ferdinandum exclusus est, miser, aliis vero ludibrium et exemplum sceleris extinctus. Ratum uti certum est, qui semel fidem ac virtutem prodiderint, apud illos nihil fidum, nihil sanctum esse. Caesar ab initio jam inde cum Pragam venisset, in animo destinaverat Maximilianum filium consortem imperii facere, sed prius inaugurationem regni bohemici praemittere. Quare cum diu multumque apud septemviros laborasset : effecerat, ut ad mensem Octobrem Francofurtum convenirent, ideoque conventum Bohemorum in mensem Septembrem indixit. Igitur Maximilianus Pragam venit; introitus pro dignitate regia magnificus fuit; sed non parum decoris addidere proceres ungari, qui equitibus quadringentis Maximilianum sequuti sunt, torquibus, monilibus, phaleris, queis multum auri argentique inerat, exornatis. Bohemicus equitatus ex proceribus ac cuncta nobilitate ad duo circiter millia splendide item instructus obviam prodit; et dum per urbem in arcem ventum est, effusis populis per omnes vicos ac plateas, serum factum est, ac tantum consalutato patre, una in aedem sacram profectis, laudes magna celebritate, magnaque laetitia decantatae; iis finitis, statim displosiones tormentorum admirandae multitudinis circa arcem undique dispositorum ingentes, et ob noctis obscuritatem horribiles con-

sequutae. Inde Maximilianus XII. Calend. Octobres, regina postera die, per archiepiscopum pragensem diademate insigniuntur. Advenerant legati trium comitatuum, sacmariensis, sabolciensis et ugociensis, cumulum querimoniarum adversus Balassam ingentem deferentes. Quae, quamquam verae atque probatae, ad cognitionem tamen commissariorum, Johannis Peteo magistri cubiculariorum et consiliarii eo ablegati, ac Francisci Zay praefecti cassoviensis, rejiciuntur, quos omnes ille vanis verbis et factis acrioribus elusit.

Peracta inauguratione bohemica sub finem Octobris Francofurtum ad Moenum perventum est. Coloniensis affectus valetudine legatum miserat, ac postmodum defuncto, recens electus advenit. Ita Maximilianus in regem Romanorum eligitur; additur etiam, ut decedente patre in nomen caesaris succederet. Mox pridie Calend. Decembr. per Moguntinum coronatur aurea quidem et vetere corona, verum simplice, gemmis obsoletis, ac sola vetustate commendata. Sub comitio Turcarum imperatoris orator, primarius ejus interpres*), Francofurtum quinquaginta equitum comitiva venit; at ipsa electionis die ad portas urbis ingruentibus nivibus cum diu stetisset (quippe eadem die electionis clausis omnibus portis intrare aut exire lege cavebatur), tandem multa nocte dolens et querens intromissus, ad lucem funalium circumductus ita est, ut ab electoribus spectari posset. Ad caesarem introductus Maximiliano, electoribus ac principibus considentibus, verba per interpretem, quamvis Germanici sermonis gnarus, in hanc sententiam pauca fecit: Impe-

*) Istvánfi jegyzete: Ibraimus, dragoman nationis Polonus.

ratorem Turcarum potentissimum, felicitatem precari, pacem petitam non abnuisse, verum a praefectis et militibus ejus non observatam, neque nunc abnuere, quoad bona fide ab ipso quoque colatur. Tum diploma exhibet, aureo panno, et bulla aurea desuper (ut most est) obsignatum. Caesar ad haec breviter respondit. Ultimo loco vasculum balsami Aly bassae primarii vezirii nomine, suo autem camelos quatuor, equum, tapetem sericeum, duos stapedes argento obductos, ac duas patellas ex agate dono dat. Maximilianum privatim invisit duobus camelis dono datis. Cum hoc oratore Augerius Busbecius belga, qui pacem sollicitaverat, septennii legatione functus tum rediit, remisitque Alvarum hispanum in clade ad Zerbum insulam captum, magna caesaris contentione, purpuratis tamen quadraginta millia*) exsolvere coactus est. Diplomatis autem capita fuere: Tributum trium annorum praeteritorum, tricena nummum aureorum millia intra certam diem Byzantium apportentur. Johannes iisdem foederibus includatur. Melchiori Balassa, et Nicolao Batoreo defectionis auctoribus armis abstineatur. Populi utrique parti subjecti gravaminibus et exactionibus, nisi ordinariis, non opprimantur aut desolentur. His conditionibus foedus octennale ictum, ac jurejurando per diplomata utrinque confirmatum.

*) Istvánfi jegyzete: Non tantum.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

Caesar his rebus peractis, per rhenanos populos tractumque Rheni Alsatiam, Constantiam, Sveviam, tandem Oenipontum quarto Calendas Februarias pervenit. Eodem tempore in Galliis magni tumultus exstitere. Jam inde ab rege Francisco gliscens secta calviniana hac tempestate in factiones et bella erupit. Henricus enim pace facta cum Philippo Hispanorum rege, non diu supervixit; nam tradita ei sorore, in iisdem nuptiis, ludi equestris concursatione fragmento hastae tempora perforatus, paulo post moritur. Succedit Franciscus Secundus filius, a quo Dux Condensis suspicione haeresis capitur. Sed hic admodum adolescens, praematura morte, ex lepra (ut dicitur), mense Novembri praeterito fatis cedit, suffecto Carolo Nono fratre aetatis suae anno decimo. Condensis etiam ope fratris regis Navarrae et gubernatoris liberatur; mox adversae partis dux, quos ugonotos vocant, Gallorum Germanorumque magnum exercitum comparavit. E contra Franciscus Lotharingus Guisiae dux, regis et reginae partium copias contraxit. Fit praelium ingens,

XIX. Kalend. Januarias. Victoria penes Guisium stetit, capto Condensi. Momorancius connestabilis magister equitum vivus cessit in potestatem ugonotorum, XII millia hominum, inter quos plerique proceres Galliae, ex utrisque partibus caesa esse dicuntur. Secundum praelium Guisius Aurelianum circumsedit. At transfuga quondam in servitio Guisii exsistens, et ob id ab eo fidus habitus, attamen dolo in mortem ejus pretio emtus, emissusque sclopeto inopinatum trajicit. Caedem Guisii pax subsequuta est his conditionibus: uti Condensis ac connestabilis ab utrisque dimittantur; religionem quisque pro conscientia amplectatur; equites germani ab ugonotis accersiti, solutis regia pecunia stipendiis exauctorentur. Haec ante mensem Majum ita acta sunt. Porro eodem mense Pius IV. pontifex maximus cardinalem Moronum legatum ab latere ad caesarem et ad concilium tridentinum miserat. Caesar extra oppidum ad trecentos passus obviam ivit, et eques uterque dextras miscuere. Sed de concilio ut pauca dicam, res exigit, ut ea, quae inter duos christianitatis monarchas acta sint, paucis forte comperta, me quidem interveniente bono publico patescant.

Ferdinandus intermissum concilium denuo congregandum curaverat, ejusque promovendi causa Oenipontem concesserat. Legati caesaris erant Antonius Muglicius pragensis archiepiscopus, ac Georgius Drascovicius episcopus quinqueecclesiensis. Duo erant a clero ungarico, Johannes chanadiensis et Andreas Dudicius episcopus tininiensis. Caesar reformandum statum ecclesiae ad formam primitivae urgebat. Galli idem flagitabant. Moronus ut caesarem a sententia abstraheret, missus erat; vel quam

maxime posset, dignitati pontificiae consuleret. Disceptati sunt inter caesarem et pontificem, Morono annitente praecipui articuli controversi, ac usque eo ventum est, ut jurisperitis, quorum opera caesar uteretur, pontificiae largitiones obtenderentur. Ejus disceptationis is finis fuit, quod pauca, quae ad libertatem et formam concilii pertinerent, reformarentur. Ceterum cum perspiceret caesar, dogmatum praecipua, reformationemque enixe caveri, Italos plerosque titulares, quorum multo major pars esset concilii, intentos pontifici, Germanorum nisi unum suffraganeum, nullum adesse, destitit instituto. Necessarium duximus praecipuos ex formula caesaris articulos annotare: Ut integra coena Domini ad evangelicam traditionem revocaretur; sacerdotibus conjugium restitueretur; pontifici auctoritas certis legibus et finibus statueretur; concilii et pontificis primatus determinaretur; dispensationes ad aedificationem concederentur; curiae romanae abusus reformarentur: certa formula electionis praescriberetur; jus divinum de residentia episcoporum declararetur; cardinales ex omnibus nationibus creandos, ac definito numero priorum conciliorum decreta sancirentur. Ex omnibus vix primum extortum, sed ut ejus dispensandi penes pontificem facultas esset, per eum effectum. De conjugio clericorum etiam finito concilio multum laboratum est, et per Ferdinandum, et deinde Maximilianum. Siquidem cum per pontificem obtineri vix posse sperarent, concilium per Germaniam nationale cogendum statuerant: ita aut permittendum pontifici fuisset, aut decreto concilii statutum foret: quippe leges, quas vocant decretales, docere jurisperiti affirmant: cessante pontifice, imperatorem romanum, tanquam pri-

mum advocatum ecclesiae, functionis pontificiae vices in curandis ecclesiae negotiis supplere atque curare debere. Et ne ad finem deduceretur, bellum transsilvanicum fecit. Nam mortuo Ferdinando, et bello in Superiori Ungaria renato, ut paulo post dicetur, egenus auxilii princeps, veluti stipem emendicando necessitate victus, cedere est coactus.

Sub hoc idem tempus Sigismundus Forgach, vir priscae fidei, priscorum morum, e vivis excessit*), Ladislao et Ludovico regibus probatus. Johannem modo attigit, et in ejus electione omnibus ordinibus consentientibus interfuit. Paulo post per Stephanum Batory palatinum et alios paucos Ferdinandus inductus est, et regnum diductum, partibus danubianis Ferdinando relictis. Ita in ditionem Ferdinandi cedentibus bonis, privatam atque innoxiam, unoque tenore laudatam vitam ad longam aetatem, ab omnibus bonis desideratus, perduxit; reliquit liberos quatuor, filias tres; vidit filiorum virtutes et honores; vidit et seros nepotes. Pragensi coronatione et francofurtana electione finitis, in regno quoque Ungariae vivus electionem fieri volebat, et mandata Oeniponte dederat, pro comitio ad vigesimam Augusti diem Posonii celebrando. Igitur per Oenum Danubium invectus Calend. Julii Viennam appulit. Paulo ante profectionem pragensem patefecerat id primoribus regni, vivo tum adhuc Thoma Nadasdino palatino, ac formula mandati perscripta, injecta fuit etiam quaestio de electione, caesare successionem, primoribus electionem tuentibus. Caesar electionem fieri, ubi liberi non essent regii, arguebat; tum adducebat

*) Istvánfi jegyzete: Sigism. Forgach, pater auctoris.

Sigismundi exemplum, Ladislai pacta. Contra Ungari jus gentis per manus traditum allegabant; pacta vero vi vel favore expressa, inter paucos facta, publice damnata; neque recte a paucis dari, neque accipi, quod universorum esset; si plures fuissent ex stirpe regia, primogenitum elegisse; nam populus in campum Rakos confluebat, et regem salutabat, injussu populi neminem unquam rite rerum potitum. Id testari et idioma non coronare sed eligere regem dicentium. Hinc Ludovico regi infanti et in sinu gestato electionem et coronam ante tempus acceleranda curavisse patrem. Cur enim maturasset ante legitimam aetatem, nisi dubitasset de jure regni? Sed haec quaestio in medio mansit. Dubitatum etiam fuit, an Transsilvaniae populi et comitatus extra Transsilvaniam, qui in ditionem Johannis cesserant, ad electionem accirentur; occurrebat enim difficultas, quodsi non vocentur, non videri comitia generalia, electionemque legitimam; si vero vocentur ne contradicturi et Johannem praelaturi essent. Quare tutius consilium visum est ut omitterentur. Jam paucis ante diebus, quam caesar rediisset, Stephanus Batoreus Somliensis orator Johannis advenerat; ostendebat Johannem sincere et ex animo pacem cupere; illud saluti Ungariae conducere, illud christianitati; haec bella christianis funesta, communibus hostibus laeta esse, quando discordia christianorum satis superque aucti sint. Jam vero si debellaretur Johannes, an ideo bellum desiturum? Verendum potius, ne Turca intempestivum bellum moveret; vel ad amicitiam turcicam, vel ad bellum propugnandum, pacem mutuam salubriorem esse; agnoscere se socerum, agnoscere majestatem imperatoriam, quam semper parentis loco habere desideraverit; conjux charissima reddatur, sit

hoc vinculum charitatis, et stabilimentum pacis perpetuae. Titulo regio, quoad vixerit, se abdicare non posse, quod honorem quam omnia cetera retinere mallet; verum liberi si qui forent, eum titulum haberent, quem ipse aut Maximilianus concedere vellent. Ad haec praesentibus terminis contentum fore; utque firma haec fore credantur, non recusare alias quoque honestas et aequas conditiones Ad Maximilianum privata dederat mandata, ac mediatorem pacificatoremque eum acceperat. Ex proceribus ungaris plerique advocati pacem atque affinitatem consulebant. Nam cum regina Isabella Transsilvaniam et diadema regiaque insignia tradidisset: Johanna minima nata erat in foederibus filio pacta. Legati caesaris erant Thomas Nadasdinus et Castaldus, jussi qui nomine caesaris et sponsae sacramentum darent. Fuit hoc in oppido Colosvar ad altare solenniter celebratum, exceptumque in speciem laetitiae tormentorum aeneorum displosionibus, et concentu tubarum. Negotium tamen legationis in proximum comitiorum diem dilatum. Ad eum Maximilianus, quod quadriga propter palatium inversa pedem illisus advenire nequivisset, pridie Calend. Septembr. est invectus. Danubio duplici ponte strato, proceres populusque, equitesque trans pontem ad DC passus obvii fuere ac per archiepiscopum strigoniensem Nicolaum Olahum oratione exceptus; longo deinde agmine equitatus praecedebat; omnes enim praecipui ex Bohemia, et aliis provinciis evocati erant. Ungari hos sequebantur, quorum erant quatuor millia splendidissime auro, argento, pennisque exornata. Legio una germanorum una cum duodecem falconetis a latere Danubium versus processit. Hoc ordine ingressum domus archi-

episcopi hospitio excepit. Bohemi ultra Danubium ad ripam stativa sibi fecerunt : pedites hinc ad pomoeria ferre civitatis. Ungari vero in agro suburbano Ungariam versus in castris manserunt. Caesar postridie navigio vectus Ungaros lustravit. Subibat considerare tantum splendorem ornatuum, tantam multitudinem intuentibus in majestatem gentis rebus integris, comparatione moestissima, ad praesens tamen jucunda. Etenim supra octoginta millia bellatorum in campo Rakos comitii loco multi sese vidisse memorabant. Propositionem habuit caesar Maximilianum inaugurandi, sed regnum internis externisque malis concussum diversa sentiebat; neque omnium erant concordes sententiae. Pars, universa nimirum nobilitas et ceteri ordines inprimis remedia flagitabant, nunc esse tempus libertatis, ac salutis statuendae; de comitio in comitium hactenus verba data; quando autem finem futurum? quin neque rite electionem aut coronationem fieri, nisi prius palatinus creetur, cujus praecipua vox ac dignitas in eligendo esset; nam more majorum, si palatinus decessisset, in conventu generali alius eligebatur; neque sine palatino ulla electio rite est peracta; cupere ergo se comitium ex instituto majorum prius peragi, palatinum nominari, tum regem, qui publicae libertatis, justitiae, salutisque tutor sit, eligi debere; denique jusjurandum caesari objicere, quo ipse regno constrictus fuisset. Praelati ac barones, exceptis tamen aliquibus, caesari, ac necessitati quod aliter fieri non posse intelligebant, parebant, ac praemittendam inaugurationem, postea publica negotia tractanda censebant; ita juramenti, et officii regii validiorem fore admonitionem;

sed hi variis ex causis, metum, favorem, aut spem futurorum honestis argumentis obtegebant ; pauci quibus libertas et salus publica potior, majori ex parte in qua erat nobilitas, et plurima multitudo ceterorum statuum assentiebat. Non defuere, qui Ferdinandum praeoptarent, notum militiae, et in bello ante paucos annos, tum clementia, liberalitate atque virtutibus.

Absumpti sunt altercando multi dies, potentia vincente aequam sententiam; frendente tamen multitudine. Archiepiscopus strigoniensis, Nicolaus Zrinius, Franciscus Batthiany, secretis principem sermonibus hortati, fama erat, Coronam, regaliaque insignia in manibus esse; ne inauguratio statim fiat, quem contra ausurum? Archiepiscopus ex sordidissimo loco, et valacho patre natus, ad summum locum aliorum odio evectus, locumtenentiam et regium sigillum retinere studebat. Haec enim omnia summa officia tenebat cum gravi omnium offensione, quod multorum dignitates, et loca indigne occuparet. Zrinius ad palatinalem dignitatem, Batthiany ab Matthaeo et Ladislao Sibrik bonorum causa postulatus, favorem regium ambiebant. Hic vero quo lex perferretur, ne antiquae causae ante obitum regis Ludovici motae, aut movendae in judicium venirent. Perlata tamen est lex certatim omnibus annitentibus, ut omnes causae judicarentur, nulla habita ratione aut differentia; quod diu ante exoptatum, praevalente contraria factione, eamque principe fovente, impetrari non potuit, Andrea Batoreo, cujus summa erat auctoritas ex dignitate judicis curiae, ob illatam nuper injuriam, et metum brevi assensu omnia permittente. Metuebat enim ne arces atque amplissima bona, quae ultra et citra Danubium habebat, ad posteros pervenirent,

cum ipse et Nicolaus infecundus esset, et Georgius Johannem sequeretur, cum tamen injuria mirum in modum angeretur. Habebat is uxorem Annam Thurzonem, filiam Alexii paulo ante defunctam cum dote XL millium florenorum et Sentavia arce, cujus soror Elisabetha apud Hieroslaum Perenstainerum bohemum in matrimonio fuit, sed luxu usque adeo corruptum, ut cum aequalem dotem et patrimonium insuper abligurivisset, Romam tandem ob inexolubile aes alienum confugere coactus sit, omnibus bonis pro creditoribus adjudicatis. Sed cum iterum omni ope destitutus ad uxorem rediisset, mortis consilio capto, nimio vini potu paulo post semet confecit. Elisabetha impudica habebatur, quamquam nec alia multo pudicior crederetur, denupseratque in Adamum Ungnodum bohemum. Itaque cum Viennam vocatus esset Batoreus, et nonnulli consiliarii ab Maximiliano de tractanda futura diaeta paulo ante reditum Ferdinandi, et Ungnodus dotem Annae jam uxori suae cedentem reposceret, et ille tardius, et nolens redderet, promisit partem Maximiliano, si rationem recuperandae dotis brevem, et extra longiores litis processus iniret. Batoreus ergo commeatu accepto cum domum redire vellet, in porta civitatis detentus et reverti coactus est; cum contumeliosissime ad multam diem ibi persedendo et frustra missitando ludibrium sui praebuisset; neque prius abire permissus, quam dotem et omnia bona integre se redditurum sub cautione promisisset; ad portas quoque civitatis custodiis locatis aliquot carpenta matronarum nobilium perlustrata sunt, veriti ne clam discederet, quamquam detentionis obtenderetur alia causa, quae talis erat: Hospiti Viennensi DC aureos mutuo dederat, ut quoties Viennam

veniret, hospitium daret. Sed procedente tempore, cum ille repetenti reddere nollet, quamvis ad praetorem per familiares retulisset, nihilque aliud, quam verba contumeliosa accepisset, Sentaviae, quae mercatu animalium celebris est, cujusdam lanii viennensis certas oves, quo creditorem suum ad satisfaciundum cogeret, retinuit. Maximilianus ergo respondebat: Praetorem jure civitatis usum, tamen cum ad dotem uxoris restituendam valide constringeretur, nec se dimissum iri sciret, antequam sponderet, illam causam in speciem obduci intelligebat. Id exemplum nunquam antea in principe viro commissum, ita tum hominem exacerbarat, ut juraret nunquam se amplius in Austriam venturum, quamquam levitate ingenii non servavit; nec crebrior toto regno sermo per multos menses fuit, ut majoris alicujus rei causa vulgo crederetur. Electionem regiam a Lacedaemoniis, qui ex Heraclidarum familiis reges eligebant, vel more Romanorum sumtam a majoribus accepimus. Ita Maximilianus Idibus Septembribus in aede divi Martini per Strigoniensem coronatur. Ad coronationem neque legatos comitatum, neque nobilitatem introisse constat; et aliquos a vestibulo templi vocatos abnuisse; in aedem Franciscanorum hinc pedibus itum, et sacros milites de tribunali dixit; inde conscensis equis extra portam, ibi tribunali circumfusa multitudine jurisjurandi verba clara voce praeeunte Srigoniense recitavit. Danubium versus postea ventum, ac ex tumulo de industria facto ad plagas in equo strictum vibravit ensem.

Proxima die Maria uxor, eademque soror patruelis per besprimiensem pontificem, antiqua praerogativa coronata est propria corona et pretiosissima; altera, quae regum est, humerum saltem leniter tacta;

argumentum feminei sexus nullum in regno jus obtinentis. De imponenda capiti regis corona inter palatinum et Strigoniensem in ea consultatione, de qua supra diximus, quaestionem obortam et ad cognitionem comitii dilatam mors palatini intempestive sustulit. Post haec aliquot dies epulis, spectaculis, ludisque equestribus consumpti. Inter quae simulacro Trojae praebito, cum magister ignis artificialis ex pulvere tormentario parati, nihil prius significans succendisset, momentoque omnia corripuisset, neque confertissima multitudo uno saltem eoque augusto aditu elabi posset: multi igne periere; plerique sese praecipitarunt; et cum alii alios praevertere conantur, inter flammam et casum miserandum spectaculum de se praebuere. Erant qui id incendium inter mala auspicia numerarent. Melchior autem Robles hispanus atrox facinus ausus, Johannem Peteo cubiculariorum magistrum fuste percussit, excito sangvine, cum altero socio sceleris, qui sclopetum intentavit, sed displosum non est, ac admisso equo dilapsus est; postea lege majestatis damnatus poenas dedit. Non aliud comitium fuit magis turbidum propter communes et maximas conquestiones. Nam disciplina militari pridem dissoluta, miles villatim vagari, rapere, praedari, dicto inobediens esse; et eo magis quo quis potentior, latrocinium pro militia haberi; raro stipendia pendebantur, supra quadraginta plerisque debebantur. Accesserat quod nulli bono magistratus, dignitates, praefecturae, ac praemia dabantur; sceleratissimum quemque non poena, verum largitione retinere industriae erat; causae cunctarum malarum artium; impune omnia facere ac pati; judicium nunquam, jus nullum fieri consuetudo esse. Denique metu, favore, vel pretio omnia, pleraque fortuito

fieri. Dolor in miserationem versus est, quodam nobile manus amputatas, et e collo pendentes ostentante (a quodam Balassianorum per omne flagitiorum genus impune vagantium patratum). Consurgebant alii, alia calamitatum genera lacrimis et gemitibus referentes; universorum animos vehementer accendit, quod Antonium Zekelium CC equitum capitaneum, hominem seditiosum, sceleratum ac virulentum, quinque comitatuum nomine publica querela in judicium vocatum, fisci regii procurator mandato principum defenderet. Vardenses, qui fidelissimam et optimam in omnibus bellis operam ab initio navavissent, Balassam arcessebant, justitiam frustra implorantes; nam paulo ante arcem eorum Zinier, communem tamen Batoreis, fraude interceperat. Adolescens quippe erat ex Batoreis nobilibus (tres enim familiae ejusdem nominis sunt, origine et opibus diversae); in ejus arcem; res pretiosas salvandi causa missurum se fingit; et juvenem in suum servitium induxerat; impetrat; mittit currus saxorum plenos; ubi ad portas . ventum, perturbat praesidium, arcisque potitur. Contentio erat longe maxima, quod universi palatinum in locum defuncti suffici vellent; ac omnibus modis conari, principes vero tanto majori studio contra niti; cujus electio regni, confirmatio regis est. Quod apud Lacedaemonios ephori, apud romanos tribuni plebis, idem Ungaris est palatinus, penes quem pace belloque secundum regem summa potestas; populi inventum, ac proprius magistratus; causarum inter regem populumque judex, quin et regni arbiter. Non latebant Ungaros arcana, sed in speciem modo ad proximum comitium res dilata. Eodem spectabat, quod multos Germanorum ex intimis commendarent; passi

sunt novem regni jure donari, gnaris omnibus frustra adversus potentiam niti. Constabat nonnullos bona vivorum impetrasse, aliorum circumspectare. Summis studiis, ut praefecturae Ungaris darentur, quarum potiores Germani haberent, injuriique et intolerabiles essent, nec jure communi, neque principum auctoritate tenerentur, elaboratum et obtentum non est. Sub comitiorum tempore, despotes cum vita regnum amisit. Quod ita actum est. Moldaviae princeps arces duas ex donatione Mathiae regis in Transsilvania habebat, quarum possessionem, postquam turcica potentia in Moldavia praevaluisset, amiserat. Despotes antiquo jure a Johanne primum repetere; mox ubi non succedit sententia, bellum parare; accendebatque caesar litteris, tamquam stimulis, per se inflatum instigando. At Johannes uti amicitiam, quam belli fortunam malit tentare, per legatos petere. Sed responsum adeo insolens atque superbum rescripsit, ut nullo omnino honore regio tanquam gregarium aliquem per summum contemptum Johannem affecerit, et scribere ausus sit, sese etiamsi in pectore haberet, ereturum propediem. Accedebat, quod quidam Volfgangus quinqueecclesiensis ab caesare ad eum missus cum litteris et mandatis in Transsilvaniam venerat, quem Johannes honore exceptum ad Jacobum libere proficisci permiserat. Jacobus tamen ex hoc occasionem calumniandi captans, apud Solymanum Johannem graviter defert, quod cum Ferdinando foedus adversus eum iniisset, et hunc Volfgangum tam ad Johannem, quam ad se sollicitandum ideo misisset: se tamen pro sua erga eum fide captivum ad se misisse; quare Volfgangum, quo magis Johannem criminaretur, Byzantium misit. Ceterum Moldavienses, comper-

to jam vana esse, quae de genere dictaverat, tanquam advenam et externum hominem ex insita levitate aegre tolerabant; aegrius etiam id ferebant, quod Martini Sborovscy poloni filiam, hominis externi sibi uxorem desponderat, quam propediem affuturam sciebant; atque qualemcumque occasionem accepturi videbantur, quaerebantque etiam ipsi; neque enim jam cunctandum sibi arbitrabantur, cum adventu Polonorum qui cum uxore forent, vanos atque irritos omnes eorum conatus fore intelligerent. Igitur Demetrium ducem de Visnovecz in Ruthenia ditionis polonicae sollicitare; eum enim et cognatione nonnullos ex se contingere, et ejusdem religionis esse; veniat saltem, sese illi statim cum exercitu occursuros, et in principem eum accepturos. Quare persvasus cum tribus millibus Polonorum et totidem Ruthenorum jam in procinctu erat. Cujus conatus cum ad Jacobum deferretur, quamquam de proditione nihildum intelligeret, placeretque armata manu illi occurrere: negarunt se Valachi solos velle proficisci sine tormentis, sclopetariis, equitibusque praetorianis; se enim absque his nihil posse proficere. Et quamvis Jacobus dubitabat an copias suas, quae alioqui exiguae essent, divideret: tamen ab iis petitione juramentisque tanquam praestigiis quibusdam se persvadere passus est; nullum enim dolum subesse rebatur. Ideoque CCL equites et pedites, omnes Ungaros, ad unum praestantissimos milites, praeter XXX Rascianos misit, adjunctis Dormano et Tomsa Valachis, cum Valachorum exercitu, qui Valachorum exercitum non erant formidaturi, si aequo marte fuisset pugnandum. Sed dum incauti et nihil tale metuentes in quadam villa consedissent ultra fluvium Nester, Rasciani item in alia haud procul, dispersos alios

ad ministeria, alios ad quietem, alios qui ad Valachos tanquam amicos confugiebant, dato signo unius incendio domus, ad unum omnes miserabiliter trucidant. Pauci qui sepimentum horti cujusdam diu frustra defendissent, tormentis tandem, quae in potestatem eorum venerant, confecti sunt. Rasciani vero serius adventantes, insectati ab Valachis usque ad Nezter flumen, aliquot eorum in gurgite haustis, et enecatis, reliqui tranantes evaserc. Valachi hac re perpetrata Tomsam in vajvodam eligunt, qui dimissis undiquaque militibus et nunciis exercitum colligebat; nonnulli ergo ex Jacobi militibus, qui in villis ignari omnium rerum agebant, trucidati fuerunt. Quibus rebus ad eos, qui Zuchvae apud Jacobum Valachi remanserant, per occultum indicium perlatis, omnes diffugerunt, ita ut vacua et deserta propemodum aula viseretur; ad persequendos tamen missi, multos trucidaverant, et aliquantam praedam retulerant. Jam Jacobus cum ab Valachis desertum se intelligeret, et Tomsam cum Valachorum exercitu Zuchvam brevi oppugnaturum: amissis praestantissimis quibusque militibus, cumque aperto marte decertare non valeret; ad obsidionem, quod unum supererat, emisso majori tormento, ut ad illius fragorem reverterentur etiam ii, qui in villis aberant, omnia enim jam plena erant tumultu, se parat. Sperabat enim ab Alberto Lascio, Martino Sborovscio socero, et Ferdinando se suppetias consequuturum; supererantque adhuc tantae vires, quibus obsidionem tamdiu sufferre se confidebat, donec auxilia venirent. Nam DCLVI milites in arce lustraverat, ex queis ad CCCC Ungari. Equitum dux Martinus Farcas, peditum vero Petrus Devay erant; praeterea Thomas Slaboniay, Stephanus Horvat, et Gregorius

Giroty : ceteri numero fere CCC, Graeci, Poloni, Ruthe-ni, Turcae, Germani, Itali, et aliquot Valachi. Paucos post dies Tomsa numeroso et magno exercitu ad arcem obsidendam venit. Quibus Jacobus et tormentis, et praeliis quotidianis maxima detrimenta cum multo majore eorum caede inferebat : ignaris barbaris vallum facere, aggerem excitare, cuniculos agere, et quae ad occupandas arces sunt necessaria ; illis e contra quae ad rem militarem usui sunt, omnibus expertissimis et peritissimis. Ideo cum barbari quatuor tormenta ita disposuissent, ut portam arcis nonnihil infestarent, crederentque illos ea ratione a praeliis prohibituros, et intra arcem arctaturos : illi per eruptionem magnam hostium stragem edidere, et tria tormenta, etiamsi hostes defendere satis conarentur, in arcem abstraxere ; quo praelio sex tantum ex Ungaris desiderati sunt.

Demetrius vero jam ante ab Valachis ad principatum evocatus prope aderat ; quare Tomsa relicta arcis obsidione, et per pontem transmisso Sereto amne, haud longe castra ponit. Jacobus autem et qui in arce erant, non aliter credebant, ac si auxilia venirent. Itaque Demetrius eo loco, ex quo Tomsa discesserat, consedit. Eodemque die Pisoccium interposita fide ad Jacobum mittit, conditionesque has per eum Jacobo denunciari jubet, ut quinque et viginti millia florenorum impensarum nomine, quas in bellum fecisset, Jacobus si penderet, deinceps vero in singulos annos XII millia, sese ex praesenti periculo erepturum, et in integrum eum repositurum. Ab quibus Jacobus non erat alienus. Sed interea Valachi ullam tractationem cum Jacobo fieri dissvadentes, simul promittentes, si quingentos delectos ex toto exercitu

te praestantissimos auxilio sibi daret, fore, ut caput Tomsae ei adducerent. Demetrius et spe sua, et illorum polliciti persvasus, omnem conditionem deinceps renuit; quin etiam cum aliqui ex arce pro necessariis in oppidum exiissent, unum ex eis trucidarunt, et alios in unis aedibus obsidebant, quos ex arce misso auxilio, et fugatis Polonis conservarunt. Quingentos vero quos habebat prestantissimos milites, Valachis auxilio dedit. Qui cum pontem transiissent, circumventi a Valachis ad unum omnes trucidantur. Et statim contra Demetrium adveniunt, qui pro castris circumpositis carris, munitionum loco propugnabat. Sed quantum virtus ipsa multitudini praestet, hinc est cognoscere, quod Jacobus cum tertia parte, quam Demetrius habebat, eosdem hostes, et multo plures non tantum superavit, sed etiam debellavit*). Demetrius autem, qui longe numerosiorem exercitum habebat, ab illis est victus; et cum profligatos suos videret, velletque in arcem ad eos, quos ipse sibi hostes ultro paraverat, profugere: ab hostibus tamen undiquaque circumventus et prohibitus, in silva quadam profugus et latitans, ab rusticis ad Tomsam retractus, statim ad Solymanum missus est, una cum Piscocio, quos Solymanus ad patibulum unco ferreo suspensos misere necari mandavit. Quodsi immoderatam spem, rerum ambiguarum eventum, moderatis consiliis veluti mensura ponderare voluisset. se atque Jacobum servare poterat. At nihil unquam perniciosius fuit in imperiis, quam vasti animi infinita cupiditas. Ita se prius, quam hostem vincere decet.

---

* Istvánfi jegyzete: Hoc non Jacobo, sed Antonio Siculo acceptum ferri debet.

Sed ambo non immerito poenam dementiae luere; hic enim honestas conditiones inter saevos hostes admittere noluit: ille Codro atque Iro, ut dicitur, pauperior, et mox princeps, non contentus uno regno, neque dum firmato, jam Transsilvaniam, Transalpinam, et Byzantium ipsum verbis atque animo invaserat, aliis vero regna dividebat, ut cuidam Bessarabae Transalpinam. Transsilvaniam sane propediem invasisset. Sed et coronas duas in Polonia fieri fecerat, quas in secretiore parte domus intra parietes abdiderat. Quodam ergo die in frequenti convivio in silentium, moestitiam atque altitudinem quandam animi se composuit, et tandem veluti ex somno experrectus, divinitus sibi angelum inquit apparuisse, et maximum nuncium apportasse; ex quo in supremas partes aedium ascendebat, ibi speculabundus ac meditabundus aut ambulabat, aut abdita loca, si qua videbat, lustrabat. Quod cum per aliquot dies agitasset, Mociocum cum aliquot primoribus Valachis arcessit, et jubet illos proficisci in habitationem, in qua coronae erant absconditae, atque ut cumprimum intrarent, in genua prostrati ad Deum preces funderent, tum omnes partes habitationis diligentissime quaererent: sibi enim per angelum esse revelatum, fore, ut maxima ac divina dona reperirent. Illi, quae mandata sunt, exsequuntur, et cum difficile esse inventu, renunciat, atque aliquando remotissimum, aliquando propinquum locum significabat. Tandem aperta est in pariete abstrusa quaedam fenestella, et in ea duae coronae; tum sacerdotes convocati, ac cum ceremoniis atque divinis hymnis in ecclesiam deportatae, ac solenniter Deo gratiae actae. Post haec iterum quinque alias coronas conficiendas curabat. Nam totidem et regna sibimet desti-

nabat. Sed Mocioc ad primores, quos bojarones vocant, dixerat, nunquam angelos plures coronas allaturos. Tomsa ergo profligato Demetrio ad obsidionem revertit, discurrebantque omnia loca Valachi; nullum tamen sclopetum vel tormentum ex arce emittere; nullum sonum, nullum fremitum hostilem edere, quasi omnes dilapsi essent, ut barbari rebantur. Sed cum pauci prius accederent, mox conferti ad fossas, ad portas, et ad omnia loca, neque quidquam audirent, repente displosis omnibus sclopetis tormentisque, simul eruptione facta, vulnerari, caedi, actandem praecipiti fuga in castra profugere. His ergo et proximis praeliis, quae in dies ex arce committebantur, cum Valachi nunquam impetum hostium sustinerent, ubi ad manum venirent, neque muros subruere possent ex minoribus tormentis, majora enim non habebant: Tomsa ad desperationem fere adductus, auxilia alicunde circumspiciens, ad Johannem misit. Johannes vero Ladislaum Radac cum duobus millibus equitum et peditum in auxilium ablegavit. Quos ubi primum Jacobus inspexit, facile intellexit quantum probris profecisset: nihil tamen ex priori animo remisit, quamquam nova auxilia vallis, aggeribus, cuniculis, custodiisque vim represserant, et milites ex stationibus ad deditionem sollicitabant. Quod Jacobo multo plus nocuit. Nam milites pertaesi longae obsidionis, atque desperata spe auxilii, insuper a popularibus Ungaris continue sollicitati, ad deditionem inclinabant. Unde cum ad praelium Jacobus milites emisisset, et Petrus Devay ad subsidia stare jussus esset: his qui praelium committebant, laborantibus subvenire noluit, hactenus semper fidelissimus, atque militari laude longe praestantissimus; Jacobus tamen illum precibus, atque donis ad praesens

placandum statuit; verum paulo post inclinatis fere omnium animis, occasionem quaerere, et ideo stipendium petere, quod Jacobus etiamsi pecuniae inopia laboraret, vasis argenteis exsolvebat. Gliscente tamen malo seditionis, cujus auctorem Petrum Devay omnes incusabant, Jacobus intra paucos familiares vulneribus affectum necari fecit. Quod etsi meritus videbatur, sed jam paratis ad seditionem animis, non privatim, verum recto militum judicio facere debebat. Quare indignati militum tanquam justam occasionem in desertionem vertere, orto initio a peditibus. Equites vero etiamsi constantes in fide, longe tamen inferiores erant numero, qui eis resistere potuissent. Ita Jacobus a suis desertus captusque ad Tomsam perlatus est, qui primus clavam ferream capiti barbarica feritate inflixit, et eum mox trucidari fecit. At Ladislaus Radaac milites illaesos conservavit, et in Transsilvaniam cum suis reduxit, quorum aliqui ad stipendia sunt assumpti.. Jacobus jam ab initio dimissis nunciis ad Sborovscium socerum et Ferdinandum, quod omnino in ipsum coronationis tempus inciderat, auxilia flagitabat; id quod caesar ac Maximilianus faciundum decreverant*); sed prius occupatis omnium animis ad pompas atque ludos, deinde dum consultatur, dum pecunia paratur exhausto aerario, dum miles, omnibus rebus lente procedentibus more solito, nihil effectum est. Cum vero Jacobus jam ante et probris et minis Johannem exagitasset, Solymanum petierat, ut regnum Alexandro restitueret; nam et Alexander per nuncios Johanni obedientiam atque officia denun-

*) Istvánfi jegyzete: Ad Ferdinandum venerat ab eo nuncius Valentinus Prepostvary, sed dum is responsum expectat, interin despotes periit.

ciarat, si sua ope aliquando regnum recuperaret. Ideo Solymanus Alexandro regnum restituit; ad cujus adventum Tomsa cum Mociocco et tribus aliis in Poloniam aufugit. Solymanus autem per nuncium, aut vivos sibi tradi postulavit, aut trucidandos. Quamobrem rex Poloniae cum ob hoc, tum vero quod Demetrium Byzantium misisset, morte affecit.

Despota duos habuit fratres : alter in Cypro insula ludum instituit, alter Venetias venit. Hic mira quadam facilitate atque assiduitate in numerum eorum se insinuavit, qui ad aerarium deserviunt; tandem sibi artem comparavit, ut omnes seras quantumvis difficillimas certis instrumentis reseraret, atque iterum clauderet. Diu artem exercuit, et scrinia compilavit, donec postea deprehensus est et laqueo suspensus. Ille cum nobilium liberos institueret, cum parentibus illorum conversabatur, cumque de institutione rerum publicarum saepe conferret, coepit insulam ostentare, copias, naves, viros, nihil denique deesse ad occupandum regnum et defendendum, si viri et majoribus similes esse vellent. Tandem induxit praecipuos quosque, et legatum ad Solymanum mittunt, per quem defensionem petebant adversus Venetos, et ut se suis legibus vivere permitteret; tributum vero annuum se depensuros. Solymanus concessurus erat; sed ille cuidam amico suo, quem fidissimum sibi putabat, gloriabundus familiariter significaverat, fore ut ipse brevi in magnum dominum evaderet, et quod Cyprus novum statum haberet; qua re ille pensitata ad oratorem venetum profectus, si se praemio afficerent Veneti, magna secreta, et ad statum publicum pertinentia revelaturum dicit. Orator promittit; et ille statim rem aperit; fitque conventio, ut illum hominem in domum, quacumque arte possit

adducat. Quod cum praestitisset, in cellam vinariam orator hominem clam abduci, et tormentis ad fatendam cogi veritatem curat, eundemque ibi trucidandum; illum vero, qui indicium detulerat, cum litteris Venetias mittit, qui praemium obtinuit: missoque nuncio Cyprum, ille morte mulctatus est. Tres fratres et singuli maximis facinoribus notabiles similem exitum habuere; et quod magis mirandum est, eodem anno. Calabri quoque seditionem movere, ac multos Hispanorum trucidavere, vocatis in auxilium piratis.

Per hosce dies Stephanus Bathory legatus Johannis Posonii mansit; et erat spes pacis constituendae. Etenim Georgium Blandratam medicum, et ex intimis consiliis Posonium miserat, tali mandato, sed tamen secretissimo, ut etiam Transsilvaniam atque Ungariam, si alias sibi Ferdinandus provincias daret, commutaturus esset. Quae tamen tandem post varias et multas disceptationes conclusa est, uti Johannes quemcunque vellet titulum, praeter regium, sibi ipse eligeret; cujus una sublata controversia, sese filiam suam Johannam, jam ipsi antea desponsatam, et non aliam in uxorem daturum. Transsilvaniam totam, Ungariam vero usque Tibiscum amnem haberet, in perpetuam haereditatem summo jure, summaque prorsus atque regia auctoritate. Muncacium et Hustum cum Maramarusio erant in controversia, quod illae arces ultra Tibiscum essent; orator allegavit, nihil se petere aliud, nisi quod Johannis esset, et jam possideret; indignum quippe id posset videri, poscere quod non possideret, et iterum cedere iis quae jam prae manibus haberet, in pacato praesertim dominio, et extra belli pericula. Etenim illis ditionibus, quae inter duo imperia in medio erant, et ad utrumque servitia,

onera ac tributa praestabant, Johannes vicissim manus excepisset, et in liberam Ferdinandi potestatem concessisset; quae erant comitatus Bereg, Ugocha, et appendices comitatus Abauyvar. Et si id fieret: tamen futurum in commune periculum esset. Nam Solymanus pro hostili esset habiturus; quamquam matrimonium singulari amore et generositate non negasset. Quae res cum difficilis videretur, interjecta est ab oratore ista conditio, uti in sortem modo dotis darentur; ita ut si prolem ex filia susciperet, illas arces et ditiones adjunctas Johannes cum heredibus perpetuo teneret; sin nullam ex ea susciperet, aut suscepta deficeret, ad Ferdinandum et ejus heredes reverterentur. Alia difficultas non minor videbatur, quod in ditionem Johannis veniebant, praeter multas nobilissimas atque illustres familias, Nicolaus et Georgius Bathory, fratres Andreae, cum amplissimis patrimoniis; quod Andreas non obscure, occulto quodam livore aegre ferebat; nam ex omnibus nulla proles restare ad posteritatem videbatur, praeter unum filium Georgii*) in tenera adhuc aetate, et pessime a moribus et vita institutum; ne familia exstincta bona quoque ad Johannem venirent; tum etiam quod homo avaritia atque ambitione profligatissimus, personas quoque suas ad bona ita obstringi metuebat, ut soli Johanni addicerentur, et Ferdinando heredibusque suis operas suas qui volent, praestare non possent. Orator ejus rei quoque difficultatem discussit; nempe personas utriusque imperii liberas esse debere; quoad operas tantum, ut cui potissimum libuerit parti, sine nota ac re-

*) Istvánfi jegyzete: Stephanum, sed is quoque 25. Julii 1605 in Ecked nullis relictis liberis mortuus est.

prehensione offensioneque operam navare atque inservire possint. Quibus in difficultatibus cum moram atque tempus traxissent, Johannes oratorem revocavit. Attamen orator constituit, ut si caesar de his ante reditum suum decerneret, et in itinere cum responso consequutus esset, se pro facto et concluso habiturum. Quare caesar conditiones admisit, et antequam orator Cassoviam pervenisset, per equos veredarios litteras caesaris super eo et amicorum recepit. Cum ad Johannem venisset, magna laetitia legetionem pro voto gestam excepit, et senatusconsultum decernitur, ut Stephanus ad ratificandas conditiones statim revertatur. Unde Stephano petenti, ut tantisper domesticam rem invisat, aliquot dierum spatium concedit. Interim dum ille abest, fit mutatio omnium consiliorum, omissa atque obliterata pacis mentione, quasi ne coepta quidem fuisset unquam; praetensa tamen hac excusatione, majori aliqua autoritate concludendam et stabiliendam esse pacem, id autem per neminem, quam per regem Poloniae posse perfici. Hasce enim conditiones: quas enumeravimus, sese jam pro effectis et conclusis habere (quasi Ferdinandus quoque mutare aliquando non potuisset), sed per regem Poloniae ad haec plura et majora impetrari posse. Summam rerum omnium potestatem qui habuerunt, et qui suo arbitratu Johannem regebant, erant Michaël Chaky a scriniis, Johannes Zalancy, Stanislaus Nisovsky polonus, et Georgius Blandrata*) pedemontanus. Praeterea inter conditiones Stephanus confirmationem induciarum biennii retulerat; in quas Solymanus ex novis pactis

*) Istvánfi jegyzete: Arianus nebulo omnium mortalium fallacissimus.

Ferdinando consessis Johannem quoque comprehendi ad legatorum ejus postulationem admiserat. Ceterum commissarii ad certam diem ab utrisque delecti sunt componendis rebus, quae tempore induciarum violenter patratae forent. Nam Johannes multum questus adversus militarem licentiam, et praecipue *Balassam*, petiverat hominem turbidum et impatientem illinc amoveri, aut saltem coërceri. Sub finem Novembris exivit comitium, et caesar Viennam rediit.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

Insequens annus millesimus quingentesimus sexagesimus quartus morte caesarisac bellorum initiis memorabilis fuit. Initio anni caesar aegrotare coepit; sensimque labantibus viribus, et vi morbi gravescente diu decubuit, coenae tempore ad multam usque noctem sacrorum versuum harmoniae concentu, quo plurimum delectabatur, sese recreabat; ne tum quidem parcens laboribus; sed graviora negotia ipse expediebat, litteras etiam in lectulo signabat. Diutino tandem morbo confectus, non violenta quidem et lenta morte, expiatis ante peccatis, nono Calend. Augusti vita decessit. Ceteris virtutibus merito laudandus, militiam nec exercuit praesens, unicum decus regum, neque prospera fortuna bello usus. Consiliis validus, sed consiliariorum monitis plus aequo inligatus, ad quos etiam male consulta referebantur. Paulo ante mortem svadente Francisco Batthiany, parceret laboribus, Non, inquit, labores me conficiunt, ad quos natus sum, sed mea mala fortuna, Maximiliani Lutheranismus, et illa mala mulier*) Ferdinandi filii. Idem petente Maxi-

*) Istvánfi jegyzete: Philippina.

miliano per Scipionem comitem ab Archo supremum cubiculariorum varie interpretatum, ad pietatem aut dominandi cupiditatem. Maximilianus decedente patre imperii excipit insignia; nam in francofurtanis comitiis, ut supra memoravi, ita conventum erat. Eodem mense commissarii ad oppidum Zeoleos conveniunt; ex nostris erant Gregorius Bornemiza episcopus chanadiensis, Johannes Alaghy, et Georgius Rakovsky. Dum commissarii in Zeoleos sunt, Balassa castellum in oppido Halmi molitur, Mucachio, quae arx Johannis erat, milliario distante. Ea re adversarii plūrimum commoti, quod non tantum tempore octennalis pacis, sed denuo per legatum quoque confirmatae, in praesentia commissariorum, munitio nova erigeretur, cum foederibus prohibitum foret; protestari, petere, ut distraheretur; ante non se commissuros in causam. Contra Balassa obsistere, negare, denique vi, armis, tumultu omnia confundere. Tum Christophorus Hagimassy praefectus praesidii in Huzt ex improviso nocte aggreditur, illoque fuga elapso, castellum vi expugnat, exscinditque, ubi Georgius Sulioc, nobili et vetere familia, cecidit. Ita commissarii rebus infectis discedunt, auctis odiis potius, quam ad pacem ulla re acta. Post haec Balassa et Franciscus Zay novam expeditionem suscipiunt. Est monasterium in Moldavia, principum donariis aureis atque argenteis opulentissimum, in quod bellis praeteritis, plerique cariores res comportaverant. Proponunt diripiendum, et celeritatem cumprimis necessariam rati, quam maxime occulte dies noctesque iter faciunt. Ardua et inculta erat per alpes ruthenicas via, eoque ac tempestatibus sunt prohibiti. Postquam caesar concessit vita, et Maximilianus rerum potitus est, in consultationem vocat, an trium annorum

tributum, cujus mittendi tempus ex paternis foederibus, ac postea recentibus promissis instabat, remittendum sit; tum quomodo rerum turcicarum negocium agendum: statuit ex consilii decreto, supradictum tributum per delectos oratores mittendum, et per eosdem tractandum de renovandis foederibus.

Interim placuit per veredarium litteras ad Turcam dari, quibus de morte caesaris ac missione tributi certior fieret, simul confirmatio pacis paternae dato etiam mandato ad oratorem Albertum de Vis belgam insinuaretur. Dimisso igitur nuncio per equos celeres paucis post diebus turcicus affuit, quem Solymanus audita morte caesaris cum litteris ablegaverat, primum honesta in officium praefactione, deinde pacem cum patre ictam, si tributum remitteretur, sponte ostentans. Acceptumque est ad omnia alia quam officium aut humanitatem, poenitebatque missionis. Haec usque Septembrem acta sunt. Tum quoque Balassius Sacmario exiverat, ac una cum Zay villatim vagando vasa conquirebant, magnumque numerum paraverant, destinantes animo Tokajensibus aliisque adversae partis vindemiam praeripere; nam his nihil unquam pensi nec sancti fuit; bellum, pacem, foedera, jura divina humanaque omnia lucro metiri. Et militia quoque tum talis erat, ut etiam in foederibus praedari, et latrocinari sibi licere putaret. Stephano Bathoreo Somliensi praesidium cum Balassa egressum significatur paucis ad custodiam Sacmarii relictis. Erat Sacmarium Christophori ac Stephani Somliensium fratrum*), locus et

*) Istváufi jegyzete : Antiquitus Sakmar erat reginae Ungariae peculium. Postea Rex Mathias dederat Stephano Zapoliai palatino. Rex autem Johannes patri istius Stephani Somliay.

Transsilvaniae et Ungariae opportunus; ibi hinc Samusius, illinc Marus profundis alveis flumina concurrunt*); quae causa fuit, ut Johannes magnum praesidium imponeret, duce Balassa, aeneaque tormenta in usus belli, velut in armamentarium, comportaret, ac sedem belli, manente dominis proprietate et fructibus, faceret. Uti autem in potestatem caesaris per proditionem Balassae venit, superius dictum est. Somliensis ubi foedera videt non observari, simul hereditatis potiundae accensus cupiditate, quam maximo silentio sub occasum solis Varadino, cujus tum praefectus erat, egressus cum expeditissimis militibus; disponit qui portam invaderent, qui scalis muros scanderent, ac singulis munia Martis atque loca distribuit. Ante lucem omnibus ex partibus castellum invadunt simul: pars scalas admovent, et ad coronam evadunt, pars ligneum murum securibus conscindunt, pars ignem et materiam admovent, et imprimis per aversam portam, quae tuta ab impetu videbatur, miles irrupit, moxque aliis quoque ex partibus; et fit praelium ingens, tandemque uno et eodem impetu castellum expugnatur, in quo thesauri, uxor quoque et liberi in praedam cesserunt; praedam tamen omnem militibus concessit, quemadmodum se facturum ante receperat, praeter uxorem et liberos, quos in Transsilvaniam Johanni misit; milites germanos ad CC et totidem fere ungaros, qui ex praelio superfuere, dimisit. Decem millia**) pondo argenti infecti reperta dicuntur;

*) Istvánfi jegyzete: Non concurrunt ibi Marus et Samus. Marus enim ad occidentem, Varadinum versus fluit, Samus vero non longe a Colosvár ortus ad meridiem. Sed prope Sakmár Samus in duo cornua dividitur, inter quae aedificata est arx ex materia et argilla.

**) Istvánfi jegyzete: Non tantum.

auri signati et non signati vis magna; ad haec vasa argentea aureaque, mundus muliebris, et copiosa supellex, quae per omne genus flagitiorum cumulaverat. Rivulus minerarum secundo*) milliario distabat, dives oppidum, et secturis auri argentique longe opulentissimum, sine praelio traditur ab oppidanis, arcem vero post paucorum dierum oppugnationem**) per deditionem capit. Secundis initiis nec Johannes se continuit, sed de his certior factus militem conscribit, duodecim hominum millia brevi comparat; et primum Hadad occurrebat, infamis proxima clade. Sed tum per duces bellum duxerat, nunc coram et imperatoris, et militis munia obibat. Mathias Szenniesy vir acer et militiae exercitus praeerat. et egregie tuebatur. At ubi tormentorum muralium potentia dirutis muris militi patebat via: Johannes paululum militibus cohortatis, muros scandere jubet; hinc et illinc multi cadunt, multi sauciantur, tandem deficientibus propugnatoribus Johannitae interiora arcis pervadunt, omnibus praesidiariis aut interfectis aut captis. Mathias Zenniesy vivus in potestatem venit; quem in praesentia multis vulneribus affectum benigne fovendum mandavit, postea bello confecto honoratum et muneribus auctum liberum dimisit. Eadem virtute et celeritate castellis Bathor et Sancto Martino expugnatis, Cisvardam oppugnat. Sed ne oppugnatione munitae arcis attineretur, majora enim animo destinaverat, et hiems timebatur, his conditionibus datis acceptisque: ad octavum Idus Januar. venturam ad deditionem, si auxilia caesariana in tempore non adforent, ad ulteriora processit. Inde Tibiscum

*) Istvánfi jegyzete: quinto.

**) Istvánfi jegyzete: Imo eadem nocte.

ponte navibus juncto trajicit, et arcem Athia, validam praesidio atque munitionibus in deditionem recepit. Primum tormentis admotis dejecti muri pluribus in locis, tanta mole et multitudine ferrearum pilarum, ut arguentibus profusionem, nihil sibi respondit ad gloriam remissum esse debere, neque nimium intensum quicquam videri. Post corona circumdat, et militibus loca impertit, qua quisque simul ingrediantur, tum hortari singulos. Eo die non tironis, ut putabatur, sed imperatoriis et senilibus artibus spectandus videbatur. At caesariani gnari praesentis exitii, incerti et effugii et praesidii, deditionem occlamant. Igitur Johannes, ne ulterius saeviretur, milites revocavit, vitaque saltem impetrata ac singulis ensibus statim abire jussi. Exin arce Covazo minore vi expugnata, utramque funditus ob propinquitatem arcibus suis Hustio Mucacioque exscindit. His rebus pari virtute et fortuna gestis, sequuti imbres, auctus fluminum, et praematura hiems prohibuere, ne Cassoviam, Eperjesium et ceteras civitates liberas occuparet. Ita reversus Echetum, arcem natura et arte munitissimam, uno aditu, eoque angusto, cetera profundis lacubus late circumfundentibus, et validissimo caesaris praesidio firmatam oppugnandam statuit. Sed Nicolaus Bathoreus conditiones easdem, quas vardenses, paciscitur. Haec usque ad Nonas Decembres acta. Ceterum paulo ante Maximilianus tributum trium annorum per Georgium Albanum de Chirke, et Acatium Chaby Byzantium miserat, adjuncto Michaële Cernovith nuper profugo Byzantio, datis mandatis confirmandae paternae pacis.

Inter haec Sigismundi Augusti Poloniae regis datae ad caesarem litterae redduntur, nam ex Lithvania lon-

STANFORD LIBRARIES

ginquitate itineris serius advenerant. quarum sententia in hunc modum fuit: Johannem II. nepotem suum, et electum regem Ungariae, Dalmatiae, Sclavoniae, Croatiae, insigniter datis ad eum litteris conqueri. Damna enim et injurias atque hostilia vix toleranda in dies ingeri a praefectis et Balassa, pacem, foedera pro nullis haberi. Arbitros delectos, ut vetera noscerentur: sed tum Balassam castellum in oppido Halmy exstruxisse loco agriculturae suae, nimirum ut commeatum Hustio Mucacioque intercluderet; vindemiam quoque omnem eripere conatos; jam alia propemodum infinita non recensere, quibus omnia turbare, praedas agere, nihil hostilitatis reliquum facere, per nimiam licentiam in usum venisset. Saepenumero petitum a se caesarem, amoveret illinc Balassam, vel in sua statione teneret; nihil unquam effectum tamen. Denique protestari, ubi pacem, amicitiam, affinitatem tot legationibus suis et ipsius impetrare nequiverit, se suosque contra hosce homines divino humanoque jure ad tuendum defendendumque obstrictum. Ceterum utut sint incomperta sibi, indolere tamen acriter causas bello inter nepotem affinemque; et petere caesarem, ne pacis consilia abjiciat, neve se ad turbida rapi sinat; meminerit etiam in quo christianorum fastigio sit, ne civile necessario bello praeponat; pacem potius fovendam, altricem et generis humani, et nunc maxime christianitatis; hoc cumprimis honestum tanti nominis principi, necessarium vero et Ungariae et christianorum rebus; daturumque se operam, ut Johannes, alioqui non inturbidus, aequis conditionibus contentus reddatur. Adjunxerat autographum Johannis, quo integer haberetur; sed Johannes paulo acrius perstrinxit, Maximilianum a se mediatorem et

pacificatorem apud patrem assumptum speciosa ostentasse, nunc occulta odia promere. At caesar in animo destinarat, quomodocunque vindictam sumere; et erant, qui libellos spargerent, queis facta Johannis praedicarent, e contra caesarem carperent, repertique etiam sub aulaeis, ubi accumbere consvesset; quo magis accendebatur, ita ut raro in publicum prodiret. Nihilominus consiliarios ungaros Posonium convenire jubet, et eorum perquirit opinionem. Difficilis erat responsio; nam ex actis commissariorum eadem convincebantur; postremo tamen ita responsum: Pro affinis officio se gratias agere; ceterum coram commissariis quaestiones disceptari debuisse; conventum ab adversariis solutum, et castellum jure exstructum, ut excursiones Mucacio et Husthio arcerentur, nullius injuriandi causa; bellum prius a Johanne illatum se propulsaturum. Ad tollendum etiam veneno animum adjecit, datique sunt bis mille quadringenti numi aurei Josepho Macario, Melchioris Balassae secretario, quod isti exequendum susceperant. Eadem aestate Hispani Pignonum, arcem adverso littore freti gaditani situm loco edito, expugnant.

STANFORD LIBRARIES

LIBER DECIMUS QUINTUS.

Initio anni caesar bellum parat, cum legationes praemisisset ad omnes christianitatis potentatus; et dedere auxilia: Pius IV. pontifex maximus L millia nummum aureum, Ferrariensis totidem, Florentinus CC millia mutui nomine absque usura, genuenses studia imperatoris adversus comitem Falisci captantes, exulem et Galliarum regis litteris commendatum, XL millia; cum paulo ante mortem Ferdinandi marchionis Finarii causa composita esset, ob tyrannidem per genuenses statu dejecti. Dux et circulus Bavariae XL millia nummum ut vocant joachimicorum. Insuper ab quaestoribus ad magnas usuras aes mutuum contrahitur. Duae quoque arces in Ungaria, Trincinium Margaretae Zeechy pro LX millibus, Dios-gieorum pro totidem Gabrieli Pereny pignori traduntur. Ergo jam pecuniis undecunque conquisitis, magno studio conscribuntur duo millia equitum germanorum, peditum quinque. Comitatuum supra et infra Cassoviam nobiles viritim, pagani decimus quisque in expeditionem iere. Praeficiuntur bello Andreas Bathoreus, et Lazarus Svendius evocatus Alsatia. Hieme asperrima Cassoviam miles, duces, impedimenta convenere. Hic locus, sedes bellorum, et inchoando consilia inita. Bathoreus Tocajo censet, constrictis gelu Tibisco et Bodrogio fluminibus nunc facili aditu, postea

vero inexpugnabili; oppidum peditі receptaculum, prima fronte capiendum; aperto saeva hieme peditem non consistere. Svendius ab minoribus experimentum capi. Valuit Bathorei sententia. Ita Nonis Februarii Tocajum perventum. Ea arx in peninsula sita, concursu amnium Tibisci ac Bodrogi, uno ab latere fossa ingens, propugnaculis, aggeribus, aliisque rebus in longum obsidium munita, si fortuna aequa fuisset. Oppidum praeter fossam et crates muri specie minime validum. Franciscus Nemethy mille quingentorum selectissimorum militum praesidio tuebatur. Svendius cum CCCC Germanis, et ungaris equitibus totidem, explorandi situs causa praecedit; quos Nemethy acri praelio excipit, ac terga vertere cogit: sed aliis super alios auxilio venientibus, recedit sine damno, ex nostris caesis aliquot. Post praelium secunda oppugnationis die oppidum receptum, magno usui germanis peditibus. Gabriel Perenius illustri loco natus, sumptibus suis quadringentis equitibus, peditibus DCCC, canonibus aeneis ingentibus quatuor advectis, in tempore adfuit. Nicolaus Bathoreus Echetio equites CC, canones duos misit. Cassovia duo canones et colubrinae tres assumptae, Vienna XII minora tormenta subvecta erant. Bathoreus cum Svendio oppugnationem hoc modo instituunt: Melchiorem Balassam cum parte copiarum ungaricarum duobusque canonibus et aliquot tormentis minoribus Tibiscum glacie transmittere, et illinc urgere jubent; quatuor canones ex parte Bodrogi, duos a continenti, colubrinas tres in collem quadringentos passus distantem, queis interiora peterentur, locant. Quarta die postquam muri dejecti, educunt militem, miscent praelium: hi superare muros, niti, hostemque dejicere: illi e contra sese tueri, hostem

ferire, tela missilia, sulphuream materiem certatim ingerere. Irrita oppugnatione milites revocati. Cecidere ex caesarianis DC, plures saucii. Erat propugnaculum validum materia exstructum, eo fossores submittuntur, terraque egesta, funibus et catenis robora vinciuntur; quae ubi magna vi evulsa sunt, moles corruit; inde coepta medio diei secunda oppugnatio. Caesarianis glacies magno commodo fuit, quod sine periculo transirent, et subinde novi in praelium succederent; perfracta tamen uno in loco multos militum hausit. Illis quae maxima praesidia erant, duo ingentia flumina, temporis injuria in contrarium versa; ad haec vi atque multitudine superabantur; neque sustinuerunt diutius, sed interiorem in arcem obscuro jam diei sese recipiunt, fossa et muro etiamsi validam, minime tamen duraturam adversus tormenta praevalida, et aquis iniquo coelo gelatis. Adsultatum est aliquot dies, propugnatumque haud minus, dum Nemethy superfuit. Postquam pila tormenti cecidit, induciae petitae, et diei saltem datis, arx pacto traditur. Nam auxilia tarda erant, et retinere, duce amisso, desperabant. Caesariani quoque moram omnem periculosam rebantur. Conditiones fuere: ut ipsis salvis, armisque propriis, ac vestibus abire liceat, et corpus Nemethy asportare una; utque in tutum, adjuncta comitiva, deducantur. Quadringenti omnes, major pars saucii, corpus Nemethii mediis tapetibus gestantes, funebris pompae in morem exivere, truci ac minitanti vultu potius, quam moesto; ibi reperta $\overline{IIII}\infty$ vasa vini nobilissimi, pecuniae X millia nummum. Capto Tokajo sua et aliorum opinione citius, arx Serench a tergo non erat relinquenda, Nemethii praesidio tenta. Missus ergo Balassa cum expedita manu. Illi etiam comperta morte

ducis deditionem obsidio praetulere, probrosa deterrimaque comparatione.

Sub his oratores caesaris Byzantii instanter laborabant de reddendis Sacmario et Rivulo Minerarum, eoque jam Turca devenerat, ut Sacmarium reddendum Johanni significaret, Rivulo Minerarum retento. Quod ubi Johannes accepit, arcem oppidumque funditus solo aequari jubet. Svendius autem comperta re, cum omnibus copiis Tibiscum trajicit, Sacmariumque vacuum muniendum statuit; nam jam fama glisce-bat beglerbegum cum magnis copiis affuturum. Quare multitudine paganorum undique evocata, simul militibus operis distributis, dies ac noctes festinare. Intra hoc tempus Rivulum Minerarum in quarto milliario, recipientibus oppidanis, occupat. Dum caesariani muniendo Sacmario insistunt, Johannes Stephanum Batoreum Somliensem et Stanislaum Nisovscium polonum ad Andream Batoreum et Svendium cum mandatis ablegat, tractataque pax et icta ex praesenti necessitate magis quam sincere, his repellendo bello nondum paratis, illis beglerbegum suspectantibus. Conditiones fuere, ut Johannes Transsilvaniam perpetuo jure possideret; si tamen sine heredibus e vita decederet, jus succedendi Maximiliano et suis heredibus integrum maneret. Comitatum Bihoriensem, durante vita, Marmatia cum Huzt et Mucach ac fodinis salium statim decederet atque insignibus regalibus. Maximilianus item sororem suam Johannam in matrimonium Johanni redderet, ex antiquis foederibus; legatosque pacis confirmandae Johannes ad caesarem mitteret.

Ita legationes sequutae Idibus Aprilis, et legatus turcicus Hidait aga, vir primarius, insigni comitiva Viennam venit; tertio post die ad caesa-

rem introductus, salutatione praemissa, litteras pacem firmantes exhibet, remissique simul Volfgangus Quinqueecclesiensis, et Johannes Crusitius: ille a despota tamquam explorator in Moldaviam profectus, Byzantium missus; hic ad Zechenum captus, obscuri et imbelles, sed peritia lingvae germanicae, et apud legatos Ferdinandi adulatione, muneribusque gratiam antea emercati, Crusitius praefecturam quoque corponensem; pro quibus flagrantissimo studio Ferdinandus intercesserat; pro Georgio Bebec metu, praepostero judicio, ne uxor cum arcibus permunitis ad Transsilvanum descisceret; de quo responsum, id potius optandum, ut ille et similes, cujus pater et ipse acerrimi Ferdinandi hostes fuissent, iisdem vinculis attinerentur; eodemque tempore Transsilvano donavit. Conditiones autem hae fuere: Ut Tokajum, Zerench, et alia quae Johannis fuerunt, restituantur; contra damna illata ab Johanne rependantur. Sacmarium tamen caesari attribuendum, quia ante hoc bellum in ditione ejus fuisset; quemadmodum Rivulum Dominarum Johanni reddendum eadem ratione aequum esse. Executorem fore eundem legatum, qui perlaturus esset mandata ad Johannem. Ad haec tributum praesentis anni Byzantium apportetur. Michaël Cernovith cum hoc legato redierat, qui beglerbegum assequuti in itinere, mandato principis Turcarum revocaverant. Nam oratores acerrime institerant, ne bellum moveretur, et ne semel placita irritarentur; adjecerantque fore, ut caesar redderet bello ablata, satisfactis per Johannem damnis. Quae conditiones cum admodum graves viderentur, cursor Byzantium celerrime ablegatur ad oratores hisce mandatis, ut Turcam ad aequiores conditiones adducant. Nam Tokajum et Zerench resti-

tuere fama et conscientia teneretur; siquidem capti Tokaji fama praedicabatur summa laude, ac forma expugnationis impressa divulgabatur tanta laetitia, ut nihil addi posset; tum quod ante rebellionem transsilvanicam in sua ditione fuerint. Rivulum Minerarum tum etiam et Sacmarum, si satisfactum fuerit de damnis, redditurum; munus honorarium brevi remissurum spondeant, et purpuratos largitione corrumpant. Septimo Cal. Maji orator Johannis Stephanus Batoreus Somliensis, et Septimo Idus Maji regis Poloniae Franciscus Crazinzcy praepositus plocensis adveniunt. Sed Stephanum cursor Johannis in itinere cum novis mandatis assequutus fuerat. Siquidem Gaspar Bekes ad Solymanum initio belli missus redierat, qui ingentia auxilia ab Solymano impetrarat; insuper idem omnem pacem dissvadebat, jactitans se coronam regiam eodem die Johanni imposuisse. Georgius quoque Bebec tum reversus ex captivitate byzantina, quem Solymanus Johanni dono dederat, cujus arces uxor in ditione cassoviana adhuc possidebat, fines regni Posonio atque Danubio se eo bello terminaturum promittebat. Ita duobus levissimis mortalium impulsoribus, conditiones priores irritae factae sunt, et novae ad Stephanum mittuntur. Tractatus postea cum Somliensi per Polonum inchoatur; nam rex Poloniae jam inde ab initio pacificatoris officio omnibus tractatibus intervenerat. Summa legationis fuit: Johannem pacem semper optasse, eoque non semel et Isabellam matrem, post se, legationibus, litteris, interventu etiam regis Poloniae attentasse; petere autem cistibiscanam ditionem cum omnibus iis, quae amisisset praesenti bello, sibi reddi, utque finis utriusque imperii Tibiscus amnis esset. Recordari caesarem, cum Isabella Trans-

silvaniam, Temesvarum, Lippam, et amplissimam regni partem Ferdinando tradidisset, mox Temesvarum et quiquid extra Transsilvaniam fuit, ingenti non solum Ungariae, sed christianitatis jactura, quippe nobilissima et antiquissima Ungariae claustra amisisse. Ita timendum, ne Tocajum, et alia Turca vi eripiat, cum pro Transsilvania habeat, quidquid sit cis Tibiscum. Eam paterno jure sibi traditam; et praestare christianum atque amicum, siquidem pax coalescat, habere. Caesar scripto breviter respondet, nam mos erat omnia scriptis agere, se nihil innovaturum ex conditionibus; quae jam ante ictae essent, easdem se confirmaturum. Ad hoc legatus multo aliud responsum desiderasse, et agnoscere Johannem in nullo respectu haberi. Post ubi iterum caesarem priori sententiae inhaerere videt, petit, cursorem ad Johannem mitti liceat, qui intra decimum septimum diem reverteretur; reversusque eadem omnino mandata attulit, quae legatus. Ita spe pacis haud dubie abrupta, polonus hujusmodi verba fecit: Regem suum summo studio, crebris legationibus laborasse, ut tandem pax firma stabiliretur, nihil tamen effectum est; quin magis animos irritatos; vererique ne alterutri partium suspectus fiat. Ob id pacificatoris officium nunc ipsum deponere, et super eo solenniter protestari, moxque discedit. Sed Somliensis sub arcta custodia detentus est. Svendius gnarus horum, bellum occipit, ac Erdeodum oppugnare statuit; de quo paulo altius dicendum est.

Gaspar Dragffy illustris familiae plures ante annos decesserat, unico relicto herede admodum adolescente, et uxore. Ea ducta ab Georgio Batoreo, bona Dragfiana, arces complures, oppida et latissimam ditionem tenebat; neque diu herede exstincto, bona ad coronam

veniebant, sed tum motu transsilvanico et tractus tibiscani orto ad Isabellam descivit, ab qua aere jus hereditatis emit. Aberat Sacmario Erdeodum quatuor milliaria, et Georgius pacem firmatam iri credens ibi agitabat. Igitur Svendius in spem adductus simul potiundae arcis, Georgii et thesauri, quem constabat ibi esse, licet minima ibi pars erat thesaurorum, praemittit Balassam, ut commeatus intercludat; se quoque cum copiis superventurum. Sed ille otio, somno, inertia omnium corruptissimus, nihil nisi nomen clarissimae quondam familiae retinebat, ac in summa opulentia animi etiam vecors turpissimam deditionem fecit, nulla defensione adhibita, tot arces, magnorum etiam exercituum vim atque obsidium diu toleraturas, uno eodemque tempore, nec virtutem, neque propinqua auxilia spectans, tradendo. Viginti millia florenorum in Erdeod nacta, praeter aureorum, argenteorum vasorum, vestiumque pretiosarum et pellium zebellinarum copiam. Sub idem tempus bosnensis bassa in Croatia castrum Cruppam Nicolai Zrinii oppugnavit, Unnam amnem ultra ad ripam, qua longissime hac tempestate confinium Illyrii protendebatur, et prodente uno inopiam annonae, multos post dies ingruente vi expugnata. At Carni auxilio missi ab Carolo, cum bano Petro Erdeody, pontem arci connexum ingredi non ausi, medio amni arma ostentavere. Nec Johannes segnior erat, sed eodem tempore arma huc illuc circumferens, arcium Jeneo, Dezny et Vilagoswar praesidia in suum nomen jurare coëgit. Temesiensis bassa Pancotam expugnavit, caesis aut captis omnibus. Budensis Hazanbegum valido cum exercitu, beglerbegus Graeciae, quamquam revocatus, sex millia miserat. Debrecenii copias conjungunt, et ad hostem pergunt. Oppugnarunt

exercitum caesarianum Sacmarii aliquot dies. Erat collis quidam, quem caesariani occupandum praeverterant; itaque illis tuentibus, his vero oppugnantibus, ferocissimi quique amborum exercituum cecidere; tamen irrito conatu Erdeodum oppugnare statuunt, castra ante caesarianorum. Interea parum abfuit, quin semel Svendius supremum periculum adiret, cum prope Sacmarium cum Vilhelmo Grasbain praefecto munitionum, et paucis familiaribus obequitans*), improviso a turcis excursoribus adortus, et Grasbain confossus est, Svendius autem beneficio equi periculo ereptus. Quadragesimo quarto die Erdeodum captum Germanis dedentibus, cum interea acerrime oppugnassent, Ungaris quidem diversa svadentibus, ita ut armis etiam prohibituri erant Germanos seditionem coeptantes, ni multitudine et fato vincerentur, memorantes frustra fidem implorari, cum multis exemplis Turcae nullam in simili casu observarent. Praefectus arcis erat Lamberger, Georgius vero Beller peditum germanorum dux. Ungari Franciscus Bay, Johannes Giony, Nicolaus Zelemery, primarii erant, viri nobiles et militiae experti; neque tacuerim, quod CL pedites ungari clusis custodiis hostium, etiamsi arctis, duce Johanne Maly introierint.

Huc incidit funus Ferdinandi, annum post, dies III ac X, capti vero Erdeodii die tertia; cum hacte-

*) Forgách S. jegyzete: Én ugy értettem, hogy madarászni ment vala Grasbain, Svendi ott sem volt, és valami csata török lesbe volt ott nem messze, azok reá ütvén, ugy öklelték, hogy távol kiesett az lórol, mely öklelésbe sokáig, majd másfél esztendeig vajuván, megholt. Az bizon dolog, hogy Svendi ott nem volt. Erdőd alatt volt akkoron az király fia, és az csata onnat jött volt. És ha Erdőhegyi Bódizsár, egri fő legén, szerencsére oda nem találkozott volna, és meg nem segétette volna, ugyanott fejét vették volna Grasbainnak.

nus in sacello arcis jacuisset. Celeberrimus fuit concursus legationum ac procerum ex regnis et provinciis evocatorum, principum externorum nisi ferrariensi praesente. Octavo Idus Augusti funus celebratum post meridiem hora tertia. Antelatae aquilae imperii, imagines regnorum provinciarumque in vexillis pictae, equi atrati totidem, caput, oculos, calcem usque nigra purpura, ac ex lateribus acu pictis iisdem imaginibus tecti. Sequebatur ordo pontificum, dein feretrum augusti, postremo Maximilianus cum fratribus, eumque primoribus atque legatis. Feretrum illatum lecto in aede divi Stephani, tum inferiae per Strigoniensem peractae. Postera die mane eadem omnia repetita. Lauinter solennia pro suggestu a Francisco Forgach electus estto episcopo varadinensi oratione quae exstat.

Inter alia maxime spectandus erat, lectus fastigiatus in altitudinem concamerationis templi, luminibus vitreis miro modo, colorumque varietatibus distinctis. Sed miserationem et ploratus omnibus eliciebant, silentium vastum, conlucentes faces, populus, templum, et quoquoversum aspiceres atrata, dein oratio ad luctum versa; quae cuncta superabat popularitas illa et clementia boni principis, tacitis animis desiderata. Subiere post feretrum viri illustres, delatumque extra portam Danubium versus, mox carro impositum Pragam avectum, Annae conjugi apponendum Ladislai filiae regis Ungariae. Nunc ad incepta redeo.

Amisso Erdeodio Svendius ne obsidionis periculum subiret, per silentium collectis tabernaculis ac vasis Sacmario castra movit, ac per noctem continuo itinere quatuor magna milliaria emensus ad pagum Quisar Tibiscum juxta venit, castraque vallo atque fossa munit; nec mora Temensiensis affuit, castraque me-

dio milliario opposuit. Johannes vero Rivulum Minerarum primo expugnat. Keovarum ubi frustra attentavit, redit ad oppugnationem caesarianorum: praelia obscura saepius facta; semel tamen vallo adsultatum, semel totis copiis praeter castra caesarianorum vecti praelium ostentavere. Inter haec cursor noster undecimo die quam exiverat Byzantio, continuatis etiam noctibus revertit. Rescripti summa erat: Tokay, Zerench, et quae Johanni adempta, restituerentur, et Transsilvania deinceps abstineretur (nam quicquid Tibiscum ultra est, Transsilvaniam vocat), armis utrinque recederetur, ac si exercitus caesarianus cis Tibiscum revocaretur, idem facere suos in commissis habere. Quatuor ergo nuncii celerrime expediuntur. Unus Byzantium cum responso istius sententiae: Johannem non provocatum bellum ultro movisse, ac plurimas arces vel expugnasse, vel excidisse, ditionemque occupasse, ne latius serperet, milites sese misisse; Tocajum et Zerench ob id expugnata, quod transitum Tibisci impedirent; Johannem turbidum majora commeritum, damnaque per eum illata merito rependenda; ceterum milites se revocaturum, si itidem a suis factum fuerit. Secundus ad Budensem; nam cum V millibus in campo Racos ad Pestum civitatem per omne hoc tempus mansit. Tertius ad Temesiensem, quartus ad Svendium, cum iisdem fere mandatis. Tum inter Svendium et Temesiensem induciae fiunt, datis utrinque obsidibus; et orta disceptatio, utrisque petentibus, ut alter prior abiret, utrisque de alterius fraude suspectantibus; datisque obsidibus invicem medio tempore factae induciae. Sub his caesariani atque hostes libere pabulabantur, donec Turcae carros Germanorum liberius vagantes excipiunt. Unde Germani insequentes, praelium incipiunt non procul castris turcicis, sed medio

ponte super coenosam Tibisci exundationem; quibus in extremo laborantibus Melchior Balassa, et Ladislaus Querecheny opportune superveniunt cum expedita manu Ungarorum; tum atrox praelium miscetur, ac begus lippensis occiditur*); cujus morte simul appetente nocte praelium remissum. Desiderati ex nostris CCC, inter quos Rechboc ab electore Saxoniae missus, M equitum ductor, qui paulo ante ab electore Saxoniae missi advenerant, et plerique nobiles germani; ex turcis totidem fere. Johannes Rueber alae unius **) germanicorum equitum ductor optimam laudem meruit eo praelio. Quinta post die, III. Nonas Octobres Turcae discedunt, nostri quoque Tibiscum trajiciunt. Sed discessu Turcarum Svendius missa parte copiarum Rivulum Minerarum per deditionem recuperat. In castris Turcarum fuere duo et XXX millia, praeter copias Johannis; caesariani ad XV. At caesarem omnesque magna exercitus sollicitudo tenebat. Nam si aut Sacmarii obsidium duravisset, aut ad Quisarum a tergo circumventus foret, supremum periculum evitavisse incredibile erat, hostibus numero, annona, corporum robore praepollentibus; contra nostris haec omnia infra; nam Germanorum maxima pars aut absumpta morbis, aut af-

*) Forgách S. jegyzete: Bairambeg volt neve, de úgy tetszik, hogy nikápoli bég volt, ki akkor holt meg, mikor Szakmártt az halmot ostromlották; mert az volt az törekek előtt, mikor azt ostromlották, maga kérte volt penig az ostromot magának, hogy ő azt az halmot megveszi, és arról Szakmárból ki lövődezi az magyarokat.

Istvánfi jegyzete: Az kit az harczon megöltek, mikor Kerecseny László is ott volt, az lippai bég volt, és Baghibég volt neve; de Bairambeg Szakmártt az halom ostromán veszett volt még az előtt, az nikápoli bég volt; az előtt posgai bég is vala.

**) Forgách S. jegyzete: Három lovat lőttek meg Rueber alatt akkor egymás után az hidon.

flicta erat, queis copia aut inopia pariter insolentia calidi laborisque semper exitiosa; certum est omnes fere extinctos, et vix postremo superfuisse, qui vigilias pro vallo agerent. Hoc quoque Johanni datum, quippe ne tanta clades christianorum fieret, alieno bellis civilibus, defensationeque suorum et qualicunque vindicta pro generositate animi contento; nam et captivos omnes gratis dimisit, et plerosque a Turcis liberavit. Sed anxius tanti periculi caesar novum exercitum conscribebat: quatuor millia peditum germanorum, equitum DC, ungarorum equitum CC quorum dux Emericus Forgach, trimestre Posonii in castris ad incertos casus delituere. Comitatus etiam omnes Superioris Ungariae a Posonio Scepusium usque, nobiles et magnates viritim, paganorum decimus quisque, Nitriae in castris fuere. Exin laetiore fama auditum, Petrum Erdeody banum Illyrici, bosnensem bassam *) profligasse. Cum XVIII millibus equitum apud fluvium Stupcheniciam congressus fudit sola clientelarum ac popularium manu, equitum M, peditum IV millibus, adjutus loco montoso et arboribus denso, ob id peditatui sclopetario aequiori; majore tamen gloria, quam hostium caede. Carnos haud dubie vastatione ac populatione liberavit. Capta mancipiorum aliquot, equi plures, muli atque impedimenta. Hidaiet aga hactenus Viennae detentus, quamquam saepe missionem petivisset; postremo per scriptum diutius invitum detineri et contra jus gentium asseveravit. Igitur addito nuncio, qui litteras ad Solymanum perferret, dimissus. Bellum litterae continebant non intulisse caesarem, sed propulsasse; contra Johannem

*) Istvánfi jegyzete: Mustapha Zokolovith.

ac Temesiensem, quomodo periculosum bellum gesserint, magna erat invectio. Bosnensis item Cruppae expugnatae arguebatur. Postremo ,brevi oratorem cum mandatis missurum Byzantium. Fine belli princeps Florentiae Viennam venit, cum antea Hippolytus dux Ferrariae adfuisset; dataeque conjuges, huic Barbara, illi Johanna, illigata, ut memoravi, Johanni. Eadem tempestate, qua haec in Ungaria, in Melita quoque insula atrox bellum gerebatur. Rhodo amissa, Carolus V. Melitam rhodiensibus militibus dederat, qui mare Turcis infestum reddebant, et proximo anno Nauplium in Mari Jonico capere proditione frustra attentaverant. Igitur Solymanus his, et Hispanorum in Africae ora insultibus irritatus, ingentem classem mittit, in qua fuere CXXXVII triremes, praeter alias onerarias, et majora minoraque navigia, Pertan bassa duce; Dragutus Africae praefectus triremes duodecim, biremes majoresque naves multas adduxit. In ingressu primum portus una insignis oneraria submersa Calend. Junii classis appulit, expugnatumque castrum Sancti Ermi, in quo octingenti occubuere. Castrum Sancti Michaëlis et oppidum terra marique tanta vi, tantaque perseverantia oppugnata, ut jam in extremo fuerint. Nam superiores ob clades cunctationem quam praelium Hispani malebant, et classis multum infra turcicam, utpote regis Hispaniae triremes nonaginta, Melitensium sex, Lusitaniae regis galiones duo; dux universae classis Don Garsias erat, amissamque facilius recuperari, sterilem insulam ac jam vastatam. Italis anceps consilium displicebat, nam jugum Italiae metuebatur, sed in eo discrimen verti, si in alto, quod periculosum, an terra subveniretur? Ascanii Corviensis romani sententia praevaluit, qui censuit avido de

certandum. Ita tertio Idus Septembr. cum occasu lis classem solvunt, ac secundo vento per vadosa ris militem exponunt. At Turcae explorato consilio, pedimenta ac tormenta navibus exponunt, mox nostra classe altum petunt. Postremo ne quaes quidem intacta mansit, nam hoc anno Germani pari mero Ungaris adjuncti.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

Insequens annus sexagesimus sextus odia catervatim bellaque profudit. At germanorum caesarum mos est, annum intra a suscepto regimine comitium celebrare; principes identidem praesentes esse, nam alias legatis suas vices demandant. Caesar ob hoc, sed maxime petendum sumptus belli, in aestatem indictum, bellisque intermissum in mensem Januarium promulgat. Novae dignitatis auspicium, frequentia principum, majorem solito requirebant splendorem. Igitur primores austrii ac bohemi in comitatum non sine eorum molestia, quippe sua impensa deliguntur. Quadringentos equites ungaros procerum liberos adornari placuit, editis singillatim per principem nominibus. At Nicolao Zrinio filium, Francisco Batthiany nepotem, mox Simone Forgach pro duce assumpto, sese excusantibus, ita indoluit, ut simulationem, propriam virtutem, palam perrumperet, coeptoque desisteret; ita ut neque a consiliis, neque a libellis quemquam secum habere vellet; neque Nicolaus Olahus praefectus regii sigilli, et archiepiscopus strigoniensis atque lo-

cumtenens per Ungariam sequi posset. Eodem tempore Zrinio praefecturam zigheticnsem, quod tempus officii exivisset, simul tavernicalem ac senatoriam dignitatem per nuncios resignante, non audivit, rejectis precibus in proximum reditum; quin etiam in senatu acerrimis verbis increpans et adjectis minis insectatus est. Petiverat ante domum in oppido sigetiensi per se structam nobilitari; postea vetera debita stipendiaque exsolvi; queis denegatis, simul magnitudinis impensarum pertaesus, domesticam ac privatam vitam meditabatur. Praepositus scepusiensis Lizcam oppidum repetebat, quod belli etiam temporibus, quamquam non integros, fructus tamen percepisset. Leleziensis praepositus Augustinus Bollusicius ejectus et exclusus praepositura, vir non indoctus, et senio affectus, nullum ob crimen, sed ubertate agrorum, clientelarum et opum magnitudine, ac opportunitate munitae arcis monstratus, et pecunia per captivitatem vi extorta, supplex et lacrimans, sine misericordia principis frustra divina humanaque imploravit, et mox angore vitam finivit. Alii patrimonia reposcebant, quae expugnatis nuper arcibus recuperata erant; inter alios Franciscus Teorek Debrecenium tanquam patrimonium et semper possessum, sed modo per Svendium occupatum. Omnibus idem responsum; jure belli capta; perinde, ac si contra cives, et non pro civibus bellum gestum foret. Et quamquam virtute Ungarorum impensis suis militantium cuncta bona patrata essent: pari loco amicos et inimicos, cives et hostes habens. Ante discessum in Ungaria quoque comitia indicit in mensem Februarium, queis Carolum fratrem praeficit. Sed postquam dilapso tempore, comitiorum dies adventabat, XVI. Calend. Januarias Augustam decessit; neque ad-

huc principes aderant, ac multo post advenere. At in concilio principum concione ex scripto recitata per secretarium (ita enim mos Germaniae est principibus) in Transsilvanum et Turcam acriter invectus est, arma in Transsilvanum, arma in Turcam poscens. An putatis quieturum unquam Turcam, et non potius vicina quaeque simili clade correpturum? Ea potentiae est natura, ut non aliter tuta sit, quam armorum exercitatione. An exspectamus, ut novus, juvenis, eoque ferox, cupidus gloriae, tantas opes, tantum imperium capessat? At mehercule, hunc senio morboque gravem, metu filii, nota jam inter patrem et filium discordia, nec sedem vacuam relicturum, nec vires imperii externum ad bellum ausurum mittere. Transsilvanum per se invalidum debellatum iri. At enim putatis vos distantiae terrarum, montes, flumina, munitiones urbium, paratus armorum, copia hominum tutabuntur? Et non cogitatis ex intimis terrarum orbis finibus, perruptis ac superatis claustris Ripheis, Asiam primum occupasse, inde in omnes mundi partes serpsisse, et jus suum extendisse, denique Africam ac magnam Europae partem, tot urbes, tot nationes, tot duces, tot reges potentissimos, ipsum etiam imperatorem romanum debellasse? Deum opt. max. precor, hos penates, hanc patriam, conjuges, liberos, carissima pignora defendat. Capessite ergo rempublicam, et imperatorem vestrum, ac mox ducem votis ardentibus diis propitiis sequimini. Decreta auxilia ingentia, peditum millia XL, equitum VIII, ad menses octo praesenti anno; in biennium autem sequens, si ita necesse sit, dimidium ejus auxilii ad senos menses.

Nec minus Carolus Posonii comitia agitabat. Sed principio paucis consiliariorum praesentibus, omnibus autem cunctantibus, quod auspicia praesentem

regem inchoare placebat, simul meminissent creationem palatini huc dilatam, consulti sunt an venire responsum ambigue ad ejus arbitrium remittendo, addito saltem, seditionem timendam, et tanti principis irritos conatus pudori futurum. Meminerant Germani priori comitio, quamvis Ferdinando coram, proxime seditionem ventum; et alii omittendum, alii praesidium militum adducendum consulebant. Venit tamen consveta ac modesta comitativa. Tum pauca de caesaris absentia praefatus, petitiones scripto tradidit istiusmodi: Duobus annis terni floreni ut penderentur, sed novo modo fumatim, hoc est, etiamsi in unis aedibus plures liberarum familiarum essent, aut unam per sessionem plura domicilia, nulla distinctione integrae, semis, aut quadrantis. Privilegia, donationes priscorum regum in fiscum deferrentur, quorum vigor quaestorum judicio staret. Defunctorum bona tam baronum, quam nobilium, extraordinario quodam jure, in favorem fisci judicarentur. Omitto cetera in speciem saltem addita. At ubi haec in comitio recitantur, incredibile dictu, quanta hominum consternatio sequuta; acclamare omnes, his servitutem minari, conceptum odium sensim prodi; Turcicam an germanicam saevitiam praecellere incertum, denique autores exsecrari Ad haec alia innumerabilia commemorare, quae universum per regnum hostilem in modum fierent. Post sedatis animis, ac sententiis dictis ita decernunt: Regem primis comitiis adesse debuisse; contributio ac cetera omnia negata; petere nova ad reditum et praesentiam principis indici; postremo in unum volumen omnia redig placuit, responsionem imprimis, deinde cuncta calamitatum, miseriarum et oppressionum genera, quae non ab hostibus turcis, sed ipsomet rege et suis pateren

tur. ac Augustam transmitti. Quod ad contributionem attinet, Carolus multis vicibus hortando, monendo, ac necessitatem ostendendo effecit, ut duo floreni in praesentem annum offerrentur; exemptis tamen, quos exercitus caesarianus, sive hostes vastassent. Quamquam prudentiores animadvertebant frustra et peti et promitti, quod praestari nequiret, cum mox flagranti bello omnia velut incendio corriperentur; etiam comitia intempestiva; nam regnum ab amicis et hostibus juxta afflictum beneficio aliquo redimere, quam urgere fuisse consultius.

Volumen ingens missum caesari (ex quo saltem pauca annotare lubet), initio inde coepto, quod caesar oblique perstrinxerat, quasi minus necessitate praestarent; constare caesari jam inde abinitio, centum et amplius annos, postquam hic hostis in Europam transiit, quamdiu, quantis periculis, quantoque totius christianitatis commodo decertarint, quanta bella ultro intulerint, ut et eorundem et reliquorum christianorum confessione, scutum veluti ac propugnaculum omnium nationum ac regnorum fuerint: nec se desidia, sed fato cessisse, quo cuncta orta auctaque finem sortiuntur. Quotam temporis partem nedum anni, quin pugnent, vincantque et vincantur, incursenturque et incursent? et his ipsis reliquiis, uti claustris potentiam Asiae, Africae partisque Europae adhuc sustentari; tum etiam, quanto ardore coluerint et patrem et ipsum, quos in reges ultro depoposcerint; quae item auxilia Ungarorum in Inferiori Ungaria, quae Danubium ultra citraque, quae in Illyrico? Jam auctus tributorum ac tricesimarum et metalli memorare; saepe suppliciter precatos, ut paucorum potentiam pater primum et nunc ipse princeps prohiberet, animadverterent que

in perversos. Sed fato an arcano aliquo consilio, incertum, potentiam talium auxisse, flagitiosorum hominum scelera impunitate aluisse. Hinc ortas cunctorum malorum causas, perfugii, factionum, hinc et Transsilvaniam amissam; novissime hoc bellum exarsum unius Balassae insolentia, cujus initium sese et multos principum contributione sensisse, finem vero horrescere; qui eo potentiae evaserat, ut transsilvanicae ditionis sese haud obscure regem profiteretur. Jam Turcas hoc differre, quod vitam cum fortunis adimant, hi vero praeter vitam nihil reliqui miseris faciant. Ad haec sceleratissimos hos homines, et lubricae fidei, universae gentis decus, honorem, conatus et fortunam pervertere, polluere ac vastare omnia, nihil pensi atque sancti habere; denique orare et obtestari caesarem per viscera Christi, misereri tandem et his malis succurrere velit. Commemorant post haec, quae scelera Balassa, ac Germani, injurias, damna, atque aerumnas patrarent; nam eo etiam tempore, ut antea semper, miles villatim vagari; quo perveniebat, jumenta, victualium omnia genera rapere, hospites et matronas vestibus spoliare, opificibus vestes imponere, quamplurimos hominum crudeliter necare, plerosque pagos ac villas incendere, magnatum, nobilium, vel aliorum essent, nullam differentiam facere; nec eorum domus iisdem malis immunes esse. Prisca consvetudine usque huc mos habebatur, vectigal (quod tricesimas vocant) de his, quae regno inferrentur efferrenturque, nec de minimis, sed quae floreni valorem excederent, in finibus tantum pendere: at nunc omnibus in oppidis, in omni mercatu, neque nobilium aut ignobilium habita ratione (erant enim nobiles liberi et immunes omnium vectigalium, eoque

gratuito militare assveti) gravissime exerceri. Hereditates, quorum essent, ab hostibus recuperatas, nemini reddi; quin pleraeque a dominis possessae, ita ut sibique et hostibus usui forent (prout nunc reliquiae Ungariae se habent) postquam liberatae sunt, penitus ablatas pro regio fisco. Ubi quis cujusvis rei causa ad praefectos germanos accessisset, ut in Scythiam redirent, responsa dare.

At maxime omnium animos exasperavit, cum Maximilianum in meliorem statum reformaturum omnia confiderent, spe frustrati, et in ipso fere limine regni omnes acerbitates crescere viderent. Nam cum a morte patris nulli omnino Ungarorum quicquam beneficii fecisset, eo gravius visum est, quod primum et incredibile factu, in extraneum transtulisset, donavissetque episcopatum jauriensem, paulo ante defuncto episcopo, qui unus in tota ditione regis adhuc ab hostibus magis integer esset, cuidam Zachariae Delphino, homini veneto Pii IV. pontificis max. nuncio, cum id legibus Andreae regis ceterorumque omnium cautum, sed etiam usu perpetuo jam inde ab initio sancte hactenus observatum fuisset; insuper cum detestarentur hominem detestandis flagitiis. stupris, adulteriis, sodomia, sacrilegiis, postremum proditionibus, et ob id exsulem patria; quare omnes admirari, ac summo piaculo habere. Hic ab Paulo IV. ob easdem causas nuncii officio dejectus, post ope Maximiliani ab Pio IV. restitutus, venalem ad omnia habuit operam: in electione Maximiliani in regem Romanorum magnum suum studium attulit; electorum ecclesiasticorum erga Maximilianum religionemque ejus (quae suspecta erat pontifici) rursus pontificis illis commendaverat; ita omnibus utrisque iisdem ignaris illuserat. Eundem

contra episcopos ungaricos impulit; nam senatus ungarici auctoritatem, jam prius fractam, penitus dissolvere, inter alias artes erat. Inter alios Nicolaus Olahus invisior, ut regium sigillum deponeret, ac aliis per alias causas e senatu ablegatis, vacui et amissi senatus fama penes Ungaros maneret. Ita senatorum praecipue numero imminuto, statuit nullos in senatum legere, quo contemtior paucitate ipsa ordo esset. Hic Delphinus ab Venetis capitis damnatus, et aqua atque igne interdictus exsul factus fuit. Sed Maximilianus odio Ungarorum atque adeo Venetorum, invito Pio IV. cardinalatum extorsit, et ejus insignia Maximiliano, ut cui potissimum placeret, traderet; quem ille Delphino ex omnibus magno omnium dolore attribuit. At mox Pius V. eundem privavit; ac unum intra annum factus et depositus infamem vitam egit; quamquam rursus Maximiliani flagitatione in ordinem restitutus fuerit. Erant plerique episcoporum ungarorum, viri integerrimi ac doctissimi, qui sedibus ejecti nihil nisi titulos haberent, diu multumque in servitiis patris ipsiusque insudassent, sua, spe futuri, profudissent, ita sese ludificari dolere. Jam sapientes inauspicatum regnum per seditiones notare; tum novum exemplum ruptis legibus hactenus intemeratis. Non erat postremum, episcopis ac ordini ecclesiastico taxam nunc primum excogitatam atque intolerabilem impositam, qui jure gentis communi cum nobilitate libertate fruebatur. Sed duobus tribusque episcopis ac minoribus aliquot antistitibus demptis, ceteros adversus servitutem libertatis constans defensio, alios inopia, mox bellum defendit; quamquam crebris mandatis principis urgerentur, et quaestores odio etiam religionis sollicitarent.

Haec atque talia innumera in scriptis; sed si de omnibus querimoniis, dolore, moestitia, animorum perturbatione velim dicere, tempus quam res maturius me deficeret. Quamobrem, ut cursum historiae sequar, ad narrandum maximum bellum memet accingam, quod priusquam incepero, ea quae praecesserunt, ut quodque ordine factum est, commemorabo. Itaque Ajnackeo arcem in ditione cassoviana, validam ad magnam etiam vim sustinendam, foede statim amisimus. Eam Michaël Sarkeozi praefectus habebat, et ex ea Eustachii Feledii, domini sui, heredes excluserat; illo autem capto, ut memoravimus, uxor tenuit; neque id virium imperatori fuit, quamvis enitenti, ut heredibus redderetur, donec muliebri negligentia perdita est*). Vere jam adulto vulgantur prodigia imminentium malorum nuncia, quae aliis observata, congruum fuit nec nos omittere. In admissariis caesareis apud Ovarum hinnulus capite pedibusque cervinis, claris oculis, at lumine privatis generatus; Viennae in xenodochio civitatis biformem foetum mulier enixa; Sabariae oppido lacte pluit. Unde etiam in religionem versa diluvia non alias tam crebra, tamque magna, et miserandis casibus aut absumpti aut concussi paucorum spatio mensium ferme omnes consiliariorum intimorum. Nam paucis ante diebus, quam caesar Augustam proficisceretur, cancellarius bohemicus, Joachimus de Nova, domo revisurus suos, constitutis jam ad iter augustanum cunctis, jamprimum in ipso ingressu itineris, equis

*) Forgách S. jegyzete; Az pórokval szerrel virasztattak, amazok azt elunván, megmondták az töreknek; az török megszerződik velek, az kiken az szer volt, azok felmenvén virasztani, egyönként kosárba vonták fel öket, hogy az virrasztásnak munkájától megmenekedjenek. Szinte Szent György napra virradólan hágták meg.

jugum et flagellum recusantibus, vix aliquot a Vienna passibus infeliciter, ponte sublicibus laxo, ante et post ipsum aliis ultro citroque commeantibus ac salvis, curru suo transiturus, cum familiarissimis praeceps medio alveo hauritur, inundationeque suffocatur. Illud magis mirandum, omnes evasisse, solum periisse. Eodem tempore Pulherus a consiliis, coeptorum theologiae studiorum avidissimus, usque ad insaniam redactus miserabili mentisque et corporis agitatione, non sine desperationis nota interiit. Doctor Seldius et doctor Zasius, ambo ab intimis consiliis, Eberstorphio, quo animi causa caesar secesserat, a consilio Viennam versus una vecti, equis ferocientibus ac modice laxis, ille cervicem fregit, curru prosiliens, hic mortem saltem effugit, caput et omnes artus contusus. Quin et caesari Augustam proficiscenti Lincii equus admotus jam conscensuro, nulla palam causa, illico corruit, statimque exanimatus est.

Sequitur bellum ingens atque formidolosum, Ungariae prope supremum, ni Dii modum statuissent. In quo molliter aestimantium virtutes consilium patuit, Solymano imperatore Turcarum bellum gerente, quod illis incredibile videbatur; adeo virtus ubique in quocunque homine et tempore eadem est; et qui se prius, quam hostes vincit, duplici gloria dignus est habendus. Ceterum antequam destinata persequar, repetendum videtur, qualis status Ungariae, quis habitus provinciarum, qui fines fuerint. Utile erit et alia regna componere ac principatus, ut qui aliorum pericula suam securitatem putavere, similia metuant. In Inferiori Ungaria Giula erat remotissimum confinium caesaris ad Crisum amnem, quamquam Vilagosvarum usque porrigeretur, montem Macra ver-

sus, sed minime validum, in octavo ab Giula milliario. Praesidium agitabat Ladislaus Querecheny de comitatu saladiensi familia modica, ingenio, vultu, ac corpore juxta mobilis; at superbia, ambitio, splendor in victu cultuque; ex uxoris facultatibus magnificentia apud Germanos videri; ita emercatus praefecturam giulensem. Ob ingens aes alienum, quod in emenda arce apud Marcomannos Niclospurgo contraxerat, LX usque florenorum millia, avare nimium praefecturam tam inter milites, quam populos exercebat, intimorum consiliariorum amicitias crebris muneribus sectatus, maximarum familiarum viros, solis virtutibus inixos antevertit, militiae nullum exemplum, nec bonum, nec malum. Quicquid terrarum Cusum Marumque inter amnes, quin pleraque etiam Marum ultra, huic parere coactum, videlicet comitatus Beekees, Zolnoc exterior et interior, Chongrad, Arad, Chanad. At comitatus bihoriensem, ungensem, bereghiensem, ugochiensem, Marmatiam totam (Maramarusam vulgo dicunt) cum Transsilvania Johannes II. filius Johannis regis tenebat. Jam redeundo in occidentem primum occurrit Agria; hinc comitatus hevesiensis, borsodiensis, ac pesthiensis armis nostris in obsequio retinebantur. Dehinc Carpathios ad montes Scepusium, perque juga zoliensium ac arvensium montium in barsiensem ac nitriensem comitatum ventitatur, ubi Leva, Ujvar, et Comiathy confinia nostra erant*). Sequitur posoniensis, jauriensis ac comarensis. Ex quibus Jaurinum ac Comarum confinia sua tantum moenia tutantur. Hinc iterum

*) Forgách S. jegyzete: Az bányák közül Bakabánya, egy rosz félszer palánk, Szitnya, Korpona, Bosók, Csábrág, Zólyom, Végles.

longinquissimum confinium Sigetum erat, ad Dravam amnem, in comitatu baroniensi, cujus vi ac militari virtute Dravam Danubiumque intra magna terrarum spatia mandata exsequebantur, comitatus scilicet simigiensis, baroniensis, tolnensis, Valco. Et haec quidem Ungariae confinia; intra quae appendices tantum supererant, ita ut Sigeto Giulam ituro Sclavoniae, Styriae, Austriae, Moraviae, Silesiae, Poloniae propinquandum erat. Medio hostes erant, ad usque mare ponticum atque adriaticum, quo imperium Ungarum olim longe lateque porrigebatur. Ceterum, quae ex confiniis possidebantur, tanquam media inter duo imperia, tributa ac servitia his atque illis pendebant. Ex provinciis ungarico subjectis imperio haec supererant: ubi proximus ab Sigeto erat Dravae trajectus, in Sclavonia Capronicia, et Zagrabia, oppida metu hostili pene deserta, restabant; in Croatia Stenisniak, Modrusia et Segnia oppidula vix sese tutabantur; jam Styriae, Carinthiae, Carnioliae confinia atque propugnacula. Robur legionum nullum, et si bellum ingrueret, miles subitarius conscribebatur, saepe aut jam confecto bello, aut nullo usu; rursus eadem levitate exauctorabatur. In confiniis praesidia Ungari, sed tutas ac utiles praefecturas Germani agitabant. Id quoque Solymanus biennio ante per litteras petierat, ut Germanis confinia firmarentur, tanquam ad pacem et inducias paratioribus. Id Germanis persvaderi non potuit. Jam in reliqua christianitate, Sigismundus Poloniae, ac Philippus Hispaniarum reges, diversis terrarum partibus, incertum an hic fortior, quam ille mollior, rerum potiebantur. Galliarum vix pubertatem ingressus. In Britannia Angli mulieri parebant, quae pudicitia Henrici patris

ontinentiam non superavit. In Scotia etiam diu mu-
ebre imperium fuit, post per matrimonium in sub-
ecti familiam regia dignitas illata; sed deinde jugu-
ato marito, et profuga apud reginam Angliae sub cu-
todiis miseram vitam egit. Italia divisa parvum in
ommune afferebat emolumentum. In Germaniis ut
mperium, ita auxilium precarium et fluxum.

Hic fuit rerum christianarum status, cum sequu-
urum ingens ac formidabile bellum Arslanus buden-
is bassa improsperum sibi coepit, atque exitiosum.
Nam proximis bellis animi erant exulcerati, Germanis
ndignantibus, quod transsilvanico bello nunquam de-
ituro, gravi cum periculo, et consiliorum suorum
erturbata ratione frustra desudare cogerentur,
olymano, quod, et in Melite et in Ungaria parum,
ontra quam sperarant, praeterito esset promo-
um bello; eoque bassam temesiensem dignitate pri-
atum perpetua infamia notavit, quod imperitius, quam
ro bellica laude debuisset, re administrata Germa-
orum copias non delevisset; tum vero pacem peti, si-
nulque bellum in Germania parari, nequaquam sibi
ontemnendum ex antiquae laudis gloria rebatur. Nam
aesar Georgium Hozutotium camerae ungaricae
onsiliarium cum his mandatis ad eum ablegarat, ut
Transsilvanus foederibus excluderetur, neque ulla ope
juvaretur; Mucacium ac Hustum, ex pactis bello
proximo ad Sacmarum per legatos Transsilvani
transactis, restituerentur; at nullam mentionem Tokaji,
et quae superiori bello ablata, legati ejus Byzantii
reddenda receperant, facerent, neque tributi; verum
si Transsilvanus excluderetur, biennii transacti si-
mul propediem remissurum promitteret. Addita sunt
mancipia obscura pro Solymano viginti; purpuratis

autem non parva munera. Georgius cum Byzantium appulisset, non auditus, in hospitium oratoris caesariani, inclusis portis, atque omni aditu exclusus, cum castris venire jussus est, ac posta Belgradi usque ad belli exitum relictus. Solymanus enim, quamquam senio et imbecillitate corporis oppressus, in hoc postremo laudis tempore nihil sibi parcendum putabat nullum impedimentum satis ad gloriam arbitratus. Memoratur in concilio purpuratorum dissvadentium talia verba prodidisse : non sibi honoris ac praeclarae laudis gloriam eos paravisse ; unum illud, inquit, meum est, non modo mihi vivo, sed etiam ex hac mortali vita decessuro ad aliam et immortalem vitam ex omnibus bonis remansurum; quod precor Deum maximum, ut cum supremo meae vitae exitu, quam pro religione Deo consecravi, in hostili solo atque ipsa in hostis patria, ad ipsius urbis Viennensis moenia, felici victoria velit confirmare. Praeclara vox tanto imperatore digna, ut qui hostes vincere solitus esset, naturam ipsam, si quo modo posset, se quoque ipso major superare vellet, et quam boni christiani non ad aures modo, sed ad animum quoque tandem admitterent Nam cum tria sint omnino hominum genera, quam multi principes, per Deum immortalem, ne in tertio quidem possunt consistere, ut ne nomen quidem mereantur.

Arslan bassa ergo Nonis Junii Palotam obsedit; namque Georgius Turi praefectus praesidii iisdem diebus Albae Regalis Turcas clade affecerat. Auxilium externum longinquum erat, et princeps absens: at periculum et metus cunctationem demserat. Igitur proceres, quorum res agebatur, Franciscus Batthiány equites centum, pedites trecentos, Ursula de Canisa

conjux quondam Thomae Nadasdini palatini equites CC, pedites DC expedivere, et comitatum Castriferrei in arma concivere, nobiles viritim, paganos secundum numerum census regii; horum exemplum sequuti et alii comitatus alter alterum hortantes, et certatim impellentes. Ad haec Ladislaus Giulaffy cum praesidio tichoniensi, Franciscus Teorek cum papensi, ac Christophorus Nadasdinus aggregantur, gloria militari insignes, et belli duces, ad decem millia hominum Papam confluxerant. Interea Arslanus murum quamvis validissimum ac latissimum tormentis uno in loco patefecerat, fossam materia oppleverat, et acriter oppugnabat*). Nec Georgius Tury par animo segnius propugnabat, nisi quod adversum vulnus accepisset. At Arslanus, ubi auxilia in promptu intellexit, quod nuncium speraverat, et castra quoque ab Papa oppido mota esse, duodecimo die coeptae oppugnationis praeceps discessit, ut Georgio Turi novissimos carpenti, aliquot minora tormenta reliquerit. Pulso hoste legio Germanorum supervenit duce Georgio

*) Forgách S. jegyzete: Ott volt s fő volt abba az hadba gróf Eck, gróf Helfestain is, és Claus von Haldstat, 12 ezer német gyalogval, azaz két regimenttel, és ugy indultak Palota segétsígére. Tury György nem volt sebes. De az török immár, azaz Arszlán bassa elment volt alóla; mely elmenése igy történt, hogy kildte volt Palota alól az táborból Arszlán bassa csatára az tatai kalauzt, Deli Lufftit, Győr felé nyelvet fogni. És hajtatott volt gróf Eck Csallóközből közel 200 vagy 300 kocsit, hogy kik vesszőt, karót hordanának, miért hogy még nem volt kész az győri épület. És hogy az kocsik az Bakonra mentek, német és magyar gyalogok Győrről mentek velek őrizet okáért. Deli Luffti ütött reájok, de azok lövéssel oltalmazták magokat, és elment, nyelvet nem fogván. Éjjel az passához jutott palotai táborba, és azt mondta, hogy széle, hossza, száma nincs, mennyi kocsira ütött volt, kik az vár segétsígére mennek. Az passa éjtszaka elszaladott, futva ment, sátorokat, élést, szerszámot ott hagyván, még taraszkot is egyet.

comite ab Helfestain, simul exploratores referunt Besprimio CCCC Turcas digressos insidiarum et explorationum causa, posse illos excludi et arce potiri, si recentem victoriam et famam aucti exercitus statim sequerentur; nec spes fefellit. Praeivere ungari equites et pedites, sequuta Germanorum legio; et forte pars muri tum casu corruit, ideo non fuit necesse magnam vim tormentorum adhibere. Postera die miles oppugnationi paratur, et qua murus patebat, Germanus sibi deposcit. Ungarus portam securibus subruit, pars scalis adnituntur, et Ladislaus Giulaffy primus cum suis portas perrumpit, ignemque tectis subjicit; mox Germani penetravere; eodemque tempore pulvis tormentarius forte incenditur. Caedibus atque igne omnia miscentur. Turcae plerique trucidati. Sed miles spolia raptat; ab Germanis multi Ungarorum eripere volentibus praedam, his defendentibus trucidati sunt. Arx quanta maximo et opulentissimo episcopatui par erat, unam intra diem ignis voragine funditus deleta.

Interea germanorum auxilia Viennam ventitare, et tandem castra ad Comarum posita. Jam cura exercitus Ecchio comiti a Salmis capitaneo jauriensi, ac Helfestanio commissa erat. Aberat Tata tria milliaria Comaro, amoenitate ac principum deliciis olim celebrata, nec invalida, et magno praesidio firmata. Propinquitate, et continua comarensium ac jauriensium incursatione obnoxiam oppugnare placuit. Biduo tormentis petita, et pluribus in locis patefacta; tertia die acerrime oppugnata; vicit pertinacia militum ac multitudo, omnibus trucidatis, non tamen sine nostro sangvine. Exin Geztes et Vitan non ausa exspectare vim legionum equitumque, recepta sine oppugnatione. Nam

jam tres legiones in castris erant, sex equitum germanorum millia. Haec usque Idus Julias acta. Ceterum percrebuerat jam fama turcici exercitus, nec tamen quisquam adhuc sciebat, an imperator personaliter bello adesset; nec referentibus exploratoribus fides habebatur; ita occupavaret animos prior persvasio; donec Dravam totis copiis paulo infra Ezecum ponte navibus confecto trajecisset, ac Sigetum peteret. Insolita per eos dies Dravae et Savae inundatio profusis late undis moram illi fecit, quo tardius Sigetum perveniret, cum in Inferiori Ungaria Pertaff bassa jam Giulam oppugnabat. Solymanus enim bipartito in principio bellum gerendum statuit Siquidem ingentem et supremam suorum gestorum expeditionem tanto consilio tantisque viribus susceperat, ut Giulam unam alicujus momenti inimicam arcem a tergo non relinqueret, eaque expugnata, conjunctis amborum exercituum viribus, perfracto etiam uno Ungariae claustro Sigeto, in austrianam expeditionem attenderet. Itaque prior Pertaff bassa ad Giulam exercitum adduxit. Ipse ad Sigetum praecipuum exercitus robur promovit. In Danubio item innumerarum navium omnis generis classem adduxerat; sed ex omnibus bellicae naves (quas nasadas vocant) ternis et tricenis militibus et tormentis aeneis bene instructae numero ducentae; majores erant omnino septem, et earum una insignis quadriremis praetoria, altera triremis, reliquae paulo minores justis triremibus. Pertaff bassa septuaginta armatorum millia, et in his janizarorum quatuor habebat. Addidere his Temesiensis decem, Transalpinus duodecim, et finitimi Bulgari tria. Et parere illi jussa Tartarorum quadraginta millia; ingens numerus saevissimae gentis, quae per omnia genera cruciatu-

um morte ipsa duriora, necesque crudeles populabunda impune vagabatur. Itaque Pertaff bassa sexto Nonas Julias Giulam ubi pervenit, primum in oppugnatione fuit. Tormentis ab quatuor simul diversis partibus propugnacula dejicere, et moenium coronam, ne propugnatores consistere possent, detergere; ac uno et eodem tempore sex moles excitare : duas in modum montis, quae ita fiebant: terram ante se agebant, ut ea velut incedere videretur, nec laboratores impediri possent, et tantum terra in altitudinem semper cresceret, quantum propius accederet; duas ex materia superposito tabulato ex roboribus in speciem turrium, quas crudis aut recentibus coriis contra missilium vim ignium contegebant. Idemtidem ex saccis manticisque terra plenis, duas ingentium propugnaculorum specie; simul pars fossam materia et terra complebant Concussis propugnaculis subiere milites instrumentis fossoriis; et primum extracta terra, materiam concipiendo igni subjiciunt; ita robora, quibus moles terrea continebatur, comburuntur. Jam statim ab initio propugnatoribus duo maxima incommoda evenerant : alterum quod tres majores machinae aeneae simul prima displosione fractae sunt, et praestantissimos bombardarios miserabiliter confecerunt; alterum quod loca defensionum omnia concussa ademptaque fuerunt. Igitur cum tanta et tot opera simul usque XIIII. Calend. Augusti superante militum multitudine effecisset, et multis praeliis hostem lacessisset: ad supremum valida oppugnatione aggredi statuit. Postero igitur die vixdum orto sole, pleni viris, armis equisque campi, exercitusque optimo instructi muros subiere; pugnatum est uno simul tempore quatuor locis ultra medium diei. Turcis recentia atque

integra agmina sic per vices in pugna succedebant, ut propugnatoribus etiam superiorum dierum labore defatigatis, nihil spatii ad recipiendas vires relinqueretur. Verum Ungari tot bellorum usu periti, subeuntium impetum multis illatis vulneribus egregie sustinebant; et qua in parte maxime laborabatur, subsidia aderant, actumque est utrinque audacter non lanceis et gladiis tantum, sed testacea vasa sulphure et resina repleta, et globos noto artificio confectos, lethiferum atque terribilem vomentes ignem, propugnatores superne jaculabantur; ita multis trucidatis, pluribus consauciatis ac igne ambustis, Turcae se receperunt, supra mille suorum amissis.

Irritis primis conatibus aliam oppugnandi rationem iniit; non eadem constantia nostri ducis, quamvis et alias haud quicquam dignum duce unquam ostendisset. Tormentis ex obliquo emissis ab muro lutum detersit; deinde humus ab intro extrahebatur, ignisque roboribus subjicitur. Jam interiori tantum ordine cratim superstante, tum Querecinius non ab virtute, non ab militari arte praesidium mutuatus, non aggerem, non fossam moliri, sed in solitudinem versus, atque animo prostratus, moestus, postremum inconsultis suis litteras sagitta emittit; nec diu admisso nuncio ad petitum colloquium postulat Christophorum Bathoreum Somliensem conditionibus paciscendis accersiri; qui propere ex Transsilvania evocatus in colloquium. Is sine neque pactionem ullam, neque, si fiat, ratam videri, clam Turcis significavit; utque hominem desperatum cognovit, interrupto colloquio discessit*). Tandem bego

*) Forgách S. jegyzete: Hogy kezét fogta Kerecseninek Bátory Kristóf, egy czédulát hagyott kezébe, melybe az volt irva, hogy meg ne adja, mert le vágják őköt; ha tovább tartja, elmennek alóla; de az

aradiensi commeante, his conditionibus conventum: ut cum armis, equis, et rebus incolumes abire liceat, tres begi, ac tres alii primores obsides dentur, ac carri quadringenti asportandis aegrotis, sauciis, rebusque. Litterae in hanc formam signatae per Querecinium, persvadente uno croata Georgio Melith semiturca, cui ob commercium sermonis et ingenii similitudinem, quam aliis, quod se tractandis Turcarum ingeniis peritissimum profiteretur, et non esse fraudem timendam confirmaret, plus tribuit; quum ne gregarius quidem reperiretur, cum etiam praeter unum et alterum omnes ignorarent, qui levem assensum modo, aut turpissimae deditionis significationem praebuisset; dieque pacto, tertio die Septembris adfuere obsides currusque. Verum cum medium milliare processissent, equitatus a fronte se ostendit; ibi Querecinius pavens et incertus animi, dicentibus per fraudem obsidibus fieri id sine Pertaff bassae mandato, sed si ad eum rediret, fore, ut castigata militum temeritate, salvi abirent, ad eum cum obsidibus in castra revertit, ubi ille in custodiam traditus est: reliqui circumventi sunt, et in praedam conversi. Iverant praesidiarii ungari MD plerique recens conscripti; nam multi veteranorum ac primorum, avaritiae ducis et contumeliarum insolentes, multo ante obsidionem ad Transsilvanum abiverant; Germanorum duo vexilla; agrestium mulierum ac puerorum numerus ad duum millium; vix tamen quingenti ex

megijedt ember ugyan reá ment az megadásra. Azt mondja vala Giczy János, hogy mind az ifju feleségét Tersáczky Klárát emlegette; ha az nem volt volna, talán nem kivánkozott volna ki. — Kerecseni visszahivatta az bassa azontól, hogy szembe legyen vele, és ot mindjárást megfogták, az többit azontól vágni, fogdosni kezdték kikbe sok az nádon maradott meg.

militibus remanserant; quorum plures tabe quam gladio perierunt. Animadversum est, cum in loco alioqui stagnanti intra quatuor aut quinque cubitorum subfossionem aqua abundaret, tum ad immensam altitudinem vix modica et ea perniciosa reperiretur; deinde in prima statim tormentorum explosione tres praestantiores bombardarios adverso maximarum pilarum ictu laniatos esse; quorum unum Baldegaram italum*) insignem architectum, et ob id eo fabricandae arci missum, maximum et praecipuum tormentum cum inflammasset, continuo in frusta disruptum, miseranda nece discerptum. Illud quoque maximo incommodo nostris fuit, quod sagittariae fenestellae, quae ad latera defendenda paratae fuissent, ad primos ictus, cum ex materia constructae essent, corruerint, inutiles prorsus redditae. Querecinius ex Sclavonia illyrica oriundus eadem hieme Viennam profectus ad caesarem, missionem flagitaverat, sed retentus est, et texente mox varias moras, vi impulsus, odio in omnes, et ad perdendum fato; qui ubi in potestatem venit, Belgradum missus est, et se liberatum iri per redemtionem captivorum sperabat. Sed cum captivos foedis tormentis discruciari, et aliquos excarnificari usque ad immanem crudelitatem consvesset: ii ad Selimum suos cruciatus deferentes facile impetrarunt, ut pari cruciatu enecaretur. Tantopere in omnes saeviebat, ut quos in oppidis et pagis paulo ditiores, quorum nomina diligenter investigare solebat, intelligeret, captos miris modis discruciaret, et argentum, si haberent, aut aliunde mutuatum, cum immensos cruciatus redimere cogerentur, extorqueret; ut in praefectura

*) Forgách S. jegyzete: Nem Baldegara volt, hanem más valaki; mert Baldegara Octavio egri architectus most is él.

vix biennii tempore, sexagies millia nummum pro Arce Niclospurg in Moravia coëmpta dependeret. Sed non diu duravit res male parta, quandoquidem filius paulo longiori, vix quadriennii tempore foede decocta arce et bonis omnibus, primus et supremus heres, nullo post se herede relicto, ad creditores delabentibus bonis omnibus, ut vix etiam sufficerent, decessit*).

Ceterum Solymanus cum Belgradum pervenisset, plures dies transmittendo exercitu est remoratus; quandoquidem exundationes Savi atque Danubii eotum tempore magnae fuerant. Dum ibi stativa haberet, Johannes II. invisendum statuit, id quod ei Mehemetus antea denunciarat, et scripserat, se tanquam filio, ex paterna charitate, quando in patrem se suscepisset, significare, quatenus se et regnum salvum esse vellet, ut imperatorem salutare ex propinquo nulla ratione omitteret; tamen aegre persvasum est, dissuadentibus fere omnibus, et ipso maxime Augusto Sigismundo rege Poloniae, qui cum sordidam pincipum peregrinationem in litteris appellaret, vehementer improbabat; attamen ab quibusdam, qui Solymani virtutes verius pensabant, et ingrate eum facturum, si patrono tutelari, gloriam ex officio pupillari et propemodum filiali, non lucrum quaerenti ad tempus defuisset, persvaderi sibi passus est. Fuere igitur ex toto regno splendidissimi quique in comitatum conscripti.

*) Forgách S. jegyzete: Gyulát megvevén, Jenö alá ment Per taff bassa. Abba egy kerékjártó német hadnagy volt fő; az magyarok elött Segnyey Zsigmond. Azt is ennehán napig lötette. Az németek megrettenvén, meg akarták adni. Segnyey Zsigmond alig birta reá ököt, hogy csak estvét várjanak, ha immár emberől nem akarnak lenne meghalni. Estve oztán kiütöttek, az ki hol el látott jönni. Segnyey eljött volt. Az német hadnagy ott maradt volt, de azután Hatvanból változék ki.

Neminem unquam majori comitate honoreque excepit Solymanus; itaque inter navigia, quae in promptu ad adventum stabant, biremem propriam auratam atque pulcherrimam, qua transveheretur, misit; tum splendidissimi quique, et quicquid militum fuit ornatissime instructorum, qua transibat hinc et inde adstabant; ornatus equestris omnis purpuratorum atque imperatoris incredibilis valoris, et ad speciem admirabilis visebatur. Inter quos ad tabernaculum praeparatum haud procul ab ipsius Solymani est deductus. Jam ibi multa alia tabernacula pro universa comitiva erant parata, et ad victum omnia necessaria. Deinde ad congressum venturo, serico et auro contextas vestes donо misit, et centum janiciari praesto fuere, quorum unusquisque partem aliquam muneris ferebat, quod erat amplissimum ex totidem vasibus aureis et argenteis, et rubinus auro inclusus mirae pulchritudinis L millium nummum aureum aestimatus; istos delecti praecipui ex comitatu sequebantur, sericeis vestibus, quas Solymanus ad tabernaculum praemiserat, superinduti, atque turcicis calceis et calcaribus; unus tamen ipse equo vectus. Tum ubi propius accessit, munera et alii pro tabernaculo, quod aureo panno universum constratum erat, in conspicuo loco constiterunt. Johanni autem ingredienti duo ex purpuratis in limine praesto fuerunt; et Solymanus per capitis inclinationem, quasi paululum sese elevans, dexteram praebuit, ac XX viros ex toto comitatu selectos, ordineque accersitos ad oscula pedum admisit, cum familiariter eorum nomina et dignitates et aliquas honoris notas adderet. Tandem omnibus praeter purpuratos et interpretem semotis, sellam ibi ante praeparatam admoveri jussit, et Johannem non semel sedere jus-

sum tamen recusantem tenerrime est collocutus, quaesivitque an suus exercitus satis validus videretur, et Germani an exspectaturi essent, ut cum eo manus consererent. Deinde collaudavit, quod ad se invisendum venisset, bonoque eum consilio usum; se quippe eo consilio Byzantio solvisse, ut Viennam expugnaret; nam statuisse, sub tabernaculo vitam finire, et ipsum ab inimicis suis vindicare. Tandem ad purpuratos ait, eum patri, physiognomiae indicio, probitate et ingenii bonitate respondere. Finito colloquio Johannes libellum ei porrexit, qui finium consignandorum petitionem continebat; quem Mehemeto summo vezirio tradidit, et coram illico commisit, quaecunque libello continerentur, diplomate dari ac confirmari. Exinde dono misit Johanni baltheum latum unam palmam, pugionem, et machaeram, omnia haec ex solido auro, rubinis et adamantibus admirandis unionibusque ita referta, ut sese fere contingerent, utque modum aestimationis excedant. His ego nihil unquam vidi pretiosius. Item quatuor nobilissimos equos ex solido pariter auro gemmisque ornatos. Dein Mehemetus significavit ei, cupere se colloquium ejus, et facturum se fuisse apud eum id, nisi legibus et religione attineretur; ne ergo uti filius ad patrem honoris causa ad se venire recusaret; facturum enim se vicissim, ut nunquam officii praestiti eum poeniteret. Quod cum ultro eum facturum fuisse crederet, Solymano coram nunciis viris primariis ab Johanne ad eum missis, qui munera ei pretiosa detulerant, hilari vultu renunciat, et universam aulam, quod apud eos in solennibus et magnis rebus fieri consvevit, exornari jubet. Omnibus id vehementer placebat, praeter unum Becesium, a cujus voluntate ne latum quidem rex

ungvem discedebat. Secundum ergo Becesii consilium, remissis iisdem nunciis, colloqui sibi placere respondit, petere tamen, ut eques in campum venire velit. Quod cum intelligeret vir acutus, non sibi vacare, hoc tantum respondit. Sed altissimo dolore concepto, Johanni ea res incomparabili damno stetit, et tum, et deinde. Et si diutius vixisset, omnes in eum vindictae nervos intendisset. Nam Solymanus ne quid omitteret ad summam benevolentiae significationem, ad convivium concepto in animo decreto et denunciato, quod apud Ottomanos, praeter charissimos, et in tota vita tres aut quatuor, non contigit, adhibiturus erat. Id Mehemetus ea ratione disvasit, quod Johannes dubiae valetudinis esset, et si quid humanitus ei contingeret, maleficii suspicionem non se evasurum. De finibus autem, quos Solymanus coram assignandos mandaverat, a Mahomete spem tantummodo recepit: cum petiisset fines ditionis intra Tibiscum et Cusum *) amnes statui. Ita pulcherrime suscepta res, turpissime unius consilio corrupta est. Tantus Solymani eum perpetuus in eum amor fuit, ut nisi semper insana consilia avertissent, nihil petenti denegaturus fuerit; quando reversa Isabella ex Polonia, Rustemus gener Solymani obtulerit, si ei decem millia nummum aureum numerarentur, Lippam, et quidquid intra Tibiscum et Cusum esset, quod longe majus erat praesenti postulatione, reddi curaturum; optima occasione ab homine amicissimo, qui sensa Solymani nosset, ultro oblata, per Isabellam muliebri negligentia et avaritia non curata, cum ab multis animadversa, frustra clamaretur. Sed in castris magna omnium rerum copia gratuito praebita est, in quo cum omnis humanitatis et opulentiae decus viseretur, illud certe etiam jucundum erat, quod praeter

*) István jegyzete: Crisium.

tabernacula amplissima, et libertatem mirificam, cum ne verbum quidem unum minus gratum a quoquam auditum sit, certis ac debitis horis miro ordine et silentio, ligna, aquam, ovium greges, ac ad ipsas quoque delicias omnis generis lenocinia, insuper pecuniam non ad praesentem modo usum, sed ad superfluitatem usque, ut domum quoque pleraque attulissent, praebuerint. Et Solymanus condimenta ex saccharo, musco, et diversis aromatibus pretiosissima simul et delicatissima inter epulas magnis fictilibus vasis miserit. Inter magnam ejus imperatoris opulentiam non est ommittendum id, quod sella, qua insidebat Solymanus, admiranda dicitur. Nam solido ex auro caelata fuit, longa hominis unius longitudine; posterior pars, qua tergo inclinabat, supra caput in modum solii vel throni elevata, omnibus ex partibus et a summo ad imum admirandae magnitudinis et radiantibus unionibus ita exornata, ut nihil unquam pretiosius atque splendidius videri ac dici possit. Transmittendo itaque exercitui intentus, asiatici equitatus magistrum cum quatuor et decem millibus Albam Regalem, Mustapham begum bosnensem in praefecturam budensem, classem universam Strigonium praemisit; qui ubi Budam venit, Arslani secretarium strangulavit, quod idem ad caesarem fugiendo tum vitavit, sed ibi ob amissam Tatam et Besprimium, ac quod praelium diffugisset, evitare non potuit. Cujus tandem res ex more, quando imperator aliquos plectere consvevit, confiscatae ad castra transmissae, ab Ungaris excursantibus, pecuniae, vestes, equi, et mancipia capta in castris pro auctione veniere. Tandem Solymanus Calendis Augusti Sigetum pervenit. Arx atque oppidum erant fossa tantum discreta; rivus enim e proxi-

na valle incerto alveo per plana decurrens, sparsas aciebat lacunas, et coecas fossas; unde effossa quae ircumerat terra, immensa latitudine paludi simillimam ossam reddebat. Moenia atque propugnacula ex arte on saxo aut cocto latere, sed triplice ordine cratium erreis clavis vinclisque inter se junctorum duos et iginti pedes lata, ac media humo solida, quamvis forissimi muri vim habebant. Inerant peditum mille et ctingenti, equites CC, civium CL, qui ultro remanseant, omnes ungarici atque illyrici nominis, mulieres ac ueri ad duo millia; currulia tormenta sexaginta, pulveris tormentarii, et reliqui apparatus ingens copia; ec aliud magis desideratum est, quam militum copia, uo sero animadverso, missa duo vexilla Germanoum remeavere, exclusa arcta obsidione; expertum est ullam munitionem humanorum corporum robore praetantiorem. Eadem hieme lustrato per consiliarios ellicos milite, ducenti equites ut superflui milites dimissi, itidem plerisque in locis praesidia immiuta, mox tamen crebrescente rumore hostili, mille edites ungaros conscripturi, quamquam multa conuisitione, vix aliquot invenerunt. Haud obscurum est ebhardum Belczerum consilii bellici vetustissimum ovum officii genus recens inventum, non multo ante ortem Ferdinandus auctore Maximiliano legit) gloiatum suo consilio annuis quadraginta millibus sumus fisci levasse. Sed haec sapientia clade Ungariae onstitit. Litterarum et lingvarum, nisi vernaculae, gnarus, in clade ad Essecum infelicem paucorum menium et stipendiorum orsus militiam, captusque ac andem redemptus est, neque antea neque post unquam ttigit. Avaritia usque adeo foedus, ut Johanne Peteo lassis et Comari praefecto, de explorationibus se-

cum agente, censuerit decem pacios exploratori pretium.

At initium potiundi Sigeti ab oppido captum, quassatumque omnibus partibus vi tormentorum, simul fossae materia ac terra complentur; jam Turcae ad oppugnationem succedunt, pugnant, instant, pellunt ac pelluntur, trucidant atque trucidantur, cum sustentatis aliquot arduis oppugnationibus adferuntur caesari litterae Zrinii, castris ad Ovarum fixis, hostium immensas vires, et suorum plurimis jam amissis, paucitatem docentis: consilium se ab necessitate velle capere, ut oppido conflagrato, in arce supremam fortunae alcam experiatur. Sed dissvasus ab veteranorum primoribus, qui priori quoque obsidioni praesentes, meminerant, etiam oppidum, quamquam minus tum validum conservatum, tractu belli multa evanescere, quae obsessis salutem, hostibus perniciem adferre possent; etiam caesaris vires et christianorum auxilia sibi ipsi ostentabant. XV. Calend. Sept. visus universus hostilis exercitus per ingentia agmina discretus, quo etiam innumerae multitudinis ostentatio metum propugnantium augeret. Subeunt muros, et tamquam stataria pugna ac patenti campo, per immensas murorum ruinas, et late fossarum oppleturas fit praelium ingens et hinc atque illinc strages. Sed aliis ac aliis non militibus sed exercitibus succedentibus nostri impares numero, omnes simul pugnare cogebantur, et non unum, sed multa praelia capessere; donec ad extremum corporibus, viribus, spiritu deficientes, tantorum exercituum, tot praeliorum impetu, diei labore perpesso ac sustentato, inumbrante jam vespera in arcem se recipiunt. Constat DCCC superfuisse, cum rursus nova

oppugnatio, nova laborum facies, nova moles periculi, instaret. Ab tribus simul partibus tormentis dies et noctes propugnacula moeniaque petita, tres moles ingentium castellorum similitudine saccis terra et lana oppletis, cujus multo maximam copiam ex universa provincia congesserant, altitudinem moenium egredientes easdem ad partes mira celeritate constructae; super his delectae janiciarorum manus cum tormentis impositae, nullum momentum, fossam, vallum, aggerem, aut munimenta introrsus moliendi relinquebant, donec uno eodemque tempore averso etiam rivo, scissa repagine aquarum, fossis materia, terraque repletis, ac cratibus desuper impositis ad muros subirent, acerrime oppugnarent, diem ac noctem juxta infestam reddendo, ut perpetuo labore ac vigiliis conficerentur. Sed periculosissimum certamen quarto Calend. Sept. (decollatio S. Johannis Baptistae infausta Ungaris, fausta illis dies erat) initum, cum universus exercitus ad oppugnandum incubuisset*). Nam Solymanus morae impatiens, et irritarum oppugnationum accensus, simul recordatione illius diei, felix ac faustum omen precatus, increpatisque visiris expugnare jubet. Quin et ipse senili corpore langvens, prisci tamen decoris avidus, equo impositus, conspicuusque suis accendebat animos. Janiciaris primo loco subeuntibus, miscetur praelium; fit atrox pugna jam missilibus, jam corpora corporibus, arma armis, vires viribus opponendo; ad extremum capto janiciarorum aga et multa clade affectis, praelium excepere integri ac recentes; tum praelium

*) Istvánfi jegyzete: Eo die Turcae se in castris silentio continuerunt, uti ii, qui interfuerunt obsidioni, *referunt*.

redintegratum, iterumque aliis atque aliis succedentibus agminibus, noctem totam, et posterum diem oppugnando continuarunt. Nec ideo nostri remissius agere. Pridie Nonas Sept. eductis in conspectum totis copiis, et dispositis per turmas ac cohortes, parant praelium; materiam, ignem, faces, egesta antea terra, aut vi tormentorum disjecta arboribus subjiciunt; inde materia in propinquo pro munimentis comportata ignem corripuit, inde militum casae. Itaque simul pro ruinis pugnando, caedendo, Turcis invicem succedentibus, nostris vix ad suspirandum spatio, denique vi atque flamma in interiorem arcem compelluntur; in angulo sita propugnaculi vicem habebat, intermedioque ponte multi obtriti, multi caesi, ac praecipitati hostium saevitiam perpessi sunt. Jam perventum erat ad summas rerum difficultates, jam cuncta obsessos praeter unam animi virtutem constantiamque, nam spes quoque sera, defecerant. Hostis crebro insultare, urgere, oppugnare, tandemque VII. Idus Septembr. paratis omnibus missilia tela ignem vomentia propinquis tectis ingerere, scandere muros, omnibusque locis pugnare; postremo ferro et flamma nostri eo angustiae redacti, ut patefactis portis erumpendum in arcem exteriorem putarent, ibique in orbem pugnando, pulcherrimi certaminis finem cum honestissima morte facere. Irruere hostes et glomerari circum; tum ponte et area confertissima hostium multitudine plena, subito tormentorum maxima ante ibi condita collibrata ac inflammata in oppositos emisere; incredibilisque hostium strages puncto temporis edita est; nam non pilis tantum tormenta, quibus constipata acies certa ac miserabili clade lacerabatur, sed etiam taxillis ferreis, variisque metallorum frustulis, usque ad

summa ora compleverant, quae flammarum et pilae impetu expulsa, grandinis modo in omnes p artes lethali violentia dispergebantur. Erupturus tandem Zrinius cum suis, ac terribile sui spectaculum pugnando edens, intra pontem geminato ictu pilae ex sclopeto trajicitur; caede, ferro, flammis tota arce vagantibus. At maxima et incredibili hominum clade victoria constitit; nec enim vivi modo, etiam mortui ab hostibus velut paenas exposcebant, cum in turrim quandam saxeam, pulvere sulphureo et missilibus ignibus completam, desperatis jam rebus, funiculos igne succensos arte collocassent. Igitur capta arce, cum innumera multitudo irrupisset, nec arcem modo ac oppidum opplesset, mixtis primoribus ex totis castris, sed circum patentem campum: tum repente inflammatis pulveribus, disjecta per omnes partes missilia tela et saxa, quoquoversum inciderant, confertissimos hostes abstergebant; nec cominus tantum, sed eminus etiam eadem periclitantium sors, dum saxa per aërem volitantia, ignesque missiles passim corriperent, obruerentque mortales, velocitate mali omne effugium praeveniente, saucii, semineces, exspirantes, ambusti, artusque discerptorum militum cum ingenti strage caesorum, horrendum spectaculum visebantur.

Hos exitus duo claustra christianitatis habuere; nam Ungariae appendices tantum supererant, si priscum imperium spectes; munitionibus, armis paria. Giula viris potentior, duce dempto. Duces superbia, saevitia, avaritia, haud discreverim, nisi quod hic maculosa vita, egregio fine, tantundem meruit bonae famae, quantum ille malae. In Croatia vetusta comitum familia ortus, prima juventa Turcis permixtus Petri Keglevicii insignis ducis, bani Illyrici consiliis ac ope ad-

jutus, et in gratiam principis adscitus; eodem tamen post per fraudem capto, arce quoque Chactornia exuit. Cocianerum suomet pugione specie visendi evaginato, ob argentum, quod ingens secum habebat, sacris mensae, diisque hospitalibus temeratis interfecit. Quod facinus ei plane congruit, cui ingenium esset ob crudelitatem et avaritiam, et maxime principe infirmo, apud quem sine metu peccaretur, cuicunque flagitio promptum. Filiae Petri Erdeody bani Illyrici desponsatae repudium dedit, obtenta prius arce Moniaroquerec, quam in dotem ille filiae arctis conditionibus dederat; nec tamen postea recuperare potuit. At ille in spem aliarum nuptiarum non minus opulentarum, unis nuptiis geminato lucro adducebatur. Nam Margaretae Zeechy Thomae filiae a secundo marito viduae opulentae, neque alia re commendandae nuptias pactus, dum filiam quoque illigavit filio; qua re perfecta, ipse viduam aspernatus ad alias potentiae augendae causa transgressus est. Quippe sororem uxoris cancellarii bohemici de Nova domo, ac Vilhelmi Rosembergii, exoletam virginem affectando nimiis studiis superinduxit. Francisci Tahy magistri agazonum ac viri senatorii, et per affinitatem innexi curiam nobilitarem, clientelarum agmine et eductis Sigeto militibus solo aequavit; etiam arboribus concisis, ad amoenitatem fructumque insitis, quaesito ultro colore. Vocatum enim ad sese, et in convivio ad ebrietatem redigere volens, illo non posse sibi venenum sumere proferente, simpliciter dictum infenso animo in atrocis causam facti diu meditati arripuit, frustra in comitiis et consiliis toties lamentante. Familiari quodam Stephano Gerdaac ad occupandum castellum nobilium tenuis fortunae, contra jus fasque impulso, inva

lidis edictis principis, ausus est e xspectare arma, donec mutuis caedibus expugnaretur. Praefecturam Sigeti ambivit inexplebilis avaritiae atque potentiae studio, dataque vicissim ut clientelis et opibus stipendiorum difficultati subveniret, quae raro nec unquam integra exsolvebantur. Haec scilicet praecipua erat ars legendis ducibus; sive enim suo, sive rapina militem expleret, nihil erat pensi. Sane ab imperio Ferdinandi hoc quale quale est, vel ars vel aliud, omni disciplina, omnibusque legibus divinis et humanis sublatis ad ultimum excidium usque sine remedio perduravit. Mox crebrescente fama belli, cum praefecturam resignare vellet, odio et vi principis invitus retentus.

Caesar interim equitum peditumque copias per Posonium praemittendo pridie Idus Augusti Viennam egressus cum equitatu aulicorum et octo vexillis peditum, comitatus Ferdinando fratre et Gunthero comite a Svarcenburg, quintis castris Ovarum pervenit. Eodem die et Bohemorum, Moravorum, Slesitarumque equitatus. Ex Ungaris Nic. Olahus archiepiscopus strigoniensis, Franciscus Forgach electus episcopus varadinensis, Andreas Batoreus judex curiae, Michael de Mere locumtenens cum potestate palatinali, Franciscus Tahy magister agazonum. Paulo post tria millia peditum italorum, ducis Florentiae auxilium. Ibi caesar consultavit, an progredi placeret? Franciscus Batthiany aeger valetudine ac senio, eoque absens per litteras disseruit principem consistere Ovari praestare, ut ad summam rei auctoritatem et auxilium in tempore ex propinquo adferret, ubi opus esset; sin iret, et intentato pedem referret, fugam videri: utque initia belli provenissent, famam in

cetera fore. Franciscus Forgach Strigonium petendum continuis itineribus, et oppugnandum; fore enim ut Sigetum et Giula vel alterum obsidione liberaretur: et si praelium displiceret, tutum reditum, longiori illi in duplo, quam nobis itinere; ita trahi bellum, et eludi hostem posse. Sin hostis persisteret, haud dubie Strigonio recuperato parem victoriam, parem gloriam. Tahi bellorum peritus subscripsit. Ceteri, quod inter ancipitia teterrimum est, medium sequuti, ire Jaurinum, et ibi consilium ex eventu capere. Sexto hinc die promota castra usque Jaurinum. Caesar ad villam Abda consedit. Ungari in proximis urbi campis, interfluente Rabcza conjunxere castra cum his, qui citra Danubium barones ac comitatus caesarem opperiebantur. Huc advenere Antonius Verancius episcopus agriensis, Paulus Bornemiza nitriensis, ac Stephanus Dobo. Censa sunt equitum duo millia et quingenti, peditum mille. His stativis Turcas villam Cajar in propinquo populatos Ungari frustra insequuti sunt. Per eosdem dies incursavere et levenses, et post aliquot praelia dolum paravere. Praemissi, qui provocarent praesidium ad certamen, et interim plures sese abdiderunt. Illi simulata fuga nostros in insidias traxere; tum pugna exoritur, sed nostri, ut victos intrepide sequuti, non in aciem pugnabant, dispersi a confertis profligati. Bartolomaeus Horvat praefectus multis vulneribus acceptis illatisque captus, missusque imperatori, cum quo familiariter colloquutus Solymanus dicitur, paulo post in carcere mortem obiit. Nec Andreas Balassa prosperiore fortuna usus, nisi quod solus periculum effugit. Ipse ac Emericus Czobor apud Carolum a pueris educti, ne equitibus ungaricis careret, cum CC ambo in militiam

scripti sunt. Andreas Balassa (cum) his Sigetum versus profectus, cum exploratoribus similiter turcis concurrit, meliore primum fortuna; unde quibusdam suorum praeda occupatis, in contrarium versa, fusus fugatusque aegre evasit, amissis militibus, inter eos Francisco Docio nobili adolescente. In partibus Cassoviae senescentes res adventu Simonis Forgach excitatae sunt, neque enim ea tempestate militaris rei fama alius peritior habebatur. Frustratum antea ac spe ductum, tum sua tantum defendentem caesar promissis et crebris litteris evocat, ac Svendio socium ac consiliarium belli addidit*). Georgium Bebecum ab Solymano Johanni II. donatum, supra retulimus. In cassoviano tractu arces, castella atque oppida habebat, et commodum erat in partes trahere. Sed angebatur amissa Senderovia, ut diximus a nostris occupata. Ergo modo agere per nuncios ultro citroque commeantes, modo bellum intentare. Postremum irrita spe ad auxilium turcicum confugit. Fileciensis, nogradiensis et seceniensis begi ad castellum Zabatcam cum duobus millibus et quingentis equitibus in castris erant. Svenda dubitante et ad praelia cauto, Simon Forgach disseruit celeritatem ipsis utilem, et cum parte fortunam experiri, antequam copiae turcicae confluant, ac Tartari bello accedant; futurum enim, ut paulo post pares non sint, et paucitate suorum cedendum sit, et tot simul bella ex moenibus Cassoviae spectet, vix sedem belli propugnaturus. Ita concubia nocte Senderovia (ibi sta-

*) Forgách S. jegyzete: Nem úgy mint sociust, hanem, hogy segédje és tanácsa legyen.

tiva erant) movere, equitum ac peditum tria millia*); nocte obscura et silvarum opacitate multis aberrantibus, Svenda ac Simon Forgach postero ad Tornalliam vicum operiundo militi constitere. XIII. Calend. Septembr. fuit. Interim ex adverso pauci equitum se ostendere. Tum Svenda irasci, turbari, ac consilia ungarica appellare; donec Simon opportuna loquutus, simul missi ab eo speculatores adtulere populares esse. Mox ceteri quoque affuere. Ventum deinde ad hostem instructum jam et paratum. Terga castellum, latus Rima fluvius defendebat. Rursus Svenda improbare consilium, et mutato pugnandi consilio tormentis appetere parabat: cum Simon ex oppido Rima-Zombat praetore et quibusdam civibus accitis, vadum ad molas frumentarias commonstrant. Transeuntibus nostris Turcae digressi castello, ad ima montis in aciem compositi exspectavere. Melchior Balassa sinistrum, Simon Forgach dextrum cornu curabant, mediam aciem Svenda. Johannes Fighedy cum delectis equitibus ungaris in frontem irrumpere jussus; neque primum nostri exercitus impetum hostis sustinuit; sed palantes insequi silvae densae et noctis tenebrae prohibuere. Ducenti tantum aut caesi, aut capti, inter quos begus seceniensis, ac castra, carri, et cetera ingens praeda capta; ex nostris quatuor desiderati sunt, in queis Nicolaus Soliom. Interim Sabatcam quoque desertam dilapsis praesidariis

*) Forgach S. jegyzete: Másfélezer ha volt; az tábor Tokajnál volt; avval az kevéssel az tatárok után indoltonk vala, kik akkor jönek vala fel Tokaj felé, és valami ennehán száz lovag Szerencsig szágúdott vala, kiket nem ereszténk, mert nehéz az németnek tatárt kergetni. Én az huszárokkal kéredzém vala utánnok, hogy a hol meg hálnak, éjjel üssek reájok; de Svendi nem bocsáta. Ugy térénk oztán Szendrőbe; az többi úgy volt, a mint írta.

stri conflagravere. Eadem nocte in oppido Rima-Zom-
t pernoctatum, et scrutantibus repertae litterae Be-
ci, queis Turcas et Tartaros conciverat, ad circum-
niendos et delendos nostros. Inde ira majore concep-
, castella Georgii Bebec Pelscocz, Gombazeg, et Ga-
, tentata tantum oppugnatione, in deditionem venere.
mperto deinde Turcarum et Tartarorum consilio ex-
ndendi nostros Cassovia, ad oppidum Zina promota
stra; illinc Svenda Cassoviam profectus, Simon For-
ch Craznahorcam arcem validam et magno praesi-
o firmatam oppugnandam. Temerarium videbatur
nsilium, Bebeco Turcas Tartarosque paratos jam ac
ocinctos sollicitante: sed in celeritate, tormentorum
, ac militum virtute spes erat. Ergo ubi eo venit, per
ctem tormenta aenea disposuit, et postera die unum
opugnaculum valide conquassavit. Ubi praesidiarii
iud quoque quassari et oppugnationem jam parari con-
exere, deditionis signum fecere, atque recepta arce
columes dimissi sunt. Nec ultra ibi moratum, quam
aesidium impositum est. Nam exercitum Turcarum,
artarorumque adventare, Johannem II. egressum
m copiis Transsilvania, incertum adhuc quo con-
lio, Debrecenium post se reliquisse nunciabatur.

Octavo die postquam caesar Jaurinum venit,
stris motis milliare confectum, sequenti duo; et tum
imum exercitus et castra, monitu Ungarorum, mili-
riter instructa. Ungari tribus agminibus per fron-
m et levioris armaturae equites incessere; mox tor-
enta aenea, impedimenta et carri, et post peditum
dines, et deinde eques gravis armaturae. Castra
pud villam Genieo fixa III. Calend. Septembris
uadrangulari forma; pro munimentis carri atque im-
edimenta disposita; unum latus Danubius defendebat;

portae, et qua maxime usus erat, tormentis firmantur, primis, postremisque militum, quoad castra considerent, in armis persistentibus. Nec multo post Ferrariensis adfuit cum DCCC equitibus. Nonis Septembribus Mahmut begus Albae-Regalis cum expeditis DCC Turcis, mane in ipsa mutatione vigiliarum, pabulatorum quosdam abripuit, alios trucidavit, haud longe a castris. Postquam rumor trepidis nunciis castra pervasit, miles arma rapere, et se parare; sed nihil dum informatus erat. Ungari tamen gnari hostium citi evolavere. Et Georgius Tury cum paucis ante omnes adgressus est, mox alii super alios, dein reliquus equitatus ungaricus cursum intendit; neque sustinuit hostis conspectum vexillorum, cursim pugnare, modo sistere, modo cedere. Sed ubi in silvam Vertes*) ventum, mirabili pernicitate equorum, et ad explicandam equitum aciem praepedientibus arboribus fusi et fugati sunt. Mahmut begus, et plerique capti, plures obtruncati. Ille caesari, et Ferdinando duo mancipia dono data. Georgius Tury insigni torque aureo accepto, iterum eques auratus (quod virtutis praemium est) a caesare creatus. A Mamhuto exceptam vocem, Giulam captam, dein fama firmavit; nec de Sigeto laetiora exspectabantur, quippe cunctatio spem ademerat. Mox ambigue auditum; post Stephanus Pernezy praefectus babochiensis rescripsit; sed quidam gregarius miles ex Sigetiensibus Babocham missus, velut testis cladis, illinc ad castra certiora attulit. Iverant Babolciam duo vexilla Germanorum, quibus per noctis obscurum dilapsis, neque Stephanus Pernezy cum reliquo praesidio permansit. Hinc pavor in omnes, et exemplum secuti praesidiarii, ca-

*) Istvánfi jegyzete: Bacon.

stella ac arces passim deseruere, etiam quae remotiora fuerant. Berzence, Chorgo, Zakan, Lac, Vizvar, Belavar, Segesd, Zeniec; haec in comitatu simigiensi, quae ab hostibus sine praelio occupata sunt. In comitatu quoque Castriferrei, quamquam pleraque deserta fuerint, sed hostibus partim ignaris locorum, partim ob distantiam serius ventitantibus, iterum recuperata sunt. Nam ut fit in tanta trepidatione, aliis cum liberis, et uxoribus rebusque fugientibus, aliis vero praedam sequentibus et militibus et paganis, ut quaeque castella deserta reperiebantur, ab obviis occupabantur; nonnulla item domini proprii repetebant. Tum caesar de summa rerum consultavit: ungaris consiliariis per secretarium proposuit, exploratores pluribus locis conformiter referre, Turcarum imperatorem expugnato jam Sigeto contra se venire; idem asseverare transfugas (sive ante obitum id mentis fuit imperatori, sive dolo hostis fabricatum vulgatumque fuit; namque nonnullos transfugarum revertisse certum est); Germanis unam sententiam placere Jaurinum redire, castra vallo et fossa cingere; ab Ungaris consilia sese requirere, tamquam peritissimis hostium; quorum nemo fuit, qui non in eodem loco castra firmanda censeret. Evulgata enim hostium victoria, et iterum adventu, quis non fugam et metum interpretaretur? quantum animi nostris decessurum, tantum hostibus accessurum. Quin accerseret quam celerrime, quicquid usquam auxiliorum esset. Carolum fratrem, qui unam legionem, equitum germanorum mille quingentos circa confluentes Dravae et Murae (olim Savarbae) in castris cum auxiliis illyricis per Petrum Erdeody banum Illyrici adductis habebat. Ex Inferiore Ungaria delectos ac veteranos milites, equites pedites-

que: Stephanum Dersffy apud Nitriam castra habentem cum tribus millibus ungarorum equitum peditumque totidem, transdanubianorum baronum ac comitatuum. Jam neque Jaurini praeter muros, leve ad summam rei momentum commodius, Danubium eundem esse. Et si dubia praeliorum evitari placeret, esse insulam Danubio tantum discretam, foecundam copiarum, ulteriorem Ungariam non procul, quae commeatus suppeditaret, navium multitudinem fabricando ponti. Italorum, nam et hi consulti, eadem sententia, nisi quod imperator Jaurinum, Ferdinando cura belli commissa, extra pericula belli concederet. Sed Germanis, etiam egregium consilium, quod illi non attulissent, displicere. Appetente ergo vespera tubae cecinere, et XVIII. Calend. Octobr. uno die reditum, quod duobus ante confectum fuerat. Castra urbi, et castris vallum fossaque circumjecta. Duo autem latera Danubius et Raba (Arrabo olim) protegebat.

Hactenus prior exercitus, quem Besprimum et Tatam expugnasse diximus, in stativis habitus, Jaurinum revocatus est, quatuor vexillis Germanorum praeter veteranos pro praesidio relictis. Andreae Quilmano praefecto mandata data, si hostis Comarum oppugnatum veniret, ut oppidum incenderet, et arcem omnibus viribus defenderet. Oppidani lacrimantes exercitum revertentem inspexere: qui se a metu prius liberatum iri crediderant, nunc hostibus exponerentur. Per sex et quadraginta dies quos illi frustra trivere, morbo atque ab hoste plerique absumpti. Nam in vineas paulo remotiores commeantes, gregarius et lixae mixti, nulla erat dies, quin multi exciperentur; neque se armis defendere, ut mos militum, sed fugere ubi hostem conspexissent, aut abjectis armis preces va-

nas fundere; neque tamen prohiberi incerto imperio poterant; ita insveti fructus copia ac aestus infirmaverant exercitum. Castris nulla erant munimenta; ut cui libitum, passim dispersi in magna securitate agere; cum Strigonium et Budam recentia et magna praesidia classisque advenissent, et Albae Regali quatuor ac viginti millia Turcarum in castris essent. Paulo post caput Zrinii bassa budensis, a Mehemeto primario viziro acceptum, ad Ecchium comitem a Salmis, imperatori dono misit: sed pavori ad exercitum atque ostentui; quod publico funere uxori et liberis remissum. Jam summa ignoratio rerum omnium erat; nam exploratores praeter unum aut alterum in civitate strigoniensi, gregarios vilesque, nulli; perfugae pauci et obscuri ambigua referebant. Petivere Ungari delectis ex toto exercitu idoneis, albenses adoriri; non indecorum facinus, si votis virtus adfuisset; ostendunt iter noctis unius; periculum nullum; pertinere ad famam principis et tanti exercitus, propinquo hoste ac milite asiatico imbelli, dignum gloria audere. Igitur equitum germanorum cataphractorum septem millia, ferrariensium cum voluntariis mille, ungarorum equitum mille et peditum totidem, italorum peditum quatuor millia, plerique equis carrisque impositi, quatuor et decem millia species justi exercitus, VIII. Calend. Octob. imperatore coram profecti, duobus ac viginti tormentis currulibus conductis. Ungari et itali expediti. Germani carros, et tabernacula, impedimenta, et commeatus tanquam ad longam expeditionem vehere. Jam primum mane tubis itineri signum datum, mox jussi in castra redire; ac iterum sono tubarum exciti medio diei abivere. Quatuor milliaribus confectis in silva Bacon conse-

dere. Germani tendere, coenas parare, nihil ex solito remittere. Temulentia ac somno dux milesque nocte protracta, multa luce paulum progressi. Non dux militem alloquio firmare, non miles ducem noscere, vagi, et inconditi sine imperio in valle trium millium spatio Alba-Regali sese abdidere; praemisso Georgio Tury cum equitibus ungaris centum. Ille ratus secuturum exercitum, haud procul castris hostium adequitans, neminem hostium adversum habuit. Nam majore parte ad populandum profecta, satis habebant castra defendere. Dux erat expeditionis Ecchius comes a Salmis, apud egentissimum principem prodigentia clarus, bellorum nisi in conviviis ignarus, sermonis nimius; quod apud indoctos scientia videri, et praefectura jauriensi aderat auctoritas. Amissa tam foede praeclara occasione, cumulatim infinita mala aggregabantur, audiebanturque, frendentibus omnibus, quod in tali occasione et in tanti nominis exercitu, nunquam unicum hostem adversum vel cernere licuisset. Nam expugnato Sigeto et occupatis Babocia aliisque castellis atque arcibus, ingens populatio sequuta est: supra XX millia humanorum capitum in comitatibus simigiensi, zaladiensi, et Castriferrei, in servitutem abducta, et praeda ingens. Vagabantur enim hostes longe lateque sine metu ob multitudinem et nostrorum metum. Tandem ex castris serius digressi Georgius Tury, Franciscus Teorek, et Ladislaus Giulaffy, duobus locis duobusque praeliis ad mille caecidere, aut cepere. Inter quae conflagratio civitatis jauriensis, forte an astu hostis incertum, nam utrumque affirmant, tanquam prodigium atque divina ira, incertos consilii amentesque omnes effecerat. Universa siquidem civitas puncto temporis in nihilum

est redacta. Initium haud procul ortum a porta, quae ad Rabum vergit, atque impellente vento saevissimo, simul coeptus ignis et statim validus proxima quaeque corripuit. Cum ergo urbs alioquin obnoxia esset incendio, arctis itineribus, ac materia multiplici, pervagatum est incendium pomoeria usque; hinc rursus in adversa aedificia mutato vento, quasi ad delendam urbem fato quodam agitato illabitur, et eo unde coeperat revertens, continua quaeque populando, nihil reliqui fecit. Ungarorum castra proxima erant moenibus ad fossam; dum ergo spectatur, dum timetur, ne castris involet ignis, ex coquina Nicolai Olahi archiepiscopi strigoniensis erupit. Copia erat pabuli, et materiae in castris: ideo puncto temporis urbs castraque flagrabant; alii ergo ad colligenda vasa cursitare, alii incerto rumore vulgato esse propinquum hostem, arma capere; fumus ater et pulveres, ut autumno aridissimo, in aërem vento levati ac mixti, coelum, castra, et conspectum obscuraverant; flamma item pabuli, aliorumque aridorum defensores longe arcebat. Horrendum atque miserandum erat spectaculum. Simul enim erat videre lamenta hominum cursitantium, paventium feminarum, puerorum, atque aegrotorum ex castris in urbem traductorum; item alios sese praecipitare in fossam, cum ne in moenibus quidem consistendi locus esset, partim integros, partim semiambustos, ac ita deformatos lacerosque totum corpus, ut non dignoscerentur; lateque vagabatur eti am in castris, ni Franciscus Forgach labore ac diligentia cum suis propinquo ex Danubio hausta aqua spargendo, remotiora vero amoliendo restinxisset; ceteris omnibus, etiam ipsis ducibus, ad propria intentis. Ita flamma intra castra Hungarorum stetit. At in ci-

vitate vi. vento. velocitate omnia remedia anteiit. Jam ceteris absumptis pulveris sulphurei copia et ignium missilium in aede primaria. et quadam turri reposita timebatur; nam si correpta ea igne fuissent. non solum in civitate. verum etiam in castris miserabilem stragem edidissent. Quae tamen Aurelii Fregosy, florentini auxilii ducis opera laboreque. qui ad subsidium cum suis accurrerat. defensa sunt; quorum temere cursitantium. aut praedas circumspectantium plerique ab furibunda multitudine interfecti. Multi ergo mortales interiere; ambusti commeatus publici et privati. mercimoniorum immensa copia. ut in tot gentium concursu: nihilque relictum praeter aedem sacram turrimque. et domum praefecti. in loco veteris arcis sitam. et discretam omnibus aliis aedificiis.

In Inferiore Ungaria eodem tempore haec acta sunt. Pertan bassa post captam Giulam propinquas arces et castella exscindebat. Vilagosvarum. quod amisso Temesvaro longissimum erat confinium, arx quidem satis valida. sed non quae adversus tantum hostem resistere posset. (ea erat familiae Batoreae) desertum ab propugnatoribus. sine oppugnatione in manus hostium devenit. Jeneo arx Stephani Losoncii illius. qui in Temesvaro occubuit, haud multo meliorem aleam lusit. Jeneoum tribus et viginti diebus oppugnavit, et per hosce dies quinque acerrimas oppugnationes frustra fecerat. Tandem cum tota tormentis strata esset. nec ulla omnino spes reliqua propugnatoribus. consilium erumpendi capiunt, qua flumen Cusus arci conjungebatur. quod illinc custodiae remissius agerentur. Cum ergo per noctis silentium parvo quodam navigio transmittendum esset, et alii ante alios trajicere festinarent, neque de navigio

convenirent: Germani repente tympana sonuere, quo tumultu hostes excitati ad unum omnes oppressere, atque trucidavere, praeter Sigismundum Segniey praefectum, et paucos quosdam, qui nando flumen trajecerunt, et elapsi nudis atque convulneratis plantis in castellum Bely Johannis Reguli pervenerunt. Sigismundus Segniey vir impiger et manu promptus cum CCCC Ungaris praefectus inerat. Germanorum autem duo vexilla. Superioris anni bello coacti fuerant praefecti harum arcium praesidium Johannis recipere. Johannes vero singulos viros nobiles cum paucis quibusdam imposuerat. Proventus autem ditionemque omnem prioribus dominis, quamvis caesarianis integram reliquerat; contentus eo, ne in manus Turcarum devenirent, quod alioqui futurum. videbat. Quos illi simul atque pepulere, in Turcarum potestatem devenere. Johannes etsi alioquin inter tanta incendia cunctandum sibi censebat, et ideo tardius aliquanto castra movisset, tamen unius Tokay recuperandi studio movebatur; tum quia ut patrimonium et jus proprium sibi competebat, tum quod ad tutandas Inferioris Ungariae reliquias commodissimum esset. Igitur in itinere castellum Saca non ignobile obsidendum erat. Illud castellum Andreae Sacay hereditarium erat, vetusta familia atque opulenta oriundi, natura loci munitum. Quia autem Transsilvani ditioni proximum erat, paulo ante Svendius praesidio Germanorum et Ungarorum firmaverat. Praefectum Andream Bey constituit. Non diu oppugnatum fuit, cum deditione Germanorum capitur. Ii enim Andream, quod diutius obsidionem tolerare voluerat, arctissime vinctum pedibus conculcarunt, plagisque affectum demum hostibus de muro ostentarunt, exclamantes: Hunc esse so-

lum, qui deditionem recusasset, nec multo post lintri impositum in castra Transsilvani miserunt; iidemque portis apertis castellum dedunt. et sese ad militiae sacramentum obstringentes, una illico ad oppugnationem Tokaji impigre profecti sunt. In deditionem accepta Saca, recta ad Tocajum obsidendum IV. die Octobris venit; ponte Tibiscum stravit, obsessam ex tribus locis ingenti tormentorum vi, septem et decem dies oppugnavit, Jacobo Ramingero ejus loci capitaneo, expugnassetque. ni morte Solymani audita, inter immensos exercitus tot ferarum barbararumque nationum, Tartarorum et Turcarum, cautius sibi agendum censuisset. Itaque transmisso Tibisco et dissoluto ponte ad sua rediit. Nos quidem Tokayum amissum credebamus; nam de morte Solymani nec tum, nec postea diu, quicquam certi audivimus; quin potius illud ob oculos obversabatur, quod Budae Danubius ponte stratus erat, et quod stabula atque habitationes pro Solymano reficiebantur, dicereturque Budae hibernaturus. Sub idem tempus Tartari effusi magna multitudine, ingentes populationes fecere. Pars enim transmisso apud Szolnocum Tibisco in Superiori Ungaria, quaecunque sunt ditiones inter Tibiscum Agriam, Cassoviam, Ungvarum, et Muranum usque, incendiis, praeda, rapinis vastarunt *). Svendius toto hoc tempore belli Cassoviae agitavit, ad quinque millia equitum et peditum habebat. Videre erat innumerabiles ignes flagrantium oppidorum,

*) Forgách S. jegyzete: Én Patakra kéredzettem vala 400 lóval, hogy onnét lássam, mit mielhetek rajtok; hogy oda juték, igen örülének az ott valók, mondák, hogy mindennap rajtok vannak, de azután egy sem jöve affelé is; magam voltam egy hétig ott; mindaddig, mig Tokaj alól az király fia elmene.

villarum, tectorumque, atque hostium cursitationem, cum ad suburbia et moenia usque Cassoviae excurrerent. Praeter unum tamen aut alterum ex omni numero hostium non est interceptus. Pars tibiscanam regionem et Marmatiam miserandum in modum est depopulata. Initio belli plerique nobiles viri atque matronae in Marmatiam profugerant*) cum liberis rebusque carioribus; nam se ibi securiores fore crediderant, tum quod longius abessent a bello, tum vero, quod ea ditio Johannis esset. Sed ob decessum Solymani, aucta ferarum gentium militari licentia, neutris parcebant. XC millia**) humanarum animarum in servitutem abegisse dicuntur.

Eorum, qui tibiscanam regionem et Marmatiam depopulati fuerant, in novissimum agmen Johannes eos insecutus inciderat, inter oppida Ujvarosum et Debrecenium. Cum illis postquam diu verbis contendisset, cupiens mancipia ab eis eripere, quae in sua ditione rapuissent, nec id ut voluerat, ab eis consequi potuisset, agmen tandem postremum carpere coepit, initoque praelio, pleraque mancipia liberavit, et ex Tartaris caesi haud pauci. Inter haec Stephanus Dersffy supremus Ulterioris Ungariae capitaneus cum parte copiarum accitus equitum mille, peditumque totidem in castra adduxit. Nam Ungari, qui in castris erant, ob paucitatem et continuas diurnas nocturnasque custodias nimium fatigabantur et praesertim equi debilitabantur. Jam etiam imbres autumnales morbos atque taedia auxerant. Unde Itali paulatim dilabi, et

*) Forgách S. jegyzete: Nem in Marmatiam, hanem az Szamos közbe. Marmatia felé csak Beregszászig volt.

**) Forgách S. jegyzete: Fele vagy harmada sem volt, az mint én hallottam.

cum retineri aegre possent, sunt dimissi. Ita Bohemi. Moravi, Slesitae, Lusacii, expleto tempore militiae; dein Ferdinandus Idibus Octobr. Pragam concessit. In his ergo difficultatibus, quando etiam castra ob infrequentiam haud sat tuta videbantur, consultavit caesar, restringere castra, an transferre in insulam placeret? Namque majorem militum provincialium partem digressam, et alios vix hactenus retentos abitum parare. Ad haec augescente in dies aegrotantium morientiumque numero, dubium an contra adsultus hostiles adhuc incertos defendi possent. Ungari scripto respondere: si adhuc illae vires supersint, quibus vallum retineri queat, iisdem in castris perseverandum, nec permittendum, ut metus et fuga hostibus prodantur. Sin secus, sibi in primis et exercitui consuleret. Qui enim numerus militum, quae vires, qui animus, qui duces, ipsis ignota essent; nec multo post fama venit, tormenta praemissa cum beglerbego Graeciae non procul castris albensibus abesse; dubitabatur tamen an castra vel Besprimium appeterent aut Comarum. Quae fallendi artes astutissimis barbaris simulabantur, ut patuit paulo post. Unde caesar XII. Calend. Novembr. concilium convocat Germanis ac Ungaris simul tum primum coeuntibus. Nam decrescente in dies numero militum metus augebatur, et rursus pudor obversabatur. Quorum sententias ac nomina haud absurdum posteris tradere, ut quibus viris, armis, consiliis acta sit respublica, noscatur. Henricus et Georgius duces lignicenses inter Germanos principem locum occupavere. Post hos Rosembergus litterarum expertes nullo usu militiae et struendi convivii studio majore; Johannes Trautsen, Leonardus Harrach, intimi consiliarii (ita vocant so-

litos principi assistere) belli et turbidorum inexperti, ac tum invitam militiam agentes, pace non inepti; Perztenzky luxu libidine ac prodigentia ad extremum redactus, et fratris obitu sublevatus, per easdem artes, ea tempestate potiores, cancellario bohemico de Nova Domo, paulo ante, ut diximus, mortuo suffectus. Marescalco Moraviae, Raifenbergo, Sebastiano Senach ingenium virtusque minime infra gregarium, nec indigni hoc bello. At Georgius Taiffel vetus quaestura ac aetate, bello novus, consilii bellici praesidem agebat. Nicolaus comes a Salmis nuper e studiis patavinis reversus, consiliariis bellicis ascitus, ex queis Ausperger apud Carolum V. stipendia meruit, nulla militiae notabili dignitate. Ex Ungaris fuere: Nicolaus natione valachus, ceterorum odio ac sola obscuritate archiepiscopatum adeptus, Antonius Verancius episcopus agriensis, Paulus Bornemiza transsilvaniensis ac nitriensis episcopatus administrator, Franciscus Forgach varadinensis; Andreas Batoreus discesserat ob aegritudinem, Franciscus Tahy magister agazonum, Stephanus Banffy magister dapiferorum, Ladislaus Banffy janitorum, Ecchius comes a Salmis, ac comes posoniensis Stephanus Dobo olim Transsilvaniae praefectus, Johannes Peteo magister cubiculariorum, ac nazadarum praefectus, Michaël Merey locumtenens cum potestate palatinali, vir prisci moris virtutisque, et alio principe, alio tempore dignus, Primum caesar scriptum Ungarorum, ut diximus, recitari jubet; deinde sententiam Ferrariae ducis a se exploratam profert. Consideranti nimirum sibi, qui abiissent, et qui in castris essent, numerumque morientium tam militum, quam equorum, amplius in castris perseverare peri-

culosum videri. Ad haec in Ungariam Inferiorem flagrante adhuc bello submittenda auxilia, et hic beglerbego Graeciae circumferente arma, Natoliae bassa Albae Regali sedente, Besprimium, Palota, Tata, Papa, Canisa, et quod confiniorum milite firmandum. Unde, quotam exercitus partem superfuturam castris? Id consultissimum ad praesens. auxilia, praesidiaque dividere, caesarem Ovarum concedere; nam Viennam dicere verecundia tenebatur, quamvis in secreto consilio firmum haberet. Et rogati sententias primum consiliarii bellici, non auctoritate, sed conscientia principis et praesentium notitia potiores. Georgius Taiffel prompsit sententiam conformem, nisi quod addidit abeuntium nomina, vexilla aut nationes. atque remanentium, suppresso tamen numero; item centenos, ducenosque unam intra noctem exstingvi: tum quae praesidia, et in quae loca mittenda; reliquum exercitum in insulam transmittendum, et in villas vicosque dispergendum. Germani omnes alii aliis verbis confirmavere. Et Ungari usque ad Franciscum Forgach. Nam frustra exercitum fore, si per omnes villas et municipia distribuantur, nec hostibus metum. nec nobis usum. Franciscus Tahy tractandis Germanorum ingeniis callidus, leniter assensus in adulationem divertens, orditur magnifica de exercitu, de caesare: Non Ferdinandum tantum habuisse. equitatum vero non alium principem nostro aevo majorem, validioremque; et si Solymanus certare ausus fuisset, victoriam ambiguam futuram fuisse. Sed qualiscunque, inquit, victoria habenda est, ubi ferociam ac immensas cupiditates hostis potentissimi refrenaris. Nam qui Viennam, qui Austriam ac Germaniam sibi destinarat, intra certos limites ac terminos velut

circumscriptum esse. At qui usus sit etiam levis armaturae militum ungarorum, caesarem jam coram vidisse, nec sine illis prospere bellum geri; conquirendos igitur, alendos atque fovendos; tum amissis Sigeto et Giula. circumspiciendum quae loca maxime opportuna sint, ut novi obices, nova claustra opponantur. Sequentes eadem modeste et paucis. Caesar Germanos sequutus, quae de novis munimentis deque levi armatura dicta, laudavit. Postero ergo die transmisso ponte, ac paucis familiarium ex praecipuis, una cum ortu solis Comarum abscessit. Et proxima, quae insecuta est, quod aulicorum ac Italorum, ac octo cohortes, duce Remero, Ovarum. Eodem caesar quoque per insulam, et illinc Viennam rediit. Andreas Taiffel et Sullenburg cum reliquiis suorum equitum missi in comitatum Castriferrei et Sopronium. Duo vexilla peditum Svendae missa. Besprimium distrahere placebat caesari; nam ob conflagrationem praeteritam invalida erat prorsus; tum etiam propter loci situm, cum in monte situm ita esset, ut nec fossam alicujus momenti, quae hostiles insultus retardaret, haberet, nec aliam munitionem. Ungari tamen retinendum censuerunt in belli fortunam, et praesidio firmandum; nam ex eo magnae ditiones regebantur; quae statim sine praelio in hostium potestatem devenire nimis miserum videbatur. Ideo missa sunt eo duo vexilla Germanorum. Reliquus exercitus et aegrotorum ingens numerus trajecit ponte in insulam. At caesar alicujus famae vulgandae causa, Sechenum arcem in Ulteriori Ungaria, ubi Johannes Balassa profligatus fuit, ad montana minerarum expugnari statuerat. Sed Germanis stipendia flagitantibus, interea Ungaris quoque ad sua reversis, sine *quibus nihil* tentandum pu-

tabat, irritus fuit conatus. Effusi per insulam, absumptis per omnem lasciviam ac luxum vicis. oppidis. villisque, mutabant stativa; nec enim satis erat, uti, etiam equorum lectos ac vias coenosas, ut autumnali tempore, in magna stramentorum copia, frumento consternebant. Ex castellis ac domibus nobiles viri, ac matronae cum familiis expellebantur. Haec in absentia caesaris, nec minus insolenter in praesentia; prius per licentiam militum victi, quam per hostem. In itinere enim ex agris, ex vicis frumentum inspectante caesare distrahebatur; in castris quisque sibi acervos, et cumulos parabant, verso etiam in stramentorum usum. Pecora, res vi adimere, tecta, domus, villas, vicosque integros detrahere: postremo hostiliter saevire. manipulatim ac gregatim vagari. nec agrestes modo, sed obvios quoque spoliare, ac repugnantes trucidare. Tamquam hostile solum urere, vastare, rapere; ita quam longissime evagari potuere, quicquid villarum, vicorumque fuit, distractum ambustumque. Unde metu etiam in remotiores propagato, deserebantur. In tanta hominum multitudine, et tanta licentia, per omne tempus belli punitus quisquam nec visus nec auditus est. Disciplinam et severitatem, laudata olim et celebrata priscis ducibus, interiisse crederes. Paulo post equites omnes exauctorati; trium legionum reliquiae retentae sine ulla stipendiorum solutione. Tandem alii inopia, alii copia, ventre, gula sibi ipsi hostes, ac tabe mutuo inficientes, omnes prope interiere; effossis scrobibus viceni tricenique, mirum dictu, injiciebantur. Erant scrobes in queis duceni, treceni, et quingeni aggregarentur cum nedum singulis, sed nec pluribus quidem in tan foeda mortalitate sufficerent busta. IV. Calend.

Novembr. ingressuro Viennam imperatori simul excessisse Solymanum, et rerum potiri Selimum fama eadem Venetiis per regis Poloniae postarum magistrum (nam et is postas Venetias usque alebat) renunciatum, sexta et quinquagesima die, quam obiit. Mortem ejus paucis expediam, (si prius dixero eodem die et Geztes et Vitan ab budensi bassa tormentorum vi expugnata). In triennium expeditionem susceperat, ut expugnato Sigeto, Viennam Austriae caput, et totius Germaniae columen, in suam potestatem redigeret, bello transsilvanico exstimulatus, et tributi promissi omissione, mox adparatu belli germanici. Solennibus votis e more prius nuncupatis, equo per Constantinopolim vectus, quamvis senectute gravis, et ingentibus victoriis ac triumphis per summam felicitatem cumulatus, duos imperatores romanos vectigales habuisset, gloriae duces satis haberet. Pridie Non. Sept. concessit vita, tribus diebus ante arcem interiorem Sigeti captam, aetatis sexto et septuagesimo anno, vir inter antiquos imperatores facile constituendus. Tanta tamen prudentia Mehemet bassa primarius vizir usus, ut non solum celaverit obitum, sed bellum quoque continuarit: donec Selimus secretissimis nunciis de obitu Solymani certior factus, sedem imperii occupavit. Nam ex Asia, quod iter decem dierum spatio alioqui vix confici potuisset, tribus diebus mutatis equis, Constaninopolim advolavit. Ferhat bassa*) urbis praefectus interea legionarios tirones (agiamoglanos vocant) specie delectus

*) Istvánfi S. jegyzete: Skender passa hortorum custos fuit absente Solymano urbis praefectus, non Ferhat.

in supplementum janiciarorum, qui in bello occubuissent, extra urbem amandaverat. Ii enim in morte imperatorum judaeos ac christianos, eorumque domos, quadam usitata licentia in praedam convertere solent. Igitur pronunciata morte Solymani, statim imperator salutatus, et conclamatus est, sine ullo militari tumultu. At Mehemet intentis custodiis vetuerat, ne quis occultus nuncius Byzantio in castra ante adventum Selimi veniret; quippe simulata morte, Pertan bassa, corpus imperatoris navigio per Danubium Constantinopolim demiserat, thesaurum in belli sumptus allatum (xxx milliones dicunt) variis modis Belgradum misit. Interea exercitum detinebat laboribus in repurgatione fossarum et restauratione munitionum Sigeti, populationibusque, tabernaculo in edito collocato, tanquam imperator mandaret, inspectaretque; ne otio materiam sermonibus ac novis rebus praebente curiosi agerent. Dein Selimus post quartam et quadragesimam diem a morte Solymani Belgradum pervenit, ibique donativum militibus viritim distribuit, et cum exercitu victore Constantinopolim est reversus.

Congruens crediderim numerum quoque exercituum prodere, ne posteri ambigant, cum etiam apud modernos homines vario rumore jactentur. Germaniarum auxilia fuere tres legiones, cohortes octo; quaterna millia in legione, quadringeni pro cohorte. Florentiae ducis peditum tria millia, quorum dux Aurelius Fregosus. Joh. Alphonsus Castaldus, et comes Camerani italorum peditum duo millia et ducentos pontificis stipendiis adduxere. Pedites tot. Equitum auxiliariorum germanicorum sex millia, ducibus Gunthero comite de Svarcenburg, marchione badense, comite Barbi, Sullenburgo, Ludovico Ungnodo et Andrea Taiffel.

Aulicorum caesaris mille, Ferdinandi quingenti, Ferrariae ducis octingenti, Guisiae ducis centum, praesens et ipse; pueritiam vix egressus, seditionibus gallicis semotus. Volfgangus palatinus Rheni et Richardus marchio brandenburgensis ducentos habuere. Dux Sabaudiae equites pixidarios et galeatos ducentos, totidem hastatos gravis armaturae misit. Provinciales Bohemiae tria millia, Moraviae mille quingentos; Silesiae cum duobus ducibus lignicensibus Henrico et Georgio, ac duobus de Munsterberg, ac juniore tessiniensi mille quingentos. Ex Austria MD; Superioris Austriae CCCC. Burgundiones equites sclopetarii et galeati centum, duce Brederoto hollando, ex Belgio, proprio imperatoris stipendio evocati. Cum Christophoro Iffiu, ungari equites XXVIII mixti Burgundionibus ob armorum similitudinem. Caesar ducentorum ordinem dederat, sed gregarium et infamem, ut vilem omnes abhorruere, nec quisquam Ungarus praeter hos ad stipendia caesaris conscriptus. Ungari auxiliares non uno in loco erant; nam hi tantum in imperatoris castris erant, qui comitatus a Danubio Sigetum usque protenduntur; qui cum proceribus nonnullis atque episcopis, quorum nomina supra tradidimus, equitum duo millia et quingentos, peditum mille conficiebant. Alia castra ad Nitriam erant sita, comitatuum atque procerum a Danubio item, Cassoviam usque, duce Stephano Dersffy pro praesidio illius ditionis; hi peditum equitumque terna millia erant; comitatus vero ac proceres in ditione cassoviana sub ductu Svendii militabant. Ladislaus Giulaffi spe stipendiorum CC conduxerat equites, sed iis denegatis, suo sumptu ad finem usque belli aluit. Ex jauriensi, et papensi praesidio cum Fran-

cisco Teorec-et Georgio-Tury CCC. voluntarii equites C italici generis, nobiles viri, qui sibi ducem legere Adrianum Baleonum. Poloni II et XXX, quos fama exciverat. Sed Germanis multis per morbos absumptis ad infrequentiam redierant. Turci exercitus summam, qui minimum CXX millia bellatorum, qui summum CCC millia dixere. Classis nostra XI navigia majora, simplici tamen ordine remorum, et in his italos, nasadas III et LXX, duce Johanne Peteo habebat. Sed classiarii tarde, et ex paganis conscripti, plerique vi, insolentia nautici laboris, et stipendii tenuitate (bini pendebantur, veteranis terni flor.) diffugere, turcicis Comarum usque ventitantibus, nam dum classis turcica Strigonii agebat, Comarum ventitabat, ac crebra praelia faciebat *).

Eadem aestate, qua haec in Ungaria gesta sunt, Hispani CCC tormenta aenea, pulveris sulphurei, pilarum et bellicorum paratuum magnam copiam amisere; quae Goletam deportanda apud fretum gaditanum. Africae triremes, expugnatis navibus excepere. Classis turcica eadem aestate adriaticum mare tenuit, circumferendo saltem vires sine notabili ullo facinore. Fine belli duo illustres viri decesserunt, Franciscus Batthiany et Andreas Batory, ille ab Ludovico rege Nemet-Ujvaro et Salonoco amplissimis arcibus ditatus; nam ex gynaeceo uxorem duxerat germanam

*) Forgách S. jegyzete: Az török hadat fő törekektől, és azoktul, kik az János király fiával ott voltak, úgy értettem, hogy ott Sziget alatt, Gyula alatt, Fejérvárnál az táborba, és Tokaj alatt és Budán az Rákoson, hogy ezek öszve vetvén hétszer száz ezeren voltak. (Istvánfi jegyzete : eb higyje !) Az keresztyén had is Győrnél. Komáromnál, Svendivel, Dersffivel, Károly herczegvel, több volt száz ezernél.

ex obscura familia, equestribus ludis celebris in aula habebatur, quum et statura magnus et viribus corporis praepolleret. In praefectura Illyrici, quam paulo ante mortem Ludovici ab eo acceperat, nihil memorabile gessit; avaritia notabilis, et vicinorum, quoscunque habuisset, exagitatione; nihil unquam aliud magis curans, quam ut propria augeret. Andreas Batory ex antiqua eademque illustri familia ortus, in ipsa statim prima iuventa omnem usum pedum manuumque morbo articulari amiserat: gessit tamen Transsilvaniae praefecturam, cum Temesvarum est amissum; in quo Stephanum Losoncium milite et bellico apparatu juvare cum posset, nulla ope juvit ob privatas injurias*). Demum ingruentibus bellis eam praefecturam ultro abdicavit, et dignitatem judicis curiae (ut vocant) ad obitum usque tenuit, quae summa est secundum palatinum. In hoc bello generalem capitaneum egit Ungarorum, ambitione magis, quam ulla alia re. Cum vero Babociam amisisset, mirum in modum abjecit animum, ut mori appetierit; nam alioquin nulla prorsus corporis parte validus, melonum, aliorumque fructuum, supra humanam, suamque naturam comestione in dysenteriam lapsus, et ex castris digressus, vitam finivit. Mortua uxore Anna Turzone, nobilissima atque lectissima femina, pedissequam virginem obscuri generis uxorem duxit. Horum neuter prolem reliquit. Sigetiensium uxores, nobiles matronae, cum ad caesarem venissent, supplicarunt, ut sedes aliqua sibi, atque liberis omni ope humana desertis alicubi daretur. Et si nulla esset alia ratio juvandi, agri quidam deserti et prorsus inculti ad Ovarum, quae arx caesa-

*) Forgách S jegyzete: De bizon ob metum.

ris est, sita ad Danubium inter Posonium et Jaurinum. ipsis dividerentur: facturas se ibi nova domicilia. Tamen miserabili in posterum exemplo, nulla re, nullaque ope sublevatae sunt. Erant, quae expensas etiam ab aliis mendicare cogerentur, quamvis et ipsae, et earum majores felices aliquando fuissent, et mariti nobilissimi praestantissimique milites occubuissent, non pro eorum tantum patria, sed etiam pro Austria et Germania. Georgius Zriny, filius Nicolai, testamentum patris cum confirmari postularet, pater quoque in testamento caesarem obnixe peteret, quo contractum confirmaret inter se et avunculum Stephanum de Frangepanibus Segniae, Vegliae, Modrusiaeque comitem, qui orbus liberis erat, ut nimirum bona illius, quae in Croatia non magni momenti superessent, eo decedente in liberos suos devolverentur, nihil egit. Tanta fuit in eum vivum ira atque odio, ut ne mortuo quidem, quamquam egregie, et summa laude digno, reconciliatus videretur.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

Quemadmodum Georgius Bebecus captus fuerit, superius diximus. Pro eo caesar apud Solymanum atque purpuratos diu multumque egerat per oratores, non quidem amore, cum ejus exercitum nuper tormentis et impedimentis captis profligasset; quamquam postea in gratiam rediisset; sed metu, quod Johannem pro eo magno studio contendere sciret. Dum vero in byzantina captivitate ageret, quamquam uxor cum ditione mariti in fide caesaris permaneret, nihilque tale metueret: Senderoviam tamen arcem atque oppidum caesariani per fraudem eripuerant. Porro Bebecum Solymanus Johanni paulo ante bellum donaverat, sed ne et caesaris preces omnino vanae essent, Johannem Crusicium, pro quo simul cum Bebeco laboraverat, liberum dimisit. Bebecus ergo amissa Senderovia angebatur, quae suae ditionis praecipua esset; utque recuperaret, cum Svendio per Sigismundum Geloum tractatum instituerat, promittens fidem atque officium erga caesarem, si Senderovia restitueretur. At quod ea opportuna esset ditioni cassovianae, et ex ea multas injurias illatas esse meminisset: caesar certus erat eam nequaquam e manibus dimittere. Ita Bebecus cum nihil obtineret, Sigismundum Geloum, fisci consiliarium, quem Svendius sub fide ad eum miserat,

detinuit*), et vim atque bellum admoturus aliquando videbatur. At Svendius maturandum et praevertendum esse bellum sibi ratus**); si enim arcem Zaardvara Bebeco eriperet, nullam vim inferendi deinceps facultatem habere cernens, quamprimum obsidendum censuit; quamquam difficillimo anni tempore, sed quod accire atque comparare auxilia eo tempore Bebeco impossibile aut difficile existimabat, differre autem nimis periculosum. Primum ergo duo castella, alterum in Jabloncza, alterum in Sigliget, pagis propinquioribus Svendius erigi jubet; et alterius custodia praefecto Senderoviae***), alterius vero Johanni Bornemizae, qui id temporis non procul ab Jabloncza in oppido quodam obscuro Georgeo suas copias in hibernis habebat, demandatur. Ita enim pene obsessam undique Bebeci uxorem cum liberis, destitutamque tandem auxilio et commeatu, facile ad deditionem coactum iri, aut Bebecum ad suas partes adducturum sperabat. Bebecus ab uxore de omnibus certior factus, et quo in loco res suae essent ostendens auxilium poscebat. Ceterum auxilium serum videbatur ob temporis atque itineris difficultatem. Misso itaque ad Svendium nobile suo Colomanno Balaio, orat se in gratiam caesaris recipi, et conditiones quibus agat,

*) Forgách S. jegyzete: Nagy erős hitlevelére hítta vala oda hozzája.

**) Forgách S. jegyzete: Vala az is az hire, hogy az töreknek cseréli Filekenn, és immár tractatusba volna velek; és Svendi az török szomszédságát veszedelmesnek véli vala ilyen közel Kassához.

***) Forgách S. jegyzete: Panka Pétert vetette vala Zegligetbe; az másikba, nem jut eszembe, ki vala, Panka Péter az szendrei hadba 50 lovag hadnagya vala. Bornemiza János ugy vagyon, hogy Görgőbe volt azkor az magyar had előtt, kit én hattam vala mind azok előtt.

in mandatis dat : ut caesar XL millia nummum aureum, quos Transsilvanus purpuratis nomine donativi pro eo numerasset, dependeret: Senderoviam restitueret, et Szakolciam oppidum Moraviae finitimum, in quod belli tempore uxorem cum liberis collocaret, dono ei daret. Svendius negavit tractationem ullam cum eo initurum, nisi prius Sigismundum Geloum e custodia dimitteret. Id ubi ad Bebecum relatum fuisset, ex Transsilvania uxori per litteras injungit, ut Geloum, tabulis confectis, quibus obligata fide reditum suum polliceatur, retenta supellectile et familiaribus dimittat. Is atque dimissus est, ad Svendium se confert, cum eo de negocio Bebeci acturus. Verum Svendius ante cum eo agere ulla de re noluit, quam soluta apud Bebecum fide in integrum foret restitutus; neque redire volentem dimisit, quin imo ut suae consuleret fidei, abitum molientem adhibitis custodibus apud Forgacium observari jussit; et ne videretur ulla injuria afficere, denuo ad Bebecum scribit, ut Geloum plane liberum esse jubeat, fideque, qua illi obstrictus esset, absolvat. Quocirca Bebecus, ne Svendium magis commoveret, videns etiam uxorem cum liberis in Zadvara periclitari, jubet ei fidem, supellectilem, et famulos remitti. Hac ratione Geloo prorsus liberato, Bebecus ex Transsilvania ad Baion castellum suum, locum viciniorem et ad transigendum cum Svendio aptiorem proficiscitur; indeque alterum nobilem Ladislaum Lorandffium ad Svendium cum mandatis hujusmodi mittit : se petere imprimis majorem in modum, quandoquidem jam ejus sit animi, ut caesari se addicat, castella illa duo sub arce Zadvara demolienda jubeat. Deinde salvum conductum det, quo ei liceat Cassoviae praesenti de

omnibus rebus tuto tractare et concludere; vel si commodo suo esset, ut uterque Tocajum veniat; et se eodem tempore, quo ad eum expedivisset, Budam ad bassam celeriter abivisse, a Transsilvano invitum, vel adversa valetudine se excusantem in legationem missum. Svendius respondit, absurdum esse ei salvum conductum dari, qui ab alia parte ad Turcas proficiscatur contra se adducendos; sed si id consequi velit, ad Baion revertatur. Hoc responso Lorantffius Zadvarum ad uxorem Bebeci profectus, responsum Svendii Budam Bebeco misit. Interea Svendius re cum Simone Forgach disceptata, atque deliberata, Forgacius se ipsum ad obsidendum Zadvarum profecturum promittit, etiamsi temporis incommoditate valde prohiberetur. Sed nihil non tentandum ratus dum auxilia praeveniret, quod in una celeritate constitutum esse sciebat. Ita Forgacius cum vexillatione suorum equitum ad occasum solis Cassovia egressus, nocte iter faciens ad Gergen oppidum Zadvaro proximum, in quo Johannes Bornemiza hibernabat, sub auroram venit; ubi paulum moratus Bornemizae mandat, ut cum suis militibus omnes aditus praecludat, duoque illa castella, quantum fieri possit, recte muniat praesidio. Johannem Ruberum praefectum alae equitum germanicorum ex hibernis, quae Varanoviae habebat, cum suis evocavit, et ne in itinere uspiam immoretur, jubet. Ex Senderovia Harderum cum CC peditibus educit, eodemque tempore et Ruberus ad Zadvaram cum suis cataphractis praesto fuit. At haec Forgacius comeatum expediri jubet, et speculatores ad cognoscendos hostium conatus constituit. His ita probe curatis Andreas Balogh ex arce Baloghvara significat Bebecum

Fileci cum CCC peditibus esse, et in hoc incumbere, ut illos in arcem Zadvaram clam introducat. Quo factum est, ut Forgacius majore cum diligentia omnes aditus obsideret, hostiumque consilia sua vigilantia praeverteret. Atque hic labor multum illi ad rem gerendam opis attulit. Accidit enim, ut tres nobiles Bebeci, quos pro ductoribus itineris adjunxerat, in manus speculatorum venirent, ex quibus intellectum est, Bebecum subsequi. Verum Bebecus, cum de interceptis tribus illis, tum etiam Forgacium tribus agminibus insedisse vias accepisset, ex itinere pedem Filecum retulit. Uxor, quod maritum cum auxiliis brevi venturum putabat, nihil de animo suo remisit; nam ad litteras deditionem petentium atque consulentium respondit: Se non ita muliebri animo esse, ut litteris perterrefacta illico ad deditionem adduci posset. Tandem Forgacius per litteras Svendium docet, et monet, ut quoniam ad oppugnationem omnia sint praeparata, acceleret profectionem, ne ulla intercapedine temporis interjecta, rei bene gerendae commoditas praeripiatur. Svendius ergo Cassovia cum reliquo exercitu VI. die Januar. anni sexagesimi septimi supra millesimum et quingentesimum a partu deiparae Virginis Zadvaram pervenit, quo tormenta tertio post die advecta sunt. Neque interea tamen, dum tormenta adducuntur, feriatum est; siquidem perspecto diligenter arcis situ, Svendius vallum pro evibrandis tormentis erexit. Quod in eo loco infelix fuit; nam vix semel aut iterum globi missi sunt in arcem, cum ex arce rursus librato velut ad amussim tormento, adeo caesareanos turbarunt, ut ne consistendi quidem copia eis daretur. Unde Rudolphus de Salis e Rhaetia praefectus tormentorum ex ictu

globi fracto coxendico in castra relatus, perpetuo claudicavit, cui Jacobus Ramingerus sufficitur *).

Hac clade Svendius nonnihil movebatur, animique pendebat, utrum hoc in loco perseverandum esset; tamen denuo strages illas editas reficiendas placuit. Refecto vallo secundo item pulsi: tertio quoque in eo reparando, quin periculum faceret non praetermisit; nam collatis cum Forgacio opinionibus, Svendius adjuncto sibi Rubero idem sibi reparandum sumit; Forgacius alterum cum Ungaris; quo factum est, ut pertinaci studio et militari quadam aemulatione duces militesqne operi per totam noctem insisterent. Sequenti die summo mane coorta nebula, quae totum montem occupaverat, Svendius cum Forgacio ad arcem, pene speculandi causa processerunt, existimantes se adhuc ab ea longius abesse; neque illic sine periculo fuere. Citissime enim dissipata nebula ab excubitoribus arcis visi, multis bombardis in eos explosis submoti sunt; ac nisi inter arbores nuceas, quae eo loci magna in copia visebantur, ipsis locus tutus objectus fuisset, vix evadere quisquam eorum illaesus potuisset. Alio quoque in loco non minus periclitabantur; dum enim stantes innixi bacillis adversis frontibus colloquuntur, ex arce globus mittitur, qui per duarum frontium interstitium lapsus, utrinque sublatis frontibus neutrum laesit **). Continuatis ergo

*) Forgách S. jegyzete: Nem ugy Uram, hanem ő maga Svendi álla helébe annak, és sátorát ott az sánczhoz közel vonyatá fel; azon éjjel az sánczot megtataraztatá, de más nap is kiverék az lövéssel az sánczból; osztán én is felmenvén (mert engemet hagyott vala az táborba, hogy ott az mezőn én viseljem az hadnak gondját, ő az várat lőtesse) velem szólla róla, én mondám neki, hogy az sánczot különben kellene csinálni. Az többi ugy volt a mint irta.

**) Forgách S. jegyzete: Az előtt való napon ment volt Svendi az másik sánczba, melyet az kapu előtt kezdett vala csináltatni, hogy

per totam noctem laboribus in lucem sequentem aggeres erecti, probe muniti sunt; in quibus ab omni periculo deinceps tuti fuere.

Dispositis ergo bellicis tormentis magno fragore arx verberari usque adeo coepta est, ut non solum illi, qui in pinnis muri stabant. deturbarentur, sed etiam ad imam usque partem percussus murus cum ingenti mole prolaberetur. Ad hunc modum vi tormentorum quatriduo quassa, quinto die Bebeciani ex arce signum deditionis dedere. Quo factum est, ut ex tertio vallo, quod ab altera parte arcis propter portam erectum erat, tormentis non peteretur. Edito deditionis signo Petrus Peteo ex arce mittitur, quo Forgacius in arcem eat, cum quo conditiones pacis concluderentur. Sed amentiae judicatum est, tantum virum fidei hostium committere; ideo haec petitio illis est denegata. Succedit postea huic alter nuncius Volfgangus Veselenius, qui ea conditione arcis deditionem Svendio pollicitus est, ut concedat uxori Bebeci cum auro et argento, suoque mundo muliebri, vestes, bellicum apparatum, et equos mariti efferre; ministris item, salvis suis equis, armis, rebusque discedere liceat. Quod tametsi Svendius difficulter facturus videbatur, monitu tamen Forgachii, qui censuerat cum muliere calamitosa humanius agendum; quod tum caesari gratissimum foret, simul atque cognove-

---

onnét is lőtesse, és mikor ott pallérkodott volna, és meg fáradván le ült volna egy kő mellé, az feje az kő felett ki tetszvén, ugy lőnek hozzá, hogy az nyakát találják hátul. Az golyóbis minden ruháit elszaggatta vala az imegig, de nem sértette vala meg. Én akkor is felmentem vala hozzája, mert mindennap kétszer is felmentem, nem kicsin szerencsével, és ott sátorába nem találván, megérkezék, és látván az szakadásokat az nyakán, kérdém, mint járt, és ugy beszélé, a mint megirtam.

rit eum tanta lenitate usum; tum in praesens omnes conditiones accipiendas esse. Quare Svendius obsessae mulieri una cum liberis incolumitate concessa, omnis supellectilis, quam in auro, argento, serico, aliaque materia habebat, efferendae potestatem fecit, praeter apparatum militarem, et equos militares. Ladislao itaque Lorantffio et Paulo Darvas pro obsidibus datis, Volfgangus Veselenius conditioni de sententia dominae suae subscribit. Conditione utrinque sic firmata, actutum Forgacius, cum certo numero Ungarorum, Ruberus item et Ramingerus cum Germanis totidem XIV. Januarii a Svendio mittuntur, qui uxorem Bebeci cum suis rebus immunem ab omni injuria educerent. Quae ductore Caspare Magocio, Petro Panca, aliisque magnis viris, quos Svendius adjunxerat, comitata in arcem Torna honeste cum curribus onustis deducta est. Non diu moratus Svendius Cassoviam rediit. Bebecus enim cum auxiliis turcicis Rimazombatum pervenerat. Verumtamen ii, postquam arcem in potestate hostium cognovissent, iterum unde venerant, profecti sunt. Svendius Zadvara citius potitus quam sperarat, in spem adducebatur potiundi Mucacii, tum quod praesentis victoriae qualiscunque famam plurimum in rebus bellicis juvare putaret, tum vero quod auxilia e Transsilvania remota et sera fore confidebat *). At Johannes id intelligens Sigismundum Segnieum tum captivum, jurejurando prius adstrictum, se redituram cum responso, qualecunque illud fuerit, ad Svendium ablegat cum his mandatis: Siquidem caesar

*) Forgách S. jegyzete: És miért hogy immár az fejedelemtől bucsus vala, minekelőtte kimenne, akar vala mégis valami oly dolgot inditani, kivel hire neve öregbednék. És ha Munkácsot, Husztot meg

Byzantii per oratores de induciis ageret, ipse quoque ejus rei causa ab armis cessasset, non debere prius Svendium inferre bellum. Quodsi tamen id Svendio videretur, missurum se oratores ad caesarem, qui pacem placide ac sine strepitu armorum componant, mitteretque ad eam rem litteras fidei.

---

vehetné, miért hogy az többi immár mind Erdélig kezébe vala, nem akarja vala az két házat is hátra hadni, hanem azokat is megvevén, teljes legyen az ő dicséreti. Ugy mene Munkácsra; begyöjtett vala bennönket, és tanácsot kérdvén, én azt mondám, hogy ne inditson mast hadat, holott se pénze, se élése, se népe olyan hadhoz elegendő nincsen; az fejedelemtől is semmi biztatása. Mert ha oda menne, felinditaná az János király fiát, és az töreket. És ha szinte egy hirtelenbe megveszszök is Munkácsot, de nagyobb kárral fizetnek meg. És ő is nagyobb hirrel névvel akarván kimenni közzölünk, megkezdené kisebbiteni azt is az jó nevet, a melyet lölt volna Erdélig Magyarországot meghajtván. Ezen tetszék Rubernek, ezen Rottenaunak az gyalog hadnagynak; csak Raminger marada Svendivvel. Igy az ambitio eszét vesztvén minden okosságnak és alkalmatosságnak ellene indola. És mikor az vége semmire kellő lett volna, és Kassáról néznénk az sok égetést, rablást, várok, kastélyok vételeket, sokszor fohászkodván mondta, hogy adta volna Isten, hogy az én tanácsomon maradott volna meg. Mert im az frigy is meg leszen vala, mond, és én is haza mehetek vala, mond; immár Isten tudja mint leszen. Az többi ugy volt, a mint megirta. Ezt mégis hozzá tevén, hogy mikor még Munkács alatt volnánk, megint hozzája kilte vala hitén Segniey Zsigmondot az király fia, ilyen követséggel: Im látom, mond, hogy valamikor én az békességhez kezdtem az római császárral, mindenkoron kárt vallottam, a mint im most is, mond, mert ha én az tractatushoz nem biztam volna, engem is ilyen készületlen nem talált volna; Munkácsot megveheti, mond, de eskezem az Istenre, mond, hogy megkeresem érte, és ha lehetséges, nem csak töreket, tatárt, de az ördegeket is reá hozom, és boszumot állom. És tudományt teszek az Istennek, s ez világnak, hogy én oka nem leszek az következendő vérontásnak és veszedelemnek. Svendi erre az választot tevé, hogy ő semmit az tractatus ellen nem mielt; mert nem azért küldette volna neki az salvus conductust, hogy császárhoz követit felküldhesse, hogy ő az occasiot elmulassa, azért el akarta dolgát végezni. És Munkácsot megvevén, hogy Huztra is rámegyen és megveszi. Mert azelőtt mind kettőt megigérte volna, de nem tött volna eleget fogadásának.

At Svendius significat nullum tractatum pacis prius processum habiturum esse, quam si Munkacium et Huztum ex pactis Stephani Batoris ante biennium agitatis traderentur. Salvum conductum se mittere pro oratoribus, nihilominus neque ab Mucacii oppugnatione destiturum, neque arma revocaturum, donec pacificatio ipsa plane confecta fuerit inter ipsum atque caesarem; et statim Mucacium oppugnaturus cum impedimentis Cassovia discedit. Ad haec Johannes nihil respondet. Sed Gaspar Becessius ex intimis consiliis ad Forgacium litteras dat, quibus significat, si pergerent arma inferre, effecturum Johannem, ut brevi ipsos suscepti belli, quemadmodum alias, poeniteret. Quodsi Svendius intra hanc victoriam stetisset, moderati ducis nomen retinere poterat; sed dum multo majora supra vires nititur, parum abfuit, quin hoc qualecunque lucrum amissione unius regni, improvidorum ducum more compensaret, quos dum parva emolumenta maximis incommodis sectantur, poenitentia manet. Id quod hactenus nescio quo, sive nostro, sive illius gentis malo aliquo fato evenire semper vidimus; et jam propemodum supremis nostris malis funeribusque experti sumus. Igitur Svendius Forgacium cum Ungaris praemittit, ut occupato oppido provideat, ne ab arce ignis in illud injiceretur, pons-que ad Latorzam flumen integer servaretur; qui si rumperetur, difficilis ad oppidum accessus pateret, aut refectio conatus eorum retardaret. Post ipsemet succedens XVII. Februarii sub castrum Mucach, tormentis collocatis percuti jubet. Ipsa arx est in monte amoeno, haud edito posita, quam fossa cingit muro et propugnaculis bene munita, ab imo montis fluvius Latorcza non longe praeterlabitur. Praecerat Johannes

Lugassius homo rascianus, in praeliis habitus militaris, ceterum obscurae conditionis, et qui semper sub aliorum imperio, quam ipse imperaret, esse consverat. Igitur ignarus artis militaris, atque imperatoriae, cum omnis generis comeatu abundaret, milite, tormentis, rebusque necessariis arx recte munita esset, foedam deditionem fecit. Nam quatuor tantum dies tormentis petita, quinto die sine vi, sine oppugnatione deditionem promittit; tali conditione: Ut XX dierum induciae a Svendio eis concedantur, quo intervallo temporis, si a Transsilvano desererentur, reliqua ipsis esset justa causa sese dedendi. At Svendius ne unum quidem diem concessurum respondit. Rejecta hac conditione ad aliam transeunt, quippe, ut salvis omnibus rebus et fortunis incolumes ex arce proficisci patiatur. Ne ea quidem impetrata, ad caesaris gratiam, atque indignationem juxta sese dedunt. Captis ergo omnibus praecipuis, sed paulo post dimissis, Lugasius*) a Johanne in vincula conjectus in carceribus vitam finivit. Demetrius Kerepecius curator proventuum, particeps consilii, ad perpetuos carceres damnatur. Huztum in edito monte situm, ad confines Moldaviae et Poloniae, in provincia, quae a nostris Maramarosum (alias Marmatia) nuncupatur, quinque millium spatio a Mucacio aberat. Arx sane maximorum redituum, qui ex fodinis salinis proveniunt; eam quoque Svendius aggredi proposuerat, atque ad subvehenda tormenta vias impeditas sternendas curaverat, parte copiarum praemissa.

*) Forgách S. jegyzete: Lugassi Jánost Svendi Kassára kildé és ugyanott egynehán nap mulva meghala buvába. Kerepeczy penig nem ment soha Erdélbe. Nem tudom, hova lett volt azután.

Sed jam Johannes quoque exercitum comparabat, et Hazan bassam temesiensem cum magnis auxiliis acciverat. Is ad Jazberinum jam pervenerat. Quare Svendius his intellectis, cedendum ratus, celeriter sibi consuluit, ac Ungvarum contendit, oppidum natura atque arte bene munitum; ibi diu consistere non ausus, Cassoviam rediit. Unde Bartholomaeum Stephith dalmatam *) ad Johannem mittit, qui ad amplectendam pacem eum hortaretur. Is cum sine fide impetrata, ut belli tempore fieri solet, venisset, ad exitum belli usque est retentus. Hazan bassa ergo, postquam Svendius provinciam vacuam reliquisset **), primum ad arcem Deedes in monte praealto sitam, Gabrielis Pereny proficiscitur, quam secundo die Aprilis obsedit. Arci praeerat Stephanus Barius ***). Is cum impetus hostium per XV dies fortiter sustinuisset, tandem destitutus omni remedio servandae arcis, stratagemate usus est. Turris quaedam interiorem arcis partem occupabat, in qua magna vis pulveris tormentarii condita fuit; igitur ex re capto consilio ex arte funiculum, cujus extremus finis ab una parte incensus erat, ita disponit, ut ignis absumpto funiculo, non prius pulverem corriperet. quam certum temporis

*) Istvánfi jegyzete: Ex comitatu crisiensi oriundum ex oppido Cristallecz.

**) Forgách S. jegyzete: Mert az fejedelem Svendinek sem pénzt, sem több hadat avagy segétsíget nem kilde; az ki volt, igen kevés vala.

***) Forgách S. jegyzete: Barius István nem birt az várral, csa hogy Pereni Gabriel szolgája volt, hanem Cavassy László volt benne, de az szinte akkor megholt volt. Barius úgy ment bele, hog hallotta az török oda indolását; hogy oztán látta, hogy meg ne tarthatja, azt cselekedte, az mint meg vagyon irva; kiért oztán Pr ni Gabriel törvént láttatott reá, és az törvén is megszab ditotta.

spatium effluxisset. Re ita ad perniciem hostium procurata, praefectus cum suis ex arce noctu clam se subducit. Insequenti cum Turcae magnum silentium in arce esse animadvertissent, propere adcurrunt, arcem scalis admotis conscensuri. Qui superata arce exteriore, dum omnes turrim spe opulentae praedae accedunt, interim pulvis accenditur, universamque molem una cum Turcis in aërem disjicit, ubi plures CCCC misere exanimati sunt.

Castro Deedes ab Turcis ob ruinam deserto, Hazanus ad Putnocum castellum castra promovet. At Michaël Temesvariensis, praefectus, cum per tres dies obsidionem tolerasset, pacta sibi et militibus incolumitate dedidit. Tanta mole belli etiam vicini territi, castellis Finke, et Gagibator relictis, alio securitatis causa profugerunt. Sed castellum Vadaaz Georgii Racocy non prius desertum est, quam ut illud igne ita esset correptum, ut milites flammae violentiam diutius tolerare non possent. Circumventi igne per confertos hostes erumpunt, ubi omnes fortiter sese defendentes occubuerunt, uno vel altero excepto. In pago autem Inanch, in quo rustici templum mediocri septo munierant, usque ad mortem defenderunt. Non absimilem operam navarunt in castello Monaco, quod est familiae Monaciorum; sed etiam ipsi tanto hosti succubuerunt; in quo Michaël Monacius vivus in potestatem hostium venit. Similem lusum in castello Horvaty luserunt, cujus dominus etiam ab hostibus captus est, trucidatis aliis omnibus. Deinde ad Tornam, Regecz, Cassoviam, Agriam, et Senderoviam, quicquid ditionis erat, igne ferroque vastat. XII millia capitum humanorum in servitutem abegisse

dicitur, alii XV millia dicunt. Interea Johannes Kővarum arcem in monte rupibus undique praeruptis munitam, deinde Baniam, quam Rivulum Dominarum vocant, oppugnat, capitque. Kővari inerant cum praesidio Petrus Soliom et Thomas Viczmandy, qui ab Erasmo Mogero praefecto Sacmari paulo ante evocati, ut nonnullos milites Johannis, qui in castello S. Jobi consederant, adorirentur, exclusi, clam tamen noctu ingrediuntur. Postquam propugnaculum, quod ex saxo validum erat, quassatum vi tormentorum, cum ita apertum esset, ut miles succedere posset, oppugnationes aliquot, etiamsi multi utrinque caderent, necquiquam tentatae. Pluribus ergo locis simul conquassari coepta, ita ut etiam interioris arcis, nam ea duplex erat, aliquantum muri aperiretur: inde duo gregarii milites, Johannes Deghy et Michaël Somogy praeclarum facinus attentavere. Succedentes enim magis ac magis muro, desertam exteriorem arcem propugnatoribus referunt. Nam Thomas Viczmandy et Petrus Soliom, cum ad oppugnationem succedere hostem sperabant, ita, ut accidit, ex interiori arce in subjectos pulvere sulphureo et igne missili grassari, seque tueri posse crediderant. Igitur illis duobus alii post alios cum ultro aggregarentur, Thomas Viczmandy et Petrus Soliom tunellam pulveris nixi levare, cum quodam bombardario germano, qui in baculo funiculum accensum habebat, ut in confertum hostem demitterent, forte pulvis ignem corripuit, atque eos laceros artubus per totum corpus miserando spectaculo ambussit, simulque nonnulli per ruinas in interiorem arcem penetrant, et propugnatoribus frustra sese defendentibus, atque inter eos Thoma Viczmandio, quamquam

lacero et cruore toto corpore mire defoedato, omnes ad unum usque, uno Petro Soliom vivo capto, trucidantur; captaque est arx XII. die, quam coepta fuit oppugnari. Fuere missi a principe, qui Thomam et praecipuos a militari furia eriperent, sed frustra; quod se obstinatius cum caede aliquorum defendissent. Expugnato Kővaro, Johannes ad Rivulum Dominarum castra promovet. in loco plano exstructum. Oppidum muro tantum et fossa cinctum, in antiquum modum, primo impetu capit. Sed arx propugnaculis novis atque aggeribus, quamquam ex terra et materia, validissima erat, praesidioque magno firmata; nongenti inerant, Germani et Ungari, omnes veterani. Nam cum superioribus annis ab Johanne caesar eripuissset, essetque solum minerarum auri et argenti feracissimum, arcem validam imposuerat, curaveratque ex Superiori Ungaria atque Bohemia metallarios quamplurimos adduci.

Neque enim tanto labore, tantisque impensis ibi metalla argenti effodiuntur, ut alibi, sed nullo quasi labore, cum passim copia sit ditissimarum minerarum; ex quibus caesar non mediocris lucri accessionem speraverat. Praesidii praefectum agebant Thomas Sanolius cum quodam Groff Germanorum praefecto, aequali numero, parique potestate. Uno in loco ab oppido duobus in locis ex castris tormenta ex arte et usu militari sunt disposita. Cum ergo muri ex materia et terra essent constructi; quippe tres ordines erant roborum in directum defixorum et vinculis colligatorum, haec virgultis in modum cratium contexebantur; duae vero extremae facies ab intro et extra luto illeniebantur, ita ut lapideorum murorum speciem ostenderent, media vero terra solida erat, tantae latitudinis,

ut pila quamtumvis maximi muralis tormenti utrumque latus transverare non posset. neque facile esset subruere: neque enim. ut muri lapidei cum verberantur. per frusta cadunt: sed robora invicem colligata contextaque. excepto eo loco. quo pila penetrat, erecta persistunt. materiaque terrea cedit: ideo diutius insistendum fuit: siquidem primo lutum ac materia tormentis disjiciebantur. dissolvebanturque: postea miles succedebat. et cum ignem apponeret. arida materia flammam corripiebat. Inter quae opera. multi ex oppugnatoribus pariter ac defensoribus utrinque in dies cadebant vulnerabanturque. Non parum tamen commodi attulit ad expugnationem arcis ex incenso pulvere tormentario orta occasio. quae in rebus bellicis vel minima. aliquando plurimum juvare solet. Nam cum germani milites pulverem haurirent. cujus maxima in eo loco erat copia. ac temulentia. quod vitium illi genti vel in ipso medio ardore belli est familiarissimum. incautius agerent. forte incensus. omnibus quae circa erant disjectis ad CCC milites necavit. Quodsi statim hostis impressionem fecisset. ex improviso casu attonitis adhuc defensoribus. ut fieri solet. facile arx capi potuisset. Sed neque oppugnatio statim subsequi potuit. cum non omnia simul puncto temporis expediri possunt. praesertim in rebus arduis et difficillimis. et illi satis temporis ad recipiendos animos habuere, dum oppugnatio edicitur. miles armatur, disponitur. Sublatis igitur utrinque clamoribus. undique acerrime concurritur. diuque marte ancipiti dimicatur. multis utrinque sauciatis atque caesis; ita ut Johannes miseratione eorum qui sauciarentur, et qui caderent. revocare militem censuerat: nisi Bebecus legatus universi exercitus. quem generalem capita-

neum vocant, insita quadam animi ferocia, insistendum et urgendam belli fortunam ad extremum usque mandasset. Igitur propugnatores vi atque virtuti cedere coacti, non tamen arma abjecere, aut defensionem omisere, priusquam omnes ad unum usque egregie se ulciscentes tandem mortem oppeterent. Ceterum his bellis praeteriti anni atque praesentis tantam sui famam apud omnes atque opinionem excitaverat Johannes, ut jam unam Cassoviam defendendam sibi statuerent caesariani, eoque Svendius majores copias, quas poterat, commeatumque Cassoviam contraheret. At Byzantii purpurati accersito ad se Alberto de Vis, oratore caesaris, vehementer, tam in eum, quam caesarem invecti sunt, utrumque canem appellando, exprobrandoque bellum atque injuriam illatam, jusseruntque denunciari caesari, beglerbegum Graeciae cum europaeo exercitu brevi bellum bello compensaturum. Quo accepto nuncio, caesar celerrime cursorem Byzantium mutatis equis ad Albertum de Vis ablegat. De modo currentium mutatis equis per ditionem Turcarum, non est absurdum posteris aliquid tradere; nam apud nos equi dispositi ad singula bina vel terna milliaria certis locis aluntur, mutanturque a currentibus certo depenso pretio; in ditione vero turcica nulli sunt dispositi equi, sed aut in pagis sive oppidis, aut ab hominibus obviis, etiamsi magnae conditionis essent, pro libito mutantur jumenta, quod a bassis et nonnisi in magnis rebus impetrare licet. Per eum cursorem caesar promittit brevi oratores solennes cum tributo Byzantium mittere; datque mandata secreta Alberto, ut quacunque posset ratione, ageret apud purpuratos, quo bellum revocaretur. Siquidem europaei exercitus praefectum paratum jam et instructum

copiis Adrianopolim promovisse sciebant. Albertus ex mandato caesaris omnia pollicitus, et bellum deprecatus. Mehemetus primarius vezirius conviciis probrisque ipsum et caesarem insectatur, quod mala fide et dolo inducias petiissent; mandatque ut Sacmarum atque Tocaium Johanni restituantur, oratores intra certam diem cum tributo adsint; his conditionibus Selimum revocaturum exercitum, et Johanni scripturum, ne bellum ulterius promoveat. Quibus mandatis cursor ad caesarem cum reversus esset, tanta ira exarsit*), ut decem dies domo pedem non extulerit morbum simulando. Selimus autem ad Johannem legatum mittit, monetque ut bello promovendo abstineat. Johannes ergo victor, pacato exercitu domum revertitur. Sed caesar amissa ampla ditione, novem atque decem castellis, oppidis atque arcibus aut excisis aut captis, tot millibus partim captis, partim trucidatis; proventu, quem maximum ex mineris auri et argenti speraverat, privatus, evastata denique omni Superiore Ungaria quota me hercule pars horum erunt Zadvarum et Mucacium**). Haec ergo ad usque mensem Junium ita acta sunt.

Per idem tempus in Germania bellum civile gestum est. Id sic se habet: Bello smalcaldico vircburgensis episcopus occupaverat arcem atque bona Vilhelmi Crumpachii in ditione sua Franconia, quod in castris Smalcaldensium contra Carolum V. imperatorem militasset. Itaque is episcopus paucis post annis, quod ea re inimicos sibi comparasset, cum ex civitate in arcem

*) Forgách S. jegyzete: Nem „ira", hanem bánat volt. Vana est sine viribus ira.

**) Forgách S. jegyzete: Zadvárért nem leszen vala semmi, csak Munkácsra ne megyünk vala.

equo rediret, ab aliquot equitibus expeditis circumventus et sclopeto trajectus est. Eodemque tempore Crumpachius comparato valido equitatu ex improviso civitatem Virceburgam invadit, capitque; oppidanis ac clero, qui magnus et opulentus isthic est, statim magnam pecuniam imperat, et omnia minatur, ni extemplo sibi sua bona reddantur. Ita omnia bona restituuntur; sed apud cameram imperialem accusatus postea ac damnatus est, tanquam publicae pacis violator. Crumpachius tamen cum autoritate militari plurimum polleret, facile receptorem invenit Johannem Fridericum ducem Saxoniae, filium illius, qui a Carolo V. bello captus fuit. Qui jam ante ob translatam septemviralem dignitatem in Mauritium, Augusto successori palam inimicus erat. Igitur in praeterito conventu, in quo Maximiliano auxilia in bellum promissa erant, adversus Crumpachium et receptatores ejus bellum decernitur; ejusque curam Augustus sibi impetrat. Ergo Fridericum in oppido Gotta Thuringiae munitissimo obsedit.

Fridericus vero egregie se defendit, imo novas res, novumque bellum ac longum, confoederatis inter se plurimis principibus moliebatur. Quae confoederatio talis fuit: ut Fridericum obsidione liberarent, ac septemviralem dignitatem illi restituerent, Brabantiam, Flandriam, atque universam Germaniam Inferiorem in societatem acciperent: quae ipsa adversus Hispanos, quod ii acerbissimam inquisitionem exercerent in religione, exacerbata, novas res spectabat: postremo novum imperatorem designarent; in quem effectum milites quoque passim conscribebantur. Sed haec consilia proditio unius antevertit. Siquidem dux peditum a Friderico accersitus, atque de praesentibus interrogatus, qui praedictam confoederationem ignora-

ret, respondit: ad praesens quidem adhuc omnia tuta esse in oppido, sed verendum, ne ipsi soli adversus tot principum atque imperii vires tandem succumberent. Sed paulo post jussus certo tempore in arcem venire consilii conferendi gratia, cum primoribus, quos ad societatem proditionis paraverat, ingressus, portam, atque arcem occupat. Crumpachium et alios nonnullos capiunt, statimque arcem, oppidum, et Johannem Fridericum hosti dedunt: Crumpachius, et nonnulli obtruncantur*). Fridericus vero ad Maximilianum captus missus est.

Sub finem Junii caesar Posonium venit, celebraturus comitia, quae a coronatione, in quibus ipse praesens fuisset, erant prima. Ideo magna omnium erat exspectatio, uti regnum auspicaturus esset. Primum ergo aliquot verba in lingva germanica**) per interpretem praefatus, propositionem, in qua petitiones de subsidio, et nonnullis aliis rebus continebantur, in scripto exhibuit. Id quod jam statim ab omnibus facile animadversum est, odio lingva germanica usum, cum pater latina, ipseque in plerisque comitiis vivo patre eadem semper usus fuisset, haberetque lingvam latinam familiarem. Sed regnicolae negarunt quicquam de propositione caesaris prius agere, quam supplicationes et querelae privatae atque publicae cognoscerentur, in quibus singulorum, atque universorum fortunae, vita atque libertas sita esset. Inoleverat enim arte quadam recens consuetudo, uti praedicta omnia postremo loco in consilio agitarentur, quorum pleraque praesertim graviora, silentio transmitterentur, ali

*) Forgách S. jegyzete: Négygyé vágatta volt Augustus mint Crumpachot, mind Paumgartnert.

**) Istvánfi jegyzete: latina.

verbis illuderentur, alia vero tamdiu extraherentur, ut exhaustis expensis, ii, quorum interesset, sine responso abire cogerentur. Eorum autem quatuor erant potissima capita : militum atque praefectorum praeda, rapina atque crudelitas; cum miles omnia, quae victui, cultuique essent necessaria, sine misericordia abriperet; et vulgo omnes radicibus juncorum vescerentur, ita, ut multi mortales fame perirent. Reperti sunt, qui cum ab milite frumentum proprium pecunia redemissent semel et iterum, neque ab tertio et quarto redimere potuissent, eos miseranda fame enecatos. Secundum erat de bonis, quae praefecti passim pro libito occuparent; nonnulla vero ipsemet caesar, cum capta Tokajo possideret, neque dominis reddere vellet, quamvis omnibus bellis sine stipendio, suis tantum impensis interfuissent. Tertium de novis tricesimis, sive portoriis in Tocaj et Sixo et plerisque aliis locis. Nam Svenda de singulis vegetibus vini, sive venderentur, sive non, senos florenos, sine personarum nobilium vel ignobilium vel magnatum delectu, exigi curabat *). Imponebat praeterea villis integris aut oppidis praefinitum numerum vini, sine ullo pretio, quae ipse in Poloniam vendebat **).

Quartum erat, quod in omnes praefecturas, dignitates, atque honores seculares, et ecclesiasticos, Germanos atque Italos induceret; contra neque horum quicquam, neque etiam, uti juris est ungarici, bona defunctorum sine heredibus, bene meritis donare, ullam hereditatem vel parvam vel magnam

*) Forgách S. jegyzete : Nem volt az soha, nem is mielte azt Svendi; egyébképen elég hamisan szedik az harminczadot.

**) Forgách S. jegyzete: Az sem volt soha, nem mielte azt Svendi. Az többi igazak.

Ungaris dare; quod unum vel maxime non saltem juramentum praestitum in electione, et praecipuum regni privilegium jam spectaret, sed ut gentis quoque universae dignitatem atque propagationem cum maximo dedecore imminueret.

Repetebant ergo haec, atque id genus alia, pleraque ante id tempus inaudita. Quaerebantur etiam ea, quae ex priore comitio per Carolum fratrem celebrato, in uno magno volumine centum fere foliorum, in Germaniam misissent. Ad quae omnia responsum est, brevi se commissarios destinaturum, qui omnia cognoscant, daturumque se tandem de iis tum responsum. Quod ita omnes consternavit, ac si eodem momento ultimum adirent periculum. Et ex eo regnicolae in concilio procerum sententiam suam una nimiter ita retulerunt: Responsum caesaris non clemens aut gratiosum esse, uti promisisset, sed funestum et lamentabile ipsis, conjugibus, liberis, et ideo neque dare se quicquam posse; cum, quae dari possent, adimerentur. Intelligere enim se neque salutem, neque spem deinceps ullam sibi reliquam esse, sed relictis patriis sedibus, patrio solo, in exteras terras expellendos, simulque in amaras lacrymas et lamenta prorupere. Proceres bono animo eos esse jubent. Ceterum ad caesarem omnia in mollius sunt relata; privatim tamen de omnibus caesarem edocent, petuntque, ut afflictos et fere desperatos remissione atque emendatione praeteritorum malorum refoveret, solareturque. Igitur caesar convocatis omnibus inquit: praeter suam voluntatem, et inscio se, errore quodam secretarii illud responsum scriptum esse; cupere ergo se, ut ipsimet rationem atque modum ineant, atque ostendant, quo sibi satisfieri velint. Ad quae illi

responderunt: uti justitia et judicium de praeteritis administraretur, atque ad libertatem et leges antiquas omnia revocarentur. Iterum caesar eadem, quae prius, respondit, de commissariis mittendis, cum tamen posterius affirmasset se inscio illud scriptum. Ideoque iterum universi sunt consternati; eoque magis, quod cum dominis, quorum oppida aut villae essent, sese tractaturum addidisset: iis enim ipse ad arces finitimas indigeret. Nemo ergo erat, qui jam sibi non metueret, quod eodem modo bonis expelleretur; eo praetextu, quod iis ad arces finitimas indigeret. Rursumque supplicarunt, ut id, quod ipsis justissimum videretur, et cujus ipse deliberandi potestatem semel fecisset, permitteret. Idem tamen tunc quoque respondit, adjecitque ne posthac ullum scriptum offeratur; nam se nec recepturum deinceps, nec quicquam ex sententia mutaturum. Cum ergo jam quid facerent, non haberent: consiliarii soli privatim, quam gravia essent haec responsa, docent, precesque addunt. Atque ita demum verba atque promissa necquiquam data sunt, gnaris omnibus, et quae essent, et quae dicerentur, nemine aut assentiente aut negante, aliquando fremitu, aliquando silentio, altum dolorem veluti attonitis prodentibus. Cum autem et publice et privatim nonnunquam in supplicationibus juramenti admoneretur, quod tempore electionis praestitisset, in consilio frequenti: saepe mihi, inquit, objiciunt juramentum, sed videbitis, quod ego me liberabo ab juramento. Quod quidem ita praestitit, ut nunquam memi nerit eorum, quae in jurejurando promisisset. Siquidem etiam solebat dicere, sese ad laudabiles tantummodo leges jurasse; perinde, ac si eae solae essent laudabiles, quae sibi soli viderentur, et non quae populo

placuissent, atque diuturnitate aevi firmatae, apud ipsos quoque reges sanctae atque inviolabiles semper fuissent.

Sub comitiis oratores Antonium Verancium episcopum agriensem, et Christophorum Tiefenpach germanum cum tributo et mandatis Byzantium destinavit, uti promiserat se missurum, si bellum ulterius neque per Johannem, neque per beglerbegum, qui in procinctu erat, promoveretur. Sed budensis bassa negavit se liberum commeatum oratoribus daturum, priusquam Stephanus Bator Somliensis, orator Johannis jam per triennium in captivitate tentus, liber abire permitteretur. Uno ergo et eodem tempore Somliensis liber factus, quod honestius paulo ante fuerat, ad petitionem regis Poloniae dimisisse, quam per hostilem vim atque coactionem; atque oratores dimissi. Johannes autem tum gravissimo morbo ex dolore colico et caduco laborabat, ut de vita quoque jam desperarent; tametsi post convaluit, usum tamen manuum amiserat, neque in integrum postea restitui potuit. Byzantii oratores caesaris octennalas inducias aegre impetrarunt, his conditionibus : ut omnibus bonis ac terris, quaecunque sub amborum imperio utrisque tributa pependissent hactenus, quod erat ingens terrarum spatium, manus eximat, cedatque. Quam quidem conditionem caesar, quamvis valde tristem et gravem, sed necessitate accipere est coactus etiamsi sciret impossibile esse factu, cum nihil erat circa arces finitimas, atque munimenta, quae non essent Turcis tributaria, et pleraque nobilium et magnatum patrimonia, qui traditis illis in potestatem hostium, se quoque et liberos in perpetuam calamitatem una projecissent. Ergo post cum ad satisfaciendum cogeretur, se facturum fuisse respondit, sed

Ungaros obstare, quominus promissae conditioni satisfaceret.

Eadem aestate tres ex illustri familia viri continuis fere funeribus exstincta etiam omni penitus stirpe gentis, fato functi sunt: Gabriel Perenius, Christophorus Orzag, tandem Georgius Bebecus. De quibus mentionem facere non erit inconveniens, siquidem ex maximis et nobilissimis familiis omnes oriundi fuerunt, cumque una eorum etiam familiae in semine penitus exstinctae sint; atque interciderunt, ditionibus eorum ad jus coronae relatis. Quamquam Stephanus Banffy judex curiae et Melchior quoque Balassa eodem tempore sint mortui; ii tamen in semine non defecerunt. Sed hic post tot proditiones et rapinas per omne aetatis tempus, ingentibus fortunis congregatis ac cumulatis, tandem iterum amissis, ut supra narravimus, calamitosus atque infamis, Viennae misere admodum vitam finivit; nam ne unus quidem in tota civitate, neque in aula principis repertus est, qui funus comitari voluerit; novem proditionibus notabilis atque insignis. Johannem Pereni de Nialab, Frangepani illius archiepiscopi Colocensis ex sorore nepotem, ex insidiis in itinere ob aurea argenteaque vasa et pretiosas res cepit, spoliavitque. Frater Emerici Balassae, illius, qui cum ab Johanne primo praefectura Transsilvaniae donatus esset, cum collega Stephano Mailat, eundem prodidit, et Transsilvaniam Ferdinando tradere voluit; sed hi brevi proditionis poenas dederunt. Originem familia duxit ab quodam ignobili et obscuro servo Blasio, cum quo obsoleta virgo heri sui filia commercium habuit; cujus facinoris metu primum poenas fuga elapsus

est*); sed eandem in uxorem tandem obtinuit; semper infames habiti; nostris temporibus Emericus, Sigismundus, Melchior fratres, latrociniis et proditionibus familiam illustrarunt. Gabriel Perenius, Petri filius, ejus, qui Viennae in captivitate Ferdinandi mortuus est, fratrem habuerat unum, Franciscum nomine, quem puerum Gritto pater in obsidem dederat, tantisper, donec ab eo conditionibus satisfactum esset. Sed pater retinere arces Petri Varadinum, et Zaloncamen maluit, quam servare filium; itaque derelictus a patre Byzantium delatus fuit; multis autem interjectis annis revertit, sed Gabriel omnino negare esse eum: qui frater fuisset; contra ille affirmare; mater quoque pro filio agnoscebat, et ad se receperat, identidem et nutrix asseverabat. Diu inter sese altercati sunt, saepe quoque res ad Ferdinandi judicium delata est; cum illum mater defenderet, atque pro eo acerrime instaret; hic vero contra neminem socium in patrimonium admitteret. Ejus altercationis tandem hic fuit exitus, ut Gabriel filius, matrem cognitione incesti, illius partes suscepisse, atque tueri praedicaret, eandemque bonis et reditibus privaret, tandem ille quoque errabundus et vagus submissis percussoribus e medio tolleretur. Nos uti res acta est, narrare voluimus.

Ceterum quemadmodum inter matrem et filium res difficilis et semper sub judice exstitit, ita nos quoque neutram partem pro certo et vero affirmare possumus. Matrem sane ex eo tempore Gabriel semper magno odio est prosequutus; quae destituta etiam auxiliis inopem atque acerbam vitam duxit. Pater maximis muneribus et ditionibus ab Johanne amplificatus.

*) Forgách S. jegyzete: Ezt ez czikkelt teljességgel ki kell belöle hadni, hogy az jámbora ne kisebbedjék meg.

concreditaque ei coronae regalis custodia et arce Vissegrado, in qua pro veteri more asservari solebat, coronam statim Ferdinando communicavit. Verum impotentia Ferdinandi animadversa, exinde majores spiritus sumpsit; cum in ore sententiam, si Johannes, cur non Petrus? haberet; itaque ab Solymano petere ausus est, ut ipsum sui juris principem faceret, et inter beneficiarios principes adnumeraret; cum et se jam non ut subjectus, sed ut sui juris princeps teneret, et pro tali haberi vellet. Sed Solymanus ex suscepto in Johannem studio, propter quem ad pristinam dignitatem regiam restituendum expeditionem susceperat, ad se accersiit, hortatus, ne Johannis imperium detrectaret; curaturum se, ut in gratiam cum eo rediret, modo officium et fidem ei deinceps praestaret, et coronam cum arce visegradensi atque oppida regia Petri Varadinum ac Zalonquemen traderet; filium autem interea, dum his conditionibus satisfactum fuerit, obsidem daret. Haec quamquam Hibraimus vezirius summa humanitate cum eo ageret, tamen aperte omnes conditiones abnuebat, praeter unam, ut Solymanus cum pro principe sui juris, et immunem ab Johannis imperio faceret; quam ab Ferdinandi debilitate et Solymani clementia, qui tamen in eo perfidiae notam vehementer reprehenderet, uti stulte, ita perfide, immensa (?) speraverat. Solymanus ergo tanta obstinatione hominis motus, in quo nihil ad sanitatem ne in periculo quidem capitis et patriae reliqui esset, cum pro hoste judicans, qui moderato Johannis imperio non modo beneficiarii sui, sed ex praeeunte universorum procerum consensu regis Ungariae, parere nollet, custodiae mandat; eamque ob causam, rebus et comitibus in praedam conversis, ex illis plerique

nobilissimi viri trucidati sunt. Nihilo secius Solymanus gravius in eum nihil statuit, quam ut cogeretur illas conditiones, quae erant gravissimae et sponte faciendae, si honestati, dignitati, et patriae consulere voluisset, accipere, et filium minorem natu Gritto obsidem dare. Itaque eum Solymanus ad Johannem remisit, petivitque, ut ei clementer parcere vellet; ab eoque liberaliter tractatus et dimissus est. Sed eadem perfidia et ipse et Paulus Vardensis antistes strigoniensis iterum defecerunt. Paulus enim ad Ferdinandum translata fide, nullum remedium, quin extemplo pereundum esset, conspicatus, ab salutaris audaciae fortuna consilium accepit. Siquidem sponte in castra accessit, CC circiter equitum cataphractorum splendidis armis comitiva, ex veteri disciplina indutorum stipatus, quae etiam usque ad Johannis mortem utcunque perduravit; et morte ejus universa pariter exstincta est, cum hodie levissimis armis ad fugam quam ad pugnam aptioribus universi utantur. Itaque eum Solymanus clementer excepit, et se Viennam comitari jussit, semper humanissime in castris exceptum, ut non modo ager sed ditio quoque strigoniensis ab omni injuria intacta manerent; et cum Budam revertisset, commendatione Solymani in pristinam dignitatem ab Johanne restitutus est; apud quem tamen non diu beneficii memoria valuit, cum ad Ferdinandum iterum descivisset. Hoc addendum fuit propter historiae contextum, propterea, quod eodem tempore eodemque scelere exsecrando proditionis vituperio patriam prodiderint, atque perdiderint. Solymano autem generosi animi, Johanni vero perniciosam et ideo poenitendam clementiae laudem reliquerint.

Perenus autem cum liber factus esset, nihil

omnino praestitit, maluitque, ut filius Byzantium auferretur, et arces, munitissima regni ab amisso Belgrado propugnacula, ad ripas Danubii ab Solymano expugnarentur, quam aliquid de immani cupiditate remitteret. Praeter enim amplissima patrimonia et uberrimi soli ditionem, quam Johannes in Inferiori Ungaria, cujus praecipuum est Sáros-Patakum oppidum, donaverat, latissimas et fructuosissimas ditiones ab clade mohacina occupaverat, Zalonquemenum et Petri Varadinum regia oppida. Praefecti enim diffisi suis viribus, Petri Perenii copias praesidii causa receperant. Itaque sibi tandem reservarat, quae duo sane vicem propugnaculorum, uti Belgradum olim, praestabant, ne intra penetralia regni Turcae penetrarent. Quibus amissis, si quae regni alicujus obtinendi spes adhuc fuit, tum jam certe concidit. Quodsi homines et non potius monstra teterrima, ad perdendam patriam nata, omnes ad sanitatem sibi ipsi rationes non repudiassent, tum etiam ad tolerabilem statum redire regnum potuisset, et aliquam patriam nobis habere licuisset, nisi forte fatali quadam furiarum malarum agitatione ad excidium usque, ingratissimi cives, teterrimi mortalium omnium, delirare voluissent. At Perenus ad Ferdinandum, immemor beneficii, cum statim descivisset, deinde ab Michaële Kessereo palatino regni captus est una cum uxore, et caput uxoremque coronae pactione redemit. Ita corona iterum ad Johannem rediit*). Postremo tamen nec apud Ferdinandum qui-

*) Istvánfi jegyzete: Az koronát Prini Péterrel egyetembe nem Keserü Mihál fogta volt meg, ki régen immár megholt volt, hanem igy esett, hogy Prini Péter látván, hogy immár Valpo Soklios és egyéb váraſban meg nem maradhat, akart Sárospatakra menni fele-

dem gratus, qui peraeque corona privatum se per eundem doleret, nimiamque potentiam ob inconstantiam hominis timeret. Itaque male ad Pestam re gesta, Strigonii ab legatis ejus captus, in viennensi ergastulo vitam finivit. Gabriel autem, cum Isabella et Johannes filius in Transsilvaniam reduceretur, ab Ferdinando ardore vindicandae mortis paternae desciscens, partes Isabellae secutus est; inde iterum nullam ob causam, sed levitate sola ingenii, ad Ferdinandum defecit; et brevi articulari morbo usum manuum pedumque amisit; denique suae familiae postremus, exstincto penitus cum eo gentis quoque nomine, nullius rei memoria dignus, Posonii e vivis decessit. Uxorem habuit sororem Christophori Orzag, lectissimam matronam, cui venenum paulo ante mortem, ne sibi superviveret, propinavit; nam cum ab ea stulte peteret, ne se defuncto alteri nuberet, precari se ei se longiorem vitam respondit, ceterum de futuris nescire se quidquam certi promittere, spem tamen de se meliorem habere vellet. Quare medicum Johannem Vitum Balsaracium, stricto ense interminatus ei praesentem mortem, adegit venenum conficere, et ei propinare, quae paulo post mortem mariti, langvescentibus sensim membris atque omnibus sensibus penetrante vi veneni, in flore aetatis misere vitam finivit. Quod facinus

---

ségestül, gyermekestül, minden marhástul; az korona is vele volt. És utába szállott volt meg egy faluba az Sár vize mellett, nem messze Simontornyához, Kaidacs neve az faluuak. Ezt hallván Zerechen János, ki akkoron János király pártja volt, és pécsi pispeksiget birta, lovaggal, gyaloggal, kézijesekkel reá, és éjel aluva találván megfogta, és vitte török császárnak, ki akkor Köszeg alá akart menni. Az koronát török császár adta oztán János királnak. Zermegius ua historia manuscripta.

nulla charitate ille perpetravit; quae enim charitas in scelere esse potest! Sed vana tantum inflatione, mire ambitiosus et elatus, indignum esse inter secretos sermones jactitarat, ut sua conjux unquam ab alio attractaretur. Ideo rara et inaudita fere barbarie nunquam in convivium alterius adhibuit, neque etiam suae propriae mensae; nunquam cum viro loqui, neque etiam intueri passus, neque fenestris unquam prospicere, quas absens quoque signare solebat, usque adeo sui aestimator maximus, aliorum vero contemptor, ut cum quodam tempore aeger decumberet, et illa, ut erat pia, et curiosa circa maritum, quendam nobilem adolescentem Stephanum Semsey veste tantum forte contigisset, ita ira efferbuerit, ut eam conviciis affectam intra parietes vivam defodiendam et enecandam fame mandaverit, ni ab familiaribus aegre dissvasus fuisset. Nobilis quidem ille adolescens captus, et paulo post veneno sublatus est.

Christophorus Orzag vix e pueritia egressus, somno, otio, venere atque crapula corrupta primum sanitate, mox pedum manuumque usum amisit, et intra primam adolescentiam una cum familia exstinctus est. Georgius Bebecus, patre Francisco ortus, per omnia vitiorum atque scelerum genera corruptissimo, vitia patris non solum aequavit, sed superavit. Omnem enim aetatem rapinis, caedibus, proditionibus egit. Partes reginae Isabellae sequutus revertentis in Transsilvaniam defecit, patremque omni ditione exclusum ad summum moerorem et inopiam redegit. Exercitum Ferdinandi, duce Wolffgango Puechamero alemano profligavit, ademptis omnibus impedimentis, atque tormentis, quae et multa et magni valoris erant. Postea vero in eo praelio, quo Emericus Telequesy ungarus

Ferdinandi copiarum dux in ditione Cassoviana ad Cazam vicum, Velichan begum filequiensem cum VI millibus Turcarum ad internecionem caeciderat, bonam operam navavit. Tandem astu per Hazan begum captus, et Johanni II. ab Solymano dono datus, et patrimonio per imprudentiam stulte amisso, nihilo meliorem vitam egit; vir in militia acer, sed lingva, vita, atque moribus, si unquam alius, flagitiosissimus. Admiratione forte non est indignum, tres illustres et potentes familias uno tempore exstinctas esse, sed etiam paulo ante plures familias partim illustres, partim non illustres, sed tamen nobilissimas intercidisse: Dragfiorum, Podmanicciorum, Serediorum, Giulay, Baiony, ac Both, nulla belli aut hostili vi; nam ne ad bellum quidem ullus ex eis satis idoneus fuit, praeter unum Johannem Baiony, qui in obsidione zigetiensi et vitam et familiam una finivit. Plerique certe ex iis aut male acquisivere opes atque potentiam, aut utrinque acquisitis prius usi sunt. Nos sane singulari Dei judicio ista contingere haud dubitamus.

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

Anno insequenti a bellis cessatum est in Ungaria, sed tamen magnarum rerum motus atque principia inchoata fuerant, de quibus paulo post dicemus. In Inferiori Germania, Galliis, et in oriente magna bella gesta sunt. Sed prius germanicum expediemus. Philippus Caroli V. filius Brabantiam, Flandriam, Hollandiam, Selandiamque, et nonnullas provincias ad mare oceanum possidebat, ab Philippo Maximiliani filio per matrimonium Mariae Caroli Burgundiae ducis filiae partas. Eae provinciae novam reformationem evangelii olfecerant. Cui rei succurrere volentes Hispani, primo in praecipuis quibusque civitatibus novos episcopos, cum antea nulli fuissent, in Melchlima autem eorum omnium metropolitanum cardinalem Granduellam burgundum constituunt. Quare magna mutatio per universam illam ditionem debebat fieri, siquidem cum hi episcopi quamplurimi essent, deberentque illis attribui singulis magni reditus, et alia, quae ad ornamenta novarum dignitatum pertinerent, neque alium modum invenirent, antiqua collegia sacerdotum atque monachorum, quae in illis provinciis amplis-

sima erant, non solum mutata forma priscae religionis, sed expulsis etiam possessoribus, in paucorum potestatem redegerant. Erant autem antiquitus collegia, a principibus viris publice et privatim instituta, tanquam publica receptacula filiorum atque filiarum, et hospitia sive diversoria nobilitatis. Quae mutatio vehementer omnes molestabat; quare in nonnullis civitatibus neque admissi sunt, nonnullas vero metus aut reverentia principis movebat quidem, sed non plane assentiebantur, et impedimenta quaerebant. Nam patrimonia et donaria, quae eorum familiae olim illis collegiis donassent, in paucorum usum et novam formam redigi aegre patiebantur. Accedebat, quod inquisitionem hispanicam contra novae reformationis homines induxerant. Ea tam est acerba atque crudelis, ut saepe ob levissimam rem non sit satis hominem morte afficere, sed universam familiam una cum omnibus fortunis atque hominibus, sine aetatis et sexus misericordia extingvere soleant, neque raro fit, ut pecuniarum, odii, aut privatarum inimicitiarum causa quis tam atrocem casum subeat. Haec ergo res illos non solum perturbabat, sed formidinem capitum atque fortunarum illis incutiebat, quam nullo modo admittere volebant. Quae omnia augebant fastus muliebris gubernatricis Caroli V. ex illegitimo toro filiae, Octavii ducis Placentiae uxoris, et Granduellani avaritia atque ambitio, qui cancellarii, ut vocant, vices gerebat, quem novae mutationis acerrimum defensorem, et supra sacerdotalem dignitatem spiritus gerentem, quodque ipsam gubernatricem arctiori vinculo quam par esset, in suam potestatem redegisset, et unum omnia ad se trahere, et gubernare, administrareque volentem, omnes mirum in modum odio habebant, neque passuri videbantur

diutius principes viri, denunciata re saepius regi Hispaniarum. Tantum enim in ambos erat odium, ut cum quendam supplicem libellum gubernatrici porrigentem et alloqui volentem ipsa praeteriret, interrogassetque ab cardinale quis ille esset? et respondisset, esse gheusium, quod significat pauperem, arrepto vocabulo ad novitatem rei omnes novae religionis homines deinceps Gheusii vocarentur, quemadmodum in Francia Hugonotti. Tandemque sibi metuens aulam relinquere et in sua recedere sit coactus, iram tamen regis in dies acuere non cessabat. Accidit quoque, ut Antverpiae in primario templo, quod nos longe ornatissimum et nobilissimum, si unquam aliud, vidimus, et plerisque oppidis ac civitatibus imagines detraherentur. Igitur Philippus rex Hispaniarum rem armis perficiendam esse ratus, ducem Albanum conscriptis militibus in Belgicum ablegat. Qui, ubi in Italiam appulit, deductis ex Sicilia et aliis locis veteranis VII millia Hispanorum confecit, ac per Insubriam, Grisones et Helvetiam adulto autumno iter instituit. Sed Grisones et Helvetii impedituri viam videbantur. Nam Pius V. pontifex maximus, qui diu bellum adversus protestantes, ut vocant, meditabatur, Philippum ac Sabaudiae ducem praecipue ad bellum impellebat, ut Genevam civitatem nobilissimam in Helvetia, ubi novae religionis schola existit, praecipua obsidione premerent, promittens eis auxilia ingentia; idque Sabaudo persvadebat ea etiam ratione, ut opulentam civitatem et finitimam eoque sibi commodissimam in suam ditionem adjiceret. Sed Helvetii minime negligendam sibi hujus rei famam cogitantes, tum etiam quod Albanum paratum habere militem scirent, civitatem praesidio firmant, ipsi vero XL millia et amplius, si opus foret, in

armis erant futuri. Albanus ergo legationem ad eos misit, ut sibi exercituique liberum commeatum darent; quod ipsi quidem concesserunt his conditionibus: primum, ut obsidibus caveret nullam hostilitatem nullumve damnum illaturum, deinde, ut manipulatim et sine signis miles transiret. At Flandrici, quanquam inter sese bene convenirent, arces atque civitates omnes in potestate, populumque sibi devinctum et ultro obsequentem tenerent, possentque in principio egregie bellum defendere adversus parvam manum Hispanorum: noluerunt tamen arma sumere, cum neque satis dignam belli causam rebantur, tum vero quod non ad vim inferendam, sed tutandam saltim provinciam, militem adducere Albanus ostenderet. Quod tamen Aurangius et nonnulli, qui Hispanorum ingenia penitus considerabant, simulationem esse facile intelligebant, neque illis credendum esse judicabant, quod verum fuisse intellexerant, ubi Albanus fines attigit, nam exercitum in ordinem redegit, et in Germania peditem equitemque conscribere incepit, et tum sero intellexere, quo animo adventaret. Qui cum copiis destituerentur, et Aurangius Antverpiam, quam obtinebat, totius septemtrionis et occidentis longe frequentissimum et nobilissimum imperium sine milite retineri diffideret, in Germaniam discessit. Comes Egmondanus, qui arcem civitatis gandavensis et Flandriam gubernabat, cum et paulo ante in Hispaniam ad Philippum profectus benigne exceptus esset, tum quod nihil hostile fecisset, nihil sibi metuendum putabat. Igitur Albanum uti in pacata provincia honorifice excipit. At Albanus, ubi Brussellas pervenit, quae civitas est sedes illarum provinciarum, primum omnium gubernatoris officium sibi vendicat; quod gubernatrix Caroli V. spuria

intelligens, ad Philippum litteras dat, expostulando, et ut sese in Italiam ad maritum redire permittat, petit, quando jam Albanus eo officio fungeretur. Quod cum Philippus illi haud gravatim concessisset, brevi in Italiam discessit. Albanus vero primum Antverpiam munitissimam civitatem sine impedimento occupat, praesidiumque Hispanorum imponit, et paulo post, hieme horrida, arcem validissimam in ea construxit, moeniaque urbis aliquot in locis dejecit, et fossas solo aequavit, statimque arcem gandavensem a vicario Egmondani poposcit. Ad quod ille respondit, se sine sui domini commissione arcem honeste nemini dare posse, non enim a se, sed ab Egmondano primario praefecto petendam esse. Hanc ergo occasionem Albanus forte studio quaesitam nactus, comitem Egmondanum nihil tale metuentem capit, et arcem tradi jubet; simul etiam comitem Hornanum, quos in arctissima Hispanorum custodia in arce gandavensi asservari jussit; in alias etiam civitates et loca opportuna praesidium Hispanorum imponit. Quibus perpetratis quamplurimos et eos praecipuos quosque in singulis civitatibus, nobiles item viros ac magnates capit, et in vincula tradit, simul principem Aurangium et alios, qui se absentaverant, quorum magnus erat numerus, ad certam diem citat, facta illis fortunarum atque vitae securitate si revertissent. Ex quibus plerique reversi statim trucidati sunt, et bona confiscata. Ideo tantus metus omnibus est incussus, ut supra LXXX millia hominum in Germaniam, Franciam, Angliamque profugerint. Exinde vix ulla dies praeteribat, qua de plurimis diversis in locis supplicium non sumeretur.

Quibus de causis princeps Aurangius et nonnulli scriptum publicant, invehentes in Albanum et cru-

delitatem Hispanorum, seseque purgantes: se nihil hactenus hostile contra regem Hispaniarum movisse, nec quenquam eorum quicquam ex eis meruisse, quae Albanus et Hispani facerent. Nam se privilegia et priscam libertatem verbis atque precibus hactenus defendisse, Albanum vero non eorum meritis, sed hispanico quodam ingenio atque more bonis eorum inhiare, et capitibus insidiari, ac quotidie praestantes et opulentos quosque caedere, ut eorum bonis confiscatis praetextu et quaesito quodam colore, prout in Sicilia et neapolitano regno hispanicam coloniam conderet. Hispaniarum regem malis consiliis seductum esse. Carolus enim V. se et successores suos jurejurando obstrinxit, servaturum se et defensurum privilegia libertatesque eorum. Quare cogi sese sumere arma, non quidem contra regem Hispaniarum, quin potius pro defensione honoris ejus, contra eos, qui jusjurandum paternum violare ausi essent; simul ab principibus et liberis civitatibus auxilia flagitans, exercitum conscribit. Nam eas provincias Carolus V. ad imperium colligaverat, eoque tanquam confederatis et annexis imperio auxilia dabant, et ad Maximilianum nuncios miserant, curaret, ne illae provinciae ab Hispanis privilegiis atque libertate fraudarentur, ac exiliis atque mortibus tot et tantorum virorum ad extremam pervenirent desolationem. His ergo de causis conspirationes multae in provincia fiebant, cogente necessitate homines in maximo timore, res maximas vel etiam desperatas tentare. Nam ad grumendalense monasterium prope Brussellas, euntem ad sacra Albanum cum omnibus Hispanis vita privandum convenerant. Lirae altera erat conspiratio: alia item ad fines Picardiae, alia in provincia Artesia in Maestrich,

in Leodio, in Hollandia, cujus caput erat Prederotus, vir ab universis mire amatus, et qui magnas res moturus atque gesturus erat, nisi in ipso belli ardore fato functus fuisset. In diversis ergo partibus castella et oppida occupabantur, et praelia fiebant, quamvis non memorabilia. Sed tamen in Frisia justo praelio dimicatum est : siquidem Ludovico comiti Naxoviae, fratri principis Aurangiae, comes de Aremberga generalis dux omnium copiarum Albani, cum exercitu ad Gruningam occurrit, qui peditatu praestabat; erant enim Hispanorum selectorum atque expeditorum tria millia et quingenti. Acre et cruentum fuit praelium Germanis victoribus : nam Hispanis obstinatissime pugnantibus omnes ad unum occidione sunt occisi. Qui enim vivi in manus venerant, ii quoque a praelio, veluti suis parentarent, quos Albanus quotidie trucidabat, supplicio affecti sunt. Comes de Aremberga confossus vivus in potestatem hostium venit, sed in itinere ex gravitate vulnerum decessit. Multi praeterea duces, et illustres viri eo praelio desiderati sunt, amissa tormenta aenea atque impedimenta omnia, supellex argentea comitis Arembergensis, et menstrui stipendium. Ex hostibus praeter alios non ita magni nominis, Adolphus frater Ludovici et Aurangii desideratus est. Albanus amisso exercitu novas copias conscribendas, et reliquias contrahendas statuit. Nam partim ira, partim ut contraheret copias, quae distractae erant, in diversa loca civitatesque ad custodiendos captivos XXVIII illustres et nobilissimos viros duobus tantum diebus et id Brussellis, Gandavi XVIII, in aliis civitatibus alios, tribus deinde diebus, post crudeli et indigno exemplo abductos Gandavo comitem Agamontanum et comitem Horna-

num, quos duodecim Hispanorum vexilla et equitatus pro custodia deduxerunt, ambos ex principum familia oriundos, et tam de Carolo V. patre, quam de filio bene meritos, et aurei velleris equites, publico affecit supplicio : siquidem Agamontanus, praeter alia bene merita, exercitum Gallorum ad Gravalingam fudit, atque prostravit ingenti strage, qui praeter praeclaras animi et corporis virtutes, proceritate corporis et pulchritudine formae longe omnes superabat, atque celebris et quodammodo admirandus habebatur. Paucis ante annis cum Aurangio familiariter atque multa de iis, quas supra memoravimus, causis nobis conquerebatur, et id unum dolebat, quod prisca privilegia et libertates, quas progenitores ipsis tradidissent, suo tempore violarentur, et nonnihil in Granduellui insolentiam invehebantur. Quorum omnium bona ad fiscum sunt relata. Frater comitis Hornani in Hispania cum aliquibus Belgis simili supplicio sunt affecti : filius vero Aurangii in Hispaniam est ablegatus. Albanus collectis jam suis copiis et conscriptis novis assumptisque secum omnibus provincialibus paulo post ad Gruningam contendit, ubi praelium erat initum, cujus adventum hostes non sustinuerunt; nam Aurangius et Nicolaus comes de Hochstat, qui auxilia principum colligebant, nondum advenerant. Quare Ludovicus comes Naxoviae cum suis copiis Emdem versus castra movit, quorum vestigiis Albanus insistens duo praelia secunda fecit, et ultimo Ludovicus amissis circiter VII millibus ex suis, et machinis aeneis atque impedimentis aegre sibi consuluit. XXI. Julii 1568. fuit ultimum praelium. A quo praelio in Belgio nihil est memorabile gestum, praeter supplicia multorum mortalium; quamquam principes Germaniae Aurangio

magna auxilia contribuerant; erant et Gallorum et Belgarum magnae et quidem instructissimae apud eum copiae. Sed cum omissis rei bene gerendae initiis parum jam in Belgio posse proficere putaret, in Galliam ad Condensem exercitum traduxit, ut confecto ibi bello, conjunctis viribus iterum in Belgium rediret; sed id frustra fuit, cum in Galliis opinione omnium plus duraret bellum. Siquidem per idem tempus maxima bella gesta sunt in Galliis, quae statim eruperunt, simul atque Albanus hostilem expeditionem in Belgium ductaret.

Pius V. enim pontifex maximus e belgicae cladis occasione foedus, ut vocabant, sacro-sanctum, de exstirpandis haereticis incepit ardentissime sollicitare, missis ad omnes potentatus legatis, et cruciatam, jam pridem obsoleta paparum fulmina, erat in orbem christianum immissurus, ni verecundia aliqualis retinuisset, quod nimis cognita, et parum profutura intelligeret. Jubilaeum tamen indixit, ac dimissis per omnia regna diplomatibus (bullas vocant) tamquam classicum ad concitandum in christianitate bellum concineret, nihil reliqui faciebat, et supplicationes ad Deum fieri jussit, quae magnis ceremoniis in urbe pro more peragebantur, simulque Romanis et ditionibus pontificatui subjectis, in super collegiis sacerdotum, monachorumque ad bellorum subsidia, tamquam ad pios usus, maximas contributiones imposuit, et qui ad bellum contra haereticos auxilium opemque pro qualitate et censu suo attulisset, amplissimas elargitur indulgentias, quibus peccata remittuntur tam praeterita, quam futura, et animae revocantur ex loco, quod Purgatorium appellatur. Sed uno omnino maximo acerrimoque administro Cardinali Lotharingo

regem puerum atque reginam exacuebat, qui summas sibi partes ad inflammandum regem, et administrandum bellum, ob puerilem aetatem regis et reginae nimiam gratiam. pontificis instructu desumserat. Ita pontifex ministrum longe aptissimum. et Lotharingus pontificem desideratissimum nacti. Nam et ille flagrantissimus ad bellum, et hic pari studio conservandae et augendae potentiae, alteri alteris praestitis operis deserviebant. Quippe Lotharingus innumeris eisdemque immensis sacerdotiis onerabatur, et auctoritatem miris artibus, tanquam clandestinis cuniculis, apud regis et reginae aures evendicabat, quod alias pacatis rebus obtinere non poterat. Non obscura quoque fama emicuit, imperium gallicum una cum duce Francisco Guisio jam diu conceptum familiae suae per eum parari. Igitur principes sangvinis ac reformatae religionis, qui priori bello pactis utrumque sedati erant, sibi metuere coeperunt, quod foedus ictum, bellum atque exercitum in proximo et in contigua sibi provincia paratum, et in promptu esse, aliaque omnia, quae agerentur, bene intelligerent: quod pacta non observari, et regem VI millia Helvetiorum noviter conscripsisse viderent. Postquam vero et nuncios ac litteras, quae ultro citroque commeabant, intercepere, nihil dubitandum rati sunt, unum ergo tantum, ne uti Belgae imparati opprimerentur, metuebant, primumque ad regem querimonias deferre, et ut edictum observetur, petere: tum flagitare, ut Italos omnes, qui seditionum essent autores, atque novarum impositionum ac tributorum, ipsam quoque reginam tanquam novarum rerum cupidam, et cui amplius credere non possent, ab aula amoveret, denique regnum ipsum convocato concilio gentis ex publico omnium statuum

decreto in pristinum statum et splendorem restitueret. Nunquam enim feminas in Galliis ex veteri instituto gentis aut tutrices aut gubernatrices egisse, quippe legem salicam, hactenus sacro sanctam id disertissime vetare. Jam si omnino in aula agere malit, saltem imitetur reginam, quae Bianca vocata fuit. Ea enim in aula degebat, sed nullam administrationem publicam attingebat, et ad differentiam Bianca appellabatur, quod viduae reginae in Galliis non pullam, vel atram vestem more aliarum gentium, sed candidam gestare solitae fuerant, contra quam moderna regina, quae et ipsa italici generis in hoc etiam Italorum servaret consvetudinem. Sed unum potissimum cardinalem Lotharingum, hominem peregrinum, fabricatorem omnium malorum, impulsorem regis atque reginae, omni prorsus administratione atque ab ipsa aula dimoverat. Utque pro eorum securitate tres civitates, Bononiam, Caletum etMetensem civitatem manibus eorum traderet, atque Helvetii exauctorarentur; neque enim intelligerent, quo tot bellorum indicia, quam ad eos opprimendos spectarent. Sed nomine regis dissumalanter respondebatur,fore, ut in melius propediem omnia emendarentur, ut perspicere possint, velle regem, omnibus sibi subjectis ex aequo et bono consulere; saepe et ab regina eadem magnis pollicitationibus repetebantur. Connestabilis autem et Lotharingus Helvetiorum militem et exercitus conscribendi causam adducebant, antiquum esse et inveteratum Hispanorum in gallicum regnum odium, et timendum ne occasione nacta aliquid hostile attentent, praesertim cum in vicina provincia validis praesidiis fulctos intelligerent. Haec ita in speciem ostentabantur. Condaeus atque alii primores reformatae religionis viri, ingravescentibus rebus

nihil sibi cunctandum vident, quin regem coram adeant, praesensque periculum, siquidem res ita procedat, ostendant. Diem conveniendi regis dicunt, et ut haud obscuras Lotaringii insidias ab capitibus suis, si possent, depellerent, armatos venire placet. Condaei adventantis nuncius, ut pervenit ad Lotaringum, regi reginaeque quam magno in periculo essent constituti, ostentare, Condaeum magna armatorum vi ideo advolare, ut omnes simul in potestatem redigat, et suo arbitratu, nisi mature provideatur, regnum administret. Ita magno metu reginam atque regem consternatos, et Helvetiorum agminibus stipatos Parisium celerrime deducit, ibi rex, instigante regina et Lotaringo, ad populum parisinum et nonnullos primarios orationem facit, atque in Condensem et alios reformatae religionis viros invectus, auxilia poposcit. Ad quod parisini et clerus ipse haud gravatim consensere, et promisere magna auxilia respondente connestabile Momorantio, qui de se multa locutus sangvinem ac vitam effusurum pro rege pollicetur, et declaratur generalis dux omnium regiarum copiarum, fratre regis assentiente, et permittente connestabili, quod alioqui id sui muneris secundum regem summae dignitatis fuisset: conscribunturque copiae tam urbanae quam provinciales, et ex Germaniis auxilia evocantur. Ad regem item Hispaniarum, in Italiam ad singulos principes, respublicas, et ad pontificem legati pro auxiliis amandantur. Qui ingentia auxilia ea conditione promisit, ne pactione ulla religionis pax ineatur, et ad idem praestandum singulos principes et respublicas hortatur; et episcopum narniensem, qui negotiorum agendorum solertissimus habebatur, ad circumeundos singulos potentatus

ablegat. Qui cum omnes principes singillatim circumisset, Venetias venit. Quibus ipse potestatem fecit conditiones dandi, quibus vellent foedus inire cum pontifice, rege Hispaniarum, et Gallorum adversus haereticos. Veneti tamen respondent, institutum reipublicae illius fuisse nunquam ultro hostes sibi parare; turcicum bellum semper ipsis suspectum esse, eoque quotannis classes instruere atque parare, quod quidem maximis impensis facere cogerentur, ne fraude hostili imparati detrimentum acciperent. Eodem quoque tempore legatus gallicus ad sollicitanda auxilia missus aderat, cui eodem modo est responsum, uti pontificio, praeter id quod admonebant, Francisco regi C millia nummum aureum mutui nomine antea dedisse, quae ipsis exsoluta etiam hactenus nunquam fuissent. Alii tamen principes auxilia dedere, ferrariensis, florentinus, sabaudus, et nonnulli alii. Rex Hispaniarum pecuniam atque militem dedit Albanus enim partem copiarum in auxilium misit jussu regis. Quibus cognitis neque Condensis ex altera parte defuit; nam et ipse quotidie novis auxiliis augebatur, et edictum publicat in hanc sententiam, ne quis ignorare posset causam, cur ipsi frequenti numero tam nobiles, quam magnates utriusque religionis convenissent, hanc esse, nimirum uti suae majestati regiae supplicarent, convocaret concilium omnium ordinum totius regni, ad abolenda nova tributa, quae per malitiam Italorum ab aliquot annis essent imposita. Utque oppressionibus populorum provideretur, cunctaque in pristinum et antiquum statum atque splendorem reponerentur. Maxime enim ad se pertinere, veros principes, et consangvineos ac naturales subjectos, majestatem regis, fidem ac jusjurandum

ejus defendere. Illos vero violatores edicti regii ac fidei esse: illos nomen regium praetexere, cum ipsi revera regiam majestatem oppugnent. Lotharingum hominem peregrinum ac regi manifeste hostem, qui sese verum Caroli Magni heredem praedicat, non debere regis minoris aetatem gubernare. Edicit quoque sub poena mortis, ne quis praetextu religionis, quenquam in persona, vel bonis molestare audeat; ex Germaniis vero auxilia peditum atque equitum rogat, cum interim ad sanctum Dionysium regias aures precibus commoturus, aut remedia quaesiturus ageret. At illis bellico tumultu omnia miscentibus, connestabilis quam maximum potest exercitum et tormenta aenea ad opprimendum primo impetu Condaeum, educit. Parisini tamen impetum hostium non sustinentes, labare primum, deinde foeda fuga portas urbis repetere. Connestabilis lethali vulnere affectus, ab suis abreptus, paucos post dies decessit. Fuit hoc praelium 14-o Nov. Quae cum ad apertum bellum pervenissent, Condensis in Lotharingiam, permissa ab duce itineris facultate, profectus est, ut ibi germanica auxilia exspectaret, abscisis omnibus pontibus, qua transibat, et omni annona secum ablata, ut regii si sequi vellent ac dimicare, uti proposuerant, ne antequam omnes copias contraxisset, decertandum cogeretur. Nihilominus non deerant, qui pacem tractarent; Condensis, et qui cum eo erant, petebant, uti rex extraneos omnes dimittat, et possint habere conciones publicas, ac libertas sit religionis, salvis rebus, fortunis, praefecturis, ac dignitatibus, secundum jam antea initam pacificationem. Contra rex conciones publicas non admittebat; ceterum alia quoque omnia suo arbitratui et gratiae permitti volebat. Ita infectis rebus utrique auxilia sollicitabant.

Rex vero legationem misit ad principes Germaniae, ne auxilia darent hostibus; aliam misit ad caesarem, ne permitteret Germanos in auxilium hostium suorum proficisci. Caesar generale edictum facit, singillatim etiam ad principes scribit, ne quis in Gallias adversus regem suppetias laturus proficiscatur, sub poena bandi imperialis. Quod cum nihil apud Germanos proficeret, non dissimulabat vehementer se aegre ferre, ideoque contra omnes, qui Condensi auxilium tulissent, Viennae bandum (uti vocant) imperiale solenni ceremonia edicit: et paulo post indicto conventu ad Eufordiam per legatos conqueritur de non observatione mandati, et executionem bandi postulabat. Qua re non parva commoda caesar tacite piscabatur, si res successisset, uti nimirum auxiliis Germanorum, bona praesertim Palatini, uti nuper Gotta capto Johanne Friderico, expugnari possent, cujus ditio ad Rhenum sita est ad Brabantiam ab una parte, ab altera vero inter ditionem Ferdinandi fratris sui, quae superiorem partem regni spectat. Pontifex enim ad hanc rem vehementer sollicitabat caesarem, promittens auxilia, et ostendens illi maxima emolumenta, ne hanc occasionem amitteret, qua liberis suis prospicere posset, cum omnibus atque singulis vix sufficerent paternae ditiones; simul commoditatem rei bene gerendae, propter vicinitatem Belgii et ditionis Ferdinandi fratris, ex quibus auxilia procul dubio esset accepturus. Jam vero in iisdem provinciis exercitum conscribere, Helvetios finitimos evocare, ex Italia auxilia mittere, nullius laboris propemodum esse. Principes tamen imperii respondent, nihil se, nec eos, qui in Galliis sive uni, sive alteri parti auxilia ferrent, contra decreta imperii committere. Nam ita

[illegible] ne hostibus imperii auxilium ferant, jam vero neutros esse hostes imperii: Germanos liberos populos, ubi vellent et quibus semper militare consvesse. Ad legationem vero regis responsum dant in hanc sententiam: malle se foras copias auxiliares mittere, quam domi bellum exspectare. quod alioqui ipsis imminere certo comperissent. ex eo. quod vocarent, sacrosancto foedere. Ingentia ergo auxilia utrisque ex Germania advenere: tot illustres viri ex universa Gallia. Germania. Italia concurrerunt. tanti exercitus conflati sunt. ut diu christianus orbis tantos non fecerit. nec viderit. Nam caesaris exercitus. qui adversus Solymani potentissimam expeditionem. tempore belli zighetiensis. ex universae propemodum christianitatis auxiliis constiterat. ne unum quidem earum partium longo intervallo aequabat. Quare crebra praelia committebantur. arces atque urbes aliquando ab his, aliquando ab illis expugnabantur. populi insurgebant, et catholici protestantes. quos illi Ugenotos vocant; protestantes vicissim catholicos. alteri alteros non solum bonis spoliabant. sed etiam vita. Ecclesiae atque monasteria destruebantur. Ita populorum inter se coruntium, catholicis odio. illis injuria affectis, et novae religionis studio impulsis. admirandae caedes et crudelitates mutuo patrabantur. Exercitus tamen, quamquam sibi invicem aliquando appropinquarent, et levia certamina ederent. de summa tamen rei periclitari haud ita facile volebant, quod id difficillimum esset, et tantum sangvinem christianum profundi necesse videbant, et praesertim universam exstingvi Franciae nobilitatem, quo nihil dementius videbatur, cum et victori et victo pariter perniciosum, et universae Galliae funestum esset futurum. Pontifex vero id unum

optabat, atque per legatos mire sollicitabat, ne ullis conditionibus praeterquam bello pax componeretur, quod alias autoritatem suam imminui certo sciret. Sed regii, quod etiamsi vicissent, religionem extingvi impossibile judicarent, altius enim radices jam egisse, quam ut armis exstirpari posset, rem in discrimen adduci noluerunt; plerique enim etiam in castris regiis novam religionem amplectebantur, quanquam regiorum partes sequi cogebantur. Neque defuerunt, qui ex ipsis quoque castris ad Condensem transirent. Quare bellum protractum est ab autumno ad hiemem, ab hieme ad aestatem fere. Quibus omnibus de causis, et cum annona quoque ipsa utrosque jam deficeret, consumptis omnibus alimentis atque commeatibus regina ad exercitum regium venit, cum plerisque primoribus a consiliis regis, delectisque arbitris ab utrisque de pace agitari coeptum est. Quae tandem icta est et publicata tam Parisiis, quam in aliis locis, magis necessitate, ut paulo post apparuit, quam voluntate et commodo publico. Pacis capita haec fuere: uti conditiones anno sexagesimo tertio initae ratae permaneant, observenturque; Condensis et alii omnes, qui eum sequuti fuissent, in pristinam regis gratiam redeant, restitutis utrinque omnium atque singulorum bonis, fortunis, dignitatibus atque immunitatibus; Condensis princeps sit consilii regii, et gubernator omnium secundum personam regis; religionis autem libertas sit, tam publicas conciones agere et audire, quam doctores religionis publice alere, excepta saltem civitate parisiensi et illius districtu, utque catholici cujuscunque ordinis ad suas ecclesias redire, et officia more suo agere sine impedimento, prout et protestantes, qui religionis causa abessent, ad domos suas redire et

dignitates pristinas recuperare possint; pecunias, quas Condensis a populis exegisset, ac sive terra sive mari acquisivisset, quaeve vel pontificiae, vel regis Hispaniae in manus ejus quocunque modo pervenissent, sua sint in perpetuum, contraque damna et incommoda quaecunque recepisset bellorum tempore, tam ipse quam populi utriusque partis, pro nullis censerentur; omnia faedera inita, tam per regem quam per Condensem sive intra regnum sive cum aliis nationibus et principibus exstingvantur, aboleanturque: insuper germanicorum equitum stipendia, qui Condensi militaverant, exsolverentur. Quae pax non gallicis solum in oris fuit publicata, sed etiam principibus per legatos denunciata. Pius tamen V. pontifex expostulavit cum rege et regina, quod posterius quam ad alios principes, nuncius ad eum advenisset, itemque de iniquis conditionibus, quod religionis libertas concessa esset, id enim in sedis apostolicae, uti vocant, esset praejudicium; omnes ergo Gallos, etiam ipsam reginam, solo rege excepto, haereticos appellare. Cardinali Lotaringo etiam aperte irascebatur, nam ipse tum erat princeps consilii regii, apud reginam vero intimus et secretior, quam aut reginae aut cardinali par esset. Qui tamen pontifici spem dabat, futurum esse, ut brevi res melius succederent, quam nunc se haberent, aut homines crederent. Paulo post cardinalis Castillonaeus, qui partium protestantium erat, ductaque uxore novam religionem amplectebatur, secundum initam pacem in aulam venit, communi omnium nomine id procurans, ut conditiones observarentur, et Lotaringius ejusque factionis homines, quibus pax semper invisa fuisset, et brevi turbaturi viderentur, ab aula secederent. Quod nedum obtinuisset, quin potius Lotaringius majorem

sibi auctoritatem sumpsit, videbaturque solus regem, reginam, atque omnia gubernare: ita, ut principes viros a consiliis regis, qui de nova religione suspecti essent, consiliis excluderet; intraque secretiora consilia statutum esset, omnes novae religionis homines tam in aula quam extra aulam officiis atque dignitatibus privare. Inter urbanos autem, praesertim Parisiis, crebrae insolentiae adversus protestantes fiebant, ut temere ac impune, qui modo aliquali de causa suspectus esset, a quovis occideretur. Itaque multis modis saeviebatur, nec in urbibus modo, sed etiam extra urbes in eos, qui, dum redire non audent, in villis se sustentarent, ut multo plures in pace quam bello perirent. Nam intra trium mensium spatium decem millia hominum dicuntur interfecta. In pace saevius quam in bello agebatur, et vulgo praedicabatur delendos esse omnes haereticos. Quibus rebus vehementer offendebantur regnicolae, non solum protestantes, sed etiam catholici. Ideoque Momorantius, qui pacis ineundae mediator exstiterat, fideque interposita pacem firmaverat, apud regem expostulavit, seque in crimen apud omnes vocari; petere ergo regem enixe, ut honori atque fidei suae consuleret, namque omnia in eum rejicerentur, qui pacis auctor fide mediante exstitisset. Sed omnia ita arte constituebantur, primum ut Condaeum et socios armis exuerent, deinde quocunque modo dolo an vi interciperent; ad eamque rem omnes artes excogitabantur ab Lotaringo, ideoque Helvetiorum cohortes et italicae copiae omnes ad stipendia retentae et in armis esse jussae sunt. Quae cum omnia intelligerentur ab illis, monerenturque ab amicis, uti suorum capitum tuendorum curam haberent: conscriptis et missis ad regem litteris, vix tandem Condaeus et Amiralius cum uxoribus, liberis,

et familia in Aquitaniam, vitabundi omnia praesidiorum loca, cum paucis evaserunt; cardinalis autem Odettus Castillonaeus in Angliam, persequentibus eum militibus usque ad mare, profugit, evocatis autem ex Aquitania per regem copiis in Burgundiae et Picardiae fines, quibus Condaeum et socios petere statuerat, illis tutus receptus fuit; et oppida atque civitates partim sponte in partes eorum accesserunt, partim vi atque metu, ac confluentibus ex omnibus partibus ad eos hominibus, qui tutiores se in armis quam in urbibus putarent, copias contraxerunt. Nam edicto diu ante confecto per Lotaringum ex sententia Pii V. pontificis maximi et Philippi regis Hispaniarum, et tum primum promulgato, catervatim viri, mulieres, puerique severitate poenae relictis domibus profugiebant, et in urbes ab adversariis occupatas, aut in castra se recipiebant. Condaeus ergo omnem conserendae pugnae occasionem quaerebat. At regii ex Lotaringi et reginae consilio Condaeum carpere tantum et defatigare conabantur. Itaque per hiemem levia praelia pleraque facta sunt, et oppida atque urbes ab utraque parte expugnata.

At in Hispaniis admirabile quid accidit, et dignum quod ad posteritatem transmittatur. Philippus enim rex Hispaniarum unicum habebat filium ex prima uxore lusitani regis filia, nomine Carolum, qui in avi nomen regnaque successurus erat, eaque jam aetate, ut matrimonium illi pararetur. Siquidem Maximiliani caesaris primogenita ex Caroli V. filia Philippi regis sorore nata, patruelis patrueli, novo et inaudito genere connubii desponsa fuit. Hunc talem adolescentem in flore aetatis pater primo captivum fecit, tandem inaudito usque huc inter christianos exemplo necavit. Nam media nocte cubiculum ingressus filium dormien-

tem reperit, quem evigilantem statim custodiae militum tradidit, scripturas omnes, quascunque reperire potuit, pervestigavit. Paulo vero post habitationibus ornamentisque regalibus spoliavit, ac arctissime custodiri jussit. Tandem sangvine universo per venas extracto vita quoque privatus est; sangvinem vero igni traditum concremarunt, quod genus supplicii haereticis infligi solet. Quod facinus confirmavit causam mortis, quae tradita est inter magnos viros: quod videlicet haereticos libros lectitasset, communicassetque cum Gallis protestantibus, et Belgis consilium. Nam deinde sive populari opinione, sive in gratiam regis, plures causae et atroces affictae fuere. Sed quod ob religionem nex illata sit, Maximilianus caesar per edictum publicum notavit, et vetuit, ne quis aliam causam praeter hanc putaret; cavitque banno imperiali, ut vocant, quicunque voluntatem parricidii inferendi causam dixissent. Quod edictum omnes alios rumores exstinxit. De hoc vero, quod sangvis extrahitur, et concrematur, aliud exemplum apponere non esse indignum visum est. Nam Carolo V. adhuc vivo, quidam non obscura familia natus ob religionem ad ignem condemnatus ab inquisitoribus cum universa familia, filium habebat ex nobilissima matrona lactentem et in cunis vagientem. Cum ergo ad rogum cum uxore ac liberis productus esset, infantem Philippus tum adhuc adolescens accepit in ulnas, et commiseratione ductus, quid ille morti atrocissimae dignum meruisset, interrogavit. Sed infantem abstractum igni tradiderunt, nimium et plus quam nimium barbarico more, et ritu: Philippum vero sanctae inquisitionis, ut vocant, viri ita condemnarunt, ut aliquantum sangvinis ex venis extraheretur, et atrox peccatum, quod

commisisset. igne expiaretur. Extracto ergo sangvine et concremato. tanquam expiatus et pro ingenti peccato plexus esset. judicio satisfactum fuit. Hoc genus inquisitionis in Hispaniis habetur. exerceturque. Nos sub captivitatem Caroli Genuae in quendam. monachum Sancti Benedicti ordinis generalem commissarium hispanum incidimus. qui Roma in Hispanias revertebatur. Genua enim commodus est in Hispanias per mare transitus. Cum quo multa familiariter colloquuti et percontati, affirmavit se a Pio V. pontifice maximo mandata habere ad Philippum. petere pontificem. ne Carolum unquam libertati restitueret. quod enim si faceret, illum fore qui ecclesiam romanam destrueret, cujus ipse certe auctor futurus esset. Quare jurejurando asseverabat, nunquam futurum, ut Carolus liber fieret. Nam hic monachus vir eruditus. et non postremae apud religiosos auctoritatis, cui pontifex secreta mandata commiserat, ab eo Philippi regis animum erga filium intellexerat. De mutabilitate fortunae non est magnopere mirandum, quia similia exempla non solum historiae nobis tradunt, sed etiam nostra tempora videre, cum Franciscus rex Franciae captus fuisset, pontifex romanus eodem modo, Johannes rex Ungariae aliquamdiu pulsus in Polonia latitasset, rex vero Scotiae ante biennium ab uxore necatus esset, et ipsa ab regnicolis captiva, et tandem evadens captivitatem nunc quoque in Anglia exsulet. Sed mirandum est magis, quod pater filium occiderit, multoque magis quod unigenitum. Nam de Ottomannis nemo miretur, quod illi nullam aut minimam cognitionem habeant virtutum; at nos heroicarum virtutum cultores, et quod majus est, divinarum legum esse volumus. Haec non eo dico, ut judicium mihi sumam de rebus gravissimis,

et praesertim secretis principum; nam capitali supplicio intra hispanicam ditionem vetitum fuit, ne quis aut scriberet aut diceret hac de re: sed ut inusitatum et primum fortassis inter christianos exemplum memoriae proderem. Certe ipsa quoque regina soror regis Franciae moderni et filia Henrici brevi vita decessit, veneno, ut dicitur, sublata. Cujus mors novis nuptiis atque rumoribus locum dedit: nam vivo et filio et uxore concupivisse sponsam filii, sunt qui dicant, fidemque faciant ex eo, quod molitoris filiam reginae toro praeposuisset, eoque maxime, quod statim ante exitum anni subsequutum fuisset conjugium aeque admirandum, ac mors principis Caroli; nam paulo post eandem quam filio desponsarat, neptem ex sorore germana duxit uxorem.

Eodem anno, quo haec in Europa gesta sunt, in Asia ab Selimo defecit Arabia. Nam praefecturae pretio vendebantur, quo crescente tributa quoque crescebant, et cum solvendo non essent, ipsosmet filios et filias servituti addicebant, atque divendebant. Quare per occasionem novi principis armati in unum confluxere. Selimus Mustapham bassam in eam provinciam miserat, qui nutricius suus fuit, et in conflictu cum Bajazethe fratre magnam sibi operam praestiterat, eoque valde charus. Hic cum exercitu contra Arabes profectus conflixit, victusque est, in quo praelio ad triginta millia Turcarum et tormenta aenea cum impedimentis periere. Purpurati ergo gravissime indignabantur, sed praesertim Mehemet summus vizir, gener Selimi, ut etiam eum ad necem illius induxisset; et primum misso chausio denunciatur Mustaphae, intra certam diem uti provincia abeat. Ille mandato paret, sed qui substitutus erat, ad determinatum

diem adesse non potuit. Idcirco Arabes et victoria elati, et praesenti occasione freti, Gemen oppidum et arcem, quod caput et metropolis est provinciae, invadunt atque capiunt. Majore ergo indignatione subsequuta chausium Mehemet dimittit ad suffocandum Mustapham, qui cum litteras et sudariolum nigrum, quod signum praesentis mortis esse solet, accepisset, non ille cervicem praebuit, ut plerique alii, sed se venturum ad Selimum respondit, huic se et non Mehemeto cervicem, si ita volet, porrecturum. Igitur albis vestibus indutus ad Selimum cum venisset, sudariolum collo circumnectit, ac En potentissime caesar, inquit, tuis me manibus, si lubet, confice. Ego te ab incunabulis in ulnis meis nutrivi, atque educavi. Ego me pro te hostibus, in illa pugna acerrima cum fratre opposui, manus meas sangvine hostium imbui, te conservavi; aut vitae aut necis te unum arbitrum, te auctorem deposco. Mihi horum alterutrum pro beneficio fuerit. Tibi vero imperium deus omnipotens fortunatum, et felix esse velit. Ita imperator precibus venerandi senis commotus est, ut non solum vitam ei donaverit, sed unum in numerum vizirorum censuerit, loco postremum pro more, sed amore inter primos, qui deinde bellum in Cypro gessit: crudelissimus et perfidissimus omnium barbarorum.

LIBER DECIMUS NONUS.

Regii summa ope, ut adversarios inopinato ex spe confirmatorum foederum imparatos opprimerent, atque penitus, ut ipsi putaverant, delerent, cum necquicquam conati essent, bellum ingens exarsit; sed deteriore aliquantum conditione adversariorum, qui et imparati essent, et in diversis regni partibus et provinciis dispersi, conveniendi facultas per regios discursantes eriperetur. Ad haec rex ipse Metim profectus est, eam ob causam, ut auxilia Germanorum ex propinquo sollicitaret, contra illos ab omni externorum auxiliorum spe excluderet. Et per Italiam delectus habebat, conductis ad stipendia ducibus atque militibus. Nec Pontifex Pius V. defuit, quin majoribus quam antea copiis adjuvaret, et impensissimis animis bellum concitaret; quum mature regulum Sanctae Florae cum valida manu equitum et peditum auxilio submisisset. Tanto ergo ardore pontificii sibi bellum desumpserant, ut hortante maxime cardinale Lotaringo, vel ob fratris necem vehementissime inflammato, bona ecclesiastica in sumptus belli convertenda censuerint. Quod Pius V. cum non gravate

concessisset, maximarum pecuniarum vim, divenditis quinquaginta millium aureum numum reditibus conflaverunt. Simul etiam protestantium bona passim veniebant. At illi diuturnis exhausti bellis, praeter spiritus infractos nihil propemodum habebant; et praevidebant in unis externis auxiliis salutem esse positam. Quibus ab principibus Germaniae efflagitatis ostendebant, non se peti, sed causam quae cum ipsis communis esset; quum abjectis superstitiosis et humanis pontificum decretis, quibus miseras hominum animas implicatas tenuissent, veram et orthodoxam evangelicae veritatis lucem pariter reduxissent; orare se obnixe, ne in communi causa crudelissimis hostibus necandi et discrutiandi relinquerentur, qui miserabiliter in omnium corpora, fortunas, et vitam desaevirent, ita ut universos delendos esse praedicarent. Nec tamen se ipsi deserebant. Etenim non solum census jam atque vectigalia impendebant, sed etiam supellectilem auream et argenteam, gemmas, uniones et vetera ornamenta: insuper novas veteresque amicitias, et foedera jungebant, nunciosque aut epistolas vel in remotissimas provincias pro pecuniis ab communis religionis hominibus colligendis dimittebant, ita ut etiam Polonos et Johannem II. in Transsilvania requisiverint.

Sed regina Navarrae virilis animi mulier, quae partes ab initio magno nisu juvit, tum magnum momentum addidit. Etenim ad Condaeum et Amiralium in castra venit, et consultavit de ratione belli gerendi. Et decretum fecerunt, ut pari ratione in suis ditionibus bona ecclesiasticorum hominum, ex quorum distractione magnam summam pecuniae corraserunt, venirent. Versabatur in omnium ore, nullam posse certam pacem iniri, quae verborum aut litterarum si-

gnificatione constaret, quando toties foedera sint violata. Quippe pontificem romanum, qui juris humani divinique dispensandi potestatem usurparet, vel arctissima foedera et jusjurandum discindere ac solvere consuevisse; ideoque per reginam italici sangvinis ambitiosam et impotentem feminam, ac lotharingianae factionis homines facile impulsurum regem juvenem. Interim crescentibus malis confluebant ad Amiralium, Condaeum, et nonnullas civitates amicas, quae partim voluntate accedebant, partim metu, et auxiliares copias ex Germania exspectabant. Sic fiebat, ut passim oppida utrinque aut obsiderentur, aut caperentur. Andius germanicorum equitum copiis auctior jam et firmior Engelmium oppidum ad expugnandum venturus, Carentam amnem transmittere debebat; nec Condaeus et Amiralius id permissuri videbantur, cum opportuna oppida et pontes in Carenta ipsi obtinerent, et aliquoties hostes repulissent; nisi Andius ad Castellonovum pontem sublicium construi mandasset, ac celeriter per noctem omnes copias traduxisset, et in conspectum prope Condaei et Amiralii venisset, qui tum solas equestres copias et expeditas cohortes aliquot secum habebant; neque ergo praelium committendum eo die rebantur, sed retrocedendum et peditatum celerrime accersendum. Andius vestigiis insistere, atque acriter urgere; tandem germanico equitatu in latus invecto, Condaeus postrato equo capitur, et inter victorum manus tormento per caput trajicitur. Signa equestria capta aliquot et Romam missa. Legatus regius ab cohorte vigilum pontificiorum, et turma equitum, aulicisque comitatus in modum pompae triumphalis in Vaticanum traduxit. Quae victoria, quamquam maxima habebatur morte ducis, tamen integra multo

majore parte exercitus, paucis illo praelio, uno duce excepto, desideratis, singulari virtute ducum et eximia reginae Navarrae animi magnitudine bellum celeriter renatum est; quae castra adiit, et exercitum virili prorsus animo allocuta, filium ducem obtulit, qui et statim omnium consensu dux declaratus est. Item Condaei quoque filius in castra venit, et patri virtute, nomine, ac dignitate mox successit. Paulo post Bipontinus adfuit cum septem millibus equitum, et quingentis, peditum sex millibus, tormentis majoribus et minoribus XIX. Et deinde variae expugnationes urbium sunt sequutae ab utrisque; inter quas neces hominum summorum, vastationes agrorum, deformationes urbium necessario factae sunt. Iterumque facto periculo praelii principes superantur, peditatu fuso, equitatu autem egregie sese defendente; collectis tamen viribus varie totus annus per magnas calamitates traductus est.

Selimus Turcarum imperator contra Arabes novas copias submisit, et ex Aegypto et vicinis provinciis exercitum in eos duci jussit; mandata tamen praefectis dederat, ut si ullo modo fieri posset, aequis conditionibus res componeretur, tum quod essent ejusdem religionis, tum quod in aliam partem mundi suas vires conversurus esset. Igitur conditionibus transacta res est, ut praesidia in certis locis essent, tributa certa annua penderent; ceterum suis legibus ac juribus uterentur. Turcae Gemen, et praesidiorum loca ac regnum hoc modo recuperant. Nam in septemtrionem vires converterat. Quum enim patrio more aedem sacram Adrianopoli exaedificandam instituisset, et sacrificos ei attribuere, petiissetque id sibi licere, vetabant antistites rite institui, nisi ex sumtibus novae ali-

cujus provinciae. Necessario ergo proferendum erat imperium, quamvis ipse minime esset belli cupidus, cum natura, tum vero abdomine plenus, otio, voluptatibus, vinoque deditus. Nam vinum contra leges gentis supra modum bibebat, et aliis, quod apud Solymanum capitale fuit, publice bibendum ac propinandum permisit. Occasio vero, cur in septemtrionem expeditionem tentaret, haec fuit: quod a quibusdam Tartaris, qui ab Moschorum principe molestabantur, solicitabatur; et operae pretium se ea re facturum judicabat, si nonnullos populos circa Volgam et Tanaim flumina sibi parere cogeret; tum autem, ut novam eamque compendiosiorem commodioremque viam patefaceret indicarum mercium transportandarum Byzantium. Siquidem Volgam et Tanaim flumina invicem commeabilia facere volebat, ut ex Volga in Tanaim et ex Tanai in Volgam iter navibus fieret. Qua de causa montem inter duo illa flumina perforare volebat, missis Byzantio fabris atque instrumentis militibusque, partim terra, partim mari. Ita enim fiebat, ut ex mari indico in mare Caspium, ex mari Caspio in Volgam, inde in Tanaim, et postea in paludem Maeotidem fieret navigatio. Sed Moscus cum praecopianis tartaris eam rem impediverunt. Nam et nonnullos Turcarum profligarunt, laboresque infestos reddiderunt. Sed et difficultate annonae Turcae premebantur, ita ut Selimus incepto desistere coactus fuerit, aedificatis ibi duobus castellis, quorum alterum ex incendio forte pulveris tormentarii conflagratum, alterum vero ab Turcis ipsis sub hiemem desertum est. Maximilianus ad mensem Aprilem tributum Byzantium remisit, ac pacem vehementer postulavit. Ad id responsum hoc tulit: Ante exitum induciarum, sub qui-

bus multa praesens contingere. nihil statui posse. Turcis vero urgentibus. ut ab omni ditione. quae amborum tributa penderet. si de pace agi vellet manus eximeret promiserunt legati caesarem facturum. et trimestre ad exequendum postularunt. Nec dubitavit caesar pollicendo et promittendo tempori cedere. modo praesentis periculi meta perfungeretur. cum adhuc incertum esset. quonam tanti belli maritimi et terrestris apparatus incumberet. Cum autem Selimus per budensem bassam postularet exequutionem pactorum: etiam conquereretur contra Simonem Forgach praefectum agriensem, quod nuper praesidiarii agrienses aliquos Turcarum cepissent. trucidassentque: misso nuncio respondit se facturum fuisse id, quod in pactis per legatos promisisset: sed Ungaros obstare, neque permittere. sicut etiam antea semper dissensionum causas praebuerunt. et iidem inducias nunquam observarint: ideo se nunc consilium cepisse, nimirum ut eductis undique Ungaris ex arcibus finitimis Germanos imponat, homines ad quietem et obedientiam magis asvetos; curaturum tamen, ut promissis satisfiat, et in Ungaros inobedientes animadvertat. Unum autem se vehementer petere, ne dum milites sui ad castigandos inobedientes finibus turcicis appropinquare cogerentur, vim ab Turcis patiantur. Intelligebat autem Johannem Balassam, quod eum communicare cum Johanne II. consilium suspicaretur, quem omnino mulctare statuerat si posset. Sed cum Turcis finitima in arce Kekkeo, patrimonio suo, praesidio teneretur, et arcem Veteris Zolii praefecturae ratione etiam finitimam, ambas magni momenti, obtineret, non erat tutum caesarianis accedere. Et Stephanum Dobo, cui opes per praefecturam transsilvanicam avare gestam

quaesitae, multiplicatis odiis iram accenderant, usque adeo, ut si modo eos delere posset, a barbaro perpetuoque hoste auxilium esset petiturus. Alterum, ut Johannes II. qui iisdem foederibus contineretur, intra suos fines se contineret, nec quemquam copiis juvaret. Metuebat enim merito, quin Ungari novi aliquid moturi essent. Nam palam omnes praedicabant, cum leges libertatesque atque jusjurandum non observaret : se quoque omni obligamine, lege patria et decreto Andreae regis (quod sacrosanctum semper habitum est) solutos esse. Hoc vero nihil offensius Germanis esse potest, quando libertas regni eo decreto firmatur, ita ut si violetur, vi quoque et armis contra ipsum etiam regem impune vindicari possit.

Conscius ergo harum rerum Maximilianus, quid facturus esset, erat in ambiguo; simul etiam gliscentes jam factiones metuebat. Sciebat enim Johannem II. occasionibus intentum, ut fines suos proferre posset; et legatos quoque ad Selimum cum muneribus et promissis misisse, si in tanta occasione bellum facere permisisset. At Selimus bellum maritimum in Venetos moturus, misso nuncio bellum concitari nullo modo passus est: hoc solum responso ad plures legationes dato: intelligere se nonnullos eum vivum esse nolle, ac ejus morte commodum proprium clam sectari; tum illo tempore quam sit periculosum tanti momenti bellum movere; ideo svadere se potius tranquillitatem. Litteras quoque tum publice, tum privatim ad proceres miserat; quas Gaspar Bekes ab nuncio, quia de illo atrociter loquerentur, mille talleris redemit. Istius enim consilii praeter Gasparem Beques et regem, erant paucissimi, propterea quod omnibus fere displicebat bellum non sat firmo judicio inchoari.

Sed tam pertinaci animo, quae semel imbuerat, prosequebatur, ut contra acerrima Selimi mandata, cum ipse omnes vires et omnia consilia alio convertere vellet, descriptis militaribus rationibus, et expeditis omnibus ad bellum rebus, et indicto ad profectionem certo tempore, tantum equum non concenderat, quum ecce Mehemeti summi vizirii litterae adferuntur, significantes, quandoquidem ipsum in locum filii suscepisset, monere se, ne belli ullum motum hoc tempore concitaret, quando intelligeret gravius aliquanto opinione sua hoc bellum futurum. Quodsi autem tantae occasiones ad rem bene gerendam in praesentia praeberentur, ut affirmaret, easdem quam maximo posset silentio tegeret, et in commodius, neque longinquum tempus differet. Haec se ideo praemonere serio voluisse ex paterno affectu, ut gravissimae ac supremae voluntatis suae fidem apud eum testaretur. Erat id pertimescendum; nam intelligebatur mandata ad praefectos provinciarum, quo temeritatem castigarent, dedisse; pervenerat etiam certis indiciis ad eum, unum Gasparem Beques velle bellum, et regem vi quodammodo impellere; datis idcirco ad eum privatis mandatis acriter minitabundus reprehenderat, quod brevi ab ipso consiliorum et factorum suorum rationem reposceret. Quo Beques tanto timore correptus est, ut mutato consilio statim animum ab Turcis averterit.

Sed Maximiliano in tanto periculo constituto, ex praesentibus optimum remedium visum, conventum celebrare, et explorari omnium animos. Indicto ergo conventu Posonium in mensem Augustum, cum praeter paucos legatos nulli ex magnatibus comparuissent, ad Calend. Septembris distulit. Interea quod

sciret Nicolaum Batorum, Johannem Balassam, et Stephanum Dobo, vehementer offensos, partim nunciis, partim epistolis crebris ad praesens sedare statuit. Johannem vero Balassam et Dobonem propter opes, potentiam, et militaris scientiae usum atque peritiam metuebat. Sed Dobonem etiam hanc ob causam, quod paulo ante coepisset jure agere. Quod ita actum est: Dobo Sarospatacum oppidum lapideis moenibus ac propugnaculis munitum amplissimae ditionis, amplissimorumque redituum, ab Gabriele Perenio jure impetebat; contra Gabriel Perenius, quod de litis exitu dubitaret, ab quadam vidua nobili litem emercatur istiusmodi: quod Stephanus ac Franciscus Dobo fratres maritum illius matronae (capitale enim est nobilem violare) captivum aliquando tenuissent; ut Dobone capitalis poenae reo facto et implicito, spem obtinendi Sarospataci ei adimeret. Tandem Perenio vita functo deleta etiam cum eo gente universa, Sarospatacum fisco cessit. Dobo nihilominus litem prosequebatur. Ex adverso Maximilianus cum ab uxore Perenii alteram litem facile impetrasset, quaestores eam Doboni objiciunt. Doboni ergo indignum videri, quod a principe in suis juribus impediretur; ita supplicare, obtestari, denique protestari. Sed quia et oppidum erat dives, et ditio maxima, certissimum erat caesarem, qui nec minima dare esset solitus, nemini permissurum; cumque jacturam tantae ditionis vehementer aegre ferret, jussit sententiae capitalis jam olim in dicta lite illius viduae pronunciatae exequutionem fieri. At judices regni pronunciant inter viduam et Dobonem pactionem pecuniariam intervenisse, et idcirco sententiam esse partium contractu antiquatam. Quaestores opponebant, pactis Dobonem

non stetisse. et sententiam vigere. Dobo respondebat, non suo, sed vicinae illius vitio esse commissum, quando ab adversario largitione corrupta pactae conventioni stare recusasset: se autem paratum fuisse. In re ancipiti fit provocatio ad principem, qui tum Viennae erat: judicium Posonii disceptabatur. Quaestores rem ad caesarem ex usu fisci aliquanto acrius referunt, qui demandata eis solerti tantae rei cura, mox satis praedicantes, validam esse sententiam, quae semel judicibus placuisset, per publicos servos Dobonem capiunt, et custodiae tradunt; ut non Sarospatacum modo retineret, sed arces Levam et Vigles, et oppida Geonez ac Telquibania, ingentem ditionem et XXX millia aureorum numum, quae omnia Ferdinandus, posteaquam Transsilvaniam amiserat, ei forte dederat, recuperarent: quibus nedum libertatem, sed neque vitam, homo callidus, et avaritia infamis unquam erat redemturus. Ergo arte et ingenio machinandum ratus, familiares, quid fieri velit, docet; eosque ad portam civitatis praemittit, sub vestibus arma deferentes, uti armis, si dolus patefieret, viam aperirent; ipse vero veste rustica indutus, bubulcum se simulans, inter armentum civitatis summo mane sine impedimento felici astu egreditur, et per equos dispositos domum revertit. His ergo omnibus de causis, Dobonis et Johannis Balassae nomine litterae confinguntur ad Johannem II. et Gasparem Beques, manu atque signis eorum ex arte confictis, quae continebant in Maximilianum invectiones, ac studium suum erga Johannem, promittentes auxilia si bellum moveret; consilia item quomodo geri deberet, et quid praestari posset, ostendebant; fore, ut nunc sine periculo omnes qui sub Maximiliani ditione essent, in suas

partes transirent, si exercitum vidissent paratum, castraque promovisset, tanta in eum omnium esset alienatio. Hasce litteras, per quendam Barabbam *) bene edoctum, quid verbis etiam diceret, transmittunt. Erant, qui dicebant suspectas esse litteras, sed Bequesius a se satis caute illum examinatum, nihil ta-

---

*)Istvánfi jegyzete: Ennek az legénnek nem Barbás vala neve, hanem Szentkirályi Miklós, vagy Baranyai; oztán komáromi naszádos levén, ugyanott hala meg; sokáig az várba tartották titkon, senki egyéb nem tudta Kilmannál és az várbeli német hadnagynál.

Forgách S. jegyzete: Balassy János nekem halála előtt azt beszéllette, hogy Maximilián császár kilte volt alá Kenderesy Istvánt Ruberhez, commendálván ötet neki, hogy élne tanácsával, mert igen jó practicus volna. Azért ott Kassán az az Kenderesy metszeti ki az Balassy pecsétit, és levelet ir az sententián, a mint itt meg vagyon irva, Balassy szovával az király fiának, és subscribálja, az Balassy keze irását imitálván. Arra oztán ugy tett választot az királ fia, kinek az continentiája ugy volt a mint itt irva vagyon. Azt penig az állevelet kilték volt be egy Horvát Miklóstól, Balassy Farkas szolgájától, kit Krusith corrumpált volt, ki az király fia responsumát ugy vitte az fejedelem kezébe Bécsbe; ki oztán azt mondta, hogy Balassy János és Farkas Végleshez közel egy monyorós berekbe, ketten csinálták az csizmája sarkába az levelet, és sokat igértek neki, ha hiven beviszi az király fiának és hiven választ is hoz. Ez valahogy fülébe esik Balassy Jánosnak, és bekild Erdélybe Bocskay Györgyhez az sógorához (mert feleségek egy ember gyermeki Sulyok Balás leányi voltak), hogy azt az hamis levelet, melyet ő nevével vittek király fiának, elkérje tőle, és kiküldje, mert nem ő levele volt volna, és veszedelme következnék miatta, ha ki nem kildenék. Bocskay az levelet megkéri és kiküldi. Balassy mindjárást felviszi császárnak, és megmutatja neki, és declarálja, hogy nem övé volna, hanem valamely nem barátja veszedelmére fabricálta volna. Az fejedelem akkor acceptálja excusatióját, és jó szóval bocsátja el. Azután ő maga levelet ir neki, egészen az maga kezével, szép szókkal, és inti hogy felmenjen az gyülésbe, fogadást is nagyot teszen neki, Amaz felmegyen, és lekapák. Kenderesy az áruló ugy jára, hogy azután én kezembe levelei akadának, kiket az vezirbassának és az budai passának irt volt, kikbe sokat irt vala az császár erőtlensége felől, és hogy elgyülölték volna az országi; mast volna ideje hogy indolnának; és ő oly módot adna nekik, hogy ez egész ország esztendeig övék

men in eo deprehendisse eviciti et quia vera erant quae scribebantur tanto magis fidem faciebant; respondeturque, ut fieri consuevit in similibus: Johannem gratias agere pro studio et propenso erga se animo, sed quia nunc induciae intercederent, petere, ut ad commodius tempus res differatur: sibi semper cordi fuisse, ut reliquias Ungariae, quas modo Germani non perdiderint, colligeret: non defuturum ergo patriae cum primum occasio fieret.

Tempore comitiorum adpropinquante caesar duas cohortes Viennae conscribit, tandemque Poso-

---

lenne: és hogy ő magá is rövid nap Venczébe menne, és onnét be az portára, és szembe lenne az vizirpassával. Ez leveleket látván császár, kerestetni kezdtelés magát nem találván, szolgáit megfogdoztatja. Ő maga jött volt Csallóközbe, hol tt jegyzette volt feleségül magának Derffy Farkasnét, Paksy János leányát, Annát, kivel régtől fogva gonoszul élt, ki egy igen libidinosa bestia volt; onnét megyen volt Bécsbe. Az dévéni révbe meghallja, mint jártak szolgái Bécsbe, és hogy ő magát is keresték: elijedvén tér mindjárást Szakócza felé, hogy onnét Lengyelországba menjen Morván és Silesián által. Azonba császár*) hát mindenövé megirták, hogy fogják. Révay Mihály értvén, hogy Szakóczára ment, miért hogy Szakolczához közel lakik, hivatja Rácz Pált, kivel egy várba lakott Holicsba (mely Rácz Pál vette volt az Bakith Pál leányát, és az után volt része Holicsba), kinek megjelenti az dolgot, és informálja mit cselekedjék. Amaz azontul utána menvén Szakóczára, az barátok kalastromából vonza ki és Bécsbe viszi. Ott sokáig tarták fogva az hóhár-házba, és sok kinzások után megvallván minden árulásit, elrekkenték. Igy fizeté meg az jámbor Balassy Jánosnak árulását, söt egyéb urakét is; mert valamit látott, hallott, mondton mondotta be az fejedelemnek; söt azt is, az kit sem látott, sem hallott. De csuda álnok vala, minden latorságnak meggondolására. Itt az mi császárunknak az szegén magyarokat árulta, ötet az törek császárnak; kiért oly kedves vala, hogy egyszer követségbe választották vala az portára, és hogy ruhákat csináltasson magának, selyem marhát sokat és czímer nusztokat adának neki; kit mikor Eördeg György praesidens consilii bellici nekem megjelentett volna, én látván esztelensígeket, sokat szóllék ellene, kiből ő is informáltatván társait és az fejedelmet, és hagyák, és mást választának; de nála marada mind a mit neki az készületre adtak volt.

*) Hiányzik valami.

nium venit. Quia vero nemo ex magnatibus venturus videbatur, cum hisce de causis singuli sibi metuere coepissent: Georgium Draskovicium episcopum zagrabiensem, et Paulum Bornemizzam nitriensem, quae esset tantae alienationis animorum causa, et an ipse ullam causam praebuisset, sub fide et juramento privatim percontatur. Illi vero quoniam se ad fidem adstringi ajunt, dicturos se quod sentirent. Nam nihil eorum, quae in libertatibus suis essent, observavisset, et ideo causam esse a se illis praebitam. Ad hoc Maximilianus more suo, cur se ante non admonuissent? illi vero, inquiunt, quantum sibi licuisset, in comitiis publicis et consiliis satis dixisse. Ergo, inquit, se fateri culpam, deinceps tamen visuros ne juste de se quisquam conqueri possit, et ut ad Stephanum Dobonem, et Johannem Balassam, aliosque regni proceres publico nomine dent litteras, promittantque nullum esse sibi periculum metuendum; veniant tantum negociorum publicorum tractandorum causa. Ita litterae publica fide interveniente ad eos mittuntur. Ad Batorem vero ipse privatim litteras fidei amplissimas per Ramingerum et Christophorum Ungnodum mittit *). Jam in comitiis bini floreni ad III annos decreti, ceterum clamores et lamenta more consveto necquic-

*) Forgách S. jegyzete: Nem ő maga császár adott vala hitlevelet Báthory Miklósnak, hanem gróf Eckius és Török Ferencz, császár kértére, kiknek császár kezét beadta volt. Az gróf Eckius és Török Ferencz hitlevelet ott voltam hogy megirák, és adák Dorcsáni Péter kezébe, hogy az urának Báthory Miklósnak vigye. Az mellett sokat irának neki, hogy feljőne. Az Dorcsáni Pétert felkilte vala grófhoz értekezni, mibe áll császárnál dolga. De hogy Dobónak nyitrai pispek és zágrábi hitlevelet adtak volna, nem volt abba semmi, mert nekem megmondták volna; azokot reá is emlékeztették volna. De azokra nem tött szegén azután is egy szót is.

quam fuere. Quibus peractis convocat regnicolas, singulis non amplius servitoribus cum singulis in arcem intromissis; tum litteras, quas Barrabas attulerat, recitari jubet, ac illico Stephanum Dobonem et Johannem Balassam captos in custodiam tradit, assignatis separatim unicuique modicis habitatiunculis. Pro quibus cum cuncti vades esse vellent, ducentà millia nummum aureum vadimonii loco promittentes, nihil aliud effecere, quam ut se intra certum diem arbitrio judicum causam illorum cognoscendam permissurum offerret.

Ceterum perexiguae reliquiae regni Sclavoniae, quamvis integrum Ferdinandus accepisset, ad fines Carnorum adhuc supererant. Ad haec quae Turca nondum occupaverat, animum adjecit. Nostris quippe malis non solum non movebatur, sed etiam exsultabat si Austriae et Germaniae provinciae non periclitarentur. Proximis igitur annis Stubiciam et Zomzeduaram arces ab familia Hening occupaverat, levi de causa, neque precibus universorum regnicolarum in publicis conventibus, neque lege adduci potuit, ut jure tantum causam cognoscendam permitteret. Cogitabat enim facta tanquam una provincia, aliquod uni liberorum parare patrimonium; tum ad possessores bonorum atque arcium singulos mandata mittuntur, ut privilegia ad quaestores mittantur: ii de eorum firmitate cognoscerent, atque statuerent. Nam cum ea bona et pleraque alia Johannes dux Corvinus, filius Mathiae regis, cum orbus liberis esset, bene meritis suis ac parentis distribuisset: intendebat privilegia omnium et singulorum invalidare ac possessionem omnium quocunque modo intrare; quod scilicet nemini praeter regem, aut cui rex concessisset, lege regni hereditates donare li-

ceret. Sed Mathias principatum Sclavoniae filio donaverat amplis privilegiis, quem etiam in regno succedere voluit, si praematura morte praeventus non fuisset. Cum vero paulo ante mortem proceres petiisset, ut filium in regem assumerent, maluerunt praesentia commoda, ut ipsis tum videbatur, spectare, quam diuturnam ac perpetuam securitatem. Nam in amplissimo et opulentissimo regno ipsi florentes, dum quisque augere potentiam student, debile ac langvefactum regnum posteris transmittentes, brevi suos atque patriam inimicorum servituti tradidere. Adeo, in longum differre, quod mature aeque bene praestari potest, periculosum est. Mathias enim Johannem filium, si mature, uti facere poterat, sibi sublegisset, omnibus malis, quaecunque hactenus perpessi sumus, aut deinceps patiemur, nos liberare potuisset. Attamen ipse reprehensione caret, quod, quae ipse ad perpetuitatem regni perficere non potuit: monuit, suasit, petivit; et si contra facerent, praedixit omnia, quae evenere mala; illi mihi omnibus diris imprecationibus exsecrandi videntur, qui patriam flagitiosissimi quaestus causa prodiderunt. Mox enim, ubi Mathias excessit, per omnem licentiam atque libidinem diffluentes, alii aliorum bona per vim et dolum invadere coeperunt, alii publicum aerarium depeculati sunt, alii provincias pecuniis vendiderunt. Itaque Viennam atque Austriam turpissime amisimus; postea alia atque alia, et jam omnia, propemodum. Ita quae securiora et diuturniora sunt, iis, quae ad tempus speciosiora videntur, sunt praeferenda. Pauci inter omnes reperti sunt, qui in commune consulere voluissent; ut facile appareret, non virtute, sed metu, tempore Mathiae regis eos in officio fuisse. Quos Mathias, ut ad civilem vitam, et virtutum culturam re-

vocaret, uti sapientissimus princeps atque magister, nihil reliqui fecit. Ideoque in omni genere scientiarum atque artium non modo liberalium, verum etiam mechanicarum praestantissimos et nobilissimos viros ex omni republica christiana magnis praemiis evocabat, alebatque. Posonii certe ingenti structura excitata, omnium facultatum scientiarumque longe nobilissimum et perfectissimum emporium condiderat. Quod ante ipsum nullus regum fecerat unquam, et qui postea sequuti sunt, quae ipse bene constituerat et posteris tradiderat, per summam turpitudinem atque dedecus etiam corruperunt atque pessumdederunt. Principes sane non solo eo venerandi sunt, quod praeter ceteros mortales opibus abundent; nam illae potius exitio ac dedecori sunt plerisque, et quae communes etiam aliis esse possunt: sed multo magis, quod virtute, ac scientia; quod civitates, populos, regnaque ad omnem civilem vitam, omnibus animi corporisque virtutibus, veluti rectores atque magistri, (quod de bonis principibus dici solet) docent, instruunt, exercent. Quibus rebus omnibus Mathias anteiit non solum suae aetatis principes omnes, sed etiam posteriorum temporum, immortali sui gloria, et quoad seculum hoc erit, semper apud posteros memoria ejus celebrior atque laudatior durabit. Eorum sane omnium, qui tandem posthabitis Mathiae praeceptis atque institutis, per factiones, externorum principum dominationem induxerunt, potentia, opes, fortunae ac familiae brevi penitus exstinctae sunt, non per hostem, neque armis, sed mirabili dei opt. max. judicio; adeo ut ex omnium illorum familiis hodie supersit nemo. At quum illyricae Sclavoniae nobiles ac pauci ex proceribus semel atque iterum caesari supplicassent, ne eos in suis bonis turbaret, neque jura atque privilegia producere cogeret

sine debito judicio, insuper hominibus privatis et extraneis Germanis, legum ignaris; neve inter tot mala, amissis propter familiam austriacam patrimoniis, regnoque, novam atque indignam calamitatem ipsis adeo acerbe accumularet; neque tamen ad haec desisteret, nulla commiseratione, nedum jurium regni habita ratione: tandem exacerbati responderunt, majores suos armis quaesivisse, et commeruisse, bona; et fere omnia propter fidem erga genus austriacum amisisse; nulla autem ab illo beneficia sensisse; jam ex reliquiis non splendorem familiarum, sed vix vitam ipsam sustentare, se statuisse nonnisi cum vita atque anima bona sua amittere. Tum demum hanc rem per silentium transmisit. Quas ob res tanta erat animorum consternatio, ut ab ipso Johanne II. patrocinium, sese dedituri, quaesivissent, et nisi bellum venetum res ungaricas praeoccupasset, omnium simul tunc reliquiarum Ungariae et Illyrici perdendarum summum periculum adiisset.

LIBER VIGESIMUS.

Selimus jam inde ab initio novas res moliebatur. Nam more majorum et fanum condere debebat, et novam aliquam provinciam ad ditionem suam adjicere, quae reditus ad condendum fanum sacrificiorumque usum suppeditaret; et summo templo in civitate Adrianopoli (Constantini Magni opus ingens erat) destructo atque vastato, in ejusdem loco longe amplissimum templum, habitationes sacerdotum, diversoria publica itinerantium atque gratuita, balneas, deductiones aquarum, fontes, immensis sumptibus atque operibus aedificanda coepit. Hoc modo principes Turcarum viri religioni promovendae atque augendae mirum in modum student; imperatores autem superbis mirandisque operibus et nova facere, et regna donare his censueverunt. Sed sacerdotes negabant Selimum rite condere templum ac sacra religiosaque loca, nisi sumptu novae et per eum adquisitae provinciae. In imis fundamentis reperta est auri et argenti signati non parva quantitas. Crediderim more condentium urbes ac monumenta insignia, conditoris jactam fuisse ibi memoriam. Ungarica expeditio, quam

crediderant ipsum continuaturum post decessum patris, non placebat; namque ingentibus apparatibus, ingentibusque impensis, atque innumerabili multitudine parvum pretium acquirebatur. Nam paterna expeditione, etiamsi Gyula atque Sigetum cum aliquanta terra capta essent, tamen ad infinitas propemodum impensas atque mortes, cum ad C millia ea expeditione mortua esse aut armis aut morbis memorentur, tantae expeditioni vix dignum pretium censetur. Quanquam Soiymanus illa, principia tantum belli constituerat, cum reliquam Ungariam ac Viennam atque Austriam ad sequentem annum Budae hibernaturus sibi destinavisset, si fato bono christianorum functus non fuisset. Moscovitica expeditio tentata potius est quam gesta. Igitur tale quid auspicandum videbatur, quod et lucrum aliquod adferret, et minori impendio constaret; id autem erat mari futurum; nec alia provincia christianorum Cypro ad occupandum videbatur opportunior. Quippe Asia Minor millia sexaginta passuum distat, ditione turcica undiquaque figura semicirculari ambiente; quam si cepisset, Cretam quoque in ditionem suam facile redacturum rebatur. Cum autem pacem paternam jam ab initio statim firmavisset, id sibi commodo esse judicabat, ut de improviso insulam invaderet. Ideo per hiemen navigia equis trajiciendis apta quam plurima fabricari jubet, plerisque in locis, praesertim vicinioribus, et quae expeditioni forent necessaria secreto quantum fieri potest apparari.

Haec quidem etiamsi impensissime fierent, nihil tamen foris ostendere, nisi quod triremes christianas admitti atque recipi dolere. Nam Mehemetus primarius purpuratorum vocato ad se legato veneto, an Cyprus Venetorum esset, quaesivit; affirmante

illo, Cur ergo triremes infestam navigationem reddentes reciperent? Legatus sese nullas recipere respondit, nisi quas tempestas eo depulisset. Accedebat, quod Italiam sed praesertim Venetos maxima annonae inopia laborare sciebat, nam panis, qui numum antea valuit, octenis veniebat, usque adeo, ut venetae triremes naves onerarias ragusiensium, et gallionem ducis Florentiae, frumentum ex Apulia in Siciliam et Neapolim deportantes, frumenti causa expugnare coacti fuerint, et maritimas vias obsidere; Venetiis autem, quisquis frumentum attulisset, pro singulis saccis singulum numum aureum ex publico ultra pretium dono acciperet. Neque crediderat Venetos magnam classem instruere posse. At Veneti cum intelligerent classem parari, primo quidem nihil praeter consuetum, et usitatum modum fieri cogitabant, nam singulo quoque fere anno classis emittebatur, tum autem vel in Arabiam, quae nutabat, vel in Granatam Mauris granatensibus contra Philippum bellantibus auxilio missurum. Tamen supra ordinarias triremes triginta alias, nihil tum praeter consvetum morem, armare. Paulo post cum animadverterent ex certissimis indiciis, ad nullum alium usum naves deportandis equitibus fabricari, quam ad expeditionem propinquam, eo quod ad longinquam equi atque animalia deportari non possent: tum intellexere de sua re agi, et contra se expeditionem clanculum machinari. Id quod eo facilius credebant, quia Solymanus amplissimum portum et validissimum haud procul in sexaginta millibus passuum erexerat, et quod Selimus in frequenti sermone Cyprum haberet. Nam vina ex Creta et Cypro generosa cum dono aliquando ei misissent, postquam percontatus fuis-

set, quonam locorum illa provenirent, se commutaturum fore dixerat illa loca aliis provinciis, si liceret. Cum igitur ob haec, tum vero ob innatam genti illi fraudulentiam, fidem turcicam semper suspectam habebant; nam et praeceptum in religione ita habent, ut infidelem fide deciperent, quod ita Deo gratum esset; infideles autem omnes arbitrati sunt, qui suae non essent religionis. Ita quod apud nos deformissimum et piaculare flagitium existimatur, id illi non solum pro virtute, sed etiam pro religione ducunt. Talia sunt pleraque illorum praecepta religionis. Me Hercule, quoties admirandam illorum barbariem, et quod nulla unquam barbaries huic comparanda fuerit, simul priscas novasque historias in memoriam revoco, et quos Mathias semper vicerit, intraque certos limites stare coëgerit, et quod majus est, terra, cum non sint pares vires barbarorum maritimae terrestribus, nullis aliis auxiliis, nullis opibus, quam suis: hos nunc terrarum orbem universum pervolare, circumvenire, nihil securi uspiam relinquere, et haec omnia hactenus impune facere piget pudetque. Quos quidem unus Mathias divino auxilio fretus, suis tantum viribus, sua virtute ex Europa exegisset, si non Federicus imperator sua consilia suosque sanctissimos conatus praepedivisset; si Veneti illius felicitati ac potentiae non invidissent; si pontifex romanus christianam rem potius quam suam curasset. Saepe ego audivi ex meo patre priscae gravitatis et consilii viro, Mathiam id unum potissimum agitare solitum, qua ratione, quibusque modis Turca hostis ex Europa depelleretur, ejusque consilia gravissima atque sapientissima secum concepisse decrevisseque; in cujus meditatione, et matura, si vixisset, executione, fatis tan-

tum bonum christianis invidentibus, ereptum fuisse. Siquidem expugnata Vienna atque Austria unum tantum id cupiebat, ut Federicum ad sanitatem reduceret, qui semper salutaribus christianorum consiliis adversus fuisset. Nam ut appareret quanti animi et quam generosi foret, Viennam Austriamque Federico, pacta saltem certa summa pecuniae redditurum fuisse, ut turcicae illi et gloriosissimae expeditioni quam certissime initium faceret. Inter quae consilia et meditationes, malo christianorum sed multo majori nostro, proh dolor, sive dolo domestico, ut perhibent, sive fato aliquo ereptus est. Etiam dolo in navali et ipsa urbe initio anni Veneti magnum damnum receperunt. Siquidem duae turres pulvere tormentario refertae, mirum quam occulte et secrete ab imo perforatae, inflammatoque pulvere ambae ex imis fundamentis disjectae sunt, una cum moenibus, praeterea proxima vestalium virginum aedes sacra collapsa, atque solo aequata. Privatorum vero domus plerasque, quascunque vis pulveris sulphurei adtigit, concussit, prostravitque cum multorum hominum interitu, tanta strage, fragore, et terrore, ut homines novissimum diem adesse crederent. Nam noctis obscuritas, fragor, coruscationis ac fulguris similitudo, et praesertim ignoratio rerum, homines adeo cuncusserat, ut per omnes plateas ac vicos relictis domibus discurrerent, et prostrati ad deum preces funderent, donec magistratus re intellecta vicatim discurrentes docerent quid esset, et in suas domos quemque redire cogerent. Magno id damno et reipublicae, et privatorum constitit; majore atque incredibili constitisset, si ad naves atque armamentarium pervenisset. Quae, quia salvae et integrae permansere, rempublicam singulari curae deo fuisse,

gratias agere, ac laetari. Intelligebant enim eo tantam artem, tantam machinationem confectam fuisse tam callide, ut vastatis navibus, et quod esset armorum conflagratis, et voragine ignis corruptis consumptisque, aut nullam, aut quam minimam classem parare possent.

Ea nocte Venetos defunctos esse haud levi periculo creditum est. Turcico astu factum putatur. Ceterum neque auctor, neque ars tanti doli unquam est prodita. At Veneti satis jam comperto Selimi conatu, aerarium aperiunt, innumerabilemque argenti atque auri vim undecunque corraserunt. Aurum enim atque argentum signatum, aut non signatum cum lucro dantium (septem ad centenos pendebant) atque recipientium contrahebant. Ad haec pleraque publica, tapetes atque ornamenta, item agros publicos vendiderunt. Tum circa omnes principes legationes dimittere, ad Philippum regem Hispaniarum, Pium V. pontificem, caesarem Maximilianum, et Moschorum ducem, ad quem Sigismundus rex Poloniae legatos, per cujus provincias proficisci debebant, pervenire non permisit, cum foederibus turcicis illigatus, quae sibi magis quam Turcis necessaria forent, nihil sibi immutandum ratus est. Caesar foedera confirmata sibi violanda non videri respondit. Etenim Ladislai regis Ungariae infelicissimam in campo varnensi pugnam atque mortem, violati ex instinctu romani pontificis foederis satis magna documenta praebere, servandam vel infidelibus esse fidem. Tum autem in maximis suis bellis atque periculis nihil opis in rem suam attulisse. Sed etiam longinquum bellum facile patiebatur. Philippus rex et pontifex legationem lubenter accepere, quod multum sua interesse ex foede-

re componendo et diu exoptato putabant. Auxilia autem promittebant, sed foedus intolerabilibus conditionibus implicabant. Agebatur hoc Romae acriter, ac singulorum magno studio. Hispanus per legatos Paciecum et Granvellam cardinales petebat Bergomum urbem sibi dari. Veneti imperio se privari, non una urbe, si eam amitterent, credebant. Papae jurisdictionem quandam ad Riminum sibi concedi, et inquisitionem hispanicam (de qua supra, qualis sit, diximus) per ditiones venetas recipi. Rejectis his per Venetos, foedus tamen sanciebatur ad decem annos, ut mutua auxilia praestarent; si quid terrarum aut insularum lucro cederet, in illius ditionem veniret, cujus provinciae propius esset. Interim Veneti de summa rei ex senatusconsulto decernunt, quam maximam classem instruere, navigia ex navali deducere, remiges ac milites evocare; item rem frumentariam expedire, partim apertis publicis granariis, partim ex finitimis. Naves remigibus militibusque implent. Atque classem longe instructissimam CCXXXVII omnis generis navium ante Calend. Apriles instruxerunt; universae classi praeficitur Hieronymus Zani. Inter quos amborum apparatus Selimus legatum*) ad Venetos cum mandatis misit, qui ex Dalmatia trireme veneta in urbem est deportatus, sine solitis ac consvetis honoribus, quos Veneti hujusmodi legatis publice praebere consvevere. Mandati autem formula haec est. Selimus Ottomannus, dominus dominantium, et rex regum, dominus paradisi terrestris et Hierusalem, ad Venetorum rempublicam mandatum mittit. Cyprum insulam petimus nobis dari, quam certe da-

*) Istvánfi jegyzete: Vocabatur is legatus Cubat aga, unus ex chausiis.

turi omnino eritis aut gratuito aut vi. Sed cavete provocare arma nostra horribilia, quoniam circumdabimus vos bellis omnibus ex partibus. Opibus enim vestris non confidatis, quas nos faciemus instar torrentis celerrime effluere. Poscebat orator a duce secretum colloquium, velle se modos componendae rei ostendere. At negato eo, et verbis tantum paucis dato responso, statim per apparitores publicos naviculis suis extra duo castella deduci, et fines excedere jussere. Quem Selimus revertentem vetuit Constantinopolim ingredi, ne prouti acceptus fuisset, responsaque atque apparatus Venetorum in populum spargerentur. Paulo post nuncio regis Gallorum, qui se internuncio si uti vellent, conservandae pacis rationes initurum, et acturum cum Selimo promittebat, responsum est, eo rem deductam, ut pro infecto haberi, sed neque mutari possit.

Exin venetae ditionis negotiatores eorumque res Selimus Byzantii et per suas provincias in sequestro detineri jubet, ac legatum venetum in custodiis servari. Veneti contra ejus exemplo permoti, omnes turcicae ditionis homines in urbe et aliis in locis Dalmatiae, custodiae tradunt. Erat tum ibi quidam legatus Selimi ad regem Gallorum, qui ut in Galliam proficisceretur, litteras fidei ab rege Hispaniarum, uti per ejus provincias in Galliam tuto ire posset, exspectabat. Hic in castellum veronense, necquicquam intercedente gallico legato, deportatur. Nam primum epirotae montanenses ex propinquae classis fiducia deficiunt, et vocatis in auxilium Venetis oppidum Soppotum, in quo erat praesidium turcicum, expugnant. At beglerbegus Graeciae magnum exercitum in continente ad defensionum illarum provinciarum adduxit, eas-

demque pacatas retinuit, et excursionibus in ditionem venetam factis Soppotum quoque recuperavit. Classis vero Cyprum tenuit omni ab impedimento immunis. Calendis Julii classis ad Baffum primum visa est; tertia vero ad Salinas equitus et peditatus descensionem fecit; quam quidem Astor Balionius*) gubernator Famaugustae impedire cum equitatu et parte peditatus equis imposita volebat; verum Nicolaus Dandulus Nicosiae praefectus, et consiliarii, qui fuerant Petrus Pisanus, Antonius Priulus, et Collateralis, negaverunt se vires periclitaturos cum hoste numerosissimo, tum quod id periculosum esset, nec tamen impedituri descensum, tum vero quod in triginta millium spatio ab mari (tantum enim abest) receptus minime esset certus. Alioqui si in trium vel sex millium spatio res agenda esset, non sibi consilium displicere. Equitatum ergo qui Salinis erat, stradiottorum duce Rochas Graeco Nicosiam traduxit. Muztapha atque Pialius nullum a descensione tempus terere, sed statim circa portus ac provincias naves hinc inde mittere, atque auxilia undique solicitare, ac comportare, simul, dimissis in omnes partes militibus, universum insulae circuitum tum terra tum mari circumvolantes, cuncta vastare, ac nullo omnino resistere auso impune populari. Tandem Julii quinto et vigesimo die ad Nicosiam cum exercitu consistunt. Ibi Turcae circum civitatem discurrere, et praelium ostentare. Sed principes civitatis statuerant omni praelio abstinere, ita ut etiam deinceps unum tantum praelium, neque amplius tentatum fuerit. Simul alii tendere, alii puteos fodere, in quibus aquarum dulcium copiosissimas ve-

*) Istvánfi jegyzete: Astor baglion.

nas invenere, alii vero vineas aggeresque, et munitiones pro tormentorum oppugnantiumque stationibus erigere. Montes altos quatuor erexerunt, ex quibus primum tormentis civitas peti coepta est: et quia muri ab intus terra solida firmati erant, ideoque non multum proficerent, alios quatuor aliis ab partibus effecerunt. Quatriduo maxima vi totis diebus ad serum usque diei, nisi meridie quatuor horas exceperis, quassati muri, verumtamen globi in materia velut suffocati ruinam minime timendam faciebant. Omiserunt ergo tormentis oppugnare: ad alias artes transiere; ligonibus et instrumentis fossoriis propius accedere ad muros, vineas agere, et terram prae se sine ulla sui offensione aggerare. Ita fossis profundissimis, aggeribus, montibus tum ex materia, tum ex lana, mirum in modum se esse muniverant. Civitatensibus vero omnium offensionum loca superne atque inferne occupata erant; neque ab muris, neque ab lateribus, aut defendendi sui aut offendendi inimici remedium habebant. Jam intra ipsas fossas praesidia hostium stabant. Ergo his et tot operibus impune confectis, propugnacula, quae ex terrena materia constabant, et muros fossoriis instrumentis cum magna ruina demoliri coeperunt. Quae cum talia atque tanta essent, ut omnes facile extremam perniciem denotare intelligerent: praesidiarii praefectum hortantur, audendum esse aliquid, quo hostes, quantum quidem fieri posset, impedirent. Ille quanquam statuerat se intra muros tantum quam diutissime defendere, tamen adsensus est, ut eruptio fieret peditum atque equitum. Decimo quinto die Augusti, duce Caesare Provena vicentino, mille pedites itali ac graeci in ipso medio diei exiere, quod tum Turcae quiescere solebant, ad munitiones accurrunt, et praesidia disturbant, fugantque; qui

tumultus cum ad exercitum pervenisset, ab equitum ala circumveniuntur, et praecipui quique aut trucidati sunt aut capti, paulo plures quam centum. Ceteri, qui refugerant, arma, sclopeta, et id genus quaedam spolia retulere. Equites non emiserat praefectus, ut conclusum fuerat, paucitati suorum timens, ne omnes in praelio amitteret. Dicunt tantum terrorem tum inter hostes concitatum, ut plerique in ipsis quoque castris fugerent, et potuisse eo praelio bellum finiri, si praesidium equitum peditibus affuisset. Ab hoc praelio neque ante neque post ullum commissum est; ex quo ad moliendas vel demoliendas operas Turcae omnimodam libertatem nacti, saepe ad oppugnationes succedebant, saepe rejiciebantur cum magno et suorum et hostium damno.

At oppidanos et milites et ignis missilis copia jam deficiebat, quas ob causas litteras Famaugustam, item alteras ad Montanenses pro subsidiis mittunt, sed capti nuncii et pro munitionibus ostentati, desperationem omnis planc succursus significantes, atque eos ad deditionem invitantes. Nec erat modus aut spes auxilii; terram enim omnem exercitus, mare classis tenebat, quae nunquam cessavit, nunquam quievit. Ita instructa et parata, semper et in omni tempore, et ad omnes occasiones fuit, Pialio diligentissime atque solertissime ad omnia attento. Unum tamen illis adhuc relinquebatur, ut cum omnia salutis remedia sublata essent, intra suas munitiones fossas atque aggeres, quae amissis muris atque omnibus propugnaculis, pro extremo remedio fecerant, semet tutarentur. Sed ultima oppugnatione, quae fuit nono Septembr. apparuit quid valeat multitudo adversus paucitatem, et quid item disciplina ac usus. Ante bellum coeptum libelli vulgabantur, quibus illius civitatis admiranda opera praedicaban-

tur, hominum vero et peditum et equitum italorum et graecorum ingentia robora: cum postea compertum sit eventu, vix quicquid gentium in tota insula fuerit, vel ad unam civitatum satis praesidii fuisse, missilium non ita magnam copiam. Ante ortum solis praelium inchoatum est. Pagani tamen cum sustinere in sua statione hostem non potuissent (et erant plerique) primi in fugam conversi sunt, et primi aditum hostibus concessere. Ita res ad caedes conversa est admirandas, eo usque, donec Mustapha bassa iis, qui arma abjecissent, parci jussit, et a caede milites revocavit. Praefectus et alii omnes occisi. Ex nobilibus ad triginta vivi capti, ex plebe item haud multi.

Interea veneta classis in Creta insula consedit, ac partim inopia annonae, partim insolentia aëris, omnis classica multitudo afflictata; hominum ad quadraginta millia desiderata sunt. Attamen eorum supplementum continuo aut Venetiis deportabatur, aut in insula conscribebatur. Semel inter milites italos ac graecos tumultu exorto plerique etiam sauciati aut mortui sunt. At Romae de foedere adhuc agebatur, singulis suas partes praeferentibus, cum papa suo duci primum locum, et singuli item suis vendicare contendunt. Pari tandem imperio tres duces consiliis convenire jussi, Marcus Antonius Columna ab pontifice, Johannes, Andreas Auria a Philippo rege constituti. Pontifex tres habebat suas triremes, Veneti duodecim poscenti accomodarunt hominibus vacuas, cetera instructas. Has militibus remigib usque complevit. Melitensium magister tres, Cosmus dux Florentiae quatuor, pontifici addixere. Posteaquam Turcae jam Nicosiam expugnassent, et Famaugustam venissent, classes pontificia et hispanica in Cretam venientes sese venetae conjunxe-

runt, et apparebat eos serio rem acturos. Nam primum quidem confligendum esse decernunt, et Rustum usque ad promontorium propius hostem profecti sunt. Ibi Johannes Auria litteras ab legatis regiis Roma accepit, quibus ita mandabatur, uti ex ipso etiam praelio, deserta veneta classe rediret. Itaque inde cum sua classe abscessit, quem M. Antonius Columna acrioribus verbis exceptum retinere non potuit. Ita duo duces in Cretam reverti coacti sunt. Pialius autem exploratis rebus christianorum, quod conjunctae essent classes, quodque Rustum accessissent, ex consilii decreto mancipia ac cuncta impedimenta exonerat, ac cum instructissima atque ornatissima classe ex hortis famaugustanis in altum vela dedit; duas ex omnibus celerrimas exploratum praecedere certo intervallo jubet, a quibus in Sancti Epiphanii promontorio classem christianam in Cretam revertisse intellexit; inde reversus tanquam fugatis hostibus, editis immensae laetitiae signis, tormentorum displosionibus et concentibus classicorum, vexillis expansis, triumphabundus ad hortos famaugustanos classem reduxit. Ibi miserabile spectaculum fuit. Quippe nobiliorem praedam virorum nobilium, feminarum, aliarumque rerum in unam triremem et duas naves onerarias imposuerant, quae Selimo ac purpuratis ex omni praeda seposuerant; in quarum una nobilis matrona ignem in pulverem sulphureum misit, omnesque tres naves arsere. Homines videbantur super aëra volitare, passimque mare cadaveribus ac discerptis membris refertum. Inde sexto Octobris Pialius Constantinopolim versus, Aly begus rhodiensis praefectus Rhodum, redeunt. M. Antonius Columna aliquantum immoratus in Creta, cum rediret, tempestate exceptus, et praetoria fulmi-

ne tacta atque ambusta, vix scaphio ad aliam triremem exceptus, aegre vitam salvavit. Terrestris exercitus turcici summa haec fuit: Equitum quater mille. Peditum centum millia, et in his sex millia janiciariorum. Naves omnis generis quadringentae. Praesidium classicum nunquam est exoneratum, nisi cum veneta classis morbis atque annona graviter laboravit: cum conjunctas tres classes Pialius accepit, tum iterum in naves reduxit.

Cosmus dux Florentiae offerebat Venetis triremes suas, si eum agnoscerent eo titulo ac pontifex creaverat, videlicet magni ducis, cum insignibus regalibus. Veneti negarunt se in Italia passuros quemquam regio titulo uti. Pontifex tamen ab Florentino suo nomine impetravit. Eadem enim aestate Pius V. pontifex Cosmum Florentiae ducem in magnum ducem cum corona et insignibus regalibus creavit. Nam inter eum et ducem Ferrariae de primatu magnae ortae erant inimicitiae, et provocaverat ad Maximilianum caesarem. Ferrariae antiquitatem generis praetendebat: ille item, sed non generis, verum urbis antiquissimae, simul potentiam, qua excellebat, objiciebat. Confidebat etiam in gratia pontificis; nam Ferrariensis non admodum cum pontifice conveniebat ob salinas quasdam maritimas, ex quibus novum vectigal Ferrariensis constituerat, cum detrimento salinarum pontificiarum. Cum ergo pontifex inter odia ceterorum principum ac rerumpublicarum, novis ipse quoque amicitiis pontificatum stabiliendum sibi putaret, per occasionem controversiae duorum principum, Cosmum sibi devinxit summo beneficio. Regem Hetruriae creare voluerat, sed id intolerabile videbatur ab ceteris principibus. Ut itaque evitaret nomen regium, insignia tamen regia omnia donavit, ac titulum magni ducis in Hetruria; ipse Romae consveta solemnia et

publicam laetitiam edidit, divulgatis diplomatibus, quas bullas vocant. Sed ne omnino regio titulo vacaret, reginam Angliae diris omnibus devovit, ipsum Florentinum titulo regis Angliae donat. Dux Ferrariae contra, legationibus circa principes dimissis, contradicit pontifici et Cosmo; se vero magnum ducem appellat, quod ex sua familia fuissent illo titulo; numismata aurea quoque illo titulo cudi jussit. Agebantur eo tempore comitia imperialia Augustae, caesar atque electores ac ceteri principes imperii magnam indignitatem pontificis facto conceperunt, legationemque ad eum expostulandi causa miserunt, cum protestatione atque annullatione suorum factorum: quod illud ipsum non juris pontificii, sed caesaris romani esset, atque imperii. Pontifex communicato consilio cum Florentino, nihil respondit, nisi missurum se brevi legationem ad caesarem et principes imperii; caute nimium et artificio quodam: nam pontifex per silentium rem praeteriit. At caesar cum statibus romani imperii, per edictum publicum observatis ceremoniis fieri solitis, voce publici araldi et tubicinibus, editisque diplomatibus, pontificis diplomata et acta annullant, et invalida pronunciant, adjecta poena bandi imperialis, quicunque Florentinum illo titulo ullo modo aut diceret aut haberet. Legatum vero Florentini caesar neque ad colloquium admissum abire jussit, neque ceterorum principum ullus legationem eis eo nomine admittere voluit. Unus Octavius Parmae et Placentiae dux, pontificis feudatarius, ob beneficium in se pontificis et debitum erga pontifices vinculum admittere debuit. Ut vero pontifici Florentinus gratiam redderet, suas triremes, quas Pisis habebat, ipsi pro praesenti expeditio-

ne addixit; nam pontifex, quae fuisset sua, praeter tres nullam habuit.

Res Hispaniae sic se habent: Mauri granatenses a Turcis africanis auxilium habuere, et magnum cum Philippo bellum gessere: siquidem secunda praelia habuere tria, in queis Johannes de Austria vulnus accepit, et fugae beneficio se salvavit, ita ut Philippus tótius Hispaniae viribus atque ex Italia etiam deductis copiis in persona adversum ire debuerit. Eodem tempore in Africa quoque rex tunetanus cum finitimis Mauritanis Goletam oppugnabat; et ex praesidio ad pabulandum et frumentandum egressos Hispanos ad octingentos conciderant. Ei succurrere Philippus, per Andream de Auria, bis terve voluit, sed adversis ventis semper repulsus est. Inter Mauros plerique Hispani viri illustres militabant: unus inter ceteros, qui inquisitionis timore profugerat, filium ac parentes ab inquisitoribus, qui ob unius notam stirpem etiam totam delere solent, trecentis Hispanorum nobilium capitibus redemit. Bellum tamen induciis atque conditionibus dilatum magis in aliud tempus, quam est confectum. At in Galliis bellum non modo restinctum non erat, sed acre ac magnis copiis utrinque gerebatur. Sed quia rex Galliae in uxorem Maximiliani filiam poscebat, caesar ex consilio principum atque ordinum imperii ita respondit: Filiam se prius minime daturum ei, quam pacem certam atque firmam constituat; propterea quod bellico eventui exponere filiam nolit. Ita pace prius firmata oratores Augustam misit; Ferdinando archiduci Austriae partes suas ad desponsandum per oratores attribuit. Philippus vero aliam filiam maximam natu duxerat, nepotem ex sorore germana nuper sublata e vivis veneno, ut

dicitur. uxore. Henrici Galliarum regis filia, quarum ambae uno eodemque tempore. altera in Galliam, altera in Hispanias per Belgium et mare oceanum. per oratores eorundem principum perductae sunt. Pax in Gallis firmata est conditionibus aequis. pontifice tamen vehementer adverso. quod mortes virorum principum mirum in modum expetebat. struxitque artes solitas, sed lassis ad deformationem et desolationem usque regni ambabus partibus. nullis artibus aut promissis semel quietos incitare potuit. Namque Hispanum eo adduxerat. ut is omnem impensam belli Gallo promitteret: magnatibus vero. qui a consiliis fuerunt, infinitas largitiones ambo fecerunt.

At in Ungaria anno superiori magni tumultus principia apparebant: diximus et uti animi repente sint commutati. Siquidem Becesius ex eo tempore quietus esse non potuit: omnem animum omnemque conatum ad germanicam factionem transtulit. Multa in secreto versare, multa aperte agere. ut regem et plerosque in suam opinionem adduceret. Ad Calendas Januar. comitia in oppido meggyesiensi habita sunt, in quibus cum paucis communicato consilio. placuit mitti legationem amplam ad Maximilianum. Postquam ex comitio reditum est, vocatis principibus Albam Juliam trium nationum, nobilitatis scilicet, saxonum et siculorum, ad triginta personis, retulit rex ad consultandum paucis verbis. Bekes excepit regis orationem, et multis verbis disseruit, alii post subsequuti sunt. pro ingenio quilibet suo vel affectu. Decernitur ergo legatio ampla per provincias caesaris, nam Pragae in Bohemia comitia eo tempore agitabat, reclamantibus plerisque. Namque legationem mitti placebat, et pacem fieri cum christianorum caesare; verum internuncio rege Poloniae, ut quam tectissime omnia

agerentur, ne Selimum intempestivis causis offenderemus, a quo majora incommoda metuenda essent, quam speranda ab illo commoda. Becesius unus posse legationis causam multis rationabilibus causis obduci affirmavit, nullum esse periculum in hac re, et in animo sibi destinaverat legationem, verum aliis atque aliis in speciem obtrudebat. Sed nullus erat, qui assumere auderet rem tam ancipitem, propterea, quod ex omnibus partibus metus, indignatio, periculum apparebat, non ab Selimo modo, sed ab ipsomet Johanne, quem iste ita moribus imbuerat et occuparat, ut ad omnem suam libidinem principe abuteretur, ut servus hero obedientior esse non possit, quam rex fuit isti. Insuper valetudo principis; ut si enim omnia feliciter cessissent, tamen matrimonium vel uni vel alteri parti gratum esse non potuerit, neque regnum, quod caput est, duraturum fuerit, neque patria diu salva, ut dicetur in sequentibus. Igitur ac si unus ipse relictus esset inter omnes, negotium suscipit; comitatum magnum ex familiaribus principis, equos, vestes, pecuniam ex thesauris ad omnem prodigalitatem atque libidinem sumit, atque allatis prius litteris fidei ab Maximiliano, duodecima Aprilis Alba Julia abscedit. Magno honore atque laetitiae signis, quocunque venisset, jussu caesaris excipitur, in confiniis autem etiam displosionibus tormentorum. Huic legationi Sigismundus Augustus addiderat aliam non minus splendidam, Adamum Conarski episcopum posnaiensem. Pragam cum ventum est, principium tantum legationum faciunt; ceterum summa ad conventum principum Germaniae Spiram rejicitur, quo isti caesarem paucos post dies abeuntem prosequuntur. Ibi variis tractatibus ultro citroque habitis, fit conventio pacis conditionibus, quae sequuntur.

Primum omnium post multam altercationem, tandem Johannes insignibus regalibus cedit, quod unum per quatuor et quadraginta annos magno et nobis et illis et orbi denique christianitatis constitit: tot populorum servitute, tot regnorum amissione, Croatiae, Sclavoniae, Serviae, utriusque Valachiae, Budae, atque ipsius Ungariae, tot bellis infelicissimis. Maximilianus tamen titulum serenissimi, quo uti et ex regibus ortus, et regia auctoritate in regno suo fungens uteretur, permisit: ut Johannes Transsilvaniam, in Ungaria vero comitatus bihariensem, una cum Varadino, Zolnocum, Crasnam, item provinciam Marmatiam cum Huzto arce ac mineris salinis perpetuo possideret, et intra hos fines atque terminos utrique starent; quae extra hos utrinque tenerentur, legitimis dominis remitterentur; utque in suis dominiis omnis auctoritas libera, absoluta, independens, ac solo nomine regio excepto, et quovis alio arbitratu suo sibi delecto, auctoritas regia integra atque amplissima, nullis circumscripta conditionibus, permaneret. Ut Johannes vicissim Maximilianum pro rege Ungariae haberet, atque agnosceret. Ad haec quascunque terras ad orientem, veteres scilicet juris populique ungarici, sive novas, quocunque temporis successu, armis ac virtute adipiscerentur, sibi et suis acquirerent. Quodsi Transsilvaniam per vim atque impressionem turcicam ipse aut sui amitterent, in Silesia oppoliensem ducatum cum iisdem ditionibus et finibus, quibus antea tenuit cum Isabella matre, Maximilianus aut sui, Johanni suisque, assignent tradantque. Ad haec, ut iidem hostes sint atque amici, auxilia mutua, et cumprimis Maximilianus Johanni totis viribus, si opus sit, suppetias ferat. Johannes tamen Turcam, quoadusque fieri poterit, quietum, more consveto, et

amicum retineat. Ceterum hae conditiones secretissimae inter se sint, ut nulla occasio hostis irritandi foris existat. Ad confirmandas conditiones, amicitiamque, atque jungendam affinitatem, nepotem ex sorore germana, filiam ducis aut Bavariae, aut juliacensis intra trimestre in matrimonium procuraturum. Johannem vero ante diem Calend. Januar. per legatos conditiones pacis confirmaturum. Super his diplomata conficiuntur, ultro citroque manibus caesaris oratorumque signata, atque interventu publici, ut vocant, notarii, foedus perpetuum percutiunt, et conceptis verbis praeeunte notario caesar oratoresque fidem et jusjurandum praestant.

At aliud erat in fatis. Interea Selimus non ignarus rerum, quae agerentur, duos legatos, alterum polonum ex genere Stras, Abraim chausium ad Poloniae regem, alterum ungarum ad Johannem amandat. Qui ad colloquium regis uti venit, et sella apposita sedit, semotisque omnibus interpretibus atque ceteris arbitris, nisi uno Michaële Chakio cancellario : Duae res sunt, inquit, ob quas Selimus caesar me legatum ad tuam majestatem misit. Primum, quibus de causis legationem in Germaniam miseris, ut abs te ipso resciscceret, nam et Solymanus uti pater, et ipse uti frater, amore, benevolentia, officiis omnibus nullo tempore aut loco tibi defuerunt. Quod si quarum rerum indigeres, multo rectius id sua, quam tua auctoritate potuisse ac posse perfici. Alterum mandatum est, quo te amore quodam fraterno praemonitum esse vult, uxorem ex Germania ne duceres. Esse reges Galliae, Daniae, et Sueciae, quamcunque apud hos reges elegeris, sua auctoritate tibi confectum iri curaturum. Johannes breviter et perplexe respondit : Sese

gratias agere pro beneficiis et Solymani, et modo ipsius Selimi, et ea se obsequentis animi studio agnoscere. Ceterum quod ad legationem attineret germanicam, nullam ob aliam causam misisse, quam quod contra induciarum conditiones, quae per milites et praefectos Maximiliani in dies patrantur, ipsi denunciaret, et poenam reposceret, inducias ratas et firmatas per suos observari deinceps ut curaret. Quod ipsum se facere coactum, quo firmius mandatum suae magnitudinis induciarum observandarum, de quo per litteras ac nuncios non semel diligentissime cavisset, exequi possit. Abraimus ad regem Poloniae graviora mandata attulerat: de inobedientia Johannis expostulavit, et quod ei multa propter ipsum, cujus esse consangvineum sciret, passus sit. Petere Selimum, moneret illum, quo modestius se gereret. Quodsi enim animadvertendum erit in ipsum, non debere sibi culpam imputari. In Gallias dimiserat alium oratorem, qui Venetiis diu persedit, sed orto bello ab Venetis postea in arcem veronensem captus deportatus fuit. Hic litteras ad Johannem misit, habere se mandatum denuncians, quo de matrimonio suo ageret cum rege Galliarum, sorore nimirum regis ipsi copulanda. Cum Maximiliano etiam expostulavit, ac denunciavit, ne, contra induciarum pacta quod esset, cum Johanne quicquam ageret. Bassae Temesiensi, budensi, beglerbego Graeciae, ac uni ex viziris mandat, ad res transsilvanicas ut inspicerent.

Becesius ergo confectis rebus ac magnis muneribus donatus, privatimque promissis oneratus ad Idus Septemb. revertitur. Convocantur statim principes viri ex tribus ordinibus, fuerunt omnino duodeviginti. Conventus fit apud Becesium, nam cum doloribus colicis

reversus, cum pedum et manuum usum amisisset, princeps ad eum quotidie ventitabat. Recitata legatione et conditionibus, Michaël Chiacius statim enunciat ad illas omnibus jurandum esse, quod unum esset inter conditiones; ipseque primus, et post ceteri omnes, non consulta re, non sententiis rogatis jurant. Stephanus tamen Bathoreus ita se juraturum affirmabat, si Sachmaro, et ditione, quae ab Germanis teneretur, potitus esset; alioqui juramentum se ratum non habiturum. Id se curaturum Johannes promisit. Franciscus vero Forgach, quatenus id regno populoque ungarico salvum faustumque, et si legibus patriis aequum justumque sit, non alias se facturum contestatus est. Rex ergo vehementer laetari, ac praesertim Becesius, quod solus repertus fuisset, qui pacem toties inchoatam et nunquam perfectam ad finem deduxisset; neminem esse se praeter unum, qui rem tantam confectum iri scivisset; Selimum jam non curare, flocci pendere; sibi jam bene prospectum esse. Ceteri nihil de patria agi videntes, duos ipsos solos, exclusis omnibus, dies noctesque consilia agitare, sibi tantum prospicere, neglecto publico acsi ad perdendam rempublicam duo conspirassent, vehementer dolere. Et si ad consilium aliquid referrent, unum quaerebant, quomodo sibi adversus Selimum tutis esse liceret; quomodo autem patria tuta sit, nunquam cogitabant. Ad istas eorum agitationes et interiores cogitationes nemo alius adhibebatur nisi Chacius, sed et ille perraro, particeps tamen erat consilii. Inter ista, officiales omnes arcium alium post alium clam atque silentio maximo, sibi ac Maximiliano jurejurando adstringunt. Rati ergo prudentissime jam sibi prospectum esse; restabat, ut legationem confirmandae pacis, uti in pactis erat, celerrime ablegarent; in ea

re una vitam, salutem, honorem, patriam reponebant. Becesius, qui unus idoneus et divino ingenio, ac solus ad magnas res gerendas videbatur, ab rege summis laudibus celebratur. Equum nobilissimum pulcherrime exornatum dono misit. Uno tantum angebatur, quod talis vir morbo colico impediretur, in quo salus omnis sua verteretur. Igitur omnia versare animo, singulos pertentare, sed displicere omnes. Et tamen cum necesse esset, modo hunc cogere, modo alium, et quo quis magis resistebat, magis cogere, et cum ex principibus iret nemo, descendere ad inferiores. Tanta erat in principe levitas, ob consuetudinem hominum levissimorum propterea, quod nunquam bonos viros et principes regni in familiaritatem principis admittere voluerunt, immo quod ne intrare quidem paterentur, sed fores occluderentur. Et tanta in duobus viris affectatae tyrannidis ambitio, ut omnes ab legatione atque ab peste abhorrerent. Sciebant enim, etiamsi principi satisfecissent, Becesio neminem satisfacturum, et quod Becesio displicuisset, etiamsi optimum fuisset, principi quoque displiciturum fore. Ipsi soli sibi placebant, neque alii illis, neque aliis illi. Quicunque vero uni illi displicuisset, hunc donec ad imum prostraret, nunquam cessaturum. Alterum Michaëlem Chaky iisdem artibus perspectum, nisi quod alter validior erat, aeque pertimescebant. Nemo ergo erat, qui non sibi vehementer metuendum et cavendum putaret. Itaque princeps ad illum unum confugere coepit, atque obsecrare, ne se in tanta re deserere velit; eum unum esse, qui tantae rei finem pro suo voto facere possit; ne alteri, quam sibi, proemium honoris tanti sibi debitum concederet. Ille contra sibi suoque capiti, ut in omni suo sermone solebat, imprecari omnes coelestes infernalesque poenas, si aut ire posset, aut

vellet, sat se pro ipso laboris hactenus hausisse, nisi jam etiam vitam exhauriri malit.

Plures dies consumpti sunt ita, sed quotidiana familiaritate, cum totos dies apud illum consumeret, tempore etiam remittente morbo; sed praecipue ad maximorum commodorum quaestum animum adjiciens, ex solita arte, negotium lacrimans suscepit, unum petens sibi, ut unam gratiam faciat, ne per absentiam suam cuiquam villam, possessionem, ne vel dignitatem tribuat, multos sibi esse inimicos propter veritatem et fidem erga ipsum, id vereri, ne ab illis se absente in odium vocetur. Rex large omnia haec et majora promittere; ad hoc precibus contendit, ac certis minis interdicit, ne ullius hominis familiaritatem se absente reciperet, quod se uno excepto credendum esset nemini, et praecipuos quosque nominatim circumscribit, Bathoreos fratres, Franciscum Forgacium, Paulum Banfy, Michaëlem Gyulay. Ille, qui homini ad servitutem usque addictissimus erat, et natura atque consuetudine ita edoctus atque institutus, omnia credere et stipulata manu amplissime recipere. Addit in secretiorem familiaritatem principis fratrem suum cum maximis mandatis: observet omnes, neminem admittat ad principem, fores ipsas custodiat vehementer. Omnibus etiam minimis, qui ad portas stare solebant, eadem mandata dat. In queis nobilium ne unus quidem erat, polonici pueri tres fere, portarii totidem polonici, unus qui Byzantio adductus baptismum et fidem susceperat; medici duo, horum unus Blandrata, alter formator morum; nam qui ad arianam praeceptionem diligenter docebat, itidem ne quem contrarium doctrinis suis praeceptisque dicentem audiret, id vero summa diligentia cavebat, ita ut qui vel assensi tan-

tum non fuissent, ex familiaritate principis, etiam primarii, aut ejicerentur, aut consistere nequirent. His omnibus ab Becessio frater tanquam antesignanus praepositus est, arctissimis mandatis, si secus, quam ipse praecepisset, factum fuisset. Omnibus suo arbitratu ita dispositis deliguntur nobiles viri in comitatum, equos omnes, quos suo libitu voluit, vestes quoque et pelles zibellinas magni pretii ab rege accepit, pecuniam, aurum, argentum, quantum voluit. Nam thesaurum et pecuniam omnem principis in potestate habebat, neque ergo petebat, sed neque rogato principe dispensabat, ut volebat, et utebatur. Sponsae, quae nulla adhuc certa erat, sed sperabatur, munera secum accipit, pelles zibellinas, ac gemmas haud parvi momenti. Quarto calend. januar. tandem ipso Johannis evangelistae die solvit. Caesar dimisso comitio spirensi Pragae erat, ideo Cassoviam et illinc Cracoviam venit. Ibi eum neque senatus, neque praefectus urbis, neque episcopus, neque privatorum quisquam ullo honoris nomine aut significatione excepit. Inde per Poloniam et Slesiam circa finem mensis januarii Pragam pervenit. Sub finem autumni duae clades in diversis mundi partibus acciderunt, in Italia et Ungaria. Haec in Ungaria ita se habet: Postquam Becesius in primam legationem profectus fuit, etiamsi in consilio decretum fuit, ut legatio quam secretissima esse deberet, ac aliae causae in publicum ederentur, tamen ipse minime celabat, tum levitate solita, tum vero concepto semel livore non contra Selimum modo, sed contra etiam primores regni. Apud Selimum enim et Mehemetem visirum, si Johannes mortuus fuisset, insanis largitionibus imperium petiverat, et cum convicio repulsus fuerat. Transtulerat

ergo se eadem fiducia et spe ad Maximilianum, ut si ab Johanne, quem dubiae valetudinis nosset, imperium obtinere non posset, tamen summum locum adipisceretur. Ita ad parandam potentiam nihil pensi habebat. Nemini ergo erat dubium, quid moliretur, et legatio qua in re esset.

Vulgo etiam de amissa classe, quae Cyprum oppugnabat, atque exercitibus amissis rumor ferebatur; ad haec Maximilianum exercitum in Ungariam missurum. Quae causae hominibus ignaris et cupidis novarum rerum occasionem praebuerunt. Ex plebea conditione quidam audax et callidus ex oppido Rivulo Minerarum (nigrum hominem*) vocabant) primum personam sibi finxit hominis divino spiritu illuminati, id gravitate quadam, secessibus privatis, et sermonibus accomodatis aliquibus persuadet, et primum Nicolao Bathory partium germanicarum, ei qui Echetum obtinet, homini illustri, ceterum ignavo, et ex vicinorum aliorumque incommodis sibi commoda quaerenti. Partim ergo vilitate ingenii praeditus hic, partim cupidus alicujus lucri, hominem impellit, et licentiam attribuit in vulgus prodeundi. Ubi facile et duces invenit et comites; et fama quo longius perveniret, eo magis crescere, et homines concurrere: primo pauci et proximi, paulo post etiam longinqui atque per manipulos et turmas, ita ut brevi ad decem millia hominum in castris essent, quae ad Debrezen oppidum habebat, inter quos etiam nobiles et militares viri plerique; omnes suo sumptu, aut ex communi vivere; nam villae, oppida, et quicquid uspiam in circuitu erat, commeatum omnis generis ultro affa-

*) Istvánfi jegyzete: Ladislaus Zewch erat ex Nagybánya

tim convehebant. Ipse inter omnes gravitate et sanctitate quadam venerabundus saepe concionari, vocando filios aut fratres, ab illis vicissim pater appellari volebat. Jam ergo ab nostris et ab Turcis spectabatur. Nostri quidem ambarum partium permittebant quanquam sapientiores tumultum popularem exsecrarentur, propterea quod meminissent rege Ladislao, et Thoma archiepiscopo strigoniensi, qui Roma cruciatam (ut vocant) contra Turcam attulisset, ex bonis causis, quam atrox, quam magnum, quam formidabile bellum Georgio Sekel uno auctore ortum fuisset. quo nobilitatis ingens numerus, procerum plurimi, plebis vero incredibilis numerus concisus est, et vix tandem exstinctum est, rege Ladislao ita perterrito, ut Budam vacuam relinquere cogitarit. At Johannes Bornemiza vir praestantissimus cum suis et cum aulicis nobilibus praetorianisque ac ipsis Budensibus in campo pesthano cum exercitu eorum innumerabili ingenti praelio conflixit et vicit. Johannes vero rex, tum vajvoda Transsilvaniae, duos exercitus in inferiori Ungaria ingentium copiarum viriumque duobus praeliis acerrimis et maxime periculosis, occiso eorum duce Georgio*), fudit ac delevit. Quam quidem ob rem praeclarissime gestam universum postea regnum unanimi decreto, si regia stirps deficeret, regni coronam atque imperium sibi eotum obtulerant ac jurejurando promiserant. Turcae rem non contemnendam sibi rati, ingenio prius experiri, legationem mittere, ac nuncios, pecuniam. et ditionem aliquam illarum partium nomine Selimi policeri. Denique hominem verbis circumveniunt, et dolum

*) Istvánfi jegyzete : Capto primum et dein excarnificato.

componunt in certam diem *). Interea iste concionari in vulgus, et dicere, brevi futurum, ut res magnas et admirandas videant, quae ipse divinitus faceret; velle se expeditionem in Turcas movere, et arces atque oppida eorum, non armis, sed divina potentia, expugnare. Cum de nocte turcae exploratores illo conscio venissent, et castra perlustrassent, mane vestigia eorum insectatus in concione praedicabat, divino beneficio propter supplicationes suas ita factum esse, ut hostes, qui praesentes quidem fuissent, sed velut lymphatico furore correpti diffugissent; se sine armis, sine custodiis diurnis nocturnisque suos sat bene tutaturum. Ergo custodias nullas ponere. Ita persuasit, S. Nicolai arcem Turcam deserturum, et suos milites sine praelio vacuam inventuros. Igitur partem copiarum ad S. Nicolaum tanquam occupandum **) et nulla vi in

*) Forgách S. jegyzete : Nem értettem azt. hogy Török szerzéséből indultatott dolog lett volna ez, hanem ő maga gonoszsága és az ördög impellálta efféle rosz indolatra.

**) Forgách S. jegyzete : Az népet elhitette volt, hogy mihelt oda jutnak Sz. Miklóshoz közel, azontól magától felgyul az kastél. Ugy bocsát oda válogatva hatszáz embert; az törekek kihozták volt az kastélból istállók és házak födelét, és hogy látják, hogy oda közelgetnek, ezek felgyujtják az sok gazt: ezek örömökbe Jésust kiáltnak, vélvén, hogy az kastél gyult fel, de hogy oda jutnak, látják, hogy épen vagyon. Mindazonáltal ostromlani kezdik, és onnét belé, lőni kezdik, és hogy látják, hogy fog az lövés rajtok, és igen hullnak, eljönnek alóla. Szolnokból az bég Sasvar vajdát küldi az szolnoki haddal utánok, és mikor egy mélföldön érte volna el őket az kastéltól, viadalt kezde velök, és nagy sok viadal után megveri őket, kevés szaladván el bennök; az elszaladott nép haza menvén az táborba, megbeszélik mint jártak. De az fekete ember még is biztatta őket, és azt mondta, hogy nem jó hittel mentek volt el az kastélra, de azután ő maga viszi el őket Szolnokra, kinek az falai ledőlnek előtte, és csak kész prédák lesznek nekik az törekek. Azonban oszlani kezdtek, és élést sem kezdtek az falukból hordani nekik. Azért az debreczeni birónak üzen, hogy élést küldjön az Isten népének. Az biró nem

potestatem redigendum mittit. Cum abirent, vocatis ad se singulis, manum capitibus imponebat, et si quem virum

---

küld, és bemegyen egynehány század magával, és egy házhoz hozzája hivatja az birót; az biró oda megyen hozzája, és pirongatni kezdi, hogy nem küldött élést neki, és mond: fogjátok Istennek lelkét az gonosz embert. Kapják az ő népei és kötözni kezdik, hogy mindjárt felakaszszák harmad magával, az istrángokat is megvetette volt imár nekik. Az biró tolvajt kezd kiáltani, rajta oztán az házra az debreczeniek, kik az bíróval mind vele voltak: és az ház ódalát kivágván, az birót elszabaditják, és az biró az fekete embert megkötöztetvén, az prenger alá viteti, és fejét véteti. De mikor ujonta támadott volt, oly hirek voltak felőle, hogy csillag jár hozzája, és mikor eleget beszél vele, az kardját kivonza, és az hivelyébe küldi ismeg az kardot; oztán hogy egy czérna-szálon felköt egy szántóvasat, és ugy vágja, hogy ketté szakad; oztán hogy az beteg és felesége gyermekét előbe vitette, és meggyógyult; oztán hogy az táborba mikor egy hordó bort kikezdetett, megáldotta, és hogy osztani kezdette az egész hada megérte vele. Egy szekér kenyérrel megint azon módon. Ezeket annyira elhitte vala az község, hogy innét Mátyusföldéből is mentek alá hozzá. Egről Barius István fő ember és vitéz ember oda ment hozzája és vele volt. Az egész egri had, lovag gyalog, ki akart hozzá menni. Az prédikátor és az kapitán nehezen marasztották őket. Ennnyi religio fogta volt őket mintegy attonitusokat, hogy se törvént nem tettek, se semmi dologhoz kedvek nem volt; szitkot nem mondtak, nem esküdtek, egymást affféléért megfeddették. Végre oly hirek megyen, hogy felgyult Sz. Miklós előttök, és az benne valókat mint az barmot csak ugy vágták le, hogy az székháznál, (mert az nap szék volt) Jésust kiáltottak, és az kapitánhoz futottak az várba, ott nagy csudával és devotióval mondták meg neki, kérték, hogy tovább ne tartóztassa őket, ha ő maga nem akar velek lenni. Az kapitán mondta, hogy nem igaz hir, várjanak csak az egy napot; ha bizonyosban megérti, ő is elmegyen más nap velek. Onnét az prédikátorra Valentinus Hellopeusra mentek, annak exprobrálták, hogy méltatlan szóllott reája: Isten embere, nem hitető volna, ilyen csudát mivelt volna. Azért azután ne káromlaná, hanem velek együtt Istent dicsérné, ki az szegén magyar nemzetnek második Moysest támasztott volna. Az prédikátor mégis constanter asseverálta, hogy nem igaz ember, ne higyjenek neki. Az hirbe sem volna semmi, kit csak másod napon is meghallanának. Ha igazságnak ugy hinnének, mint az hamis hirnek, és az Isten igéjére igy megtérnének, és ilyen töredelmessé, áhitatossá és jámborrá lennének, bátor elhinnék, hogy Isten megszabaditaná országunkat etc. De az sokaság ugyan az ő opiniójában maradván, készültek, rakodtak. És más nap jó reggel érkezik

praestantem vidisset, quam magnum, inquiebat, damnum est tibi vir praestantissime perire. Turcae gnari quid fieret, ex Gyula et Temesvaro aliisque confiniis auxilia contraxerant. Illi magna spe ac fiducia ad S. Nicolaum cum ivissent, ab Turcis circumventi sunt, attamen pugnarunt acriter, sed fusi sunt et omnes fere aut capti aut caesi. Stabant antea tam caesareani quam partium Johannis exspectantes eventum tantae rei; sed postquam tot milites amiserat, intelligentes vanitatem hominis, insectati sunt; quibus de causis et sui dilabi coeperunt, ipse vero in Debrezen oppidum confugit, ubi se et libertate oppidi et suorum auxiliis tutum confidebat. Sed simul et praefectus Varadini pedites atque equites eo misit, et captus ibidem capite truncatus est. Hic finis fuit hujusce belli. Ferraria vero in Italia hostili si bello petita fuisset, nunquam tamen ita deformata esset, ac terrae motu; ita enim concussa est, ut palatia principis, templum primarium, privata atque publica aedificia corruerint. Padus in tantam altitudinem excrevit, ut supra muros in civitatem magna vi irrumpens,civitatem inundarit. Viginti dies terrae motus duravit. Ideo dux sub tabernaculis hibernavit, et se in caput animadversurum, qui abiret, edixit, cum jam quamplurimi relicta urbe novas sedes sibi quaerendas cogitarent,

---

haza egy, az ki oda az Tisza felé járt tisztébe, egri szolga, és az kezdi beszélni, hogy sebes embereket látott, kik elszaladtak az viadalból, és azoktól értette mint jártak. Ugy csendesedtek le oztán. De az ki Báthory Miklósnál volt, azt ő el nem bocsátta soha, hanem ez az ki kinn forgódott, ez más volt, és ez ugy járt, mint megirtam. Az ki penig Báthorynál volt, azt ő az fejedelemnek küldötte volt fel Bécsbe; Karácson Gergel volt neve, ott az tömlöczbe ölték, bizontalan mi módon.

et multi etiam. abreptis carissimis tantum suis rebus, diffugiscant. Quae res tam incredibili jactura urbis florentissimae facta est. ut nostra aetate vix restaurandam homines credant. Populo quidem eo gravius fuit. quod in hieme. mense scilicet novembri, accidit.

LIBER VIGESIMUS PRIMUS.

Ad Calend. Januarii rex in oppidum Zekelvasarhelium comitiorum agendorum causa profectus est. Ubi publicis de negociis praeter censum usitatum factum est nihil. In religione multa agitata sunt. Petebat autem, ut in certos, qui de arianismo maledicere auderent, animadverti liceret; quod se universi ordines et praesertim nobilitas ac principes viri magno assensu negarunt permissuros. Ex consilio Blandratae (nam Bequesius per legationis causam aberat) et Michaëlis Chaquy cuncta faciebat, qui prius erat sacrificulus in ecclesia albensi, factus postea lutheranus, postmodus homo senex, et ad decrepitam vergens aetatem arianismum acerrime propugnavit. Igitur disputationes in aede sacra instituuntur, adeo absurda atque horrenda de sanctissima triade tradentibus arianis, ut praeter regem et suos nullus fere audire vellet propterea quod auditu solo homines scelere se constringi, et piaculum sibi contrahere viderentur. Interea tamen illi in tantam obscenitatem atque impietatem lapsi sibi plaudebant; rex assentiri vehementer, et aliquando oratione longiori confirmare, aliquando

per Michaëlem Chaquium pro concione idem approbare; contra illi sibilis et probris excipi. Quorum impietatem nemo narrare potuerit; sed unum si dixero, credo me omnia dixisse; non ipsum Evangelium admittere, immo exstinctum velle, et ab hominibus compositum, neque pro concione docere, neque nominare, Biblia tantum pravo ingenio versare: ideo sacramentis nullis utebantur, non baptismo, non coena domini, in matrimonio legem nullam, concubitum esse communem, uxores toties mutandas, quoties appetitus cuperet, nec vinculis teneri, quod nusquam in sacris scripturis reperiretur. De ceteris vero sacramentis multo minus tenere. Sub finem harum rerum rex in proximas arces venationis causa ad complures dies ire constituit; et tum forte primum nix altior venationibus apta, magis provocabat. Mane vehiculum cum insedisset cum plerisque suis, in medio itinere agitationem non sustinuit, vertigine capitis correptus; et quadriga, qua solebat uti, accitur; pauloque post eadem firmata cum descendisset, vomuit, et deinde ad arcem Vech circa meridiem ventum est. Ibi convivio praeparato prandere in publico, ut voluit, non potuit. Prandium tamen in vaporario, quod suae habitationi erat contiguum, primoribus datum est, et per puerum significat, se aliquantum ex frigore alteratum esse; velle tamen, ut hilariter vivant. Compotationibus delectabatur unice, et ipse invitare solebat; et qui idem non faceret, offendebatur; qui vero intrinsecus se insinuare in gratiam volebat, ad summam usque ebrietatem ingurgitari jucundum ei et gratum erat. Ergo ab meridie ad multam usque noctem compotatum est. Quarto abhinc die satis firmo corpore, a prandio in arcem Gergen iturus et ex itinere venaturus, equum con-

scendit, in silvisque diu errando, et praeda omnino nulla capta, in moestitiam quandam et silentium commutatus in arcem pervenit, ac aliquantum obambulans, quaedam recognovit et quaesivit. Eadem nocte morbo colico et caduco simul correptus est, horrendum atque miserandum, quanto dolore et cruciatu, ut os atque faciem distorqueret; illi tamen duo magistri morum ex solita scientia neminem admittere, nequidem consiliarios, custodire omnes aditus, et dicere, ex pede laborare. Quarto et quinquagesimo die cum aliquantulum recreatus esset, prostratis tamen omnibus viribus egressus, quadriga Albam Juliam venit. Ibi primo atque altero die videbatur melius habere, ut etiam ambularet intra parietes, et spes aliqua longior appareret. Die autem tertia solita omnia munia praestitit, se induit, lavit, ad focum diu pro more stetit, deinde assedit, et supplices libellos legit, et responsa dedit; in quibus occupatus, repente ab iisdem morbis invasus, et miserandum in modum vexatus est; jam lingvam corroserat totam, ita ut loquelam et sensum per dies amplius XV non haberet; oculi apparebant vivi, praeterea nihil; postremo hora post mediam noctem tertia in quartam decimam diem Martii illucescente decessit.

Hic finis fuit stirpis Zapolidum. Incredibile est dictu, quae facies regni, qui status fuit, his duobus, matre primum, est post filio; illa omni genere libidinum vitam transegit, filium pessime educavit; nunquam enim persuaderi potuit, vel adigi omnium ordinum consensu, aliquando intentata etiam vi, ut filium consiliis assuefaceret, et prudentium hominum disciplinae crederet; nullam aliam ab causam, quam ut imperium ipsa sibi retineret; ita inter pueros,

et sordidissimae conditionis homines polonos educatus, eandem vitam ad finem usque tenuit; sub quibus praeceptoribuslevitatem, inscitiam, potationem apprime inbue rat; usque adeo, ut vini appetentior unquam fuerit nemo, neque cubiculum suum vino vacuum, die vel nocte nulla habita ratione potabat; id vero ita glaciatum aestate atque hieme, ut ipsa glacies frigidior esse non potuerit; hoc quoque ex Matre habuit; quibus ita cerebrum infecerat, ut memoriam perexiguam haberet, judicium ac discursum, qualem puer habere solet; neque unum membrum sanum ac integrum reliquum esset. Tricies morbo colico ac comitiali simul ad mortem laboravit, bis manus amisit. Erat fronte oculisque parvis, gracili crure, rarissima et rufa barba, pene numerare posses, ore tristis, conversationis omnis, nisi inter suos, alienus. Supra haec omnia incommoda in tres homines, pares omni scelere, ut si terrarum orbis lustrandus fuisset, non alii pares iisdem artibus congregandi fuerint, inciderat. Tres sceleratissimi omnium mortalium imperium in illo exercebant. Michaël Chaky scriniorum praefectus, sacrificulus olim, ob insitam avaritiam et ambitionem, si qui tamen fuissent, morum corruptor. Gaspar Beques ex Valachis oriundus, in crudelitatem et omne nefarium scelus incitator; et hic non solum monebat, agebat, atque impellebat, in quamcunque partem vellet, sed dominium in eum omnino exercebat; adeo ut non rem quamcunque ageret, quin ille idem revocare, rescindere, et statuere suo arbitratu posset; quin ipse unus regnum pro rege administrabat; utque duobus Bathoreis, tanquam affectantibus regnum caedes inferretur, quod Deus mirabilitier avertit, persuaserat. Ut tamen nobilissimae familiae primarii viri et

principes procul in contemptu et odio regis essent, effecit. Ab eisdem arces duas ademit summa injuria; neque fuit quisquam in regno, quem dicto factove non insectatus fuisset. Tertius Blandrata medicus, homo italus et arianismi auctor. Hic in tantam processit audaciam, ut Brassoviae in morbo lethali principem curare recusaverit, nisi jurare in arianismum esset coactus. In expeditione vero illa, qua Rivulum Minerarum et Coevarum ceperat, ipso quidem tum vehementer aegroto, sed curante res bellicas Georgio Bebeco, Blandrata assentari, et praedicare propter religionem suam, quippe unum deum profitentem, victoriam consequutum, promittens brevi futurum, ut magna miracula ipse et sui discipuli ederent; neque est veritus praedicare, ob eam rem Turcas tantam felicitatem consecutos.

Persuasus ergo jam, quod arianae religionis credulitas omnis felicitatis sibi futurae causa certissima esset, alios, etiam, et quem maxime in gratia vel in petendis praefecturis proximum nanciscebatur, auctoribus iisdem ad societatem religionis impellebat. Itaque alios metu, alios ambitione, alios favore in sententiam traxit. Stanislaum Nizovsquium polonum a poculis, Christophorum Hagimasi praefectum Husti, et ex nobilitate nonnullos. Eo res processit, ut ad novam sectam regnum quoque parare Blandrata ad imitationem antiquorum sectariorum voluerit. Persuaserat regi in speciem belli germanici, Italorum duo signa per Ragusam et ditionem turcicam manipulatim in Transsilvaniam accire. Et jam duces ac manipuli aliqui erant conducti; perfecissetque sane apud homines egentissimos consilii et omnis boni, nisi Bequesius peregrinorum militum ingressu suas vires minui dubitasset. Trium enim illorum sin-

guli vanissimi omnium homines, attamen occasione valetudinarii principis, incomparabili audacia regnum sibi adipiscendum proposuerant. Chaqui auctoritate officii, Beques praetorianorum militum auxilio, tertius italicorum militum, si adduxisset. Consilii autem summa erat, ut in Cibinium civitatem amplissimam, et umbilicum totius regni, munitionibus opibusque abundantissimam, Italos tanquam praesidium imponeret, at revera regnum in ea occuparet, per quam procul dubio, non pravo judicio, postea universae Transsilvaniae quoque regnum obtineret; fueratque hoc ei ad exequendum facile, quod rex ceterorum consiliariorum consiliis, qui nunquam aut raro nisi in speciem adhibebantur, non utebatur; nam in tantam rex solitudinem, vocatis auctoribus iisdem in contemptum omnibus et odium venerat, ut omnium hominum congressum vitaret, nec publice cibum sumeret, nec sui copiam faceret, nisi cum venatum iret; et tum si uno verbo responderet, sat erat; omnia regni negotia, omnia exercitia, omnem vitam inter hos tres homines contereret. Complexio alioquin erat melancholica, et omnium intensissima, ut totos dies sedendo et silentio defixis in unum locum oculis transigeret, et ne intra domum quidem unquam obambularet, neque ullum corporis vel animi exercitium haberet; unum erat, venatio, quoties morbo non impediebatur. Jam in omni aegritudine unum Bequesium appellabat, unum in omni sermone, in animo habebat, unum dies et noctes desiderabat. Postremo in tantam animi moestitiam et dolorem devenit, ut nihil loqueretur, aliquando gemeret tantum, aliquando suspiraret, donec lingvam, sensum, et animam amisit. Dei aut divinarum rerum mentionem in tota aegritudine fecit nunquam. Ita ab homi-

nibus ab omni pietate alienis edoctus fuit, qui ut ad arianismum facilius inducere possent, nunquam inter eos Evangelii, nunquam Christi, nunquam sacramentorum ulla mentio fuit. Sacramentis ergo ne in aegritudine quidem, nec in vita ab obitu matris usus est unquam; pietas atque religio exstincta penitus apud hos erant. Hisce ergo rebus gestis, quatenus bene Solymani auxilio atque felicitate, his moribus, hac vita exstinctus est, et ea aetate, ea spe, ea fiducia, cum deos hominesque contemneret, in uno Bequesio omnem spem, vitam, felicitatem posuisset, et credidisset totius suae vitae felicissimum statum amicitia atque affinitate Maximiliani stabilivisse. In cujus rei meditatione mortuus est, annum agens I et XXX. divina quadam providentia. Nam Selimus cum omnia secreta intellixisset, duarum Valachiarum ambos principes cum quadragenis hominum millibus ac magistrum equitum Graeciae cum maximo exercitu destinarat, qui, si Bekes revertisset, uti regnum in potestatem suam redigerent. Etiam oratorem jam ablegarat Aiasbegum natione transsilvanum, qui munera allaturus erat, equos et trabeas, sed miro artificio veneno imbutas, ut quamcunque corporis partem contigisset, jam actum de ejus vita fuisset. Sed etiam ipsimet certo norant, nunquam Selimum tantam rei indignitatem impune laturum, et ceteri consiliarii monebant, non tamen quisquam repugnare audebat; tantum stupebant, et intra se rerum plane incredibilium admiratione omnes miserandum casum exspectabant; tanto enim non studio sed atrocitate rem gerebant, ut aliis apud Maximilianum periculum, aliis praesens exitium interminarentur. Itaque, ut futuris quoque casibus prospicerent, Sacmarum ut oportunum aliquando lo-

cum immenso ab Maximiliano pretio licitabantur. Hi mores erant hominum. haec tempora. Antequam animam exhalasset. venerunt litterae ab Bequessio de sponsa nihil dum certi esse: nam ducem Bavariae respondisse. malle suam prius emori. quam homini ariano uxorem dare. Ad juliacensem legatum ab Maximiliano missum. de cujus filia certam spem faceret: ceterum eam deformem esse. et nullam praeter germanicam lingvam callere. velleque se amplius informari. Quae moerorem illi auxerant: ideo illis solis. qui secreta norant. cunctandum ad convalescentiam principis placuerat. Ita imperfectis omnibus rebus excessit. Jam mirandum atque annotandum videtur. tres principes eodem fere fato functos esse, patrem. uxorem. atque filium; omnes ante exitum pacem vehementissime appetiisse. et prope confecta omnes exstinctos esse.

Mortuo principe. convocatis potioribus consiliariis, dantur litterae ad Selimum et ad Bequesium uno tempore, ut scilicet celerrime rebus omnibus postpositis revertatur. tantum modo de morte principis, et de statu regni, qui sit cum Selimo imperatore. caesarem doceat. Gaspar praemissis cursoribus jubet equos rhedarios per itinera, nam propter valetudinem equitare non poterat, disponi. Interea primores consiliarii praecipuos ex singulis nationibus ad conventum evocant, in quo duae statim ortae sunt factiones. Sed necesse est ejus rei causas praenarrare, propterea quod ad omnem futuram historiam magnus erit futurus usus. Anno ab hinc quinto rex in civitate Corona vel Brassovia in gravissimum morbum incidit, ut tum jam creditum sit, extremum diem clausurum. Itaque Beques et Michaël Chaquy, aut moriturum aut dubiae

valetudinis futurum animadvertentes, reputarunt, quantum sibi ex morte principis lucri posset evenire, et testamentum facili assensu principis in imbecillo sensu et corpore formaverant; quoque modo ad effectum ducere possent, excogitarunt. Conventum indicunt quamprimum, nondum principe bene sano, et omnibus invitis vi perferunt legem, ut testamentum ab rege scriptum ratum sit; repugnantibus tamen omnibus. Unum additur, ne quid juris publici privatim cuiquam adscribatur. Secunda in illo conventu lex est perlata magno omnium assensu, ut decedente principe, liberis votis, sine factione successor eligeretur. Et in has leges universi inter se jurejurando fidem dederunt. Ex eodem comitio oratores missi fuerunt ad Selimum, ut de creando novo principe, si decederet Johannes, qui dubiae valetudinis esset, consensum suum diplomate testaretur; isque amplissimo diplomate promisit, atque sanxit. Jam in testamento legatum fuit Turcarum imperatori aliquid; pars Poloniae regi, et tribus maternis sororibus: alteri quae in Brandenburgica familia, alteri quae apud regem Sueciae, tertiae quae innupta apud regem Poloniae erat. Haec omnia maxi ma crant sed multo majorem partem sibi ascripserant. Et super ea Hustum cum sua ditione in XXX numum aureum milibus sibi inscribendum atque attribuendum, et sese testamentarios adscribi curant. Haec ergo erat materia atque causa omnium quae postea sequuta sunt: ut scilicet summam potestatem, cum spe etiam potiundi regni, non modo gazae regiae, quam maximo studio defenderent. Ob has etiam causas regnum in duas diductum est factiones: haec quippe sibi potestatem retinere volebat, et habebat assertores, qui commodum aliquod ex pecunia et bonis regiis sec-

tabantur; ii fere erant ex Ungaria profugi, stipendiarii inter regiam militiam, evocati per hosce homines, aut qui uberioris commodi aut egestatis causa affluxerant, quorum auxilio Beques et socii plurimum confidebant; illa tamen potior erat, quae pro patriae libertate et salute. cetera multitudo omnium regnicolarum consentiebat.

Tria autem in conventu potissima capita agebantur: unum, ut milites conscriberentur, durante interregno, eorum dux alter Batoreorum fratrum esset. Hoc illis vehementer displicere; nam Batoreos tanquam in commune consulentes, et studiosos commodi publici metuebant; et si quis exercitus paratus esset, nullum eorum conatum ad effectum perventurum, multo minus regnum, uti speraverant, apud eos permansurum; id quod unum omnibus viribus assequi conabantur. Obtendebant ergo ad nobilitatem, intempestivum futurum militem sine causa conscribere: quia et Germanis et Turcis ansam ad incitandum aliquod bellum futurum. Conclusum tamen reclamantibus illis est, duum numerum millium equitum, et quingentorum peditum, quam celerrime in stipendium publica pecunia conscribi; ducemque iis ac toti regno potestate imperatoria Christophorum Bathory praefici; omniumque ordinum homines in armis ad primam ejus commissionem paratos esse. Christophorus militem non eum modo quem diximus, sed alium etiam multo majorem, partim ad stipendia conductum, partim nobilitatis ad defendendam patriam confluentiam,ad Thordam oppidum in stativis tenuit.Proximum fuit, ut ad Selimum et Maximilianum litterae publicae darentur uno tempore. At displicebat iisdem ad Selimum mittere: tamen ex sententia potioris et

majoris partis datae ad utrumque sunt. Ad Selimum, ut patris sui gratiam de eligendo principe confirmaret; et brevi congregato conventu generali missuros esse legatos et munus honorarium consuetum, ut certo scire possit, se ab amicitia sua non modo non decessuros, sed suam potius amicitiam, conjunctionem, atque auxilium vehementer etiam nunc expetere. Celerrime dimisso et remisso nuncio equis mutatis responsum optatum dedit; tantummodo petivit, in sua fide atque amicitia perstemus; et se quoque oratorem missurum propediem perscripsit. Ad Maximilianum litteras dant, quibus de litteris ad Selimum datis, et quomodo res cum Selimo se habeat, monent, ac esse eligendum novum principem significant. Ceterum pacem et amicitiam spondent, si idem ipsis e contra praestetur. Ad ea Maximilianus respondit, regnum se neque affectare, nec defendere, si haberet, posse; electionem ergo liberam permittere; tantum petere pacem et concordiam, et ne id, quod antea saepius contigit, Turcarum imperatoris exercitus adversum se sollicitetur. Pacem populus amplexus est; libertatem vero fortissime tutatus ad extremum usque. Qui vero de Maximiliano tantummodo mentionem fecisset, clamoribus et atrocibus minis explodebant. Tertium erat, an comitium generale ad electionem principis, more majorum viritim convocaretur. Haec maxima fuit contentio, Siculis praesertim flagitantibus; sed non modo iis qui patriae libertatem oppugnabant, sed ne iis quidem qui prudentiores erant, placebat; nam Siculos magnos tumultus, pro natura gentis moturos apparebat, propterea, quod libertatem priscam eo bello, quod moverant contra Johannem valde periculosum, auctoribus Melchiore Balassa et Jacobo Basilico

Moldaviae vajvoda, amiserant. Ex eis enim alii in bello erant concisi, alii post bellum capite, ceterum omnes libertate mulctati: qui populi liberi suopte imperio, nullis praefectis nisi quos ipsi fecissent, certis suis legibus ad illum diem vixerant; tunc vero in ordinem ceterorum regnicolarum redacti sunt. Descriptus est ergo definitus numerus ex singulis, ut vocant, sedibus. Nam generalia comitia antiquitus ea erant, ad quae viritim omnis conditionis hominibus armatis, et praecipue ad eligendum regem, convenire licebat. De loco comitiorum certatum etiam est, an Thordae vel Albae placeret; multitudini ob commoditatem copiarum Torda, idem et testamentariis placebat; at prudentioribus Alba,quia armamentarium omnis generis armorum praestantissimum, et possessio urbis muro cinctae factioni adversae reliquenda non videbatur. Albae fieri conventum constitutum est. Gazae et palatio regio custodiae adhibitae sunt. Praetoriani vero in fidem Bathoreorum pro usu regni sacramentum dixerunt; in quibus solis Bequessio, credenti pecunia regia se eos corrupturum, spes erat. Omnia autem praevisa sunt, ut homini affectanti tyrannidem nulla vis, nulla potentia, nulla tela ad exercendam suam libidinem relinquerentur. His rebus bene provisis Bequessio per ditionem Bathoreorum necessario ab Maximiliano redeundum erat; et ideo, qui sibi conscius esset, vehementer timebat, nec temere iter faciendum ducebat.Sed Stephanus,qui nosset per fidissimos exploratores omnium itinerum et hospitiorum suorum rationes, ut effugere nullo modo, si voluisset, potuerit, hominem et publice et privatim sibi inimicissimum conservare voluit; quin ex itinere salutavit, et convenit familiarissime. Non deerant, qui hanc occa-

sionem non omittendam suadebant; sed quia consensus omnium bonorum jam constabat, neque illum, neque illius factionis testamentarios amplius metuendos, contempsit potius, quam ultus est. Attulerat ille litteras ab Maximiliano ad XVIII viros, quos priori legatione vi ad sacramentum per regem adegerat. Eas singulis obtrudere, nemo tamen recipere, praeter sex homines, qui testamento scripti erant, quod alias suam avaritiam et inexplebilem cupiditatem implere non poterant, nisi ab Maximiliano auctoritatem reciperent. Sciebant enim testamentum suo arbitrio factum, ab regno non confirmatum iri. Testamentarii autem erant: Gaspar Beques, Michaël Chaquy, Christophorus Hagimassy, Stanislaus Nisovsquy polonus et Volfgangus Bornemizza, omnes Ariani; duo autem alii additi, unus Siculus, alter Saxo, solo nomine, nullam aliam ob rem, quam ut suam libidinem numero quodam, et auctoritate illorum in speciem obtegerent. Itaque appetente comitiorum die, pedites equitesque ex praesidiis evocavere, et domos suas militibus implevere. Michaël quoque Chaquy, qui nunquam in usum regni teruncium contulisset, tum CC pedites et totidem equites magno silentio conscribi jussos, per transversas semitas advocat, et pro domo sua praesidium ponit. At Christophorus Batory Tordae exercitum ad decem millium peditum et equitum habebat. Advenere et duo oratores, unus regis Poloniae, alter Selimi Turcarum imperatoris. Tum ubi conventum est Albam, funus regium ante omnia deductum est, frequentia populi, oratoris polonia praesentia, et copia magnifice, ritu tamen vere christiano nullo omnino, quod testamentarii, qui proximi erant, et Johannes neque religionis priscae, neque ullius alterius ritum habebant.

Ex arce tantum deductus est, et in tumulo matris humatus.

Ubi comitium inceptum est, Bequesius unus ex testamentariis, nihil ad salutem publicam pensi habens, contendebat, uti arces omnes cum ipsa Alba Julia, sede imperii, in manus Maximiliani statim consignarentur, regnumque in fidem ejus adigeretur; quod neque ipse Maximilianus cupivisset, sed si tamen effecisset, ab Maximiliano se praefecturam regni obtenturum in spem adducebatur. Id primo clam agebat, sed aliquando etiam aperte. Sed ubi in publicum enunciatum est: tanto clamore, tanto consensu, tanta omnium indignatione exceptum est, ut eo momento ad omnes eos trucidandos, nisi Stephanus, multitudini restitisset, parati fuissent objectantes non Croatiam, Sclavoniam, et Bossinam modo, sed Ungariam et Austriam ipsam, quam jam defendere nequiret, Transsilvaniam vero antea perituram fuisse, nisi Johannes restitutus fuisset. Ita Beques destitit, et silentium, ne res ad oratorem Selimi perveniret, quod tamen caveri non potuit, interdictum. Regnum vero universum ad Stephanum inclinavit. Selimus quoque ipsum eligi et fieri per oratorem mandavit. At illi obstare, singulos prehensare, vi, largitione, promissis omnia tentare; aliquando ad Maximilianum recurrere, qui tamen sibi cavendum putabat. Purpuratos quoque Selimi et oratorem tentarunt; apud quos tamen nihil eorum nomine, praesertim Bequesii, magis invisum erat. Postremo, ut nihil intentatum relinquerent, finitimorum quoque Valachorum auxilia atque Turcarum in sua viscera mercede sollicitarunt. Sed praecipue, si praetorianos corrupissent, magnam spem habere; quos tamen Christophorus Batoreus jam multo ante prae-

monuerat, et copias suas ad pagum Tuis in primo ab Alba milliario, ut res publicas ex propinquo aspiceret, promoverat. Igitur Beques noctu ad se vocatis ducibus Johanne Sasa et Michaële Vadas, incepit illos ingentibus pollicitis petere, atque orare. Illi primum offerre quidem sua officia, non tamen in perniciem vel privatam alicujus, vel publicam. Ille vero iterum petens, et ostendens, quantum praemii, quid pecuniae, quid villarum possent lucrari, orare; qui ex sermone cognoscentes animum illius ad caedes vergere: respondent non se privato cuiquam addicturos; ceterum pro beneficio publico, si id agat, non fore se illi alienos. Eos tum ita iratus et fere in rabiem versus dimisit. Postera die noctu iterum ad se accersit, habere se cum illis quod agat de re communi. At illi per occulta indicia olfecerant insidias parari, quibus eos, si venissent, statim trucidasset, et ipsis sublatis reliquam multitudinem in partes diducere vellet. Ergo ire recusarunt. Sed ubi dies illuxit, frequentes in palatium venere, et universum militibus implent, dispositis custodiis et praesidiis omnibus in locis. Nobilium et aliorum ordinum ingens multitudo in aede sacra arci vicina conveniebant; proceres autem in arce. Jam ergo primatum quisque in palatium uti veniebant, pro merito honore salutabant. Bequesius vero et socii ut intrabant, frendere et vix sibi temperare; circumspectabant unius alicujus modo dictum aut factum. Omnes tamen partim ignorare quid sibi vellet tumultus militum; unus Bequesius conscientia sceleris suspectare, et de se vehementer timere. Tum ille cum ceteris testamentariis habito colloquio, simul ad Bathoreum accedunt, petere, sedaret militum tumultum, et unum tantum praemitteret, testamenti executionem,

neque se obstare quominus jamjam ipse in principem declaretur, et promittere, simul atque exequutio testamenti peracta sit, omnes arces omniaque munimenta tradere. Consentiente ergo Stephano, ab utrisque jusjurandum in eas conditiones conceptum est. Stephanus accersitis ducibus, et quaesita ab illis causa tumultus, illisque palam respondentibus metuisse sese non modo sibi, sed et in ipsi Stephano et omnibus bonis, quod insidias paratas intellexissent: silentium indixit; eodemque tempore et proceres et regnicolae unanimi consensu Stephanum Bathoreum XXV. Maji principem creaverunt; denique re perfecta, legatum turcicum ad Selimum remiserunt. At testamentarii ad Maximilianum litteras dederant, quibus significaverant Stephanum alienissimo in ipsum esse animo, ac totum ab Selimo pendere; quibus adductus ad Stephanum rescripsit, ut fidem et amicitiam suam amplecteretur; quanto enim magis praestaret cum imperatore christiano pace atque fide conjungi? denique promittere auxilia et summa studia quoties necessitas postularet. De electione ipsius se valde gratulari, et sibi omnia bona de eo polliceri, quem in legationibus antea bonum virum et pacis amatorem semper cognovisset. Stephano gratae fuerunt illae litterae, et quantum caveri suspicio turcica possit, salvaque patria, fidem homine christiano erga principem vicissim christianum dignam spopondit.

Peracta electione proximum erat, ut secundum pacta, testamentum illi exequerentur. Gaza erat maxima, et cuicunque regum par. Nam Stephanus de Zapolia avus, apud Mathiam gazae regiae praefectus, thesauros regios in proprium converterat. Ejus potentia jam tum creverat adeo, ut orbitas etiam prin-

cipis cum ad potentiam accessisset, Mathiam ejus insidiis petitum, et sublatum certo credatur. Uxorem ex ducibus tessiniensibus, ex qua Johannem Primum genuit, habuit; filiam vero Barbaram in matrimonio Sigismundi regis Poloniae. Certe, si vera sunt, quae dicuntur, tyrannorum tragicos esse exitus, ab excessu statim Mathiae, eorum omnium qui mortis regiae conscii fuerunt, et qui in factiones regnum diduxerunt, una et continua fuit tragoedia, ut etiam genus, nomenque universum illorum ad nostram hanc tempestatem, divina ira, divina vindicta penitus exstinctum deletumque sit. Gazae ergo regiae major pars inter sese, regem Poloniae, et tres sorores est divisa. Selimo missa quaedam non magni momenti. Maximiliano et uxori ejus nonnihil. Ita cum gaza priscorum regum Ungariae, regum quoque nomen sublatum est, ut fere regni et regum aequalis sit conditio. At tantum apud illos odium atque ira valuit, ut nec publici boni, nec novi principis habita ratione, non ornamentum vel tapes in palatio sit relictus, non teruncium ad principem vénerit, non vinum, non frumentum, non aliud quicquam, nec fuerit locus qui non sit compilatus, ut nec hostes quicquam pejus agere potuerint. Haec tamen omnia, cuicunque alteri intolerabilia, Stephanus passus est. Post carros onerarunt, et legatus polonicus, quae regi venerant, asportavit; quae tribus regis sororibus legata erant, dum litterae assecuratoriae afferrentur, illi in Hustum deducunt. Erant qui consulerent, uti quemadmodum exequutionem testamenti illis permisisset suo arbitratu, ita ante distractionem rerum, et eorum abscessum ab Alba, arces recipiendas, et ad perniciem publicam hominum conjuratorum fraudem cavendam esse. Huic sententiae ceteri consentie-

bant: unus Stephanus eorum perfidiam. qui jusjurandum stipulata manu praestitissent. nolle credere. Itaque arces singulas obeundo. compilatas rebus omnibus consignavere. Hustum vero sibi in XXX numum aureum millibus inscriptum praedicare. Et praefectis novis constitutis in suam potestatem redegerunt. Sed in comitio. ut supra diximus. sancitum erat, potestatem Johanni fore testamenti condendi: arcem tamen aut quod publici esset peculii. adscribendi nequaquam. Igitur Stephanus partim ex jure. partim ex jurejurando, partim ex promissis et mandato caesaris, qui itidem reddendas censuerat. reposcebat. Sed paulo post, quia se illi consistere in ejus possessione non sperabant aliter. ab Maximiliano confirmationem juris per diploma impetrant: et per publicorum judiciorum ministros palam exequuntur. Etenim Maximilianus, contra quam litteris antea constituerat. contestatusque fuerat. ad horum persuasionem jam factionem alere, et eam augere conabatur. Itaque cum saepe alias privatim, alias publice de Husto deinceps quoque ageretur, Maximilianus ad testamentarios se referebat. illi vero iterum sese ad eum.

Ex comitio legati ad Selimum electi sunt tres: et cum munere ordinario ducatorum numero X millium ablegati. Per eosdem. legatum testamento remissum. hoc erat frenum et sella, omnia gemmis ornata. At orator Selimi. ut de omnibus certa referret, ante praemissus fuit. Qui cum Byzantium venisset, et Selimus intellexisset rem bene gestam, oratorem Mehemet agam. aucupii sui praefectum, in domo sua nutritum, et ob id sibi familiarissimum, solemni legatione, qualem nostra tempestate ad christianorum principum neminem vidimus, dimittit. Et equitum nu-

mero ad CC splendidissime ornatorum, mulorum camelorumque multitudine, XV. Augusti Albam venit. Cui princeps ad primum lapidem obviam ivit. Tum ubi congressi sunt, vexillum rubeum insigne, aurata cuspide, ex equo prius deosculatum principi tradit. Princeps itidem eques exosculatum accipit. Post in urbem ubi ventum est, principem cum vexillo ad portas palatii usque deduxit. Tertio ab hinc die in publicum colloquium venit, et primo principi aureas vestes, equos aliquot militares exornatos, sceptrum et diadema tradit. Deinde XXV viris trabeas ab Selimo missas dono dedit; tum uti singuli induebantur, principi fideles ut essent, nomine Selimi mandabat. Missus erat cum Mehemeto alius; huic alia mandata dederat Selimus, quae continebant, regem Poloniae conquestum esse, res plerasque Johannis consangvinei sui redditas non esse, quae jure sangvinis ipsum concernerent, et petere sibi restitui. Velle ergo se edoceri an rex Poloniae consangvineus fuerit, et quomodo, et an res paternae maternaeve essent: et an in regno acquisitae. Si enim ex regni emolumento constarent, nolle se illi restitui; sed mandare, ut thesauri regii in usus regni conserventur, item, ut copiam testamenti ad se mitteret. Fuerant quae rex Poloniae poscebat, argenti vivi seu mercurii centumpondia quadringenta ex fodinis feracissimis et ad quantamcunque copiam cumulatissimis montium Albae Juliae educta. Acerrimo studio pro iis per oratorem contendit, negantibus regni ordinibus ei competere. Sed neque regiam gazam, tanquam priscorum regum Ungariae, exportandam permissuros fuisse, nisi ab hominibus avarissimis tranquillitatem publicam redimere sese speravissent: neque erubuit ille rex ad barba-

rum provocare. novo atque primo inter christianos principes exemplo. quo sane facto apud barbaros non solum notam summae vilitatis atque avaritiae, sed irrisum se praebuit. Quod non abs re fuit ad posteritatem tradere. ut. quibus et qualibus regibus christianitas tum steterit. non sit occultum. Post XIV. diem oratores Selimi magnis muneribus datis dimissi sunt; primo enim sumptu magnifico ex fisco principis sunt excepti: octo numum aureum millia dono missa primario oratori. qui conquestus multa, quantum pro magnitudine et negotii et impensarum suarum, et dignitatis suae sperarat. se vero sua spe deceptum aegre accepit. Postera ergo die alii mille missi et argentea vasa aliquot. Alteri dati sunt mille et argentea vasa: reliquae multitudini Turcarum secundum uniuscujusque gradum dispensata sunt millia fere V. Expleri tamen prouti ipsi cupiverant, non potuerunt. Pro vestibus barbaricis, quas nomine Selimi publice distribuit. Christophoro Bathory excepto et Francisco Forgach. munera, quod vehementer dolebat, dedit nemo. Jam a principio Selimus aegre tulerat Gasparis Beques ad Maximilianum profectionem; sed secundam ferre non poterat, quod etiam conditionum et tractatuum certus fuisset factus. Nam et Beques odio, ira, et indita levitate, nihil secreto agebat, et Germani prae elatione animi nihil tacebant; ut palam jam vulgo omnia praedicarentur. Igitur Tartarorum millia L ad Podoliae et Valachiae fines parata continebat; duarum Valachiarum principibus singulis XL millia imperaverat; ad haec magistrum equitum Graeciae in expeditionem transsilvanicam venire. Exspectabat jam, quid Beques esset relaturus ex Germania. Verum defuncto principe, et

statim Stephano Bathory, Francisco Forgach, et paucis ex principibus Albam congregatis, nuncium ad eum et litteras miserant, quibus denunciarant, principem esse defunctum; se vero atque regnum in ejus fide atque tutela constanter permansuros; petere se, ut sibi eligendi novi principis potestatem, quod antea pater concesserat, ipse quoque concederet, ac patris diplomata confirmaret. Cum his litteris Stephanus Vaida dimissus erat, mutatis equis. Selimus id gratum habuit, et lubenter petitionem admisit. Etiam Mehemetus summus purpuratorum, de singulis primatum ab nuncio percontatus, et nonnullorum etiam Turcarum, qui in bellis una militaverant, commendatione intellecta, Stephanum dimiserat celeriter, et Bathoreum in principem jam tum denunciari jusserat; statimque oratorem cum iisdem mandatis in legationem publicam dimiserat.

Ita Selimus bello abstinuit. At Tartari ne frustra domum redirent, missis ad regem Poloniae legatis, pactum ab antiquo stipendium, hoc est, viritim singulum numum aureum, et vestem pelliceam poscere. Rex tum deberi ex pacto stipendium, cum sibi militassent, vel servitium aliquod praestitissent, respondit. Hoc responsum illis satis fuit; statimque rapto agmine in Moscoviam *) praeter opinionem omnium impetum faciunt, tanta celeritate et tanto pavore, ut Moscorum dux, urbem ac regiam suam, quam Moscoviam vocant, relinquere, et procul cursim aufugere sit coactus. Tartari autem urbem populantur, depraedanturque et incendunt, ac longe lateque vagando im-

*) István jegyzete: Non in Moscoviam sed in Pocuce irruperant.

pune vastandoque, praeter innumerabilem praedam, ad C millia mancipiorum abduxere; quorum pleraque Byzantium deportata, et in auctionem more turcico exposita; alia vero per pagos ab Tartaris distracta, vel vendita aut commutata oratores nostri conspexerunt, qui Byzantium profecti munera detulerant. Erant hi: Stephanus Tompa, Gregorius Varffalvi, et Michaël Giulay princeps legationis. Per eos Selimus novum diploma misit, quo Transsilvaniam et universam quondam Johannis ditionem Stephano atque heredibus suis perpetuo jure donavit. Jam res pacatae videbantur, sed hominum turbis assuetorum ingenia nondum quiescebant. Etenim Siculi, ut supra narravimus, in Johannem bellum moverant, et bello victi, servitute mulctati fuerunt; quippe populi antehac liberi, at ad omnem proditionem, si emtorem habuissent, semper venales. Vix ullus regum ab injuria gentis immunis esse potuit; et saepe miserandum in modum ad internecionem gentis multati iterum revaluere. Postremo Johannes domuit primum praelio; deinde duabus validis arcibus impositis, et levata illa licentia populari, qua tanquam bruta animalia sine imperio inter sese ferebantur. Eam adhuc expetebant, et in initiis posse aliquid se praestare confidebant. Ideo primores plebem agitare, tamen non aperte. Quam ubi incitatam vident: currere ad principem, sese excusare, dicendo: vereri se majora, ac fingere etiam ultro, tacite tamen omnes in unum consentire. Ubi non proficiunt, primi in sede Csik et Gergio concursione facta duces sibi deligunt. Fuere ad mille; et jam villatim proficisci, ac paganos invitos secum abducere; et paucis diebus multa millia confluere poterant. Princeps primo per litteras ac legationes eos ab nefario scelere dehortari; sed ipsi jam sibi

placere, et aliis imperare, non facere imperata videbantur. Itaque princeps ex praetorianis pedites et equites, ad arcem Udvarhel, altera item ex parte ad Gergenum, evocatos plerosque ex delectis ad belli usus peditibus, simul mandata ad omnes regni ordines dimittit, ipsemet quoque paulo post majoribus copiis sequuturus. Ita jam militem ante et a tergo oppositum habebant, et arces atque oppida circummunita; attamen temeritate ac rabie occaecati in perniciem praecipites ruebant, et secum alios trahebant. Siculorum primoribus, licet se paratos ostenderent, imperare non est visum, ne mandatum coëundi, in facinus verterent: tamen aliqui ultro militibus aggregantur. Nox erat, et ex pago exercitum movere volebant; contra milites, in pago per noctem adoriri; ac concursu (tertius dies Octobris erat) inopinato ab utrisque facto, pugnatum est acriter, victaque plebs Siculorum, multis caesis, pluribus dilapsis, et per notas calles viarum in Moldaviam profugis; multi quoque post praelium capti et capite multati, supplicio a perduellionis reis publice sumpto. Haec sunt, quae fere per Ungariam hoc anno gesta sunt, mixta, ut fere nunquam res humanae sunt perfectae.

Nunc animus ad pugnam navalem me rapit, praeclaram certe, ut unum hoc nostris temporibus primum laudandum, primum praedicandum contigisse jure meritoque videatur. Triste quidem bellum, laetum finem obtinuit. Cyprus insula erat amissa, in Dalmatia tria oppida. Corcyra et Cephalenia direpta, populata, ac evastata, Famagusta oppugnabatur acerrime; denique in tanto res christianorum erant discrimine, ut de reliquiis et de salute Italiae jam dubitandum videre-

tur. Quae christianos ita incitabant, ut supremam tentandam omnino fortunam judicarent. Nec voto Deus opt. max. abfuit. Jam primum Veneti indignabantur Hieronymo Zanio praefecto classis (generalem vocant), quod annonam non curasset, quod quaestui privato operam dedisset, quod pecuniam publicam avertisset. Igitur non exspectarunt ut rediret, sed Marcum Quirinum mittunt, atque per eum vinctum in compedibus una cum plerisque aliis nobilibus venetis trierarchis, qui non pro reipublicae usu rem gessissent, adduci curant. Deinde ad novam expeditionem animum adjiciunt, et novo ineunte anno imperatorem classis Sebastianum Venerium et novos trierarchos eligunt. Portoria, vectigalia, censusque tam urbanos, quam suburbanos duplicant. Famaugustanis obsessis auxilia supplementorum tam militum quam annonae decernunt. Quae Quirinus impigre feliciterque maturata navigatione praestitit. Ubi XVI. Febr. lustratis militibus IV millia militum numerata: Italorum DCCC, civium et agrestium millia III, Epirotarum ducenti. Byzantii autem classis longe maxima instructa est, exercitus navales ac terrestres expediti. Et primum in Cyprum magna auxilia classe transportata sunt; quia Selimus summa ope nitebatur, ut Famaugustam quam celerrime obtineret, quae per hiemem arctissime obsessa acerrime oppugnabatur. Veris quippe initio Aly bassa cum octoginta triremibus appulit, et auxilia deposuit, relictis XXX navibus isthic, quae ex Asia minore et Syria ad convehenda omnis generis auxilia continuo commearent; quum interea innumerae naves ex circumvicinis provinciis ac portubus confluerent. Laborabatur utrinque ac munitiones parabantur; sed Turcae immensa quantitate lanae ac materiae congesta,

apportatis etiam Nicosia novis machinis, aggeres altitudinem murorum superantes, montiumque speciem habentes, fossasque undique, celeritate summa, mirandisque operibus circumduxerunt. Decem erant hujusmodi munitionum genera, et in his IIII et LX majora tormenta aenea, et eorum quatuor ex immensa magnitudine basilisci vocati. Inde complures dies tormentis certatum. Et simul fossae quoque omnigena materia impletae, et desuper ex saccis lana atque bombyce repletis, munitiones superantes altitudinem murorum, adversus machinarum pilas ex nota arte construunt. Oppidani contra terram egerere, munitiones impedire; si saccum miles rapuisset, numus aureus pretium erat. Sed necquicquam omnia tentare. Eodemque tempore hostes cuniculos in plures partes egerunt; quorum aliis e contra obviam itum, alii reperti non sunt. Et hactenus oppidani crebras excursiones ac praelia ad munitiones et stationes hostium fecere. At XXI. Junii cuniculis inflammatis oppugnatio secuta est acerrima; altera item XXIX. ejusdem mensis; in quibus ambabus fortissime ab oppidanis hostes rejecti sunt. Exin septem alias novas munitiones prioribus similes superaddunt; novisque ac pluribus tormentis eas implent; et jam octoginta tormentis majoribus omnia loca, omnesque munitiones oppidanorum, quas subinde novas conficere cogebantur, continuo feriebant, neque operis faciendis, neque quieti vacuum tempus permittebant. Saepe intra unam noctem atque diem V millia pilarum ferrearum fulmina numerata sunt; jam circummuniti innumeris munitionibus, tanquam castellis, amissis moenibus ac propugnaculis omnibus in novis munitionibus sese defendebant. Et ubi plurimum aut praesidii aut mun

superesset, ibi hostes cuniculis actis et apertis igni missili et ferro plurimum persaevire. Contra haec christiani, quibus artibus fallebantur, iisdem et ipsi hostes fallebant, et longe majore eorum caede; oppidanorum tamen durissima longe conditione, quod in summa paucitate suorum laboribus ac pervigiliis pene confecti, semper aliquid perdere, et amissis aliquot munitionibus ad interiores retrocedere partes, et alias atque alias incredibili labore atque studio omnis sexus et omnis aetatis, pro illa copia, quam calamitosa urbs praebere poterat, lana, bombyce, centonibus, ciliciis, lineis denique vestimentis congestis, ex usu militiae reparare cogebantur; attamen omnes immensa vi hostium eorum conatus exsuperante, sequutae sunt quatuor oppugnationes, quatuor diversis temporibus ab mari, ab terra, omnibusque locis, et omnibus hostium viribus, multitudine copiarum, obstinatione, diuturnitate,contra ab christianis spe, animo, viribus majoribus,quam pro numero longe maximae ac admirandae; cum tantilli, tot homines, non jam e munitionibus, sed in aperto adversis tantum corporibus, continuo labore, vigiliis, adhaec inedia, siti, ardore, plagis, ac morbis attriti, tam innumerabiles copias hostium, tam frequentes oppugnationes, egregie sustentarunt. Et tamen animi nondum deficiebant; sed deficiebat copia rerum omnium, quicquid erat humani victus, consumptum; etiam equi, feles, asini; quibus comestis summa rerum ad victum necessariarum, aqua et fabae restabant. Sed pulveris tormentarii sola septem non amplius vascula. Et adhuc Mustapha majoribus ac pluribus perpetuisque laboribus, ruinis, ac machinamentis, extrema vi novam oppugnationem parabat. De ea re Selimum certiorem facit,et diem quoque adscribit.

Selimus ex consilio summi pontificis (muphthi vocant) et antistitum, justitium ac supplicationes publicas, quas extra urbem in certis locis religiosis facere mos est, indicit; concursusque universi populi innumera frequentia ad supplicationes fiebat. Et eodem tempore nuncium expugnatae Famaugustae accepit. Vi enim dolum quoque Mustapha adjecerat; triremes et naves omnes in altum instructas dimisit, vulgato rumore suis auxilia missurum, qui in propinquo cum christianorum classe praelium inituri essent; tum displodere tormenta omnia jubet, et quae in praelio agerentur, repraesentare; dein navibus ostentatis, et editis laetitiae signis, victas christianorum classes, Johannem Austrium captum significabat. Hisce ergo difficultatibus victi, consensu omnium conditionibus honestis finiendum bellum statuerunt. Calend. Augusti induciae factae; postero die obsides utrinque dati et accepti; tum conditiones firmatae, ut salvis personis, armis, rebus, quinque tormentis aeneis, ac equis tribus, in Cretam insulam securo commeatu deportarentur; Graecis autem sua patrimonia, civitas, leges, ac ritus conservarentur. Deinde triremibus aliquot, et navibus aliis in portum adductis, milites conscendere. Die V. Augusti Bragadenus cum Astore Baleono atque aliis ducibus egressi, ab Mustapha in tabernaculo, depositis ante fores prius armis, non ingrato vultu, ut apparebat, recepti et sedere jussi; variisque ultro citroque habitis sermonibus, injecit Mustapha stantibus induciis Bragadenum Turcas captivos, quod tamen ita non erat, interfecisse. Et repente se in pedes projiciens, vinciri omnes, cum ipsi armis carerent, jubet. Dein singillatim educti ante tabernaculum, ipso insectante, frustatim dissecti. Bragadeno

munitissimis constructis, innumeris machinis et militibus firmant; et quod promontorium inter fauces ambas. denum circiter millium longum, latum alibi unum, alibi duo existit, equitatu et peditatu duce Sfortia Palavicino implent. Selimus autem hactenus Byzantii; at tanquam victoria potitus, terras atque maria prostrata ac prona jam sibi pollicens, bellum in aestatem proximam etiam terrestri ac personali expeditione summa vi moliebatur; ac cum aëris, qui pestilentiales morbos tum generabat, tum copiarum causa, Hadrianopoli hiemare statuerat. Septima die Octobris (et forte eodem die navali praelio certabatur) cum innumera equitum ac peditum multitudine egressus est. Et in itinere sudo coelo, levi vento exorto, ter tiara capite delapsa, ter reposita. Etiam equo prolapso, ne caderet, a proximo est sustentatus. Ut autem sublevatus est, quaesivit hominem, et jussit illico decollari, hastaeque affixum caput sagittis transfixit; fato haud dubie denunciante, quae jam fors volvebat.

Jam imperatores christianorum, uti primum convenissent, et navali praelio cum Turcis dimicare decrevissent, nihil sibi inauspicato faciendum rati sunt; quin potius memores christiani nominis, coeleste auxilium esse implorandum, et a numine divino opem petendam. Itaque ante profectionem publice nuncupatis votis, quod summa pietate pro salute reipublicae christianae fiebat, Deum optimum maximum, suis noxis sacerdotibus confessis, erratisque expiatis, atque sacro Christi corpore sumpto, exorarunt; atque id a toto exercitu uno eodemque tempore pie faciendum curaverunt; hisque rebus rite peractis, tanquam divino praeeunte lumine, simul juncti omnes e portu messinensi solverunt, et certo consilio nihil de praelio dubitan-

tes, ad hostem perrexerunt; qui pervagato toto mari, lustratis omnibus portubus, attentata Creta insula, Cythera, Zacyntho. Cephaleniaque insulis evastatis, et Corcyrae suburbiis incensis, expugnatis aliquot Epiri oppidis, Cypro universa in potestatem redacta, non aliter quam in propria pene terrarum orbis possessione, christianorum rebus illudebat. Sed cum christianos de pugna navali cogitantes, atque id jam in animo habere audivisset: in Graeciam reversus, in corynthiacum sinum invectus est, et ex Achaia et Peloponeso praestantissimos milites evocatos ad XIII millia, praeter numerum legionum, in classem imposuit, et ex praeteritarum eventu victoriarum alacer atque laetus, ultro pugnam deposcere; nec christianos arma armis conferre, classes classibus conserere ausuros credere; denique contemnere; sibi certam victoriam persuadere. Qui e contra jam parati et ultro quaesituri ubicunque reperturi essent, ad duellum ibant; et corporibus atque animis, classibusque ad omnem fortunam praeparatis, ad unam rei summam, ut acie dimicarent, magno promptoque animo properabant. Johannes enim Austrius, aliquot ante dies et singulos et universos, quid quemque agere, quo loco stare, et pugnare vellet, quae signa, quos ordines observarent, quas partes pro se quique fortiter gererent, et curarent, diligenter docuerat. Ita ab Corcyra ad Cephaleniam et ad Oxias secundo vento delapsi, ad Echinadas exploratis itineribus VII. die Octobris pervenerunt.

Habuerat classis turcica stationem ad Naupactum; et primi speculatores ex malis, eodemque tempore ex terra, classem turcicam, nam et ipsa speculatores praemiserat, in alto consistere significarunt; quae jam instructa et parata erat. Et mox superatis

quibusdam promontoriis ad fauces sinus corynthiaci inter Naupactum et Patras. pari fere utrinque distantia. ambae classes sese ostenderunt. Tum Austrius dato ex sua praetoria signo. singuli pro se quisque parati ordinem sortiri suum: ipse vero conscenso lembo, totam classem circumivit. atque singulos hortari. monere. animare; nec erat difficile praestantissimos duces. instructissimam classem in ordinem cogere. Sex maximae formae naves Venetorum erant. remis itidem. sed velo magis agebantur: nam ex duabus formis compositae. propter longitudinem rostratarum speciem habebant. propter altitudinem onerariarum. Harum singulas singuli duces remulco traxerunt, et quisque ante suam aciem in frontem collocarunt. Consilium erat, ut hae ordinem et impetum hostium cum mole sua, tum multitudine aenearum machinarum (quod et factum est) frangerent. Post has in media acie tres imperatores, medius inter eos Austrius, contiguis inter sese navibus, dextram pontificio, sinistram veneto obtinente, stabant. Erant in media acie LXI rostratae; dextrum cornu Johannes Andreas Auria regebat, sinistrum Augustinus Barbadicus, singuli III et L rostratis; postremam eandemque subsidiariam aciem XXXIX rostratarum Alvarus Bazianus, neapolitanae classis praefectus, curabat. Hoc ordine pedetentim in pugnam, medio fere diei procedebant christiani. Turcae quoque in eundem fere modum (non, ut solent, lunari forma) ordines exaequarant: mediam aciem mediae aciei, cornua cornibus opposuerant, et dux duci erat oppositus; ac post praetoriam Pertaff bassae, aliquot auxiliares pro subsidio naves erant collocatae. Ubi prope hostem ventum, Johannes pugnae signum canere jubet; ipse suos ad-

ıortari atque incitare; denique in genu prostratus, ›assis manibus, una cum omnibus suis supplicationem ıd Deum fundere. Idem singuli duces singulis in na-ribus fecere; statimque tormenta eminus, primum e najoribus navibus intonare haud ita magno hostium ›ericulo coeperunt. At Turca aciem adversam multi-ıudine navium, qua praestabat, ita extenderat, ut lextro evecta cornu amplecti et circumire laevum ›ornu christianorum posset; quamquam non lunari 'orma, ut alias, tamen quod semper solet, multitudinem paucitati objectans, tum quoque conabatur. Quod ubi Bragadenus, qui laevum curabat cornu, vidit, con-ːitatis suis navibus, et auxilio navis majoris, dis-ıurbatis ordinibus, hostium consilia antevertit; tum n dextro Johannes Andreas Auria capessit pugnam, ːt eodem tempore Austrius, praetoriae navi, in qua Pertaff bassa*) erat, suam objicere jussit. Jam totis ːlassibus pugna conserta, simul ab omni parte acerri-no omnium consensu praelioque dimicabatur. Ab ːhristianis sex maximae formae naves, quae ngentem stragem edebant, rostratae ducentae et quinque pugnabant; ex quibus Hispanorum LXXX, ›ontificis XXII erant; XXV actuariae; militum et tor-nentorum multitudine militariter armatae ceterarum ːursum, quod velis tantum agerentur, non aequarant. Hostium classis CCC navium fuit (lembi, celoces, et d genus minora navigia ambarum partium non an-numerantur); naves ab navibus, milites ab militibus, luces ab ducibus, robore, peritia, ardore haud dis-cerneres. Sed Turcae, ut navium multitudine et homi-num vincebant: ita genere maximarum navium et ar-

*) Istvánfi jegyzete: Aly bassa.

morum vincebantur; siquidem sex navium ingentia robora, tanquam castella, et primum hostium impetum, procella innumera pilarum omnis generis, non exceperant modo, sed etiam contuderant, et ordines solvere coëgerant. Et cum de summo loco, tum ab prora, ab puppi, ab lateribus, eodem tempore in subjectos saeviendo, certo ac destinato ictu, fragore ingenti, trepidatione summa, atque indubitato exitio, quam percussissent, plurimas quassabant, atque deprimebant. Arma porro armis minime comparanda. His enim thoraces ferrei, plerique sclopetorum pilas spernentes, illis scutum coriaceum, arcus, et paucis sclopeta; tum incurvi enses, si vulnerarent, non tamen conficiebant; at spathae ut quemque transfigebant, interficiebant; ut facile appareret, plus in armis et virtute, quam in multitudine auxilii esse. In summo pugnae ardore nunciatum Austrio ab prora ad puppim est, praetoriam Pertaff bassae *) expugnatam, et jam milites intrasse, mediamque hostium aciem inclinavisse; item victas jam aliquot naves, et vinci alias. Illico Austrius victoriam clara voce inclamare jubet, et simul praetoria hostilis in potestatem redacta est. Rupta media acie, qua parte maxime laborare, et multo majorem hostium numerum videt, ad dextrum cornu cum sociis duobus imperatoribus flectit; ut quamque offendunt, aut quassant, aut mergunt: nonnullae vero tam sociorum clade, quam suo periculo territae, remittere praelium; contra nostri instare, et semel laxatas vincere, capere, mergere. In sinistro cornu exaequato praelio omnium adhuc acerrima erat pugna. Sed Turcae posteaquam mediam

*) Istvánfi jegyzete: Aly bassae.

aciem ruptam, praetoriam Pertaff*) bassae captam, alias circumventas, et jam Austrium ab dextro revertentem contra se videre: expansis raptim velis (erat autem secundus ad orientem ventus) fugae se, et in his Horuch Aly Algerii prorex, mandant; qui jam ab Austrio, victoria nequaquam dubia aliquantum insequuti, beneficio secundorum ventorum plenis velis evasere. Sed id ne fieri ab aliis posset, provisum et prudentissimo consilio prospectum est; quippe Austrius concitat naves velis atque remis, quam maxima potest celeritate, una cum imperatoribus sociis, etiam Johanne Andrea Auria et Alvaro marchione sanctae crucis conjunctis, et ab alto omnes naves, ne ulla evadere posset, octo tantum agilitate praestantioribus dilapsis, excludit. Turcae cum se circumventos viderent, atque evadere desperassent, plurimas naves in terram impulerunt, et ex eis plerique fugae praesidio dilapsi sunt. Captae C et XC, XX incensae, XXV demersae, pleraeque item aliae in fundum mersae numerari non potuerunt; paucae admodum ex omnibus evaserunt, et ex ducibus Horuch Alius Algerii prorex, Pertaff bassa imperator classis et gener Selimi**), jam tum inclinata victoria unico lembo, fugae praesidium arripientes sibi consuluere. XVI millia hostium caesa; capta quinque, ex his duo Aly bassae ex purpuratorum numero filii; praeda omnis generis ingens; item argenti atque auri vis immensa; christianorum mancipiorum XV millia in libertatem vindicata. Naves christiano-

*) Istvánfi jegyzete: Aly.

**) Istvánfi jegyzete: Non fuit gener Selimi, sed fuit sorore Solimani genitus.

rum fractae sunt VII. Sebastianus Venerius imperator venetae classis, poplite sagitta convulneratus; Augustinus Barbadicus legatus oculum sagitta transfixus interiit; et ad IV millia ex tota classe desiderata, totidem fere vulnerata. Ex navibus CXVII, ceteris ad reficiendum ineptis; captivorum millia tria et quadringenti nonaginta sex, plurimis inter milites et duces distractis, in divisionem venerunt. Philippo Hispaniarum regi ex omni praedae ac spoliorum sortitione semis; alterius semissis trientes, duae Venetorum reipublicae, una pontifici obtigit.

LIBER VIGESIMUS SECUNDUS.

In partitione nobiliorem partem spoliorum, et majorem, triremium praesertim Johannes Austriacus Venetorum facili indulgentia, non tamen sine eorum offensione obtinuit: cum ad exaequandam classem venetam, manifestam aemulationem prae se tulisset. At Veneti, ut et numero et robore se praestare ostenderent, subductis captis navibus, LX novas praeter veteres exornarunt. Accidit etiam haud parva offensio inter Austriacum et Venerium, propterea, quod is injussu Austriaci nuncium victoriae Venetias praemisisset; deinde quod duos hispanicos milites reos capitis damnatos securi percussisset. Itaque cum in collegio imperatorum esse amplius non sustinuisset, Veneti novum imperatorem classis Jacobum Fuscarenum crearunt, Venerio autem extraordinariam classem, cum imperatoria potestate attribuerunt. Victoria navalis prout insperato accidit, ita etiam omnibus, sed praesertim Venetis, gratior fuit: cum in eas consiliorum angustias redacti fuissent, ut nullum prorsus consilium expedire possent: contra unum illud, modo non vicis-

sent, miserabile futurum viderent; quando hostem serpendo longe lateque et atterendo opes, ad interiora penetrare posse crederent. Sed tamen praeterquamquod maximo metu liberati sunt tam ipsi, quam socii, ex tanta victoria ad imperium sociorum adjectum est nihil : propterea quod multis aut amissis aut sauciis, nullo terrestri exercitu fultis vires non suppetebant. Etenim hostis potentissimus plurimis simul exercitibus alendis par, magistrum equitum Graeciae cum exercitu maximo et victore in finibus semper habuit; quicquid vero terrarum vel in mari vel in continente fuit, praesidiis maximis firmatum ex usitata disciplina fuit. Deinde hibernum etiam tempus appetebat. Cum igitur nihil amplius in mari agi posset, deductis classibus Veneti praeter supplicationes nihil in publico ad laetitiam majus ostendere. Prudentissima enim civitas prospera atque adversa moderate ferre solita est. At collegia artium et negotiatorum ludos et spectacula diversis in regionibus urbis magno sumptu ediderunt. Hispanus quam splendidissimum potuit, Messinae triumphum egit. Sed Pius V. ac senatus populusque romanus Marco Antonio Columnae imperatori suo triumphum longo intervallo repetitum decreverunt; triumphavitque Romae veteri more. Pertaff bassa Byzantium fuga reversus, nullo majori supplicio, quam loco motus, perpetuaeque ignominiae nota affectus, solitudine, et moerore brevi exstinctus est.

Ea clades post natum nomen turcicum maxima in mari censebatur. Sed Turcae nacti et hibernum tempus, et proximum ver vacuum bello, classem impensissimo studio repararunt, cum ex innumerabilibus tum transmarinis, tum europaeis provinciis, navarchos sociosque navales conscripsissent, et materiam omnigenam celer-

rime congessissent.Qua in re tantus erat ubique omnium ardor et celeritas, ut plerique primarii viri, et feminae ex sulthanorum familia ex privata pecunia certatim plurimas triremes exornassent. Ipse Stephanus Bathor a Selimo monitus, ut pretio cannabim conficiendam curaret, mille centum pondia gratuito Lippam secundo Marussio misit. Quod ei gratum fuit. In tanta enim clade cum multa essent necessaria, quae summa celeritate erant paranda, nihil tamen supra solitum provinciis et regnis imperatum est, cum liberali pretio omnia compararentur. Classis ergo CCVIII navium omnis generis instructa est, adjuncto ei terrestri quoque exercitu, duorum ducum maxime ductu, Siausii et Huzaymi, quorum hunc Selimus ex magistro equitum Graeciae absentem in sex viros tum legerat, et sexvirali potestate provinciae praefecerat: illum ex praefecto praetorianorum magistrum equitum dixerat. Interea orae dalmaticae Venetorum praefectus Sarra Martinengus, cum tribus peditum millibus Castellonovum cum tentasset,auxiliis Turcarum celerrime accurrentibus facile retrocessit. Ut tamen ad sua tuenda potius Venetos cogerent, quam ut invadere eorum fines auderent, simulque obsidione Catarenos premerent: castellum ad Catharum exaedificarunt. Exin Pius V. moritur, et Gregorius XIII. creatur; in quo temporis haud multum absumtum est. Sed tamen vis belli refriguit. Hispanus belgico bello implicitus ad Messinam classem tenuit, missis XXV triremibus Corcyram; quo jam veneta classis et pontificia convenerant. Marcus Antonius Columna universae classis, in absentia Johannis Austriaci, ex conditionibus foederis imperator, cum frustra diu exspectasset conjunctionem classis hispanicae, et turcica portus atque maria

jam teneret: statuit propius eam accedere. et si fieri posset praelii fortunam ex commodo capessere. Itaque cum triremibus CXL. et galeaciis VI. navibus onerariis XXII, circa Calend. Augusti Corcyra solvit, intellexitque ad insulam Cytheram. Horuchalium cum CCVIII navibus ad Malvasiam esse. non detrectantem praelium. Sed ille tamen cum galeaciis ad manum venire nolebat. quae tot castellorum vice praeteritam cladem intulissent. Cum ergo classes in ordinem redactae, hora tertia diei sese conspexissent, Horuchalius arte utendum ratus, si forte ex superioris victoriae fiducia christiani cum triremibus solis congredi auderent, adversis ad hostem proris paratus, si absque galeaciis decertandum foret. plus retrocedebat quam illi progrediebantur: propterea quod galeaciae et naves onerariae remulco tractae ceterarum cursum aequare non poterant, et eas relinquere, quod Turcae numero triremium praestarent, consultum non videbatur; id quod tanta ab illo arte institutum fuit, ut et propter solem adversum in oculos hostium incidentem, et pulverem bombardicum, quem studio edebant, nisi tarde cognosci ab nostris non potuit. nocteque appetente redire in portum potuerint.

Cum autem neutram classem diffugere praelium appareret, tamen aliam alio consilio innixam, ita ut neutra quicquam temere committeret; utque non classis modo cum classe, sed virtus cum virtute, prudentia cum prudentia contenderet: sese insectabantur, et suis consiliis mutuo se petebant. Huruchalius ergo, ut classem christianorum conspexit, nulla ibi cunctatione usus est, sed audacter cornu dextrum, et mediam aciem longius produxit, sinistro cornu terram

versus (quem portum coturnicum*) vocant) aliquantum praecedente; hoc ordine naves turcicae L passus a sese distantes procedebant, eo consilio, ne si densati ordines forent, certiores bombardarum ictus in classem inciderent, ut priori praelio experti fuerant; tum ut intra navium certa spatia hostiles reciperent, et pauciores a pluribus simul circumvenirentur, cum numero longe superarent. Eodem ergo modo et a christianis ordines exaequati sunt. Et ubi cornu sinistrum hostilis classis propius accessit, Superancius, qui dextro cornui praeerat, cum duabus galeaciis et XXXII triremibus dextrum cornu promovit. Cum vero post tormentorum mutuas displosiones tam prope invicem accessissent, ut omnes cominus pugnandum sibi crederent, cornu hostile repente se recepit: Superancio ardentius insequente, cum sero intellexit se cum VII navibus relictum, et parum abfuerit, quin in XX hostiles inciderit, quae ceterarum terga claudebant; aliae enim praecipitis fugae nullam aliam, quam dolum, ut erat, causam rati longius insequi timuerunt. Interea media acies et cornu dextrum hostium, ab media acie, et cornu sinistro christianorum cum procul abesset, qui ob galeacias, navesque onerarias lente admodum procedebant: versus sinistrum suum et dextrum christianorum cornu iter inflexit; receptisque in ordinem suis, duae praetoriae insignibus funalibus conspicuae, cum aliquot triremibus ad recipiendas X triremes, quae speculatum profectae sine auxilio ceterarum tuto reverti et conjungi non poterant, occurrebant. Quarum praetoria-

*) Istvánfi jegyzete: Porto delle quaglie. Videndum quomodo latine dicatur.

narum ad alteram Angelus Surianus cum sua triremi animose invectus est, et Superancius galeaciam duce Antonio Bragadeno, ab Johanne Bembo remulco tractam ante se agi jussit. Ibi, cum ab sinistro cornu, hostilis exercitus media acies haud multum distaret, ab hocque dextrum cornu, repente incitato cursu impetuose invehebantur: cum nostri se ad mediam aciem fuga receperunt. Superancius autem cum Bragadeno et tribus navibus Suriani, Mocenigi et Bembi navarchorum perstitit: quamquam ab aliis, ut saluti quam decori potius consuleret, moneretur. Sed hostis, ut, si nostris audacia cresceret, eos extra ordinem pugnare cogeret, iterum in suam stationem consulto reversus est. Horuchalius eo die boni imperatoris laudem tulit; quando et exercitum prudentissime ordinatum in aciem produxit, et Superantium in manibus prope existentem elabi sustinuit. Quis enim neget summa prudentia gestum factumque, ut bis pene justo praelio congressus, et magnarum navium concursum mira arte declinaret, et cum triremibus, si christiani ad manum venire auderent, provocando lacessendoque fortissime dimicaturum se, certamenque initurum declararet? Etenim et decus egregium, dignum imperatore reportavit, et vires superesse ostendit, et in superioris praelii fortuna imperatorem prudentiamque defuisse. Columna, cum ad hostis arbitrium, quod est stultissimum, pugnare abstinuerit, peritus dux habitus est; qui cum videret illum cum minoribus solis ad magnarum navium certamen nequaquam venturum, neque se vel in terra urbem locumque ullum expugnandum copias habere, etiamsi exarmaret classem militibus expositis, quod tamen periculosum erat et nequaquam committendum, ut cum Johanne Austriaco vires conjungeret,

majoribusque copiis bellum restaurarent, Corcyram abscessit.

At posteaquam bellum belgicum et tumultus gallicus aliquantum resedit, ut mox dicemus, Johannes Austriacus die Septembris decimo ex Sicilia solvit, cum classe CLXX triremium, absque navibus majoribus; conjunctisque ad Cephaloniam classibus, universam classem eduxit, eodemque tempore ordines distribuit; et ex artis militaris usu exercitum in praelii formam composuit. Ita explorata hostium classe,quae in portu Navarino stabat, eam improviso adoriri statuit. Sed illa ab speculatoribus certior facta ad Modonem in duodecimo milliario distantem se intulit. Hujus tamen,non tanquam consilii, sed tanquam facti, ac si confectum bellum esset, et hostes profligati, fama evolavit. Et Maximilianus ad summae laetitiae signum in solennibus supplicationibus,tubicinum et musicorum concentu, et campani aeris sonitu, et tormentorum displosione laudationes decantari jussit. Eodem exemplo in confiniis idem factitatum est, cum celebri omnium festivitate. Etenim id,quod omnes summe desiderabant, omnes facile credebant; praeterea ex tantorum principium unione, et superioris victoriae spe, quod alias contigerat nunquam, omnia jam posse, et quod modo voluissent, contingere quoque certo persuadebant. Vulgo Dardanellas et Byzantium sibi proponebant: ubi si christianorum signa tantum intuerentur, relicta Europa Asiam petituros hostes protinus praedicabant, et litteris mandabant. At imperatores quonam modo bellum promoverent, in consultationem venerunt; placebat enim operae pretium aliquod praestare; alii siquidem collem, qui portum defendebat, expugnandum, sed is CCCC tormentis aeneis, et magno prae-

sidio firmatas erat: oppidum alii velebant. et duas triremes colligarant. cumbecsque octo imposuerant. apparebatque ab mari. debili muro et nullo aggere munito perrumpi posse. si attentarent. Sed praesidii magnitudo. classis propinqua. simul tempestas exorta, conatum impedivit. Omnium effectu facillimum visum est Navarini expugnatio: quamquam et praesidio munitum et ascensu difficile in edito monte situm videbatur: tamen ne operam perdidissent. et portubus recipiendarum classium christianarum opportunissimis potirentur. tentare statuerunt. praesertim Fuscarino imperatore veneto persuadente. Itaque expositis per noctem italicis militibus tribus millibus. hispanicis mille. tormentis majoribus XII. illius expugnationis negotium principi parmensi attribuunt. Ea die quae est sequuta. tanta pilarum ferrearum est tempestas emissa ex arce, ut tormenta christianorum ex usu collocari non potuerint; et eam ob causam per noctem id fieri Parmensis ratus est: cum alia tempestas sequuta ventorum et pluviarum frigidissimarum. non terrestrem modo expeditionem. sed classem universam ea nocte vehementer turbavit: qua re id etiam accessit, quod cibaria militibus deponi non potuerint; tum ut incalescerent. siccarenturque, quia tabernacula, quibus tecti ab injuria tempestatis fuissent, non habuerant, materia eos deficiebat. Quae omnia duces vehementer permovebant; sed etiam magis id. quod transfuga ex classe turcica retulit. praecursores hostilis exercitus ad IV millia Modonem pervenisse. exercitumque cum duobus ducibus Siausio et Huzaimo haud procul abesse. Itaque eos Johannes Austriacus descendens consolatus, ex praesenti copia, quantum potuit, recreavit; eodemque tempore conspexit auxilia equitum et pe-

ditum, quae arcem per adversam partem nullo ab nostris impedimento subintrarunt; quas ob causas impedimentis tormentisque per noctem impositis, in exortu lucis, cum jam milites conscensuri essent, hostis exercitus affuit, nec dubitavit animose concurrere. Sed magna pilarum procella ex classe submovebantur, sine notabili utriusque exercitus damno, praeter paucos desideratos, non magni nominis viros, cum tormenta aenea ipsi quoque ad fauces ipsius portus advexissent, quibus classem damno proculdubio affecissent, nisi solvissent; eodemque, quo die superior victoria parta fuit, proposito ad pugnam signo, acieque instructa et parata, maritimam oram legebant, credentes praelium consertum iri. Etenim ex Zacyntho insula navem onerariam venientem Horuchalius cum conspexisset, ad excipiendam illam triremes misit; et alias super alias mittebat; erantque naves amplius XL egressae, jamque tormentis majoribus oppugnabant. Ibi Johannes Austriacus Columnam praecedere jubet. Alvaro mandat, ut intercluso itinere, quominus cum ceteris conjungi possint, impediant. Ipsemet Modonem extra majoris tormenti jactum accedere statuit, ubi Horuchalius e portu educta et ad aciem exornata classe se continebat. Qui illis mature revocatis intra ordines suos salvos recepit, praeter unam triremem Mehemet begi, nepotis illius Barbarossae, qui animo inter omnes feroci atque elato, aliquam sibi, quae prior obtigisset, ex christianis triremibus deposcens, cum Alvaro fortissime congressus est, doloque servili, non armis hostilibus victus, ab servo christiano, domini saevitiae infenso, percussus interiit: et triremis capta, occisis propugnatoribus, christianis CCXX libertati restitutis. Inde Johannes

Austriacus Zacynthum insulam petens post Idus Octobres ad promontorium Gomenicium pervenit, et tandem Messinam abscessit. Interea ad dalmatica oppida in ora maritima excursiones factae sunt ignobiles, et nulla prorsus memoria dignae, cum praeter oppida maritima nihil in ditione esset Venetorum; ab quibus tormentis ipsis Turcae facile submovebantur. Et cum italici equites et pedites in eo genere bellandi et excurrendi populandique apti non sunt: ideo ad par excurrendi et praeliandi genus, CC ferme ungaricos equites in Superiori Ungaria, ex Maximiliani permissu conductos adduxerant, duce Nicolao Sarmassagy.

In Belgio novis cansis supra veteres aggregatis, bellum renovatum est. Homines enim ardebant vindictae cupiditate ob neces virorum illustrium, alii propinquorum et consangvineorum, bonorumque confiscationem; alii autem eadem sibi metuebant, et malebant hostium periculo bona et vitam una amittere. Incitabant novorum et intolerabilium vectigalium tributorumque exactiones, et tum inaudito vocabulorum nomine excogitato, facta aestimatione bonorum, centesimam, nonagesimam, octogesimam, septuagesimam, sexagesimam, quinquagesimam, quadragesimam, trigesimam, vicesimam, decimam. nullo ubique personarum delectu, dux Albae gravibus denunciationibus per saevos extorquebat quaestores; quam rem provinciarum et civitatum legatis humili oratione deprecantibus, aut Deus, inquit, in coelo non erit, aut pendetis. Non deerant etiam exsules, qui et bonis sese spoliatos et uxoribus angebantur. Etenim Hispani eas ducebant, quod haereticos ne in numero quidem vivorum ducendos praedicarent. Nec parum offendit Albanus universos, etiam eos, qui alioquin in regia fide per-

starent, nimia ambitione. Etenim insignem aeneam statuam equestrem*) in arce nova antverpiana sibi locavit, cum simulacris Egmondani, Hornensis, et Orengiani, tanquam nexorum et prostratorum. Quorum recens memoria alios acuebat, alios offendebat, quod illorum duo non bello, sed fraude vita privati essent: tum quod ne quidem Carolus V. imperator unquam sibi statuam locare voluisset: tum vero quia memoriam delere crudelis rei, quam quotidie spectandam praebere, praestare putarent. Bellum autem exortum est ita, quod Aurangius oppida aliqua in Zelandia obtinebat, ad quae recuperanda Albanus, tanquam reliquias belli conficiendas, tres legiones Vallonum conscribit, Hispanorum duo millia in supplementum accersit; confectoque bello pacatam provinciam successori tradere cupiebat, ut omnis gloria penes eum staret; cum successor illi ex Hispania venturus esset, eumque Philippus ob odium Belgarum revocare statuisset, ratus nunquam bellum desiturum, quamdiu Albanus Belgio non revertisset. Erant hispanicae vanitatis homines inflati, qui libellos ederent et inscriberent de Belgio recepto, cum maximum bellum tum arderet, et plures provincias Aurangius mox occupasset. Itaque Albanus ad transportanda auxilia in Zelandiam, XXX naves instruere volebat; sed in tanto Hispanorum odio destituebatur navalibus sociis, qui ad suos, Geosios quos vocabant, libentius proficiscerentur. Ergo Famensis cum paucis Valencienam cum primum intravit, audacter praetorium simul et portam civitatis occupat, suosque milites in subsidiis col-

*) Istvánfi jegyzete: In cujus basi sculptum erat: „Lungelingi opus ex aere captivo."

locatos exterius introducit. Pari stratagemate Ludovicus Nassovius Montium oppidum munitissimum obtinuit; XL enim circiter milites habitu rusticano, et carros cum stramentis, quibus arma occulebantur, immisit, qui statim in forum accurrentes armis captis nomen Aurangii conclamant, portasque occupant, et Nassovium foris eventum rei exspectantem continuo cum copiis recipiunt. Aurangius tandem scripto promulgato: Ego, inquit, et socii, testamur Deum et angelos ejus, hominesque praesentes et futuros, nos justa et legitima arma necessitate cogente sumsisse: nulla de causa alia, quam ut immensae avaritiae et tyrannidi ducis Albani et Hispanorum obstaremus, qui miseris populis libertatem, fortunas, et vitam eripere conantur, ut cum Deo libertatem tuentes, illorum crudelitatem refrenaverimus, repulsa vi atque tyrannide, fidem atque debitam obedientiam domino eorum praestent. Itaque Geldriam et Frisiam brevi in potestatem redigunt, et pleraeque civitates sese conjungunt.

Eodem tempore duci Medinae Coeli navibus ex Hispania in provinciam adventanti, et Albano successuro, Orengiani obviam profecti, ipso fuga elapso, pecuniam regiam, naves, et res universas occupant. Albanus his de causis exercitum equitum et peditum in Germania, quam maximum potest, conscribit; et rex Philippus provinciarum belgicarum periculum veritus, classem Messinae continuit, ut illinc Gallis bellum ostentaret, si auxilia Belgis misissent, et classiariorum militum partem Albano suppetias misit; quod bellum minori aliquanto periculo propter neces illustrium virorum, in gallico tumultu, qui communem religionis causam et vicinorum injurias neglecturi non videbantur, gestum est. Etenim pace in Galliis

facta, animis bellum gerebant: quos enim regii bello superare non potuerunt, in pace trucidare commodissimum statuerunt. Namque in conventionibus pacis rex sororem suam regi Navarrae uxorem pepigit; ad nuptias celebrandas, ut necesse erat, omnium principum atque ordinum, utriusque religionis concursus fit. Erant, qui Amiralium monerent, ut sibi caveret, quod nullam servari fidem haereticis convenire papistae crederent. Sed Amiralius negavit se commissurum, ut fidem regiam in dubium vocaret; ita certatim omnes Lutetiam ad solennem diem nuptiarnm conveniunt, magnaque omnium alacritate peraguntur. Tum in consilio regio Amiralius sermonem de statu belgico exorsus; excepit rex, non convenire foedera pacis violari; mox regis frater, quod aliquos equites in Belgium misisset, exprobravit; consilio autem tunc dimisso paulo post Amiralio in sua habitatione ad fenestram in brachium caput reclinanti brachium tormento trajectum est, et pilae venenatae virulentia spasmum adferente medici pollicem amputant. Eum rex et regina mater officii causa invisendo solati sunt, futurum esse, ut percussor atrociter puniretur. Eodem officio, sed non eodem animo plerisque ventitantibus dux Guisius prius dispositis locis opportunis et ad regium palatium custodibus et Heluetiorum cohortibus cum accessisset, ante omnia quaesivit, num se convaliturum speraret? quem responsum meditantem in lectulo pugione multis vulneribus confodit. Hinc statim discurritur ad aedes virorum illustrius, et omnes contrucidantur. Tum ipse frater regis armatus cum cohortibus et equitibus armatis prodit, populusque ad arma vocatur. Catholici alba cruce papyracea, aliave materia in pileis sese notant. Do-

mus protestantium alba cruce notantur; ibi omnes sine sexus discrimine, viri et mulieres, nece miserabili interimuntur, bonaque diripiuntur. In vicis et regionibus omnibus civitatis idem fit. Cadavera occisorum in profluentem deformi et horrendo spectaculo trahuntur. Rex Navarrae et Condaeus in custodias traduntur, et de iis vulgo ad missam vel ad aquam praedicabatur. Supra millia hominum XII eo tumultu utriusque sexus interempta. Idem quoque supplicium in omnem sexum, et aliis in civitatibus desaeviit; ut ad XL hominum millia per Galliam eodem tempore, et praestituto die delendis ad unum omnibus protestantibus caesa dicantur. Hoc est inter omnia crudelitatis exempla rarum et singulare, ut si antiqua persequutionum exempla quis miratus sit, jam mirari desinat, cum religionis ergo non alias uno in regno tot neces patratae sint. Ab hoc facinore rex edictum divulgat: velle se omnibus notum esse. Amiralium et socios ejus ex mandato suo occisos esse, non tamen religionis causa, neque quod pacificationis foederibus contravenire vellet, verum ut nefariam conspirationem illorum in necem suam et fratris et reginae matris et regis Navarrae, et ceterorum regiorum administrorum anteverteret. Itaque reformatae religionis homines indemnes atque illaesos sub protectione regia se fore sciant. Et mandare se omnibus regiis administris, ne illis in corporibus fortunisve vis injuriave ulla inferatur. Verumtamen, ut omnis ad seditionem et tumultum causa praecidatur, inhibere se conciones conventusque tam publicos, quam privatos omnes, eousque donec melius per eum providebitur. Et qui contra fecerit: capitale esto; bona confiscentur. Alterum edictum publicatur, ut

omnes reformatae religionis homines primarii et capita in custodias tradantur; de conjuratorum nominibus per quaestiones interrogantor, et sese pur gantor. Ita conjurationis nomine miseri mortales miris modis plectebantur; nec erant ad defensionem valida argumenta, cum alia esset causa, alia diceretur. Parisiis, qui necem evaserant, Mongomerius, et Monsieur Vidame de Chartres, aliique, antequam fama necis virorum illustrium praevenisset, Rocellas occupaverunt, nonnullaque oppida, et omnes sacerdotes, religionisque papisticae homines pari crudelitate interemerunt.

Interim cum equitibus, qui Belgis auxilio proficiscebantur, Albaniani conflixerunt, viceruntque, et captos omnes Albanus in patibulum suspendit. Auxiliis gallicis Belgae destituti, magnis incommodis affecti sunt; primumque Albanus Montium obsidet, et tandem ab Ludovico Nassovio per pactionem recuperat. At Galli, qui in praesidio civitatis erant, in Gallias quidem per praesid ium Albani deducti ab regis Galliae militibus caesi sunt. Mechlinia ab praesidio Orengiani principis deserta, quo d ad defendendum consistere dubitasset, cumque se tard ius dederet, data ad praedam hispano militi. Ubi praeter miserabilem stragem, trucidatis fere omnibus viris et feminis plus minus CCC, et bonorum direptionem, honestati feminarum, quod in captis etiam urbibus servari solet, non modo non con suluerunt, sed ad omnem libidinem per effusissimam licentiam, matronis et virginibus pessime abusi sunt. Similiter accidit civitati Terremondae. Aldenardum pecuniis se redemit. Orangius Ansterodamo nequicquam oppugnato, ultra Mosam amnem gelu ac frigore exclusus revertitur, et proditionem suorum severissi me vindicavit. Etenim

tres ex praecipuis belli ducibus, qui ipsum in manus Albani tradere conati sunt, in quatuor partes dissecuit, multis dextram amputavit, et plurimos vario supplicii genere affecit. Eum quoque qui Mechliniam deseruerat capite mulctavit. Albanus interea conabatur civitates amissas recuperare ; et Neomagi in Geldria sedem belli figit, unde exercitum ad civitatem Harlem mittit, quae muris nudata acerrime oppugnabatur. Sed postrema oppugnatio acrior fuit. Nam cuniculis Hispanorum ex adverso obviam contrariis artibus et validioribus viribus itum est, ita ut XIII tribuni vexilliferique ea oppugnatione ex Hispanis desiderati sint. Eadem insuper, qua haec oppugnatio facta est, die, Orangiana auxilia, cum commeatu vehiculis deportata, per glaciem salva in civitatem recepta sunt, unde per propugnatores novus murus ab intro fossaque perducta sunt. Quibus rebus Hispani spe potiundae urbis frustrati sunt ; quorum saucii, cum in oppidum Armue missi fuissent, ut navigiis Antverpiam deportarentur, ab hostibus oppressi, et in mare ad unum omnes praecipitati sunt. Ab iisdem in portu antverpiano sex naves onerariae supellectile aurea, argentea, et tela linea, quae pretiosa et multa in illis provinciis fit, onustae occupantur; praedaque omni Hispanorum, quam ex captis et deditis urbibus collegerant, potiuntur. Ad haec civitatem maritimam Bergen occupant, tormentaque aenea cum apparatu bellico in potestatem redigunt ; et conflatoria salinaria, ut vectigali salis Hispanos privarent, confregerunt.

In Ungaria bellum non est gestum, sed ex solita fortuna clades non defuerunt. In Inferiori enim Ungaria ad oppidum Simandium celebres

mundinae mense Aprili fieri solent; ad has depraedandas ex Superioris Ungariae tractu, a Cassovia, Tokajo, aliisque praesidiis ad DCCC congregantur equites et pedites. Quod cum ex itinere longinquo, tum in tanta exploratorum copia Turcas latere non potuit, praesertim quod per pagos tributarios praedabundi iter facerent. Nam ex oppido Debrecenio ad CCC equos, aliis item ex pagis plures vi abducunt; tandem ipso die mercatus, quo frequentes negociatores convenerant, insperato invadunt, multos obtruncant, multos capiunt, praeda ditissima auro, argento, rebusque omnigenis pro libitu sese onerant. Haud multum processerant, cum hostis sese aperto in campo ostendit, sed quibus neque certus ordo, neque certum imperium, neque unus dux, utpote collectitii, vagi et latrociniis potius assueti, facile ad primum concursum terga vertunt. Deinde ibi caedes fit non pugna, et deleti fere omnes aut capti; ex quibus XX equites germanici, qui Ruberi jussu, sperantis majorem praedae partem, se eis coujunxerant, Budam delati per ludicrum spectaculum equis insidentes et armati publice ostentati sunt; aliquot ex captivis Selimo Byzantium missi; inter quos Gregorius Docius juvenis ferox ex nobilissima familia, matre Jaxythia, Byzantii in mare projectus est. Eadem pestifera amentia in oppido Debrecenio iterum congregari coeperunt; contra quos Christophorus Bathory praesidium varadiense misit; commissumque est praelium in foro oppidi, et superati trucidatique plurimi; capti fere ad centum. Ex queis in christianam plebem atrocissimorum scelerum grassatores XX, judicio condemnati, iisdem, in quos saevierant, traditi, similibusque poenis, quibus illos affecerant, lento igne ustulando necati sunt.

Ceteri in compedibus ferreis ad aedificium varadiense, gravissimorum operum assiduo labore poenam luerunt. Idcirco cum saepe ad Maximilianum de iis Stephanus Bathory conquereretur, commissurum se suis praefectis solebat respondere, ut ab excursionibus per ditionem transsilvanicam abstineant. Sed id per eum more solito observatum est; cum nunquam ab perpetuis excursionibus cessatum sit. Eam ob rem apud Turcas graves Stephano molestias facessebant; quod persuaderi non poterant, quin connivente aut consentiente eo patrarentur, praesertim quod aliqui ex transsilvanicae ditionis hominibus capti fuissent, qui sese adversae partis excursatoribus miscuissent. Magnis ergo subinde muneribus illorum facinora apud purpuratos delere cogebatur. Ex quibus rebus factum est, ut castellum novum Erdeohegy ad fluvium Fekete Keres erigerent ad prohibendas excursiones, non modo caesarianae ditioni, sed etiam varadinensi valde incommodum. Qua in re illud mirum est, quod caesariani cum decem fere millia hominum ad latrocinia conductorum, quae vel in magno bello vix trucidata fuissent, biennio amiserint, eo ipso tempore, cum pauci Turcae castellum aedificarent, ne ora quidem ostendere ausi sint. In Illyrico feliciori fortuna excursionibus usi sunt, siquidem ex confiniis praesidia ad conventum diem congregata in interiorem Bossinam irruendo magnam praedam egerunt, agrestium praesertim hominum. Quam rem Selimus expostulavit contra foedera patratam. Cui Maximilianus, quod se imprudente patrata essent, excusavit, jussitque captivos dimitti; sed cum populi depraedati Byzantii supra capita ignis incensi significatione querelas Selimo detulissent (id quod ii facere solent, qui gravissimas

querimonias, cum imperator equitat, ad eum deferre volunt), se ejus rei vindictam sumturum testatus est.

Porro caesar instituto paterno de successore cogitare coepit, cum paulo ante duos filios ex Hispania revocasset, et duos alios eo misisset. Conventum ergo Posonium indixit, in quo filium primogenitum Rudolphum eligendum in regem curat. Per novi regis creationem freti ordines regni pro Stephano Dobone et Johanne Balassa apud eum intercesserunt, cumque in principio ab notabili clementia auspicari regnum placeret, Doboni gratiam a parte impetravit, Johanni autem Balassae, si coram patri satisfaceret, recepit fore, ut pater ei quoque gratiam faceret; is enim perforato muro arcis, ac deceptis custodibus antea evaserat. Sed Dobo non diu libertate laetatus est, cum intra paucos dies exstinctus sit. Johannes autem Balassa Viennam profectus novi regis auctoritate in gratiam receptus est. In eodem conventu, electione praehabita, ad coronationis celebritatem alius conventus in mensem Augustum decretus est, qui celebris fuit, pro regni conditione, duobus millibus et quingentis equitibus ungaris, evocatis non modo procerum reliquiis, tanquam ex naufragio, sed aliis etiam potioribus ex confiniorum praesidiis. Habiti sunt peracta coronatione ludi equestres, et unus inter alios arcis ligneae oppugnatio*),

*) Forgách S. jegyzete: Nem volt ebbe semmi; mert az várba csak német volt; lovag gyalog talám volt50; faltörő álgyu ugyan bizoniai az sánczokba, kikkel hozzá lövedeztek, de fagolyóbissal, kiket mind az vár felett bocsáttak; belől is sok álgyuk állásokon, mintha hegyeken voltak volna, kikkel az sánczokra lövedeztek. Az várbol ki lövedeztek, sok puskások kivül belől, kik egymáshoz lövedeztek. Az várból kiittöttek; innét kivül reájok mentenek, kopjákat törtenek, harczoltak lovag gyalog, az álgyulövés számtalan volt, végre megostromlák, és

quam Johannes et Andreas Balassa defendebant; oppugnatores autem erant lixae et mulieres cohortium germanicarum, quas coronationis gratia Viennae caesar conscripserat. Eae mactatorum animalium exta et sanguinem collegerant, et ut in veris oppugnationibus fieri solet, sese defensoresque foede maculabant; deinde arcem tradentibus propugnatoribus ceperunt, et combusserunt. Creditum est ad notandam familiam Balassianam duos viros, quorum alter recenti gratia, alter a paterna proditione infamis esset, deformi et inhonesta specie ludicri notatos esse. Me ipsum, hercule, pudet, pigetque, quae forma fuit comitiorum, qui viri, quae consilia, enumerare: in quibus nihil magis dignum fuit, quam ut amplissimi regni, cujus ne imago quidem superest, amisum decus dolerent, lugerentque. In eodem comitio cum de externis praefectis multum diuque conquesti essent, et de episcopatu jauriensi, quod homo italus, et qui semper Romae ageret, destituta interim ecclesia, episcopatum ab illo, assignata ei pecunia redemit, quod etiam Ungari decimas reddere negarent; sed potissimum quod tum mortuo rege Poloniae regnum pro filio ambiret. Poloni enim Ungariae calamitates et interitum objiciebant, et quod externos in possessionem regni introduxisset. Ob quod unum

az fokokról vér csorgott le, hogy már az viadaltul, megvevék, hamis fejeket rakának fel, és csinált embereket akasztának fel az fokokon. Egyszer menének zászlóstul az asszonnépek alája, tekenőkkel, ásókval sánczot ásának, hozzájok lövedezének. Akaratjokval hullani kezdének, és elfutamának. Az várbeli kapitánokat királ eleibe kötözve hozák, térdre esének; királ megkegyelmeze nekik. Ez vár vivása alatt az magyarok egymással sok kopját törének, játékra csinált kopjákat. Az várat meg nem égették, hanem épen hagyák; azután az község hordta el. Ezekre én reánéztem; különben nem volt.

potissimum in petitione regni repulsam postea tulit.

Sub idem tempus duorum regnorum Moldaviae et Poloniae mutationes factae sunt. Sed ut Moldavicum negotium praecessit, ita etiam priori loco expediemus. Superius narravimus, uti despotes occisus sit, et Alexander in gratiam Johannis II. ab Solymano remissus. Quo paucos post annos fato functo, filios duos reliquit, una cum matre, femina, ut inter barbaros, ingenio et prudentia non contemnenda; cum adolescentes filios satis florentes in tranquillo statu, suo consilio reliquisset. Quae ubi decessit, et Bogdanus filius regnum adeptus est, luxuriari coepit, consiliarios veteres spernere, ac novos pariter adolescentes, ac eos Polonos, qui ex solito commercio commeabant, recipere. Ita fiebat, ut et consuetudine pravorum consiliariorum et naturae feritate insolesceret; aliquos Turcas, qui parentes ab exsilio comitati fuerant, occidit; denique suae gentis homines nullo honore habito contemnebat. Soli Poloni custodiam corporis, soli negotia regni administrabant. Ad haec ipsemet saepius Hotino, quae arx fluvio intermedio tantum ab Polonia abest, luxus gratia in Poloniam rhedis excurrebat. Postremo ad Poloniae regem misso oratore, se et regnum ei commendavit, ut imperium palam ad Polonos transtulisse videretur, ignarus adolescens ex insita barbaris ferocia, regnum internis et domesticis consiliis magis stabiliri, quam ambitione amicitiae externorum regum. Deinde duas sorores in Poloniam dat, et ipse uxorem ex Polonis desponsat. Has ob causas et suis et Turcis invisus esse coepit. Itaque Selimus, primo ut externae nationis et sibi suspectae omnem amicitiam et commercium vitaret, mandare; postea

evocare Byzantium, promittens, remissurum eum, modo sibi de ejus fide constet. Ad eam legationem ex consilio Polonorum ita respondit: Se quidem tributa libenter pendere, sed Byzantium nequaquam venturum. Hinc Selimus Byzantii novum principem Johannem quendam creat, et cum exercitu militum eorum, qui ad Pontum existunt, Tartarorumque auxiliis ad occupandam provinciam ablegat. At Bogdanus usque eo delirabat, ut tum quoque unica rheda in Poloniae finibus vagaretur, cum novus princeps Zuchvam sedem atque regnum nemine repugnante occupavit. Tandem autem collectis iis modo rebus, quas mora hostis concessit, in Poloniam cum Petro fratre minore, relicto in Hutino, quae arx in edito monte est in finibus Poloniae, praesidio Polonorum, aufugit. Johannes nihil moratus Hutinum una cum exercitu Turcico et Valachorum obsidet, qui tormentorum aeneorum et sulphurei pulveris in Zuchva copiam non mediocrem nactus erat. Interea Bogdanus ad regem Poloniae proficiscebatur, sed alius casus ei oblatus est. Nam Martinus Sborovscius in itinere, illatis duobus vulneribus, eum cepit, et non antea dimisit, quam XX millium nummum aureorum vades daret. Etenim Sborovscius sororem Bogdani ambiens, tantundem in sumptum fecisse, et injuriam etiam cum ignominia conjunctam magna verborum contumelia in convivio spretus et contemtus se accepisse affirmabat. Rex ubi ad eum Bogdanus venit, auxilia decernit, et Russiae Podoliaeque Palatinis, ut eum cum exercitu in regnum paternum reducant, imperat, oratoremque ad Stephanum Bathoreum in Transsilvaniam cum secretis mandatis dimittit, petens, ut vicini principis calamitate motus, eum ope et auxilio juvet. Quodsi omnino copiis

juvare nollet, liceat milites conscribere, et per fines regni Transsilvanici in Moldaviam ducere. Ex qua legatione cum facile appareret, quam magno periculo sua causa Transsilvaniam implicaret, maritimique belli clade Stephanum sua auctoritate in sententiam tracturum credidisse: Stephanus omnia se majestatis regiae causa facturum respondit, quae modo recto judicio, et sano consilio, magnisque fundamentis praestari posse putet. Quod vero auxilia det, aut ex suo regno bellum Selimo inferri patiatur: id nihil aliud esse, quam opportunissimam provinciam et Poloniae et christianitati, hostibus intempestive objicere; praesertim quod magno Selimi et patris beneficio hactenus immunis conservata sit. At, ad regiam majestatem pertinere, qui potentissimus princeps haberetur, et cui Bogdanus se atque regnum commendasset, ne Polonicae amicitiae causa regno ejectus perpetuo careat.

Itaque Russiae et Podoliae Palatini ad Hutinum cum exercitu venerunt, et parva praelia nequicquam tentavere, multis suorum amissis, praesertim in flumine, cum fuga praecipiti in flumen ruerent. Ita conatus regis nequaquam successit; cum sperasset ex clade navali se, aut per gratiam, aut intentata vi, Bogdanum in regnum posse restituere. At Selimus misso oratore expostulando graviter denunciavit, ut ab Moldavia abstineret, et Bogdanum cum fratre sibi dederet. Rex intra regnum suum Bogdanum non reperiri respondit; fratrem autem, qui Bogdani culpa non attineretur, per oratorem Selimi, stipulante illo de salute ejus*); quem Mehemetus primarius vezirius, attributo ei honesto salario, liberaliter amplexus

*) Kimaradt az ige.

est. Per idem enim tempus Tartari quoque in castris erant, et propinquos pagos populabantur. Tot enim exercitus Polonis opposuerat, cum dubitaret occasione novae cladis, et confoederatorum principum legationibus eos sollicitatos, Moldaviam invasuros: praesertim quod semper illius provinciae potiundae cupidissimi fuerint, ut et bellum, si opus esset, propugnare, et inferre possent. Quamobrem omissa superiorum annorum tributa, LX millia numum aureorum, et vestem pelliceam XL millium, solo terrore remittere per oratores, et Hutino Polonos, impetrata eis salute, evocare coacti sunt. Quibus omnibus patratis Johannes Valachorum regulus Turcarum exercitum dimisit, nobiliores autem et praecipuae auctoritatis viros, praesertim Bogdano studiosos, more quodam gentis omnes trucidavit. Ea enim est illorum barbarorum immanitas, ut levissima de causa dominos occidere, et dominis subjectos consuetudo sit. Itaque nulli unquam diuturnum imperium esse potuit: neque est isthic ullus familiarum splendor, quae nulla de causa, et saepe pecuniae aut bonorum aviditate universae delentur. Graecanicae fidei omnes sunt observantissimi; neque hactenus repertus est, qui novum dogma, severitate poenae, quamquam omnium nationum homines eo commeent, profiteri ausus fuit. Sed superstitionibus potius quam religione tenentur, cum et ipsi, et eorum sacerdotes, fere idiotae sint, vix illyricarum litterarum, quas solum in usu habent, notitiam habentes; majus crimen vix aliud habent, quam diebus vetitis esum carnium; ideo supra dimidiam anni partem sese abstinentia omnis pinguitudinis macerant. Uxores dimittere, et alias ducere, commune est; homines occidere et violare, qui suae religionis non sint, non ma-

gnifaciunt. Propter duarum provinciarum Valachicarum contiguitatem, tanta est in Transsilvania illorum copia, ut tertiam pene agrorum partem occupent; sed ita rudes, et ab omnibus hominibus degeneres, ut nullo exemplo, nulla lege ad civilitatem adduci possint. Nullis omnino domus sunt meliores, quam ingenuorum stabula; in uno eodemque tecto, ac eo modico, plures familiae degunt. Praecipuus victus omnibus unus est ex pecore, plerique panem praesertim aestivo tempore non gustant, cum aestates totas in sylvis et nemoribus degant; neque vestitus alius viris, et feminis, nisi quem ipsi texunt; interulas sevo inungunt, ne vermes generentur, quas nunquam deponunt, nisi laceras: eam etiam ob causam viri et feminae pariter capillos sevo aut pinguedine ungentes; corpora habent alba, sed olentia; laborem omnem fugiunt; quodsi quis morbo corripitur, nulli alteri rei, quam labori praeterito, etiamsi multos ante annos quid praestitissent, attribuunt. Ideoque latrocinio fere omnes operam dant; ex quo effectum est, ut majores nostri peculiarem magistratum capitalem statuerint, qui omnem provinciam singulis annis peragrando, quaestiones de illis haberent; quod nostris quoque temporibus durat. Quod minimo labore fit, milio vitam sustentant; tritici et vitium culturam, tanquam supervacaneos labores, negligunt. At Bogdanus ob malas artes regno pulsus, et exul, nemine prorsus adjuvante desertus ab omnibus, egens et pauper, in ditionem Maximiliani se recepit; ab quo itidem per Selimum misso oratore ad dedendum postulatus, aegre vitam sustentavit, ab iis, quibus immensas largitiones facere erat solitus, negligenter habitus et desertus; et sponsa, quam stolido luxu ambiverat, spoliatus; cui carpentum mirifico

sumptu confecerat. ut rotarum quoque circumferentiis et qua uspiam ferri usus fuit. argenteis laminis auratisque exornasset: quod exuli tandem non commiserationi. sed potius irrisui fuit. Unum in omnibus barbaris notabile videtur. quod otium et voluptates turpissimas pro summo bono habentes. consiliorum ac disciplinae et ordinis omnis curam. veluti laborem et dolorem aliquem. fugiunt. et turpissimi otii ac voluptatis amore bonam atque malam fortunam pariter ferunt. Ideo barbarorum regulorum liberi. qui stulte regna avita amiserunt, apud nos multi visuntur. et passim quoque alibi.

Paulo post rex Poloniae Sigismundus Augustus e vita decedit; cum quo familia Jagellonum exstincta est. Nam ex uxoribus. cum quatuor habuisset. prolem nunquam suscepit ullam. Ex quibus duae Ferdinandi Caesaris filiae invicem, pontificis indultu. successere. Per idem tempus caesariani excursiones factitabant; sed quia per campestres vias, qualis Ungaria Inferior fere tota est. non ita tutum erat praedari, per ditionem Varadinensem coeperunt vagari. Raro quidem illi hostem unum vel alterum per pagos et possessiones dimorantes offendere : sed miseram plebem christianam praedari, ac magnis tormentis in corpora pro exigendis pecuniis desaevire. Tandem assueti hisce latrociniis duces omnium circa confiniorum singuli manum hujusmodi latronum congregant, peditum plus minus bis mille, plerique etiam ab agrestibus equis ablatis equitum speciem faciebant. Addunt ducem ex eorum ordine, audacia et latrocinio magis conspicuum, colluviem egentium ac perditorum ad oppugnationem castelli Jeneo dimittunt. Turcae tanquam ignari eorum, simulare, ac sine displosione tormenti admittere :

illi castellum scalis oppugnare, alii subruere muros ligneos; alii ultro in oppidum admissi. Tum repente Turcae ex oppido, arce, et qui in insidiis erant, erumpunt: et illorum terga caedere, omnibus ad internecionem caesis aut captis. Forte aliqui partium Transsilvanarum suos conjunxerant; quibus Byzantium missis, iram atque indignationem per oratores aegre discussam moverant; at in consilio (divanum vocant) disceptatum est, an germani foedera violarint; et senatusconsultum factum, esse violata et bello vindicanda. Id bellum clades maritima, ut paulo post dicemus, distulit. Sed irritatis semel finitimorum Turcarum animis, Solnociensis begus excursione in caesarianam ditionem facta, christianorum supra D capita, conflagratis pagis aliquot, in servitutem abduxit. Haec in Inferiori Ungaria. At in partibus caesarianis, ad Cassoviam primum arx Gedeo ab Turcis facile est occupata. Ea erat Johannis Peteo, sed praesidium caesaris; quod tamen ille certis de causis ad se evocaverat, idemque occasionem perdendae praebuit; siquidem unum ex nocturnis vigilibus jam ante Turcae corruperant; et commodum accidit, ut praesidium quoque abesset. Nam hic mos a temporibus usque pacatis perduravit, ut certi aliquot excubitores, sive agrestes homines, sive vilissimum quodque hominum genus, bini vel terni vigilias nocturnas in arcibus agerent; miles fere ab eo munere immunis est*), nisi ubi praefectus, qui modo solertioris est industriae, simul vigilias circumit, aut id alicui ex praesidiariis demandat. Haec res tempore pacis tolerabilis fuit. Postquam autem mortuo Lu-

*) Istvánfi jegyzete: In Sziget milites excubabant, nullus agrestis.

dovico rege, Johannes imperium excepisset, et mox Ferdinandus partem Ungariae et Illyricas provincias per homines factiosos ad se traduxisset, plures arces dolo utrinque amissae sunt, aut praesidio destitutae, quam armis ab hostibus captae; ita neque offendendi neque defendendi sui modum habuere. Igitur vigiles ex villis utrinque tributariis erant, quorum unus ad proditionem conductus, praefectum cum majore praesidii parte exivisse, per exploratores ad Turcas defert: illique tempore et loco convento cum affuissent, appositis scalis, et adjuvante vigile, in arcem facile evadunt. Ad quorum strepitum excitatis militibus, cum unus adcurrisset, confestim obtruncatur, statimque aliis captis, aliis necatis, arcem occupant.*)

In transdanubiana ditione alia clades interitu celebris viri, major et acerbior, accidit. Georgius Turius, magni nominis dux**), praefectum Canisae

---

*) Forgách S. jegyzete: Szervel virrasztottak. Az szakácsra került volt az szer egyfelöl, másfelöl drabant virasztott. Az szakácsnak felnyujtották kopján az börböl csinált lajtrát, ki az lövő likhoz kötötte, és azon mászták fel eggyenkint. Hogy az társa másfelöl az zergést hallotta, megszolitotta az szakácsot, hogy jól vigyázzon; az szakács azt mondta, hogy az kecskék ugrálnak, kiket metszeni vittek volt az várba. Az többi ugy lett oztán, az mint irva vagyon. Attól elválva, hogy az praefectus, ki Simon Antal volt, ugyan elbucsuzott volt, és más ment volt bele szinte akkoron, Farkas diák, ki oztán az sialkodásra egy dárdával ugrik ki kamorájából, és halálig vivott szegén.

**) Forgách S. jegyzete: Ez az narratio nem igaz. Mert az töreket rablani kildte volt Szalába Pirzuz Alibeg; maga ott nem volt, hanem elöttek bocsátta volt Malcuch agát. És hogy az rablót elérte, megverte és szinte az helyig üzte, ahol az egyik les volt. Az ellenség oztán az lesből kiütött reá, és megverte. Egy sárnak szoritotta öket Orozton nevő falunál. Ö maga alatt az lovat vágják, és az sárba elesik, gyalog kigázol és egy inassa egy török lovat, kit ott fogott volt, viszen neki, kire szegén, miért hogy nehéz ember vala, fegyver is volt rajta, meg is fáradt volt, fel nem ülhetett, hanem ott

agebat, et crebris excursionibus infestam reddebat Turcarum ditionem, et magna illis damna inferebat. Qua de causa turcicus praefectus zigetiensis dolum machinatur. Etenim secretissimis litteris et nunciis ex christianis parentibus sese ortum significare, neque quicquam magis cupere, quam ad eam religionem veram, in qua nimirum natus sit, redire; agnoscere enim se veram fidem, agnoscere quid salus animae postulet; rogare ergo eum, ut se consilio et auxilio juvare velit. Tamdiu per internuncios et tam callide res agitata est, ut fidem Georgio fecerit; et ad Maximilianum per eum perlata, approbataque sit. Itaque diem statuunt, ad quam Georgius adsit, ille vero concisis praesidiariis turcis Maximiliano sacramentum praestet. Georgius cum selectissimis equitibus ungaris D, peditibus CC ad condictam diem advenit. Ille autem ab prorege budensi auxiliis comparatis, in ipso arcis prospectu, postquam Georgius comparuisset, se ostendit. Ubi Georgius aliud deliberatum fuisse, et aliud evenisse videt, ad pugnam se praeparat; summoque ardore, alteri pro vita et salute, alteri ab saevissimo suo hoste se liberando, quem unum vehementer metuebant, acerrimum praelium faciunt Ad extremum tamen superante

---

érték. És látván, hogy az szabadulásban semmi reménség nincsen, az sisakot kiveti fejéből, a végre hogy elevenen ne foghassák meg, hanem hogy az fején halálos sebek essenek, és nagy erősen vívott mind halálig. Végre ennehány kopjával általöklelték, az fején is sok sebek estek, és úgy esett az földre. Az török is látván, hogy nem él, úgy vették fejét. Igy lett az jámbor vitéz embernek halála. De holta után fizeték meg maradékinak jámbor szolgálatját, hogy Keszöt az kastélt, kit Maximiián császár neki adott vala, feleségétől gyermekitől, List János kedvéért, ki akkor győri pispek vala, és az kastél is az pispekséghez való volt, azontúl elvevék tőlök. Nem sok idő mulván az fia is, Pál, ki az császár inasi között vala, meghala.

paucitatem multitudine, Georgius fortissime pugnans occubuit, et ceteri fere omnes. Ex tenui quidem genere ortus. et mortuus; sed honore tamen militiae, et morum probatissimorum, atque adeo totius vitae, praestantissimus vir censeri merito debet.

ORATIO

IN FUNERE IMP. FERDINANDI I.

HABITA

VII. AUG. M. D. LXV. IN TEMPLO D. STEPHANI VIENNAE.

Quod unum semper, Augustissime atque Invictissime Imperator, vosque Serenissimi, et Illustrissimi Principes, primum mihi antiquissimumque fuit, uti in omnibus quae agerem, divinam mihi opem atque auxilium implorandum putarem, id mihi maxime esse agendum hoc tempore constitui. De Ferdinando enim Caesare mihi verba facienda sunt, de summa eius incredibilique virtute, de rebus gestis, de meritis in Christianam Rempublicam maximis atque amplissimis, quae, quando me aequare dicendo, nulla vi aut copia orationis posse intelligo: tum idem Deum immortalem, Parentem, Conservatoremque omnium precor. ita mihi, dum hoc postremum pietatis munus, optimi Principis et fortissimi memoriae persoluo, volens, propitiusque adsit, uti illius virtutibus clarissimis et maximis commemorandis, vos, ad exemplum antiquae virtutis excitare, revocareque adeo queam. Quo in munere fungendo simul illud me assecuturum spero, uti dum mecum paternas laudes atque indolem, in filio eodem Imperatore, maximo et fortissimo non minus, quam oris lineamenta effigiemque agnoscitis, desiderium tanti amissi Principis leniendo, Maximiliani felix faustumque Imperium Christianae Reipublicae universae gloriosum idem Austriae familiae, formidolosum communibus hostibus vobis aliquando fore spondeatis. Ferdinandum amisimus (nisi reviviscere eundem Augustissima ac felicissima relicta prole, immortalemque adeo fore credendum est) Ferdinandum, inquam, ami-

simus, in quem unum ita Deus immortalis, summa omnia divinaque contulerat, ut, quod votis omnibus optandum nobis expetendumque fuit, si diutius eo Principe. Christianique orbis moderatore uti licuisset, huius unius auspiciis, virtute, felicitate, aut nullius praeterea tot malorum finis. quae nos diu oppresserunt, imminentia urgent, fuerit sperandus. Ita dum ex hoc loco de eius eximiis laudibus dicere instituo (id mihi imbecillitatem mearum virium agnoscenti, et cunctanter et prudenter fuit agendum) tot undique res tam inter se variae dicenti occurrunt, tot expeditiones, tot bella pro tuendis Imperii finibus, pro Maiestate Christiani nominis suscepta, uti illud quidem non desperem fore, ut animi mei studium in optime de me meritum Principem declarem, uti nulla orationis copia atque artificio, tantarum rerum magnitudinem videar assecutus, id vero minime unquam futurum putem. Sed me illud tamen in re tam gravi difficilique consolatur, quod apud eos viros verba facio, quibus quo propius licuit domesticas eius virtutes, fortitudinem, sapientiam, magnitudinem animi spectare (etsi longe lateque harum fama pervagata est) eo mihi aequiores futuros spero. Ita autem statuendum est, quisquis ille futurus sit, qui, ut maxime ab ingenio et ab eloquentia paratus, se existimet posse consequi dicendo, quae ille vivendo gessit, eum plane suarum virium oblitum, cum suscepti a se muneris magnitudinem, tum apud quos verba faciat ignorare. Haeret enim infixa vestris animis, atque adeo, ut nulla sit diuturnitate temporis obsoletura, immortalis Ferdinandi ac divina virtus, lumen ingenii, invicti ac celsi animi robur, religio, sapientia, quae, si ulla vi aut ubertate orationis explicari possint: tum eius esse

hoc munus censeatis, qui aeque Princeps in dicendo, ut Princeps in agendo habitus Ferdinandus est, longe unus inter omnes eloquentiae laude excellat. Quae quidem, etiamsi me minime fugiunt, sive tam complecti animo divina eius, atque immortalia in Rempublicam merita volueritis, sive quibus me beneficiis augendum perpetuo honestandumque curavit, tum me haud uno nomine adductum accessisse ad dicendum, ab eodem arrogantiae crimen longe abesse, quod graviores partes, quam meae vires ferant, mihi imponi passus sim, sed pietatis, sed studii, sed officii laudem meritum aliquando existimetis, qui monumentum hoc qualecunque illud futurum sit, meae in optimum ac sanctissimum Principem observantiae, in quem nulla mihi posthac facultas relinqueretur, grati animi significandi extare ad posteritatem voluerim. Ereptus nobis est Ferdinandus, si res illius gestae, si pietas animi, morum sanctitas, vitae instituta et rationes spectentur (quando satis ille laudi et gloriae vixit) minime immatura morte : si Reipublicae tempora, calamitates impendentia bella a saevissimo hoste atque immanissimo, immatura morte ille atque importuna nobis maxime ereptus est. Aeque enim natus Christianae Reipublicae causa, positus idem celso et sublimi loco, ut esset, qui sua vigilantia, sapientia, consilio imminentia mala explorando a nobis arceret : mortuus aeque nostra causa lugendus, tanta communis salutis iactura facta deflenda, lacrimis, luctu, moerore testanda, monumentum summi doloris illustre ponendum constituendumque est.

Habetur hoc parentibus a nobis pietatis munus, quicunque illi sint, quibus huius lucis usuram referimus acceptam (nihil enim aequius esse ducimus, quam

in eorum morte fletu et lacrimis nostrum dolorem testari, per quos nobis vi ta licuit frui) mortuo Imperatore, fortissimo, iustiss imo, sapientissimo, qui non fortunae temerita te, sed divino consilio, non casu, sed sapientissi morum hominum suffragiis, non commendatione nobilitatis, sed virtutum maximarum delectibus, qui patriae Pater, Dux, Imperator, tot populis, tot gentibus, tot nationibus praeesset, qui exemplo domesticarum laudum ad gloriam, ad decus, ad immortalitatis studium suos excitaret, hostes, virtute, robore animi, autoritate parta optimis vitae rationibus, fama, Majestate nominis in metu contineret, quibus verbis, qua orationis vi, quo eloquentiae flumine conceptum animi dolorem exprimere, declarare nos posse arbitramur? Neque vero haec una est nobis causa doloris; aliae praeterea sunt et maximae et iustissimae; ut enim liberi non ob id solum parentes colunt, quod se ab illis in lucem susceptos, altos, educatos, ad honestae vitae instituta conformatos meminerint, sed etiam, quod eorum summa indulgentia utantur? quod se unice amari ab his, quod ferri in oculis animadvertunt. Ita tui Ferdinande Caesar desiderio angimur, quod omnia nobis munera cumulate persolueris, quae sunt liberis a parentibus expetenda, quod nos foveris charitate incredibili, liberalitate, benignitate complexus sis, tuo consilio saepe, et sapientia tectos servaris, sed quod tua erat in nos summa diligentia, charitas, singularis amor, ut id modo videreris, te uti homines virtute Principem, iustitia recte factis rerum gestarum magnitudine suspicerent et vererentur: moderatione, aequitate animi, lenitate, ut minime de summa tua dignitate decederes, parentem eundem indulgentissimum, mitissimo ingenio, comitate, facili-

tate et suavitate morum maxime amandum, non iam tacitis votis, sed laetis omnibus, atque exclamationibus domi forisque quocunque incederes, certatim effusi prosequerentur.

Ac mihi quidem de immortalibus ac divinis Ferdinandi laudibus dicere instituenti, longe alia ratio videtur ineunda, atque usus ceteros intelligo, qui summos homines Regesque maximos laudare aggrediuntur. De maiorum enim nobilitate, de rerum gestarum gloria, de victoriis, triumphis ita multa dicunt, ut de maiorum meritis maximam gloriae partem, quod praeposterum est, in eos, quos laudant, derivare videantur. Ita ille sapientissime statuit, tum posteris maiorum decora esse ornamento, tibi quidem partam ab illis gloriam, non solum sibi haereditariam relictam, sed debitam etiam summae virtuti meritisque in homines singularibus, quocunque illi loco nati essent se fuisse consecuturos probarent. Itaque quod se ortum ex Augustissima familia meminisset, in qua clarissimi belli Duces, summi Reges, Imperatores, rebus maximis terra marique gerendis, plurimi floruissent : quod Fridericum proavum, avum Maximilianum, Philippum patrem, fratrem Carolum, atque illum non suae modo aetatis, sed omnium seculorum Imperatorem fortissimum, et maximum domesticae gloriae et laudis auctores tantos haberet. Hinc sibi addi stimulos, atque adeo admoveri faces, quibus animum ad maximarum rerum studium inflammaret, tanquam sibi cum alienis non cum suis esset de gloria suscepta contentio, minime ille quidem obscure praeseferebat. Quae cum essent, ita se ille iam a prima aetate comparuit, ut non solum ex tanta familia natum se, id quod a fortuna haberet, sed dignum etiam, qui ex ea nasceretur optimis artibus imbuendo

animum, et quae viro Principi sunt ornamento, id quod magnae, ac spectatae virtutis est, facile demonstraret. Hinc decedente Ferdinando Rege Catholico Carolo fratri possessionem amplissimorum Regnorum in Hispaniis, in Gallia Belgica, in Italia, ac Novi Orbis imperium relinquit : ipse admodum adolescens praeter Noricos, Carnos, Austriam, qua paternae ditionis haereditate crevisset ad Pannoniae et Bohemiae regna, adiectis Illyris ac Marcomannis, incredibili populorum consensu, ut dari hoc unius Ferdinandi virtuti, non maiorum gloriae appareret, est evectus.

Erant quidem in Ferdinando, id quod neminem vestrum ignorare arbitror, cum alia omnia cumulata, quaecunque summis Regibus studia populorum, animosque conciliant, tum humanitas quaedam mirifica et singularis liberalitas quidem tanta, ut non id a fortuna habere (etiamsi in illum omnes suas copias effudisset) sed ab ingenio, atque animi vi quadam immensa, quae nullis finibus circumscribi posset, facile videretur. Ita veluti fictus ab aliquo Deo ac divinitus e coelo demissus unus esset in terris rebus hominum praeficiendus : in augustissimo orbis terrae consilio Romanorum Rex, Principum suffragiis, id sibi certatim populis omnibus votis deposcentibus deligitur, ac more et instituto maiorum Aquisgrani summae dignitatis insignibus, quod felix, faustumque et fortunatum Christianae Reipublicae esset, honestatur. Fuit haec quidem in Austria familia maiorum virtus, ut summos honores virtutibus maximis anteire, exspectationem hominum cum sibi maxima de illis sponderent, longe superare etiam viderentur : sed illud in Ferdinando eximium ac longe pulcherrimum cum ad tantam dignitatem, et quidem illam partem florenti sua aetate

regna nobilissima atque opulentissima accessissent, haud propterea extulisse animum, non sibi maiores spiritus sumpsisse, ea inquam aetate, quae ferri facilius, quam regi consilio potest, summa praeterea fortunae indulgentia, tantam inter homines potestatem adeptum tueri constantia quadam singulari, gravitateque potuisse. Ac vereor interdum, ne quis putet. secutum me eorum morem, qui magnos homines laudare consueverunt, hanc tantam virtutem Ferdinando Caesari tribuere (nihil enim hac una in summo Rege maius, divinius, admirabilius) illud vos etiam atque etiam monitos velim, cum illum mitissimum Regum omnium, lenissimum, aequitate animi singulari, et moderatione fuisse contendo, non me rei amplificandae causa, ac Rhetorum more, sed explicandae ac significandae loqui existimetis. Nam illud etiam minime esse silentio praetereundum puto, ubi ab eodem in summo imperio iustitiae partes exigerentur, ut id esse voluntatis magis et iudicii, quam naturae atque ingenii videretur, neminem acriorem unquam vindicandis hominum sceleribus, constantiorem neminem, nec graviorem, ut tamen longe acerbitas abesset, hoc uno fuisse.

Quae autem tanta parta dignitate eius auspicia, administrando imperio fuerunt? Cum maximi Reges, bellis gravissimis gerendis in mutuam perniciem pugnarent, Hispaniam, Galliam, Italiam perpetuis cladibus, incendiis, populationibus complerent, Turcarum tyrannis formidolosa arma Christianis populis, immensas opes, potentiam non ferendam ostentaret, ruinam, exitium moliretur, cum, inquam, per unius urbis excidium, quae eadem est Christianae Reipublicae unicum propugnaculum ac firmissimum, Germaniae Im-

perio, Italiae, Galliae, ac totius Christiani nominis immineret : unus Ferdinandus invicto animo, et adversus ingentem malorum molem obfirmato, in tanto rerum discrimine, trepidantibus omnibus, non ille quidem cunctando, sed celeritatem summam adhibendo, id quod temporis ratio postulabat, rem nobis restituit, ac magnam cladem a Christiana Republica, ingens dedecus, foedissimam labem summa sua cum gloria avertit. Ita cum potentissimus hostis, atque immanissimus ducenta hominum millia per Pannoniam in Austriam efudisset, atque arctissime obsessam urbem, aut vi aut metu propediem in potestatem redacturus videretur, retro redire, soluta obsidione, ac fuga praecipiti elatum maiore metu, atque ignominia, omissa re, quam vi in principio, et audacia tentata, se per Illyrium in Thraciam recipere foedisssime coegit. Revocate quaeso, Auditores, in memoriam quae deinceps Ferdinandus bella gesserit (non enim nostrum consilium est singillatim omnia enumerare, qua in re dies antea me, vox latera deficiant, necesse sit) qua magnitudine animi, qua virtute, quo consilio, unus Christianae Reipublicae propugnator fortissimus totius Orientis potentissimo Tyranno, se suosque hinc effusissimis sumptibus, hinc periculis maximis defunctus obiecerit. Neque enim ea vera laus est, unum bella multa confecisse, maximas urbes cepisse, devictas provincias, regna, atque imperia suae ditionis fecisse, sed pro salute suorum, pro patriae libertate, pro iustissima causa bellum illatum defendere coactum. tueri suos praeclare et cum laude potuisse. Ita apud Athenienses non minus, quam Miltiadis, Themistoclis, Periclis celebre Codri Regis nomen; apud Lacedaemonios Leonidae, quam Lysandri, Agesilai, qui in

acie pro suorum salute occubuerunt. Sunt quidem iusta arma, non quae studio gloriae, odio, cupiditate immani dominandi, ac proferendi Imperii fines geruntur, sed quae ita sunt salutaria suis, ut unis modo hostibus, atque in illa ultro incurrentibus exitium perniciemque afferant.

Ita vero ceteri Reges maximi victorias, et triumphos iactent, ut fateantur odio se et cupiditate victos, perpetuis cladibus pene ad interitum Christianam Rempublicam redegisse: eam laudem Ferdinandus adamavit, quam verae et solidae gloriae effectricem consentiens fama bonorum, nomen, immortalitas consequatur. Hic vero, facite, vobis veniat in mentem, qui status totius Christianae Reipublicae fuerit futurus, si immanissima bellua et saevissima perruptis Pannoniae claustris, quibus constricta tenetur, Christianos Reges, dum inter se odiis et bellis certabant, totius Orientis viribus aggressa esset. Ita enim vobis statuendum est, tot tantaque esse Ferdinandi in vos beneficia, et merita, quot quantaque vobis mala, clades, interitus, atque eversiones urbium erant timenda, nisi is a vestris capitibus ea sua virtute avertisset. Huic uni vere patriae parenti, vere Augusto, vere Christiani nominis defensori, quod vivimus, quod patria fruimur, liberis, coniugibus, atque omnibus quae in vita charissima habentur, referimus, acceptum. Quid enim non ille fecit, quam viam intentatam reliquit, quam non rationem consilii inivit, ut pacatis Christianorum Regum animis, ac privatis simultatibus Reipublicae condonatis, tanto hosti in nostram ruinam incumbenti, communibus viribus obviam iretur, magna labes e Christiana Republica tolleretur, Imperii Maiestas in antiquam dignitatem et gloriam vindicaretur? Qua ex re illi debita immortalis laus, et quod quidem gravis-

simum est, magna Christianorum Regum ignominia constitit, nobis adversa fortuna certissimam gloriam, hoc uno Imperatore, honestum otium, pacem, securitatem, finium propagationem invidit. Desertus autem ille in tanto rerum discrimine ab omnibus, non ob id tamen deseruit suos, sed in perpetua quadam vigilia manendo, ita se per septem et triginta annos gessit, ut sperandum sit, Maximilianum filium iisdem vestigiis paternam gloriam persecutum, non ex Pannonia solum, sed ex Thracia universa Christianorum Principum dissidiis adtollentem in nos vires hostem, ultra Bosphorum profligaturum.

Cum autem tanta eius virtus, animi vis, usus rebus bellicis esset, pacis artibus, religione ac pietate in Deum immortalem unus maxime excelluit. Quis enim illo sanctior? quis sacra, ritus, supplicationes, preces publice privatimque constantius tueri unquam aut maiori cum laude potuit? Nihil ille unquam facere in animum induxit, nihil prius aggressus est, quin a divis rebus auspicatus, divino semper implorato auxilio ad finem perduxerit. Qua in re commemoranda, id quod vobis quoque pro vestra summa in illum observantia usu venire intelligo, non sine gemitu tamen et lacrimis mihi videor illum in hoc sanctissimo Dei optimi Maximi domicilio, in his ipsis inquam subselliis procumbentem in genua, atque ex imo pectore suspiria ducentem, vota pro vestra salute, et incolumitate suscipere, preces effundere, ac si fieri posset, Deum vobis, vestrisque rebus propitium e coelo advocare. Nunc illud quis ignorat, in componenda Religionis controversia, re una omnium maxima et gravissima, quantum operae studiique posuerit, quas rationes, quae consilia pacis semper otii, et concordiae autor inie-

rit? magno quidem totius Christianae Reipublicae incommodo factum videmus, uti tot opinionum varietas per eam Religionis mentes hominum subire potuerit. Grave enim est amittere fortunas, parentes, pelli in exilium, a coniugibus, a liberis divelli, in servitutem abduci: sed omnium gravissimum est de salute in discrimen venire, aeternis suppliciis damnari, atque a sempiterna illa, et immortali vita, qua beati in coelo fruuntur, qui finis nobis propositus est optimus, et beatissimus, prohiberi. Ita Pius et Religiosus Imperator in omnibus publicis privatisque colloquiis, cum crebro Principum conventus dissidii tollendi causa indicti essent, id unum agebat, id cogitabat, in id vires omnes nervosque intendebat, ut ex orbe Christiano universo, coacto Patrum concilio, optatam pacem atque otium tandem nobis restitueret, qua ex re una fore intelligebat, ut communi consilio principibus ac liberis civitatibus in id conspirantibus, salutare, bellum adversus communes hostes susceptum, inprimis ex usu ac dignitate Reipublicae gereretur.

Iam in legum observantia, severitate iudiciorum, morum disciplina tuenda ita se acrem vindicem ostendit, ut nunquam odio in quenquam, simultati, cupiditati ulciscendi, quae una res inprimis in magis animis dominatur, indulserit, potestatem Imperii, atque animadvertendi severitatem clementia quadam singulari ac prope divina, lenitateque temperarit. Sunt enim hae primae virtutes, et praecipuae in summis Regibus spectandae, et qui magna Imperia administrant, ut in hominum malefacta saeviant, liberum animum ab iracundia, odio, cupiditate in eos ipsos retineant, in quos exempli constituendi causa animadvertunt. Ita Ferdinandus sibi esse iustitiae partes praestandas

duxit, ut clementiae lenitatisque suae esset memor, ita indulgendum ubi id misericordiae partes postularent, ut potestatis atque Imperii, quae una res maxime iudiciorum severitate stat, minime oblivisceretur. Nam audiendis hominum postulatis, cuiuscunque illi ordinis et fortunae essent, ea facilitate comitateque fuit, ut illi in hac parte laudis constet parem unquam fuisse neminem, unum esse hoc tempore, qui, si fieri possit, haereditariam hanc a parente virtutem, studio etiam maiorem reddat, cuius nobis Imperium, et Christianae Reipublicae faustum diuturnumque ominamur, Maximilianum filium videamus. Quotidie enim statis horis, omnibus aditu aperto, ut nullum discrimen esset, se adeuntes supplices oris quadam hilaritate mirifica accipiebat, ut timidis fiduciam adderet, audentiores ne extra praescriptos sibi cancellos evagarentur, maiestate, gravitateque pari, tanquam freno moderaretur. Saepe quidem ipse vidi, cum uno atque eodem die, centum supplices libellos acceptos legerit, totidem de consilii sententia privatorum causas re cognita transigendas curarit. Qua in re illud cum humanitatis cuiusdam incredibilis et inauditae, tum populare maxime, ubi puerum aetatis imbecillitate, feminam pudore prohiberi animadverteret, ultro occurrere, quid sibi vellet percontari, qui esset adeundus, a quo transigenda res esset, qua de re ageret, indicare ipsum consuevisse.

Criminationibus malevolorum audiendis, prudentia idem et continentia summa fuit, ut neque negligeret delata, nec temere in eos, quorum nomina deferrentur, pronunciaret; re ad consilium reiecta, ac de more cognita animadverti in reos, et convictos sceleris iuberet. Laboris tolerantissimus fuit, ut satis aptus perferendo haberetur, non a natura magis, quam diu-

turna exercitatione atque usu paratus. Negotium ubi utrumvis liceret, otio praeferebat, in otio, et cum vacuus esset, non cessabat, sed sive solus ageret, quae agenda viderentur, secum animo meditabatur, sive esset idem cum suis de rebus praeclaris sermones serendo, tempus summa cum voluptate traducebat. Temporis iacturam nemini ferendam, viro Principi minime omnium arbitrabatur, otium tanquam pestem quandam, et quae otium voluptates consequuntur, detestabatur. Corporis exercitamenta praeter venationem, cuius omnium studiosissimus habitus est, sive ea oblectationem quaereret, sive plurimum id tuendae valetudini et viribus confirmandis conducere arbitraretur, facile contempsit. Quo consilio et qua animi vi rebus providendis prospiciendisque esset, cum vos mihi testes locupletes estis, quos ille in partem consiliorum, ubi de summa Republica esset agendum, advocare consueverat, tum ipse omni suae vitae cursu, ex iis bellis inprimis, quae vel feliciter gessit, et confecit vel magna cum laude a nobis avertit, satis declaravit. Quid? nonne is unus Christianorum Regum omnium magnitudine animi ac sapientia quadam incomparabili, Turcae potentiam sustinendo, hinc pacis, hinc belli artibus, quae semper in illo summa cum gloria viguerunt, otio populorum et securitati consulere conatus est. Quid vero gloriosius? quid magnificentius? quid admirabilius, quam unum pro communi salute bella suscipere, dimicare, Regni fortunas, caput, salutem in discrimen coniicere? Belli praemia ad alios, rerum gestarum gloriam modo ad victorem pertinere? Atque hic te Pannonia, quae eadem es mihi Patria charissima, appello: huius enim unius vigilantia, studio, sapientia, quicquid tanquam e faucibus ereptum, appetenti atque hianti tua

viscera et sanguinem hosti crudelissimo, possides. acceptum refers.

Huius, inquam, unius virtuti et consilio, quod minus servitutis iugo acerbissimo cervices subieceris, omnibus Asiae atque Africae viribus in te crudelissimo hoste incumbente, debes vindici eidem eorum futuro, quae amisisti, nisi eam gloriam integram solidamque filio reliquisset, quo Imperatore maximo et fortissimo nunquam est nobis spes tanta interitura. Nullum autem ille in te unquam studii sui documentum et voluntatis illustrius dedit. Is enim unus est, qui te labentem sustinere, erigere iacentem, distractam et divisam firmare, et coniungere, sive summa virtute, atque animi magnitudine, sive rei militaris peritia opus est, maxime posset. Quod beneficium in te tantum, non solum tu quidem grato animo in praesentia agnoscere, sed tueri in posterum fide pari et constantia vltro tanti Regis praeclaros conatus adiuvando, totius Regni contractis viribus, debes. Ac cum aliae virtutes omnes in Ferdinando viguerunt, quae sunt summo Principe et Rege dignae, tum naturae bona in eodem eximia et praeclara fuerunt, vis ingenii singularis, memoria par, facultas ad dicendum, quae vellet, mirifica: ad haec quae studio comparaverat, et maximarum rerum usu reconditiores literae, rerum varia cognitio, praecepta Iurisconsultorum et Philosophorum scita, ut saepeeruditis hominibus, quaerendo, sciscitando, interrogando, ultro negotium facesseret Historiae studium et cognoscendarum rerum, quas maiores cum laude gessissent, acerrimum. Inter prandendum et cum animi remissio a rebus gravioribus quaereretur, variarum rerum atque admirabilium commemoratione mire gaudebat, cum nova semper et relatu admiranda sua sponte ipse afferret. Hispanicam

linguam una cum lacte a Matre hauserat, Latina frequentius utebatur, complurimum Gallica, quam aeque callebat, oblectaretur, Germanica inprimis disertus et copiosus esset. Munificus et liberalis cum in omnes alios semper, tum inprimis in eos fuit, quorum in se merita, et praeclara et testata essent, nunquam beneficium differri (minui enim et vilescere cunctatione et mora arbitrabatur) diutius spe eorum, quibus benigne faceret, desiderarive passus. Ita cum re illos iuvabat, in quibus suum beneficium collocarat, tum illud assequebatur, quod maximum est, ut exemplo ceteri incensi, fierent ad praeclare agendum alacriores. Assentatores, gulae et voluptatum administros, ac si qui alii infamia graviore laborabant, pessime oderat; Magistratus, dignitates et Regni, munera ampliora, ita ut nihil gratiae daret, omnia uni virtuti tribueret, non qui opibus et nobilitate, sed qui vitae innocentia atque integritate praestarent, deferebat.

Atque ita ille quidem perpetuo se in vita gessit, in morte tanquam ex ea certissimus illi ascensus in coelum pateret, pari fortitudinis et constantiae laude diem supremum clausit. Cum enim lethali febre correptus, atque aliquamdiu conflictatus esset, Nono Kal. Augusti, quem diem festum D. Iacobi Hispaniarum patroni divinitus sibi fore vitae extremum praedixerat, e vita migravit. Nam multos ante dies cum Sacrosanctam Eucharistiam tranquillo ad placido animo de more sumpsisset, multa graviter et copiose de mortali vita, multa de futura disserens, libenter se cum D. Iacobo, quem patriae suae paesidem, et tutelarem religione summa et sanctimonia venerabatur, coelum petiturum dixerat. Ita si eos, qui mortalem vitam cum bene beateque vixissent, sancte et religiose exuerunt,

felices, fortunatosque ducimus, quid de tanto Imperatore statuendum, qui per summam laudem, anteactam vitam, omni genere virtutum, pietate, religione, sanctitate clarissimus tam laudabili, et forti exitu finierit? Nemo posthac tam ferus, nemo tam barbarus, tam obstinato atque obfirmato ad omnia scelera et flagitia animo est futurus, quem non flecti, corrigi, ad meliora vitae instituta animum convertere, colere fidem, religionem, officium, cui tam sanctus et beatus exitus sit perspectus, credendum sit. Tantam viri fortissimi a nobis factam iacturam, amissum Regem tantum, Ducem, Imperatorem, cuius auspiciis erat Christiana Republica tuta futura, non hoc lugubri vestitu modo, qui animorum est index, sed fletu, lacrimis, si illae modo pares sunt, ad doloris magnitudinem significandam, prosequamur.

Sit hoc quidem nobis solatium vel maximum in malis non esse cum illo extinctam nativam illam virtutem, cuius recordatio perpetuo in nostris animis haereat, vigere in Imperatore filio eandem animi magnitudinem, constantiam, gravitatem, sapientiam superesse florentem aetate, corporis atque animi viribus, gloria, rebus gestis, qui nobis effigiem illam humanitatis, clementiae, lenitatis referat, superesse pari virtute praeditos filios, ne tanto nobis inflicto vulnere concidere necesse sit. At non sit haec nobis modo una causa doloris, exprimat a nobis lacrimas, avulsus a complexu liberorum, non natura, sed voluntate, sed animo, sed iudicio parens. Hoc enim illi pietatis nomen sanctissimum debetur, qui nos liberum loco habuit, fovit, texit, tutatus est, qui suo periculo a nostris capitibus certam perniciem, cladem, exitium, avertit, qui maiestate Imperii, gloria, nobilitate, Regum omnium Maximus et Clarissimus, cum suis ut

cum aequalibus vixit, quem improbi vindicem scelerum acerrimum, mitissimum lenitate, facilitate summa, humanitate singulari atque incredibili probi experti sunt. Plura dicere, Auditores, constitueram, si ulla modo dicendi tanta copia est, quae Ferdinandi laudes aequare possit, sed cum doloris magnitudo me, tum lacrimae ab instituto avertunt, quae me obruunt, atque impediunt dicentem. Detur igitur, quicquid temporis reliquum est, dolori, fletui, lacrimis, et sit eius laudandi finis, cuius nullus esse finis perpetuo fluens Oratio, perennisque esse possit, ego utcunque officio sum functus. Dixi.

VARIA.

I.

DELIBERATIO AD FERDINANDVM IMP.

DE NEGOTIO TRANSYLVANIAM A FILIO REGIS IOANNIS RECVPERANDI CVM SVCCVRSV DESPOTAE, VAYVODAE MOLDAVIAE, AB EPISCOPO VARADIENSI ELVCVBRATA 1561.

Etsi certissimum est, cuncta fatali providentia administrari, in nulla tamen re magis variabiles sortes, quam in bellorum casibus est videre. Nam uti e longinquo, matureque petita consilia suis destinatis finibus nonnunquam privari, illudique a fortuna solent, ita subitanea consilia, et extempore capta quandoque optatos sortiri fines, quorum alterum bellum Gallicum Italiae infestum, alterum vero Sultanorum Egypti miserandus exitus ostendit.

Proponitur itaque in praesentiarum ratio recuperandi Transylvaniam, et ditionem Trans-Tibiscanam, nisi fata iustis et certis consiliis aliena sint.

Nam Despotes (Vayvoda Moldaviae) per avios montes iusta peditum equitumque utriusque generis manu, tormentorumque apparatu Moldaviam ingressus, ac summa vi animi et corporis praelio fundens, si eadem celeritate et virtute utatur, dubio procul Transylvaniam spe citius recuperaturam, et Transylvanum simul nutantem, nihilque tale cogitantem, extuncque et interna militia carentem opprimi posse.

Ad hoc praestandum non deest Despoti erga no-

men Caesareum, quod imprimis est necessarium, fidelitas. Non desunt milites et duces praeclarae fidei, fortissimi ac prudentissimi. Et his copiam Provincialium adscribere potest, quorum plurimi et si praecipui quique vel metu, vel pretio, vel lucri causa, castra sequentur. Auri et argenti magnam vim consecutum, quae militi soluendo, scribendoque suppetant, constans est fama, facturumque ipsum, bona cautione, dubium non est.

Accedit utriusque provinciae contigua propinquitas, nemine mortalium saltus Alpium, per quos agmen duci debet, prohibente, haec omnia celeritate et insperata profectione praevertente. Ac ultro etiam Gabriele Mailath, possessore Castri Fogaras, qui imis Alpium insidet, non solum passum permittente, sed iustis copiis, qui sex dierum curriculo equitum mille, peditum supra duorum millium numerum ex sua ditione cogere potest, adiuvante, cuius fides nequaquam est dubia, ac in Transylvanum certissimi odii tam paterno, quam privato nomine, prout notum est, manifestissima sunt indicia.

Ad haec plerique et praecipui quique ita sunt Caesarei nominis studiosi, e contra in illum inveterato et naturali quodam odio affecti, inter quos est Caspar Pathochy, dominus Arcis Bethlen et Volfgangus Haryniay, qui concepto iam odio, et exercitu prompto confisi Caesareum nomen statim certatim amplectentur.

Iam vero ad hoc intentandum, et bono fine terminandum ista est via, quae celeritate, et dexteritate ingenii consistit, nimirum ut Despotes de ratione totius consilii per literas quam citissime certior fiat, adhorteturque praemiis, ut totam vim belli et consilii quam celerrime et secretissime in Transylvanum ver-

tat. Fore, ut eundem imparatum, consiliique inopem, quique solius salutis spem in fuga habiturus sit, observatis omnibus passibus et itinerum saltibus opprimat, Transylvaniam totam ingenti virtute, nullo periculo recuperet.

Praemium optime navatae virtutis Vayvodatum Transylvaniae futurum, honorem amplissimum et principatu Moldaviae magis expetendum, ac insuper universa bona simul cum castris et castellis Ioannis et Antonii Kendy, ac Francisci Bebech in perpetuam liberorum successionem.

Alberto Laskio, Antonio Zekel et Ioanni Villyey in eandem sententiam itidem scribendum et praemia proponenda. Alberto Laskio Bathoreorum Somloiensium universa bona, illis vero singulis quingenti coloni. Et si quid amplius eos desiderare (contigerit), nullam gratiam illis denegatum iri.

Haec quoad Transylvaniam. Prout autem periti medici vulneri medendo pus et saniem abstergere consueverunt, ita quoque in praesenti, ex Hungaria in Transylvaniam omnes aditus occupandi et avertendi. Id sic fiet, si Generalis partium superiorum Capitaneus, habita mutua cum Despote intelligentia, ipse quoque armatus in campum maioribus, quanto fieri potest, copiis progrediatur. Sic enim saltem ostendendo vires, nulla conserendi manus data copia, cunctando in utramque partem, Turcas pariter et Lupinae factionis contribulos non solum remorari, sed prohibere ab ingressu poterit. Nec enim timendum, revocatis ex Hungaria Bizantium plerisque Turcarum, eos iusti exercitus speciem constituere posse.

Quin insuper ad eludendos hostes illud quoque ad omnium regnorum confinia mandandum, ut per id tem-

pus, quo haec gerentur, minisque, certisque apparatibus ex instituto factis, utpote tormentorum praeparatione, carrorum, equorumque instructione, falsisque rumoribus passim sparsis, hostilia significentur, nihil tamen palam attentandos, quo tali ludificatione, saltem hostium animi in omnes partes distineantur.

Cum autem praeter Melchiorem Balassy nullus adversae factionis sit, qui vel militari peritia, vel copiis metuendus esset, et alioqui ut Andreas Báthory significat, non est alieno reconciliandi se se gratiae Imperatoris animo: si ab una parte rem in Transylvania sinistre geri videat, ex altera vero praemiis oppugnetur, ipsum ad clementiam Imperatoris redituram, inclinato ultro animo, mihi persuadeo, ac eum, qui modo adversus nos, iam pro nobis strenue dimicaturum habituros. Cui, si reconcilietur, promittatque fidelem navare operam, noxa omnis deleatur, ac universa bona Casparis Drágffy, quae Georgius Báthory occupat, donentur.

Hac ratione, negotio feliciter transacto, ex occasione saltem nato: oppresso Transylvano, quinque et triginta annorum controversia puncto temporis terminabitur. Transylvania vero recuperata, et Melchiore Balassy in gratiam recepto, reliqui, in Hungaria nempe, inferioris conditionis ad Caesaris clementiam confugient, vel certe nullo negotio cogi possunt.

Quod vero ad rei bene gerendae summam adtinet, haec omnia summa celeritate et secretissima cautione indigent, quae magis dexteritate ingenii, rerumque agendarum, quam periculo constant, ne illinc occasio, quae, ut dicitur, calua est, elabatur; nam, cum minime Despoten diu rerum potiri posse ratio ipsa dictat, ea qua ivit, regrediatur, vel foedere cum Tran-

sylvano percutiat, hinc vero patefactis rebus irrita consilia fiant.

(Eredetie a cs k. pénzügyministerium levéltárában. Kiadta gr. Kemény József az Új M. Muz. 1854. II.).

II.

NÁDASDI TAMÁS NÁDORNAK.

Spectabilis et Magnifice Domine etc. Nihil mihi gratius esset, quam Dominationem Vestram Spectabilem et Magnificam ex animi suis ententia bona frui valetudine, utinamque Deus O. M. eandem, pro qua saepe Deum oravi, afflictae et propemodum collapsae nostrae Patriae Protectorem, Patremque Patriae, felicem diu conservare dignetur. Ceterum nova quaedam, quae ex sua Caesarea Maiestate intelleximus, nolui omittere, quin Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae scriberem, sperans non fore eidem ingrata. Ex Constantinopoli habetur, quod Turcarum Imperator Oratorem ad Persam misit, a quo Persa acceptis muneribus quinquies centenorum millium, et de tradendo Bajazete legatione intellecta, post aliquot dies Persa in venationem profectus, Bajazete una ducto, eundem liberum misit, ac tandem Oratori Turcico, Bajazetem liberum esse, et hospitem spe securitatis ad se profectum mancipare non posse, tum maxime ob id, quod crudelitatem patris in filium iam antea sibi perspectam haberet. Quod si sponte ad patrem proficisci vellet, in eius esse arbitrio respondit. Ceterum rogare se Imperatorem, ut tria quaedam loca quae antea ditionis fuissent Persicae, quorum nomina Caes. Maiestas tunc nominare non potuit, Bajazeti saltem

redderet; similiter ipse quoque alia quaedam tria loca eidem daturus esset, et quo pax firmi or inter utrumque filium permanere posset, Selimum remotius a se, videlicet Budam, mitteret. Responsum hoc cubicularius quidam Imperatoris, qui cum Oratore erat, Domino suo retulit. Nam Orator ille graviter decumbebat, ac diligentissime custoditur ab omnium hominum accessu, literarumque receptione : familiares omnes ab invicem singuli sunt separati. Imperator ob hanc legationem mirum in modum conturbatus, et moestus esse dicitur. Existimant etiam aliqui eum Amasiam propius Persiam versus, metus alicuius incutiendi causa profecturum; prudentiores tamen id minime Turcam iam facere posse iudicant. — Classis Turcica Constantinopoli soluerat, sed intellecto, quod Moscus maximam cladem Tartaris intulisset, partemque eius Regni occupasset, classem Tartaris ferre subsidium iussit, ac in illis oris maritimis moneta usualis per aureos ad soluendam classem permutabatur. Moscus ad Regem Poloniae Oratorem pro pace, ut dicitur, misit, quamquam nondum ad Regem pervenerat. Nova haec pro Christianitate videntur bona, cum Deus O. M. pro nobis pugnare videatur, occasione nobis interim nescio quo pacto abutentibus. In reliquo etc. Datae Viennae XI. Iulii. MDLXI.

Spectabilis et Magnificae Dominationis Vestrae

deditissimus Servitor
Franciscus Forgách,
Episcopus Waradiensis.

S. Caesarea Maiestas ad 28. oct. est Pragae futura, ad quam diem Comitia Bohemica sunt indicta.

(Eredetie Cornides Dánielnél volt, ki után adta Horányi Forgách Életében, és Pray Epp. Proc. III. 50. sz.)

III.

NÁDASDI TAMÁS NÁDORNAK.

Spectabilis ac Magnifice Domine etc. Nova, quae scribamus Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae nulla alia habemus, nisi quod Dominus Adamus Smekovics ad Ducem Saxoniae, Ludovicus Ungnad ad Brandeburgum sunt transmissi. Vult enim Serenissimus Rex Maximilianus in Regem Bohemiae et Regem Romanorum coronari, propter quae et Serēnissimus Rex Maximilianus, et Caesarea Maiestas Dominus noster clementissimus in Imperium proficisci proposuit, quod tamen ita cito futurum non speramus. Haec melius et certius circa ferias Paschatis, aut post cognoscemus, tandemque Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae perscribemus. Nova Tridentina praesentibus adiuncta transmittimus. Quod superest etc. Datae Pragae XII. Martii. Anno Domini MDLXIII.

Franciscus Forgách
Episcopus Waradiensis m. p.

(Eredetie Cornidesnél volt, ki után adta Horányi Forgách Életében.)

IV.

BORNEMISZA AL ERDÉLYI PÜSPÖKNEK.

Reverendissimo Domino Domino Paullo Bornemiszsza, Episcopo Transilvaniensi ac perpetuo Ecclesiae Nitriensis Administratori, S. C. M. Consiliario, Domino Patrono observandissimo. (Bornemisza jegyzése: „Wiennae praesentatae mane VIII. Decembris.")

Reverendissime Domine et Patrone observandissime! Salutem, et perpetuam servitiorum meorum

commendationem. Saepenumero habui in animo, ut a Rever. Dom. Vestra peterem Commentariola, et observationes Rerum Hungaricarum. Nam nemo earum, quam Rever. Dom. Vestra peritior est', et diligentiam suam in his, ut in aliis summopere admiratus sum. Itaque Rever. Dom. Vestram, ut quidquid talium rerum habet, quas, scio, habet in copia, adcommodare mihi dignetur, etiam atque etiam rogo. Proposui enim mihi res Hungaricas pro virili meo scribere, precorque Deum, ut aliquando perveniant ad messem. Promitto omnium, quae Vestra Rever. Dom. mihi crediderit, sanctum silentium. Sed de his tantum, ac bonum expecto responsum, quod huc ad Provisorem Domus meae Vestra Rever. Dom. mittat; nam crastina die Deo duce ad Porno iter suscipiam; quod id res meae familiares exigunt maxime, quod Provisor naturae concesserit. De me nihil scribo, qui etiamsi statum praesentem deplorem, sed miserabilius est, quod nec dandi, nec accipiendi modus ullus est relictus. Ea est Vestrae Rever. Dominationis bonitas, ut eam nunquam mihi defuturam sperem, in cuius me gratiam vehementer commendo. Deus Vestram Rever. Dominationem felicissime conservare dignetur. Datum Posonii die II. Decembris Anno Domini MDLXVI.

Reverendae Dominationis Vestrae

deditissimus servitor
Franciscus Forgách
Episcopus Waradiensis m. p.

(Forgách Commentáriusai legtöbb másolataiban. Kiadva Gánóczynál Epp. Varad. II. 127. és Horányinál a Forgách Életében).

V.

FORGÁCH SIMONNAK.

Magnifico Domino Simoni Forgách de Ghymes, Supremo Partium Hungariae Cis-Danubianarum Capitaneo, Caes. Mai. etc. Domino et Fratri nobis observandissimo.

Suraan.

Magnifice Domine et Frater observandissime, salutem et servitiorum meorum commendationem!

Elvettem az Kegyelmed levelét, kiben írá Kegyelmed, hogy örömest szembe lett volna velem. Azért bizony én is igen akartam volna ha az meglehetett volna, de ím látom. hogy módja nincsen, kit békességgel kell immár szenvednönk. Legyen akkor, az mikor Isten akarja. Itt immár meglett az koronáztatás. Húshagyó vasárnap koronázák meg az királyt, elég splendide az ő módjok szerént. Mely koronázatba semmi olymi dolog nem esett. kit kegyelmednek megírhatnék. Az királynak pedig az ő szándéka felől, ha hadakozik vagy nem Moszkvára, semmit meg nem tudhatunk. Igen ifju legény még, és a tanács fogja, én azt hiszem, igazgatni és határozni, mely tanácsnak igen kevés módját és akaratját látom az hadakozáshoz. Az török felől nem tudok egyebet írnom Kegyelmednek, hanem hogy azt hiszem bizonynyal, hogy ez esztendőben semmi hada ezen felden nem leszen. Az tengeren vagyon minden gondja és készöleti, mert most is uronktól kedvet keres. Immár ott ki ellen hadakozzék, azt nem tudjuk. Itt Lengyelországban szintén úgy vadnak most is mint az ebek : ki német párt, s ki franczus párt most is : ez factio igen regeál köztök. Az franczusok, kik ide jöttek az királylyal, megént mind elmennek innen, csak az fran-

czia király követe marad itt. Az törökkel ez a király az frígyet meg nem bontja, hanem Moszkvára vagyon, a mint értem, nagyon igyekezeti, kire az lengyelek is, a mint látom, inkább propendeálnak. Mondják azt, hogy követe jön ide az moszkvának. Egyebet most nem tudok mit írni Kegyelmednek. Isten tartsa meg Kegyelmedet jó egészségben.

Datum Cracoviae, prima martii 1574.

Franciscus Forgách de Ghymes m. p.

Eredetie a Forgách család levéltáráb. Közli Mocsáry Nógr. Várm IV. 164—6. ll.)

VI.

GENEALOGIA SYDONIAE FORGÁCH.

Liberi Henrici Ducis Saxon., Landgravii Thuringiae, Marchionis Misniae.

Mauritius Elect. Sax.	Filia Anna unica, Wilhelmi Principis Vraniae, Philippi Hispaniae, nunc Regis, mallei, coniux.
	Mauritius Princeps Oraniae, terror Hispanorum, ex Anna unicus et heres.
Augustus Elect. Sax.	Christianus Elector Saxon. mortuus Anno aetatis trigesimo, incomparabili Imperii damno; tribus impuberibus relictis liberis.
Sybilla Soror Germana	Sydonia Catharina, filia ex Francisco Duce Saxoniae inferioris, Emerici Forgach Baronis coniux, mortua in Ghymes castro Hungariae Fratris Historici huius Germani.

(Több kéziratban, s Horányi kiadásában is, a Commentáriusok II. könyve után.)

VII.

POSTERIS MEIS MEMORIAE ERGO.

F. Forgách Ep. manu mea.

Rami Consanguineitatis

Serenissimi Regis Poloniae Stephani Báthori de Somlyó et Principis Transylv. Christophori Báthori etc. cum Magnificis Dominis Simone et Emerico Forgách de Ghymes.

Stephanus Telegdi
Margaretha Bebek

Catharina Telegdi
(Steph. Báthori de Somlyó
Vajv. Transilv. sub Ioanne R.)

Euphrosina Telegdi
(Lad. Zólyomi de Albes)

Andreas B. de S. Christophorus B. de S.
Stephanus B. de S. Rex Pol.

Catharina Zólyomi
(Sigism. Forgách de Ghymes)

Simon Forgách, Paulus Forgách, Franc. Forgách, Emericus Forgách.

(Eredetie a Forgách család levéltáráb. Fasc. W. Nro 20. közli Mocsáry Nógrád Várm. IV. 169.).

TARTALOM.

Lap

Toldy Ferencz Bevezetése V

Ehez függelék :

I. Első Ferdinánd király oklevele, mely által a Forgáchokat bárságra emeli, 1560. martius 30. LVIII

II. Negyedik Pius pápa megerősítő bullája Forgách Ferencz nagyváradi püspök részére, 1560. július 17. LXI

III. Benessa Péter levele II. Jánoshoz, 1570. febr. 25. LXVII

IV. Második János oklevele, melyben Forgách Ferenczet kolosmonostori birtokaiban háborgattatni tiltja, 1570. május 22. LXIX

V. Maximilián király biztosító oklevele Forgách Ferencz részére 1571. jan. 31. LXX

VI. Maximilián király levele Forgách Ferenczhez, 1571. martius 29. LXXII

VII. Brutus János Mihály I. levele Forgách Fe-Ferenczhez. 1572. június 1. LXXIV

VIII. Brutus János Mihály II. levele Forgách Ferenczhez, Kelet nélkül LXXVI

IX. Brutus János Mihály III. levele Forgách Ferenczhez. Kelet nélkül. LXXIX

X. Brutus János Mihály levele Kovacsóczi Farkashoz. Kelet nélkül. LXXXI

XI. Tasi Gáspár Ajánló-levele Bethlen Gábor fejedelemhez 1619. július 7. LXXXIII

XII. Vita Auctoris, scripta per Nicol. Istvánfi . LXXXVII

Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii.

Liber primus . . . . . 1—30
Liber secundus . . . . . 31—86
Liber tertius . . . . . 87—96
Liber quartus . . . . . 97—102
Liber quintus . . . . . 103—108
Liber sextus . . . . . 109—155
Liber septimus . . . . . 156—161
Liber octavus . . . . . 162—180
Liber nonus . . . . . 181—187
Liber decimus . . . . . 188—214
Liber undecimus . . . . . 215—229
Liber duodecimus . . . . . 230—246
Liber decimus tertius . . . . . 247—271
Liber decimus quartus . . . . . 272—279
Liber decimus quintus . . . . . 280—294
Liber decimus sextus . . . . . 295—352
Liber decimus septimus . . . . . 353—384
Liber decimus octavus . . . . . 385—408
Liber decimus nonus . . . . . 408—425
Liber vigesimus . . . . . 426—456
Liber vigesimus primus . . . . . 457—492
Liber vigesimus secundus . . . . . 493—522

Oratio in funere Imp. Ferdinandi I. habita VII. Aug. 1565. . . . . 523—541
Varia . . . . . 542—546
I. Deliberatio ad Ferdinandum Imp. de negotio Transylvaniam a filio Regis Joannis recuperandi. 1561 . 542
II. Nádasdi Tamás nádornak 546
III. Ugyanannak 548
IV. Bornemisza Pál erdélyi püspök 548
V. Forgách Simonnak 550
VI. Genealogia Sydoniae Forgách. 552
VII. Posteris meis memoriae ergo 553

A M. AKADEMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK KIADÁSAI.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA. Magyar Történelmi Emlékek, egy-egy [illegible] számból álló folyam ára 10 frt 50 kr., külön egy kötet ára [illegible] 15 kr.

1. sz. Első osztály: Okmánytárak I. köt. (Brüsszeli Magyar Okmánytár I.)
2. sz. Második osztály: Írók I. köt. (Szerémi György Emlékirata)
3. — — — II. (Verancsics Munkái, I.)
4. — — — III. (Verancsics Munkái, II.)

5. sz. Első osztály: Okmánytárak. II. köt. (Brüsszeli Magyar Okmánytár II.)
6. sz. — — — III. köt. (Brüsszeli Magyar Okmánytár III.)
7. sz. — — — IV. köt. (Brüsszeli Magyar Okmánytár IV.)
8. sz. Második osztály: Írók IV. köt. (Verancsics Munkái III.)

9. sz. Második osztály: Írók V. köt. (Verancsics Munkái IV.)
10. sz. Első osztály: Okmánytárak. V. köt. (Londoni Magyar Okmánytár)
11. sz. Második osztály: Írók. VI. köt. (Verancsics Munkái V.)
12. sz. Első osztály: Okmánytárak. VI. köt. (Árpádkori új Okmánytár I.)

13. sz. Második osztály: Írók. IX. köt. (Verancsics Munkái VI.)
14. sz. Első osztály: Okmánytárak. VII. köt. (Árpádkori új Okmánytár II.)
15. sz. — — — VIII. köt. (Árpádkori új Okmánytár III.)
16. sz. — — — IX. köt. (Árpádkori új Okmánytár IV.)

17. 18. sz. Második osztály: Írók XV. köt. (Tököly Imre Naplója)
19. sz. — — — VII. köt. (Illésházy, Mikó Ferencz.)
20. sz. — — — XI. köt. (Apor Péter Minden Munkái.)

21. sz. — — — XII. köt. (Brutus Magyar Históriája. I.)
22. sz. Első osztály: Okmánytárak. X. köt. (Árpádkori új Okmánytár V.)
23. sz. Második osztály: Írók X. köt. (Verancsics Munkái VII.)
24. sz. — — — XVII. köt. (Doczi János [illegible])

25. sz. — — — XVI. köt. (Forgách Ferencz [illegible])

Sajtó alatt, részben sajtókészen:

Első osztály: Okmánytárak.

XI. köt. (Árpádkori új okmánytár, VI.)

Második osztály: Írók:

VIII. köt. (Szamosközi.)

XIII. XIV. köt. (Brutus Magyar Históriája, II. III.)

XVIII. köt. (Tököly Imre Naplója.)

TÖRÖK-MAGYARKORI TÖRTÉNELMI EMLÉKEK. Első osztály: I. [illegible] Okmánytár a Hódoltság történetéhez Magyarországon I. II.) XXX. 456 és [illegible] l. [illegible]

MAGYAR LEVELES TÁR. I. köt. Négyszáz magyar levél 1504–1560. XX. [illegible] 0 kéziratí táblával 4 frt.

ÉRMUTATÓ [illegible] Okmánytárához, Knauz által 40 kr.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR: I. 2 ft 10 kr. — II. 2 ft 10 kr. — III. [illegible] [illegible] 1 ft 40 kr. — V. 1 ft 40 kr. — VI. 1 ft 60 kr. — VII. 1 ft 60 kr. — VIII. 1 ft [illegible] [illegible] 1 ft 38 kr. — X. 1 ft 60 kr. — XI. 1 ft 38 kr. — XII. 1 ft 70 kr. — [illegible] [illegible] forint.

[illegible]

64

STACKS
OCT 2 9 1970

24. sz.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTENELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTOMÁNYA

MÁSODIK OSZTÁLY, ÍRÓK.

[illegible]

PEST,
[illegible]

[illegible]

MONUMENTA

HUNGARIAE HISTORICA.

SCRIPTORES.

XVII.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR
TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHETEDIK KÖTET.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

BARONYAI DECSI JÁNOS

MAGYAR HISTORIÁJA

1592—1598.

A SZERZŐ ÉLETÉVEL

KÖZLI

TOLDY FERENCZ,

M. AKAD. R. T. S A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖ

DB932
M64
v.17

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdászánál, Pesten, 1868

DECSI JÁNOS ÉLETE ÉS MUNKÁI.

BEVEZETÉSÜL.

I. Midőn hazánk XVI. századbeli egyik legtudósabb, míveltebb és munkásabb, s tán legszellemesb és legtöbb oldalú írója történelmi munkájának maradványát bemutatom, a szerző némi ismertetésére előre bocsátom azon kevés adatot, melyet róla összeszedhettem [1]).

[1]) Első, ki róla néhány sorban említést teszen, egykorú földie *Lipovai Jeremiás*, folytatója a wittenbergi egyetem magyar tanulóiról Laskai Csókás Péter (Monedulatus) által adott lajstromnak; l. *Weszprémi István* „Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia" című munkája I. kötetében a 191—193. ll. — *Molnár Albert*, szótára 2-dik kiadásának előszavában csak Decsinek Strassburgban voltát állapítja meg, és Adágiáit említi. — Ezek után tudtomra első szól róla *Schmeizel Márton*, a Bibliotheca Hungarica (MS.) I. Sect. VIII. Class. 7. §-ában, Syntagmáját bírálva.— *Rotarides:* Historiae Hung. Literariae Lineamenta (Altona 1745.) „inter alia" Syntagmáján kivül említi Historiáját, melynek elvesztét fájlalja, p. 35. 43, 44. — Legtöbbet tud róla *Bod Péter*, Athénásában, 1766., a 68, 9. ll., ki Hodoeporiconát is esmerte. — *Horányi* a Memoria Hung. I. köt. 1775. p. 486 sk. csak Bodot fordítja, de tudja hogy a Hodoeporicon versekben van, s véli hogy Historiája a zágrábi jezsuitákhoz került. — *Benkő* a Transsilv. I. k. 1778. p. 337, 8. csak Bodot követi. — *Wallaszky*, Conspectus

II. Decsi [2]) Czimor [3]) János birtokos nemes apától [4]) Decsen, Tolna vármegyének népes, és a XVI. században már nevezetes református ekklézsiát bíró,

---

Reip. Lit. in Hung. 1785. csak Telegdihez írt levelét nyomtatja le újra Bodból. — *Katona*, Hist. Crit. XXVIII. k. p. 839. csak Bodot vonja ki. — *Seivert*, Vierter Beitrag zur Gelehrtengeschichte d. siebenbürgischen Ungarn u. Sekler (Sieb. Quartalschr. VI. 1798.) a 233—9 ll. Bod, Horányi és Schmeizel után szól, s halála évét jegyzi fel. — *Kazinczy F.* először ismerteti Sallustiusát, az Erd. Muz. III. k. 1815, a 176. l. — *Bartholomaeides L.* a Memoriae Vngarorumban, 1817, sem mond újat a wittenbergi matricula dátumán kivül. — Mindössze kevés, részben hibás, adat, kritika nélkül.

[2]) A kor írásmódja szerint *Deczi*, mint a Synopsis Philosophiae czimén; Sallustiusán már: *Detsi*, s ez határoz; deákúl: *Decius*, mint az Adágiák, a Syntagma, a Telegdihez írt Epistola, s a Commentáriusok előtt. Bod Detzit, Benkő Détzit, Pray Déczit, Nagy Iván és Szilágyi Sándor Décsit és Décsyt csinálnak belőle, holott Tolnában sem Décz, sem Décs helység nincsen, deigen *Decs*, a honnan magát Decsi a kor szokásaként nevezni szerette.

[3]) Vezetékneve Lipovainál csupa C-vel jelelve (Ioh. *C.* Decius Barovius); Bodnál először: Tzimor (Seivertnél: Thimor, sajtóhiba). Ez volt családneve, s Bod azt tán a Hodoeporiconból vette. Decsi maga, Commentáriusaiban (itt a 281. lapon) Decsi Gáspárt és Jánost *földieinek*, de nem rokonainak, nevezi: „In iis fuere et Caspar ac Ioannes *Decii*, *populares mei*, qui Debrecino ad praelium profecti ac peditum cohortibus adiuncti, sponte pulcram pro patria mortem obiere", t. i. a keresztesi vérmezőn 1597. oct. 26. (Az utóbbi aligha nem a debreczeni iskola igazgatására 1588-ban meghivatott *Tolnai János* lesz; az elsőbb pedig *Decsi Gáspár* tolnai pred. és költő lehetne, ha Lampe világosan 1597. *Máté napjára*, tehát sept. 21-re nem tenné halálát; így tán hasonnevű fia lesz).

[4]) „*ego* . . . *quem* nunc, cum meis, saevitia Turcica *sedibus bonisque patriis* eiectum" (a Syntagma Ajánló lev.).

akkor mezővárosában[5]) született[6]), mely a felsőbaranyai superintendentiába esvén[7]), ő magát Baronyainak[8]), deákúl hol Baroniusnak[9]), hol Baroviusnak[10]) írta. Első oktatását az akkor virágzó, és jeles könyvtárral bíró[11]) tolnai reform. iskolában vette, a tudományáról s különösen zsidó nyelvbeni jártasságáról híres Tolnai Bálint alatt[12]), ki 1575—81 közt tanárkodván, Decsink tolnai iskolázása is szükségkép ez időbe teendő, s így születése is 1560 köré fog esni. Innen Debreczenbe, s majd Kolosvárra menvén tanulmányai folytatására, itt, mint jelesűl kiképzett fiatal férfi, Losonczi Bánfi Farkas fejedelmi tanács úr figyelmét vonta magára, s általa fia Ferencz mellé adva, ezt külföldi egyetemekre kísérte.

III. A kiindulás Bonczhidáról Brassó és Kézdi-Vásárhely felé történt; a honnan az ojtozi szoroson át Moldvába, Kis-Orosz-, Poroszországon, Pomeránián és Brandenburgon át Wittenbergbe mentek, s itt 1587. júliusban nevelő és nevendék magokat az

---

[5]) *Tóth Ferencz*: A magyar és erdélyországi Protestáns Ekklézsiák Hist. 275. l.

[6]) Ezért nevezi *földieinek* a Decsieket (3. jegyz.).

[7]) *Lampe*: Historia Eccl. Ref. in Hung. et Trans. p. 677.

[8]) Sallustiusa czímlapján.

[9]) Ugyanott az Ajánlás alatt.

[10]) A wittenbergi matriculában (*Bartholomaeides*: Memoriae Vngarorum, az id. h.); Lipovai szerint (*Weszprém*inél az id. h.); a Syntagmában; a Telegdihez szóló Epist.; a Commentáriusok előtt. A Baranyaság neve is Barovia (Lampénál mindenütt).

[11]) *Lampe*, p. 667.

[12]) *Bod* az id. h.

leket védett, mit tenni nem fogott, ha nem ezen aristotelicus philosophus alatt hallgatta vala a bölcsészetet. Úgy látszik innen látogatták meg utazóink Francia- és Olaszországot, mely útról Decsi egykorú földie, Lipovai Jeremiás, tanúskodik [19]); a franciaországira látszik azonfelül Decsi egyik előszava mutatni, ahol francia jogtudósokkal szemben-voltára hivatkozik [20]).

V. Míg Decsi, a kolosvári collegiumban befejezvén hazai tanulmányait, mintegy öt évet külföldön múlata, a szigeti és pécsi bégek apró harcai és rablásai folytán, nem csak maga pusztúlt ki atyai javaiból, hanem az övéi is kiszorúltak lakhelyeikből, s Erdélyben, Bátori Zsigmond fejdelem szárnyai alatt kerestek, és találtak is, menedéket [21]), mit, alig kételkedhetünk, Decsi, hatalmas pártfogója Bánfi Farkas. s tán most már Varkucs György hadi kapitány [22]) és Kovacsóczi Farkas cancellár [23]) közbejárásoknak is köszönhetett, kik Decsinek jóemberei voltak. Itt telepedett tehát le ő maga is 1592 végén, kénytelen egyszersmind az övéiről is gondoskodni [24]). Minden

---

[19]) „post *Italicas, Gallicas* et Germanicas peregrinationes“ (*Weszprémi*nél az id. h.).

[20]) „*Coëpi quosdam excellentes* Germaniae ac *Galliae iureconsultos* obnixius rogare...“ mond a Syntagma Előszavában.

[21]) „... propter memoriam collati nuper benigne *in meos* beneficii...“ (Synt. Ajánló lev.). Szülői, testvérei értetnek-e az *övéi* alatt, azt ki nem deríthettem.

[22]) A kinek ajánlotta 1588-ban Adágiáit.

[23]) A kinek ajánlotta 1595-ben Philosophiáját.

[24]) „E Germania reversus ... *integrum fere annum hic* transigere, *familiaribusque meorum*, nuper editione ac tyrannide Turcica elapsorum, *rebus* operam dare coactus fueram.“

ifjakat is vezetett volna be ez idétt „az imperiomi és magyar törvényekbe és egyéb, úrfiaknak szükséges, tudományokba“, név szerint Zsombori Sándort, Zsombori László tanács úr fiát, és Budai Mártont, Kovacsóczi Farkas cancellár öcscsét. Annyi áll, hogy ezek neveit a wittenbergi matriculában hiába keressük, s hogy ő maga ez időből csak egy tanítványát említ[16]); lehet, hogy a Bod adata a későbbi, strassburgi, múlatásra értendő. Egyébiránt Decsi tanítástól és saját jogi tanulmányaitól fenmaradó mellékes óráiban [17]), még Wittenbergben, Erasmus Rotterodamus közmondásos könyvét, másokéiból bővítve, magyar szöveggel látta el, s már 1588-ban közre is bocsátotta. Hogy még 1589-ben is itt múlatott, arról Decsi azon versezete világosan tanúskodik, melyet ez évben Forgách Mihálynak akkor s ott megjelent munkácskája elibe vetett [18]).

IV. Ha jól sejtek, ez évben cserélte fel Decsi, nevendékével, vagy tán maga, a wittenbergi egyetemet a strassburgival, ahol, lehet, hogy Kovacsóczi öcscse is volt gondjai alá bízva. Annyi bizonyos, hogy Decsink később (1595), Hawenreuter János Lajos bölcsészettanár elnöklete alatt bölcsészeti téte-

— alienis studiis, quibus ut consulerem magis etiam quam meis, operae pretium erat. Id quod tanta fide, industria ac assiduitate feci, quantam Deus Opt. Max. ac boni doctique viri, quibuscum viximus, testari possunt.“

[16]) „... cum *eius*, qui meae fidei *commissus* erat, profectui satisfacere, *eum*que politicis hisce studiis imbui maxime cuperem.“

[17]) „... sed cum *succisivis* haec *operis* inter severiora studia saltem obiter percurrerimus...“ Az Adágiák Előszav.

[18]) Oratio de Magnanimitate regia, virtute et Magnanimo scripta et recitata Wit. 1589. Typis Z. Cratonis *(egyet. könyvt.)*

Kolosvárt; sőt innen tett, tán csak is a bölcsészeti babér megnyerése végett, egy második utat *Strassburgba*. T. i. Molnár Albert, híres szótára második kiadásának előszavában (1611) azzal dicsekszik, hogy Decsinél Strassburgban, sok évek előtt, mint ifju még, kegyeletesen tisztelgett[29]): Molnár pedig csak 1593. májusban jött először Strassburgba [30]), midőn Decsi Kolosvárt Syntagmáján dolgozott; de későbbre sem tehető Decsi egyetemi disputátiója, mint 1595, mert tanára Hawenreuter, ki azon alkalommal elnökölt, ez évben hagyta el bölcsészeti tanszékét [31]); s maga az ekkor védett munkája: *Synopsis Philosophiae*, ez évben jelent meg. — Különben Vásárhelyt, a tanítás mellett, buzgón folytatta Decsi irodalmi pályáját is. Szinte 1595. végezte be *Sallustius* magyar fordítását; innen intézte Telegdi Jánoshoz 1598-ban ama híres levelét *a húnscytha írásról*; végre itt készült *történeti nagy munkája*, melyet az egyetemi könyvtárban levő töredék másolat szerint 1603. apríl 14. előtt fejezett be. Halálát Seivert 1611-re teszi[32]): annyi bizonyosnak látszik, hogy ez évben *többé nem élt*[33]).

---

[29]) *Szenczi Molnár Albert* döntő helye, szótára második (1611-ki) kiadásának Előszavában így hangzik: „Inspersi praeterea et usitatiora proverbia ungarica, cum correspondentibus adagiis latinis. Ea autem selegi ex Libello Adagiorum Latino-Vngaricorum Cl. Viri Ioannis Decii Barovii P. M. *quem ante multos annos Argentinae adolescens observanter colui.*

[30]) L. gr. *Kemény Józsefet*: „Molnár Albert Emlékezetében" (Új M. Muzeum, 1859. I. 312. sk. ll.).

[31]) L. *Jöchert*, Allg. Gelehrten-Lexikon, II. 1404. l.

[32]) L. Siebenb. Quartalschrift. az id. h.

[33]) Ha t. i. Molnárnak a 29)-ik jegyzésben idézett helyén a *P. M.*, mint alig lehet máskép, *Piae Memoriae*-nek

VII. Munkái, melyek eddig ismeretesek, a következők :

1. *Hodoeporicon Itineris Transylvanici, Moldavici, Russici etc. Vitebergae 1587. 4.* — Első Bod Péter említi, ki úgy látszik ismerte azt; a többi, még külföldi irodalmi történészek is, csak őutána írják le a felebbi módon megrövidített címet; Horányi azt is tudja, hogy versben van. Minden igyekvéseim azt magyar, erdélyi s külföldi könyvtárakban feltalálhatni, valamint az akademiának ez iránt közre bocsátott felszólítása, siker nélkül maradtak.

2. *Adagiorum Graeco-Latino-Vngaricorum Chiliades quinque*, ex Des. Erasmo, Hadriano Iunio, Ioanne Alexandro, Cognato Gilberto, et aliis optimis quibusque Paroemiographis excerptae, ac Vngaricis Proverbiis, quoad eius fieri potuit, translatae, studio ac opera succisiva Ioannis Decii Baronii. Bartphae. Excudebat Iacobus Klösz. Anno 1588. 12rétben. [34])

olvassuk. Kelt pedig az Előszó 1611. martius 7. Nem levén feltehető, hogy Decsi halálának híre rögtön elhatott Molnárhoz Marburgba, hol ez Előszó költ, bizton hihetjük, hogy 1611 előtt halt meg, minden esetre tehát 1603 és 1611 *közt:* amaz évben iratván már le Commentáriusai. Az azutáni időre élte semmi körülményeiről sem értesülünk.

[34]) Így találom a teljes címet 1828-ki kivonataimban Burián Pál akkor budai ókönyvkereskedő könyvészeti jegyzeteiből. Nyomtatva volt-e vagy írva a Buriánnál látott példány címlapja, azt feljegyezni elmulasztottam. Egészen így adja azt, de az „*Excudebat Iacobus Klösz*" nélkül, Szathmári Pap Mihály, egykori kolosvári ref. coll. tanár, Bod Péter M. Athenásához írt becses pótlékai közt (az Erdélyi Muzeum könyvtárában, Szabó Károly könyvtárnok úr közlése szerint). Jankowich Miklós így hozza fel a címet: „Adagiorum Graeco-Latino-Vngaricorum Chiliades quinque, ex Desiderio, Erasmo,

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR
TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHETEDIK KÖTET

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

BARONYAI DECSI JÁNOS

MAGYAR HISTORIÁJA

1592—1598.

A SZERZŐ ÉLETÉVEL

KÖZLI

TOLDY FERENCZ,

M. AKAD. R. T. S A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

mondásokra fordított figyelmet. Heltai Gáspár, Meséiben, — és, ha csakugyan jól sejtem őt a magyar „Salamon és Markalf“ írójának, ebben is — előszeretetet mutatott már azok megfigyelése és használásában ; magának Decsinek vallomása szerint pedig (l. alább a XLIII. l.) bizonyos „*Siklyósi Miklós*, s még más már elhúnyt komoly férfiak“ foglalkoztak volt előtte is példabeszédek gyűjtésével, kiknek munkái, ú. m. ha megvolnának, ez az ő gyűjteménye, vagy feleslegessé, vagy jelesbbé vált volna. Így tehát ő csakugyan elől használása nélkül dolgozott; s azért nem csodálhatni, hogy nem mindig ad vissza közmondást közmondással, hanem gyakran csak fordít, vagy csinál analogont, vagy magyaráz[36]). Még is ő igazi meg-

---

is emlegetett *Brassicanus* († 1539): „Proverbiorum Symmicta“; viszont Cognatus Gilbertus a híres *Cousin Gilbert*, Erasmus tanítványa († 1567): *Παροιμιῶν συλλογία*, quas Erasmus in suas Chiliades non retulit.

[36]) Például :

Herculei labores : Iszonyú nagy munkák.
Glauci ars : Hamar mű.
Exigit a statuis farinas : Elveszi ő bizony ahol mit vehet.
Adactum iusiurandum : Készerítésből való esküvés.
Album panem pinsere : Nagy dolgot igérni maga felől.
Sua cuique stultitia nocet : Kinekkinek az ő maga boldogsága árt stb.

De többször csakugyan találó közmondásokkal, vagy legalább phrásisokkal, adja :

Generosus es ex crumena : Pénz emberség, ruha tisztesség.
Gleba arvum anget : Tóba visz vizet.
Generosior Codro : Elmehetsz nömösségedvel.
Scruta laudat scrutarius : Czégér nélkül is elkél az jó bor.
Scabrosior leberide : Sem izi sem büzi.
Quid ad Mercurium? : Semmit nem hoz az az konyhára.
Cave tibi a cane muto et aqua silente : Lassú víz partot mos. Mord eb hamarébb megmar stb.

indítója közmondási és példabeszédi irodalmunknak: t. i. az ő könyvéből vette át Molnár Albert a közmondásokat szótárába,[37]) innen lettek azok a magyar szótárak álló czikkeivé, s irányzák kétségtelenül mások figyelmét is e tárgyra úgy, hogy Decsi lett e munkája által közmondás-irodalmunk valódi atyjává, s utána minden századnak viszont a maga közmondás-gyűjtője.

3. Syntagma Institutionum Iuris Imperialis ac Vngarici, quatuor perspicuis Quaestionum ac Responsionum Libris comprehensum, opera ac studio Ioannis Decii Barovii. Anno Salutis 1593. Impressum Claudiopoli Transylvaniae, typis Heltanis. 4rétben, 12 számozatlan, 61 számozott levél, 667 l. s 20 lapozatlan lapnyi index, összesen tehát 833 l. — Külföldön megismerkedvén a római joggal, s azzal a magyart összehasonlítván, felismerte ennek hibáit, hiányait és módszertelenségét[38]), mi viszont a hazai törvények reformjának eszméjét költötte fel benne. De ő tegyen-e kisérletet, így elmélkedik: ő a magán ember, a nem is gyakorlati jogász? Másfelül gáncsolandó-e, ki a haza intézményei javítására magán úton is törekszik? Még is, bár ő nem törvényhozó, s nem köz tekintély-

---

[37]) „Inspersi praeterea (t. i. *Szótára második kiadásába*, 1611) et usitatiora Proverbia Vngarica cum correspondentibus Adagiis Latinis. *Ea autem selegi ex Libello Adagiorum Latino-Vngaricorum Cl. Viri Ioannis Decii Baronii P. M.* quem ante multos annos Argentinae adolescens colui."

[38]) „Cognoveram enim leges nostras non solum ordine confuso collectas ac stylo squallido conscriptas esse, sed etiam plurimis naevis atque defectibus scatere" — írja az *Előszóban*; *l. al. az LVII. l.*

lyel hirdeti tanait, hanem csak mint bölcsész azoknak, kik mindkét jog alapjait érteni kivánják: legyen — ezt óhajtja — ki az ő művén javítva, *a hazai törvényeket, a Rendek köz megegyezése hozzá-járúltával, minden tekintetben tökéletesekké tegye!*[39]) E végre kisérlette meg a két jogot úgy kötni össze, hogy a magyarnak hibáit a rómainak méltányossága szerint szelidítse, hézagait kitöltse, módszerbe hozza, és barbár alakját választékossá tegye[40]). Verbőczi, a kánoni és római jog ismerete által kiképzett jogtudós, midőn a haza szokásos törvényeit codificálta, tudományát kétségtelenül felhasználta munkájában, de ő mint köz tekintély alatt álló valódi törvényhozó működött: **Decsi első volt hazánkban, ki mint tudós, a tudomány ál-**

---

[39]) „At dicat quis *reformationem Decreti Vngarici*, tot seculorum consensu confirmati, *frustra tentari ab homine privato*, et eo quidem, qui *nunquam in foro iudiciorum versatus* sit... Verum enimvero, si quis eo sua studia dirigat, *ut meliora prioribus seu consilia, seu instituta*, iustis rationibus, volenti patriae, *privato studio, persuadere conetur*: eum ego non reprehensione, sed laudibus ac praemio dignum esse iudicaverim." — „Haec enim *non ego ut Legislator*, publica authoritate promulgavi, *sed ut Philosophus* et Sapientiae studiis addictus, privato studio in meos ac eorum, qui fundamenta iuris utriusque ex ipsis fontibus, animi causa, cognoscere cupiunt, usus collegi." — „*Existat igitur aliquis* e posteris, qui, quod ego in recensendo iure Vngarico ob ingenii tenuitatem . . . non potui . . . *leges patrias*, **accedente publica Ordinum authoritate** *omnibus numeris absolutas reddat.*" *Ott, LVI. LIX. ll.*

[40]) „Ita ius Vngaricum Imperiali coniungere conatus sum, ut illius naevos huius aequitate temperarem, defectus ubertate supplerem, confusionem methodo corrigerem, squallorem ac barbariem elegantia mitigarem ac expolirem." *Ott. LVIII. l.*

láspontjáról merte szóba hozni a magyar jog reformját s annak szükségét, s egyszersmind ahoz hozzájárúlni, nagy munkájával, igyekezett is. S ebben ő úgy járt el, hogy a Verbőczi törvényerejű szabályait a római jogrendszer során adta, de folyvást a Négyeskönyvre, helyenként a kir. végzeményekre is figyelmezve, mindenütt pedig a római jog értelmezéseit, sőt ennek sanctióit is mint alapot előre bocsátva, s a magyar jog által elő nem látott eseteket a római szerint intézve el. Nem tagadhatni hogy, bár a római jognak s egy codificáló törvényreformnak Decsi beútat nem szerezhetett, még is az összehasonlító és kiegészítő tárgyalás által a magyar jogeszmék körét tetemesen bővítette, s azoknak új, tudományos, alapot vetett[41]).

---

[41]) *Schmeizel* „Bibliotheca Hungarica" című kézirati munkájában, Sect. I. Class. VIII. a 7. §-ban más itéletet hallat e jeles munkáról: „In quantum Iura Hungarica in Tripartito, cum Iure Civili et Canonico Romano conveniant; aut ex iis quam fontibus profluxerint; denique qualis et quanta peregrinis illis Iuribus adhucdum in Hungaria sit auctoritas, disputatum et aliquando inter doctos fuisse constat. Primus, qui in hoc argumento vires suas periclitare voluit, Io. Decius fuit, Hungarus a tractu Hungariae, in quo locus natalis eius contigit, Barovius dictus, cui debemus: Syntagma Institutionum et Iuris Imperialis et Hungarici. Claudiopoli. 1593. 4. Praefatione praemissa occasionem suscepti laboris plenius narrat, ac inde Methodo Tabellari Institutionum Titulos proponit, et per quaestiones resoluit; et quae in Iure Hungariae conformia Iuri Romano esse putat, edocet. Circa finem sex Centurias variarum Iuris Regularum et Sententiarum ex Scriptura S., Iure Romano, Canonico, uti ex Aristotele, Cicerone, aliisque scriptoribus, depromptas adiecit. Quo labore id egit auctor, alias omnino doctus, ut ex nimia in Ius Romanum propensione, multa obtorto quasi collo, huic suo libro ingesse-

4. *Synopsis Philosophiae*, in privatum memoriae subsidium, thesibus et velut aphorismis quibusdam comprehensa, et ad disputandum proposita in Academia Argentinensi, praeside Ioanne Ludovico Havvenreutero, Med. et Phil. Doctore atque Professore, respondente et authore Ioanne Deczio Vngaro. Witebergae, per praelum Welacianum Anno M. D. XCV. Kis8. A—H ívek, 125 számozatlan lap. Ajánlva Illustri et Magnifico Domino D. Wolphango (sic) Kovaczioczio, Regni Transylvaniae Cancellario atque Senatori sapientissimo . . in perpetuae observantiae monimentum stb. — Az öszves bölcsészetet, az újperipatetikusok iskolája által kitűzött körben s annak szellemében, két fő rész — az elméleti és gyakorlati — szerint, t. i. amabban a Mathematikát, Physikát, és Metaphysikát, ebben az Ethikát, Politikát és Oekonomikát, öszvesen 570 tételben, tárgyalja. Logikai élesség módszerben és kifejezésben jellemzik ezen aphoristicus módon, tömötten, dolgozott rendszert, melyből alább, *LXII. l.* mutatvány áll[42]).

5. *Az Caius Crispus Salustiusnac ket Historiaia.* Elseo. Lucius Catilinanac az Romai birodalom ellen valo orszag arulasarul. Masodic. Az Numidiai Iu-

---

rit; nec pauciores doctrinas haereticas, in se bonas satis, immiscuerit, *ad praxin vero et usum forensem in Hungaria valituras, ut magnum nihil.*" — Látni hogy Schmeizel nem tudományos szempontból itéli meg Decsit, nem is mint a *doctrinának a törvényhozásra* befolyást kivívni akaró, korát megelőző, nagy kisérletet méltatja, hanem pusztán csak gyakorlati oldalról tekinti — s így mint valami nagy semmit itéli el — Decsivel együtt magamagát.

[42]) Egyetlen előttem ismeretes példánya a nemzeti muzeum könyvtárában.

gurta kiralynac, az Romaiak ellen viselt hadarul: Had viselöknec, es minden renbeli embereknec hasznokra, deakbol magyarra fordittatot. Baronyai Detsi Janos altal. Cum gratia et privilegio Illustrissimi Principis Transyluaniae etc. Ad decennium. Nyomtattatot Szebenben, Fabricius Ianos altal. 1. 5. 9 6. Kis8r. 6 számozatlan és 51, meg 97 számozott levél, tehát 308 l. — Ajánlva „Serenissimo Principi ac Domino, Domino Sigismundo Dei gratia Transyluaniae, Moldaviae, Transalpinae Valachiae, et S. Rom. Imp. Principi, Partium Regni Vngariae Domino, et Siculorum Comiti etc. Hanc Salustianam coniurationis Catilinariae, et Iugurtini belli Historiam nativa a se ingua donatam. In publicum testimonium gratulatiois de fusis fugatisque ex Transalpina copiis barbaris, et saluo ac incolumi eiusdem Principalis Maiestais reditu a Germanico Imperatore. Ioannes Decius Baronius literarij xenij loco cum subiectissima animi romptissimi significatione D. D. D.“[43]) — Az 1595.

[43]) E jeles munka, első kísérlete egy római classicus magyar műfordításának, váltig ismeretlen volt irodalmunkban egész 1815-ig, midőn Kazinczy Ferencz első említette azt fel (az Erd. Muzeum III. k. 176. l.) azon példány nyomán, melyet Rimóczi Szentmiklóssy Alajostól ajándékúl vett. E példány, bül teljes, Jugurtha 80-d. levelével szakad meg, s így végül 7 levele hiányzik. Kazinczy azt 1828-ban Jankowichnak ándékozta, ki már ekkor egy más, teljes és ép példányt bírt, ely jelenleg a m. akademia könyvtárának egyik legnagyobb kaságát képezi (melynek számára az 60 ezüst frton szereztett meg). Egy harmadikat, elül hat s hátúl egy levél hián, ulcsár István bírt (jelenleg az én könyvtáramban); végre egy gyedik a Horvát István könyvtárával jelenleg a nemz. muumé. Ez utóbbi három példány, mind Burián Páltól került, ig 1828 előtt.

sept. 29. kelt előszó szerint az indította szerzőnket „az bölcs historiairó Salustius“ fordításának kiadására, hogy „ne csak azoknak használna, kiknek főképpen es kiválképpen hasznokra es tanulságokra magyaráztam vala meg“ (bizonyosan tanítványait érti), „hanem minden egyeb renden való embereknek is“, hogy a historia olvasására édesítse, melyből a hadban és tanácsban forgók s a nemesség vaj mennyit tanulhatnak; hogy a tudós embereknek, de főképp a felső renden valóknak példát mutasson fel mint kelljen magát efféle „tisztességes mulatságban foglalni“, — s mennyire illenék hozzájok „való dolgoknak historiáját megirniok, avagy I. Caesar, Livius, Tacitus. Curtius es egyeb efféle bölcs historikusoknak irásokat magyar nyelvre forditaniok“; végre hogy alkalma legyen a fejedelem török győzedelmein érzett örömét e munkájával is kimutatni[44]). Decsi tehát Sallustot tartalma, nem classicai formája kedvéért adta, s figyelmet érdemel mikép itt is, mint jogtudományi nagy munkájánál, főleg politikai czélokra törekedett. Mégis, korában ritka classicai képzettségénél fogva a tartalmi hűségre törekvés mellett szerzője sajátságos és választékos, tömött formáival is megküzdött; ez igyekvéssel egy új mozzanatot vitt be a nyelvbe, mely által prózája a XVI. század legszebbjeivel versélkedik.

6. Ioannes Decius Barovius Ioanni Telegdo S. P. D. Ex Foro Siculorum, die V. Martii MDXCVIII. Áll Telegdi János elég híres, bár csekély, ily czím

[44]) L. Decsi Előszavát alább a LXIII. sk. lapokon, mely bár Kazinczy azt üresnek mondá *az id. h.*, sokat hágy a k. állapotaira, s némit Decsire nézve is, kiolvasnunk.

munkája előtt: „Rudimenta priscae Hunnorum linguae, brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, Lugduni Batav. 1598.“ s azóta a levél többször lenyomtatva[45]). — Decsi legismertebb darabja, bár nem egyéb buzdító levélnél, de melyet egy nevezetes irodalomtörténeti adaton kivül az életrajzi érdek tesz becsessé.

VIII. Ezek után, vagy talán már 1593. óta, Decsi egész gonddal a történelem felé fordúlt. A Syntagma Előszavában ugyanis hazai történelmünknek a mieink által elhanyagoltatását panaszolván: Íme — így elmélkedik — ha az egy *Márk*, különben míveletlen író, régi dolgainkat fel nem jegyzi, saját honi

---

[45]) E curiosum inkább, mint irodalmi becsü, Rudimenták nyomtatott példányát egy magyar irodalomtörténész sem látta, de egykori léteztén alig enged kételkednünk a Bél Mátyás hason tárgyú munkácskájának (Literatura Hunno-Scythica, Lips. 1718) lipcsei bírálója, ki arra így hivatkozik: „Operae pretium forte fecisset Cl. Auctor, si Tractatum Lugduni Batavorum 1598 in 8. editum, *quem non vidisse videtur*, in consilium adhibuisset“ (l. *Wallaszky* Consp. Reip. Liter. in Hung. Pos. et Lips. 1785. p. 2. s a második kiadásban u.o.). Így csak a szemmel-látó szólhat, ki, mint elfogulatlan külföldi, azon kivül hitelt is érdemel. Bírja hibásan írott mását a giesseni egyetem könyvtára, melyből Schwarz Godofréd iratta le; ebből viszont egy „Lad. M. Szanchii Vngarus“ írta le, mely példány Cornides birtokába került, s jelenleg Lugossy Józsefé. Kézzel írt másolat van a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban is (Bibliothecae Sam. Com. Teleki Pars Tertia, p. 256.); nálam a két utóbbinak hü másai. — *Decsi Epistoláját* újabban kiadták Bod, a M. Athénás Előszavában (1766-ban) és Wallaszky (id. munk. I. része 5. §-ában 1785 és 1808); mindazáltal, a kezemnél levő másolatokból méltónak tartottam azt ide is beiktatni (l. alább LXVII. sk. ll.)

földünkön merőben idegenek volnánk, mert Turóczi ötöle vette összes anyagát, de oly barbár, és költői stíllel élve, hogy inkább elhomályosítja a történetet, semhogy a haza dicsőségét emelni akarni láttatnék. Az ő nyomait taposták Ranzani és Bonfín, két külföldi ember, kik történetünk igazságát oly agglanti mesékkel s oda nem tartozó dolgokkal homályosították el, hogy fájlalnunk kell, mikép eddig a mieink közt nem találkozott senki, a ki e dologra fordítá gondjait, kivált miután Zsámboki annyi részrehajlással rontotta meg, mit ez idegen irók egyszerűen és igazán adtak elé. Annál nagyobb dicséretet érdemelnek azok, kik Bonfínt adalékaikkal kiegészíteni törekedtek. — Ily, különben nagyrészt igazságtalan, itélet mellett, mily felfogással volt Decsi egy *kritikai* magyar történelemről, melyhez már egy idő óta készűlt, s melyhez már-már fogandó volt, mutatták azon helyt álló saját szavai: „Vt mea quidem fert opinio, ad perfectionem antiquitatis nostrae hoc desideratur ut, collatis omnibus omnium in hoc genere scriptorum monimentis ac fragmentis, *universa rerum Vngaricarum historia vere, breviter, ac pure, inde usque a primordio ad hanc nostram memoriam, in unum quoddam corpus* ac breve compendium *redigatur*, et quidem redigatur a nostratibus, ne semper accersita peregrinorum industria, nostram orbi accuset infantiam ac negligentiam plus quam certe barbaram.“ *Íme ezt tűzte volt ki feladásául:* „Hoc si aut mihi unquam facere licuerit, *quod tamdiu cogito, et non exiguis laboribus molior*, aut alius quispiam me vel impedito occuparit, vel mortuo effecerit, is certe non solum studiis eorum, qui Sapientiae doctrinis delectantur, sed etiam universae patriae rem sum-

ne necessariam atque gloriosam praestiterit.“ És — folytatja — ha Isten életet, erőt s módot ad, s főemberek részéről pártolást, *e munkát véghez is fogja vinni*[46]). Elődei feletti nézetei után Decsiben a classica literatúra emberével találkozunk, ki az úgynevezett Bécsi Képes Krónika, általa névszerint is esmert, szerzőjének, úgy az ezt átíró, kiegészítő és folytató Turóczinak középkori naívsága iránt érzékkel nem bírva, azoknak a népköltészet és szájhagyomány alapján álló jellemzetes előadásaikat, mint barbárságokat, megveti. Így a részben ily kútfőket használó Ranzani és Bonfín is kikapják a magokét: de másfelűl azt is kivehetjük, tőle mit várhatánk, t. i. **birálatilag és művészileg dolgozott összes történetét nemzetünknek**.

IX. Hogy Decsi munkába is vette Történelmét, hogy írt, hogy történeti művet hagyott maga után, annak első sejdítését Rotaridesnél találom, a hol (1745) írja: „Applicuerat praeterea animum ad scribendam *Vniversam Hungariae Historiam;* sed num morte praeventus eam non continuarit, an MS. iniquo cuidam possessori reliquerit, qui illud forsan decoxerit vel defoderit, ut ita foetus eruditissimus lucem videre non potuerit, divinare non possum“[47]). Bod Péter, húsz évvel utóbb, már többet tud: „Leírta, ú. m. M. Athenásában, Magyarországnak is Históriáját, a sok költeményektől megtisztítva jól; mely História *1603-b. megvolt az Istvánfi Miklós vicepalatínus bibliothékájában;* de hová lett azután, bizonytalan. Igen nagy kár

[46]) L. alább a LXI. l.

[47]) Historiae Hungaricae Literariae Lineamenta. Altenov. 1745. p. 43.

haugyan elveszett, mivel igen jelesen volt megírva: *a ki olvasta, olyan tanubizonyságot te t róla, hogy annál jobb históriát a magyar dolgokra nem olvasott.*" Tehát Decsi munkája csakugyan létesült, sőt még Bod korában is megvolt; olyantól értesülvén róla Bod, a ki azt olvasta. Horányi 1775-ben már csak Bodot írja le (Memor. I. 487.), azon sejtést vetve hozzá „hunc ipsum (librum) apud Patres Soc. Iesu Zagrabienses olim detentum, quibus moriturus laudatus Propalatinus magnam partem librariae supellectilis qua vir eruditissimus, et per omnem vitam Musis addictus utebatur, dono dedit."[48]) Pray nem ismerte Katona, ki Decsi némely más munkáját említi Bod után, Históriáját nem is érinti. Először a nagy érdemű *Kovachich* Márton Györgynek mosolygott a szerencse, ki nem ugyan Zágrábban, hol az akademia könyvtárát, melybe a jezsuiták nagyrészt bekebleztetett, magyar történelmi kútfők tekintetében gondosan átvizsgálta, deigen Dóka Mihály Pozsony vármegyei szolgabírónál egy töredékét (Decadis X. LL. I—VI. és VII. cap. I—V.) csakugyan fölfedezte, és kisebb Scriptorai közt 1798-ban ki is adta, hozzá tevén: „Opusculum de se integrum videri potest, quo

[48]) *Adelung (Jöcher Allg. Gelehrtenlexikona* folytatásában Leipz. 1787. II. 639. szelet) Horányit hangoztatja vissza: így *Seivert* is (*Siebenb. Quartalschr.* VI. 1798), ki a syntagmai Előszó idézett helyét kiírván, hozzá veti: „Bei solchen Grundsätzen und Urtheilen des Verf. wer sollte sich nicht den Besitz seiner Ungrischen Geschichte wünschen? *Wer ihren Untergang nicht bedauern?*" *Benkő* szinte így: „Historiam Hungariae elucubravit commendatissimam, Istvánfioque visam: at exemplum, quod manu exaratum erat, *aut latet, aut periit*" *Transsilv.* II. 1778. 338. l.

peculiaris Belli Sinanici historia describitur. Optandum est, *ut opus ipsum, seu praecedentes Decades novem diligentius quaerantur*, et detectae in lucem producantur, *quae se eadem indubie narrationis simplicitate ac perspicuitate, qua istud multis aliis praestat, lectoribus* vehementer commendarent"[49]). Kovachich után nekem kedvezett a jó sors, nem ugyan az első kilenc decást, de a X-nek hátra levő VII—X. könyveit s a XI-nek I. és II. könyvét Praynak, a m. kir. egyetemi könyvtárban őrzött kéziratgyűjteménye XVII. kötetében fedezni fel, melyben az minden czím nélkül egyéb tárgyak közzé kötve, még az Indexben is teljesen ignorálva, (átugorva), s Pray által sem determinálva, sem nem is használva, rejtezett. Töredék az, sajátkép vége oly kéziratnak, mely vagy a X. és XI. decást, vagy tán mind a tíz decást foglalta volt magában egy meglehetős tudatlan másolótól, tán a XVIII. század kezdetéből, teli hibákkal, mint a Kovachich által használt szinte csak másolati kézirat is, de melynek ez nem része, mert a Kovachiché a X. Dec. VII. könyvének V. fejezetében szakad meg, a Prayféle pedig a VII. könyv II-d. fejezetével kezdődik; minél fogva a II. III. IV. V. fejezet mind a két másolatban megvan, még pedig némi eltérésekkel, melyek közől néhányat a jelen kiadás 139—146. lapjain ki is mutattam, hogy a Kovachich s a Prayféle kéziratok *összе nem tartoztát* megállapítsam.

X. E tizedik decás 1592-vel kezdődvén s 1596-ig menvén, korántsem teljes egész magában, amennyiben Bátori Zsigmond fejedelem uralkodását csak

[49]) Scriptt. Rerum Hung. Minores II. Praef. p. XXVI. és XXXI.

folytatja, másfelől azt be *nem* fejezi; de mivel a XI. dec. végén ez áll: „τελος *14. die Aprilis Anno D. 1603.*“ (mely kelet nem e másolat idejét adja, melynek t. i. graphikája nem ez idő jellemét viseli) hihető, hogy egy előbbi másolat befejezésének idejét jelenti, melyet a gépi másoló szinte leírt. Mert nem hihető, hogy Decsi épen csak a lugosi győzedelemig szándékozott volna menni, s nem inkább Zsigmond fejedelemsége végével ki is kerekíteni annyi gonddal készített munkáját. Van tehát ok azt gyanítani, hogy a szerző *bele halt munkájába*, névszerint hogy, midőn az első másoló bevégezte a leírást, t. i. 1603. apríl 14., már nem élt, s így a Seivert állítása, mely szerint Decsi 1611-ben halt volna meg, s mely hihetőleg a Molnár Albert 1611-ki praefátiója „piae memoriae“-jén alapszik, helyesben így volna kifejezendő: „1611-ben már rég nem élt.“

XI. Tehát a X. decást immár teljesen, de a XI-ket most is csak odáig bírjuk, hol a halál — vagy tán más ok? — a szerző kezéből kiejtette a tollat. Hát az első kilenc? Elkészült-e? Hajlandó volnék hinni, hogy Decsi, miután a czélba vett *összes magyar történelem* tervét és beosztását elkészítette volt, először is a X. Decást írta meg, mely Zsigmond uralkodása legfényesebb időszakát, t. i. az 1593-tól 96-ig eltelt három évet, volt befoglalandó, s ezt tán azért, hogy a fejdelem pártfogását az összes munkára nézve magának annál inkább biztosítsa; s míg *az egész mű kiadására* segedelmet nyerend, a fejdelem e Decást megvizsgálván, a tőle kért megjegyzések segedelmével ezt kijavíthassa, átdolgozhassa [50]). Különben is

[50]) „. . quoniam proposui Serenitatis Tuae famam atque principalem dignitatem hoc scripto contra sinistram hominum

rendkivüli gyorsaság kelle hozzá, hogy Decsi a tíz decást tíz év alatt (1593—1603), utazások [51]), tanítás [52]) és irodalmi munkák közepett is (Synopsis Phil.; Sallust) el bírja készíteni; s feltünő nem kevesbbé, hogy e X. Decásnak két, még pedig már másod kézbeli másolata fennmaradván, az elébbi, különösen a XVI. század történetét, tehát szinte újabb s nagy érdekü dolgokat tartalmazott decások nyom nélkül elvesztek. Másfelül mintha a következő hely: „aliquem Annalium Hungaricorum pari modo (mint a X. Decást) *digestorum*, gustum hominibus praeberem, quos aliquando Deo auspice *integros promulgare* . . conabor“ (8. 9. l.) *kész* munkáról szólna, melyet igyekezni fog *kiadni*, ha a fejdelem, megnyerve t. i. e X. Decás

---

censuram tueri, Tua imprimis Serenitas *quicquid addendum, vel detrahendum, vel etiam immutandum in eo, imo supprimendumne an promulgandum sit, secum ipsa iudicaret.* Nam ego hoc quicquid est laboris, Tuae Serenitatis, tamquam Principis eruditissimi et sapientissimi iudicio *trutinandum, limandum, examinandum, corrigendum subiicio*“. Ajánló levél, alább a 9. lapon.

[51]) Mert 1595-re esik gyulafejérvári útja, melyre maga is hivatkozik alább a 172-ik lapon, említvén hogy a fejedelem menyasszonyát Fejérvárra kisérő cs. követekkel sok fontos és történelmi dolgokról értekezett: „quibuscum *nos quoque ipsi Albae* de multis rebus gravibus, historicisque collocuti fuimus“; s úgy látszik a fejdelem kiséretében volt, midőn ez Enyedre sietett a főherczegné elibe, kinek engedelméből, neki szerencsekivánó versezetét személyesen bényújtotta: „Princeps... paucis secum e numero familiarium assumptis ... quo ipso tempore *et nos carmen votivum* ... illustri cum eius gratia ... *coram obtulimus*“ 175. l.

[52]) „non exiguis propagandarum ad seros nepotes liberalium artium laboribus occupatus“ 4. l.

által, bőkezűségével azt lehetővé teendi. És csakugyan Bod Péter is Decsi munkáját, *ennek egy olvasója tanusága szerint* „Magyarország Históriájának“, és nem csupán Bátoriénak mondja, és „sok költeménytől megtisztítottnak“, mi inkább a régi időre látszik vonatkozhatni. Mindkét feltevés mellett tehát fontos ok szól: biztosan mindazonáltal a kérdést csak az előbbi decások avagy csak töredékes példányának előkerűlte döntené el.

XII. Adom itt nem csak az általam felfedezett részt (139—328. ll.), hanem a Kovachich által kiadottat is (1—138. ll.), hogy együtt és teljesen bírjuk, mi eddig Decsi Történetéből előkerűlt, vagy létesűlt. Fájdalom, mindkettőnk kéziratai felette hibásak; s így a szövegkritika jogát elég gyakran kellett a textus kijavítása körűl igénybe vennem; tevém pedig azt épen a kritika szabályai szerint, csak a kétségbe vehetetlen, világos hibákat igazítván ki[53]); s ha még is helyen-

[53]) Melyek közől egy sorozatot iktatok ide, hogy az olvasó eljárásomat megitélhesse — mely alkalommal köszönetemet fejezem ki, volt tanár s jelenleg a m. akademiai javítnoki hivatal főnöke Sasku Károly úrnak szíves hozzájárulásáért, sehol inkább nem állván a „több szem többet lát“ közmondat igazvolta mint a conjecturális kritika e neműi munkálkodásaiban.

Kovachich: kiad. 293. l. *facili* quodam omine
Nálam: 8. l. al. 9. s. *felici* quodam omine
Kov. 256. tantae morae *etiam*
Nálam 25. l. al. 13. s. tantae morae *causam*
Kov. 257. an cetera etiam consona dictis *Iudicis* essent
Itt 27. l. 14. s. an cetera etiam consona dictis *indicis* essent
Kov. 267. *Logoffetum*
Itt 36. al. 8. s. *Logothetum*
Kov. 270. iura genti *fere* dabat
Itt 39. l. al. 14. s. genti *ferae* dabat (kevés sorral feljebb *ferum* genus hominum áll).

ént mind a Kovachich után, mind az egyetemi co-
exből adott szöveg világosan megromlottnak mutat-

Kov. 303. cum *leviora* non proficerent
Itt 71. al. 3. s. cum *leniora* non proficerent
Kov. 307. Quem . . mitiora consilia *versant*
Itt 75. al. 12. s. Quem . . . *versantem*
Kov. 312. *eotum* potiri potuissent
Itt 80. 17. s. *ea tum* (t. i. urbe) potiri potuissent
Kov. 344. ad *utra* usque tempora
Itt 112. al. 9. s. ad *nostra* usque tempora
Kov. 352. propositum . . . *animum* Vngariam dehinc Transylva-
m ipsam . . . Tyrannidi suae subiiciendi
Itt 120. l. 16. s. propositum . . . *primum* Vngariam, dehinc Tran-
aniam etc.
Kov. eltéréseit az egyetemi codextől l. *itt* a 139—145 lapokon.
Egyet. cod. castellum Facziadum Turcis *dedissent*
Itt 168. 11. s. *dedidissent*
Egy. cod. bona *soli*, *itt* 170 l i. s. bona sua
Egy. cod. celerius quam *moverat* domum *versus*
Itt 174. l. 17. s. celerius quam *venerat*, domum *reversus*
Egy. cod : *vera laude*
Itt 176, 19 : *verecunde*
Cod. : *prius eis*
Itt : 205. al. 3. s. *Princeps*
Cod. : *sensu* nobilitatis
Itt : 207. al. 10 s. *metu* nobilitatis
Cod. : *a diu initoribus*
Itt : 207. 10. s. *a diremtoribus*
Cod. : ab *annis*
Itt : 209. 13. s. ab *Hunnis*
Cod. : *pseudotoriis*
Itt : pseudo*thyris*
Cod. : *carique*
Itt : 231. 16. *carri quoque*
Cod. : Stephanus . . Sinani *successu* elatus
Itt : Stephanus . . . Sinani *discessu* elatus
Cod. : *fugatisque ac* lente procedentibus auxilio esse possent
Itt : 262. 9. ut lente procedentibus *fatigatisque* auxilio esse possent
Cod. : hac te *modestia* animi *deliberato*
Itt : 274, 18. hac te *molestia* animi *deliberabo*
Cod. : *dissectis*
Itt : 285. 9. *disiectis*
Cod. : *pacificationem*

kozik, az oedipusi feladatot kénytelen vagyok szerencsésb és tudósabb olvasókra hagyni. Annyi áll, hogy Decsinek oly tudatlan másolók jutottak, miszerint még a rövidítéseket sem tudták helyesen feloldani, mire sok hibás szóleirás a szó közepén és végén mutat[54]); másfelül a historiai személy- és helyneveket nem ismerve, ezeket is gyakran rosszúl írták le[55]); némely helyt nem tudván az eredetit olvasni, hézagokat hagytak[56]); más helyt figyelmetlenségből kihagytak szókat[57]), s általában a pontozás is javítást igényelt, hogy a mondatok érthetőkké váljanak.

XIII. Pedig Decsi a legnagyobb gondot érdemelte volna, mert munkája magas történetirói hivatást tanusít. Hogy a történeti kritika törvényeit ismerte, felebb (IX. fejezet) láttuk. Hogy saját kora

---

Itt 295. al. 8 : *profectionem*
Cod. : coram *plerumque* semper
Itt 303. al. 2. : coram *praesenseque* semper
Cod. : si me *uno*
Itt 304. al. 11. s. si me *vivo* stb. stb.

[54]) Ilyek gyakran : *per, praeter, tum, tunc, ne, ita, ac, et, eum, quae* stb. ezek helyett : *pro, propter, cum, nae, cito, ad, etiam, cum, que*, s néha viszont ; ilyek a rövidített végzések hibás megoldásai : *os, as, um, orum, ia, urum*, stb. ; particulák kihagyásai s viszont betoldásai.

[55]) Péld. in campos *Kellienenses* (*Kelemi*enses, Kelemföld helyett), *Somoskesium* (Somoskeovium), *Zechiensi* arce (*Zechi*nensi : Szécsény), *Lenociniae* (Leucsoviae), *Panczyliae* (Gyrgioviae) stb. — Személynevekben : *Ansuldinorum* (Anhaldinorum), Stephani *Barborei* (Bathorei), *Tharsszius, Thersszius* (Tersko, Terczky), *Turnonius* (Thurrianus, Thurnius) stb.

[56]) Melyek e kiadásban ki vannak pontozva.

[57]) Melyeket, amennyiben azok gyaníthatók voltak, zárjel közzé vetettem.

eseményei körűl jól volt értesűlve, bizonyítja munkája, ha azt egykorúival vetjük össze, s különösen Istvánfival, ki hogy bírta volna Decsi munkáját, mint Bod, nem tudom honnan, állítja, kétlem, mert akkor sok részletet átvett volna tőle, melyet nem ismer. És Decsi nem bitang hírből szedte anyagait, hanem oly férfiakkal társalkodott, kik a magas politika körében forogtak, s kiktől a történetek részletei és okairól helyesen értesűlhetett. Avagy nem vallja-e maga is (172. l.), hogy Pethe Márton váradi püspökkel és Dersffi Ferenccel, Napragi Demeter egri prépost s utóbb erdélyi püspökkel, kit főfő tudományú és okosságú férfiúnak mond, és Tököli Sebestyénnel, Homonnai László és Czobor Miklóssal, Pethe Lászlóval és sok egyebekkel, „fontos és történelmi érdekű dolgokról értekezett“; s ha még is megfeledkezve tett vallomásáról, Ajánló-levelében szabadkozik a fejedelem előtt, miszerint „vix ac ne vix quidem potuerim, citra defectus, ipsam rerum, prout gestae sunt, seriem ab hominibus quibusdam politicis, qui mihi hac in re usui fuissent, rite cognoscere“, nem inkább, igénytelensége mellett, a felelősség magára vétele szóle ki e soraiból? — Szilágyi Sándor, ki már e kiadásunkat használta legújabb történelmi munkájához, így itélt felőle: „Munkájának fenmaradt része mutata, hogy minő kincstől fosztatánk meg ennek elvesztése által, melyet még Istvánfi bírt (?), s melynek ma már csak X. Decása s a XI-nek két első könyve van meg. Ez az 1592—98 közti dolgokat tárgyazza, *mindent mellőzve, mi Zsigmond hadvezéri dicsőségére hazafi párt kegyetlen üldözése miatt árnyat vethetne.* Pert Decsi ragaszkodott a hőshöz, kiről más tekin-

tetben itéletet mondani tartózkodott, míg a tények felsorolásával kivánja az olvasót részére hódítani“ [58]). Szilágyinak igaza van. Decsinek nem volt bátorsága a kép véres részleteit kifesteni. Küzdött történetirói lelkismeretével, nem írt meg mindent a mit tudott, és csak egész általánosságban s halványan szinezve mutatja fel a tetteket: de nem is szépíti, nem védi azokat. S azért félénken is nyújtja át könyvét a zsarnoknak: „Maiorem in modum extimescenda mihi fuit indignatio tuae Serenitatis, ne, si forte quippiam imprudens historiae inseruissem, quod tuam Principalem Maiestatem *merito* potuisset offendere, *praesentissimum capitis discrimen*, et, dum gratiam atque clementiam Serenitatis tuae capto, *periculum mihi crearem*“ mond a fejedelemhez (Aj. Lev. 4. 5. l.) kérlelőleg, kétség kivül, mintha Hutten Ulrikkel mondaná egyszersmind: Uram, nem lehetett máskép! Azaz, van mit egészen el nem hallgathat, de érintvén, nem védelmezhet egyszersmind. Igen, Decsi nem mond mindent, de valótlant, tudva, semmit. Hiszen Bátori Zsigmond, a nagy míveltségű férfiú, a tudomány s irodalom pártolója s neki is pártfogója volt, jótevője már elébb rokonainak, s neki fentartója; az volt, kinek oltalma és nagylelkűségétől várhatta irodalmi pályája szerencsés folytatását; sőt, úgy látszik, az is, ki élete egy válságos perczében Decsi tollával élt: mert érzésemnek nagyon kellene csalódnia, ha azon fényes beszéd, melylyel 1598. apr. 10. Erdély rendeitől búcsút vett, nem Decsi tollából folyt volna: a bizodalom pedig a jó emberre nézve erős kötelék, ha a

[58]) Erdélyország Története, tekintettel mívelődésére, 2 k. Pest 1866. II. k. 69. l.

bízó nem érdemli is meg a hűséget. Decsi bezárta kebelét a zsarnok véres tettei előtt, de nem tekinté tilosnak hálával viseltetni azon fejdelem iránt, ki első bátorodott fel azon merész és nagy gondolatra, hogy Erdélyt a török felsőség alól felszabadítsa. Lehet-e írónkat vétkelni, hogy e gondolat szerencsés hőse előtte a nagyság jellemével bírván, elfordúlva vétkeitől, azon terveit és tetteit dicsőíté, melyek a hazára, ha egyesek ártatlan áldozatúl estek is, boldogabb időket voltak derítendők. — Ennyiben részrehajló íróval van dolgunk: abban amit fentartott emlékkönyveiben, ő a legjobban értesűlt kútfő, objectív történetiró, egyszersmind művészi alkotó, s a mieink közt e század egyik legválasztékosabb latin prózaszerzője.

XIV. Mielőtt immár magát e történeti munkát vezetném az olvasó elébe, kiegészítésűl az életrajzi vázolathoz, hozzá vetem Decsi némely előszavait s egyéb apró irásait, melyek míveltségét, irányait, gondolkodását teljesb világításba helyzik, s így inkább tüntetnek fel egész alakot, mint azt ez életrajz, kevés adataival, eszközölni képes volt.

FÜGGELÉK.

I.

PRAEFATIO AD LECTOREM ADAGIORUM.

1588.

Benevolo Lectori S. P. D.

Si quis est, candide Lector, qui miretur, me hunc laborem Proverbiorum nativa lingua donandorum suscepisse: sciat is velim, me nec abundantia otii, quo vel maxime indigeo, nec πολυπραγμοσύνῃ quadam, aliaque ulla de causa has partes mihi sumpsisse, nisi et pro mea parte virili publico bono rei literariae consulerem. Tanta est enim huius partis Philologiae antiquitas et dignitas, tanta etiam utilitas, atque iucunditas, ut si quis eas σαφέστερον ac operosius vellet recensere: nae is laterem lavare, aut actum agere, iudicandus videretur.

Et quidem antiquitas vel ex eo patet, quod Paroemiae, teste Aristotele apud Synesium, nihil aliud esse videantur, quam reliquiae ac igniculi quidam priscae illius Philosophiae atque sapientiae, quae apud veteres longe quam apud posteros incorruptius viguit. Apud prophanos certe Homero neminem legimus fuisse vetustiorem, cuius quidem scripta ad nos integre

pervenerint. Verum enimvero quanto quaeso Homerum Moyses et Prophetarum plerique etiam tempore antecesserunt? Et tamen horum scripta multis iisque gravissimis proverbiis passim referta esse nemo negare potest.

De Salomone quidem nominatim refertur, quod tria millia parabolarum literis mandaverit. Et extat hodie quoque liber Proverbiorum Salomonis longe divinissimus atque utilissimus. Vt iam de sanctissimo ipsius patre Davide nihil loquamur, qui Psalmorum suorum plerosque elegantissimis adagiis illustrare, dictante Spiritu Sancto, nequaquam erubuit. Sed quid ego Davidis, Salomonis, aliorumque Prophetarum authoritatem affero, cum etiam ipse Prophetarum Dominus Saluator noster peculiariter hoc sermonis genere delectatus fuerit, idemque Apostoli, ac eorum successores, doctissimi quique Patres in suis monumentis sectati fuerint?

Proverbia sane originem quodammodo coelitus trahere vel ex eo patet, quod pro foribus olim templorum inscribebantur, passimque, ut a pluribus ediscerentur, columnis ac marmoribus insculpebantur. Vnde et Iuvenalis e coelo, inquit, descendit: *Γνῶϛι σεαυτὸν*: hoc est: Nosce te ipsum.

Quod si his non contenti, antiquitatem atque summam proverbiorum dignitatem ulterius velimus urgere: equidem non difficulter eam vel ex eo evicero, quod summi quique viri non indigna ea duxerint, quae eruditissimis iuxta atque operosissimis voluminibus ad posteritatem propagarent. Siquidem Aristoteles Philosophorum omnium Princeps, teste Laertio, integrum de Paroemiis volumen post se relinquere non

dubitavit. Idem fecerunt Chrysippus, Cleanthes, Theophrastus, Aristides, Clearchus, Zenodotus, Didymus, Tarrhaeus, Diogenianus, Hesychius, Suidas, Stobaeus, et alii complures, quos enumerare omnes nimis operosum foret. Vt iam nihil dicamus de Herculeis laboribus magni illius Erasmi, item Iunii, Gilberti, aliorumque recentiorum Paroemiographorum, quos omnes idem cum veteribus saxum voluere nec piguit, nec puduit.

Iam vero si utilitatem Paroemiarum considerare libet; quae praecipuum in commendandis rebus pondus habere solet: comperiemus sane familiarem Proverbiorum cognitionem, cum ad alia multa, tum praecipue ad haec quatuor plurimum conducere: ad Philosophiam, ad persuadendum, ad venustatem orationis, ad intelligendos denique optimos quosque authores, qui proverbiis passim referti sunt.

Ad Philosophiam adagia plurimum momenti afferre nullum dubium est, quae cum maximis rerum humanarum cladibus atque vicissitudinibus non parum obscurata ac propemodum extincta fuisset: magna ex parte in solis Paroemiis conservata est ac reviguit, quae partim ob compendium ac brevitatem, partim vero ob festivitatem ac leporem ob omnibus ubique hominibus libenter cum ipsis naturae principiis conservatae fuerunt. Alioquin enim, qui fieri potuit, ut una eademque sententia proverbialis in centum simul populos ac linguas dimanarit, adeo ut ne tot quidem seculis, quibus, nec urbes amplissimae atque potentissima regna, nec stupescendae pyramides obstiterunt, vel interierit, vel etiam consenuerit. Inest nimirum in paraemiis nativa quaedam vis veritatis, et quod Cicero

de Euripide dicere solebat, *quotquot sunt adagia, totidem sunt sapientissimae sententiae ac quodammodo divina oracula.*

Nec est quod quisquam succisam proverbiorum brevitatem contemnat, quae certe non ipsa mole, sed precio, ac sublimitate sensus, quem singula continent, aestimari debent. Quemadmodum enim gemmulae perpusillae atque carbunculi maioris semper fiunt, quam saxa quantumvis ingentia, et sicut in minutissimis animantibus maius est naturae miraculum, si quis modo propius contempletur, quam in maioribus: ita in re literaria, quae minima sunt, saepe plurimum ingenii habere deprehenduntur.

Quid enim his tam brevibus dictis atque proverbiis aliud, quamvis per involucrum quoddam, innuitur, quam solida ipsa Philosophiae summa, quam tot Sapientiae Antistites tam multis magnisque voluminibus tradiderunt?

Recte igitur censuit Plutarchus author longe gravissimus, *Adagia veterum simillima esse mysteriis sacrorum, vel* (ut Ecclesiastici Scriptores loquuntur) *sacramentis quibusdam*, in quibus maximae quaepiam res, ac prorsus divinae, minutulis ac in speciem pene contemptibilibus ceremoniis significari solent.

Caeterum, cum Proverbia ad Philosophiam conducere dico, eius nomine omnem sapientiam intelligo. Nullus est enim propemodum ordo, qui ex doctrina Adagiorum non aliquid vel utilitatis haurire, vel saltem aliquantulum gratiae ac venustatis sermoni suo conciliare deprehenderetur. Quid enim? Nonne Theologus magna cum gratia suas conciones selectissimis isce sententiis veluti gemmulis quibusdam micantibus

subinde insigniet? Nonne Iurisconsultus, Medicus, inprimis vero Poeta magna cum laude vel scripta sua, vel quotidianos sermones talibus moralium dictorum ceu stellulis quodammodo illuminabit? Taceo iam Principes ac viros politicos, qui certe haud scio an ulla re alia magis queant vel gravissimas de Republica consultationes, vel etiam quotidianos sermones, quam selectioribus hisce proverbiis, illustrare. *Non enim decet viros Principes, quicquid in buccam venit, nullo adhibito iudicio proferre, sed potius breviter quidem plerunque ac laconice, veluti dignitas ipsorum postulat, verum nervose, ac nonnisi adhibita aliqua paraemia, sensus animi exprimere.*

Cum enim orationem Principis tanquam oracula quaedam divinitus responsa vulgus excipiat: danda est Principibus opera, ut quicquid ab ipsis promanat, non nisi gravitatem et divinam quandam sapientiam redoleat, ut Dei Opt. Max. cuius in terris vicem gerunt, non solum virtutes factis, sed etiam sapientiam oratione imitentur.

Proinde traditum est in sacris literis memoriae, quod Salomon, Regum omnium, qui sunt, qui fuerunt, et qui futuri sunt, sapientissimus tria millia Proverbiorum pronunciarit, tanta cum sapientiae significatione, ut etiam remotissimi quique Reges ac Reginae expetiverunt Proverbia eius, hoc est, sapienter dicta avidis auribus haurire.

Iam vero ut nihil de Agesilao, Alphonso, Matthia Corvino, et aliis quam plurimis dicam, quorum apophthegmata etiamnum cordatis omnibus admirationi sunt: Romani certe principes non existimarunt inferius esse maiestate imperiali, ut magnis de rebus consulti pro-

verbio responderent, quale est illud in Digestis: *ουτὲ παντα ουτὲ παντη, ουτὲ παρα παντων* : *Nec omnia, nec passim, nec ab omnibus.*

Magna est igitur laus bonorum Principum, ut et orationem et omnes suas actiones ita conforment, ut quicquid ab ipsis promanat, id non nisi tanquam pium et cum omni virtutum genere coniunctum pro exemplari, quod imitentur caeteri mortales, habere possint.

Dixi secundo loco, Paroemias ad persuadendum quoque plurimum posse. Quid enim verisimilius esse potest, quam id quod tot aetatum totque nationum consensus et publicum quoddam totius orbis suffragium comprobavit? Proinde non immerito divini quoque vates oracula sua proverbiis compluribus illustrarunt. Eorum de numero est illud: *Patres nostri comederunt unam acerbam et dentes nostri obstupuerunt*, et quam plurima similia, quae nos ex posterioribus Paroemiographis sat diligenter excerpsimus, et cum ab Erasmo sint praetermissa, in postremam Chiliadem retulimus.

Saluator certe noster saepe proverbiis ad persuadendum uti non gravatus est, quale est illud: *Ex fructu cognoscitur arbor.* Item: *Cecinimus vobis tibiis, et non saltastis, cecinimus lugubria et non plorastis:* et plura similia. Idem fecerunt Apostoli ac doctissimi quique Patres, Tertullianus, Augustinus, Hieronymus, et caeteri, quorum omnium scripta eruditissimis paraemiis, tanquam insignibus quibusdam gemmulis, refertissima sunt.

Iam si ad prophanos authores veniamus: quantum proverbia conducant ad persuadendum, vel ipse Philosophorum Princeps satis ostendit, qui saepius adagia in Rhetoricis praeceptis inter testimonia con-

numerat. Idem statuit Cicero, idem Fabius, et idonei quique authores, qui persuasoriis argumentis, proverbiis quasi vibratis, animos auditorum longe acrius feriunt, et quosdam veluti cogitationum aculeos mentibus eorum infixos relinquunt.

Praeterea, quantum vel dignitatis, vel venustatis adiungant orationi proverbia, ita tamen, si tempestive adhibeantur, ipsa luce meridiana clarius esse potest. Adagia enim et antiquitatis ceu stellulis quibusdam illuminant orationem, et variis figurarum coloribus aspergunt, et micantibus selectissimarum sententiarum gemmulis adornant, et iucundae festivitatis illecebris temperant, denique novitate excitant lectores, brevitate delectant, authoritate pesuadent. Sed hoc ita futurum est, si, quod Aristoteles de adhibendis epithetis diligenter admonuit, id nos in usurpandis adagiis diligenter observaverimus, nempe ut illis utamur non tanquam ἐδεσμασι, sed tanquam ἡδυσμασι, hoc est, non tanquam cibis, sed velut condimentis, idque non ad satietatem, sed ad gratiam. Vt enim mel, si gustetur, delectat, si nimium comedatur, nocere solet: ita densitas paraemiarum obstat invicem, quo minus eluceant: eaque ratione fit, ut cum aut immodice, aut intempestive adhibentur, gratiam amittant. Danda igitur est opera, ut paraemiis tempestive utamur, nec quicquam hic affectare deprehendamur. Vt enim non mediocris artificii est Gemmulam aut Adamantem palae annuli includere: ita non exigui ingenii est paraemiam decenter orationi inserere.

Postremo, ut non sit alia proverbiorum utilitas: certe ad recte intelligendos optimos quosque authores non solum prosunt adagia, sed etiam omnino requi-

runtur. Cum enim eruditissimorum quorumque authorum, tam sacrorum, quam prophanorum, item tam veterum quam recentiorum scripta plurimis, iisque aenigmaticum quiddam habentibus, adagiis sint refertissima: quaeso quis poterit ea vel ipse intelligere, vel aliis interpretari, si in adagiis recte cognoscendis familiariter versatus non fuerit? Praesertim cum idonei quique Scriptores vel tacite ad proverbium alludant, vel ex abrupto inserant, nonnunquam etiam mutilatim citent, aliquoties denique unico duntaxat verbo notent.

Non abs re commendatur itaque Adagiorum Erasmi opus tot eruditorum encomiis, ita ut alii logothecam Minervae, alii Mercurii salinum, quod logium alias dicitur, alii denique Suadae medullam illud appellarint. Certe enim non immerito iudicavit Ludovicus Vives hoc Opus Adagiorum dies atque noctes esse ab omnibus legendum, propter summam et rerum et verborum copiam, quippe in quo veluti in taberna quadam amplissima, cum aliarum plerarumque scientiarum, tum in primis Poeticae ac Oratoriae artis ornamenta omnia decentissime digesta invenire possis.

Quae cum ita sint: saepe optavi ex nostris hominibus inveniri aliquem, qui usitata linguae nostrae proverbia cum graecis atque latinis conferret, et aliquo gustu huius partis Philologiae exhibito, usum proverbiorum ostenderet. Et quidem memini Nicolaum Sikliosium beatae memoriae, aliosque nonnullos viros graves, qui iam in Domino obdormierunt, hanc eandem provinciam magna cum expectatione aggressos esse. Quorum virorum si labores extarent, nobis non fuisset necesse non sine aliquo sudore hanc provinciam suscipere, aut certe susceptam saltem maiore cum laude administraturi eramus.

Nunc vero, cum laudabiles eorum conatus praematura morte sint interrupti, quamvis nec otio nec ingenio ad proverbia sat convenienter transferenda apto me abundare viderem, tamen multis de causis nolui praetermittere, quin Graeco-latina adagia in nostrum sermonem transfundere conarer. Primum, ut et meipsum et alios omnes, qui simili studiorum genere delectantur, ad adagia diligenter versanda, hoc specimine allicerem : aliis autem, qui per graviores occupationes immensum illud opus convenienti diligentia evoluere non possunt, hoc saltem compendio Graeco-latino-ungarico consulerem. *Nemo enim se putet esse eruditum, vel saltem solidae eruditionis aemulum, cui Adagiorum opus vehementer non arrideat.*

Deinde quamvis hoc opusculum in meos primum, ac paucorum duntaxat, usus collegerim : tamen cum putarem, non exiguum hinc utilitatis omnibus omnium ordinum hominibus literatis obtingere posse: nolui thesaurum hunc multorum quidem hominum iudicio pauperem, sed re ipsa ac multifariis utilitatibus longe ditissimum, abscondere, sed omnibus, quantum in me esset, communicare, ac ad eius amorem universos sapientiae studiosos inflammare.

His ergo et aliis de causis, cum hunc laborem susceperim : aequum est, ut lectores hanc meam promtitudinem aequi bonique consulant. Fateor sane hic non pauca a me desiderari posse, quae praestanda fuerant. Nam et proverbiorum ordo est sat confusus, et multa ex iis aut minutiora sunt, quam ut in hunc catalogum referri mererentur: aut certe felicius, quam a me factum est, transferri debebant atque poterant. Sed cum succisivis haec operis inter severiora studia

saltem obiter percurrerimus, nec plus temporis hisce *Παρέργοις* impendere vel licuerit vel etiam libuerit : velim, quicquid hic a me peccatum est, aequi rerum aestimatores humanitatis pallio inducant, suaque industria, cum inventis addere non difficile sit, ubi facto opus est, corrigant.

Quod si fecerint, est quod mihi gratuler, eruditorumque iudicia magni faciam. Sin minus : me tamen huius laboris suscepti minime poenitebit. Nam aut optime mihi conscius vitiligatorum calumnias facile contemnam, aut huius opellae Momos atque Zoilos ad similia vel etiam maiora felicius tentanda, quae adhuc semper meorum in tali genere lucubrationum prora et puppis fuit, cum publico rei literariae bono pie irritabo.

Vive, vale, ac si quid novisti rectius istis,
Vtere tu tecum : Si non : his utere mecum.

II.

TRISTICHON

AD MICHAELEM FORGACHIUM BARONEM DE GIMES,
cum Orationem de Magnanimitate scriptam et recitatam Wittebergae A. MDLXXXIX ederet).

Aspice, lector amice, animi de munere magni
Quicquid habet Latium, Graecia quicquid habet :
Ast tu, Forgachidum spes maxima, qui canis ista,
Haec eadem et facias, te quod ad astra vehat.
Magnus es ingenio, maior virtutibus, ast ut
Maxima te cingat gloria, magna petas.

Ioannes Decius
in symbolum debitae observantiae.

III.

EPISTOLA IN CAPITE SYNTAGMATIS IVRIS.

Illustrissimo ac Inclyto Domino, Domino Sigismundo Bathori de Somlio, Principi Transylvaniae et Siculorum Comiti etc. Domino suo clementissimo S. P. D.

Antigonus Rex, Illustrissime Princeps, Domine clementissime, cuidam fortunam Principum nimis beatam praedicanti: Si scires, inquit, quantis hoc regium diadema molestiis refertum sit, certe ne humo quidem illud sponte tolleres. Nec immerito id quidem, ut mea fert opinio. Est enim ars bene imperandi longe difficillima, et, ut Xenophon ait, nihil laboriosius, quam hominibus recte ac salutariter praeesse. Proinde non inepte fertur quidam dixisse nullis seculis fuisse tantam bonorum Principum copiam, quin eorum nomina unius annuli palae insculpi possent. Ignoraverat id Damocles ille Parrhasius, qui cum in sermone quodam largissime praedicaret Dionysii Syracusanorum Tyranni opes ac magnificentiam, negaretque ullum unquam Dionysio beatiorem fuisse, visne, inquit Dionysius, quoniam haec te vita delectat, ipse eandem degustare? Is cum cupere se dixisset, iussit hominem in palatium introduci, in aureo lecto magnificis stragulis strato collocari, abacos complures auro argentoque coelato ornari, selectosque adolescentes ad nutum illius intuentes diligenter ministrare. Exultabat his Damocles, et fortunatissimum iam se omnium mortalium esse iudicabat: cum ecce in medio rerum apparatu splendoreque fulgentem e lacunari gladium seta equina ita curat demitti Dionysius, ut vertici Damoclis

recta impenderet. Id simul ac ille subito tremebundus animadvertit, tanto pavore correptus est, ut abitum a tyranno confestim exoraverit, beatamque Principum conditionem amplius habere recusaverit. Quo Damoclis exemplo satis, ut opinor, ob oculos posuit Dionysius, non solum Tyrannorum, qualis ipse erat, sed etiam legitimorum Principum, e quorum numero tua est celsitudo, fortunam vulgo quidem felicem praedicari, re autem vera maximis curis, difficultatibus, atque periculis plenissimam esse. Nec est quod pluribus et e longo petitis ad hoc demonstrandum exemplis utar. Id enim quam verum sit : satis certe superque potest experiri tua celsitudo, quae multis iam annis nobilem hanc provinciam inter potentissimos circumquaque hostes in perpetua pace, Dei beneficio, ac sapientissimorum procerum consilio conservavit, et nunc quoque nutantem summis curis ac laboribus tueri ac conservare conatur. Quo magis decet universos, qui huius Reipublicae veri cives videri volunt, in hoc summa ope incumbere, ut Patriam variis circumdatam periculis, et incredibiles tuae celsitudinis eiusque consiliariorum in tuenda pace publica et defendenda regni salute solicitudines, suis, quantum quisque potest, officiis ac facultatibus ex animo iuvare conentur. Non minus sane diligenter hisce diebus, quam alii cordati homines, hoc ipsum ego quoque, quem nunc cum meis saevitia Turcica sedibus bonisque patriis eiectum ac extorrem in umbra alarum tuae celsitudinis commorari cogit, mecum consideravi, et saltem iam hic mihi meisque mansi cisci possem, ardentibus Deo cl lutem huius provinciae comm

cum nullo aureo argenteove munere meam tuae celsitudini subiectionem declarare possem: arbitratus sum me rem haud ingratam inutilemve facturum si hoc legum civilium ac Vngaricarum Syntagma tuae celsitudinis nomini consecrarem, et, quae antiqua formula votorum est, libens merito consecrarem. Libens, inquam, propter memoriam collati nuper benigne in meos beneficii: meritissimo autem sive tuam celsitudinem, sive me ipsum respexero. Decet enim Principalem tuam majestatem non solum armis decoratam sed sacratis etiam legibus, earumque cognitione esse munitam, ut utrumque tempus, cum bellorum, tum pacis rite summaque cum laude possit gubernare. Etsi enim leges silent inter arma : tamen nihil impedit, quominus tua celsitudo ut in pace bellum, ita tempore belli pacis artes meditetur. Siquidem nihil est, quod minus e Republica sit, quam Principem in sua patria peregrinum ac hospitem esse, legesque quarum et conditor defensorque bonarum, et corrector malarum esse deberet, ignorare. Vt enim Principibus leges: ita regnis praesunt Principes, vereque dici potest magistratum esse legem loquentem, legem autem mutum magistratum. Iam vero mei quoque respectu: equidem non video, cui hasce mearum lucubrationum primitias magis, quam tuae celsitudini, consecrare vel debuerim vel potuerim. Tua enim est, secundum Deum, celsitudo atque clementia sola, a qua et patrocinium contra eos, qui hoc opus improbaturi sunt, supremum, certissimumque, et praemium laborum, qui certe fuere maximi, forte non immeritum sperare fas sit. Accipe igitur, Illustrissime Princeps, Domine clementissime, dum maiora ac elaboratiora dare potero,

hunc sacrum Iustitiae librum benignissimo vultu, magnique illius Artaxerxis exemplum imitare. Ei enim in via obequitanti cum pauper quidam nihil aliud habens ambabus aquam manibus e proximo flumine haustam obtulisset, iucunde eam suscepit, non rei, quae donabatur, utilitate, sed prompta eius, qui largiebatur, voluntate, gratiam meritus. Deus Optimus Maximus tuae celsitudinis salutem, vitam, incolumitatem, honores ac populos diutissime ac felicissime conservet, omnique benedictionum genere in dies e coelis exornet cumulatissime. Datum Claudiopoli XV. Octob. quo die anni 1529 Solymannus obsidionem Viennae deseruit Anno salutis Christianae cIↃ IↃ XCIII. Illust. Celsitud. Vestrae obsequentissimus et addictissimus

Ioannes Decius.

IV.

PRAEFATIO IN SYNTAGMA IVRIS.

Ioannes Decius benigno Lectori S. P. D.

Saepenumero cogitanti mihi, candide lector, ac intuenti in nostros homines summis ingeniis praeditos: admiratione digna res visa est, quid causae sit, cur cum in aliis omnibus scientiis ac artibus, quam plurimi, qui excellerent, exstiterint, duas maxime necessarias Iurisprudentiae ac Historiae facultates tantopere neglexerint. Nam quocunque te animo cogitationeque converteris: permultos nostrorum hominum excellentes in quolibet genere non dicam mediocrium, sed etiam maximarum artium floruisse animadvertes. Vt

enim de ea primum scientia loquar, quae inter reliquas iure merito primas tenet: quis non videt, quam plurimos eosque summos Theologos et qui cum quibusvis aliarum nationum antesignanis certare possint, nostra haec et patrum nostrorum aetas viderit? Ad Medicinae studium si convertas animum: reperies profecto nonnullos qui in ea quoque excelluerint, ac etiamnum excellere summo studio conentur. Nam laudatarum omnium artium procreatrix quaedam et quasi parens Philosophia ita semper a nostris hominibus exculta fuit: ut ne doctus quidem in moribus nostris censeatur, qui non ea saltem imbutus fuerit. Iam vero in studiis linguarum, in arte recte loquendi ac scribendi, in subtilitate disserendi, in dicendi ratione, quae etsi superioribus sapientiae studiis iure cedunt: suis tamen difficultatibus non carent, ita multi apud nos eruditi, ita ad miraculum usque diligentes exstiterunt, ut nemo fere illis minorum quasi gentium artibus studuisse videatur, quin quod voluerit, summa cum laude consecutus sit. Ac, ne ulterius progrediar, vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui praeclarissimis Sapientiae studiis operam dederint, minimam egregiorum ac singulari laude dignorum poetarum copiam, ob raram cuiusdam divini afflatus, qui in iis requiritur, felicitatem, exstitisse. Verumtamen in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, non paucos e nostris nominare possem, qui cum summis quibusve veteribus iuxta ac recentioribus poetis merito contendi ac comparari posse videantur. At vero qui vel Iurisprudentiae vel Historiae ita navasset operam, ut qualibuscunque ingenii monimentis in eo genere ornasset iuvassetve patriam, in tanta eruditorum hominum copia neminem fere reperias. Quod

sane hoc mirabilius debet videri, quod nullum fere studium aut maiore in omnes vitae partes ac hominum ordines utilitate, aut maiore delectatione, aut spe uberiore, aut praemiis ad perdiscendum amplioribus, exemplisve clarioribus eos commovere poterat.

Nam ut primum de scientia iuris civilis agam, cedo mihi, excepta Medicina, facultatem ullam, cuius professor si non exacta, at saltem mediocri iuris cognitione non indigeat.

Sacrosancta Theologia quamvis sit divina, et ad perfectionem sui alterius haud indiga: dici tamen non potest, quantopere ea iuris studio illustretur. Iurisprudentia enim ducit originem omnium maxime ex fontibus legis naturalis, quae non hominum ingeniis excogitata, sed nobiscum nata est, quam non didicimus, sed ex naturae principiis hausimus, ad quam non docti sed facti, non instituti sed imbuti sumus, quaeque non modo senior est, quam aetas populorum ac civitatum omnium, sed aequaeva illius coelum ac terras tuentis et regentis Dei, a quo mentibus hominum infusa ac insculpta est. Haec nihil aliud est quam lex moralis seu ratio naturalis hominum ingeniis in hunc finem insita divinitus, ut discrimen honestorum ac turpium ad regendos hominum mores et ad ipsum Deum, in quem omnia dirigenda sunt, referendos ostendat. Iam vero quid aliud est tota sacrarum literarum compages, quam explicatio ipsius Decalogi, excepto tamen Evangelio, quod Filius Dei ex arcano coelestis Patris sinu delatum hominibus communicavit. Nec tamen, dum haec dico, duas diversas facultates, sublatis earum discriminibus, confundi velim. Divinae enim leges requirunt internam iuxta ac externam obedientiam: politicos externam duntaxat actio-

num disciplinam : illae Deum colendum, proximum diligendum, parentes honorandos, non occidendum, non furandum, non adulterandum, non falsum testimonium dicendum, non concupiscendum generaliter praecipiunt: hae cuncta de his decreta angustius determinant, ac ad societatem generis humani referunt, et tam virtutibus praemia proponunt, quam delectis quibusvis certas civilesque poenas irrogant. Inde non inutiles de iuribus quarumlibet personarum, de tutelis, de testamentis, de haereditatibus, de obligationibus, de homicidiis, de adulteriis, de furtis, de falso, de vi privata ac publica, de peculatu, de plagio, de ambitu, de omni stellionatu eorumve poenis doctrinae ad praescriptum legis naturae ac analogiam sacrarum literarum a Iureconsultis concinnatae sunt. Inde etiam tot mere iuridici in Sacra scriptura iudicis, tribunalis, litis, protestationis, actoris, rei, causae et rerum similium ex intimis Iurisprudentiae visceribus transumptarum termini usurpantur. Taceo de cognatione, agnatione, affinitate, sponsalibus, nuptiis, dotibus, rebus parafernis, divortiis, poenis inutilium incestarumque nuptiarum, adulteriorum, et similibus controversiis mere iuridicis, in quibus cognitionem iuris Theologo necessariam omnino esse iudico, quod tamen pace bonorum dictum velim.

Iam vero quantum Iurisprudentia conducat Philosophiae, et quantam cum ea habeat cognationem vel ex eo patet, quod utraque verissime definiatur cognitio rerum divinarum et humanarum, ac proinde non immerito ea vera ac non simulata philosophia ab imperatore appelletur. Quod enim Philosophi in umbra ac otio de moribus hominum, de legibus, de republica, de oeconomia disputant: id Iurisconsulti in

uce hominum ac publica societate generis humani ractant, et ad usus rerum publicarum sapienter accommodant. Et certe Iuris doctrina cum alia omnia tractat longe uberius ac utilius, quam practica pars philosophiae, tum maxime iustitiam, virtutem illam ipso lucifero splendidiorem, a qua tanquam rivulus uberrimus derivatur, et cuius normam ac analogiam in omnibus praeceptis ac legibus sequitur. Proinde non immerito iudicat parens eloquentiae uno XII tabularum libello omnes philosophorum bibliothecas et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superari. Et eam ob causam refert idem eloquentissimorum Iureconsultus more apud Romanos non illaudato fuisse receptum, ut praecepta XII tabularum non secus ediscerent pueri, ac apud nos solent prima literarum elementa memoriae mandari. Malebant enim doceri suos liberos non prolixis philosophorum disputationibus, sed auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coercere cupiditates, neminem laedere, honeste vivere, suum cuique tribuere, ab alienis mentes, manus, ac oculos abstinere. Quamobrem non immerito videtur etiam nostra tempestate haec scientia non tantum e scholis non explodenda ac eliminanda, sed etiam semper explicanda, ac Politicis Ethicisque praeceptis, tanquam eorum fastigium ac consummatio, adiungenda. Quod si fieret, minus certe haberemus imperitorum iudicum ac procuratorum, qui quasi sola ex omnibus Sapientiae doctrinis Iurisprudentia non discenda foret, ita sine omni liberali eruditione ac iuris cognitione ad tractanda iudicia prorumpunt.

Sed et Oratoribus magnarumque rerum procuratoribus ac legatis prudentiam iuris civilis maxime necessariam esse longo ipse Oratorum Princeps ser-

mone demonstrat. Quomodo enim poterit causam aliquam magnam perorare, scelera supplicio constringere, innocentiam iudiciorum poena liberare, languentes ad decus inflammare, et quemcunque in animis motum res et causa postulaverit, eum dicendo vel excitare vel sedare, si iura suae civitatis ignoraverit? Erit enim sine cognitione huius facultatis peregrinus, hospes, ac advena in ea patria, in qua praesidium clientibus, opem amicis, cunctis civibus lucem ingenii ac consilii porrigere, et quasi totius oraculum reipublicae esse debebat. Fremant licet omnes: dicam tamen quod sentio, iurisprudentiae cognitionem adeo facultatis Oratoriae studiosis esse necessariam, ut nulla Oratoria Ciceronis praecepta, nullae orationes, aut Livii, Taciti, ceterorumque veterum historiae sine adminiculo eius recte intelligi possint nedum penitus introspici.

At forte Grammatici, Rhetores, Poetae, ac ii quibus elegantia latinae linguae cordi est, hac scientia carere poterunt, ex qua, etiam si omnia Ciceronis opera, in quibus demum solis vera ac solida consistit eloquentia, perirent: latina tamen lingua quasi postliminio in integrum restitui posse iudicatur. Iam vero ut ex umbraculis eruditorum ac otio literario in solem ac pulverem ipsamque aciem progrediamur, quis erit ordo politiae tam summus, aut tam infimus, qui non hac scientia indigeat, nisi quenquam ignoratione iuris excusari censeamus, quod statuere non possumus.

Inprimis sane principalem majestatem decet leges patrias cognoscere, quibus ut totum reipublicae corpus ad instar periti Medici tueri ac curare, sic seipsam subiicere et alligare debet. Sin autem a summo capite ad inferiora Reipublicae membra descen-

dero: vere hoc mihi videor dicturus, sine legibus non domum ullam, non civitatem, non ordinem, non regnum, non universum genus hominum, non rerum naturam, imo ne ipsum quidem mundum stare posse. Nam et hic cum sit una quaedam ac communis Dei hominumque civitas: Deo tanquam summo imperatori ac Legumlatori certa lege paret. Quare summi quique viri hanc legum doctrinam et cognoscendam et praestantissimis ingeniorum monimentis posteritati commendandam semper existimavere. In quo genere si sacrorum authorum exempla requiris: praeter Moysem, quo antiquiorem nec legislatorem ullum nec scriptorem habemus: Augustinum dabo, Tertullianum, Cyprianum, Arnobium et reliquos ex antiquitate Patres sanctos, quos in iure civili doctissimos fuisse palam est. Si Philosophos habere cupis: proferam Platonem, Aristotelem, Phaleam Chalcedonium, Hippodamum Milesium, Solonem et Draconem Athenienses, Lycurgum Lacedaemonium, Zaleucum Locrensem, Charondam Cataneum, Philolaum Thebanum, Pittacum, Androdamanta, et his longe plures, qui partim ipsi salutares Rebuspublicis leges condidere, partim vero doctissima de legibus ferendis condendisque monimenta reliquere. Sin autem Regum ac Imperatorum authoritatem desideras: eorum vero in primis ingentem cum in aliis regnis, tum maxime in imperio Romano numerum recensere possum. Hi enim, Iustiniano Coryphaeo, tantum in condendis legibus praestitere ceteris nationibus, ut si omnia omnium gentium instituta in unum conferantur, cum his Romanorum legibus prudentia, aequitate, pondere, ubertate, nequaquam ullo modo comparanda videantur. Quo magis mirari cur nostri homines non solum tantopere

despiciant ipsi, sed etiam aliorum operam ac industriam in hoc studiorum genere positam vitio vertere non vereantur. Nec est quod mihi quis obiiciat, haec encomia in imperio Romano de legibus imperatoriis concedenda esse: in Vngaria et Transylvania, ubi ius civile non observetur, nullum penitus locum habere. Quamvis enim multa sint in iure Romano, quae apud nos nullum usum habeant: tamen dubium non est, quin quicquid bonarum, rectarum, salutariumve legum Decreta Vngarica habent, id omne ex iure Romano transumptum sit. Imo quicquid naevorum ac defectuum leges nostrae continent, quibus iusto plus abundant, id certe nonnisi ex his ipsis Romani iuris fontibus corrigi supplerique potest. Est enim ius civile quasi parens et Oceanus omnium municipalium statutorum, quae quo propius ad aequitatem eius accedunt, eo rectiora certe et perfectiora fiunt. At dicat quis reformationem nihilominus Decreti Vngarici tot seculorum consensu confirmati frustra tentari ab homine privato, et eo quidem, qui nunquam in foro iudiciorum versatus sit. Equidem fateor tantum in Republica contendendum homini cordato esse, quantum ratione probari persuaderique civibus possit, vim neque patriae, neque parenti, ut Plato consulit, afferre oportere. Proinde si quis privatus et obscurus homuncio ex umbra literaria progressus ita reformationem patrii iuris institueret, ut novas leges condere, easque invito populo observandas imponere conaretur: an hic

Spectatum admissi risum teneatis amici?

Verum enimvero si quis eo sua studia dirigat, ut meliora prioribus seu consilia, seu instituta iustis rationibus volenti patriae privato studio persuadere conetur: eum ego non reprehensione, sed laudibus ac praemio di-

gnum esse iudicaverim. Vt enim in templo Dei offerebat olim unusquisque quod poterat, aurum, gemmas, byssum, purpuram, hyacinthum: ita nunc nihil impedit, quominus alii patriam armis, alii consiliis, alii laboribus, alii scriptis, alii denique aliis officiorum generibus iuvent ac ornent. Haec ego quamvis saepius mecum in Germania considerarem, et aliquid patriae remedii in hoc genere adhibere cuperem: nunquam tamen eo audaciae progredi fuissem ausus, ni alienae disciplinae cura in haec iuris sacraria magis praeter spem delatus fuissem, quam mea sponte devenissem. Eram praepositus alienis studiis, quibus ut consulerem, magis etiam, quam meis, operae pretium erat. Id quod tanta fide, industria ac assiduitate feci, quantam Deus Opt. Max. ac boni doctique viri, quibuscum viximus, testari possunt. Proinde cum eius, qui meae fidei commissus erat, profectui satisfacere eumque politicis hisce studiis imbui maxime cuperem: coepi quosdam excellentes Germaniae ac Galliae Iureconsultos obnixius rogare, ut non graventur ius nostrum Vngaricum institutis imperialibus coniungere. Cognoveram enim leges nostras non solum ordine confuso collectas ac stylo squallido conscriptas esse, sed etiam plurimis naevis atque defectibus scatere. Verum hoc ego ab iis impetrare non potui, vel quod vernacula quadam characteris obscuritate ab hoc instituto deterrerentur, vel quod maioribus occupati studiis nollent minoribus iisque alienis sine maxima mercede operam suam navare. Quare coepi egomet nulla certe ambitione, sed sola alienae opis desperatione id a me invito extorquere, quod a doctissimis iureconsultis impetrare non potueram. Sed cum nec doctrina, nec bono otio ita abundarem, ut sine cortice

in tanto iuris Oceano nare possem. et sine Theseo hoc opus nunquam a quoquo tentatum me absoluere posse considerem: feci id quod prudentes viatores in vastis ignotisque locis facere consueverunt. Proposui enim mihi institutiones civiles ac Vngaricas, ex quibus hanc legum Romanarum ac Pannonicarum concordantiam concinnarem. Itaque eam secutus componendi Syntagmatis huius formam, quam Cicero in Oratore delineat, ac, quo captui discentium magis consulerem, in morem Dialogorum erotematica forma usus, totam iuris scientiam, ut assolet, in quatuor personarum, dominiorum, obligationum, et actionum genera totidem libris comprehensa revocavi, generibus species subieci, easque cum definitionibus expressi, tum exemplis illustravi. Ac, ne pluribus omnia recenseam, ita Ius Vngaricum imperiali coniungere conatus sum, ut illius naevos huius aequitate temperarem, defectus ubertate supplerem, confusionem methodo corrigerem, squallorem et barbariem elegantia mitigarem ac expolirem. Equidem praevideo animo, quam multi futuri sint, qui hosce meos labores non tantum contempturi, sed etiam multis nominibus reprehensuri sint. Alii enim desiderabunt brevitatem, alii requirent ubertatem, nonnulli carpent methodum, quidam calumniabuntur obscuritatem styli, non pauci superfluitatem, contrarietatem, ambiguitatem,, insolentiam, et sexcenta alia vitia notabunt. Sed considerent aequi lectores velim, me, qui primus hanc iuris civilis ac Vngarici coniunctionem molitus sim, haud quaquam potuisse perfectum in hoc genere opus efficere. Non enim simul nascuntur artes et perficiuntur: sed ut in aliis scientiis, ita in hac legali facultate adhiberi solet paulatim diligentia, quae varie dispersa colligat, dissoluta conglutinet, divulsa

ratione quadam constringat, superflua resecet, deficientia ita suppleat, ut tandem ars perfecta ac omnibus numeris absoluta emergat. Existat igitur aliquis e posteris, qui, quod ego in recensendo iure Vngarico ob ingenii tenuitatem et alias multiplices causas non potui, id ipse perficiat, redundantia tollat, hiantia expleat, contraria conciliet, et omnibus iis naevis, quos in hoc opere reprehendi posse senserit, evitatis, leges patrias accedente publica Ordinum authoritate omnibus numeris absolutas reddat. Haec enim non ego, ut Legislator, publica authoritate promulgavi, (cum hoc non privatorum, sed principum virorum munus esse sciam), sed ut Philosophus et Sapientiae studiis addictus privato studio in meos ac eorum, qui fundamenta iuris utriusque ex ipsis fontibus animi causa cognoscere cupiunt, usus collegi. Quae sane, ut sunt imperfecta, impolita, ac (ut verum fatear, cum nunquam in foro versatus, ex sola theoria haec hauserim) quibusdam forte naevis obnoxia, nequaquam iuris publici facere cogitavi, nec certe unquam cogitassem, cognitis praesertim quorundam magnorum virorum consiliis, ni Typographus Decretum Vngaricum recusurus pro sua singulari in rempublicam literariam, atque adeo universam patriam propensione ac benevolentia id se facturum prae se tulisset. Hoc mihi non ambitio, non lucri cupido, non male sanum scribendi cacoethes persuasit, sed quod e Germania reversus sine meis vere fidelibus consiliariis, hoc est libris, quos ibi certis de causis reliqueramus, integrum fere annum hic transigere, familiaribusque meorum nuper e ditione ac tyrannide Turcica elapsorum rebus operam dare coactus fuerim. In hoc ego studio si utilitatem patriae, ad quam veluti cynosuram omnia direxi,

assecutus sum, est quod mihi gratuler. Sin minus, me tamen meae operae non poenitebit. His enim lucubrationibus videor effecisse, ut et vixisse me posteritatis, si qua iam futura diu est, patriaeque studiosum testarer, et tantam saltem legum cognitionem assequerer, ne in iis prorsus hospes ac peregrinus essem. Atque haec de iuris studio pluribus, quam statueram, dicta sunto.

Historiam autem cur tantopere nostri homines neglexerint, ut nemo hactenus ex iis clarissimas suae gentis res conscripserit: id vero longe maiori etiam admiratione dignissimum est. Nolim pluribus eius laudes exaggerare, quas omnes optimus ille dicendi sentiendique magister comprehendit, dum eam testem temporum, lucem veritatis, vitam memoriae, magistram vitae, nunciam vetustatis appellare non dubitat. Sed necessitatem silentio praeterire non possum, quae certe tanta est, quantam homines cordati facile iudicare possunt. Si unus quidam scriptor barbarus, nomine Marcus, maiorum nostrorum originem ac res gestas in adversaria non retulisset: peregrini certe ac hospites in ipso natali solo esse cogeremur. Ex eo enim Thurocius materiam scribendi sumpsit omnem, sed ita horrido, barbaro ac poetico sermonis genere usus, ut tenebras potius historiae, quam patriae gloriam suo studio conciliare voluisse videatur. Eius vestigia secuti fuere Petrus Ranzanus, et Antonius Bonfinius, homines peregrini, qui tot anilibus fabulis ac rebus exoticis obscurarunt veritatem historiae nostrae, ut dolendum sit, aliquem e nostris, qui curam eius rei suscepisset, hactenus inventum non esse. Praesertim cum Ioannes Sambucus, homo, ut nihil aliud dicam, de Historia Vngarica male meritus, etiam

ea, quae ab illis peregrinis alioqui authoribus vere ac simpliciter memoriae posteritatis commendata fuerant, tam turpiter favore partis alterius corruperit. Quo magis laudanda, et omnibus praeconiis celebranda est liberalitas, opera ac industria eorum, qui Paralipomena rerum Vngaricarum Bonfinio attexere conantur. Sed, ut mea quidem fert opinio, ad perfectionem antiquitatis nostrae hoc desideratur, ut collatis omnibus omnium in hoc genere scriptorum monimentis ac fragmentis, universa rerum Vngaricarum historia vere, breviter, ac pure, inde usque a primordio ad hanc nostram memoriam, in unum quoddam corpus ac breve compendium redigatur, et quidem redigatur a nostratibus, ne semper accersita peregrinorum industria, nostram orbi accuset infantiam ac negligentiam plus quam certe barbaram. Hoc si aut mihi unquam facere licuerit, quod iam diu cogito, et non exiguis laboribus molior, aut alius quisquam vel me impedito occuparit, vel mortuo effecerit, is certe non solum studiis eorum, qui Sapientiae doctrinis delectantur, sed etiam universae patriae rem summe necessariam atque gloriosam praestiterit. Equidem, si Deus Opt. Max. vitam mihi prorogaverit, vires ac occasionem largitus fuerit, liberalitem ac munificentiam principum virorum subministraverit, et hoc munus patriae, cui me natum profiteor, et reliqua vitae munia, quaecunque a me proficisci possunt, inter ceteros homines literatos, et patriae amantes, pro tenui mea parte praestare conabor. Interim ut hosce labores nostros, benigne lector, boni consulas, et si quid vel nostra imbecillitate vel operarum Typographicarum incuria emendandum occurrerit, pro tua humanitate condones velim. Vale, et his pro arbitratu fruere.

V.

FRAGMENTVM EX SYNOPSI PHILOSOPHIAE.

Politica, §§. 67. 68.

Causae corruptionis Monarchiae.

Corrumpitur Monarchia 1. propter contumeliam alicui subditorum illatam; 2. propter timorem; 3. propter contemptum; 4. propter damnum et afflictionem subditorum; 5. ob seditiones procerum; 6. propter successiones filiorum, qui plerumque bonis parentibus sunt peiores.

Quae corruptelae vitabuntur 1. si monarchia ad mediocritatem traducatur, neve nimis multa regis arbitrio permittantur; 2. si nec divites iniuria, nec populares contumelia afficiantur; 3. si custodia habeatur ex civibus, non ex peregrinis; 4. si (Princeps) amicorum ac consiliariorum prudentia ac opera maxime utatur; 5. si unum multis non ornet officiis; 6. si ditionem ornet ac muniat; 7. si communium rerum curam gerat; 8. si tributa non magna exigat, exacta in usum reipublicae convertat; 9. si moribus sit bonus, mitis, temperans, clemens, continens, sobrius ac vigilans; 10. si non asper sed venerabilis sit; 11. si mediocritatem in omnibus servet; 12. si virtute bellica excellat; 13. si sapientiae et studiorum liberalium ac imprimis civilis doctrinae sit studiosus ac amans; 14. si non tantum se abstinentem sed et suos continentes reddat; 15. si viros bonos honoret, malos contemnat; 16. si praemia per se, poenas per alios distribuat; 17. si pauperes iuxta ac divites foveat; 18. si nobilitatem amicitia, plebem facilitate sibi devinciat;

19. si denique quod et ordine et dignitate primas tenere debet, Deum vera pietate colat, ac verae religionis curam habeat, scholas et academias erigat, ac illa omnia observet, quaecunque Cyrus apud Xenophontem observasse dicitur.

VI.

ELŐSZÓ A MAGYAR SALLUSTIUSHOZ.

AZ OLVASÓKHOZ.

Jól tudom én azt, hogy az magyar nemzetnek szokása szerént sokan lesznek az olvasók közzül, kik ezt az én munkámat avagy megutálják, avagy ugyan meg is csúfolják és rágalmazzák. De minthogy én jó végre, tisztességes okokból cselekedem: afféle hitvány itéletekkel semmit nem gondolok. Mert mivelhogy egyéb foglalatosságim között ezt a bölcs historiaíró Salustiust magyar nyelvre fordítottam vala: hasznosnak itélem lenni, hogy ez az írás ne csak azoknak használna, kiknek főképpen és kiválképpen hasznokra és tanulságokra magyaráztam vala meg: hanem minden egyéb renden való embereknek is, az kiknek e könyü kezekbe jutna. Mert minthogy az embernek élete igen rövid: illik bizony, az mint ugyan ezen Salustius mondja, hogy az kiknek Isten valami ajándékát nyújtotta, ne vigyék életeket olyan hallgatással által, mint az oktalan állatok, hanem tisztességes dolgokban foglalván magokat, ne csak éltekben, hanem még holtok után is tanítsák irásokkal az embereket minden jóra. Másodszor ezért is

akarám ez bölcs írásának magyarázatját egyebekkel közlenem, hogy minden rendbelieket, de főképpen az fejedelmeket, urakat, nemesseket, és egyéb förenden valókat édesíteném a históriának olvasására, melyekből mind egyéb jó és tisztességes dolgokat, s mind pedig hadviselésben való eszességet és jó módot tanulhatnának. Tudom én azt, hogy azt szokták az paraszt katonák mondani, hogy nem könyvekből tanulják az hadviselést. De sokkal külömb itiletben voltanak amaz régi nevezetes, bölcs hadakozó fejedelmek. Amaz nagy világbíró Alexander nem szégyenlette azt mondani, hogy ő minden hadi dolgokban való bölcseséget az Homerus könyveiből tanult volna. Ez az oka, hogy még éjjel is feje alatt tartja vala, és mikor az Dárius kincse között egy megböcsülhetetlen ládát találtak volna, melynél drágább marhája Dáriusnak nem volt, és kérdenék baráti, mit akarna abban tartani: azt felelé, hogy az Homerus írását akarná. Az Scipió is, ki Afrikában az Hannibált meggyőzé és amaz hatalmas Carthago városát tövéből kiégeté, az Xenophonnak Cyrus királyrul írt Históriáját éjjel nappal mondják hogy olvasta, és minden hadviselését az szerént rendelte volna. Az L. Lucullus felől azt írják, hogy mikoron az nagy Mithridates király ellen elküldenék, semmit az hadviseléshez nem tudott. De az míg Ázsiában ére, éjjel nappal az gályákon históriákat olvasván, oly bölcs hadakozóvá lőn, hogy egynehány száz ezer embert kevesed magával megvere, és sok tartományokat meghajta. Mely dolgoknak igazsága bizony csak ebből az históriából is megtetszik, melyben az Salustius úgy mint egy tükörben nagy szép dolgokat ád az embereknek eleiben. Mint kelljen az bölcs és eszes tanácsoknak szól-

lani, igen szépen megmutatja az Iulius Caesar, Marcus Cátó, és egyéb fő tanács urak példáiban. Mint kelljen az nemes rendnek és főfő embereknek vétkeket megdorgálni, a C. Marius és C. Memmius példájában eléggé megjelenti. Mint kelljen hadra készűlni, sereget gyűjteni, tábort járni, sereget állatni, népet biztatni, és minden dolgokban az jó hadnagyoknak magokat bölcsen és jól viselniek : nagy eszesen és világosan mint egy tükörben megjelenti a Metellus, Marius, Petreius, Sylla, és Iugurtha képökben, kik fejenként bölcs országos hadviselő fejedelmek voltak. De viszontag az Calphurnius, Albinus, Aulus Turpiliusnak és egyebeknek nevében, szépen kiábrázza, kik legyenek az tudatlan és tunya hadviselők. Mint kelljen az nemes rendnek az községhez és viszontag az községnek az felső rendhez magát tartani, honnan indúljon az pártolás, és miképpen kelljen annak eleit venni, az Róma városnak állapatjából igen szépen megmutatja. Az országárulásnak eredetiről is, okairól, kinyilatkoztatásáról és büntetéséről az Catilina, Lentulus, Cethegus és az többinek példájában igen világosan mindeneknek szemei eleiben terjeszti. Summa: valamennyi vers ebben az historiában vagyon, annyi bölcs értelem és tanuság adatik ezekből minden renden való embereknek. Harmadszor akarék ez ologgal minden rendbeli tudós embereknek, de ilyképen az felső renden valóknak példát adni, és úgymint utat mutatni, mint kellene tisztességes mulatsákokkal magokat gyönyörködtetni, és úgymint egyéb ondjoktól megújítani. Sok bölcs és tudós emberek adnak az mi nemzetünkben, még az főrendeken is. e azok szégyenlik és restelik efféle tisztességes mutságban foglalni magokat, hanem mikor egyéb dol-

gokat elúnják, tobzódással, vadászattal és egyéb effélével múlatják idejeket, melyek az mint az bölcs mondja, szolgákhoz illendő dolgok. Nem azt cselekedte Cicero, Sulpitius, és egyéb fő tanács urak, hanem bölcs könyveknek olvasásával avagy irásával gyönyörködtették magokat egyéb gondviselésök között. Ki lehetett nagyobb úr és fejedelem Iulius Caesárnál? De nem szégyenlett ő, nem hogy históriát, hanem még grammatikát is írni. Tudja vala ám az, hogy nem árt az penna a kópiának, sem az könyv az paisnak. Most is az olaszok, németek, és egyéb nemzetségek között mind Aristotelest, Cicerót, Virgiliust, és mindenféle bölcs embereknek irásokat az ő nyelvekre megfordítják, és azoknak nagy hasznát is veszik. Az okáért az mi nemzetünkben lévő főtudós embereknek is igen jó volna tisztességes mulatságban avagy idejekben való dolgoknak históriáját megírniok, avagy Iulius Caesar, Livius, Tacitus, Curtius és egyéb efféle bölcs historikusoknak irásokat magyar nyelvre fordítaniok. Úgy tanulnánk eszességet, és úgy tudnók megböcsülleni efféle munkákat. De mostan szintén úgy vagyon dolgunk, kik effélében munkálkodnának, mint amaz bölcs Theodorus Gázának, ki mikor az Aristotelesnek az állatokról írt históriáját görögből deák nyelvre fordította volna, és nagyszépen összeköttetvén, és kivül megaranyoztatván, egy fejedelemnek bemutatta volna, azt reménllvén, hogy ennyi megböcsülhetetlen munkáért valami nagy segítséggel ajándékoztatnék meg: az fejedelem megkérdvén miben állana az könyvnek aranyozása, csak annyi segítséggel lőn neki, az menit az könyvkötés ér vala, annyi munkáját olyan bölcs embernek sem mire böcsülvén. Végezetre akarám ezzel az munkáva

az én örvendetességemet is megmutatnom ahoz a keresztyénségnek győzedelméhez, melyet most a kegyelmes Isten hozzánk megmutatott, és naponként hatalmával öregbít. Mert micsoda ember volna az, akki az Istennek ilyen csudálatos jótéteményén nem örűlne, és örömét külsőképpen is, az mint lehetne, meg nem mutatná? Ím nem sok időtől fogva az Úristen Bokcsát, Varsóczot, Facsádot, Lippát, Jenőt, egész Havaselföldével és Moldovával, a keresztyéneknek kezekben adta, hogy az magyarországi győzedelemről semmit ne szóljunk. Ki nem csudálkoznék és nem örűlne azon, hogy ilyen világbíró fejedelemnek, országos hadát az kegyelmes Isten a mi fejedelmünk által megvereté, és megszégyeníté, nem különben mint ama nagy Góliáthot megveré régen az kis Dávid által. Melyekből mit itilhetünk egyebet, hanem hogy a hatalmas Isten cselekedik az mi fejedelmünk által az pogányságnak megverésében, és az keresztyénségnek megszabadításában. Melyet hiszem hogy az Úristen bizony az egész keresztyénségben nevezetessé teszi és még ennél is nagyobb méltóságokra emeli, hogy ha az Istennek jótéteményével hálaadással akar élni. Mind ezekért az okokért akartam ezt az históriát nyelvünkön kibocsátanom, melyben noha sok igéket nem teljességgel magyarázhattunk ki, minémük az Consul, Proconsul, Praetor, Tribunus plebis, és egyéb affélék: mindazáltal az mint ennyi foglalatosságim miá lehetett, azon igyekeztem, hogy gaz magyarázat lenne. De ha mi fogyatkozás volna benne, illik hogy arról bocsánat adassék. Melyet ha ki nem akar cselekedni, magyarázza ű jobban, avagy más irásnak fordításában mutassa nagyobb serénysé-

gét. Legyetek egészségben. Datum die Divi Michaelis Archangeli 1595.

VII.

EPISTOLA AD IO. TELEGDIVM.

Ioannes Decius Barovius Ioanni Telegdio S. P. D.

Cum nuper mihi Literaturam Hunno-Scythicam exhibuisses, et an dignam publicatione eam iudicarem interrogasses, non solum honestos Tuos hac in re conatus laudavi, sed etiam ut primo quoque tempore promulgares, et author et adiutor fui.

Etsi enim non dubito, quin ludicrum et puerile videatur non paucis, tempus in hisce Literis vel propagandis, vel etiam discendis consumere: tamen ego prorsus diversum sentio, remque dignam esse iudico, quae non solum nostrae genti, sed etiam exteris nationibus innotescat. Primum enim, si aliae omnes coniecturae nos deficerent, ex his tamen solis literis certo colligere possumus, Gentem Vngaricam esse longe antiquissimam, et ab orientalibus illis Asiaticisque Scythis oriundam, a quibus Cyrum, Darium, et alios potentissimos Monarchas devictos legimus. Nam sicut Hebraei, Syri, Chaldaei, Arabes, Turcae, ceterique orientales a dextra sinistram versus contra Graecorum Latinorumque morem exarant suas Literas; ita etiam haec nostra Elementa simili ratione scribuntur. Id quod vel ex eo patet, quod non solum communem pronunciandi, atque scribendi, inflectendique cum Hebraeis vocabulis rationem nostra habeant, sed etiam sexcenta et amplius reperiuntur, quae tam

apud Hebraeos, quam apud nos eandem pene significationem obtineant. Deinde utut haec nihil ad huius Literaturae commendationem faciant, tamen honestissimum semper habitum est unamquamque gentem peculiari Literatura uti ac frui. Videmus enim paucissimas esse gentes, alioqui civilitate et potentia excellentes, quae peculiaribus Literis linguas suas exprimere possent: nam certe nec Itali, nec Hispani, nec Galli, nec Germani proprios haben' characteres, sed eorum populorum literae, ex latina lingua, tanquam fonte, promanarunt. Graeci quidem gloriati sunt se ex Phoenicia literas nescio quas attulisse, alias vero ex gruum volatu excogitasse, in eumque, quem nunc videmus ordinem, digessisse. Vnde non erubescunt inventionem Philosophiae atque omnis scientiae et antiquitatis sibi arrogare: sed vel hae ipsae literae nostrae fabulas eorum abunde refutant, ac certis testimoniis demonstrant Asiaticos Scythas et vetustiores et populo Dei longe propinquiores ipsis fuisse: literarumque scientiam et sapientiam ab Hebraeis ad Asiaticos, ab his ad Graecos demum promanasse. Iam vero si vel numerum literarum nostrarum spectes, omnes aliarum gentium characteres superant; vel elegantiam considereș, nullis certe exterorum elementis cedit. In hoc vero literae nostrae aliarum gentium literas longis etiam parasangis superant, quod et sine punctis scribuntur, et pronunciationes omnes nostrae multo quam aliarum nationum literae perfectius exprimunt, et denique illis omnibus facilius addiscuntur. Graeam, Hebraeam, Latinam linguam toto vitae curriculo ix mediocriter addiscere possumus: Germanicam, Gallicam, Hispanicam difficillime inbibimus, et ad eas x arte addiscendas et percipiendas multis libris,

multis expensis, papyro, calamo, atramento, et nescio quibus aliis multiplicibus instrumentis opus habemus: has vero nostras literas facillime, brevissimoque tempore quispiam addiscere potest, easque sine ullis libris, calamis, atramento, papyro, vel lignis instar Scytalae Lacedaemonicae, vel aliis quibusvis materiis nullo negotio inscribere. Quamobrem equidem dignas hasce literas esse iudico, quae non solum in omnibus scholis pueris proponantur et instillentur, sed etiam quas omnium ordinum nostrates homines, pueri, iuvenes, senes, viri, mulieres, nobiles ac rustici, breviter omnes, qui Vngaros se nominare volunt, addiscant.

Laudo ego propositum Tuum, quod haec Linguae Scythicae Rudimenta collegeris, et discere volentibus communicare volueris. Etsi enim breviora sunt et rudiora, quam forte quis desideraret, tamen non diffido, quin alii quoque reperiantur, qui hoc exemplo, haec linguae nostrae praecepta amplificare et exactius tradere velint. Ianus ille Pannonius Episcopus Quinque Ecclesiensis, nostrorum poetarum celeberrimus cum tanta doctrina et autoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit Vngaricam Grammaticam conscribere; quam si maiorum nostrorum negligentia non amisissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studii genere gloriaremur. Nunc cum illa interciderit, et Tu recte facis, qui nostrae Gentis Literaturam ab oblivione vindicare studes; et alii, qui maximis forent digni laudibus, si Vngaricam Grammaticam, nativorumque vocabulorum et proverbiorum origines ad praescriptum artis elaborarent.

At si iam cum Graecis primariam magna ex parte amisimus potentiam, et (ni Deus pro sua clementia averruncet) amissuri totam videmur: saltem

linguam, et res gestas, ac literaturam immortalitati consecremus. Quamquam si id, quod sentio, fateri licet, meliora omnia de interitu imperii Turcici spero: augurorque hanc divinitus genti nostrae gloriam reservatam, ut non multo post armis Vngaricis Dei beneficio Turcica potentia inclinetur. Quod ut Deus pro sua clementia faxit, Vosque nobiscum, ac cum tota Ecclesia Orthodoxa conservet, ex animo precor. Datum ex Foro Siculorum 5-a die Martii 1598.

VERA EFFIGIES IOANNIS DECII
BARONII.

A Lugossy tanár úrnál lévő eredeti egykorú fametszet hasonmása.

TARTALOM.

Lap

Decsi János Élete és Munkái. Bevezetésül V

Függelék. — I. Praefatio ad lectorem Adagiorum. 1588 XXXVI

II. Tristichon ad Michaelem Forgachium. 1589 XLV

III. Epistola in capite Syntagmatis Iuris. 1593 XLVI

IV. Praefatio in Syntagma Iuris. 1593 . . . XLIX

V. Fragmentum e Synopsi Philosophiae. 1595 LXII

VI. Előbeszéd a magyar Sallustiushoz. 1595 LXIII

VII. Epistola ad Ioannem Telegdium. 1598 LXVIII

Ioannis Decii Barovii Commentariorum de Rebus Vngaricis Libri qui exstant.

Praefatio ad Serenissimum Principem Sigismundum . . 3

LIBER PRIMVS.

Cap. I. De Instituto huius Decadis Decimae 11

Cap. II. De clade Turcarum ad Sisecum 12

Cap. III. De clade Hazoni Bassae postrema, quae totius belli Sinanici causa exstiterit 15

LIBER SECVNDVS.

Cap. I. De clade Sisecensi Constantinopolim perlata . . 18

Cap. II. De amita Caesaris eum ad bellum contra Christianos excitante 19

Cap. III. De bello in Christianos a Caesare decreto . . 20

Lap

Cap. IV. De Sinano Belliduce constituto, et portentis quibusdam 21
Cap. V. De legationibus ad confoederatos missis, ac imprimis ad Transylvanos 22
Cap. VI. De oratione Mahometis Chausii, ad principem Transyvanum 23
Cap. VII. De postulatis Caesaris a Principe Transylvaniae, et Caesaris Literis 28
Cap. VIII. De deprehensa Mahometis Chausii fraude . . 29
Cap. IX. De Georgii Ravazdii literis ad Principem et cum Sinano colloquiis 30
Cap. X. De Paulo Markházio, postremo Ibraimo appellato 32
Cap. XI. De Ravazdio domum cum novis ad Principem Sigismundum Legatis remisso 34
Cap. XII. De expeditis, et ad suos remissis Turcarum Legatis 36

LIBER TERTIVS.

Cap. I. De Aarone ex principatu Moldaviae deiecto . . 38
Cap. II. De Petro quodam Moldaviam occupante . . . 39
Cap. III. De expeditione Transylvanorum in Moldaviam contra Petrum 40
Cap. IV. Cur Turcae rursus Aaronem conati sint Principatu privare 42
Cap. V. Sigismundus Princeps expeditionem Sinani Vngaris significat 43
Cap. VI. Iter Sinani Belgradum usque describitur . . . 44
Cap. VII. Quid Sinanus Belgrado digressus egerit . . . 45
Cap. VIII. Sinanus iterum legationem ad Transylvanos expedit, iique comitia de postulatis instituunt . . 46
Cap. IX. Oratio, et sententiae eorum, qui a Turcico Imperio nequaquam deficiendum esse censebant . . . 48
Cap. X. Oratio eorum, qui a Turcis desciscendum suadebant 51
Cap. XI. De consiliis Transylvanorum in tanta rerum difficultate initis 62
Cap. XII. De legatione Principis Transylvani ad Pontificem Romanum missa, et itinere Claudiopolim suscepto 63

Lap

LIBER QVARTVS.

Cap. I. De divisione copiarum, et colloquio Legati Transylvanici cum Sinano 65
Cap. II. De capto Vesprimio 66
Cap. III. De tabellario Transylvanico ad Sinanum misso, et consiliis Temesvariensis Basse 69
Cap. IV. De sollicitationibus Bassae Temesvariensis . . 71
Cap. V. De capto Palota, et dimissis in hyberna copiis Turcicis, ac Transylvanicis 72
Cap. VI. De actis a Caesare Principi Transylvano gratiis 73
Cap. VII. De Sinani ad Belgradum reditu, et Vngarorum ad Rudolphum Imp. legatione 74
Cap. VIII. De expeditione Vngarorum ad Albam usque Regalem facta 76
Cap. IX. De victoria Christianorum ad Albam-Regalem 78
Cap. X. Quid Christiani post victoriata egarunt . . . 80
Cap. XI. Quid Sinanus audita suorum clade egerit . . 82
Cap. XII. Quid Temesvariensis Bassa audita suorum clade egerit 84

LIBER QVINTVS.

Cap. I. De capta Fileko, et aliis arcibus, a Christianis . 86
Cap. II. Quae consilia Sinanus audito Christianorum successu agitaverit 88
Cap. III. Oratio Mahumetis ad Principem Transylvanum versuta 91
Cap. IV. De Zechinio, et aliis quibusdam arcibus in Christianorum potestatem redactis 92
Cap. V. Pálffius copias reducens quatuor arces nec opinato capit 94
Cap. VI. De clade eorum, qui Ieniensem arcem ceperunt 95
Cap. VII. De Sinani consiliis post cladem acceptam . . 97
Cap. VIII. De comitiis Rudolphi Imperatoris Ratisbonae celebratis 99
Cap. IX. De Strigonio, et Hatvano, a Christianis oppugnatis 100
Cap. X. De clade Rascianorum Beczkerekiensium . .

LIBER SEXTVS.

Cap. I. De Tartarorum transitu per finem Transylvaniae, et ad Sinanum in Vngariam adventu 109
Cap. II. De Tartarorum origine, ac moribus 112
Cap. III. De horrenda Tartarorum immanitate, quam in hac recenti expeditione perpetrarunt 116
Cap. IV. Qua ratione et quo pacto Transylvani a Turcico Imperio desciverint 119
Cap. V. De oratione Principis Sigismundi ad Provinciales, eorumque ad eam responsione 121
Cap. VI. De comitiis armatis Sabesiensibus, et Thordensibus 125
Cap. VII. De Principis ad Ordines Regni literis, eiusdemque Claudiopolim in comitia adventu 127
Cap. VIII. De renovato desciscendi a Turcis decreto, captisque, ac interfectis nonnullis Magnatibus . . 129

LIBER SEPTIMVS.

Cap. I. 132
Cap. II. De Comaromiensi obsidione soluta 139
Cap. III. De expeditione Lugasiensi 141
Cap. IV. De defectione Moldavorum ac Transalpinorum a Turcico Imperio, foedereque cum Transylvanis icto 144
Cap. V. De Tartarorum hybernatione. Varadinensium clade 146
Cap. VI. De reditu Tartarorum, eorundemque binis cladibus 148
Cap. VII. De incenso direptopue Oroz-Czikino, aliisque Transalpinorum depopulationibus 150
Cap. VIII. De Mahomete, Amurathi patri substituto, strangulatisque octodecim fratribus eius 152
Cap. IX. De apparatu Caesaris Germanici in Turcas . . 154
Cap. X. De comitiis Polonicis, ac tractatione de bello Turcico habita 155
Cap. XI. De solennibus legationibus Imperatoris, Transylvanorum, ac Vngarorum ad Polonos missis, irritoque earum eventu 156

Lap

Cap. XII. De Aarone Vajvoda Moldaviae capto, ac in Transylvaniam adducto 157
Cap. XIII. De foedere Sigismundi Principis Transylvaniae cum Imperatore Romanorum 159
Cap. XIV. De inito Sigismundi Principis matrimonio cum Maria Christierna 162
Cap. XV. De comitiis vernalibus Transylvanorum, eorumque ibidem Decretis 164

LIBER OCTAVVS.

Cap. I. De adventu Sponsae Viennam Austriae 171
Cap. II. De adventu Sponsae Carolinam usque 172
Cap. III. De adventu Sponsae Albam-Juliam 174
Cap. IV. De nuptiis Sigismundi Principis cum Maria Christierna celebratis 176
Cap. V. De clade liberorum peditum Transalpinorum Istrum transgressorum 178
Cap. VI. De capto Bokczia castello 180
Cap. VII. De capto Varsoczio castello, et direpto cum circumiacentibus pagis, oppido Jófeö 182
Cap. VIII. De dimissa a Principe Socru, captoque Facziado 184
Cap. IX. De profligato Tömösvariensis Bassae exercitu, captis Lippensi ac Ieneiensi Begis 186
Cap. X. De capta Lippa, Pankota, Siri, Aradoque . . . 189

LIBER NONVS.

Cap. I. De obsesso Strigonio, et profligatis Bassarum copiis 193
Cap. II. De adventu Sinani Bassae in Transalpinam, et praelio Michaelis Palatini cum eo 199
Cap. III. De non obtenta deditione, ac morte Caroli Ducis 201
Cap. IV. De profectione Principis Sigismundi in castra Feketehalmensia 202
Cap. V. De occupata a Polonis Moldavia, ac literis Chami Tartarorum ad Regem Poloniae 203
Cap. VI. De expeditione Sigismundi Principis contra Sinanum suscepta, collectisque hinc inde copiis . . 205

Lap
Cap. VII. De Siculis pristinae libertati restitutis 207
Cap. VIII. De conditionibus libertatis a Sigismundo Principe Siculis redditae 208
Cap. IX. De ingressu Principis in Transalpinam, et augurio aquilae 212
Cap. X. De acie Christianorum contra Turcas ordinata, motisque castris 213
Cap. XI. De Tergovisto, Bokorestoque a Sinano egregie munitis 215
Cap. XII. De prima Principis contra Sinanum victoria, receptoque Tergovisto 216
Cap. XIII. De Bokoresto a Turcis deserto, a nostrisque recuperato 222
Cap. XIV. De capta arce Ieneo, item castellis Világosvár, Arad, Pankota, Siri, Soliomkeo etc. 224
Cap. XV. De fusis fugatisque trans Istrum copiis Sinani, captaque arce Gyrgiovia 229

LIBER DECIMVS.

Cap. I. De comitiis Albae Iuliae celebratis, et adempta Siculis libertate 235
Cap. II. De copiarum in Moldaviam missarum clade, miserabilique Stephani Vajvodae supplicio 238
Cap. III. De literis Clementis VIII. Pontificis Romani ad Regem Poloniae 240
Cap. IV. De abitu Principis ad Rudolphum Caesarem, et caesis ob rebellationem supplicioque affectis compluribus Siculis 246
Cap. V. De clade copiarum Tömösvariensis Bassae, eodemque elapso 250
Cap. VI. De Lippa a Turcis irrito conatu oppugnata, fugatisque inde per Transylvanos Barbaris 252
Cap. VII. De pulsis ab obsidione Lippensi Turcis atque Tartaris per Transylvanos, Tömösvaroque ab iisdem obsesso 254
Cap. VIII. De Tömösvaro frustra a Transylvanis oppugnato, eorundemque in Transylvaniam reditu . . . 257

Lap

ap. IX. De infelicis Ioannis Szekelii Cassoviam versus expeditione, et peditibus in Transalpina caesis . . 263
ap. X. De expeditione Mahumetis III. Caesaris Turcorum in Vngariam, Hatvanoque incenso 265
ap. XI. De Agria a Turcis obsessa, atque etiam oppugnata 267
ap. XII. De expeditione Sigismundi Principis Transylvaniae ad opem Agriensibus ferendam 271
ap. XIII. De praelio Christianorum cum Caesare Turcarum, et utrarumque partium fuga atque clade . 273
ap. XIV. De Tartaris e Transalpina repulsis, Transalpinorumque in Turcas expeditione interrupta, altero Chamerum a fratre interempto, fabricibusque Ianizarii berarii excursionibus 282

DECAS VNDECIMA

LIBER PRIMVS.

ap. I. De Comitiis Albensibus, et altero Principis ad Caesarem Germanicum, ac reditu eiusdem 286
ap. II. De literis Hassani Bassae ad Principem Transylvaniae 287
ap. III. De Martino Literato ad Caesarem Turcarum, et Alphonso Iesuita ad Rudolphum Imperatorem misso 290
ap. IV. De Ioanne Szekelio capto, Aaronoque Vajvoda Moldaviae mortuo 292
ap. V. De Caspare Kornis Viennam misso, Tataque ac Papa in Christianam ditionem redactis, et Iaurino frustra oppugnato 294
ap. VI. De Temesvaro frustra per Stephanum Josikam oppugnato 296
ap. VII. De Comitiis Albensibus, ac consilio resignandae Transylvaniae per fraudem Josicae retardato 297
ap. VIII. De Comitiis renovatis adventu Legatorum, captoque Josika Cancellario 298
ap. IX. De iuramento Ordinum ac Legatorum Caesareorum, literisque Rudolphi Imperatoris 300
ap. X. De valedictoria Principis ad Ordines oratione . 302

LIBER SECVNDVS.

Lap

Cap. I. De expeditione clancularia adversus Iaurinum a Christianis suscepta 309
Cap. II. De acie Christianorum in irruptione Iaurinensi observata 311
Cap. III. De capto Iaurino 313
Cap. IV. De legatione Stephani et Andreae Bathoriorum ad Principem Transylvaniae, eiusque ad Rudolphum Caesarem abitu 317
Cap. V. De tumultu Varadini excitato, eodemque per Caesareos legatos sedato 319
Cap. VI. De excusatione Varadiensium ad Principem missa 321
Cap. VII. De legatione Tartarorum et Transylvanorum ultrocitroque missis, ac iuramento Michaelis Palatini Transalpinae 323
Cap. VIII. De Csanadiensi obsidione eiusque solutione . 325
Cap. IX. De victoria Lugasiensium ex Barbaris reportata 326

IOANNIS DECII BAROVII

COMMENTARIORVM

DE REBVS VNGARICIS

LIBRI QVI EXSTANT.

SERENISSIMO INCLITOQVE

PRINCIPI AC DOMINO, DOMINO SIGISMVNDO,

DEI GRATIA TRANSYLVANIAE, MOLDAVIAE, VALACHIAE, TRANSALPINAE, SACRI ROMANI IMPERII PRINCIPI, DOMINO PARTIVM REGNI VNGARIAE, COMITI SICVLORVM &c. DOMINO SVO CLEMENTISSIMO S. P. D.

NIHIL magis decet eos, Serenissime Princeps, Domine Clementissime, qui gubernaculis reipub. praesident, quam ut praeclaras, salutaresque res, quoad vixerint, summa semper ope gerant, easdemque in publica historiarum monumenta referendas curent. Nisi enim Clarissimma Principum facinora, opera doctorum hominum literis mandentur, atque iustis Encomiis celebrentur, idem certe tumulus, qui corpora eorum contegit, famam quoque obruet, ac nomen e posteritatis memoria delebit. Atqui si veterum Regum, atque Principum exempla intuebimur: reipsa profecto comperiemus, perennis eos gloriae gratia tam domi, quam militiae cuncta praestitisse. Quid enim ego Herculem illum, quid Cyrum, quid Alexandrum Magnum, quid Scipiones, quid Ciceronem Patrem Patriae, et infinitos alios Heroas commemorem, qui certe non nisi perpetui nominis ad seram posteritatem longa serie transmittendi studio, tot, tantosque labores pertulerunt.

Verum enimvero nequaquam tot tantaque pericula tam libenter subiissent, nisi credidissent fore aliquos, qui praeclara ipsorum gesta scriptis suis, ceu

illustri quodam, semperque duraturo monumento aeternitati consecrarent, proinde sapientissimi illi, ac Celeberrimi Principes, solebant olim consuetudine nunquam satis laudata, non unum, atque alterum, sed complures viros eruditos secum habere, honestisque stipendiis alere, ut ea, quae praeclare a suis Principibus ipsi viderunt geri, in adversaria confestim, tabulasque postea publicas bona fide referrent, quae cum saepe mecum cogitarem, et summam belli Sinanici historiis nostris Vngaricis attexere conarer, diu, multumque mecum consideravi, possemne tuto, ac cum bona tuae Serenitatis gratia laborem hunc suscipere. Mihi enim tametsi literatas huiusmodi lucubrationes plerique mortalium contemnant, tamen imprimis arduum, periculosumque videtur, res gestas scribere. Primum quod facta dictis exaequanda sunt, quod cum laude praestare, non vulgaris semper ingenii habitum est. Deinde quia plerique, quae delicta reprehenderis, malevolentia, et invidia dicta putant: ubi virtutes aliquorum laudaveris, velificationi, et assentationi tribuunt: ad haec in tam mirabili, invidiosa, tragicaque materia, qualis haec fuit. Maximae autem difficultatis, maximique iudicii est, ita historiam contexere, ut nec partes ipsae offendantur, et ipsa sacrosancta veritas inviolata posteritati tradatur. Quibus accessit, et haec incommoditas, vel praecipua, quod ego procul a Repub. nemoribus Musarum abditus, et non exiguis propagandarum ad seros nepotes liberalium artium laboribus occupatus, vix, ac ne vix quidem potuerim, citra defectus, ipsam rerum, prout gestae sunt, seriem ab hominibus quibusdam politicis, qui mihi hac in re usui fuissent, rite cognoscere. Imprimis vero maiorem in modum extimescenda mihi fuit indignatio tuae Sere-

nitatis, ne, si forte quippiam imprudens historiae imseruissem, quod tuam Principalem Maiestatem merito potuisset offendere, praesentissimum capitis discrimen, et, dum gratiam, atque clementiam Serenitatis Tuae capto, periculum mihi crearem. Quae quamvis me ab hoc incepto, non temere absterrere potuissent, omnibus tamen illis impedimentis posthabitis, conatus sum in hac decima meorum Commentariorum Decade res gestas proximi triennii maxime memorabiles breviter, ac quantum assequi potui, verissime complecti. Primum quidem, ut admirandas Dei Optimi Maximi res, quae paucis hisce annis contigerunt, iustaque eius iudicia, quae in multos mortales exercuit, posteritati traderem. Deinde, ut historiis Patriae pro mea parte virili, et ego consulerem, nec tantas nostrae aetatis res perpetuis oblivionum tenebris involvi, quantum in me situm esset, desidiose paterer. Imprimis vero Augustam, Venerabilemque tuae Serenitatis famam, atque gloriam non solum apud domesticos populos, sed etiam apud externos, verissima rerum gestarum historia inter ipsos promulganda, contra malevolos tuerer, atque defenderem. Non enim puto Serenitatem tuam latere, quam multi mortales, hac tragoedia penitius non intellecta, sinistrum de actis Serenitatis Tuae iudicium ferre, virulentosque, praesertim in exteris regionibus sermones spargere non vereantur. His maledicorum voculis quomodo obviam iri, oraque eorum obturari possent, equidem non video, quam ut verissima rerum gestarum historia in lucem edita, iustaque Apologia promulgata, famam, dignitatemque suam, Serenitas Tua etiam in peregrinis regionibus orbis Christiani, longe lateque tueatur. Nec solum hanc Historiam verissime descriptam eorum, qui ad-

huc in vivis sunt, sed etiam posterorum gratia omnino exstare necesse est. Erit enim procul dubio inter eos etiam, qui post nos nascentur, sicut inter praesentes fuit, magna dissensio, cum alii laudibus ad coelum res gestas Serenitatis Tuae efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi verissima, atque luculentissima harum rerum historia ad eos propagetur. Serviat igitur, necesse est, Serenitas Tua iis etiam iudicibus, qui multis post seculis de Serenitate Tua, ac omnibus eius gestis, multo, quam praesentes, incorruptius, quippe, sine odio, et amore, iudicabunt. Nec enim haec Serenitatis Tuae vita dicenda est, quae corpore, ac spiritu continetur, quaeque propter naturae fragilitatem, et instabiles humanae fortunae casus, brevis iuxta, ac incerta est. Illa inquam, illa vita tua est, Serenissime Princeps, quam propter egregia in patriam merita coelitus a Deo donandam : fera nepotum posteritas alet, quae vigebit memoria seculorum omnium, quam ipsa aeternitas semper intuebitur, nec ulla unquam temporum delebit oblivio. Ad hanc igitur vitam Tua Serenitas aspiret, hanc gloriam, nullo unquam tempore intermorituram, sectetur, oportet, quae est illustris quaedam, et pervagata multorum, magnorumque, vel in suos cives, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama meritorum, atque beneficiorum. Huic Tua Serenitas inserviat, huic se clarissimis in omnes hominum ordines benefactis voveat, oportet. Quaequidem iam, quae miretur, pridem multa habet. nunc etiam quae laudibus in coelum evehat, magno desiderio exoptat. Quis enim non miretur, hanc provinciam, tot undique circumventam hostibus, tamdiu, tamque feliciter a Tua Serenitate gubernatam? tot clancularia adversus se consilia tam sagaciter ani-

madversa, tantorum in se procerum coniurationem repressam, tria maximi momenti Regna a Turcico Imperio avulsa, Christianoque foederi adiuncta, tantam Tartarorum multitudinem, Turcarumque copiam, felicibus Tuae Serenitatis fusam fugatamque auspiciis! ac ut reliqua tumide ne recenseamus, quae sperare licet, tot tantasque res duobus saltem hisce, tribusve annis, tam prudenter, excelsoque animo, in hac florenti aetate gestas! obstupescent certe haec omnia posteri, et majorem in modum mirabuntur. Nam, si verum, citra omnem adulationis suspicionem, dicere liceat: quod Transylvania, Moldavia, Transalpina, hoc est, uno verbo: tota Dacia a Turcico Imperio desciverit, Sacroque Romano Imperio incorporata sit; quod Poloni, ac Veneti idem contra Barbaros consilium agitent: quod Princeps Imperii, ac ceteri Reges Christiani sacrum contra Barbaros foedus iniverint: quod Christianus orbis, capto Iaurino, bene sperare audeat: quod ex tanta Tartarorum multitudine paucissimi evaserint: quod tot, uno duntaxat anno, Turcarum millia caesa sint in Transalpina, et Moldavia: quod tantus captivorum Christianorum numerus, e dira servitute in pristinam libertatem assertus sit: haec certe omnia secundum Deum, uni Tuae Serenitati accepta ferenda sunt, cuius exemplo totus Christianus orbis, et confirmatus in sacro foedere, et excitus ad bellum Barbaris inferendum omnino videtur. Proinde si, quod optari debet, sperare fas est, auspicatus sacro huic bello finis contigerit: nullum sane dubium est, quin inter omnes reliquos christianae reipub. duces, in Clarissimum, et longe Celeberrimum Principem, quod et nunc factum videmus, Serenitas Tua evasura sit. Sin autem secus, quam optamus, atque speramus,

res iam coepta contingeret, quod omen Deus Clementissimus sua potentia procul a nobis averruncet. recta tamen piissimi consilii, atque propositi conscientia. tantaque virtus, ipsa etiam sine felici successu abunde magnum sui praemium Tuae Serenitati foret. Quis igitur haec non miretur? quis non suspiciat? quis non obstupescat? verum enimvero principia sunt haec rei duntaxat feliciter gerendae, initia aeternae gloriae. divinis virtutibus acquirendae. Haec iam Serenitati Tuae reliqua pars est: hic restat actus: in hoc summa ope elaborandum est, ut quod in dies laudabiliter facit, civilis huius dissidii, Tragoediaequae incendium salute patriae restinguat, Rempublicamque tam foris vigilantia, diligentiaque fidissimorum ducum contra externos hostes tueatur, quam domi honestis legibus. ac libertate florentissimam efficiat, paternaque moderatione, ac clementia vinculis adamantinis devinciat. Sed ne Soli lucem inferre videar: quamvis multa me deterrere potuissent, ne hoc, quicquid est, laboris Tuae Serenitati offerrem: singularis tamen Tuae Serenitatis Clementia, et cum omnium in bonas literas favor, tum in me privatim benignitas effecit, ut primum omnium Tuae Serenitati has meas lucubrationes offerrem. Primum ut quoniam Syntagma legum Caesarearum, ac Vngaricarum, felici quodam omine coniunctionis Daciae totius cum Imperio Romano, maximis certe meis laboribus elucubratum, Tuae Serenitatis nomini consecraveram, eidem etiam hanc postremam meorum Commentariorum Decadem, uti tunc promiseram, inscriberem; deinde ut fidem meam exsoluerem, et aliquam Historiae Vngaricae partem. partim ex fragmentis cuiusdam digestam, partim proprio meo marte elaboratam, exhibendo, aliquem An-

nalium Hungaricorum pari modo digestorum, gustum nostris hominibus praeberem, quos aliquando, Deo auspice integros promulgare, si liberalitas Serenitatis Tuae, annuerit, conabor. Ad haec, ut quoniam proposui, Serenitatis Tuae famam, atque principalem dignitatem hoc scripto contra sinistram hominum Censuram tueri, Tua imprimis Serenitas quicquid addendum, vel detrahendum, vel etiam immutandum in eo, imo, supprimendumne, an promulgandum sit, secum ipsa iudicaret. Nam ego hoc, quicquid est laboris, Tuae Serenitatis tamquam Principis eruditissimi, et sapientissimi iudicio trutinandum, limandum, examinandum, corrigendum subiicio. Quamobrem Serenitatem Tuam etiam atque etiam oro, ut has meas vigilias non exiguis laboribus elucubratas, illustri gratia excipere, atque me, operas pensaque Reipub. qualia possim, tradentem, benignitate Sua, atque munificentia Principe digna complecti non dedignetur, ut siquid in iis desideraretur, clementer id mihi condonare, et ut mutari possit, suggerere, pro suo, erga sui nominis existimationem, studio non gravetur. Spero tamen, et apud principalem Tuam Serenitatem Dominum meum Clementissimum, et apud nostros homines, talibus alioquin literatis laboribus non satis aequos, gratiam me aliquam esse, hoc etiam nomine initurum, quod et legibus nostris digerendis, ac Imperatorio Iuri coniungendis, immensos certe, ac incredibiles labores impenderim, et Serenitatis Vestrae, rerumque patriarum praeconio pro virili mea parte non defuerim, nec, si liberalitas, atque munificentia Tuae Serenitatis, in toto terrarum Orbe decantatissima, ac celeberrima coeptis meis aspiraverit, quoad vixero, defuturus sim. Sed iam ne multis verborum ambagibus obstrepere videar, Prin-

cipalem Tuam Maiestatem ad gloriam Dei, quam diutissime valere, atque concessis divinitus novis Titulis, ac Regnorum accessionibus, quam felicissime, diutissimeque uti, frui, cupio, et opto.

Serenitatis Tuae

Servitor et Cliens humillimus
IOANNES DECIVS BAROVIVS.

LIBER PRIMVS.

CAPVT PRIMVM.

De Instituto huius Decadis Decimae.

1566. Capto Sigetho, ac Gyula arcibus Vngariae, longe munitissimis, postquam Maximilianus tot difficultatibus in dies ubique emergentibus, videt, nequaquam se Barbaris fore parem, missis ea de re nuntiis, pacem cum Selimo Turcarum Imperatore facit. Inter conditiones foederis, et haec fuit, ne liceret tormentis bellicis arces, urbesque oppugnare, interim tamen nihil obesse, quominus vellicationes, et depopulationes fierent, territoria subigerentur, imo arces etiam, ac oppida vi et dolis, modo tormenta bellica abessent, caperentur. Multae igitur, ac memorabiles victoriae iuxta, ac clades, utrinque hoc interiecto foederis tempore in Vngaria martialis ludi alea contigerunt: ut Celeberrima illa Francisci Gezty ad Nádudvarum victoria : ut bini illi nostrorum apud Sixoviam triumphi: ut Sásvárii apud fluvium Bozod clades : ut Nádasdii non procul a Buda infortunium : ut eiusdem Koppaniensis arcis expugnatio, ceteraque clarissima facinora, ut nundinarum Thúriensium direptio Duce Stephano Bathoreo facta: ut alia denique quam plurima bellicae rei monimenta. Sed his in praesentia omissis, ea nos tantum prosequi in his Commentariis statuimus, quae rupto foedere, in Vngaria, praesertim ac Dacia contra Barbaros geri coepta sunt.

CAPVT SECVNDVM.

De clade Turcarum ad Sisecum.

Annus igitur agebatur Christianae salutis 1592. cum Hazonus Bassa Boznensis partim suapte, sponte, ac saeviendi in Christianos cupiditate, partim variis nostrorum cum in Croatia, tum in ipsa etiam Hungaria irruptionibus, ac vexationibus irritatus, quinque millia ex omni suorum numero seligit, et cum iis Sisecum obsidet. Erat Sisecum in Sclavonia arcis munitissimae magis, quam claustri speciem obtinens, tam natura, quam arte bene munitum, cui id temporis nomine Abbatis Nicolaus Miskolcius homo, et consiliis circumspectus, et manu promptissimus praeerat. Sed Vicarius, ut vocant, eius grandi pecunia ab Hazono Bassa corruptus, sex annos, iam consilia prodendae arcis secum agitaverat. Bassamque eo tempore exequendae eius rei gratia evocaverat. Is postquam vi arcem se capere posse desperat, datis ad praefectum literis magnis ad deditionem arcis eum minis hortatur, et ut facilius eam Abbati persuadeat, omnia secretiora sibi eius consilia probe constare significat. Abbas comiter nuntium, diligenterque quisnam is esset, qui statum monasterii Bassae significaret interrogat, is seu fato, seu terroris incutiendi ipsis studio ductus, Abbati eum assistere significat, procul dubio Vicarium eius innuens, qui multos iam annos clancularia cum Bassa consilia, uti dictum est, agitaverat; Abbas cum esset altissimi, iuxta moderatissimique consilii homo, dissimulato in praesens dolore, legato protinus Turcico arma, pecuniam, commeatum, omnemque arcis apparatum ostendit. Eo nuntius, supra quam cuiquam cre-

dibile sit, exhilaratus, mirum in modum iam in sinu gaudebat, demonstratis igitur ei, omnibus, quae digna visu iudicari, poterant, ambos ipsos legatum, ac proditorem mensae suae adhibet, et variis sermonibus inter epulas habitis, quasi amicum erga eos foveret animum, laute ipsos accipit. Mox mensis remotis, iubet utrumque acerrime vinciri, vinctosque per fenestras palatii in Savum fluvium muros alluentem praecipitari. Exactis postea aliquot diebus, mirari Bassa, et cum praecipuis suorum, cur nuntius elapso tot dierum intervallo ad se non reverteretur, disquirere, itaque misso altero nuntio imperiose denunciat Abbati, ac adiectis pro authoritate minis, sciat, se, si forte eum contumeliose intercepisset, pari, aut etiam maiore id factum, iniuria compensaturum esse. Abbas, composito ad moderationem vultu, respondit, se nuntium ex arce omnino emisisse, quod si is ad Bassam non revertisset, eius se criminis haud quaquam teneri. Interim pollicetur se, quoniam suarum probe virium conscius, arcem ulterius tueri non posset, eam omnino Bassae traditurum, sed his conditionibus, ut exacto triduo, nonnisi selectissimos ex omni suorum numero proceres ad accipiendam arcem mitteret, non parvo enim dedecori sibi futurum, si infimae sortis hominibus tanti momenti castellum dederet. Placuit Bassae vehementer Abbatis responsum, maxime, quod citra ullam periculorum aleam, tam munita se arce potiturum speraret. Interim Abbas indictis in arce publicis precibus, opem imprimis divinam implorat: postea tormenta omnia maiora pariter, ac minora quam diligentissime instrui iubet, eaque vestibulo arcis, quam barbaris intrandum necessario erat, infodienda curat, et simul aliquot pulveris tormentarii vascula ibidem po-

sita, cespitibus aliisque id genus operimentis contegit. Dum haec aguntur, triduo iam elapso, ad praescriptum barbari tempus, quam ornatissime, et magnificentissime arci magno cum gaudio, ac spe monasterii potiundi appropinguant. Quibus Abbas visis, iubet portas attolli, iisque quingentos ex barbaris, qui reliquis genere, ac ornatu praestare videbantur, triplici agmine servato, in arcem intromitti. Postquam maxima eorum pars introiisset, Abbas claustris protinus portarum anterioribus simul, et posterioribus dejectis, iubet tormenta ad eos iam antea usus rite disposita explodi. Iis hinc inde incensis, nonnulli eorum distracti, membratimque divulsi, periere, alii in aera vi tormentarii pulveris sublati, volitavere, omnes denique ad internecionem consumpti fuere, quibus rebus praeter omnem spem conspectis, ceteri, qui extra cancellos portarum eventum rei praestolabantur, nihil omnino antiquius habuere, quam ut in castra ad Hazonum Bassam concitato cursu contenderent, is tanta suorum, et ex iis selectissimorum quorumque clade cognita, furibundus fremere, et horrendis in verum Christianorum numen contumeliis, ac blasphemiis effusis, iureiurando se vovere, tantam suorum perniciem diro eius arcis excidio vindicaturum. Adiiciebat etiam se, cum illi non virtute, sed dolis, ita fortissimos milites circumvenissent, palam, apertoque marte eos oppugnaturum, periculumque propediem facturum. at parvus Christianorum Deus (ita enim blasphema capita, Christum per contemptum appellant) e manu ea sua eruere possit, cuius illi potentia, numineque divino freti, tam audacter se Caesaris imperio obiicerent: habere se Mahometem longe illo potentiorem, cuius Musulmanni (ita enim se vocari gaudent) pra-

sidio fulti, mille iam amplius annis monarchiam in orbe, latissimumque imperium obtinuerint, Christianique nominis asseclas, in eas, in quibus nunc versarentur, angustias redegerint. His atque aliis blasphemiis, dirisque in coelos effusis, in furorem quasi rabiemque actus domum se contulit.

CAPVT TERTIVM.

De clade Hazoni Bassae postrema, quae totius belli Sinanici causa exstiterit.

Domum reversus Hazonus Bassa, totam eam hyemem, quam longa fuit, acerrimo militum delectui, ceterorumque usibus belli necessariorum apparatui, summa cum diligentia attribuit, et circa secundum, ac vigesimum Iunii diem, maturescentibus iam segetibus, quo ipsi tempore copias ex hybernis educere, et universalia gerere bella plerumque solent, expeditionem adversus Sisecianos postremam suscipere statuit. Itaque convocatis novem circiter finitimarum arcium praefectis, viris strenuis, et usu bellico exercitatissimis, quos ipsi sua lingua Begos appellant, quasi dicas dominos, collectisque triginta sex selectorum equitum iuxta, ac peditum millibus Drencinum primo castellum infensis armis petit. Eo non multis post diebus ex animi sententia expugnato, arcem confestim Sisecianam obsidet, et quo maiore antea inde ignominia pulsus fuerat, eo intentiore studio opugnationem monasterii adurget. Proinde, admotis maioribus tormentis, omnibusque rebus, ad maximam quamque obsidionem necessariis, acerrimo studio adhibitis, tanto muros impetu concutit, tantaque assiduitate obsessos fa-

tigat, ut ni mature succursum laborantibus fuisset, procul dubio, dedi arcem barbaris, vel capi necesse fuisset, id ubi nostri accepissent, et quanto in periculo Siseciani versarentur, ni quamprimum illis suppetiae ferrentur, cognovissent: confestim Thoma Erdōdio Bano Croatiae, et Comite ab Egenberg Generali, ut vocant Carolostadiano ducibus, coactis quam celerrime, sex millibus armatorum, Savum fluvium traiiciunt, et septimo obsidionis die, Sisecianis iam pene desperantibus, tempestivam opem ferre constituunt. Id ubi Hazonus Bassa ab exploratoribus accepit, et quam pauci numero, sed animis praesentes, Christiani auxiliatum obssessis venirent, cognovit: obsidione tantisper soluta, ad adventantem nostrorum exercitum ratus, feroci suo occursu, nostros omnino territum iri, cum instructissimis copiis contendit, verum enimvero antequam marte cum hostibus rem discerneret, ut maiori cum fiducia, ac vincendi necessitate, milites cum nostris confligerent, pontem quo copias traduxerat fato eius ita flagitante rescindendum curaverat, omnibusque impedimentis trans Colapin fluvium, qui nostra tempestate Culpa nominatur, in castris relictis, expeditos milites secum transduxerat, sunt tamen nonnulli, qui pontem ab iis, qui in castris ultra flumen cum impedimentis praesidio relicti fuerant, cum metu perterriti, nostros transitu prohibere conarentur, intercisum fuisse dicant. Sed nos hac re in medio relicta, ad nostros revertamur, qui quamvis numero plurimum hostibus impares essent, tamen cum eos advenitare viderent, nec inde, nisi vel victi vel victores regredi possent, manus omnino conserere statuunt, itaque omnem salutis spem in divino praesidio, ac sua virtute positam rati, data pugnandi copia, signisque

collatis, tanto ardore praelium iniere, ut hostem confestim in fugam verterent, et summa vi in Colapim fluvium impellerent. Mirum profecto fuit, et soli divinae potentiae adscribendum, quod tanta barbarorum multitudo, primo statim nostrorum impetu fundi, atque fugari potuerit, tanto divinae clementiae argumento, ut plures a se invicem, dum alter alterum in fuga praecedere festinat, et flumine Colapis, quam a nostris militibus perempti fuerunt. Periere cum Hazono Bassa summo copiarum duce Memius, Rustanus, et Achmanus Caesaris amitae, de qua paulo post pluribus dicetur, filius, iuvenis maximae iam spei. Praefectus Illyrici, ceterique aliquot duces, quos ipsi Begas vocant, qui omnes Colapis flumine submersi interierunt. Gregariorum numerus certo iniri non potuit, cum plurimos rapidissimus Colapis gurges absorpserit; certo tamen fertur, ad viginti sex barbarorum millia ea clade periisse, qui nimis extenuant; sedecim millia absumpta esse tradunt; sunt etiam tormenta sex maxima hostibus adempta, quorum in numero unum fuit rarae magnitudinis, quod olim Cacianus cum reliquis apud Ezecum amiserat. Sed et minora tormenta, quam plurima, una cum triginta navibus, commeatu, ceteraque rerum pretiosarum multitudine oneratis erepta hostibus fuere. Ita fusis, fugatisque Turcis, castra eorum trans fluvium Colapis relicta, navibus coriaceis ad eos usus iam antea confectis, milites transvecti, diripuere, et calones omnes cum toto praesidio, atque lixas partim trucidavere, partim sub corona vendidere.

LIBER SECVNDVS.

CAPVT PRIMVM.

De clade Sisecensi Constantinopolim perlata.

Postquam Caesari renunciatum fuit Hazonum Bassam Bosnensem totum exercitus sui robur secum amisisse, tantus subito motus, ac consternatio totum imperium Turcicum pervasit, ut maximam vulgo omnes, inauditamque istis temporibus calamitatem Turcarum genti contigisse, secum reputarent. Atque ea quidem clades, cum alios omnes multis nominibus sollicitos reddebat, tum eos potissimum, qui erant a consiliis Caesaris, et in iis maxime Sinanum, qui, quod consilii, et aulae princeps haberetur, omnem eius infortunii contumeliam ferme solus sustinebat. Ne autem ea res gravius, quam par esset, Caesaris animum exulceraret, omne suum studium in eo Sinanus ponebat, ut stragis ipsius incommoda elevando, Caesari persuaderet, daturum se operam, ne quid ex eo nomini ipsius, gloriaeque decederet. Talia Sinanum secum animo agitantem, et Caesaris offensionem vehementer metuentem, mulier quaedam vidua grandis natu, Caesaris amita, in praesentissimum vitae, fortunarumque periculum fere adduxit.

CAPVT SECVNDVM.

De amita Caesaris eum ad bellum contra Christianos excitante.

Haec olim Amhati Bassae uxor fuerat, viri tum aule Turcicae gratia potissimum florentis, ex quo aliquot liberos mares, magnae iam spei iuvenes susceptos habebat, quorum natu maximus Illyrici Praefectus in proximo Siseciensi praelio, cum multis aliis eius ordinis flumine Colapis haustus, interierat. Eius morte mater anxia, tota ardens ulciscendi cupiditate, moram omnem, quae interponebatur, adeo impatienti fertur animo tulisse, ut captata Caesaris adeundi occasione, nocte intempesta lugubri habitu, et vultu ad moestitiam composito, ad eum ingressa fuerit, et tali oratione cunctantem eum, paulo liberius monuerit. Quid agis, inquit, Imperator, hoccine est Imperatorem agere? in tam communi omnium calamitate, in gravissimo amissi exercitus casu, in tam miserabili tot fortium virorum, qui pro tua gloria fortiter pugnantes, mortem oppetierunt, nece non conmoveris? an non audis Christianos illos, non contentos iam suis finibus, per eam exercitus tui caedem, tibi iam ipsi perniciem, urbique huic excidium machinari? sed non audis certe, opinor eorum scilicet culpa, qui rebus administrandis praepositi, quae vel maxime te scire tua interesset, tuis sensibus subtrahunt, aut non ea fide, qua deberent, compendii, quaestusque sui gratia referunt. Crede mihi Imperator, maior omnium, maior opinione tua clades accepta est, deletus exercitus ille tuus, cui quem substituas, parem fortassis nullum habes. Non ego hoc proprio dolori indulgens, ob amissum tantae virtutis

filium, ob oculos tibi pono. Perierit ille esto, praeclare iudico actum cum illo, qui pro tua gloria, proque religione vitam profuderit. Habeo alios, quibus similem exitum, modo id tibi expediat, exopto; sed illud me excruciat, quod his tuis administris, tam nefarie res imperii tui procurantibus, omnem tuam vim, Maiestatemque, a christianis illis contemni videam. Imitare Imperator maiores tuos, imprimis autem Solymanum avum, quo vivo in tantum res Turcica crevit, ut orbi terrarum universo formidinem incusserit. Equidem polliceor tibi, nullos fore mortales, qui te ferant, quoquo te verteris, cedent omnia viribus tuis, sin autem te domi continueris, vereor ne plures brevi superiori huic similes tuorum clades audias.

CAPVT TERTIVM.

De bello in Christianos a Caesare decreto.

His dictis profusa in lacrymas, et ad pedes illius provoluta, adeo eum commovit, ut statim eam Caesar bono animo esse iusserit, iamiam ipsam visuram, quantum authoritas eius, a qua causam suam agi videret apud se valeret. Nec ultra moratus, poscit stylum, ac pugillares, atque sua statim manu perscribit Sinano ut sibi necessaria omnia illico ad bellum instruat, nec ullam expeditioni moram faciat. Accepto hoc mandato Sinanus collegas omnes ad se convocat, eodem momento, eisque proponit Caesaris animum, quidque factо sit opus, totam noctem insomnem cum eis ducens diu multumque disquirit. Postridie tandem ex sententia omnium certiorem facit Caesarem, maximum apparatum, ubi Caesar bello sit interfuturus, requiri, cuius

curandi potestatem in praesentia penes se non esse, adulta iam aestate, quae antequam omnia pro Caesaris dignitate, in usus tanti belli comparentur, citius in adversas bello tempestates, hyememque ipsam sint prolapsura, verum si Caesari videatur, seipsum posthabita aetatis excusatione, faustis ipsius auspiciis, omni praecisa mora in bellum profecturum.

CAPVT QVARTVM.

De Sinano Belliduce constituto, et portentis quibusdam.

Placuit hoc Caesari, non assueto bellicis laboribus, et natura corpore imbecillo, statimque Sinano belli Imperatore dicto, omnem potestatem, cuncta pro arbitrio constituendi attribuit. Hanc provinciam Sinanus, octogenarius iam senex, non tam sua sponte expetivisse, quam necessitate adductus, suscipere visus est, quod certus esset, acceptae illius cladis, quae in eum solum belli ipsius authorem redundaret, ignominiam, si domi maneret, morte sibi luendam esse. Proinde accepto munere, habitoque acerrimo militum delectu, cum urbanis primum copiis Constantinopoli eggressus, modico ab urbe spatio castra ponit, ut ea fama adducti, ceteri, qui ad bellum conscripti essent, eo celerius ex omnibus imperii partibus ad se convolarent. Porta Hadrianopolitana egredienti, cum signa de more militari praeferrentur, in ipso statim portae exitu, unum ex iis repente in terram delapsum, a circumstante turba tractum in omen fuit, funestum cunctis eius belli exitum, iam tum animis praecipientibus. Milvorum quoque circumvolitantium, et copias eius sequentium, tanta subito vis in aëre apparuit, ut nihil se simile vidisse,

cuncti, qui eius rei spectatores fuerant, affirmarent. Per eos dies aliud etiam eiusdem generis memoratu dignum evenit. Cum de bello hoc christianis indicendo, sententiae omnium exquirerentur, aiunt Mufftium, sacrorum apud eos Principem, cuius summa est apud omnes ordines authoritas, audacter pronunciasse, bellum illud sibi iniustum videri, ideoque et eos, qui antea cum Bassa Bosnensi in pugna occidissent, iure sibi, ob violatum foedus caesos esse, animasque iam eorum poenis infernalibus torqueri, et alios omnes, qui gerendo impio huic bello interfuturi essent, iisdem omnino teneri. Quae res ad Caesarem delata, tam alte in eius animo insedit, ut minime ferendam sibi tam liberam vocem, qua viri fortes ad bellum gerendum segniores redderentur, ratus, accersito confestim in aulam Mufftio, quasi de seriis quibusdam secum acturo, hunc iñ modum vivendi finem imposuerit: cum pro consuetudine aulae epulum ei appositum esset, ille eo gustato, et pone calice hausto, eo statim momento exanimatus concidit, mortuusque eductus fuit, omnibus quidem rei novitate attonitis, sed nemine tamen, vel queri, vel hiscere duntaxat auso, tantum sibi tyrannus ille deferri a suis postulat, ut inter iussa sua, et numinis oracula, nullum tamen discrimen relinquat.

CAPVT QVINTVM.

De legationibus ad confoederatos missis, ac imprimis ad Transilvanos.

Qua die Sinanus imperii fasces suscepit, in omnes extemplo regiones, quam late fines imperii Turcici protenduntur, nuncios, quos Chausios ipsi vocant,

supra quadringentos cum literis dimisit, quibus quae bello huic necessaria videbantur, viros, arma, commeatus, et ubi quique armati praesto sibi essent, cunctis imperabat. Ita misit ad Principem quoque Transylvaniae, Sigismundum Bathorium, Mahumethem obscuro quidem in Transylvania loco natum, sed qui ante complures annos, deserta vita scholastica, quam aliquamdiu, docendo iuventutem professus fuerat, patriae religioni nuncium remittendo, ad impia Mahometis sacra desciverat, tantumque, Constantinopoli inter aulae illius mancipia degens, in familiaribus eius gentis artibus, simulatione, dolis, versutia, suorum odio, et proditione profecerat, ut ea ingenii levitate, et perfidia peregrinus homo natos longe Turcas superaret, (et) cum linguam, mores, et instituta Turcarum probe callere, ac, quod caput est, mentiendo, fallendo, et cum aequalibus adulatione et nequitia certando, perbelle iam Turcam referre videretur, in Chausiorum ordinem adlectus fuit.

CAPVT SEXTVM.

De oratione Mahometis Chausii, ad principem Transylvanum.

Hi, postquam Albam Iuliam, mutatis ad celeritatem iumentis, advolasset, illico postulanti senatus datus fuit, in quo redditis Principi Caesaris literis, longam orationem exorsus, coepit commemorare causas, quibus Caesar inductus, Regi Viennensi (ita enim illi Romanorum Imperatorem appellant) bellum indixisset, nempe Germanorum nationem inquietam, et alieni appetentem semper fuisse. Hungariae quidem

regnum. quod primum Ioanni Regi delatum fuit. armis invasisse. Regem illum legitimum regno ab eis deturbatum, ac a Solymanno tamen in fidem acceptum, et in regnum restitutum, eandem semper quamdiu is vixisset fortunam expertum ab eis fuisse. Sublato morte Ioanne, regnum in manu pupilli filii, et Reginae matris fuisse, rursum Germanos in eius possessionem involasse. quibus a Solymanno pulsis, cum nulla alia ratione conquieturi crederentur, Caesarem ita pupillo prospexisse, ut Regina cum filio Transylvaniam obtineret, ipse Buda, et aliis finitimis urbibus potitus, Germanos in officio contineret. Fuisse id aliquamdiu usui Vngariae, sed identidem Germanos tentantes, frustra armis semper victos succubuisse. Sed ne vetera inquit commemorem, bello superiori Persico, cum ea tunc occasione utendum sibi rati Germani, rursus ad ingenium rediissent. multum incommodi Caesaris ditionibus, praedas inde agendo, incursionibus eas vexando, insidiis, aliquot viros fortes, arcium praefectos intercipiendo, hostilia omnia in ea exercendo, intulerunt, adeo, ut assiduis eorum querimoniis fatigatus Caesar, dudum de ulciscendis iniuriis statuisset, nisi memor foederis, omnia prius, quam vim, et arma experiri ad nominis sui Maiestatem pertinere existimasset. Tantam esse latrunculorum illorum importunitatem, ut vias omnes, quibus Constantinopolim iri solitum sit, praesertim vero ultra Szegzardum circa Batham, et finitima oppida infestissimas reddiderint. Verum tamen Caesarem de damnis illatis satisfieri, sibi ablata restitui, captivos dimitti, et foedus comiter coli postulavisse. Id illi causati non ab ipsorum, sed partim ab Archiducis Caroli subditis, partim vero aliis liberis peditibus, qui eo foedere non includerentur, nec omnino

compesci possent, ea perpetrari, palam ostenderunt Caesaris interesse, non inultas suorum iniurias relinquere. Cum autem Bassa Bosnensis tantis illorum maleficiis irritatus, etsi inconsulto eos Caesare persequeretur, illi fingentes aequis se cum eo conditionibus transacturos, eo interim astu rem deduxerunt, ut manu repente facta, nihil tale opinantem armis secum decernere coëgerint, facileque incautum, et viribus imparem oppresserint. Ita autem ab iis compositum fuisse, ut milites omnes, et auxilia clam Vienna in Styriam submitterentur, quae in locis idoneis collocata, cum usus posceret, de improviso in hostes prodirent. Sed ne ante praefinitum tempus hae eorum insidiae detegerentur, summa ope providebant, cum aliis rebus, pacem se colere simulando, tum in primis per Legatum, quem in aula Caesaris alebant astutum hominem, ita se temporibus accomodando, ut omnia integra fide agere viderentur. Interea appetente eo tempore, quo ex pacto tributum ab eis repraesentari solet, altum ubique de eo silentium, atque eodem exacto quoque plane nulla eius mentio, nisi quod quaerentibus tantae morae causam Caesaris Ministris respondérit Legatus, sibi eam non constare, posse tamen se certo affirmare, brevi allatum iri. Quibus omnibus cum verba sibi dari purpurati viderent, dant hominem in custodiam, additis minis, nisi ad praestitutum tempus tributum illud afferatur, nequaquam id eum impune laturum. Verum hoc etiam decretum non ita multo post, moti religione Legatorum, rescindunt, iubentque eum a Sinano vocari, qui ei negotium dat, ut statim eodem in loco, scriptis ad Regem suum literis, ostendat, quo in periculo fuerit, ob tarditatem eorum, quibus munus illud deferendi ad Aulam Caesaris tributi delegatum fuisset.

Quod ita iam maturent deferri, ut prius adsit Constantinopoli, quam eam bilem Caesari moveat, ut serius illatum, perinde, ac neglectum censeatur, quod tandem, et ipse capite suo luat, et illis sit gravissime bello redimendum. Scripsit ille confestim, illo argumento epistolam, obtulitque Sinano, qui eam a me sibi interpretatam, totam probavit, obsignatamque a Legato ipsiusmet tabellario dedit, propere ad suos deferendam. Conciliaverat Legatus hac re aliquam sibi rursus fidem apud Aulam, cum res nova omnes eius subito rationes nudavit. Habebat Legatus inter alios ministros fidum imprimis sibi hominem, eiusdem secum nationis, rerum omnium, actionumque suarum conscium, qui gravi quadam iniuria offensus, ab eo profugit, professusque Religionem convenit Sinanum, eique arcana omnia Legati ordine apperuit. Sinanus demirari primo, quae dicerentur, postea tacitus secum cogitare, an cadere in hominem tantum nefas posset, qui paulo ante secum ita collocutus fuisset, tandem periculum omnino eius rei facere decrevit, mittit summa celeritate Budam, et ad Bassam, quid fieri velit, scribit. Is paulo post advenientem Legati tabellarium adduci ad se iubet, excussoque diligenter, quicquid usquam abditum habuit, aufert, mittitque extemplo Sinano, retento apud se tantisper homine: dum quid Sinanus vellet de eo fieri, cognosceret. Ex iis literis ad Aulam perlatis, lectisque omnia eo plane modo, quo ab indice fuerant significata, innotuerunt: Repertae sunt enim inter cetera duplices Legati literae, aliae, quas ad Sinanum praescriptum exaraverat, aliae quibus omnia ingenium suum detegens, nec ulli parcens, non Caesar non eius Ministris, illum desidem, foeminisque perdividentem, bella provincias, et bella cauponantes

exhaustum viris, nervis. odio a suis haberi: horum alios avaritia infames, ac pecunia corrumpi faciles, alios mentis inopes, alios iocis, ludis, puerisque deditos, discordes inter se, Aulam totam nutantem, avidamque novitatis, urbem denique ipsam, totumque illud tam vastum Caesaris Imperium, quomodo exuere tam grave iugum gestiat, se plane exploratum habere, magna vi orationis commemorabat. In calce literarum, et Regem suum, et cunctos Principes Christianos, ut contra Turcas arma caperent, exhortatus, facilem eis victoriam pollicebatur. Quae omnia quamvis iam satis arguerent, quo animo Germani in Caesarem essent, placuit tamen Sinano experiri, an cetera etiam consona dictis indicis essent. Itaque poscenti adiungit comites, qui iussa eius capesserent, quibus stipatus ille, ad aedes Legati recta contendit, submotisque eius domesticis, ac apertis conclavium foribus per notos aedium tramites, eo pervenit, ubi Legatus scripta quaelibet sua, resque secretiores asservabat. His statim invito, reluctantique Legato extortis, Sinanoque expositis, quibus Legati acta, consiliaque totius eius temporis, quo ibi mansit, continebantur, nihil iam prorsus dubii in ejus animo relinquebatur. Hac itaque Germanorum perfidia irritatus Caesar, nihil sibi prius potiusque duxit, quam ut primo quoque violati foederis culpam in ipsis auctoribus vindicaret. Cum autem ipsemet Caesar mirifico quodam gerendi huius belli studio arderet, vix passus fuit, sibi a Principibus Aulae persuaderi, ut cum multa videret ad id in tanta temporis angustia desiderari, ea se cura in praesentia liberaret, in sequentemque annum ea expeditione dilata, nunc fidei alterius eam provinciam demandaret; ita eum tandem in eorum sententiam concessisse, delataque bellicae rei summa

Sinano, extemplo eum habito acerrimo militum delectu cum ingenti apparatu in Vngariam iussisse properare. Quae res cum iam Sinano ita curae esse debeat, ut omnes ubique Caesaris Imperio subiectos, in hanc, gerendi secum, adversus communes hostes, belli societatem attrahat: te quoque, inter alios Caesaris studiosos, in tempore, eius rei per me certiorem fieri voluit, ut et Caesari fidem tuam probes, et exemplo tuo alios ad obeunda mandata alacriores reddas. Hoc tibi cum honorificum apud tantum Caesarem, tum eiusmodi etiam erit, ut ad beneficii illius, quo Tu, pater, patruusque tuus, delato hoc vobis in privatam domum principatus honore, aucti fuistis, declarandam memoriam, hanc optatam tuis ipsius votis occasionem, oblatam tibi esse iure possis gratulari.

CAPVT SEPTIMVM.

De postulatis Caesaris a Principe Transylvaniae, et Caesaris Literis.

His dictis porrecta in sinum dextera chartulam sua ipsius manu signatam depromens, ea, quae iussu Sinani annotaverit, se iam significaturum dixit. Ea octo capitibus comprehensa, his propemodum verbis scripta erant. Postulata Sinani Bassae a Sigismundo Transylvaniae Principe: quinquaginta millia praelongarum hastarum in castra deferri curet, quarum viginti millia solidae, reliquae vero 30 millia excavatae et cannabis corticibus intortae sunto. Operas maximo numero, cum ligonibus, bipennibus, vannis, et aliis id genus instrumentis, in promptu habeat. Ioannes olim Rex eius nominis Secundus, quibus tormentis belli-

cis Tokajum oppugnavit, ea omnia secum adducat. Pulveris tormentarii, et globorum tanta sit copia, ut usui sufficiat. Naves ad faciendos in amnibus pontes, quibus idem Ioannis Regis filius sub Tokajo usus fuit, cum omnibus earum instrumentis; ita plane, nequid eis desit, instructas habeat. Fruges, quae in acervis sunt, tota provincia triturentur, qua in re nulli conniveto, nemo ex provincia ad merenda Germanorum stipendia, sub poena publicationis bonorum, abeunto, qui bona non habuerit, capite luito. Quo apparatu Ioannes ille Regis filius bello antea Vngarico Solimano Caesari obviam processerat: eodem prorsus Sigismundus Princeps Sinano ad Belgradum occurrat. Quo si qui eum ex provincialibus sequi nollent, ii vita, et fortunis priventur. Dimisso tum Chausio Caesaris quoque literae perlectae fuerunt, in quibus praeter ea, quae a nuncio fuerunt de bello Germanis indicto, militari imperio Sinani significata, id quoque continebatur, ut Princeps farinae tritici 100 millia cubulorum, quos nostra lingua *kilas* appellamus, hordei totidem, mellis denique, butyri, salisque magnam vim navibus Semendriam, ad usum exercitus, perferri curet. Ad haec ipsemet etiam Princeps adito Sinano, iussis eius pareat.

CAPVT OCTAVVM.

De deprehensa Mahometis Chausii fraude.

His Caesaris Sinanique nunciis, quibus gravia omnia, et intolerabilia novo plane exemplo imponebantur, varie primum hominum fuere animi affecti, cum haud essent nescii, haec eo tantum fieri, ut si quid horum minime ex eorum praescripto esset praestitum,

id eos pro causa statim cur a pactis resiliant, arrepturos. Verum a provectioribus aetate, usuque rerum exercitatioribus, animadversum postea fuit, et ea, quae in literis Caesaris essent, et multo magis, quae Chausius ex scripto recitasset, ipsiusmet Mahometis, et alterius perfugae Ibraimi, utriusque iam pridem iurati suorum hostis instinctu, et suggestione dictata fuisse. ideoque spatii esse aliquid interponendum, quo melius quid facto opus esset, perspici tandem, statuique posset. Esse enim, aiebant, in aula Caesaris Legatos Principis viros industrios, qui haud dubie summa vi annitterentur, ut et, quae ibi agerentur, et quanta Chausio fides habenda esset, brevi per literas significarent. Chausium autem abuti suo munere, vel ex eo patere, quod moris non esset Caesaris, literis quicquam addere, cum illis, qui ita mitterentur, id tantum incumberet, ut tabelliones literarum non interpretes essent. Quam rem ita se habere, ipsiusmet postea Chausii confessione cognitum fuit, cui cum indicatum esset, quomodo se gessisset, et quae illum poena maneret, si scripta ipsius in manus Caesaris cum expostulatione Principis pervenirent: ire inficias non potuit, insipienter se fecisse, quod ea, quae in senatu Principis recitasset, scripto etiam suo, quod iam sibi fraudi esse videret, publicasset.

CAPVT NONVM.

De Georgii Ravazdii literis ad Principem et cum Sinano colloquiis.

Ceterum minime vanam fuisse eam, de Legatorum diligentia, opinionem, famulus Georgii Ravazdi

iisdem fere diebus Constantinopoli reversus, re ipsa comprobavit. Hic enim cum multa adversa in itinere passus esset, tam a viatoribus Turcis, qui vias omnes infestas reddiderant, quam a custodibus portus Danubii, quo interdictum Christianis omnibus fuit, ne per eos fama belli ad vicinas gentes dimanaret, vix post varios viarum anfractus, salvus cum literis potuit domum appellere. Ravazdius autem, ex quo Constantinopoli gratulatum Sinano de recuperata rursus illa primi loci dignitate missus erat, complures iam dies ibi haeserat, Sinani sane pertinacia et morositate, qui iam pridem Principi infensus, nihil etiamnum de pristina erga eum animi feritate remitebat. Etenim, cum Sinano Ravazdius mandata referret, quam gratum Principi suo fuisset, cum eum promotum ad tantum honoris fastigium intellexisset: ille eo interpellato, palam negavit, gratulandum de eo Transylvanis esse. Nam si viveret, curae sibi omnino fore, ut ea voluptas in exitium Transylvaniae, quod dudum ei meditaretur, verteret.

Cum postea quaereret, ecquid novi esset, cur Poloni quod pacti nuper cum eo essent, non repraesentarent, cur item Germani tributum non mitterent, qua in re spem collocarent. Nam si fiducia virium id facerent, ridiculi prorsus essent, qui iam pridem tot cladibus affecti, nondum imbecillitatem suarum virium agnoscere, imperioque Caesaris subiicere didicissent, sed brevi eos extremo eorum periculo cognituros, quam male eis mala eorum consulta cesserint. Agerent vero illi inquit, coirent inter se omnes Christiani, viresque suas conferrent. Acheronta, moverent, quin: vos etiam Transylvanos adsciscerent, nihil ea morari Caesarem, cum vel mille cornicibus, ut in proverbio dicatur unus lapis sufficiat. Iam vero rediens famulus Ravazdii cum

literis eiusdem, et ipse, quo loco ibi res essent, retulit, et litterae ipsius idem continebant: Mahumetum Chausium, et Ibraimum authores Sinano fuisse, ut cuncta pro eorum arbitrio Principi perscriberentur, quod eo tantum ab eis fieret, ut aliquem sibi apud eum gratiae locum invenirent. Verum eorum artes omni studio esse eludendas, ut cum sua spe excidissent, Sinano quoque, quantum eis in posterum tribuere deberet, documento esset. Non videtur autem huic loco inconveniens, si de hoc Ibraimo, cuius toties fit mentio, pauca hoc loco dicamus.

CAPVT DECIMVM.

De Paulo Markházio, postea Ibraimo appellato.

Erat huic Ibraimo antea nomen Paulus Markházius, qui cum ex Vngaria primum post proditam Turcis Ainaczkeviensem arcem, metu poenae in Transylvaniam profugisset, mox inde quoque, facto cum uxore opulenta foemina divortio, cum flagitiis et infamia notatus, ferre ulterius conspectum hominum non posset, ad Stephanum Regem Poloniae se profecturum simulans, clam ad Turcas defecit. Postquam autem Constantinopolim pervenit, ingenio suo statim detecto, genus ementitum, specie, cultuque corporis, amplo item famulitio, opumque ostentatione professus: alta illico sperare, tum gratiam Caesaris, multa de Transylvanis mentiendo, plurima de se ipso promittendo aucupari, alios ex aulae primoribus largitionibus, alios obsequiis, blanditiisque demereri coepit. Cum scelus in omnes partes verteret eius animum, videretque omnia apud gentes illas venalia esse, eo amentiae provectus

est, ut ausus fuerit ad Principatum Transylvaniae aspirare, tamquam in auctione aliqua, se omnia oblata, immensa vi auri, sperans consecuturum esse. Quae res eo tantum, in tanta illius aulae corruptela, exitu caruit, quod illius provinciae statum non tam facile Barbari mutare possent, quam vellent, et qui id cuperent, nihil adferrent, quod ad id conducere videretur, ut Transylvania non armis labefactata, sed integra, pacataque, ceu aureo aliquo malo, ut ipsis in proverbio est, potirentur. Cum aliquamdiu, ut promissa exolveret, per submissas secreto ad omnes Transylvaniae ordines litteras, adminiculatore hoc ipse Mahumete, id incassum procurasset, ut ei aliqua occasio res novas moliendi praeberetur, tandem videns se aeque ab illis, quos ea de se sperare iussisset, atque ab eis, quorum malo inhiasset, despici, sensim vilescente, apud eos etiam quibus antea familiariter usus erat, quod eis alendis sumptus iam non suppeterent, eius nomine, non ausus illis reluctari, qui, quod vanis pollicitationibus Caesari illusisset, spem in eo tantum veniae ei repositam dicerent, si fidem abnegaret, ad eos tandem descivit. In cuius rei praemium, et quod fovendam sibi eiusmodi hominum perfidiam putarent, Coppaniensem primum in Vngaria Praefecturam obtinuit, postea Ieneiensem, Varadinum versus, et Licensem tandem in Croatia, ubi ob amissum exercitum loco deiectus, diu privatus, in magna egestate vitam duxit. Post tot denum aerumnas, optatus hic ei dies affulsit, quo Sinani lelatis imperii militaris insignibus, cunctos, quibus es Vngariae notae essent, conquirenti inter alios, uorum fideli opera in hoc bello uteretur, ab usu reum, et peritia eorum locorum, in quae esset ducturus, el in primis commendaretur. In cuius familiaritatem,

ut ille se magis magisque insinuaret. ad notas sibi artes, adulandi, calumniandi. mentiendique confugit, et partim elevando res Hungarorum, et Germanorum, partim Transylvanis detrahendo, a quibus illum vehementer aversum videbat, non exiguum sibi apud eum gratiae locum conciliavit. Proinde Sinanus, sive ut eum sibi hoc beneficio totum devinciret, sive ut odio iam suo prope Vatiniano in Transylvanos, cuius non obscura semper indicia praebuisset, palam indulgeret, eum extemplo Praefectura Lippensi Transylvaniae contermina donavit. Ibraimus tanto munere a Sinano affectus, et ascitus in eorum numerum, quorum commodam sibi eo bello fore videret operam, primum legationem illam ad Principem decernere Mahometi, deinde Ravazdium ad Transylvanos in fide continendos in castris semper adesse, Sinano persuasit.

CAPVT VNDECIMVM.

De Ravazdio domum cum novis ad Principem Sigismundum Legatis remisso.

Quae res, licet iam significata Ravazdio fuisset, ab eo rursum tamen mutato consilio, vel ideo quod ei in mentem venisset, ut Transylvanis hoc belli tempore amicis uteretur, ut cum commodum esset, incautos opprimeret, vel quod nullum ex Transylvanis in aula reliquendum, e re sua duceret, Ravazdium domum remisit, alterum vero Ioannem Bodogium castra sequi iussit. Adiunxit autem Ravazdio Cziafer Begum, quendam senem, versutum, et magni in Transylvania usus, ex eorum collegio, qui affines Ibraimo in confingendis adversus Transylvanos criminibus habebantur. Nec

hic sibi modum ponendum ratus, alium etiam ex iunioribus, recens in ordinem Chausiorum cooptatum nomine Alim ex Vngaro Turcam factum, cum eis mittit, eo, ut credi par fuit, consilio, ut a diversis, quis Transylvanis sensus esset, quod genti consilium, postquam ad se rediissent, exactius scire posset. Quia autem, quod Legatos iusto durius excepisset, quod gratulationem eorum ita despectui habuisset, Mahometumque cum eiusmodi mandatis in Transylvaniam ablegasset, ex quibus magna aliqua animorum commutatio oriri posset: ideo Ravazdium mitius iam allocutus, humaniter a se dimisit, id tantum ab eo contendens, Principem ad bene merendum de Caesare verbis ac re ipsa, accenderet. Sed et Cziafer Bego, ac alii Chausio ea mandata dedit, quibus quod maxime vellet, facilius assequeretur. Hi omnes eodem tempore Albam Iuliam ad Principem pervenientes, diversi diversa retulere. Ravazdius imprimis nihil in Sinano sinceri esse, idque tantum eum spectare, ut si possit, Principem ad se alliciat, sin minus, in hostes concitet, provinciam armis vacuam reddat, tandem, si cetera ei pro voto succedant, opresso cum proceribus Principe, Transylvaniam in provinciae formam redigat. Cziafer Begus his contraria asserebat. Sinanum iamiam muneribus pacatiorem redditum, omnia sibi de Principe polliceri, idque tantum requiri, ut Princeps officium suum faciat, omnibusque modis de Caesare bene mereri studeat, ac inprimis Sinanum omni studio sibi devinctum reddat. Alibegus similiter consona verbis Ravazdii dicere, Sinanum perfide omnia agere, Cziafer Begum autem decipiendo Principem, quaestum facere, Mahometumque omnia ex ingenio suo depromere. Verumtamen

neutrum in ullo apud Sinanum pretio futurum, si nullo cum legationis huius fructu ad eum redeant.

CAPVT DVODECIMVM.

De expeditis, et ad suos remissis Turcarum Legatis.

His omnibus cognitis, eo statim res adducta est, ut quomodo Caesaris voluntati satisfaciendum esset, ex omnium ordinum sententia deliberandum videretur. Legati autem ita dimissi fuerunt, ut velle quidem Principem Caesaris causa omnia, sed an quae velit, praestare possit, id non tam ab ipsius voluntate, quam a coelo ipso, cuius intemperiei oculati ipsi testes essent, pendere, Sinano renunciarent. Restabat iam tantum Mahumetes Chausius, qui alteras etiam literas Caesaris ad Principem attulerat, in quibus significabatur: haesisse nuper in Moldavia apud Aaronem cohortem quamdam militum Transylvanorum, qui magno provinciae oneri essent, proinde abducendos inde omnes, exceptis octingentis, quibus liberum sit ibi stipendia facere, Princeps curaret, missis aliquibus ex suis, qui praesente ipso Mahometo, eam rem in Moldavia ex sententia conficerent. Iussisse se praeterea Aaroni, ut duos quosdam, quos Mahometus Oppram Logothetum, et Reszuanum esse significavit, homines noti sceleris, meritis poenis afficiat, cuius etiam negotii curam suis Princeps committat, ut ii diligenter eos conquisitos Mahumeti, ut edi in eos exemplum possit, tradant.

Severum hoc Decretum Caesaris visum, eoque vergere, ut Aaron eo satellitio, fidorumque eorum hominum praesidio privatus, totus insidiis eorum pate-

ret; eum vero praesenti periculo obiicere hominem, vicinitatis iura cum Transylvanis sancte colentem, et singulariter Principi addictum, (nihil) aliud esse videbatur, quam contra ius fasque, novo exemplo, ad cuius imitationem posteri etiam obligarentur, alterius furoris ministrum se praebere. Itaque responsum Chausio fuit, minime in Principis potestate esse, alienae ditionis homines poenis a maleficio absterrere, militesque ipsos cum extremo suorum discrimine, ex quaestuosa provincia, quae eorum spes aleret, abducere. His acquiescens Mahumetes, eo maxime, quod ipsius, prae ceteris, iugulum petere viderentur, ad Sinanum recta contendit.

LIBER TERTIVS.

CAPVT PRIMVM.

De Aarone ex Principatu Moldaviae deiecto.

Antequam autem ulterius progrediamur, videtur hic paulo altius repetendum, quae causa Caesari fuerit, Aarone in hunc modum debilitato, propositum sibi finem assequendi. Erat Aaroni non ita multo ante Principatus Moldaviae ademptus, qui quavis de causa, maxime, siquis pluris liceatur, mutari ibi subinde etiam consuevit. Aaron igitur cum iam privatus ad aulam Turcicam iter suum intendisset, nec longe Constantinopoli abesset, a Sciansio Bassa, qui tum aulae Turcicae praeerat, ut eius opibus potiretur, captus, et per summam contumeliam vinctus, in urbem adductus fuit. Ea res Caesari renunciata, hominem supplicem, ad eius misericordiam sponte confugientem, tam indignis modis fuisse acceptum, sicuti salutem attulit Aaroni, ita parum abfuit, quin Sciansium ex primi loci dignitate praecipitem daret. Ita siquidem accensus in eum Caesar fuerat, ut vix omnino exorari potuerit, ne ei dignitatem abrogaret. Proinde misertus Caesar Aaronis, Principatum rursus ei pristinis cum conditionibus restituit.

CAPVT SECVNDVM.

De Petro quodam Moldaviam occupante.

Interea, dum haec ibi aguntur, Petrus quidam, in Moldaviae Principes genus suum referens, ascitis sibi nonnullis in Poloniae, Russiaeque finibus militum copiis, tumultum in provincia illa non exiguum excitavit. Contraxerat enim non exiguam vagorum militum manum, quos Cozakos vulgo vocant, ferum genus hominum, in paludibus Borysthenis per aestatem piscatione vitam tolerantes, et vicinos Turcas, Tartarosque, nec non Moldavos continuis fere incursionibus infestantes, ita ut nullarum partium omnino sint, sed quocunque se fortuna inclinat, eo propendere, praesertim si pretium interveniat, soleant. Petrus igitur, impetu in vacuam provinciam facto, Iassiam statim, in qua sedes Principatus est, eiecto inde Chausio, qui interea, donec novus Princeps adveniret, iura genti ferae dabat, occupat, seque pro Principe agnosci ab omnibus imperat. Mittit illico in Transylvaniam etiam ad Principem, iungendae cum eo amicitiae causa, et ad Aulam similiter Turcicam Legatos, qui indicarent eum Caesaris imperata facturum, et eius beneficio, cum solita tributi annui pensione praefuturum. Verum, et legatio eius reiecta a Caesare, et bellum simul in eum decretum. Sed, et Princeps Transylvaniae admonuit hominem, ut loco cederet, nec Principatum invito Caesare, sed in Aula precibus obtinere conaretur. Verum id Petro peralienum visum est, eo quod putaret, et turpe sibi, et incommodum futurum, si inani verborum terrore perculsus, quem locum, comite fortuna, nactus fuisset, eum ignavia desereret.

Itaque militem statim cogit, omniaque ad vim armis repellendam instruit, ut cum adventantes validas Turcarum vires duce Beller Bego Graeciae intellexisset, nihil territus, ut qui apud Turcas educatus, minus eos, quorum vires exploratas haberet, reformidaret, nequaquam loco decedere, nisi pulsus, fugatusque secum oonstituit. Sed ne Beller Begus quidem, quamvis ad quinquaginta hominum millia in castris habere diceretur, tantum animi habuit, ut hominem tanti spiritus, verbisque ferocientem, temere aggredi auderet. Principem duntaxat Sigusmundum literis sollicitabat, ut misso exercitu, uti Caesar imperasset, Petrum loco deturbaret.

CAPVT TERTIVM.

De expeditione Transylvanorum in Moldaviam contra Petrum.

Iam vero Princeps accepto Caesaris mandato delectum haberi iusserat, eique Casparem Sibrikium aulicae suae militiae Praefectum ducem constituerat addito praecepto, ut in Moldaviam ingressus, Petrum, tempestiva virium ostentatione, eo potius adduceret ut mutato consilio, saluti suae consuleret, quam vim expertus, manifestum vitae capitisque discrimen adiret. Sed ea quoque re nihil permotus, Iassio solum oppido se tenebat, tanto silentio, ut nullam prorsus significationem animi sui in utramvis partem daret. Quo factum fuit, ut Sibrikius nemine resistente, superatis alpibus in fines regionis ingressus, ita quietum ubique agmen duceret, ut tum primum ab exploratoribus Petri adesse visus sit, cum iam instructa acie, proxime ad oppidum accederet, tum demum ad-

verso suo fato, amens obstupuit, inopinatoque oppressus malo, vix tantum spatii habuit, ut copias oppido educeret. Quibus nihilominus, ut in tanta temporis angustia fieri potuit, per aversam oppidi regionem secum raptis, ita in conspectu nostrorum constitit, ut praelio dimicaturus omnino videretur. Verum vix primos eorum, qui praemissi erant, sustinens, equitatu prope omni in proximos saltus arboribus densos recipiente, peditibus vero, quorum maior pars Transylvani erant, pugnam cum cognata gente detrectantibus, misere a suis desertus, Sibrikii fidei se permisit. Ita capto Petro, potiuntur oppido quoque nostri, Aaronemque cum Caesaris Legato Velio Aga, qui in castris Beller Begi, eventum rei expectantes, substiterant, accersunt, traditoque eis Petro, simul et oppido, ipsi rursum incolumes omnes domum revertuntur, et Claudiopolim ad Principem, ibi tunc forte commorantem, cum signis aliquot hostibus demptis, ac opima praeda triumphabundi se conferunt. Erat Petrus non minus proceritate corporis, quam reliqua formae dignitate imprimis conspicuus, et paucis omnino conferendus, sed mente, uti eventus ostendit, stolidiore praeditus, ut quem sola generis, quod ementiebatur, ac formae fiducia ad ambiendum eum Principatum incitaverit. Eum itaque Turcae, Aarone summa ope adnitente, et a Turcis sat grandi pecunia id emercante, truncatis prius naribus, ne unquam amplius, si forte evaderet, Principatum ambiret, quod moris apud Valachos est, deformatum Beller Bego mittunt, a quo statim Constantinopolim missus, et Caesaris iussu in uncos ferreos coniectus, magnis cruciatibus vitam finiit. Ita homines, incertam dominatus spem, non solum periculis

maximis, sed etiam iactura vitae redimere non dubitant.

Not. Haec memini, quando gesta sunt; sed omittit Stephanum Tholdi, et Moysen Székely, quorum consilio, et virtute res ea praecipue gesta fuit, quod et carmine in Transylvania celebravi. *Gregorius Nagyfalvy.*

CAPVT QVARTVM.

Cur Turcae rursus Aaronem conati sint Principatu privare.

Posteaquam Aaron adepto in hunc modum Principatu, sublatoque regni aemulo, liberiorem iam se factum vidit, ad id statim animum adiecit, quibus maxime praesidiis tutiorem sibi inposterum, diuturnioremque recuperatae provinciae possessionem redderet. Primum itaque eos de medio tollendos curat, quorum clandestinis artibus, antea loco motus fuerat, ac in iis Brutum quemdam, Epirotam quidem natione, sed qui ingenii solertia, linguarumque cognitione, et aliis usitatis ei genti artibus, ad magnas opes pervenerat. Quo facto, videns se omnium, et domi, et foris, in aula praesertim Turcica, propter Bruti ipsius, qui Sinanum etiam propinqua sanguinis coniunctione attingebat, indignam necem, odio expositum, valida militum, quorum magna pars Transylvani erant, cohorte se stipavit, ita se iam gerens, ut palam praeseferret, nunquam amplius id se commissurum, ut barbaris illis gentibus, a quibus nuper tam contumeliose habitus fuisset, se crederet. Huius rei fama Constantinopolim perlata, cum alios omnes, qui apud Caesarem

auctores restituendae Aaroni dignitatis fuerant, sollicitos reddidit, tum Eduardum imprimis Bartonum, Reginae Angliae in Aula Turcica internuncium, cuius maxime opera, et opibus, a diversis negotiatoribus Graecis pariter ac Anglis ipsius sponsione corrogatis, adiutus in recuperando Principatu erat, eo impulit, ut is nullam iam rem in votis tantopere haberet, quam ut Aaronem, ob tantum ingrati animi in se scelus, privatum rursus in urbe videre posset. Nam si forte, uti constans de eo rumor esset, expilata provincia, frustratisque creditoribus, in ditiones Christianorum profugeret, et omnia sponsionis onera sibi uni, et indignationem Caesaris subeundam esse videbat. Id ut vitare posset, datis ad Principem Sigismundum, et ad amicos literis, enixe curabat, ut eo, quem retulimus, modo, Aaronem, per submissos idoneos homines ad urbem retraheret.

CAPVT QVINTVM.

Sigismundus Princeps expeditionem Sinani Vngaris significat.

Sed ut iam ad ipsam belli narrationem regrediamur, cum nemini iam dubium esset, increbrescente magis in dies, et, ut fit, cuncta in immensum augente, adventantis Sinani rumore, quanta vis belli vicinis Vngariae populis immineret, motus eorum periculo Princeps, pro sua in cognatam gentem pietate, nequaquam sibi praetermittendum duxit, ea, quae pertinere ad eorum utilitatem arbitratus esset, eos celare. Proinde misso nuncio suo Ioanne Imrefio ad Christophorum Tieffenbacchium superioris Vngariae Proregem,

cuncta. quae de bello hoc comperta habebat, cum eo communicat, monetque ut comparatis in tempore, ad vim propulsandam, subsidiis omnibus, Sinani conatibus obviam iret. Gratum id Tieffenbacchio accidit, ut qui nihil eorum antea cognoverat, quamquam dubitanti de eo, an eo tempore, inclinata iam fere aestate, tanto terrarum tractu, quem ipse etiam aliquando fuisset emensus, iustum secum exercitum Sinanus educere possit.

CAPVT SEXTVM.

Iter Sinani Belgradum usque describitur.

Dum haec ita geruntur, iam Sinanus, promotis pridie Calend. Augusti ab urbe castris, via Adrianopolitana iter faciens, copias divisit, Ianicianorumque cohortibus diverso itinere ire iussis, ipse cum equitatu, maximis itineribus, Belgradum contendebat. In eo toto itinere nusquam fertur cunctatus, nisi Adrianopoli quatuor diebus, quinque ad Sophiam urbem in Triballis, eorum duntaxat causa, qui eum subsecuti, ibi demum iuncti castris ipsius fuere, deinde eo in loco duobus itidem diebus, ubi a Praefecto Zolnokiensi missus ad eum gregarius quidam miles nostras, a Turcis interceptus, nullam adventus eius famam in Vngaria, nec ullas vires, quae eius successus essent remoraturae, paratas uspiam esse, certo ei affirmavit. Eodem in loco nuncium etiam a filio Bellerbeio cum duabus pilis ferreis magni ponderis, quibus arcem novam ad Colapim sitam, a Christianis proxime petitam fuisse, eamque obsidionem iam solutam nunciabat, accepit. Quibus omnibus exhilaratus, epulum militibus dedit,

et motis post biduum castris, plenus iam boni ominis, nullam sibi tantisper quietem concessit, donec famam adventus sui celeritate praeveniens, ad condictum diem, qui quartus Septembris fuit, Belgradum perveniret. Eo iterum a Bellerbeio duo cucullati sacerdotes, quos monachos vocamus, Siscii capti, missi ad eum fuerunt, et duo item Germani a Bassa Budensi, quos Archidux Matthias cum literis ad eum miserat, ut de rationibus constituendi rursus foederis ex aequo bonoque cum eo ageret.

Hos principio blandis verbis allocutus, ut scire ab eis commodius, quae vellet, posset, postquam aperte confessos audivit, inopinatum adventum suum in Vngaria fore, deduci ad Legatum priorem, quem iam in arcem miserat, eodemque cum eo carcere eos quoque condi iussit.

CAPVT SEPTIMVM.

Quid Sinanus Belgrado digressus egerit.

Postquam igitur Belgradum appulit, quamquam ea Caesari sententia antea fuisset, ut ipse ibidem subsistens, siquid agendum per hoc anni tempus contra hostes iudicaret, id per praefectos copiarum effectum redderet, se ipsum in proximum annum ad gerendum summis viribus bellum reservaret, tamen cum literae Caesaris subsecutae mutare eum consilium iussissent, et ut occasione usus imparatos hostes quamprimum aggrederetur, imperassent, id eo cupidius facere statuit, quod apud hostes, tamquam in altissima pace, remissa omnia belli studia intelligeret. Ita scriptis ad Beglerbegum literis, ut ad se omnem, quem haberet, exercitum adducere maturaret, bellum una secum im-

posterum gesturus, ipse tantisper Belgradi commoratus, dum Ianizari alio itinere, cum tardius iter facerent, pervenirent; proinde cum pedestres etiam illas copias in castra recepisset, omnesque cum equitum tum peditum copias recensuisset, quae nondum 30 millium armatorum numerum excedebant, adductis secum ex arce Belegradensi centum et octuaginta campestribus tormentis, undecimo, postquam eo venerat, die transmisso ponte Savo, in finibus Vngariae ad Zemlinum castra posuit. Dum Sinanus Belgradi commoratur, ingentem etiam Transylvanis metum incutiebat qui variis ea de re rumoribus in diversa sparsis, magnopere verebantur, ne sub praetextu belli Germanis inferendi, ipsorum provinciam invaderet, eamque arcem gerendi contra Christianos belli constitueret.

CAPVT OCTAVVM.

Sinanus iterum legationem ad Transylvanos expedit, iisque comitia de postulatis instituunt.

Sed hac re, utrum ita se habuerit, in dubio relicta, ad Sinanum redeamus, qui non immemor instituti sui, simul atque Belgradum attigerat, cur legati Transylvani non adessent, statim perquisivit, rursusque nuncium ad Principem cum literis Sigismundum misit, serio iubens Caesaris nomine, ut, sicut prioribus literis praeceperat, quantis posset maximis viribus, coniunctis cum illis, quas Bassa Temesvariensis instructas ad bellum haberet, communicatoque cum eo consilio, in hostium ditionem duceret, Callovium que, et alias arces, quas inclinante iam hoc anni tempore commodum ei esset, in potestatem redigeret. Pa-

cerea daret sedulo operam, ut Stephanum Bathorium, qui arcem Echedum obtineret, cognatum suum in suas partes traducat: ea, qua ipse esset Princeps, si monitis pareret, apud Caesarem conditione futurum, sin autem id respuat, vi etiam adhibita, eum imperata facere cogat. Scribat similiter ad ceteros Vngariae proceres, et populos, certamque eis spem faciat, quicunque a Germanis ad Caesaris studia adduci se patientur, eos expertes malorum, perinde ac Tansylvanos suis legibus vitam acturos: ceteros vero omnes hostium loco futuros. Dum haec Sinanus agit, interim Princeps Sigismundus Albae-Iuliae comitia, quae ad calendas Septembris Ordinibus provinciae indixerat, habebat, nempe ut in tempore provideret, ne quid, in tanta belli propinquitate, detrimenti respublica caperet. His vix tum solutis, cum rursus Sinani alius nuncius advolasset, et omnia in celeritate esse posita, renunciasset, quod priori illi datum responsum fuit, cum eo hic quoque dimissus fuit, ut referret Sinano totum in eo esse Principem, ut cunctis in rebus imperio Caesaris morem gerat, ipsius quoque Bassae, qui vices eius referret, authoritatem, prout debiti sui ratio exigeret, magni vel imprimis faciat. Sed bellicos apparatus, quod ei optime constaret, moram aliquam requirere, nec tam facile ex omnibus provinciae partibus copias cogi posse. Placuit postea senatui, legatum quoque alicuius nominis ad eum mitti, cum officii causa, tum ut de iis, quae e republica essent, mature transigi cum eo posset. Quia vero omnium provincialium aversi nimium animi ab hoc bello esse videbantur, providendum Principi incumbebat, ut rationes omnes, quibus liberari ab hac molestia possent. experiendas sibi proponeret. Proinde legato ex ordine

senatorio Pancratio Senneio ad id delecto, claro et industrio viro, datum negotium fuit, ut perfuncturus hoc apud Sinanum munere, nihil eorum reliqui faceret, et rogando, et muneribus ac promissis quoque hominem deliniendo, quibus vacationem ab hac militia, vel hoc saltem anni tempore bello gerendo incommodo, Principi impetraret. Ac ut orationem haberet efficaciorem, decem millia tallerorum, quae Sinano cum aliis muneribus preicosis offerret, data ei fuere, quibus, si optata ab eo consequeretur, non duplicatum duntaxat eum numerum, sed vel triplicatum etiam superadiecturum esse Principem, pacisceretur. Interim cum aliis etiam ageret interioribus Sinani amicis, eosque donis corruptos, eo, quo vellet, flectere conaretur, — non donis, non largitionibus parceret, modo eam rem, cuius tanto omnes desiderio tenerentur, hac ratione perficeret. In comitiis autem, quae Albae, ut in tanta rei novitate satis frequentia fuerunt, unum hoc cunctis propositum fuit ad deliberandum, quid in tanti belli ardore, concurrentibus inter se totius orientis, occidentisque opibus, Transylvaniae populis, qui a Solimanni Caesaris temporibus sub Turcarum imperio viverent, agendum videretur.

CAPVT NONVM.

Oratio, et sententiae eorum, qui a Turcico Imperio nequaquam deficiendum esse censebant.

Comitiis igitur rite celebratis, omnes omnium sententiae in duo diversa abiere. Nonnulli enim, authoribus maxime Alexandro Kendio, Francisco Kendio, Volfgango Kovachiocio Cancellario, qui principes ea tempestate senatus prudentia habebantur, omnibus in-

genii nervis in id solum incumbebant, ne foedus semel cum Turcis ictum violaretur. Nam si iugum exuere tentarent, verendum esse, ne cum ipso Deo, qui illud eis imposuisset, pugnarent. Accedere subiectionis ipsius obligationem, qua cum se hostibus illis volentes obstrinxissent, quomodo ea, quae semel placuisset, dissoluta, usurpare sibi ius aliquod possent, vix ullae humanae leges pati viderentur. Iam vero Turcarum potentiam nulli in terris nunc esse aequandam, tantum abest, ut ulla eam excedat, a qua resistere velle, quid aliud esset, quam sponte se in laqueos inducere? Quodsi spe auxilii, a Germanis aliisve Christianis praestandi, id facerent, viderent etiam atque etiam, ne eam pretio emerent, recolerentque secum prisca tempora, quid parentum memoria Vngariae hoc tam grave vulnus, quo etiam nunc laborat, inflixerit. Spes nempe auxiliorum ostentatae tantum ab exteris, nunquam repraesentatae; crederent omnes neque nunc meliora esse tempora illis, quibus Carolo Quinto tanti nominis Imperatore, deinde Ferdinando quoque, et Maximiliano, sceptra imperii tenentibus, summis semper opibus oppugnata vis Turcica esset, sed vix ad tempus tantum repressa. An non audirent, nunc quoque Turcas Transylvaniam tantum prae ceteris in ore habere, sicque de ea persuasos esse, si in hac veluti arcem aliquam ipsorum imperii constituere possent, facilius se tandem frena aliis Christianis regionibus iniecturos: nec aliam causam esse, cur se ab ea contineant, quam quod violandae fidei occasionem aliquam quaerant.

Quid aliae Christianae gentes agant, quid consilii adversus Turcas capiant, tantisper pertinere ad Transylvanos, ut communis religionis, et necessi-

tudinis causa prosperos quoque rerum successus eis cupiant, ut autem studia, operasque cum eis coniungant, haud ad eos pertinere. Quin ipsos etiam Christianos Principes, populosque id eis vitio vertere nequaquam posse, si aequis animis secum reputaverint quo loco sint Transylvani, et quam dura illa conditione dicatur servitus, sit, cui illi, publicae salutis gratia parere cogantur. Quis enim non videat periculi ipsorum, sive propinquitatem, sive magnitudinem, imminentibus eis undiquaque tot Turcarum praesidiis, tot vicinis nationibus Moldavis, Valachis, Tartaris, quae unico tantum sibilo, ac significatione Caesaris literarum, omnem eis illico calamitatem essent importaturae? certe prius Transylvanis pereundum esse, quam vel persentiscere tantum aliae nationes eorum mala, nedum opem ferre laborantibus, possent.

Quid autem aliud postulanti Sinano, ut vim hostibus inferant, responderi possit, quam se ad omnia paratos, simul atque per anni tempus liceat, officium esse facturos; alioquin diversum quippiam cogitantibus, obiici statim iure posset, simulate eos fidem coluisse, cum Caesari, et nunciis, et literis ostenderent eosdem se quoque, quos ille, amicorum, hostiumque loco habituros. Proinde si iam instet, advenisse occasionem explendi debiti, qua fronte id negabunt. Si autem negarint, nonne pro convictis eos statim haberent, et tamquam reos maiestatis, omissis aliis hostibus, totis viribus oppugnatum venirent. Sed detur in praesentia, occupatis gravissimo bello, aliorsum contendentibus, factu difficile fore. Quid si cum Christianis in gratiam redirent, cum quibus nondum in foedus ictum haberent, an non primi eis Transylvani statim occurrerent, quos sibi Barbari omnibus mo-

persequendos statuerent. His atque aliis similibus, ii, quos retulimus, persuadere Ordinibus provinciae co- nabantur, ne ullis modis a Turcico foedere desciscerent.

CAPVT DECIMVM.

)ratio eorum, qui a Turcis desciscendum suadebant.

Alii autem, duce Balthasare Bathoreo, cuius umma, propter cognationem Principis, authoritas in enatu erat, et aliis nonnullis, contrarium omnino sua- ebant, temporumque, ac rerum conditionem, diversa entientibus, opponebant, quae minime ex arbitrio ho- inum penderent. Deum esse, qui cuncta moderare- ır, idemque suos, ut cuique rei in hac rerum natura, c imperiis quoque ipsis terminos posuerit; in eo tan- ım sitam esse hominum solertiam, si ea, quae tem- ıs, Dei ipsius iussu attulerit secum, et percipere, et ım ratione exequi sciant. Ita factum fuisse priscis nnibus temporibus in maximorum quorumque regno- m, imperiorumque mutationibus, omnium temporum storiae testes locupletes essent.

Sed ut vetera illa, inquiebant illi, et nimium re- ota a nostris temporibus transeamus, res tantum stras domesticas perpendamus, quales tunc fuerint, m ingruentibus Barbaris, tamquam a Deo ipso ssis, cedere loco, fortunis, et natalis ipsius soli pos- ssione coacti fuimus. Quo sane tempore tantumdem at illis instantibus resistere, atque Deo ipsi bellum licere, quod multis fortissimarum gentium, quae pro bis, cum eis, toties tristi exitu arma contulerunt, dibus satis, superque est comprobatum. Iam si m praepotens Deus, misertus nostri, nos recipiat,

uncum iam naribus, ut est apud divinum vatem, superbi hostis iniiciat, et nostris miseriis, et eius simul tyrannidi modum imponat, quis erit, qui Deum ipsum ducem non sequatur? Cui autem dubium esse potest, Deo haec auctore fieri? is certe est, qui dat regibus salutem, is eis victorias conciliat, bella, inquit ille, placat ad ultimas usque terras, perfringit arcus, detruncat hastas, currus igni cremat.

Hoc cum alias semper, tum ex proximo illo, cum Bassa Bosnensi praelio, ita perspici posset, ut cum exercitus Christianorum, et exiguus numero fuerit, et a conflictu etiam ipso in principio abhorruerit, nonnisi impellente ipso Deo, et dextrae ipsius viribus, parta ea tam insignis victoria de superbis hostibus sit. Certa itaque, et indubia res est, non casu, non virtute, non potentia, et multitudine hominum, sad authore et auspice Deo factum id esse, ut ista maximarum, admirabiliumque rerum fundamenta iacta esse videamus, idque eo potissimum tempore, quo iam omnium spes, animique conciderant, ut palam appareat, tum dominum Deum iuvandis suis manum admovisse, cum iam exhaustis cunctis auxiliis, homines defixas in ipso solo mentes, cogitationesque suas haberent. Quod si hoc verum est, quis erit, qui hanc Dei bonitatem obviis ulnis non amplectatur, classicum sonante Deo, non se commoveat? Atqui certi profecto esse debemus, si decretum hoc, consiliumque Dei est, cuius haec initia jam videmus, parendum ei erit, nec ulla vis tanta esse poterit, quicquid contra vel ipse orcus moliatur, quae eius cursum retardare queat. Esto sint eae Turcis vires quibus illi tantopere gloriantur; manifestum est, si Deus benignior suis factus, praeeat eorum copiis, in manu esse victoriam; verum si cui eas etiam libeat ad

calculum vocare, apparebit statim, nec adeo immensas, neque, uti vulgus putat, omnino invictas esse. Bella, et pestes, quantumvis numerosas gentes exhauriunt. Haec continenter fere inter eos grassantur, depopulantur regiones, urbesque ipsorum. Belli etiam nulla est intermissio, nunc inferentibus ipsis contra alios arma, nunc illata propulsantibus. Cum Persis, uti scimus, diuturnum illis bellum fuit, in quo non Asiatici tantum eorum exercitus, sed Europaei etiam saepius caesi ad internecionem feruntur. Arabes quoque, et Mauri non semel contra eos, pertaesi tot malorum, rebellarunt, quemadmodum et aliae finitimae gentes, quas omnes multis suorum cladibus necesse habuerunt rursum in ordinem redigere. De Christianis nihil est dicendum, cum constet, in eis et terra et mari persequendis, iam compluribus retro annis, plus illos accepisse semper incommodi, quam illis dedisse. Tacemus navalem illam Christianorum ad Echinades victoriam, quae adeo tunc maritimos ipsorum nervos incidit, ut ab eo tempore praedae ubique Italicis navibus fuerint. Anno etiam superiori duodeviginti eorum triremes, vi tempestatis abreptas, naufragium esse passas audivimus. Si his iam annumeremus, quid proxime in Vngaria amiserint, qualem veteranorum militum manum, quot exercitatissimos belli duces: an non reperiemus, et imminutam multis partibus eorum potentiam esse, et quae iam eis residuae vires sunt, eas, ex inermi, et seminuda barbararum gentium colluvie constantes, non tam ad bellandum, quam ad perterrendos frustra hostes, praedasque agendas comparatas, .castra eorum secuturas. Si quis autem id secum cogitet, praecipuam cogniti huius orbis partem ipsorum imperio teneri: is rursum illud

cum animo suo reputet, quotus quisque sit, in iis omnibus provinciis, et regnis, qui eandem cum eis religionem colat. Iam ne ipsi quidem Mohametani in impia illa superstitione inter se omnes conveniunt alii. insequuntur Omarium, et ita divisi in sectas sunt: ut sicuti inter nos, ita in ipsis quoque vigeant intestina odia, mutua dissidia, et bella: sed in Asia potissimum, et Europa, ubi maximum eorum robur, et imperii sedes est, nonne ubique iis fere nationibus, et gentibus, quas nihil recensere est opus, cum sponte in omnium mentes incurrant, quae nomen Christianum profitentur, jura dant, easque habent vectigales? nonne videre est, eas omnes, quae tam gravi eorum iugo premuntur, et quae vel in ipsorum visceribus resident, prope inspectantibus, et audientibus ipsis, eo nomine quotidie Deo sacra facere, supplicationesque indicere. ut ab eorum servitute liberentur. Mira sane res esse videretur, quomodo, et quam pauci numero (ut vix ad centenos quosque Christianorum, qui in Europa sunt, habito censu, singuli Turcae cederent) et omni vera virtute destituti, in tam cultas gentes, et armorum gloria claras exercere impune adeo diuturnam tyrannidem potuerint, nisi eo animis recurramus, quod olim vatum temporibus populo Israëlitico in ea orbis parte, id ultimis his seculis, quibus Dei voluntas patefacta in ista quoque mundi plaga est, nobis evenisse. Ita illorum scelera ultus Deus est, ut eos abiectissimis gentibus castigandos, corrigendosque daret. Ita nos quoque, per hanc profanae, impuraeque gentis in nos dominationem, expiatis ea noxa nostris vitiis, ad accipiendam suam disciplinam, legemque, quae vitae nostrae, morumque regula esset, adducere voluit. Quod autem antea tot magnorum Imperatorum tempo-

ribus nulla certa eis resistendi iniri ratio potuerit, id confirmat potius, quam evertit, tam hanc nostram, cum dicimus, ita Deo placuisse, ut per infirma ista media ostendat vim potentiae suae in gentes ignaras sui, tum cum et ipsae modios irae, indignationisque divinae impleverint nefariis factis, detestandaque ipsorum vita. Addamus huc temporum istorum, in quae omnia incidimus, conditionem, rerumque discrimina, et personarum, quae facile, quantum iis etiam debeamus tribuere nobis declarabunt. Tum plena erat Europa intestinis bellis, et praesertim Germania ipsa unde auxilia sperari poterant, et Vngaria, de qua duo illi Reges, Ferdinandus et Ioannes, distractis bellicosae gentis viribus inter se digladiantes, non difficilem hosti victoriam concedebant. Ea vero de regno concertatio ad vitae usque exitum filii Ioannis Regis, qui Transylvaniam tenuit, magno cum reipublicae Christianae detrimento duravit. Quid iam putamus, an non ipsi tum Solymannum recepimus in Vngariam, cum tantum ei invadendae occasionem illius praebuimus, non secus atque Graeci illi occupandi orientis imperii Amurathi primoquo nunc quoque posteri eius potiuntur. Nunc Dei beneficio, etsi in remotioribus a nobis Christianae reipublicae partibus, non plane caremus civilibus turbis, in his tamen propioribus, quibus hodie Turcae vim minantur, Germania, Italia, Vngaria, Polonia, tantam inter Principes, populosque earum regionum, studio et opera Clementis Octavi Pontificis Maximi, et Rudolphi Imperatoris, quibus hanc fata gloriam reservasse videntur, concordiam esse constitutam audimus, ut certatim omnes ad necessarium hoc bellum tamquam commune aliquod orbis terrarum incendium restin dum accurrere credantur. Nec est, qui nunc

rerum conatus remoraretur, sublato cum stirpe aemulo illo regni, Transylvaniaque in eum statum reducta ut una cum Principe suo, qui tuendae dignitatis suae alias iam rationes, a maioribus nempe suis acceptas, propositas sibi habeat, quantum commodo suo possit favere rebus Christianorum multis nominibus debeat. Res quoque nunc, et causa belli diversa est ab ea, quae tunc fuit, cum et Ioannes, et eius filius, de regni possessione, adiuti Turcarum armis, cum Austriacis Principibus contenderent. Hoc tempore Vngaria iuris unius facta, Turcam, ut violentum sui usurpatorem, et legum, et libertatis, et religionis suae hostem agnoscit, eumque totis viribus repellere a se conatur. Qua in re tamquam diiudicata iam causa nititur aequitate, ac Dei etiam ipsius consensum, cuius imprimis est, ius ex aequo omnibus reddere, non putat sibi defuturum. Multum etiam interest inter illos veteres Caesares, et hunc, qui in praesentia apud Turcas rerum petitur, cum, ex quo imperium est adeptus, perpetuo intra privatos parietes delituerit, ipsorum etiam Turcarum tacita quadam confessione ad imperii eorum ruinam, perniciemque natus. Moris fuit antea Turcarum Imperatoribus expeditionibus interesse, belli pacisque munia bene merentibus deferre, strenuos praemiis, ignavos poenis afficere, consiliis usu rerum peritos adhibere, tueri iura, disciplinam imprimis militarem in summo pretio habere, vim ab omnibus, edictis gravissimis prohibere.

Nunc quid fit? bella per legatos geruntur, sordidos homines, vilissima capita, quorum vel temeritate, vel avaritia, vel imperandi inscitia, errores saepenumero gravissimi committuntur, sicuti et in bellis illis Persicis primum, et in Vngaricis istis usu venisse

recens animadversum fuit. Deinde nemo nunc in aula illa meritis suis, quantumlibet illustribus, sperat se ullum honorem consecuturum, si pecunia destituatur, honores omnes et domi, et foris, ceu in auctione aliqua venales Caesar reddidit, ac quod indignissimum est, eunuchorum potissimum illorum suorum, mulierc-larumque opera, ac pusionum etiam, quorum greges circa se alit, nullis perinde addictus, atque istis homuncionibus. Qui praeses consilii eius est, illius authoritas summa habebatur; ista quoque iam primi loci dignitas, quae antea virtuti, et meritis dabatur, nunc pretio venditur, adeo alternante emptorum conditione, ut saepe alii alios pretii magnitudine ex ea deiiciant. Nemini est ignotum, Sinanum hunc ingenti pecunia novissime eum locum mercatum, in singulos etiam menses quina millia aureorum nummum pactum esse. Ibi iura nulla, nisi quae ab eo solo redduntur, illi soli et probi, et honorati, quos census commendat, aut fortuna evehit, illis locus in consilio, qui eius nutui, et libidini observiunt, eis tantum apud eum perfugium, quibusvis tandem vitiis constricti teneantur, qui copiis circumfluunt, soli inopes licet innoxii plectuntur. Militaris disciplina diu apud illos illibata mansit, nunc eam quoque ferme collapsam videmus, militibus in eam prolapsis licentiam, ut in ipsis Aulae penetralibus prope sub oculis ipsiusmet Caesaris caedes patrentur, vel eorum imprimis, qui in summa ipsius esse gratia conspiciantur. Hoc Beglerbei illius, quo nemo tunc Caesari charior vixit, ac aerarii quoque praefecti tristi casu ante paucos annos satis fuit declaratum. Iam si cetera addas, tantam grassatorum manum, qui ubi obversantur, incendiariorum, qui urbem pene to vel certe potiorem ejus partem superioribus annis

deleverunt. foeneratorum. qui fortunas omnium exhauriunt. et alias faeces hominum. qui inter aulae illius ministeria numerantur, harpiis similes. cuncta rapientes, vel foedantes, quid aliud coniicias, quam, eo iam perventum ibi esse. ut cum ultra tam saevum, tetrumque imperium progredi sceleribus, et saevitia, nequeat, necessum esse. ut brevi corruat. Quod autem aliqui obligationem fidei obtendant. id cuiusmodi sit, vel ex eo perspicitur, quod nulla cum iis. apud quos ex aequo Christiani ita omnes exosi sunt, ut quidvis in eos iure sibi licere putent, fides coli unquam possit. Turcarum genti innatum hoc est, ut etiamsi pacta cum externis ineant, ac in fidem etiam eos recipiant, cum tamen ipsorum commodo possunt, eosdem statim, nulla tacti religione, tamquam coelitus oblatam praedam. sub iugum mittant. His artibus propagata sunt eorum imperia, cum in aliis orbis partibus, dum Ottomanus ille, a quo haec Caesarum Turcicorum progenies diffluxit, suos aeque, ac alienos, partim vi, partim dolis imperata facere coëgit, tum in hac ipsa, quam nos incolimus, postquam a Graecis evocati, non eos tantum ipsos, quibus subsidio venerant, sed cunctos etiam alios finitimos populos, terrore magis nominis, quod tum recens in Europa auditum, perterritos, quam bellica virtute, imperio suo adiunxerunt. Sed nos, omissis aliis, in sola hac nostra Transylvania ostendamus, quomodo illi erga eos se gerant, quorum vitae, opibusque inhiant. Sicuti ille pilos caudae equinae vellendos olim demonstrabat, ita hi beneficiarios suos putant sibi prius attenuandos, ut eis demum sine ullo impedimento potiantur. Tributa eis nulla sufficiunt, munus si exhibeas quantumvis luculentum, id ubi exhibitum est, periit statim eius omnis apud eos memoria, nova illico

petunt, nec si ea consequantur, ulli unquam finem cupiditati eorum faciunt. An nobis excidit, quam subdola ratione, ad pendendum eodem anno duplex tributum (quod nunquam antea fando auditum fuit), nescio qua dierum intercalatione, ex decem annis solaribus lunarem unum reliquum confingentes, quem a nobis praetermissum contenderant esse, importunissime nos coëgerint? Quid autem non fecimus, ut exemplum hoc (non ignari moris eorum in servandis iis, quae semel quoque modo invenerint) caveremus, cum vel eo ipso, quod tributum ipsum aequaret, redimendum id nobis susciperemus? sed necquicquam fiunt omnia, ubi semel in concepta de re aliqua sententia, in odium Christianorum induruerunt. Iam vero in illa de limitibus controversia, quid aequi unquam consecuti sumus ab eis? Viderunt hoc omnes aequi et iniqui, limites ad eam formulam, qua iussu Solymanni descripti olim, et Transylvanicae ditioni attributi fuerunt, esse redigendos, idque ut fieret, missis aliquoties nunciis, datisque ad eos literis, quibus ea cura demandata fuit, non semel perfecerunt, sed eo tantum praetextu, ut promissis fatigati, et vana spe delusi, cum nunquam tergiversandi eis rationes deessent, a coepto tandem ultro desisteremus. Ita nunc quoque ea res integra nobis cum eis manet, nullo alio eventu, quam, uti continuas de tantis finitimorum Turcarum iniuriis, cum risu, et delectatione eorum, expostulandi occasiones habeamus. Qua vero unquam in re aequitatem eorum, aut animi moderationem perspeximus? In ea fortassis, quod Principis dignitati, dum ei Poloniae regnum deferrent, faverint, cum tamen nihil iis notius esset, quam Polonos, explosa iam pridem hac eorum insania, qui dare se id, quod eorum non esset, falso iactarent, quantum

legibus, ac libertati suae tribuerent, vel tum satis superque declarasse, cum superioribus ad Varsoviam creandi novi regis comitiis, Turcae Legatus, Mustafa Chausius, qui eo nomine, ut de eligendo rege Ordines appellaret, eo venerat, nonnisi electo, proclamatoque iam rege, solutoque magna ex parte conventu, sit ab eis auditus? In eo, quod non exspectas ab eis, munificos se praebent: quod velis, id negant petenti; satis esse ducunt, si salvum a se dimittant, raro sine verborum aculeis, et non aliqua ignominia notatum. Mereri aliquid in eorum gratiam, perinde est, ac si id tantum agas, quod iam actum est: grata eis nulla beneficia sunt, nisi ea, quae cum damno eorum fiunt, a quibus conferuntur. Moldavis istis nostris vicinis, quorum regio Barbarorum incursioni nimis est exposita, Caesaris iussu, iustas copias saepe auxilio misimus, eosque tutos hactenus a periculis praestitimus, hostium etiam ipsorum confessione, quibus non Turcae, sed Transylvani tantum eum terrorem incutiunt, ut ab infestanda ea provincia abstineant. Sed quid tum postea? an his officiis adducti aliquando eo sunt, ut iustis quantumvis nostris postulatis locum darent? Imo id sumus assecuti, ut in nos odio incensi, quod armis aliquid valeamus, ita detonsos nos cupiant, ut tamquam Valachi ipsi, et Moldavi ab eis devexati consumptive, qui iam vix spiritum ducunt, opportuni omnibus eorum iniuriis existamus. Magnae eis ab initio curae fuit, quomodo Transylvaniam occuparent, dum in omnes occasiones intenti, ignavissimis etiam mancipiis, sicuti Markházio illi, ingenti pretio eam addicerent. Quis credat, nunquam alio in nos animo, quam tum fuerunt, esse? Nonne testis locupletissimus est Ravazdius, Sinani consilia omnia eo spectare affirmans, ut

finem rebus nostris imponat. Indicio id quoque est, Markházio non alio fine Praefecturam Lippensem commissam, quam, ut ex proximo, et consilia omnia, actionesque nostras speculandi, et cum tempus tandem ipsum admoneret, infestis etiam armis Transylvaniam invadendi, maiorem opportunitatem haberet. Hoc scilicet illud est, quod audimus, Sinanum, cum discessurus in bellum, de more Caesari valediceret, hunc etiam Markházium, qui apud eos Ibraimus est, una secum in conspectum Caesaris produxisse, nimirum, ut qui tantum de se Caesari polliceretur, ut in subiuganda Transylvania, omnem statim opinionem esset superaturus, non tantum nomine, sed ex facie etiam notus ei in posterum esset. Quo tempore id etiam palam est, Sinano ad Caesarem ingredienti, spectantibus id ipsum nostris quoque Legatis, Ibraimum scripta sua in manus tradidisse, in quibus haud dubie ea erant annotata, quae ille de Transylvania praestiturum se promiserat, ut Caesaris assensu comprobata, vim ei ad patrandum, atque audaciam adderent. Illud vero maxime omnium ab universis, et singulis esse considerandum, quodsi nunc Transylvani, desertis Christianis, Turcis adhaereant, verendum imprimis esse, ne et a ceteris Christiani foederis proceribus, seu vincant, seu vincantur, et praesertim ab Archiducibus Austriae, quos superioribus temporibus tot iniuriis, a Barbaris ipsis instigati, affecissent, infestis armis petantur, nec ab iis, quantumvis in extremo discrimine positi, ullis subsidiis releventur. Quae omnia, et multa alia, in quibus recensendis, cum nota sint omnibus, tempus terendum frustra non est, eo nos adducunt, ut credamus, Turcis istis, qui Christianos omnes extinctos cupiunt, quo minus hactenus impiam hanc eorum in

Transylvanos mentem atroci aliquo facinore explere potuerint, non animum, sed occasionem tantum defuisse Quorum furenti in Christianos libidini subservire, quid aliud esset, quam in sua aliquem viscera ferrum stringere, aut eos iuvare conari, quibus paulo post ipse quoque iugulum sit praebiturus? Si itaque patriae charatis nos movet, si salus, atque libertas obversantur animis nostris, nunc tempus est, ut ipsi vocanti Deo obtemperemus, miseram hanc servitutem quam falso libertatem huc usque appellavimus, exuamus, et aut nos in pristinum statum, quod iuvat sperare, Christianorum adiuti armis vindicemus, aut honeste potius omnes cadamus, quam desertores communis omnium Christianorum causae, nostraeque simul salutis, per omnium, et qui nunc vivunt, et qui deinceps victuri sunt, hominum ora circumferri nos patiamur.

CAPVT VNDECIMVM.

De consiliis Transylvanorum in tanta rerum difficultate initis.

Cum in hanc sententiam multa fuissent ultro citroque disputata, placuit tandem Ordinibus, ut non tantum, quod Caesar iuberet, delectus haberentur, sed ut, cum Princeps opportunum iudicaret, cuncti statim quo usus postularet, armati convenirent. Additum etiam est ad veterem militiae ordinem, quo, ex instituto provinciae, a vicenis portis tributariis singi equites, itidemque pedites in bellum mittuntur, ut cimus quisque ex omni plebe Transylvanica, ad bitos casus ita armis instructus domi se contineat

eo, quo opus sit, ad ferendam laborantibus opem, si id necessitas exigat, duci continuo possit. Ne autem, ob rei pecuniariae difficultates, aliquid incommodi respublica patiatur, novo plane exemplo, ea ratio cogendae publicae pecuniae est invecta, ut Nobilitas omnis, supremi iuxta, ac inferioris ordinis, a tritici singulis gelimis (ita vicenos et quinos quosque manipulos, in cumulum congestos, vulgo nostri appellant) singulos nummos, plebei autem, et aggrestes, a quinis quibusque gelimis tantumdem dependant. Saxonicis urbibus, et ceteris provinciae oppidis, pro cuiusque conditione, certa pecuniae summa inflicta: sic et iis, qui pecuarium, quaestum, opificia, ac varias artes exercent, impositum est, ut omnes tandem in commune hoc belli subsidium aliquid conferrent. Id tamen quicquid esset, non in alios usus, nisi in eos, qui recens emergerent, Senatus totius, et duodecim delectorum hominum, quorum nomina sunt publicis tabulis inserta, consensu, ab iis, qui pecuniam illam, et conservandi, et erogandi potestatem, ordinum decreto, accepissent, gravissima in temeratores infamiae nota apposita, impendi voluerunt. His constitutis, dieque dicta, ad quam universae provinciae copiae adessent, tuncque postea, perspecta prius Sinani voluntate, de bello gerendo statueretur, soluto Conventu, ad sua quisque rediere.

CAPVT DVODECIMVM.

De legatione Principis Transylvani ad Pontificem Romanum missa, et itinere Claudiopolim suscepto.

Eo tempore nequaquam praetermittendum sibi Princeps, pro sua religione, et in sacrum ordinem ob-

servantia, iudicavit, quin Pontificem Maximum rerum omnium suarum conscium redderet, idque muneris Alphonso Carilio natione Hispano sacerdoti suo imponens, ut, et quo ipse in statu esset, Pontifici referret, et simul, ne sibi in tam gravissimis belli periculis constituto, consilio suo, auxilioque deesset, ab eo enixe peteret, propere eum ad urbem proficisci voluit. His expeditis cum iam et ad colligendas vires, et ad tempus extrahendum, cunctatione imprimis utendum videretur, ea frequentibus Sinani, ac Bassae Temesvariensis nunciis sollicitatus Princeps, non nihil intercisa, Alba-Iulia cum aulicis suis copiis, impedimentisque omnibus excedens, Colosvarinumque modicis itineribus perveniens, postquam ibi etiam, quae undiquae expectabantur, provinciae subsidia contraxisset eam sibi administrandi huius belli rationem ineundam duxit, quam in sequentibus exponemus.

LIBER QVARTVS.

CAPVT PRIMVM.

De divisione copiarum, et colloquio Legati Transylvanici cum Sinano.

Bipartiri universas copias placuit, altera pars, eaque potior, ductu Stephani Bathorei Varadinum missa, ut ibi captata ex re, et tempore occasione, simul cum Bassa Temesvariensi, sed alio, quam is putaret, animo rem gereret. Cum altera eodem in loco Princeps, quasi conatibus hostium, qui alia ex parte in provinciam essent involaturi, obviam iturus subsistit. Cum haec ita agerentur, interea Sennyeius, a Sinano rediens, quae ab eo acceperit, ordine omnia commemoravit, ad Mohachium illum se reperisse, cum Bellerbeio filio sociatis armis, in hostes properantem, auditum etiam ab eo placide, munera ei obtulisse, verum nullis precibus, et pollicitationibus flectere animum potuisse, id tantum perpetua, constantique oratione contendente, ut si Principi vita, salusque chara essent, nulla interposita mora, totis in hostes viribus incumberet. Ita etiam illum esse, ferocem natura hominem, de se persuasum, ut omnia sibi prona ad victoriam, et facilia putet, certoque affirmet, antequam hyems eum ab opere revocet, duas se arces Vesprimium et Palotam recepturum, appetente demum novo vere, Viennam ipsam, Pragamque nulla unquam in

sermone Dei mentione, si is votis annuat, praehabita occupaturum, adeo sui, rerumque humanarum oblitum fortunae eum suae confidere.

CAPVT SECVNDVM.

De capto Vesprimio.

Interim Sinanus Mohachio progressus, fertilissima Baroviae utriusque vineta ac agros depopulatus, per Batham, Echinum, Tolnam, et reliqua meae patriae oppida iter faciens, opinioneque omnium celerius ad Vesprimium delatus, in arcis conspectu castra locavit, et cum Bassa Budensi, quem eo ad se cum omni apparatu bellico, et valida delectorum manu vocaverat, obsidione eam cinxit. Sed ibi tentorium eius, quod ceteris conspectius erat, nempe a Caesare in signum boni ominis, quoniam patris sui fuisset, donatum, globo e machina aenea ex arce petitum, rursum eadem fere in parte, qua olim, cum eo ad Zigethum Solymannus Imperator uteretur, perforatum fuit, coniicientibus ex eo passim omnibus vulgo, funestam eam Sinano expeditionem futuram tandem. Non fefellerat ea res Vesprimienses, ac Palotenses. Nam unus ex iis explorandi gratia obviam Turcis missus, ad Belgradum castra metantibus Barbaris sese admiscuerat, et una cum iis Albam-Regalem usque iter faciens, ibique tandem ab iis, captata occasione digressus, cuncta eorum consilia suis significaverat. Praeter hunc iverant etiam alii quinque pedites Vesprimio, obviam Turcis, ut eorum animum, ac copias explorarent. Ii igitur Batham usque progressi, quod oppidum a Mohachio duobus circiter milliaribus distat, sub ponte, quo Tur-

transeundum necessario fuit, sese occultaverant. ›x ubi totus Barbarorum exercitus, eo ponte, sub › illi latebant, transiisset, summa celeritate ad suos ·ersi, omnem hostium apparatum illis retulerunt. sprimienses igitur, re cognita, Ferdinandum Zam-rium natione Italum hominem clarum ac industrium, mature arci consulat, monent. Ille negotio cum rdinando Comite ab Hardek communicato, nihil ud apud eum profecit, quam ut quadringenti Ger-ni pedites, cum non exiguo commeatu subsidio ·sprimium mitterentur. Dimissa igitur ex arce foe-narum, puerorumque, ac reliquorum, qui ad bellum ıtiles viderentur, turba, spe auxilii, ab Hardekio nfirmati, Barbaros omnino exspectandos nostri sta-:re. Vix imbellium turbam dimiserant, et necessaria sustinendam obsidionem pro temporis angustia ›posuerant, cum ecce ingens Turcarum exercitus se conspectum dat, ac arcem circumquaque arcta ob-lione cingit. Mox castris ex praescripto gentis fir-:ssime munitis, vineas et aggeres iaciunt, primum-ıe diem iis operibus absoluendis consumunt. In-ıuente nocte, Benedictus Fekete cum selectissimis iquot equitibus, arce egressus in sacello quodam · abdit, ut illucescente die Barbaros ibi secure va-ıntes, ex improviso adoriatur. Nec eum opinio fefel-t; quippe simul ac illuxit, primores Barbarorum cum ıucis comitibus ad vineas iaciendas progrediuntur, ıos Benedictus Fekete incautos, inopinantesque ggressus, fundit atque fugat, et tandem in arcem se vans recipit. Turcae vero, missis duobus civibus Kech-emethiensibus ad portam arcis - - is, et voce popu-ırium hortantur, obsessos ad deditionem. Quod si fa-erent antequam arx tormentis peteretur, incolumem

eos abitum ad suos habituros. Responsum est ab eis mandato Praefecti, malle se vitam profundere, quam fidem Deo, ac Imperatori suo datam turpiter fallere. Quo nuncio Sinanus cognito, iubet statim sequenti die 22. Maii duodecim minora tormenta bellica muris quatiendis admoveri. Posteaquam igitur quinque continuis diebus muri tormentis petiti ruinam minarentur, quinto tandem die sub noctem quingenti ex Barbaris arcem subeunt, quos quinquaginta Christianorum ibidem in insidiis collocati, cum magna eorum clade fundunt, atque fugant. Sexto igitur die cum mandato Sinani cominus milites arcem veterem, iam per se ruinosam, et continuis quinque dierum ictibus quassatam aggredi statuissent: obsessi, quorum 400 Germani, 600 Vngari fuerant, noctu, patefacto muro egressi, acerrime cum Barbaris confligunt, unde ad trecentos circiter fuga sibi salutem quaesivere, ceteri caesi, aut cum Praefecto Ferdinando capti, et ad Sinanum perducti fuere. Ex eorum numero fuit et Petrus Miskolcius Minister verbi divini apud Vesprimienses, qui haec nobis ordine coram exposuit. Is cum una cum reliquis in praelium eggressus, sclopeto in humeris ictus laborem fugae ulterius sustinere non posset, in vicinos saltus nemoribus densos elapsus, cum quodam Germano se in sylvis abdit. Interim nonnulli ex Barbaris supervenientes, Germanum illum, Petri socium ibi se occultare animadvertunt, et praelongis ferris hastis conantur, sed is audendum sibi aliquid virdignum ratus, unum ex Barbaris, impetum in se facientem, sclopeto manuario interficit, ceteros eo metu in fugam coniecit. Ipse arrepto eius, quem deiecerat, equo, assiliens summa celeritate in eum, concitato cursu salutem sibi quaesivit, cum frustra eum Turci

conglobati persecuti fuissent. Petrus evasisse iam se ratus, aliquantulum in sinu gaudebat, cum ecce Barbari supervenientes, cadaver socii solitis ceremoniis sublatum efferre parant. Quibus dum huc illuc cursitantes occuparentur, in Petrum etiam improviso incidunt, eumque ex vulnere semianimem sublatum, in servitutem redigunt.

CAPVT TERTIVM.

De tabellario Transylvanico ad Sinanum misso, et consiliis Temesvariensis Bassae.

In hoc rerum successu iam maiore Sinanum animo agitantem, tabellarius Principis cum literis, quas de sua in bellum profectione ad eam dederat, convenit, cui ille confestim, ut omnia lustraret oculis, et quae Principi referenda essent, ut ad eius exemplum, ipse quoque fidelem Imperatori adversus communes hostes operam navaret, ea mente conciperet, demandavit. Quod autem de promovendis in hostes armis Transylvanis iniunctum fuerat, idem Bassa quoque Temesvariensis in mandatis habebat, sed ita, ut communicatis cum iisdem consiliis, communibusque viribus rem bellicam administraret. Sed ille cum celerius, ut in causa longe a Transylvanorum diversa, iussa exequeretur, transgresso Chrysio amne, Thurioque oppido, in illo Vngariae tractu celebri, a tergo relicto, ad cacati fluenta iam consederat, loco ab hostium finibus non longe dissito, ideoque eorum iniuriis perquam opportuno. Ibi Transylvanorum adventum frustra aliquanto praestolatur; cum tardius adventuros eossecum cogitaret, et praeclari alicuius facinoris famam aucu-

paretur, tantae morae impatiens, ex omni suo exercitu promptissimos quosque cum Zolnokiensi Praefecto, viro impigro, ad hostes de improviso invadendos, fundendosque mittit. Tunc temporis Vngari quoque, qui ultra Tybiscanam regionem incolunt, transmisso flumine, cum citerioribus una iam in loco copiis ex omnibus finitimis praesidiis aucti, et de Bassae castris certiores facti, idem statutum apud se habebant, ut primo quoque tempore, Bassam nihil tale expectantem, in castris opprimerent, haud ignari, si eum delevissent, quaecunque in finibus Turcarum praesidia haberentur, in eorum statim potestatem concessura. Verum res levicula hanc eis occasionem praecidit, siquidem forte fortuna in hominem quemdam Transylvanicae ditionis, ex castris Vngarorum Varadinum cum iis, quae de illis comperta habebat, festinantem incidentes, ille eis metu perculsus, ultro statim omnem Vngarorum ex praescripto, quod apud se habebat, indicavit.

Quo illi percepto, cum conscii suarum virium, et iam fessi quoque de via. tot hostibus minime pares se futuros intelligerent, converso illico retro agmine, fuga, ac si in vestigiis haerentes hostes viderent, equis multis in via prae lassitudine amissis, multis e suis relictis, ad Bassam in castra trepidi rediere. A quibus is de re tota edoctus, ac hostes iam etiam pro castris affuturos veritus, ne se in manifestissimum periculum, desertus a Transylvanis coniiceret, sublatis propere vasis, motisque castris, in loca retro tutiora suos reduxit. Ita Hungari frustrati hac spe, nec ultra progressi, ad alia gerendi belli consilia se converterunt. Cum ita in castris Temesvariensibus trepidaretur, tunc nuncius Principis apud Bassam, causas ei morae

exercitus Transylvanici referebat, quibus ille damnatis, culpam omnem in id solum conferebat, quod destitutus Transylvanorum auxiliis, hostes aggredi, occasioneque uti non potuisset, additis minis, eius rei haud immemorem se futurum.

CAPVT QVARTVM.

De sollicitationibus Bassae Temesvariensis.

Eodem tempore Stephanus quoque Bathoreus, copiarum Transylvanicarum Praefectus, et de ratione sui itineris, et quas secum vires haberet, tum quid fieri ab eo cuperet, simul atque Varadinum attigisset, (ut in tempore, quomodo tractandus et imposterum esset, cognitum haberet,) per hominem suum, et literas significaverat; verum id etiam non secus ab eo acceptum est, atque antea, coniiciente Barbaro, ideo tantum fieri, ut in speciem prolixe omnia praestari a nostris viderentur, sed interim tamen missitando, verbisque secum colludendo, omnis belli gerendi occasio elaberetur. Misit autem ad Principem iisdem diebus complures nuncios, tum ex iis, quos Chausios vocant, tum ex alio ordine, quibus confidebat, denique ex Christianis etiam, subditis eorum, nationis nostrae hominem, et speculandi causa, et animo, quid de hac expeditione Transylvani constitutum haberent, cognoscendi. Inter alia vincente iam fervore eius animum, cum leviora non proficerent, ausus fuit ita exaratas literas mittere, ut nisi ad diem Dominicum proximum, cum triduo ante eius literae Principi redderentur, Kalloum

obsideret, ex eo palam iam se cogniturum, fidem Caesari debitam eum mutasse.

CAPVT QVINTVM.

De capta Palota, et dimissis in hyberna copiis Turcicis, ac Transylvanicis.

Dum ita Temesvariensis fremeret, Sinanus iam re ad Vesprimium prospere gesta, ducto victore exercitu ad Palotam, ea quoque arce per deditionem (Petro Ormannio post tridui oppugnationem, desperatis auxiliis eam dedente) occupata, impositoque ei praesidio, quod ulterius continere tumultuantem militem in castris non posset, satis se hoc anno ad inferendum hostibus terrorem fecisse ratus, Budam versus in campos Kellienenses copias reduxerat. Ferunt post captam Palotam Sinano id plane propositum fuisse, ut eodem belli impetu, Tatam quoque, quae iam se ei victori, et ut fit, semper plura appetenti offerebat, interciperet; verum milites, et laborum pertaesi, et simul coeli asperitate, praecipiti iam autumno ab eiusmodi militia, quae eis praeter morem gentis tali anni tempore imperabatur, deterriti, facto globo ad praetorium Sinani convolantes, cum apud severum hominem verbis parum proficerent, praescissis illius tabernaculi funibus, ita, ut concideret, se iam minime dictis eius ea in re audientes fore declararunt. Ibi igitur in campis Budensibus, cum castra haberet nuncius Principis eum conveniens, quid a copiis eius, quae in limitibus essent, agi placeret, ab eo exspectabat. Is vero sive quod eam gloriam, quae eum ex iis rebus, quas tam brevi tempore, tanto cum

successu egisset, maneret, cum aliis communem facere nollet, sive quod ita ex animo sentiret, collaudato obiter Principe, indicatisque prosperis successibus suis, et quod tempore iam ipso, prono in hyemem, a rebus gerendis arceretur, potestatem ei fecit, revocandi exercitus, et ad sua quemque dimittendi, ea tamen lege, ut proximo vere statim, simul atque arbores in flores erumperent, ad signa redirent. Cognita hac Sinani voluntate, actutum exercitus Varadino revocatus, ac ipse quoque Princeps compositis suo tempore iis, quae ad curam provinciae pertinebant, Albam-Iuliam, Claudiopoli, fuit versus.

CAPVT SEXTVM.

De actis a Caesare Principi Transylvano gratiis.

Dum Stephanus Bathoreus ad Varadinum castra haberet, Tiffenbachius Vngariae superioris Praefectus per nuncium suum Sigismundum Pacioltum Principi significaverat, Rudolphum Caesarem cognita praeclara eius in se voluntate, nuper ei in Turcarum hostilem animum detegendo declarata, eo adductum esse, ut postquam Turcarum perfidia incitatus, bello potius cum eis experiri, quam sub pacis praetextu patere eorum insidiis in animo haberet, ipsius quoque inter alios Principes Christianos studio uti velit, ac quam sibi pro navata hac opera, imposterum etiam, dum commodo suo potest, praestanda, gratiam referendam putaret, Caesari per se, qui in eo benevoli hominis officio functurus erga eum esset, indicaret. Agebat hoc tunc Tiffenbachius, quod copias Transylvanicas ad fines iam progressas, ne quam in Caesaris ditiones

incursionem facerent, omni ratione sibi, intra offici religionisque, quam communem colerent, termino continendas intelligebat. Pachiolcius igitur in eo tot erat, ut persuaderet Principi, eam occasionem ei mi nime negligendam, qua non tam Caesari, cuius ade propensum in se animum videret, fidem suam proba ret, quam rebus suis in reliquum omne tempus, ar nunc consuleret, aut alio rerum statu vix unquam con sulturus videretur. Non esse dubitandum affirmabat unam hanc communem omnium Christianorum ess mentem, ut Barbaris hostibus ita arma inferantur, t Deo eorum votis annuente, tunc demum deponantu cum iniusti huius, et violentis ipsorum imperii, exiti que finem esse impositum viderent. Responsum Pa chioltio eiusmodi datum est, ex quo intelligi facile po set, Transylvanòrum eam esse conditionem, ut cu Turcis subiecti, ea una re, in tanta eorum et propin quitate, et potentia, libertatem suam tueantur, no consiliis, quae saepe laeta initio, exitu tristia fore intendere prius animum, quam Christiani distracti intestinis bellis vires ad solam Barbarorum pernicie conferrent, haud tutum sibi esse ducant. Interea t men nullam occasionem praetermissuros, qua, pat incolumi de Caesare, deque cognata gente, atque co muni religione bene mereri queant.

CAPVT SEPTIMVM.

De Sinani ad Belgradum reditu, et Vngarorum Rudolphum Imperatorem legatione.

Sinanus eo in loco, quem diximus, cum de tione tuendae provinciae, cum suis consilia comm

caret, a Bassa demum Budensi, qui multum, et nomini suo, magni illius Mahometis, qui trium Caesarum summus Consilii Praeses fuisset, filium se iactando, et rebus antea gestis, et felicitati tribueret, exoratus, commendata eius fidei finium primum cura, relictaque ei potiore cum equitatus sui, tum peditatus etiam parte, ipse cum reliquo exercitu, filioque Bellerbeio, eodem, quo venerat, itinere ad Belgradum in hyberna redire statuit. Iam antea Vngari, amissis tot in Sclavonia anno superiore arcibus, periculique magnitudine, quae cunctis non secus, ac si extrema iam omnibus imminerent, ob oculos erat posita, coacti, ad Rodolphum Caesarem solennem legationem instituerant, qua, qui apud eum fungerentur, viros fide, charitateque in patriam insignes, Franciscum Nádasdium, et Nicolaum Pálffium, addito eis Episcopo Iauriensi Cancellario, qui apud Caesarem tunc munus suum obibat, delegerant, quibus interpretibus, quae maxime conducere afflictis eorum rebus existimabant, fidem Caesaris, necessariam contra hostes defensionem implorabant. Quem ut magis permoverent, in tam praesenti patriae discrimine, mitiora etiamnum consilia animo versant(em), usque eo provecti studio fuere, ut palam indicarent, si se desertos crudelissimo hosti lacerandos, conficiendosque relinqueret, quod omnibus animantibus natura inditum esset, ut subsidia vitae, unde possent, peterent, id se quoque inevitabili malo adactos experturos, impetrataque incolumitate, certis legibus cum Turca transacturos. Dum haec Pragae tractarentur, ea omnium persuasione, Turcis eo anno gerendi belli omnem iam facultatem esse praecisam, repente alii super alios nuncii advolantes, primo Constantinopoli Sinanum ad bellum Vngaricum cum exercitu egres-

sum, deinde Belgradum etiam pervenisse, inde aliquot dierum quiete refectis militibus ad fines properare, renunciarunt. Quibus commotus Caesar, idque simul veritus, ne Vngari, remissa omni imposterum animorum fiducia, hostibus potestatem sui facerent, comiter appellatos Legatos, extemplo ad suos redire iussit, ea spe imbutos, nullas se in eorum salute propugnanda optimi, amantisque suorum Principis partes praetermissurum, omniaque statim ad bellum necessaria, milites, arma, pecuniam submissurum, darent modo operam, ut collatis, quibus possent, viribus, furori hostium obsisterent, donec aucti maioribus copiis, ad vim propulsandam, vel sponte etiam inferendam, se compararent. Scribit ad Archiducem etiam Matthiam Principem, Vngariae Proregem, ut demandata quam attentissima earum rectoribus provinciarum cura, totis viribus hostes a finibus arcere conetur. Verum Sinanus nuspiam cunctatus, torrentis instar, obvia quaequae prosternens, iam tum, ut diximus, finem gerendi belli fecerat, cum Vngari ad arma exciti, quantum in ea angustia temporis poterant, hostibus obviam ire maturabant.

CAPVT OCTAVVM.

De expeditione Vngarorum ad Albam usque Regalem facta.

Ad Iaurinum primo mandato Archiducis conveniunt, cum alia omnis earum regionum nobilitas, tum imprimis clari militia duces Georgius Comes Zrinius, Franciscus Nádasdius, Nicolaus Pálffius. cum suis

quisque equitum alis, omnem belli aleam patriae causa cupidi, et alacres subituri. Cum dux exercitui quaereretur, et hi inter alios rebus gestis, et gloria insignes, Zrinius, et Nádasdius in omnium oculos incurrerent, Hardekius tamen ob honorem eius Praefecturae, qua fungebatur, Iaurinensem generalem vulgo appellant, eam praerogativam decreto Archiducis tulit, ac in hostium illico ditionem duxit. Cum impar tantis ducibus Imperator fuisset impositus, uti corpore, ita animo pusillus, ac, quod eventus ipse ostendit, perfidus, ac proditor, in omni ea belli administratione, nihil ordine, nihil pro more militari, actum ferunt, vel conniventibus iis, qui se digniores eo honore putassent, vel ita potius impellente eos Deo, ut non viribus, aut ducis virtuti, sed soli ipsi eam victoriam, quae mox secuta fuit, merito omnes ferre acceptam possent. Instabat iam hyems, et Sinano abire cum suis contendente, alii quoque finium Praefecti idem facturi videbantur; qua occasione Christianorum duces audendum sibi aliquid rati, Hardekium invitum fere (cum is Turcarum discessu solutum se ea necessitate gerendi adversus eos belli putaret) eo pertrahunt, ut in tanta agendi occasione, Turcis se ad interiora recipientibus, ne tantus belli apparatus incassum abiret, ad Albae saltem Regalis moenia procurrerent, ut ita aut elicerent hostes ad pugnam, aut saltem Albae suburbia incenderent, atque delerent. Assentiente Hardekio, nec ultra quidquam aut de commeatu, aut de impedimentis providente, magna celeritate ad urbem perveniunt, cuius suburbia statim inflammant, ac diripiunt, Turcasque omnes, qui ibi stationes habebant, nonnullis in tumultuario praelio desideratis, intra oppidum compellunt. Hoc rerum successu contenti, cum

ab oppugnanda urbe, et tempore ipso, quod iam hy-
emem referret, et eo maxime, quod tormentis car-
rent, abstinendum sibi viderent, converso retr.
agmine domum redire properabant.

CAPVT NONVM.

De victoria Christianorum ad Albam-Regalem.

Bassa interea Budensis cognoscens per explor
tores, quid consilii Christiani caperent, convocatis ex
festim omnibus, qui et Budae, et alibi eius ductu st
pendia merebant, cum valida equitum, peditumq
manu se ad ferendam, ubi usus posceret, suis oper
comparaverat, promotisque copiis, ipse etiam, cand
partem in quam Christiani, suos adducebat. Vera
Christianis re perpetrata iam discedentibus, Alb
Praefectus cum suis urbe se effundens, obviusque h
densi, orare eum, ne tantum facinus inultum patia
in conspectu esse hostes, in manu victoriam, ni
secum tormenta eos habere, facile paucos a pluri
inermes, imparatosque ab iis, qui omnibus abundar
opprimi posse. Non erat opus pluribus apud hom
sua sponte sui confidentem, gradum confestim in
dunt, et vix ab urbe uno milliari, recipientes ia
Christianos conspicati, quomodo eos aggredia
deliberaturi consistunt. Id Christianis saluti fuit.
solutis ordinibus iter capientes, vix sisti a duc
ire ad signa, in hostes se convertere, arma in
aut ad ea facienda adduci potuere, quae praesen
cessitas, et communis periculi metus postulabat. I
bat omnium sollicitudinem improvida ducis virt

muneris sui nescius, uno tantum se loco, turmis cataphractorum stipatus, ceu in valida aliqua arce continebat, nisi concedendum id ei putemus, homines belli peritos, ducesque veteranos, quid facto opus esset, monendos ei tum non fuisse. Illi siquidem magno animo sese cohortati, dispositis ordinibus, omnes alios suo exemplo ad capessendam summa vi adversus perfidos hostes pugnam accenderunt. Mira res fuit, quae divinae tantum providentiae adscribi debet, Turcas, rebus omnibus ad praelium optime instructos, uno in loco, velut attonitos, eousque constitisse, donec Christiani, tamquam ex pacto nulla re praepediti, non incursione, non velitatione, non tormentorum sonitu, arma expedire, aciemque in illos explicare potuere. Aliud quoque accidit, priori persimile; tanto silentio utrinque ad praelium aiunt egressos, ut non prius aera concrepuerint, aut classica sint audita, quam ad manum ventum fuerit, nec id incitato, uti moris est, equorum gressu factum, sed placido, et sedato, ac si alteri, cum alteris amicorum in morem dextras iuncturi viderentur. Budensis ex colle quodam, unde in Christianorum ordinem prospectus patebat, lustrans oculis omnia, conversa in Germanorum equitum agmen acie, quaesivit a circumstantibus, qualis illa atratorum, ceu densarum nubium manus esset; respondenti, Germanos ferro omnes, flammisque refertos, praelii signum exspectare, subiunxit: aut cadendum sibi ea die, aut in hostium potestatem esse deveniendum. Praelium deinde satis acre, et aliquamdiu anceps etiam fuit, sed inferentibus se tandem, qua Vngaris, qua Germanorum turmis, et crebris pixidum crepitibus, ac globorum nimbis hostes percellentibus, nutare primum Turcarum acies, mox Budensi etiam (in quo nemo ea die

rumores exstitisse, qui, is si virum se praestitisset, facile veri esse potuissent. Parum abfuit, quin et honorem ei abrogaret, et gravius etiam quid in eum statueret.

CAPVT VNDECIMVM.

Quid Sinanus audita suorum clade egerit.

Bassa Budensis Sinanum de Christianorum adventu, consiliisque iam tum statim, cum ii Albam-Regalem venturi crederentur, certiorem reddiderat; sed id ille primum non credere, postea parvi facere, demum cognito infelici pugnae eventu, tantum non exanimatus, concidere. Id apud Esekum oppidum in inferiore Vngaria illi accidit, ubi ita moerore oppressus, per triduum integrum neminem ad se admisit, omni, ut aiunt, cibo, potuque abstinuit, aegre deinde a suis exoratus, ut memor pristinae suae virtutis, et rerum humanarum vicissitudinis, animum resumeret, et meliora deinceps speraret, paululum confirmato animo, captoque cibo rursum in vitam se dedit. Hoc autem illum, prae ceteris, in tanta fortunae mutatione excruciabat, quod ipse, et suasor eius belli fuisset, et cum aequa cum hostibus conditione, integris adhuc rebus, transigere potuisset, bello cum eis experiri, quam petentibus dare pacem maluisset. Accedebat ad augendum eius angorem, quod milites iam a signis dilapsi, nullo imperio, non minis, non poenis, sed ne praemiis quidem ullis poterant sisti, ut iter illius ubique fugae simile videretur; quod ille animadvertens, licet pontem etiam, quo Savum ad Belgradum traducere copias

statuerat, disiici iussisset, nihil tamen effecit, cum ii in omnes partes effusi, qua integrum cuique fuisset, viarum compendia secuti, evasissent. Ita cum paucis Belgradum demum appellens, statim dimissis etiam copiis, iis maxime, quae inter praesidia Caesaris numerantur, suasque stationes in Aula habent, de eo cogitare coepit, quomodo causam suam, si quid de eo sinistri spargeretur, Caesari probaret. Missis itaque in Aulam suorum intimis, mandata eis dedit, ut Caesaris imprimis animum praenoscerent, et si intelligerent, queri Caesarem, eius culpa rem a Budensi male gestam esse, eam a se ita removerent, ut assererent, a Germanis ei impositum fuisse, qui spe pacis iniecta, post eius discessum ad sumenda arma se mutuo cohortati fuissent. Ita enim Archiducem Matthiam secum transegisse, cuius rei eius literae, quas Caesari mitteret, testes essent, modo exercitum reduceret, legatum se ad eum continuo Belgradum de pace missurum esse. Hac spe delusum, in eum errorem incidisse, ut laborantibus suis in tempore opem ferre non potuerit, ideoque venia dignum, quod alieni sceleris culpam non sibi subeundam, sed ab ipsismet authoribus eius poenas expetendas putet. Si haec et similia non proficerent, contra nimiam, invidorum praesertim, malevolorumque potentiam, quorum animos fortunae suae indulgentia iam pridem contra se efferasset, oblata ingenti vi auri Caesarem sibi conciliarent.

CAPVT DVODECIMVM.

Quid Temesvariensis Bassa audita suorum clade egerit.

Dum haec aguntur, interea Bassa Temesvariensis, collecto aliquo suorum numero, ad Zarvasum castra habebat, et in omnes partes, quomodo provinciam suam tueretur, intentus observabat: de eo multum sollicitus, quod nullo edito militari opere fidem atque officium suum potuisset declarare. Cum autem non de Budensi tantum clade certum iam nuncium accepisset, sed id etiam insuper certe cognovisset, Vngaros Tibiscanos cum Cassoviensi Praefecto Tiffenbachio sociatis armis, transmisso rursum Tibisco, Fileko immi nere: tum vertere in omnes partes animum, siqua via et modo eorum conatibus ire obviam posset. Inter alia ceu oblitus eorum, quae iam acta peracta fuissent, dedit literas ad Stephanum Bathoreum, qui iam se illi munere suo abdicaverat, ut statim se cum eo coniungeret, communibusque ambo viribus ad reprimendos hostes iter accelerarent. Eo non contentus, ad Principem etiam eodem exemplo scripsit, id unum curae sibi esse ducens, ut aliquod de se providi ducis specimen edere posset. Princeps vero, nec integrum esse sibi, dimissis in hyberna copiis, id esse, nec si eas in promptu haberet, propter instantem hyemem cogere eos ad bellum posse, respondit; atque nuncium simul etiam ad explorandum eius consilia potius, quam si aliquid commune sibi cum eo esse cuperet, ad eum misit. Quo tempore is, cum ad eum venit, eodem fere nunciatum fuit illi, suorum auxilia, quae ad solvendam Fileki obsidionem miserat, profligata, obsessosque

necessitatem esse adductos, ut deditionem meditenquo nuncio adeo perculsus fuit, ut obortis lacrimis, is, quam par duci esset, iniquam suorum sortem ntaretur; tandem internuncio extemplo castris lere iusso, ne eorum, quae agerentur, testis ocuesset, cum brevi responso eum dimisit, ipse muis castris totus deditus.

LIBER QVINTVS.

CAPVT PRIMVM.

De capto Fileko, et aliis arcibus, a Christianis.

Iam vero Vngari cum Tiffenbachio rebus gerendis occupati, primum Zabatkam validum Turcarum propugnaculum, cum praesidarii, obfirmatis animis extrema quaeque se perpessuros affirmassent, expugnarant, 1593. Turcis, qui in eo erant, ne uno quidem excepto, omnibus trucidatis, direptoque castello, et novo militum praesidio firmato, ad Filekum castra promoverant. Zabatka 15. die Novembris, eo, ut diximus modo capta, Filekum 19. obsessum fuit, ibique novis copiis, quae cum Zoliomiensi, et Korponensi Praefectis advenerant, exercitus auctus. Interea fertur in castra, Turcas ex Budensi, et Temesvariensi Praefecturis, viribus numeroque praefidentes, et ad soluendam obsidionem tendentes, medio loco inter Filekum et Zechinum consedisse. Eo cognito, sine ulla cunctatione Stephanum Bathoreum, Stephanum Homonnaium, Sigismundum Rákóczium, cum Korponensi, et Zoliomiensi Praefectis, et delectorum equitum quatuor fere millibus, ac aliquot peditum cohortibus, ad eos loco pellendos ducere iubent. Id illi statim expediunt, Turcasque primo statim insultu fundunt, fugantque, assequuntur, trucidant, et perpaucis vivis captis, alios Zechinum usque propellunt, castris eorum, et omni apparatu bellico potiti; mox cum signis quatuordecim

et copiosa praeda ad suos, ovantes in castra revertuntur. Turcis, quo minor caedes esset, sylvae, et viarum angustiae, uti in regione submontana, praesidio fuere. Nam peditatus, quod lentius subsequeretur, praelio interesse, fugientesque in locis arctis, et peditibus idoneis prosequi non potuit. Dum illi ita rem gerunt, qui in castris erant, nihilo segnius oppugnationi arcis insistunt, ac primo duplici oppido, profunda fossa, muroque ligneo munito, deinde arce quadam terrea per vim potiuntur. Quod videntes, qui in interiorem arcem, egregie, et opere, et loci natura munitam, quippe in rupe sitam, confugerant, de deditione agunt, incolumitatemque pacti, cum armis, et quibus induti erant, vestibus, uxoribus, et parvulis una abductis, arce excedere permittuntur. Eorum numerus fuit, virorum et feminarum, puerorumque simul, capita bis mille, et quadraginta quinque, qui in longo otio, et rerum omnium affluentia, et quaestu, et rapinis aucti, incredibile dictu, quantam pretiosarum omnis generis supellectilium vim, terrae defossam, ibi reliquerint, adeo, ut per complures dies et noctes in aedium locis (igne siquidem exustae, et solo aequatae omnes erant) totis castris ad investigandas eiusmodi scrobes, resque in eis reconditas eruendas, concursum fuerit: magno totius exercitus emolumento, et alacritate militares omnes labores subeundi. Hic Turcarum feminae dolo usae, quod putarent se ex pacto, (cum eo) quod secum auferre possent, libere discessuras, auro, aliisque rebus pretiosis pro cuiusque copia ita se onerarant, ut praegravante eas pondere, vix incedere possent. Quod animadvertentes milites, detractis sarcinis, ad iter expeditas, levesque eas reddiderunt. Ita Filekum post tricesimum, et

nonum, quam in Turcarum potestatem pervenisse annum, rursum Christianis est, singulari Dei benefi- cio, restitutum. Quae arx tanti fuit momenti, ut totus ille terrarum tractus ad Cassoviam, Scepusium, et me- tallicas urbes, auri, atque argenti proventu nobiles oppidis, pagisque frequens, gravi incolarum incom- modo continuis inde Turcarum excursionibus, latroci- niisque patuerit. Audita Filekensium deditione, qu Divinii erant, veriti, ne eos etiam eadem belli fortun maneat, clam arce eggressi, ad suos se, quo visum fu incolumes omnes receperunt. Ita arx egregie munit vacua, desertaque, in potestatem eorum venit. Hin ad aliam arcem, Ainaczkevum incolis dictam, ventum fuit, quae etiam non adeo magno labore tradita eis es Cum iis, qui Somoskeoviensem arcem tenent, ita con venerunt, ut simul atque Zechinum captum ab eis fue rit, statim ipsi quoque eam incolumem arcem eis tra dant, atque ab omni interea maleficio ex ea abstinea

CAPVT SECVNDVM.

Quae consilia Sinanus audito Christianorum succes agitaverit.

Antequam ea, quae commemoravimus, hunc modum fuissent Dei beneficio administrata, iam ante Sinanus de his Vngarorum rebus gestis certior factus cum in tanta fortunae inclinatione, quo se vertere non videret, ad Principem duos ex suis Chausiis pr mae notae homines cum literis mittit, in quibus scri bit, ut nunc tandem, quanti Caesaris Maiestatem fa ciat, re ipsa ostendat, quod ita fiet, si infestis stat

armis invadendo, obvia quaeque in eorum ditionibus ferro flammaque deleat. Huius rei necessitatem nunc ei imponi eo tempore, quo sicuti gravia omnia, difficiliaque ei proponuntur, ita sperandum ipsi sit, maiorem pro his gratiae locum illi apud Caesarem fore. Nullam excusationem admitti posse, omnia in sola celeritate esse posita. Eadem nuncii verbis ingeminabant, quos ita instructos Sinanus a se dimiserat, uti cum alter eorum cum responso ad se rediisset, alter non prius pedem hinc efferret, quam Principem, conscensis equis, raptisque secum equitum alis, dicto iis audientem fuisse vidisset. Sed is, priora consilia secutus, verbis ei satisfaciendum putavit, atque ita Legatos, utcunque assentiri iis, quae eis dicerentur, visos ad Sinanum dimisit. Verum vix illi discesserant, cum affertur, alios ab eodem venire, iamiamque affuturos. Nam cum frequentes in dies, alii post alios, nuncii a finitimis Turcis ad eum, postulatum auxilia, mitterentur, nec is modum ea expediendi in ea militum solitudine reperiret, unum id agebat, ut quoscunque tandem posset, in hostes concitaret. Itaque, advocato Mahumeto Chausio, olim profuga, eodemque interprete, de quo supra dictum est, negotium ei dat, ut una cum oratore Principis, Ioanne Bodogio, qui toto expeditionis tempore apud eum fuerat, primo quoque tempore in Transylvaniam veniat, simulque, quid fieri velit, utrique imperat. Nec eo contentus, postridie rursum alium, Mustaffam nomine, eadem de causa cum mandatis mittit. Hi prius, illi postridie appulerunt, et omnes eadem die auditi fuerunt. Summa utrarumque Caesaris literarum eadem, hostes omnes in armis esse, atque id in animo habere, ut ad Budensis ditionis praesidia, Filekumque contendant, eorum loca circum omnia nunc

praesidiis esse nudata. Nunc utendum Transylvani occasione esse, et pro eorum in Caesarem fide adi tendum, ut in hostium ditiones ferro, et flamma sa viant, circumlato longe lateque in omnes partes om belli terrore. Chereium Tartarorum Chanum, viru militarem, cum ducentis millibus popularium sedib excitum brevi affuturum; qui postquam advenerit, ho tium fines pervagatus, omnia eorum loca, urbes, arc oppida, villas, in fumum, et favillam convertet, abduc que coniugibus, et libéris, cum omni eorum substa tia, omnem late regionem vacuamque habitatoribu vastamque reddet. Itaque cum illis agetur, ut iid ipsismet sint despectui, et ludibrio, nusquam respira vel ad horae spatium saltem possint consistere. Ni Principi iuris in Vngariae Regno esse, cuius commo non debere eum morari. Nec curam sui in eo ar dere; si itaque animus ipsi est ei inserviendi, nun virtute opus esse, et omnibus viribus elaborandu cum ipsi fidum, tum hostibus formidolosum se e ostendat.

In Sinani literis, quas eodem argumento quoque ad Principem scripsit, id erat additum: p tum ad se esse, cum hostibus communes eum ha rationes belli; si eos sermones vanos reddere v eius consilio utendum ei esse; ad mandatum Cae statim in pedes consistendum, armaque capiend sunt, si salutem, commodaque Provinciae char beat. Tartarorum Chanum, Legatum iam ad se misisse, qui indicaret, cum ducentis millibus hom eum in has oras adventare. Hi postquam adve damnatorum illorum spirituum, hostium suorum omnes, universam denique gentem illam, omnib commodis, cladibusque adfectam, et de medio

tam, in nihilum curabunt redigendam. Hac de re nihil amplius cogitandum ei esse, tantum id curandum, ut mandata expediat, hostium terras in vastitatem redigat, et qua die iter ingressurus sit, ei significet.

CAPVT TERTIVM.

Oratio Mahumetis ad Principem Transylvanum versuta.

Oratio Chausii Mahometis his similis fuit, eo tan-
ım amplior, quod diceret, Sinanum deceptum Matthiae
rchiducis literis, in has angustias incidisse, cui rei
ıdicio id etiam esse, quod abstinere suos a depopu-
ndis hostium finibus curaverit, quo magis se a pacis
actatione non abhorrere eis persuaderet. Sinano ve-
rano iam Duci, et tot annos in bellis versato, nunc
ro aetatis quoque vitio ad extrema properanti, id
primis molestum videri, quod tam grave et exitiale
llum, omni spe pacis praescissa exortum, nullaque
n alia re, quam multarum gentium, penes quas prae-
ıtis facti, foederisque interrupti culpa resideat, in-
necione terminandum animadvertat. Se Deum, coe-
que contestari, quicquid hinc mortalium rebus in-
ımodi invectum fuerit, id totum in authorum capita
idat, aeternisque eos poenis devoveat. Interea da-
Princeps operam, ut cum de pace prorsus iam sit
clamatum, ad bellum ita se compararet, uti eos de-
ɜt, qui beneficiorum Caesaris memores, omnem sibi
ram, labores. et studia, pro eius fide impendenda
ırent. Nunc ultro fenestram ei ad res praeclare
ndas aperiri, hostibus per arcium obsidiones, in
ıus nunc tempus tererent, spatium aliis ad eorum

sedes invadendas dantibus, eorum maleficia pari incommodo esse eis referenda. Nec hyemem eum ab hoc opere posse deterrere, cum ad ferenda eis incommoda non sit ipse quoque deteriore hostibus ipsis conditione; animum tantum ab eo requiri, qui etiam pro iusta Caesaris causa deesse non poterit, amplissima olim gratiae illius praemia, pro navata ei tam commodo tempore opera accepturo.

CAPVT QVARTVM.

De Zechinio, et aliis quibusdam arcibus in Christianorum potestatem redactis.

Cum ita in Transylvania Mahumetes dissereret, iam Vngari rerum suarum satagentes, plures etiam hostium arces, ut Somoskeovium, Kékkevum, Hollokevum, Bujakum ditioni suae adiungentes, Zechenum quoque, eius Praefecto, cum praesidiariis, incolisque omnibus Turcis, noctu inde excedente, occupaverant, famaque erat, eos non nisi Hatvano, Zolnokoque captis, arma circumferendi finem facturos. Iisdem diebus a Temesvariensi Chausius literas Principi attulit, non iam prioribus similes, sed quibus ille, uti mos gentis eius est, omnia commodo suo, et temporibus metientis, totus effusus in adulationem, palam fateretur, praeclare de Caesare Principem meritum, quae partium ipsius essent, abunde explevisse, siquidem ad Regni confinia exercitu misso, et suam Provinciam, et se simul cum suis, a vi hostium incolumem praestiterit.

Multum eum ad reliqui etiam temporis securitatem eo additurum, si nihil de pristina diligentia, studioque remittendo, dum immensae Caesaris vires ad

bellum coirent, repressa interim hostium ferocia, fidei, virtutisque suae documentum eis praebeat. Persuasum sibi esse, ut Ioannem Regem, et qui postea Transylvaniam tenuerunt, Caesaris Maiestatem, omnes comiter habuisse, eadem ipsi quoque ad demerendam, bellico aliquo facinore, Caesaris gratiam, via gradienti, amplissima honorum praemia, cum multo maiori accessione Regni reservari. Allatum postea fuit, Vngaros, capta Zechinensi arce, cum sententiis certarent, quo esset progrediendum, aliis ad dexteram Nogradum versus, ut nihil iam hostibus in eo terrae tractu ad Danubii usque ripam possidendum relinqueretur, aliis laeva ad Hatvanum, Berinum, atque Zolnokum Turcarum praesidia, quibus nihil Vngaris Tybiscanis esset nocentius, contendendum esse suadentibus, ita tandem, inter se convenisse, ut cum ad reliqua incommoda, quibus homines, iumentaque prae ceteris conficerentur, id vel imprimis accesserit, ut terra nimium imbribus antea emollita, etiam leviter durata gelu, itinera omnia impervia reddiderit, in praesentia bellum suspendant, mox refectis equis, militeque melius induto, postquam hyems terras, aquasque aequaverit, ad eundem victoriae cursum (quod Deus bene vertat) continuandum redituri. Ita pars cum Pálffio, in eius Provinciam, quae ad Danubium est, pars Tiffenbachium secuta, Cassoviensi itinere, ad sua quique diversi rediere.

CAPVT QVINTVM.

Pálffius copias reducens quatuor arces nec opinato capit.

Pálffio autem cum inter hostium praesidia suos reduceret, Turcae, qui in eis erant, uti postea cognitum fuit, id veriti, ne Vngari universis viribus, veluti continuata iam victoria, eos oppugnatum venirent, antecapiendumque sibi ad effugium tempus rati, portis apertis, noctu eggressi, aliis eorum etiam incensis, occasionem ea occupandi praebuerunt, eorum nomina Dregel, Hidvégh, Zonda, et Beke traduntur. Ne autem eodem exemplo Nogradenses etiam, iam signum tantum profectionis exspectantes, uterentur, duorum peditum indicio factum fuit, qui fortuito capti, cum adducti ad eos fuissent, nequaquam sibi nunc ab his, qui sine tormentis impedimentisque bellicis essent per ea loca transituri, vim metuerent, eis aegre persuaserunt. Cum autem hic Nogradi Praefectus, confirmato iam a metu animo, ad Dregelienses, suos adhuc ibi esse arbitratus, nocte nunciatum misisset, ut in fide Caesaris securi, a vi hostium, qui nihil hostile in eos essent tentaturi, arcem tuerentur: Vngari animadverso errore referre Praefecto iusserunt, gratias se ei, recta monente, agere, imperataque cupide esse facturos. Harum rerum fama cum iam antea in vulgus emanasset, et omnium animi erecti in eam spem essent, Christianorum res deinceps, propitio eis Deo, meliore loco futuras: ingens voluntariorum ex plebe Vngarica, ex iis praesertim Regni partibus, ad quas nondum pervasit vis Turcica, multitudo in castra confluxit, usque adeo, ut eorum numerus eos, qui stipendia facerent, facile aequa-

ret, certatim omnibus odio perfidiae gentis, in ipsorum cognatos saevientis, ad eius perniciem concurrentibus, quorum successu ii etiam tandem, qui sub Turcarum imperio degunt, invitati, ne ab aliis studio, atque alacritate vincerentur, facta clam coitione, vi illata, iniustam, saevamque Barbarorum dominationem ulcisci in animum induxerunt.

CAPVT SEXTVM.

De clade eorum, qui, Ieniensem arcem ceperunt.

Sed in hoc proposito aliis alibi cunctantibus. non pauci ex Chrysii accolis. Transylvanicae potissimum Turcicaeque ditionis, magno, ut putabant, silentio, ne deprehensi, suo se indicio proderent, unum in locum convenientes iuvenes, plures quam trecenti, inter armenta ad labores assuefacti, quos hajdukos vocamus, maiore animo quam viribus, nullo certo duce, nullo ordine, arreptis temere armis, quae sors cuique administraverat, ad Ieneium tandem ferunt delati. Id oppidum paulo ante lucem, quiescentibus adhuc Turcis, quorum pauci domi custodiae relicti, ceteri cum eorum Praefecto in castris Temesvariensibus erant, aggressi, iniecto tectis igni primum inflammatum, deinde ceu dato signo, qua cuique visum fuit, per vicos discurrunt, domos excutiunt, obvios quosque spoliant, omnia rapiunt, nullius rei minus memores, quam propriae salutis. Neque enim mentem subibat miseris ea cogitatio, quomodo perpetrato tam audaci facinore, supervenientibus interea hostibus, de quorum praesertim aris focisque ageretur, tam gravi iniuria lacessitis, ruituris ad vindictam, esset resistendum, quomodo per

medios ipsos hostes, si ita res poscat, in tuta cum spoliis evadendum. Ita siquidem malo eorum fato a cidit, ut Praefecto Ieniensi, solutis iam castris Te mesvariensibus, domum cum suis redeunti, cuncta d imminenti oppidanorum periculo renunciarentur; a que is eo cognito, maiusque aliquid, quo sibi insidia statuerentur, subesse ratus, ita iter suum instituerat. cum iam hostes loco potiti essent, et quod futurum sperabat, praeda occupati, nihil praeterea pensi h berent, tum primum eos totis viribus adoriretur. lu que eam noctem, quae factum praecessit, in proxim pago, uno tantum milliari distanti ab oppido, in arm insomnem totam traducens, promotis ante lucem e piis, uti statuerat, eo plane tempore ad oppidum pe venit, quando agrestes eo incenso, factaque satis o piosa praeda, confusi inter se, cunctaque clamoribu et inani laetitia miscentes, portis iam ipsis effunder tur; in eos illico cum suis magno animo invectus, cile confusos, inermesque conturbat, atque in fugam actos persequens, magnam eorum stragem edit, mult vivos capit, plurimos eo adigit, ut in profluentem fu delapsi, eius gurgitibus absorpti perierint. Ita inie turba mali incepti dignas poenas luit, paucis me elapsis, qui documento aliis essent, ne temere qu quam, et ultra vires audendo, consimili modo se pe ditum irent. Id ubi sparsum huc illuc inter Barbar et plerosque eorum, qui rem hanc patrassent, Tra sylvanicae ditionis fuisse compertum fuit: incredi dictu, quantum odii, ac furoris illi in Transylvanos nomine conceperint. Sed ne tamen in tam du rerum suarum fortuna, temere tanti momenti pro ciam ab Imperio abalienarent: Praefecti arcium m sis ex ordine Chausiorum nonnullis, num eius haec

voluntate tentata sit, Principem interrogare, responsum est, agrestes illos foederis temeratores, nequaquam Principe consulto tantum facinus aggressos, sed propria libidine, et praedae studio eo vesaniae processisse.

Itaque aequum, ac iustum esse, ne culpa huius rei Principi ab iis tribueretur, qui omni studio in id imposterum incubiturus esset, ne quid tale a suis committatur, et quicunque huius rei conscii deprehenderentur, debitam laesae Maiestatis violatique foederis poenam luerent. Ita Chausiiverisimilibus excusationibus, donisque deliniti, ad suos rediere, haud ignari, non voluntatem Transylvanis, sed occasionem rei contra Turcas gerendae deesse.

CAPVT SEPTIMVM.

De Sinani consiliis post cladem acceptam.

Dum haec ita, ut dictum est, geruntur, Sinanus Belgradi commorans, varia sollicitudine agitabatur. Flagrabat enim, supra quam cuiquam credibile sit, invidia apud Caesarem, qui instigantibus ceteris purpuratis, Sinano id totum acceptum ferebat, quicquid damni in tot arcibus amissis, tantaque veteranorum manu perdita accepisset. Excruciabat eotum animum eius, dies atque noctes, incredibilis christianorum ducum successus, qui tam brevi tempore, tot, ac tanti momenti arces, cum non exigua Vngariae ditionis parte, propemodum sine ullo suorum damno recuperassent.

Quod eo gravius, molestiusque Sinano videbatur, quod tantam suorum cladem propemodum e speculis inspicere cogeretur, nec ullam, iis laborantibus, opem

ferre posset. Obstabat enim, quominus id faceret, non solum anni tempus, quod propter assiduos imbres cogendis copiis incommodissimum erat, sed etiam incredibilis horror, qui totum Imperium Turcicum invaserat. Increbrescebat enim in dies magis atque magis simul ac per commoditatem verni temporis liceret omnes undique nationes Christianas unanimi consensu in profanam gentem insurrecturas, nec prius finem sacro huic bello facturas, quam vel penitus eam delevissent, vel saltem in Asiam reiecissent.

Non Venetos ab hoc bello, qui fracto a Turcis foedere, lacessiti perfidia fuissent, non Hispanos, non Polonos, non Moschos, non Persas immunes fore; solos Anglos, atque Gallos esse, qui tam gloriosum Christiani orbis consensum impedire conarentur. Quibus omnibus ita Sinanus excoquebatur, ut cum nec progredi se ad compescendos Christianos, nec regredi ad Caesarem posse videret, mediam viam inire, nec prius coepto absistere statuerit, quam vel optatum belli finem imponeret, vel honestam mortem oppeteret. Itaque, quod unum poterat, consilio sibi in praesenti rem gerendam ratus, nihil eorum animo intermitteba: quaecunque ab sapientissimi, eiusdemque experientissimi | ducis officium pertinere viderentur. Noctes u plurimum vel lectioni historiarum, parcissimus somn Dux, impendebat, quarum praescripto consilia sua omnia gubernaret, vel meditandis, quaerendisque quam commodissimis belli gerendi rationibus, transigeba: Interdiu vero modo legatos ad confoederatas quasqu nationes in officio continendas, mittere, modo Caesar animum per nuncios addere, opemque ab eodem in stanter petere, nonnunquam veteranos quosque duce nominatim ad expeditionem evocare, saepe etiam m

tum simulare, contemptumque sui apud nostros omnibus modis conciliare. Quibus omnibus id effecit, ut et nostri eum iam propemodum desperasse, nec unquam vires colligere posse, aut copiam pugnandi facere velle, iudicarent, et Caesar eo magis laboranti Sinano copias submittere non dubitaret.

CAPVT OCTAVVM.

De comitiis Rudolphi Imperatoris Ratisbonae celebratis.

Dum tot tantisque rumoribus Christianus orbis ad felicia quaeque speranda erigitur. Rudolphus etiam Imperator Romanorum, ne partibus suis deesse videretur, comitia Imperii Ratisbonae indixit. Convenere eo pauci ex protestantibus, iique per legatos, eo, quod metuere se dicerent, ne ab iis, qui Pontificis summi authoritatem sequuntur, aliquo detrimento afficerentur. Postquam tamen primores ordinum eo convenissent, Caesar per interpretem proponit, quomodo Turcae superiori anno, rupto praeter fas foedere, in Croatia Sisecum, in Vngaria vero Vesprimium, Palotamque cepissent, et ingentes ubique vastationes edidissent, nec ante coepto absistere statuissent, quam omnino, deleta Vngaria, Romanum ipsum Imperium subiugassent. Proinde monuit omnes ordines gravi oratione, atque etiam obsecravit, ne laboranti Christianae reipublicae deessent, cogitarentque secum, rem ipsorum omnino agi, dum fortissimam Vngarorum gentem, quae ducentis amplius iam annis impetum barbarorum sustinuisset, in extremo discrimine versari viderent. Conferrent igitur pecuniam, darent milites, arma pa-

rarent, coniunctisque consiliis, ac viribus, teterrimum hostem a cervicibus Christianorum repellerent. Quod si vero cessarent, et subsidium dare cunctarentur, considerent etiam atque etiam, ne Vngaris, qui omnem hactenus belli Turcici molem fere soli sustinuissent, vel prorsus deletis, vel necessitate ipsa, Turcarum se se patrocinio subiicientibus, aditus Barbaris in Germaniam ultro aperiretur. Responderunt ordines Imperii, gratum sibi esse, quod Caesar pro sua authoritate curam Christianae reipublicae tandem suscepisset: sed quo minus votis eius morem gerere possent, impediri se metu, ne si subsidiis ipsorum collatis, Turca Dei beneficio reprimeretur, et e Pannonia eiiceretur, Pontifex bellum statim ipsis pro religione sua promovenda, indiceret. Proinde si arma, pecuniam, milites a se dari Caesar postularet, prius iure iurando se securos redderet, quod parta Dei beneficio victoria, bellum in se nullum Pontifex, ac ceteri Principes, qui religionis nomine a se alieni essent, ullo unquam tempore susciperent. Haec protestantium postulata, cum Caesari non per omnia satisfacerent, consiliis ultro citroque diu agitatis, magno cum omnium cordatiorum hominum dolore, et ingenti christianae reipublicae detrimento, tandem re infecta discessum fuit.

CAPVT NONVM.

De Strigonio, et Hatvano, a Christianis oppugnat

Interim Matthias Archidux, cum Sinanus omnia iam prae metu cessare, cunctarique crederetur, ita bellum contra christiani nominis hostes gerendum se

uit, ut copias omnes, quas undiquaque contrahere potuit, in duas partes divideret. Alteris praefecit Christophorum Tiffenbachium, Generalem, ut vocant, Cassoviensem, eisque adiunxit praecipuos quosque ex Vngaris proceres. Stephanum Bathoreum, Franciscum Dobó, Stephanum Homonnaium, Sigismundum Rákóczium, et alios nonnullos, quos omnes nominare singillatim necesse non videtur. His iussit, ut collecto quam maximo possent exercitu, Hatvanum imprimis obsiderent, quod non procul ab Agria dissitum, maximas quandoque molestias Caesarianis ditionibus facessebat. Ipse cum lelectissimorum cataphractorum equitum, expeditissimorumque peditum manu Strigonium obsedit, urbem non procul a Buda dissitam, et archiepiscopali sede celeberrimam. Habebat a consiliis Matthias Archidux, praeter Davidem Vngnat, Ferdinandum Hardekium, Gallum Braun, prudentissimos quosdam e Germania duces, Georgium Zrinium, Franciscum Nádasdium, Nicolaum Pálffium, et alios nonnullos, qui omnes pro sua singulari in patriam charitate, ac excellenti in rebus bellicis usu, peritiaque, nihil omnino intermittebant, quod ad expugnandam tanti momenti arcem pertinere, videretur. In his tamen obsidionibus, nihil magis memorabile videtur contigisse, quam pugna illa ad Hatvanum commissa, in qua nostri, Stephano Bathoreo, et Sigismundo Rákóczio ducibus, insignem de Barbaris victoriam reportarunt; non fuit tamen incruenta haec nostris victoria, nam praeter gregarios milites periere cum aliis, claro genere nati complures, tum etiam Sigismundus Bánfi Losoncius, quem ob singularem eius virtutem, egregiamque indolem, meriti honoris causa nomino. Territi quidem fuere hac suorum clade Barbari, verum

tamen non eo adducti, ut arcem nostris dederent, sed potius pertinaciores redderentur in proposito. Itaque cum frustra multos dies, maxima cum militum, equorum, pecuniae, omniumque necessariorum iactura, in oppugnatione Hatvaniensi consumpsissent, orta inter duces dissensione, ac proditionis suspicione, itinere fugae simili inde se quisque domum receperunt. Idem non multo post et oppugnationis Strigoniensis exitus fuit. Postquam enim non exiguam hominum, inter quos et Valentinus Balassa fuit, ceterorumque bellicorum commeatuum iacturam ibi fato quodam nostri frustra fecissent: adventantis rumore Sinani, Tartarorumque per Transylvaniae fines eruptione moti, quod nequaquam se pares obsidioni simul urgendae, et praelio cum tanta Barbarorum multidudine ineundo, fore putarent, vasis collectis Iaurinum se versus recepere, in id omni studio incumbentes, ut et laborantibus Iaurinensibus, si necessitas postularet, maturam opem ferre, et depopulationes hostiles inhibere, copiasque Barbaricas, quae ultra trecenta hominum millia excurrere dicebantur, ubi se occasio daret, carpere possent.

CAPVT DECIMVM.

De clade Rascianorum Beczkerekiensium.

Obsessis arcibus Strigonio et Hatvano, cum longe, lateque sese fama diffudisset, Principem etiam Transylvanum cum 40 hominum millibus iamiam adventare, et Temesvarum obsidere velle, quidam ex Rascianis, a Balthasare potissimum Bathoreo animati, et iureiurando ad inferendam Turcis, ubicunque occasio se daret, vim adacti, imprimis Chausium

quendam, ad Principem Temesvarino missum, ex insidiis adorti, contra ius gentium interfecerunt. Ea re cognita, mittit extemplo Temesvariensis Bassa, quendam e suis ad Principem Sigismundum, et per eum de interfecto Chausio, iureque gentium violato, acerrime conqueritur. Erat tunc Thordae Princeps, et indictis comitiis, quid facto in tanto orientis, occidentisque motu opus esset, deliberabat. Igitur vocato in consilium Friderico Zavor, homine fido, atque strenuo, ex consilii sententia mandat, ut profectus confestim Lugasinum, Georgio Palaticio, eius tractus Bano communi nomine significet, ut pacem cum finitimis Turcis omni studio tueatur, eosque qui foederis violatores deprehenderentur, severissime puniat. Fridericus mandata Principis apud Banum fideliter executus, Temesvarinum proficiscitur, Bassaeque Principis nomine exponit, caedem Chausiorum nequaquam eius voluntate perpetratam esse. Quod ut facilius barbaro persuaderetur, vocavit eum ad locum, ubi caedes patrata fuerat, ibique Bassa praesente, ac inspectante, auctores euis sceleris, eo, quo ipse iussisset, mortis genere, ex praescripto Principis se puniturum affirmavit. Assensit tum ei Bassa, seque ad praestitutum diem, ac locum omnino affuturum promisit. Sed postea, seu simulans metum, seu quod revera ita sentiret, seque ab insidiis Transylvanorum metuere diceret, in loco, temporeque ex composito praefixo, comparere noluit. Ita cum et literis, et nunciis frustra rogatus Bassa fuisset, ut spectator esse poenae foedifragorum vellet, iisque non opus iam ea re renunciasset, cum certo constaret, Principem Transylvanum a Caesare descivisse: Fridericus, officio suae fidei commisso se defunctum ratus, homines illos caedis authores absentia hostium

salvos dimisit. Illi ex tanto mortis periculo in libertem asserti. coepere confestim audacissimos quosque et praedae avidissimos. ad inferendam Barbaris vim allicere. Ita postquam ducenti ferme primum Rascinorum, ac Valachorum ex ditione Transylvanica convenissent: periculo fortunae facto. aliquot castella Turcarum, caesis eorum custodibus. diripuere. Inde animis hominum fortunae successu elatis. coepere in dies magis atque magis copias cogere, et ni sese ipsis adiungerent, mortem omnibus, confiscationemque bonorum minitari. Illi, ut mortem. fortunarumque suarum discrimen effugerent. nomina coacti dare. ac se illis adiungere. Ita posteaquam ad duo millia circiter hominum coissent, nuncium palam ad Praefectum Beczkerekensem (Vaivodam ipsi vocitabant), uti sequenti die se ad praelium accingeret, misere. Ea re cognita Praefectus duos confestim ex suis ablegat, unum Turcam, alium Vngarum, ut ii hostium copias iuxta atque animum explorarent. Turca mutato habitu comitem se Vngaro addens, rebus omnibus hostium sat exploratis, ita rem Praefecto refert, uti suis animos adderet, et facile iis resisti posse significaret. Vngarus vero, dum magnum esse hostium numerum indicat, prodente eum explorationis comite, parum omnino abfuit, quin a Praefecto interficeretur, quod parum integra fide rem exponere, militesque terrere videretur. Praefectus igitur, sperans oppidum Bagoo fluvio sat munitum fore, pensilem in ponte portam extruit, eamque tormentis undique bellicis munit, et accita ex finitimis pagis non exigua hominum agrestium manu, custodiam oppido, quam maximam potest, ponit. Vix haec satis commode disposuerat, cum ecce postridie Pentecostes sub meridiem, quo temporis articulo se venturos pronuncia-

rant, ingens ex appropinquantium tumultu pulvis in aëre apparet. Dubium principio speculatoribus fuit, iumentorumne pulvis ille, an hominum esset. Tandem hostibus adesse cognitis, ad arma conclamant, et stationem quisque suam repetunt. Missi autem fuere obviam hostibus nonnulli, ex primoribus oppidi, exploratum, quid vellent; qui statim ubi ad eos pervenere, interrogantur, Regine Vngariae, ac Principi Transylvaniae, quorum ipsi milites essent, an Barbaris se adiungere vellent; nam si hoc facere tentarent, eos se hostium perinde, ac Turcas ipsos, loco habituros. Illi re improvisa territi, quando inter Scyllam et Charybdin positi, utrinque mortem sibi imminere vident praesentissimam, responderunt se libentius Christianorum partes, si alterutrum horum faciendum sit, quam Barbarorum acturos esse. Id simul ac Praefectus subaudivit, qui turbae oppidanorum se admiscens, eventum rei expectabat, equo confestim admisso, cum suis aliquot militibus fuga sibi salutem quaesivit. Hostes vero fluvio protinus, partim vado, partim navibus traiecto, oppidum diripiunt. Mox paucis ibi diebus transactis, cum collecta praeda inde abire conantur. resistunt iis oppidani, et quando caesis Turcis praedas ipsi omnes corraserint, oppidoque extremum discrimen creaverint, ut secum iam manere, et coniunctis iam viribus, ac consiliis, bellum contra Barbaros (qui nequaquam hanc rem inultam laturi essent) gerere vellent, obnixe eos rogant; abnuunt illi, ac cum praeda iam parta, mature se ad suos inde recipere conantur; quibus dum oppidani sese fortiter opponunt, interfectis utrinque aliquot hominibus, ita tandem inter se componunt, ut oppidani, acceptis ex iis nonnullis, qui summae rerum praeessent, universas eorum copias, longe, quam in-

praesenti essent, instructiores, propediem certa cum spe subsidii exspectarent. Ita oppidani perfide ab iis deserti, ratique, nequaquam Turcas hoc impune laturos, ipsa necessitate cogente, arma capiunt, et oppidum tueri statuunt. Id ubi Barbari cognoverunt, copiis statim coactis, duce Bassa Temesvariensi, accurrunt quem illi primo statim impetu fundunt, atque fugant filiumque eius iam puberem in fuga interficiunt.

His oppidani successibus magis atque magis inflari, et omnia pericula in dies contemnere. Bassa vero amissis cum filio copiis, Temesvarinum revertitur, a coniunctis cum praedecessore, ut vocant, qui tunc decedebat, e provincia viribus, rursus eos invadit, sed eodem, quo prius successu, ab oppidanis funditur, atque fugatur. Et iam quaternas, easque magnas de Barbaris victorias miseri reportaverant, et ad 25 circiter hominum millia carptim trucidaverant, cum nequaquam se fore pares hostibus rati, ni auxiliis quoque Christianorum adiuvarentur, Legatos, et ad Principem Transylvaniae, Banumque Lugasiensem, et ad Stephanum Bathoreum (qui, tunc cum ceteris Vngariae proceribus, Hatvanum obsidebat), communi consilio decernunt. Respondit Bathoreus ex consilii sententia, inconsulte prorsus eos fecisse, quod non expectata Christianorum successu, in ipso Turcicae ditionis medio tullio contra valentiores Barbaros arma sumpsissent sese modo, in tanta rerum difficultate, locorumque longinquitate, quando ipsi etiam ad urgendam tantarcis oppugnationem subsidiis indigerent, nequaquam posse ullas ipsis suppetias submittere. Verumtamen quoniam eo iam processissent audaciae, unde non nisi cum victoria, aut extremo periculo regredi liceret: esse ipsis auctores esse, ne vel castella Turcarum

audiretur ab ipsis factitari, invaderent, vel quoquam alio progrederentur, sed oppidum duntaxat, seque solos tueri conarentur, donec Deo felicem oppugnationis eventum dante, subsidia illis submittere possent. Georgius vero Palaticius longe aliam secutus viam, quotidie eos nunc per internuncios, nunc per literas instanter animare, et modo pulverem tormentarium mittendo, modo rumores de adventu Principis disseminando, certam eis auxiliorum spem facere. Quibus illi animati, tres omnino hebdomadas variis victoriis, ac congratulationibus transegere, ignari miseri, quantam ipsi cladem iamiam accepturi forent. Barbari igitur, obsidione iam Hatvaniensi soluta, militibusque domum inde reversis, veriti, ne si principiis non obstarent, maioribus eorum successibus resistere nequaquam possent, novas vicissim copias, quam maximas possunt. contrahunt. Convenerant enim Barbari non solum ex vicinioribus, sed etiam remotioribus Praefecturis, quaecunque alicuius momenti esse viderentur. Qua re per Vngaros quosdam aurigas cognita, coepere statim Beczkerekienses consternari; sed urgente eorum fato, expectare tandem hostes, et marte rem discernere statuunt. Appropinquantibus igitur Barbaris, obviam statim excelsis animis progressi, ita aciem instruxerunt, ut primas Vngari obtinerent, in postrema acie Rasciani, Valachique subsisterent. Erant Turcarum 30 circiter millia, cum Christiani quatuor millium, et trecentorum numerum non excederent; proinde cum impar omnino conflictus videretur, ne a tanta hominum multitudine pauciores circumvenirentur, carris se nostri, ac plaustris more Scythico circumdant, seseque mutuo cohortantur, ut simul ac tormenta explodi a Barbaris viderent, ad evitandos ictus humi confestim pro

cumberent. Dato igitur pugnae signo, tanto nostri impetu in Barbaros incurrere, ut primo statim conatu eos propellerent, seu quod revera hostes ita sentirent, seu quod simulata fuga ad tormenta eos pertraherent. Itaque tormentis explosis, inclamant Vngari, cedendum parumper Barbaris, dum tormenta exonerentur, atque intra munitionem carrorum recurrendum, ne ab iis abstracti, circumvenirentur. Dum hoc Vngari faciunt, Rasciani, et Valachi, quos in postrema statione positos diximus, rati rem iam in fuga consistere, terga protinus dant, et se in pedes se coniiciunt. Id ubi Barbari conspexerunt, acerrimo statim impetu in nostros sese inferunt, eosque fortissime resistentes fundunt atque fugant. Ita caesis omnibus viris, quicunque deprehensi sunt, foeminis autem ac pueris maximo numero in servitutem abductis, vix ex tanto numero trecenti evaserunt, qui documento ceteris essent, ne temere arma contra valentiores sub incerta spe auxiliorum sumerent.

LIBER SEXTVS.

CAPVT PRIMVM.

De Tartarorum transitu per finem Transylvaniae, et ad Sinanum in Vngariam adventu.

Interim, dum haec aguntur, Chereius Tartarorum Chamus (ita ipsi Imperatorem suum vocitant), continuis Caesaris Turcici, ac Sinani Bassae sollicitationibus illectus, coactis octuaginta circiter millibus hominum in Moldaviam venit, hoc consilio, ut captata ibi occasione, per Transylvaniam iter faciendo, in Vngariam evadere, ibique se Sinani copiis coniungere posset. Quae cum Principi Sigismundo innotuissent, coactis confestim copiis fines Regni undique muniit, et ita custodias undique disposuit, ut non facile in regionem, et natura munitam, et exercitibus iam firmatam, hostes irrumpere posse crederentur. Id ubi Tartari per exploratores cognovere, postquam Palatinum Moldavorum, nec precibus evocare ad se, circumvenireque potuissent, omnia quidem illo ad victum necessaria suppeditante, sed tamen insidias eorum attentissime interim devitante, in confinibus Poloniae, ac Daciae alpes montis Karpatii, Huztinum versus exierunt, tam arduis salebrosisque itineribus de qua in sequentibus dicemus, discordia ac proceres distraxisset, nemini omnino

dubium, quin facillimo negotio, in iisdem alpibus ad unum omnes circumveniri, caedique Barbari potuissent. Emergentibus, et praeter spem quoque suam evadentibus iis ex illa alpium difficultate, Huztinoque oppido Marmarusiae appropinquantibus, Caspar Kornis Praefectus arcis Huztiensis, cum subitaria statim militum manu occurrit, et cum primo in eos impetu facto antecursores eorum profligasset, postea concurrentibus undique Barbaris, et universo ex alpibus exercitu emergente, fusus, atque fugatus, vix, multis suorum amissis, in arcem se recipere potuit. Inde misso postea statim nuncio, sex equos iugales cum curru, aliaque tempori ac moribus barbarorum accommodata munera Chamo offert, eumque vehementer orat, ut quoniam haec provincia sub tutela Caesaris esset, cui et ipsi operam suam navarent, parcerent incolis terrae, seque in fines Vngariae ditionesque hostium conferrent. Paruere barbari postulatis, maxime hoc consilio, ne Transylvanos in tam alieno tempore a Caesaris Imperio abalienarent, indeque paucis omnino illatis detrimentis Megyiesinum, quod vocant auratum, in ditionem Vugaricam irruperunt. Inde longe lateque dispersis equitum alis, cum ipse Chamus cum selectissima exercitus parte, in medio se fortissimorum militum continens, rectum iter tenderet, Echedinum versus, indeque inter Kalloum et Debreczinum in fines Turcicae iurisdictionis incolumes, paucis amissis, evasere. Inaudiverant quidem Proceres Vngariae, ingentem Tartarorum multitudinem ex Moldavia adversus se adventare, sed Principis Transylvani promissis confisi, nequaquam credebant fieri posse, ut transitus ipsis per Transylvaniae fines concederetur. Sed cum illa inter Principem, et Consiliarios contentio exarsisset

ingenti cum Principis ac bonorum omnium dolore factum tunc fuit, ut barbari, Vngaris nec opinantibus, ex improviso supervenerint. Nunciaverat tandem Kornisius Stephano Bathoreo per celerrimos tabellarios, ut quoniam proditione nonnullorum Tartari in fines Vngariae evasissent, mature sibi, ac suis, ne imparati a rabiosa gente opprimerentur, consulerent. Is cum non pridem soluta obsidione Hatvaniensi, una cum aliis proceribus exercitum, quem habuerat, dimisisset, ignarus in tanta temporis angustia, quid facto opus esset, collectis tamen undiquaque subitariis copiis, et praemisso ad explorandas hostium vires, accersendaque ex composito Varadiensium axilia, Francisco Balassio, iuvene iam in militia exercitatissimo, barbaris omnino occurrere statuit. Balassius excelso animo in antecursores Tartarorum, cum suis invectus, cum nec thoracem nec galeam haberet, a barbaris circumventus, ac nimbis sagittarum confectus, magno sui desiderio apud omnes relicto interiit, ac vix corpus eius a suis asportari potuit. Qua re cognita, multitudineque hostium animadversa, Stephanus quoque Bathoreus, non appellentibus commodo tempore tribus cataphractorum millibus, quos Tiffenbachius Cassovia ipsi subsidio miserat, multis id suadentibus, non duxit necessarium, temere se illis obiicere. Ita barbari, tot gentium, Regnorumque Principibus misere deceptis, Thurinum primo, deinde ulterius progressi, Sinani se copiis coniunxerunt.

CAPVT SECVNDVM.

De Tartarorum origine, ac moribus.

Sed antequam ulterius in hac narratione progrediamur, haud abs re fortassis fuerit pauca de Tartarorum origine, ac moribus dicere. Tartaros ex Scythia oriundos, haud immerito credimus, ex colonia earum gentium prognatos esse, quas inter montes Caspios, duplici quondam porta Alexander Magnus occluserat. Hi propriis sedibus egressi, Georgianam imprimis, montibus Caspiis finitimam, mox Armeniam Maiorem vastarunt, et sub iugum miserunt, Persas incursarunt, et Asiam late populati, varias regiones suo Imperio subiecerunt, adeo, ut iam ingenti hominum multitudine, ac inaudita immanitate, non tantum Christianis omnibus populis, sed ipsis etiam Turcis terrori quandoque esse consueverint. Homines sunt infausto, truculentoque aspectu, maxima ex parte statura brevi, grandibus, bonisque capitibus, crassis oculis, et quos palpebrae late contegentes, parvos ostendunt, item naso, fronte, facieque, lata, cervicibus obesis, imberbes ut plurimum, ac raris in superiore labro, et mento barbis, ad umbilicum angusti, sed lateribus latis, capita ex transverso, ad nostra usque tempora radentes praeter verticem, longosque capillos ad aurem usque demittentes, insuper crasso quidem, sed tamen agili corpore, brevibusque tibiis, ac cruribus, a pueris equitare, sagittareque docti, nunquam fere pedibus gradiuntur. Dum iter faciunt, etiam bobus equitant, Hamaxobiorumque more pro domibus currus pellibus opertos habent, nunquam fere gradatim incedunt, sed aut tardissime, aut praecipitanter, oratione utentes tumul-

tuaria, ac clamosa, venatores optimi, et certissimi sagittatores, feras loco motas prae se fugant, mox in choreae speciem actas, telis veluti ludentes, confodiunt. His equi sunt dociles, et externa quidem specie macilenti, sed, supra quam cuiquam credibile sit, veloces, et robusti, qui hordeo pascuntur, neque ferreis soleis pedes muniuntur, exempla suppliciorum divinitus gentibus immissorum. Magna ipsorum pecorum copia, quando sola carne equina, vel bovina, vel etiam quandoque humana contenti, tam vino, quam frumento facile carere possunt. Carne semicocta pro cibo, iure eius pro potu utentes, nam equinum sanguinem in deliciis habent, lacte tamen, et milio, pulmentoque delicatiores utuntur. Religionem cum Turcis communem habent, ac unusquisque Dei fidem se colere dictitant, sed nulla cum religione laude, ac oratione prosequuntur, idola quaedam a se formata venerantur, Chamum seu Regem suum Dei filium agnoscunt, somnia observant, vagos, et veneficos colunt, daemones in idolis responsa reddentes adorant, omne genus scelerum impune perpetrant. Sunt etiam effeminatae, inauditaeque libidinis, quippe, qui non modo in maribus, et foeminis, sed ne in bestiis quidem suum furorem explere queant, belluae magis, ac monstra, quam homines, more Turcico plures uxores habent, a matre et sorore tantum humaniores abstinent, reliquos cognationis gradus pro nihilo ducunt. Praeterea usque adeo immanes, ut nec senes revereantur, nec infantes misereantur, sanguinem humanum aeque, ac aquam haurire non formidant, caedibus exultant; hostium alios e rupibus dant praecipites, alios positis supra collum saxis, collidunt, plerisque delitescentibus, cum telo transverberant, prosilientemque inde cruorem sugunt; capita cae-

sis non amputant, sed gutture, ventroque lethaliter vulnerato aures, vel nares cordaque execta in testimonium victorum a se hostium secum asportant. Sunt ad haec astu, ac perfidia plus quam punica, et barbara; nam cum aliquod oppidum obsident, blandiuntur mirum in modum oppidanis, eosque ad deditionem hortantur, multaque iis pollicentur, mox voti compotes facti, promissis non servatis, captos omnes ad unum partim caedunt, partim in diram servitutem redigunt. Itaque dolo magis, quam viribus dimicant, et in certamen descensuri, pernices quosdam equites praemittunt, qui nihil rapiunt, caeduntque pecora, obvios duntaxat quosque obtruncant, aut fugant, post hos immittunt alios, qui praedas agant, et tamquam canes sagaces miris artibus miseros homines inquirant.

Prospectis hostibus multi ex agmine prodeunt, qui ubi ad congressum venere, iactis tribus quatuorve telis protinus ad suos regrediuntur, ut ad positas insidias eos alliciant, id ubi factum, eos confestim circumveniunt, ac obtruncant. Si magnum adversus se exercitum conspicantur, declinata pugna, triduo retrocedunt, et aliam regionem aggressi diripiunt, in munitissimis quandoque locis, usque adeo morantur, ut furtim, et ex improviso incautum, vel divisum exercitum hostium adoriantur. Principes eorum in pugnam non descendunt, sed procul inter pueros, ac foeminas in equis praelia suorum spectant. Quandoque etiam, ut maior copiarum numerus appareat, humana equis simulacra imponunt. Hosti fortissime pugnanti fugae viam patefaciunt, et tam aversi, quam adversi aeque tela in hostes coniiciunt. Cum aliquam invasuri sunt regionem, antequam ad illam perveniant, latissimum agmen faciunt, ubi vero ad fines eius appulsum est,

noctu montes, qui circacircum sunt, dispositis equitibus occupant, mox illucescente die pernices equites ad campos emittunt, qui passim cuncta ferro flammaque misceant, ita homines citato tumultu, dum ad sylvas properant, et sibi quisque consulit, in insidias incidunt, caedunturque. Saepenumero strenuos nacti hostes fugiunt, fugaque facta, post se eos alliciunt, demum longo cursu defatigatos, subito conversi, adoriuntur. Non raro etiam depressi in praelio ex industria, ut hostem admittant, mox admissum in sibilum coacti circumveniunt. Quacunque iter faciunt, dira confestim fames ubique consequitur. Nam propter frustulum carnis vivum mactare bovem non dubitant, ceterum quos auferre nequeunt, perinde ut homines capite truncant. Victu, uti iam dictum est, tam foedo utuntur, ut pediculos, mulas, canes, feles, lac prae ceteris, et sanguinem equinum, humanasque carnes, maxime inimicorum, avide comedunt. In Cumano quidem bello cum multos captivos haberent, omnes decimarunt, decimatosque percupide devorarunt, sed et in penultimo eorum egressu, dum Tokajum obsiderent, humanas, invitatis tam Turcis, quam Christianis, appositas ad vescendum carnes, ab oculatis testibus accepimus. Patinas habent, et ollas aereas, easque secum semper gestant, sed nunquam purgant, ut qui sordibus magis delectentur, quam eas abominentur. Habitu utuntur nigro genutenus, quo nec brachia, nec latera, nec pectus, neque reliqua pars supra, infraque umbilicum tegitur. Indusiis plerique carent, et nisi summum frigus impediat, nudi quandoque incedere non erubescunt. Pileis utuntur variis, maxime tamen in mitrae speciem, corio, laminaque ferrea brachia muniunt, potiores tamen galeas e corio fingunt, pauci lanceis, ac scutis,

frameisque abundant, arcui tantum, ac equestri pernicitati confidunt. Siquis e plebe lethali morbo afficiatur, in eius stationem hasta defigitur, pileo nigro praefixo, eo viso intrat nemo. sed clam vita functus sepelitur; in sepulcro eius. si occasio suo ipsos more uti permittat, mensam ante illum, scyphum equini lactis, et carnis alveolum statuunt, quibus adiiciunt iumentum cum pullo, et phaleratum equum. His confectis, iumentum illud comedunt, eiusque corium stramine completum in patibulo suspendunt, comestique equi ossa comburunt. Siquis eminentioris fortunae vita excesserit, cum pretiosissimo habitu humi etiam reconditur, trigintaque diebus lugetur. Principes antequam exspirent, servum deligunt, quem secum vivum sepeliendum curant; ita non tantum vivi, sed et mortui dirissimae immanitatis laude delectantur.

CAPVT TERTIVM.

De horrenda Tartarorum immanitate, quam in hac recenti expeditione perpetrarunt.

Quatuor iam expeditiones in Vngariam ab immani Tartarorum gente susceptas fuisse, ex historiis compertum habemus. Primam irruptionem huc fecere regnante Bela Quarto, quem etiam, vastata prius crudelissime tota regione, ad insulas maris Adriatici expulere. Inde postea Rex, postquam exacto in Vngaria triennio, foedissimi hostes abcessissent, auxilio Rhodianorum crucigerorum, et Frangepanum comitum in pristinam dignitatem restitutus. Alter eorum ingressus incidit in tempora Ladislai Quarti, qui Stephani quinti filius fuit, quando Tartari totam regionem longe late-

que ad Pestinum usque, direptionibus, ac incendiis absumpserunt, et anno deinde, postquam irrupsissent, sequenti, ingentibus cum spoliis, eo, unde venerant, redierunt. Tertium eorum bellum adversus Vngariam exstitit memoria patrum nostrorum, quo tempore Solymanni Caesaris authoritate exciti, partes superioris Vngariae ultra, citraque Tybiscum late discursarunt, praedas abegerunt, et innumera utriusque sexus multitudine hominum in tristissimam servitutem abducta, postquam Solymannus Zigetho, Gyulaque potitus, e rebus humanis excessisset, in Scythiam abscessere. Anno post haec nono et vigesimo, cum multi adhuc superessent e Tartaris, qui diram illam Vngariae devastationem degustarant, vel ut manumissionem e servitute impetrarent, abiurata Christiana religione, Mahumethanam amplexi fuerant, sollicitationibus Caesaris Amurathis, ac Sinani Bassae non difficulter eo se impelli passi sunt, ut quartam, et utinam postremam in Vngariam martialis ludi aleam susciperent, expeditionem eo conatu, et quasi secum ipsi certaturi, et superiorum temporum crudelitatem, inaudita diritate superaturi, talia facinora ederent, qualia ne fando quidem mortales audivissent. Vt tamen documento sit Christianis Principibus, cum qualibus non dico hominibus, sed monstris, ac belluis teterrimis negotium sit ipsis: visum est hoc loco, unum atque alterum inauditae crudelitatis eorum exemplum in vulgus edere, ut iis iam tandem Christiani expergefacti, discant unanimi consensu bellum in barbaros suscipere. Ludus fuit ipsis ac iocus infantes in aëra proiectos dissecare, vel palis vagientes cervicetenus affigere. Nulli propemodum viro, vel etiam provectioribus aetate foeminis pepercere, sed omnes sine ullo aetatis aut sexus

discrimine crudeliter mactavere. Virgines tamen, ac selectiores matronas, quas vel aliqua forma insignior, vel aetas florida commendaret, ad inauditam libidinem explendam reservarunt, qua usque adeo, plerasque earum humi religatas, promiscue excruciarunt, ut mortem propter id dedecus complures earum obierint. Immaturas virgines, ac pueros crudelissima, eaque nefanda venere, enecatos, passim in viis abiecerunt. Coram viris uxores, et parentibus filias incestare pro voluptate duxerunt. Discumbentibus ad cibum sumendum, vincti crudelissime captivi mensarum, sediliumque vicem praebuerunt. Effossos in coemeteriis mortuos transfigere, et in eruta praedae studio cadavera saevire volupe illis fuit. Boves anteriore, et posteriore parte excoriatos, et suis eorum crudis tergoribus colligatos: captivas item foeminas, ac virgines detractis ad opprobrium vestibus concatenatas pecorum instar ante se nudas, et flagris Tartareis, ubi prae lassitudine ire non possent, immanissime caesas egerunt. Sitientes prae moerore laboribusque pueros, ac virgines equino lacte potavere. Esurientes semicocta carne equina cibavere. Praegnantes mulieres, una cum immaturis partibus dissecuere, ut situm eorum in utero materno spectarent, et huius dirissimae anatomiae spectaculo oculos exultabundi pascerent. Horret animus cogitare, et pudet me reliqua inauditae immanitatis genera, quae nos ipsi pene oculis nostris, hac tristissima tempestate conspeximus, vel certe ab oculatis testibus accepimus, singillatim recensere, quando quaecunque crudelitatis facinora, vel Busiridis, vel Lycaonis, vel Phalaridis, a veteribus decantata cum his conferantur, ne minima quidem ex parte ea aequare possint; nimirum haec omnia crudelitatis monumenta, quaecunque

unquam usque fuerint, sine controversia superarunt. Tales sunt adversarii, tales hostes nostri, quos Christiani, dum inter se digladiantur, in sinus suos excipiunt, et ad petendas cervices admittunt.

CAPVT QVARTVM.

Qua ratione et quo pacto Transylvani a Turcico Imperio desciverint.

Sed ut iam ad seriem ipsius historiae redeamus, dicendum imprimis videtur, quam ob causam, et quomodo Transylvani a Turcico Imperio sub cuius tutela pacatum regni statum XXX circiter annis tenuerunt, desciverint, et Moldaviam, iuxta ac Transalpinam, ab obedientia Turcica abduxerint. Igitur postquam Georgius Ravazdius, qui Principis Transylvani nomine Constantinopolim profectus fuerat, tandem inde reversus, et Alibegus eundem subsecutus, uti supra demonstratum est, copiosa oratione Principi, atque consiliariis exposuissent, omnes Sinani conatus ad deletionem Transylvanorum intendi, idemque Barbarorum nonnulli, quos ex animis fideles iam pridem Transylvanis fuisse multis argumentis cognitum antea saepenumero fuit, literis occultissime datis, ad Principem instantissime confirmassent: re secum diu, multumque deliberata, cum et suum, et patriae periculum praeforibus adesse videret, coepit tandem Princeps a Turcico foedere magis atque magis alienus esse. Id cum iis, quos ob singularem prudentiam, ac rerum experientiam a consiliis habebat, data occasione exposuisset, et quid in tanto rerum discrimine iam facto opus esset, cum iisdem saepe tam privatim, quam publice

in ipso consilio disquireret: ecce quam commodissime supervenerunt legati Pontificis Maximi, Archiducis Austriae, et Proregis Vngariae inferioris, quibus omnibus, ut de hac ipsa re cum Principe agerent, propositum idem unumque fuit. Iis cum senatus, postulantibus, secreto ac singulatim datus fuisset, coepere pluribus verbis Principi ac toti consilio ostendere quomodo Barbari contra ius fasque imprimis Vngariam, deinde per fata eius universum Christianum orbem, sub immanissimae tyrannidis iugum mittere statuerint. Quamvis autem Transylvania ipsa multis iam annis Imperio Turcico affixa, mediocrem pacem, at tranquillitatem habuerit: constare tamen omnibus, quos nec ipsos Transylvanos lateret, quam dirum Sinan propositum, ex praescripto ac consensu ipsiusmet Caesaris, primum Vngariam, dehinc Transylvaniam ipsam atque adeo totum Christianum orbem tyrannidi suae subiiciendi susceperit. Quibus omnibus satis superque consideratis, statuimus, inquiunt, coniunctis viribus ac consiliis arma contra iuratos Christiani nominis hostes sumere, ac sacram more maiorum nostrorum expeditionem suscipere. Proinde cum et vos eiusdem gentis, eiusdem religionis, eiusdem denique periculi societas nobis obstringat: antequam quicquam moliremur, voluimus vos tantorum principum, atque adeo totius Christiani orbis nomine, serio monere, ut perspecto extremo, quod vobis iuxta, ac nobis imminere discrimine, in societatem sacri huius belli, contra publicos cummunesque hostes, sponte vos nobis coniungeretis. Audita hac legatorum oratione, honorifice Princeps eos habitos, bona, ut decebat, cum spe a se dimisit. Ne tamen quicquam sine consiliis eorum, quorum prudentia feliciter tamdiu provinciam administra-

set, agere videretur, conventum indicit Albam-Iuliam, non generalem, neque solito modo partialem, sed talem, in quo duodecim consiliarii, comites item, et barones fere omnes, et viri aliquot illustres adessent. Illis, ubi iam convenissent, per Volffgangum Kovaciocium, hominem prudentem, pariter ac sapientia, facundiaque singulariter excellentem, tria potissimum deliberationis capita proponit: quo in statu, cardineque respublica versaretur; quid propositi Sinanus de occupanda provincia haberet; postremo quid Pontifex Romanus, Mathias Archidux, et Proceres Vngariae a Principe, atque adeo ab ipsis Transylvanis postulent. Responsum est a consilio Principi, hanc rem, de qua consulendum foret, quoniam tanti esset momenti, nequaquam statim decidendam esse, sed interponendum aliquid spatii, quo diligentius de ea, ii, quorum interesset, cogitarent. Nam et priusquam incipias consulto, et ubi consulueris, mature facto opus esse, deliberandumque diu, quod semel statui debeat. Post multa igitur procerum colloquia, et habitos ultro citroque sermones, deliberatio tandem dilata est ad conventum generalem, quem Albam iterum Iuliam coëgit.

CAPVT QVINTVM.

De oratione Principis Sigismundi ad Provinciales, eorumque ad eam responsio.

Postquam igitur Albae ad praestitutum diem tota ferme nobilitas coiit, Princeps non in summo templo, quod ibi, Michaeli Archangelo sacrum, a Ioanne Corvino fuit aedificatum, quo in loco antea generale consilium haberi consueverat, sed in ipsa aula voluit con-

ventum peragere. Eo ubi cuncti ordines convenere Princeps primum per Volffgangum Kovaciocium cancellarium, coepit tria illa capita prioris orationis altius enumerare, et propositum desciscendi a Turcis serisim hominibus inculcare. Sed cum animadvertisset cunctantius omnes ordines suis postulatis respondere coram sibi hanc rem, serioque agendam ratus, foras in conspectum nobilitatis, quae in exterius, maiusque aulae palatium convocata fuerat, praesenti animo prodiit, et universos in concionem evocando, circumstantibus dextra laevaque summis consiliariis Stephano et Balthasare Bathoreis, Alexandro et Francisco Kendiis, Francisco Gesztio, Stephano Bochkaio, Volffgango Kovaciocio, Pancratio Sennyeio, Georgio Vas et ceteris, quos omnes recensere non est necessarium orationem summa cum omnium attentione talem exorsus est: Non sum inquit nescius, proceres, quomodo me, tenera imbecillique aetate mea nequaquam contempta, in Principem huius provinciae elegeritis, haud proculdubio fine, ut charissima provincia nostra fide, gubernatione, ac diligentissima administratione mea contra tot tantorumque hostium insultus, sarta tecta que conservaretur. Id me semper habuisse propositi ac etiamnum habere, testor ipsum Deum, cuius gratia ac bonitate tot iam annos gubernaculis huius provinciae fideliter praesideo. Verumenimvero pro ea ego cura, ac sollicitudine, quam erga patriam dies atque noctes gero, ex multis, iisque certissimis indiciis cognovi, omnes Barbarorum conatus, atque machinationes in deletionem patriae nostrae regionis tendere: quae ita statutum esse, ac firmissime ab eis decretum, omnes sibi tam certo persuadeant, ut nec precibus ullis, nec omni opum nostrarum effusione, totiusque Regni gra-

immutare unquam illud queamus. Quae cum ita sint, mearum esse partium existimavi, hoc tempore, periculum hoc patriae publice omnibus significare, et ad deliberandum proponere, ut universi mecum singillatim de communi salute sua consilia communicent, suffragiaque libera ad me deferant. Quod si certis rationibus, firmissimisque argumentis demonstrare, persuadereque singulis potuero, propositum meum esse necessarium: aequum erit omnes, deposita pertinacia, pedibus in meam sententiam contendere. Sin vero minus: profiteor me nemini hoc nomine vim illaturum, sed maioris, meliorisve partis consilia etiam hac in re libenter secuturum esse. Nemo, ut quidem mea fert opinio, plura a me iure ipso sperare posset, quam quae pro ratione mei muneris, quo divinitus dato fungor, praestare teneor; nec plura de me pollicere velim, quam quae debeo. Illud sancta fide testor, ea me erga patriam charitate animatum esse, semperque, dum vixero, fore, ut mortem, iuxta atque vitam communem mihi vobiscum, ac cum patria cui natus sum, semper esse velim, atque cupiam. Quid enim gloriosius unquam salutariusque Principibus etiam apud seram posteritatem esse posset, quam pro aris, ac focis, pro lege, et pro grege, pro religione, atque Deo ipso, eiusque gloriae patrocinio, si necessitas ita tulerit, vitam profundere? Equidem tamdiu velim esse superstes, donec patriam video superstitem, ac bonis legibus, libertateque florentem: ea perdita, quis sanae mentis cupiat, etiamsi maxime possit, vitam miseram, ac deformem agere? Sed non est tamen, quod de salute Regni nostri prorsus desperemus animosque despondeamus. En hoc tempore Christianus orbis, qui iam facto foedere, unanimi consensu arma contra saevissi-

mum tyrannum sumpturus est, sp
atque patrocinium pollicetur, nos
sacri huius belli sollicite invitat.
sionem amiserimus, iuratisque
hostibus potius, quam Christianis,
quos eadem religionis, morum, pa
tionis societas nobis coniunxit, ac
etiam atque etiam, ne pertinacia, atq
bus in eam fortunam deveniamus, ut
nus orbis sponte nobis ad defen
patriae nostrae amanter offert, id
bus lacrymis, ac precibus sero ta
natu ab eo petere cogamur. Me q
Principem habebitis, qui et vivere
quandocunque necessitas ita tuleri
Habuit hanc orationem princeps m
admiratione, et attentione adeo, ut
publice locutus fuisset, multis tunc
partim facunda sermonis nativi, la
tim veneranda quadam vultus a
prae tacito gaudio excusserit. Pos
atque his similia alia, maximo cum
dinum amore in medium gravi, e
tione protulisset: Proceres pro tan
cura, ac paterna affectione, gratias
et quoniam tanti momenti esset ha
pus in medium consulendi petiver
ravere. Ita principe in interiora se
sua quisque diversoria petivere, e
deliberationibus transegere. Poste
tentiis, convocatisque consiliis, res
Regni, eodem convocati, per Ioan
quam id e dignitate, reque Principis

gillatim quotquot sint nobilium cum eo disputent, verum constare sibi, quod princeps habeat secum sapientes, usuque rerum exercitatissimos consiliarios. Proinde quicquid cum iis Principalis Maiestas componeret, atque communicatis consiliis concluderet, quod quidem ad publicam patriae salutem faceret, ei se universos, ac singulos summo consensu cessuros, atque subscripturos esse. Ita conventu soluto, quisque ad sua dimissi fuere.

CAPVT SEXTVM.

De comitiis armatis Sabesiensibus, et Thordensibus.

Postquam comitia fuerunt soluta, et aliquot quieti, apparatuique dies concessi, vix duae, tresve hebdomadae transierant, cum ecce Princeps severissimum in omnes partes provinciae edictum promulgat, uti omnes ordines armati, in campis Sabesiensibus, uno ab Alba-Iulia milliari dissitis conveniant, partim ut si necessitas ita ferret, obviam hostibus iri posset, partim vero, ut quid in tantis rerum motibus facto opus sit, ulterius consultaretur. Turca enim cognito iam Principis per exploratores animo, coeperat rursus eum artibus circumvenire, ac adulationibus ad taedium usque atque nauseam demulcere. Eo ubi omnes convenissent, et aliquot dierum Princeps cum consiliariis disceptationem habuisset, primus Balthasar Bathoreus quorundam instinctu in transversum actus, tentoria sua diripi, asportarique iussit, omnibus cordatioribus ex eo colligentibus fore, ut tristissima inde discordiarum semina exurgerent. Interim nunciis. ac variis sub-

inde rumoribus affertur, Chereium Tartarorum Cha-
mum, cum ingenti hominum multitudine Huztinum ver-
sus tendere, diramque toti provinciae ruinam minitari
Exhorruere omnium animi, et cum consiliarios non pe-
omnia cum Principe consentire animadverteretur, e
magis etiam, ex rumore maximopere veriti, ne truc
lentus hostis hac occasione usus, in provinciam irrum
peret, omniaque ferro atque flammis absumeret
Haec cum omnium oculis obversarentur, omniaqu
turbarum, atque confusionum plena essent, placuit e
Sabesiensibus Comitiis omnes armatos Thordam pr-
ficisci, ibique in campis libera comitia haberi, cum
facilius inde, si ita necessitas postularet, occurri Tar-
taris posset, tum vero, ut nova de iis, quae nondum
componi ex omnium votis potuerant, rebus, deliberan
institueretur. Eo ubi rursus convenerunt, nescio qu
rum instinctu coepere animi nonnullorum ex procer-
ribus a Christiano foedere, prioribusque consultis a
Turcarum favorem propendere. Id simul ac Princep
Albae cognovit, et sinistra quorundam de se, reiecti
prioribus statutis, nova sibi consilia ii potissimum c
pissent, quorum authoritate tum alia omnia, tum etia
has ipsas res molitus fuisset, noluit Thordam prof
cisci, quoniam cuncti Ordines armati convenerant. se
Kővarinum versus discessit, Balthasarique Bathor
mandavit, ut omnia, nomine summi, ut vocant, gener
lis, se absente, administraret. Is edicto promulgato, c
universi se Claudiopolim conferrent, ipse quoque illu
cum praecipuis quibusque proceribus profectus. co
mitia non in campis, sed in ipsa urbe haberi voluit.

CAPVT SEPTIMVM.

De Principis ad Ordines Regni literis eiusdemque Claudiopolim in comitia adventu.

Princeps cum paucis Familiaribus iter Kővari-
ım versus ingressus, nequid praeter decorum digni-
.tis suae videretur facere, Kapliano patentia ad om-
:s Regni Ordines diplomata promulgavit, in quibus
ıllamaliam esse causam demonstrat, ob quam Thordam
generalem conventum, uti ex senatus consulto statu-
m erat, non venerit, quam quod certo cognoverit, priora
: reiiciendo foedere Turcico, novoque cum Christia-
s sanciendo statuta deliberataque ab iis immutata
rsus esse. Proinde viderent etiam atque etiam, quid
;erent, et cur a prioribus consiliis desciscerent, bene
:rpenderent. Quodsi enim Barbaris rursus, Christi-
ıique nominis hostibus adhaerescerent, et quae semel
›mmuni consilio statuissent, rursus ea rescindenda
dicarent, eius se rei auctorem unquam, nec fautorem
turum, neque etiam in comitia eorum venturum om-
no esse. His literis in conventu lectis, mira protinus
ıimorum mutatio secuta est, et multorum sententiae
diversa abiere. Nonnulli enim praesertim praeci-
ıorum, id Ordinibus Regni suadebant, ut quoniam
:inceps inconsulto discessit, iret, quo vellet, eique
ius substitueretur. Cum haec, et multa alia his non
similia, quae non necesse duximus omnia comme-
›rare, a praecipuorum nonnullis palam dicerentur:
ta fere nobilitas, cum Siculis, ac Saxonibus uno ore
nclamat: Principem confestim esse revocandum, eo
mitiis praesidente, de rebus omnibus deliberandum
ıdem, statuendumque esse. Non enim sese alium

unquam eo vivo Principem agnituros, nec quicquam nisi eo reverso in publicum consulturos esse. Terruit is consensus Ordinum multos, eosque praecipuos, dum reversi Principis vererentur indignationem. Verum tamen quia saepe vox populi, vox Dei est, tandem omnium ordinum consensu coacti, assensere iis, communicatisque consiliis, quatuor viros ex omni ordine elegere, qui Principem reducerent. Ii fuere Gabriel Kendi, Balthasar Bogati, Ioannes Siger, Albertus Suegh, qui omnes eo profecti, Principi persuaserunt ut veniret in conventum, ibique praesens, de rebus omnibus, quicquid in publicam Regni salutem cedere videretur, pro arbitrio, ac potestate, quam divinitus datam haberet, concluderet. His assensit, et consilii Francisci Gezty, ac Stephani Boczkai, qui duo festinantissime illum insecuti, singularem ei fidem praestiterant, usus, patriaeque opem laboranti ferre cupiens, Ujvarinum primum venit. Ibi occurrunt ei primores Ordinum, quos, omnes comiter appellatos, plerosque bonae spei a se dimisit. Mox literis inde inimitia missis moram adventus sui excusat, seque paulo post ad eos venturum pollicetur. Id ubi Ordines Regni cognoverunt, ingenti omnes laetitia perfusi, tamquam Patrem Patriae accepturi, obviam Principi adventanti gratulatum effunduntur, eumque frequentissima hominum multitudine stipatum, honorificentissime summa cum omnium gaudio exceptum, in diversorium deducunt.

CAPVT OCTAVVM.

De renovato desciscendi a Turcis decreto, captisque, ac interfectis nonnullis Magnatibus.

Ibi postquam se iam in tuto positum videt, quamvis acceptae iniuriae altius animo, quam credi potuit, insederant, nequaquam tamen in vindictam protinus erumpendum ratus, ingenti animo iracundia dissimulata, ne extrema ii, quibus succensebat, desperatione corrupti, aliquid obstinatius molirentur, singularem lenitatem praeseferebat. Tanta enim pollebant adversarii potentia, ut maxime verendum fuerit, ne si in manifestum erumperet bellum, plurimum negotii suis opibus, ac clientelis Principi facesserent. Cui rei, ut obviam iret, spem nullis occludebat, neque occurrentes, aut se adeuntes, limis oculis intuebatur, sed ea, qua prius comitate, ac facilitate cum iis conversando, modo de rebus seriis deliberabat, nonnunquam etiam iocabatur, ac cibum sumebat. Ne gratiam quidem petentibus eorum nonnullis, difficilem se praestabat. Sed exorabilem se iis praeter omnium opinionem praebebat, et immemorem se iniuriarum ostendendo, insperatam praeseferebat mansuetudinem, ut iis, quibus secum, supra quam cuiquam credibile fuit, indignaretur, fiduciam suscitaret, ac metu simul, et suspicione omni liberaret. Haec ut serio a se agi magis omnibus persuaderet, cum varii de primatum proditione, ac aliis id genus, ad eorum dedecus pertinentibus, rumores passim, ac sermones, famosique libelli circumferrentur, edictis, ac diplomatibus in valvas summi templi affixis, publice prohibuit, ne quis proceres proditionis insimularet, neque aliis probri generibus vel

publice vel privatim afficeret. Quisquis secus faceret eum, si nobilis esset, confiscatione bonorum, si autem plebeius, capite se puniturum interminatus est. Mox ubi paucis interiectis diebus conquievisset, interruptum comitiorum cursum continuari iussit, et ut communi omnium ordinum consensu a Turcico foedere desciscerétur, per Cancellarium amplissima, et tamquam cygnaea, ut aiunt, exponentem oratione, postulavit. Quibus Principis postulatis acceptis, et nonnullis ultro citroque sermonibus ea de re habitis, unc tandem omnium consensu societati Turcicae nuncius remissus fuit. Quibus omnibus rebus, postquam satis fiduciae, ac securitatis adversariis iniecisset, sequenti die dominico omnes ad se acciri iussit, eo colore, u quibusdam seriis rebus tractatis se sacra accessurum honoris causa deducerent. Eo ubi omnes ad unum convenissent, et iam ingenti hominum multitudine in plateis deducendi causa commorante, Magnates etiam Principem, quasi iamiam proditurum, praestolarentur : inclamat Princeps per fenestram palatii praetorianos, et an fidem sibi praestare vellent, interrogat. Illi paratos se ad omnia fore respondent, moxque sine mora dato signo centuriones ad id delecti irrumpunt in illa palatia, in quibus proceres commorabantur, eosque confestim comprehensos vinciunt. Mox sedato tumultu, qui ingens ex ignorantia rei ortus fuerat, diversoria vinctorum procerum occupantur, et ne quid seditionis a clientibus, famulisque eorum emergeret clausis omnibus portis, custodiae civitati ponuntur. Exacto ita triduo sub auroram, quo penitus momento inauditae magnitudinis grandinem multis in locis decidisse deprehensum est, Alexander Kendi, Ioannes Iffiu, Gabriel Kendi, Ioannes Forró, Gregorius Lite-

ratus, apud gemonias civitatis scalas capite truncantur, et duobus prioribus in templo sepultis, reliqui in coemeterium elati, ibique tumulati fuere. Reliqui eorum, ita in custodias divisi fuere, ut Balthasar Bathoreus cum Volffgango Kovaciocio Ujvarinum, Franciscus cum Ioanne Bornemisza Gyaluinum, Ioannes Gerendi, Albertus Lónyai, Georgius Szalánci, Balthasar Szilvásy Albam ducerentur. Sed ex his quatuor posteriores clementia Principis, vita donati, reliqui omnes lege Iulia, scilicet Maiestatis, nonnulli vero etiam ex iis Cornelia de sicariis condemnati, decimo quinto post priores die vitam finiere. Princeps ut variis hominum ea de re sermonibus ac iudiciis satisfaceret, longa se oratione excusavit, non se haec crudelitate, sed necessitate coactum fecisse, et quae sibi illi machinati fuissent, in eorum capita revolvisse; se, ut eorum erga se benevolentiam tueretur, non secus eos, ac patres, et fratres, atque adeo pupillam oculorum observasse, omnia illis erogasse, sibi nihil propemodum reliquisse. At vero eos pro tantis beneficiis pessimam gratiam sibi retulisse, ut ipse e Regno eliminaretur, aliusve surrogaretur, conatos fuisse. Quorum omnium locupletissima se testimonia, ac indicia propriis eorum chirographis comprobata habere, Proinde Deum ipsum, ac coelos se, universosque mortales contestari, non se tristissimi huius ipsorum exitii. sed se ipsos causas esse, quod etiam ipse acerbissimo animo toleraret. Sed quoniam intersit reipublicae, talia exempla severissime vindicari, ipsa se invitum necessitate muneris ad has poenas irrogandas descendisse. His atque similibus postquam se coram tota nobilitate excusasset, dimissis comitiis, Albam ipse quoque reversus est.

LIBER SEPTIMVS.

CAPVT PRIMVM.

Sed ut iam rebus Transylvanicis paulisper omissis, ad Vngaricas redeamus: Sinanus, qui totam hyemem Belgradi commoratus, simulato metu in tantum apud nostros venerat contemptum, ut nunquam iam copiam pugnandi facturus videretur, coactis circiter, ut perhibetur, tercentis hominum millibus Budam venit. Id ubi soluta iam antea obsidione Hatvanensi Mathias Archidux accepit, ratus se tantae multitudini imparem fore, praesertim cum tentata accerrima oppugnatione Strigonii multos suorum partim armis, partim pestilentia amisisset, collectis vasis Strigoniensem obsidionem intermisit, et Iaurinum versus cum universo exercitu suo se recepit. At Sinanus non contentus Strigonienses obsidione acerrima solvisse, Tatam arcem per deditionem Georgii Paxi Praefecti in potestatem suam redigit. Inde progressus, quoniam Vesprimium et Palotam superiori anno expugnaverat, quia iter Viennam facientibus impedimento esse viderentur, omissa in praesens ad sinistram Comaromiensi arce, eam civitatem obsidendam duxit, qua capta non solum Comaromium, sed etiam alia omnia Viennam usque firmamenta facilius capi posse viderentur. Itaque iter in ulteriore Danubii ripa faciens et cuncta obvia ferro atque flamma, praesertim vero Tartarorum crudelitate, qui iam se illi coniunxerant

devastans. mense Iulio Iaurinum obsedit urbem. et natura et operibus totius Vngariae munitissimam. Iaurinum, alias Iaurum, ubi olim Bregetium fuit, Arabon amnis alluit. qui etiam Germanica lingua Rabe nomen ei attribuit: et cum ibi Danubium influat, insulam a conspectu facit, inauditamque urbis firmitudinem mirum in modum auget. Moenia habet intus, et extra aggeribus offirmata, quae ne bellicorum tormentorum ictibus sint obnoxia, perpetuis coronantur ambulacris. et in coronae speciem superbarum turrium frequentia excoluntur. Earum quaedam a quadratis lapidibus quadrangulares, nonnullae lateritiis rotundae consurgunt, quibus crateatae, ferreaeque insunt fenestrae atque ferrea ostia. ut iis contra insultus muniantur. foveis obducuntur undique moenia latis. iuxta atque profundis, et quod plurimum ad robur facit. duorum celeberrimorum fluviorum. Danubii ac Rabae. confluentia muniuntur. Supra portas urbis quadratae turres consurgunt, tam munitae. ut impetum quemque maximum facile sustineant. Suburbia undique circum maxima effunduntur, urbemque haud aliter. ac arcem complectuntur. Vrbs ipsa, praeter arcem in ripa Danubii miro exstructam artificio. aedificia habet superbissima, et cum urbs tota sit pensilis. infra soli planitiem subterraneis abundat fornicibus, vinariisque cellis magna laxitate, ad omnes usus accommodatissimis. Multa in ea fuere sacerdotum collegia, sanctimonialium claustra. et cetera. quae urbis praestantiam vulgo adaugere iudicantur. Firmitudo quidem eius tanta. ut vel Viennam multorum iudicio superare videatur. quippe cui non solum Vngaria parem ullam, sed ne Germania quidem multas similes habuerit. Eam omnes Christiani populi speraverant et collatis

id communibus expensis, voluerunt Romani Imperi atque adeo totius Christianae reipublicae unicum propugnaculum esse. Eius oppugnandae Sinanus duplicem rationem secum inivit, terra atque Danubio. I continenti quidem cum fossae, valla, ac muri long robustissimi, et ad miraculum usque munitissimi, tormentis bellicis, quorum ingentem habebat numeru nec ulla alia ratione superari posse viderentur, co sus tantae hominum multitudini aggerem, tumulumqu ex egesta terra faciendum, et muris advoluendum c ravit. Id quamvis ingenti labore fieret, tamen quat sexve hebdomadarum spatio id opus absolvit, et t mulos aggeresque admirandae magnitudinis, ita m nibus admovit, ut ex propinquo iam ea tormentis b licis peti, imo et scalis superari posse crederentur. Danubio, qui urbem alluit, ita oppugnationem instit ut quoniam oppidani omnem suam secundum De spem in Mathiae Archiducis, qui in exteriori Dan ripa ex adverso in ipso urbis conspectu castra hab bat, exercitu collocatam haberent, facto ponte, Istru transire, copiasque intentare statuerit. Sed navib transire neque satis tutum, neque satis facile arbit batur, neque suae, neque Imperatoris etiam dignita esse statuebat. Itaque etsi summa difficultas facie pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditate altitudinemque Danubii omnium totius Europae f viorum maximi: tamen ut facilius hostes ex improv adortos propelleret, omnino id sibi contendendum exi mabat. Rationem igitur pontis hanc instituit: coa ingenti materiarum copia, et accitis undique artif bus, naves in insula Keviensi, quinque infra Bud milliaribus dissita, tales fieri magna arte instituit prorae essent angulares, puppes autem praeacut

triangularesque, duobus utrinque earum lateribus leviter in pyramidem quandam fastigiatis, ut iis rapida Danubii unda magno impetu, secundoque decursu illata scinderetur, faciliorque ponti statio conciliaretur.

Eas igitur postquam carris atque iumentis in castra devehi curasset, machinis idoneis in flumen demisit, et admensa Danubii latitudine, ubi pontem facere statuerat, pro eius proportione in ipsa ripa catenis colligavit, et interiectis inter singulas sex pedum intervallis ita trabibus, asseribus instruxit, ut facile in alteram ripam continuata illa navium series transduci posset. Instructis in hunc modum navibus, et captata nubilosa coeli temperie, iubet tormenta bellica ex composito in castra Matthiae Archiducis intendi, explodique tanta assiduitate, ut omnem primo Christianis, quid eo praetextu ageretur, prospiciendi facultatem, partim fumo ex tormentis evaporante, partim vero nebulis coeli Danubio incumbentibus, penitus adimeret. Interim dum quid Barbarus moliretur, Christiani disquirunt, Sinanus naves, iam ad eum usum concatenatas, remisque instructas, summo militibus studio adnitentibus, in ulteriorem ripam transvehi, et anchoris in flumen deiectis stabiliri curat. Quibus perfectis, protinus praedicto navium interstitio admensuratas trabes iniici, trabibusque assereres imponi mandat. Mox magnum tormentorum maiorum ac minorum numerum per pontem ante se transvehi, iisque aditum pontis, ne ab ingruentibus hostibus, dum milites transportarentur, interrumpi posset, firmissime muniendum imperat. Ipse quoque, praemissis Ianizaris, cum centum circiter selectorum equitum, peditumque, quibus et Tartari intermixti fuerant, millibus, in exteriorem ripam evadit, relictis ultra Danubium reliquis, qui

obsessos, ne erumpere possent, urgere non desisterent. Id ubi Mathias Archidux accepit, primo mirari, qua ratione Danubium Barbari transivissent, mox cognito ipsum quoque Bassam cum ingenti multitudine adesse proditum se ratus, quid hoc rei esset Davidem Vngrum interrogare. Is conscius rei bono Archiducem iubere esse animo, quando aliqua duntaxat exercitus pars navibus videretur transportata. Dum haec circa Mathiam aguntur, iam Sinanus cum transvecta exercitus parte, castris Christianorum instabat, et iamiam irrupturus videbatur. Acciderat autem id perincommode quod eo ipso tempore Franciscus Nádasdius, Georgius Zrinius, et ceteri nostrates clari militiae duces cum magna Vngarorum parte ex castris, paucis antedicbus, discesserunt, ut Tartaros, quos eo ipso tempore Sinanus ad depopulandas eorum ditiones emiserat, a suis finibus arcerent. Ita Mathias Archidux, et proditione Davidis circumventus, et absentia eorum, qui consiliis suis tam inopinatae Barbarorum incursioni similibus iam antea rebus saepenumero exercitati, resisterent, impeditus, iubet suos paulatim retrocedere.

Fit ingens certamen, et cadunt utrinque, quam plurimi, eo tamen eventu, ut si Barbari nostris fortius institissent, actum eo die de toto exercitu Christianorum fuisset. Sed nihil secundum providentiam Dei maiori nostris praesidio fuit, quam quod Mathias Archidux ingenti animo milites ad resistendum cohortatus sit, sensimque, ac pedetentim retro cedendum mandaverit. Ita Sinanus, pulsis Christianis, castra diripit, impedimentaque omnia cum mille circiter carris onerariis in potestatem suam redigit. Mox ubi se vero sui compotem factum conspicatur, spoliis onustus, Danubium transit, eaque occasione urbem aggreditur.

Antequam tamen totis viribus oppugnationem institueret, hoc commento usus esse fertur: ad subruendos, qua Danubius alluit, muros, quos tormentis petere ea ex parte non poterat, delectos ex calonibus ac lixis audaciores cimbis, ac scaphis imponit, instrumentisque ad subruendos muros. excavandosque lapides idoneis instruit. Mox captata occasione silentio noctis eos muris citra omnem strepitum adnavigare iubet, et primum quidem scalpellis, cultellisque, ad id iam antea factis, lateritios muros excavare, deinde excavatis ita moenibus se insinuare, ac torcularibus ferreis, aliisque machinis fundamenta eorum subruere mandat. Illi feliciter mandata executi, factas in muris cavernas, pulvere tormentario complent, et dato eius rei signo succendunt. Simul eductis e castris militibus ita copias Sinanus dividit, ut fessis recentes semper submittere, septemque vicibus una die, novam militum manum oppugnationi admovere posset. Quibus rebus omnibus rite dispositis, dato pugnae signo ingenti cum clamore irruunt milites in tumulos, et terra Danubioque pariter oppidanos urgent. Mox tempore ad id destinato, propugnaculum succensum disrumpitur, et ingenti sonitu edito disiicitur. Quod etsi vehementissime animos oppidanorum perculit, nequaquam tamen Barbaris cedendum rati, ruinas implent, et inaudito cum furore irruentes hostes strenue repellunt. Aiunt multos eo die ex barbaris, fascino quodam ipsis usitato in rabiem actos, exutis omnibus vestibus, frameas tantum in manibus habentes, nudos in muros prosiluisse, tanta cum audacia, ut mortem pro salute Caesaris, ac propagatione imperii, cum summa voluptate oppetere viderentur. Nam cum tormentis in eos explosis ingens Turcarum multitudo caesa propelleretur, eodem

momento recentes, ac longe plures depulsis succed-
bant. Postquam tanto furore Barbari, multos dies op-
pugnationi insisterent, nec quicquam iam spei i
auxiliis submittendis superesse videretur, oppidanique
partim ruina muri disiecti, partim tanto hostium fu-
rore, suorumque caedibus consternati fuissent, Fer-
nandus Hardekius, cuius et supra dignam fecim-
mentionem, proditionis cum Davide Vngnat iam be-
conscius, et hac occasione utendum ratus, primo-
militum, qui iam pauci supererant, convocat, et qu
facto opus sit disquirit. Cum plerique eorum nequa
quam deditionem esse faciendam asseverarent, Har
dekius ostensa muri succensi ruina, tumulorum, e
quibus oppugnaretur, propinquitate, hostium item mu
titudine ac rabie, ac suorum paucitate, persuadet tu
dem illis, ut pacti salutem, Barbaris urbem trada

Ipse, re cum Sinano clam communicata, accepto
in praemium proditionis, octuaginta, ut aiunt, aure
rum millibus, destinato ad id die ex urbe prodit, eam
que Turcis dedit. Aiunt Sinanum, ubi Hardekius a
eum salutandi causa deductus fuisset, comiter eum e
mulsisse, et laudasse eius benevolentiam, ceteros Ge
manos conviciis affecisse, et ut Viennam ituri, ea
quoque, ubi tempus esset, sibi traderent, cum ludibr
monuisse. Sinanus tanti momenti urbe, ac totius fer
Christiani orbis propugnaculo potitus, ruinas eius co
festim reficit, commeatibus, militibusque complet, e
praefecto ei Bego illo, qui Strigonium conservar
motis inde castris Comaromium obsidet *).

---

*) Eddig Kovachich után; a többi az e [illegible] xből. T.

CAPVT SECVNDVM.

De Comaromiensi obsidione soluta.

Dum haec ibi aguntur, Rodolphus Imperator veritus, ne, si opem laborantibus afferre cunctaretur [1]), Iaurinum in potestatem hostium redigeretur [2]): contractas, quantas potuit maximas, ex Bohemia, Austria et Silesia, ceterisque finitimis Germaniae regionibus copias subsidio Matthiae fratri quam celerrime misit. Sed antequam copiae illae [3]) ad Matthiam pervenirent, iam Sinanus capto Iaurino Comarom [4]) obsederat. Quominus autem illud ceperit, hoc ei cumprimis [5]) impedimento fuisse compertum est, quod Tartari, capto statim Iaurino, ex eius castris discesserint, reditumque in patriam paraverint. Proinde, quamvis [6]) se ita in obsidione Comaromiensi a Tartaris desertum videret: tentandam tamen eius oppugnationem ratus, quatuor circiter millia [7]) equitum ex omni exercitu seligit, eosque in finitimas provincias depopulatum mittit, hoc fine, ut Christianos, in defendendis finibus suis occupatos, ab auxilio obsessis ferendo arceret. Barbari mandata Sinani celeriter exequi cupientes, in hosticum [8]) magno cum impetu ducunt [9]), et in insidias nostrorum illati omnes fere caeduntur, paucis elapsis, qui nuncium eius rei in castra hostium defer-

[1]) *Kov.*: cunctetur
[2]) *Kov.*: redigatur
[3]) *Kov.*: illae copiae
[4]) *Kov.*: Comaromium
[5]) *Kov.*: imprimis
[6]) *Kov.*: cum
[7]) *Kov.*: quatuor millia
[8]) Az *egyetemi cod.* hibásan: hoste tam
[9]) E szó helyén az *egyetemi codexben* hézag van.

rent. Illi igitur rati Christianos protinus in cas
Sinani venturos, rem ei, ut gesta fuit, exponunt s
que solos ex omni numero saluos evasisse nuncia
et ut confestim illinc discedat, monent. Ille territ
cum iam non amplius quam triduum, [10]) obsessi r
hostium laturi viderentur, explosis in arcem torme
tis omnibus, concrematisque [11]) vasis iter fugae s
mile arripuit [12]). Id ubi obsessi certis quibusdam r
signis animadvertissent, rati quod res erat, hos
metu nostrorum discedere, portis se erumpunt. imp
dimentisque multis [13]) in arcem deductis, Barbar
insequuntur. Qua re in Christianorum castris nu
ciata [14]), quamvis ea suorum victoria [15]) conte
audaciam in eos irrumpendi nequaquam hoctenu
habuissent: tamen ea occasione divinitus oblata uten
dum rati, totisque viribus effusi, Barbaros fugient
insequuntur, et cum Comaromiensibus, Dei benefi
iam [16]) liberatis, coniuncti non exiguam eorum stra
gem edunt. Mox, cum iam tempus ad res gerendas e
commodum ingrueret, contenti hac in praesentia
victoria, tristes magis ob amissum Iaurinum, qua
laeti ob servatum Comarum [18]) ac pulsos inde hoste
domum se quisque receperunt.

---

[10]) Az *egy. cod.* hibásan: cum non diutius, fere iam obs
[11]) *Kov.*: conclamatisque
[12]) *Kov.*: vasis et impedimentis fere omnibus inibi re
fugam arripuit. *Egy. cod.*: arripiunt
[13]) *Kov.*: fere omnibus
[14]) *Kov.*: renunciata
[15]) *Kov.*: sua eorum
[16]) *Kov.*: iam Dei beneficio
[17]) *Kov.*: in praesentiarum
[18]) *Kov.*: Comaromium,

CAPVT TERTIVM.

De expeditione Lugasiensi.

Postquam Sigismundus Princeps, ut iam in Transylvaniam revertamur, deducentibus cum inter ceteros maxime praecipuis Francisco Geztio, Stephano Boczkaio, Stephano Jósika Cancellario [19]), quos singularem ei fidem in tantis rerum motibus praestitisse supra [20]) commemoravimus, Albam-Iuliam rediit: datis paucis quieti diebus nihil omnino antiquius habuit, quam rei semel coeptae firma iacere fundamenta, quae antea affecta tantum, nequaquam perfecta, fuerant. Proinde Stephano Boczkaio legationis principe deisignato, adiungit ei ex senatus consulto Gregorium Cziakium, Ioannem Syger, Ioannem Fratai [21]) et Albertum Sennyei [22]), iisque mandat ut ad Rodolphum Caesarem profecti [23]), cuncta (uti infra dicetur copiose [24])) cum eo componerent. Interea dum haec expediuntur, cognitis Turcarum Tartarorumque consiliis, omnes ordines ex edicto Principis in campos Albenses armati convenere. Illuc affertur falsis rumoribus, qui in gerendis bellis admodum noxii esse solent, ideoque prudentibus ducibus vehementer fugiendi, universam Tartarorum multitudinem domum tendere: duobus duntaxat millibus eorum [25]) Temesvarini cum Chamo relictis, qui spem iusti exercitus praebendo,

---

[19]) *Kov.* csak: Francisco Gesztio et Stephano Bochkaio,
[20]) *Kov.*: supra praestisse
[21]) Ez nincs *Kov.*-nál.
[22]) *Kov.*: Sevek
[23]) *Egy. cod.* hibásan: Praefecti
[24]) *Kov.*: cuncta ex praescripto suo
[25]) *Kov.*: eorum millibus

aliis tempus ac facultatem abeundi praeberent. Adhs igitur Tartarorum reliquias intercipiendas, eodemqu labore, si occasio se daret [26]), oppidum Lippense ac Tömösvariense [27]) diripiendum, supremo [28]) duce co piarum Francisco Geztio designato, veterano iam bel latore, ac Principi imprimis fidelissimo [29]), universu Princeps exercitum Lugasinum versus dimisit. Ipse ut pacem provinciae tueretur, et quae bello usu forent, procuraret, Albae remansit. Egressi e finibu Transylvaniae nostri postquam Facziado, Castell Turcico, quo Lugasinum ituri diverterant, appropin quassent, praemissus cum selectis aliquot equitibu Moyses Székely, vir manu strenuus, tanto in hostes atque adeo in portas castelli ipsius, impetu invectu est, ut, si pedites ad id delecti pari celeritate usi eum consequi destinato tempore potuissent, nullum dubium est, quin eo protinus impetu in castellum irrum pere valuissent. Sed quum [30]) illi serius, quam par erat, accurrentes, nulli esse usui potuerunt [31]). Moyses tormento bellico ictus vix evasit. Ceteri eius comites eo sublato, paucis amissis, incolumes se in exercitum receperunt. Pedites nihilominus, simulac advenerunt, vineas ac aggerem iacere, cuniculosque subterraneos tanta diligentia coeperunt struere, ut non dubium esset, quin paucos post dies castello potitur forent. Sed ubi nox ingruit, iteratis [32]) allatum est nunciis ad generalem copiarum ducem, magnam Tur-

---

[26]) E közbetétel *Kov.*-nál nincs meg.
[27]) Temesvariense
[28]) *Kov.* : generali
[29]) E közbetét az *egy. cod.*-ben nincs meg.
[30]) *Kov.* : cum
[31]) *Kov.* : potuissent
[32]) *Kov.* : ternis

carum atque Tartarorum multitudinem Temösvarino [33]) Lippaque prodiisse, eo sane consilio, ut nostros [34]) oppugnatione Facziadi occupatos, si impares sibi fore cognoverint, adoriantur: sin minus, Lugasinum recta profecti, oppidum cum finitimis locis diripiant, cunctaque ferro atque flamma absumant. Id simulac belli dux accepit, convocatis confestim noctu omnibus [35]), qui vel authoritate, vel aliquo rerum usu valere viderentur, rem eis cunctam aperit, et utrum in oppugnatione castelli persistant, an hostibus occurrant [36]), disquirendum proponit. Visum est, post longam, eamque seriam disceptationem, toti consilio, omissa in praesens castelli oppugnatione, copias confestim Lugasinum ducere, ne dum aliena capere conantur, propria, eaque maioris longe [37]), quam tantillum sit castellum, momenti, maximo cum reipublicae detrimento amittere cogantur. Ita revocatis ex senatus consulto [38]) a coepta oppugnatione militibus, quanta potuerunt, celeritate Lugasinum, itinere fugae simili [39]), omnes profecti sunt [40]). Sunt non pauci, qui haec [41]) proditione a Geztio et conficta, et gesta fuisse constanter asseve-

---

[33]) *Kov.*: Temesvarino

[34]) *Egy. cod.*: nostro

[35]) *Kov.*: omnibus noctu

[36]) *Egy. cod.*: occurrans

[37]) *Kov.*: longe maioris

[38]) *Kov.*: csak: S. C.

[39]) E közbetét *Kov.*-nál nincsen.

[40]) Az itt következők helyett *Kov.*-nál ezek állanak: Ibi postquam aliquot hebdomadas transegissent, creberrimisque excursionibus non exiguum Tartarorum numerum, nonnullis vivis captis, carptim consumpsissent, nec ulla rei pro voto gerendae commoditas offerretur, ne temporiis iniuria, commeatusque penuria homines pariter, ac iumenta frustra conficerentur, incolumes omnes, paucis duntaxat amissis, domum rediere.

[41]) *Egy. cod.*: hac

rent. Sed nos pro incertitudine rei in dubio haec re-
linquimus. Geztius, ne temporis iniuria, commeatus-
que penuria homines pariter ac iumenta frustra con-
ficerentur, incolumem exercitum paucis amissis ad na-
talitia Servatoris domum reduxit. Ne tamen fines pro-
vinciae ob discessum copiarum hostibus paterent, ci-
citer duo tam equitum quam peditum millia ex omni
numero seligit, eaque in praesidiis circumvicinis col-
locat. Hi, cum non procul Tartarorum castra abesse
cognovissent, duce Michaele Köpéczi in eos irrum-
et compluribus equis captis Tartaros in fugam ver-
tunt. Ne tamen maior eis strages afferretur, inconsul-
praematuroque nostrorum clamore factum fuit, qu-
Barbari exciti, qua cuique proximum fuit, subi-
diffugerant.

CAPVT QVARTVM.

De defectione Moldavorum, ac Transalpinorum a Turcico Imperio, foedereque cum Transylvanis ict-

Praerat eo tempore, quo haec gerebantur, Mol-
davis quidam Aaron, de quo copiose supra dictum es-
Transalpinis vero Michael Palatinus (quem ipsi Vaj
vodam appellant), et manu strenuus, et prudentia re-
rumque experientia [42]) praestans. Ii partim sponte suam
malorum et expilationum pertaesi, partim vero exempl-
suasionibusque Principis Transylvaniae adducti, quam-
vis Iaurinum iam a Barbaris captum cognovissen-
tamen [43]) consiliis clam communicatis, a iugo Tu-

---

[42]) E két szó helyett *Kov.*-nál: multarumque linguar-
cognitione.

[43]) E szó *Kov.*-nál nincs.

icae tyrannidis desciscere omnino statuere [44]). Id uo [45]) magis et Sigismundo Principi et aliis Christi-ni foederis proceribus persuaderent: uno eodemque empore ad id destinato, Aaron in metropolitano Regni ui oppido, quod Forum Jazygum vulgo appellant, Michael Bokerestini [46]) oppido a boum cornibus b pascuorum felicitatem olim graece denominato [47]), Turcas omnes, quicunque deprehendi ibi, et accommodatis ad id artibus eo allici potuerunt, ex compoito trucidaverunt, et non exiguam ex eorum spoliis ecuniae summam corraserunt. Mox missis in Tranylvaniam legatis, foedus cum Principe, certis iisque onestis conditionibus inierunt, seseque et vivere et nori cum Christiani foederis ducibus paratissimos sse, solenni iureiurando utrique [48]) confirmarunt. Ita revi tempore, eoque quod minime omnium ad defecionem accommodatum videretur, tres non parvi momenti regiones, Transylvania, Moldavia et Transalpina Valachia, quae olim integram Daciam constituebant, occulto quodam fato ab Imperio Turcico descierunt, ceterarumque regionum Principibus non parum momenti ad sacrum bellum contra iuratos Christiani nominis hostes unanimi consilio suscipiendum suis [49]) exemplis attulerunt.

---

[44]) E szó *Kov.*-nál nincs.
[45]) *Kov.*: statuerunt.
[46]) *Egy. cod.* hibásan: quod
[47]) Értsd: Bukurest.
[48]) E hely a 46) jegyzetszámtól kezdve nincs meg *Kov.*-nál
[49]) *Kov.*: utrinque
[50]) *Egy. cod.* hibásan fuit

CAPVT QVINTVM.

De Tartarorum hybernatione. Varadinensium clade.

Ingruente hyeme. quae tota insani frigoris acrimonia. niviumque magnitudine pene inaudita desaeviit: ne occasionem rei bene gerendae taciti praetermittere viderentur. Aaron atque Michael non exiguis uterque copias contraxerunt. et selectissimis a Sigismundo Principe militibus aucti. hostiles ditiones ferro et [50]) flamma vastare statuerunt. Itaque Aaron bipartitas copias [51]) in hosticum ducens [52]). Tegeninam, Killieninam, veteribus Achilleam [53]), et Albam Nexter, ac quidquid cis et ultra Danubium est, longe lateque diripuit. caesisque quam plurimis Turcis atque Tartaris, cum tormentis maioribus destitutus, temporumque iniquitate impeditus castellis potiri non potuisset, cum ingenti praeda domum paucis omnino suorum amissis sese recepit [54]). Eodem successu. sed longe maiori alacritate. et Michael Palatinus rem in Transalpina gessit [55]). Reversus enim ex Iaurinensi expeditione

[50]) *Kov.*: atque

[51]) *Egy. cod. és Kov.* bipartitis coplis.

[52]) *Egy. cod.*: ducent

[53]) *Kov.*-nál hiányzik e két szó: veteribus Achilleam,

[54]) *Kov.*: domum sese paucis stb.

[55]) Az itt következők helyett *Kov.*-nál ezek állanak: Postquam enim ingentes voluntariorum, ex Vngaria et Transylvania militum copias collegisset, imprimis Girgioviam, mox Orozcsikinum, Drezlovium item, et complura alia oppida Turcica, citra, ultraque Danubium sita, caesis quamplurimis Barbarorum, et non paucis mancipiorum Christianorum in pristinam libertatem assertis, ferro atque flamma consumsit, ingentemque omnis generis praedam inde reportavit. Ita vastatis hostilibus circumquaque ditionibus, felix si finis, quod optandum est, principio responderit, futuri belli exordium fecere.

Kazikerei Tartarorum Chamus, cum omnes undique vias reditus sibi praeclusas vidisset, statuit eam occasionem remeandi ad suos opperiri, qua concreto gelu Danubio facilius per eum transitus tanto exercitui daretur. Interim dispersa circa Szolnokum, Tömösvárum et alia campestria loca barbarae gentis collectione, ipsemet Temesvári consedit, in munitissimaque eius urbis arce cum Bassa commoratus, commodam abeundi occasionem expectare statuit. Ne tamen copiae Tartaricae interim, rapto vivere latrociniisque gaudere assuetae, otio torpescerent, aliquam exercitus partem populatum ire iussit, partim ut ferro flammaque cuncta vastarent praedamque abigerent, partim ut periculum facerent, num ea, qua venissent, via domum remeare possent. Barbari dicto Imperatoris, sui parentes cum selectissima manu Nádudvarum, indeque Cis-Tybiscanas Vngariae partes infesti petiere, et diris ubique vastationibus in miseram plebem grassati sunt. Post ubi hominum ingenti pecorumve praeda abacta angustias illas Karpatii montis, quibus in Vngariam effusi erant, validissimo hominum robore occupatos videre, conversis retro signis ad priora mapalia, quae in campestribus circa Szolnokum, Thurium, et alia eius tractus oppida(locis), coniectis celeriter stramentis, tolerandae hyemis acerrimae causa inaedificaverant, redire statuerunt. Praeerat eo tempore Varadino Caspar Kornis, homo prudens et veteranus bellator, ut interim absentis in legatione Germanica Stephani Boczkai vicem supleret. Is accepta ab exploratoribus Tartarorum excursione, quanta potest celeritate ad X circiter millia, qua peditum, qua equitum, cogit, nullaque interiecta mora barbaros persequi statuit. Praemiserant duces copiarum CC circiter

equites ex omni suorum numero selectissimos, quorum plerique, cum sub auspiciis Francisci Balassi superiori vere a Tartaris interfecti barbarorum artes experti forent, summa audacia in hostes incurrerunt. Illi primo fuga simulata cedere, mox in insidias collibus tectas nostros summa fraude illectos circumventosque ad unum fere omnes trucidavere. Kornisius cognita ex fumo incendiisque Tartarorum propinquitate, nihil omnino habuit antiquius, quam ut nec opinantes Barbaros ex improviso opprimeret. Sed partim praecipuorum quorundam ducum, qui diuturna militia aliquam sibi bellicae rei opinionem conceperant, partim vero Georgii Királi, qui secundas in exercitu partes obtinebat, persuasionibus inductus, commodissimam illam opprimendorum Barbarorum occasionem magno cum reipublicae detrimento negligere coactus est, conquerentibus plerisque occasionem pulcherrimae victoriae divinitus oblatae paucorum perfidia ac timiditate tam foede corrumpi. Ita Varadiensis exercitus multis suorum amissis profligato similis, turpi cum ignominia domum rediit.

CAPVT SEXTVM.

De reditu Tartarorum, eorundemque binis cladibus.

Appetebat iam annus salutis MDXCV., Danubiusque saevissimis totius brumae tempestatibus magis quam unquam antea durissimo gelu concreverat: cum Princeps Tartarorum, occasione contecti Istri utendum ratus, audita Transalpinorum in Vltra-Danubinas Turcarum oras expeditione, circumvenire eos

a tergo statuit; eoque edicto proposito, ut ad certam diem omnes undique Tartarorum copiae confluerent, cum exercitu dimidio quam venerat minore, Tömösvarino castra movit, oramque Danubii legens, populabundus in Transalpinam irrupit. Ea re cognita Michael Transalpinorum Princeps, collectis praeter gregem Valachorum, regionis eius incolarum, qui spontaneam militiam faciebant, quatuordecim circiter Vngarorum qua peditum qua equitum millibus, Tartaros finibus arcere, in hosticumque ducere statuit. Sed cum insidias numerumque Tartarorum vereretur, missis primum CC equitibus et CCC peditibus Barbarorum consilia exploranda censuit. Antecursores igitur illi cognito Tartaros in proxima sylva castra posuisse, ingenti cum clamore in eos irruunt, et nullo vivo reservato in barbaram gentem saeva caede grassantur, captivos plurimos eis eripiunt, et quoscunque assequuntur, vindictae studio trucidant. Tartari, qui procul se ab omni periculo esse rati secure se straminibus mapalibusque abdiderunt, et nudi plerique nefanda pueros, virgines matronasque libidine excruciabant: simulac repente circumventos se viderunt, dimissis captivis, et equis, qua cuique proximum commodumque visum est, ad suos diffugere. Pauci ex iis ad pugnam accincti, sagittis nostros impetiverunt, impetusque eorum sustinuerunt. Ita aliqua Barbarorum parte caesa, multisque millibus captivorum e dira eorum servitute liberatis, antecursores nostri rediere. Ea re illecti complures Thoma Becz duce aliisque nonnullis primum quidem felicem in Barbaros impetum fecere, mox ab iis circumventi, multis suorum amissis in castra recurrere. Ita Tartari, formidato nostrorum adventu, non exigua clade accepta, magna capti-

vorum parte exuti, Istrum confestim traiecere, et (in) ulteriore fluminis parte ad Oroz-Czikinum oppidum Turcarum castra posuere. Turcae vehementer Tartarorum adventu gavisi, magnis precibus a Chano eorum petiverunt, ne suo discessu urbem tam opulentam praedae Christianis relinquerent. Verum ille contemptis Turcarum precibus, sibique ac suis potius, qui in eam paucitatem iam redacti fuerant, quam alienigenis, neque de se bene meritis consulendum ratus, collectis vasis in suam se regionem recepit, multum conquerens, quod tam perfide a Sinano deceptus desertusque maxima suorum parte amissa, inglorius in patriam redire cogeretur.

CAPVT SEPTIMVM.

De incenso direptoque Oroz-Czikino, aliisque Transalpinorum depopulationibus.

Digressis trans Istrum Tartarorum copiis, Michael, communicato cum Ioanne Béldio ceterisque ducibus consilio, vestigiis fugientium insistendum ratus, Istrum pari audacia traiecit et Oroz-Czikinum oppidum in ulteriore Danubii ripa situm imprimisque opulentum diripere statuit. Qua re cognita Turcae ad septem circiter millia coadunati, et egregie armis tormentisque bellicis muniti, assumptis etiam ex Bulgarorum ceterorumque subditorum numero selectissimis quibusque, cum iam urbi nostros appropinquare sensissent, audacter in occursum prodierunt, dispositisque in colle quodam tormentis curulibus, impetum nostrorum fortiter excipere nisi sunt. Mox cum ad

iactum bombardae Christianos instructa acie quadratisque agminibus appropinquare viderent, tormenta ordine omnia in eos exploserunt. Verumenimvero ne quicquam iis detrimenti nostris daretur, fide magistri tormentorum effectum est, qui cum Christianum se esse reminisceretur, neque popularibus suis nocere in animum induceret, ea arte machinas aeneas statuerat, ut pilae eorum totum nostrorum exercitum sine ullo dato incommodo supervolitaverint. Atqui nostrorum tormenta tam feliciter fuere in hostes librata, ut primo statim ictu signifer cum praecipuo barbaricarum copiarum vexillo concisus fuerit: qua re conspecta, simulque acerrimo nostrorum impetu clamoreque hostes territi, in fugam se protinus dederunt, desertisque tormentis impedimentisque ceteris in urbem se recipere conati fuerunt. Instant fugientibus nostri, et quoscunque assequuntur, saeva caede absumunt, et ad duo millia ac ducentos ex iis trucidant. Bulgaris et reliquis, quos Christianos esse ex praeputio non circumciso cognitum est, ex edicto pepercere. Reliqui Barbarorum partim in arcem se recepere, partim alio, qua cuique proximum fuit, diffugere. Imprimis tamen plerique, qui fuga sibi salutem quaesierunt, in arcem Gyrgioviam evasere. Fusis fugatisque in hunc modum Barbaris, oppidum nostri invadunt, et omnibus sine ullo aetatis aut sexus discrimine caesis, paucis admodum servatis, cuncta diripiunt, praedam abigunt, aedes incendunt, et quae auferre non possunt, incendio aliisque modis corrumpunt. Iam nox appetebat, militesque, Valachi praesertim ac Siculi, genus hominum vinum appetens, caede rapinisque satiati, simul et fessi, immoderatiore generosioris vini, quod ibi in copia inventum erat, usu se ingurgitaverant: cum Michael Vajvoda re

cognita, omnia vini dolia diffundi, vinumque, ne eo milites inebrientur, cor rumpi edixit. Mox, ne ingruentibus Barbaris occasio cladis refundendae daretur, collectis omnibus praedis, quae opulentissimae fuerunt, incensaque urbe, ea, qua venerant, via, ovantes praedisque ditati, traiecto Danubio, paucissimis suorum amissis in Transylvaniam redierunt. His non contenti nostri, varias e Transalpina in longinquas etiam Turcarum oras fecere excursiones, quibus in diram gentem felicissimis ubique successibus grassati fuere. Nam et Gyrgioviae arci circumiectum oppidum, et Dreslovium, et complura alia Turcicae ditionis loca, incendio absumpserunt, et ad Nicopolim usque ferro flammaque, duce Michaele Vajvoda, vasallo tunc Sigismundi Principis, cuncta vastarunt. Sed in his omnibus primas tenuit opulentissima illa Martini Horvát, liberorum peditum ducis, expeditio, quam cum paucis susceperat, ac montem Haemum transgressus, non procul a Sophia urbe Thraciae, aerarium quoddam publicum diripuerat. Sumptum enim auri inde argentique adduxere nostri, quanto omnino ferendo in tanta locorum longinquitate pares fuerunt.

CAPVT OCTAVVM.

De Mohamete, Amurathi patri substituto, strangulatisque octodecim fratribus eius.

Dum haec aguntur, Ferdinandus Archi-Dux Austriae, senioris Ferdinandi Imperatoris filius, Maximiliani II. Imperatoris et Caroli frater, Oeniponte e vivis excessit XIV. Ianuarii Iuliani, cui Rodolphus Imperator, fratris filius, in gubernatione comitatus Tyrolen-

sis et coniunctarum in Suevia et Rheni tractu Austriacarum regionum successit. Ferdinandum secutus est X. Februarii Ernestus Archi-Dux Austriae, Caesaris Rodolphi frater, Gubernator Belgio recens ab Hispaniae rege praefectus, quo paulo ante evocatis Belgii proceribus bellum in Gallia contra regem Navarraenum continuandum decreverat. Mense Martio ineunte Amurathes Tertius Turcarum Imperator, Selymi filius, Solymanni Magni nepos, partim acerbissimo dolore, quem ex Transylvanorum defectione percipiebat, partim vero ardentissima febre victus, foedam animam in tartara efflavit. Purpurati, ne ea res facem rebus Turcicis alioqui satperditis adderet, missis confestim aliis super alios nunciis, Mahometem, primogenitum Caesaris filium, XXXII annorum iuvenem magnanimum, ex Amasia Constantinopolim accerserunt, et paucis omnino dissentientibus uno omnes assensu demortuo patri substituunt. Movit magnas haec Imperatoris mutatio in urbe turbas, quando Ianizari praescriptione diuturni temporis freti, cum aliis urbanis, tum maxime Iudaeis ac Graecis, ceterisque Christianam religionem sectantibus, plurimum detrimenti intulerunt, fortunasque ditiorum pro solito more diripuerunt. Mahumetes, antequam patri pro solenni more iusta persolueret, a domestica crudelitate auspicandum imperium ratus, fratres omnes a patre genitos conquiri iussit. Aiunt tyrannum misericordia tactum, naturalique in fratres amore motum, caedem eorum deprecatum esse, cum parcendum iis esse, et aliter ambitioni eorum occurrendum diceret Non deesse sibi varias regiones, (quo) eos diligentissime custodiendos ablegaret, modo ne crudelem eorum caedem spectare cogeretur. Sed victus est tandem ambitiosus tyranni animus unanimi Purpuratorum ali-

orumque seniorum consensu, qui veterum Imperatorum vestigiis insistendum rati, se non permissuros aiebant, ut molli in fratres misericordia novi Imperatoris vastum Othomanorum Imperium turbaretur. Varia esse in tanto Imperio ingenia, variasque fore occasiones, quibus res Turcica, ni hoc quoque veteri instituto caveretur, presumdari et a seditiosis imperiique cupidis facile turbari posset. Ita partim assentiente Imperatore, partim urgentibus id ipsum primoribus Aulae sacrorumque praefectis, octodecim filii Amurathis in ipsa Turcica Aula strangulati, posteaque honorifice tumulati fuere, filiabus Imperatoris, quae XXVII fuerunt, ob imbecillitatem sexus in Seraglio vivere permissum est, statutumque, ut cum nubendi tempus afforet, omnes ex publico aerario pro dignitate convenientibus maritis elocarentur.

CAPVT NONVM.

De apparatu Caesaris Germanici in Turcas.

Rodolphus Imperator cognita Amurathis morte, ac ingenti Mahumetis in Christianos apparatu, praeter ordinarias belli impensas a Statibus Imperii in Comitiis promissas, insuper a singulis Imperii provinciis, certum numerum equitum et peditum extra ordinem flagitavit. Cui Principes in tam praeclaro iuvandae patriae conatu succurrendum rati, certas copias suo sumptu conduxerunt. Superior Saxonia 1200 equites, Suevia 4000 pedites, Austriacae regiones 200 equites et 6000 pedites, Vestphalicus orbis 500 equites 15,000 pedites contulit. Praeter hos Bohemi etiam, Sylesy, Moravi, ac Lusatii non contemnendam manum equitum ac peditum submiserunt. Idem fecere Pontifex

Romanus, Florentinus, Ferrariensis et Mantuanus, qui Principes quamvis extra iurisdictionem Imperii se constitutos ducant, auxilia tamen in communem Christianae reipublicae usum eo quidem tempore prolixe ac fideliter contulerunt.

CAPVT DECIMVM.

De Comitiis Polonicis, ac tractatione de bello Turcico habita.

Habita sunt circa idem tempus mense Februario Comitia a Polonis Cracoviae, in quibus praecipua de bello adversus Turcas coniunctis cum Imperatore animis et armis gerendo fuit deliberatio. Miserat enim antea Imperator ad Polonos legationem, eosque obnixe oraverat, ut et ipsi bellum in Turcas susciperent, et vicinum periculum coniunctis armis propulsarent. Ad haec Zamoiscius Cancellarius, et alii nonnulli vehementer admodum disputabant, pacem inter Polonos et Turcas haereditariam, quae iam LXXV annos religiose culta esset, deinceps etiam violari non debere : et cum pace frui liceat, non temere bellum non necessarium patriae attrahendum videri. Alii vicissim, qui Christiani nominis studiosiores erant, quam Turcici, contrarium statuebant, cumque tam proximum periculum patriae a perfidis Barbaris immineret, arma cum reliquis Christianis Principibus coniungenda censebant, praesertim cum tam saepe Barbari foedus illud multis modis violarint, ac devictis Christianis, ne Polonis quidem Turcae atque Tartari fidem ser-

vaturi videantur. His atque aliis
que partem acriter disceptatis, ta
auxilia ac foedus roganti prorsus
regni viderentur, ostendunt se non
belli esse, sed cum hac conditione,
quique Christiani orbis Principes
Gallus, Anglus, Danus, Scotus et
lique adversus Turcam foedere on
haec, ut haec consilia cum
Electoribus primum communicent
Caesare tantum, sed toto Imperio
tur; interea tamen ad arcendam T
nem, primo quoque tempore copias
in armis praesto fore decernant, a
constituant, ut Iudaei quidem sing
ceteri vero incolae (ut anno MDL
Moschi cum Stephano) contribue
denique liberale donativum in ta
pro sua quisque parte conferrent.

CAPVT VNDECI

*De solennibus legationibus Impera
rum, ac Vngarorum ad Polonos mi
eventu.*

Quibus rebus deliberatis, adve
Comitia a Rodolpho Imperatore
Episcopus Olomucensis, et Vences
in Daub et Marschallus Boemiae,
Electorum Imperii; sed cum circa
advenissent, non multum cum his
praesertim feriis Paschalibus ad e

identibus; delecti sunt tamen ex Senatoribus Regni, liisque Ordinibus utriusque Poloniae et Lithvaniae, XXI Commissarii, qui de conditionibus foederis cum Imerio ineundi, ac ceteris rebus ad bellum gerendum pectantibus cum Legatis decernerent. -- Ita re diu ultumque tractata, legati tunc quidem bona cum spe imissi fuere. Sed, ut postea patuit, praeter verba ihil a Polonis datum fuit. Miserat illuc et Sigismunus Transylvaniae Princeps Pancratium Sennyeium, enatorii ordinis virum primarium, adiuncto ei Eustachio yulafi. Hi idem a Polonis, quod Imperator et Vngari, ontendebant. Convenerant etiam, eodem tempore fere, rdines Regni Vngariae Posonium, habitoque consilio emetrium Napragium, Praepositum Agriensem, et icolaum Zolokium auxilia petitum adversus Turcas blegaverant. Illi confecto celeriter itinere in Poloiam appellunt, et data dicendi copia in hunc modum er Demetrium Napragium Legationis principem erorasse dicuntur *).

CAPVT DVODECIMVM.

e Aarone Vajvoda Moldaviae capto, ac in Transylvaniam adducto.

Interim Sigismundus Princeps Moldaviam et Vachiam in provinciae formam redigendas ratus, nonullos inconsulta Stephani Jósika suggestione in utramue regionem ablegaverat, certoque stipendio Praectis earum constituto, ceteros reditus in fiscum num referri iusserat, quibus praesidia provinciarum .... Tulerat id moleste tum Michael, tum imprimis

*) Az egy. cod. itt nem mutat hézagot.

Aaron Vajvoda, liberiusque de Principe Sigismundo palam locutus alieni ab eo animi, et in Turcas propendentis significationem nonnullam ediderat. Id cum ad Principem allatum esset, explorato prius per Christophorum Literatum de Keresztúr diligenter eius animo, ratus Princeps cetera maleficia tum persequenda, ubi facta sunt, proditionem, nisi provideatur, ne accidat, frustra tandem iudicio inquiri, misso confestim in Moldaviam Gasparo Kornis, uno ex Consiliariis intimis, cum Francisco Daczo, et multis aliis Siculorum primoribus, Aaronem comprehendi et ad se adduci, custodiaeque in Aula Vincensi tradi iussit. Illi, continuatis dies noctesque itineribus, Vajvodam comprehendunt, vinctumque ad Principem mittunt, direpta primum gaza eius, quam multis centenis aureorum millibus a prudentioribus aestimatam aiunt. Substituit ei Caspar Kornis consensu Principis ac provinciae Stephanum Hofmannum, virum humili quidem genere natum, sed tamen probum, prudentem, militarem, et multarum linguarum cognitione experientiaque rerum excellentem. Is acceptam provinciam feliciter aliquamdiu gubernavit, donec Casparo Kornis inde ad Principem revocato, ab ingruentibus postea Polonis et Kozacis Moldavia pelleretur, tandemque miserabili mortis genere, ut postea dicetur, extingueretur.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

De foedere Sigismundi Principis Transylvaniae cum Imperatore Romanorum.

Dum haec geruntur, Legati Principis Sigismundi Viennam profecti honorificentissime a Mathia Archiduce excipiuntur, ac inde Pragam magnis ubique plausibus deducuntur. Eo cum venissent, data orandi copia, capita postulatorum Rodolpho Imperatori per Gregorium Czákium exposuerunt. Is nova hac augendi Imperii sui occasione nimium laetatus, negotium componendae pacis dat Ioanni Kutasio Episcopo Iauriensi, et Regni Hungariae Cancellario, Stephano Zuchaio Episcopo Vaciensi, Thomae Erdődio comiti perpetuo montis Claudii, et Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano, Nicolao Pálffi de Erdőd, Comiti ac Capitaneo Posoniensi, cubiculariorumque Regalium Magistro, ac supremo cis Danubianarum Vngariae partium Capitaneo, Simoni Forgách libero Baroni de Gimes, et Pincernarum Regalium Magistro, Ioanni-Ioo de Kazaháza, praesentiae Regiae in Iudiciis Locumtenenti. Hi, praesentibus ac suffragantibus Caesare Speciano Episcopo Cremonensi, Nuncio apostolico et Hispaniarum Regis oratore, Guilielmo de Sancto Clemente, et Paulo Sixto Tranchon libero Barone, et comitatus Tyrolis Marschalcho haereditario, post longam seriamque disceptationem his conditionibus pacem XXVIII. die Ianuarii concluserunt. Belli, pacisque cum Barbaris ineundae rationes communes sunto: Transylvania cum Moldavia et Transalpina, inclusis etiam iis Vngariae partibus, quas antea possedit, Sigismundo Principi eiusque legitimis haeredibus masculini sexus,

cum iure primogeniturae, eo prorsus modo, quo temp-
ribus Ioannis Secundi, Stephani, et Christophori p-
sessa fuit, cedito. Sed et mixtum imperium liberamq-
iurisdictionem idem Sigismundus habeat Princeps. i-
tamen, ut legitimos Vngariae Reges ipse et success-
res eius pro legitimis suis Regibus recognoscant. e
fidelitatis iuramentum ipsis semper, citra ius tam-
fruendi, praestent. Quodsi Princeps in legitima m-
culorum haeredum linea deficeret, Transylvania cu-
annexis ei ditionibus tanquam verum, et inseparabi-
membrum, absque ulla controversia in potestat-
Regis Vngariae devolvatur, ita tamen, ut Reges ip-
teneantur et iura municipalia, privilegia et consuet-
dines provinciae una cum donationibus et inscriptio-
bus sarta tectaque conservare, solitumque magistr-
tum ex Ordinibus Transylvaniae provinciis praefice-
Quodsi deficientibus masculis haeredibus filias Pri-
ceps post se reliquerit, cuilibet earum de dote centu-
millium florenorum Rhenensium providebitur. Legiti-
Vngariae Reges, cum iuramentum regno Hungari-
deponent, peculiarem specialemque mentionem Tra-
sylvaniae in eodem iuramento facient. Civitas Na-
Bánya possidebitur a Principe Transylvaniae eo iu-
quo Stephano Primo Poloniae Regi collata fuer-
Caesar principem Transylvaniae pro libero Princip-
recognoscit, eique titulum Illustrissimi concedit, et
ex Austriaca familia uxor ei detur, se effecturum pr-
mittit. Sed ut ab Hispaniarum Rege Princeps insi-
niatur, Caesar se procuraturum pollicetur. Auxiliorv-
suppeditatio mutua et reciproca erit, prout necessit-
huius vel illius partis postulaverit, ita ut ubicunq-
maior necessitas ingruerit, eo coniuncta auxilia co-
vertantur. Ad haec ut Romanum Imperium Princip-

igismundi ac ditionum eius tutelam suscipiat, Caesar
ıo tempore liberum procurabit, ipsumque Principem
ɜ eius posteros statui Principum Imperii, sine suffra-
io tamen et sessione, inserendum curabit. Quaecun-
ıe arces ac urbes communibus viribus recuperabun-
r, Regibus Vngariae cedent: quae vero propriis
mis Princeps Barbaris ademerit, ipsius Principis
unt, sed eo iure tamen, ut si ad coronam Vngariae
ıtea pertinuerint, ea Regibus Vngariae Princeps re-
gnare teneatur, simul atque aliis aequivalentibus
ɔnis compensetur. Pollicetur etiam Caesar se Princi-
ɜm in muniendis necessariis contra Barbaros locis
ɔeraliter adiuturum esse; et quoniam dubii sunt bel-
rum exitus, si forte (quod omen propitius Deus aver-
t) ea necessitas Principi Sigismundo ingrueret, ut
ribus exhaustus tueri amplius provinciam non pos-
t, sed invalescentibus Barbaris excedere cogeretur,
hoc extremo ipsius casu, Caesar eiusque successo-
s certum in aliis suis ditionibus locum, certumque
oventum assignare tenebitur, quo vitam pro (digni-)
te possit honeste sustentare. Id vero se facturum
ıesar promittit intra mensis spatium re cum iis, ad
os illa consultatio pertinet, communicata. Similiter
ıorum quoque praecipuorum ex primore nobilitate
rorum, qui fortunae varietate suam cum salute Prin-
ɔis sui communicatam Christiani nominis causa in
ıcrimen adduxerint, eam Caesar pro sua liberalitate
ɜionem habebit, ut paratum in ditionibus suis, si quid
adversi accidat, perfugium et honestam sublevatio-
m ab eo impetraturi sint. Has conditiones omnes, et
ıtrumento solenni et iuramento Princeps atque Or-
ıes Transylvaniae, ipse vero Caesar bona sua fide,
vera, Caesarea, Regiaque suae manus subscriptione

sigillique appensione una cum Regni Hungariae Ordinibus confirmare tenebuntur. Denique cum summa hic necessitas urgeat, has conditiones quamprimum utrinque concludi, ita utramque partem ad observationem eorum obligari placet, ut, si matrimonium non successerit, neutra pars obligata maneat, sed tam una quam altera ab omni foederis vinculo liberetur. His conditionibus ab utraque parte approbatis subscripsit Rudolphus ipse Imperator, Caesar Specianus Episcopus Cremonensis, Ioannes Episcopus Iauriensis, Stephanus Zuhai Episcopus Vaciensis, Thomas Erdödi Comes Montis Claudii, Banus, Simon Forgáchius, Liber Baro in Ghymes, Ioannes Joo de Kazaháza, Paulus Sirna a Tranchen. Nomine vero Principis Sigismundi subscripserunt Stephanus Boczkai de Kis Maria, Capitaneus Varadiensis et Comes Comitatus Bihariensis, Consiliarius et Orator Principis, Gregorius item Csáky de Keresztszegh, Ioannes Siger de Szent-László, Ioannes Frátai de Fráta, Albertus Seuveg, Iudex Regius Cibiniensis, Alphonsus Carillius Theologiae Doctor Hispanus. Acta haec fuerunt XXVIII. Ianuarii Anno reparatae Salutis MDXCV.

CAPVT DECIMVM QVARTVM.

De inito Sigismundi Principis matrimonio cum M. Christierna.

Icto in hunc modum foedere legati Principis Sigismundi honorificentissime ab Imperatore donati missique VIII. Februarii Praga Viennam, indeque Graecium, Styriae Metropolim, ad . . . . Caroli Archiducis viduam magnis itineribus pervenerunt. Erat tum non solum Aula Principis, sed tota civitas atque re-

ı publico luctu propter obitum Ferdinandi Archi-
ucis, et laudatissimi Principis Ernesti, qui non multis
ate diebus in Belgio e vivis excesserat. Verumtamen
ım res moram non pateretur, et ad confirmandum
›edus plurimum interesset primo quoque tempore
ınctionem promissi matrimonii, unde totius foederis
ertitudo pendebat, intervenire, re diu, multumque in
ramque partem agitata, tandem authoritate Impera-
ris in id conventum est, ut Sigismundo Principi
aria Christierna, filia Caroli Archiducis Austriae,
ucis Styriae, Carinthiae, Carnioliae, desponsaretur.
abebat ea plures etiam sorores, quarum natu ma-
ma paucis ante annis Sigismundo Tertio Poloniae
ueciaeque Regi in matrimonium locata fuerat. Altera,
ım Hispaniarum Regi destinata fuisset, matre iter
Transylvaniam ingressa magno omnium cum dolore
tremum diem obierat. Multa sane viduam Principem
ıpediebant, ne filiam in tam longinquam regio-
em, et, uti putabatur, fere in fauces Barbarorum
›ducendam pateretur, praesertim accedentibus quo-
ndam, a quibus minime id omnium decuerat factum,
lumniis, quibus tum apud Imperatorem, tum vero
›ud alios Archiduces, ipsamque viduam Principem,
agebant summo studio, ne matrimonium consum-
ari posset. Verumenimvero maluit prudentissima
entissimaque Heroina publicae Christiani orbis sa-
ti, atque paci consulere, quam privatis affectibus in-
ılgendo, aut iniustis adversariorum criminibus locum
am dando, salutis concordiae cursum, iam feliciter
choatum, sua difficultate interrumpere. Proinde
agna solennique cum pompa, in templum Sponsa a
aximiliano, Maximiliani II., et Ferdinando Caroli filio
›onsae fratre Archiducibus Austriae, deducta, et in

communem lectum adlocata, interveniente solenni iu ramento Principi Sigismundo per Episcopum copula tur, cum eius nomine Stephanus Boczkai sacramentu iurisiurandi praestitisset. His ita solenniter con fectis, et publicis precibus pro felici cum matrimoni tum foederis huius sanctistimi eventu susceptis, lae omnes Spo nsam domum deduxere. Mox instructo so lenni convivio, in quo Stephanus Boczkai Sponsi locu tenens Sponsae assedit, Legati omnes pro ordine cuiu que ac dignitate magnifice excepti, donatique sunt. - Ita rebus omnibus feliciter et ex animi sententia con fectis, cum molitiones Barbarorum celeritatem pe ficiendae rei postularent, continuatis dies atque nocti itineribus legati biduo post desponsationem Graec Viennam, Vienna vero in Transylvaniam rediere.

CAPVT DECIMVM QVINTVM.

De Comitiis vernalibus Transylvanorum, eorumq ibidem Decretis.

Praemiserat Stephanus Boczkai Princeps leg tionis certos e suo comitatu, eorumque opera felic legationis eventum mature Principi significaverat, tam conditiones foederis, quam initum matrimoni rite perscripserat. Quibus omnibus Princeps Sigismu dus, supra quam cuiquam credibile sit, exhilaratus, ministrum tam laeti nuncii liberaliter donavit, et qu modo quamprimum res inchoata semel perfici poss diu multumque secum et cum Consiliariis disquisi Tandem ne videretur inconsultis Regni Ordinibus age

ı senatus consulto ad XVIII. diem Aprilis Albam-Ju-
ım conventum indixit. Et cum mandato Principis fre-
ıentissimi Ordines confluxissent, voluit Princeps cer-
ı de causis consilium in interiori arce haberi. Post-
ıam igitur ibi convenere, Princeps misso Stephano
ʒsika capita deliberationis ordine proposuit, et col-
tis sententiis eos de communi salute, rebusque om-
bus ad deliberandum propositis, serio consultare
ssit. Ordines igitur Regni post diuturnam seriamque
ultorum dierum disceptationem, tandem hos articu-
s publico consensu decretos, ad Principem miserunt,
ısque authoritate eius confirmandos curarunt. — In
ı intelligere se imprimis aiunt, Principem post factam
ıanimi consensu a Barbaris defectionem, ea tum solli,
tudine tum vero felicitate curam Provinciae egisse-
non solum eam ab hostilibus incursionibus sartam
ctamque conservarit, sed etiam adiectis imperio
ransylvaniae duabus provinciis, totam Daciam Dei
ːneficio iuris Transylvanici fecerit. Quin et inposte-
ım in id se summo studio omnique opera incubiturum
ːomittat, ut et suo officio, in quo divinitus constitu-
s esset, et publico Patriae commodo satisfaceret:
ːoinde gratias sese Deo optimo maximo agere, qui
ıntos in curandae Patriae salute successus Principali
aiestati dederit, eundemque orare ut porro quoque
nnes eius conatus dirigat, imprimis in divini nominis
oriam, deinde in Patriae communis salutem et am-
ificationem, postremo in perpetuam ad omnem pos-
ritatem nominis ungarici existimationem, interneciо-
ːmque professorum Christiani nominis hostium.
uod sollicitam eius erga salutem Patriae curam atti-
ːat, satis sese eam et antea compertam habuisse, et
ıamnum comperire, Deumque precari, ut imposte-

rum quoque eandem vigilantiam, curam et solli-
tudinem suggerat, qua salui omnes et incolumes s
protectione eius permanere queant. Porro intellig
se foedus iam diu optatissimum cum Romanorum Im
ratore, atque adeo cum Regno Vngariae, opera Pri
cipalis Maiestatis ictum confirmatumque esse: pro
se Deo imprimis gratias agere, qui tanti Imperat
animum in favorem huius Provinciae inflexerit. ec
demque precari, ut huius foederis tam initium, qu
exitum ita dignetur fortunare, quo imposterum q
que hunc eundem Caesaris Germanici favorem semp
inoffensum retinere queant. Quod vero postulet
conditiones foederis icti ipsi quoque suo consensu
firmare velint, ei se voto libentissime assessuros e
nus, quatenus ipsa quoque Principalis Maiestas c
ditiones illas ratas firmasque habere vellet. ita
men ut confirmatio Ordinum tum tandem utram
partem obliget, cum Serenissima Sponsa Maria Ch
tierna iuxta transactionem Graecensem ad praesc
tum diem adducta fuerit, et confirmatio transacti
eo modo, qui in capitibus foederis expressus est,
dinibus Regni praestita fuerit. Intelligere etiam s
dicunt ex eius suggestione eos esse Turcarum co
tus, ut hac proxima aestate omnes vires in pernic
Christianorum, ac in iis praecipue Transylvano
collaturi videantur. Proinde quamvis variis p
ximae expeditionis sumptibus tum ipsimet, u
vero subditi penitus exhausti essent, tamen
sciant nervum belli gerendi esse pecuniam, promitt
se in rationem singularum portarum binos floren
pro praesidiis alendis sesqui florenos: denique
peculiaribus Aulae Principalis usibus singulos flore
quos ipsi sine omni defectu essent praescriptis die

ıninistraturi. Quod religionis negotium attineat, sta-
isse sese communi consensu ut quatuor receptae reli-
ionis formae libere observari queant, ex quibus sunt
omana, Lutherana, Calvinistica et Ariana. Sed et con-
itutionem anno Salutis MDLXXXVIII. unanimi
rdinum consensu de Iesuitis e Transylvania exter-
inandis factam, quatenus Romanae religioni praeiu-
cet, pro voto Principis sese rescindere, eumque eo
ramento absoluere, ita ut Iesuitas Claudiopolim, Mo-
ıasterium, et Albam-Iuliam introducere possit. Proin-
ɜ orare se Principalem clementiam ne quaquam extra
raedicta loca eos collocare, vel quocunque modo
berum religionis exercitium impedire velit. Praeter
ıs IV religionis formas, omnes alias innovationes iu-
icandas censeri, earumque sectatores tanquam inno-
ıtores per comites et Iudices Regios adiunctis Epis-
›pis ac senioribus diligentissime inquirendos et
ıterveniente legitimo iuris processu severe puniendos
ıdicari. Denique intelligere se ex declaratione Prin-
pis inventos esse quosdam e numero Procerum, ut
ınt Stephanus Báthori, Balthasar Báthori, Wolph-
angus Kovaczioczi, Alexander Kendi, Ioannes
fiu, Franciscus Kendi, Gabriel Kendi, Ioannes Forró,
ieorgius Literatus de Szent Egyed, Ioannes Ge-
ɜndi, Ioannes Bornemiszsza, Albertus Lónyai, Ladis-
ıus Szalánczi, Georgius Szalánczi, Balthasar Szil-
ási, Nicolaus Gara, Dionysius Tamásfalvi, qui omnes
bliti sui et beneficiorum acceptorum, hoc praetextu
t colore voluerint eum ex patrio regno excludere,
uasi Ordines Regni statuissent, eum vel captum Tur-
ico Imperatori tradere, vel etiam e medio tollere.
lis motum Principem, tum ut saluti suae consuleret,
um vero ut exactius haec omnia cognosceret, itane

se res haberet, prout de Proceribus istis significa fuerat, Alba-Iulia Kővárinum discessisse, ibique al quamdiu commoratum fuisse. Id ubi coniuratores i accepissent, reliquis suis machinationibus hoc etia adiecisse, ut quoniam Principem finibus Regni neq quam excessisse, ut ipsi moliti fuerant, constaret. se etiam peculiares, clancularíasque deliberatione sagi verint; ad haec castellum Facziadum quoque, quod dil gientibus inde Barbaris imperio Transylvanico app catum fuisset, sub has molitiones in publicam per ciem sponte Turcis dedissent: his igitur rebus ta novis, tamque praeter fas et aequum gestis mot Principem praenominatos coniurationis populares de nuisse, et meritis poenis ex praescripto Legis Iuli tamque laesae Maiestatis reos affecisse: proin orare Ordines Regni, ut publico suo iudicio non gra rentur factum hoc longe iustissimum comprobare. P quibus omnibus Ordines Regni imprimis gratias De Optimo Maximo agunt, quod Principalem Maiestate inter superiores proximasque insidias atque perica saluam conservavit, eundemque Deum precantur, porro quoque eam diu saluam florentemque tueatu Quod condemnationem mortuorum illorum attinea deprehendisse se haec omnia, uti commemorata su ita penitus gesta esse. Proinde ut suam in tam atro scelere innocentiam etiam peregrinis regionibus decl rarent, sese, missis e primore nobilitate quibusda postulasse, ut Principalis Celsitudo in publica Reg Comitia redire vellet, id quod etiam cognita Ordinu fide libens praestiterit. Quamobrem quod Princep sibi consuluerit, et his coniuratorum machinationib per media, qualia ratio eius temporis suppeditasse occurrerit, sese unanimi consensu approbare, et po

nam eorum, qui ex praescripto Legis Iuliae in manifestum laesae Maiestatis crimen incurrissent, omni ex parte ratam, firmamque habere, et communibus votis ac paribus omnium suffragiis eos partim fraterni sanguinis, partim totius Christiani orbis proditores pronunciare. Atque hoc se non temere crudeliterve facere, sed hoc maxime consilio, ut his turbulentis (temporibus) exemplo deterriti, tam nefariis machinationibus sese magis imposterum abstineant. Quamvis autem Andreas Bathorius Cardinalis eo tempore, quo haec acciderant, in ditione Transylvanica non fuerit, tamen compertum esse ipsum quoque oblitum suae obligationis, multorumque Principis beneficiorum, coniuratorum consilia non solum intellexisse, sed etiam suggestionibus, ac quibuscunque potuerit modis promovisse. Eum etiam his non contentum, Principis dignitatem non solum in externis regnis, coram multis Principibus aliisque praecipuis viris viva voce diffamasse, sed etiam, ubi id coram praestare nequiverit, varios eosque plurimos famosos libellos huc illuc in varias orbis partes disseminando, omni conatu in id incubuisse, quo dignitatem Principis infamare, omnique contumeliarum genere aspergere posset. Quamobrem, cum sentientes et consentientes pari poena puniantur, Divinorumque oraculorum praeceptis cautum sit, ne quis Principibus populi sui maledicat, Ordines Regni idem et de Andrea Bathorio statuere, quod et supra commemoratis iam pronunciarint, hoc addito, quod cum Principis personam et dignitatem in externis regnis coram multis Principibus infamarit, et talibus ignominiis, quantum in se fuit, involuerit. Orare tamen se Principalem Celsitudinem, ut pro sua Clementia dignetur iis veniam dare, gratiamque erroris facere, qui,

licet in ditione Transylvanica bona sua habeant. u
men adhuc in Polonia Stephano Bathorio famulitii ir
obligati adhaereant, partim vero alibi peregre abs
ita ut ad proxime sequentem Assumptionis Mariae
em, citra ullam tergiversationem, si bona sua recu
rare velint, huc redire, Principique suo fidem oblig
suam velint.

Acta haec conclusaque fuerunt II. die Maii.

LIBER OCTAVVS.

CAPVT PRIMVM.

De adventu Sponsae Viennam Austriae.

Destinatus fuerat nuptiis X. Iulii dies, sed quo-
inus ad eum adduci Sponsa potuerit, in causa fuit,
i supra memoravimus, insperatus sororis Sponsae
›itus, qui postquam iter iam Sponsa cum matre in-
:essa fuisset, ingenti cum omnium dolore et non par-
› coeptae rei impedimento contigerat. Vnde varia
iam hominum iudicia huc illuc sparsa fuere, viduam
rincipem poenitentia facti ductam rem procrastinare,
inani spe Principem lactando, ideo solum moram
ι mora nectere, quo, quis sit Tureicarum molitionum
ventus futurus, certo cognosceretur, tunc eam, si re-
ım Transylvani potirentur, Principi filiam daturam,
ec alia id conditione facturam, nisi victoriam e Tur-
s reportarit. Non minus etiam quidam in id summo
udio incumbebant, et variis libellis famosis huc
luc dispersis Imperatoris, ceterorumque Archidu-
ım, atque adeo viduae ipsius Principis animos aba-
enando id moliebantur, ne Princeps voti de promisso
atrimonio compos tandem ullo modo fieret. Vicit ta-
ıen fortuna Principis, qui eam nunquam hactenus
overcam expertus fuerat, sed inoffensum semper
ius cursum tenuerat. Missis itaque ultro citroque aliis
uper alios nunciis, diem nuptiarum in Augustum men-

sem prorogant utrinque, et quo qu
retur, inter se statuunt. Ceterum
diorque foret Sponsae introduct
quae studio visendi Reginam Pol
sponte sequi decreverat. Adiun
Maximilianum fratrem, item Epis
Martinum Pethe Episcopum Varac
tum Iazoviensem, qui nomine Ca
ciscum Dersffium, qui Maximiliau
nam sustinebat, Demetrium Nap
Agriensem, virum imprimis eruc
tem, Sebastianum Tekelium, Ladi
Nicolaum Cobor, Ladislaum Pet
Varadiensis, et complures alios,
que ipsi Albae de multis rebus gr
collocuti fuimus. Postquam igitur
sitis, iter Sponsa cum matre patr
coepisset, magnis ubique plausib
tandem pervenit, ibique aliquot d
se fessam ex itinere refecit.

CAPVT SECVNI

De adventu Sponsae Carol

Paucis post diebus Sponsa
ibique honorificentissime ab Archi
busque Viennensium ordinibus ex
commorata. Inde profecta Posor
transmissis Leutsoviam, Eperjesi
appulit. Qua re cognita, nova in d
ficumque agmina congratulatum
ullum publicae laetitiae signum pra

fuere Stephanus Bathorius, Franciscus Dobó, Sigismundus Rakoczius, et alii complures, qui, partim ut Imperatori eiusque fratri Maximiliano, partim vero Sigismundo Principi nova regnorum titulorumque occasione aucto gratificarentur, nihil non praestitere, quo suam liberalitatem et congratulationem declararent. Porro cum rumor de Bassae Budensis ceterorumque Barbarorum excursionibus ac insidiis percrebuisset, coepere cunctantius iter facere, et in plerisque civitatibus subsistere. Mox coactis haud contemnendis copiis, nullo unquam die iter inibant, nisi superiori die missis exploratoribus se tuto progredi posse intellexissent. Ad haec instructa etiam agmina praemittebant, quo Turcarum pericula declinarent. Miserat Princeps obviam adventantibus Stephanum Boczkaium, qui Sponsam deduceret. Is dum ingentem Princeps molitur apparatum, missis aliis super alios nunciis eum edocet, ipsos cum faustissima Sponsa iam Cassovia movisse, honestissimum Germanorum Vngarorumque Procerum equitatum cum ea venire, illorum principem et moderatoris loco Sponsae praefectum Maximilianum Archiducem, qui Carolinum usque cum Sponsa venturus esset. Satagebat tunc Princeps in bellicis apparatibus, et quoniam varii de ingenti Tartarorum Turcarumque adventantium multitudine rumores hinc inde spargebantur, varias ipse etiam rationes investigabat, quibus se suamque Provinciam adversus hostiles conatus tueretur. Sed nuptiarum expectatio non parum ab intento belli studio Principis animum averterat. Deferbuerant enim bellici conatus, et nimio ambitae uxoris desiderio generosissimi impetus non parum retepuerant. Incendebat viriles animos eius frequens Mariae Christiernae fama; quam hones-

ta forma, Caesareo genere, celebri pudicitia, summ modestia, et amabili comitate praeditam ex omni sermonibus perceperat. His accedebat chorus mar nalium virtutum etiam supra quam sexus ille pate tur, quibus Princeps adolescens accensus, in legi mum eius amorem se coniecerat. His ergo mo Princeps et simul de voluntate Maximiliani, lite Stephani Boczkai certior factus, ut famam adventus celeritate praeveniret, mutato habitu patrio, vestime italicis indutus, continuatis dies noctesque itineribus rolinum pervenit. Ibi a Maximiliano Archiduce Spon renovatis prius foederis capitibus, pactisque dotalib quasi e manu in manum Principi traditur. Mox lustra copiis et collatis de ratione belli contra Barbaros rendi sententiis atque consiliis, cum multam sibi m salutem dixissent, digressi sunt. Ita Princeps celer quam venerat, domum reversus, adventum Sponsae omnia rectius curarentur, Albae statuit praestol Maximilianus etiam, postquam sororem suam mu benedictionibus cumulatam fausto omine dimisis cum copiis suis Rakomazum regressus est.

CAPVT TERTIVM.

De adventu Sponsae Albam-Iuliam.

Carolino Sponsa cum magna Procerum manu p gressa Somlyoinum, inde Zilahinum atque Almasi venit. Ibi a Stephano Chakio principe iuventu Transylvanicae, magnae spei adolescente, honor centissime in arce sua Almasiensi hospitio cum o comitatu excepta fuit. Inde profecta Claudiopo appulit, civitatem Transylvaniae, in primo sta

aditu, longe quam credere potuisset amoeniorem. Progressi in occursum eius ordines civitatis splendidissime ornati magnis plausibus eam excipiunt, et exceptam in urbem suam introducunt, cuius iam pridem fora, compitaque tricliniis, ac floribus omnique festivitatis genere condecoraverant. Ibi biduum commorata, Tordam, ac inde Enyedinum progreditur, et pari ubique plausu, ac publica cum laetitia excipitur. Princeps morae impatiens, quo suam in optatissimam uxorem affectionem declararet, paucis secum e numero familiarium assumptis (quo ipso tempore et nos carmen votivum, verissimam futurae de Turcis victoriae divinationem, illustri cum eius gratia . . . . . ei iamiam accessura coram obtulimus) Enyedinum ad eam accurrit, ibique celebrata festivitate extemporanea eadem rursus nocte rediit. Sed et Sponsa postridie Tövissinum progressa est, ibi ex composito nocte traducta Sponsum sibi occurrentem expectare statuit. Princeps simul ac diluculo primo, Sponsam iter coepisse cognovit, et ad unum lapidem circiter urbi appropinquasse accepit, cum singulari pompa et honorificentissimo Procerum equitatu confestim ei occurrit. Praemiserat Sponsae carpentum auratum, et splendidissime omnibus partibus ac numeris absolutissimum, ex quo descendentem virginem hilaris Princeps pro utriusque dignitate excepit, et postquam mutuam sibi salutem dixissent, et sermones quosdam ultro citroque habuissent, iunctis agminibus Albam-Iuliam advenere. Id vero tanto cum populorum plausu et timpanorum tubarumque sonitu factum est, ut aliquid supra usitatum modum celebratissimae festivitatis spectatum fuisse credideris. Postquam ornatissimae et splendidissimae equitum turmae peditumque ca-

tervae urbem invectae densato ordine honoris gra constitissent, tandem Sponsam cum matre aurato carpento invectam tantum laetitiae iuxta ac admi tionis circumstantium coronae conciliavit, ut non habitu Venerem, Dianam pudicitia, et loquela prud tiaque Palladem, ex omni parte referre videretur. Cu ad fores aedis maioris divo Michaeli Archangelo sac rae pervenissent, Sponsa cum Sponso, matreque, a praecipuis quibusque Proceribus templum ingredi untur. Ibi altari asistentes gratias Deo ter Optimo Maximo pro feliciter exantlato itinere totis pectoribus agunt, et ut felix, faustusque foret eorum adventus, ardentibus votis Deum precantur. Mox communibus omnium votis, ac faustis ominibus accumulati, pedibus Aulam ingrediuntur, cum Proceres omnes atque pontifices Principem praecederent, Sponsa vero cum matre ac cetero matronarum ancillarumque agmine maritum in medio procedentem verecunde subsequeretur. Actum hoc fuit I. die Augusti.

CAPVT QVARTVM.

De nuptiis Sigismundi Principis cum Maria Christierna celebratis.

Ingressi Palatium, eum, sequentemque diem capiendae quietis gratia seorsim transegere. Tertio post die Stephanus Boczkaius, qui et cognatione Principis, et legationis primatu, et fide in Principem singulari, multisque ab initis periculis satis superque cognitus, hoc facere iure videbatur, ut suam in hac publica omnium laetitia affectionem declararet, magnificentis-

simum eis convivium exhibuit. In eo festivissime Principes excepti donatique, singulari tandem sub vesperum pompa in arcem rediere, ibique diem dominicum solemnitatibus nuptialibus destinatum quiete praestolavere. Eo adventante, circiter horam nonam matutinam templum Sponsus cum Sponsa solemniter introducti, concionem sacram audiverunt, mox inde egressi regium nuptialeque convivium celebravere. Eo absoluto in templum rursus regrediuntur, et orationem latinam ab Alphonso Carillio Hispano Theologiae Doctore habitam sua praesentia ornant. In ea Alphonsus celebrata Austriacae Bathoriaeque familiae, cum antiquitate, tum dignitate, quantas haec antiquissimarum duarum familiarum copulatio, potentissimorumque regnorum connexio habitura sit commoditates, et quantum paritura emolumentorum, copiose declarat, omnibusque faustis tantorum Principum nuptias prosequitur. His confectis in Palatium redeunt, et epulas vespertinas ingenti cum plausu celebrant. — Postridie Principem Caesareoque genero natam uxorem solenni cum pompa introducentes in templum, et altari assistentes Alphonsus e vicecomitibus Mediolanensibus, Episcopus Cerviensis, et nuncius pro tempore apostolicus, solenni ritu confirmavit, et faustis omnibus sacratissimas hasce nuptias pro more prosecutus est. Mox templo egressi epulis se populumque refecere. Sed ne plures (uti in regum principumque matrimoniis celebrandis fieri solet) nuptialibus festivitatibus dies tribuerentur, epulum publicum daretur, varia spectaculorum genera ederentur, equestriave certamina exercerentur, missilia spargerentur, cetera ad ostentandam publicae laetitiae significationem accommodata administrarentur, rumori-

bus adventantium Turcarum, et variis belli apparat curis impediti fuere.

Proinde ne et inani sumptu aerarium exhau retur, et superfluorum ludorum cura tempus rei b gerendae efflueret, placuit mature finem nup imponi. Ita sequenti Martis die innumera ex singu oppidis et civitatibus, item Optimatibus ac Proceri Sigismundo Principi Mariaeque Christiernae obla sunt munera. Quin etiam a ceteris Christianae reipu cae potestatibus pretiosa sunt missa donaria, qui Principis aerarium ne exigua quidem sui parte co pletum est. In iis primas tenuere Pontifex ipse Roma nus, qui aliquam reliquiarum divae Elisabethae nostr tis partem pro munere misisse fertur. Ad haec Im perator ipse Romanorum, et Matthias, Maximilian que Archiduces, Franciscus item Dobó et complu alii Proceres Vngariae Transylvaniaeque vasa aur argenteaque, et gemmatas cruces variis pretiosor lapidum ornamentis decoratas misere. Sed vicit om um magnificentiam Matthiae Archiducis donarium, t carbunculis et adamantibus, saphiris, smaragdis, terisque gemmarum generibus illustratum, ut a p tis eius rei artificibus ne paucis quidem aureorum mil bus illud aestimatum fuerit.

CAPVT QVINTVM.

De clade liberorum peditum Transalpinorum Ist transgressorum.

Antequam Sponsa in Transylvaniam adducta ret, liberi pedites, qui sub auspiciis Sigismundi Pri cipis merebant, et fines provinciarum contra subi

Barbarorum incursiones tutabantur, fortunae periculum facturi, Danubium transmiserant, et vastatis longe lateque circumiacentibus locis, arcem Bodva expugnare statuerant. Inaudierant id Turcae, et mandato Caesaris magnas copias duce Ferhato Bassa coegerant, quibus, dum iustus exercitus Constantinopoli appropinquaret, impetus depopulationesque Moldavorum et Transylvanorum coercerent. Sed nec Vngaros id latuit, quando exploratores missi ingentem Turcarum multitudinem coactam significarent, et ni sibi mature remenso Danubio consulerent, iamiam eos affore, et extremam iis internecionem allaturos praenunciaverant. Verumenimvero promiscua hominum colluvies, armis quidem tractandis sat idonea, sed compluribus superioris brumae successibus iusto plus elata, nec ab exploratoribus persuaderi, nec a prudentioribus ducibus compelli potuit, quominus cum ingenti Barbarorum multitudine iamiam in horas affutura confligeret. Ita cum obviam Turcis occurrissent, et multis horis eousque praelium pauci contra multos sustinussent, quoad viribus et pulvere tormentario deficerent: tandem superveniente nova veteranorum Barbarorum manu, fugam arripere coguntur. Instant fugientibus nostris Barbari, cumque superiorum memoria cladium magis atque magis inflammarentur, ingenti usquequaque in eos caede desaeviunt. Nostri cum a fronte Danubium, a tergo Barbaros haberent, ignari quo se reciperent, cum omnem salutis spem in forti pugna positum viderent, cruentissimam hostibus victoriam relinquere statuerunt. Ita fortissime pugnando, et maiorem, quam pro numero, Barbarorum stragem edendo, miserrimam mortem oppetierunt, et aliis, ne nimia temeritate se pessumdare satagerent, neve hos-

tes contemnere asuescerent, lamentabile documentum praebuerunt. Perierunt ex iis ad tria circiter millia et quingentos, cum ex tanto numero vix decem Danubio utut potuerunt superato incolumes in castra rediissent. Magnam haec nostrorum clades Barbaris spem atque fiduciam melioris fortunae attulit, occasionemque omnis nostrorum postea victoriae praebuisse videtur: nisi enim haec clades eos animasset: vix certe ac ne vix quidem tantum sibi (animum) sumere ausi forent, ut traiecto Danubio Transalpinam invaderent. Nunc cum maiorem Dacicae iuventutis florem ea clade absumptum indicarent, non amplius inter victoriam suam, et internecionem nostrorum putarunt interesse spatii, quam quod Danubius utriusque partis exercitibus interposuisset. Ita divina benignitas saepe etiam mala in commoda suis vertere solet fidelibus.

CAPVT SEXTVM.

De capto Bokczia castello.

Cognita hac clade suorum, Sigismundus Princeps vehementer indoluit, et ut aliquo successu haec macula deleretur, simul ut futurae nuptiae aliquo secundioris fortunae afflatu decorarentur, missis nunciis Georgio Barbély, quem Lugasiensi orae principalis capitanei nomine praefecerat, solennique iuramento inauguraverat, pro authoritate . . . . . , ut captata subinde occasione, levibus, quod bene verteret, velitationibus fortunae periculum faceret. Is assumpta confestim aliquanta suorum manu, Bokcziam imprimis Castellum spontanea deditione cepit. Quadraginta in

o fuerant Barbarorum, qui quamvis impares numero, amen castellum dedituri non fuerant, nisi nova nostrorum solertia militum territi invitissimi id facere coacti uissent. Vngarici enim pedites, Moscovitico antea bello docti, structis subterraneis cuniculis in ipsum castellum penetraverant, apertisque subdiu foraminibus nsuperstantes Barbaros adinstar antipodum sclopeis fulminabant, miro certe ac prioribus seculis propemodum inaudito stratagemate, cum interim Turae nulla iis ratione officere possent. His igitur et imilibus nostrorum inventionibus territi, castellum ediderunt, et ne a liberis peditibus violarentur, in astris nostrorum detenti, et post captum Varsóczium ncolumes ex pacto dimissi fuere. Postquam Tömesarum ad Bassam pervenerunt, increpati, quod tam eleriter se dedidissent, responderunt, mira se hostium solertia, ac propemodum miraculosa fortitudine victos id fecisse: Esse siquidem inter eos, cum alia mnia artificum genera, tum lapicidas complures, qui ubterraneis factis cuniculis in medium castelli nullo egotio penetrassent, et instar Antichtonum ex visceibus terrae insuperstantes bombardis fulminassent. nterrogati de praefecto hostium, responderunt um nec manuum nec pedum compotem esse: interim amen prudentia et ferocia praeditum fortiter omnia ocationis suae munia exequi. Ipsos vero milites toos, quanti quanti essent, cataphractos esse significaverunt. His commotus Bassa succensere iis, quod sacerdos seu sacrorum praefectus (Hociam ipsi appellant), usurpata pro dignatate religionis loquendi libertate, respondit Bassae: paratum se fore, ut vivus excorietur, si fugam illi arrepturi forent. Ita comprehendi eum Bassa, et vinctum, quoad salvus inde

reversurus captivos hostes adduceret; asservari iussit. Tanta initio belli huius Barbaros insolentia, confidentiaque sui, plane ceperat stolida.

CAPVT SEPTIMVM.

De capto Varsoczio castello, et direpto cum circumiacentibus pagis, oppido Jófeö.

Capto in hunc modum Bokczia castello: Georgius cursum victoriae continuandum ratus, missis cum Ioanne Lugosio ducentis equitibus et quinquaginta peditibus, praeire eos et interceptis commeatibus circumequitare Varsoczium castellum iussit. Praeerat id temporis Varsoczio Deli Kurtius Agamanu strenuus, idque delecta sibi quadringentorum circiter evocatorum manu egregie munierat; qui e primo statim impetu antecursores illos adortus fuiset; nae, dum a subsequentibus adiuti forent, nostros omnes ad unum trucidare potuissent. Sed adventantibus Vngaris, Turcae primum eos armenta esse credere, mox cognito hostium adventu emissis aliquot peditibus eos impetere. Nostri facto in Barbaros impetu in arcem eos fugavere, qui obstructis statim, ut in eiusmodi re fieri consuevit, portis, ad toleranda se obsidionem accinxere. Emanserat quidam praecipuae dignitatis Turca, ad quem persequendum missus statim est Ladislaus Pattantyus, ex cuius fideli narratione hoc scribimus, eum decem aliis selectis equitibus, qui Barbaros non assecuti, advesperascente die in castra redierunt. Advenerat interim robur exercitus nostrorum, indagineque castrorum munitione-

circumvenerat. Erat Varsoczium duplici fossa, tribusque parietibus incrustatis et sudibus stipitibusque in exteriore pomoerio hinc inde transversum defixis egregie munitum. Proinde cum deditione non impetrata, tormentis bellicis frustra parietes impeti viderentur: congestis confestim aridorum lignorum sarmentorumque fasciculis, et cum fumigationes eiaculationum prospectum hostium impedirent, muris ipsis propius admotis incendium castello inferunt. Id statim secundo vento dei providentia aspirante celeriter dilatum, ita omnes parietes quaquaversus corripuit, ut omnem hostibus exitum praeriperet. Fuerat pseudothyrum ex cloaca quadam subterranea in muros factum. Eo aperto, excrementis cooperti circiter ducenti, prae impatientia incendii foras se eiicientes, ab observantibus illic peditibus singillatim trucidati fuere. Reliqui omnes vel incendio absumpti, vel a militibus inter flammas parietumque minas irrumpentibus sine ullo prorsus sexus aut aetatis discrimine trucidati fuere. Ipse Deli Kurtius castelli praefectus ex muris miranda agilitate praeacutos illos sudes cum transiluisset, et ad vineta cursu evasisset, ibidem a nostris interfectus est. Reliqui eius exemplum infelici eventu secuturi, vel stipitibus, stimulisque hinc inde defixis insiliebant, seipsique inopinantes induebant, vel in scrobes delapsi transfodiebant, aut a nostris circumventi trucidabantur. Tres duntaxat vivi capti, et ad Georgium ducti, inspectantibus deditiis Bokcziensibus, sine ulla commiseratione in terrorem reliquorum trucidati fuere. Bokczienses uti dictum est, dimissi, et ad Tömösvariensem profecti. His irritati Barbari, qui Lippae, Gyulae, Csanadi et Ienei erant, et simul fama nuptiarum ad

spem praedae erecti, quo die Sponsa Albam introducta fuit, oppidum Jófeö (latine bonam herbam nominare poterimus) cum circumiacentibus septem pagis depopulati fuere, et paucis ablatis vindictae studio omnes propemodum pari crudelitate absumpsere. Eadem fortuna circa Varadinum etiam grassati, aliquantulam sub tempus nuptiarum praedam abegere. Quae cum Principi innotuissent, supra quam cuique credibile sit, indolens et excandescens, tantam suorum cladem primo quoque tempore ulcisci statuit. Proinde delecto confestim habito certam cum iis militibus, qui Jófeö avocati fuerant, nobilium manum ablegat, iisque serio mandat, ut tantam miserae plebis lanienam ulturi, Tövaradgiam oppidum Turcicae ditionis diripiant, et superiorem Jofeö cladem simili incommodo illato compensent. Itaque accepto hoc Principis mandato, quam possunt celerrime in hosticum ducunt, et simulac ad oppidum noctu pervenerunt, comparatis omnibus, quae ad oppugnationem (necessaria), aggrediuntur. Oppidum vero per vim nullo fere cum periculo suorum capiunt, incendunt, diripiunt; Turcas omnes, qui ducenti circiter in eo fuerant, trucidant, senis duntaxat eorum de muro desilientibus, quod sperarent transacto Marusio flumine salutem se consecuturos. Verum ii etiam a nostris intercepti fuere, atque in captivitatem abducti.

CAPVT OCTAVVM.

De dimissa a Principe Socru, captoque Facziado.

Multis uno eodemque tempore curis, cum genio gaudio vacare deberet, Princeps obruebatur. Nam ingentem Tartarorum multitudinem ex Scythia pro-

esse, et iamiam in fines Transylvanicas irrupturam certis rumoribus nunciabatur, et exercitus Caesaris Turcici immani cum apparatu in Transalpinam duce Ferhato Bassa transire conabatur, quin et Bassa Tömösvariensis, coactis octo circiter millibus hominum, palam Georgio Borbély praefecto Lugosiensis orae superbe denunciaverat, se quoque ad solennitates nuptiarum Principis celebrandas pro iure vicinitatis affuturum. Cui Georgius ex nomine suo, scommatis occasionem nactus, quando Tonsor cognominabatur, missis pariter rusticanis quibusdam internunciis responderat, expectaturum se Bassae adventum, et eum, cum sit ipse Tonsor, quo mundior comptiorque ad sacrum nuptiale accederet, Bassae prius crines abrasurum. Princeps tot tantisque curis distractus, nequaquam animum despondendum ratus, peractis obiter, uti memoravimus, nuptiis, Cibinium visendi gratia Socrum deduxit. Mox cum rumor adventantium Barbarorum magis atque magis in dies invalesceret, sine mora reductam inde Matrem magnificeque donatam, Thasnadinum usque comitatus est. Inde reversus copias undique proposito edicto severissime Albam Iuliam convenire iussit. Iam vero Georgius Borbély, admonitus a Principe ut aliquod fortunae periculum faceret, Facziadum obsederat, et ut se dederent, missis pro more caduceatoribus, praesidiarios monuerat. Illi cum superbi primum fiducia adventantis Bassae, qui iureiurando promiserat maturam se opem illis allaturum, deditionem arcis recusassent, et turpem superioris autumni repulsam nostris objectassent, tandem reformidato incendio, quod a nostris castello intentabatur, eiectis extra pomoeria in deditionis signum pileis, hac conditione arcem Barbari tradidere,

ut salvis corporibus abire liceret. Ita ingressi nostri arcem occupant, et Turcas ex compacto inde educt dimittere statuunt. Sed cum prohibere Georgius n posset, ne vim eis liberi pedites inferrent, horto qu dam primum includi, deinde in arcem deduci, ibiq vinctos asservari iussit, donec quis eventus proeli cum Tömösváriensi Bassa conflictus esset futurus quem iam adventare compertum erat, cognosceret Factum hoc fuit die. . . .

CAPVT NONVM.

De profligato Tömösvariensis Bassae exercitu, c Lippensi ac Ieneiensi Begis.

Capto in hunc modum Facziado, eique Petr Barrabásio duce peditum rubei ordinis in Marosiensi de, praeposito, certe et pio, et non minus consiliiis, qu manu prompto, rerumque bellicarum experientia lau tissimo, dispositis hinc inde custodibus, diligentissi omnes vigilare Georgius iussit, haud ignarus Töm variensem Facziadiensibus subsidio venturum. Pr miserat Georgius ad excubias selectos aliquot equi duce Ioanne Lugosio veterano bellatore, eisque iuss rat ut adventum Barbarorum mature sibi significare Illi mandata fideliter executi, primo diluculo castra redeunt, et Bassam cum magna manu iamia affore nunciant. Georgius, cum nullam aliam salu rationem videret, quam quae in dextra victrici fo quamvis hostibus numero impar: tamen subsidia ab animi magnitudine sumendum ratus, rem pug statuit committere. Proinde dato signo omnes ad ar

infestim vocat, et tormentis ante aciem constitutis copias pro ratione temporis ac loci disponit. Erat nostris ex adverso collis quidam, ex quo Barbaris in nostros decurrendum erat. Eo cum antecursores eorum devenissent, animadversum est ab Vngaris, lineas cuspidibus hastarum ornamenti gratia pro more additas, aspirantibus ventis versus exercitum nostrum impelli. Id primum fuit boni ominis loco a nostris acceptum. Interim et Bassa ipsemet cum universo suorum exercitu colli insistens, tormenta confestim in subiectam nostrorum aciem dirigit, contemptaque paucitate citra ullam timoris significationem in eos excelso animo decurrere pergit. Vix acies utrinque dispositae fuerant, cum Turcae priores tormenta in nostros exonerant, ingentique clamore irruunt. Mira certe res fuit, et soli Divinae Providentiae adscribenda, quod globis hostilibus acies nostrorum supervolantibus nihil detrimenti eo genere militibus nostris illatum fuerit, cum e contrario primis statim Vngarorum eiaculationibus plurimi ex Barbaris protriti, pulvereque tormentario forte incenso magna illis strages illata fuerit. Invecti tamen sunt fortiter Barbari in nostros, et cum pedites Saxonicos, aliosve, qui primam aciem sustinebant, primo statim impetu inclinassent, ceteramque Vngarorum partem circumvenire contenderent, ab equitibus excepti, praelio non diu tolerato in fugam confestim convertuntur. Instant fugientibus nostri et cum cedere eos viderent, magis ac magis dispalatos impellunt. Quae dum ibi geruntur, interim Turcae, quos in arce captivos asservatos dixeramus, cognito Bassae adventu vinculis sese soluerant, et prout quemque sors armaverat, aedibus illis, ubi asservabantur, pulvere clanculum tormentario supposito tur-

rim quandam disiecerant. Eo indicio et fraude Turcarum cognita, Petrus Barrabási milites ad arma exclamat, et post acerrimum cum iis conflictum, cum ipse fortissime pugnando vulnus in brachio accepisset, eos omnes ad unum vindictae studio trucidant, ut q deditionis inducias violassent, dignas perfidiae poenas luerent. Mox moenibus assistens Barrabásius, alta voce Vngaros, qui extra castellum cum iusto Temesvariensis Bassae exercitu decertabant, animat, et modo paucitatem hostium, modo fugam ingeminat, et r in nomine Salvatoris, quem illi persequuntur, fortit contra Christiani nominis hostes dimicent, instant eos hortatur. Ita Turcae tam in arce ad tercen circiter caesi, quam extra arcem fusi fugatique admodum cruentam nostris victoriam reliquerunt. Pe ierant enim ex Vngaris fere ducenti, cum ex Bar ris pauci admodum evasissent. In iis et Bassa cum in proximas sylvas elapsus esset, a quodam Tu cico pedite loci perito in tutum abductus fuit, ignar paucis post diebus miseriorem sibi cum tota fam cladem degustandam esse. Capti sunt cum paucis al busdam selectioribus Cziaferus Begus Ieneiensis, et aetate et longa vicinitatis Transylvanicarumq legationum usu longe versatissimus, qui totius hui motus bellici cum Sinano causa caputque fuer Memhetus item Begus Lippensis, Bassae olim Bud sis filius, aetate florida, corpore obesiore, quoc postea praesente etiam Memheto Bassa, de bellis Pe sicis, Turcicisque historiis, ac variis rebus nos etia ipsi Albae collocuti fuimus. Insecuti sunt nostri fu entes Barbaros ad tria circiter milliaria, sed relic mandato ducum regressis, non desiit persequi hos Ladislaus Pattantyus, cum IV aliis comitibus, qui

diu pauci Barbaros complures insecuti fuissent, tandem reversi fugientibus aliis occurrerunt, et duos ex iis captos reduxerunt, egregiamque laudem a Georgio, praeda privati, reportaverunt. Manubiae tamen reliquae omnes militi concessae. Begi duo Albam Iuliam cum aliquot signis ad Principem deducti. Postquam in conspectum eius honorifice allati sunt, Princeps Cziafero originem causamque totius huius belli exprobrat, et divino iudicio eos puniri significat, quando partim crebris depopulationibus, violatisque finibus, partim extraordinariis postulatis, legatisque suis superbe et crudeliter habitis, foedus ipsi contra ius gentium violassent. Illi cum paucis sese excusassent, et maxima quaque demissionis significatione, favorem Principalis Maiestatis conciliare sibi conati fuissent, Ujvarinum adducti, ibique in carcerem compacti fuere. Devictis in hunc modum Barbaris, dum nostri Lippam contendunt, Turcae, qui Eperjesi erant, metu eorum, quae Facziadensibus evenisse audiverant, igne tectis iniecto castellum inflammant, ipsique ex eo profugiunt. Solymosienses etiam eandem veriti fortunam, castellum deserunt, et qua cuique commodissimum ac proximum fuit, diffugiunt.

CAPVT DECIMVM.

De capta Lippa, Pankota, Siri, Aradoque.

Georgius Borbély interim mandato Principis cursum victoriae ex praescripto militiae continuandum ratus, Lippam ducit, eamque quantis

potest copiis obsidet. Est Lippa, uti supra quoq commemoravimus, ad Marusium fluvium sita urb et arce et muris non vulgariter munita. Eo n tri cum venissent, missis primum nunciis urbem cum arce dedi postulavere. Responderunt Barbari in num esse eorum postulatum, qui bene scirent urb illam ante XLIV annos vix a duorum potentissi rum Regnorum populis capi potuisse. Nostri non v bis, sed armis opus sibi esse rati, arctissima co tim obsidione urbem circumveniunt, et partim t mentis bellicis ex monte, qui magno eius incomm una ex parte arci imminet, in muros intonant, par ad incendium sese parant. Coegerant Barbari C fere agrestes in arcem, eorumque opera in defend da arce ac validissimis quibusque ministeriis obeund uti constituerant. Id quo illi fidelius exequeren primum eis perpetuam a tributis immunitatem. n singulos binosve menstrui stipendii nomine tale promittere, interim ad durissima quaeque labor pericula adigere, et primis ex hostium ictibus ob re. Illorum aliqui data noctu occasione fuga elaps nostros se receperunt, et ubi essent moenia quatien significaverunt, formidinemque Turcarum retuler Hostes enim visa nostrorum alacritate, in primo tim congressu, animos desponderant. Sed ne d tionem facerent, sola relictae Pauli Markházi quo supra diximus, cohortatione impediti fuer Nostri igitur praeparatis ad incendendam urbem bus necessariis, primo diluculo magno cum im ad moenia coeperunt ruere. Qua re visa, Ba supra modum exanimati, proiectis extra po ria pileis, significant se, si facultas colloquii detu deditione urbis acturos, eamque bonis condition

facere non recusaturos. Georgius comperta magno cum animi sui dolore, communi totaque cum selectioribus ducibus tormentarii pulveris inopia, satiusque ratus incruentam victoriam, quam opulentam praedam adipisci, armatos eos relictis impedimentis excedere iubet. Id cum Barbari recusarent, et cum binis se equis, ac aliquot curribus oneratis excessuros praetenderent, quamvis militibus, quorum plerique, avidi praedae, quanta pulveris penuria laboraretur, quove esset in periculo res, ignorabant, diu multumque refragantibus, assensit Barbaris Georgius, eumque diem cum sequenti nocte ipsis concessit. Illi convasatis pretiosis quibusque rebus, postero die arcem dedunt, et ex compacto una cum supellectili, quam secum avehere potuerunt, salvi dimissi sunt. Sed cum liberi pedites praedam sibi ereptam indignarentur, ac proinde vim Barbaris abeuntibus minitarentur, Georgius Dux, ne violata fide ceteros ad deditionem arcium faciendam pertinaciores redderet, ad aliquot eos milliaria, missa mediocri manu, deduxit, et ab omni prohibitos iniuria, saluos omnes dimisit. Remanserat unus ex iis nescio quo casu, et ad Georgium ductus, cum lacrymis eum oraverat, ut ad reliquos duceretur. Eum Ladislaus Pattantyus Vngarico pileo, ne a liberis peditibus agnosceretur, indutum, ad ceteros Barbaros iam progressos deduxit. Is cum nihil haberet, quo salutis suae authorem remuneraretur, datis aliquot in praesentiarum nummis, velle se dixit Gyulae illi gratias pro praestito tanti momenti officio agere, quando Vngaros propediem illuc ituros certo sciret. Ita Lippam nostri fere nullo cum periculo negotiove recuperavere, quam maiores ante XLIV annos, ingenti cum exercitu, quippe qui ad centum millia ar-

matorum continuerit, vix Turcis adimere potuerunt: proximo statim anno rursus amiserant. Tanta h· tempore Dei providentia nostris affulserat, et damn· ubique Barbaris ingruebat. Audita hac Lippensiu deditione Barbari, qui Világosvári, Pankotae, Sz. Cianadi et Aradi erant, similem fortunam veriti: sertis castellis, qua cuique proximum fuit, diffugere

LIBER NONVS.

CAPVT PRIMVM.

'e obsesso Strigonio, et profligatis Bassarum copiis.

Nondum Sponsa in Transylvaniam adducta fue-
ıt, nec quicquam Transylvani contra Turcas adhuc
› anno praestiterant, cum Rudolphus Caesar collectas
ıtaphractorum equitum ac peditum Germanicorum co-
ias, adiuncta iis selectissima Vngarorum manu, duce
[atthia fratre, ac legato eius Carolo comite Mansfel-
ensi, Petri Ernesti Gubernatoris Lucelburgensis filio,
ıem paulo ante Pragae Principis dignitate ornaverat,
xercituique christiano ob eximiam rei militaris scien-
am praefecerat, ad obsidionem Strigonii proficisci ius-
it. Is, ut erat et consilio promptissimus et manu for-
ssimus, omnibusque imperatoris virtutibus propemo-
um incomparabilis, ac singularis solertiae specimina
ı belgicis ac gallicis bellis ediderat, accepto impe-
o Iaurinum fame expugnandum ratus, quam ei mi-
are videretur, recta Strigonium duxit, arctissimaque
lud obsidione circumvenit Calendis Iulii, ac statim
[onis oppugnare coepit. Interim ex diuturna bellandi
›nsuetudine satis edoctus, tenerosque novorum Ty-
›num ex Germania evocatorum animos Turcicis prae-
andi moribus imbuendos ratus, variis eos stratage-
ıatibus ad audaciam fortitudinemque assuefecerat.
›rat e regione arcis Strigoniensis in boreali ripa Da-

nubii situm castellum, quod Kokero incolae nomina-
bant, ex quo in arcem aditus Turcis Danubio subre-
tis patebat. Id Nicolaus Pálffi Vngarus obsedit, a
tandem XIV. die Iulii veteris vi expugnavit. Ea
cognita Osmanus Bassa Budensis, ut maturam Stri-
niensibus opem ferret, Bassas Bosniae Sophiaeque cu
quatuor aliis pariter Bassis, finitimarumque arcium
praefectis convocat. Illi coactis septemdecim equit
et tredecim circiter peditum millibus quinto obsidio
die in hostes duxerunt, hoc consilio ut castra nostr
rum ex improviso invaderent. Simulac eo venera
positis confestim castris aliquot selecta equitum m
lia duces emisere, qui nostrorum animos, situmq
castrorum explorarent. Illi mandata ducum exeq
castra nostrorum intantum aggeribus, fossaque mun
compererunt, ut maximum quantumque impetum to
ratura viderentur. Appropinquantibus Barbaris pe
numero nostrorum equites occurrerunt, eumque di
levibus utrinque velitationibus transegere. Postri
summo diluculo Barbari rursus magno numero cast
erumpunt, ut stagna, quibus castra nostrorum mun
bantur, explorarent. Mox ea re perfecta excubias n
strorum, quae pro castris erant, invadere statuunt.
ne fieret, Mansfeldius missis confestim duobus eq
tum millibus, Barbaros in fugam vertit, et in castra c
que fugientes caedit. Ea re Turcis tantus confesti
metus incessit, ut collectis plurimi tabernaculis fugae
arripere conati sint. Verumenimvero resumptis re
sum animis, alteram castrorum partem maiore numer
aggredi statuerunt, et ad ripam usque Danubii pr
cesserunt. Sed Mansfeldius tria rursus equitum m
lia illis occurrere iussit, eo effectu, ut partim caes
partim captis compluribus, reliquam Barbarorum p

m in castra usque caeciderit. Hic vero a nostris erro-
ne an temeritate nonnihil peccatum fuisse eventus
se ostendit. Nam cum fusis fugatisque ad suos hos-
ıus voti sui compotes facti retro confestim signa
ferre debuerint: ipsi praeceptorum militiae obliti,
mdiu pro castris Barbarorum substiterunt, donec
atium illis iusto exercitu contra se veniendi darent.
› factum est, ut amissis vulneratisque suorum du-
ntis, fugam ad suos arripuerint. Quibus tamen cum
ansfeldius excelso animo occurrisset, et pro castris
s consistere iussisset, Turcae fugam illam, paucorum-
ıe cladem pro victoria interpretati, advesperascente
m die ad suos redierunt. Postero die ex omnibus
rtibus in conspectum se rursus Barbari dedere, et
›ntem a Carolo Magno appellatum, quem nostri val-
aggeribusque munitum in futuros oppugnandae ur-
ı usus occupaverant, magno cum impetu petivere,
d fortiter a nostris repulsi fuere. Verumtamen
ansfeldius cognito magnam nostris stragem bom-
rdis inferri, instructis confestim quatuor equitum,
obus peditum millibus, subsidio nostris laboranti-
ıs occurrit, fusisque ac fugatis hostibus castra tandem
ːtu oppugnationis omni liberavit. Emicuit in eo
aelio, praeter alios, virtus imprimis Burgravii, Mar-
avii et Ioannis Medices, qui egregium tunc virtutis
ecimen edidere. Hostes autem omissa in praesens
strorum Germanicorum oppugnatione, cum universo
ercitu in eum campum venere, unde Mansfeldius
ierat. Sed Carolus ex munitionibus suis tanta assi-
itate in eos fulminavit, ut tandem inde eos abegerit,
vergente ad occasum sole, in sua ipsorum eos castra
dire coegerit. Interim praefectus munitionum et vinea-
m, quibus urbs circumdata fuerat, Mansfeldium cer-

tiorem fecerat de inopia commeatus, eumque rogaverat, ut mature necessaria suppeditaret. Mansfeldius igitur summo diluculo duo maiora tormenta cum centum peditibus ac reliquo commeatu misit iis, qui vineis praesidio relicti fuerant. Ea dum Mansfeldius cum praesidio avehit, urbemque propius accedit, fit certior a Mengbreutero. et aliis super alios nunciis, Bassas cum universo exercitu ac impedimentis ex altera montis parte nostris appropinquare, et quantum coniectura provideri posset, ad montem Sancti Georgii eo consilio tendere, ut inde ad nostros summa vi decurrerent. Ea re cognita Carolus, paucis ad fortiter pugnandum milites cohortatus, copias e castris protinus educit, et equitum peditumque aciem summo consilio instruit, eamque quatuor maioribus pluribusque currulibus tormentis egregie munit. Quibus omnibus rite dispositis, iubet universos ac singulos genibus flexis, ardentes ad DEVM Saluatoremque Christum pro Victoria preces fundere. Ita in nomine Domini obviam hostibus processere, alacres omnes, et parati manus fortiter cum barbaris conserere. Turcae simili arte copiis dispositis, datoque pugnae signo, viginti tormenta in nostros confestim explosere. Sed irrito eventu. Nemo enim Dei beneficio ex nostris ictu eorum laesus fuit, nedum absumptus. Quare alacriores nostri facti promotis aciebus uno omnes impetu, inclamato Saluatoris IESV nomine, in hostes irruerunt. Mira certe res fuit, et Divinae providentiae adscribenda, quod Barbari sine ulla mora tanquam ex composito in fugam se coniecerint, confusisque ordinibus, ac desertis tormentis impedimentisque ceteris praecipiti fuga proxima vineta petierint. Carolus visa hostium fuga, misit confestim aliquem numerum Vngarorum equitum, qui fu-

gientes insequerentur. Turcarum fugientium plerique monte, qui bina nostrorum castra interiacebat, fuga superato, subsidio iis accurrere, qui cum exercitu comitis a Schwartzenberg decertabant. — Is cum suis equitibus strenue admodum se gessit, adeo, ut quamvis cum sex equitum Barbarorum millibus conflixerit, tamen eos numero impar profligaverit, et ad unum milliare fugientes persecutus fuerit, complures caeciderit, et quingentos circiter equos ceperit. Interim Mansfeldius cum robore exercitus sub vinetis substiterat, ut Turcas ex iis depulsos exciperet. Pedites enim nostrates, quos ad id eo missos supra commemoravimus, dispalatos Barbaros persequebantur, et ex iugo montis in utraque latera a nostris utrinque equitibus obsessa depellebant. Haud absimiliter interim praesidia Palatini Electoris, qui Imperio Margravii subiacebant, et Vngarici nominis equites acerrimum inter vineta cum Barbaris praelium conserebant, eo eventu, ut quingenti ex Vngaris equitibus subsidiariis fugientes Turcas praevenientes, magna eos strage affecerint. Interim ne et obsessi occasioni defuisse viderentur, cum decem vexillationibus urbe eruperunt, et associatis sibi e numero recentium copiarum non paucis, rursus, perruptis vineis munitionibusque nostrorum, in urbem se recipere conati fuerunt. Sed a nostris reiecti, et magna ex parte caesi fuere, tanto numero, ut vix peremptorum cadavera eo die ex fossis eiici potuerint. Periere in eo ad munitiones conflictu IV custodes munitionum, et quinquaginta pedites Vngarici. His rebus in hunc modum confectis Carolus, ne milite labore praelii fervoreque solis fessos ampli garet, copias reduxit, et ad suas quibu nes redire iussit. Rosambum Vicecar

egregium fortitudinis specimen in eo conflictu edi-
rat, cum mille selectis circiter equitibus ad diripien-
Turcarum castra ire iussit. Sed Turcae panico ir
antea terrore consternati, non expectatis nostris pra-
cipiti fuga salutem sibi quaesierunt, relictis C
circiter camelis, ceterisque impedimentis omnibus
quae nostri per otium postea diripuerunt. Capta si-
na viginti septem, tormenta viginti novem. Caesi
quinque millia hostium: complura capta, cum e nostris
non multi Dei beneficio eo praelio desiderati fu-
sent. Actum hoc est XXV. Iulii nostri.

Invenerunt in arce Granensi nostri duas subter-
raneas cellas, semiputribus Barbarorum cadaveribus
oppletas, quae ideo Turcae occultaverant, ne vi
aspectus eorum ceteris formidinem, vel teterrimus
odor pestilentos sanis morbos conciliarent. Incidit de-
ditio Strigonii in diem Sabbathi, postquam integris
quinque septimanis acerrima eius oppugnatio dura-
set. Proinde exportatis per agrestes cadaveribus
omnibusque locis expurgatis, postero die Dominico
arcem nostri ingressi Sacra ibi celebravere, et arden-
tes DEO Optimo Maximo gratias cuniunctis vo-
egere. Ita post quinquagesimum tandem annum Ba-
baris Strigonium cum circumiacentibus aliquot castel-
lis ademptum est. Captum enim fuerat a Solyma
Anno Salutis circiter quadragesimo quinto supra mi-
lesimum et quingentesimum, postquam irato Vngari
numine omnia tyranno ex animi sententia cessissent

CAPVT SECVNDVM.

De adventu Sinani Bassae in Transalpinam, et praelio Michaelis Palatini cum eo.

Dum haec in Vngaria geruntur, Sinanus interea assa Vezerius ducentis circiter millibus hominum omitatus, ponte ex navibus facto, Danubium ad Gyrioviam arcem superaverat, et in Tansalpinam Valaniam irruperat. Ea re territus Michael Palatinus 'ransalpinae, idoneo castris loco quaesito, copias in ca tutiora reducit, ibique adventum hostium praecolari statuit. Est locus non procul ab Istro densissimis virgultis circumseptus, ac coenosissimis aquarum rivis ita interruptus, ut ponte transiri ob angustiam debeat. Hunc locum nostri praetergressi modico patio ab eo castra ponunt, illasque paludis ac intercentium sylvarum angustias dispositis custodiis muniunt. Sinanus tanta nostrorum audacia irritatus, uod quamvis tam pauci numero essent, adventum tamen suum praestolari non vererentur; duodecim circiter rmatorum millia ex omni exercitu seligit, ac instructa acie contra nostros, qui vix erant sex millia, ad alustres angustias educit. Palatinus licet animadverteret se numero hostium imparem esse, Deo tamen e loci natura, suorumque instinctu confisus fortunam xperiri statuit. Proinde instructis, quas secum habeat copiis, in ipsis angustiarum faucibus Sinano occurrit, paucisque pro tempore suos cohortatus, excelso in ostem animo invehitur. Dato pugnae signo, acerrimum conseritur praelium. Et dum nostri virtute, Barbari multitudine, se superiores fore sperant, alternante arte pugnatur. Tandem postquam toto die certatum

fortiter utrinque fuisset, sole in occasum vergente: va peditum nostratium acies irruit, ac coniunctis cu iis, qui totius diei pugnam in ardentissimo aestu su tinuerant, viribus hostem confestim terga dare coe Instant fugientibus nostri, et compluribus eorum tru datis, quatuor aenea tormenta cum aliquot signis inte cipiunt, inter quae fuit et viride quoddam vexillum, qu MahumetisProfetae fuisse ipsi credebant, boniqueomi gratia in bellicis expeditionibus circumferre soleba Tunc ipsemet etiam Sinanus copiarum dux in ea fuit redactus angustias, ut inter fugiendum e ponte paludem delapsus, vix a suis ereptus in castra rec ceretur. Ita pulsis in castra Barbaris, ovantes nos ac divite praeda onusti ad suos se recepere. Quod defatigatis nostris novae copiae succurrissent, eo ip die proculdubio de summa rerum statui potuiss Emicuit in eo praelio praeter alios Nicolai Senny et Alberti Királyi virtus eximia, victoriam nostror illustrans, cum aliorum complurium, eorumque no lissimorum Turcarum caedes, tum etiam ipsius Ha soni Bassae interitus. Ita nostri Barbaris ingruen bus in ipsas avium fauces retrocesserunt, ibique Pri cipem Sigismundum mandato eius expectare sta runt. Sinanus ut acceptam ibi ignominiam praecla aliquo facinore elueret, Brailam arcem, ducentis ci citer nostrorum, qui in praesidio fuerant, partim ca sis, partim captis, recuperat, atque reficit. Cum vix midia praesidii pars in castra Michaelis Vajvodae Alberti Királyi salua evasisset. Fuerunt in praesi eius arcis qua pedites, qua equites circiter ad q dringentos.

CAPVT TERTIVM.

De non obtenta deditione, ac morte Caroli Ducis.

Quibus rebus confectis, Mansfeldius Beglerbeum Anatoliae, qui praesidio Turcico in arce praerat, hominem iam aetate obsitum atque gravem, das utrinque obsidibus evocat, et ad deditionem arcis ıultis argumentis hortatur. Cui respondens Begleregus: „Si, inquit, Imperator meus hunc solum capilım credidisset meae fidei, tamen cum extremo salus discrimine paratus essem eum propugnare: Quan- ergo magis defendere debuero angustissimam hanc ·cem, quae etiam apud vos tanti olim momenti semper erit. Proinde decrevisse se eam ad extremum usque ıiritum tueri, et fidem ac obedientiam Caesari suo ıligatam vitae ipsi praelaturum, et hanc suam voluntem Carolo ipsi probari posse ostendit. Hac spe iectus Carolus, paucis post diebus, in gravissimam ssenteriam simul et febrim ardentissimam incidit, a ingravescente, quamvis de medicorum consilio ımarum subvectus fuisset, statim tamen arce Strigoensi nondum capta, ex hac vita decessit, ac ingens i desiderium bonis omnibus post se reliquit. Singuis enim tam peritissimi ducis virtus in totius Vnriae recuperationem plurimum profutura iudicaba-. Surrogatus ei est Rosurumbus, dum Matthias Arıdux appelleret.

CAPVT QVARTVM.

De profectione Principis Sigismundi in castra Feketehalmensia.

His rebus acceptis Princeps Siculos omnes, q octo sedibus continentur, arma sumere iubet, eosq in castris Barcensibus castra metari mandat. Ei ne tio tres authoritate insignes viros praeficit: Balthas rem Bogathium, Benedictum Mindszenti, et Volfg gum Kornisium, quibus postea et Stephanum The um adiunxit. Sed et ipsemet Princeps XVI. Calen Septembris Alba Iulia cum aulicis suis copiis im dimentisque omnibus excedens, modico itinere ad S besum castra locat, ut suo exemplo ceteras Re copias quamprimum evocaret. Ibi postridie eius tria simul accipit auspicatissima nuncia, primum Lippa capta, alterum de profligata parte copiar Sinani, tertium de remigratione Tartarorum. His bus magnopere exhilaratus Princeps, postridie Sal movit, et sextis castris in campos Barcenses ad pidum Feketehalom pervenit, ibique auxilia q provincialia, tum externa praestolari statuit. Ips ea partem exercitus cum impedimentis praem etiam ipsemet primo quoque tempore suppetias laturus. Nostri, quamvis impares hosti numero ess tamen tanta bonitate freti manum cum Barbaris serere non recusassent, ni graviter a Principe iniun illis foret, ne fortunam ante adventum suum peric rentur. Quum autem audiret Princeps Tartar Kozakos una cum Polonis Moldaviam infestare, daviae Palatino scribit nomine Stephano, quem Ar surrogaverat, ut coactis in provinciam, quibus

set copiis, Transalpinensi se coniungeret, et coniunctis cum eo consiliis fortiter rem contra Barbaros administraret. Is accepto Principis mandato confestim iter aggreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit. Id dum factum, ecce quaedam Polonorum manus ei occurrit, qua ..... pulsa Coronam appellit, solutoque ibi militibus stipendio in castra Principis ad arcem Barcensem tunc posita se contulit.

CAPVT QUINTVM.

De occupata a Polonis Moldavia, ac literis Chami Tartarorum ad Regem Poloniae.

Audita Palatini profectione Ioannes Zamoiscius Poloniae Cancellarius, ac summus copiarum dux, magno militum numero in Podolia coacto, quum Principi Sigismundo privatam ob causam indignaretur, inscio ipso, uti postea dictitatum est, Rege in Moldaviam irrumpit, occupataque per absentiam Stephani Vajvodae provincia, Ieremiam ei titulo Palatini substituit, eumque in obsequium Poloniae iurare cogit. Ea re cognita Tartari, qui ab Imperatore Turcarum mandatum de Palatino instituendo acceperunt, in Moldaviam pari iure irrumpunt, et cum Polonis aliquot praeliolis congressi, tandem instituto colloquio promittunt Zamoiscio se intra triduum ex Moldavia discessuros, modo provinciales obsequium Turcis praestarent. Qua de re Kazikirei Chamus Tartarorum ad Regem Poloniae post humilem frontis inclinationem more gentis delatam, significans, inquit, imprimis Aaro-

nem a Turcis defecisse, ortaque simultate ab Vngar- ad Principem Transylvanorum esse missum. Succe- sit ei quidem postea pariter proditor nomine Pau Stephanus, Turcico Rezmanus, qui cum viribus Tra sylvanorum coepisset vicinas ditiones Turcarum Im peratoris infestare, scripsit ad me fratrem suum Ce sar, ut quamprimum in Moldaviam irrumpens perfidi eorum puniam, provinciaeque novum ac obsequen Palatinum praeficiam. Hoc in mandatis habens: Ex magni Domini, magnae Ordae magnus Cham Ka kirei, cum fratre meo Jezikirei Galga, ceterisq fratribus meis et consiliariis, ducibus, et Murzis be cosis ac magnanimis, equo meo conscenso, una cu exercitu meo venimus in Moldaviam ad Pruti flume ubi cum alio flumine Cocora dicto iungitur. Hic ir dimus in fidelem tuum servitorem fratrem nostr Cancellarium: qui etiam paulo prius quam nos Moldaviam venerat. Cum quo post levem alterca nem ubi lenius agere coepi, significavit mihi, se i in Valachia versari, ut ex antiquo Poloniae iure i latinum restituat, nullo praeiudicio facto de foe bus quae cum Imperatore Turcarum habentur. Ita cupere se, ut Hieremias, quem iam Palatinum cre tuisset, ei provinciae praeesset, amicitiaque ve qualis sub Zultano Solymanno Chamoque Danu gerdo pacta fuit. fideliter servetur. Quod cum ego mea parte me facturum iurassem, illeque simili idem a suis, quos ad me miserat iurare fecisset. de vimus simul, ut Kozaci trans Nestrum penitus co antur, ac dona, quae olim iam inde a Solymanno s nobis solita sunt, quotannis reddantur, nullaq posterum damna nostris ditionibus inferantur. conditionibus consensi et Ego, ut ex voluntate

tanquam fratris mei Hieremias Palatinatum Moldaviae retineat, quod etiam statim ad magnum Imperatorem Turcarum perscripsi. Quodsi igitur consensum ad ea praebueris, quae nos hic cum Cancellario decrevimus, tunc mecum et cum fratre meo ceterisque omnibus belli ducibus ac Murzis aeterno tempore amorem fraternum conciliabitis. Sin autem Kozakos non deleveritis, tunc vos nec iurando, nec pactis satisfacietis. Haec mandavimus Legato fratri nostro Gravarmetegrae tibi exponenda, quem ut benigne accipere, donaque per eum nobis transmittere velis, a te petimus. Neque enim alium iam hoc anno mittemus. Data ad flumen Prutum, Anno Mahumetis Millesimo IV. mense Octobri.

CAPVT SEXTVM.

De expeditione Sigismundi Principis contra Sinanum suscepta, collectisque hinc inde copiis.

Diximus capta Lippa et copiis hinc inde collectis, Principem Alba Iulia VI. Cal. Septembris cum omnibus impedimentis excessisse, et ad oppidum Feketehalom castra posuisse hoc maxime studio, ut Germanorum subsidia, ceterasque provinciae copias illic expectaret. Advenere igitur eo imprimis copiae Varadinenses Stephano Boczkaio duce, qui octingentos equites et totidem circiter pedites eduxerat, quem paulo post et Stephanus Hofmannus Vajvoda Moldaviae cum splendidissimo equitatu iuxta ac peditatu, ut diximus, subsecutus fuit. Miserat Princeps sub tempus nuptiarum ad Maximilianum Archiducem Austriae Gregorium Csákium, virum magno loco natum ac

eruditum, et per eum rogaverat il
primo quoque tempore copias subsi
ctis ex omni numero millesexcent
ctis, eos propere in Transylvaniar
bich ductore, plures que missurı
ret. Ipse cum non contemnenda man
mazum substitit, et eventum pugna
lari statuit. — Idque hoc consilio
gruentibus Tartaris sese oppone
multitudine illac erupturi fereba
Principi ac Transylvanis, si forte
averteret, humanitus quid illis c
opem afferre posset. Postquam c
perunt, missis aliis super alios nu
Francisco Teke, qui eis de re frui
subinde a Principe sollicitabantur
mora dies atque noctes iter acce
bene rei contra hostes gerendae
eret; sed illi solito more sensim
pondere armorum equorumque ta
vix tamen in castra nostrorum pe
dem numero, sed armis animisq
uti ab hominibus militaribus iud
sunt eos et ducenti circiter equit
veteranique omnes fere bellatores
Magnus Hetruriae Dux, cum plure
quitatem, temporisque brevitatem
set, eo consilio ad Principem mis
Picolomineo, ut legatorum magis
tem agerent. Interim edicto Princ
omnibus Provinciae partibus non
tares, sed et omnes qui tractandi
carentur. In hoc tamen delectu s

tionum discrimen, a quibus Transylvan iam inhabiri supra dixeramus. — Nam Siculi omnes ad unum ritim arma capere iussi. Ex Saxonibus, Vngaris, et ılachis ii tantum, qui vicenarii, denarii, quinariive mmi vim ad bellum sorte consiliove obtulerant. Hi ınes postquam in unum coacti sunt, habito delectu, ıtrumentis bellicis instructi, et qui prae reliquis ars tractandis maxime idonei visi sunt, in acies disbuti. Ceteri, qui vel aetate, vel alio nomine mis apti iudicati sunt, a diremtoribus, domum remissi.

CAPVT SEPTIMVM.

De Siculis pristinae libertati restitutis.

Peractis statim nuptiis edixerat Princeps Siculis, primo quoque tempore arma caperent, et ex singu- sedibus cum vocantur, in castra Principis properaıt. Illi cum primum quidem in sede Marusiensi coiisıt, coepere de libertate, quam antea duabus a Prinıe Ioanne, Stephanoque, defectionibus amiserant, ;uperanda, cogitare, et pro more gentis ferocius se ga nobilitatem gerere. Ea re cognita Princeps, ne tus eorum in publicum dissidium erumperet, metu bilitatis iussit eos domum redire. Recusavere illi ndatum Principis, et emissis ad eum e numero ›rum nunciis, sese omnino in castra venturos et ;lem Principi operam navaturos significarunt. Prin›s partim belli necessitate, partim vero spontanea ;ulorum alacritate ductus, missis ad eos legatis lthasare Bogathio et Stephano Toldio, promptitudin eorum laudat, et ut collectis ad arma viritim nibus in castra veniant, illis edicit, ita Siculi unde-

quaque properantes in castra Principis venere. Ibi de liberato iam antea consilio, missisque nunciis Princ significant se operam suam patriae usque ad sangu nem navaturos, modo Principalis Maiestas pristinae ipsis libertatem restitueret. Recusavit id primum Pri ceps, et missis ad eos nunciis, nunc minis, nunc pr cibus a proposito eos deterrere conatus est. Angeba tur enim vehementer Princeps, et qua ratione huic ex qua tanta disturbia oritura videbantur, occurreret a xia secum deliberatione disquirebat: nam hinc bell gravissimum cum Sinano, et universis Caesaris copi instabat, illinc odia nobilitatis reformidabat, quae privilegiis priorum Regum atque Principum privari poterat non iniquissime ferre. Tandem Siculor pertinacia, temporisque necessitate omnem Princ voluntatem vincente, statuit in praesentiarum reddi libertatis beneficio eos demulcere, capturus impo rum consilium ex tempore, quo tam nobilitati, qu Siculis consuleretur.

CAPVT OCTAVVM.

De conditionibus libertatis a Sigismundo Princ Siculis redditae.

Postquam igitur de libertate reddenda inter dines conventum esset, de conditionibus eius discep coeptum est. Siculi enim odio nobilitatis, quo fla bant, et taedio gravissimi servitii, in quod culpa dem sua, sed et nobilitatis crudeli dominatu inc rant, talia postulabant, quibus concessis totum nob tatis ordinem in agrestium iura recidere oppor Tandem, cum diu multumque utraque pars disce

set, Princeps in hanc sententiam postulatis Siculorum annuit: Tametsi, inquit, praeteritis temporibus maior pars Siculicae nationis haud levi de causa ad plebeiam conditionem reducta fuerit, se tamen grata memoria recolere fidelia opportunaque obsequia Siculorum sedium Maros, Udvarhely, Csik, Gyergyio, Kászon, Szepsi, Kézdi, Orbaj, quae illi proximis his temporibus in asserenda Principis dignitate praestitissent. Experiri se etiam in praesentiarum singularem eorundem in gerendo contra professos Christiani nominis hostes bello promptitudinem et alacritatem, quam etiam sponte obtulissent. Ad haec considerare se et hoc, quod Siculi ab Hunnis, vetustissimis Vngarorum progenitoribus, originem traherent, ac proinde bellicis potius laboribus, quam plebeiis servitiis idonei viderentur. His igitur se causis adductum universos Siculos praedictarum sedium, qui hactenus plebeii ordinis fuissent, quique huic bello interfuturi, fidelemque patriae operam navaturi essent, ex ordine plebeio his conditionibus eximere: 1. Vt singuli eorum ad obedientiam debitam Principi, legitimisque eorum successoribus praestandam, personali iuramento obstricti sint. 2. Vt ratione singularum domorum suarum quotannis ad festum S. Georgii in fiscum Principis singulos florenos contribuere, et ad festum omnium sanctorum singulos tritici et totidem avenae cubulos maiores, mediumque cubulum braces (ita ipsi vocant materiam cerevisiae) soluere teneantur. 3. Ad haec in contributionibus item extraordinariis publica Regni Constitutio etiam inter eos observetur. Praeterea arces sartae tectaeque maneant inter eos, nobilesque domos suas, una cum allodiis ac reliquis omnibus bonis soli, quae ipsi industria pecuniave sua comparassent,

inposterum quoque tam ipsi, quam ipsorum haered possideant. Quae autem impignorationis titulo habe runt ea usque ad tempus, duntaxat redemptionis s beant. Cetera autem, quae per vim occupassent a quovis alio colore sibi vendicassent, communitati r stituere teneantur. Communibus tamen bonis utriq aequo iure uti queant. In bonis autem (ut voca ustione aquisitis, in decimis item earumque pecuniari redemptionibus (quae apud eos capetriae vocant patrius ipsorum mos et praesens consuetudo obs vetur. Insuper ut templa et monasteria in pristina statum redigantur, ac imprimis cultus ubique div diligentem rationem habeant. Pastoribus Ecclesiar solitos proventus statis temporibus teneantur. Ad h oppida quaelibet in iurisdictione Siculorum sita s privilegiis uti, frui permittantur. Praeterea ut om Siculi hoc privilegio libertatem assecuti teneantur ritim arma, cum necessitas postulaverit, capere pedites quidem sclopeta, ceteraque bellica inst menta suo ordini competentia, equites vero robus equos, frameas, loricas, hastas, thoraces, galeas peos habere, et fidelem patriae operam navare cog tur. Quin etiam Capitaneum arcis Udvarhelyiensis Superiore suo, ac iudice regio agnoscant, reliq autem praefectos, quos belli rationes non concer secundum usitatum morem, et antiquam genealo rum suarum seriem poterunt pro suo arbitrio elig Sed tamen debebunt quotannis per Capitaneos, c teros Principis Commissarios, more solito lustra que censeri, Centurionesque ipsis certi assign Salis et ferri fodinae per Capitaneos Principis buntur, sed tamen publicis fisci sumptibus exc tur, exceptis quinquaginta salicidis et magistris

fodinarum. Cuilibet autem Siculorum Capitanei Principis pro parata pecunia salem et ferrum suppeditabunt. Fodinam sulphùream in territoriis Superioris et Inferioris Torja sitam incolae eorum vicorum secundum vetera ipsorum privilegia excolere, ac sulphur omne in publicum armamentarium solito more administrare debebunt. Debita tamen omnia patronis suis persolvant, tributumque illis hactenus impositum et nondum persolutum, residuaque eorum in fiscum principalem administrare teneantur. Quicunque autem Siculorum huic bello interesse noluerint, ii hac libertatis praerogativa non fruentur, sed prioribus suis dominis addicentur. Qui vero arcium publicarum iuris fuerant, ad earum rursum iurisdictionem mancipabuntur, exceptis iis, qui expeditionibus vel Moldaviensibus, vel Transalpinis, vel denique Lugasiensibus occupati sedulam patriae navant operam, adhuc exceptis etiam senibus, viduis, orphanis, famulis et vicorum domorumque custodibus, ceterisque, qui aliqua excusabili necessitate domi relicti sunt. Si qui autem Siculorum violenter detinerentur a patronis: ii etiam dimitti iubentur, et eodem redditae libertatis privilegio uti, frui permittuntur. Postremo iubentur Siculorum universi, ac singuli, qui bello interfuturi sint, nomina sua profiteri et in catalogum matriculamque Principis, ac legitimorum eius haeredum referenda curare. Has omnes redditae libertatis conditiones universi ac singuli Siculorum sub amissione libertatis recuperatae observare tenentur. Acta haec fuerunt XV. Septembris MDXCV. in castris ad Feketehalom positis.

CAPVT NONVM.

De ingressu Principis in Transalpinam, et au aquilae.

Postquam omnes undique copiae coierunt diligenter lustratae iuxta atque armatae fuerunt, I ceps nihil iam ultra cunctandum ratus, impedim praemissis cum omni exercitu, alpibus aegre ob co sissimi itineris difficultatem et angustias superati Transalpinam profectus est, ibique IV. die octo ad mapalia Rukkae vici in faucibus alpium ca metatus est. Ibi dum tentorium Principis extendi cum nondum ipsemet eo pervenisset, aquila se iam albicans praecipiti volatu ex alpibus dela est, et manu ab ingruentibus praetorianis, cum pente humo se prae magnitudine tollere non poss comprehensa, ac ad Principem deducta. Terruit co Principis cunctos, quasi ad cadaver futurum eo aq advolasset, et cum aquila Romani Imperii sit sign ea capta periculum nostris immineret. Sed cum peritis historiarum peritius considerata res fuis quamvis futuri eventus soli Deo constarent; tamen annotatis historiarum non dubitanter asseverave doctiores, omen id laetissimum esse, et nonnisi v riam celeberrimam, et maximam dignitatis acce nem Principi portendere. Meminerant Aristan augurio aquilae traiicientis in hostes, Alexan victorem portendisse. Cum Tarquinio Prisco a pileum detractum capiti in sublime evexisset, que reposuisset, Regnum ei ominata fuit. Non enim post Romanorum Rex creatus fuit. Martian tequam Imperator creatus fuisset, in bello Van captus a Genserico, promiserat se, si Imperator

bellum Vandalis non illaturum; Gensericus enim Vandalorum rex contemplans captivos, viderat ei dormienti in campo et aestu aquilam tegere caput, ne radiis solaribus laederetur; hoc spectaculo delectatus dimisit eum, praesagiens Imperatorem fore. Foetus aquilarum inplumes a vulturibus cum ipsis nidis concerpti, Tarquinio Superbo amissionem regni portenderant. Iaculum de satellitum manibus extortum et in profundum ab aquila deiectum Dionysio Syracusano Regnum abrogavit, et diras incussit calamitates. Cum autem sponte ad praetorium Principis se submiserit, vel potius venerabunda humi collapsa sit: inde iudicatum est, vel superbissimi Sinani casum eo, vel certe celeberrimam victoriam de Turcis, maximamque dignitatis accessionem Principi denunciari Eo laetus omine Princeps aliquandiu aquilam in tentorio asservari suo alique mandavit, mox ne interiret, veritus, liberam dimisit. Nec fefellit homines, Deo in iustiorem Christianorum causam inclinante, hoc augurium. Eiusdem generis fuit et parelius, seu geminatus sol, a Francisco Hunyadino medico Principis ac poeta elegantissimo observatus.

CAPVT DECIMVM.

De acie Christianorum contra Turcas ordinata, motisque castris.

Traductis ad Rukkam octo diebus, et coniunctis cum exercitu Michaelis Vajvodae Transalpini copiis, quinto die octobris in hunc modum Princeps aciem contra Barbaros instruxit. Primum antecursorum cuneum ex fortissimis quibusdam conflatum in prima acie

stare iussit, eique Albertum Királi, praefecit, et
auxiliares phalanges eidem adiunxit, ut si ad prin
antecursorum impetum Barbari terga non verte
duae illae auxiliares alae, suppetias laborantibus
rent. His subiunxit bellica tormenta maiora et mi
quae robur totius exercitus subsequi iussit. Hu
dextra, laevaque parte annexuit duas auxiliares
langes, quae prioribus inclinatis, post tormento
explosionem, succurrerent. Quodsi vero ne sic qui
Turcae in fugam verti possent, praecipua quae
pars in eos irrueret, mox tres retrogradae Germa
rum cataphractorum alae copias hostiles circumv
rent. Quodsi vero tandem ne sic quidem inclinari
baricae vires possent: tum vero receptui canen
et copias in tutius referendas Princeps statuit, qu
novae Maximiliani copiae subsidio laborantibus Tr
sylvanis adesse possent. Nam uti diximus, Maxi
lianus Archidux eius solum pugnae eventum prae
labatur, nec quoquam castra moverat, ut si, quod o
Deus propitius averruncaret, Transylvani a Sinan
garentur, maturam ipse opem illis ex convento app
taret. Toto igitur exercitu, qui ad LX circiter homi
millia habuisse iudicabatur, in hunc modum ordi
ipsemet Princeps cum selectissimo quadringen
circiter veteranorum equitum comitatu, pone r
exercitus prope praecipuum vexillum constitit. U
quid praeter spem evenerit, mature se ex clade
vum reciperet. Mox omnibus rite dispositis eo. q
retulimus ordine, acies contra Sinanum progredi
sit eo animo, ut si is copiam pugnandi faceret, co
tim cum eo confligeret: sin minus, Turcas ar
impedimentisque exutos, tota provincia pelleret.

CAPVT VNDECIMVM.

De Tergovisto, Bokorestoque a Sinano egregie munitis.

Sinanus igitur, magno rei militaris errore deceptus occasioneque retrocedentium nostrorum turpiter abusus, Bokorestum cum universis copiis progreditur, metropolim Transalpinae, ubi sedes Principum eius regionis fuerat, et viginti circiter dierum spatio ita illud aggeribus, vallo fossaque munit, et tam commeatu, quam tormentis bellicis, omnique rerum necessariarum copia instruit, ut quantumvis longissimam arctissimamque obsidionem facile toleratura videretur; nec hoc contentus, Tergovistum progreditur, civitatem pariter Transalpinae Valachiae, et magnitudine et multis delubris ibi exstructis celebrem, quam etiam XXV circiter dierum spatio eadem arte, ac mirabili militum industria munit, et corbibus terra egesta completis, fortissima propugnacula exstruit, eaque calce incrustata tam mira dexteritate in formam Italicarum incrustationum decorat, ut nemini procul aspicienti, nisi solide lapidea apparuissent. His operibus impeditus fuit Sinanus, quominus, ut militaris ratio postulare videbatur, vel in Transylvaniam irrumpere conaretur, vel eos qui in faucibus Alpium haerebant, aggredi tentaret, magno nostrorum emolumento, qui certe vel propelli, vel etiam deleri, antequam subsidiis iuvarentur, posse videbantur. Sed vesanus senex, Deo pristinum illi consilium adimente, omnem victoriam Turcici nominis in his opibus positam ratus, nihil antiquius habebat, quam ut haec loca muniret et offirmaret. Nunquam enim iuvenem Principem tanta audacia fore putabat, ut suas copias tanta multitudine terribiles, tantisque superiorum victoriis celebres aggredi auderet; ita

autumno in hunc modum extracto, copias Princip propter adventantis brumae saevitiam dilapsas, suasq ex munitis illis oppidis occasionem ex propinquo Transylvaniam irrumpendi faciliorem habituras, dom primo vere, variis ex partibus Transylvania ins copiis obrueretur et circumveniretur.

CAPVT DVODECIMVM.

De prima Principis contra Sinanum victoria, rec que Tergovisto.

Princeps autem Sigismundus, occulta Dei pr dentia ductus, longe diversam vincendi hostes ra nem secutus, eosdem et arcium et rerum potitu iudicabat, qui conserto palam praelio superiores ev derent. Indixerat igitur Princeps, dum adhuc alpes commoraretur, militare consilium, et utrum viam Turcis proficiendum, an in Transylvaniae fini manendum esset, deliberandum proposuerat. Pleriq Procerum, considerata hostium multitudine, periculi magnitudine, Principi, ne cum Barbaris confligeret, tis verbis dissuaserunt. Sat Transylvanos feci quod iter Sinano, ne ulterius progrediatur, obstru rint. Hoc iam restare, ne partam hanc gloriam infe aliqua clade corrumpant. Vnus inventus est prae teris, vir magnae authoritatis ac erga Principem fi Caspar Kornis, qui summo studio in id incubuit. Princeps exercitui praeesse, ac rem Marte cum Ba baris discernere vellet. Huius igitur cohortatione p tim, partim vero suapte adductus Princeps, anathe eum esse pronunciavit, quicunque sibi, ne in conf adesset, dissuadere porro susciperet. Ita instructis

eum quem diximus ordinem acierbus castra ferri excelsoque animo moveri iussit. et recta in hostem ducere statuit. Proinde modico itinere praecedens. alteris castris in quandam planitiem pervenit. quae mille passibus ab oppido Tergovistae distabat. eo animo. ut postridie cum Sinano. qui ad Tergovistium castra habebat, manus consereret. Positis in ea planitie castris. cum milites commeatui. et quieti intenti essent. tumultu de repente in castris excitato. ac omnibus hostem adesse putantibus. ad arma conclamatur. tanta omnium perturbatione. ut in ordines cogi neutiquam possent, sed paucis ad signa convenientibus reliqui passim discurrerent; testamentaque vulgo totis castris facerent. Princeps cognita rumoris vanitate. publico confestim edicto silentium imperat. et qui secus fecerit, crucis poenam ei denunciat. Fama est. Sinanum e monte praerupto, qui aequo fere spatio ab utrisque castris aberat, copias Principis speculatum fuisse. ac apparatu eius territum. consilium fugae confestim suscepisse. Id vero sive coram viderit, sive per exploratores cognoverit; certe exterritus, et audacia sua frustratus, vasa confestim colligi, et accensis in speciem multis ignibus, retro signa, itinere fugae simillimo, referri iussit. Princeps cognita propinquitate hostium. cum nondum eos abiisse certo sciret, sed Sinani non secus ac Troiani illius Sinonis fraudes metueret, ratus iam Barbaros cum universo exercitu affuturos, vel aliquas certe Christianis insidias instructuros: praecipuos quosque duces acies parare, et in suis quemque locis ordinem disponere iubet. Quibus rebus rite dispositis, et ad omnes conflictus futuri eventus constitutis, ipsemet etiam Princeps, mira certe animi supra aetatem rerumque experientiam fortitudine, totam eam

noctem insomnem ducit, et lustratis usquequaq aciebus, omnes bono animo esse iubet, iamiam vi ros Deum suis adesse, suique nominis gloriam cor profanam multitudinem defendere. Idem Steph Boczkai generalis copiarum Dux, idem Ca Kornis, et alii primores nobilitatis, sumpta prius re renter a Ioanne Ungvario concionatore Albensi Eu ristia, fecere, et ad omnes futuri eventus occasio intenti esse. Multitudo enim castrensis, cum hostes propinquo adesse putaret, panico saepius clamore arma conclamaverat. Princeps igitur sequente orto iam sole, signum tuba dari iubet, acieque in ubi hostium fuerant castra, locum pervenit. Sed videret Barbaros inde fugisse, insidias veritus, bus vigilare iussit; eam quoque, quae secuta est tem in armis transegit. Quia vero Sinanus ante cos dies, Transylvanici apparatus minime gu iamque victoriam in manibus se habere ratus, commonefecerat, se ad XV-um adhuc diem mor loco facturum, nec interea castra moturum: ide tum est, ut plurimi Turcarum commeatus gratia gius excurrerent. Complures igitur e Turcis, qu bulatum interdiu exierant, rati, Sinanum adhuc i in prioribus castris, quae iam a nostris occupata rant, commorari, in castra Vngarorum, quasi in delati, speciem adventantium Barbarorum, et ia irrumpere volentium praebuerunt: sed cum erro a Barbaris fieri, non consilio animadversum caesis compluribus, qui ea nocte fugam suorum rantes eo delati fuerant, facile nostri in officio r sunt, ita tamen, ut totam eam noctem insomne pectatione hostium traduxerint. Verumenimvero quam Princeps orto sole, Sinanum fuga sibi ex

tuique cognovit consuluisse: ingenti statim laetitia perfusus, gratiis Deo ter Optimo Maximo ex imo pectore actis persequendos hostes exclamat. Dissuasere eam rem Principi Stephanus Boczkai, Magister equitum vigilantissimus iuxta, atque fidissimus denique Principis cognatus, cum Petro Huszár, Francisco Nagy, et aliis veteranis quibusdam copiarum ductoribus, quorum consiliis precibusque tandem victus Tergovistum, ne hostes a tergo relinqueret, antequam ulterius progrederetur, expugnare statuit. Proinde cum castra Barbarorum, propter sordes suspicionemque veneni sapienti consilio Episcopi Cerviensis ceterorumque quorundam deserenda iudicasset, circumito Tergovisto tentoria e regione oppidi conspicuo salubrique loco ad fluvium Dambroviczam tendi iussit. Mox demandata eius rei cura viro strenuo Alberto Királi, aggeres, vineasque exstrui iubet, et omnia quae ad oppugnationem tantae munitionis necessaria videbantur, parari mandat. Quibus rebus perfectis XVII. die Octobris toto, tormentis in munitiones Tergovisti irrito nostri conatu fulminare. Tanta enim erat aggerum crassities, ut nullis unquam machinis aeneis expugnari posse viderentur. Praefecerat ei Sinanus Ali Bassam et Memhetem Begum, eosque propterea ibi reliquerat, quo magis Turcas authoritate illorum in officio contineret. Barbari siquidem adventantis formidine Principis Tergovisti manere recusaverant, penitus recusaturi, ni tantae authoritatis Praefectis commissi fuissent, quos nequaquam in tanto periculo a Sinano desertum iri postulabant. Iuraverat enim Sinanus Memheto et Alio se bona fide maturam laboraturis opem allaturum, idque sua intercessione apud Caesarem Alio impetraturum, ut in pristinae dignitatis, qua paulo ante

privatus fuerat, locum rursus iure postliminii repe-
retur. Ali igitur Bassa Tergovisti praesidio pr
fectus, partim ut saluti suae suorumve consuleret, pa
tim vero ut reconcilianda Caesaris gratia dignum
praestaret, nihil eorum omittebat, quae ad tuend
tanti momenti arcem pertinere videbantur. Id cum n
tri vidissent, nec tormentorum ictibus tantae cra
tiei aggeres perrumpi posse iudicarent, Albertus K
ráli, iam pridem bello Moschovitico edoctus, incend
opus esse exclamat, quod si quis aggeribus oppili
feret, nobilitatis se iura ei cum certo colonorum
mero a Principe impetraturum promittit. Assen
ei complures Siculorum, et paulo post solis occas
sub crepusculum vespertinum atque primam fac
luna clarissima omnia illustrante, aethereque ipso n
tris militante, muros subeunt, et adhibitis rebus
nibus iam antea in eos usus paratis aggeres inc
dunt. Corripuere ignem facile virgulta, quae ex
parte nondum, bono nostro, fuerant coeno calc
incrustata. Ita serpente latius incendio, cum pr
assiduis nostrorum eiaculationibus, quibus in
partem grassabantur, Barbari nequicquam illud
stinguere conati fuissent, magnis ruinis muni
disruptae fuerunt. Hic vero non possum tacitus pr
terire singularis a Principe gratitudinis erga De
pro concessa victoria exemplum aeterna memo
dignissimum. Simulac enim nunciatum est ei, cap
esse Tergovistum, ingenti statim gaudio perfu
equo dissiliit, ceterisque idem facere iussit, ac
humi genibus ardentes Deo ter Optimo Maximo
tias egit, tanto certe zelo ac fervore, ut cum in
precibus surrexisset e terra equumque conscendis
tum demum animadvertit, pileum se humi reliq

eumque a circumstantibus ministris porrectum capiti imposuerit. Quam pulcrum exemplum erit ad seram posteritatem, non dico exercitibus nostris, sed toti terrarum orbi, iuvenem Principem et duces plerosque eius in panopliis auro ferroque distinctis flexis genibus stare in castris, et precationem cum piis omnibus coniungere, authoremque omnis contra Barbaros victoriae Deum agnoscere. Hoc demum est sacrum bellum sacro modo gerere; non cum ingenti meretricum turba, uti in quibusdam nationibus factitare videmus, ad debellandos Turcas procedere. Imminebat iam dies divo Lucae sacer, cum Barbari, partim incendio coacti, partim instanti periculo moti, erumpere statuerunt. Itaque apertis pseudothyris et caecis foribus, quas continua quadam munitionum serie obtexerant, qua portis, qua funibus demissis per muros agminatim erumpunt ex oppido, et non magna nostris illata strage paucis fuga ad suos delapsis omnes trucidati sunt. Periere e nostris pauci iique Siculi, vulnerati plurimi, inter quos fuit et Michael Köpeczi egregia animi et corporis fortitudine praeditus. Nostri caesis circiter octingentis Barbarorum, oppido potiti Ali Bassam et Memhetum, qui se in arce constituerant, vivos comprehenderunt. Captus est Bassa a pedite quodam Vngarici nominis qui cum praesentissimam caedem ei intentaret, Bassa periculo capitis territus, Alium se Bassam esse, promissa ingenti, si servaretur, pecunia, ut potuit significarat; pepercit ei miles, et DC circiter aureis confestim privatum, vinctumque ad Principem magna cum laetitia deduxit. Rogatus a Principe Bassa, quid de Transylvanicis copiis iudicaret, sincere prudenterque respondit, non magnas eas sed selectissimas sibi robustissimasque videri, Proinde non esse

ut amplius Sinanum vereretur, quem ipse putaret i.
giturum, nec usquam alibi quam in arce Girgiovia.
tamen manendum censeret, copias Principis expec.
turum esse. Ita Balthasari Bornemisza cum Mem.
te-Bego, Ianiczarorum Praefecto, commissus, in arce
Fogarasum abductus est. Inventa sunt in arce Te
govistana praeter ingentem pulveris tormentari
terorumque commeatuum copiam, XXXVIII mine.
quatuor iustae magnitudinis tormenta bellica.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

De Bokoresto a Turcis deserto, a nostrisque recup

Secundum hanc victoriam Princeps, sepultis pe
ro die Christianorum cadaveribus, missisque trece
ex omni numero selectis equitibus, qui extremum ag
carpendo fugientes remorarentur, tormenta praem
Sed cum antecursores ad id delecti fugientes asse
nequivissent, ipsemet quoque non amplius triduo i
govisti moratus, cum universis copiis Bokorestum
sus iter intendit. Munierat illud Sinanus longe q
Tergovistum diligentius, omnique tormentorum et
meatuum genere ita instruxerat, ut velut praecip
totius belli arcem sibi fore non dubitaret. Ad h
selectissimis etiam quibusque militibus ex omni re
ranorum praetorianorumque numero viritim ad
summa diligentia delectis ita instruxerat, ut hoc p
totius exercitus robore, facile omnem hostium vim
pulsari posse non diffideret. Verumenimvero, i
propitio omnem Barbaricis hostibus audaciam mir
losa prorsus ratione adimente, ut primum Turcae
korestini in praesidio relicti captum tam cele

Tergovistum, caesos milites et Ali Bassam in servitutem redactum cognoverunt, immane dictu, quanto confestim terrore panico consternati fuerint. At vero, cum antecursoribus nostrorum Bokoresto appropinquantibus (qui ex vexillationibus Nicolai Apafy praeiverant) hostilem aciem conspexere: tum vero trepidare, manerentne an fugerent dubitare, et quid facto, infectove opus sit, attonitus secum disquirere. Vicit tandem fortuna Principis, et fatalis illa (quam mille iam circiter annorum sceleribus promeruerant), Nemesis quantumvis ruentes in praeceps agere praestitit. Vno enim omnes consensu, quasi dato ad capiendam fugam classico, impedimentis plerisque partim relictis, partim, ne usui esse possent, corruptis, arcem incensam deserunt, et qua cuique proximum commodissimumque videbatur, diffugiunt. Antequam tamen fugam inirent, magnificentissimum quoddam templum ab Alexandro ante Michaelem tertio Transalpinae Vajvoda conditum, qui paucis ante annis ad impia Mahometis sacra deseruerat, et tunc socius administratorum consiliorum Sinano additus erat, iussu Sinani pulvere tormentario ita fundamentis templi subiecto, ut nostros illuc subituros, repente incendio conficeret, absumpserunt. Fugientes Barbari, ne insequentibus nostris iter pateret, pontes, qua discesserant, diruunt, eaque ratione in tutum abire conantur. Sed vicisset hic quoque fortuna Christiani nominis eorum astutiam, quam tot seculis in publicam populi huius poenam divina providentia secundaverat: nisi nimia copiarum nostrarum tarditate, quae ex metu Sinanicae fraudis proficiscebatur, occasio opprimendi eos effluxisset. Audita Turcarum fuga Princeps, missaque aliquanta suorum manu, Bokoresto potitus, ingentem tormentorum, pul-

veris nitrati, commeatuum, armorum, bellicarum ce-
rarumque rerum, quae bello gerendo usui esse sole-
copiam ibi reperit, quamvis vix exigua postea ja-
earum, negligentia ducum, in Principis fiscum ar-
mentariumve redacta sit. Mox Princeps fugien-
Sinanum nulla interposita mora persequendum ra-
maximis itineribus, summa cautione adhibita, persec-
tus est. Sed quia Sinanus omnem, qua profectus fu-
rat, regionem exusserat, Bokoresto ad laevam relic-
diverso a Turcis itinere copias suas Princeps ducta-

CAPVT DECIMVM QVARTVM.

*De capta arce Jeneo, item castellis Világosvár, A-
Pankota, Siri, Soliomkeo, et ceteris.*

Advolaverat iam in urbes Transylvanicas lae-
sima de fugatis (Turcis) captoque Tergovisto fama,
qua, dum ordines omnes, ardentes Deo domatim, vica-
oppidatimque gratias agunt, et maiores ipsae ur-
in signum publicae laetitiae tormentis bellicis in-
nant, ecce alter nuncius pariter faustissimus de ca-
arce Ieneo evangelium apportat. Capta enim Li-
iusserat Princeps Varadiensibus, qui ob rem adv-
sus Tartaros praeterita hyeme male gestam, no-
negligentiae, et ignaviae, nonnulli etiam primo-
proditionis, pessime ab omnibus fere audiebant, iu-
rat inquam iis, ut Lugasiensibus coniuncti praeclar-
aliquod virtutis specimen ederent. Ita re in co-
mune deliberata, ex composito Georgius Borbély, S-
phanum Békes, Banum Lugasiensem, cum mille
citer partim equitibus, partim peditibus misit.
antequam Varadinenses copiae afforent, commeat-

interceptis oppidum Jeneo obsidione cingerent. Proinde Lugasienses primum, mox sequenti die, Varadienses decimo septimo die septembris arcem obsedere. Est Jeneő inter Lippam et Varadinum in fine Matra montis, cuius in principio Lippa sita est. Habuit locus illae praeter interiorem arcem oppidum peramplum, parietibus cratitiis, et fossa haud vulgariter munitum. Intra oppidum est arx, partim alluente Chrysio, partim vallo fossaque duplici, aggeribus crassissimis egregie munita, cuius oppugnatio, uti retulimus, magnam superiori quoque anno tumultuariis aggrestium temere coactorum copiis cladem attulerat. Praeerat Varadiensibus copiis Georgius Királyi, Alberti veterani bellatoris frater, supremi Capitanei locum tenens, qui praeter magnum nitrati pulveris, minorumque falconum copiam, duo maiora secum tormenta, quibus muri quaterentur, secum adduxerat. Is ut conceptum de se sinistriorem hominum opinionem praeclaro aliquo facinore edito dilueret, et labem famae suae tacito quodam iam pridem hominum praeiudicio asperam abstergeret: structis extemplo vineis, et aggeribus, tormentisque bellicis circumcirca in eis dispositis, tanto studio oppugnationem oppidi adortus est: ut cum Barbari, impares se fore nostris viderent, sponte eo incenso in arcem se receperint. Eam cum nostri irruptionibus capi posse desperarent, effossis sub terra cuniculis, factisque passim alveis Chrysium avertere statuerunt. Et cum processisset res non temere coepta feliciter, inundatus praeter omnium opinionem ex assiduis pluviis Chrysius, omnes illos nostrorum conatus irritos fecit. Exultavere eo successu Barbari, positis in muros probrosis ignaviae symbolis: (et) Varadienses domum redire ad uxores, liberisque operam

dare iusserunt; quin et eruptione in stationem Va-
diensium facta, aliquot iis vexilla, trucidatis nonnu-
exprobrata illis ignavia eripuerunt. At nostri, c
haec non successisset, nova arte instandum rati, co
magna copia materiarum fossas complere coeper
tanto conatu, ut factis aggeribus vallum arcis pro
modum adaequarent, et inde tormentis bellicis in
nitiones hostium intonarent. Quibus rebus cum
nihil profectum videretur, munitiones assiduis
rum ac noctium eiaculationibus non paucas ru
accepissent: habito militari consilio duces XV. di
octobris liberos pedites aliosque nonnullos ad
delectos ad pugnam paratos esse iubent. Ita par
nostri omnibus, quae ad irruptionem necess
videbantur, hora circiter tertia pomeridiana,
quo Barbari imparatiores essent, vergente ad ves
ram die, dato signo, undique in munitiones advol
et ingenti cum clamore irrumpere conantur. Sed
Turcis acerrime resistentibus, ducibus autem
nostrorum plerisque voce tantum eminus, non exe
cominus rem gerentibus, non pauci ex Vngaris ca
vulneratique complures fuissent, milites re infect
castra rediere. Emicuit in eo praelio virtus liber
peditum, qui cum vi praedae studio arcem capi
rent, summis viribus superare munitiones conati fue
Miserat eo praeteritis diebus Georgius Borbély
maiora tormenta, iisque deducendis Petrum Barn
sium cum tribus vexillationibus praefecerat. Is cu
pervenisset, tormentaque in aggeribus rite collocas
proxima nocte, ne discessu eorum castra minui a
rerent, cum suis omnibus Lippam redierat. At G
gius veritus, ne ignavia imperitiaque male res i
pugnatione gereretur, postridie eius diei, quo i

citer arx tentata fuerat, assumpto Petro Barrabásio, et non exigua equitum peditumve manu, summo diluculo iter eo intendit. Egressi fuerant forte Thömösvarienses Turcae populatum, quibus late omnia ferro flammaque complentibus, supervenit Georgius cum suis vexillationibus. Sed cum utrinque insidiae metuerentur, nec quantus esset hostium numerus, prae densa nebularum caligine observari posset, Turcis cum collecta praeda ad suos digressis, nostri quoque salui in Jeneiensia castra pervenere. Georgius, significato suo adventu, iubet aliquam castrensium partem sibi decurrere, sicque incusso Barbaris novarum copiarum metu, ceteris suorum se coniunxit. Mox, ne spatium obsessis daret, iubet ingentem ex proximis sylvis materiam comportari, eaque munitiones arcis adaequari. Id ubi Barbari conspexerunt, recentis auxilii metu territi, reformidato incendio, signum dant, se, si copia colloquendi detur, de deditione arcis facienda consultaturos. Annuit postulatis Barbarorum Georgius, et quanquam liberi pedites vehementer impedire conarentur, ne deditione arx caperetur: tamen vir prudens ratus incruentam magis, quam opulentam victoriam eligendam, vitaeque potius militum, quam praedae lucroque paucorum inserviendum esse, ad colloquium Turcas admisit. Illi accepto pro obside Georgio Erdelio, viro clari generis, datoque rursus illi Subpraefecto (quem ipsi Olaibegum appellant), ac missis in arcem aliis super alios intercessoribus, hac conditione deditionem pollicentur, si saluis omnibus rebus ac corporibus abire permittantur. Ea re offensi liberi pedites, cum tantam sibi praedam eripi moleste ferrent, palam profitentur, se ab obligatione iuramenti immunes fore, nec ullo pacto passuros, ut cum tot viri for-

tes. in eius arcis oppugnatione perierint, Barbari inc-
lumes dimittantur. Id cum Georgius graviter moles-
que ferret, veritus, ne publica fides eorum temerita
laboraret, gravibus eos (ut eius consuetudo fer
conviciis a coepto deterrere conatus est. Illi vehem-
ter Capitaneo et aliis ob convicia irati, ac dira qu-
que Barbaris minitati, abscedunt confestim ex castr
ad mille quingentos, viasque, quibus Barbaris iter n-
cessario faciendum erat, clanculum obsident. Geo-
gius, missis in arcem militibus, qui portas occuparen
et vexilla Principis turribus ceterisque editioribu
locis affigerent, ipso die sabbathi spatium Barbar
concedit, quo res suas omnes convasarent. Illucescen
igitur die dominico, qui XXII. Oct. erat, et coactis i
arcem LX circiter plaustris, Barbari res omnes sua
diligentissime collectas curribus imponunt, et circite
horam tertiam pomeridianam, cum liberis ac uxorib
arce lacrymantes excedunt. Cautum erat conditionib
deditionis, ne Turcae aliis deditiis occurrerent, ne
insidiis eos, qui Barbaros ad pagum Palalese deduc
forent, interciperent. Sed aiunt Barbaros violatis hi
conditionibus, clam populares suos Tömösvarien
et Gyulenses monuisse, ut quoniam prae multitud
obsidentes opprimi non possent, ex insidiis eos, q
se deducturi forent, ad pagum Palelese adorirentu
Id Turcae executuri, magno numero Tömösvar
convenerant, et ex composito ad vicum illum deditit
occurrere statuerant. Innotuit ea fraus nostris mil
bus, et cum Barbaros ii, qui deducebant, interrogare
cur violata fide suos excivissent: responderunt, sibi a
ventum suorum popularium nequaquam constitisse. I
postquam a militibus deducti, et nequicquam cont
hostiles peditum impetus defensi fuissent, duobus Beg

ad Capitaneum reversis, ceteri omnes a liberis peditibus, praeda direpta, et foeminis duntaxat impuberibusque nonnullis servatis, citra ullam commiserationem trucidati fuere. Begi in tentorium Capitanei congressi, cum malle se servitutem spontaneam obire, quam miserabiliter a peditibus trucidari dixissent, incocolumes ab eo servati, et in tutum deducti fuerunt. Liberi vero pedites partim metu, partim ira succensi, deliberato consilio cum omni praeda Szolnokum, quod tunc oppugnabatur, discedere statuerunt. Id cum Georgius accepisset, missis ad eos nonnullis, praedaque omni eis concessa, tandem placatos in castra revocavit. Ita foeminis puerisque Turcicis sub corona venditis, fidelem rursus operam Principi se navaturos promiserunt.

CAPVT DECIMVM QVINTVM.

De fusis fugatisque trans Istrum copiis Sinani, captaque arce Gyrgiovia.

Interim Sinanus in Transalpina, veritus, ne totus exercitus ad internecionem a nostris supervenientibus deleretur, Istrum cum universis copiis traiicere decrevit. Proinde continuatis dies atque noctes itineribus, ad arcem Gyrgioviam summa celeritate festinavit, ubi Istrum ponte ex navibus confecto iam antea straverat. Verumenimvero cum Princeps Transylvanus a tergo ei immineret, et iamiam irrupturus crederetur, hoc stratagemate nostros elusit: Quingentos circiter ex omni suorum numero equites selegit, qui levibus velitationibus spem nostris supervenientibus futurae pugnae facerent Sed et arci Gyrgioviae tutissimum ex omni copiarum robore praesidium im-

posuit, simulque duo circiter millia in insula consistere iussit, qui, si nostri pontem intercepturi irruerent, eorum impetus, ut interim copiae Barbaricae traiicere possent, summis conatibus retardarent, remoramque iis iniicerent. His omnibus hoc effecit versutissimus senex, et omnium, qui nostra aetate vixerunt, bellator experientissimus, ne nostri celeritate adhibita transitu Barbaros, quod facere potuerant, prohiberent. Cum enim Princeps itineribus propter viarum lutulentarum (quas antecursorum opera reparari oportuerat) difficultates lentius ad arcem Gyrgioviam pervenisset, et tam ex velitationibus antecursorum, quam iusta specie copiarum Turcicarum coniectaret Sinanum Marte rem experturum, vanis exploratoribus rem aliter atque aliter referentibus, consilio ducum belli, qui argenteum hostibus fugientibus pontem semper, quoad fieri posset, sternendum dictitabant, aliquanti temporis quiete copias maximopere fessas omnino recreandas censuit. Ita nostri, dum lentis itineribus Turcis instant, interim Sinanus totum exercitum cum praecipuis impedimentis traduxit, ac relicto a copias collega suo, ipse simulac Danubium traiecit cum reliqua exercitus parte discessit. His rebus ad Principem allatis, cum iam Gyrgio duorum milliarium spatio abesset, certam delectorum manum mitti qui transitu Barbaros prohiberent. Ii Gyrgioviam delati complures Turcas in saltibus oberrantes et armentis pecudum gregibusque agendis intentos fundunt atque fugant, et nonnullis captis reliquam eorum multitudinem, in ipso transitu pontis, cuius citerior pars ipsis Gyrgioviae moenibus annectebatur, ad arcem usque ipsam propellunt. Gyrgiovia est arx egregie loci natura et arte munita, quippe ubi Dan-

bius paulo supra arcem spatio divortium in gemina agit brachia, quorum pars nonnulla, quae iusti fluminis speciem refert, terram duorum iugerum magnitudine ambiens, rursusque in unum alveum refluens insulam constituit. Ita quo loco undae in se coeunt, illic arx a Georgio, uti ferunt, Despota exstructa, ac aquis Istri undique circumdata emergit, nec nisi ponte adiri potest, quo superato, decem circiter passuum spatio terrae interiecto, alter pons in ipso Istro exstructus, priore maior, ipsius arcis reducibus atque muris annectitur. Ad hoc Barbari studio evadendi certatim accurrerunt, et dum quisque alterum praeire conatur, tantas in ipso ponte turbas excitarunt, ut ad arma devenientes sese invicem confoderent. Multi sive natandi peritia freti, sive etiam desperatione salutis acti, in profluentem desiluerunt, eiusque gurgitibus absumpti interiere. Magno tamen Barbaris subsidio carri quoque fuere, quibus sese ita undique circumsepserant, ut equestres copiae non facile ad eos penetrare possent. Quae dum in hunc modum ab antecursoribus geruntur, interim Princeps cum toto robore exercitus affuit, quumque animadvertisset, nullum equitum illic usum esse, illico pedestres copias praemisit, quae perturbato confestim carrorum ordine, ac citeriore ponte superato, tantam stragem edidere, ut Danubius cadaveribus hominum, equorum et camelorum ita oppleretur, ut si qui aquam haurire vellent, eam aut iumentorum aut virorum cadaveribus insistendo haurire cogerentur. Ea re visa Barbari, ex ulteriore Danubii ripa machinas in nostros intendunt; sed cum rudes eius artis essent, summaque fluminis latitudine impedirentur, nullum omnino nostris incommodum attulerunt. Nostri vero ex citeriore fluminis parte in confertam

hostium turbam ita fulminaverunt, ut non pari eos strage afficerent. Multi ex Barbaris naves, qu quinque maiores habebant, traiiciendi causa consce derant, quarum tres incolumes evasere, duae reliqu tormentis concussae in imum submersae fuerunt. Po eaquam nostri transitu pontis Barbaros, qui cis Istru remanserant, prohibuissent ac concidissent, duae tu mae peditum Stephani Moldaviae Palatini in pont evadunt. Qua re visa Turcae, qui trans Danubiu erant, veriti ne nostri transirent, arreptis confest securibus pontem resciderunt. Maximo tunc dam Principis copiae affici potuissent, ni Deo ita gube nante Sinanus omnem pulveris tormentarii copia trans Danubium avehi curasset. Nam eam pulveri vim, quam cis Istrum in carris reliquerat, ut ea ob sessi uterentur, propter inopinatum nostrorum adve tum Barbari in arcem importare non potuerunt. Sed t men ne nostris quidem ea pulveris copia ulli usui fu nam cum nox iam immineret, per quosdam qui inter ca ros oberrabant, sive ex ignorantia, sive alia quapiam n tione, nullo penitus damno cuiquam illato, succensus fumos abiit. Ke in hunc modum usque in vesperum gesta custodiisque quam diligentissime adhibitis, copiae om nes insequentem quoque noctem insomnem in arm traduxere, postero autem die Princeps, cum anima verteret hostem non amplius formidandum esse, pa lulum ex eo loco, ubi exercitus noctem transegera procedens, non procul a littore Danubii castra pos et admotis iisdem tormentis, quibus Ali Bassa Ter vistiae contra nostros usus fuerat, arcis Gyrgiov moenia quassari iussit. Ea re usque in sequentem di continuata, ingentique murorum ruina per vim fac imperatum a Principe fuit, ut e singulis tentoriis hi

homines armati ad oppugnandam arcem progrederentur. Eo expedito, cum hostes bombardario pulvere destituti duntaxat nostros inspectarent, nec oppugnationem diu ferre possent, cataphractis Italis primum subeuntibus, Siculisque ac ceteris Vngaris, deinde eos subsequentibus, Arx Gyrgiovia, quae centum circiter abhinc annis Turcico paruit imperio, defensoribus destituta, universis Turcarum copiis inspectantibus in potestatem Transylvanorum redacta est. Sed quum in tam remoto a Transylvania loco, non sine periculo defendi eam posse Princeps videret, igne tectis iniecto arcem inflammari, pontem etiam rescindi, et navium, ex quibus pons constabat, tabulata exuri iussit. Quibus rebus confectis, copias Princeps actutum reduxit, et ad Gergiciam usque oppidum Valachiae Alpibus vicinum comitatus est. Ibi rebus provinciae cum Palatino compositis, Stephanum Boczkaium cum exercitu reliquit. Ipse paucis comitantibus copias praecessit, ac tandem superatis Alpibus mense novembri, cum solenni triumpho ovans Coronam venit, Boczkaium ibi cum exercitu adventantem praestolaturus. Simulac is affuit, dimissis in suas regiones Germanicis copiis, duo circiter qua equitum, qua peditum millia selegit, eosque Stephano Moldaviae Palatino adiungit, qui eum in provinciam deducerent. Ita reliquo exercitu in hyberna dimisso, postquam paucos Coronae dies commoratus fuisset, Albam Iuliam reversus est, et antequam Penates reviseret, templum ingressus ardentes Deo pro concessa victoria gratias egit. Sinanus vero Constantinopolim ingenti cum Caesaris offensione reversus, seu revera, seu simulatione in gravem confestim morbum incidit. Postquam eo aliquot dies conflictatus fuisset, identidem a Transylvano se

puero post tres ex tribus orbis partibus reporta
triumphos ad ignominiosam mortem compelli, mu
cum execrationibus conquestus fuisset, seu anxie
animi victus, seu sumpto veneno extinctus, foedar
Tartara animam efflavit. Cadaver eius in Zuma q
significat templum amplum operis lapidei) ab eo ir
pridem immensis opibus extructa reconditum
Bona omnia, quae fuerunt pene inaestimabilia, e
gias quasque gazas superantia, in fiscum Caesar
redacta, mense decembri.

LIBER DECIMVS.

CAPVT PRIMVM.

De Comitiis Albae Iuliae celebratis, et adempta Siculis libertate.

Petierat Coronae nobilitas a Principe ut, quoniam Dei beneficio bellum iam Turcicum ex animi sententia esset confectum, Siculi pristinis Dominis redderentur. Sed Princeps, ne quid in re tanti momenti inconsultis Ordinibus Regni, aut praeter ius atque fas facere videretur, rem totam in Comitia reiecerat. Mox domum reversus, vix paucis diebus ex labore febrique, qua laborare coeperat, conquievit: cum memor officii iuxta ac promissi publica Albam Iuliam comitia ad Calendas Ianuarias indixit, evulgatis in omnes provinciae partes literis edictoque proposito, ut cum ex aliis Ordinibus, tum etiam ex Siculis delecti eo ad tractanda negotia convenirent. Postquam omnes undique Status ac Ordines eo pervenerunt, Siculi exhibito Principi libello supplici, veterem se cum pristina erga eum fide religionem offerre profitentur, eumque promissi admonitum orant, obsecrant, et per omnia sacra obtestantur, ut quam semel libertatem solenni ipsis privilegio reddidisset, eam praesenti quoque sententia adversus nobilitatis postulata confirmare dignaretur. Nobilitas ex adverso, communicatis ultro citroque consiliis, exhibito supplici libello Principem solennis

iureiurandi reverenter admonebat. quo se ad ... vanda omnium nobilium privilegia adstrinxisset. ... inde etiam atque etiam orabant, ut quoniam vet... simis Divorum Principum privilegiis essent Sic... eam plebeiae conditionis servitutem redacti, nec ... conditiones illas, quibus nuper in pristinam liber... vindicati fuerant, ulla ex parte observassent: ... Princeps nobilium, quam eorum rationem habere ... binis iam rebellionibus hos servitutis laqueos sib... duxissent. Illos suapte natura seditionis amantes ... libertatem suam amisisse, et etiamnum violatis re... peratae libertatis conditionibus ad publicam sedi... nem spectare: cum interim ipsi et antea semper fi... lissimam patriae Principique operam navaverint, et ... posterum navaturos se, omniaque militiae onera ... antlaturos polliceantur. Haec atque alia singula... compluribus acumine excogitata, cum in utram... partem anxie Princeps secum disquireret: quem in... scyllam et charybdin cursum tenere, quidve in di... sissimis hisce duorum Ordinum postulatis facere ... beret, prorsus ignorabat. Nam nec Siculis favere ... violationem privilegiorum nobilitatis, manifesta... odia: nec rursus nobilium postulatis annuere abs... metu intestini belli, ceterorumque incommodorum, q... inde oritura videbantur, omnino poterat. Tandem int... sacrum et saxum se positum ratus, cum utrum quod ... set ex duobus hisce malis eligendum non satis liq... ret, legitimo iuris processui ac communibus Ordinu... suffragiis totum hoc negotium committere statuit. I... que convocatis in diversorium Francisci Alard prin... tis nobilium, hominis singulari acumine, altoque co... silio praediti, quod pedibus aeger aliorsum se confer... non posset: collectis inquam ex omni numero Ordin...

prudentissimis quibusque ac iuris publici peritissimis, pro dignitate Princeps mandat, ut controversiam tanti momenti adhibita singulari diligentia ex aequo et bono decidant. Mox Magistris Protonotariis, Martino Radovancio, Ioanneque Borsolo, cum ordinariis assessoribus legitima ratione in iudicio praesidentibus, utraque pars causam dicere iussa est. Siculi, homines imperiti, rastris potius tractandis, quam causis dicendis idonei, nihil fere aliud afferre potuerunt, quod ad obtinendam libertatis praerogativam faceret, quam quod mandato Principis sumpsissent arma, eiusdemque divina liberalitate fuissent amissam libertatem rursus consecuti. Eam cum et Princeps solennibus instrumentis confirmarit, et ipsi contra Barbaros in Transalpina fortibus factis cum extremo capitis iuxta atque fortunarum discrimine promeruerint, aequis nunc quoque iudicum sententiis ratam haberi magnopere orant. Responderunt ad haec nobiles: Invito Principe Siculos initio quoque huius belli arma sumpsisse, pariterque reluctanti privilegium libertatis extorsisse. Proinde quod metu maioris periculi, formidineque instantis in dies cum universo Caesaris Turcici exercitu Sinani, contra tot tantorumque Divorum Principum privilegia longissimi temporis praescriptione confirmata, invictissimus Princeps contulisset, id nequaquam ratum ac firmum cum manifesto nobilitatis praeiudicio esse debere, praesertim cum novum hoc recuperatae libertatis beneficium violatis eius conditionibus totum amiserint. His et similibus acutissime a tota nobilitate excogitatis, atque prolatis, postquam rem tanti momenti diligenter iudices in utramque partem disputassent: tandem communibus fere omnium suffragiis conclusum est: Siculos, cum et manifesta quasi vi libertatem

Principi extorserint, nec eius restitutae condit
postea observarint, iure amissa libertatis praer
tiva in pristinam servitutis conditionem redact
deri. Hac sententia pronunciata, Primores conf
Siculorum, qui reliquam vulgi multitudinem exe
suis cohortationibusque regebant, ne dilapsi re
populares ad sumenda arma excitarent, eoden
mento Principis edicto capti ac in carcerem
fuere.

CAPVT SECVNDVM.

De copiarum in Moldaviam missarum clade, mi
liqve Stephani Vajvodae supplicio.

Posteaquam Sinanus traiecto Danubio c
gentibus copiis Transalpinam ingressus est. O
seu spontaneo vindictae studio, quippe qui cons
Aaronem amaverunt, seu connivente eis Ioanne Sa
cio Poloniae Cancellario, qui tum pro finibus R
excubias contra Barbaros agebat, in Moldaviam
perant, pulsoque inde Stephano Ieremiam q
nobili genere oriundum provinciae praefecer
Sigismundo Principe Transalpina expedition
pato, amicum se Transylvanis fore professus.
hostilis animi signum interea temporis oste
Ideo factum est, ut cum Poloni venturo Stepha
suri, ac in fines Poloniae citra moram regressu
derentur, Princeps, antequam Albam rediret. S
num Moldaviae Palatinum cum duobus circiter
tum peditumque millibus in provinciam ablegat
Stephanus partim spei de Polonis conceptae c
partim fugati Sinani discessu elatus, multo q
cuisset imparatior fines provinciae ingressus e

ibi Ieremias Vajvoda accepit, rivalis sui aemulatione succensus, accitis Polonorum auxiliis, et comparatis, undecunque potuit, haud contemnendis variarum gentium copiis, obviam Stephano processit. Is ubi nullam, opinione sua deiectus, nisi in victoria spem salutis reliquam esse vidit: instructis confestim pro tempore ac numero copiis, signum pugnae dari iubet. Concurritur acerrime, fit ingens caedes, sed ita ut Polonis ceterisque Moldavis primo impetu inclinatis, parum omnino abfuerit, quin tormentis etiam eorum nostri potiti fuerint. Sed ecce, dum pedites nostri summa virtute rem gerunt, mox praeter spem omnium initio fugae a Siculis equitibus (Primipilos ipsi vocant) facto plerique nostrorum terga vertunt, et qua cuique proximum commodissimumque visum est, huc illuc in sylvas diffugiunt. Stephanus Vajvoda, postquam populariibus suis, quibus se crediderat, immixtus acerrime manus cum hostibus conseruisset, totusque cruore madidus solum se cum paucis relictum vidisset, ratus nullum ibi virtuti amplius, sed fugae locum esse, admisso equo in proximas sylvas evasit, inde in quoddam Caloergodrum (Calugyeros ipsi nomine ex graeca lingva corrupto vocant) Monasterium reficiendi sui causa divertit. Ibi somno laboreque sepultus ad Ieremiam Vaivodam abductus fuit, et primum quidem auribus, naribusque truncatus, deinde palo crudelissime affixus est, multum deprecante eo, ne tam diro supplici genere insons afficeretur. Periere et e primoribus Vngarorum aliquot, inter quos fuit et Valentinus Gegő, Andreas Hó vulneratus. Reliqui cum Alpes, qua necessario fugiendum erat, quaquaversum ab indigenis Valachis obstructas reperissent, dimissis equis per compita Alpium evasere. Periere e

nostris circiter quingenti; praeda omnis, quam in h
bus provinciis longo militiae labore per fas et n
pepererant, amissa. Multi in Poloniam abducti s
ac deinde misericordia Samosci Cancellarii di
fuere. Factum est hoc circa finem Decembris.

CAPVT TERTIVM.

De literis Clementis VIII. Pontificis Romani
gem Poloniae.

Indoluit Princeps audita hac suorum clade, l
rabilique supplicio Stephani Palatini, quem nupe
crucem a Moldavis ac Polonis actum fuisse mem
vimus. Itaque Alphonsum Carillium Hispanum
festim expedit, eumque primo ad Caesarem h
phum, inde ad Pontificem Maximum hac de inc
expostulandi gratia ablegat. Is mandatam sibi
vinciam, quanta potuit celeritate executus, Ro
proficiscitur, totumque negotium Clementi VIII.
tifici, nomine Sigismundi Principis ordine exp
Pontifex, qui nihil sibi hoc sacro in Turcam bel
tiquius habere constituerat, accepta hac Polon
iniuria, vehementissime excanduit, et datis com
ad Sigismundum tertium Poloniae Sueciaeque R
literis, post salutem et apostolicam benedictio
„quo maiori, inquit, paternae dilectionis affectu M
tatem tuam in Domino complectimur, eo ard
optamus, omnes actiones tuas summa pietatis c
dentiae laude apud Deum et homines cumulatas
Ex quo fit, ut tanto gravius ac vehementius co
veamur, si quid eiusmodi audimus de te, quod
virtute et perspecto erga catholicam religione

alienum esse, aut tui nominis gloriam obscurare videatur. Quale nunc allatum ad nos est de rebus Moldavicis, quae non sine magno doloris sensu ad te scribimus; atque ut paulo superiora repetamus, quanto studio et contentione tecum egimus, ut propter causam Dei et totius Christianae reipublicae salutem et libertatem a Turcarum immanitate defendendam, te ipsum cum filio nostro charissimo Rudolpho, Imperatore electo, ceterisque Christianis principibus coniungeres, certam insignemque occasionem, tam praeclari de Deo, de fide Catholica, et de nomine Christiano merendi, ne dimitteres. Ac licet tum, ob nonnullas tuas et Regni ipsius privatas rationes dissimulandum, tibique compatiendum esse existimaremus, si minus in eam aperte Christianorum principum coniunctionem contra infensissimum et communem hostem nunc quidem descenderes, neve ad eius audaciam coercendam vires tuas adhiberes, et adiumenta palam subministrares; semper tamen illud pro certo habuimus, nihil omnino impedimenti a te allatum iri, quominus et Caesar et alii Christiani principes suas iniurias iuste prosequerentur, et iugum saevissimi Tyranni, cuius dominandi aviditas nullis finibus continetur, a suis cervicibus depellerent. Vt autem ipse Catholicos principes et Christianae fidei defensores in Turcarum gratiam oppugnares, teque cum inimicis crucis Christi ita copulares, ut tua ope eorum furor et vis augeretur, nostri non solum debilitarentur, atque in ipso victoriae cursu retardarentur, sed in gravissima pericula coniicerentur: hoc de te non modo non cogitavimus, sed ne leviter quidem suspicati unquam sumus: quin et nunc vix adduci possumus, ut ea a te acta credamus, quae tanquam vera et indubitata referuntur. Aiunt

enim te cum Turcis et Tartaris collatis consiliis co
spirasse, et nominatim contra dilectum filium nostr
nobilem virum Sigismundum Transylvaniae Princip
qui praelia Domini magno praeliatur animo. Et
ne illi hostis superbissimi impetum conatusque inf
gere liceat, quod hactenus singulari Dei auxilio sc
virilem partem est consecutus, sed ut rebus suis p
rimum timere cogatur, triumvirum authoritate et
sensu novum in Moldavia provincia Vajvodar
Principem constitutum esse, et a Turcis, a te et a T
taris simul illum Moldaviae praefici. Quae adeo n
nova et inexpectata, et praeter omnem nostram
te opinionem, atque adeo a tua pietate et prude
visa sunt aliena, ut prae dolore et admiratione p
cum Propheta exclamemus: obstupescite coeli su
hoc, et portae eius desolamini vehementer? Quid e
a nostra et bonorum omnium expectatione alie
aut quid magis incredibile suspicari cogitarive p
quam Sigismundum Poloniae et Sueciae regem
giosissimum, qui se Catholicae religionis propug
rem semper est professus, qui victoriam populi C
tiani de teterrimis inimicis, et gloriam crucis
proprio sanguine redimere paratus esset, hunc
sui dissimilem repente effectum, ut sacri illius
spem, et felices progressiones et quantum in e
abrumperet, et ut Christiano et Catholico Princip
trimentum inferret, non recusare foedus et amic
inire etiam cum efferatis Barbara immanitate gent
suisque propriis et regni Poloniae perpetuis host
Tartaris? Quas ob causas tanta doloris acerbitat
nostrum discruciatur, ut facere non potuerimus.
ad te literas per celerem tabellarium hac dere
mus, ut vim moeroris nostri inspiceres tanto c

et nos quae noster paternus in te amor postulat, tibi in tam gravi causa, mora abiecta, significaremus. Nam et certum quoque hominem huius rei causa fortasse ad te mittemus: angit enim nos haec sollicitudo supra quam dici possit vehementissime. Itaque te fili charissime hortamur, et quanta maxima possumus efficacia monemus, et obsecramus in Domino, ut consideres attentius, quantam Dei et bonorum omnium offensionem haec tua actio et deliberatio incurrat, quantam coronae tuae maculam inurat. Crede enim nobis, qui tibi parentis loco in Christo sumus, qui te non ficte sed vere diligimus, qui tuam in hoc seculo gloriam, in futuro aeternam felicitatem optamus: Crede nobis, hoc, magnam famae tuae apud reges et principes Christianos labem inuri; graviter omnes ferunt, et tanquam monstro simile detestantur, tua causa fieri, ne res Christiana prospere geratur, ne Princeps generosus, qui se devovit propter Christum felices habeat progressus in hoc bello tam pio, tam necessario, contra infideles Turcas et Tartaros non minus tuos, aut fortasse etiam magis, quam illius, et ceterorum Principum, hostes. Sed quid dicimus? Transylvani Principis progressus impedire. Parum hoc esset, imo vero in summum periculum coniicitur, et Turcarum furori obiicitur, ac propemodum traditur: atqui Princeps non solum Christianus et Catholicus, et pro fide bellator fortis, quae virtus et inimicis admirabilis et amabilis esse solet: sed sororius tuus, tot propinquitatis vinculis tecum coniunctus, cuius liberi liberorum tuorum fratres erunt. Quid agis fili charissime? vide, ne te omnes homines viventes et posteri summae inhumanitatis condemnent: sed vide adhuc magis, ne in cognatos solum, sed in Deum ipsum, qui te duo-

bus amplissimis regnis, et tot bonis cumulavit, par
gratus, parum pius esse videaris. neve illum, qui
probat et dissipat mala et iniusta consilia, contra
ipsum ad iracundiam provoces, et hoc, quod in
tuo malum intulisti, in tuam et Regni tui perni
maximam (quod absit) iusto Dei iudicio redundet.
tu putas Transylvano oppresso te a Turcarum i
diis tutum fore? An tu foedifragum illum igne
qui omnia sua utilitate metitur, qui nulli servat fi
nisi ex sui commodi regula; qui omnia regna ins
bili cupiditate appetit, imo totius Christian
interitum sitit. Cogita etiam fili, quanta electo I
ratori propinquo tuo iniuria inferatur, e cuius au
sanguine filios et haeredes suscepisti per Dei
tiam et suscipies. Quin etiam nostra et huius Ap
licae sedis, quam adeo devote semper coluisti, d
tas laeditur, et mater tua charissima, quod te mi
omnium velle scimus, Romana Ecclesia offenditur
huius sacri belli gerendi causa maximos et inc
biles sumptus subit. Nostrorum autem viribus, qu
sublevandae et augendae erant, tam alieno te
per hos Moldaviae motus distractis atque imm
contra hostium auctis et roboratis, in quae discri
et angustias exercitus noster Ecclesiasticus et C
anus possit incidere, et quantopere belli huius
et administratio perturbetur, nemo est, qui non v
Sed et illud accedit, quod ad nostram, et huius
tae sedis dignitatem non mediocriter pertine
charissimo filio nostro Rudolpho et Sigismund
pimus, et pro certo polliciti sumus, Regiam Maies
tuam nihil omnino impedimenti aut perditionis
rebus allaturam, neque hoc leniter confirmavim
gravi admodum ratione, non ex eo solum, se

a venerabili patre Episcopo sancti Severi, nostro apud te Apostolico nuncio id expresse et diserte ad nos perscriptum est, quem et nobis fidelem, et tui studiosum scimus, neque ullo modo in dubium vocare possumus, quia ille ad nos de tam gravi re scripsit, ex ore tuo accepisse. Quae cum ita se habeant, cum multiplicem huius rei gestae absurditatem ex omni parte, ne atrocitatem dicamus, ipse videas: te iterum ac saepius rogamus, ut his incommodis, quae necessaria sunt remedia, quamprimum adhibeas; Principem Transylvanum, sororium tuum, tibi addictum, tuaeque benevolentiae cupidum, tuo patrocinio foveas, aut certe illi ne noceas, imo toti Christianae reipublicae; neve Christi hostium causam ulla ratione subleves. Quod siquid controversiae cum Sigismundo Principe habes, aut aliquid ab eo desideras, id ad nos, hoc est ad Patrem tuum amantissimum deferas. Scis, tuas res cordi nobis esse: maxime speramus Deo auctore facile fieri posse, ut commode aliqua ratio ineatur, qua inter vos pax et tranquillitas conservetur, et inter tuos fratres filios nostros vera concordia coalescat, omnisque radix amaritudinis ex eorum animis penitus evellatur. Haec ad te, fili, libere et aperto cordis sinu, sed certe dolenter scripsimus, quia te amamus, et de tuo honore ac solida utilitate solliciti sumus. Tu re ipsa ostende, te sic illa accipere, uti a patre scripta, ita, ut nostras paternas et salutares cohortationes, aliorum minus piis consiliis omnino anteponas. Cetera hoc de genere intelligis ab eodem Episcopo, et nuncio apud te nostro, cui de more fidem omnem habebis, perinde ac nobis ipsis. Datum Romae Die VIII. Novembris, Anno Pontificatus nostri quarto.

CAPVT QVARTVM.

De abitu Principis ad Rudolphum Caesarem, et c ob rebellationem supplicioque affectis complur Siculis.

Itaque post celebrata Christi Saluatoris natal assumptis secum Achate suo Stephano Josika cellario, Casparo Kornis et aliis nonnullis, com dataque Regni cura Christiernae Mariae consorti phanoque Boczkaio, mutatis ad celeritatem u locorum iumentis, Viennam primum, ac inde Pra profectus est. Interim nobilitas, cuius ea res inte decreta comitiorum subscriptione Principis confi in omnibus Siculorum sedibus (ita vocant con seu comitatus) Maros, Udvarhely, Csik, Gy Kászon, Szepsi, Kézdi, Orbai, publice recitanda mulgandaque curaverat, eosque per ordinarios s notarios, partim precibus, partim minis adhortata f ut ex praescripto Principis ac totius Regni mor sueto pristinis suis dominis addicti forent. Sicu nec bombardas, nec tympana, vexillaque Princ huc eis adimenda curasset, credere nullo pacto rant, se voluntate eius redigi in pristinam serv Proinde factis coitionibus, cum interdum litera cipis eo nomine scriptas efflagitarent a nobilit terdum cum iuramento Principi praestito neq se discessuros causarentur: tandem uno omn sensu, facta clam conspiratione decernunt: neq nobilitati morem gerendum, sed soli Principi praestandam, malle se millies mori, quam Dominis obsecundare, quorum tantam in se c nam et pridem experti fuissent, et multo magis turi imposterum forent, satiusque fore, ut aper

bellum nobilitati inferant, quam excruciandos se eis ad extrema quaeque supplicia dedant. Ita publico contra Principis ac totius Regni decreta palam edicto prohibent, et in frequentioribus suorum conventuum oppidis authore huius consilii in sede Marosiensi, Andrea Carolio proclamari iubent, ne quis Siculorum pristinos dominos agnoscere ausit, id si quis facere praesumpserit, eum quisquis sit futurus, mortis fore reum, circummissis praeconibus pronunciant, adiecta etiam in maiorem terrorem, supplicii forma, fore, ut qui contraierint, inverso capite palis affigantur. Nec his contenti clanculum per omnes conventus unanimi consensu coniurarunt, se, si vi ad servitutem cogantur, universos arma contra nobilitatem sumpturos. Id postquam nobilitati innotuit, missis confestim nunciis, Stephanum Boczkaium, locum tunc Principis tenentem, de ferocia Siculorum certiorem facit, qui eo iam audaciae ac vesaniae processerant, ut aedificia dominorum suorum destruere, vim primoribus nobilium minitari, ac cuncta terrore latrociniisque miscere non vererentur. Ea re cognita Boczkaius veritus, ne absente Principe in apertum res bellum externo perniciosius erumperet, ita provincias compescendi Siculos dispertitus est primoribus nobilium, ut in Kézdi, Orbai, et Szepsi sedes Georgium Ravazdium consiliarium, in Marosiensem denique sedem Stephanum Tholdium, et Balthasarem Bogathium Regium eiusdem loci Iudicem, cum certis equitum peditumque cohortibus ablegaret. Prorex igitur nomine Principis mandat, ut authoribus rebellionis severe punitis, reliquam multitudinem imperitam magis terrore, quam armis, nisi necessitas aliud postulare videatur, compescerent. Alioqui. ne pars sincera trahatur, ense penitus sedi-

tionis capita resecari iubet. Advenere in primis V
sárhelyum Stephanus Tholdius et Balthasar Bogathi
propositoque publico edicto, singulorum oppidor
pagorumque iudices atque primores sub publica i
ad se venire iusserunt. Affuere nonnulli eorum c
Tholdio Bogathioque in publico consessu adm
fuere, ut allatis tympanis, vexillis, ac bombardis
fidem Dominis suis ex praescripto Principis ac
num Regni solito more praestandam redirent. Par
nonnulli, ac formidine poenae adducti iussa praesti
Sed cum nonnulli eorum refractarios se praeber
et authores seditionis in posteritatis documen
omnino puniendi viderentur, missis noctu, quo faci
incauti comprehendi possent, Tholdius ac Bogathi
certis equitum peditumque cohortibus, authores re
lionis in singulis pagis nominatim comprehendi. q
saque cognita, variis suppliciorum generibus. no
tra crudelitatis cuiusdam significationem affici
runt. Mox universis ac singulis in sede Maros
Siculis sacramento iureiurandi ad obsequia D
norum adactis, Albam inde discesserunt. Non m
interea et Nicolaus Apafius, certior de pertinacia
gensium ab Andrea Lázár factus, collectis circiter
bus equitum peditumque millibus, adhibita celer
conatus eorum praevenit, et in summo Alpium
mine castra ponit. Audiverant enim adventum
Siculi, factisque coitionibus in vicum Ujfalu con
rant, ut sequenti statim luce itinera Alpium, qui
regionem illam ingrediendum erat, obstruerent.
terim eam totam noctem immoderato cerevisiae
insomnem traduxerant, mutuis sese poculis, u
mos eorum plane barbarus, ad fortiter pugnandu
hortati, et quasi iam in manibus victoriam hab

ıa spe inflati. Est non procul ab Alpium radicibus
ıs Alfalu, quo ignis relucens in castris Apafii ob
pinquitatem probe conspiciebatur. Vnde cognito
afii adventu Ioannes Kovácsi, unus ex Alfalvien-
ıs, vir senex, idemque aedituus, noctu confestim ad
ulos Ujfalvini congregatos advolat, hostes adesse
ıificat, et ut crapulam somnumque discutiant, iam-
ı hostiles copias adfore minatur. Vix hac re audita,
ıli evigilaverant, et ex aedibus, quas ob firmitatem
› castelli elegerant, obviam hostibus paululum pro-
serant, cum ecce ab Apafianis circumventi caede-
tur. Mox in eas, de quibus iam diximus, aedes
ıpulsi, partim trucidantur, partim uncis ferreis,
isque ac patibulis in reliquorum terrorem affigun-
. Nonnulli qui in aedes alias cum uxoribus ac libe-
se contulerant, omnes paucis fuga elapsis ibidem
ɛndio absumpti sunt. In ipso conflictu perierunt
:VII; tres uncis ferreis affixi, quinque suspensi: aedes
ıuot cum horreis ac compluribus frumenti acervis
flagrarunt. Dux eorum Ioannes Gál eodem suppli-
affectus. Ea re audita Csikienses et Kaszonienses
norum exemplis edocti, positis formidine poenae ar-
, ad obsequia dominorum suorum, sed ante eos
dreas Lázár, rediere. Ita pacatis tribus illis Siculo-
ı provinciis, Apafius praeda onustus domum se con-
t. Haud absimiliter et Georgius Ravazdius, iniunc-
ı sibi spartam strenue executus, Siculos trium se-
m Szepsi, Kézdi et Orbai, partim gladio, partim
delissimis suppliciis ad officium tandem redegit,
mplo ad seram posteritatem illustri relicto, ne
diti contra Principem, dominosque suos seditionem
itare, aut ullo modo rebellare ausint. Non defue-
t tamen ex omnibus Regni Ordinibus complures, qui

quod de Sylla olim Romae iactatum fuit, magno c
animorum dolore dicerent: Excessit medicina mo
plurimique metuerunt, ne intestina haec se
gravem aliquando Transylvaniae cladem allatu
ret. Inventi sunt et tales gravi iudicio praediti hom
qui ad officium Principis pertinere dicerent. ut ci
liorem iusto nobilitatis in plebeios dominatum. le
mus cancellis mitigaret, ne rustica multitudo dir
mae servitutis, intolerabiliumque onerum, qui
nobilitate praeter aequum et bonum gravaretur
taesa, tandem civilia dissidia, uti saepe numer
evenerit, excitare cogeretur.

CAPVT QVINTVM.

*De clade copiarum Tömösvariensis Bassae, eod
elapso.*

Vix haec resederant, cum ecce novum de
Tömösvariensis Bassae evangelium apportatur.
serat is nuper ex clade Facsadiensi, provinci
suam ex eo tempore in tam desperato rerum T
rum statu mediocri cum laude administraverat.
stitutus est ei mense Ianuario novus Bassa, qu
mösvarum ingresso, alter ille proconsularis pra
seu Budam iturus ad suscipiendum provinciae
rium, seu cum familia opibusque omnibus in
Tömösvario emigraturus, octingentorum circit
equitum qua peditum, catervam custodiae cau
cum trahebat. Inaudiverant illud liberi pedites.
que fortunae periculum, et quasi, uti mos militar
novi anni aleam iacturi, duce Martino Horvát,

Tömöso fluvio, itinera, quibus Bassae necessario abeundum erat, trecenti circiter insiderant. Bassa Tömösvaro digressus, et iam superato fluvio in tuto se positum ratus, invalescente nocte, sed funalibus eam vincentibus eo usque progressus est, donec in pagum tandem quendam diverteret. Pedites, cum ex funalibus crebrisque lychnis noctu interlucentibus adventum Bassae cognovissent, imposito sociis silentio, tamdiu quieverunt, donec Barbaros appropinquasse comperiunt. Mox intempesta nocte Barbaros aggrediuntur, et omnes fere, paucis fuga elapsis, trucidant. In elapsorum numero fuit et Bassa, qui cum ex Facsadiensi clade evasisset, cladem tamen hanc, illa acerbiorem, praevertere non potuit: quippe domestica semper magis, quam publica homines afficiunt. Ita saepenumero fatales poenae differri possunt, vitari nequeunt. Capta sunt et ablata, praeter magnum numerum illustrium feminarum, quas in tutiora primores Barbarorum abducendas curabant, LXXV circiter plaustra pretiosissimis quibusque clenodiis refertissima, quibus quantam voluerint gazam barbari avehere, ne aestimari quidem facile potest. Illud certe constat, a paucissimis plurimos esse caesos, tanto tamque mirando cum successu, ut paucissimis amissis plerique victorum amplissime fuerint ea praeda ditati. Ita non multitudo, sed divina benignitas consuevit victoriam parare. Accidit hoc circa kalendas februarias.

CAPVT SEXTVM.

De Lippa a Turcis irrito conatu oppugnata, f
que inde per Transylvanos Barbaris.

Superiore suorum clade commotus novus Ba
cum fortunam provinciae suae experiri vellet, si
que Lippam nondum satis a nostris firmatam i
nec opinata irruptione capi posse speraret: sa
primo quoque tempore oppugnationem eius ten
Non defuerunt tamen viri prudentes, qui putaren
liberato hoc negotium consilio a Caesare Tõm
riensi praefecto iniunctum, ut hac oppugnatione ora
animos averteret ab Agriensium sollicitudine, qi
iam tum Turca perniciem moliebatur. Nam sub
ferme veris initium Begus Szolnokiensis, cum
Turcarum Tartarorumve (manu) in ditionem Agri
irruperat, omnibusque circa Agriam locis diligente
ploratis, praeter magnam agrestium atque mer
rum copiam, qui in mercatum eo se contulerant
rosque ex praesidio Agriensi viros strenuos ad
necionem fuderat. Haec clades Agriensium
praenuncia fuit arcis eius, quae paulo post secu
expugnationis. His ergo ac pluribus etiam de
Bassa Tömösvariensis, seu sponte inferre pri
lum quam excipere satius fore ratus, seu a C
ipso iussus, Iaurino, ubi hybernaverant, et cuncta
lateque ferro atque flamma vastaverant, Tarta
reliquias ad se venire iubet. Tartari, ut terro
ventus sui tam Transylvanos, quam Vngaros
narent, regionem Chrysio Marusioque inclusam
Mesopotamiam, latine Interamniam Chrysii M
que dicere possemus) sub specie pacis ex impro

vastavere, ac incolis Turcae subditis, partim caesis, partim in servitutem redactis, totam illam provinciam, una cum Bekesio metropoli ceterisque oppidis, crudelem in modum diripuere. Inde cum praedis cruentis profecti Tömösvariensi se coniungunt, et una iam cum Turcis Lippam obsident. Praeerat Lippae ea tempestate Georgius Borbely summi capitanei nomine, qui eam urbem superiori anno cum aliis quibusdam, ut supra dictum est, arcibus e manibus Turcarum extorserat. Is adiuncto sibi ex equitibus Volfgango Petkio, ex militum tribunis Petro Barrabasio et Francisco Thurio ac compluribus aliis, quamvis tenuissima valetudine esset, tamen nihil sibi ad summam diligentiam relinquendum statuit. Itaque missis confestim, qui Principem de periculo Lippensium certiorem facerent, iubet selectam equitum peditumque manum portis erumpere, et acerrimam cum hostibus pugnam conserere. Illi mandata strenue executi, postquam compluribus interfectis impares se tantae multitudini vident, ingruentibus a tergo hostibus, in urbem sese recipere, ac distributa, quam quisque oppidi partem tueretur, omnia quae tantae defensioni necessaria fore viderentur, noctu reparavere. Hostes tormentis in montem urbi imminentem protractis, ex eo prorsus loco in muros detonant, unde nostri prius idem fecerant, omnia tentant, quaecunque tam victoriae cupiditas, quam vindictae studium postulare ab immanibus Barbaris videbantur. Resistitur nihilominus ex altera parte a nostris, eadem, qua pridie, constantia, idque fit deinceps quinque reliquis diebus: nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non aegris, non vulneratis facultas quietis datur. Quaecunque ad proximi diei oppugnationem propulsandam opus esse videban-

tur, noctu comparantur; plurima vasa vino ef
evacuantur, terraque repleta, ad sarciendas ru
advoluuntur. Ad haec tumulus praegrandis cong
aggeribus excitatus, ac tormentis illuc attractis ba
les conatus eluduntur, multae praeustae sudes. m
nus lapidum acervus comparatur, ruinae comple
et quibuscunque modis fieri posse iudicatur, hos
irruptionibus obviam itur, tunc Duces Legatique Ti
carum, qui aliquem sermonis nostri usum habe
sublata voce ad deditionem obsessos hortantur, pa
tos se eandem lenitatem in Vngaros praestare, q
ipsi erga dedititios Osmanidas praestitissent. li
que illis incolumibus per se inde discedere, et in q
cunque partes velint, sine metu proficisci. Iden
tant literis etiam per iacula immissis, omnibus
modis ac blanditiis in id incumbunt, quo eos ad
tionem impellere possint. Obaudiunt haec Lippe
et quia praeceptum a Georgio fuerat, ne quis
quam responderet, tacitis auribus praeteriunt. Ab
repulsi Turcae, ad coeptam crudelitatem redeu
censisque circumcirca omnibus, quae absumi p
videbantur, nihil eorum omittunt, quae vel ad ca
dam urbem, vel ad terrendos obsessorum anim
cere iudicabantur.

CAPVT SEPTIMVM.

*De pulsis ab obsidione Lippensi Turcis atque T
per Transylvanos Tömösvaroque ab iisdem ob*

Princeps acceptis a Georgio literis, simulq
riis hominum nunciis de praesentissimo Lippe
periculo edoctus, statim Proceres omnes cum t

ate, ac certa rusticorum parte in campis Albensi-
adesse iubet. Ipse literis ad Georgium clanculum,
nta potuit celeritate, datis, significat se collectis
is celeriter adfore, hortaturque eum, ut praesenti
io sit, pristinamque virtutem retineat. Mox, prae-
is impedimentis atque tormentis, cumprimum co-
convenerunt, in Campum Panis, sic appellatum,
reditur, et aucto in dies exercitu pedetentim Lip-
versus procedit. Id ubi Turcae per exploratores
iovere, territi confestim adventu Principis obsi-
em relinquere statuunt. — Itaque tentata ultimo
tu oppugnatione, postquam nihil se proficere vi-
, vastatis longe lateque finibus, obsidione desi-
. amissisque suorum plurimis, accepta magna
, itinere fugae simili abscedunt. Quam rem, prae-
ugasiensium in suburbana Tömösvariensia excur-
m, et hoc non parum adiuvit, quod eo propemo-
momento Bassa acceperat se deiecto, novum pro-
lem in dies adventare, qua iniuria vehementis-
commotus, ne suo periculo alienam gloriam quae-
soluta confestim obsidione, quanta potuit cele-
domum rediit; multum conquerens, tam prae-
n virtutis ostendendae campum importuno suc-
is adventu sibi praeripi. Princeps, cognito hostium
su, quamvis liberatam obsidione Lippam sciret,
nihil de celeritate remittendum existimavit,
que impetu Lippam contendit. Georgius tanto
lo liberatus, et non solum recuperatae a Turcis
e, sed etiam servatae defensaeque honore laetus,
xplicatis suorum agminibus obviam Principi pro-
Honorificentissime excepit eum Princeps, et
biennio eum, totque victoriis non vidisset, in
ctu ambarum copiarum amanter eum complexus

est, ac bono animo esse iussit. Tum iunctis ag
bus quasi triumphabundus Lippam invehitur, ins
tas hostium munitiones admiratur, ruinas mur
perlustrat, capita caesorem aspectat, et ex iis omn
rebus facile iudicat, quanto cum periculo, et qu
cum virtute sint res ibi a suis administratae. G
gium pro eius merito, totamque obsessorum cob
collaudat, et cum alios militum tribunos, tum Pet
Barrabasium, Franciscum Thurium, Ioannem Cap
ac praefectum Scotorum singillatim compellat, qu
egregiam fuisse virtutem testimonio Georgii cog
rat. Post haec paucis ibi quieti diebus concessis, I
ceps militare consilium indicit, et reducendaene s
copiae, an ulterius promovendae, Tömösvarumq
sidendum, deliberandi causa proposuit. Tres ibi
tentias fuisse comperio. Plerique enim censeba
pias omnino dimittendas, cum nondum ver e
adultum, nec equi satis ad iustum gerendum be
confirmati. Sufficere nunc hanc victoriam, qu
Lippa obsidione esset liberata, finesque salui co
vati, et hostes non exigua clade accepta in te
fugam versi. Affore paulo post commodius te
quo et provinciales instructiores ac alacriores fo
et copiae Germanicae cum exercitu Hungarico p
subsidium mitterent, partim obsessa aliqua arc
casionem rei melius gerendae praebiturae es
Displicuit aliis haec cunctatio, eo, quod vi
utendum, ac occasioni instandum dicerent, qua
amissa, frustra postea maximae quaeque res in
quod fama maxime constaret, tentarentur. Nun
baros ab obsidione fusos, non parum esse cons
tos, ita ut metu perculsi, vel arcem etiam ipsam
turi, vel certe exemplo Lippensium atque Jenei

nec non Strigoniensium aequis conditionibus ultro dedituri viderentur. Eundum igitur Deo bene iuvante, et hoc eodem victoriae impetu Tömösvarum vel ultronea deditione, quam sperare liceret, vel vi occupandum. Mediam inter has viam consiliorum secutus est Georgius, qui nec regrediendum, nec statim ad obsidionem Tömösvariensem progrediendum iudicabat, sed hostes primum persequendos, ac Tartaros propulsandos, eodemque cursu Csanadium, Bechkerekum, et alia circumiacentia minoris momenti castella tentanda esse censebat. His enim prius ex animi sententia perfectis, cum non haberet hostes unde in nostros impetum facerent, ac commeatum interciperent, faciliorem fore arcis Tömösvariensis expugnationem. Sed iuvenilibus consiliis apud Principes, uti in aulis mos est, praevalescentibus, vicit ferocior sententia, ut continuo iretur, ac Tömösvarum obsideretur, quo capto ultro et hostes fuga sibi consulerent, et circumiacentia castella sponte deditionem facerent. Itaque lustrato exercitu, ac commeatu raptim et perfunctorie curato, signum itineris dari iubet, captoque XIV. Iunii per deditionem Fellako castello, eleganti magis quam firmo, biduo post cum totis copiis Tömösvarum pervenit. Hic pileus, gladius consecratus, et promissa pecunia a Pontifice Principi sunt missa.

CAPVT OCTAVVM.

De Tömösvaro frustra a Transylvanis oppugnato, eorumdemque in Transylvaniam reditu.

Praemiserat Princeps ex instituto militari, cum alios quoque spontaneos, tum imprimis Marcum Horvát,

qui cum esset natione Thrax (vulgo appellant Rasc
num), praeclaris superiorum annorum facinoribus ma
nam virtutis opinionem sibi apud omnes compara
rat. Is cum reliqua antecursorum parte praemiss
quamvis timidius se quam decuerat gessisset: tan
cohortantibus nostratibus, obvios quosque Barbaro
in fugam vertit, ac primum intra suburbium, mox
munitiones compellit. Turcae desertis suburbanis
tam commeatu raptim intra moenia comportato, qu
Vngaris et Rascianis, qui per aetatem idonei lab
bus tolerandis videbantur, magno numero in ar
compulsis, portas occludunt, seque ad tolera
obsidionem magno animo praeparant. Nostri, dire
suburbanis, ac locis omnibus circumcirca dilige
excussis, idonea castris loca capiunt, et contra e
tiones hostiles diligenter se praemuniunt. Affuit pe
Princeps quoque cum universis copiis sole ad occ
vergente, et cum totam urbem undique propter a
tudinem obsidione cingi non posse videret: ha
commodissimam belli rationem iudicavit fore: u
cipua urbis loca ternis castris circumduceret. e
bus ex partibus aggerem, vineasque ad oppidum
ret. Itaque statione unicuique ducum assignata
mentisque rite dispositis, coepit eadem ipsa noc
muros intonare, tanta assiduitate, ut quinque c
nuos dies ea fulminatio duraverit. Qua re effectu
ut muris late dirutis amplus iam in urbem adit
ruinas panderetur: sed tanti erant antiquitus in o
omnium rerum ad bellum apparatus, tanta mul
tormentorum, tanta denique propugnatorum ala
ut quidquid nostri e muris interdiu diruerent, id
ximis Barbari operibus noctu resarcirent. C
etiam per Janizaros eruptiones fiebant ex o

nonnullisque interfectis, et magnis ultro illatis detrimentis in oppidum a nostris reiiciebantur. Quae dum geruntur, ecce magna Tartarorum manus ex improviso nostris supervenit, ingentique clamore sublato castris adequitat, et immensam telorum vim instar nimbi in nostros effundit; tum vero nostri demum errorem militarem agnoverunt, et non ante obsidendam urbem tanti momenti fuisse animadverterunt, quam auxiliares Turcarum Tartarorumve copias propulsassent, circumiacentiaque castella cepissent. Sed eo errato non contenti, alterum etiam superiori adiiciunt, et cum eductis confestim copiis Tartaros repellere deberent, in castris se continent, ac satis superque rati fore, si contra irruptiones Tartaricas sese defenderent, obsidentes obsidentur. Tartari sumptis animis, et magno curruum onerariorum (numero), quibus commeatus apportabantur, item agrestium hominum, atque iumentorum nostrorum abducto pabulationes et commeatus intercipiunt, et cuncta circumcirca loca diris excursionibus infesta reddunt. His rebus duo potissimum consecuti fuere: Nam et obsessis animos addiderunt, et obsidentibus terrorem non exiguum incusserunt. Itaque nostri in summas angustias redacti, nec oppugnationem urbis, ea qua debebant commoditate poterant continuare, et commeatibus coeperant in dies magis atque magis deficere.

Princeps quamvis tot undique difficultatibus per ducum imperitiam conflictaretur, tamen instandum adhuc ratus statuit oppugnationem extremo conatu experiri. Itaque cum amplissimus per ruinas murorum aditus patere conspiceretur: quingentos circiter qua equites, qua pedites seligit, iisque ducentos Scotos, et aliquam Germanorum peditum manum adiungit. Hi

dato pugnae signo strenue in muros irruunt, et mutuis cohortationibus sese accendentes edita non parva hostium strage ad ruinas usque prorumpunt. Resistunt urbani fortissime, et modo tormentis in nostros detonant, modo lapidibus muris succedentes vulnerant; pars gladiis cominus desaeviunt. Nostri initio fugae a Marco Horvát ac ceteris Rascianis (quorum summa in eo bello apparuit desultoria levitas) facto, postquam vident nullam laborantibus opem afferri, terga dant, et amissis compluribus suorum in vineas se recipiunt. Periere in eo praelio cum alii complures veterani milites. tum etiam Subpraefectus Scotorum, qui egregiam in Lippensi obsidione operam praestiterat, et in eo ipso quoque praelio memor gentis suae, pristinaeque virtutis, intra munitiones prorumpens, singulare virtutis specimen ediderat. Periit ibidem Petrus Barrabásius, peditum Rubeorum in sede Marosiensi dux peritissimus, qui dum stricto gladio milites alta voce ad irrumpendum fortiterque pugnandum cohortatur, globo plumbeo circum praecordia transactus subito occubuit: vir certe tam pietate, quam rei militaris scientia ad omnem posteritatem memorabilis. Corpus tamen eius raptim ex ruinis relatum, ac militari more terrae mandatum fuit. Quae dum geruntur: ecce rursus Tartari affuere; et castris proxime adequitantes, immisso in nostros sagittarum nimbo, pudendum in modum eos ad arma provocavere. Ea re visa Princeps, quamvis etiam tum a primoribus prohiberetur, quominus eruptionem in Tartaros fieri permitteret, tamen indignitate rei motus, increpatis Procerum nonnullis ad arma conclamat, eductisque confestim equitibus e castris erumpit. Tartari hac re non multum territi paulatim cedere, consertaque identidem manu nostros inse-

quentes ludificari. Tum vero Princeps turmas equitum cohortatus concitato cursu Tartaros insequitur, et paucis eorum caesis, reliquos Csanadinum usque persequitur, ac ultra Marusium propellit. Ita fugatis Tartaris in castra redit, ac oppugnationem continuare statuit. Nam ubi irruptionem, tantamque suorum caedem male cecidisse vidit, et suos conatus irrisui fore perdoluit, tumulum ingentem facere instituit, multisque hominum millibus ad eam operam coactis in tantam altitudinem educendum curavit, ut facile ex eo, quantumvis intima urbis loca proteri tormentorum ictibus possent. Quae dum administrantur, ecce subito rumor increbrescit, Hazonum Bassam, magni Memheti, filium Belgrado movisse, et continuatis dies noctesque itineribus ingentes copias in subsidium obsessorum secum trahere. Nec erat id quidem de nihilo. Hazonus enim Bassa, mandato Caesaris, audita Tömösvari obsidione, circiter XX millia hominum ex finitimis praesidiis coegerat, et lentis admodum itineribus Tömösvaro appropinquabat, ut, si se occasio daret, opem laborantibus maturam apportaret: sin minus, terrore saltem sui nominis ab obsidione averteret. Sed cum fama in immensum haec, uti fieri solet, extulisset, et maiora omnia, quam essent, vulgo disseminasset, nec ulla spes potiundae urbis affulgeret: Princeps, non explorata adventantium Barbarorum paucitate, a consilio oppugnationis depulsus, suasu Procerum differendam eam in aliud tempus existimavit. Itaque habito primorum concilio sequentem noctem elegit, qua profectionem institueret. Sed ne ea hostibus suboleret, iubet tormentorum ictus intendi, ac speciem futurae irruptionis ubique praeberi. Mox ingruente nocte impedimenta omnia, atque tormenta silentio ex castris

Lippam praemisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His explicitis rebus, signo profectionis dato, vasa omnia vini incendi, ac impedimenta omnia non necessaria absumi iubet, copiasque omnes ad quarta vigilia eductas eodem itinere praemittit, paruoque spatio intermisso, ut militare institutum seruaretur, vasa conclamari iubet. Ipse quoque statim egressus, relictis nonnullis cohortibus, quae extremum agmen clauderent, ut lente procedentibus fatigatisque auxilio esse possent, celeriter e conspectu urbis discessit. Qua re cognita Turcae, qui audito castrorum strepitu, nil nisi ultimos nostrorum conatus praestolabantur, maioribus in abeuntes nostros tormentis intonant, voluntatemque sibi, non vires, ad propulsandos hostes defuisse ostendunt. Nam ante id tempus, ne unum quidem e maioribus tormentis adhibuerant, nec nisi minoribus tormentorum generibus usi fuerant. Quod genus fraudis eorum ab iis potissimum fuit observatum, qui ad irruptionem tentandam designati omnes undique viam et aditus intra ruinas murorum, maioribus tormentis obseptos animadverterunt, ita, ut si forte nostri superatis moenium ruinis irrumpere conati fuissent, nisi funestissima clade densissimam illam tormentorum seriem superaturi forent. Itaque Turcae portis erumpentes, loca castrorum nostrorum ingenti cum laetitia invadunt, ac direptis commeatibus qui ob festinationem ibi fuerant relicti, solennia laetitiae signa ediderunt. Praemiserat Hazonus Bassa antecursores ex suis copiis, eorumque opera, quidnam nostri molirentur, cognoscere voluerat. Postquam ii noctu castris appropinquassent, audito tympanorum sonitu et Transylvanos obviam auxiliaribus Hazoni copiis profecturos, pedem quam celerrime referunt. Bassae

adventum Transylvanorum summa cum trepidatione denunciant. Ea re audita consternatus Bassa, eodem momento iubet signa referri, maioribusque tormentis, ac ceteris impedimentis passim relictis, quanta potest celeritate fugam retro arripit. Ita obsessis adventus Hazoni, Hazono (alii Csaffero) fuga nostrorum salutem attulit. Cognito tandem errore Hazonus Tömösvarum appellit, et conspectis murorum ruinis magnopere miratur, quaenam fuerit causa, ob quam nostri tantam bene gerendae rei occasionem intermisissent. Mox ruinis refectis collaudataque praefecti ac ceterorum militum alacritate, Albam Nandor, unde venerat, rediit. Ibi castris positis consedit, et veluti in spelunca quadam excubias acturus, in consilia nostrorum singulari diligentia (animum) intendere coepit. Transylvani duobus circiter, qua equitum, qua peditum millibus Lippae ad excubias pro finibus agendas relictis, Ioanneque Szelesteio Lippensium iurisdictioni praefecto, postquam non exiguam militum, pulveris tormentarii, maiorumque machinarum, cetororumque commeatuum iacturam fecissent, qua cuique proximum commodissimumque fuit, magna cum tristitia domum rediere.

CAPVT NONVM.

De infelici Ioannis Szelestii Csanadum versus expeditione, et peditibus in Transalpina caesis.

Paucis admodum diebus quieti datis Ioannes Szelesteius praefectus Lippensis, partim ut acceptum in proxima oppugnatione Tömösvariensi detrimentum aliquo felicioris fortunae successu compensaret, par-

tim vero ut novae provinciae periculum faceret, [illegible] edito industriae specimine honestam cum apud eos tum apud hostes virtutis opinionem concitaret, statim fortunae aleam experiri. Itaque selectis aliquot equitum peditumve cohortibus, ex improviso Csanadinum progreditur, aedificia vicosque incendit, magno praeda ris, pretiosiorum supellectilium atque hominum numero potitur. Quae dum securius pro more nostrorum hominum ab iis geruntur: ecce Tömösvariensis Bassa nec opinantibus ingruit, editaque magna nostrorum strage, in fugam eos vertit. Periere in eo praelio ex alii multi, tum etiam Volphgangus Petki in hostium potestatem pervenit, vir et generis nobilitate [illegible] rebus in expugnatione propugnationeque nuper capta rum arcium praeclare gestis maxime insignis. Is postquam strenue pugnando multis acceptis vulneribus corporis viribus defecisset, tandem ab hostibus capitur, et cum multis aliis viris fortibus Tömösvarum [illegible] ducitur, ibique in carcerem conditur. Ipse Szelesz amissis suorum compluribus, postquam frustra se re sistendis fugientibus laborare, contraque torrentem brachia tendere vidit, suasu suorum fuga sibi salutem quaesivit. Eadem fortuna mansit etiam in Transalpinos eos, qui transmisso Danubio Bodon urbem invadere voluerunt. Audita enim Tömösvari obsidione, Michael etiam Vajvoda Transalpinus, ne suis partibus defuisse videretur, non contemnendam qua equitum qua peditum manum conscripserat, delectuque habito in omnes occasiones hostibus nocendi intentus erat, cumque magnus in dies spontaneorum peditum numerus confluueret, mille et quingenti ex iis consilium sibi secorsum ceperunt, transmissoque navibus Danubio opulentissimam urbem Bodon invaserunt. Ea direpta ac incen-

simulac finitimi Turcae atque Tartari ex fumo rem cognoverant, ibi vero vidisses nostros longe maiorem, quam pro numero, hostium stragem edidisse, nec ante ingenti eorum numero ferocissimaeque rabiei cessisse, donec pulvere tormentario defecti, cum nihil usquam opis sperare possent, in fugam se coniecerunt. Ita paucis ex tanto numero partim ad Danubium, partim ad Alpes fuga elapsis, ceteri omnes foede ferro, sagittisque absumpti fuere.

CAPVT DECIMVM.

De expeditione Mahometis III. Caesaris Turcarum in Vngariam, Hatvanoque incenso.

Capto in hunc modum Hatvano, deliberatum fuit in concilio, placeretne ruinas arcis restaurari, an totum everti. Postquam variis in utramque partem argumentis certatum fuit, visum est prudentioribus ob adventum Caesaris totam funditus deleri, hac maxime de causa, quod nequaquam eam ita firmari posse prudentiores viderent, ut impetus copiarum Caesaris sustinere posset. Appropinquabat enim Caesar Turcarum cum innumera hominum multitudine, quippe quae ad quingenta millia excedere vulgo putaretur. Quo vero tutius ipse cum robore exercitus iter faceret, Czaferum Bassam Vezirium cum XL selectissimorum, equitum millibus praemiserat, ut et commeatum universis copiis Bassa praepararet, et omnia longe lateque explorando hostium consilia cognosceret. Ad Zolnokum iam erat Bassa Vezirius, quum Hatvanum diriperetur. Itaque cum id certo ad Maximilianum perlatum esset, disceptatum est diu in consilio: expectan-

dine essent hostes ibidem, an ex improviso per irru-
tionem in castris Zolnokiensibus obruendi. Vngari
quidem proceres nihil fore consultius censebant, qui
si audendo aliquid Zolnokum usque obviam hostibus
iretur, nocturnaque in eos irruptione facta, antequam
universae copiae Turcarum afforent, XI. illa mil-
antecursorum vel delerentur, vel saltem dissiparentur
ita enim fore, ut ceterae quoque Caesaris Turcici
copiae vel retro in fugam coniicerentur, vel saltem
metu perculsae minus audacter progrederentur. At
Germanici proceres diversum sentiebant, nec obviam
tantae Barbarorum multitudini eundum statuebant
propterea quod stultum foret summam rei uni pra-
lio committere. Nam si universae ipsorum copiae de-
lerentur, nullum fore amplius impedimentum, quomi-
victor Barbarorum exercitus universam Vngariam
que Germaniam occuparet, et cuncta longe lateque fer-
atque flamma pervastaret. Vngaris quidem, qui e
omnes levioris armaturae, pernicioribusque equis pr
diti, minus fore periculum, etiam si fortuna Martis e
inclinaret, ut fuga utendum foret; sed Germanis
fuga sibi consulant, integrum nequaquam fore, pr
terea quod et armorum pondere, et equorum tardi
ad statariam magis pugnam, quam ad velitationes ida
sint. Proinde se nequaquam eo audacter deventur
ut copias suas temere in tantum discrimen coniciat
praesertim quum in mandatis ab Imperatore habe
compescendi potius Barbaros, ne latius grasser
quam sponte lacessendi. His itaque atque aliis in ha
sententiam disceptatis, cum proceres Vngarici fru
se laborare viderent, statutum est, ut arx Hatvan
funditus deleretur, Agria tormentis praesidioque
maretur, ac ceterae copiae retro se reciperent, e

meliora tempora reservarent. Itaque direptam prius arcem incendunt, ac subiecto pulvere tormentario huc illuc disiiciunt, ita ut vix rudera amplius apparerent. Mox Agriensibus domum cum addito Vngarorum Germanorumque praesidio ire iussis, ceteras copias Maximilianus Vacium reduxit, et cum altero (exercitu), qui ibi residebat, coniunxit. Agrienses domum quam celerrime reversi, coniuges ac liberos cum pretiosiore fortunarum parte in tutiora ablegant, ipsi se ad extremum vitae mortisque discrimen subeundum summa animi obstinatione comparant. Missus eo fuit Tarszius cum Italis ac Germanis et mille sclopetariis; item Comes Ioannes Iacobus a Thurn cum tribus peditum millibus.

CAPVT VNDECIMVM.

De Agria a Turcis obsessa, atque etiam expugnata.

Antequam Caesar Turcarum expeditionem in Vngariam suscepisset, concilium militare Constantinopoli indixerat, et quemnam sibi profectionis scopum proponeret, cum praecipuis quibusque purpuratis deliberaverat. Quum multa ultro citroque in medium prolata fuissent, tandem vicit haec in Concilio sententia, ut recta Agria peteretur, qua in potestatem redacta, nullum fore amplius impedimentum, quominus tota Vngaria occuparetur, et Transylvanis ab ope Germanis ferenda distractis, nullo negotio Germani retunderentur. Inter alia cum inexpugnabilem esse Agriam et durissimo saxo inaedificatam diceretur, Caesar quaesiisse ex loci eius peritis fertur: Num tam durum sit saxum illud, ex quo singulis diebus tanta particula decidi nequeat, quanta pugnum

exaequaret. Respondentibus purpuratis, nullum e tam durum et invictum saxum, ex quo quotidie alic decuti nequeat, Caesar: Non est igitur, inquit, desp randum, quominus Agria quoque potiamur. Non e esse enim sibi nec multitudinem, nec instrumenta q bus fundamenta arcis ita subruantur, et suffodian ut tandem moenia eius corruere necesse sit. I ergo animatus, ita armatus Caesar, traiecto ad E chum Danubio, Segedinum primo, inde Zolnoc appulit, et eundem quem diximus Vezirium Bass ad obsidendam Agriam praemisit, paucisque post d bus ipse quoque cum toto exercitu XXI. Septembr a Cziaffero, Ibraimo, Hazono et Cicala Bassis Veni comitatus, eodem profectus est. Occurrerunt stren Barbaris Agrienses, et compluribus eorum part captis, partim interfectis, ab ingruente tandem multi dine, intra moenia oppidi repulsi sunt. Id vero cum quaquam defendi posse conspicerent, incensis post s tum oppugnationis diem, quae ad oppugnationem a hostibus profutura videbantur, sponte deserunt, a arcem se recipiunt. Praeerat tunc arci Paulus Nya Vngarus, ex illustri familia prognatus, nihilque pe omittebat eorum, quae defensionem tanti talisque p triae propugnaculi facere viderentur. Itaque m tes omnes convocat, et dato, acceptoque fidei i mento, ad propugnandam tanti momenti arcem hor tur; mox diviso praesidio, unicuique suam statio destinat, et quid singulis sit agendum, rite dispo Ipse cum Andrea Barcsai, Terczkio ac Thurnio terisque proceribus nullum certum locum sibi assig sed in omnes occasiones intentus, quid cuique sit ag dum, strenue providet. Sed tanta fuit Turcarum bies, ut cum fessis recentes succederent, et oppugn

octies uno eodemque die summis viribus, ultimoque conatu tentaretur, nostri, non virtute sed numero tandem pene ad extremas angustias redigerentur. Quinque enim ab adventu statim propugnacula Barbari excitaverant, et capto oppido propugnaculum arci adiacens decima tertia oppugnatione, quae intra biduum omnium erat violentissima, tandem occuparunt. Nostri postridie ex arce erumpentes propugnaculum iam occupatum ingenti Turcarum strage edita rursus Turcis eripuerunt. Interim Turcae de adventu Sigismundi et Maximiliani certiores facti, cum viderent tormentis se parum proficere, statuerunt fossam, quae inter arcem et vineta interiacet, aggesta materia complere. Quod ut eo diligentius Turcae facerent, ipsemet Turcarum Imperator per omnia castra equitavit, et ut coeptum opus absolueret, pro sua quemque dignitate adhortatatus est. Obsessi vero iterum arce erumpentes, multos e Turcis trucidarunt, Ibraimumque summum Vezerium Bassam cum omnibus suis in fugam coniecerunt, ita ut parum abfuerit, quin pene vivus in manus nostrorum devenerit. In hac pugna Terczkius glande tormentaria in capite, sed non lethaliter, vulneratur. Decimo octobris Turcae denuo arcem summis viribus invadunt. Nostri quatuor oppugnationes fortiter sustinuerunt, quater hostes a moenibus incredibili cum eorum strage reiecerunt; at quinta oppugnatione Turcae tandem antiquam arcem novae vicinam armata manu occuparunt, ibidemque Christianos circiter octingentos trucidarunt. Capta hac arce, Aga quidam Turcicus Caesari quadringenta nostrorum capita obtulit, quo spectaculo Barbarus vehementer oblectatus fuit. Barbari vero veteri iam castro potiti, novum maiori audacia aggrediuntur, arcemque quatuordecim diver-

sis in locis suffodiunt, et duodecimo post die pulver tormentarium cuniculis subiiciunt. Ea re visa, cum obsessi rem conclamatam et in (acie) novaculae p tam viderent, nec quidquam de suppetiis sperarent, multuari tandem coeperunt. Praefecti arcis Nyarius Terczkius iuramenti quidem eos admonebant, et pos genibus, ut ipsi, antequam arx dedatur, occideren supplices orabant: sed praesidiarii spe desperata omnino his monitis movebantur. Interim CCL mili quorum plerique Itali fuerant, clam ex arce elapsi in tra hostium transfugerunt, eorumque religionem am xi, apostatae facti sunt. Ea re cognita, ceteri vehe ter consternati, palam statim cum Turcis de dedi colloqui coeperunt, qui his conditionibus se illos o cum impedimentis et gladiis dimissuros promise ut praefectos arcis Paulum Nyarium, Terczkium goranium-Italum, et iuniorem Kinskium obsides commutationem aliorum captivorum traderent. Hi pactis, XIII. Octobris circa meridiem duo millia no rum Agria egressi sunt. Sed Caesar crudelitatem manorum, quam in captivos Hatvani exercuerant dicaturus, in tria totum praesidium agmina sepa edixit: unum fuit Germanorum, alterum Vngario equitum ac peditum, tertium plebeiorum. Germ omnes ad unum trucidari iussit, edicto promulgato se hoc facere, ut immanem Germanorum saevitia lustri ad omnem posteritatem exemplo vindicaret, a bus cognovisset Musulmannos suos per contume summam excoriatos fuisse. Vngarici nominis m interfici quidem vetat, sed diripi omnes ac in ser rapi patitur, reservato sibi Paulo Nyario, et alii cis praefectis, quorum consilio in suos usus ad occasiones per vim extorto abuteretur. In iis fa

Andreas Barcsai, qui cum aeger tunc esset animo et corpore, Zolnokum tamen in captivitatem abductus est. Ita pauci ex omni numero militum Vngaricorum salvi ad suos evasere. In plebem tamen summa usus est clementia, et postquam publico edicto ad obedientiam praestandam, et terram colendam mitissimis suasionibus eam adhortatus fuisset, sportulas etiam adiecit, et magnum numerum argentei numismatis (asperos vocamus) in vulgum sparsit. Mox certos qui Agriae praeessent, et ruinas arcis atque oppidi reficerent, ex consilio deligit, eo animo, ut ulterius progressurus Tokaium, Cassoviam et ceteras Vngariae reliquias Viennam usque eodem victoriae cursu diriperet atque in potestatem redigeret. Ita enim facere statuerat, et Legatis Polonicis, qui ad Segedum Caesari occurrerant, praedixerat fore, ut capta Agria et ceteris ad Poloniam usque Vngariae finibus brevi in potestatem (redactis), Polonis ad se venturis compendium efficeret.

CAPVT DVODECIMVM.

De expeditione Sigismundi Principis Transylvaniae ad opem Agriensibus ferendam.

Agrienses simulac se a Turcis peti cognovissent, mature id Maximiliano Archiduci et Sigismundo Transylvanorum Principi significaverant, et ut tempestivam ipsis opem ferrent, obnixe oraverant. Se quidem Deo bene iuvante daturos operam, ut obsidio diutius ducatur, barbarique intra aliquot menses operam cudant: sed tamen ne omni subsidio destituti, non virtute, sed numero tandem vincantur, summa ope Principibus enitendum esse. Ea re cognita Maximilia-

nus a praelio abstinere, nec summam rei fortunae pertendam esse cogitabat, sed eventum obsidionis expectandum, et ex tempore consilium capiendum censebat. At Sigismundus Princeps longe aliam rationem sectus, ex animo Agriensium fortunam miserabatur, redimidatoque periculo, quod ex clade tanti propugnaculi ac talium virorum fortium universae Patriae imminere videbatur, mortem potius fortiter oppetere, quam opem Agriensibus non ferre malebat. Sed antequam e Provinciae finibus excederet, certam Siculorum manum Duce Francisco Nagy subsidio in Transalpinam mittit, simulque Alpes Moldaviae oppositas armatis complet, ac Georgium Borbely excubiis contra Tartaros dispositis praeficit. Ne vero se absente regnum Imperio vacaret, Stephanum Boczkaium inter summos consiliarios principem, cognatumque suum, provinciae praeficit, eique in mandatis dat, ut singulari cura regnum contra Tartaros et Moldavos tueatur, operamque det ne ob absentiam suam respublica aliquid detrimenti capiat. Nam ut Transylvanos ab ope Agriensibus ferenda Caesar Turcarum averteret: Tartaris persuaserat, ut ex Moldavia in Transalpinam, ac inde in Transylvaniam irrumperent, omniaque ferro ac flamma miscerent. Ita Princeps rebus provinciae rite dispositis, selectissimam quamque regni nobilitatem evocat et lentis itineribus Varadinum progreditur. Ibi lustrato exercitu, qui ad XVIII circiter millia selectissimorum equitum ac peditum habebat, quum accepisset Agrienses in summo periculo versari, profectionem accelerat, ac recta Debrecinum, inde Tokainum progreditur. Postquam Tibisco traiecto Agriam captam ac caesum praesidium accepit, ingenti dolore perfusus pergere tamen, et si Maximilianum eo perducen-

posset, coniunctis viribus praelium cum Caesare Turcico inire omnino statuit. Itaque missis aliis super alios nunciis, Maximilianum, ut approperet, hortatur, et proceres Vngaricos ad colligendas hinc inde copias impellit; quibus rebus factum est, ut Vngarici proeres, quantas potuerunt, copias ad Szerencsium, oppidum Sigismundi Rákóczi, cogerent. Et ipse Maximilianus copias suas cum Transylvano ad Miskolcinum coniunxerat. Trahebant secum CXX tormenta bellica ac XX millia (?) quadrigarum in usum circumdandi exercitus.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

De praelio Christianorum cum Caesare Turcarum, et utrarumque partium fuga atque clade.

Postquam Maximilianus et Sigismundus Princeps copias coniunxerunt, quae ad LV millia insigniter armatorum fuisse putantur, et alter alteri iureiurando sese obstrinxerunt, Miskolcino digressi obviam Barbaris progredi, ac manus cum iis conferre statuerunt. Ita XXI. octobris exercitum promoverunt, et postridie ericetum quoddam longum atque latum emensi, Agriam contenderunt. Est non procul ab Agria pagus Keresztes appellatus, tanta camporum planitie, ut facile spatium dimicandi quantumlibet maximis exercitibus praebere possit. Intersecabat campos illos rivus quidam coenosus, et ita impeditis ripis, ut nonnisi difficulter ab equitibus transiri possit, cuius traiectum

Czafer Bassa cum XX millibus Ianizarorum et Tr
tarorum, ac XXX tormentis occupaverat. Huc no
progressi sunt, et in campis Keresztesiensibus ca
posuerunt, eo animo, ut Barbaros transitu prohibe
vel si ita se occasio daret, manus cum iis conserer
Quamvis Maximilianus Archidux a pugna prorsus
horrebat, et id se duntaxat in mandatis ab Imperat
fratre habere dicebat, ut Barbaros latius gras
prohiberet, abeuntesque carperet. Audito nostro
adventu Mahometes Caesar non parum extimuisse
statim militare concilium indixisse fertur. Eo co
cato disceptatum est, utrum summa rei praelio co
mittenda videretur, an vero Agria ad sustinendam
sidionem obfirmata, cum copiis redeundum. Quum
ta in utramque partem disceptata fuissent, et ipse
quoque Caesar non obscuram timoris significatio
dare videretur, unus ex Purpuratis, senio iam mu
que canitie obsitus: Ego vero, inquit, hac te mole
animi deliberabo, cumque in multis patris tui, avi
vique bellis versatus sim, eam cum aliis bellidu
viam et rationem excogitabo. qua tantus hic et
Christianorum exercitus non difficulter debellar
dissipari possit. Quaerentibus ceteris: quaenam
esset ratio: Ego vero, inquit, multorum bellorum
experientiam habeo, perspectam eam esse Vngar
et Germanorum rapacitatem, praedaeque avidita
ut nunquam facilius, quam spe praedarum atque
veluti pisces hamo capi possint. Proinde equidem
serem, Caesare in tutiora deducto, ita aciem in C
stianos dirigi, ut dato pugnae signo, si vincerentur
omni impetu persequeremur: sin autem nostri inc
rentur, in castra se reciperent, eaque omni opu
rerum pretiosarum genere exposito praedae hos

relinquerent. Nullum enim est dubium, quin aviditate lucri Christiani statim allecti, omisso praelio, ad diripiendam praedam vertantur, in eaque colligenda occupati, nec opinantes, non difficulter a nobis opprimantur. Placuit astutum senis consilium ceteris purpuratis. Itaque dimisso Zolnokum Caesare, aciem instruunt, quingentis circiter (ut ipsi aiunt) armatorum millibus completam, et quum ab exploratoribus accepissent in campis Keresztesiensibus Christianos castra posuisse, eo cum omnibus copiis ire statuunt. Sed antequam Barbari eo pervenissent, Sigismundus Princeps cum Transylvanicis copiis rivum illum fatalem, cuius paulo supra meminimus, hoc animo traiecerat, ut expeditius cum Barbaris manus conseri possent. Sed cum Maximilianus Sigismundum sequi recusasset, nec temere progrediendum dixisset, transfuga eos terrente et iam Caesarem affuturum nunciante, Sigismundus quoque in priora castra reverti cum suis debuit. Qua re ab exploratoribus et transfugis cognita, et pro timoris significatione accepta, Barbari eo animosius progrediuntur, et die Iovis, qui erat XXIV. dies Octobris, non procul a nostris castra posuerunt, tanto cum strepitu armorum, fremitu equorum, sonitu hominum, ut instar horrendae nigricantisque cuiusdam tempestatis adventare et campos omnes circumcirca armatis complere viderentur. Vnde haud parum stuporis Christiano exercitui incusserant, quippe qui ne tertiam quidem Barbarorum partem numero adaequarent. Quumque intra LXXX annos manus Christiani cum Caesare Turcarum non conseruissent, et insolentes adhuc tantarum copiarum essent, dici non potest, quanto cum horrore tunc innumeras prope Turcarum copias conspexerint. Nec tamen eos defecit animi fortitudo.

Nam Maximilianus Archidux Sigismundusque Pr
ceps cum Nicolao Palfio, ceterisque Vngaricis Ge
manisque proceribus, nihil omittebant, quod ad con
mationem et consolationem exercitus Christiani fac
videretur. Sed pridie eius diei, qui erat XXIII. oct
Turcae audacter nostros adoriendos atque pra
niendos rati, confestim tormenta aliquot ad vad
rivi adduxerant, et compluribus irruentibus duce Cu
fero Bassa transitum tentaverant. Resistunt nostri i
titer, consertoque ad rivum acerrimo praelio Barba
in fugam vertunt, caesis circiter CCC eorum, torme
XXIV eis eripiunt. Ea cum Germanici duces in s
ac suorum usus vertere conarentur, nec id Tran
vani facile paterentur, scilicet triumphum ante vi
riam canentes: Sigismundus Princeps interposui
ac aequali tormentorum divisione facta, ea qua
suam rationem cesserant, in Transylvaniam confe
referenda curavit. Certamen illud ad serum usq
diei productum ipsa nox diremit. Ita utrique s
castra recepere his animis, ut postero die pugnam
staurarent, neutrique terga verterent, donec ius im
randi Marte iudice definiretur. Ea nox propemod
insomnis acta est, cum utrobique crebris vigiliar
stationibus dispositis insequentem omnes diem s
citi expectarent, veluti Martem vitae necisque s
arbitrum adituri. Postero die, vixdum illuxerat, c
utrinque instructae acies adfuere. Itaque redinte
tur praelium, sed non successu superioris diei. Q
enim pedites Stephani Bathorei circumventi a Bar
ris fuissent, et sero iis opem ceteri tulissent, i
omnes ad unum spectantibus nostris trucidati s
paucis fuga elapsis, qui ad cataphractorum se ordi
recepere. Non parva hoc spectaculum consterna

nostros affecerat. Quod ubi a Sigismundo cognitum est, ad succurrendum laborantibus advolat, suggerit subsidia, suppeditat fessis auxilium, trepidantibus inclamitat, fugientes in ordinem revocat, nihilque ex optimi imperatoris et militis officio remittit. Nunc fortes hortatur et laudat, nunc corripit ignavos et territat, denique omnibus praesto adest. Proinde ita fervet ubique Martis opus, ut cuncta sanguine foeda conspiceres. Quibus rebus factum est, ut quamvis magna utriusque exercitus eo die patraretur caedes, Vngari tamen superiores fuerint. Ita eo quoque die defatigato exercitu, nox et lassitudo praelium diremit. Vtrisque se in castra revocantibus, vigiliae stationesque summa cura in castris habitae. Quum dies Sabbathi illuxisset, neuterque praelio cederet, prima luce inter VI. et VII. horam pugna atrocissima committitur, eo animo, ut totis viribus rem utrique experirentur. Sed obstabat proposito Sigismundi Maximilianus, nec summam rei praelio committendam censebat Victus tandem cohortationibus Sigismundi, pedibus in eius sententiam concedit, ac prima acie Transylvanis concessa, ipse cum robore cataphractorum a tergo subsistit. Sigismundus ea re laetus, ultro sibi primam aciem deposcit, eaque rite disposita suos gravibus verbis hortatur, ne initam prioribus diebus victoriam per desidiam et ignaviam corrumperent, pergerent vincere ut coeperint, cohortationibus obsecrationem adiungit, ne sibi patriaeque desint, cogitent pridie quam bene pugnarint, quantam hostium manum protriverint, quoties inclinarint et fuderint, quot tormenta aenea ceperint: praecaveant ne sudores hactenus effusos toleratasque pericula omnia in irritum effundant. Non qui magna coeperint, sed qui coepta gloriose terminarint, laude dignos censeri

sciant. Ponant ante oculos, quaecunque ipsos per
manebunt, si male dimicarint, varia mortis gen
diram uxorum liberorumque servitutem, ultima re
excidia, raptus virginum, et fanda infandaque om
Haec omnia unius diei labore evitari posse. Pri
orare ac per Deum hominumque fidem obsecrare
solita se, patriam, liberos, uxores ac fortunas vi
redimant, et in perpetuam libertatem vindicent. E
edictis et universis copiis rite instructis edictum p
mulgat, uti suam quisque stationem observet, tor
torum praesentiam expectet, in rapinas ne se effun
quae si praecepta constanter fuissent observata
illo die praeclarissimam nostri de barbaris victor
post homines natos reportassent. Nihilo secius et
purati Caesaris Turcarum suos praemiis, pollicit
nibus ac minis incendunt, ut omnia perpeti, quam
die Vngaris cedere mallent, proinde lustrant utrum
cornu, et gravissimis omnes edictis ad fortiter pug
dum hortantur. Itaque XXVI. octob. dato pugnae si
nostri strenue procurrunt, irruentesque Barbaros
titer excipiunt. Interim Tartari lentis proces
progredi, ac paulatim nostros quaquaversum cir
dare. Postquam aliquot horarum velitationibus pu
tum esset, et aliquamdiu spe pari dimicatum, ma
ubique strage oborta, seu serio, seu ex compo
Barbari terga vertunt, ac nostris strenue insequ
bus magno cum impetu cedunt. Instant fugien
nostri, ac dissolutis ordinibus certatim in eos de
viunt, ac CIX tormenta hostibus adimunt. Ad
omissis post tergum, quod minime omnium fieri
tebat, tormentis bellicis, rati Barbaros sine mora
fugituros, castra invadunt, eaque pretiosissimis
busque rebus ad miraculum usque referta dirip

re visa Janizari, qui in tentoriis praesidii causa
ıcti fuerant, quum nullum fugae sibi locum esse re-
um animadverterent, revocatis animis coepere
mentis intonare in eos, qui fugientes Barbaros in-
uebantur. Quod cum magnam stragem nostris in-
ret, ex altera vero parte Tartari adurgerent, et Ci-
a Bassa cum equitatu suo a latere nostros invade-
coepere primum pauci aliquot cataphracti Ger-
nici, mox etiam Transylvani ac Vngari retro fugam
ipere. Qua re animati Turcae, cum qui in castris
nt, tum qui fugam arripuerant, sublato ingenti cla-
re in nostros redeunt, eosque magna securitate
edis diripiendis intentos ex improviso adoriuntur.
l et ii qui ultra castra iam sese proripuerant, eo re-
ant, et cum statariis quibusdam vexillationibus,
ıe in eos usus semper seorsim in quodam colle,
ala Bassa duce, rubeis insignitae vexillis, immotae ad
ısque temporis momentum constiterant, in nostros
ientes irruunt. Ita Purpurati, cum prima signa iam
e capta, et caesis praefectis milites (in) Christianos
cant effundi: nostri re inopinata territi, ad quos et
) fugerent, haud satis adhuc gnari, praedis etiam
ı diripiendis intenti erant, tanta cum securitate, ut
ı tum alius haec, alius illa tabernacula in rationem
ninorum suorum occuparet, et praefixis hic illic
ıtis occupantium ea fore diceret; quae dum ante
toriam partiuntur, ecce Barbari adsunt, et grave
ıelium instaurant. Caeduntur nostri a numerosa mul-
ıdine, et Tartaricarum sagittarum imbribus obruun-
, capiuntur signa, et in fugam omnes iam semel or-
ıes vertuntur. Ea re visa inclamitat Sigismundus
inceps omnibus, ac ne partam semel victoriam te-
re perdant, obsecrat, vexillumque suum conspicuo

in loco sisti iubet. Sed cum panicus omnes terre
cessisset, ingruentibus iamiam Barbaris, ut in me
se reservaret tempora, ex castris ipse quoque exc
et comitantibus eum Petro Huszár, Casparo K
et paucis aliis sensim se ad suos recepit. Fusos m
tosque Christianos ad vesperam usque hostes
quuntur ac caedunt, mox tenebris impediti in ca
per noctem rediere. Quodsi nox fugientes non p
xisset, nae illo die maxima post hominum memo
strage Christiani affecti fuissent. Sed tenebris te
castra se receperunt, ac incenso Principis taberna
ablatisque rebus pretiosioribus, qua cuique proxi
et commodissimum fuit, nullo iam tunc ulterius pe
quente, diffugerunt. Quodsi resumptis animis ca
non deseruissent: non est dubium, quin victoria
tero die redintegraturi fuerint. Sed Deo ob super
avaritiam et cetera nefanda Christianorum flagitia
iustam iram succenso, tantus omnes pavor occup
rat, ut quamvis omnes resistendum et obviam Ba
ris recurrendum clamitarent: nemo tamen i
exemplo confirmarit, sed omnes ad unum effusa
sibi consulebant. Quo factum est, ut magna equ
parte dilapsa, plerique pedites tam Germani
Vngari in fuga perierint, et dum alii alios praev
conantur, magnam ultro sibi stragem accersiver
Quamvis autem cruentissima victoria Turcis ce
fugatis nostris, et castris direptis, eorum tamen ca
fere maior fuit, quam Christianorum. Quippe T
rum ad XXX, alii scribunt ad LX, Christianorum
circiter millia caesa referuntur. Caesarem ibi
buisse rumor fuit, sed, uti postea compertum est
nus. Periere tamen e purpuratis Bassis et Begis
risque primoribus Turcarum complures. E Germ

inter alios duo fratres Holsatiae Principes, quorum cadavera Christianus Anhaldinorum Princeps maximae indolis Leucsoviae postea tumulavit. Item Venceslaus Poppelius, Prettipskius, Pomeranorum Brandeburgensium equitum magister, dux Bavarorum (?) Plettenbergius, ex legionibus plerique centuriones, praefecti ac signiferi. E Transylvanis periit Sigismundus Csáki nostrae in Germania peregrinationis comes, Michael Cziereni, Volfgangus Bornemisza, Ioannes Polyak, et complures alii, quorum catalogum recensere longum foret. In iis fuere et Caspar ac Ioannes Decii populares mei, qui Debrecino ad praelium profecti ac peditum cohortibus adiuncti, sponte pulcram pro patria mortem obiere. Campus Keresztesiensis ex insigni clade illustris est habitus, cadavera Turcarum ab iis terrae sunt mandata, cetera in ingentes acervos accumulata, donec a canibus vicinarum regionum absumerentur, ita ut compluribus eorum in rabiem actis, haud tuto locus is ab hominibus frequentari posset. In saxorum morem locus is adhuc ossibus opertus est, nec terra ibi coli citra crebram armorum inventionem ullo pacto potest. Maximilianus cum expeditissimis cataphractorum Leucsoviam versus, mox XXIV. novembr. cum sex cisiis Viennam appulit, ibique Schwarzenbergium cum quibusdam aliis praefectis invenit. Princeps Sigismundus primum Tokainum, mox inde in Transylvaniam, quanto potuit ocius redire festinavit, affirmans solam Germanicorum equitum fugam huius rei causam fuisse. Sed et Turcarum plerique rati se victos, effusissima se fuga proripuerunt, et qua cuique proximum fuit, diffugerunt. Ea re divulgata, Sinanus Bassa, quem Caesar Agriae praefecerat, arcem ac oppidum refecit, ac decem millium

praesidio munivit. Sed cognito errore Tartari ca
utraque tam Turcarum quam Vngarorum diripe
quae toto triduo cum tormentis ac tentoriis dese
iacuerant; sed et Caesar compluribus, qui fuga s
consuluerant, supplicio in terrorem aliorum affe
Tibisco primum, mox Danubio Belgradum devehi
ac inde Constantinopolim ingenti praeda onustus
amissis equis, camelis ceterisque iumentis, victo
gis quam victori similis, appulit, sine tympanis
bis, vexillis, aut aliis laetitiae signis.

CAPVT DECIMVM QVARTVM.

De Tartaris e Transalpina repulsis, Transalpino
que in Turcas expeditione interrupta, altero C
rum a fratre interempto, felicibusque Janizarii h
excursionibus.

Suscepturus expeditionem in Vngariam M
metes Caesar Chamis Tartarorum mandaverat, u
cum una in Vngariam proficiscerentur, coniunctis
armis et animis contra Christianos bellum gere
Erant duo fratres, Tartarorum Chami, quorum
minor natu nomine Pincion, sponte se Caesari
XXX expeditissimorum Tartarorum millibus co
xit, et strenuam Caesari Turcico operam in pr
Agriensi navavit. Tanta enim audacia rem ibi ge
runt Tartari, ut praecipuam victoriae laudem omn
consensu ipsi reportarint. Interim Chamus Ta
rorum maior natu, Kazikerei, qui superiorum ann
clade edoctus cunctantius in Vngariam progredi
tur, ne sua cessatione magni Turcarum Impera

indignationem sibi conciliaret, coacta magna Tartarorum manu in Moldaviam irrumpit, ac inde vel eo, quo venerat itinere rursus in Vngariam irrumpere, ve saltem per Transalpinos Transylvaniam adoriri conatur. Ea re audita Stephanus Boczkai continuo ad arma cunctos vocat, ac Georgio Borbely et Benedicto Mindszentio in Transalpinam missis, fines provinciae armatis complet. Fervebat tota Dacia bello, ac ne Princĭpe ad opem Agriensibus ferendam profecto, barbara gens in vacuas provincias erumperet, magno ubique cum tumultu metuebatur. Matronae ac pueri eiulatibus omnia complebant, et cuncti de fuga iam cogitabant. Sed ecce cum Tartari Transalpinis iam ad fauces Alpium redactis in Transylvaniam irrumpere conantur, rumor affertur ad Chamum, Polonos atque Kozakos, Moschosque magno numero coiisse, ita animatos, ut vel in Tartariam irrumpant, vel manus cum iis conserant. Qua re audita omnes Tartarorum copiae, quasi signo dato, itinere fugae simili, e Transalpina diffugere.

Michael Palatinus, cognito Tartarorum discessu, copias omnes ex praesidiis colligit, et quas potest e Transylvania evocat, eo animo, ut traiecto navibus Danubio in Bulgariam Turcis vacuam irrumpat, eamque deditione capiat. Mox tormentis in maiorem Nicopolim (quae ultra Danubium sita est, urbs et amplitudine et munitione haud contemnenda) directis dies noctesque intonat. Sed quominus Danubium transierit, urbeque potitus fuerit, insperato veredarii adventu factum est, qui e clade Agriensi a Principe missus, rem omnem, uti gesta fuerat, Michaeli clam significaverat, et ut in provincia se contineret, finesque Regni contra *Barbaros in Thraciam* reversuros tueretur, Pa-

latinum monuerat. Ea re cognita Michael dedit
Turcas accepta magna pecuniae summa dimitti
non sine grandi mercede hybernas inducias Barb
concedit. Mox nulla re memorabili, ob causam p
ante commemoratam, gesta Tergovistum se rec
militesque exauthoratos in hyberna dimisit. Ca
vero Mahometes Constantinopolim reversus, ut ne
gentiam maioris Tartarorum Chami castigaret, ab
cato Kazikerei fratrem eius minorem Pincionem
secum ad Agriam fortiter rem gesserat, Imperio p
fecit. Ea re commotus Kazikerei, ingentem in Tur
indignationem concipit, omnemque eis amicitiam
nunciat. Quo cognito veritus Caesar, ne Tartari be
Musulmanis inferrent, minorem Chamum e medio
lere, huiusque morte, amissam illius gratiam rec
gere statuit. Habito igitur concilio Purpuratorum
cionem Constantinopolim ad se vocat, et tam co
quam alia ad restitutionem eius necessaria se ei
ralissime suppeditaturum pollicetur. Sed cum nov
ille Chamus ex amicorum literis agnovisset se, si
stantinopolim iret, interfectum iri. quo se ver
ignarus, dubitans adhuc, tandem ad Theodorum
chorum Ducem confugere statuit; quo cum poll
tionibus illius invitatus pergeret, a fratre interce
atque capitis supplicio affectus fuit. Eodem modo
eius, e nobili Vngarorum ad Munkácsium Moricz
gente procreata, cum quatuor filiis et duabus fili
perduellionis damnata atque caesa fuit. Acta
haec circa finem anni CIↃ. IↃ. XCVI. Eadem aest
ne et hanc virtutem gloriae praemio defraudemus
rarius quidam Ianizarus, cum natione esset Vng
abiurata Mahometis religione, in quam amplecte
adactus fuerat, ad Transylvanos cum uxore, cog

ac liberis Varadinum profugit. Is documentum fidei ac militaris scientiae editurus, assumtis CL militibus Segedinum versus profectus est, copiasque Caesaris Agriam tum petentes, quae VIII millia, qua equitum qua peditum continebant, in deserto Segediensi ad lacum Piri sic dictum, excelso animo adortus est. Mox re explorata, cohortatus milites pugnae signum dat, ac vicies et quinquies hostes e castris eiicit, tabernaculisque disiectis, quadringentos et LXXX eorum trucidat. In iis fuere duo Alai Bassae, unus Begus, et unus item Aga Janizarorum; capti sunt sesqui mille currus cum tormentis compluribus, XL plaustra thesauro onusta, quae tamen auferri non potuere. Capta sunt signa CLXII, quibus onusti ovantesque nostri Varadinum rediere. Quod ut tam pauci nostrorum tentare auderent, animati fuerant felici eiusdem ducis successu, cuius auspiciis non ita multo ante Segedinum versus excurrerant, et cum septingentis equitibus Gyulensibus praelio decertantes, quinquaginta eorum trucidaverant, et magna cum praeda redierant.

DECAS VNDECIMA.

LIBER PRIMVS.

CAPVT PRIMVM.

De Comitiis Albensibus, et abitu Principis ad Cæsarem Germanicum, ac reditu eiusdem.

Appetebat iam annus salutis MDXCVII. c
Princeps Sigismundus ad XXV. diem decembris cō
tia Albam indicit. Ibi non de pace cum Turcis
eunda, uti spes omnium fuerat, sed de tributo Ordi
bus indicendo publicaque Regni concordia tuenda c
silium habitum est. Quum autem Princeps ad Cæ
rem proficisci cogitaret, ne quid se absente Mich
Transalpinae Palatinus de foedere cum Turcis i
undo tentaret, missis nunciis Albam eum evocat
cognita Principis voluntate, quum Albae antea
fuisset, libenter paret, splendidoque comitatu se
itineri se dat. Qua re accepta Saxopolim usque P
ceps obviam ei Proceres mittit, et quam potest hō
rificentissime Albam deducendum curat. Inde sec
cum eo habitis deliberationibus, ne per absentiam
latini res provinciae turbarentur, paucis post di
magnifice donatum, ac ingentibus promissis on
tum in Transalpinam remittit. Ipse assumptis se
Stephano Josika Cancellario, Casparo Kornis, De
trio Napragio Episcopo, Pancratio Sennyeio Aulae
gistro, Nicolao Apaffi, Volfgango (?) Borneni

ephano Csakio, Ladislao Gyulaffi, et aliis selectis-
iis quibusque primorum, per fines Vngariae et Mo-
iae XVII. februarii cum XII cisiis Pragam profectus
. Datis quieti aliquot diebus, postquam occultas ibi
i Caesare de iis, quae postea consecutae sunt, re-
admodum tacite deliberationes habuisset, et VI.
rtii aurei velleris torque solenniter ab Imperatore
gnitus fuisset, accepto de literis Hazoni Bassae
cio, ne quid se absente turbarum in Provincia sub-
etur, incredibili celeritate domum rediit, cumque
t peractum Dominicae Nativitatis Sacrum profectio-
itineri se dedisset, ad festum Parasceves in Tran-
vaniam saluus atque incolumis rediit.

CAPVT SECVNDVM.

literis Hazoni Bassae ad Principem Transylvaniae.

Reversus igitur domum Princeps, senatores con-
im Albam convocat, accitoque in senatum chauzio
as Hazoni Bassae recipit. Is cum Belgradi cum
ua copiarum parte resedisset, et in omnes occa-
es intentus, victoria ad persuadendum Principem
tendum indicaret, tabellarium expedit, et literis ad-
lum patheticis ad Principem solita cum officiorum
icitatione scriptis: Quum, inquit, Belgradi Rascia-
im ego commorarer, scripseras ad me, Serenissime
iceps, consentiente tibi Michaele Transalpinorum
atino te nihil malitiose sponte adversus invictum
rum Imperatorem molitum fuisse, sed omnibus
e tumultibus bellicis Sinanum Bassam occasionem
buisse. Quum autem iam ipse e rebus humanis

excesserit, nihil imposterum impedit, quominus
antehac, sic porro quoque obsequium splen
Imperatoris nostri portae deferatis, eosdemque h
et amicos nobiscum habeatis. Memineris patrem n
Memhetem Bassam, patre tuo gubernacula regn
tinente, usque adeo benevole in Transylvaniam
matum fuisse, ac tanta diligentia eam defendis
hinc e Turcia ne avis quidem male in vos an
avolaret: tantum abest ut hostiliter provinciam
a quodam impeti passus fuisset. Proinde tui m
est fidem paternam meminisse, eiusque virtuti ac
giis insistere, ita ut universum genus humanum f
tibi quaeque ominari possit. Equidem profite
optimi patris optimum filium esse, ideoque int
me ac sincerum censeri cupio. Haec est sola
quod etiam de te ac tua virtute nonnisi honor
coram Imperatore nostro, quotiescunque occa
obtulit, censuram tulerim. Quum nuper Gyr
pons in Danubio fuisset factus, credas velim e
alia de causa fuisse exstructum, quam ut eo uni
Caesaris copiae traiectae in Transylvanos duce
Sed testor Deum, me solum fuisse pro vobis d
torem apud Caesarem, quominus provincia tua
tur. Imo si ad pontem Belgradensem mature m
venire contigisset, eum quoque interscindendum
sem. Sed sero illuc veneram, cum iam bona c
pars pontem transiisset. Scio te saepenumero
niter ac prolixe mihi scripsisse, hasque turb
sasse, cum nuper obsidionem Tömösvariensem
mittebas; equidem nihil omisi, quo apud C
factum tuum excusarem, ita ut quidquid hact
versus invictam eius maiestatem commisisti, ita
us adiuvet, Caesarem (fecerim) tibi id totum con

totius Christiani orbis multum interest, et meo imprimis consilio caveri oportet. Quum enim haec regio imprimis sit horreum Europae, ac propugnaculum Christiani Imperii circumvicinarumque regionum longe munitissimum, summo certe studio mihi incumbendum in id fuit, ut mature saluti eius ac incolumitati prospiceretur. Deinde nequaquam vos latet, quam multiplicibus undique circumiacentium nationum odiis petamur, praesertim vero qua rabie Turcarum premamur, qui nihil unquam antiquius habent, quam ut hanc provinciam sub iugum crudelissimae servitutis mittant. In hac periculi magnitudine, ultimaque defendendae patriae necessitate, equidem nullam meliorem rationem fore putavi, quam ut summo Christiani orbis Imperatori curam eius resignarem; nam si conservari adversus tanti hostis molitiones haec regio debet, Caesareis opibus atque praesidiis certe longe magis, quam ullius privati hominis patrocinio servari poterit. Nam quod quidam obiiciunt, inauditam esse hanc rem, omnibusque historiis incognitam, ut quis imperium regni sui resignet, alterive cedat, multis exemplis id falsum esse demonstrari potest. Si quis enim historias orientalis atque occidentalis Imperii legerit, et quidem cum intellectu atque iudicio legerit: comperiet profecto nequaquam deesse quam plurima exempla huic similia. Legimus enim Diocletianum, Leonem Isauricum, Leonem iuniorem, et patrum nostrorum memoria Carolum Quintum, ac denique nuper admodum Ducem Bavariae imperium resignasse. Si tantis monarchis, qui longe potentiora regna gubernarunt, licuit privati otii gratia gubernaculis se abdicare, quanto magis licebit mihi publicae salutis causa idem facere, praesertim cum illi privatis rebus studentes otium duntaxat securita-

temque vitae cum iucunditate coniunctam sectati s
ego vero ob publicam patriae salutem id faciam. I
nique non disputo in praesentiarum, quo iure
Transylvania ab Vngaria sit divulsa, quave rat
Principes, qui me in gubernatione praecesserunt, p
vinciam hanc gubernarint: hoc tantum dico et
vero, Transylvaniam inde usque ab initio legitim
coronae Vngariae membrum extitisse. Quid ita
igitur esse potest, si quo antea ipso iure pertinuit
dem non armis ac violentia, sed iure legitimaque ra
reducatur, et quod armis a summo Christiani
Monarcha repeti posset, id legitimis pactis legi
possessori restituatur? Equidem per aetatem mi
rebus interesse non licuit. Verum non dubito co
res ex vobis esse eius aetatis, qui et meminerun
interfuerunt unioni illi, quam Divus Ioannes Sec
agitavit, dum esset in vivis, sed morte praev
ad umbilicum perducere non potuit. Possem eq
et plures huius mei consilii rationes afferre, se
sapienti uniuscuiusque vestrum iudicio cogitand
relinquam, ei labori supersedebo. Quod superes
me ob multiplices iuvenilis aetatis naevos tam in
dentia, quam aliis modis multa deliquisse, q
summo hoc fastigio dignitatis fieri minime de
Sed cum in id semper meo quidem iudicio om
nervis dies atque noctes incubuerim, ut Divini
nis gloria promoveretur, saluaque patria sarta
que maneret: aequum certe fuerit, ut si quid p
spem vestram evenerit, id mihi hac hora benigne
donetis. Si quis mihi obiiciat, rigidius me, ac se
quam forte decuisset, imperium exercuisse: id q
non diffiteor, sed interim iustas mei consilii ra
habeo. Praevidebam enim, ac ipsa re deprehen

fore, ut nisi eam severitatem adhiberem, currus bovem traheret pluri maque praepostero ordine gererentur. Id vero ne fieret, mei muneris fuit providere, et ne contagione morbi sincera pars quoque traheretur, putrida membra tempestive resecare. Equidem in posterum quoque ubi ubi terrarum futurus sum, memoriam vestri, nullo unquam tempore deponam, sed sedulam vestri curam etiam absens habebo. Vos interim hortor, ut quam fidem duplici iam iuramento Christiano Caesari devinxistis, eam sartam tectamque ei semper conservetis. Haec cum dixisset, lacrymantibus praedolore oculis finem perorandi fecit, tanto cum omnium dolore, ut pauci lacrymas tenuerint. Respondit nomine ceterorum legatorum Stephanus Zuhai Episcopus Vaciensis, paucisque praemissis: Sicut, inquit, datis literis Caesar Rudolphus obnixe institit, ut mutato hoc profectionis consilio, in gubernatione, serenissime Princeps, perseverares: ita nos quoque hac hora, quam possumus humillime oramus, ut in hac nobilissima provincia permanendo inchoatum semel victoriae contra Barbaros cursum feliciter continues. Cum haec Zuhai diceret: Princeps magnis cum suspiriis: Sero, inquit, sapiunt Phryges. Is interruptam continuaturus orationem: Quandoquidem, inquit, in proposito profectionis perseveras, Princeps inclite, ex eo colligimus divino quoque fato hoc ita esse constitutum. Quapropter boni Caesar quoque noster consulit promptitudinem vestram, ac re ipsa ostendet, et te tuamque dignitatem, et populos tuos singulari sibi curae atque cordi fore. Respondit Princeps, interpositam eorum protestationem, et ad remanendum invitationem nimis iam seram esse. Se quidem in fide Caesari data constantissime perseveraturum esse. Sed Caesaris rursus

esse officii, eam huius provinciae curam habere
quid iure in ea desiderari possit. Eam enim esse
provinciae dignitatem, eaque cum laude operam
bello Turcico navasse, porroque navaturam esse
nulli totius orbis terrarum Regioni sit ullo
secunda. His ultro citroque habitis sermonibus
spondit publico nomine Ordinum Regni Demetri
pragius Episcopus atque Cancellarius: magno cum
mi dolore accipere Ordines valedictionem Prin
quem ipsi ut filium enutriverint, utque patrem colu
Sed quum non deceat sapientes eius rationes exc
ac liquidius inquirere, se gratias ei pro paterna
bernatione agere, veniamque suorum erratorum
cari, ac non solum perpetuam eius memoriam
mente retinere velle, sed Deum quoque orare, ut
cipis mentem, consilia ac actiones omnes cle
regat, atque gubernet. Princeps ad haec: Hactenus
quit, Princeps vobis atque Dominus haereditarius
titi: imposterum non me Dominum ac herum vobis
benevolum atque amantissimum fratrem atque
cum semper et ubique fore profiteor. Si quid es
quo vobis universis ac singulis ex animi vestri
tentia gratificatus sum, ac publice vel privatim
est quod et ego mihi gratuler et vos illustri gratia
piatis. Sin vero quid commissum est, vestrae est
tatis id totum mihi condonare. Haec cum dixisset
secus omnibus atque vivam eius sepulturam
dolore atque deploratione prosequentibus, ac nun
amplius vivum eum visuros prae nimia moestitia
lantibus, ipsemet quoque lacrymis obrutus, in int
conclave se recepit.

LIBER SECVNDVS.

CAPVT PRIMVM.

De expeditione clancularia adversus Iaurinum a Christianis suscepta.

Excepit tristem hanc actionem faustissimus nuntius de capto Iaurino, quod iisdem diebus Adolphus Comes Schwarzenburgicus et Nicolaus Palfius mira Dei providentia ac singulari stratagemate in potestatem Christianorum redegere. Tentata enim irrito conatu oppugnatione Iaurini, accepta non exigua clade, Comitem Schwarzenburgicum Imperator ad se vocaverat, eumque Praga ad stragem Barbaris quocunque modo inferendam faustis ominibus summo cum imperio in Vngariam ablegaverat. Is memor mandati, animadverso quantum periculi a Iauriensibus Turcis non solum reliquiis Vngariae, sed etiam toti Germaniae incumberet, omnem animi intentionem ad eius expugnationem applicare statuit. Itaque Comarum profectus, in id imprimis omni cura atque vigilantia incubuit, ut tormentum illud ligneum a Francis primum mirando prorsus artificio his proximis annis inventum, quam posset occultissime conficiendum curaret, cuius impingendi quae sit ratio, nec nisi a paucissimis scitur, nec si sciri etiam posset, publicis literarum monimentis ad notitiam multorum propagandum videretur. Hoc igitur tormento confecto, alterum id fuit, in quo satageret,

ut per captivos ac exploratores Turcicos iuxta at
Vngaricos, aliosque rusticos, quibus libera hinc i
commeandi facultas erat, de omni statu portarum, p
pugnaculorum, transituum, viarum, semitarum, et
tium, qui tam extra quam intra civitatem sunt, ec
cognosceret. Quod ubi praestitum est, quum nostri
piosa nive et fluviorum inundatione variisque ver
rum tempestatibus impedirentur: tamen quam poss
occultissime copias Comarinum convenire iuben
iis fuere mille selectissimi equites, totidemque pe
Vngarici, nongenti Galli, totidemque Vallones.
Strigonienses, et L Comaromienses Germani e
phracti. Cum his igitur copiolis XXVII. Martii
marino horam circiter primam pomeridianam iter
piunt, et ponte, qui praecedente eius diei nocte in
nubio velocissime ex navibus compactus erat. P
bium faustis ominibus traiiciunt. Simulac enim
Comarino soluerant, extemplo duae aquilae exer
supervolitare, et non parvo intervallo progredie
subsequi conspectae fuerunt. Quibus in aerem
psis, alia rursus (quod mirere) aquila superven
frustum carnis rostris tenens capiti Nicolai Pal
cide supervolitans deprehensa est. Quo viso Pa
boni id ominis loco accipiendum ratus, occasione
sumpta, milites omnes bono esse animo iussit. Hi
cessit et pica quaedam, quae virgulam ore tener
diu euntes comitare visa est, donec ad ripam
cuiusdam pervenissent. Ibi virgulto placide depos
aerem se sustulit. His auspiciis in meliorem spem e
tam duces ipsi, quam milites, confestim antecur
expeditissimos equites quaquaversum dimittunt
que mandant, ut vias omnes atque transitus (obsid
quibus Iaurinum ituros attentissima cura obser

ne in itinere ab hostibus indicium adventus nostrorum acciperetur, ac re cognita omnis conatus in irritum cederet.

CAPVT SECVNDVM.

De acie Christianorum in irruptione Iaurinensi observata.

Traductis Danubio copiis Comes Schwarzenburgicus hanc rationem ordinandi exercitus inivit, ac ut a diversae nationis militibus, qui aderant, intelligi posset, scripto latine promulgato, ita singulis ac universis stationem assignavit. Primum omnium ubi ad moenia urbis perveniretur, Gempius Vabacurt cum sua centuria frontem tenere, ac instrumentum illud ligneum, cui nomen est petarda, cancellis portae applicare ac citra moram inflammare debuit. Cancellis disiectis, aedilis Lamarsius cum sua cohorte grandem petardam portae ipsi admovebit, et validissimo impetu imprimet. Eo facto, portisque disruptis, Vabacurtius cum sua centuria confestim irruet, fortissimeque instabit donec ad ulteriorem portarum partem perrumpat, obviisque hostibus acerrime obsistat. Huius centuriae vestigiis vicegeneralis Oberburgius, cum quatuor cohortibus Vallonum et Gallorum insistet, ita Vabacurtio ulterius progresso Oberburgius animose sequatur, coniunctisque viribus ad omnes locorum occasiones intenti alteram quoque plateam, quae forum a dextra parte respicit, velociter occupent. Oberburgicas cohortes sequantur aliae duae Gallorum turmae, Vallonum duae, qui ut primum portam pervase-

rint, dextram petent, et plateam, quae primum occ
rit, ac forum versus porrigitur, occupabunt, occup
tamque tuebuntur, summoque conatu id dabunt opera
ut foro potiantur, et proximos quosque vicos at
angiportus, in quos inciderint, obtineant. Dehinc tot
Vngarorum peditatus a dextera sinistraque par
quam potest celerrime, omni contentione vallum pet
ac in id summa ope nitetur, ut inprimis Vngaricum e
Caesareum, quae duo cornua Albaeregali sunt opp
sita, obtineant, ac ita totum vallum in suam potest
tem redigat. Vngaros excipiet Don Lopez cohors It
lica, quae similiter ut Vngari vallum capessent, a
Vngaris subsidium ferent, continuatisque viribus to
vallo potientur. Hos sequetur cohors de Strasold
qui ut primum cum suis portam transierit, proxim
ad laevam pedem figet, nec inde quoquam nisi iuss
recedet. Tandem cum universo Gallorum Vallonu
que exercitu residuo, peditatuque Germanico Co
ipse Schwarzenburgicus ingredietur, et recta in foru
contendet, ut inde labo rantibus in omnes partes, u
necesse fuerit, opem ferat. Comitis agmen excip
Gallica cohors equitum von de Huyn, qui cito cur
ad forum contendet, illudque conserta manu Barba
extorquere conabitur. Hos Dominus de Verlein c
sua compania sequetur, qui relicta porta proxim
spatium inter domos et vallum occupabit, et ad D
nubium usque, nisi pugnae necessitas impedierit, p
cedet, ac in hoc incumbet, ne Barbarus in ulla civi
tis parte sese colligat, copiasque suas conglobet. N
colaus Palfius cum ungarico equitatu, et tribus turm
cataphractorum, in campo ad utriusque fortunae ev
tum, extra portas urbis consistet, et advigilabit, ne
urbani Turcae erumpant atque evadant, vel finiti

suppetias laborantibus ex improviso apportent. Currus itidem ad portas in campo consistent cum equitatu, nec inde quoquam citra mandatum recedent.

CAPVT TERTIVM.

De capto Iaurino.

Acie in hunc modum exstructa severissime Comes Schwarzenburgicus toti exercitui committit, ut simulac copiae in Totensium agro convenerint, suum quisque ordinem sibi praescriptum tueatur, nec ante victoriam praedis rapiendis sub praesentissimo capitis periculo inhiet. Quibus promulgatis iter confestim laetis auspiciis ineunt, et ad fluvium Socolsa perveniunt. Eo navibus, loco pontis strato copias traducunt, et hora circiter nona serae iam noctis, alium itidem fluvium transeunt, ibique noctem traducunt. Sequenti die, qui XXVIII. mensis Martii fuit, summo mane circiter horam sextam ad milliare progressi ad dextram se convertunt Nemetinum versus, et in vallem descendentes eam totam diem ad quartam usque horam vespertinam, quam potuit occultissime transigunt. Tum tandem Comes Schwarzenburgicus praefectos singularum nationum ad se venire iubet, illisque propositum suum aperit, mappamque, in qua situs Iaurini ad amussim delineatus exstabat, diligentissime demonstrat, et quem quisque locum occupare tuerique debeat, severe eis inculcat. His commissis iter ineunt, et secunda noctis hora in eum locum perveniunt, ubi proximo anno castra posita fuerant. Ibi toto exercitu ea, quam supra descripsimus, ratione, instructo, Comiteque Schwarzenburgico, cum suis

peditibus strenue per paludinosa quoque loca pro
diente ad montem Raczenberg appulerunt. Ibi rursus
dinibus omnibus diligenter dispositis, atque ut tam e
tes, quam pedites locum suum tueantur amice admoni
quanta possunt taciturnitate, quum circiter centum pa
sus ponti appropinquassent, consistunt. Ecce ant
quum totam eam noctem luna obscuris nubibus obv
latuisset, subito tam clare emicuit, ut omnes ad unum
praesentissima formidine fuerint correpti, ne excubi
res Turcici fraudem subolfacerent, nec tam animosi
natus e superiori loco a vigilibus deprehenderentur. P
inde universos confestim Schwarzenburgicus atque P
fius ad piam pro felici itineris successu precatio
hortati fuere. Quod cum factum fuisset, subito caligo
sa ita lunam coelumque universum contexit, ac tene
involuit, ut omnem arcis custodibus rerum, quae in
gererentur, prospectum adimeret. Qua re visa tac
Deo universi gratias agunt, tenebrisque tecti pon
lum ad traiectionem fossae iam antea comparatum
pediunt, eoque fossam transgressi, petardam ca
lis portarum applicant, atque inflammant. Ita cane
portarum disiectis, grandiorem petardam portae
movent, ac ingenti cum sonitu explodunt. Quo in
portis omnibus momento temporis prorsus disi
Vabacurtius irrumpit, eumque ceterae cohortes
dine citra omnem tergiversationem atque moram s
sequuntur. Barbari qui in excubiis erant, tacita no
rum susurra, tantique numeri hominum mussitat
inaudiverant, praemissi enim erant aliqui lin
Turcicae periti, qui commeatum affore dicerent. se
simul sponsam filii Aronis Agae Budensis secum
ducturos commemorarent. Sed velocitate nostr
praeventi rem ceteris significare non potuerant.

eos dies pro festis habuerant, omnique commessationum et tripudiorum laetitiaeque genere transegerunt. Eo factum est, ut Barbarorum plerique somno vinoque sepulti, vix crapulam excutere potuerint. Coierant tamen agminatim non pauci, ac ingenti cum eiulatu atque clamore instar Polyphemi ceteros Cyclopes ad arma horrendum in modum inclamare coeperunt. Dormierat tunc Arzlanus Bassa gravem veternum, et cum uxorem e nobili Vngarorum stirpe procreatam secum haberet, vino venereque solutus difficulter admodum ab uxore excitari poterat. Cum enim ab uxore expergefactus a ceteris se inclamari sensisset, ratus controversiam superiorum dierum a Janizaris renovatam, recedere quietem obturbantes iusserat. At cum eiulatum ingeminari sensisset, ratus, quod res erat, dolo urbem captam, discussa crapula e stratis exsiliit, amplexatoque filiolo, quem ex Vngarica illa uxore susceperat, caligis repente indutis, sago duntaxat atque gladio armatus ad catervam suorum prosiliit. Mox coactis suorum cohortibus, in nostros ingenti cum furore irruit, ac sublato clamore, nunc nunc, inquit, animis opus est effeminati Musulmani, qui toties dedecus passi primum Filekum, mox Strigonium quoque turpiter amisistis. An non proh dolor hoc quoque tempore propugnacula omnia amisistis, fidem fregistis, et quod saepe antea praemonui, excubiis negligenter actis, inexpugnabilem hanc quoque urbem infidelibus prodidistis. Adeste igitur, et vel iam Christianos hinc excludite, vel fortiter mortem oppetendo honestam nostri memoriam apud posteros relinquite. His atque aliis similibus cohortationibus excitati in Vngaros, qui iam vallo potiti fuerant, furiose irruunt, tantoque ardore manus cum iis conserunt, ut aliquot eos vicibus

de propugnaculis deiecerint. Similiter et in Gallos, Va-
lones, ac Germanos, qui iam in publico foro aliqu
praecipua loca occupaverant, magno cum furore desa
viunt, et tres circiter horas strenue cum iis pugna
conserunt, ita ut in quodam loco ultra CC e nostri
caesi ab iis fuerint. Tanta enim fuit eorum rabies, u
quaterni, ternive eorum furore quodam acti quinge
tos nostrorum ad portam usque in fugam converteri
Non secus aliis etiam in partibus urbis quidam Ba
barorum tam fortiter pugnaverunt, ut eos, per qu
ipsi transfossi moriebantur, nihilominus trucidar
Ita victores atque victi pariter occumbebant. Q
dum utrinque geruntur, nonnulli Barbarorum in
lum sese proripuerunt, propugnaculisque munie
tanta audacia, ut tribus vicibus nostros ad porta
que propulsaverint, procul dubio tota urbe exa
nisi lancigeri eorum furori restitissent, inclinata
pugnam restituissent: ideo necesse fuit tormenta
bellica afferri, iisque rebelles Barbaros in potes
redigere. Sed postquam Bassa proxime ad sin
portae partem, duobus tormentariis globis ab
rico pedite ictus in vallo cum XXX selectissim
rum procidisset, altera manu gladium, vexillum
altera, confestim ceteri, qua cuique proximum fu
pidi diffugere. Sed nonnulli vivum esse cap
cunt, caesique postea caput Vngarico propu
affixum. Primores quique Barbarorum cum Gy
et Beslianis Aglis, Alay Begis, et Janzar Agl
gere cum suis cohortibus obtruncati fuere. Pa
lum se receperunt, et cum ad extremum ma
nostris impressione peti conspicarentur, desp
lute vindictae studio pulverem tormentarium
inflammarunt, ac fortiter vi eius ita disiec

tam se quam complures nostrorum tetra morte afficerent. Interea magno numero in arce in unum coacti tanta audacia nostris restiterunt, ut tormentis tandem in eos fulminari fuerit necesse. Ita nostri Iaurino ineffabili Dei clementia potiti fuere. Cadavera caesorum in profluentum Danubium ad quater mille sexcenta sexaginta quinque proiecta sunt. Alii D Barbarorum esse caesos dicunt. Capti septingenti, omnes viri fortes, atque veterani bellatores; corum, qui subterraneis cellis atque cloacis inclusi interierunt, numerus haud facile iniri poterit. Nongenti equi generosiores reperti, praeter incredibilem omnis generis supellectilium armorumque copiam, quae quanta fuerint, ne aestimari quidem potest. Tormenta bellica maiora ac minora quae curulia, campestria, aliisque muniis destinata vocari solent, circiter quingenta reperta sunt, pulveris tormentarii...., plumbi L pondo, globorum cuiusque generis maiorum XXV millia in turri inventa sunt, plures quam tres auri argentique tonnae, et aliquot librae Zebellinarum pellium, VII testudines seu fornicata horrea, farina, melle, orisa, et carne plena.

CAPVT QVARTVM.

De legatione Stephani et Andreae Bathoriorum ad Principem Transylvaniae, eiusque ad Rudolphum Caesarem abitu.

Inaudiverant Stephanus et Andreas Cardinalis fratres Bathorei, qui tum in Polonia exulabant, Sigismundum Transylvaniae Principem Comitiis habitis provinciam Austriacis velle resignare. Itaque missis Albam legatis, amanter ad Principem scribunt, eum-

que multis argumentis hortantur, ut quoniam ips quoque ius successionis ob communionem familia haberent, daret operam Princeps, ne exclusis legit mis haeredibus imperium tam opulenti regni a com munibus maioribus parti abalienaret. Si statutum penitus esset Principi resignata hac provincia sacram functionem subire, paratum se esse cardinalatum ei se suum cum tota iurisdictione ac territoriis ad eum pertinentibus cedere, ac insuper bona, quae vellet, in Italia certa pecuniae summa comparare. Haec et simili cum legati cardinalitii Principi exposuissent, assignat eis hospitio, iussi sunt finem Comitiorum expectar Sed cum multi iam dies praeteriissent, variosque rumores de suspendio passim spargi legati cognovissent: captata occasione, responso nec expectato, clam se i Poloniam receperunt. Ea re cognita indoluit Princeps ac missis hinc inde nunciis, eos sat diligenter poste Caesarei commissarii investigari curarunt. Iam enim literas ad Cardinalem expediverat, ac in iis amante admodum: Accepimus, inquit, literas tuas, ex quibus magno cum gaudio cognovimus animum tuum sinistr malevolorum quorundam delationibus et calumniis nos ira succensum, iamiam non sine divino instinc mitigari nobisque reconciliari. Pro quo Deo nos pra potenti immortales gratias agimus, operamque da mus, ut deinceps praeclarum erga te animum et pa ternum amorem cum summo obsequendi studio co iunctum magis atque magis experiaris. Quod ve negotium illud attinet, cuius nos nomine per nunc interpellasti, voluissemus sane, si in eo tibi gratifica et animi nostri propensionem testatam reddere p tuissemus. Sed antequam nuncius vester ad nos a pulisset, omnes iam tractatus inter nos et caesare

conclusi ac ad effectum deducti fuerunt. Ea fuit causa quominus postulatis optatisque vestris satisfecerimus, verum nuncium vestrum amanter ad vos remisimus. Denique vos diligenter hortamur et benevole rogamus, ut domui Austriacae, cuius dignitatem, nomen, splendorem, et existimationem Deus optimus maximus in toto orbe Christiano prae ceteris nationibus clariorem reddidit, omnem observantiam et honorem exhibere, et gratificandi studium offerre, vosque favori ac patrocinio illius familiae committere non gravemini. De nobis autem, ubicunque locorum fuerimus, ea vobis polliceri et sperare poteritis, quae ab optimo et amantissimo fratre expectanda et praesentanda sunt, cui obsequia et officia nostra rursus sedulo commendamus, eumque diu ac feliciter valere optamus. His literis in Poloniam missis, vel mitti decretis, ac rebus omnibus pro animi deliberatique sui consilii sententia dispositis, paucissimis suorum comitatus Ecsedum ad Stephanum Bathorium cognatum, ac inde .... Sigismundus profectus est. Stephanus Josica Szakmarum abductus, ac ibi custodiae traditus.

CAPVT QVINTVM.

De tumultu Varadini excitato, eodemque per Caesareos Legatos sedato.

Nondum Sigismundus Princeps finibus provinciae excesserat, quum Varadienses, occasione discessus Principis utendum rati, ne Catholici annua praescriptione in possessione sacelli superiore anno ibi comparati confirmarentur, missis ad eos nunciis, ut

sacello cederent, Catholicos admonuerant. Illi nequaquam cedendum rati, et tam donatione principali, quae vero iuribus aliis subnixi, affixis suggesto protestantium chartis in eos acerbe invecti, ac dira quaeque illis comminati sunt. Eam chartam, cum Ambrosius Dereczkeius minister eius loci in suggesto reperisset perlegissetque, eo quidem tempore subticuit. Sed habita concione rem capitaneo arcis, ceterisque primoribus nobilitatis aperit, simulque schedulam illam tetius mali facem illis legendam exhibet. Eius rei acerbitate commoti nonnulli nobilium atque oppidanorum catervatim concurrunt, et facto impetu aedes illas, in quibus catholici ad sacra convenire solebant, funditus diruunt, et tam arboribus extirpatis, quam scrobibus glacialibus terra completis cuncta solo aequant. Sacerdotibus ac Iesuitis, qua cuique proximum fuit, fugae Szölösinum dilapsis. Qua re cognita Maria Christierna quae profecto Sigismundo gubernacula imperii tenebat, Bartholomaeo Pezzeno Consiliario Caesareo, Demetrio Napragio Episcopo et Cancellario Transylvaniae, denique Christophoro Kereszturi de Szentbendek, Curiae Magistro, Varadinum missis, ac datis per eos literis: Non sine maximo, inquit, animi dolore intelleximus seditiosam vestram contra Catholicos conspirationem, quam et literae Capitanei vestri, et quorundam Catholicorum sermones reipsa confirmarunt. Significarunt enim vos datis nominibus, iunctisque dextris ita obstinatos in excidium Catholicorum conspirasse, ut armatis manibus domos eorum nefarie violaveritis, ac securibus, ligonibus, aliisque instrumentis, aedem eorum demoliti fueritis, funditusque everteritis, cum tamen optimo iure per legitimam Principis donationem bona sua possederint: cum

quidem seditiosae conspirationis praecipuum authorem et antesignanum, concionatorem vestrum Ambrosium Dereczkeium fuisse memorant, vafrum et seditiosum hominem, quippe qui tum ordinem militarem, tum etiam politicum statum ad excitandam detestabilem hanc seditionem concitavit. Verumenimvero sciatis velim hoc negotium tam Caesari, quam nobis etiam curae futurum, ut ille nefariae conspirationis author iuxta publicos articulos, tamquam seditiosus, tam iure, quam etiam aliis modis requisitus poenam aliquando meritam luat. Nunc autem ne hoc malum pestilentiores radices agat, misimus ad vos hosce magnae authoritatis atque fidei Legatos, quibus in mandatis dedimus, ut omni meliori modo initia huius mali restinguant, totumque negotium componant. Interim autem severe mandamus, ut deposita hac animorum obstinatione, Catholicos rursum in pristinum locum recipere, ac in integrum restituere sine tergiversatione debeatis, certumque ad haec responsum nobis reddatis. Datum hoc fuit VIII. Maii MDXCVIII.

CAPVT SEXTVM.

De excusatione Varadiensium ad Principem missa.

Postquam legati Principis Mariae hasce literas Varadinensibus reddiderunt, ac verbis quoque copiosis mandata exposuerunt: nobiles cum oppidanis communicato consilio, quum res non esset parvi momenti, spatium deliberandi a legatis petiere. Quod cum illis concessum esset, scripto respondent, et quia periculosum fore putabant rem seorsim per certos quosdam

exponere, omnes catervatim arcem ingrediuntur. et per interpretem primum omnium decretum Meggyesiense refricant, quo cautum fuisset, ne Romanensis Religio publicum Varadini exercitium haberet. Idem Albae Iuliae cum antea, tum vero ante triennium diserte cautum esse, ne vel Varadinum, vel alio quoquam, praeterquam Albam Iuliam, Claudiopolim et Monasterium, Iesuitae possent introduci. Verumenimvero inventos esse quosdam alienigenas, profugos, ac helluones, qui decoctis bonis paternis ingenti aere alieno oppressi, Principem Sigismundum accesserint ac aedes, quas iure dotalitio in urbe nostra possiderent, sese Catholicis in sacros usus concessuros professi sint, cui rei nos (inquiunt) aperte contradixmus, ac ne id fieri pateretur Princeps, promissi chirographi atque iuramenti memor, missis ex omni ordinum numero viris gravibus, obnixe oravimus. Verumenimvero tantum abest, ut precibus nostris obsecundasset, ut potius ex praeconcepto quodam furore legatos nostros ignominiose habuerit, fustibus publice excipiendos curaverit, ac nos ipsos inauditis conviciis afecerit, atque violenter hoc onus nobis imposuerit. Quum vero nuper mutationem Principatus vidissemus, ea occasione utendum rati, ne annua praescriptione in possessione earum aedium confirmarentur, placide eos admonuimus, ut ea cederent. Sed tantum abest, ut monitis nostris paruissent, ut potius ignominiosis verbis responderint, famosisque libellis publico suggestu affixis tam contumeliose exacerbarint, ut ne vilissimus quidem quisque tanto dedecori ferendo fuisset. Itaque sibimet acceptum ferant, quicquid hic a nobis factum est. Nam nos quidem nihil hac re adversus Caesarem commisimus, cui paratissimi semper sumus, usque

sanguinem, etiam cum vitae periculo fidelissimam operam navare, sed turbatam duntaxat nostram libertatem vindicavimus. Si ipsis licuit ministros reformatae religionis nostrae Gyaluino, Zilahino, Borberkino atque Deva per vim excludere, quanto magis fas fuit nobis commune Ordinum Decretum, Principis chirographo, iureiurando atque sigillo confirmatum pro vindicatione nostrae libertatis exequi. Quamobrem obnixe oramus Maiestatem eius, ne nos in libertate nostra, quam iure merito quasi postliminio restituimus in integrum, ullo pacto turbare velit, quo et nos sublata omni intestina discordia, magna cum alacritate possimus Imperatori nostro fidelem nostram operam adversus iuratos Christiani nominis hostes impendere. Nam quod concionatorem nostrum Princeps clementissimis suis in literis vafrum ac seditiosum nominat, id quidem pro eo, ac debemus, graviter molesteque patimur, eumque prorsus ab omni seditionis suspicione liberamus, quippe qui tam publice, quam privatim honorificam semper Caesaris nostri mentionem fecerit, et ardentissimas pro Principibus nostris preces quotidie instituerit, instituendasque curaverit. His et similibus aliis, cum se Varadienses excusassent, Legati domum redierunt et publicae concordiae pacisque gratia rem in eodem illic statu relinquerunt.

CAPVT SEPTIMVM.

Delegatione Tartarorum et Transylvanorum ultro citroque missis, ac iuramento Michaelis Palatini Transalpinae.

De intestina Tartarorum seditione supra diximus. Ea motus, Kasikerei initio huius anni legatos ad Sigis-

temque vitae cum iucunditate coniunctam sectati sint ego vero ob publicam patriae salutem id faciam. Denique non disputo in praesentiarum, quo iure olim Transylvania ab Vngaria sit divulsa, quave ratione Principes, qui me in gubernatione praecesserunt, provinciam hanc gubernarint: hoc tantum dico et asseverо, Transylvaniam inde usque ab initio legitimae coronae Vngariae membrum extitisse. Quid iniqui igitur esse potest, si quo antea ipso iure pertinuit, eodem non armis ac violentia, sed iure legitimaque ratione reducatur, et quod armis a summo Christiani orbis Monarcha repeti posset, id legitimis pactis legitimo possessori restituatur? Equidem per aetatem mihi iis rebus interesse non licuit. Verum non dubito complures ex vobis esse eius aetatis, qui et meminerunt et interfuerunt unioni illi, quam Divus Ioannes Secundus agitavit, dum esset in vivis, sed morte praeventus ad umbilicum perducere non potuit. Possem equidem et plures huius mei consilii rationes afferre, sed cum sapienti uniuscuiusque vestrum iudicio cogitandas eas relinquam, ei labori supersedebo. Quod superest, scio me ob multiplices iuvenilis aetatis naevos tam imprudentia, quam aliis modis multa deliquisse, quae in summo hoc fastigio dignitatis fieri minime debeant. Sed cum in id semper meo quidem iudicio omnibus nervis dies atque noctes incubuerim, ut Divini nominis gloria promoveretur, saluaque patria sarta tectaque maneret: aequum certe fuerit, ut si quid praeter spem vestram evenerit, id mihi hac hora benigne condonetis. Si quis mihi obiiciat, rigidius me, ac severius quam forte decuisset, imperium exercuisse: id quidem non diffiteor, sed interim iustas mei consilii rationes habeo. Praevidebam enim, ac ipsa re deprehendebam

ablegant. Mox cum varii de Turcarum conatibus rumores spargerentur, celerrimo itinere Albam Iuliam redierunt ad XX diem Iunii.

CAPVT OCTAVVM.

De Csanadiensi obsidione eiusque solutione.

Pridie eius diei, quo ex Transalpina redierunt, allatum est legatis Caesareis Csanadum arcem a Turcis esse obsessam ad XIX. diem Iunii. Bassa enim Tömösvariensis, quum Principem Sigismundum discessisse, provinciamque certo gubernatore destitutam in incerto fluctuare accepisset, ratus hac occasione magis idonea, quam unquam antea, utendum, assumpta magna suorum manu, ex improviso Csanadum obsederat. Nihil enim dubitabat, quin vel desereretur, vel vero vi a nostris oppidum finibus Turcicis usque adeo insinuatum repentine capi posset. Praeerat arci Ladislaus More, vir militaris et animosus. Is misso confestim Albam nuncio, rem Proceribus significat, et opem maturam sibi ferri postulat. Cumque nec a commeatu, nec ab aliis rebus ad sustinendam obsidionem necessariis sat paratum se videret: nihilominus tamen ultimam fortunae aleam experiri statuit. Itaque rebus omnibus ad repellendam vim Barbarorum instructis, paratissimo pugnam animo praestolabatur. Quod cum Barbari accepissent, spe sua frustrati, tentata leniter oppugnatione, adventuque auxiliorum territi, itinere fugae simili Tömösvarum paucis suorum amissis sese receperunt. Iam enim auxilia Lippensium, Jeneiensium, Varadiensium, atque Transylvanorum in dies af-

futura cognoverant, nec ea sibi expectanda censuerant. Sed paucis post mensibus caesis praesidiariis eadem arx in potestatem Barbarorum devenit.

CAPVT NONVM.

De victoria Lugasiensium ex Barbaris reportata.

Hac ignominia repulsaque motus Bassa, statuit prima quaque occasione praeclaro aliquo facinore hanc repulsam compensare. Cui rei transfuga quidam Christianus ansam praebuit. Is ratus nihil se Deo patriaeque gratius facturum, quam si Christiani nominis hostibus dolo, virtute, vel quacunque ratione alia periculum crearet: simulato suorum odio, Bassam accedit, eique persuadet se, si selectiores Turcarum irruptionem in Lugasiense oppidum facerent, ducem eis futurum. Nunc civitatem praesidio destitutam, a vino somnoque prae securitate sopitam nullo negotio diripi posse. Id quum Bassae oppido quam maxime placuisset, eum rursus abire, ac omnia explorata referre iubet. Is ad Andream Barcsaium clam profectus, rem omnem ei aperit, et quid facto opus sit candide significat. Mox ad Bassam reversus omnia tuta atque secura esse refert. Is assumptis mille trecentis selectissimorum ex omni numero equitum sine galeis atque thoracibus, veluti praedam sine ullo praelio direpturus, itinere tota nocte facto Lugas appropinquat. Sed iam Barcsaius et Caransebesiensis oppidanis praemonitis, in duo copiolas suas agmina diviserant, ac iis in insidiis stare iusserant. Iniunxerat Barcsaius etiam provisori Lugasiensis castelli, ut si

mul equitibus daretur (signum?) Postquam Barbari oppido appropinquarunt: mittit Bassa confestim e suis selectiores aliquot antecursores, qui terroris iniiciendi gratia aedificia citra moram inflammarent. Id ubi factum fuisset, simulque Barbari insidias nostrorum praetergressi fuissent, quamvis provisor praecepti immemor sero id fecerit, dato pugnae signo Vngari confestim procurrunt, ac sublato clamore acerrimum cum iis praelium ineunt. Non minus audacter Turcae quoque manus cum nostris conserunt, eo eventu, ut nisi liberi pedites maturam equitibus opem tulissent, fere iam nostri in fugam se dedissent. Sed milites duce Martino Horvát in Turcas irruentes extemplo eos in fugam vertunt. Instant fugientibus nostri, ac ne praedae inhiantes Barbaros e manibus elabi patiantur, Andreas Barcsai et Ioannes Kapturi sublata voce inclamitant, atque sub capitis periculo universis denunciant. Ita caesi fere omnes, capti pauciores, Bassa cum LX suorum fuga elapsus: omnibus igitur in fugam versis fugiebat et ipse Bassa equo vectus velocissimo, cumque Martinus Horvát fugienti instaret, forte ambo in torrentem quemdam devenerunt. Ibi Bassa equo delapsus parum abfuit quin a Martino caperetur, vitare autem omnino non potuit, quin ab eo insiliente sauciaretur, sed tamen in equum confestim a Besliis circumstantibus sublatus, effusa sibi fuga consuluit. Martinus Horvát, quum pedes equi sui saltu eius, quem diximus, torrentis laesos vidisset, Bassamque fuga elapsum, prosequi eum desiit, et ad suos se recepit. Bassa Tömösvarum reversus, quum varie angeretur, postridie, collecta suorum manu, in proximas, qua fugiendum reliquis fuit, sylvas profectus, usitato sono buccinae suos e fuga colligere, et contrahere conatus est.

ligit, ac ex iis duos eodem supplicii genere
tium rotis comminuit. Id ubi Bassa cognov
causam tantae Vngarorum crudelitati prael
ras confestim ad Barcsaium dat, ac in iis
maiorem in modum profitetur, et ne plurium
suppliciis tam immanibus saeviret, humilite
Banum exoravit. Simul ut militaris gratitud
lum praeberet, et equum Martini Horvát,
prosecutus assequi non potuerat, vehement
ac bello prorsus inutilem factum audiviss
equum alterum sat generosum, additis al
pretiosis muneribus, Martino misit. Capita
ad quadringenta palis Lugasini affixa,
ransebesinum quoque ablata, captivi ad C
subiecti, praeda ingens capta, ac iure milita
vendita, viritimque distributa. Actum hoc fu
lunii. Ea re cognita, paucis post diebus Bas
rio Albam Graecam vocatus, provinciaqu
fuit.

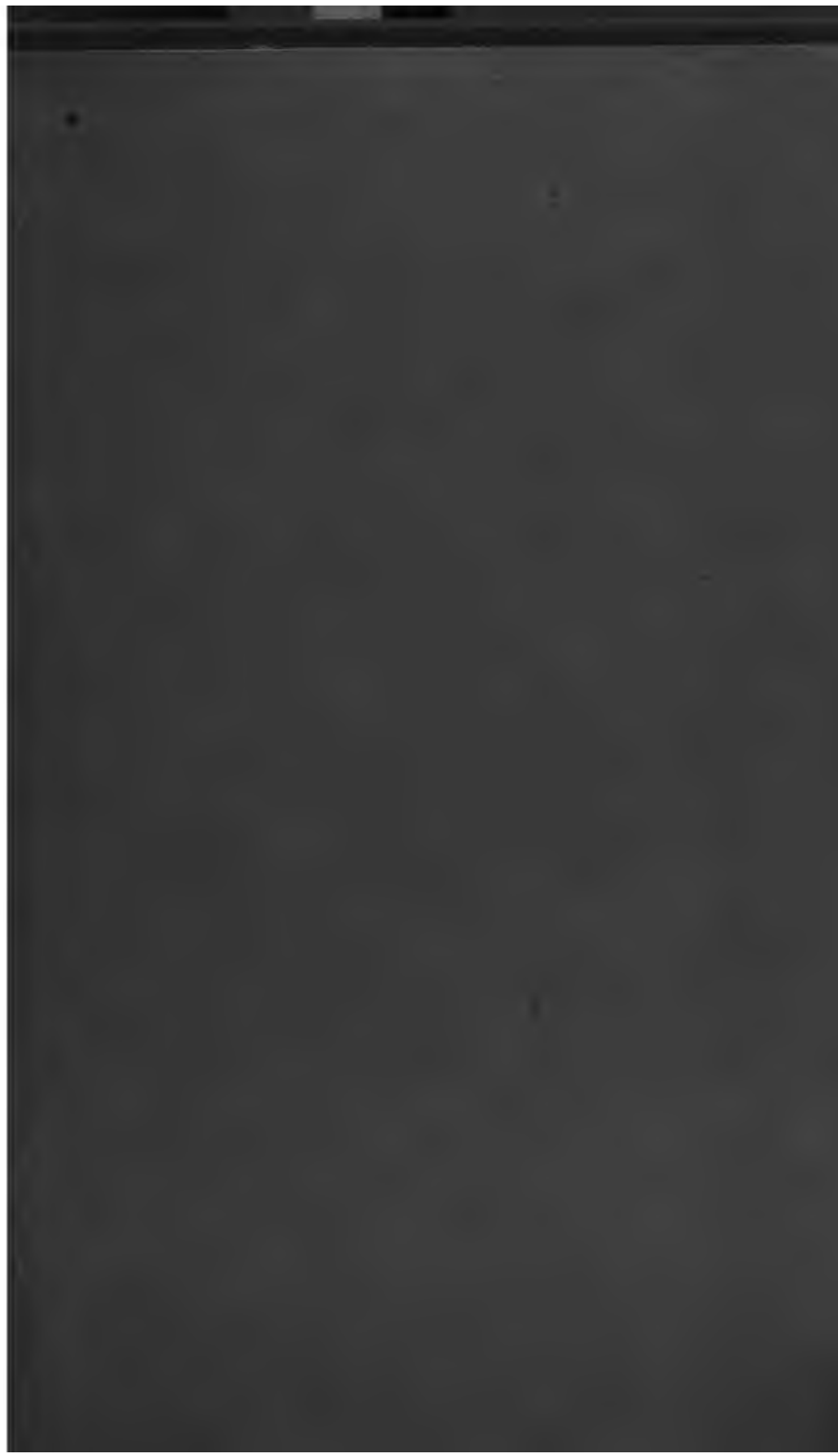

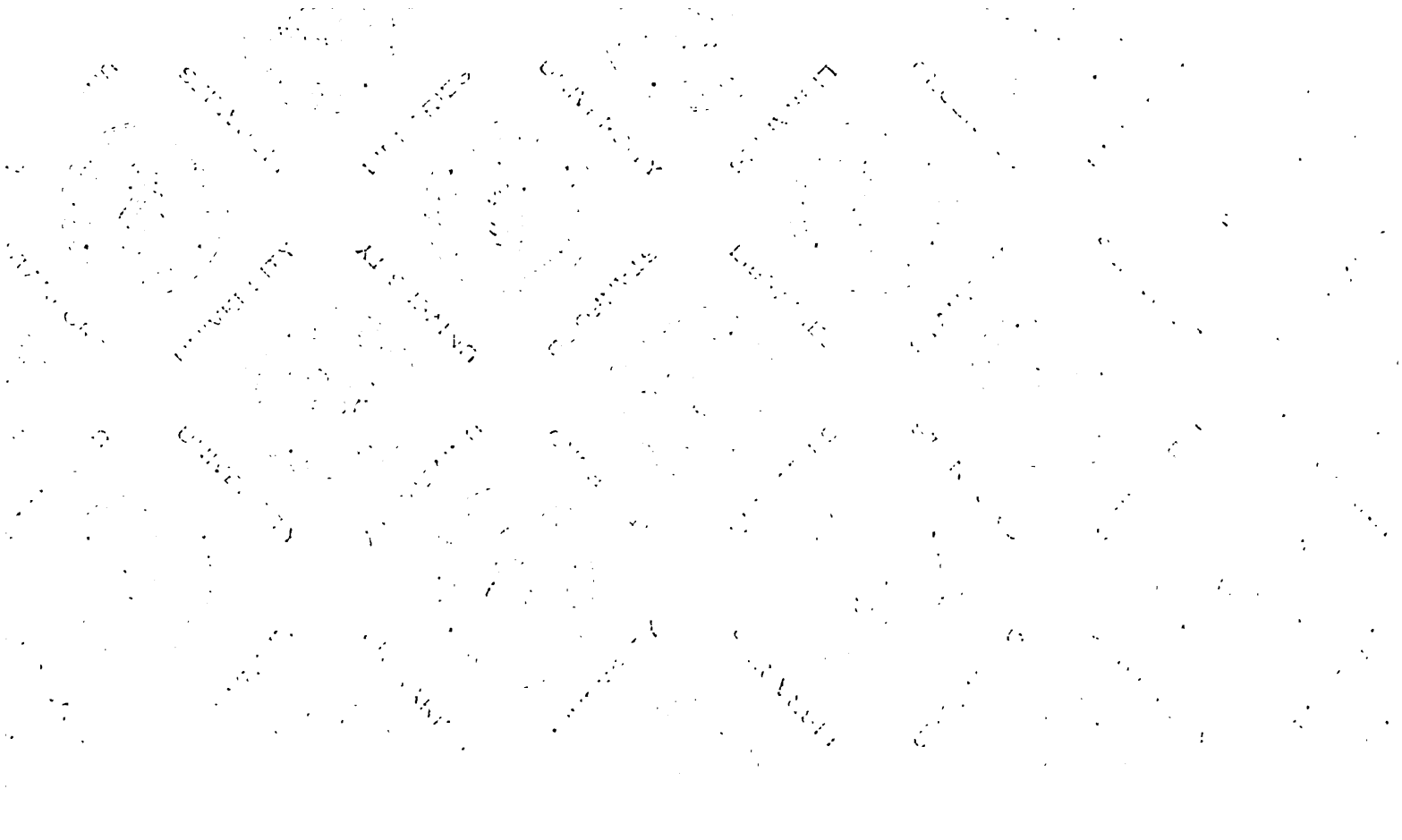

DB
932
M64
v.16-17
1866

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004
(415) 723-1493

All books may be recalled after 7 days

DATE DUE